Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Beschryvinge der stadt Delft, betreffende des selfs situatie, oorsprong en ouderdom, opkomst en voortgangh ... voor-af met een korte beschrijvinge van Delflandt ... doorgaens bevestigt met veele oude privilegien ...

https://hdl.handle.net/1874/42937

Legi 1742.

49059

Paulus Koskam
1605

450

Raz
T
DELFT
1
1

Topographie
1977
vak 90
kast 5
plank 1

KUNSTHISTORISCH INSTITUUT
DER RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

KUNSTHISTORISCH INSTITUUT
DER RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Op de
TYTEL-PLAAT
DER
BESCHRYVING
VAN
DELFT.

d'Al-oude Goverts Stadt in Puyn en Asch
Voor lang gedompelt, dat s'onkenbaer was,
Blaast hier de Faam, op haer vergult Trompet
Op 't heerlijckst' uyt, soo zuiver en soo net,
Hervormt, dat men schier noyt zijn weerga zag:
Historia brengt 't alles voor den dag,
Door neerstigheyt, en opgesocht bescheyt,
Waar van zy Briev' en zeek're Zegels heyt,
En toont aldus dat zy den Tyd voorheen
Beschaamt; haar Oog' op Corbulo in steen
Geduyrig staard', om dat zijn vlijt de Gragt
Van Rijn tot Maas door 't Land heeft heen gebragt;
Waar uyt voor eerst een Dorp sijn oorspronck nam,
't Geen naderhant het recht van Stadt bequam.
De Stad vertoont zig midden door 't Verschiet,
Die meerder wil, het Boeck van binnen ziet.

A. BON.

BESCHRYVINGE
Der STADT
DELFT,
Betreffende des ſelfs Situatie, Oorſprong en Ouderdom, Opkomſt en Voortgangh, vermeerderinge van Vryheydt en Juriſdictie, Domeynen en Heerlijckheden, midtſgaders de ſtichtingen van alle hare publijcke Gebouwen, ende wel inſonderheyt de ſo menigvuldige Kercken, Kapellen, Kloosteren, en andere Kerckelijcke Geſtichten van outs aldaer geweeſt.

Voor-af met een korte Beſchrijvinge van Delflandt, de Steden, Dorpen en heerlijcke Huyſen daer onder gelegen, Doorgaens beveſtigt met veele oude Privilegien, Herkomen, Handveſten, Brieven, Keuren en Ordonnantien.

Tot bericht, nut, ende gerief van alle ſoo tegenwoordige als nakomende Burgeren der ſelver Stad.

By een gebragt ende Beſchreven

DOOR

DIRCK van BLEYSWIJCK, EVERTS-ZOON.

TOT DELFT,

Gedruct by ARNOLD BON, Boeckverkooper, op't Marct-velt, 1667.

KUNSTHISTORISCH INSTITUUT
DER RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Præclarè ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolum nati ſumus: Ortuſque noſtri partem Patria vendicat, partem amici. Atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad hominum uſum omnia creari:

Cicero in Piſon.

Civitas iſta florentiſsimorum hominum, fortiſsimorum virorum, optimorum civium, mihique amiciſsimorum multitudine redundat.

homines autem hominum causâ eſſe procreatos, ut ipſi inter ſe alii aliis prodeſſe poſſent. In hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates afferre in medium commutatione officiorum, &c.

A E N

De Ed: wel-achtbare Heeren,

JOHAN van BLEYSWIJCK, Ontfanger Generael over de Kerckelijcke Goederen van Hollandt.

AELBRECHT VANDER GRAEFF.

Mr ZACHARIAS BERESTEYN van HOFDIJCK, Heere in Middelharniſſe.

Mr. CORNELIS ONDERWATER.

Burgermeeſteren ende Regeerders der Stadt Delft.

Ed. wel-achtbare Heeren.

D' Loude aenſienlijckheydt en Heerlijcken luyſter van deſe U Ed: wel Achtbaerheedens voortreffelijcke Stad, hadt al voor veele jaren een deftige Beſchrijvinge vereyſcht. 't Verloop der tijden heeft veele notabile ſaecken en aenmerckens-waerdigheden in een duyſteren poel van vergetenheyt wegh-geſleept. d'Onkundige ongeleertheydt der voorgaende eeuwen, ende d'onervarene nalatigheyt onſer oude Voor-ouderen heeft ons van veele vereyſte weten ſchap onterft. Echter ſoo meenighmael ick opſloegh de noch overige monumenten en gedenckſchriften der ouder geſchiedeniſſen deſer Landen, vondt ick my wel

hooghlijck verwondert waerom deſe boven ſeer veele anderen out en wijt-vermaerde Stad, tot noch toe met geen byſondere beſchrijvinge was voorſien, daer ſy ſulcks nochtans ſoo rijckelijck en overvloedigh meriteerde: maer overwegende de moeyelijckheydt en dangereusheyt die daer in gelegen was, koſt ick mijne verwonderinge wel lichtelijck matigen. 't Is U Ed: wel-Achtbaerheden, en een ygelijck die de behoorlijcke genegentheyt hebben gehadt om de Hiſtorien hares eygen Vaderlandts eens in te ſien, genoegh bekent, hoe confuys en met hoe weynigh recht beſcheyt, alle oude geſchiedeniſſen nagelaten zijn; d'eerſte beginſelen der Steden ſelve, en de aldergrootſte ſaken van belang vint men menigmael met ſoo weynige omſtandigheden beſchreven, en met ſoodanige dikke duyſterniſſe bewolkt, dat het grootelijks te beklaegen is; daer in tegendeel andere ſaken van geringe importantie ſelfs ook met ſulcke beriſpelijke en handtaſtelijke leugens aengeteekent ſtaen, dat het voor alle beſcheydelijke oordeelen belagchelijk zy. 't En is dan oock gheen wonder dat de hedendaegſche naukeurigſte Onderſoekers der Hollandſche Outheden in hare ſuſtenuen meerendeels contrarieren en allenthalven diſputeren: want om in ſchemering regt onderſcheyt te konnen vinden, wert al een byſondere ſcherpſienigheyt gerequireert, en geen geringe ſpitsvindigheydt om behoorlijk beſluyt in twijffelachtige dingen te maken, te meer, als daer veele en verſcheyden over hoop gelegen zijn, waer van in materie der ſaeken, deſe U Ed: wel-Achtbaerhedens Stadt in 't particulier betreffende, een merckelijk proef-ſtuk te vinden was; overſulks ik vermoede dat dit de principale oorſaek is waer over niemant als-noch de hant aen dit groot en moeyelijk werk geſlagen heeft. Nogtans aenmerkende de groote nuttigheyt van dien, en niet ſonder verwonderings-waerdigheyt dagelijks ſiende, hoe ſelfs de oudſte en veelmaels voornaemſte en gequalificeerſte Burgeren als Vremdelingen waren in haer eygen geboorte-plaets en vaderlijke Stad, en dat terwijl alle gerequireerde wetenſchap dien aengaende ſoo langs ſo meer verſtervende en in't ver-

vergeet-boek werdende geſtelt, onder-en-tuſſchen een duyſtere onwetenheydt ook meer en meer d'overhandt nam; ſoo wierd ik hier door aengeport en gaende gemaekt, als die nu albereyts van jonghs af aen door een natuyrlijke drift en aengeboore inclinatie was genegen te luyſteren, midtſgaders ten allen tijden in eere en hoogachtinge te houden de loflijke Sententien der alderwijſte en voortreflijkſte Mannen, vermanende, dat niemant voor ſich ſelve is geboren, maer van natuers-wegen verplight is, ſijn Vaderlandt en Vrienden by alle occaſie na uytterſte vermogen dienſt te doen. Soo hebbe ik eyndelijk my durven onderwinden, ſoo een ſwaer-wichtigen laſt op mijne ſchouderen te laden, ende voornemende geen arbeydt t'ontſien die ſich daer omtrent ſoude mogen komen op te doen, dit werck aen te vatten, al het geen ik, belangende mijne Vaderlijke Stad, oyt geleſen ofte gehoort mogt hebben (ſoo veel my doenlijk was) naer te ſoecken, niet alleen by alle Auteuren, ende in alle gedructe Boeken die oyt eenighſints van deſe Stadt hebben ghemelt, maer oock by allerley particuliere Schriften en aentekeningen allerwegen in hoeken en holen ſchuylende en verborgen leggende, ook hier en daer onder oude Familien te vinden zijnde, voorts al het ſelfde naer de meeſte eenſtemmigheyt en waerſchijnelijkheydt der ſaken te vereenigen, en met de allegatien der geloofwaerdigſte Auteuren of Bezegeltheden (indien des te vinden waren) te bekragtigen; in ſaeken waer d'overgebleven en tot ons herghekomen ghedachteniſſen ſtilſwegen, ofte onſeker waren, mijn eygen conjecturen, ramingen en gevoelen by te ſtellen, den Leſer t'ſijne vry te laten, ſonder hem te binden aen 't mijne, 't geen ik ten allen tijden onderwerpe beter en nader onderrechtinge, en alſoo in dier voegen mijn werk aen te dienen als Apelles voormaels ſijn Schilderyen dede, zijnde altijdt volveerdig te verbeteren, en bereydt te veranderen al het geene U Ed: wel-Achtbaerheden en alle verſtandige lieden en naeſpeurders van de Outheydt in conformité van de probabelſte beſcheyden en plauſibelſte bewijſen ſullen bevinden te behooren, om 't ſelfde by

tijdt en wijle (waert mogelijk) tot ſoo een perfecte Beſchrijvinge te formeren, als op de rijkelijkheyt van de ſtoffe deſer oudt vermaerde Stad wel ſoude paſſen, om ſulx der ſelver goede Inwoonderen mitſgaders alle weetgierige Onderſockers der Oudtheden van dien, tot alle eeuwen na te laten. Ik bekenne ſulke hoogdravende gedachten, van ſoo een importante ſaek by de hand te nemen, hadden wel een geeſtiger Penne, hooger Geleertheydt en grooter ervarentheyt vereiſcht: doch hier toe geen hope ſiende, veel min eenige blijkelikheit konnende beoogen, moedigde ik my ſelven aen met deſe reden, dat ingevalle U Ed: wel-Achtbaerhedens verwachtinge in deſen, door my niet konde werden voldaen, en ick (na alle apparentie) die eere niet vermogt te bereyken van aen myn Vaderlijcke Stadt een groote dienſt te doen, miſſchien echter eenigen dienſt aen de ſelfde gedaen te ſullen hebben, ende is het geen dienſt ten minſte daer na getracht te hebben. *In magnis voluiſſe ſat eſt*: 't is genoegh in groote dinghen van goede wille geweeſt te zijn. En ſoo het U Ed: wel-Achtbaerheden niet meerendeels en mogt behagen, vertroude ick nochtans noch wel iets in dit werck kan gevonden werden, 'tgeen U Ed: wel-Achtbaerheeden niet en ſal mishagen, en waer door ick miſſchien een ſpoor ſal geven, om geoeffender verſtanden op te wekken. Middelertijt ben ick ſteunende op een eerlijk voornemen. Laet dan toe (Ed: wel-Achtbare Heeren) nae U Ed: gewoonlijcke beſcheydenheyt, dat ick met een vrymoedig nochtans eerbiedig en altijd dienſtbereytwilligh herte, gelijck als op den Altaer van U Ed: waerdigheydt U Ed: wel-Achtbaerheeden kome op-offeren een geringhe preuve mijns deels erkenteniſſe van de ſchuldighe plichten die een goet Ingeboore aen ſijne Vaderlijcke Stadt ſchuldigh is. Ontfangt d'Offerande met een gunſtigh ooge; 't is een nieuw-geboorte d'eerſtelingh van mijne Vruchten, mijne ofte veel eer U Ed: wel-Achtbaerheden eygen toekomende Beſchrijvinge dier Stadt, waer over U Ed: wel-Achtbaerheden als Vaders en Regenten geſtelt zijt. Wilt dan oock als Gevaders en Vooghden ſtaen over deſe nieuw-

geboor-

geboorne, en voor u eygen en onder u opſicht en protectie aennemen dit Papiere Kindt, 't welck ter Wereld is gebracht om U Ed: Stadts oude waerdigheydt te verkondigen, hare oude aenſienlijckheyt te vernieuwen en van de vergetenheyt te wreken, hare oude Achtbaerheyt van de ſterflijckheydt te bevrijden, te eterniſeren en eeuwigh te maecken. En nademael het nu anderſints ſonder hoede door de Werelt ſtaet te ſwerven, en onder ſoo veelerhande ſomtijts vriendelijke en beleefde, ſomtijts vyandelijke en onbeſcheyde oogen moet verſchijnen, in wiens, dan in U Ed: wel-Achtbaerhedens goede gunſte kan het billicker en krachtiger gerecommandeert werden? Gedoocht dan oock dat het de aengename Letteren van U Ed: wel-Achtbaerhedens wel-beminde namen op ſijn voor-hooft drage, ten eynde dien glans van U Ed: glorie aen 't ſelve ſtrecke, als een ſauvegarde en vry-geleyde tegen alle vyandelijcken aenval en overlaſt van wangunſtige menſchen. En voorwaer behalven de conſideratien van UEd: wel-Achtbaerhedens Staet en Qualiteyten, oordeelde ick hare particuliere deugden en begaeftheden (die haer Ed: wel-Achtbaerheden tot deſen Staet verheven hebben) tot deſe gunſte mywaerts oock aenbiddelijck en van deſelve oock bekomelijck te weſen; ſeer onnodigh achtende nochtans der ſelver lof met eenige opgepronckte wel-ſprekentheyt alhier te expreſſeren, eenſdeels ten opſichte de ſelve genoegſaem zijn uyt-blijckende voor de oogen harer Onderdanen, ten anderen vermits ick bewuſt ben, een der eygenſchappen harer Ed: wel-Achtbaerhedens loſs te zijn, geen lof te willen aennemen, en nochtans loflijcke verrichtingen uyt te voeren. Dus indien maer U Ed: wel-Achtbaerheden d' opdracht en toe-eygeningh deſes, ſich niet en laten mishagen, ende ſomtijdts (de menigvuldige ſorge voor 'tgemeene beſt onſer Vaderlijcke Stad ſulx toe-latende) deſe bladeren gelieven te verwaerdigen, van het oogh haerer beſadighde en diſcrete oordeelen over deſelfde te laten gaen; gewiſſelijk ick ſal my konnen verſekert houden, deſelfde by veele menſchen dies te aengenamer en wel-behaechlijcker bevonden

den, en met grooter yver geleſen te ſullen werden, hoe ſeer ſommige jalourſche en vergiftige tongen deſelve ook ſouden mogen trachten nadelig te weſen : want niet lichtelijck ymandt met goede reden ſal konnen verachten, 't geen U Ed: wel-Achtbaerhedens hooghwijſe (en boven 't gemeen verhevene) verſtanden goet ghelieven te keuren. d'Albeſtierende Godt, die ſelfs de herten der Coninghen ende Regenten in ſijn Almachtighe handt heeft, d'eenigen Gever onſes levens en aller goede gaven, geve U Ed: wel-Achtbaerheden als getrouwe Vaderen des Vaderlands noch vele jaren overig te zijn, en wil alle U Ed: wel-Achtbaerhedens beleyden, verrichtingen en bedrijven daer toe dirigeeren, dat de Koopmanſchappen en Neringen, de Ziele van deſen Staet, d'opkomſt aller Steden, en den oorſprong onſes Delfſche Rijckdoms, wederom meerder moghte werden gecultiveert, en meer en meerder aengequeeckt, op dat deſe onſe Vaderlijcke Stadt, tot welckers goede Ingeſetenen vorderinge en welvaren U Ed: wel-Achtbaerheden als Voeſter-heeren en Beſchermers vanden God der Goden beroepen, en met Eeden heyligh-lijck verbonden zijt, in een floriſanten Staet magh toenemen, vermeerderen en vermenighvuldigen, en met deſe Hoogh-gezegende Landen van kinderen tot kints-kinderen noch veele eeuwen magh verduyren. Dit zijn de hert-grondige wenſchen

Ed: wel-Achtbare Heeren

van V Ed: wel-Achtbaerhedens
verplichte Dienaer en getrouwe Onderdaen

Geſchreven binnen Delft,
den 28. van Winterm aent des jaers 1667.

DIRCK van BLEYSWIJCK Everts-zoon.

VOOR-REDEN.

Aen

De Mede-Burgeren van DELFT.

Midtsgaders

Alle goedt-gunstige Lesers.

DE eerste occasie en aenleydinge tot dit werck (seer beminde mede-Burgeren en goedt-gunstige Lesers) is / naest de natuerlycke genegenthevdt om mijn Vaderlijcke Stad en Vrinden eenigen dienst te mogen doen / geweest / dat ick den loop mijner Studien / eensdeels op de vermaerde Academie van Hollandt binnen de Stadt Leyden / en voort op die van het Sticht binnen hare oude Hooft Stad Wtrecht volbracht / midtsgaeders de meeste soo wel Spaensche als Staetsche ofte Vereenighde Nederlanden door-reyst ende gesien hebbende / ende my nu voor laetende staen niet veel t ontbreecken / om vreemder en verder af-gelegener Landen en Gewesten / met meerder vrucht en minder tijd-verzwym / als veele anderen / te gaen besoecken / als niet alleen mijn eygen Vaderlant en de Nabuyrige Provintien (t welck ick altijdt geacht hadde voor te moeten gaen) besichtigt / maer oock genoeghsaeme kennisse van de Fransche Tael tot mijn voordeel voor-uyt-hebbende; soo gebiet het dat Godt de Heer / my (die nu genoegsaem reys-vaerdigh scheen te wesen) gelieffde te komen besoecken met sulck een groote / zware en langdurighe siecke / als des menschen krachten niet scheenen verdraeghsaem te wesen / maer de goede Godt my lijdsaemheyt en couragie toe-schickende / quam my (buyten d'opinie van seer geleerde en erbaerne Medicinen) redden uyt alle die ellenden / en allengskens wederom noodige menschelijcke krachten en sterkten verleenen; ick nu beginnende te reconvalesceren / en aenmerckende dat de sinnen en gedachten der menschen / gelijk zijnde een meulen die gestadiglijck en sonder ophouden omloopt / nimmermeer of seer selden stil staende / wel hooglijck van nooden hadde / dat men daer in vracht koorn van eerlijcke en beschevden speculatien / op dat eenig goet Meel (te weten rechte kennisse en wetenschap) versamelt / en alle verkeerde fantasien en contemplatien (die als het kaf soo ydel zijn) daer uyt af-gekeert mochten werden: want het menschelijcke verstant altijdt van soodanighen aerdt bevonden werdt / dat / als men 't ledigh laet / sich datelijck in ongebondenheyt omwentelt / en over hol over bol hobbelt en tobbelt op de woeste Baren van ydele gedachten en vremde imaginatien

——— *velut ægri somnia, vanæ*

Finguntur species.

Veele gedaenten soo ydel als droomen van een siecke (seght de Poët) werden in de

werelt

weereldt door ledigheydt versiert. Maer nademael de natuere niet altijd verdragen kan moeyelijcke en gewichtige handelingen / insonderheydt by tyden van indispositie / wanneer de hersenen alderminst bequaem zyn om hare gepeynsen gestreckt te houden tot diepe en zware materien / soo plegen de gerelebeerste verstanden / haer lichaem altemets indispoost / ofte oock hare sinnen door zware studieuse occupatien eenigermate gefatigeert bevindende / in plaets van ledigheydt sich alleen met wat lichter en geringer aenmerckingen te relaxeren en verquicken. Even alsoo volgens dese reden en onderbindinghe / begon ick nu oock myne gedachten te laten gaen / om dien ledigen en langhwyligen tijdt (daer ick my gedurende myne zwackheydt in bevondt) met vermaeckelijcke en te gelijck nuttelijcke middelen te diverteeren. Hier toe wist ick geen bequamer en beter uyt te vinden / als het leesen (door soo veel de krachten toe-lieten) van goede Historien; my voor oogen stellende 't exempel van Alphunsus Coning van Arragon / dewelcke sulcken lust en vermaeck uyt d'Historien schepte / dat hy alleen door aenhooren der selver syn gesonthevdt bequam / want als hy tot Capua in een dangereuse siechte verballen was / en alle bedenckelijcke genees-middelen / sonder voordeel / hadde aengewent / scheyde eyndelijck uyt het Medicineeren / hem t' eenemael over-gevende tot het vermaeck van de Historien / 't welck hem soodanigh soulageerde en verquickte / dat hy daer door wederom syne voorige gesonthevdt bequam. En onder alle soorten van Historien en Beschrijvingen en vondt ick / mijns oordeels / (nevens de Beschrijvinge der Landen werwaerts mijn ooghmerck nu was strecckende) niet voordeeliger en nootsaeckelijcker als die van onse eygen Hollandtsche saecken: hier metter tyt dieper en nu wat rijper oordeel in advanceerende / als ick oyt wel voor desen had gedaen / (want men in de Scholen en op d'Academien verkeerdelijck gewoon is alle Historische Studien alleenlyck in vreemde / als Romeynsche en Griecksche geschiedenissen te besteeden / en seer weynigh ofte geen sorge voor die van ons eygen Vaderlandt te draeghen) bevondt ick dat met driemael meerder vrucht / selfs myn eyghen Vaderlandt (ick laet staen noch vreemde Landen / daer ick nu myn gedachten had heen gewent) soude voor-reyst hebben / indien ick onse eygen Beschrijvingen en Historien alvoorens met meerder sorghvuldigheyt onderzocht / en met bescheydenthevdt gelesen hadde / derhalve nam ick voor / eer ick mijne gepresigeerde reys noch ginghy vervorderen / alle Geschiedenis-schriften / Jaer-tydt-boecken en Landbeschrijvingen van dien / grondigh te gaen perscruteren / en (gelijck men seyt) van 't hooft tot de staert te Anatomiseeren; de forme van Regeringe der Steden en Provintien / midtsgaders 't gantsche bestier van den Staet / als mede haere Wetten en Statuten / Coustumen en Observantien te leeren kennen / daer benevens den aert / eygenschappen en hoedanigheden mijner eygen Landts-luyden allerwegen waer te nemen en gade te slaen; achtende niet alleen volgens de natuer maer oock alle reden / niet billijcker en behoorlijcker te wesen / dan syn selven en 't geen hem aengaet / aldereerst te moeten leeren kennen / voor dat men uyt anderen met bescheydenthevdt eenige goede en dienstige Leeringen kan scheppen: want hoe is het mogelijck dat een Jongelingh noch rouw en onervaren zynde in de gelegenthevdt en constitutie van syn eygen Vaderland andere vreem-

de

de Landen en Natien met recht oordeel en achtneminge sal gaen besichtighen en besoecken / ende het rechte oogmerck van een goede Reyse konnen treffen ? (ten ware het selve alleen op een enckel vermaeck van d' uyterlijcke sinnen uyt-sagh) hoe sal hy de verscheyde instellingen en gebruyken der Volkeren / humeuren / manieren en zeden van menschen / en alle hare vreemdigheden met de schale van bescheydenheydt tegen syn eygen Vaderlandsche saecken overwegen / indien hy den Staet / 't Gouvernement van dien / midtsgaders d' inclinatien ofte neyginge van syn eygen Volck niet en kent ? hoe sal hy sich met rijp verstant informeeren op d' Antiquiteyten / heerlycke Gebouwen / Rariteyten / macht en sterckte van den Landen / midtsgaeders alle singularitesten van yder Plaets / soo ten opsichte van de dingen als d' Inwoonders en Menschen selfs / indien hy de wonderen en gedenckwaerdigheden van syn Vaderlandt noch niet en weet ? hoe sal hy luyden van fatsoen en mannen van Geleertheydt over alles durven aenspreecken / als hy met geen behoorlijcke kenniſſe van syn eygen Vaderlandt is voorsien ? daerom seyde wel exprelijck dien seer wysen Plato : *Ridiculum est, cum quis sua ignoret, aliena scrutari.* 't Is seer belagchelijck vreemde dingen t'onderſoecken, als men sijn eygen niet en weet. En hoe sal men dan dus doende alle noodige oplettelijckheden naukeurighlijck observeren en waernemen / als men noch niet en heeft de volkome kenniſſe dier saecken / die getuygeniſſe geven van den luyster en de eere zijns Vaderlandts / daer men alles aen schuldigh is / en die men in allen gevalle en allerwegen natuyrs-halve verplicht ende gehouden is / voor te staen / groot te maecken en te verbreyden. Alle beschreyden en gecivilisseerde Natien / hebben haer Vaderlandt ten allen tyden hoogh geacht / en in veneratie gehouden / niet anders als met het opperste respect en eerbiedigheydt daer van spreeckende. De genereuse Romeynen stelden voorgaens de eere van haer Vaderland boven die van haer eygen persoon ; te dien opsichte den grooten Orateur Marcus Tullius Cicero uytdruckelijck seyde : *Nemo est tam ingratus, tam impius, tamque nullius humanitatis, qui si Patriæ merita resumere velit, non eam magis, quam se ipsum diligat.* Dat is / Niemandt en is soo ondanckbaer, soo liefdeloos tegen sijn Vaderlandt, en soo onmenschelijck onbeleeft, die, als hy den lof en verdienſten van sijn Vaderlandt verhaelen wil, dat hy die niet liever heeft als sich eygen selven. En seecker wat is 'er billijcker dan dat wy die Landen / Steden / Plaetsen ende Persoonen / daer wy selfs en de onsen met alle het onse onder begrepen zijn / daer in en voor welcke wy / naest God / in de werelt gebracht / op-gevoet / en onderwesen zijn / na goede en billijcke Wetten geregeert werden / alle ons welbaren van alle overlast ende gewelt beschut ende beschermt binden / dat wy die (segh ick) loven / prijsen ende (voor soo veel in ons is) in eere houden. Sulcks dan uyt alle dese voorgaende consideratien / wel aen te mercken staet / wat Jaren en bequaemheden tot een goede Reyse werden gerequireert / om met recht profijt te Reysen / dat is / goede vruchten daer van te versamelen / en met een naerstighe opmerckingh en verstandigh insien van alles 'tgheen remarquabel is / naukeurige onderſoeckinge ghedaen hebbende / goede kenniſſe dien-aengaende mede te dragen / met rijp onderscheyt de zeden die goet zyn aen te nemen / de quade ende verkeerde te verachten en verwerpen / om alsoo wijser / verstandiger en verbe-

oert weder-geheert zijnde / onse Vrienden en Vaderland (een yder na gelegentheydt sijns saecken) dienst te konnen doen / 't geen (immers mijns bedunckens / indien ick anders niet geabuseert en ben) het rechte ooghmerck van een goede regse behoort te wesen. Met 't ondersoeck dusdaniger præcalable en voor al nuttige kennisse mijnes eygen Vaderlandts dan besigh zijnde / kreegh ick lust om eenige particulariteyten van mijn Vaderlijcke Stadt (als my geboortens-halve noch alder-naest raeckende / en van natuurs-weghen toe-genegen en ook aen verplicht en verbonden kennende) sich hier en daer opdoende en te voorschyn komende per memorie te annoteren ; welcke besigheden en tijt-koortingen mijne ledige uren successivelijck soo vervulden / dat ick (gelijck den wysen Solon plagh te seggen) nopt minder eentigh ofte leedigh was / dan als ick eentigh scheen te wesen / van sins werdende (indien de Goddelijcke voorsienigheydt my noch leven overigh geliefde te laten / en my wederom in mijne voorige gesonthedt te herstellen) dese aenteeckeningen (om naermaels niet vergeten te werden) voor mijn eygen speculatie en tot nader kennisse van verscheyde saecken die een Lief-hebber van syn eygen Vaderlijcke Stadt behoort te weten / te extraheren en op ordre by een te stellen / voor en al-eer ick myn voor genome reys noch aenvaerde / wegnigh denckende nochtans / dat dit werck ook alvoorens tot een gantsche Beschrijvinghe soude op-wassen : maer de overvloedigheydt van mijne Extracten veroorsaeckten / naermaels onder het Colligeren / in my noch hooger ghedaehten / des ick bestont by provisie een kleyn ontwerp van een Beschrijvinge tot een preuve op 't Papier te brengen / 't welck boven myn vermoeden geluckigh succedeerde / en hoewel nu al kon bemercken dat het voltoyen van soo een werck / nootsaeckelijck veel tijdts en geen geringe moeyte soude moeten kosten / resolveerde ick nochtans 't selfde by naeder occasie nae myn wederkomst (indien niemandt anders desen arbeydt voor my op-nam) te hervatten. Doch om verscheyde gewichtighe voor-vallende redenen mijn voor-genome vertreck noch langer moetende uytstellen / is 't geschiet / dat (myn genegenthedt nevens myne besigheden aen-groeyende) ick door onderbindinghe en naersticghe en gestadighe ondersoeckinghen als anderstins / van alles meer ende meer kennisse en beschrijt verkrijgende / 't werck sulcks hebbe aengebout ende vervult / als by 't vervolgh verhalen sal. Dit lesen en aenteeckenen voorsz was dan d'eerste uytwendige en werckende oorsaeck deses Boecks / ghesproten uyt een inwendige en bewesgende oorsaeck die my van jongs af aen was ingeboren. Ick soude het aenvaerden van desen last veel te rouckeloos hebben geacht indien daer toe voor my niet meerder gelegenthedt / als voor veele anderen hadt open gestaen : want behalven dat ick de Privilegien / verscheyde oude keuren / Ordonnantien en andere oude Stucken en Monumenten uyt handen van myne Voor-Vaderen (die d'eere hebben gehadt / van 't gemeene best deser Stadt en Staet / niet sonder reputatie van vromighedt en oprechtighedt (het zy tot haerer lof en niet myner beroeminge gesproocken) te bedienen) nu alberedts onder my berustende hadde / en dat boven dien my wel kost berassureeren voor andere myne goede Vrunden my noch wel eenige behoeften soude werden gesuppediteert / soo quam daer by dat de Heeren Regenten van beyde de groote ofte Parochy-Kercken in 't

begin

begin van den Jare 1666. my tot Rentmeester van dien gelieft de te stellen; by welcke occasie my Ampts-halve en na ouder gewoonte nevens de Sleutel der voorsz Heeren Regenten Comptoir / in bewaringhe gegeven wierdt / noch een ander Sleutel van seecker Kasse / waer in geconserveert werden een groote meenighte van over-gebleven oude Bullen / ten deele ontdeckende en beschrijvende veeler saecken van den verleden stant en hoedanigheyt van die twee groote en wonderlijcke Kercken boven alle anderen hier te Lande / in voor-tyden soo uytsteeckende en vermaert / als de saecken selfs hier nae noch ghenoeghsaem uytwysen en doen blycken sullen. Dit was dan de gelegenthevdt die myne genegenthevdt aldergunstigst scheen toe te lachen / ende boven welcke ick om myne Vaderlijcke Stadt / en goede mede-Burgeren eenigen dienst te mogen doen / voor eerst met alle myn gedachten geen nader konde uyt-vinden: want gelyck Salustius de deftigste der Romeynsche Historie-schrijvers in een sin-rijcke spreucke eertijts seyde / een ganssch heerlijcke saeck te zyn goede diensten te doen aen 't gemeene best / en dienvolgens oock niet vreemt te wesen / dat men (een goede reden voerende) spreeckt en schrijft ten dienste van het selve; *Pulchrum [inquit] benefacere reipublicæ, etiam bene dicere haud absurdum est.* Boven dien docht my oock geen bequamer en gevoeghlicker stoffe overigh te zijn / en die aengenamer en vermaeckelijker aen alle Jongheyne Vaderen behoorde te wesen / voor soo veel sy Lief-hebbers zyn van haer eygen Vaderlijcke Stadt / en niet af-keerigh van wetenschappen der oude tyden en voorige eeuwen haarer eyghen oorsprongh: want ick en achte niet die on-Adelijcke verachters haerer Vaderlijcke saecken / dewelcke dagelijcks niet anders admireeren en verheffen als dat vremt is en van verre gelegen Landen komt / en nimmermeer yet goedts en vinden van 't gheene den Landen en Steden / daer sy ontfanghen hebben haere Geboorte / specialijck raeckende is. Voor de soodanige en hebbe ick noyt gedacht te schrijven / hoewel ick vertrouwe dat sulcker-veele misschien wel souden moeten bekennen / dat met het ophalen van langh voorledene dingen / en 't benaerstighen van oude gedenckenissen der gheschiedenissen by Geschriften te vernieuwen / de dicke vliesen en schellen van onwetenheyt van hare ooghen konnen werden af-gelicht: want wie is 'er soo verstockt en onredelijck verhardt / die niet eenige veneratie en eerbiedingh heeft tot de Outheyt? en wie is 'er soo ontaerdt en verbastert / die niet gaern hoort spreken van syn Voor-Ouders / daer hy van af-gedaelt en herkomstigh is? en wie en soude het eyndelijck niet aengenaem wesen eenighe seeckerheyt van dien te verstaen / wanneer de beschreven daer van langh te vooren verduystert en verholen waren geweest? Dit zijn dan de bewijsen der saecken en geschiedenissen onser aller gemeene Voor-Ouderen / die dus lange gelijck als op-gesloten en allerwegen verspreyt hier althans by een gebracht / den na-komers werden vertoont en aengegeven.

Genus à quo Principe nostrum.

Den Romeynschen Ridder Gajus Cornelius Tacitus (het zy hier met een eerbiedige ofte lieber sonder gelijckenisse van dien deftighen History-schrijver gealleegeert) considererende en siende op-komen de vergetenheyt van alle die dappere verrichtingen onser oude Voor-ouderen de Voorluchtige Batavieren / vangt aen her-

verſcheyde haerer gedenckwaerdigheden te Boeck te ſtellen / ſonder 't welcke wy lagen in ſulcken dicke duyſterniſſe als die naeuwlijcks t'eeniger tydt saghen eenigen dagh: want hadt deſen Man met syn staet-wijſe Pen ſulcks niet verhoedt / onſen glorieuſen oorſprongh en vroomſte bedrijven van die ſtrijdtbare en grootdadige Volckeren hadden eeuwigh verzwegen gebleven / alſoo het schrijven / na de getuygeniſſe van den ſelfden Tacitus t'synen tijde hier te Lande noch niet en was gebruyckelijck. Maer helaes! ſedert die tyden van Tacitus werdt voorts wederom een diepe ſtilzwijgentheydt en jammerlijck gebreck van Schrijvers bevonden / 't welck inſgelijcks voornamentlijck daer uyt ſchijnt ontſtaen te zijn / dermidts meeſt alle Volckeren na de verwoeſtinghe van 't oude Rome / tot op 't vinden van de vooortreffelijcke Konſt van Boeckdruyckerye / in voorgaende eeuwen noch ſeer rouw / ongecivileſeert en weynigh voorſien waren van brave verſtanden die bequaemheydt en te gelijck genegentheydt hadden om het gedenckwaerdighſte van haer geſchiedeniſſen aen het Papier te bevelen / en alſoo haere nakomelingen ter gedachteniſſe overigh te laten. En hoewel onder-en-tuſſchen ſedert 't opkomen der oude Graven van Hollandt metter tijdt meer ende meer ſorge gedragen is van de nakomers eenighe beſcheyden nopende hare bedrijven by Geſchrifte over te leveren / ſoo hebben ſich nochtans / tot omtrent over anderhalf hondert jaren / met het naſoecken en in goede ordre te brengen van 't voorſz / noch ſoo weynigh geleerde en bequame luyden bekommert / dat het ſeecker jammer is; en veele werden noch hedendaeghs gevonden die de hier vooren aengeroerde maximen der Scholen en Academien (van alleenlijk de Grieckſche en Romeynſche geſchiedeniſſen te voorſnuffelen / en daer altijdt aen te blyven hangen / ſonder ſich aen den opkomſt en oudtheydt haerer eyghen Vaderlandt veel te laten gelegen zijn) wederhoorigh onderhouden. Voor deſe dwaesheydt oſte eer ſotten eubel / die beſeten houdt de sinnen der menſchen / gebeurt veeltijdts dat wy al veel wetende / echter niet en weten 't gheen wy behooren te weten. Het moet immers ongerijmt en onbehoorlijck geoordeelt werden de beginſelen / opkomſt en gantſchen Staet van verſcheyde oude Republijcken / als Athenen / Romen / Venetien en andere vreemden / ſoo punctuelijck tot op 't minſte toe te onderſoecken / ende geen kenniſſe te hebben van de Oudtheydt syns Vaderlandts / ja dickwils niets van syn eygen Geboorte-plaets. De deught van Edelmoedigheydt en Liefde tot ons Vaderlandt / behoorde ons tot het naſpeuren van ons eygen Outheden en gedenckwaerdigheden (die ſoo groot en veele zyn) meerder aen te porren. Dit gebreck en misbruyck ſagh al voor veel meer als vier-d'halfhondert Jaren / den Rymer van de Oude Hollandtſche Rijm-Chronijck / gekomen wylen uyt d'Abdye van Egmont / ende aldaer in die oude tyden beſchreven / nu over ettelycke Jaren in 't Druck uytgegeven / door den Wel-Edelen Jonckheer Jan vander Does, Heere tot Noortwijck / Regiſter-meeſter van Hollandt / welckers Autheurs Naem als-doen noch onbekent zynde / naermaels bevonden is Melys Stocke geheeten te hebben; deſe wiſt die faut in synen tydt wel ernſtelijck te beſtraffen met duſdanige oude Termen:

Het

Het dinct mi weſen ſchande
Dat die lieden van den lande
Anders yeſten vele weten
Ende ſi des hebben vergeten
Wanen ſi ſelve ſijn geboren
Ende wie ſi waren hier te voren
Die 'tlant wonnen ende erve
Daer ſi of nutten die bederve.

Ick kan mede wel veele ſeer heerlijcke en voortreflijcke ſpeculatien vinden in de Romeynſche/ Grieckſche en andere Hiſtorien: maer als men de reden plaets gelieft te gunnen/ ſal men wel haeſt ſien/ hoe nootſaeckelijck het is d'antiquiteyt/ opkomſt/ voortgang en verdere ſaecken van ſijn eygen Vaderlandt grondigh te leeren kennen. En voorwaer hoewel de Romeynſche Hiſtorien en Beſchrijvingen in treflickheden/ wonderlickheden/ en deftigen ſtijl alle anderen verre te boven gaen/ ſoo zyn nochtans de Nederlantſche onder anderen geenſints de minſte; maer werden menighmael deſe Landen en hare Geſchiedeniſſen om haer Heerlickheden/ vreemdigheden en menigvuldige Antiquiteyten met reden boven anderen gepreſereert en tot den hemel toe verheft. 't Is 't vreemſte des werelts ſyn eygen ſaecken ſoo weynigh te achten/ dat men niet goets en vindt dan de vreemden/ en niet remarquabels dan in andere Landen. De Reyſigers ende Vremdelinghen ſullen alle aenmerckelijck-en-gedenckwaerdigheden van een Stadt of Plaets eygentlijcker en grondiger inquireren/ als d'Inwoonders dickwils ſelfs tot haerer ſchande bekent is; ja ſomtyds van alles wat ſy ſien meerder vragen voorſtellen/ als ſy oock in diergelijcke ſaken binnen haer eygen Vaderlijcke Stadt ofte woon-plaets ſouden weten te beantwoorden/ zynde eben alſoo/ gelijck in andere Landen oock Vremdelingen in haer eygen Vaderlandt. Maer gelijck het menſchelicke vernuft voorgaens grooter opinie ofte gheboelen heeft van oude geſchiedeniſſen als van de hedendaeghſche/ ſoo heeft het oock een hooger inbeeldinge van dingen die verdt van ons van daen/ als die dichte by gelegen zyn; want [*Præſentia minuit famam*], de tegenwoordigheydt verkleynt den grooten naem [*& fama creſcit eundo*] en de vermaertheydt hoe wyder ſich verſpreyt hoe grooter die werdt. Vt veelderhande menſchen die geweeſt zyn te Jeruſalem ofte op den Bergh Sinay/ ofte by de Riviere de Jordane/ ofte andere oudt vermaerde plaetſen; naeuwlijcks ſult ghy een vinden/ die ſulcken verwonderingh ſal wederom mede brengen/ als hy eerſt ſich ſelve wel hadde ingebeeldt. Hier door geſchiet het dat de heerlickſte geſichten van de wereldt oock in kleynachtingh raken/ door de lichtigheydt van den toegangh/ of dichte-by-gelegentheydt. Doch ten is gheen teycken van beſcheydentheydt nochte van opletentheydt/ dat men die dingen (die men dagelijcks voor ooghen heeft) over 't hooft ſiet/ en altyt de meeſte ſpeculatie heeft in dingen die van ons verre zyn. Dit doet d'algemeene ingebooren aerdt tot veranderlickheydt genegen/ die evenwel

in

in den eene meerder predomineert dan inden andere. Gelijk seker vermaert Poët (willende dese gemeene faut aenwijsen en wat overhalen) nam syn subject op de laest-voorgaende Staert-Ster des Jaers 1664. den mensch voor eerst met reden voor-stellende / ingeval by wylen geen Eclipsis ofte verduysteringh aen Son of Maen en was / van hoe weynig selfs dese Goddelijcke en oberwonderlijcke Lichten misschien oyt van haer leef-dagen met verwonderinge souden werden aengesien / en dat wy aen een nieuw geschape licht (te weten een Staert-Ster) ontstaen uyt duyle smoock en aerdtsche dampen ons soo nieusgierigh verga pen / hebbende onder-en-tusschen van te hooren na dat groot en heerlijck Heyr van Hemel-heeren / 't welck eeuwigh en altydt rondtsom ons zweeft / noyt een verwondert oogh gestiert.

Soo verre stelt ons nieus-gier oog,
Het seldsaem boven 'tgroot en hoog;
Soo krachtig kan ons 't nieuw ontsteken,
De Son en Maen, hoe schoon en groot
En werden nimmer aengekeken,
Dan alsse zijn in swijmens nood.

't Geen versch verschijnt voor ons gesichte,
Al is 't van soberen gewichte,
Is staende voets by ons vermaert;
Maer dingen in gebruyck gekomen,
Schat onse sotheydt luttel waerd,
Hoe groot sy zijn en uytgenomen.

Niet dat ick dit gestaerte licht
Wil houden van gering gewicht,
Neen toch: all wat aen 's Hemels daken
Verschijnt, is overwegens waerd:
Maer 'k most eens in 't verbygaen raken
Ons al te kinderlijcken aerd; &c.

Eben alsoo gaet het met alle dingen deses weereldts / hoe heerlijck en uytsteeckende die oock souden mogen zyn / 't geen men dagelijcks siet / en daermen dichtste by is / werdt minst geacht en aldermeest verzwymt te onderscoecken / en alsoo van ons siende niet gesien. Door dese sloffige onachtsaemheydt raecken dickwils de treflijckste Antiquiteyten en Outheden aen kant / en werden verachtelijck gelijck als met voeten geschopt. Maer als men dan sulcke luyden den oorsprong / reden en eygenschappen van veelderhande dingen (die by haer in 't vergeet-boeck waren gestelt) van nieuws begint op te halen / en de wonderheden van haer eygen Vaderlandt aen te wijsen / staen dickwils veele alsoo seer verwondert over haer eygen / als vreemde saecken / naeuwlijcks wetende te begrijpen hoe sy sulcks noyt meerder acht geslagen / nochte met oplettentheydt aengesien hebben. Dese consideratien hebben my alle ende elck soo veel als sy zijn / over in 't syne / al mede tot beweegh-redenen gestrecht / ende my (die altydt gelijck als door een verborgen draet ben getrocken geweest om den oorsprongh aller dingen my in 't particulier ofte generael aengaende / soo veel doenlijck was / na te speuren) te meerder aengelockt / om alle vlijdt en naerstigheyt tot dit werck aen te wenden. En hoewel ick alberepdts bewust was dat veele omstandigheden tot de rechte kennisse veeler aenmerckelijcke saecken deser Stadt verepschelijck / door 't langh verloop hedendaeghs voor ons onnaspeurelijk syn geworden / en sulcks in een afgront van eenwige

wige duysterheydt verſmoort ſullen moeten blyven / niet alleen wegens 't voorſz verſuym en onkunde onſer Voor-Ouderen / (een ſchade die wy met alle onſe Landts-genooten gemeen hebben) maer ook boven dien door d'ongelucken die deſe Stadt ook in deſen deele in haer particulier is onderworpen geweeſt / ten aenſien voor-eerſt dien grooten en vermaerden brandt van den Jare 1536. als wanneer genoeghſaem de gantſche ofte verre het voornaemſte en grootſte gedeelte van de Stadt / en met eene het Raedt-Huys en alles wat daer in was / door het vuyr verſlonden en verteert wierdt / alle der Stede Archiven / Privilegien / Handtveſten / Charteren / Brieven / Memorien / Regiſteren / Reeckeningen / en andere principale ſtucken door den brandt geconſumeert / ende midts dien veele Beſchepden / die kennisſe van d'oude ſaken hadden konnen geven aen de vergetenheydt toe-ge-eygent zyn ; uytgeſondert noch ſoo veele particuliere aentreckeningen die onder oude Burgeren en goede Ingeſetenen te vinden waren / en by dit droubigh ongeval nevens een onwaerdeerlycken Schat van hare Meubelen al mede voor eeuwigh zyn verlooren gegaen : en dat daer benevens naderhandt d'Autentycque Copien / Schriften / Papieren en Documenten tot noodigh beſcheyt dienende (ſoo veel het mogelijck ware) op het Stadthuys wederom Geſolligeert / ende by een verſamelt zynde / in den Jare 1618. andermael door een grooten brandt eenige ſchade hebben geleden ; ſoo docht my echter / onaengeſien alle deſe onheylen en rampen / d'aloude vermaerthey dt van deſe onſe Stadt gelyk als een heldre Son door duyſtere nevelen heenen ſcheen ; Haer heerlycken luyſter / ſoo ten opſichte van haer van outs grootſte begrip / menighte van aenſienelycke Gebouwen / als harer broomer Inwoonderen dappere verrichtingen en ſoo veel heerlycke wel-verdiende Privilegien in vergeldinge daer voor verkregen / begon voor myne oogen meer en meerder uyt te blycken / en myn gevoelen te bekrachtigen / dat ſy naeuwlycks eenigh ander hier te Lande in verdienden lof behoeft te wycken ; Sulex d'overvloedige materie en ſaecken van conſideratie deſe Stadt betreffende / ſich van alle kanten opdoende / weeſen uyt dat ſy beter en rycheliyker een particuliere Beſchryvinge meriteerde / als veele anderen die alberepts daer van waren voorſien. Verſcheyde geleerde Schryvers hadden dit al over veele Jaren eenigermate beginnen te vertoonen : als voor eerſt dien grooten Ryſiger Georgius Braunius van Ceulen in ſyn *Theatrum urbium præcipuarum totius mundi*, oft Toneel van de voornaemſte Steden der gantſche Weereldt ; daer na den geleerden Hoornaer Hadrianus Junius Med. in ſyn *Batavia* ofte Oudt Hollandt ; daer na den Italiaenſchen Lodovico Guicciardini in ſyn Beſchrijvinge vande Nederlanden, naermaels grootelijcx vermeerdert door Petrus Montanus, ende in verſcheyde talen uytgegeven ; daer na den vermaerden Marcus Zuerius Boxhornius, Profeſſor der Hiſtorien in de vermaerde Univerſiteyt tot Leyden / in ſyn *Theatrum Hollandiæ*, ofte Toneel van Hollandt, mede in 't Nederduytſch vertaelt ; ende ten laetſten de Heer Johan Blaeuw, Schepen der Stadt Amſterdam / in ſyn Stede-Boecken / ofte Beſchrijvinge der Steden deſer Nederlanden, in verſcheyde Talen uytgegeven. Doch deſe Mannen (hoewel onſe Stadt veele eere hebben beweeſen) onderhondt ick nochtans veel te los en te kort daer over gelopen te hebben / als de compendieuſheydt van haren ſtijl en voorgenome maniere van ſchryven niet toelatende veele particularitey ten aen te roeren ; waer door veele ſoo wel groote als kleyne

ſaec-

ſaecken by haer verzwegen en overgeſlagen zynde / ooch veele gedenckwaerdigheden / die tot onſer Stadts eygen toekomende lof noodtwendigh en onvermydelijck werden gerequireert / aen de meeſte Inwoonderen ſelfs / tot noch toe onbekent gebleven zijn ; ende dat inſonderheyt te deſer oorſake halve / dat ſeer veele notabele ſtucken deſe Stadt aengaende / noch ſoo wijdt en zydt in allerhande antyeque en moderne / gedruckte en noch ongedruckte Hollandtſche Hiſtorien ende Beſchrijvingen verſpreyt zynde / weynigh ſoo groote Lief-hebbers gevonden werden / die alle deſe Boecken hebben noch weyniger diese alle leeſen / eenige door haer veelbuldige occupatien / andere door nalatigheyt wederhouden werdende ; en al wierden ſy in ſommige Studeer-kamers alle gevonden en gebruyckt / ſoo is ſulcks nochtans dat men in ſoo veelderhande wytluſtige en generale Hiſtoriſche Beſchrijvingen juyſt niet dickwils yetwes van een particuiere Stadt rencontreert ; dit den Leſer noch al voorkomende / en kan noch en mag (dermits d'overbloedige veranderlyckheden / die daer in ſoo grooten Oceaen van allerhande verſchepde Geſchiedenisſen ſich komen op te doen / niet alleenlijck uytgeſondert onthouden werden / ten ſy alle het ſelfde als een ſpeciael ſubject wert geextraheert / en in ſoodanigen orde onderſchepdentlijck gedirigeert / dat de materie lichtelyck achter den anderen magh begrepen / ter bequamer plaetſe gevonden / en alſoo metter tijdt in de gedachten ingeprent werden. Veelderley dingen zyn wel vermaeckelijck / doch eenige noodſaeckelijck / en een goede en klare orde helpt de memorie ſeer. Nemaer ſiende dat niemandt van meerder bequaemheydt als noch zyn geoeffende Pen hier toe employeerde ; ooch conſidererende dat ſulcks door Mannen in Stadts-en-Staets-ſaecken kundig en erbaren niet lichtelijck ſouden werden by de handt genomen / als zynde de menighbuldige zorge / die de ſoodanige meerendeels op haren hals zyn dragende / even ſoo veel beletſelen van allerley werck : inboegen het ſich naer alle apparentie liet aenſien / dat deſe onſe oude aenſienlycke vermaerthept van veel voorleden eeuwen / noch dagelyckſs dieper en dieper in vergetenheyt gelijck als ſoude verſincken / ſoo kon ick my niet langer onthouden / maer wier des te krachtiger aengedreven de Veder in de handt te nemen / en door dit geweer hier in myne oude Vaderlyckſe Stadt ten dienſt te ſtaen ; alle Autheuren / Schrijften / Memorialen / Monumenten en Minuten van onſe Stadt maer eenigſints gewach maeckende (ſoo wel die alberegdts verſamelt hadde / als die in toekomende met geduerig naſpeuren noch ſoude mogen bekomen) in myn overſchietende uyren voor een eerlijck tijdt-verdrijf van nieuws af door te loopen en na te ſien / de ſubſtantie en het begrip daer van uyt te trecken / ende ſulcks alles / tot ons oogmerck (de kennisſe aller ſaecken onſer Stadt) dienende / van de gront af op te halen / en myne Mede-Burgeren t' harer gerijf door den Druck te communiceren en mede-ſamigh te maecken. Ick verdeelde 't gantſche Werck / en leyde 't aen in drie Boecken ofte generale Deelen / en yder Boeck wederom in eenige onderſchepden Deelen en Hooft-ſtucken / ſtellende voor-eerſt de oude verdeelinge van Hollandt hedendaeghs noch gebruyckelijck in des Graefflickheyts Reecken kamer / en nochtans aen weynige ter deege bekent / hoewel het ſelfde noch daer en boven in de oude Hollandtſche Chronijcke / veele Privilegien / Handtveſten / en andere oude ſtucken van den Lande en Steden dickwils te paſſe komt / gelijck als mede in het Aerdoms-en-Schependoms-Recht / daer in-

immers dagelijcks van gesproken werdt / en nochtans sonder dese kennisse niet oorspronckelijck kan werden verstaen; daer benebens latende aenvolgen een superficiele/ rouwe ofte korte Beschrijvinge van Delftlandt met hare Hooft-Stadt Delft/ hoe die sich hedendaegs van buyten en binnen uyterlijck laet aensien/ende hoe sy is gelegen/ ten eynde wy voor eerst de rechte situatie van de Stadt mogen kennen/en als wy van 't een of 't ander Dorp/Casteel of Slot (binnen de Limiten van Delftlandt gelegen) komen te spreken/ de gelegenthey van dien dies te perfecter mogen weten/ en allenthalve indachtigh weesen; alle 't welck hier na in 't volgende verhael tot verscheyde plaetsen een groot licht kennende geven / in alle manieren als een noodige kennisse goedt gevonden hebbe tot een inleydinge voor af te laten gaen/ voor al-eer wy de Topographie ofte de particuliere Beschrijvinge vande gansche Stadt inwendigh gaen specificeren en in alle hare leden nader en klaerder gaen demonstreren en voor oogen stellen / waer in wy niet alleen naerstelijck ondersoeckende en met alle waerschijnelijckste bewysen ebenaren en vergelijken den oorsprong/ oudthey/ opkomst en voortgang van de Stadt in syn geheel/ maer ook van alle publijcke soo kerckelijcke als Wereldtlijcke Gestichten/ midtsgaders alle Antiquiteyten en Monumenten van dien elck in 't bysonder: tot wy eyndelijk overgaen in ons tweede Deel des eersten Boecks / handelende van de Burgers en Ingesetenen selfs/ daer wy niet alleen duydelijck sullen moghen verstaen eenighe eygenschappen van den aerdt der Ingeborenen deser Stede/ midtsgaders wat Trafijque en Koophandel alhier by onse Voor-Ouders successivelijck gehanthaeft ende gedreven is / maer ook eyndelijck hoe groot een getal Ingeborenen in Geleerthey ofte Heldadighey syn uytsteeckende geweest. In het tweede Boeck ofte generale Deel sullen wy Historisch en Chronicks-gewyse verhandelen alle de Daden/ Bedryven/ Handelingen ende Geschiedenissen der Delvenaren/ soo binnen de Stadt als buyten deselfde/ naer het verbolgh der Jaren nederdalende tot op dese onse dagen / waer in met eene al het principaelste van de Hollandsche Chronijcken en Historien onder-en-tusschen voorgevallen/ op het alderkorste in 't voor-by-gaen sullen aenroeren/ 't geen wy leesende en herleesende in allen gevalle ons selve behoorden familiaer te maken / als in sich begrijpende de Geschiedenissen onser eygen Voor-Ouders en Vaderlandts; ons dryvelijck verseckerende dat alle consideratien en speculatien die wy daer uyt ontfangen/ ons meerder voordeel en leering geven sullen/ als die wy uyt andere vreemde Historien mogen trecken. En op dat men moghte weten voor wat maniere van Regeeringe/ en onder wiens belepdt / gedurende dit alles / dese Stadt volgens hare Privilegien/ van tyt tot tydt/ tot noch toe (onder de hulpe Gods) gelucklig is bestiert/ soo sal volgens de maxime en goede ordre der Histori-schrywers/ voor een regelyck de losijcke wyse van Politie ende Ordonnantie van Magistrature/ midtsgaders de Lysten der Regeerders/ in het derde Boeck / ordentelijk werden verklaert; over-al ende voorgaens in yder Boeck de Voor-rechten/ Privilegien en eenige Keuren/ yder materie in 't bysonder concernerende/ ingelijst ende vastgehecht staende/ met verscheyde duydelijcke aenwysingen by wat occasie ende op wat wyse de selve verkregen zyn / als mede eenige noodige uytleggingen en verklaringen over der selver verscheyde duystere plaetsen (voor soo veel by my is kennen ontdeckt en achterhaelt werden) by-gevoeght zynde. Dese drie Boecken

nu genoegsaem aldus bolbzagt wesende/ en alleenlijck tot dit eerste en moeyelijckste eenige beschepden ontbzeeckende/ hebbe ick om redenen goet-gevonden provisioneelijck in dier voegen te veranderen en af te bzeecken/ gelijk als inde na-reden sal werden gespecificeert. En op dat den Leser by een mogt hebben/ en gelijk als met eenen opslagh van oogen in eene reys te gelijck magh sien een kozt begrip/ 't geen tot een memoriael ofte in plaets van een kozt Register kan strecken/ van den gantschen Inhoudt deses eersten Boecks/ soo wel 't geen hier noch aen ontbzeeckende/ ende ick na myn weder komst van buytens-landts (soo 't Godt gelieft) sal laten volgen/ als 't gunt alberepdts by desen voor af uyt laet gaen/ sy hier tot gerief by gestelt 't kozt inhout van yder Hooft-stuk ofte Capittel van dien.

Eerste Boecks eerste Deel, betreffende eygentlijck alleen de Stadt en hare Gebouwen.

EERSTE HOOFT-STUCK.

Waer in verscheyde oude en hedendaegsche verdeelingen van Hollandt, om de rechte situatie, waerdigheydt en præeminentie van de Stadt Delft en Delftlandt door tegenstellinge van andere Steden te elucideeren en aen te wijsen, daer na komende op de uyterlijcke gedaente van de Stadt, hoe sy sich van buyten en binnen op-doet en laet aensien, werdt met eenen verklaert de hoedanigheydt van Lucht en Water, midtsgaders Stadts Sterckten, Voor-steden, Haven, en gantsche ommetreck, en uytwendige stant en gelegentheydt van de Stadt in 't gros, ende soo wijders van daer allengskens af-deynsende totte alomme gelegen Landtsdouwen en vruchtbaerheydt van Delftlandt, werden ten laetsten de Steden, Dorpen, heerlijcke Huysen en Sloten (onder 't Landt van Delft gelegen) eeniger-mate beschreven.

TWEEDE HOOFT-STUCK.

Outheydt van de Stadt, te vooren een Dorp, waere oorsprong des Naems en Wapens uyt de Gracht van Corbulo, bevestight met reden en authoriteyt: Daer benevens d'Historie van Hertogh Govert met den Bult, hoe hy by toedoen des Bisschops van Uytrecht den Jongen Graef Diderick van Hollandt uyt den Lande verdreef, onder en tusschen dese plaets circumvalleert en tot een Stadt maeckt, en daer ontrent een Kasteel stichte waer hy op woonde en soo vervolgens tot de dood van den Hertogh en oock des Bisschops, en wat veranderinge daer na is voor-gevallen: Eyndelijck in wat Jaer van de Regeeringe des Hertogs Oudt-Delft is Bemuyrt en Bewalt, als mede eenige conjecture waer het Kasteel gelegen heeft, ende ten laetsten een bewijs dat Delft eertijdts de grootste van begrip, en best gefortificeerste Stad van Hollandt, en midtsdien in een groote vermaertheydt en achtbaerheydt was.

DERDE HOOFT-STUCK.

Wasdom en toenemen van de Stadt, vermeerderinge en wijder uytbreydinge van Vryheydt en Jurisdictie, oorspronck van Delfts-Haven, beleeningen en aenkoopen van Domeynen en Heerlijckheden, midtsgaders al het geen tot verbeteringe van de Stadt, ten opsichte van haer district, begrootinge, gesagh en gebiedt, aldermeest heeft gedient.

VIER-

VIERDE HOOFT-STUCK.

Inhoudende Beſchrijvinge van alle de Stadts ſoo oude als nieuwe Gebouwen: ende voor eerſt van het Raedt-huys, daer nae de groote Kercken, haere oudtheden, ſtichtingen en opbouwingen aen wie geheyligt en toegewijdt, midtſgaders eenige Vertellinghen haerer Miraculen en wonderheden, Reliquien en koſtelijcke Ornamenten en Cieraden, eeniger haer oude Obſervantien, Couſtumen en Ceremonien: Ten laetſten hare veranderinge met koſtelijcke Sepulturen en Epitaphien. Soo oock van de Clooſteren, Conventen, Capellen en alle Kerckelijcke Geſtichten, in en aen de Stadt van outs gelegen, haer opkomſt, voortgang, wat voor Geeſtelijcke Ordens daer in gewoont hebben, verſcheyder haer eerſte oorſpronck en inſtellinge, maniere van kleedinge en gebonden leven, als mede eenige Reglementen van de Graven, tegens den onmatigen aenwas en baet-ſucht deſer Clooſter-luyden, klachten van rechtſinnige Mannen, over haer ſchandaleus en ergerlijck leven, tot eyndelijck de veranderinge der Religie, de pilgeringe en plunderinge der Kercken daer op is gevolght, de Clooſteren geruymt, en tot behoef van de behoeftigen en andere goede gebruyken gemaeckt; Daer na volgen dan de Huyſen en Geſtichten tot het Chriſtelijck gebruyk van trooſt en onderhoudinge der Weeſen, Siecken, Krancken, oude Luyden, en alle arme Menſcheu, van gelijcke alle publijcke Gebouwen tot wereldtlijcke behoeftigheden dienende, het Oude Hoff, Gemeenlandts-huys, Doelen, Magaſijnen, Stadts-Poorten; Midtſgaders Anatomie, ofte Auditorie van de Chirurgijns, het Collegium Theologicum, de Bibliothece, en de groote ofte Latijnſche Schole: Item, alle Hallen, gemeene Koop-plaetſen en Marckt-pleynen, noch eenige Gilde-Huyſen en particuliere Geſtichten, en ondertuſſchen by deſe alle ſoo Gods-Huyſen als wereldtlijcke Plaetſen, hier en daer eenige Wetten en Ordonnantien tot deſelve Huyſen ende Geſtichten dienende.

Tweede Deel des eerſten Boecks, raeckende d'Inwoonderen ende Ingeboorenen.

Eerſte Hooft-ſtuck van 't tweede Deel des eerſten Boecks,

zijnde het vijfde Hooft-ſtuk des eerſten Boecks.

Handelende van der Inwoonderen eygentlijcken aerdt en zeden, haren handel en wandel, Neeringen, Hanteeringen en Koopmanſchappen, die ſy van all' oude tijden geoeffent ende gedreven hebben: als de Laecken-handelinge, haer oude vermaertheyt, gelijck oock wel inſonderheyt van de menigvuldige Brouwerien (als zijnde wel het voornaemſte) omſtandighlijck beſchreven, met verſcheyde haere Privilegien, Handveſten, Placcaten, Ordonnantien, Sententien en Proceduyren dien aengaende voorgevallen; daer na den af-val ende het verloop der Brouwerien, tegens den opkomſt der Plateel-backerien kortelijck aengeroert, als mede den Rijckdom en vermogen geſprooten uyt voorgaende oude Coopmanſchap en voorſpoet deſer Stede; ende wijders eenige conſideratien nopende verſcheyde abuyſen en mis-ſlagen die ſich daer omtrent hebben geopenbaert.

Tweede Hooft-ſtuck van 't tweede Deel des eerſten Boecx, weſende het ſeſde Hooft-ſtuck des eerſten Boecks.

Sijnde als een Regiſter ofte Lijſt van een aenſienlijck aental van Illuſtre Perſoonen, ingebooren Delvenaren, Mannen in allerhande Profeſſien ofte Faculteyten van Geleertheyt, ofte eenige glorieuſe Heldendaden, ofte oock in eenige Konſten, vernuftige Handtwercken, of wat des ſoude mogen weſen uytmuntende en vermaert geweeſt, voor-af met een lof-reden van de voortreflijckheydt en waerdige Achtbaerheyt der Geleertheydt.

Hier ſiet ghy dan (beminde Leſer) de ordre en methode waer toe ick het gantſche Werck in 't generael/ en dit eerſte Boeck oock in 't ſpeciael hebbe aengeleydt ende uytgevoert. Aengaende de Privilegien hebbe voorgaens ſorge gedragen dat deſelve niet alleen met haer eygen woorden/ maer oock na de Letter en oude maniere van ſpelding/ gelijck men in die tijdt ſprack / (voor ſoo veel door 't dickwils af-ſchrijven noch niet verandert was) punctuelijck is na-gevolght: even alſoo hebbe ick oock gedaen met alle oude ſtucken en Extracten die hier en daer in de materie met veranderinge van Letters/ en altemets met een ſeer oude en eenvoudige ſtijl zyn tuſſchen ingelijſt/ op dat hare autentijckheyt ofte eygen-geloof waerdigheyt (in 't minſte niet gekreuckt ofte geſchonden werdende) in ſich ſelven dies te krachtiger ſouden behouden/ als mede dat door de Lief-hebbers en Bouwers van onſe Nederduytſche Taal oock hier noch eenige proeven moghten over-blyven/ hoedanige ſpelding in die tyden gebruyckelijck is geweeſt: wel verſeeckert zynde dat ſulchs alles by de curieuſe onderſoeckers en naſpeurders van de Antiquiteyt dies te aengenamer weſen ſal. De veranderinge van Characters/ Druckletters ofte Boeck-ſtaven/ dient niet alleen tot onderſcheydt tuſſchen myn eygen en de uytgetrocken woorden/ maer oock om alle tedieuſheydt ofte verdrietelijckheyt in 't leeſen te meerder weg te nemen/ als mede tot behulp ten eynde den Leſer tot de voorvallende materie ofte verhandelde ſaecke ſuyſt geen weet-gierigen luſt/ ofte ſpeculatie hebbende alles te leeſen / hier en daer eenige Extracten kan overſlaen/ en evenwel zyn leſen verbolgen; en in tegendeel by anderen 't ſelfde van nooden hebbende of willende naſien/ in het naſoecken ſeer lichtelijck kan gevonden werden: waer toe tot meerder gerief voorgaens op de kant de Summarien ofte Kort-Inhouden/ van alle 't geen in den Text in 't breede werdt verhandelt/ geſtelt hebbe; welcke methode by curieuſe Leſers (behalven om by tijdt en wijle in het naſien alles aenſtonts op te kennen ſpeuren) noch een ander dubbeldienſtigh gebruyck in ſich begrijpende is/ als namentlijck in 't eerſte leeſen ſelf voor-af/ om alles met beſchept te leeſen; daer naer om de memorie van alles te ververſchen: doch ſtaet alhier voor d' onervaernen aen te mercken/ dat de Romeynſche ofte ronde Letterkens alleenlijck hier toe zijn te gebruycken: dewelche in 't overſlaen van de Curſyf ofte bruynder-langachtige Letterkens in 't leſen op malkanderen ſlaen ende verbolgen; de voorſz Curſyf Letterkens onder-en-tuſſchen in ſich begrijpende d' Allegatien ofte Aenwijſingen der Auteuren en Geleerde Mannen/ waer op ich my beroepe/ en wiens eygen woorden hier en daer/ met de voorſz veranderinge van Letters/ hebbe aengenomen. Wyders gelieft den beſchey-

ſchepden Leſer verdacht te weſen/ al-eer hy met 't leſen deſer Beſchrijvinge voort gaet/ de fauten en mis-ſtellingen/ die onder 't Drucken ſouden mogen ingeſlopen zyn/ en in de na-reden aengeweſen ſullen werden/ te rechten en te corrigeren. Met eenen werdt hy gedienſtelijck verſocht ende gebeden in cas van d'een of d'andere ſaecke/ in deſen begrepen/ by geval eenigh nader en beter beſcheydt of onderrechtinge wilt by te brengen/ my dien-aengaende te verobligeren en de gebreken die d'er ſouden mogen gevonden werden/ ſodanig te berijpen en verbeteren/ als hy in den ſyne gaern berijpt ende verbetert ſoude weſen/ ende by aldien hupten myn weten noch eenige ſtucken ter materie dienende/ ergens onder d'een of d'ander/ wie het ook ſoude mogen zijn/ verborgen waren/ verſoucke in alle ernſt 't ſelve gunſtelijck mag werden deelachtig gemaeckt aen die gene/ die ſich nu algereets by deſen dienſt-bereyt willig toont/ alle 't gunt by hem/ ſelfs ten dupzſte is bekomen/ aen een ygelijck mede te deelen. Waer door my niet alleen in 't byſonder/ maer ook onſe Stadt in 't generael dienſt geſchieden ſal. 't Welck ick volkomentlyck vertrouwe aen geen van mijne goede mede-Burgers goetwilligheyt manqueren ſal/ als my latende voorſtaen een ygelijck ſich behoorde verplicht te achten ſyne mede-Burgers t'onderrechten/ inſonderheyt in ſaecken ons alle in 't gemeen betreffende/ en welckers onwetentheyt voor ſchande wert geimputeert by alle gecibiliſeerde Natien: ook behoort het immers een van de luſtighſte voorvallen ter werelt te zyn voor alle oprecht redelijcke menſchen en edelmoedige zielen/ 't gemeene beſt te kennen dienſt doen. De meer-gemelte Orateur Cicero ſeyde overſulex ſeer treflijck: *Impellimur natura, ut prodeſſe velimus quam plurimis, imprimiſque docendo, rationibuſque prudentiæ tradendis. Itaque non facile eſt invenire qui quod ſciat ipſe, non tradat alteri. Ita non ſolum ad diſcendum propenſi ſumus, verum etiam ad docendum.* Dat is/ wy werden aengedreven door de natuur, om veele menſchen vorderlijck te zijn, voornamentlijck met onderrechten, en wijſſelijcke reden te geven. Sulcks niet lichtelijck yemandt te vinden is, die, 't geen hy weet, aen een ander niet mede-deelt. In voegen wy niet alleen genegen zijn om te leeren, maer ook om te onderrechten. Welcke functie in deſen deele al hey wat moeytens inhebbende/ ick als nu geattenteert hebbe alleen op my te nemen/ om veele daer van t'ontſlaen/ of anders yemant op te wecken/ die het ſelfde beter en bequamer ſoude mogen te wege brengen. Dit ſal ons dan (om met een woort te ſeggen) kennen dienen tot kenniſſe/ gedachtenisſe en memorie van onſe oude Vaderlijcke Stadt/ hoedanigh ſy van aenbeginne/ en over veele eeuwen/ ende ten tyde van onſe Voor-Ouderen is geweeſt/ 't welck een ygelijck met eenmael hooren ſoo niet alles mogelijck zijnde te onthouden/ hier ten allen tyden ſonder eenige de minſte moeyte ſal kennen naſien/ als zijnde nu het geen te hooren deſen aengaende allerwegen verſpreyt ende verdwaelt was/ is 't niet alles ten minſte meerendeels/ by malkanderen voor alle begerigen t'huys gebracht/ waer toe men immers meerder curieuſheydt behoorde te hebben/ als tot veele andere vreemde dingen/ die ons dick wils in 't minſte niet en raken/ en noyt te pas en komen. En eyndelijck boven alle dienſten die het ſal kennen geven/ ſal het tot een merckelijck geryf mogen ſtrecken voor een ygelijk die de Privilegien deſer Stad begerig zijn te weten en deſelfde anderſints tot exceſſive koſten moſten laten af-ſchrijven/ als Magiſtraets-perſoonen/ Advocaten en Procuratoren/ en alle curieuſe Liefhebbers/ die deſelfde nu in oorde/ met eenige Verklae-

klaringen/ Uytleggingen en Annotatien/ midtsgaders volle Summarien op de hant ('t welck van te vooren by niemant (myns wetens) so is geweest/ voor een geringe prijs/ nevens de gantsche Beschrijvinge soo wel als ik/ sullen konnen bekomen en haer eygen maken. Dus ick by dese gelegenthevdt my selve niet alleen/ maer ook veele myner mede-Burgeren van die schandelijcke onwetenheyt onser eygen saken/ daer wy alle meerendeels van zwanger gingen / hebbe gepoocht te verlossen/ op dat ons leven/ gelijk Plato plagh te seggen/ niet langer en zy/ als een kinder-leven/ allegerende 't exempel van Solon/ ten tyde de Griecken noch weynigh van Historische Beschrijvingen waren voorsien; desen Solon (seyt hy) eens getogen zijnde naer Egipten/ wierdt van een Egiptiaensch Priester in desen sin besegent: O Solon, Solon, ghy-lieden Griecken sijt eeuwige kinderen, ende in de Grieckſche Landen en wert niet gevonden eenigen Ouderlinc. Solon t' onvrede door soodanigen aensegh/ want hem dochte dat syne Natie daer mede grootelijx wiert gelastert/ vraegde aen den Priester wat hy daer mede te verstaen gaf. Hy antwoordt: dat alle de Griecken maer Jongelingen waren, om dat sy gheen kennisse noch wetenschap en hadden van 't grijs Ouderdom der eerster tijden. Men bevint in geluckige voorvallen of eenige opkomende blijdschap over eenige vertwyffelde saken/ dat men naulyx sich selven kan onthouden / sonder sulex aen veelen te communiceren en mede-deelachtig te maecken/ en syn verblijde herte aen een yegelijck uyt te spreken. Dit siet men selfs in geringer dingen / die dickwils een ander ter werelt niet aen en gaen. Het Euangelische Vrouken en mogt hare vreugde ende blijdschap van den gebonden penninck ofte dragme/ niet alleen by haer selven behouden/ maer buyten haer hupse loopende/ riep tot haer Gebueren: verblijdt u met my, want den penning, die ick verlooren hadde, hebbe ik wederomme gevonden. So veel te meer behoorlijk docht my dan ook de mede-deylinge eenige voorbaerliker dingen/ die ymant in hem selve geopenbaert ofte bekent gworden/ ende ter kennisse gekomen zyn. Derhalven voor my alleen niet hebbe willen sparen/ 't geen waer door ick meynde 't gemeene best eenigen dienst te kennen geschieden; achtende die mensch gelucklgh te zijn die een ander kennisse ofte wetenschap toebrengen kan/ en die door syn getrouwen arbeydt eens anders nutbaerheydt bevoert heeft. Gebruyckt dan dese (seer beminde mede-Burgeren) by wijlen in uwen ledigen tydt met soo goede gunste/ als uwen mede-Burger V. L. allen ten dienste in syne over-schietende uyren uyt enckele liefde en toegenegenthevdt / niet sonder groote moeyte 't selfde by een versamelt en beschreven heeft / en nu door hem ten besten gegeven/ hert-grondigh mede-gedeelt ende geschoncken werdt.

l. 2. ff. de Just. & Jur.

Veluti erga Deum Religio: ut parentibus & Patriæ pareamus:

Val. Max. lib. 5. cap. 6. in pr.

Etiam illa, quæ Deorum numinibus æquatur auctoritas parentum, pietati erga patriam vires suas subjecit, summa quidem cum ratione, &c.

Cicero Lib. 1. Officiorum.

Omnes omnium charitates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?

BESCHRYVINGE
DER STADT
DELFT.

EERSTE HOOFTSTUCK.

Waer in verſcheyde oude en hedendaechſe verdeelingen van Hollandt, om de rechte ſituatie, waerdigheyt en præeminentie van de Stadt Delft en Delftlandt door tegenſtellinge van andere Steden te elucideren en aen te wyſen, daer nae komende op de uyterlijcke ghedaente van de Stadt hoe ſy ſich van buyten en binnen op doet en laet aenſien, wert met eene verklaert de hoedanigheyt van lucht en water, mitſgaders Stadts ſterckten, Voorſteden, Have, en gantſche ommetreck en uytwendige ſtandt en ghelegentheyt van de Stadt in 't gros, en ſo wyders van daer allenskens afdeynſende totte allomme ghelegen Landsdouwen en vruchtbaerheyt van Delftlandt, werden ten laetſten de Steden, Dorpen, heerlijcke Huyſen en Sloten onder 't Landt van Delft gelegen eenigermate beſchreven.

Oude verdelinge van Holl. in vier *Tetrarchien.*

ALes wat tegenwoordich onder de naem vande Republijcque van Hollandt begreepen werdt / is eertijdts by de oude Graven onderſcheyden in vier deelen ofte quartieren / als Noordt-Hollandt, Zuyt-Hollandt 't Landt van Voorne als hebbende zijn byſondere Heeren gehadt / Kennemerlandt met Weſtvrieſlandt, 't welck nu in 't gemeen Noordthollandt genoemt werdt / om dat het gelegen is in 't Noorderſte deel / ofte quartier / van al het geen tegenwoordigh onder Hollandt reſorteert / maer d' eerſte en oude verdeelinge / werd noch hedendaechs abſolutelyck geobſerveert inde Camer van reeckeninge des Graeflijckheyts

Welck deel van outs Noort-Holl. Was.

Domeynen van Hollandt / alwaer het eerſte ende onde Noordthollandt onder ſich begrijpt / de Waterſchappen ofte Dijckgraefſchappen van Rhijnlandt, Delftlandt, Schielandt en Wourden, met de Steden / Delft, als Hootſtadt van dit eerſte Deel / Leyden, Goude, Rotterdam, Schiedam, Oudewater, Wourden en Vlaerdingen, mitsgaders de vermaerde Stede s' Gravenhage, welcke Landt ſtreecke van oudts ſoo genoemt wierde als Noordelijck den Yſel gelegen / niet die upt Weſtphalen komende in de Zuyder-zee ſlort / maer die eertijdts upt den Rijn ſijn oorſpronck hebbende genomen bij den nieuwen Dam boven Yſſelſteyn is geſlopt / ende van daer zijn cours nemende dwers door Hollandt bij Yſſelmonde valt inde Maes / gelijck den ſeer geleerden Hugo de Groot, in ſijn Inleydinge van de Hollandtſche Rechtsgeleerthept klaerblijckelijck uptlept. Het tweede deel werdt genoemt Zuydthollandt als Zuydtwaers des Yſſels gelegen / ende begrijpt in ſich de Steden Dordrecht, Gorichum, Woudrichem, Schoonhoven, Heuſden ende Geervliet in't Landt van Putten.

* *Siet hier van breder Borre Nederlantſche Hiſt. 7. Boeck fol. 21. M. van der Houve Hantv. Chr. van Holl. l. 2. c. 3. fol. mihi 88. de Laet append. Belg. confœder. reſp. Boxh. in append. Theat. Holl.*

Het derde deel / te weten het Landt van Voorne, en heeft geen andere Steden als den Briel ende Goede-reede maer veele ſchoone Dorpen. Het vierde gedeelte zijnde wel het grootſte van alle werdt genoemt Kennemerlandt ende Weſt-vrieſlandt, ende begrijpt vier Dijck-graefſchappen vier Eylanden / en twaelf Steden. * Welcke onderſcheydinge oorſpronckelijck daer van daen hercomſtich is / dat de Landen van Hollandt ende Weſt-vrieſlandt niet van eerſten af een Landtſchap is geweeſt / maer metter tijdt upt veele ſtucken by Gorloch / overcomſte / opdrachten ende anderſints tot een gegroeyt zijn / alſoo nochtans / dat zy in veele ſaecken de Couſtuymen of Wetten aengaende als ſonderlinge in 't ſtuck van verſterf van oudts niet hebben konnen gebracht werden tot eenparich recht / zijnde yder volck ſeer genegen om te blijven by de oude Couſtuymen van haer geweeſt / veeltijdts oock over een komende met de naebuyrige Landen / dienvolgende gelijck Hollandt ende Weſt-vrieſlandt noordtwaerdt heeft Vrieſlandt ende zuydwaerts Zeelandt / waer van Zeelandt doorgaens meeſten tijdt heeft gereſorteert onder de Graven van Hollandt / als zijnde te gelijck Graven van Zeelandt / en vermits om de Heerſchappye van Vrieſlandt by de Graeven ſoo dickwils ſulcke laſtige Oorlogen zijn geboert / ſoo is in onſen Lande van Hollandt / in 't recht van verſterf ten deele het oude Vrieſche ofte Aeſdoms, en ten deele het Zeeuwſche ofte Schependoms recht gevolcht / nae dat de geſepareerde Contreyen van Hollandt 't eene of 't ander Landtſchap naeſt bepaelden. Sulcks dat deſe dibiſie mede ſtreckte voor een merckelijck onderſcheyt in 't ſtuck van deſe rechten / want Noordt-hollandt met Kennemerlandt ende Weſt-vrieſlandt, als de Vrieſen naeſt aen grenſende wel eer merendeel begrepen zijnde onder den naem van Vrieſlandt * gelijck Graeve Herman van

Oorſpronck van 't Aeſdoms en Schependoms recht.

Tweede verdelinge van Holl. volgens Aeſdoms en Schependoms recht.

* *Grotii In-*

Vee-

Veeringen genoemt *contractus* Hiſtoriſchryver in't Jaer 1048. (omtrent welcken tijdt hy in Zwitſerlandt geleeft heeft) Rhijnſburch dat nu niet meer als een Dorp is met Vlaerdingen een Stadt van Vrieſlandt noemt / gemerckt de naem van Hollandt noch niet heel oudt en is * / Zuydt-hollandt ende de Landen van Voorne gebruyckten het ſelfde recht dat oock in Zeelandt wierdt gebruyckt; Doch den Hage en Rotterdam alhoewel onder Noordt-hollandt gereeckent / d'eene ſoo het ſchijnt door de converſatie met het Hoff van Juſtitie / de ander door de Commercie en Coopmanſchappen met Zuyt-hollandt / hadden het Schependoms ofte Zeeuwſche recht oock aengenomen. Welcke twee verſcheyde Couſtuymen al ſoo lange tijdt elck in haer bedrijf onderhouden zijn geweeſt tot dat de Staten van Hollandt ende West-vrieſlandt by haer Landtrecht geemaneert 1580. door een middel wech hebben getracht in alle deſe Landtſtreecken de ſaecke te inducceren tot een eenparich recht / dan alſoo het ſelfde inde voornaemſte poincten volghde het Schependoms recht / als de billigheyt naeſtcomende / ſoo hebben haer eenige plaetſen tuſſchen den Rhijn ende Yſſel gelegen daer wel nae gevoecht: als Delft, Goude, Schiedam, Oudewater, &c. Maer die aen geene zyde van den Rhijn gelegen waeren als die van ouder herkomen / ſoo het ſchijnt het Aesdoms recht hadden gebruyckt (want den Rhijn is het oudſte geſcheyt tuſſchen de Vrieſen ende de oude Betuers ofte Bataviers die van het Landt af / datmen nu in Gelderlandt de Betuwe noemt quamen ter zeewaert / nederdalende tuſſchen den Rhijn / Wael / ende oude Maes) hebben niet wel daer toe konnen reſolveren dat ſy haer oudt gebruyck in deſen / principalijck ſoo veel het de ouders gunſtich was / t'eenemael ſoude veranderen / invoege / dat haere Ed. Gr. Mog. in't Jaer 1599. by't Placcaet op de ſucceſſie *ab inteſtato*, ten verſoecke van de plaetſen aen geene zyde den Rhijn van haere eerſte Ordonnantie ingeſtelt 1580. wat afwijckende / haer een particulier Landtrecht / gemodereert uyt beyde de oude rechten / hebben vergunt. Soo dat den Rhijn alsnu voor een tweede affſcheydinge van Hollandt kan dienen ten opſichte van deſe twee Landt rechten het Aesdoms ende Schependoms / uytgeſondert dat Rhijnlandt / en't Landt van Woerden wederzijdts den Rhijn ſtreckende / de laetſte politiecque Ordonnantie mede onderworpen zijn *: ingevolge van't ſelfde onderſcheyt des Rhijns / werden oock nu tegenwoordich verdeelt de Kerckelijcke regeeringen van Hollandt / in twee Synoden naementlijck van Noordt hollandt de Steeden aen de Noordt zyde des Rhijns / ende Zuydt-hollandt / met de Steden aende Zuydt zyde des Rhijns / behalven dat de Stadt Leyden met syne onderhoorende Dorpen en Claſſis hier in tegendeel wederom aen deſe ofte Zuydt zyde wordt gereeckent.* Ten derden kan Hollandt oock verdeelt worden / door de Gebieren den

leyd. 2 B. 28. deel fol. mihi. 144. & ult. M. van der Houve ibid.

* Vide Boxh. Theat. c. 2.

* Siet Grotii Inleyd. 2. B. 28. deel.

* De Laet Belg. confœd. reſp. Holl. c. 3. pag. mihi. 52.

Derde onderſcheydinge van Holl. door den Rhijn en Tye en waer in die effect ſorteert, naementlijck in den Raet ter Admiraliteyt.

Rhijn ende Tye te ſaemen welcke verdeelinge onderhouden werdt in de reſpective Collegien ter Admiraliteyt alſoo het eerſte gehouden werdt binnen Rotterdam / ende genaemt het Collegie vande Maze / tot welcke vergaderinge de groote Steden aen deſe zyde oock beſtyden den Rhijn gelegen / als naementlijck Voordt / Delft / &c. haer Leden deputeren / het tweede binnen Amſterdam / waer toe gecommitteert werden de Leden uyt de reſpective Steden aen gene zyde des Rhyns ende aen deſe zyde des Ye gelegen / waer onder Leyde dan wederom gereeckent werdt / het derde aen geen zyde des Ye is West-vrieſlandt uit gemeenlijck Noordt hollandt; ſulcks dit het Collegie van 't Noorderquartier genoemt werdt / werdt gehouden voor dese Maenden t'elckens / dan tot Hoorn dan tot Enckhuyſen / * beſtaende haer Leden uyt Gecommitteerde vande reſpective Steden aen de Noordtzyde des Ye gelegen / welcke diſtinctie in de ver borgen wert geobſerveert in het reguardt vande Camer der Geoctroyeerde Oostindiſche Compagnie, als de Steden aen deſe zyde des Rhyns gelegen zynde / behooren onder de Cameren van Delft ofte Rotterdam, die in deſen deele twee Cameren te ſamen hebben / in yder Stadt een; aen geene zyde ende tuſſchen de Ye onder de Camer van Amſterdam / de Steden benoorden het Ye geſeten onder de Camer van Hoorn ofte Enckhuyſen / hebbende mede twee Cameren.

* *Ioh. Tiaſſ. Zeepolit. 1. B. 4. cap.*

Item ten opſichte van de Oostindiſche Compagnie.

Vierde verdeylinge van Holl. volgens de gemene ſleur.

Maer de gemeene en generale onderſcheydinge van Hollandt is naer haer jegenwoordige geſtaltenis / nu gemeenlijck maer alleen in Zuydt-hollandt 't welck ſich dan ſeer wydt uytſtreckt ende Noordthollandt, 't welck eygentlijck anders West-vrieſlandt is / en gelijck de Inwoonders van deſelvige verſcheelen van ſpraeck / conſtuymen / manieren en kledinge / ſoo werden ſy oock van woonplaetſe geſepareert door het Ye * / en in deſer voege werdt alle het geene bezuyden het Ye gelegen is / te weten Delflandt, Rhijnlandt, Kennemerlandt ende Goylandt mede onder Zuydt-hollandt gereeckent / en 't geene Noordelijcks gelegen is Noordt-hollandt genoemt / 't welck nu hedendaechs kracht heeft en effect ſorteert in den Reegh en in 't recht van plaetſen en ſtemmen in de Vergaederinge der Staten van Hollandt ende West-vrieſlandt / daer Delft de derde Stadt vertoont; doch die van 't Noorderdeel ſtemmen laeſt en achter alle de Steden van Suydt-hollandt. En deſer aller werden eenige grooten en andere kleyne genoemt / vier groote wierden in oude tyden gereeckent die in Rijckdom ende Volckeren vermaert waeren / Dordt, Haerlem, Delft ende Leyden, dewelcke *Iohannes Leydenſis* * een ſeer oudt Hiſtoriſchryver noemt principaelſte en gepriviligeerde / maer naederhandt is haer getal vermeerdert met Amſterdam ende Goude, om haer groote wille / in welcke die nu zyn: Sulcks dat wel eer de voorgenoemde vier / en wat laeter deſe ſes groote Steden ſonder eenige andere meer haere Gedeputeerden hadden ter Vergaederinge van dit

* *De Laet ibid.*

Welcke Steden van outs groote en welcke kleyne genoemt zijn.

* *Ioh. Leyl. lib. 1. cap. 1.*

Landt-

Landtschap / als noch hedendaechs is blyckende uyt verscheyde oude Rentebrieven alleenlyck by de voorschreve ses groote Steden bezegelt zynde / onder welcke brieven oock eenige alsulcke gevonden werden / daermen alleenlyck vyf Zegels sonder dat van Amsterdam hier aenhangen / waer uyt oogenschijnlyck te vermoeden dat dese Stadt noch seer jongh ende geringh zynde / niet altijdt machtich is geweest om dien buyten ordinairen last van de opgenomen penningen te helpen draegen of daer toe te contribueren / en dat het oock wel waer mochte wesen 't geen geseydt wordt / dat de Stadt Amsterdam de præferentie van haer Steng in stem en plaetse ter vergaederinge der Staten van den Lande / in die oude eenvoudige Eeuwe van die van ter Goude souden gekocht hebben : Maer Rotterdam / als doen noch ongeacht ende van kleyn vermogen zijnde / is van oudts nopt onder de groote Steden gereeckent geweest / doch echter ten laetste menschelijcker wyse door een puyr toeval en by hazard niet sonder naedeel van dese Stadt (gelijck ons hier nae te voorschijn komen sal *) wonderlijck opgekomen zijnde / werdt nu by sommige Landt-beschryvers de laeste van de groote / en by veele de eerste van de kleyne Steden toegeschreven * / daer aen volcht Gorichum, Schiedam, Schoonhoven en den Briel, dan uyt 't Noorderquartier / Alckmaer, Hoorn, Enckhuysen, Edam, Monickendam, Medenblieck ende Purmereynt, en dese alle achtien senden nu hedendaechs haer Gedeputeerden tot den Dachvaert ofte gemeene Vergaderinge der Staten van Hollandt ende West-vrieslandt / en in sulcker voege werdt Hollandt hedendaechs in Zuydt en Noordt-by veelderley gelegentheden aldermeest verdeelt / en is oock voorgaens soo bekent. * De groote Visschery van Hollandt / daer Delft de eerste stem in heeft werdt van gelijcken aldus gedistingueert / als nacmentlijck in Zuydt-Hollandt de Steden Delft, Rotterdam, Schiedam ende Briel, als naest aen de Zee gelegen tot de haringhvangst en andere Visscherye alderbequaemst / hebben hier over de Visscherye uyt de Maze alleen het bewindt en gesach / in het ontfangen van lastgelden / uytsenden van Convoy / &c. in Noordt-hollandt alleenlijck de Stadt Enckhuysen, en dese zijn mede gecombineert en onder een Collegie ressorterende / doch yder heeft sijn Cas / en als haer by tyden van Oorloge ofte anderssints eenige subsidie van haere Ed. Mog. de Gecommitteerde Raden van Hollandt werden toegeboeght / genieten die van 't Noorderquartier een derde / daer in tegendeel die van Zuydt-hollandt twee derden ontfangen / gelijck sy oock in het doen van Equipagie en andere lasten / een dubbeld deel moeten uytreycken: Wyders wat in dit Collegie by de respective Penningmeesters vande Groote Visscherye / nevens de Hooge Achtbare Heeren Burgemeesteren uyt de voorschreven Steden daer toe Gecommitteert / aengaende het stuck van de Visscherye werdt gereselveert ende geconclu-

* *Te weten in het laetste van het vijfde hooftstuck.*

* *Golnitz Compend Geogr. libr. 2. c. 4. f. 152. & seq. autor.*

* *Siet hier van breeder Boxh. Theat. cap. 2. van der Houve Hantv. Chr. lib. 1. cap. 5. fol. 11.* Welcke Steden volgens dese vierde verdelinge het bewint hebben over de groote Visschery van Holl.

deert / daer tegen valt geen appel / ſulcks dat zy genoechſaem bekleeden een hooge Jurisdictie de Souverainiteit repræſenterende. Tot hier toe nu aengewesen hebbende hoe de Stadt Delft inde generale verdeelingen / en in de gemeene saecke werdt geconſidereert / ſullen nu overgaen tot de Stadt in haer particulier / ende om daer toe aldergevoechlijckst te geraecken / ſullen wy Hollandt voor het laeſte gaen onderſcheyden in haer Baillju en Heemraedtſchappen, als daer zyn 't Bailliuſchap Zuydt-hollandt, ſtrictelijck genomen / hebbende Dordrecht voor een Hooftſtadt / begrypende veele Dorpen en Heerlijckheden onder haer. De tweede is het Bailliuſchap van Kennemerlandt en heeft Haerlem tot een Hooftſtadt; voicht nu Delftlandt, de naem voerende van haere Hooftſtadt Delft, die wy nu voorgenomen hebben te beſchryven / overſulcks ſal het noodich weſen dat wy deſe Contreye onder de Stadt ſoorterende / particulierlijck wat naeder gaen inſien ende verklaeren. Delftlandt een vande vruchtbaerſte quartieren daer men nu af weet / werdt in 't Noordtweſten beſpoelt van de Noordtzee, in 't Zuydtweſten van de Maze, in 't Noordtooſten paelt het aen Rhijnlandt, en in 't Zuydtooſten aen Schielandt, van daer ſtreckende voor een gedeelte van het Dorp ende Ambachtsheerlijckheyt van Ouderſchie / de Stadt van Delft toebehoorende / Zuydtweſtelijck aen tot dicht onder de muyren van de Stadt Schiedam / gelijck in de groote en kleyne kaerte daer van zynde met de Landtſcheydingen / ſlippen en limpten te ſien is / begrypt in ſich omtrent 36000. Morgen Landts / ſoo wel tot Bouwen als tot Weyden dienſtlich / de Hooftſtadt / ten naeſten by in 't midden gelegen / is groot omtrent vier duyſent paſſen / ofte een uyre gaens in haer ommeringh / boven dien heeft zy een ſeer ſchoon ende aenſienlijck Vleck tot haer eygen Have / 't welck nae haer Moederſtadt Delftshaven genoemt werdt / alwaer een en deſelve Magiſtract de volkomen Jurisdictie en geſach over alles competeert / even ſoo veel als binnen de Stadt ſelver / overſulcks het oock voor een gedeelte vande Stadt gereeckent werdt. De diſtantie ofte wyte tuſſchen deſe Stadt ende andere omleggende Naegebuyren is een uyre ofte Hollandtſche myle van s'Gravenhage, en tot het Dorp Scheveninge aen de kant van de groote Zee anderhalf myl. Twee mylen van Rotterdam, en even ſoo veel van de voorgemelte Have, inſgelijcks de Steden Schiedam ende Vlaerdingen, mitſgaders het welvarende Dorp Maezſluys, alle gelegen aen de Maze, ſoo dat een paſſer op de Caert met d'eene voet inde Stadt geſtelt / en met d'ander een Circul oft rond getrocken bynae alomme het uyterſte van deſe Hoofden ofte Naeſplaetſen geraecht werden / is wyders van Leyden dry en van der Gouden vier mylen gelegen / waer uyt de beguame ſituatie en goede gelegenthedt van deſe Stadt merckelijck is blyckende / en heeft oock de doortocht van alle de reyſende perſoonen komen-

Vijfde diſtinctie van Holl. volgens haer Bailliuſchappen.

Grenſen en groote van Delftlandt.

Item van haer Hooftſtadt.

De tuſſchenwyte van deſe Stadt en andere omleggende nagebuyren.

Groote paſſagie door de Stadt.

komende van 't zuyden als Zeelandt, 't meren deel van Gelderlandt, Brabandt, Vlaenderen, ende meer andere verde gelegen plaetsen / die in s'Gravenhage oock Amsterdam ofte elders derwaerts aen te doen hebben / wesshalven dagelijcks door deselve Stadt een groot gery en gevaer is / het welck de Heeren grootelijcks verbetert en niet weynich profyt toebrengt. De platte forme ofte gedaente van de Stadt is wel meer vierkant als driehoecksgewyse / echter dat deel dat naer het Suydtooſten ſtreckt ('t welck men van buyten aen niet kan ſien / ten zy men daer omtrent is) ſpringt nochtans ongelijck uyt buyten het Noorder en Suyder eynde. En dit is de reede / dat het diſtrict ofte begrijp van de Stadt (alhoewel ſich van verre ſeer heerlijck opdoet) voor den Vreemdelingh die hier maer alleen door paſſeert / kleynder lijckent als het anders inder daet werdt bevonden / gemerckt de Paſſagiers en Vreemdelingen arriverende aen de Noordt ofte Suydtzyde vande Stadt / te weten aen het Haegſche ofte Rotterdamſche Veer / alwaer wel de meeſte paſſagie valt / ſoo ſchijnt het beſteck van de Stadt uyterlijck in den eerſten aenſien ('t geen aen veele aenſtonts in der daet een groot voorvoordeel geeft) van beyde zyden ſeer ſmal te zyn / en voor eerſt aen de Noordtzyde / vermits de Wal aen dat eynde vande Stadt beooſten de Haechſche Poort ſoo rondt ofte halvemaensgewyſe toeloopt / en dat oock de Kruyttoorens aldaer langhs de Wal ſtaende / alſmen dicht onder de Stadt begint te naederen het geſicht breecken van verder derwaerts om den hoeck te kennen ſien / waer door de Stadt valſchelijck daer omtrent ſeer nauw en enge ſchijnt te weſen; daer en boven d' onbekenden nu binnen de Stadt gekomen zijnde / en de ordinaris wech marcherende langhs de Oude Delft / ſoo ſien zy wederom aen de Weſtzyde door veele dwers ſtraten ydermael de Wal voor oogen / het geen in de onervaernen / en luyden dankleyn overlegh ofte bedencken d'imaginatie verooraeckt / en dickwils doet geloven dat de Stadt niet veel meer als twee lange doorloopende Burgwals (ofte Grachten wederzijts met Huyſen beſet) breet ſoude zijn / ſonder te conſidereren ofte bedenken / dat zy naer boven Suydt-ooſtwaerdts ſoo wijdt uytſtreckt; 't geen voor d'aenkomende ofte afvaerende aen de Suydtzyde mede niet weynich werdt belet / vermits dien hoeck / die binnen beyde de breede Stegen en het Weeshuys beſlooten leydt / naementlijck die het Suydteynde van de Oude-Delft / mitſgaders de geheele Veer en het Achterom in ſich begrijpt / en buyten de rechte Linie van de Ooſtpoort ſoo wijdt extendeert ende uytſteeckt / datmen op het Hooft ofte Rotterdamſche Schuytenveer / die ganſche Wal (genoemt de Baſtiaens-veſt) niet mach beſchouwen / die de heele Gaſthuys-laen, Suſters-laen, de Pieter-ſtraet met den Achterſack, ingelijcks de Mols-laen en het ganſche Ooſteynde, &c. omringelt. Maer de breete van de Stadt alleen / kan ſien van den

De uyterlijcke hoedanigheyt en gedaente vande Stadt.

Waerom de Stadt voor de onbekende ſoo groot niet lijckent als in effecte is.

Voorn

Toozen by de Valbzugge daermen naer de Houttuynen gaet tot op den anderen hoeck en den Toozn / ſchuyns over de Rotterdamſche Wagenwech / ſulcks dat de Stadt aldaer ooch inder daet ſich op ſijn alderſmalſte laet aenſien; doch de groote en hoge uytſteeckende kercken geven aen de verſtandige en beſchepde oozdeelders genoechſaem te kennen dat de Stadt nootſaeckelijck grooter moet zijn / en ſich aen d' een oft d' andere zyde wyder uytſtrecken; Want de ſchoone groote Parochie kercken / diemen daer ſiet met de Toozens ſoo hooge in de Lucht verheven mugten uyt boven alle andere inde Vereentchde Yzovincien en Staeten Nederlanden / daermen nergens twee te geljck in eene Stadt van ſoo exceſſiven hoochte vinden ſal / ſulcks datmen deſen niet heel ongehoechlijck ſouden mogen vergeljcken by de Cypzeſſe Boomen / die in hoochte alle anderen te boven gaen / en van verzen daer en boven uytmunten ende geljck als het hooft opſteecken / derhalven de woozden van *Horatius* op de ſelve applicabel zijn. *Quantum lenta ſolent inter viburna Cupreſſi*, 't welck dus kan werden vertaelt: Dat ſy als Cypzen Hemelhooch opſtijgen / daer 't lage houdt moet onder nygen. Den eenen ſeer wey nich minder als den vermaerden Dom tot Vtrecht / ontdeckt ſich ſoo verre / dat hy ſelfs ſtrecht tot een baecke booz de Schippers in de ruyme Zee / want als zy noch verze van Landt zijnde deſen Toozen / mitſgaeders den s' Grabeſantſen Toozen (die mede van een toemelijcke hoochten is) recht achter malckander obſerveren / ſoo zijn zy verſeeckert dat zy op die hoochte Diameter ofte Vytrecht toeloop hebben tot de mondt vande Maes / 't welck dagelijcks dient tot een groot gerief en accommodatie van alle Zeevarende luyden. Wyders is de Stadt niet alleen met veele andere publijcque ſoo kerckelijcke a's Wereltlijcke / maer ooch met haer particuliere gebouwen verciert / want volgens de gemeene getuygenſſe van veele wijtberoemde Schzyvers / zijn de Huyſen binnen Delft ſoo ſchoon, ſoo cierlijck, ſoo groot en ſoo hooge opgeheven, alſmen ergens in Nederlandt ſoo deurgaens vinden ſal *. Gelijck als mede dat ſeedt den Jaere 1536. te weten naer den vermaerden Vzandt / niet een Huys meerder niet Riet ofte Stroo is bedeckt geweeſt. Louys Guicciardin, Edelman van Florence / ſeyt ooch in ſijn Beſchzyvinge van de Nederlanden / deſe Stadt is ſeer ſchoon en groot, t' allen kanten met goede en fraeye Huyſen, brede en luſtige Straten. En Petrus Montanus in ſijn byvoegſelen op de voozneemde Beſchzyvinge / 't is een ſeer bequame Stadt, daer benevens cierlijck van Gebouw en magnifique Huyſen. Daer en boven / *Franciſcus Sweertius* van Antwerpen / in 't Jaer 1628 *Delfum, vel ut alii volunt Delphi opidum eſt grande, omni ex parte cultiſſimum, cumque ædificiorum ſplendore tum viarum etiam laxitate perquam amœnum* *. Dat is: Delft, zijnde een groote Stadt, is van allen kanten ſeer wel bebouwt, ende ſoo om de frayigheyt van haer Huy-

De hoge Torens van buyten uyt de Stadt aen te ſien.

De beſondere Huyſen groot en wel bebout.

* *Petit beſchryv. vande Vereenigd. Nederl. en anderen in den tent geall.*

* *F. Sweertii Athenæ Belg. fol.* 30.

Huyſen, als ruymte van de Straten oock ſeer vermakelijck. De Lucht is hier ſoet en aengenaem / en geſonder als in verſcheyde andere Steden van Hollandt: en dit is ongetwyffelt een van de redenen geweeſt waerom ſoo veele geoorde Perſoonen dies te meerder haer woonplaetſe hier geſocht hebben / gelyck de menichte van Clooſteren die voor deſen hier wierden geſien klaerlyck uytwyſt. Den voorgemelten bybroeger van Guicciardin, annoteert by de doodt van Prins Willem van Orangie Hogl. Memor. (die binnen deſe Stadt ſoo deerlyck wierdt vermoordt) dat ſijn Excellentie alhier, ſtaende de Troublen ordinaris ſijn Hoff gehouden hadde, ter oorſaecke van de geſonde Lucht. Hoedaenigheydt van Lucht.

Het Water is hier ſuyver ende klaer / en werdt allenthalven daer omtrent goede oordere geobſerveert / het werdt oock dagelyckx ververſcht met bequame doortocht door verſcheyden nae by gelegen Sluyſen onder Delſtlandt behoorende: als eerſtelyck door de Stadts groote Sluyſen op de Haven, inſgelyckx door de Sluys van Schiedam, voort door de Sluys genaemt de Vyf-ſluys, door de Sluys van Vlaerdingen, noch door de Booner-ſluys, ende laeſtelyck door de twee Sluyſen van Maes-ſluys, die de weerſte boven de twee mylen van de Stadt niet zyn gelegen: De Stadt is oock ſeer waterryck en over al doorſneden met veele Grachten die door de Stadt vlieten / van het het eene eynde tot het andere / en doorgaens met eenpartye ſtercke ſteene platingh oft caeyen uyt de grondt zyn opgehaelt / inboegen dat de Stadt als aen Eylanden is verdeelt / die wederom door de corresponderende Straeten (die allenthalven betamelyck wydt / recht / en wel geordonneert zyn) met veele ſteene / en eenige houte Bruggen aen een zyn gehecht / waer door men tot groot gemack en commoditeyt der Inwoonderen met Schepen en Schuyten van baeren / en alle Waeren door de ganſche Stadt af en aen brengen. Dit ſonderlingh gerief van 't Water / ſtreckt oock tot een merckelyck ſecours en behulp-middel in tyden van een onverwachten en ſeer pernitieuſen Brandt. De Straeten zyn doorgaens net en ſuyver / de gelegentheyt vande ſelve is ſoodanich / dat ſy by nae haer ſelven waſchen als 't regent / door dien dat ſy eenigermaeten daelende nae de Grachten het waeter al den ſlyck en vuyligheydt mede neemt: Men vindt oock allerwegen op de hoecken vande Straeten ſeeckere Vuylniſbacken ofte Afſtrebbens aen de kandt van 't Water / daer een yegelyck de vuyligheden uyt ſijn huys moet inbrengen; ſulcks dat de Straeten altijdts ſchoon en reyn werden onderhouden. *Monſieur de Monconys*, een Fraus Edelman / wiens Voyages in Vranckryck in dit Jaer gedruckt zijn / ſpreeckt onder anderen van deſe Stadt / (alwaer in den Jaere 1663. geweeſt is) met deſe reputatie / *Nous arrivaſmes a Delph ſur les ſix heures qui eſt environnée & traverſée de canaux nous ne fimes que la traverſer bien viſte, ainſi je ne pus gueres conſiderer la proprieté des rues, la beauté des maiſons plus agreables de beaucoup qu'a Rotterdam*

En Water.

Waterrijckheyt van de Stadt.

Coede ordeninghe van breede en rechte Straeten.

Nettigheydt der ſelver, en waerdoor.

* *Voyages de Moncon. 2. part. p. 113.*

dans outre quelles ont de canaux & de grandes allées d'arbres au devant. * Dat is: Wy arriveerden ten ſes uyren tot Delft, welcke omringt en doorſneden is met Watergrachten, wy deden niet als ſeer haeſtelijck daer door paſſeren, ſulcks dat ick weynich koſt overwegen de nettigheydt van de Straeten, de frayigheydt van de Huyſen verre aengenaemer als tot Rotterdam, boven dien dat ſy hebben de Watergrachten en ſchoone ryen van Boomen aen de kant. Eenige daegen daer nae / ſpecialijck (gelijck hy ſeyt) uyt den Haegh wederom hier tot Delft gekomen zijnde / ſchrijft andermael ten opſichte van de fraye propoſitie / in deſer voegen: *Le 7. Aouſt je partis [de la Haye] a ſix heures avec M. d'Arſiliers & allames en bateau juſques a Delph a deux ſouls par hommes nous conſiderames la beauté de ſes rues leur largeur les canaux & les arbres qui les ornent: elles ſont toutes ſi droictes & ſi regulieres; qu'on ſcait d'abord tours les endroits.* Den 7. Aug trock ick ten 6. uyr. met de Schuyt uyt den Haegh naer Delft nevens M. N.N. voor 2. ſtuyv. de man, wy conſidereerden de frayigheyt van de Straeten, haer breete, Watergrachten en Geboomte, 't welck haer verciert: en deſe alle zijn ſoo recht en regulier datmen aenſtondts al de weegen kent.

Fortreſſen vande Stadt.

Wat nu belangt de Fortificatie (want wy in dit eerſte Hooftſluck niet diepper als het uyterlijcke mogen penetreren / en de Stadt maer alleen ten rouwſten ſullen aenſien) ſy is genoegſaem Bemuyrt / Bewalt / en met bequaeme Poorten voorſien / met hooge en breede aerde Wallen / en met een wyde Gracht omringht / en met eenige Ravalijns ofte Bollewercken geſterckt / waer van een voor de Waterſlootſche Poort / een ander voor de Haegſche Poort / en de derde tuſſchen beyden leydt voor den Noordtweſten hoeck / flanqueerende en reſponderende langs de Veſtingh op beyde de voorgaende / aen de Ooſtpoort leyt noch een Baterye ofte Stormhat; voorts heeft de Stadt aen deſe zyde de natuyr te baet / aengeſien geen Leger vermits de Moeraſſachtige en Veenachtige gront / als mede quantitept van Dobbens ſouden konnen plaetſen / noch bindtmen daerenboven hier en daer noch eenige ſtercke Toorens met uytſteeckende dicke Muyren / gelijck twee aen de Zuytzyde daer hier boven van geſproocken is / en op yder hoeck vande Circumvallatie ofte Omwallinge aen die zyde geſien werden / voor de Zuydtpoort daer nu het Hooft is / plecch voor deſen in 't begin van de Spaenſchen Oorloch ock een Bollewerck te leggen; doch is naederhandt t' eenemael wederom diep uytgedolven / en tot een bequaeme Colck ofte Houwer gemaeckt / daer een goet aental Schepen die hier af vaeren en aenkomen in mogen leggen / inboegen datmen deſe Stadt des noodts zijnde binnen weynich daegen / niet alleen Defenſijf / maer ock ſeer ſterck ſoude konnen maecken / gelijck zy effectyvelijck en in der daet noch jegenwoordich ſtercker is als veele onweten de haer ſelven imagineren en laeten voorſtaen / want boven de Fortreſſen diemen binnen korten tijdt ſoude konnen opmaecken /

brengt

brengt daer en boven noch de meeste sterckte toe / datmen het omleggende Landt aenstondts in weynich tijdts onder water kan setten / de Sluysen geopent oft de Dijcken doorgesteecken zijnde: en om dese voorgaende redenen ten opsichte van de situatie / is het misschien dat den Hoochgeleerden Boxhorn met uytgedruckte woorden Delft een seer schoone en stercke Stadt noemt. *Georgius Braun* van Ceulen / beschrijft de Fortificatie van dese Stadt / omtrent t'negentich Jaeren geleden met dese woorden / *id oppidum copiosum ac lautum, valido murorum ambitu cinctum, vallo ac propugnaculis firmum, sed & reticulato sepimento, muri instar valde munitum, aqua etiam ea latitudine ambitur, quam vir alioqui fortissimus lapidis jactu superare haud queat* *, Dat is: Dese rijckelijcke en cierlijcke Stadt, met een stercke ommanteling van Muyren omcingelt, met Wal en Bollewercken gestijft, mitsgaeders met een netsgewijs gebreyde Hegge gelijck als een muyr beschermt zijnde, werdt oock met een Gracht omringht van alsulcken wyte, dat de sterckste man met een steen die niet kan overwerpen. Van wegen dese Hegge ofte Heyninge daer den Autheur af vermelt hoortmen noch dagelijcks spreecken / wanneer men yetwes te kennen wil geven onder aen de Wal ofte Vest / hoyt anders gewoon is als in den Hoorn te seggen / als hebbende voor desen een Hoorne Hegge ofte Hoornbosch / oordentelijck in een gevlochten rontsom de Stadt onder aen de Vesten gestaen / dienende voor een Staecketsel ofte Palisade tegen alle onverwachte Stormen en Vyandelycken aenval van buyten / Louys Guicciardin, seydt / het is een welbemuyrde en bewalde Stadt, daer ghy uyt meught gaen wandelen ofte reysen, ten Noorden, ten Suyden, ten Oosten, ten Westen, hebbende van alle kante een bequaeme Poorte, haer Meulens Staen op de Wallen, op dat haere Vyanden de handen daer niet souden mogen aenslaen. Ende Abraham Goos, in sijn Nederlandtsch Caertboeck / Delft is een welbemuyrde en bewalde Stadt, hebbende rondtsom seer bequaeme Grachten en schoone Poorten: Onder de Poorten / daer desen Autheur met lof af spreeckt / mundt uyt de Waterslootse, dewelcke is van een extraordinaris hooge ende schoone structure / in maniere als waerlijck een groot en heerlijck Casteel opgehouwt en tot beschermingе vande Stadt gestelt / sulcks het mede van buyten aen verre kan gesien werden. Daer zijn twee groote Voorsteden; beyde met veele fraeye Huysen en Tuynen behouwt / d'eene buyten de Zuydt ofte Schiedamsche Poort langers de Schie / alwaer men mede Stadts bryheydt heeft / en werdt het Zuyteynde genaemt / waer tegens over de Scheepmaeckeryen zyn / die geduyrende den Oorloch tegen Hispanien sonderlinge plegen te floreeren / d'ander is aen de buyten Waterfloot daerom de veelheyt van Huysen ende nae by gelegenheyt van het gehucht de Hoorn wel eer een Capel pleecht te staen / St. Cornelis toegewijdt. Buyten de Haechsche Poort pleech ooch een Voorstadt te wesen / maer

*Georg. Braunii Theat. urb. præcip. totius mundi lib. 3. n. 29.

Stadts Poorten.

Voor-steden.

is in het begin van den voorſz. Oorlogh gedemolieert / en niet goet gevonden oyt weer op te timmeren / al hoe wel de twee eerſte voorgaende nu wederom ſoo groot / van gelijcken om deſelve reden geſlecht zijn geweeſt / volgens de getuycheniſſe vande byvoechſelen op Guicciardin in 't Jaer 1612. in 't licht gebracht / daer geſeydt werdt / deſe Stadt geduyrende deſe Troubelen in het midden van haere Vyanden, de welcke ſy daegelijcks voor haere Poorten hadden, lydende geen geringh gevaer, is nochtans in haer volle weſen gebleven, alleenlijck zijn om de dreygende peryculen te beter voor te komen door die van de Stadt ſelve geruyneert, haer ſchoone Voor-ſteden buyten de Haegſche, Maeſlandtſche en Rotterdamſche Poorte, eenſdeels nu weder opgebouwt door de groote profyten die de Eygenaers daer konden vinden, alhoewel daer jegenwoordich verboden is neringe te mogen doen, ten eynde de ſelve binnen de Stadts muyren blyven mach. Met de Maeſlandtſche Poorte verſtaet den Autheur de Waterſlootſche / en met de Rotterdamſche meynt hy de Schiedamſche ofte Kettel-poort / die abuſivelijck de Rotterdamſche genoemt werdt / overmits de Veerſchuyten daer af vaeren / ende is eygentlijck de Rotterdamſche Poort daer de Waegens nae Rotterdam toe afryden / doch wat belangt datmen in de Voorſteden geenderhande neeringe mochte doen / dat ſchijnt ſoo niet geweeſt te hebben ten tyde van Georgh Braun, dewelcke lange te vooren deſe Landen doorreyſt hebbende / ſchrijft dat in de Voorſteden alderhande ſoorten van Coopmanſchap gedreven wierdt, datter ſchoone Huyſen ſtonden en groote Herbergen, die de Vremdelingen, indien zy wel van Speci verſien waeren ſeer loffelijck onthaelden.

Datmen voor deſen eenigen tijdt langh geen neeringe in de Voorſteden heeft mogen doen.

Voorts waeren daer drie ſeer vermaerde Clooſters rondtſom de Stadt / daer wy t' ſyner tijdt van ſullen ſpreecken. De Singels ofte Buyte wegen zijn met dicht beplante Ypenboomen / en met veele vermaeckelijcke wel beboude Luſthooven en Tuynen verciert / die alderley gewaſch voort brengen / en tot een aengenaeme uytblucht ende vermaeckelijcke toeganck / niet ſonder eenich voordel dienen. De andere Landtsdouwe dicht onder de Stadt gelegen zijn ſeer ſchoone en koſtelijcke Weyden / ſeer bequaem om Vee te weyden en te voeden. De Franſman een weynich hier te voren geallegeert / verhaelt oock van de Buyten-wegen in deſer voegen / dat hy hadde gedaen *le tour de la Ville partie ſur le remparts, partie par de hors les foſſez qui ſont accompagnez d'alleez parfaictement belles, a coſté deſquelles ſont les prairies infinies, ou l'on eſtend les linges & les draps de laine & de ſarge qu'on fait en quantité en ce lieu.* Den omganck van de Stadt eenſdeels langs over de Wallen, anderdeels buyten om de Grachten, de welcke rontſom verſien zijn met ſeer fraye wegen en dreven van Boomen, aen welckers zyde zijn oneyndelijck veel wey-landen waer men oock het Linde, de Laeckenen en Stoffen uyt reckt, die ingrooter menichte hier ter plaetſe bereydt werden. Twee mylen gelijck geſeydt is / Zuydtwaerts van

Buyten-wegen.

de

de Stadt gelegen is de Haven, seer gemackelijck en gheboechlijck aen het gadt der Maze die daer voorby stroomt / is voorsien met veele Huysen en Haringh-buysen; desen hebben een bysonder Haven / genaemt het Buysegat; Daer zijn verscheyde Scheeps Timmer-werven / en onder anderen die vande Oostindische Compagnie: een fray Stadthuys en kercke zijn dicht by malckanderen gebouwt / de Plaets is versterckt met dicke Dycken / waer van de eene genaemt is de Haven-dijck, de tweede de Zee-dijck, ende de derde den Dijck van Matheneſſe.* Hier zijn de groote Sluysen die tot waterloosingh dienen van Delft en Delfstlandt / en waer voor alle Waeren uyt andere Landen te Schepe langers de Schie nae de Stadt toe konnen komen. Dit is kortelijck de gelegenthevdt van de Haven / haer geschiedenisse sullen wy in het twee de deel nevens de Stadts geschiedenisse / als van malckander dependerende verhaelen; sullen dan hier maer voortgaen met de situatie en upterlijcke gelegenthevdt van de Stadt te overwegen. Niet verre heeft zy ten Westen de vruchtbaerste Landts douwe van dese Provincie / gemeenlijck het Westlandt * genaemt / bestaende in veel schoone koorzen Ackers en Teel-landen / overvloeyende van allerley Veldtgewasch / 't welck inde Somertijdt voor de Stedelingen een playsant uytsicht aenlockelijck presenteert / om by gelegenthevdt met uytwandelen of speelen te rycden sich te verlustigen. Daer zijn ock sandige Heuvelen die wy gemeenlijck Duynen noemen / dienende als een Voorschans tegen 't gewelt vande Zee / dese zijn met overvloedich veel Hoolen voor de Conijnen voortbroght / die zy in grooter meenichte voort brengen. Ten Oosten is de Landtstreeck broeckich / Morasch ofte Veenachtich / dies men daer in tegendeel vermits de vochtighevdt ende laegte geen Zaeylanden oft koozen-Ackers vindt / maer alleenlijck Weylanden / om koeyen en Beesten te weyden / sulcks ock de Stadts Poorte aen die zyde gelegen / daerom misschien de naem vande Koepoort schijnt verkregen te hebben / en dit Gewest brenght voort seecker soorte van seer bequame Aerde / die hier te Lande (vermits de schaersheydt van houdt en mancquement van Bosschen en Foreesten) aerdich werdt gepreparеet tot het onderhoudt des vyers / en hier geschien gewoonlijck die wonderen van Hollandt / datmen de materie van het buyr upt het water trecht / want den Darring ofte Derry upt dese Veengronden gedolven / en den modder upt de Grachten gebaggert / by de Zon en Windt gedroocht en tot vierkante klupten oft Turven gemaeckt / geven ons een aengenaem vuur inde koude winter / het schijnt seydt de Heer Boxhorn * datter Sulpher ofte pets diergelijcks in het selve is; Den Geleerden en onder de Geleerden seer vermaerde H. de Groot, strijckt daer wederom een ander oordeel over / wanneer hy in sijn Historie op 't Jaer 1590. ter occasie van het Turf-schip van Breda aldus seydt / *nisi prostratæ olim silvæ impulsu maris ac turbinum, post-*

De Haven.

* *Boxhorn. Theatr. Holl f. 155.*

De omleggende Landeryen van de Stadt seer vruchtbaer en vermaeckelijck.

* *De Laet Resp. p. 49.* Westlandt, Duynen.

Veenen.

* *Boxhorn. Theat. c. 6. De Laet Resp. f. 71.*

Groot. Annales p. 140.

*quam ſuperinducta humo putivere mutata facie naturam retinent**, Ten zy dat de Boſſchagies die wel eer door 't gewelt der Zee en Stormwinden ter neer gevelt zijn, en naederhandt de Aerde daer boven over geſpoelt zijnde, zijn verrot, en haer gedaente verandert hebbende, nochtans haer natuyr behouden. Het geen voorwaer wel de meeſte glans van waerheydt heeft / want men op veele plaetſen in de Veenen / by tyden menichte van overoude Stroncken van eycken Boomen uyt gehaelt heeft. Inbegen dat deſe Veenlanden nu voorgaens alhier als een ſeeckere myne van aerde verſtrecken / die voor de Zon verhert en gebacken / bequaem is om den haert te dienen: Maer in ſoo grooten menichte van Turven als daer jaerlycks in Hollandt werden gemaeckt en geconſumeert / ſoo is daer oock groot onderſcheyt naer de natuyre der Landen uyt de welcke ſy getrocken en gedolven worden / en deſe die hier in Velſlandt vallen zyn geenſins vande minſte / maer altydt wel gewilt en begeert geweeſt / ulcks datmen daer veel dobbens als kleyne Meeren van uytgedolven Turfmynen ſiet / die nu wederom een groote quantiteyt van alderley Vevier-viſch jaerlycks opbrengen en uytleveren. Men vindter oock veele Water-vogelen / die grootelycks voortſetten en vermenichvuldigen / jaerlycks goet gewin gevende voor de Vogel-coyen. Soo datmen binnen de Limiten van Delftlandt alleen van alles bekomen kan wat het gezegende Hollandt (den Hoven des overvloedts) al opbrengt / en aen haere Ingeſetenen mededeelt / en alle vermaeck en plaiſier genieten mach / als in dit geheele Graefſchap een gelyck nae billikheydt toegelaten is / dienvolgende oock de Hooftſtadt met allerley nootdruft ryckelyckx is begunſticht / want ſy legt in 't vetſte en beſte deel van Hollandt / daer de ſchoonſte Booter en kaes van komt diemen ter Werelt vinden kan / daerom ſeyt den Florentynſchen Edelman* Het is een Stadt daermen van alles wel geaccommodeert is, daer is overvloedt van Vyvres ofte Leeftocht, leggende midden in het Booterlandt: Daer is oock mede groote menichte van ſeer ſchoone Terwe, die aldaer uyt Weſtlandt en van over de Maeze ter Marckt werdt gebracht, om ſchoon Terwen-broodt te backen: De Marckdach van deſe Stadt is des Donderdaechs, op welcken dach groote traffijcque werdt gedaen van alderhande Graen: Sy zijn oock ſeer wel van Turf voorſien, den Turf-veenen nae leggende, en alle gerief voorts oock uyt vreemde Landen krygende, met Schepen die ſonder belet uytter Zee de Maeze in, door haer eygen Have tot Delft konnen komen. En uyt deſe conſideratie / dat ſy dichte by de Veene en rondtſom in graeſige Landtſdouwe is gelegen / ſoo ſeydt den ſelben Autheur (willende verhaelen een aenmerckelycke hiſtorie voorgevallen van de Oyevaers 1536. in den vermaerden Brandt alhier) De Stadt is gelegen in een plaetſe ſeer bequaem tot opvoëdinge vande Oyevaeren, derhalven werden overal ontallijcke veele Neſten boven op de Huyſen geſien. Daer en boven

Confirmatie vande leeftochtigheydt en vermaeckelijcke gelegentheydt deſer Stadt.

Guicciardin deſcript. des pays bas.

hen pleechmen deſe Vogelen van oudts alhier meerder te bieren en in grooter waerden te houden / de ſelfde gaeren te ſien en op de Schoorſteden en anders te logeren / haer bequaemheydt en accommodatie vergunnende om haer neſten te maecken / want men die Luyden eenige geheyme hoode van geluck toeeygende / op wiens Huyſen ſy meeſt en aldereerſt quaemen neſtelen ; en diergelijcke ſpeculatiue imaginatie meer : Dies de Jongers op de ſtraeten altydt in de Lente de aenkomende Oyevaers van bijſchap plegen toe te ſchreuwen / 't welck hedendaechs noch eenichſints in gebruyck gebleven is / en men ſiet als noch meer Oyevaers op de Huyſen binnen Delft als in andere plaetſen. En den bovengemelten Franſen Edelman * die over dese Jaer dit Landt doorreyſde en ſeer curieus is geweeſt om alles te annoteren / ſchijnt oock de Oyevaers die van ouder gewoonte op de Viſch-marckt van de Viſch-verkopers onderhouden werden / en aldaer langers de Straeten loopen in't oogh gehadt te hebben / dewijl hy aengaende de Stadt onder andere ſchrijft *en ce lieu il y a quantité de Cygognes & meſmes des privees dans les rues comme des poules.* Hier ter plaetſe zijn veele Oyevaers, en ſelfs eenige tammen, dewelcke gelijckerwijs de Hoenders langers de Straeten loopen. Abraham Goos in ſijn Nederlandts Caert-boeck / ſpreeckt oock van de vette Landtſdouwe ende nae by gelegenthey dt van de Veene / Delft ſeydt hy is een leeftochtige Stadt, leggende midden in't Booter-landt, ende krygende groote abundantie van ſchoone Terwe ende andere Graenen die van over Maeze uyt Zeelandt ende andere quartieren aldaer ter Marckt gebracht werdt, ſy licht oock ſeer dicht by de Veenen, waer door zy altijdt wel voorſien is van Turf. * Ende aengeſien de Stadt niet verre ofte ten hoochſten maer twee mijlen van de Zee gelegen is / kanmen daer oock lichtelijck beeltijdts alderley soorten van Zeevisch bekomen / invoegen datmen eyndelyck nauwelijcks bequaemer geweſt als hier omtrent vinden ſal / daer men't soo van alles heeft / dit getuygen boven soo veel geloofwaerdige Autheuren / ſelfs de ſchoone / groote / rijcke en welbebouwde Dorpen ende Ridderlijcke Caſteelen / Slooten en Adelijcke Hof-ſteden onder't Heemraetſchap van Delftlandt gelegen / mitſgaeders soo veel treffelijcke Clooſteren / die voor deſen soo wel buyten als binnen de Stadt geſticht en voor de Geeſtelijcke waeren opgerecht / die nimmermeer de ſlechſte / maer altijdt de beſte / vruchtbaerſte en vermaecklijckſte plaetſen tot haer woonſtede hebben geſocht en uytverkoozen. Van deſe alle ſullen wy eenige korte beſchrijvinge aen de curieuſe Leſers mede deelen / uytgenomen van de Clooſteren in en omtrent de Stadt / daer van wy (gelijck voorhenen meermael geſeydt is) hier nae t' ſyner tijdt en plaetſe ſullen handelen. Ende voorerſt / aengaende de Dorpen en Vlecken onder Delftlandt behoorende / daer onder werdt volgens de getuyghenisſe van de Profeſſor

Waerom van outs tot Delft meer Oyevaers als elders.

* *Siet hiervoren fol.* 9.

* *A. Goos Nederl. kaertboeck p.* 127.

Naedere confirmatie van de vruchtbaerheyt ende vermaeckelickheydt van Delftlandt genomen van de menichte van de Dorpen, Hofſteden en Clooſteren.

Wat plaetſen Steden, Dorpen &c. onder Delft.

* Boxhorn. Theat. Holl. f. 30.

feſſor Boxhorn, * in de verdeelinge van Hollandt / genomen ſelfs van haer Bailliuſchappen gemeenlijck oock s' GRAVENHAGE gereeckent / alhoewel ſy een Baillju op haer ſelven / en eenich diſtrict over Haech-Ambacht hebben. Maer ten opſichte van het Heemrecht komen ſy in geenen deele in conſideratie. Wyders ſullen wy van dit heerlyck en aenſienlyck Vleck / het grootſte en treffelyckſte van gantſch Chriſtenryck alhier niet ſpreecken / aengeſien het alleen wel een geheele Beſchryvinge van nooden hadde / alleenlyck dient hier in 't voorby gaen in conſideratie te werden genomen de naeby gelegentheydt van deſe plaetſe / ten opſichte dat aldaer zyn de voornaemſte Generaliteyts Collegien van de Geunieerde Provincien / boven dien de Vergaderplaetſe vande geheele Souveraine regeeringh van Hollandt ende Weſtvrieſlandt: inſgelyckx de reſidentie van beyde de reſpective Hoven van Juſtitie over Hollandt / Zeelandt ende Weſtvrieſlandt / dat dit geen geringe accommodatie verleent aen deſe Stadt ſoo dichte by gelegen.

Wat voordeel of gemack de naeby gelegentheyt van s' Gravenhage aen de Stadt Delft toebrenght.

Voorts zynder noch van oudts twee vermaerde Steden in Delftlandt gelegen / als VLAERDINGEN en s'Gravenſanden, welckers eerſte gelegen op de Maze / gehouden werdt de oudtſte en ſterckſte Stadt van Hollandt / ende veeltydts de woonplaets der oude Graven geweſt te zyn / gevoert hebbende den Tytel van een March-Graefſchap / ſoo dat Dirck de IV. ſich Tituleerde Marck-Graef van Vlaerdingen: * Haer oudtheydt en achtinge kan ook blycken by diverſe Previlegien aen de Stadt gegeven / als onder anderen / dat in 't Jaer 1357. Hertogh Aelbrecht aenneemende de Regeeringe voor Willem ſynen kranckſinnigen Broeder / beloofft te regeeren nae de Couſtuymen en het recht dat daer was in den Lande en binnen der Poorten van Vlaerdingen: Is voortyds aen de zuydtzyde door de Maze veel afgenomen / en in verſcheyde Oorlogen geruineert / en laeſtelyck in den Troubelen tyden Anno 1574. (gelyck wy hier nae ſoo 't Godt gelieft in het tweede Deel ofte Hiſtoriſch verhael noch hooren ſullen) geheel afgebrandt / dat noch Kerck noch Raethuys is blyven ſtaen / dan is daer naer / vermits de haringvaert en Viſchvanghſt / waer mede haer de Inwoonders meeſt zyn generende / weder opgebouwt / inboegen het nu is een redelycke Stede / werdende allenckskens en metter tydt noch vermeerdert / echter niet licht geſien te komen tot haer voorigen luyſter. Daer zyn eenige van gevoelen dat den grondt van oudt Vlaerdingen al over meer dan vyfthalf hondert Jaeren met de Huyſen is vergaen door 't gewelt van 't Zeewater ende van de Maze. De Stadt Vlaerdingen is eertyds by Schafnaburgh genaemt Fladertinghe op 't Jaer 1047. doch dit Oudt-Vlaerdingen ſeyt M. vander Houve, is door de verſlindinge der Maeze geheel verſonden / ende dit jegenwoordige werdt ſoo afgenomen van de Maeze, dewelcke den Oever ſeer breet uytſpoelt / ſulcks dat het nu van haere

Twee oude Steden in Delftlandt gelegen eenigſints beſchreven.

* Siet Boxh. Theat. cap. 1. en voorts noch een kleyne beſchryving van deſe Stadt. f. 349. en Aern. Slechtenh. in ſyn Caert genaems Toneel der Graeven Sted. en Led. van Holl. en Weſtvrieſl.

Opinie van Oudt Vlaerdingen.

Stadts

Stadts muren ende veſten berooft leyt / eenighe meynen den naem van Vlaerdingen gedaelt zy van verdingen, van wegen den Tol die de Heeren van Waſſenaer aldaer plachten te heffen / op 't Tolhuys van Waſſenaer. Oudt Vlaerdinghen lach Anno 1082. tuſſchen de Wateringen Matlinge ende Thurlede, dit Vlaerdinghen leyt twee mijlen van Delft / en twee van Rotterdam * S' GRAVESANDE by handveſt van Graef Dirck van Hollandt, *Arena Comitis* * is oock in voortijden / een rijcke Stadt en met Veſten beſlooten geweeſt / hebbende gehadt een fraeye Have aen de Maze / de ſelve voor den aenwas met ſlijck toegeloopen ſijnde / is nu de Stad by de 3000 ſchreden van de Rivier af gelegen / en met een Middel-Acker vergroot 't welck ſy de Maes heeft danck te weten. Voor den Jaere 1250. alleer het Paleys in den Hage by Graef Willem de 2. Roomſch Koning getimmert was / hadden de oude Graven van Holland alhier een Slot / daer ſy des Somers haer meeſte vertreck hadden: de Fundamenten van dit Slot / ontrent het Jaer 1546. met graven gevonden zijnde / wierden mede daer gevonden eenige oude / pyorre aerde baetkens / die meer als 1400. Jaeren oudt waeren / als de Romeynen al hier 't Landt in hadden. De memorie van dit Paleys / ofte Hof / behoudt de Koningh-ſtraet, Hof-laen, en ſeecker Acker Hof-landt genoemt / in s' Gravesande ſeer wel bekent; jae men houdt voor ſeecker de Paſtory / ofte het huys daer de Kercken-dienaer in woondt / eertijdts de Keuchen van 't Oude Hof gheweeſt te zijn. Daer heeft oock binnen s' Gravesanden wel eer geſtaen / een ſchoon Kloeſter voor de gereguleerde Canonicken. De Stadt is noch hedendaechs verciert / met een ſeer ſteylen Toorren / die eertijdts en als noch (gelijckerwijs en in dier voegen wy geſept hebben *) de Schepen inde Noordt-zee voor een Baecke placht te dienen / om de diepten / ondiepten / ende oock om den inganck van de Haven aen te wijſen. Dit is wel het hoogſte quartier van Hollandt: ſoo dat deſe plaets vermaert is voor de beſte en witſte Terwe die daer waſcht / en noch meer om de vette en alder ſmaeckelijckſte Kaeſſen / die daer ontrent gewrongen en over al begeert werden / niet alleen in Hollandt / maer oock inde nabuyrighe Landtſchappen. * Hier mach nu wel volgen VOORBURCH, by de Romeynen ghenoemt *Forum Hadriani*, nae het uytwijſen van een oude Geys-kaerte die over eenighe Jaeren t' Ausburgh gevonden / en voor den druck gemeen gemaeckt voor Johan Hoerentorf tot Antwerpen / ſulcks men nu niet meer en twijffelt of dit Dorp is het oudtſte van geheel Hollandt / daer een wonder oudt en groot Slot geſtaen heeft / wiens merckteeckenen ende oude overblijffelen leggende onder de aerde / te kennen geven dat dit Caſteel ſeer treffelijck en een uytnemende groot gebaert is gheweeſt: M. Zuerius Boxhorn Profeſſor inde Hiſtorien op het vermaerde Academie tot Leyden / ſept in ſijn Tooneel van Hollandt /

C landt /

* *Hantv. Chron. vand. Houve f* 110.

* *Idem fol.* 109.

Hoe de Stadt van s' Graveſande een Have aen de Maes gehadt heeft.

Eenigh out Romeins huys raet tot s'Graeveſ. gevonden by de fundamenten van 't oude Hof.

* *Siet boven f.* 8.

* *Beth Theat* 17. *en den voornoemden Sleech. in ſijn Caert Gouth. f.* 93. *Goos* 194.

Voorb. het outſte Dorp van Holland.

Groote quantiteit van oude me-

dailes tot Voorb. gevonde onder den Burgh aldaer gheſtaen hebbende.
* *Boxh theat. 176.*
* *Scriv. bat. p. 22.*

landt / daer zijn in onſe tijden hier uyt d' aerde gedolven ſoo groote meenichte van ſeer oude penningen, dat men ſoude mogen vermoeden, dat dit het Huys van Saturnus of van de drie overſte Bevelhebberen over de Roomſe munte ſouden gheweeſt zijn. * En den Geleerden P. Schriverius in zijn beſchrijvinghe van oudt Batavia * ghetuycht datter ghebonden zijn die met het aenſicht / ende opſchrift / te kennen geven / dat zy van Nero, Antonius, Pius, ende Aurelianus geſlagen ende gemuntet zijn; van welcken Keyſer / ende kloecken Hoofd Aurelianus Wilhelmus Heda, * ſeydt deſen Burch geſticht te zijn / en van de Denen ende Noormannen naermaels verwandt en ter aerde ghewoorpen / met meer andere Heerlijcke en koſtelijcke Sloten / ende Roomſche Timmeragien / ontrent den Jaere 856. doen ooch den Heroen outhooft wierdt / ende gemartelijſeert tot Noordtwijck / ende Hungerus de elfſte Biſſop van Uytrecht zijn Stoel ruymen moſt. Dit Slot is voor deſen by eenige verheerdelijck Arandula ende by ſommige Arundulum genoempt / van Ritſardus Koningh der Vrieſen / alias Aurindulius, een Soon hebbende met naemen Elinus, alias Eſelinus, Koningh Eſel-oor geſeght / die ooch met Eſels oorzen ('t gheen ſich ſchaemt te verhaelen) inde Chronijck uyt gebeelt ſtaet / ghelijck oft eenen anderen Midas ware gheweeſt / Koningh van Phrygien / voorgevende / dat dus danighen Eſel-oor in voortyden hier ſoude gewoont hebben / 't welck ſeer ongerympt ſijnde / naermaels van verſcheyde Geleerden is verworpen en wederleydt: Sy noemden het ſelvige ooch in 't Duytſch Koningh Eſels oor-burgh / een te hoogen ende grooten Slot / dat zijns gelijck niet en was van hoogte en groote / als in zijn begrijp / groot zijnde thien merghen Landts: Want anders ſeydt Schriverius, ſoude die Koningh niet plaetſe genoech ghehadt hebben / om ſijn groote oorzen te herbergen; Maer deſe ſotte fabul en andere der gelijcke diſevaſe voor by gaende / laet ons met den voornoemden geleerden Man / wat anders by der handt nemen / en ſtellen hier het opſchrift van een oude ſteen / die wijlen by veel geleerde Mannen is uyt ghetyeckent / Stephanus Pighius, (ſiet hem in Hercule Prodicio,) meynt dat dit opſchrift geſtelt is / als de Keyſers daer inne gementionneert / haer Vaders doode Lijck ofte Aſſchen / hier over uyt Britanien na Romen voerden / ontrent het Jaer ons Heeren 212.*

Fabuleuſe vertellinghe van Koningh Eſel-oor.

Heerlijcke reliquien van de Romeinen.
* *Scriv bat. p. 22. & 23.*

FORTVNÆ. AUG. SAC,

PRO SALVTE ITV AC
REDITV. DD. NN.
M, AVR. ANTONINI. PII.

AVG.

AUG. F. T. P. SEPTIMII
GETÆ. NOBILISS. CÆS.
CIV. BATAVI
FRATRES. ET. AMICI. P. R.
V. S. L. M.

Welck opschrift onder anderen ons te verstaen geeft/ dat de Batabiers genompt sijn Broeders ende Vrienden van 't Roomsche Rijck. Ghelyck oock doet een ander Steen/ daer aldus op geschreven staet met groote Letteren.

GENS
BATAVORUM,
AMICI ET FRATRES
ROM. IMP.

Voorts zijnder noch verscheyde andere vreemdicheden en heerlijcke antiquiteyten / met Romeynsche opschriften by de Landtluyden met spitten en delven / als mede in het ploegen des Ackers en anderssints gevonden / * dewelcke by den voorgemelten Vorhoren / in zijn Latijns Toneel van Hollandt beschreven / en uytgheleydt worden / die wy om kortheyts wille hier voorby sullen gaen / biddende de curieuse Liefhebbers van de Vaderlandtsche Outheyt / het selvige aldaer te willen naer sien / * gelijck als mede eenige Beschrijvinge in Druptsch dies aengaende te vinden is / by dien grooten ondersoecker der Hollandsche Oudtheydt / Petrus Scriverius, voornoemt. * Waer sijnder oock eenighe die sustineren / dat inde alder oudtste tijden / als wanneer Meroveus, Koningh der Francken / op het Slot te Merwede by Thurendrecht ofte Vorrecht / en Koningh Radbodus tot Medenblick sich onthielden / en yder in sijn quartier haer gesach hadden / oock hier tot Voorburgh op 't groot Kasteel een Koningh Aurelius, ofte Arundulius syn woonstede houde/de welcke heerschende was over de Bailliuschappen Delslandt / Schielandt / Goude / Rijnlant / Wourden &c. * Doch hoe het is / het is in allen gevalle voorseecker/ dat hier een oudt Roomsch gebouw gestaen heeft / waer uyt dit Dorp sijn oorsprock schijnt genomen te hebben / en is nu hedendaechs wel een van de beste en treffelijckste Dorpen van gheheel Hollandt. De penningen/ soo goude / silvere / als kopere / die daer gevonden zijn / werden by verscheyde antiquarij ofte Liefhebbers van oude

* *Hanr. Chron. Houve f.* 109.

* *Boxh. theat. f.* 176.

* *Scriv. hat. van f.* 16. *tot* 23. *incl.*

* *Hanr. Chron. Houve* 85. *&* 86. Oorspronck van het Dorp Voorburgh ende hedendachse hoedanigheyt.

oude gedenck teeckenen / ende vreemdicheden hier te Lande geſien / hebbe ock eene in eygendom onder mijn bewaringe / gelijck als mede een medaille ofte afbeeldinge / ſoo als eenige willen dat den voorgenoemden Elinus, ofte Eſelinus, die ſy ſuſtineren daer gewoont te hebben / van gedaente ſoude zijn geweeſt: LOOSDUYNEN mede van oudts een ſeer beroemde plaetſe door een Nonne Clooſter van de Orde van Ciſtercien vereert met den Titel van Abdije / ende ten allen tijden bewoont / by de alder Edelſte Maegden des Lants / was aldaer geſticht by Margareta Huysvrouwe van Floris de 4. van die naeme Grave van Hollandt: welcke Gravin daer nae in 't ſelfde Clooſter ſolemnelijck begraven is in 't Jaer 1267.* Maer noch meer is dit Boeck vermaert / door de 365. kinderen / die Machtildis ofte Margareta ſoo andere haer noemen / Huysvrouwe van Herman Grave van Hennenberch, ende Dochter van Floris de 4. aldaer ſoo wonderbaerlijck t' eenderdracht ſoude ghebaert hebben / onſe Chronijck ſchrijvers vertellen de ganſche gheſchiedeniſſe op deſe wijſe: Een arm Vrouwken wiens Man geſtorven was / hebbende op elcke narm een kindeken / die ſy beyde tot eender dracht gebaert hadde / bad van de Gravinne een aelmoeſſe / maer de Graevin ghebruyckende verſmadelijcke woorden / ſeyde dat het niet en konde gheſchieden / dat een Vrouwe meer dan een kindt ghelijckelijck van een Man ſoude ontfangen: Het Vrouwken over deſe woorden ten hoogſten verwondert zijnde / proteſteerde ende verſeeckerde dat het seer lichtelijck conde gebeuren als het Godt alſoo gelieſde! De Gravinne deſe redenen niet willende aennemen / en daer over verſtoort zijnde / heeft belaſt dat men deſe arme Vrouwe van haer ſoude doen gaen / ende wech ſtooten / de welck ſuchtende en haer oogben ten hemel ſlaende bad van God / dat het zijne almogenthevt gheliefde / die Gravinne ſoo veel kinderen te verleenen tot eender dracht / als daer daghen in een Jaer verſchijnen. Welck gebedt van Godt verhoort zijnde / is het geſchiet dat de Gravin bevrucht is geworden / ſwangher weſende is ſy uyt Duytſchlandt nederwaerts ghekomen tot haeren Neve Graef Floris de 5. in Hollandt / en als den tijdt aenquam dat ſy baren ſoude / is ſy alſoo uyter maten / groot / dick / ende zwaer geworden / dat noyt menſch des gelijcks geſien ofte gehoort hadde / en alhier te Looſduynen ſijnde ſoo beviel deſe Gravinne / ende bracht drie hondert vijfen tſeſtich kinderkens ter Werelt op onſer liever Vrouwendach in de Vaſten als men ſchreef MCC. LXXVJ. een gedeelte was knechtkens / een gedeelte was meyſkens / de welck alle Otto Biſſchop van Uytrecht heeft gedoopt / en die Mannekens worden geheten Iohannes, en de Wijfkens Eliſabeth. Maer weynich tijts nae dat ſy den H. Doop hadden ontfangen / zijn alle te ghelijck met haer moeder geſtorven / en al 't ſamen in een graf inde kerck des Clooſters begraven gelijck als men (ſeydt de Chronyck) noch huyden daeghs ſien

Clooſter tot Looſduynen

* *Bouh. theat. p.* 169. Mirsculeuſe gheboorte van 365 kinderkens van eene Moeder op eenen tijt ter Werelt gebracht alhier te Looſduynen Anno 1276.

mach in haere Hiſtorie ofte geſchrift te Looſduynen inde Kerck tot een eeuwige memorie van ſulcken grooter wonder / ſpreeckt in 't Latyn en Duytſch: aldus.

* Groote Chroon. van Hollant Div. 19. c. 10.

En tibi monſtroſum nimis & memorabile factum,
Quale nec á mundi conditione datum.
Hæc lege, mox animo ſtupefactus Lector abibis.

Opſchrift tot Looſduynen in 't Latijn.

MArgareta Hermanni Comitis Hennenbergiæ uxor, quarti Florentij Comitis Hollandiæ & Zelandiæ filia, Guilhelmi Regis Romanorum, ac poſtea Cæſaris ſeu Gubernatoris Imperij, atque Alitheiæ Comitis Hannoniæ ſoror, cujus patruus Epiſcopus Trajectenſis, avunculi autem filius Dux Brabantiæ, & Comes Thuringæ. Hæc autem Illuſtriſſima Comitiſſa annos quadraginta duos circiter nata, ipſo die Paraſceves nonam circiter horam, anno milleſimo, ducenteſimo, ſeptuageſimo ſexto, trecentos ſexaginta quinque enixa eſt pueros, qui ptius à Guidone Suffraganeo Trajectenſi omnes in duobus ex ære pelvibus baptiſati ſunt: quorum maſculi quotquot erant, Ioannes, puellæ autem omnes Eliſabethæ vocatæ ſunt, qui ſimul omnes cum matre uno eodemque die fatis conceſſerunt, atque in hoc Lauſdunenſi templo ſepulto jacent. Quod quidem accidit ob pauperculam quandam fœminam, quæ ex uno partu gemellos in ulnis geſtabat pueros, quam rem ipſa Comitiſſa admirata. dicebat, Id per unum virum fieri non poſſe, ipſamque contumelioſe rejecit. Vnde hæc paupercula animo perturbata, ac perculſa, mox tantum prolium numerum ac multitudinem ex uno partu ipſi imprecebatur, quot vel totiusanni dies numerarentur, quot quidem præter naturæ curſum obſtupenda quadam ratione ita factum eſt; ſicuti hic in perpetuam hujus rei memoriam ex vetuſtis, tam manuſcriptis, quam typis excuſis, Chronicis breviter poſitum & enarratum eſt. Deus ille ter maximus hac de re ſuſpiciendus, honorandus ac laudibus extollendus, in ſempiterna ſecula, Amen.

Opſchrift in 't Nederduyts.

MArgareta Harman Grave van Hennenberghs Huyſvrouw, dochter des vierden Floris Grave van Hollandt en Zeelandt, Suſter van Willem den Koningh van Romen, en daer nae Cæſar ofte regeerder des Keyſerijcks, ende van Aleyt Gravinne van Henegouwe, wiens Oom van Vaders wege was Biſſchop van Uytrecht, haer Ooms Zoon van haer Moeders weghen was Hertoch van Brabandt, en Grave van Duringen, deſe Hoogh geboorne Gravinne oudt zijnde twee en veertich Iaer, heeft ter Werelt voortgebracht op den Goeden Vrijdach ontrent negen uyren in 't Iaer duyſent twee hondert 't ſeventich ſes, drie hondert vijf en tſeſtich Kinderen! die alle te ſamen gedoopt zijn in twee kopere Beckens van Guide den Vicaris van den Biſſchop van Uytrecht, van de welcken de Knechtkens ſoo veel als 'er waren Ioannes, de Maegdekens alle Eliſabeth ghenaemt zijn, die alle t' ſamen met de Moeder op

op eenen dach geſtorven, en hier te Looſduynen inde Kercke begraven zijn, 't welck ghebeurt is, om een arme Vrouwe die twee Kinderen van eenderdracht op haere narmen droech, waer van die Gravinne verwondert zijnde ſprack, dat ſulks by eenen Man niet konde geſchieden, en heeftſe met ſchoffierlijcke woorden verſtooten, waer door deſe arme Vrouwe in haer gemoet beroert en vetſlaghen ſijnde, haer wenſchede ſulck getal en menichte van Kinderen tot eender dracht te verkrijgen alſer dagen in een geheel Jaer getelt worden. 't Welck oock miraculeuſelijck en op een wonderbaerlijcke wijſe alſoo is geſchiet, ghelijck het hier tot een eeuwige memorie deſer ſaecke uyt den ouden ſoo wel geſchreven, als ghedruckt Chronijcken in't korte gheſtelt ende verhaelt is. Die alder grootſte God ſy om deſe geſchiedeniſſe gevreeſt, ge-eert ende gelooft in der eeuwigheyt Amen.

Dit geſchrift ſoo in't Latyn als Duytſch/ op een houdt Tafereel of bordt/ met groote letters geſchildert/ hanght hedens daeghs tot Looſduynen inde kercke ten toone/ en werdt van veele die om het miraculs wille de plaetſe gaen beſichtighen/ gheleſen/ en uytgheteyckent/ ofte ghecopieert: Maer uyt des ſelfs ſluydt reden is blyckelyck/ dat het daer ſoo lange Jaren niet/ nochte van den beginne aen in deſer voegen ghehanghen heeft/ en het is ghenoech bekent/ dat het Tafereel 't ſedert de Nederlandtſche troubelen en Beeltſtorminge vernieuwt is/ ende verandert. * **Een Frieſſche Chronyck (noch ongedruckt) ghemaecht by Broeder Pieter Religieus tot Tabor/ die omtrent over hondert en vyftich Jaeren gheleden in fleur was/ getuycht/ dat boven het Graf des wonderbaerlycken Moeder/ dit Nederduytſche Rymdicht in ſynen tydt aldaer geleſen wierdt.**

Veranderinghe van het opſchrift.

* *Scriv. Bat.* 192.

D' onſpreeckelicke Godes kracht,
Mach men menichſins wel mercken;
Want eens een Froucken voortbracht
Twee kinder te ſamen inden wercken:
Dat verwonde heur Vrouw Margriet Hertogyen
Van Heynenberch, ſy meenden reyn
Dat een wijf by eens mans beleydt mocht dragen kynder niet meer dan eyn.
Daer nae liet Godt geſchyen
Wonder groot, want ſy wan
Vierde half hondert kynderen ende XIIII. tot eenre dracht by eenre man:
De kynder Kerſtede Biſſchop Gy in een Becken klaer.
Daer waren hooge gebooren Peeten, als Princen, Vorſteg, Vrouwen, dats waer.

De

Der fruchten sterf sy, ende was germana,
Van Almannien Willems Koninck van Hollandt Grave,
al sonder wane.
Dit was een wonderlijck dinck, doe sy bleef
Men Jaren 200 ende 76. schreef.
Op ten goeden Frydach, ten negen uren:
Haer siel moet in eeuwigheyt duren.

AMEN.

HAdrianus Junius, brenght wederom voor een ander Latynsch opschrift / waer van een gelyck de Coppe ofte afschrift kan sien in syn Batavia / het 20. Capitel: Als mede in het meergemelde Toneel van Boxhorn,* soo dat het beschreydelyck gesien is / dat dese opschrifte door ouderdom ofte anderssints vergaen ofte bedorven wesende / altemets verandert is. *Reynerus Snoyus*, * noteert om dese Historie te verstercken / datter tot eeuwighe ghedachtenisse van dese saecke aen den Oever van de Mazestroom / over de Wael / te weten inde Bommelerwaert / het Kasteel't welck gemeynlyck by verkortinghe / verkeerdelyck ghenompt werdt van Proye ghebouwt is / en verciert synde met 365 veinsters / genoempt is met de naem van 't Huys der Kinders / sulcks dat het bedorven woort Proyen by verloop des tydts vervallen soude syn van Poroyen *sive Pueroyen*, *quasi arx puerorum*. * Echter synder veele saecken die dese Historie twyffelachtich en suspect maecken / ende al by wat van valscheydt overtuygen / want voor eerst Otto Bisschop van Uytrecht / die de kinderen ghedoopt soude hebben / ofte soo andere willen / die syn Suffragaen ofte Wy-Bisschop Gwye ghenoemt / gesonden heeft om 't Sacrament des Doops te bedienen / die en heeft omtrent die tyden als dese monstreuse geboorte volgens 't meerendeel der Schryvers / en ock het geschrifte selver) voor gevallen soude syn / geen Bisschop van Uytrecht gheweest / het en sy wy willen in 't wyffel trecken den Blasfaert ofte Lyste der Bisschoppen voorschreven / die wel expresselyck confirmeert / dat op die tydt Johan van Nassau de negen en dertichste Bisschop van Uytrecht is geweest / en twintich Jaeren ghereghneert heeft / te weten van 't Jaer 1267. tot het Jaer 1287 en dat Heer Otto voornoemt al lange te voren in 't Jaer 1249 overleden was / dies hy by ghevolghe syn personagie in dese Historie niet heeft konnen representeren / over sulcks werdt by veele die dit wel schynen ghemerckt te hebben / groote oneenigheydt gevonden / in het Jaer getal / in welck dit wonderwerck soude ghebeurt syn / en verschillen voorts in veele andere onstandicheden meer / van de welcke t'gene den eenen mishaeght by den anderen / soo verwerpelyck niet en schynt te wesen: Derhalven wy den Leser niet langer met confuse en noodelose disputen willen detineren: Maer den curieusen alleenlyck revoi-

* *Iuny bat. c.* 20.

* *Boxhorn. Theat. f.* 178.

* *Reine. Snoë rerum Batavi. lib. sept. f. mihi* 87.

Een Huys met 365 veinsters ter gedachtenisse.

* *Scriv bat. p.* 196.

Tegenstrydigheden van dit miracul die het selvige verdacht maecken.

renvoieren en aenwyſingh doen by de Auteuren daer breder af handelende / als den geleerden Scriverius, Boxhorn, en andere die meeſt alle deſe miraculen als op ſoſſe gronden gefundeert / ghenoechſaem onder de voet ſtooten.* Wy hebben oock ſelve by alle bedenckelycke middelen beproeft / dat het ſeer beſwaerlijck ſoude weſen dit wonderlijcke ſtuck herre boven de nature te willen ſuſtineren en ſtaende houden / en ſeecker heeft de Grabin verwondert geweeſt / over tweelinghen by eenen Man gegenereert / en dat naeuweliycks ghehent te gheloven / wy moghen immers niet reden verbreemt zyn / en minder geloof ſtellen inde 63 kinderen / alhoe wel Godt almachtich is / ende wonderbaerlyck in zyn wercken. De Heer Boxhorn* allegeert noch een Auteur genaemt Ricoboldus van Ferrarien, dewelcke in ſyn Tractaet geheeten den Boomgaert der Kercken van Ravenne / een exempel voortbrenght / van een vruchtbarige Vrouwe / die twee en veertich Zoonen t' eenderbracht baerde / van eenen Man / weſende ballingh tot Mutina, tien mael hadde ſy voor 't gebracht tweelinghen / verſcheydenmalen vier / ſomtijdts ſes / ende ſomtyts drie. Maer de oude Hollandtſche Kyn Chronycker / die ten deſen tyde gheleeft heeft / behoorde oock dit groot mirakel van Looſduynen / met zijne Retoryckers verſen cierelyck begrepen / en ampel verbreyt te hebben / doch hy laet de ſaecke in zyn gheheel en maeckt daer van gheen ghewach. Den ſeer gheleerden G. Voſſius in zijn beroemt Tractaet / van de Afgoderie der Heydenen / refuteert oock deſe ſaecke / met deſe woorden. *Scio id traditum etiam ab Eraſmo, Vive, Gucciardino, H. Iunio aliiſque ſed enim tantum miraculum quod in annum* MCC. LXXVI. *refertur memoraſſent ejus temporis ſcriptores Batavi, Belgarum alij Germanni, Galli, Britanni, nunc apud antiquiores omnes ſilentium eſt. (& Paulo ulterius) Jam quam recentis eſt auctoritatis quod in tabella de iſto Looſdunenſi ſuſpenſa legiter hodie? depromtam eſſe Hiſtoriam ex vetuſtis tam manuſcriptis, quam typis exuſis Chronicis. Nam demum prope duobus poſt ſeculis Typographja vigebat** Ick weet wel, ſeydt hy / datter van gheſproocken werdt by Eraſmus, Vives, Guicciardin, en andere, maer voorwaer de Hollandſche en andere van de Nederlanders, oock hoochduytſe, Franſe, Engelſe, Scrijvers van die tijt behoorden dit groote wonder, t' welck gheſteldt wordt op 't Iaer 1276. Verhaelt te hebben, maer nu wert by gheen van alle de ouden daer van vermelt: En wat lager vervolght den ſelfden Auteur / van wat voor een nieuwe autoriteit is oock het gheen in het opghehanghe tafereel van Looſdunen, dies aengaende gheleſen werdt, dat de Hiſtorie getoghen ſoude weſen uyt oude, ſoo met de handt gheſchreven, als ghedruckte Chronijcken? Want de Druckerij by nae twee euwen laeter eerſt in weeſen was. Een yghelyck kan daer van oordeelen wat ſyn beſcheydenheydt en begrip medebrenght / doch in onſen tyot heeft den Heere van Brandtwijck in ſyn ſoet vloeyende Beſchrybinghe van

zyn

* *Scriv bat.* 193. *en Tyn Toetſteen over Gouts Chron. p.* 256. *Boxh. Theat.* 171.

* *Boxh. ibid.*

Een ander exemplaer van vruchtbarige Vrouwe.

Nader ſuſpicie en achterdencken over het Looſduynſe mirakel.

* *G. Voſſ. de Idololat. Gentil. l* 3. *c.* 22.

zijn Hofstede genaemt Ockenburch, onder Loosduynen gelegen / dese ongerijmde geschiedenis wijdluftich berijmt / en een yghelijck daer in contentement gegeven. Het herkomen van de Beckens die tot Loosduynen in de Kerck noch hedendaeghs ten toon hanghen / met dit opschrift.

IN DESE TWEE BEKENS SYN ALLE DESE KINDEREN GEDOOPT.

Is noch by een ander deftig en oock hedendaeghs vermaert Poët in volghender voege / gelijck Scriverius † getuyght sulcks hem oock seer wel bekent te wesen / mede gedeelt en aengewesen.

† Scriv. voorst. over Gouts Chron. p. 257.

Wie hier niet wayt in 't oogh het zand der Looze-duynen
Gaa vry naar Okkenburgh, om Brandwijcks rijcke tuynen
Te zien in haaren bloey; doch eer hy derwaerts raak
Hoor 't keurigh jaa en neen, en spraak en wederspraak,
En ruste met gemak naa soo veel gaans en rekkens
Op 't bankje in de Kerck, daar tafereel en bekkens
En zerck de zeegels zijn: daer, of geloov' jet niet?
,, Het Kersten-doopsel in de bekkens, die ghy ziet
Gegeven wierd: waar voor de vale-Non te danken is
Die dat eerwaardigh paar, de schendige gevankenis
Van Lommert of Ou-mert onthaalt heeft binnen DELFT.
Hoe, kijker, twijffelje, nu meer dan aen de helft?
Een geen te rijken Geus, die niet zijn hand te schenden
Aen 't heylig goed ontsagh, in d' algemeyn' ellenden
(Die een Diogenes gewentelt op zijn rugh
En weder op den buyk, en weeder doffer-vlugh
Doen worden had, al waar hy op zijn buyk begraven)
Kan niet onaardigh hier verrijkt zijn met dees' haven;
En Lieven-Heers goed, heb het dus (het quam soo 't voer
Schoon Ott of Gwy noch eens, noch tweemaal Griete-moer,
In sulk een hoogen nood, om bekkens waar verleegen)
Vertuyst, vertuureluurt, verwisselt by de weegen
En waerom niet zoo wel dan eygen ziel? om geld:
Dit seg niet ik: maer 't heeft voor waarheyd zoo verteldt
Het eertijds Nonneken, dat namaals was de Mater
En Moeder inder daad, toen Meursius de Pater:
Ey kranck-geloovige, nu vitje of dit paar
Het rechte paer wel is? en of het niet en waar,
Zijn 't bekkens als te voor, en bekkens die wat lijken
Of 't waar voor 't hoofd gebolt die naamaals quam bekijcken
't Geen hy te vooren zagh: wegh alle spertel-schijn,
Dank-heb d'onthoudenis der kundige bagijn

Naa't voorſchrift uyt haar mond, ſchoon weer en weer verlooren
Het eerſt, wierd keurigh wel een tweede paar gebooren:
't Geen grooter Heyl' gen kleed of beenders viel te beur
Verdient op bekken-klank geen al te nauwen keur.
Dien't bekkens-ſpel verveelt op ſoo veel hol gerotels
Ga heen, hy word verwacht op Brandwijks volle ſchootels.

J. OUDAAN.

Superſtitie van licht-gelovighe luyden ontrent deſe geſeyde miraculen.

En niet tegenſtaende alle deſe ontdeckinghen van dit bedrogh ende onduchtbelijckheyt van deſe Stratageme, zijn nochtans de luyden in voorgaende Eeuwe ſoo ſuperſtitieus en by geloovigh bevonden, dat als ſy eenigen tydt getrout zynde, en tot noch toe gheen kinderen ghepractiseert hebbende, voor een ghewoonte hadden ſpecialijck te Looſduynewaerts te trecken, om aldaer de handen in deſe reſpective beckens te waſſen, op hoope en vertrouwe, van in toekomende vruchtbaer te worden: ja noch grooter verwonderens waerdiger lichtgeloofigheyt is het't gheen den voorghemelten heer van Brandtwijck noch van deſen tijdt verhaelt in deſer voeghe. Vele Vrouwen die te Looſduynen de Beckens komen ſien, die boven de Tafereel ſtaen ende van haer niet kunnen bereyckt werden, werpen hare Hand-ſchoen of Neuſdoeck daer nae toe ende hebben opinie dat ſy ſullen vruchtbaer ſijn ſoo die aen de Beckens gheraeckt hebben, gelijck ick wel eer te Parys heb gheſien dat op St. Margrieten dagh vrouwen en Meysjes met menigte quamen in de Kercke daer de Prieſter den riem van die H. Vrouwe haer om het lijf ſloegh om vruchtbaer te ſijn dat een hoope offergeld op bracht. * Tot een beſlupt ſullen wy het houden met de woorden Eraſmi die Sextberius in ſyn toetſteen/* over het genoemde Goudſche Chronijckje/ ook van deſe wonderheden mentie maeckende/ allegeert/ de ſelbige verduyſt zijnde luyden aldus; Inde Hollandſche Iaerboecken ende gedenckſchriften by leedighe menſchen ingheſtelt, vint men dat Eene Vrouw te eener dracht dry hondert en vijf-en-ſeſtich levendighe kinderen ter wereldt ghebracht heeft, en dat ſy alle ghedoopt gheweeſt ſijn: De Iaer-boecken ſijn voor-handen, de Tafel met het Opſchrift van haer Naem is voor handen, de Schilderij is voorhanden, men toont oock den Heuvel, naeſt aen het Klooſter, waer in ſy begraven is, daer haer Paleys gheſtaen heeft: maer wy verwonderen ons, hoe door eenighe liſtigaers, ſulcke ſpooreloſe dingen, der onbedreven weereldt wijs gemaeckt ſijn: toen het eenvoudige volck, in een ruwe eeuw, ſoodanige Fabelen gheloof gaf: al hoe wel hier in geen groot verderf gelegen is: andere dingen heeft men door dierghelijcke bedrieggeryen, den luyden diets ghemaeckt, waer door Chriſtus ons 't eenemael benomen wordt. De Woorden Naeltwyck

* *Weſterb in Lijn Ockenb.* **Seriv toetſt. over Goes. Chron. p. 257.* woorden Eraſmi nopende dit mirakel.

WYCK en HUNDTSELAERDYCK, hebben van oudts altijdt onder een Heer geresorteert / en te samen ghereeckent gheweest / voerende de oude Heeren haeren naem naer het eerste / doch het laetste in tegendeel selfs zyn naem ontleent hebbende van het over oude en vermaerde Casteel Hunsel genaemt / daer de Heeren wel eer op woonden / nu 't Huys Hunselaerdyck / en wert al seer considerabel vermelt in een brief van Lubertus, Abt van Egmondt / van den Jaere 1262. Die de Heer Boxhorn in zyn Conceel van Hollandt * insereert / welckers inhoudt is de overdrachte van een stuck Landts / en werdt geseydt gelegen te zyn in de Parochye van Naeldwyck by Hunsel: Willem van Goudhoven, spreeckt van desse Heerlyckheyt aldus: niet verre van s' Gravesanden is de Heerlyckheydt van Naeldwijck ende Hondselaersdijck, hebbende een seer groot en sterck Slot / daer eertyds de oude Heeren van Naeldwijck te wonen plegen / de welcke van oude tyden Erfelyck Marschalken van de Graven van Hollandt waeren / ende als opperste Stalmeesters ghesagh hadden over 't gerit van de Paerden; Heer Willem van Naeldwijck Ridder, die Anno 1345. In den Strijt te Staveren in Vriesslandt mede doodt bleef / heeft hieromtrent den Jaere 1308. een Collegie van dertien Canonicken ghefundeert te weten te Naeldwijck / want Boxhorn verhaeldt belanghende dese Canonisie wat perfecter / en seydt met dese woorden / *Naldwicus pagus & antiquitate & amœnitate spectatissimus. hic Collegium sex Canonicorum à Wilhelmo Loci dynasta Anno 1307. erectum est, quod Anno 1369. Wilhelmus Naeldwicenus prædicti Wilhelmi Nepos, mirum in modum ampliavit, sex Canonicis adjectis.* * Naelwijck om haer oudtheyt ende vermaeckelijckheydt, een seer aensienelijk en bekent Dorp. Hier is in den Jaere 1307. Van Wilhelm Heere deser plaetse een Collegie van ses Canonicken ingestelt, 't welck Wilhelm van Naeldwijck Neve des voorgenoemden Wilhelm grootelijcks vermeerdert heeft, noch ses andere Canonicken daer by gevoecht hebbende. Sulcks dat hier uyt de oude vermaertheydt van dit Dorp lichtelijck te besluyten is / gheljck ook om haere schoone situatie en wel gheleghentheydt / ende vruchtbaerste Landtsdouwe / niet min lustigh en vermaeckelijck is / met Hunselaersdijck, al hoe wel soo oudt niet schijnt te wesen / doch nu naederhandt seer toeghenomen / door de Timmeragie en het hostelijck ghebouw van den Doorluchtichsten Prince van Orangie Frederick Heynderick, als Heer van Naeldwijck ende Hunselaersdijck / dewelcke dit oude huys Hunsel, met al syn omleggende ghebaer / wederom op nieuw seer heerlijck herstelt / en daer door het Dorp niet weynigh verbetert en voordeel toegebracht heeft. Hoe nu dese Heerlyckheydt by gebreck van Mansoir in voortyden is ghekomen aen den Huyse van Monfoort, ende van daer op de Graven vander Marck ende Arenberch, en soo op die van Ligne ende Henegouwe / die het aen de Hooghgemelten Prince

Naeldtw. en Hundselaersd. te samen een Heerlijkheyt en waer de Heeren plegen te woonen als mede oorspronck der naemen.

* *Boxh. Theat. p. 174.*

Canonisie tot Naeldw.

* *Gouth. Chron. f. 91.*

* *Boxh. ibid. 173.*

Waer door Hunselaerd. opghekomen ende verbetert.

hebben verkocht / leydt ons uyt den Geleerden / en inde Hollandeſche Oudtheyt / ſeer erbaren W. van Goudthoven voorſchreven / inde Genealogie van de voornaemſte Huyſen van Hollandt / met haere Houwelyckſe alliancien / namentlijck inde oude geſlachte van Naeldwijck * op het eynde / ende van daer inde Liſte vande Heeren van Sevenbergen, * ook in 't laetſte / waer in hy ſucceſſivelijck aenwijſt / hoe dat Graef Karel van Arenberch geſproten uyt Heer Ian van Ligne Heer van Barbançon in Henegouwen by erfeniſſe gheworden zynde Baender Heer van Naeldwijck ende Zevenberghen / Marſchalck van Hollandt &c. Verſcheyde goederen hier in Hollandt gelegen / verkocht heeft / en onder anderen ook inden Jaere 1612. De Heerlyckheydt of Baronſie van Naeldwijck ende Hunſelaersdijck / en was kooper Graef Henrijck van Naſſau voor drie hondert en vyftich duyſent gulden. MUNSTER (in 't Latyn *Monaſterium*,) * wert gemeenlijck met ter Heyde t' ſamen gherecknet / omtrent dit Dorp zyn ook verſcheyde antiquiteiten ende reliquien van de Romeynen ghevonden / als onder andere over wat meer als 100. Jaeren een Steene Columne / die etteliche Jaeren bewaert is ghebleven in 't Kloofter Syon by Delft / ende daer nae verdoert / ende gebracht op 't Huys Perſijn buyten s' Gravenhage / de ſchets of 't ſatſoen daer van kan den begerigen Leſer zien inde meergemelte beſchrijvinge van Oudt Batavie. * Waer uyt dan genoechſaem blijckt / dat deze voorgaende alle oude en vermaerde Dorpen zijn / en dat de Romeynen in deſe quartieren van Delflandt lange Heerſchappije gehadt hebben. Noch hebje daer omtrent verſcheyde andere fraye Dorpen / als de Poeldijck de Wateringe, onder den Prince van Oranje. De Lier, 't Woudt, van oudts ghenaemt het Rijcke Woude, beſtaende meeſt uyt omleggende Wooningen en Hof-Steden: Maer veel heerlicker en treffelijcker Vlecken zijnder noch dewelcke men vermits haere minderjaerigheydt / en nieuwen opkomſt noch niet ſoo veel beſchreven vindt / al hoe wel daer onder eenighe ſelf ghemeene Stedekens van andere Landen in groote overtreffen / Maeſlandt, Maeſlandtſche Sluys ende Schipluy, alle drie Ambachts-Heerlyckheden als noch toebehoorende aen de Heerlyckheydt van Kenenburch. * RYSWYCK een ſchoon en treffelyck Dorp / is vereert met het Princelyck ghebouw van zyn Hooghedt den Heere Prince van Orangie, en veele andere daer omtrent ghelege heerlycke Hoffſteden meer / hier van zyn Ambachtheeren die van den huyſe vander Duyn * doch de Wethouderen van Delft / competeert de hooghe Jurisdictie ende Halsheerlyckheydt van deſen Ambachte / ghelyck wy in het derde Hooftſtuck naeder ſullen hooren / ende is van oudts een Privilegie voor de Stadt van Delft / dat de Graeffelyckheydt de Hoogeheerlyckheyt van Rijſwijck ende Shipluy niet en moeht vervalieneren / daer van is deſen Brief.

Hoe deſe Heerlyckheydt den Prince van Orangie aengekomen en hoe veel gekoſt.

* *Gouth.* 193. & 148.

* *Boxh. Thea.* 176.

Oude Steene Columne met Roomſch opſchrift by Munſter gevonden.

* *Scriv. Bat.* p. 24.

Andere Dorpen in 't weſtland waer van weinigh ofte niet geſchreven vinde.

* *Vander Houve. Hantveſt. Chron.* 109.

* *Vander Houv. ibid. f.* 110.

* *Idem ibid.*

Phi-

PHilips by der Gratie Godts, Hartoge van Borgongien van Lothering, van Braband, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongien, Palatijn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Namen, Marck-grave des Heylighes Rijcks, Heere van Vrieſlandt, van Salijn ende Mechelen, doen cont alle luyden dat wy ontfangen hebben de ootmoedighe ſupplicatie van onſer Stede van Delff, ende van onſen ghemeenen Onderſaten van Rijſwijck ende van Schip-luyde, Inhoudende, hoe dat wy hebben ende ons toebehooren, de hooghe Heerlijkheden van onſen Dorpen ende Ambochten van Rijſwijck, ende van Schip-luyde, door de welcke, te weten, door onſe Ambocht van Rijſwijck dat paelt ende ſtreckt al vaſt by onſer Heerlijckhyedt ende Hof van den Hage, onſe Onderſaten van onſe voorſz. Stede van Delff dagelijks gaen vaeren ende lijden moeten om in den Hage ende elders derwert uyt ende door onſe Ambocht van Schip-luyden om Weſt-waert uyt te trecken, ende ſoo dan die voorſz van Delff hem beduchten, dat hier-naemaels eenighe ons vervolghen mochten om van ons te verwerven ende te krijgen by koope by giften of anderſints de voorſeyde hooghe Heerlijckheden van onſen voorſz. Dorpen ende Ambochten van Ryſwijck ende van Schipluyden, de welcke of alſoo geviele ende dat de ſelve hooghe Heerlijckheyden in anderen handen, of bewinde verſet wairen dan inde onſe, inden welcke ſy nu zijn, den voorghenoemde onſen Onderſaten van Delft, Rijſwijck, ende Schip-luyde ter grooter ongenoechten, ſchaden, kommer ende letſel komen ſoude, alſoo ſy ſeggen ons ootmoedelijck biddende henluyden daer op in tijdts te verſien; ſoo iſt dat wy de voorſz. ſaecken overſien, begerende onſe voorgenoemde Onderſaten van Delff, altijdt vry, veylich, ende onverſaecht te gaen, te keeren, ende te komen, uyt onſe voorſz. Stede van Delff, door ende inden voorgenoemde onſen Ambochten van Ryswijck, ende van Schip-luyden daer 't hem gelieft, Bekennende oock, dat het niet behoorlijck noch betamelijck en ware, dat iemandt anders ſoo na onſen Hove ende Woon-ſtede vande hooge Heerlickhydt of Iuriſdictie hebben ſouden, den voorghenoemde onſe Stede van Delff, en de Onderſaten van Rijſwijck ende van Schip-luyden hebben voor ons, ende voor onſe erven ende Nakomelinghen Graven ende Gravinnen van Hollandt gewillecoert, gelooft ende geconſenteert, willecoeren, geloven ende conſenteren uyt byſondere gratie, met deſen Brieve, dat wy noch onſe erven, Nacomelinge, Graven of Gravinnen van Hollandt voorſz. nimmermeer noch tot genen tijden, de hooge Heerlijckheden van onſen Dorpen ende Ambochten van Rijſwijck, ende van Schip-luyden voorgenoemt met allen hoiren toebehooren ende gevolge, wech gegeven, verkoopen, verſetten, noch in niemants ander-handen of bewinde brengen, op dragen vervreemden noch overgeven en ſullen, ſoo dat yemandt daer in eenighe heerlijckheydt juriſdictie, of bewint hebben en

Privilegie van de Stadt Delft, dat de Graven de Hoghe Iuriſdictie van Ryſwijck nochte Schipluy niet en mochten vervalieneren.

ſal, anders dan wy ſelve, ende onſe erven ende Nakomelingen, Graven of Gravinnen van Hollandt, maer dat altoos aen ons Graeflikheydt van Hollandt houden ende laeten blijven in ſulcken ſtate als by onſen ouder tijden, Graven of Gravinnen van Hollandt leſt gheweeſt heeft ende noch is, ſonder arghelift. Ontbieden daeromme ende bevelen onſen Stedehouder, ende anderen onſen Raetſluyden in Hollandt, ende voort in allen anderen onſen Dienaeren ende Ampluyden in onſen voorſz. Lande van Hollandt gheſeten, die nu ſijn of namaels weſen ſullen, ende eenen ygelijcken van hem beſonder dien 't aengaen mach, of ſal mogen, dat ſy de voorgenoemde van Delf, Ryſwijck, ende Schip-luyden deſer onſer gratien ende geloften doen, ende laten ruſtelijck ende vredelijck ghenieten ende gebruycken, ſonder hem eenigen wederſtoot, hinder, of letſel daer in te doen, of laten gheſchieden, want ons aldus gelieft, ende willen dat geſchiede, niet tegenſtaende eenige Brieve van ons verkregen oft te verkrijgen ter contrari van deſen, Ende om dat dit vaſt ende ſteedich blijve eeuwelijck, hebben wy onſen heymelijcken ſegel, in abſentie van ons grooten hier aen doen hangen. Gegeven in onſe Stadt van Bruſſel, op ten derden dach van Meye, jn 't Iaer ons Heeren 1450.

Eenige reden afgenomen van het voorgaende Privilegie.

Gemerckt die van Delft haer paſſagie dickwils door deſe Dorpen moetende nemen van oudts bekucht waren / dat ſoo wanneer die hooge Heerlyckheden op particuliere Heeren quamen te devolveren / ſy als dan nae de gelegentheyt van die tyden / niet weynich geintereſſeert / ende belemmert ſoude moghen werden. Dient hier oock niet vergeten / het Zeedorp Scheveringh, gemeinlyck Scheveling genoemt / 't welck onder het Ambacht van s' Gravenhage / gelegen al mede het Heemrecht van Delflandt onderworpen is. OVERSCHYE, door de banck Ouwerſchie mede voor een ghedeelte onder 't Heemraedtſchap van Delflandt reſorterende / ende de Wethouderen van Delft gelyck geſeydt is hier Ambachts Heeren zynde / is soo ghenaemt van de deurtocht der Rivière de Schie, daer door heen loopende / de Paſſagiers de Stadts kade aen de Weſt zyde van de Schie langers komende met Schouwen of Schuyten daer over geſet werdende; Een Dorp genoech bekent door het ghedurich door vaeren van de Schepen en Schuyten die van Delft naer Delfs-haven oft Rotterdam vaeren en keeren. * het blyckt oogenſchynelyck dat wel eer eenige Verlaten ofte diergelycken moeten zyn geweeſt / onder de Heule al hier tot Ouderſchie / de welcke die van Schielandt als hier naeſt aengreuſende / pretendeerden onder haer Heemrecht gelegen te zyn / en over ſulcks haer aenmatichden de ſelbighe te openen naer haer believen / ſonder conſent of goet vinden van die van Delflandt / waer door dan de Landen van Delflandt dickwils wierden benadeelt ofte geintereſſeert. Dies Hertoch Aelbert als Graeve van Hollandt / in den Jaere 1375. met open brieve van Octroy den Heemraden van Delftlandt bewijſt ende beveſticht / dat de voorſchreve

Overſchie waer vã daen de naem.

*Boxh. Theat. p. 174. vand. Houve Hant. Chron. 150.

Heule

Hoogenban

Delfs Haven

Schie

Stads Kaai

Stads Tolhuys

't Dorp OVERSCHIE meeren deels onder de Poortery en Iurisdictie van Delft gelegen, en voor soo verre meede als een gedeelte van die Stadt te Reeckenen.

1 Dagebrug. 2 Bouvens Bruggetje. 3 't Ambachtshuys en Schoole. 4 Rywegh na Rotterdam. 5 De Kerck. 6 Pastory of Predikants woning. 7 Sloothbrugge. 8 Rywegh na Schiedam.

't Ambacht van Overschie

Bouvens Kaetje

Dorp

Brugje

Kaetje

Rywegh na Delft

HOOGEN BAN

't AMBACHT VAN OVERSCHIE

OVERSCHIE

VAN DE KEET EL

P. Smith Exc.

Heule was gelegen onder 't Heemrecht van Delftlandt / en dat sy by ghevolge de selve heule (soo wanneer sy sulcks ten dienste van den Lande oirbaerlyck soude mogen vinden) soude mogen afgraecken toe dammen ende aldaer een overtocht en Windase op stelle &c. Ende vermits uyt desen Brief de goede sorge / en groote genegenthey die desen Grave ten opsichte van de Luyden van Delftlandt altyt ghehadt heeft / merckelyck is blyckende / insghelycks d' oude hoedaenighey en ghelegenthey van desen Dorpe daer uyt eenighsints af te nemen is / sullen wy deselve met haere selfstandige woorden ook om haere oudthey wille hier by voegen.

ALbrecht by Godts ghenade, Palens Grave by den Rijn, Hartoghe in Beyeren, Ruwaert van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vriesiandt doen cont, allen luyden, dat wy by Rade ons Raets aenghesien hebben den grooten schade, ende verderfenisse ons Lants van Delftlandt, ende de groote klachte, die wy van onse goede Luyden van onse Landen van Delftlandt gemeenlijck dickwils gehoort hebben. Alsoo van groote gebreken, ende schade die sy hebben gehadt, ende noch alle daghen hebben van den Heule die leyt buyten de Noortzijde vander Ouderschie, van den watere dat daer deur komt daer eene heele Wateringhe altoos te wesen plach om bewaerninsse ons Luyden ende Lants van Delftlandt, ende buyten wille, ende consent van den Heemraets ende der Luyden van Delftlandt, open gedaen werdt, daer zij grootelijck mede beschaet, ende verderft zijn, ende om eenen yghelijcken te helpen tot zijnen recht, daer hy verkort ware, ende onse Lant te brenghen in goeder ouder costuim ende bewaerninsse nae onsen macht, soo hebben wy by ons gehadt, ende onbode onsen Welgeboren Heemraets van Delftlandt, die ons, ende onse Rade, ghetuycht ende bewijst, dat die Heule schouwe, alsoo dat men buyten hun, die Heule daer niet maken en mochte, nader Landtrechte, waerom wy bevolen hebben, ende bevelen onsen Heemraedts van Delftlandt, dat zy die Heule voorschreven, alsoo verre dat hun dunckt by haeren eede, dat des Landts nut, ende oorbaer, in leyt van Delftlandt uyt de putte keuren, ende toe doen dammen, ende daer doen maken eenen overtochte, daer hun dunckt datse nutste zijn, ende best tot oorbaer ons landt voorschreven, ende daer of soo sullen alle die geene, die daer metter windaze overgetoge zullen hebben, alsoo veel gheven, als men te geven placht ten hinderdamme te Delft van overtrecken uyt geseyt ons, ende onse Provincie, ende al dat onse Herbergen toe behoordt, ende wat gelt, dat van desen overtrecken komen sal, dat sullen belegghen onsen Heemraets voorschreven in Dijcken, in Sluysen, ende in Speuyen, daer 't hem oorbaerlijck duncken sal tot ons ghemeen landts van Delff, voort soo hebben wy bevolen, ende bevelen onsen Heemraedts voorschreven, dat sy sullen doen maken een Wateringe soo hooge, ende soo dicke als sy-

Ouderschiese Heul onder de Iurisdictie van Delftlandt gelegen.

De selfde te mogen op keuren.

En aldaer een dam met een overtocht te mogen maeken, wat tol daer op te stellen.

En waer toe den inkomen van dien te employeren.

se

Seecker Wateringhe tuſſchen Delft ende Schiedam.

ſe keuren ſullen, tuſſchen Delff, ende Schiedamme, daer hun duneken ſal, dat zy oorbaerlijcht leegen, tot behouf ons gemeen Landts van Delftlandt, alſoo dattet ten eeuwighen daghen beſchut worden van onrecht wateren, ende deſe voornoemde Wateringe, willen wy dat dichte blijve, ende ongequeſt van yemande, ende waer dat yemandt aen deſe Wateringhe yet miſdede, dat onſe Heemraeders inder waerheydt vonden dat ſouden wy houden aen zijnen lijve ende aen zijnen goeden, als aen den gheenen die onſe Heerlijckheydt vermindere, ende om dat wy willen dat alle deſe voorſchreve punten vaſt, ende wel ghehouden worden, ende onghekeert van yemande, ſoo hebben wy onſen lieven, ende getrouwen Heemraders deſen Brief, open bezeghelt met onſen Zegel. Gegeven in den Hage des Sonnendags op Sinte Vlaſius dach, in 't Iaer ons Heeren 1375.

De Stadt Delft het Bailliuſchap Schielandt in pachte verkregen.

Item noch langen tijdt naerhandt als inden Jaere 1572. Soo wanneer die van Delft te vooren by ſeeckere gheleghenheydt het Bailliuſchap van Schielandt gheimpetreert en by pachte hadden aen genomen het ſelvige doen ſtellen op den naem van Adriaen van Dorp, ende dat ter oorſaecke omme te ſchouwen veel nieuwigheden ende inoopten die hen daghelijcks geſchiede door middel van die van Rotterdam by den Bailliu als Dijckgrave metten Heemraden van Schielandt: Sulcks daer uyt nevens eenighe andere differenten groote diſputen ſyn ghereſen tuſſchen die van de voorſchreve Stadt Delft ende die van Rotterdam, welcke beyde partyen om voorder twiſt te prevenieren / en de geſchillen die ſy den een teghen den anderen hadden neder te leggen / op dat ſy (d' een by d' andere ſoo dichte gelegen zijnde) te bequelijcker mochten omme gaen ende converſeren / ſoo hebben ſy by tuſſchen ſpreecken van ſommige (beminnende die welvaert ende eendrachtigheydt van beyde de voorſchreve Steden) die ſelve haer geſchillen ghеſubmitteert / ende al gheheel ghеſtelt op 't seggen en verklaringe vande Heeren vande Reecheninge inden Hage als 't ſelve breder blijcken mach by de acte van ſubmiſſie daer af ghepaſſeert inde Griffie van Hollandt / den 26. in November des Jaers voorſchreven / welche Arbiters ofte Middelaers / uyt krachte van de voorſchreve Acte eyndelijck goedt ghevonden hebben ende beſloten / dat die van Delft, omme onderhoudeniſſe van ruſt en vrede haeren Pacht vanden Bailliuſchappe van Schielandt ſouden af ſtaen / ende deſelve reſigneren ende overgeven op een perſoon nut ende bequaem / ende aen beyde zijden niet ſuſpect weſende mits rembourſerende de penningen by de Stadt Delft daer op ghelevent ende verſchoten: Nevens welcke geſchil noch verſchepde anderen zijn gedecideert ende afgedaen / waer onder ooch eene vercorende de ſchouwingh alhier tot Ouderſchie, welckers aengaende die van Rotterdam onder haer eyſſchen ende gevreecken / die zy van haren wegheh waren inbrengende

Accoort tuſſche Delft en Rotterd. over het Bailliuſchap voorſz.

Daer benevens een deciſie van noch andere queſtie de ſchouwe tot

gende / voorgestelt hadden / dat die van Delft wilde nemen de schouwe vande Brugge van Schiedam, ende dat men die van Rotterdam lijde de beschouwinge van de Ouderschiesche ende Billentsche Heult, ende dat selve doende men in toekomende tyden veel twisten schouwen soude / daer op die van Delft seyden / dat elck houden soude dat hy hadde sonder malkander eenigh ongelyck te doene. Op welck Artieul by de voornoemde Arbiters is gheseydt ende verklaert / dat die voorschreve Brugghe soude beschoudt worden naer ouder gewoonte sonder d' een den andere ongelyck te doen / te weten by die van Delft aen die van Rotterdam / onder 't dexel van haer Ambachts Heerlijcheydt / noch die van Rotterdam aen de Stadt van Delft in dien sy winders wierden van den Hogenban, daer over proces was hangende noch ongedecideert voor den Hove van Hollandt / maer soude malckander aen beyde zyden gehoechsaem wesen aldaer sy mochten buyten haer schade / sonder eenige nieuwicheydt te pleghen tot beletinge van des een of des anders vaert ofte neringhe / ende mits dien souden die van Delft achtervolgende haer presentatie so veel doen als hun mogelijck wesen souden / aen myn Heere den Grave van Nassauw, dat hem gheliefde te desisteren van den selven processe / by hem begonnen omme den Hoogenban / ende daer en boven 't selve proces niet meer doen vervolghen inde naeme van den selven Grave / 't haren kosten / ende hier mede soude doodt / af / ende te niete wesen alle die ongetermineerde processen / die omme de saecke voorschreven ofte 't gene daer uyt gesproten mochte wesen / het sy voor wat respective Hoven ofte Kameren van Justitie de selve oock soude moghen hangende wesen. Ende dit is wedersydts ondertyckent op den 27. Marty 1543. Boven alle de voorgaende Dorpen behoorden oock onder Delftlandt / verscheyde andere meer / als de KETEL, mede een fraey Dorp zuydt waerts van de Stadt gheleghen / Item ten oosten de Stadt zyn noch de Dorpen Berckel ende Pynaecker, mede al heele goede Dorpen / en van daer noordtwaerts op / komt noch Nootdorp ende half Leydtschendam; ende dese alle zyn Kerck Dorpen / al van oudts ghehadt hebbende verscheyden klock-ghelach oock zynder verscheyde onder desen / waer over de Wethouderen van Delft Ambachts heeren zyn / doch hoe en wanneer dese Heerlyckheden de Stadt metter tydt aengekomen zyn sal ons in 't vervolgh nader te voorschyn komen; noch gaen wy voorby sonder op te tellen alle de verscheyde groote ghepryvilegieerde / en van oudts vermaerde Ambachten / met Schouten ende Secretarisen voorsien / daer onder noch veele Ghehuchten en Buyrten / mitsgaders een groot ghetal van Hof steden en Wooninghen ghevonden werden / als onder / 't Hof van Delft, Vryenban, Bieslandt, Ackers-dijck, ofte Vrouwenrecht, Apts-Wout, daer den Abt van Egmondt wel eer Heer van was* anders Papsou, Absrecht, Hoogh, ende Woutsharnas

Ouderschie concernerende.

Interceſſie van die van Delft voor die van Rotterdam nopende seeckere procedure over den Hogenban.

Andere Dorpen onder Delftlandt.

Ambachten onder Delftdlant.

* *Vander Houve tbidf.* 65.

harnas met Groenevelt en Hompijl, ofte Hodenpijl, Poort-Lande, Sandt-Ambacht, 't Hoenderlandt, St. Martens-recht, aenkomende de Heerlijckheydt van Kenenburch. Item Hoogeveen, Nieuweveen &c.

Gehuchten na by de Stad gelegen.

Onder de Gehuchten zyn wel de naeſte aende Stadt gelegen, Delftsgaeu ende de Hoorn, beyde omtrent een kleyne kanonſchoot ofte quartierupts gaens buyten de Stadt gelegen / het eenen beooſten / het ander beſuyt weſten / het laeſte de Hoorn / misſchien de naem bekomen hebbende van de gelyckeniſſe van het daer doorloopende water / het welck ten opſichte van zyne kromte de figure van een gemeenen hoorn niet 't eenemael ongelyck is. Laet ons nu komen tot de byſondere Huyſen / ende van ouds vermaerde Slooten ende Kaſteelen / te Landewaers gelegen / binnen het diſtrict van Delftlandt / en verſcheyde particuliere Heeren / Ridderen ende Edelen van Hollandt toekomende / Matthijs vander Houve Schiltknaep Heer tot Kampen &c. in zijn Handtveſt, ofte Chartre Chronijck, by hem uytgegeven inden Jaere 1535.* Steit een Lyſt van de oude Ridderlijcke Kaſtelen / Slooten / ende Adelijcke Hof-Steden / alleenlyck in het Bailliuſchap van Delftlandt ghelegen / daer by voeghende aen wien deſelvighe doen ter tydt waeren toebehoorende / ende begint als volcht.

Sloten en Hofſteden in Delftlandt.

* *Hantv. Chron. vander Houve 1. deel 2. Boek 6 cap. f. mihi 124.*

Slooten in 't Bailliuſchap Delftlant.

HEt Paleys BELVEDERE, ghetimmert by myn Heer Fredrick Henrick Prince van Oranjie / Anno 1634. tot Rijswijck.

't Huys te WERVE een Stamhuys mede tot Rijſwijck, W. van Goudthoven, in zyne byvoechſelen tot de oude Chronyck van Hollandt &c.* Spreeckt hier van wat nader. Het Huys te Werve in 't Ambacht van Rijswyck is ontrent / Anno 1440. doen houwen by Heer Jan Ruychrock Ridder, ende ſtaedt inden Haeghe op hondert ende 't ſeſtich mergen Landts.

* *Chron. Gouth. f. 98.*

Noch tot Rijſwijck 't huys TE BLOTE, ook een Stamhuys gheweeſt voortijdts mede ghenaemt Hodenpijl, was aenkomende d' Heer Nobelaer, en Goudthove* getuycht / dat dit huys te Bloot wel eer toegekomen heeft het vermaert geſlacht van Pynſſen.

* *Gouth. ibid.* 99.

't Kaſteel van HUNTSELAERDYCK by Naeldwijck van oudts gheweeſt zijnde de woonplaetſe van 't Ridderlijck geſlacht van Naeldwijck eertyt Marſchalcken van Noordtholandt / is daer noe ghekomen op de princelijcke Graven van Arenbergh, als uyt de Stamme van Naeldwijck gedeſſendeert weſende / hebben deſelvighe het verkocht aen zijn Hoogſtelijck Excellentie den Prince van Oranjie, te weten in 't Jaer 1612. en was van oudts een ſeer groot ſterck Slot gelijck ons Goudthove hier boven* heeft verklaert / ende nu wederom

* *Sierſel.*

derom van nieuws opghetimmert zijnde / is een seer hoftelijck / en gelijck het Boxhorn * noemt een Koninckllick gebouw / 't welck niet veel zyns ghelijck heeft / soo ten aensien van de Structure / de menichte van Kameren / konstige Schilderijen / als oock van den lustigen Hof / ende uytnemende nettigheydt / en andere dinghen hier te langh om te verhaelen. *

* Boxh. Thea. 174.

* Atlas I. Blaeuw eerste deels tweede stuck f. 44.

't Kasteel te KENENBURCH, alsoo genaemt van 't Revieren de Kene / daer op ende aen het ghesticht is / by Heer Philips van Dorp, Ridder van weghen Hertogh Willem van Beyeren Graave van Hollandt / leydt in 't Dorp van Schipluy / is een seer cierlyck Slot / was een komende Joncheer Iacob Frederick vander Seventer. Den meergemelten W. van Gouthove inde Chronijck by hem uyt ghegeven Anno 1620 * getuycht / dat dese Heerlyckheydt omtrent het Jaer 1460. Aelbert van Egmondt van Meresteyn Knaepe behylichte met syn Wijve Ioffrouw Haze, Dochter van Philips de Bloot Heere van Kenenburch / ende werdt noch tot heden toe by de Mansoir van de voorschreve Aelbert van Meresteyn beseten: waer in hy onder verbeteringhe grootelijcks was geabuseert / ende oock sich selven contradicteert als hy wat lagher inde Genealogie van Zevender, in tegendeel seydt op Otto van Zevender * Bailliou was van Voorn werdt Anno 1618 Heere van Kennenburgh by Testament ende de doodt syns Moeders Broeder / sulx het doen ter tyt al op den Huyse van zevender was gedebolveert. Den selven Autheur vermelt noch op een ander plaetse van de fundatie van dit Huys namentlyck in het Gheslachtregister van Dorp, * waer in hy voor aen is spreckende van Philips van Veen genoemt van Dorp, Ridder ghesla-gen inden slach tegens de Luyckenaers / Anno 1408. was Kapiteyn van Gorichum met 500. man Anno 1407. ende Thesaurier van Hollant: Hy dede funderen 't huys te Kennenburch / hy leefde noch Anno 1423. ende sterf sonder Kinders / begraven te Delft, inde oude Kercke / had eerst getrouwt Vrouwe Florentia Bugge Ians dochter / een seer Rijck Poorter te Delft &c.

* Ld. Cro. Gouth. f. 80.

* Id. ibid. 216. Item in de genealog. Meresteyn 187.

* Id. ibid. 171. 6

De Hof-Stede vander HOUVE, een Stamhuys leggende in Maesland, hier van ziet men noch d'oude vervallene muren des voornoemden Autheurs Adelijcke Voor-Ouders, inde rechte linie het Jaer 1405. toebehoordt hebbende / ghelijck hy voorts in 't laetste van het tweede Boeck / zijns eerste deels naerder is bewysende / dat Ian vander Houve een voorn Man van Wapenen gehouden wert / den Fondateur van 't Huys metter Hof Stede vander Houve, wesende een Edel Leen van de Graeffelyckheydt van Hollandt, ende Hof Stadt oste Huys van Wassenaer te Leen ghehouden werdende. Ende was 't selve Leen vander Houve nu in des Auteurs tijdt den voorgemelden Joncheer Iacob Frederick Heer van Kennenburch aenkomende.

* Vander Houv. f. 186.

't Huys te DORP, ofte Uytte-Lier, zynde een Adelijck-Stamhuys van 't Ridderlijck geſlacht van Dorp, was aenkomende Joncheer Iacob van Waſſenaer, Heer van Obdam &c. Ritmeeſter van een Kompagnie Ruyteren. Gouthove ſeydt daer van in zijnen tydt 't huys te Dorp gheleghen tuſſchen Schiplupde ende de Lier/ is oher meer als 200. Jaeren de Wooninge geweeſt van den Edelen geſlachte van Dorp &c.

*Gouth. f. 80.

't Huys te POLANEN tot Monſter, is mede het Ridderlijck Stamhuys geweeſt van de Oude Joncheren van Polanen, al waer de elve haer plachten te onthouden is nu maer een Hof-Stede aen komende mijn Heer den Prince van Orangie. Den ſelven Goudthove* ſpreeckt hier van wederom op een ander plaetſe in deſer voege / ontrent s' Gravelande by het Dorp Monſter / is eertijdts geweeſt het huys of 't Slot te Polanen, daer de Heeren van Polanen op woonden/ den welcken Monſter mede toe behoorde/ ende placht te ſtaen daer nu de Houte van Polaenen leydt / ende werden (gheliyck de Chronijck van Hollandt vermelt) van die van Delft, met noch meer andere Sloten aen brandt gheſteken / Anno 1359. Van het Landt ofte het inkomen behoordt tot den huyſe van Naſſau, al 't ſedert het Jaer 1404. Ende nu den voorſchreven Hooghgemelten Heere den Prince van Orangie, gheliyck hy daer nae inde Lijſte van de Heeren van Polaenen breder verklaert.

* Idem f. 94.

't Huys t' WATERINGE tot Wateringe een Stam huys geweeſt / plachte Anno 1299. Heer Gerrit van Wateringe, Ridder ende Capiteyn tot Staveren in Oostvrieſlandt/ toe te komen; des voornoemden Heer Gerrits Soons Soon Gerrit van Wateringen / wierdt in 't Jaer 1358. van Hartoch Willem van Beyeren Grave van Hollandt in zyn paſſie doodt gheſlaghen. Dit Slot te Wateringe dede Heer Henrick van Naeldwijck veranderen / ontrent het Jaer 1480. in een Monicken Klooſter / van de Orden van Ciſtercien. Dit Klooſter is mede beneffens veele andere op 't Jaer 1573. Verdeſtrueert. Ende dit zyn genoech ſaem de ſelfde woorden/ die den voornoemden van Goudthove daer ooch van ſeyt. *

*Idem f. 94. & 118.

SPIERINCKHOUCX, is mede een Ridderlijck Hofſtadt tuſſchen Schiedam ende Vlaerdingen gelegen / was aenkomende zijn Edelheydt den Heer van Goudriaen.

d' Hof-Stede RODENRYS by Ouderſchie, was aenkomende Jonckheer Kornelis vander Mijle, ooch wel eer een Stam-huys daer Goudthove * een kleyne regiſter van ſtelt;

* Id. f. 200.

d' Hof-Stede GROENEVELT mede een Stam-huys gheweeſt ontrent 't Wout.

d' Hof Stede ALTHENA dicht onder Delft, is by die van Delft, in 't Jaer 1573. in brandt gheſteken / nu wederom opgetimmert by wijlen den Heer de Bije in zijn leven Theſorier generael der ver-

Vereenichde Nederlanden / was in des Auteurs tijdt aenkomende Jonckheer Abraham de Bije des selfs Zoon / ende hier van spreeckt Gouthove oock noch in zynen tijdt / inde volghende termen. Het huys Altena is in 't Jaer 1573. By die vande Stadt ghedurende den Oorlogh aen brandt doen steecken / ende komt toe als Erfgoet vande Voor-Ouders die van den Edelen Gheslachte van Almmonde. * *Idem f. 80.*

Ende dit zijn d' Adelijcke Huysen die den opgemelten Auteur telt in het Bailliuschap van Delftlandt, noch daer en boven voor by gaende/niet alleen verscheyde andere onder het Heemraetschap('t welck sich voyoer uytstreckt) maer oock selfs noch eenige van oudts onder het Bailliuschap gelegen/ als voor eerst RUYVEN 't geen hy onder de Oorpen in 't Bailliuschap van Delftlandt stelt * sijnde een Ambachtsheerlyckheydt / met een Huys daer op geweest niet verre van de Stadt gelegen / apparent daer van de naem behouden hebbende het Ruyvers Laentje, tusschen 't Zijt eynde van Delfts gaen en den over Gaen. Noch werdt elders ghewach ghemaeckt by den selben Auteur van eenen Meester Adriaen Stalpaert, Ambachtsheer van Ruyven, * van welck huys (ghelyck my aengedient is) noch een afbeeldinge soude te zien zijn onder Ioris Cats Heer van Schaegen. Daer benebens schynt vergeten te zijn de Hof-Stede van den TEMPEL, al hoe wel hy die te voren in een ander verdeelinghe onder Delft ghestelt heeft / * en was aenkomende Jonckheer Ian van Naeldwijck. Boven dien de Ridderlijcke Hof-Stede vander BURCH, daer den laestghenomden Genealogist / * achter zyne Registers vande voornaemste oude Hollantsse Stammen van aenroert / onder andere Sloten ofte Hof-Steden te Landewaerts staende / die hy voorheenen versuymt hadde te stellen. Item seyt hy noch een Ridderlyche Hof-Stede in Rijswijck eertijts hebbende ghestaen / daer die vander Burgh te Delft hare naem af hebben. Dit huys quam Anno 1491. op Pieter Suys van Dordrecht / als ghetrouwt hebbende Joffrouw Ioanna Erf dochter van Ian vander Burgh Schiltknape / ende was de Grootmoeder van den Heer Presidents M. Kornelis Suys. Den oorspronck vande Vander Burgen van Delft, en Dordrecht, wijst den selben Autheur noch nader aen in eenighe extracten die hy daer van onder syne Geneologien stelt. * is insgelijcks vergeten het Oude Stamhuys OVERVEST oock niet meer in wesen alsoo genaemt als leggende pas ofte eben over Stadts Vest ofte Watergraft / aende selve zyde als Altena, doch wat naeder aen de Schoolpoort, ghelyck inde oude kaerte van de Stadt beschreven te sien is; my is bericht oock dees aengaende noch eenighe verscheijden oberich te zijn / sonder te kennen weten waer en onder wie deselve sijn berustende / vertrouwende die noch metter tijdt nu wel aen den dach te sullen komen/ als mede hier benevens dient gestelt de MADE, achter Stadts

Noch eenige huysen by de Auteuren voornoemt overghesla-gen. * *Houwe fol. 121.* * *Idem ibid. f. 65.* *Id. ibid. 110.* * *Gouth. 217.* * *Idem f. 158.*

Houtuynen en Laecken Hamen gelegen / zijnde nu niet meer dan een Boomgaert omcingelt met een Watergrachte zoo rondt als een ringh ofte circul in 't midde van een groene grasrijcke Weyde/ zijnde wel eer een Stam-huys geweest / waer van de familie vande Groenewegens vander Made, tot Delft / als eygenaers /haeren bynaem ende toenaem ontfangen hebben: Ten zuyden van daer is van outs een Boerewerf / noch hedendaechs bekent met de naem van Meeuwerf, de pronunciatie ofte uytspraeck corruptibelijck verandert zijnde van het rechte woordt Made-Werf. Gheljck misschien noch andere diergelijke Huysen van ouden herkomst soude konnen vergeten / ofte door haer bouvalligheydt uyt de kennis gheraeckt zijn / dewelcke nu niet alle te voorschijn komen / ofte ontdeckt werden; ende zijn voorts effectivelijck onder het Hoemraedschap, doch niet Bailliuschap van Delftlandt gelegen dese drie nachvolgende oude Ridderlijcke Sloten ende Adelijcke Hof-Steden / de welcke Jonckheer Matthijs van der Houven (tegen het uytwijsen van alle haerten met Landtscheydinge daer van zijnde) abbusivelijck heeft gestelt in 't Heemraetschap van Rijnlandt / als den Ouden Burgh, ofte geweesen Koninckljck Slot / *Aureliani*, *Aurelii*, *Arunduly*, by Voorburch 'tgeen wy voor heuen beschreve / en deses Auteurs opinie daer oock over gheloordt hebben / doch voecht op deselaets hier wederom een ander gevoelen by / dat desen Burch in allen ouden tijden een sterckte soude geweest zijn der Catten ende Saxen in Rijnlandt / Delftlandt &c. Niet teghenstaende hy voor desen het Dorp Voorburgh onder Delft stelt / * ende dat oock volgens zijn eyghen seggen hier ter plaetse * alle drie dese huysen onder Voorburgh zijn leggende / waer van hy de Wetthouderen van Delft voor Ambachts heeren kent. Het huys te Werve by Voorburgh, een seer Oudt Ridderlijck Stam huys waer van inden Jaere 1262 Heer was Jonckheer Iakob van Werven Ridder, onder welcken Voorburch mede was behoorende Blijckende by een handt-best verleent by Floris Grave van Hollandt, die als doen beruftende was onder Heer Iohan van Zuylen Heere vander Haer &c. Tot Uytrecht / zijnde doen tertijdt by successie lest aenghekomen Jonckheer . . . . van Lennip. 't huys de Binckhorst mede onder Voorburch, by de Vaert van s' Gravenhage, was aenkomende de Jonckheer van Brederode: Dit Binchorst is by de Oude verstorvene Edelen van Binckhorst gesticht/ 't geen Willem van Gouthove *, wederom ampelder beschrijft / den Binckhorst, zeydt hy tusschen Voorburgh ende Rijswyck by de Vaert van den Hage / werdt mede verdestrueert by die van Delft Anno 1359. Hier van heeft zijnen naem een seer out geslacht genoemt vander Binckhorst, over lange Jaeren verstorven/ van dewelcke is gheweest Heer Evert vander Binckhorst, voor Ysselmonde Anno 1076. geschooten &c. en daelt soo nederwaers tot op zijnen tijdt toe / seggende dit huys behoorde onlangs toe Jonckheer Iacob

Noch drie by M. vander Houve verkeerdelijck onder 't Heemraetschap Rijnlandt gestelt.

* *Vander Houve ibid. f. 109 en siet bove fol Idem fol. 124*

Gouth. Chron. 98.

Jacob Snoeckaerdt Heer te Binckhorst / Anno 1617. gestorven / naelatende by zijn Huysvrouwe Jufrou Anna M. Arthus Dochter van Brederode een kindt. Noch is hier en boven het huys ter Loo, ten Noorden aen Voorburgh gelegen / inde kaerten bekent / en oock by Gouthoven vermelt. Ende mogen mede ondert quartier van Delftlandt gereeckent werden 't Huys te Westerbeeck een quartier van een uyre buyten 't westende van den Hage / Item 't Huys ter Noodt mede dicht by den Hage doch aen d'ander zyde op den wech nae Leyden vermits (ghelyck hier boven aengheroogen is) het Ambacht van den Hage onder 't Heemraedtschap van Delftlandt resorteert. Den dikwils genoemden W. van Goudthove, maeckt oock ghewach van dese twee Huysen / daer hy spreeckende is vande Sloten ofte Heeren Huysen omtrent s' Gravenhage ghelegen van het eerste seydt hy dat in zijn tydt daer van eygenaer was Jonckheer Adriaan van Westerbeeck, en noemt voors eenige afspruytsels van dese Stamme.* Van het andere ofte laeste dat het weynigh Jaren geleden / was doen stichten by Heer Caerle vander Noot, Gouverneur der Stede van Sluys in Vlaenderen †. Ende hier mede sal het genoech zyn beschreven / aengaende de situatie / gelegenthevdt ende plaetse deser Stadt Delft ende het Landt van dien / mitsgaders de oude Steden / schoone Dorpen / en Heerlycke Huysen daer in begrepen / van welcke Huysen en Sloten al hoe wel (ghelyck eenighsints aengheroert is) verscheyden over veele Jaren soo voor Burgherlycke Oorlogen / als by de laetste Inlandtsche Troubelen zyn verdestrueert / nochtans tot een onsterfelycke memorie / oock vermits sy dickwils in 't verhael der Historien te passe komen / alhier behoorden geinsereert te werden.

Id. ibid.

Idem ibid.

Idem f. 99. † Sluyt treden deses eerste Hooftstucks.

TWEEDE HOOFTSTUCK.

Outheydt van de Stadt, te vooren een Dorp, waere oorspronck des naems en Wapens uyt de Gracht van Corbulo, bevesticht met reden en autoriteyt: Daer benevens d'Historie van Hertoch Govert met den Bult, hoe hy by toedoen des Bisschops van Uytrecht den Jongen Graef Diderick van Hollant uyt den Lande verdreef, onder en tusschen dese plaets circumvalleert en tot een Stadt maeckt, en daer ontrent een Kasteel stichte waer hy op woonde, en soo vervolgens tot de doodt

van

van den Hertooch en oock des Biſſchops, en wat veranderinge daer nae is voorgevallen, eyndelijck in wat Jaer vande regheringe des Hertochs Oudt Delft is Bemuyrt en Bewalt, als mede eenige conjecture waer het Kaſteel gelegen heeft, ende ten laetſten een bewijs dat Delft eertijdts de grootſte van begrip, en beſt ghefortificeerſte Stat van Hollant, en mits dien in een groote vermaertheydt en achtbaerheydt was.

Stats waerdigheydt.

DAt Delft een ſeer oude en vermaerde Stadt is / ſulchs bewijſt genoeghſaem dat zy het derde Lidt repzeſenteert der groote Steden van Hollandt / inde Illuſtre Vergaderinghe van haer Ed: Gzoot Mo: Maer hoe oudt de Stadt eyghentlijck in ſich ſelven is / werdt by d' ervarentſte onderſoeckers der oude gheſchiedenisſen veel tijdts in diſpuyt ghetrocken; De meeſte oude Hollandtſche Chzonijck Schzijvers / die in die plompe en ongheleerde Eeuwe alles niet ſoo ſozghvuldelijck en perfect hebben naerghelaten / als diergelijcke conſiderabile en aenmerckelijcke ſaecke naer behooren wel vereyſchte / maer naer haer ghewoonte ſeer rouw ende onozdentelijck hier en daer oberheen loopende meeſtendeel zonder recht oozdeel te ghebzuycken / of voozgaende kenniſſe van ſaecken te hebben / die ſtellen ſlechts abſolutelijck deſe Stadt geſticht te zijn / van Hertoch Govert met den Bult, die in't Jaer 1071. dooz toedoen van den rijcken Biſſchop van Uptrecht de Wettighe Gzaef Diderick de V. Van die naeme / noch ſeer jonck ſijnde met Moeder en Stijfvader uyt den Lande verjaecht hebbende / dit Gzaefſchap vier volle Jaeren niet ſoo zeer van Nackomelinghsrechtſwegen als wel met ſozce van wapenen en gewelt regeerde. Sonder eenighſints gewach te maecken / of het van te boozen een Dozp of Boere-gehucht of wat het ſoude mogen ſijn geweeſt; Onaengeſien zy ſelfs de naem van Delft al booz deſen hebben vermelt: Maer andere de ſaecke wat opmerckelijcker en naeuwkeuriger onderſoeckende / die ſuſtineren dat deſe plaets van te boozen al een Dozp zijnde van Heer Govert maer alleen is vermeerdert / vergroot en tot een Stadt gemaeckt / * wat daer van is / ich binde altijt de naem van Delft ſelfs inde groote Chzonijcke van Hollandt al gementioneert ten tijde van Gzaef Floris d' eerſte, die van 't Jaer 1048. tot 1062. de Landen met grooten Lof van beſcheydentheydt regheerde / deſe Edele Graef ſeydt de Chzonijck * begaefde dat Klooſter tot Egmondt met een ſtuck lants in *eſcinum Delft*, betaelende Iaerlijcks vijf pondt en een once: in Boſchuyſen een manſe, betalende alle Iaers twee once: By

Merckelijck misbruyk der oude Hollan. Chronijkers.

Stadts Bouheer

Delft van te vooren een Dorp: En van Hertoch Govert tot een Stadt gemaeckt, mitſgaders bewijs daer van eerſtelijck vermits voor de tijden van Govert al wert vermelt

* *Boxh. Thea.* 161.

* *Groote oude*

Delft

Delft twee manſen, ende neffens Delft over negen manſen. Manſen † beteeckenen ſeeckere ſtucken Landts dewelcke eenigh tijns ſchuldigh zijn / en werden op andere plaetſen mede Hoven genaemt / gelijck in de Bulle van Diderick de ſevende / waer mede hy in den Jaere 1199. beveſticht alle de goederen die Petronella Weduwe wylen Graef Floris de tweede bygenaemt de Dette / in plaets van haer minderjaerige Zoon Diderick de 6. de Landen een wijltijdts regerende * / tot fundatie van d'Abdie tot Rijnsburch gegeven hadde / ontrent het Jaer 1133. * Alwaer inde enumeratie van de booſch goederen onder anderen ſtaet: In een Landt dat geſeydt wert Lede * ſes manſen dat is Hoven en drie Hoven in Delff. * Welcke paſſagies met malkander vergeleecken / en gelet ſijnde op den datum / waerſchijnlijck te kennen geven dat onſe Stadt al van oudts een Dorp of Vlecke zijnde de naem van DELFT, moet gheobtineert en ghevoert hebben / en naederhandt / met Wallen en Grachten omeingelt zijnde / om haer groot begrip noch een wijl tijdts met veele leedige plecken heeft gheleegen / zijnde hier en daer noch met Hoven / Hof ſteden / Geeſtelijcke goederen en Kloosteren beſet; Ten is ook niet apparent datmen den ommetreck / en eerſten aenlegh van een Stadt ſoo groot ſoude begrijpen / ten ſy al voorzien een groote meenigte van huyſen daer hadde te ſamen by een geweeſt / om met eene binnen de circumvallatie van de Stadt te trecken / want niemandt oyt eenige gheluchniſſe ghehadt heeft / dat de muyren van de Stadt / ſedert d'eerſt fundatie wyder uyt gheſet zijn gheweeſt. Al hoe wel eenighe willen ſuſtineren dat de Stadt inden beginne van een klein begrip en naderhandt moet vergroot zijn gheweeſt / poghende het ſelvighe te proberen met de oude landts ofte Boere naemen eenigher ſtraten die ſy meenen in 't eerſte buyten de Stadt gelegen te hebben / als voor eerſt al de ſtraten met de naem van Laenen / ten Ooſten inde Stadt gelegen / Harme Kocks-Laen, in 't gemeen Kockelaen / wel eer een Boerelaen ende Woning van eenen Harmen Kock / deſgheliicks Ian Foyen-Laen zijnde de wederhelft van de Gaſthuys-Laen / nu naderhandt Suſters-Laen vermits de twee Vrouwen Kloosters / St. Urſula en St. Agniete / aldaer gelegen hebbende / ghelijck wy in het vierde Hooftſtuck ſullen hooren; Voorts iſſer noch Ian Mols-Laen, de Tuynder-Straet nu Kromſtraet-Steegh / ouden en nieuwen-Langendijck, als geweeſt zijnde een Dijck van outs daer gheleghen / Vrouw Juttenlandt gheweeſt zijnde eenig lant als doen een Vrouw Jutta toebehoort hebbende / gelegen over het Rietveldt 't welck was een Velt met riet bewaſſen / en ſoo voorts Noordtwaerts op bintmen noch de Geerwegh, ende wat dergheliicke meer ſoude moghen geallegeert werden: Waer op wy antwoorden / dat men hier uyt in geenderley maniere eenighe conſequentie kan trecken / dat deſe voorghenoemde Straten oyt buyten den

Chron. van Holl. &c. diviſ. 19. Cap. 4. op 't eynde of beſchryv. van out Bata. pag mihi 103.

**Out Batav. 128.*

** Id. ibid. 133.*

** Nota in Pynaker een halfuyer van deſe Stadt gelegen is noch een wech die men de; Lede noemt.*

**Boxh. theat. Holl. p. 81. Tonneel van Hollandt 64.*

Twede bewijs ghenomen vande natuerlijcke reden.

Vermits de Stadt van den beginne af aen eve groot van begrip is geweeſt, derhalve dan van te vooren al een groot Dorp moet ſijn geweeſt.

Wederlegginge en bewijs dat de Stadt noyt is uytgeleyt.

† Vide originem hujus vocis manſi apud Voſſium de vitijs ſermonis lib 3. cap. 23. ubi inter alia Manſuarius eſt cui ad incolendum datus eſt manſus, hoc eſt certus agri modus, cui fere tugurium ſive ſtructura aliqua addita eſt ad manſionem ſive inhabitationem, unde & manſe nomen &c.

ommetreck vande Stadt hebben ghelegen / ſoo langh de Stadt een Stadt is gheweeſt; Want dierghelycke ſoort van Landts naemen oock ſelfs wel onder de eerſte en aloudtſte Straten in andere Steden gevonden werden / ſulcks dat deſe maer alleenlijck te meer confirmeren / het geen wy voorgenen geſeyt hebben / namentlijck dat de Stadt in 't eerſte met veel leedige plecken / Woninghen / Landerijen / Boomgaerden / Tuynen en wat dies meer is / gheleghen heeft: Men vint oock het Oude Gaſt-Huys, (daer de Gaſthuys-Laen de naem af heeft) dat nae haer gheboelen van outs mede buyten ſoude gelegen hebben / al gedacht in 't Jaer 1268. Met deſe voorden daer by / in Delft: ende Vlaming-Straet, die al ſoo verre achter af gelegen is vintmen inde Chronicken verm lt op 't Jaer 1304. Ten tijde van Graef Jan van Henegouwen / gelijck wy naderhandt in 't Hiſtoriſch verhael ſullen hooren; invoegen dat het niet bewijſlijck ſchijnt te weſen / dat de Stadt verſcheyde reyſen / of het ſy met eene reis / ſulcken grooten ſtuck ſoude uytgeleydt weſen / of men ſoude ten minſten ergheus hier of daer yetwes dies aengaende ghementioneert vinden / of 't eenigher tijdt van ghehoord hebben / en meerder glaus van gheloofwaerdighevdt weeten by te brengen: Derhalve deſe conjecturen / alleenlijck verſamelt uyt de voorgaende ſpeculatien (myns bedunckens) op een loſſe grondt ghebeſticht zijnde (onder verbetering) als noch gheen groot autoriteit ſchijnen te meriteren. Wijders ons reflectie nemende op de naem van Delft / dat gedriveert voort van het woordt delven † anders gheſeydt graven / gelijck oock noch heedendaechs ſeer gemeen ende ghebruyckelijck is in Zeelandt / datmen een gracht ofte ſloot noemt een Delft / ſoo als men in verſcheyde Brieven met uytdruckinghe vande bepalinge van Landen veeltijts leeſt in deſer voeghe / ten Ooſten / Zuyden / Weſten ofte Noorden / belent mette Schey-delft / tuſſen deſe Landen / ende de Landen van N. N. ende ſoo voorts. Sulcks dat deſe Stadt volgens de gemeene overeenſtemminghe van alle ſoo oude als nieuwe Schrijvers haer naem verkregen heeft vande Gracht die door de Stadt heen loopt / en noch heden daechs om haer outheydts wille / niet anders als de Oude-Delft ghenoemt wert: Welcke Gracht noch de ſelfde is die in 't acht en veertichſte Jaer * nae de gheboorte Chriſti van *Domitius Corbulo* den Romeyn aldaer gedolven is / ghelijck den wijdt beroemden Geographus, ofte Landtbeſchrijver Philippus Cluverius in zijn Geographice Caerte van Oudt Batavia ofte Hollandt / dat ſelve beſcheydelijck demonſtreert / en in zijn geleert Tractaet vande drie Marmen ofte Bloeden des Rijns * met ſuffiſante en bondige redenen onweder ſpreeckelijck beveſticht / want den Ouden Rijnſtroom noch een

Derde bewijs getrocken uyt des naems oorſpronck.

Vande gracht van Corbulo en welcke die is, en hoe neer ghedolven.

* *Aub. Miræer belg. Chro. f.* 19.

Sulcx wederom beveſticht werdt met getuygeniſſe der geleerde luiden ende oude Schrijvers.

* *Ph. Cluv. de trib. Rheni Alveis cap* 6. *pag. mihi* 47. † *Varie a variis autoribus huius urbis nomen latine ſcribitur, a plurimis Delphi plur. nu. a quibuſdam Delphium ut Braun, Golnitz &c. ab aliquibus Delfum ut Boxh. Barland. & qui illos ſeq. Vide iam G. Voſſ. de vitijs ſermonis lib. cap.* 10. *ubi ait: Delfis Batavis Ill. Grotium natum dixerum, at Delphis Phocidos cultum Apollinem: nam Batavorum urbs* Delft *non* Delpht. *Origo item a fodiendo: atqui non* delphen *dicimus ſed* delven *per v. conſonum quod mollius ſonat quamipſum f. nedum ph. hic habent locum.*

een uyttocht doo2 Leyden hebbende inde Noo2der Zee / nevens het vermaerde Kasteel en Wapenhuys te Vitten by Katwijck op Zee / en desen Corbulo een manhaftich Chrijsman als Veltoverste der Romeynsche Soldaten inde Landen van herwaert over van wegen den Keyser Tiberius Claudius / af gesonde zijnde en geo2donneert aen dese zijde des Rhijns te blijven / soo dede hy tegen 't overvloeyen van de Zee (gemerckt het Landt noch onbedijckt was) een groote Grifte ofte Graft delven tusschen beyde de Rivieren / den Rijn ende Maze om de kracht van 't water daer doo2 te breecken / ende verder hooger over vloeyinghe (dewelcke andersints tot groote schade ende achterdeel doo2 de Landerijen seer dickwils gheschiede/) soo veel het doenlijck was voo2 te komen en beletten / tot dit practijck in 't werck stellende sijn onderhebbende Soldaten / die (vermits haer verboden zijnde den Oo2loch over den Rijn te doen) hier dan niet veel werck en vonden / ghelijck den Histo2ischrijver en Vo2ghermeester van Roomen Cornelius Tacitus, in syn elfde Boeck der Chronijcken / daer van aldus getuycht / *ne tamen miles otium exueret* [*Cluverius malit idueret*] *inter mosam Rhenumque trium & viginti millium spatio fossam produxit, qua incerta Oceani vetarentur:** Dat is / op dat nochtans de Soldaten niet ledich souden zijn, soo heeft hy tusschen de Maze ende den Rijn een Graft geleyt, lanck wesende drie en twintich duysent passen, waer door d'onveylicheden van de Zee mochten belet werden. Met welcken Text by nae over een komen / de Grieersche woo2den van den Romeynschen Histo2ischrijver *Dio Cassius* in syn 60. Boeck / al waer hy spreeckende van den selven Corbulo, al dus seyt διετάφρευσε, δι' αὐτῶν πᾶν τὸ μεταξὺ ἔς τε Ῥῆνον καὶ ἐς Μόσαν, σταδίους ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατόν, μάλιστα· ἵνα μὴ οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ ὠκεανῷ πλημμυρίδι ἀναῤῥέοντες πελαγίζωσι. *id est, fossam per ipsorum manus à Rheno ad mosam perduxit centum & septuaginta stadiorum longam, ne ij fluvij æstuante Oceano refluentes superstagnarent:* Dat is / hy heeft haer een Gracht doen maecken, van den Rijn tot de Maze hondert en 't seventich Stadien inde lenghte, op dat de afvloeyende Rivieren, als de Zee ontsteecken was niet soude overloopen. Hondert en 't sevontich stadien bedragen een en twintich duysent / en hondert en vijftich passen ofte treden / te weten yder stadie gereeckent tot hondert en vyfen twintich passen ghelyck ons Plynius leert. * Al het welcke den Landt-beschrijver Philippus Cluverius, wel ryppelyck overweghende / welcke Graft dit soude moghen wesen / en over alle andere Grachten hier ontrent zyn gedachten hebbende laeten gaen / soo besluyte hy eyndelyck met dese reden: Noch is daer een Gracht die van de Stadt Leyden ghemeenlijck ghenaemt de Vliedt loopt tot Delft, en van daer tot het Dorp Maeslandt, ten laetsten aen't Dorp Sluys wert hy vereenicht met de Maze, ick bewijse dat dit is de Gracht van Corbulo, ten eersten om dat die gheleydt is tusschen de Maze en den Rijn, ten tweeden, om dat zy zeer naer by de Zee is, ten derden, om dat de spatie

* *Vid. Tacit Annal. l. 11. c 20. & Lipsi. in notis ad hunc Taciti locum f. 273.*

* *Plin. lib. 2. c. 3. of siet de aenteikeninge op het Euang. Luc. 24 v. 13.* Krachtighe bewijs reden Philippi Cluverij.

tie van Tacitus drie en twintich duyſent paſſen of van Dio hondert en 't ſeventich ſtadien, ſeer wel overeen komt met deſe Graft als men den cours van het water volcht. Voorts geeft den ſelfden Autheur * noch eenighe andere conſiderabile redenen / dewelcke oock geenſints van de minſte kracht toebrengen / te weten / dat deſe vaert van Delft nae Leyden noch hedendaechs de naem voert van Vliet, welcke naem afkomſtigh zynde van het woordt vloeyen / eyghentlyck ſoo veel beteeckent als een paſſagie ofte plaets waer door het gety of het ebben en vloeyen van de Zee / het water doet heen en weder vlieten / 't welck betoont ende bewesen kan werden / met de naemen van verſcheyde gaten en deurtochten daer het gety van de Zee door vliet en vloeyt / als de Haringh-vliet, tuſſchen beyde de Eylanden van Voorn. Item het Vlie tuſſchen de Eylanden / het eene de Schellingh / het ander Vlielandt genaemt / ſulcks deſe benaeminge hier te Lande van outs oock ſelfs eenighe plaetſen / Steden en Dorpen dicht aen de vlieten en vloeten gelegen / gegeven is / ſonder eenighe andere niet dicht aen de vlieten gelegen / met dierghelyck naem te noemen / als by exempel het oude Stedeken Geervliet met het ſchoon Dorp Heenvliet. Item Biervliet, dat men nu Biert noemt / ende Bleyncvliet, nu 't Zuydtlant geheeten om dat het in Zuyden van Putten leyt / hebben alle haren naem om datſe op den Watervloet gheleghen zyn / oock de Vliet van ouder tyden genaemt / waer van de Stadt Geervliet den Tol (daer die van Delft vry af waren / gelyck in toekomende te pas ſal komen) pleegh te ontfanghen / welcken Tol nu ſoo veel is als vergaen / 't zedert dat het diep dat dicht onder de Stadt plagh te vloeyen / verlant is zynde ontrent vyftich Jaren gheleden / een houten Brugghe daer over gelept / om naer Heenvliet te gaen / welcke water maer 125. Jaren geleden wel ſoo breet was / als de Merwede tuſſchen Dordrecht ende Papendrecht *. Voorts iſſer noch een Stadt Biervliet omtrent Sluys in Vlaenderen / mede op een deurtocht nae de Zee gelegen / als mede de Dorpen Ooſtvliet, Nieuvliet, op 't Eylandt Cadſant; Steenvliet Portvliet in Zeelandt; Santvliet, Burchvliet, Cromvliet in Brabant / als oock Waddingsvliet, ontrent de geſeyde Gracht van Corbulo op de Vliet van den Rijn ende Maze, door Gynlandt en Delftlant / gelyck men dat in ſulcker voege vinden ſal op verſcheyde andere plaetſen meer / oock ſelfs in Hoochduytſlandt aen de Revier de Weſer in 't Landt van Saxen. Waerfleet, Elsfleeten, Wortfleet, Santfleet, dewelcke alle by ons Nederlanders door het woordt Vliet uytgedruckt werden: En men ſal nergens deſe benaeminge van Vliet in gebruyck vinden / dan ter plaetſe waer door ofte benevens de vloeynge en het gety van het water / syn operatie en werckinge als noch dagelycks doet of van outs heeft gedaen. Alle welcke voorgaende redenen ſeer appyobabel zynde / werdt by de geleerde Luyden aenghenomen ende geamplecteert. *Ægidius Bucherus* * in zyn Gomeyns Nederlandt

*Th. Cluv. ibid. p. 48.

Naeder merckte-kenen daer van

En met exempelen verſterckt.

Hoe de Vliet door de Landen Voorn en van Putte is vernauwt en daer door den ouden Tol tot Geervliet is vernieticht.

* *Gouth f. 19*

Narder confirmatie van de Gracht van Corbulo.

* *Eged. Buch. Belg. Roman.*

land dt / en verscheyde anderen * hebben het oock al over langhe vast gestelt / daerom seydt *Valerius Andreas*, spreeckende in 't kort van dese Stadt: DELFIUM *sive* DELPHI, *numero multitudinis vulgo* DELFT. *Ad secundum à Roterodamo lapidem. celebris, potens, cultissima & nitidissima Batavorum urbs, à Godefrido Gibboso, Duce Lotharingiæ, exacto Theodorico 5. legitimo Principe, fundatum Anno.* CIↃ. LXXI. *& privilegijs munitum, nomen à fossa habet quam* DELFT *vocant (nam* delven *nobis fodere significat) ducta à Mosa ad urbem, quæ plerisque credita est fossa esse Corbulonis, cujus meminit Tacitus &c.** Delft een vermaerde, vermoghende, welbeboutste en netste Stadt van Hollandt, van Govert de Gebultrughde, Hertoch van Lotteringe &c. (De Wettige Graef Diderik de 5 uyt den lande gedreven hebbende) An. 1071. gesticht en met Privilegien voorsien. Sy heeft haer naem van de Gracht diesy Delft noemen, want delven by ons Neerlanders soo veel als graven beteeckent, welcke gracht streckende van de Maze tot de Stat (te weten van Maesslups deur de Stadt nae Leyden) by de meeste ghehouden werdt voor de Gracht van Corbulo, daer Tacitus gewach van maeckt in 't soo veelde Boeck &c. Dit dan / als nit genoechsaem on-wijfelbaer zijnde soo zijnder eenighe Geleerde / en in de Batavische Outheydt niet onervaren / die van ghevoelen syn / dat de selfde Gracht wel eer ontrent de Oude Kerck allenskens Zuytwestelijck soude hebben gedraeyt / nae de Slupsche Vaert / doch naederhandt om redenen verleydt door de Watersloot, en dat op desen hoeck ofte hocht van de Gracht het onderste van de Oude-Kercks Toorn wel eer (als het Landt noch wilt en woest en weynich bewoont was) tot een Redoute ofte Wachttooren ten opsichte over de Gracht soude zijn gheskelt / gelijck verscheydde van die natuure hier en daer insonderheydt langhers den Rijn waren gheordonneert / eensdeels om van de voorby varende Schepen Tollen te horderen / anders deels om den oploop en den aenval der op komende Vyanden / 't zy Gebuyren of Vreemdelingen te wederstaen / aengesien dit gebouw niet alleen en is het oudtste van dese Stadt (excederende alle memorien) maer oock een van de alderoutste van dit gewest / gelijck de grijse Duyf-steenen onder aen de Fundamenten dat eenigermaeten uytwijsen / welcke soort van Steen van soo hooghen ouderdom is / dat haer compositie en maecksel nu al 'teenemael vergeten en uyt de Wereldt is geraeckt / sulcks men die niet meer en vindt / als alleenlijck aen d' outste reliquien van dit Landtschap / ontrent welcken Wacht Toorn dan metter tijdt onder d'eerste Graven van Hollandt eenige confluentie ende vergaderinghe van Huysen en Hutten soude te samen sijn gherot / om voor de Struyckroobers en Vagabunden te meerder bewaert en beschermt te zijn / in voegen dat de Huysen accresserende en allenskens toenemende / voor eerst tot een Gehucht zijn te samen gevloeyt / en daer nae een gansch Dorp hebben uytghemaeckt / 't welck dan haer benaeminge schijnt aen

*Aern. Slechtenh. in sijn Tooneel der Graven Steden ende Leeden van Holl. &c.

* *Valer. And. Topogr. belg. p.* 68.

Gevoesen van een ouden Wachttoorn nevens de voorsz. Gracht waer uyt des Stadts oorspronck soude sijn ontstaen.

Hoedanich en deur wat reden dit soude zijn geschiet.

aengenomen te hebben / van de Oude ghedolve Canaelofte Waterloop (’t welck men oock ghelijck ten genoege beweſen is een Delft noemt) door het Dorp heenen vlietende / en deſe opinien confirmeren wy met het oude Stadts Wapen, want ghelijckerwys de Wapenteyckens altydt haere gelyckeniſſen plegen ’t ontfanghen van het begin en oorſpronck eenigher ghedenck waerdighe ſaecken / ſoo is oock lichtelyck af te nemen en met eenen te beſluyten / dat de twee vierkante Wacht-Toorens / met ſchiet gaten in den ommeloop / en Hameyen inde Poorten voorſien / wederzijdts een Strooment Water niet te vergeefs of zonder reden / maer uyt diepe inſichte en voorbedachtſaemheydt in het oude Wapen zijn verkreghen gheweeſt / die zy naederhandt (ghelyck men ſeydt) in het begin der Burgherlycke twiſten van Hoecks en Kabellaeuws (als Hertoch Albrecht nae een belech van tien weecken / om haer wreevelicheyt en al te grooten baldadicheydt / met macht van Wapenen de Stadt in nam en aenſtondts demanteleerde) hebben moeten roepereu / en voortaen uyt haer Waepen laeten in erkenteniſſe als of om haer rebellie geen teerkens van ſterckte ſelfs in haer Waepen meer mochten behouden / maer van die tydt af alleen een Strooment Water voeren op een Silver ofte wit Schilt / al hoe wel naederhandt het oude Zegel noch wederom werdt ghebruyckt / met heel antyckſe Characters ofte oberoude letters / meldende dit heerlyck opſchrift / *SIGILLUM COMMUNITATIS OPPIDANORUM DE DELF:* Dat is / het Zegel van de algemeynſchap der Poorteren van de Delf, miſſchien wederom toelatinge verkregen hebbende als de Muyren en Poorten mochten herſtellen / of ſy moeſtn van oudts / in die eenvoudighe Eeuwe door onachtſaemheyt ende verſuym / of om de minſte moeyten door de Schilders daer uyt ge laten zyn / achtende genoech te weſen / dat men den ſin ende meninge tot onderſcheyt van andere Steden daer door konden bemercken / gelyck men voor deſen heeft geſien aen de zwarte ſtreep / in plaets van een Strooment Water / mede door naelatichevdt en ſloffichevdt der Stadt-Schilders en Steen-Houders inghevoert gheweeſt te zyn / en in ſulcken quaden inbreuck was vervallen / dat men goedt vondt de Stadts Wapenteyckens aller-wegen te reſerveren. Ick vinde noch een ander Wapen / met twee overeyndtſtaende of klauterende Leeuwen in het Schilt / in plaetſe van de Toorens ofte Burchten / op ſeker Stadts Zegel hanghende aen een opene Brieve van den Jaere 1351. Van ghelycken ooch op eenige Veuyten binnen Delft alhier voor den Armen geſlagen noch in den Jare 1545. En daer omtrent / al waer aen d’ eene zijde rontſom het Wape in den randt te leeſen ſtaet DEN ARMEN GELT IN DELFT. en aen de andere ſyde in het middel deſe Latynſe woorden DANS ELEMOSINAM LARGITER FIDELIBUS: Dat is / aen de Gheloovighe mildelijck Aelmoeſſen uytreyckende. Men ſeydt ooch datter

Tvvelck bekrachticht vverdt door het oude StatsWapen.

Datmen ſeyt eens verlooren en vvederom ghevvonnen te zijn.

Aengaende de verſcheydentheyt van Stadts Wapens.

Eenige Munt tot Delft geſlagen.

Stuy-

SIGILL AD CAVSAS COMMVNITATIS

SIGILL AD CAVSAS DELFTENSIS

DELFT DEN ARMEN GELT IN
1545

DANS
ELEMOSINÃ
LARGITER
FIDELIB

1559

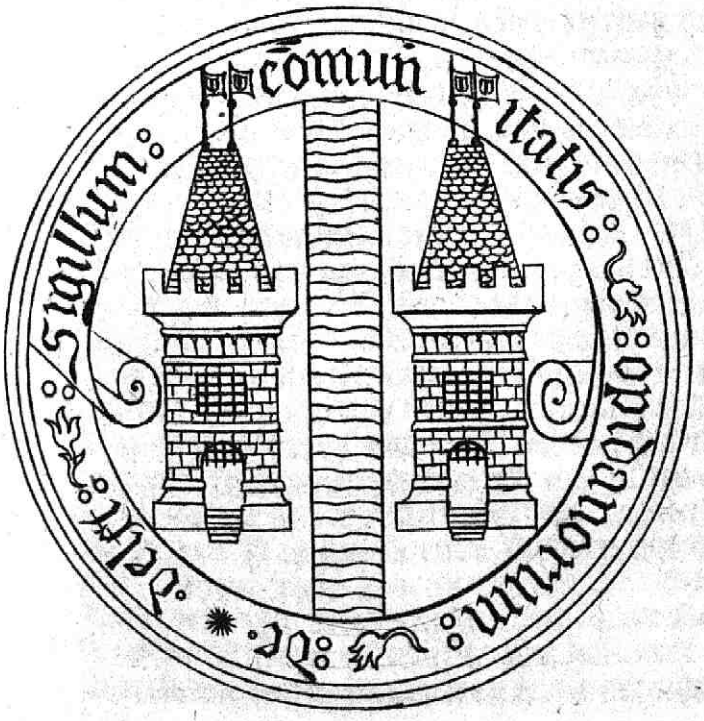
cōmuñ
ōbonorum
sigillum

sigillū cōitatis ōbonorū ad causas

Stuyvers sijn van de selve munte/doch en hebbe die noyt konnen komen te zien/echter d' overeenkomst van diergelijcken Wapen Schilt/ heeft men noch daer benevens in een oudt kaertje van de Stadt ontrent de selve tijdt gemaeckt en in 't licht gegeven. Noch een ander fatsoen van een wapen isser waer in men siet het onderste gedeelte van een onderwetsen Toorn of een ouden Burch een alleen / welcke dan veel grover en zwaerder van gebouw lijckent / als de twee boven verhaelde wederzijdts het Stroment Water staende / doch dese sonder Water/ beslaende ten naesten by de gantsche grondt van het Wapen/ maer uyt een seer groote Poort/ mede als de voorgaende met een Hameije voorsien / een Brullende Leeuw komende gesprongen houdt met de voorste Pooten een Schildeken / met een Silver ofte wit Velt / simpelijck met een recht nedergaende zwarte streep geblasoeneert: Welck Wapen lange Jaren in gebruyck is geweest en noch hedendaechs gebruyckelijck is voor het Zegel ten saecken/gelijck als de oude opschrifte rontsom inden rant van den gantschen ommetrek/even al eens de selfde woorden te kennen is gevende/als het voorgaende alderoutste/ alleenlijck op 't eynde daer by gedaen zijnde *AD CAUSAS.* Wat is / ten saecken als het selvige niet anders gebruyckt werdende dan tot saecken die publijck zijn/en van een ygelijck moghen gehoort ende gheleesen werden / als openbare contracten / commissien / bezworen certificatien/ verklaringen en anders/ overmits het ook aen dusdanighe en diergelijcke acten ghehangen / of daer op ghedruckt sullende werden tot beslyndt van den inhoudt selfs / dese woorden solemnelijck werden gheseidt. Soo hebben wy Schout, Burgermeesteren, Schepenen ende Raeden voornoemt in kennisse der waerheyt 't Zegel ten saecke der voorsz. Stadt hier onder aen gehangen, &c. Waer door nu dese veranderinghen en differentien in de oude Wapenteickenen zijn voorgheballen / is buyten mijn wetenschap / en hebbe dies aengaende gheen seecker noch bewijselijck bescheyt kennen op doen ofte nae speuren ; Maer dit en al het gheen wy tot noch toe belangende de aloutheden deser Stadt hebben voort gebracht ende ontdeckt / soude ons evenwel klaerder en seeckerder zijn / indien de saecken van die tijden by onse Voorouders wat neerstigher beschreven en naergelaten waren geweest/ sullen nochtans al het geen conform de apparentie voor waerheydt houden / en ons hier mede behelpen ter tijdt toe / dat yemandt anders met krachtigher redenen contrarie sal konnen proberen / ons selven altijdt onderwerpende beter en naeder onderrechtinghe. Den gheleerden Janus Dousa eertijts Heere van Noortwijck ende Curator van de Universitevt tot Leyden / in zijn Jaer-Boecken der Ouder Graven van Hollandt / in Latijnse Versen deftich beschreven/schijnt ooch van alle dese voorgaende geboelen niet verbreemt te zijn wanneer hy met groote reputatie spreeckende van de fundatie en eerste geringe opkomst van dese Stadt

Het Zegel ten saecke.

Opinie van den geleerden Dousa tot confirmatie van 't voorgaende.

deselve

Ia. Do. Rer. Hol. lib. 4 p. mihi 129.

deſelvige voor eer ſt een vermaert Dorp noemt / en naderhandt een van de aldertreffelijckſte Steden / in deſer voegen. *

Prima Oppidi Delfenſis in Batavis exſtructio.

Delphorum celebris nomine Pagus erat.
Hic Pyrgo foſſaque novos vallare Quirites,
Et ſignare unco mœnia dente placet.
Dux lapidem primum ipſe locat, reliqui inde ſequuntur.
Officij intendit munia quiſque ſui.

Eiuſdem Civitatis laudatio.

Vrbs oritur (quis fata loco tanta eſſe putaret?)
Illa olim in Batavis vix habitura parem.
Grande operæ pretium: tollunt capita ardua pinnæ,
Et novus exiguo tempore murus erat.
Certantes nec deeſt operas urgere redemptor,
Subque manus creſcit dum properatur opus.

Apoſtrophe ad eandem.

Creſce precor, nec, vico humili, quod nata putaris,
Augmine te pudeat luxuriare novo.

* Ad Templum ac Divinos honores referendum quibus Vrbs illa Eterna, inſtar Numinis culta, atque in Divarum numerum adſcripta antiquitus.

Ipſa olim quid Roma fuit, niſi collis & herba?
Et tamen ex illo venit in * *aſtra gradu.*
Hic quoque quàm tenui Comitatus origine creuit,
Tunc quum Cattigenis Dane timendus eras!

Hoe neer en by wat occaſie nu de Stadt is Bewaltt en Bemuyt / en hoe Hertoch Govert het Landt oberweldichde / werdt inde oude Kronijcke op de volgende maniere beſchreven ende verhaelt. Floris d' eerſte van die naeme en VI. Graeve van Hollant / Zeelant / en Here van Vrieſlandt / nae een groote Victorie tegen eenige 't ſamen ghe-ſpannen Duytſche Horſten die ganſch Hollandt voorhden te ruyne-ren / ten laeſten te gelijck met ſes en twintich honderd Coppen onghe-luckigh verſlagen zynde / zoo heeft van weghen des Jongen Graef Diderick de V. zyn bedroefde Weduwe Vrouw Geertruyt van Saſſen, de Landen twee Jaren in vrede ghieregheert / naer welcken tijdt zy met conſent van de Staten van den Lande trouwde aen Robbrecht de Vrieſe, des Graeve van Vlaenderen Zoon / die een beroemt vroom Ridder ende een onverſaecht Oorlochs Held was. * Deſe werde in't Jaer 1063. Nomber ende voocht gemaeckt van den Ionckheer Diderick van Hollandt, en regeerde de Landen ſeven Jaeren uyt de naeme van zyn Stijf Zoon in alder Gerechtichepdt / ondertuſſchen de wettige Graef noch al onder Voochdie ſtaende / heeft Willem van Gel-

By wat occaſie Hertoch Govert dit Graefſchap bequam.

* Gr. Chron. van Holl. & div. 11. cap 5. out Bat. pag. 107.

Gelder den 21. Bisschop van Uytrecht / door loose practijcque en onrechtmatige en verkeerde betichtinge / aen Keyser Heyndrick de III. het Graefschap van Hollandt / tot behoef der Kercken van Uytrecht verworven hebbende * in 't Jaer 1071. Synen Neve Godevaerdt by ghenaemt met den Bult, Hertoch van Lotteringhe / Brabandt en Ardenne / tot zyn hulpe en bystant ontboden / om Hollandt in te nemen / hem belovende het Graefschap te leen te gheven soo langh by leefde / derhalven vergaederden sy te samen een groot zwaer Volck van Wapenen, ende zyn in 't voorschreve Jaer neder ghekomen in Hollandt; Robrecht, Vooght van Hollandt / doen ter tydt in Vlaenderen te doen hebbende / en desen overval seerkerlijck vernemende / heeft terstondt alle macht soo veel hem moghelijck was by een gerucht / en trock dese twee aggresserende Vorsten ontrent Leyden kloeckmoedich onder de ooghen / al waer de Leghers handt ghemeen werdende weder zydts dapper wierdt gevochten / doch eyndelijck nae een bloedighe batalie de Hollanders (overwogen doorzeen onghelijcke macht) te quaedt krijghende / mosten vluchten / Robrecht salveerde sich met Wijf en kinderen naer Vlaenderen, allwaer hy tot Gendt een wyltijdts bleef woonen: Den Bisschop naer dese Victorie liet Hertoch Govert possessie nemen van Hollandt ende dede hem Hulden in alle plaetsen / alle die hem tegen waeren / verjaeghde den Hertoch ofte verstoechse / en bracht alle het Landt onder zyn Heerschappye. Den Bisschop dede alle Frontieren en Paelen van den Lande met Garnisoen vast besetten / en naerstelijck bewaeren tegens den Jonghen Jonckheer Dirck van Hollandt, doende maecken een groot sterck Kasteel tot Ysselmonde / daer op leggende veele vroome Luyden van Wapenen / den Hertooch timmerde en fortificeerde de Stadt van Delft, en maeckte niet verre buyten de Stadt een Kasteel / daer hy ghedurende zyn Gouvernement zyn wooninghe op houde: Siende nu dat hem de fortune favorabel scheen te wesen / resolveerde syn overwinninge vigoureuselijck te verbolgen / en voorts West-Vrieslandt, mitsgaders ook Oost-Vrieslandt, al mede met den Oorloch aen te tasten / om die ook tot zyn onderdaenicheydt te brengen: Van dese handelinghe spreeckt de Rym-Chronijck die nu al over 395. Jaeren beschreven is / met haer ouwerwetse Rymen aldus:

Den Bisschop van Vytrecht door verkeerde persuasie impetreert het Graefschap vanden Keyser, en onbiet Hertoch Govert om het selve te invaderen.

* *Siet Chron. div. 9 cap. 6. alwaer de Bulle des Keysers.*

Spannen te samen en overvallen het landtschap.

Verdrijven Robrecht de Vriese en nemen 't landt in haer besit.

Hertoch Gov. versterckt Delft en bout een Kasteel.

Oude Rym-Chron. f. 10.

Hollandt was hi vier Iaer Heere,
Hi schade den Vriesen vele seere.
In 't Iaer Godts 1070 ende twee,
Soo dede hi den Oost-Vriesen wee,
Ende sloech hem of menigen man,
Grooten roof hi hem af wan,
Ende verbarnde Dorp en Steden,
Met herde grooter moegentheden.

Overweldigt Weſt-Vrieſlant en werdt binnen Alcmaer beſet.

Tot dien eynde dan wederom een machtighe armade aengenomen hebbende marcheerde met zijn Leger derwaerts aen / en veroverde zoo met gheweldt als met verdzach alle de Steden van dat gewest / Staende / Vangende / en Robende al het Landt dooz / tot dat hy aldaer ten laetſte met een menichte Gevangens en grooten hoop van Beeſten en andere dingen overladen / is ghekomen binnen Alckmaer ; Die van Ooſt-Vzieſlandt dit vernemende en haer Naegebuyzen dus in lyden ſiende / quamen deſelfde ſeer haeſtelijck met aller macht te hulp / en beleyden Alckmaer alomme / wel negen weken lanck : Hertoch Govert bemerckende / dat hy teghen dit woedende Volck die Stede niet langher houden mochte / ontboot ontſet van van Biſſchop Willem , ſteunende middelerwyl en ſich verlatende op de hulpe en couragie der Belegherde / dewelcke nu eyndelijck het ſecours te gemoet ſiende / ſijn te raede gewozden een uytval te doen en den Vyandt eenen generalen ſlach te leveren / ſulcks ſy ſonder verdreck gemeenſaemerhandt ſoo furieux en hevich op de Vzieſen zyn aengevallen / datter ontrent achtduyſent op die plaets zijn ghedoodt en veele ghevanghen bleeven / waer dooz de Stadt van 't beleeg wert verloſt. Ende aldus bzacht Heer Govert Weſt-Vzieſlandt / ende oock Ooſt-Vrieſlandt , met aſſiſtentie des Biſſchops van Uytrecht onder zijn ghewelt. En op dat een yghelijck mochte weeten / dat de Wapenteyckens niet te vergheefs ofte ydelijck werden verkregen ghelijck wy even hebben geſeydt / ſoo ſullen wy in 't voozby gaen aenroeren / dat den Hertoch / die van Alcmaer in erkenteniſſe van haer getrouwe hulp by deſe gelegenthey t met een witten Burch in een bloet root Velt in haer Wapen vereerde / gelijk aen de Thoozn van ons Stad-Huys / mitſgaders boven aen de binnengebel van de Waterſloot ſe Poozt / inſgelijks boven aen de Cameretten te zien is / de reden waerom de ſelfde nebens andere daer ter plaetſe gheſtelt zijn / ſullen wy op een ander tijdt verhaelen. Onlanghs hier nae is hy op 't verſoeck des Keyſers inden Oozloch van Saxſen ghereyſt / alwaer (volghens de ghetuyghenisſe van den ouden Hiſtoziſchzyber Lambrecht van Schafnaburgh , dewelcke ontrent deſen tijdt leefde) dooz zijn toedoen alleen / het Landt dooz een tijdt in ruſt en vzeede wierdt herſteldt / want hy met ſulck een conſiderabilen Heyz van de beſte en uytgheleſenſte Mannen van Wapenen / uyt alle Landen die hem onderdanigh waren / den Keyſer te hulp quam / dat zijn Volck in ghetal en menichte oock in heerlyckheydt van toeruſtingh des Keyſers ganſche Armade ſcheen te overtreffen [a] / ſulcks dat in die tocht het opperſte Gouvernement aen hem gedefereert / en niets ſonder ſyn authoziteyt en goetbinden gedaen wierdt [b] / tot dat ten laetſten dooz zijn kloeck en wys beleyt / de Vozſten tot accommodatie en vereeninghingh wierden ghenoodtſaeckt / en de Landen wederom van den verderſelijcken en alvernielenden Oozlogh bevzyt : Waer op den

Doch wederom ontſet met grooter victorie.

Waer door die van Alcmaer haer Wapen optineerden.

Den Hertoch wert van den Keyſer in Saxſen verſocht om den woedenden Oorloch te Keuyten.

Gelijck door zijn beleit is geſchiet.

meer

meergemelten Jonckher Jan vander Does, * deſe volghende Latijnſe Verſen heeft ghecomponeert / alwoorens uytghelept hebbende / hoe dat den Hertoch deſe Stadt tot zijn toevlucht en beſchermplaetſe hadde gefortificeert / ſich daer niet licht ſeer wijt buyten begevende / dan als hy een machtich Heyr-Leger op de been hebbende / ten Oorlogh trock.

* Ia. Do. Pol. Holl. lib. 6. p. 130.

Nec temere hoſpitio, aut alijs ſe credere clauſtris,
Excepto, quoties bella gerunda foris.
Vt modo, Turingos contra cum & Saxonas idem,
Auſpicio Henrici Cæſaris arma tulit.
Cujus rei cauſſa, Dilectus acriter ipſum
E Friſia, & Batavis tunc habuiſſe ſcias.
Vnde gravis facta Auguſtis acceſsio caſtris:
Vnde Loreno ingens gloria parta Duci.
Vt cui Pontifices inter tot Teutonas, inter
Tot ſolitos Martis munia obire Duces,
Par ſpecie armorum nemo, eximioque paratu:
Par peditum atque equitum robore nemo fuit.

De hoc Bello quod ab Henrico IV. Imp. contra Saxones geſtum, Lamb. Scafnaburgenſis Hiſtoria conſulenda.

a *Verba Scafnaburgenſis, unde tota huius narrationis ſeries deſumta, ſic habent: Aderat Godefelo (ſcribe Godefridus) Dux Lotharingiæ, tantas habens copias, ita militaribus armis inſtructas ita de tota (cui præerat) regione, ſeveriſſime delectu habito exquiſitas, ut ſolae cæterorum Regis exercitum & numero & belli apparatu gloria præcellere ac ſupergredi viderentur.*
b *Eius enim potiſſimum (teſte eodem Scafnaburgenſi) in ea expeditione auctoritas valebat, & in eo omnium quae agenda erant, ſumma & cardo vertebatur.*

Waer het Jaer 1075. heeft een anderen uytſlach gegeven / want Hertoch Govert weſende tot Antwerpen (al waer hy March-Graef * was) en zittende by nacht op een Heymelijckheydt / om zijn ghevoech te doen / werdt van eenen / van Jonckheer Dirck van Hollandts Knechten (Giſſbrecht genaemt) van onder op met een Gavelijn, ofte worpſpietſe in zijn Lijf geſteecken: Alſus doodelijck gewondt zijnde / willen ſommighe dat hy ſich dede voeren nae Maeſtricht, anderen naer Uytrecht, vermits de plaets / inde alderoutſte Latijnſche Chronijcken *Trajectum* werdt genaemt / dat ſoo wel voor Uytrecht aen den Rijn als Maeſtricht kan verſtaen werden: *Douſa* * die hier in onder anderen ook de oude Rijn Chronijk volcht / houdt het met Uytrecht en geeft daer die reden van datden Hertoch by *L. Schafnaburgenſis* geſeyt wordt te ſcheep derwaerts ghevoert te zijn / waer toe van Antwerpen naer Maeſtricht gheen ghelegenthedt altoos ghevonden werdt. Al hoorens deſe reden laet den Auteur niet onaerdigh voor

Ellendighe doodt van Hert. Govert.

* *Out Bat.* 116

Quo non fraus penetrat haud ulla excludere poſſis fata loco.

* *Ia. Do. ibid.* p. 132.

Werwaers den Hertoch gevoert wiert als hy ghewont was, zijne klachte en ook des

Biſſchops overzijn toekomende verlies met de doodt van ſijn Neef Hertoch Govert.

voor af gaen / ſeechere lamentatie en miſerabel ghehlagh van den gewonden Hertoch / naer Uytrecht ſullende werden ghevoert: Waer nae volgende een droevige klachte van den Biſſchop van Uytrecht over zijn aenſtaende groot verlies van zijn opperſte hulp / en grootſte toeverlaet in deſe Werelt / waer by hy ooch ſijn leet weſen is tonende / als zijnde de eerſte en grontleggende oorſaeck gheweeſt van deſe hegloose en rampſalige val / van deſe zijnen wel beminde Neve.

Iuſtiſſima Ducis moriturі ac generoſæ cuiuſdam indignationis plena expoſtulatio.

Eſt parte ex alia læthali ſaucius ictu
Dux gemit, & ſella vix ſua membra leuat:
Impatienſque animi & tantis cruciatibus impar:
Ille igitur vivet, nos moriemur? ait.
Sed moriamur, (ait) dum non moriamur inulti.
Hactenus, & vana vulnera mulcet ope.
Eluviem (ah) nimiam fluctus feciſſe cruenti,
Obfuit: in riuos ſanguen abiſſe putes.
Nec mora, nec requies. Trajectum ſomniat unam,
Trajectum, fædæ quæ ſibi cauſſa necis.

Ex hac in navim impoſitione illorum hominum error convincitur, qui Godefridum Ducem non Traiectum hanc noſtram ad Rhenum, ſed vero ad alteram illam quæ Moſam alluitur Antwerpia uſque tranſportatum volunt: & ratione interceptionis & poſitura locorum maxime adverſante; præſertim ubi nulla aut maritimi aut fluvialis tranſvectionis opportunitas.

Ille querebatur, peragunt mandata miniſtri:
Accipit invalidum priva carina Ducem.
Tum vero Advatico ſolvunt à littore funem,
Cum, cito, remis findite, dixit, aquas.
Fatale acceleratur iter. Sic tincta Ducali
Sanguine Trajectum carbaſus invehitur.
Illicet attonitum ruit ad ſpectacula vulgus.
Occupat amplexu vindicis ora ſui,
Multa gemens, tum plura ſuo cum corde volutans
Præſul, &, Hei, miſero quid mihi fiet? ait.
Quo nunc præſidio Cathedræ fugitiua tuebor
Iura? Friſi impoſito quis pede colla premet?
Nec ſat ſolus ego tot gentibus imperitare,
Et pariter terris & dare Iura mari.
Hoc tamen ut poſſim, ſuperum iam ſedibus alter

Godſ-

Godfridus nobis eliciendus erit.
Omnia nequidquam: nec enim revocabilis ulli eſt,
Frigida quem vitæ pauſa ſequuta ſemel.
Heu, ubi priſca fides? ubi aperti gloria Martis?
Me miſerum, virtus fraude ſubacta jacet.
Vtilius Batavis fuerat ceſſiſſe Gubernis.
Da veniam, invidiæ ſi tibi cauſſa fui.
Sed ſceleris quis tanti alicui jus eſſe putaſſet?
Ah, nimis in Divos impius ille fuit.
Nec tergum mirare tamen mucrone petitum,
Cominus opponi dum tibi quiſque timet.

Antiſtitis Vltraiectini plena miſerationis pariter ac conſolationis verba ad Godefridum Ducem tam moribundum

Expurgatio ſui.

Deinde Spe gloriæ gratiæque nullo tempore apud poſteros interituræ tum certa Salutis ſempiternæ, Piorum Manibus Diuinitus promiſſæ fiducia, morituram conſolatur.

Op welcke een van beyde voornoemde plaetſen / het ſy dan datmen *Douſa* en die hy volcht beſt ghelooven wil / tot Uptrecht / den Hertoch aſlijvigh is gheworden / nae dat hy de geconqueſteerde Landen / mitsgaders ſijne nieuw behoude Stadt Delft aen den Biſſchop over gegeven / ende ernſtelijck gerecommandeert hadde.

Den Hertoch by forme van uitterſte wille reſigneere de Landen op den Biſſchop.

Tum Batavum ejurans regimen, ſua mænia DELPHOS
Pontifici & Friſias tradere pergit opes.
Mox ubi ne ſcio quid lævam inſtillaſſet in aurem:
Curæ, (ait) ô Præſul cætera mando tuæ.
Vindiciam permitte Deo: Nec plura loquutus
Iuſſa quoque uxori dat referunda ſuæ.

Den ſelf den Auteur Joncker Jan vander Does, Heere van Noortwijck voornoemt (die wy hier ſoo dickwils allegeren / vermits hy deſe Hiſtorie van 't leven ende doodt des Hertochs Govert met den Bult ſeer perfect en oock gheeſtlich beſchreven heeft / en wy niemandt gheleſen hebben die ons meerder voldoeninge daer in ghegeven heeft) noteert oock / dat het was den ſevenden dach / nae dat hy de wonde ontfangen hadde / doen hy ſterf / op de vijffte Kalende van Maerte, dat is nae onſe reeckeninge den 25. Februarij 1075 * en naederhant achtervolgens zijn eygen begeertete Virdunum (ſo wert de plaetſe genoemt) in ſijns Vaders Tombe ter aerde beſtelt is.

Hoeneer den Hertoch geſtorven en waer begraven.

* *Gr. Chron. van Holl &c. Div. 9. c. 9. Petit. f. 159.*

Septima lux aderat, non exhibitura ſequentem,
Ilia ut incauto foderat haſta Duci.
Cum poſt vncturam, Sacris de more peractis
Romano, vinclis corporis exuitur.
Hanc habuit finem quartam poſt denique meſſem,
Qua primum in Batavis ſtruxerat imperium.
Virdunum porro tranſvectus, vbi oſſa paterno
(Iuſſerat hoc moriens) marmore tecta iacent.
In quem, ſi in quenquam, * *Dictum Bene convenit illud:*
Quam bene fundavit, quæ male quæſierat.

Ao. 1076. 5. Cal. Mart.

Meierus Sigebertum ſequutus Verdunum Claborum appellat.

* *Ad Gecegij Benedicti nomen alluſu, cuius ſequens eſt Pentameter, ad Delphorum vrbis conſtructionem potiſſimum referendus, leviter tamen à nobis immutatus: & Fundavit, pro Defendit, repoſito.*

Dit was het miſerabel eynde van den Vultruchden Godevaert / die anders (geliick de Chronijcken hem naegheven een ghenereus en hoeckmoedigh Prince was / bekleet met veele byſondere deughden / en ſoo expert en afgevaerdighe in 't ſtuck van den Oorlogh / dat hy voor een van de alderbeſte Chriſtē-Heiden van dien tijdt is gerenomeert. * Lambrecht van Schafnaburgh weet ook inſonderheyt veel van zijne deuchden te ſpreecken / ſeggende; Alhoewel hy kleyn en door ſijn Bult miſmaeckt was van ſtature, nochtans, ſoo door den luyſter van ſijn vermogen, en ſijn voortreffelijcke Militie, als oock door ſijn verſtandigheydt, en inſgelijcks welſpreeckentheydt, verre boven andere Vorſten uytſtekende was. Op andere plaetſen weet hy oock niet genoech te ſeggen van zijn matigheyd, patientie, ſachtmoedigheyt, Voorſichtigheydt en goedt beleydt: waer door hy alomme by alle Volckeren door alle Landen was vermaert geworden / welcke ghetuyghenisſe den geleerden Douſa * mede aenneemende onder anderen oock deſe Verſen tot zijn grooten lof heeft uytgheſept.

Des ſelfs lof en reputatie by de Hiſtorijſchrijvers.

* *Math. Voſſ. annal. lib. 1. p. 55.*

* *Douſa ibid. p. 130.*

Nam licet ipſe ſuos breviter concretus in artus;
Et Gibbi eminulum terga gravaret onus.
Ingenio tamen acer erat, nullique ſecundus
Gloria opum, & grati doribus eloquii.
Conſilio ſimulatque manu pro tempore promptus.
** Invicto advorſus delitias animo.*
Quid prodeſt? Friſios bis qui proſtraverat hoſtes,

Pro eo (inquit Scafnab.) quod licet ſtatura puſillus, & gibbo deformis eſſet, tamen opum gloria, & militum lectiſſimorum copiarum ſcientiae & eloquij ma-

Qui

Qui dederat Flandri terga videnda Ducis;
Turingos qui Marte ſuo tàm ſæpe rebelles
Fregerat, & Cimbris tam metuendus erat:
Mox etiam Pacis captus velut Arbiter, inter
Auguſtum fuerat, Saxonicoſque Duces:
Vitare, heu, meritas offenſi Numinis iras:
Effugere ultricem nec potuit Nemeſim.
Tarda licet, præſens certè vindicta Deorum eſt.
Pone ſtat & tacitis pœna ſubit pedibus.

*turitate cæteris Principibus plurimum eminebat.
Ob vitæ totius temperantiam, quam mirifice in eo principe extollit idem Seafnaburgenſis noſter

Sulcks dat sy wegnich tot zijn naedeel spreecken / alleenlijck uytgeſondert dat hy den Jongen Wettelijcken Graef onrechtmaetelijck uyt zijn Landt verdreef / waer over hy gelijck sommige willen rechtveerdighe straffe heeft gheleden en nae verdienſten is gheloont * in borgen / dat men oock op hem ſouden moghen applicceren 't gheen Iuvenalis eertijdts van Sejanus ſeyde.

* *Beſch. Out Batav. 116.*

..... *nimios optabat honores*
Et nimias poſcebat opes, numeroſa parabat
Excelſæ turris tabulata unde altior eſſet
Caſus, & impulſæ præceps immane Ruinæ.

Iuv Sat. 10.

De ambitie is een univerſele ſaut die in alle ſoorten van Menſchen en voornamentlijck in de Vorſten predomineert: overſulcks Godt almachtich de ſelfde dickwils ſeer merckelijck en dupdelijck ooc ſelfs in deſe Wereldt confundeert ende ſtraft / volgens zijn woordt.* Doch de oude Schrijvers brengen veel verſchooningen tot voordeel van onſen Hertoch in / wanneer sy hem meerendeel dus patrocineren en de ſchult abſolutelijck op de Staet van Uytrecht ſchuyven. Hier mach men mercken (seggen sy) d' onrechtelijcke gierigheydt eens Onedelen Biſchops, die by onrechten aenbrengen ende betichtinge aen den Keyſer Hendrick vervolghde, om eens Edelen Vorſten Landt van Hollant; daer een Zoon, een recht Oyr gebleven was, dien 't Landt met vollen rechten aen quam, en met geenerhande ſaecke verbeurt en hadde, hadde de Biſſchop goet en Edel geweeſt, hy en hadts nimmermeer ghedacht, en hadde hem metten ſijne laten genoegen, want hy doch meer hadde dan betamelijk was naer Gods recht &c. daer na noch by voeghende / en wat macht hadde de Keyſer, den Grave van Hollandt zijn Vaderlijck Graefſchap ſonder verbeureniſſe te nemen, ende een Geeſtelijcken Prelaet te ge-

* *Pſal. 146. 3 Pſal. 118. 9. Pſal 62 10 11 Prov 26 10. Pred 5 7.*
* *Ieb. 12. 21. 24. en Pſal. 107. 40 41.*
Appologie oſte verontſchuldinghe over zijne Handelinge.

ven

ven die recht noch reden daer toe en hadde, ſullen die Brieven van waerden weſen, die de Biſſchoppen daer af hebben, ſoo en mach de Heyligheydt des rechts niet meer voortganck hebben. Het is wel te proeven hadden de onrechtveerdighe Biſſchoppen den Edelen Keyſer rechte narratie ghedaen, zy en ſoudens niet gheimpetreert noch verworvenhebben.* *Nunquam improbæ ſpei quod datur ſatis eſt: Maiora enim cupimus, quo maiora venerint, intentioque concitatior eſt ambitio ſive cupiditas in magnarum opum congeſtu collocata ut flammæ infinita vis acrior eſt, quo ex majore incendio emicuit. quemadmodum inquit Seneca.* En de onderwindinghe heeft ten allen tijden geleert / en leert ons noch daghelijcks / dat de natuerlijcke begeerlijckheydt van de Menſchen ſoo verre ſtreckt / dat een Monnick wil een Abt zijn han hy het worden / een Abt een Biſſchop / een Biſſchop een Cardinael / een Cardinael een Paus. En in deſer voegen is onſen Chriſtoffel Hertoch Govert / alleenlijck door d' inductie en aenleydinge van deſen Staet ende haetſuchtighen Biſſchop / opgerockt en miſleydt tot deſe onrechtmatighe procedure / die een laetſten ſulcken droevighen uytſlach ſoo onverwacht ghenomen heeft. Op welcke actie en Hiſtorie van Hertoch Govert ſeecker Poët noch onlanghs deſe korte Verſen heeft toegepaſt.

* *Gr Chron. Div. 9 cap 6. Boxh. Theat. 32. of Ton. van Holl. 22. *Sen. de benef.*

1071.

Wijl Diderick was jonck tot 't Rijck noch onbequaem,
Is Hertoch GOVERT metten BULT in 't Landt ghekomen,
Met Chrijchs-geweldt: Dus nam hy aen der Graven naem,
Door deſen heeft OUT DELFT haer opkomſt eerſt bekomen,
Die echter wierdt gedoodt als NERO om OUDT ROMEN.

1075.

Den Auteur maeckt eenighſints een comparatie ofte vergelijckinge / en oock met eenen te gelijck een tegenſtellinghe tuſſchen Nero en deſen Buitenaer / want voor eerſt ten opſichte dat Domitius Nero de 6. Keyſer van Romen / maer alleen gheadopteert ofte als een Zoon aengenomen zijnde / door verkeerde drifte / practijcke en belept bande looſe Agrippina met behulp van het Chrijgs-Volck onrechtveerdigh tot het rijck verheven wierdt / met uytſluytinge vande Wettelijcke Zoon / en Erfgenaem Britannicus, *en dat Hertoch Godevaert als een neve des Biſſchops van Uytrecht door de ſelfs erghelijſtich aenlegghen en hulpe / als mede 't onrechtich toeſtaen / en miſſchien oock mede heulen * des Keyſers Heynrick, de onnoſele Weeſe en rechte Graeve Joncheer Diderick van Hollandt uytgeſtooten / en inſgelijcks ſoo heel leets hadde aengedaen / met macht van Wapenen het Graefſchap tegens alle recht onder zijn Heerſchappye houdende; en dat zy beyde zoo wel den gehochgelden Govert, als den Tyran Nero een ghelijck haer perſonagie een wijle tijdts gheſpeelt hebbende / eyndelijck haer Hoi

Vergelijckinge tuſſchen den Keyſer Nero en Hertoch Gov.

* *Dio in Nerone c. 1.*

* *Bat. Arcad. pag. mihi 312.*

met

met een droevigen uytkomst moſten beſlupten/ hier in komen ſy over een en zijn met malkander te verghelijcken: Maer voor ſoo veel aengaet de handelinghen en bedrijven die een yder gedurende haer beſit hebben uytgevoert en verricht/en komen in geenen deele in comparatie/ doch kunnen bequamelijck teghen den anderen geſtelt werden: Want Nero verbrande de oude Stadt Rome, en pleechde oneyndelijck veele gruwelijcke en godtloſe maſſacren en onmenſchelijcke wreetheden*! Deſe daer en teghen tot een eeuwighe memorie het oude Dorp van Delft doende populeren/ bebouwen/ en tot een heerlijck en ganſch aenſienelijcke Stadt maecken/ daer in hy ſijn familie meynden te ſtabilieren en vaſt te ſtellen/ moſt echter als een Dominateur en Dwinghelandt al mede ongheluckich en ſchielijck ſijn leven laten: *nam invisa imperia nemo retinuit diu, nec ullum violentum diuturnum*, want gewelt en onrecht ſelden langhduyrich beſit aen de geweldenaers gaf, want gemerckt het meeſte getal der Onderdaenen ſelfs/met een bedeckten en veel tijdts onverſoenelijcken haet tegens haer ingenomen zijnde/ ſoo is het onmoghelijck ſich ſoo wel te doen bewaren en beſchermen of men ſiet haer t' eeniger tijdt door d'een of d'ander middel noch eyndelijck verraden/ al was het dickwils van haer eygen Guarde ofte Lijfwacht/ 't welck eenighe willen dat deſen opgewonden Graef van Hollant ook ſoude zijn geſchiet/gelijck eenige Auteuren van dit ghevoele aenwijſt den Geleerden Schrijver* vande oude Hollandtſche gheſchiedeniſſen. Daerom ſeydt *Claudianus* ſeer treffelijck.

Tegenſtellinghe tuſſchen de ſelfde.

* *Waer van ſiet Dion, Suetonius in Nerone, Tacitus Annal. lib. 15. en anderen.*

Eeniger meininghe dat Hertoch Govert door een van ſijn eygen dienaers is omgebracht.

* *Scriv. Ont Bat. p. 115.*

Non ſic excubiæ, nec circumſtantia tela,
Quam tutatur amor.

En *Seneca: Vnum inexpugnabile munimentum amor Civium.** de eenigſte onoverwinnelijcke fortreſſe is de Liefde en toegenegentheydt der Burgeren. Nae zijn doodt heeft den Biſſchop ſelfs in perſoon d' adminiſtratie vande Heerſchappye aen hem genomen/ maer ghelijck als of de Gode-ſchickinghe d' onrechtveerdigheydt niet langher konde dulden/ en het onderdruckte Huys in hallinghſchap verlaten/ ſoo geſchiet het dat den Heer Biſſchop Willem van Uytrecht/ eben twee Maenden nae de doodt Hertoch Govert mede aflijvich werde/ dies de rechte Landts-Heer Diderick de V. by deſe gheſchapenheydt de geleeghenthedt waerneemt om zijn Vaderlijche Erve/ die hem Wettelijck competeerde/ wederom te pretenderen/ ghelijck hy dan met hulpe en bystant van zijn Stiefvader en andere vroome Helden/ (zynde door zijnder Onderſaten goede gunſte gheſterckt) de landen mitſgaders zijne patrimoniale Domeynen/ die hem in zijn tedere Jonckheydt ontweldight waeren/ ſeer lichtelycke en met weynich/

* *Sen. de clemenc. l. 19 c. 1*

Den Biſſchop aenvaert het geſach over Hollant aen hem ſelven, doch ſterft al ſchielijck twee maenden nae Govert

By welcke conjuncture het Graef-

ſchap weer aen den rechten Heer vervalt.

doch ſtoutelyck teghenſtandt van Biſſchop Willems nacvolgher weder verkregen / en noch ſeventien achter eenvolghende Jaeren beſeten heeft / hier mede wierdt het oude ſpreeck woordt volbracht / en te reghte waer gemaeckt / dat / qualijck geconqueſteerde goederen ſelden komen tot den derden Erfghenaem: Vorders komen de meeſte oude Hiſtory-Schryvers nu hier in over een / dat Delft tot een Stadt is ghemaeckt van deſen Bultruchden Godevaert, daer wy nu van ghe-ſproocken hebben: Doch ſeeckerlyck op wat Jaer en ſyn ſe niet alle eens / den gemeyne Chronyck-Schryver ſecht / datſe ghetimmert is voor den Chriſt-Tocht aenghevanghen teghens de West-Vriesen te weten / in het Jaer 1071. in 't welcke hy Hollandt eerſtmael ingenomen heeft / maer andere seggen 't zelfde gheſchiet te zyn / naer dat den Vorſtoch gheluckelyck uytghevoert is geweest / te weten / in 't Jaer 1075. in welck hy ghesepdt werdt omgebracht te wesen. Den Profeſſor Boxhorn, houdt het met d' eerſte meyninghe / proberende dat Godevaert om gheen andere redenen heeft doen timmeren / de Stadt van Delft, dan om dat hy by alle voorvallende gelegenthey een seeckeren toevlucht ſoude hebben / ſoo dat het schynt ghebeurt te zyn / als Kobbrecht met Wyf en Kinderen noch onlanghs was verdreven / de ſake noch twyffelachtich ſtaende; Want d' eerſte ſorghe der gener die eens anders Dominyen en Heerlyckheden innemen / placht te wesen / dat sy eenige ſterche Fortreſſen maecken / met dewelcke sy haer mogen defenderen tegen de macht en inval haerder Vyanden / om welcke reden hy ook by Delft een ſterck Slot van Werck en Situatie heeft doen maecken / waer in hy syn woonplaets heeft ghehouden. Ian Gerrebrants van Leyden, verbolcht deſe geheele ſaeck met deſe woorden / Godevaert, ſeght hy / Hertoch van Lotheringhe begerende nuten eeuwighen daghe met ſijn toekomende Gheſlachte gheheel Hollandt te beſitten, heeft de Stadt van Delft ghesticht, met het Kasteel, haergevende Stadts Rechten, en Privilegien, en deſe Stadt heeft naer eenighen tijdt Heerlijck toegenomen, en dus herre d' Heer Boxhorn.* Doch den Geleerden *Mattheus Voſsius*, is wederom anders van gevoelen / en segt / dat Hertoch Govert, beyde de Vryesen tot zyn onderdanicheydt ghebracht hebbende / en nu de ganſche Heerſchappye der Graven van Hollandt beſittende / van wegen den Keyſer in den Voorſtoch van Saxen werdt geroepen / maer vreesende dat (syn nieuwe authoriteyt noch niet genoech gestercat zynde) de Hollanders haer Jock mochten van den hals werpen / ſoo heeft hy het Dorp Delft met Wallen en een machtich Kasteel omeingelt / om het Volck voor vreese van het Guarniſoen onder contributie te houden. Den Biſſchop Willem 't zelve beduchtende / Fortificeert Yſſelmonde ſeer bequaem gelegen om de Revier de Merwe in bedwangh te houden / en Graef Diderick af te wysen / in gevalle de Vlaminge yet wes voorſten onderſtaen. Godevaert voor syn vertrech nu alles naer den

In welck Jaer Govert metten Bult nu eyghentlijck Delft tot een Stadt heeft ghemaeckt.

Ioan. a Leidis Chronic. Belgic. lib. 14 cap. 30

*Boxh. Theat

den epsch van saecken voorsien / en 't gemeene best aen den Bisschop gerecommandeert hebbende / trecht naer Saren toe / alwaer hy veele treffelyke daden uytgevoert hebbende / nieuwe erre heeft ingelept &c.* Doch hier in willen wy de meeste volgen / en 't geen ons oock waerschijnlyckst dunckt te wesen / vertrouwende vastelijck de Stadt ghetimmert en ghecircumvalleert te zyn voor den Goorloch / in 't voorseyde Jaer 1071. eensdeels ten opsichte des situatie vande plaets / ten anderen om dat sy expresselijck verklaren dat hy daer zijn wooninge gehouden heeft / waer uyt / mijns bedunckens / ghevolgelyck alder gheloofwaerdichs schynt te wesen / dat hy in 't eersten als zijn saken noch soo schelyk stonden / en dat hy sich niet genoechsaem dorst vertrouwen een veylighe plaetse heeft ghesocht / en de ghelegenthey van dese wel voorsien hebbende / de elvighe heeft verstercht en vast ghemaeckt om syn hove residentie aldaer te houden / ende by alle voorvallende occasie van revolte ofte op loop sijner wederstrevers een seeckere retraite en toevlucht daer te hebben / ook dat hy altydt over al dichte by mochte wesen als leggende binnen s' Landts gelegen en niet op de Frontieren ofte Grensen / daer hy d' invasie en overval sijner Vyanden meerder soude subject sijn. Waer nu het Kasteel in effect gelegen heeft werdt wederom verscheydentlyck verhaelt / de gemeene Chronijck maeckt mentie van een Kasteel niet verre buyten de Stadt / daer hy op woonde. Het Chronijckje van Johan Veldenaer over veel meer als twee hondert Jaeren geschreven / verhaelt de ganssche saeck met dese oude woorden: Godevaert Hertoch van Lotrijck mitter Buyl, was Greve van Hollandt mit krachte vijf Iaer lanck, ende hi werdt in alle Steden gehult bi groot bedwanc voer een recht Lants-Heer. Dese Hertoch Godevaert stichtede die Stede van Delft. Ende hi deder een schoen Kasteel bi maecken, daer hi sijn woonstat in hielt lange tijt.* Het Chronijckje gedruckt ter Goude in 't Jaer 1478. vervolcht weer anders / dese Buylruchde Govaert van Lothrijck (seyt hy) die stichte die Stede van Delf, en deder een groot Kasteel in maecken daer hy zijn woon-Stadt hielt, ende woonde daer lange tijdt.* Doch hoe het is geweest en salmen niet licht te weten komen / want al over eenige Jaeren geen ruyne noch eenige overblijfsels ofte gedachtenisse meer daer van gesien zyn ghelijck Georgh Braun in zyn Toneel van de vermaerste Steden van de Werelt te verstaen gheeft / *Civitati [inquit] imposuit Castrum, seu præsidium, in quo & habitabat, cuius iam nulla extant vestigia.** Die nu het eerste aen neemen naementlyck / dat het buyten de Stadt gestaen heeft die stellen het buyten de Rotterdamsche Poort / ter plaetse se daer het Koningx Uyt-hof, en naderhandt de vermaerde Abdie Koningx-velt, ghestaen heeft / daer van wy hier naer sullen spreecken. Andere wederom die gevoelen / dat het in de Stadt gelegen heeft / die willen het plaets geven op het Marckt-veldt daer nu het Stadt Huys staet / en sustineren dat daerom de marckt als een eylandt noch rondt-

*Matth. Vess. Annal. l. 2 f. 55.

Diversche oordeelen en alneen inghe waer het Kasteel gestaen heeft.

*Cron. van I. Veld. pag. 19.

*Gout. Chron. p. 36.

* Braun Theat urb. lib. 1. tab. 29.

ſom in 't water begraven leydt / en dat hy zijn Tuyn ſoude ghehadt hebben daer nu de nieuwe kerck ſtaet / welcke plaetſe voor de ophouwinge der kercke een Riet-Tuyn wert genoemt. De derde opinie die voecht het aen de Stadt / gelijck men ordinaris plecht te doen om alle onwillige en weder ſpannige Inwoonders daer door in zijn ghewelt te houden / 't welck dan te niet ſoude doen het voorgeven van ſommige die willen dat Hartoch Govert zijn eygen Volck uyt Brabant hier in de Stadt ſoude geplant hebben / gelijck een onbekende Latijnſch Auteur die ontrent over hondert en vijftich Jaeren gheleeft heeft / eertijts uytgegeven van den voortreffelycken *Joannes Iſacius Pontanus* met d' Hiſtorie van Amſterdam / de voorden melden aldus / Delft houdt de derde plaetſe niet minder in rijckdom als de voorgaende Steden, getimmert van Godevaert de Bultruchde eertijdt Hertoch van Brabant, die Hollandt hadde ingenomen ende beſeten, gevoert hebbende aldaer een meenichte Volcks om die plaets te bewoonen. * Edoch waer hy dit van daen heeft is my onbekent / en hebbe ſulcks tot noch toe nopt by eenigh ander Schryver vernomen. Waer het is kennelyck en ſeecker / dat deſe Stadt in voortyden de grootſte van begrip en best ghefortificeerde is geweeſt van ganſch Hollandt / want al hoe wel den ouden Hiſtoriſchryver Germanus Contractus op het Jaer 1048. gewach maeckt van Vlaerdinghe als voornaemſte Stadt / ſchynt even wel noyt ſoo groot geweeſt te zyn / niet tegenſtaende een groot gedeelte door het gewelt van 't Water is weck genomen / gelyck de Chronycken ons voor waerachtich verhaelen / daer en boven is die Stadt oock al van die tydt af ſoo langhs ſoo meer in decadentie ghekomen. * De Steden Dort ende Haerlem, zyn ſedert verſcheyde maelen uytgeleydt en eben wel onſe Stadt noch ſoo onghelyck niet boven 't hooft ghewaſſchen / oock hadden ſy in die tijden weynich fortificatien / gelyck in haer beſchrijvinge te ſien is / de oude Stadt Geervliet noch Rijnſburg noch de Beverwijk, en ſal men in geender hande beſchrijvinge vinden / dat oydt ſoo veel in haer begrepen hebben / of oock zoo ſterck ſyn geweeſt / gelijck over ſulcks deſe Stadt in die oude tijde oock ſeer conſiderabel en aenſienlyck werdt bevonden geweeſt te zijn / als ſulcks tot getuygen ſtreckende / dat ſy ſoo dickwils oock ſelfs in ghemeene ofte generale privilegien / en verſcheyde anderley publijcke acten daer de Steden van Hollandt met naemen werden gheſpecificeert / voor en al eer Haerlem is opgeleſen / en dit is misſchien de oorſaecke waer om een voortreffelijck Wereldt-Beſchrijver in zijn Stede-Boecken (die hy noch eerſt inden Jaere 1599. met de voornaemſte Steden van de Werelt in 't kooper gheſneden / heeft in 't licht gegeven) het abuys heeft begaen / van deſe Stadt het Tweede Lidt te noemen der Hollandtſe Steden. *Delphium [inquit] celeberrimum in Batavis Opp. Secundum in Hollandiæ Statibus locum obtinet*, * en ongetwijffelt om diergelycke redenen begint de beſchrijvinge van Delft in het Toneel der Steden

Een onbekent Schrijver dat Hertoch Govert de Stadt met Brabanders ſoude bevolckt hebben.

* *Boxh. Theat.* 160.

Delft van oudts de grootſte en ſterckſte Stad van Hollandt

* *Boxh. Theat. p.* 15. & 349. *Item Gouth. fol* 93.

In wat eſtime en aenſien de Stadt van outs is geweeſt.

Georg. Brauni in Theat ſuo urb. precip. totius Mundi l. 3. no. 29.

den van de Vereenighde Nederlanden, onlanghs uytgheghéven by Johan Blaeuw met al sulcke omsichtelijcke termen tot advertentie en waerschouwinghe / dat de Stadt Delft niet en is de tweede, gelijck eenighe eertijdts meenden, maer de derde Stadt van Hollandt &c. aenghesien selfs onder de Geleerden / gelijck gebleecken is eenige gevonden wierden die niet beter wisten. Mits alle welcke voorgaende aenwijsingen en demonstratien wy d' outheyt / eerste oorspronck / opkomst / ende oude waerdicheyt der Stadt van Delft klaerlijck genoechsaem achten bewesen te zijn / sonder te kennen ghelooven dat yemandt anders als nu met goedt fundament sal moghen sustineren / dat de Stadt in haer selven van geen hoger ouderdom soude sijn als de tijden van Gobert met den Bult / die de selfde maer alleen om haer welgelegenthey t en goede situatie betimmert / met Wallen en Grachten tot sijn defentie gefortificeert / met Poorten voorsien / en tot een Stadt gemaeckt heeft. Besluyt.

Derde Hooftstuck.

Wasdom en toenemen vande Stadt, vermeerderinge en wijder uytbreydinge van vrijheydt en Jurisdictie, oorspronck van Delfts-Haven, beleeninghen en aenkoopen van Domeinen en Heerlijckheden, mitsgaders al het geen tot verbeteringe vande Stadt, ten opsichte van haer district, begrootinge, gesach en gebiet, alder meest heeft gedient.

Soo ras als Delft een Stadt geworden was / soo heeft sy volgens de getuygenisse der oude Schrijvers aenstonts merckelijck toeghenoemen * / maer insonderheydt als Coninck Willem in 't Jaer 1246. Haer met soo voortreffelijcke Privilegien en Vryheden begiftight en verciert / mitsgaders veele politieque Ordonnantien ende Borgherlijcke Weeten voorgheschreven hadde / waer van wy ter gelegener tijdt en plaetse in het begin des tweeden Deels sullen spreecken: Van die tijdt af begon de faem en vermaertheydt van dese Stadt tot alle Volckeren die daer ontrent en verre geseten waeren van alle kanten uyt te bloeyen / derhalven de menichte der Poorteren door de groote beneficien van Coninck Willem, dagelijcks vermeerderende / en de Stadt soo wel met Geestelijcke als Burgerlijcke gebouwen aengroeijende / soo heeft Graef Floris de V. Coninck Willems Soon (die naederhandt van Gerrardt van Velsen vermoordt is) in 't Jaer 1268. Alreede toeghestaen ende vergunt / als dat

Hoeneer de Stadt al begon toe te nemen

*Boxh. Theat. f. 161. 125.

1246.

En haer naem vvit en sijt verbreit te vverden.

1268.

dat de Poorteren woonende ind' Oude-Delft, het selfde Recht en Vryheyt souden competeren als die vande Nieuwe-Delft, daer van is desen milde/ doch duysteren Brief.

Oude Delft 't selvighe recht en vrijheyt te hebben, als de nieuvve Delft

IC Florens, Grave van Hollandt, doe cont, alle den geenen die desen letteren sien, dat ick by mijnen vrijhen wille, ende by Raide mijnre Mannen hebbe gegeven der meenre Poirte van Delff, die Oude Delff van Arnouts Snemen Brigge totter Gast-Huys Brigge, ende alsoo lange als die Hosteden sijn, in al sulcke Vryhede als sy hebben die Nieuwe-Delff voor Koninck Willem mijnen Vader, ende van my, ende all heweic hem gegeven, die Oude-Delff haer Poerte mitte muyre mit timmeringe, daer Byne zael niet gemeeret wesen, die renten die sy my Iaerlijks geven, noch hare heerevaert noch gheen dienst die sy my schuldich sijn te doen, oi minen Naekomende van desen dage voorwaert, maer alle die geene Arm ende Rijcke, die wonen op die Oude-Delff in 't Noort-eynde, zellen staen te Rechte voor die Schepenen ende Gerechte van Delff, ende sullen mit hem gelden alsulcke saecke als der Poirte aen komt ende die Hof-steden vander Oude-Delff, selmen winnen tot sulcker winninge als mense winnet, op die Nieuwe-Delff, ende voor Schepenen, ende soo wie soo anne komt van Poorters, sy huer waer van Hof-Lande van Delff, het sy van Koope of van Besterffenessen, of van Huywelicke, of hoe het hem aen comt, die huer ware sal ewelijcke schot, ende alle saecke gelden mitter Poort van Delff, wair eenich Man die Erve ofte goet hadde binnen der Vryheden van Delff, ende niet gheldene wilde sijn ongeldt, gelijcken eenen anderen Poorter, daer soude men den Grave mede rekenen ende opghelden, ende die hoech stalle sel die Graveinnen by Vonnisse van Schepenen, ende die Schepen van Delff moeten schouwen metten Gesworen over alsulcke Huyr-Landt als den Poorteren toe hoirt van Delff, dat ick wille dat die vaste ende gheslade zy, soo heb ic desen Brief doen Besegelen met mijnen Zegele, dese Brief was gegeven tot Haerlem inde Iaer ons Heeren M. CC. LXVIII. Op Sinte Andries dach.

Onder aen stondt geschreven.

Gecollationeert jegens den Originalen Brief, uythanghende met eenen Oude Zegele in Groenen Wassche, ende accordeert met den selven, in kennisse van My, ende was onderteyckent.

H. De Eynden.

Eenige explicatie ofte uytleginghe van 't bovengestelde Privilegie.

Waer mede aen die van de Oude-Delft, in effecte ghenoechsaem schijnt gheconsenteert te worden, eben gelijcke Stadts Vryheyt als die vande Nieuwe-Delft, zijnde de Gracht die nu naederhant verscheyde andere naemen naer gelegentheyt van saecken heeft aenge-

genaemen / als Voorstraet, Hypolitus-Buyrt, Wijnstraet, Suyvelmarckt, nu naderhandt Hoozen-marckt / alle welcke onderscheyde benaeminge van outs alleenlijck met de naeme van Nieuwe Delft, waren geintituleert / als uyt verscheyde oude Stadts keuren en Ordonnantien noch is blijckende * en dat ten opsichte van de Oude-Delft die eens-deels (gelijck voorheenen duydelyck is ghedemonstreert *) noch de Gzacht van Corbulo wesende / ettelijcke honderd Jaeren ouder is / suicks dat het sich laet aensien of Hertoch Eobert en syne Successeurs misschien de nieuwe sijde in 't eerste wat meerder vryheyt hebben verleent / om de Stadt metter tijdt in breete wat meerder uyt te trecken / ende Huysen en Wooninghen sonderlinge aen de sijde vande Schie Suyd-Oostwaerts op te leyden / ghemerckt de Stadt ooch altijdts van eersten af / aen die kant wijder uyt ghestreckt en dichter betimmert is gheweest / daer in tegendeel uyt het Privilegie schijnt / dat in het Noord-eynde van de Oude-Delft, noch langen tijdt eenige Hof-Steden en Boerewooningen gelegen hebben ter oorsaecke vande minder Stadts-Vryheydt: Maer van wat Bruggens hier werdt vermelt / en of d'eene van Sint Joris Gasthuys de naem ghehadt heeft is my mede noch onbekent / al hoe wel nae het afbranden van de Stadt / noch veranderinghe van Bruggens in dat quartier is geschiedt / als blijckt / volgens het uytwijsen van een Schildrye deser Stadt in platte forme / wey nich tydts nae den Brandt naeukeurich uytgevorscht / doch dit syn ebenwel coniecturen en gissinghen waer van d' onfeylbare waerheydt al mede onder d' Outheydt begraven leydt. Voorders werden sy noch by de selfde acte vereert met de Poorten en muyren / die den Graef aen d' oude zyde noch schijnen toe behoort te hebben / en onaengesien dese milde gave / soo en sullen nochtans haere Jaerlycksse Renten noch eenige diensten die sy den Grave schuldich waren / in geenen deele verhoogen / dus alleenlyck dat de Hof-Steden ofte Erven aende Oude-Delft voor haer een ende de selfde Stadts recht / nevens die van de Nieuwe-Delft / ooch alle Stadts Impositen sullen contribueren / en specialyck ooch al sulcke Verpondinge en ongelden die men Landt-winninge te noemen placht / uyt saecke van Huys-Landt opkomende den Poorteren van Delft: en ingevalle yemandt Erve of eenige belaste goederen hebbende / en onwillich synde nevens een ander Poorter syn ongelden op te brengen / daer soude men den Grave mede reeckenen / of dat soude den Grave Valideren ofte in reeckeninge gehouden syn over te nemen / en selfs de achterstallen van de ongelden in te vorderen by vonnisse van Schepenen / die nevens de geswooren met eenen het opsicht moesten hebben over de Huys-Landen. Hier nae in 't Jaer 135[illegible] in die trouble tyden als de Hoecksche en Cabeliaeusche factie soo hevich regneerde / schijnt eenige questie geresen te syn tusschen dese Stadt en d'Abdisse van Reynsburch, ter saecke van het competenten rechterschap over

Welck de nieuw Delft was, en was verscheyde namen die nu al heeft.

* *Siet Ordonnant vande harde daken. Item vande Schepen hoe en waer die leggen sullen en andere.*

* *Siet boven p. 43*

Gissinge en afneminge waerom de nieuwe Delft meerder vryheydt bekomen hadde.

Wat Bruggens het souden mogen wesen die int voorsz. Previlegien werden genomineert.

Lantwinninge wat het was.

Aenleydinge tot het volgen le Privilegie.

1354

over de Geer binnen Delft/ mogheliick dat de Huysen aen de Geer Geeſtelijck goedt zijnde / aen d' Abdiſſe noch waren toebehoorende en zy derhalven de juriſdictie daer over was pretenderende/ onaengeſien het binnen de Stadts-Wallen lach/ gemerckt de Geeſtelijcken in die blinde tijden over al veel geſachs ambieerden. Doch Hertoch Willem de Delvenaers ſeer genegen zijnde / en overwogen hebbende wat ten oirbaerlijckſte van de ſaeck was dienende/ heeft de Magiſtraet van Delft gheauthoriſeert / om de rechts vorderinge over de Geer volkomentlyck te pleghen. Ghelijck als blijck upt deſe naervolgende.

De Geer onder de Iudicature van de Stadt.

WIllem Hartoghe van Beyeren, Grave van Hollant, van Zeelant, ende Heere van Vrieſlant, maken condt allen Luyden, dat wy machtich gemaeckt hebben, ende bevolen onſen Rechter van Delff te berechten, ende te bedrijven den Geer binnen Delff, dye haer dye Abdiſſe van Reynſburch vermetende wy haer geen recht aen en bekennen, ende wye hier onſen Rechter in wederſtaen wouden, dat willen wy aen hem houden, gelijck aen den genen die onſe Heerlijckheydt crencken woude, ende bevelen onſen Rechter ende onſer Stede van Delff, dat ſy dien aentaſten, ende houden tot onſer behouf. In oirconde deſen Bryeve Beſegelt mit onſen Zegel, gegeven in 't Iaer ons Heeren M. CCC een ende vijftich. des Donredaechs na Sinte Ians dach decollatio.

Onderteyckent,

Iuſſu Domini Ducis.

Succeſsie van Hertoch Albrecht en hoe hy de Stadt belegherde overlopender wijſe verhaelt.

Hertoch Aelbrecht inde plaets van zijn Broeder Hertoch Willem voornoemt (die noch kranckſinnich gheworden was) neghentien Jaeren als Voocht van den Lande geregeert hebbende/ is nae ſijns Broeders doodt in t Jaer 1377. als naeſte Erfghenaem in 't Graefſchap gevolcht / onderentuſſchen heeft hy in't tweede Jaer van zijn bedieninghe/ te weten 1359. de Stadt Delft om dat zy de Hoeckſche partije te ſeer hadden gefavoriſeert / en haer teghens den Grave ſelfs / vermits eenich onghenoeghen / hadden aenghekant / nae een beleeh van tien weecken vermeeſtert / en haer wederſtrevigheydt ſeer rigoureuſelijck geſtraft / haer doende opbreughen tot een amende / de ſomme van veertich duyſent oude Schilden / daer en boven haer Stadt demanteleren en van Muyren en Poorten ontbloten / welcke aenmerckelijcke Hiſtorie wy naederhandt (wil 't Godt) in het tweede Deel volkomentlijck en naer waerheyt ſullen verhandelen / het is ghenoech dat wy deſe materie hier ter plaetſe maer alleenlijck met een bingher aenroeren / om de conſequentie oft het verbolch van ons jeghenwoordich verhael / want het blijckt ooghenſchijnlijck dat ſy die geleden ſchade hebben overwonnen en haer aengedaen ſchandael met glorie geſuppriimeert ende ghedempt / in ſulcker

her hoeghe / dat zy sich niet alleen met den Hertoch versoent / en wederom in des selfs goede gunste hebben gheinsinueert / maer ooch dat veele considerabile Privilegien van hem hebben verkreghen / ende voor eerst gelijch d' eygen voorden van den Hertoch zijn luydende / dat hy ten opsichte van veele trouwe dienſten die de Delvenaers aen hem en ſijne Predeceſſeurs hadden beweſen, mitsgaders ſpecialijch ooch om een vereeringhe vande vier duyſent gulden ('t welck in die tijden al veel was) die zy hem op zijne huldinge voor een vrywillighe gifte hadden gheſchoncken / hoe'r naederhandt achtervolghens beloſte / doen tertijdt ghedaen / in recompenſe heeft verleent / de vryheydt buyten de Stadt van de Haechſche Poort tot het Ziecke ofte Leproosſhuys toe/en aen beyde zijde van de twee Wegen / twaelf roeden breet/ van ghelijcke de vryheyt buyten de Waterſlootſe Poort van een en de ſelfde conditie ende groote. Boven dien authoriſeert hy den Schout in der tijdt dat hy een yghelijck delinquant appreheuderen mach twintich gaerden buyten der Vryheyt. Dit was geteyckent op onſer Vrouwen dach annunciatio, dat is Marie Boodtſchap den 25. Maert 1389.

Hoe de Delvenaers haere eere ghereparеert en naderhant veele treffelijcke voorrechten door hare verdienſten geobtineert hebben.

Iuriſdictie van de Stadt hoeverre die buyten de Poorten alder eerſt uytghebreyt door Hert. Aelbr.

1389.

ALbrecht by Goeds genaden, Palens Grave op ten Ryn Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant, vau Zeelant, ende Heere van Vryeſlant, doen cond allen Luyden dat wy gegeven hebben, ende geven mits deſen Bryeve, onſer Lyever ende getrouwer Steede van Delff, om meenigen trouwen dyenſt wille dye zy ons ende onſen voorvoirderen gedaen heeft, oft Godt wil noch doen zel, ende omdat wy hem toeſeyden gratie te doen, voir dye vyer duyſent gulden, die zy ons gaven, doe zy ons hulden, alſulcke gratie, dat wy hoir vryheede vermeret hebben, ende verlangen van den Hage Poorthuis wtwaert ter zyecken lieden toe, ende an beyden zyden vanden twee weegen twaelf roeden breet, ende deſgelijx alſoo langhe ende alſoo breet vanden Poorthuyſe te Waterſloot wtwerts. Voorts ſoo bevelen wy onſen Schout van Delff ende Machtigen hem die nu is, off namaels weſen zel, off zynen gewairden Bode, dat hy vangen ende aentaſten mach van onſer weegen, buyten onſen Steede Vryheede van Delff ommegaende twintich roeden, alle dye geene daer onſe Schoudt op te ſeggen heeft, ofte ſeggen ſal hebben van onſen weegen, ende daer over te rechten nae onſer Stede recht van Delff, ende deſe voorſchreve Vryheden ſalmen nyet begraven noch beveſten ſonder conſente van ons, ofte van onſen Nacomelingen. In oirconden deſen Bryef Beſegelt mit onſen Zegele, Gegeven in Middelburch op onſer Vrouwen dach annunciatio, in't Jaer ons Heeren M.CCC.LXXXIX. naeden loop van onſen Hove.

Vryheden buyten de Stadt.

Ende hoe verre men vanghen mocht.

Boven dien heeft den Hertoch noch in 't ſelfde Jaer op onſer Vrouwen dach nativitatis, 't welck is Maria Geboorte / te weten den

8. September aen die van Delft oock de macht ghegeven / om een HAVE te leyden van Ouderſchie tot inde Maze, om alle Waeren en Koopmanſchappen daer door te konnen verhoeren / wederzijdts de Vaert veel hoogrechts gebende / daer by voeghende eenige conditionele reglementen en Ordonnantien / hoe ſy het beſleck van het werck ſouden moeten aenleggen / en waer naer ſy haer in het ſchieten van de Gracht en het uytvoeren van het Delven / ſoude hebben te reguleren / als klaerlijck blijckt inde Hantveſte ſelfs daer van hier nevens gaende.

Belangende Stadts Have.

ALbrecht by Goids genaden, Palens Grave op ten Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant van Zeelant, ende Heere van Vrieſlandt, doe condt allen Luyden, dat wy geoirloft ende gegeven hebben, oirloven ende geven onſer liever ende getrouwer Stede van Delff, om menigen trouwen Dienſt die zy ons ende onſen Voirvaders gedaen heeft, ende ons ende onſen Nacomelingen noch doen zal, een vrye Vaert gaende wter Stede van Delff tot inde Maze wt en in te vairen met hairen gueden, welcke Vaert gaen zal nyt onſer Stede voorſchreven, die Schie langes voor by den Dorpe ter Ouderſchye, ende Ooſtwaert van eene Hoff-Stadt diemen heet Sterrenburch, ende tuſſchen Ouder-Schie ende Sterrenburch, ſoo ſullen onſe goede Luyden van Delff graven door den Dijck vander Schyevaert, ende van den Dijck zullen zy graven tot anden ouden Maeſdijck, op ten Ooſthouck van Mateneſſer Dijck, daer oorbaerlixte gegraven is, ende dan zullen zy graven buyten dijck tuſſchen nyeuwen Lande ende Schoenreloo tot inde Maze toe.

Vrydom van Schiepvaert uyt de Stadt tot inder Maze.

Authoriſatie om te ſchieten een Vrye Vaert van Ouderſchie af tot inder Maze.

Voirt ſullen zy maken buyten den Dijck een Speuye, ende inden Ouden Maeſdijck een goede Sluyſe, die alſoo ſterck ende alſoo vaſt is, dat ons ende onſen Raide dunckt, datter ons Lant wel mede beſekert is.

Het werck wel te voorſien met Sluiſen en Speuje.

Voorts ſullen zy leggen een ſtercke Brugge, met eenre goeder Schotdeur inden Schyedijck daer zy eerſt beginnen te graven, ende deſe Vaert zullen zy maken zes Roeden wijt dryvens, ende vander Aerden, die uyter Vaert valt, zullen zy maken op elcke zyde een Dijck, beneden twee Roeden wijt, zes Voeten hooch, ende boven zes Voeten breet, tweedeel loops buyten, ende 't derdendeel binnen tot ouden Maeſdijck toe, ende van den Maeſdijck totter Speuyen toe, zullen zy maken eenen Dijck op elcke zyde vander vaert, beneden drye Roeden wijt, ende acht voeten hoich tweedeel loops buyten, ende zes Voeten boven breet, voort zullen zy eenen wegh houden op elcke zyde vande Vaert uyter Schie ten Ouden Maeſdijck toe, twee Roeden breet.

De Vaert hoe wijt en hoedanigh wederſijts een Dijck te maken.

Mitſgaders een wech

Voirt zullen zy graven eenen Colck vander Speuye tot inder Maze, daer hem die Schepen in bergen mogen, ende dye aerde diere wt valt, zullen zy leggen als hem nutſte dunct, oock moghen zy Hoeifden ende Pla-

Beroerende de Kulck, Hoofden en platen.

DELFS-HAVEN

DE MAES

1 Stadthuys. 2 De Kerck.
3 Kerckstraet. 4 Nieuwestraet.
5 De Lange Brugge. 6 Vaensstraet.
7 't Veerhuys. 8 't Bussse Wachthuys.
9 Koornmolen. 10 Backmolen.
11 Werf van 't O.I. Compagnie.
12 Lange Dyckstraet. 13 Cruysstraet.
14 Middelstraet. 15 Korte Dyckstraet.
16 Stadts Timmerwerf. 17 Werfstraet.
18 Schoolstraet. 19 Stadts Schoole.
20 Waterkraen en Wachthuysen.
21 Wegpoort. 22 Lynbaen. 23 De Schans.
24 Pietersstraet. 25 Bleyckersstraet.
26 Oude en vervalle Fortificatien.

P. Smith Exc.

Delfs- en Rynlandsche Peylen

De Maes Dyck

Platen maken off zy willen, ende alle 't Lant dat zy hier toe behooren, dat zullen zy gelden den geenen die 't toebehoort by goeden knapen, dattet weert is, ende off daer eenich scheel in viel, dan souden zyt gelden tot ons, ende tot ons Raedts zegghen, ofte des geenen dyen wy 't bevelen.

Het Lande daer toe noodigh zijnde aen te nemen ter taxatie van luyden hun dies verstande.

Voirt mogen zy dese voorsz. Vaert ende die Schye diepen tot Delff toe, alsoo dicke alst hem oirbaer dunckt.

Aengaende het diepen vsnde Vaert.

Voort en zal nyemant woonen op die Vaert binnen hondert Roeden nae, dan dier nu ter tijt woonen, ende die geene die de Sluysen, Speuyen ende Bruggen bewaren zullen, ende niemant en zal anders neringe doen binnen die hondert Roeden voorsz. dan Lantneringe, uytgeseyt die geene die woonen ten Dorp ter Oudersschie, dat is te verstaen tusschen die Hoele diemen vaert tot Rotterdam, ende dat Westeynde vander Kercken te Oudersschie, ende dese Vaert, Dijcken, Wegen, Sluysen, ende Spoyen met haren toebehooren, en sal niemant Schouwen, dan onse Schout en Schepenen van Delff, ende die mogen schouwen alsoo dicke alst hem nutte ende oorbaer duncken zal. Ende waert dat wy oft onsen Rade vernamen, dat in dese Sluysen, Speuyen ofte toebehooren eenige vreese ons Lants aenlage, dat zouden wy onsen goeden Luyden van Delff alsoo doen beteren, dat ons ende onsen Rade dochte dat ons Lant wel daer mede versekert waer.

Niemant binnen 100. Roeden nae by de Vaert te woonen.

Wien de de Schouwe over dese Vaert, dijken Wegen, Sluisen en Speujen &c. competeert.

Mits de selvige behoorlijk houdende.

Voirt en zal men tusschen Delff en der Maze op dese voorsz. Vaert, ende binnen haren Wech-Sloten op veertien Roeden breet, op allen Sluysen, Brugghen, Spoyen, niet moghen besetten, dan die Schout van Delff, ende die Boden die hy daer toe zetten zal, behouden den Ambochts-Heeren haer Recht, ende soo wie beset wort, die salmen rechtevoort een onvertogen recht doen, van den gheenen die hem daer beset heeft, na Rechte van onse Stede van Delff.

Noch eenige Iurisdictie ter breete van 14 Roeden langers de Vaert.

Voort alle breuken die inden beteyckende Lande ofte inder Vaert vallen zullen staen totter Schepenen proevinge, ende die zalmen berechten nae onse Stede Recht van Delff, mer wie Vecht of misdoet binnen den Dorpe van Oudersschie, dat sal berechten die Schout van Oudersschie, als ghewoenlyck is.

Alle misdaden beinnen de voorsz. Vrydommen vallende ter Viersschare van Delft behoorende.

Voort zullen wy eenen Nagel doen slaen inder Spoye, die Spoye niet op te doen, eer die Nagel boven water is, ende waert sake dat hier en boven yemant die Spoye opdede, dat soude hy ons beteren by ons ende by onsen Raide tot onsen wille.

Peyl hoe laegh het water alvoorens de Sluysen gheopent mochten wer

Voort waert dat wy yemant namaels gunnen wouden deur dese Vaert te varen ende daer inne te komen, die zoude staen tot onsen wille, ende dat souden zy gelden redelijcke kost met onse Stede van Delff tot taxeren van ons ende van ons Raedts, ende om dat wy onse lieve getrouwe Stede

Seeckere conditie die de Graef aen sich h reser-

veert om iemant particuliers het gerijf van deſe vaert te moghen verguonen, mits ve.geldende.

van Delff deſe voorſz. puncten belooft hebben ende beloven voor ons ende onſe Naekomelingen tot eeuwigen dagen wel vaſt ende ſtade te houden, ende hem daer toe te helpen dat ſy voortganck hebben ſullen als voorſz. is. Soo hebben wy in oirkonde hyer of deſen Brieve Bezegelt met ons Zegel, gegeven inden Hage, op onſer Vrouwen Dagh Nativitas, in't Jaer ons Heeren duyſen drie hondert negen ende tachtich.

't Voorgaen de Privilegie d'oorſpronck van Delfs-Haven.

Dit afſchrift accordeert met de autentiegue Copije in alles volkomentlijck / van ſtonden de Articulen (hier boven onderſcheydentlijck van den anderen geſtelt) in de voorſz Copije nae de oude eenvoudige wijſe in den anderen / ende ſulcks onghediſtingueert. Ende deſe Gunſt-brief was d' eerſte oorſpronck en d'opkomſt van Delfts-Have, 't welck ſoo veel te ſeggen is als de Haven der Borgers van Delft. Verſcheyde Schrijvers geven voor dat deſe Vryheydt ſoude bekomen ſyn / voor den grooten dienſt die de Delvenaers aen den Hertoch beweſen in een Veldtſlagh tegens de rebellighe Vrieſen, die de Engelſche aldaer op Hollantſche beſoldinge in garniſoen leggende beleghert hadden / in welcken gevalle / die van Delft den Hertoch ſoo broomelijck hebben by geſtaen / dat ſy alleen d' oorſaeck gaven van een geluckige Victorie. Want alle de andere Steden / den Heyerbaert en optocht refuſeerden / ten ſy den Hertoch ſelfs in Perſoon mede voor-uyt marcheerde; daer in tegen deel die van Delft op des Hertochs bede ſich vrywillich en bereyt lieten vinden / met een generreuſe reſolutie van d' Engelſche te ontſetten of noeyt weder te keeren / mits den Hertoch ſulcke trouwe dienſten als dan 't zijnder tijdt ende gelegentheydt wilde ghedencken. Hier uyt hebben eenige alleen uyt giſſinge eñ ſonder fondament op het papier gewropen / dat deſe Vryheyt als zijnde wel een van de conſiderabelſte / voor deſe daet in verghelldinghe ſoudt verleent zijn tot gherijf van haere Scheepen naer Zeelandt met Bier varende &c. Maer alſoo naer het uytwijſen van de oude Hollandtſche Chronicken * deſe geſchiedenisſe eerſt naderhant in den Jaere 1396. voorghevallen is / * en dat dit Privilegie ſoo veel Jaeren te voren is gepaſſeert / ſoo ſchijnen (onder verbeteringe) alle Schrijvers die ſulcks ſtellen / van malkander in deſen deelen miſleyt ende geabuſeert te ſijn / 't welck den geleerden Matthæus Voſſius (een van de curieuſte doorſnuffelers der Hollantſche Outheyt) ooch wel expreſſelijck heeft geobſerveert en aengetogen / ſeggende / datter eenige ſijn, dewelck naegelaten hebben, dat Hertoch Albert de Delvenaers om deſe Vromicheyt toegeſtaen heeft de macht om een Vliedt te leyden uyt de Rivier de Schie tot inde Maes, doch het blijckt dat zy qualijck geinformeert zijnde, niet vaſt en ſtaen, dewijl 't ſelfde verkregen is (gelijck uyt den originelen Brief ſelfs te zien is) inden Jaere 1389.* Den is ooch gheen geringe misſlach die den vermaerden Boxhorn, (behoudens ſijn reſpect en groote reputatie) in zyn Latyns Toneel van

Misſtellinge en abuys van diverſche vermaerde Auteuren hier over aengheweſen en wederleyt.

Kloeckmoedige reſolutie der Delvenaren.

* *Siet, Chron van Gouth. f. 414. a. Petit. Chron de Holl. Zeel &c. Liv. 3. f 314. Hiſt. de grayel. reg. in Holl. pag. 111.*

* *Matth Voſſ Annal. lib. 13. pag. 85.*

Abuys vande Heer Boxh.

van Hollant heeft begaen/als hy inde beschrivinge van Delft zeyt eenige Schrivers te hebben die sustineren dat het voorsz. Privilegie voor de voorspoedige en ghelucksige Zege over de Vriesen soude ontfangen zyn *daer hy nochtans den rechten datum stelt van dit Privilegie sonder d' Autheurs die hem soo verkeerdelyck hebben onderrecht / daer in eeniger mate te contradiceren/overslaende de Jaertyt van dese Batalie. En op een ander plaets / daer hy van Delfts-Haven, particulierlyck handelt / spreeckt hy sich eygenselfs en oock de waerheydt tegen / als hy seydt / dat dit Recht van dese Haven te delven, aen die van Delft soude vergunt zijn om een treffelijcke daet, ontrent den Iare 1404. Doch dit alles sal nu genoech sich selven rechten uyt het Privilegien ende getuygen hier boven gestelt. Middelerwyl schynen de Delvenaers voor de tyden van de opgemelte Victorie noch al andere by sondere diensten aen den Hertoch bewesen te hebben / tot dat hy eyndelyck in 't Jaer. M.CCC.XCIIII. Of gelyck sommige Copien houden M.CCC.XIII. de voorgaende mis daeden t'eenemael vergevende en vergetende / haer weder om toeghestaen heeft de Stadts Poorten te mogen op maecken / de Vesten te diepen / daerenboven de Stadts Jurisdictie noch vermeerderende / de Haven absolutelyck overgevende aen de Stadt alleen / sonder dat daer yemant anders van synentwegen eenich recht sal competeren / insgelycks verpacht hy haer ten eeuwigen dage voor een geringe somme de geheele Visscherye van de Zieken tot inder Maze &c. Den oversetter van het meergemelde Toneel van Hollant, heeft sich niet ontsien op syn eygen autoriteyt het aengewesen abuys van den Latynschen Auteur inde Oversettinge daer uyt te laten / en een ander die niet veel minder is in de plaets te stellen / sonder eenige Wettige redenen van bewijs daer by te bringen / want gemerckt hy bewust zynde / dat de voorschreve overwinninghe der Delvenaers daer d' oude Chronyck van spreeckt / niet eer gheschiede als 1396. soo schrijft hy dat dees volgende Handtvesten toe / als zijnde niet soo gherupmen tydt te voorzen gedepesscheert / alhoe wel het echter naer zyn datum noch drie Jaeren soude differeren. Doch het is blijckelijck dat het authentieq of principael / even wel maer twee Jaeren te voorzen is gedateert achtervolgens een geloofwaerdigh Vidimus ofte Certificatie van den Stadt-Houder Generael over Hollandt / Zeelandt ende Vriesslandt / ten tyde van Hertoch Philips de Goede / daer op luydende / in maniere als volcht.

in sijn Theatrum Hollandiæ.
*Boxh. Thea. p. 163.

Ibid. p. 155.

1394.

wat den translateur ofte Oversetter van Boxh; daer in heeft gedaen.

Vidimus van het volgende Privilegie van Hartoch Aelbrecht, omme de Poorten weder te mogen maken &c.

WY Lodowijck, Heere van den Gruthuyse, Prince van Steenhuyse &c. Ridder, Raet ende Kamerlink, ons ghenadichs Heeren des Hartoge van Bourgongien, Stedehouder Generael ende Raiden ons voorsz. Genadichs Heeren gecommitteert ten saecken zijnre Landen, van Hollant, Zeelant, ende Vrieslant, residerende in den Hage. Doen kondt allen

allen Luyden, dat wy ghesien, gehandelt, gehoort, ende gelesen hebben eenen besegelden Brief uyt hangende in een roden wasse, metten Zegel van wylen hoochgehooren, ende vermogende Vorst Aelbrecht Palensgrave op ten Rijn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, en Heere van Vriesland, wiens ziele Godt genadigh zy, gans gave ongecanselleert ende ongaraseert, spreekende van woorde te woorde als hier nae gheschreven staet. AELBRECHT by Godts genaden, Palens-Grave op ten Rijn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt van Zeelandt, ende Heere van Vriesland, doen allen Luyden condt, dat wy voor ons, ende onse Nakomelingen, onser goeder Stede van Delft, ende haren mede Poorteren, die nu zijn, of namaels wesen sullen, om meenigen trouwen dienst, die zy, ende haeren Voorvaderen, onsen Voorvaderen, Graven van Hollandt, ende ons gedaen hebben, ende ons, ende onse Nakomelinghen, of Godt wille noch doen sullen, sulcke gratie gedaen hebben, ende vryhede ende Privilegien gegeven, ende gheven met desen Brieve, als hier na geschrevenstaet. 1. In den eersten hebben wy gegeven geconsenteert, ende overlovet, dat onse Stede van Delft voorschreven, maecken mogen, ende timmeren die Poirthuysen van onser Stede voorschreve die deuren daer in te hangen, haer vesten te diepen, ende te wijden tot ons, ende onser Stede voorschreven profijt, ende oirboir, soo dat sy onse Stede voorschreven houden, ende bewaeren moghen, tot onsen, ende onsen Nakomelingen behoef, als goede Luyden schuldich zijn te doen.

De Stadt wederom met Poorten en Vesten te mogen sluyten.

2. Voort hebben wy onser Stede voorsz. gegeven, ende geven dat onser Stede vryheydt wesen sal, dat binnen den buyten wech gheleghen is, uytgeseydt die Abdissen ende des Cloesters recht van Reynsburch. Ende hebben oock onser voorschreve Stede vryheydt gemeert, ende meeren dertich roeden breet, van den buyten uytwaert van den Ketelpoort noortwestwaert omme, tot dat Noortdorper Poorthuys toe. 3. Item, dat wy, noch niemandt van onsen weghen bewinden en sullen, of eenich bewint, of bedrijf aen nemen in onser voorschreve Stede Haven Sluys, Spoije, Brugghe, ende Vaert, ende hoiren toebehooren, dan onse Gerecht van Delft, die nu zijn, of namaels wesen sullen. 4. Item soo en sullen over onse Stede voorsz. Haven ende Vaert niet meer Bruggen wesen, dan onse Brieven, die wy onse voorsz. Stede, daer of ghegeven hebben, inhouden ende begrypen. 5. Item hebben wy Verpacht onser Stede voorsz. duerende tot eeuwigen dagen, die Visscherijen in die Vaert, vander Zijeckerluyden streckende door Delft, in de Schie, ende voort suytwaert de Schie langhs inde Nieuvaert, ende de Nieuvaert langs, tot inde Maese, om elf pont s' Iaers te betaelen alle Iaers op Sinte Maertijns Dach inden Winter, ende gheloven ons en Stedet voorsz. die voorschreve Visscherije te wairen tot ewighen daighen als voorsz. is, ende diere voorschreve Visscherije en sal nyemant bewinden dan onse Gerechten van Delff, of dyen sijse voort bevelen, off verhueren zullen.

Vryheyt van de Stadt wederom vermeert.

Vrydom op de Haven en die by de Stat alleen te regeren.

Geen meerder Brugghe te maken over de Havensche Schie

Visscherije van die siecken tot inder Maze.

Item

6. Item hebben wy gegeven, ende geven onſe Stede van Delff voorſz. ende gratie gedaen, dat een yghelijck Poorter, off Poorterſſe binnen onſer Stede voorſz. verbeuren mach, ſijn Lijf ende ſijn goeden in gheene manyeren meer dan 't ſeſtich pondt, mar wat Poorter, off Poorterſſe voorſz. eenen dootſlach dede binnen onſer Stede, ende Vrijhede voorſz. dye ſoudt verbeuren ſijn Lijf, ende ſijns goets, nyet meerder dan tachtich pondt, worde hy verwonnen nae onſer Stede recht voorſz. ende daer mede ſullen alle ſijne andere goeden vry weſen, ende hun volgen, ſoo waer zy vaert, ende dan en ſal die Poorter off Poorterſſe nimmermeer in onſen Landen comen, noch in onſe Stede voorſz. ten ſy by onſeu gemoede, ende willen ende by des doiden maighen, behoudelick onſe Stede voorſz. anders hoirs rechts. 7. Item dat onſe Schout, mit onſen Gerechte van Delff, berechten ſal, alle bruecken dye geſchyet ſijn, tot deſen dage toe, binnen der Vryhede van onſer Stede voorſchreven binnen eenen Jaer nae date van deſen Bryeve, ende die breucken, die binnen der Vryhede van onſer Stede voorſz. noch geſchyen ſullen, dye ſal onſe Schoudt voorſz. mit onſen Rechter, dye nu is, off naemaels weeſen ſal berechten binnen 's Jaers, nae dat die breucken gheſchyen, off die geene dye die breucken gedaen hadde, ſoude daer off quyt weeſen, ende om dat wy deſe voorſchreve Puncten van Privilegien, ende Vryheden onſer voorſz. Stede, ende Poorteren, endr hoiren Nacomelingen, voor ons, ende onſer Nacomelingen tot ewigen daigen gehouden willen hebben, in alre maten als voorſchreven ſtaet, Soo hebben wy deſen Brief open doen beſegelen, mit onſen wthangende Segele, ghegeven inden Haege opten vj. Dach in Julio, in 't Jaer ons Heeren Duyſent drye hondert vyer ende 't negentich. Aldus geteyckent *Iuſſu Domini Ducis Ailberti: Præſentibus Domicello de Arckel, Domino de Gaesbeke, ende de Sevenberge &c. Domino Paulo de Haeſts. conſulibus. Iacobus Petri de Leyden. S. ex coffs.* Ende wy Stedehouder, ende Raiden voorſz. dan dit aldus gehoort, geſien, ende geleſen hebben, als vooren verclaert is, Soo hebben wy des toe een warachtich getuyge ons voorſz. genaden Hetren van Bougonjen Zegel geordoneert ten ſaecken ſijnen Landen van Hollant, Zeelant, ende Vrieſlandt voornoemt hier andoen hangen, opten xxviij. Dach van Octobrij, in 't Jaer ons Heeren Duyſent vyer hondert vyer ende 't ſeſtich.

Confiſcatie van Burgers goederen te redimeren me 60. guld. doch die een dootſlach begaet met 80. guld.

Dat alle miſdaden binnen s' jaers berecht moeten zijn.

Continuatie van het vidimus.

Belangende het vierde Artyckel van dit boven geſtelde Privilegie / daer geſproochen werdt van de Zuggens over de Vaert / te weten / tuſſchen Ouderſchie en de Haven deſer Stadt ('t welck men nu de Havenſche Schie noemt) en zijn noyt eenighe andere gheweeſt / dat men weet / als alleenlijck die van het oude Huys te Spange, beſijden de voorſz. Vaert gelegen / dewelcke van outs een Eygwecht hebbende van het voorſz. Huys Nooztwaerts op upthomende met verre van de Kerck in het Dorp van Ouderſchie / ende Ooſtwaerts op de

Eenige verklaringe van het voorgaen de Privilegie.

de Wech van Rotterdam / gelijck men noch op den dach van heden beſcheydelijck kan ſien aen de uytwech aldaer noch van outs ghelegen / welcke wech vermits de Vaert daer dwers doorheen ſtreckende / afgeſneden zynde / echter die van den voorſz. Huyſe het recht van een uytpat te behouden noch naderhandt een gerumen tydt by middele van een Brugge over de voorſz. Vaert hebben geconſerveert / welck recht die van Rotterdam, op ſeeckeren tyde bedechtelijck ſouckende te incorporeren / om tot irreparabile ſchade / preiuditie / ende achterdeel van die van Delft / een ſteene Heul ofte andere lage Brugge daer over te leggen / en alſoo de Vaert van groote Schepen aen de Stadt te beletten / ſoo heeft de Achtbare Magiſtraet deſer Stadt (het ſelfde naedeeligh oochmerck van die van Rotterdam / by tyts voorſichtelijck tegen moet ſiende) in aller maniere haer uytterſte debvoir aengewent om die van Rotterdam / in haer voor deſe Stadt ſoo ſchadelycke deſſeinen / te prevenieren en voor te komen / en ſulcks niet geruſt / tot dat ſy het gepretendeerde recht van den Heere van Spange eeuwighlijck en erflyck hebben afgekocht / inboegen ſy als nu deſe voorſz. Vaert teenmael vry en onverhindert zijn beſittende / nae dat ſy te vooren verſcheyde onluſten / bekommeringen en moeyelyckheden dies aengaende hadden gehadt / gelijck eenige ſtucken daer van onder de Archiven deſer Stadt geregiſtreert ghenoechſaem zijn uytwijſende. Voorts wat aengaet de twee laetſte Artijckulen verklarende hoe veel een Borger van Delft boven zijn Ayf verheuren mach / mitſgaders dat alle breucken binnen s' Jaers berecht moeten zyn / ſullen wy hier ſtilſwyggens voorbygaen / tot dat het elders beter ten propoſte mach dienen / als niet raeckende de vermeerderinge en wyder uytbreydinge van Stats juriſdictie daer van wy hier alleenlijck zyn handelende / maer aengaende de Viſſcherye in het vijfde Artijckel vermelt / alſoo deſelve inde Schie was ſtreckende door d' Ambachts-Heerlijckheydt vande Ketel, doen tertijdt toebehoorende den Heere van Waſſenaer, ſoo ſchijnen in 't eerſten ooch verſcheyden onluſten tuſſchen deſe Stadt ende den Heere van Waſſenaer voorvallen te zyn / tot dat ten laetſte de Magiſtraet van Delft met Heer Philips van Waſſenaer Burch-Grave van Leyden in onderhandelinge wederzyts minnelyck verdragen ſyn / als voorhenſchynlyck is blyckende uyt 't volgende.

Hoe die van Rotterdam de vaert van Delfs-Haven hebben ghepoocht te verhinderen.

Andre moeilijckheden ontſtaen uyt het 5 Artijckel doch veraccordeert int Iaer 1410.

Contract met den Heer van Waſſenaer nopende de vrydom inde Viſſcherye van de Schie ſtreckende door Ketel-Ambacht.

PHilips Heere van Waſſenaer, Burch-Grave van Leyden, doe condt allen Luyden, want onſe genadige Heere Hertogh Aelbrecht Zaliger gedachten, Verpacht heeft onſen Liever ende beminden Vrienden der Stede van Delft, die Viſſcherije inde Vaert van zieker Luyden buyten Delff doorgaens der Stede voorſz. ende voort Zuytwaerts die Schie langes, alſoo verre als haer Vaert gaet, ſtreckende totter Maze toe, in welcke Vaert ende Viſſcherije onſe Heerlijckheyt van Ketel-Ambocht ſtrecken-

ſtreckende is, daer wy ende onſen Broeder, dien Godt genadich zy, der Stede voorſz. tot veel tijden om vervolcht hebben ende beklaeght, ſoo zijn die zelve onſe Vrienden der Stede voorſz. met ons gantſchelijck overdragen, als van onſe gebreken voor geroert, ende hebben ons dair wail tot onſen wille off voldaen ende vergenoucht, des hebben wy hem weder overgegeven ende quytgeſchouwen die Viſſcherye vander Schye alſoo vere als voorſz. is, ſonder ons in eenigerwijs daer of te onderwinden, ſtreckende van hare Vairt voortwaerts alſoo verre als Ketel-Ambocht gaet, behoudelijck ons onſe Ambochts Heeren Recht, ende hebben der zelver Stede ende haren Nakomelingen gelooft voor ons en voor onſen Nakomelingen alle dit voorſz. toeſeggen te waren tot eeuwigen dagen, in kenniſſe hier of ſoe hebben wy deſen Brieff Bezegelt met onſen Zegel hier aengehangen, Gegeven op des Heylich Cruyſdagh avont, in 't Jaer ons Heeren duyſent vier hondert ende thien.

Gifte van Hertoch Jan van Brabant: 1424.

Nae deſe heeft Hertoch Jan van Brabandt, **tweede Man van** Vrouwe Jacoba **in 't Jaer** 1424. **Op den laeſten dach in Febzuario tot merckelijcke beneficie van de Habe / deſe Bzyheyt aende Stadt van Delft gegeven / dat alle de ghene die** binnen de veerthien Roeden **wederzyts langers de Schie woonen vande Stadt af tot de Maes toe Poozters recht ſouden hebben / ſoo menichmael als de Magiſtraet vande Stadt ſulcks oozbaerlyck bont ende conſenteerde / mits behoudens een yder Ambachts Heer zyn recht.**

IOhan by der genaden Godts Hertogh in Lotrijck, van Brabant, ende van Lymburch, Marcgrave des Heylich Rijcx, Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende Heere van Vrieſlant, doe condt allen Luyden, want alle tijtelijcke zaken by vergetenheyt der Menſchen, metter tijt verganckelijck zijn, ſoo iſt wel noot ende behoorlijck, datmenſe met gheſchrifte eeuwich make, opdat zy tot allen tijden inder Luyden ghedachten jeghenwoordich ſchijnen, ende overmits outheyt van Jaren niet en vergaen, hierom iſt dat wy met guede zinnen overdenckende, ende aenziende menigen trouwen dienſt, die onſe lieve ende getrouwe Stede van Delff onſen zaligen Voorſaten, Graven ende Heeren van Hollant ende van Zeelant gedaen hebben, ende ons off God wil noch doen zulllen, in toecomende tijden, der zelver onſer getrouwer Stede van Delff ende allen heuren Poorteren, die nu zijn, ofte naemaels weſen zullen, gegeven hebben, ende geven mits deſen onſen jegenwoordigen Brieff, zulcke Puncten van rechte, voordeel, ende vryheden, als hier na geſchreven ſtaen.

Vryheden van die van Delft 14 roeden aen wederſijde de Schye.

Inden eerſten dat alle die geene, die Zuytwaerts uyt van onſen goeden Stede van Delff, tot inder Maze toe binnen veertien Roeden aen beyden zyden vander Vaert, nu ter tijt woonen, of namaels woonen zullen alſucke Vryheden, Rechten, en Privilegien gebruycken zullen, als die Ingeſeten Poorteren doen, die binnen der Stede Veſten woonachtich

zijn, ſoo verre als zy 't aen der Stede verſoecken, als dat toebehoort, behoudens elken Ambocht zijns Rechts.

'twelck naer een byſondere confirmatie noch eyndelijck by de Stadt ſelfs is te niet ghedaen.

Maer het blyckt dat naederhandt ſulcks ten beſten van de Stadt niet langer is goet gevonden / overſulcks oock niet in ghebruyck is gecontinueert / maer afgeſchaft en geabrogeert / om de Burgers en Ingeſetenen / gelyck in het eerſte Hooftſtuck mede geſeyt is / binnen de Stadt te behouden / echter moet men deſe Vryheydt in die tyden ſeer voordeelich geacht ende ghehouden hebben / naedemael het ſelfde ten verſoecke van de Magiſtraet / naederhant in 't Jaer 1452. Doorluchtigen Hertoch Philips van Borgondie by genaemt de goede / is gheconfirmeert en teenemael gerenoveert / gelyck wy dat datelyck ſullen ſien / niddelerwyl heeft den ſelfden Hertoch Philips noch vier Jaer te vooren tot verbeteringe ende verſeeckeringe der Stadt verleent / dat men deſelfde mochte Bemuyren / en andere Edificien tot de Fortificatie dienende maecken / in ſulcker voege dat zy ſich tot allen tyden in poſture van defendentie ſoude konnen ſtellen / tegens alle overvallen en inbaſien van verderffelycke Vyanden / gemercht Hertoch Albrecht in zyn Privilegie van den Jaere 1394. wel hadde geconſenteert dat men de Poorthuyſen wederom mochte optimmeren / de Veſten diepen / en anders / ſonder nochtans gewach te maecken van muyren of Toorens te herſtellen / dies ſy noodich hebben geacht te weſen hier van Octroy te verſoecken / gelyck by deſen oock abſolutelyck hebben verkregen / daer benevens oock noch een Acte van Authoriſatie / dat men de Banden en Ballingen van 't gewyde (daer zy anders vrye toe vlucht hadden) ſonde mogen afhaelen / 't welck in die tyden al een byſondere groote Juriſdictie was / inſgelycks upt de ſelve conſideratie Octroyeert hy oock / dat niemant ſonder conſent eygene Woonſtede mochten maecken / op ſeſtich Roeden nae de Vryheyt deſer Stede / en dat alles om redenen ende motiven inde Handveſten ſelfs naeder geſpecificeert ende verklaert.

Wat Hertoch Philips van Borgondie tot verbeteringe van de Stat gegeven heeft. 1448.

PHilips by der gratien Goids, Hartoge van Bourgongen, van Lotheringen van Brabant, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen van Artois, van Bourgongen, Palatijn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, Marc-Grave des Heylichs-Rijcx, Heere van Vryeſlant, van Salins, ende van Mechelen, doen condt allen Luden, jeghenwoordich ende toe te komen, dat wy ter bede, ende ſupplicatie, van onſen wel geminden, dye Burgemeeſteren, Scepenen, Raide, ende al 't ghemeyne onſer Stede van Delff, dye ons hebben doen thonen, ende te kennen geven, hoe dat onſe voorſchreeve Stede van Delff, een notabile Stede es wel grootelick ende notabelick geprivilegeert, ende gehantveſt by onſen voirvorderen, ende hoe dat onſe ſelve Stadt, over ſeeckeren tijt voorleden vercreech, ende impetreerde, van

wijlen

wijlen was den Hartoge Aelbrecht Grave van Hollandt, wyen Godt genadich zy, een ſeecker Privilegie ende Hantveſt, te weeten dat zy ſouden mogen delven, die Graften, ende Veſten vande voorſchreve Stede, maecken en timmeren die Huyſen van der Poorten, ende dair an hangen die dooren, ſonder eenich mentie off ghewacht te maicken van Muyren, Thoornen, ende andere ſaicken, die nochtans wel nootſakelijck ſijn der voorſchreve Stadt, ons oetmoedelijck biddende ende verſoukende, die voorſchreve van onſer Stat van Delff, dat ons gelyeven wil te conſenteren, dat ſoo wanneer die voorſchreve Stadt des vermogen, ende tayſement hebben ſal, ſoo mach doen maicken Muyren, Thoornen, ende andere edificien ende reparatien oirbaerlick tot bewaerniſſen, ende beſcermiſſe der ſelver onſer Stadt, in ſulcker vougen ende manyeren, datſe mach weeſen bewairt ende onderhouden 't onſen proffyte, jegens eenige laſten van oirloghen ende anderſins, die ons ende onſen Lande van Hollant overcomen mochten, dies Godt verde, ende oock dat dye omme ſetene van daer ontrent daer hebben moigen hoer vertreck ende bewaerniſſen. Ende oock meer dat wy hem conſenteeren ende wilcoren willen dat geveylt, ſoo dat iemant van nu voortaen gebannen worde byder Weth vandervoorſchreve onſer Stadt, om eenige miſdaden, ende dat boven dyen deſelve gebannen quame binnen der voorſchreve Stadt, ende hemluyden bevryeden op Heylige, ende gewyede Steden, dat menſe dair of halen ende nemen ſoude moighen, by alſoo dat ſy by conſente vanden Biſſchop van Utrecht, wien de Saecke angaet, om terſtont daer off Juſticie te doen, nae hoiren verdyente, als off ſy gevangen waren, buyten gewyeden Steden, ende dat omme dies wille, dat in tyden verleeden, daer off comen ende gevallen zijn, ende noch meer komen en ghevallen mochten veel onghevals, ende dair toe oock dat wy hem gonnen, ende conſenteren willen, dat eygheen van wat ſtate hy zy oprechten noch maicken eu mach, Huyſen noch oock aennemen te maickene eynighe Woenſteeden op tſeſtich Roeden nader Vryheyt vanden voorſchreeven Steede, het en ſy by conſente vander Vroetdomme ende Ryckdomme der ſelver Stadt, ende dat om dies wille dat binnen corten tyden harwaerts, een dye ghebannen was uytter voorſchreve Steede daer nae uyt hem ſelven, ende by ſynen vryen wille heeft gedaen maecken ende timmeren een Huys op vijff of ſes Roeden nader eenre Poirte ende Graft vande voorſchreve Stadt op 't Heerſcip, ende Leen vander Abdiſſen van Reynſburch daer hy hem geſtelt heeft te wonen, ende tauarne te houden, ende comen dair daghelijxs veele Ballingen ende ander licht geſelſchap beyde Mans ende Vrouwen, dye by Nachte gecomen ſyn, in onſer voorſchreve Stadt, ende aldaer bedreven veel groote ruytheeden, boven dyen dat zy ghebannen hebben gheſyn als voorſchreven is. Ende dat wy den voorſchreve ſuppliante, in ende wter name van onſer voorſchrvee Stadt, hyer op willen verlyenen onſe opene Bryeve van Privilegien, ende Hantveſten, den ſelven onſer Stadt van

Muyren ende Thorencn om de Stadt te mogen maken.

Die gebannen zyn uyt Delft gheen vryheydt op Ghewyde plaetſen te hebben.

Den Ballingen van 't Gewyde te haelen.

Geen woonſteden te maken op lx. Roeden naeder vryheydt deſer Stede.

Delff, nae groote, eude rype deliberatie van Raide daer op gehadt, willende ende begeerende onſe voorſchreve Stadt van Delff gerepareert, ende gheſtarckt te weſen, te bewaerniſſe van diere ende vande voorſchreve Supplianten onſe onderſaten geneycht tot hoiren verſoecke, ende ſupplicatie, overmits de goede getrouwe, ende danckelicke dyenſte ons by hem hyer voortijts gedaen te velen ſtonden, ende hopen dat ſy ons noch doen ſullen, Hebben verlyent geconſenteert, ende gewillecoert, verlenen, conſenteeren, willecoeren, ende uyt onſer ſpecialer gratien gonnen mits deſen onſen Bryeve voir ons, ende onſen erven, ende Nacomers, Graven ende Gravinnen van Hollant, dye voorſchreve dry poincten, ende Articulen hyer boven verclaert, in forme van Privilegien ende Hantveſten, omme daer off, ende van elcken van dien voorſchreve poincten van nu voort an te uſeren, ende gebruycken nae hoiren inhouden, Behoudelick dies als vanden derde ende ſeſte Poyncte ende Articule, het en waire immer by oirlove, conſente ende Octroye van ons off onſen erven, ende Nacomers, off oock van dyer vander Weth, van onſer voorſchreve Stadt van Delff, ende behouden oock dyes, dat dye geene die erffachticheden hebben, binnen den bewinde ende linage van de voorſchreve 'tſeſtich Roeden, ſullen mogen ſonder begrype maecken off doen maken, ende oprechten cleyne Huysekyns, om haire Beeſten ende yruchten daer in te beſteden, ende vertrecken, ſouder ymer dat die voorſchreve geerffde in die ſelfde Huyskens ſullen moghen Woenſte, Herberge, off taverne noch Cabaret houden. Ontbyeden daer om ende beveelen onſen lyeven, ende getrouwen den Heere van Lamoy Ridder onſen Raet Camerlinck ende Steedehouder in onſen Lande van Hollant, Zeelant, ende Vryeſlant, onſe Raeds-Luyden by ons geſtelt, ende gecommitteert ten ſaecken onſer voorſchreve Lande, weſende inden Haege, onſen Rentmeeſter Generael der ſelver onſer Landen, onſen Schout van Delff, ende allen anderen onſen Rechteren, Amptlyeden ende Officieren dye nu ſyn, off naemaels weſen ſullen, ende hoiren Stede Houweren ende oock allen onſen Onderſaten, ende een jegelicken van hem wient aengaen mach, ende alſoo hem toebehoort, dat ſy die voorſchreve Supplianten, ende onſer voorſchreve Stadt van Delff, van deſer onſer gratien, Privilegien, ende Hantveſten, ende van al den inhouden van deſen onſen Bryeve, van nu voort an, laten ende ghedoghen, uſeren, ghebruycken, ende genyeten van punte te punte, pacivelick, ruſtelick, vredelick, ende tot eeuwighen daighen ſonder hun eenigen hinder, letſel, moyte ofte ongebruyck daer in te doen, of doen doen, ende laten geſchyen, nu noch in toecomenden tyden, in eeniger wys ter contrarie, want ons dat alſoo gelyeft. Ende ten eynde dat deſe ſaecken vaſt ende geſtadich blyven tot eeuwigen daigen, wy hebben onſen groten Zegel hyer an doen hangen, behouden in anderen ſaicken onſe ende in allen anderen elx anders Rechten. Gegeven in onſe Stadt van

Brueſſel

Brueſſel, in dye Maent van Aprilis, in't Jaer ons Heere M.CCCC.XLVIII. voir Paeſſchen.

Op te Ploye geſchreven,

By my Heere den Hartoch.

Noch onderteyckent

D. La Porte.

Uyt deſe toelaetinge van Hertoch Philips van Bourgonie, datmen de Stadt met Toozens en andere wercken meer ende meer mochte Fortificeren / zyn miſchien ontſtaen de twee oude ſtercke Toozens aen de Zuytſyde van de Stadt gelegen / daer wy boozhenen * van vermelt hebben / aen de welcke men noch onlanghs ſach eenighe in ſteenuytgehoude Bourgonſe krupſen de gedachteniſſe vande boozlede euwen noch afbeeldende. Boozts nademael de welvaert vande ſtat van Delft / ontrent deſe tydt noch dapper toenam en dagelycks vermeerderde / vergunde noch de gemelte Boozſt dat zy haer Have grooter mochten maecken ten eynden een meerderaental van groote Schepen aldaer mochten Havenen / gemerckt altans de Navigatie ende Comercie luſtigh begon te wackeren / ſulks dat ſy permiſſie verkregen om noch een Haven te maecken / daer toe vergunde den Hertoch de vryheydt van dertich Roeden breet weder-zyts de boozſz. Vaert ende Haven t'eynde de veerthien Roeden van zyn Boozſaten verleent / den Brief hier van gegeven luydt aldus:

* *Siet boven in't eerſte cap. pag. 8 en 10.*

Denſelfden Hertoch Octroyeert vergrootinghe vande Haven vermits toenemen vande welvarentheyt deſer Stede.

1451.

PHillips by der gratien Goids Hartoch van Bourgongien, van Lothrijck, van Brabant, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artoys, van Bougongen, Palatyn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, Marcgrave des Heyligen Rycx, Heere van Vryeſlant, van Salins, ende van Mechelen, doen cond allen Luyden. Alſoe onſe geminde dye van onſer Steede van Delff, ons getoent, ende te kennen gegeven hebben, hoe dat dye Vryheyt, ende rechte vander Vaert, ende Havene, onſer voorſchreve Stede van Delff ſtreckende es, vander ſelver Steede tot inder Maiſe toe, ende veertien Roeden op elcke ſijde vander voorſchreve Vaert ende Havene, ende dat die guede Lieden vander voorſchreve onſer Steede in goeden wille ſijn, om die vermeeringe des gemeens oirbaers, in onſer voorſchreve Steede, ende onſe Onderſaeten daer inne geſeten aen te nemen die Neringe ende Hanteeringe van t'Zee te reyſen, omme 't welcke te doen hem behouven ſoude Scepinge daer toe nut ende dienende, welcke Scepen ſoo nyet en ſouden konnen, noch moigen bergen, noch leggen, in hoire voorſchreve Havene, overmits ende ghemerckt dat hy veel te cleyn ende te nauwe is, het en wair dat wy hem hier in gehulpich worden ende voorſien wilden van te mogen vermeeren ende grooten hoir voorſchreve Havene off

Redenen ende motiven tot de volgende gifte.

De Haven wert te klein en te nauw voor de Schepen.

op

op dat noet zy een nyeuwen te moygen maken op haers selfs lant, ende verlenen noch meer Vryheyt, dan zy tehans hebben, om 't welcken zy ons oedmoedelyck gebeden, ende versocht hebben. SOO IST, dat wy den voorschreven van onset Steede van Delff in vorderinge, ende vermeerderinge des gemeens oirbaers aldaer, hebben gegonnen, verleent ende geconsenteert, ende mitt desen onsen Bryeve, hyer op gehadt 't advys, ende goetduncken van onsen Raide, gonnen, verlenen, ende consenteren, voor ons, ende onse erven, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant dye vryheyt van dertich Roeden breet, an elcke zyde vander voorschreve Vaert, ende Havene tenden de voorschreve anderen veerthyen Roeden voornoemt, om aldair te moghen maken een nieu Havene, wt haer selfs Lant, ende Erve, om hoir voorschreve Scepen te mogen bergen, ende leggen, ende oock datmen binnen der voorschreve Vryheden sal mogen timmeren ende Huisen maken, sulck, ende soo veele als den voorschreve onser Steede van Delff guet, ende oirbaer dunckn sal, om die Luyden vander Neringhe voorschreven daer te mogen logieren, ende hoir gerijf, ende gadinge te hebben alst dat behooren sal, behoudelijck onse ende yeghelicx Recht, ombieden daerom ende bevelen onsen lyeven getrouwen Stedehouder, ende Raetsluyden, by ons gestelt totten saicken onser Landen van Hollant, Zeelant, ende Vryesiant onsen Luyden vande Reeckencamer inden Haege, onsen Schoudt van Delff, ende allen anderen onsen Dienaeren, Justidyers, ende Officyers, dye nu syn, ende namaels wesen sullen, hoiren Stedehouderen, wyent aengaen mach, ende elcken bysonder; Alsoe hem toehoirt, dat zye die van onser Stede van Delff deser onser tegenwoordiger gifte ende consente, en van allen 't inhouden deses ons Bryefs, alsoo ende inder vougen ende maten voorsz. doen laten, ende ghedoghen, rustelick ende vredelick ghenyeten, ende ghebruycken, sonder hun nu noch in toecomenden tijden eenigen stoot, hinder, letsel of ongebruyck daer in te doen, ofte te laten geschyen in eeniger wys ter contrary, want ons alsoo gelieft, ende willen dat gedaen zy, ende des 't oirconde hebben wy onsen Zegel hier aen doen hanghen, Gegeven in onse Stede van Bruesele drye dagen in Julio in 't Jaer ons Heeren M. C. C. C. C. een ende vijftich.

Vrydom van xxx Roeden, tevnde de xiiij. roeden van outs vergunt om de Haven te vergrooten ende aldaer meerder ende soo veele huysen te timmeren, als by goetvinden der Magistraet deser Stat sal werden toegelaten.

1452. **Geen Jaer daer nae gheschiede de confirmatie / op het Privilegie van Hertoch Jan van Brabant, als Grave van Hollandt in dato 1424. Daer wy hier boven van ghesproocken hebben / welchers inhoudt was / dat die langhers de Schie woonden / Stadts Vryheyt souden genieten.**

Renovatie van het Priv. gegeven by

PHillips by der gratien Goids Hartoge van Bourgongen, van Brabant, van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artoys, van Bnurgongen, Palatijn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van

van Namen, Marc-Grave des Heyligen Rycxs, Heere van Vryeſlant, van Salyns, ende van Mechelen, doen condt allen Luyden, Alſoe onſe geminde Burgemeeſteren, Schepenen, ende Inwoenders onſer Stede van Delff, ons te kennen gegeven hebben, hoe dat zy onder andere hoire Privilegien, ende Vryheden, hebben een Privilegie, dye hemluyden gegont, ende gegeven is geweeſt, by Zaliger gedachten onſer ſeer lieve Neve wijlen was Johan, Hartoige van Brabant, als Grave van Hollant, by den welcken die ſelve onſe voorſchreve Neve voor hem, ende ſijnen Nacomelingen, Graven, ende Gravinnen van Hollandt, hunluyden onder ander ſaecken gegonnet ende gegeven heeft, dat alle dye gheene dye Zuytwaert wt, van onſe Stede van Delff tot inden Maiſen toe, binnen veerthyen Roeden aen beyden zyden, vander Vaert doe ter tijt woenden, of naemaels woonen zouden, alle ſulcke vryheden, Rechten, ende Privilegien, gebruycken ſouden, als die Ingeſetenen Poorters doen, dye binnen der ſelver onſer Stede Veſten woonachtich ſijn, Alſoe verre als zijt ander voorſchreve Stede van Delff verſoucken, als daer hyer toebehoort, behouden elcken Ambochts-Heere ſijns rechts, ende overmits dat wy tot onſen blydelicken incomen, in onſe voorſchreve Lande van Hollant, belieft heeft te confirmeren, te veſtigen, ende te conſenteren den gemenen Ridderſcippen, Sciltknechten, goede Steden, ende Onderſaten van onſe voorſchreve Landen van Hollant, alſulcke Privilegien, oude coſtumen, ende gewoenten als zy hadden vercregen van Saliger gedachten onſe Voorſaten, Graven, ende Gravinnen van Hollant, byſonder van onſen ſeer geminden Neve, Hartoge van Jan van Brabant &c. Ende mit onſen Bryeve, die wy hemluyden gemeenlicke daer op verleent hebben, beloeſden, ende ſworen elcken van onſen Steden voorſchreven van Hollandt, hemluyden daer op te geven, ende te verlenen onſen zonderlinghen Bryeven, van confirmatien, alſoe die voorſchreve thoeners ſeggen, ende hyer om hebben zy ons zeer oetmoedelijcken doen bidden, ende verſoucken, dat wy die voorſchreue Priuilegien inde manyeren, als onſe voorſchreve Neve, Hartoge Jan van Brabant, als Grave van Hollant voorſchreve hemluyde verleende, wy confirmeren wouden, ende in alſoe verre, alſt van node es, hemluyden van nyeuwes die ſelve Privilegie te verleenen, ende hemluyden daer op conſenteren, ende doen expidieren, onſe Brieve daer op behouflick ende notelick, daerom iſt dat achter dyen, dat by onſen lieven, ende ghetrouwen Stedehouder Generael, ende andere Raetſluyden, by ons geſtelt, ende gheordonneert in onſe voorſchreve Landen van Hollant, reſiderende inden Haege, by onſer Ordonnantie doorſyen geweeſt, hebben die openen Brieven vanden voorſchreve Privilegien den voorſchreven thoenders verleent by den ſelver Saliger gedachten onſe Neve, Hartoge, Jan van Brabant, die welcke Bryeven inhouden twee punten ende Articulen, daer off dat eerſte es, dat ſelve punte

Hert. Ian van Brabant nopende de vryhede van 14. Roeden wederzijts langhers de Schie van de Stadt af tot in de Maze.

punte hier verclaert, Gelijck dat blijckt by den inhouden van den brieve voorſz. hyer nae volghende. **Hier was het voorghemelte Privilegie van** Hertoch Johan **'t eenemael van Woort tot Woort gheinſereert en tuſſchen ingelyſt / even ghelijck het principaelſte daer van tot deſe ſaecke dienende hier boven * is geſtelt / daer nae volcht d' approbatie van Hertoch Philips met deſe woorden.** Wy hier op gehadt 't Advys, ende goetduincken van onſen voorſchreven Stedehouder, ende Raetſluyden van Hollandt, hebbende die voorſchreve Bryeve hyer voren geroert, in alſoe verre alſt angaet den voorſchreven eerſten punten, ende Article van waerde, die ſelve Brieven, ter Oetmoediger beede, ende ernſtelick verſoucke van den voorſchreven thoeners, geneycht weſende totter ſelver hoire oetmoediger beede, hebben voor ons onſe erven, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant, belieft, geveſtiget, geapprobeert, ende confirmeert, ende by onſer ſonderlinghe gratien, mit deſen onſen teghenwoordighen Bryeve, belyeven, veſtigen, approbeeren, ende confirmeeren, alſoe verre, alſt angaet, den voorſchreven eerſten punte, ende Article, inden formen, ende manieren alſt hyer boven inhout, ende verclaert ſtaet, alleenlick, ende anders niet, Ontbieden daerom, ende bevelen, onſen voorſchreve Stedehouder, ende Raetſluyden onſen Rentmeeſter Generael van Hollant, onſen Bailliuwen van Delftlandt, ende Schyelant, onſen Schout van Delff, ende anderen onſen Rechteren, ende Dyenaers, dye dit angaen mach, ende behout, of hairen Stedehouder, dye nu ſyn, of namaels weſen ſullen, dat van onſer voorſchreve gratien ende confirmatie, mitſgaders van der voorſchreve eerſten punte, ende Article, ende van al den inhouden van den ſelven Article, zy en elx van hem byſonder, in alſoe verre alſt hem angaet ende behoort, doen ghedooghen ende laten die voorſehreve thoners, ende haer Naecomers volcomelick, rnſtelick ende ewelyck beſitten, ende gebruycken, ſonder hemluyden te doene, ofte doen doen, noch gedogen ghedaen te weſen, noch nyemant van hem eenige hinder, letſel, of becommeringhe ter contrarien, wanttet ons alſoo belieft gedaen te weſen, in oirconden, zoo hebben wy onſen Zegel hier aen doen hangen. Gegeven in onſe Stede van Rijſel, den xij. Dach van Maert, int Jaer ons Heeren duyſent vyer hondert twee en vyftich.

* Pag. 71.

Weinich Jaren nader hant / te weeten / omtrent heertien hondert 60. **ofte** 70 **wert tot vermeerderinge / avancement / en voortgangh van Delfts Haven by den Heeden Raet ofte gantſche Vroedtſchap deſer Stadt ghewillekeurt ende ghestatueert / in maniere als volcht.** Schout, Schepenen ende Raide der Stede van Delff, hebben gekeurt dat niemant die Poorters van Delff zijn, eenigerhande guet wtvaren moeten inder Maſen, noch vander Maſen inbrenghen, noch nerghens doer voeren, noch overſchepen, en moeten, wat boven een half vat ſwaer

Oude Keure tot beneficie vande Haven.

ſwaer is, anders dan in die nieuwe Delftſche Haven, by den boeten van drie pont, een derde den Heer, een derde den Geſelſchap, ende een derde den aenbrengher, ende wie men anbrenghet van deſen punten ende niet betughen en mach, ſalmen zetten tot hairen eede. 't Welck nu veel ſoude verſcheelen/en verre daer van daen is/datmen deſe avantageuſe en voor de Stadt ſo favorabelen keure ſoude doen obſerveren/werdende ('tgeen voorwaer in ſich ſelven ſchandelijck en beklaeglijck is) by de meeſte weinigh ofte egene de alderminſte onderſcheydt gemaeckt/of ſy haer Vaderlijke Stadt/en haer eygen Medeburgers/of die van andere buyten gheleghen Plaetſen benificeren. Voorts in 't ghenerael de vrydom en het rechts gebiedt deſer Stadt concernerende/die in 't eerſte niet wyder/ dan alleen binnen den omringh van haer Wallen ſtrecktе/ was nu naederhandt tot verſcheyde tyden (gelijck wy ſucceſſivelijck hebben aengewеſen) meer en meer rijckelijck vermeerdert en toe genomen / ſulcks dat Hertoch Philips ten regarde dat het was een Stadt van Coopmanſchap en hanteeringhe daer noch by dede de macht bande delinquanten en quaetwilligen te mogen bannen anderhalf myl rontſom buyten de Stadts Vryheydt/ welcke Banniſſementen in deſe oude tijden ſoo ſtrictelijck wierden geexecuteert / dat in gevalle ymandt Gebannen zynde / betuyght wierdt / voor d'expiratie van zyn Banniſſement / binnen de palen van dien / 't eenigher tydt ghеſien te zijn / als dan verſteecken was van het recht van opdt zijn leefdaghen gedurende/ wederom binnen Stadts Vryheydt te moghen verſchijnen/ ſonder des doodts ſchuldich te zijn / achtervolghens ſeeckere keure daer teghen gepronuncieert. Schout, Schepenen ende Raide der Stede van Delff, hebben eendrachtelicken ghekeurt, dat ſoe wie voort an ghebannen wordt, wtter Stede ende Vryheyt van Delff, op ſijn lijf, oghe, ofte hant, die ſel wel toeſien, dat hi binnen zynen tijt dat hi gebannen ſal weſen, niet en coem, en gae, noch en keere, binnen der Stede of Vryheyt van Delff, want wairt dat hi binnen zynen gebannen tijt inder Stede ofte Vryheyt van Delff quame, ofte geweeſt hadde, die ſel terſtont als hi binnen zynen tijt dair in comt, gebannen weſen, ende men bannet hem nu ende alſdan als nu hondert Jaer ende eenen dach, dats te weten dat hi na dier tijt nymmermeer inder Stede ofte Vryheyt van Delff, comen, noch weſen en ſal mogen', op ſijn lijf. Ghedaen in 't Jaer 1472. Op ten 28. dach in Novembri. Noch langen tijd naederhandt is gekeurt / dat ſoo wie eenen Ballingh uyt deſe Stadt gebannen zynde op ſyn lijf / binnen Stadts gebiet wiſt te appzehenderen / ende ſelfs in s' Heeren Gevanghenisſe over te leveren / die ſoude genieten de ſomme van houdert ponden / ende die binnen het ſelfde deſtrict eenen wiſt aen te wijſen/ ſulcks dat hy in handen van de Juſtitie quam te geraecken / voor de ſoodanige waren vijfthich ponden. * Ende al hoe wel nu Hertoch Philips deſe

Welcke Keure iammerlijk verloopen en vervallen is.

Limiten van Banniſſementen ten tijde van Hertoch Philips.

Strickte executie van 't bannen onrent deſe tijden.

Oude Keure teghen de Banditen.

*Sict de laetſte oude Keuren van Moort Branders en Ballingen Art. xc

Hoe verre den Schout van Delft Vanghen mocht ten tyde van Maximiliaen &c.

Andere gunſten byde ſelfde bewesen.

Blijck dat deſe Stadt van oudts een voornaeme Koopſtadt was.

Dyphept en Juriſdictie van het Bannen/ ſoo veel verder als te voozen hadde geextenderrt / nochtans d'authoziteyt aen de Schout nieten hadde verleent / om ſoo verre de Juſtitie te moghen oeffenen van te Vanghen / in voeghe dat de Vandyten als den Baliuw van Delft-Landt haer niet ghenoech achter volchde/ zy altemets haer perſonagie ſoo gewelbigh ſpeelden / dat de Burghers ſich naeuwelycks beplich bupten de Poozten dozſten beg ven / 't welck alſoo het tot groote præjuditie en bedignatie van de Juſtitie was ſtrechende / ſoo is by Maximiliaen van Ooſtenrijck , die naederhandt Kepſer wierdt / en Maria van Bourgondie , als Gzave van Hollandt daer in voozſien / deſe Rechts bozderingh en oeffeninch van Juſtitie eben verdt a's het recht van bannen upthzeydende/ ſulks dat den Schout van Delft van die tyt af allen den genen die haer Banniſſement oberhoozich waeren/ en niet obidieerden binnen de limiten van Delſtlant en anderhalf mijle rontsom de Stat heeft mogen doen attrapperen en aentaſten / en daer ober arbitrale ſtraffe doen naer exigentie van ſaecken. Daer benebens confirmeerden deſelve by forme van een eeuwich Pzivilegie dat de Poozters ende ingeſetenen van Delft/ noch eenighe van haere goederen/ nergens in eenighe Dozpen ofte Ambachts-Heerlyckheden bupten der Dzyheydt van de Steden van Hollandt gelegben/ niet Arreſtabel zyn ober eenigherhande actie perſonneele daer van ſy alleenlyck ter rechte mogen ſtaen ter Vierſchare van Delft / in gevolge van alle oude herkomen couſtumelyck is geweeſt / gelyck de curieuſen Leeſer dit alles ſeer ampel gededuceert ſal vinden inde volghende Bulle.

MAximiliaen, ende Marie byder gratie Goids, Hartoige van Oiſtenrijck, van Bourgongien, van Lothrijck, van Brabant, van Limburch van Luxemburch, ende van Ghelre, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongen, Palatyn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelandt, van Namen, ende van Zutphen, Marc-Grave des Heylichs Rijcxs, Heeren van Vryeſlant, van Salins ende van Mechelen, doen kondt allen Luiden eenen ygelick jegenwoordich ende toecomende, dat wy ontfaen hebben die oetmoedighe ſupplicatie, van onſe welgeminde Burgemeeſteren, Schepenen, ende gemeynre Gerechte van Delff, inhoudende dat wijlen eer onſen ſeer lyeven Heere, ende Oude Vader Hartoige Philips Zaliger gedachten om te remedieren, ende te voorſienne op veel ende diverſche miſdaden, gewelden, ende een willen, dye dagelijcks gheſchyeden endegbebeurden in onſe voorſchreeve Stede by veele diverſche Perſoonen van vreemde Landen, ende andere dye aldaer dagelicks verkeerden, ende hantierden, mits dattet eene Stede van Neringe, ende van Coopmanſchap is, ende om dat de voorſz. Supplianten geen macht en hadden, noch bevel, ſulcke miſdadegen te corrigeren, ende te pugneren, Gaff ende verleende den ſelven Suppli-

ante

ante in Privilegien, ende Hantveſten, dat zy van dyen tijdt voort tot eeuwigen dagen ſouden moigen Bannen alle de geene, dye binnen onſen voorſchreve Stede van Delff breuckich, ende miſdadich ſouden worden, wt onſen voornoemde Stede endevryheyt van Delff, ende op anderhalf mile ronts omme, ende ale iſt zoo dat de voornoemde Supplianten den voorſchreven Privilegien, en Hantveſten, altijts gehantyert, geuſeert, ende gebruickt hebben, ende noch dagelijcks hantyeren, uſeren, ende gebruycken, deſen nyet jegenſtaende veel, ende diverſche Parſonen hy hemluyden gebannen bekennende ende beſeffende dat onſe Schout ende andere onſen Officieren van ons en voorſchreve Stede van Delff, niet en vermogen yet vorder te Vanghen dan binnen den Poorten, ende Vryheyr der ſelver onſer Stede, ende dat onſe Bailliu van Delftlant luttel neerſticheyt, ende deligentie doet, die ſelve te vangen, verkeren ende hantieren dagelijxs binnen onſer voorſchreve Bailliuſcepe van Delftlant, ende binnen der anderhalf mile, ende Vryheyt van onſer voornoemde Stede van Delff, daer den voorſchreven Ban ſtreckt, ende houden den voorſchreven Supplianten, in ſulcke dwange ende ſubjectie, dat zy nauwelic en dorven gaen, buyten die Poorten van onſer voorſchreve Stede noch Juſticie doen, over ſulcke miſdadighe in grooter verminderheede, ende verſmadeneſſe van ons, ende van Juſtitie. Ten anderen mal hebben ons de voorſchreve Supplianten oock te kennen ghegeven by heurlieden voorſchreve ſupplicatie, hoe dat zy van ouden tijden, ende haircomen Gerecht zijn gheweeſt, datmen hemluiden, noch dye Poorteren ende Inwonende van onſe voorſchreve Stede van Delff, noch eenich van hun, ofte hunlieden goeden nerghens in eenighen Dorpen, noch Ambochts Heerlickheden, buiten der Vryheyt van onſen Steden van Hollant gelegen, en mach Arreſteren, beſetten, noch becommeren van ſchulden dye zy yemande ſchuldich, of 't achter mogen weſen, mar alle de geene dye daer op yet te ſegghen hebben, ende hemlieden yet heyſſchende ſijn geweeſt hebben gewoenlijck geweeſt, daer of hoiren heeſch ende vervolch van Juſtitie te doene binnen der Scependom van onſer voorſchreeve Stede van Delff, daer hemluyden altijt goet cort onvertoogen recht geſchyet is, alſoo die voorſchreve Supplianten ſeggen, Ons oetmoedelick biddende, ende verſoucken om in deſe ſaicke te voorſienne dat ons belyeve, inden eerſten tot vorderneſſe van Juſticie ende ten eynde, dat dye miſdadige, ende quaet doenre nyet ongepugneert noch onghecorrigeert en blyven van heur miſdaden hunluyden te geven, ende te verlienen by Privilegien, ende hantueſten, dat ſy voort an alle die geene, dye de correctie van hoiren Banne over, ende nyet obedierende en ſyn, ende dye daer boven commende binnen die plecken, daer zy by henluyden uytgebannen werden, ſullen mogen doen halen, vangen, ende antaſten by onſen voorſchreeven Schoudt ende den Scutten van Delff, of anderen dyenaren, ſoo waer dye bevonden, ende anghetaſt ſullen moghen weſen, binnen onſe voorſchreve Bailliuſcepe van Delftlant, ende op

Datmen Bannen mach Burgers van andere Steden die in Stats Iuriſdictie hebben gedelinqueert.

Hoe de Banditen omtrent dees tyt de Meeſter ſpeelden alomme deſe Stadt.

Seker voorrecht van aloude tyden deſe Stadt competerende hier onder geconfirmeert.

anderhalf myle rontſomme onſer voorſchreve Stede van Delff, onder onſe Juriſdictie, ende daer of pugnitie, correctie ende Juſtitye doen naer gelegentheyt hoerer miſdaden. Ende voort mede, dat zy ooc in Privilegien ende Hantveſten houden moghen, dat dye inwonende Poorters van onſen voorſchreve Stede voort an in geene Dorpen noch Ambochts-Heerlickheden te rechte ſtaen en ſullen, mar dat zy alleenlick ſullen te rechte, ende Juſticie ſtaen in onſe voorſchreve Stede, ſonderlingh in actien parſonnele, gelijck ſy dat van allen ouden tijden, ende haircomen ghehantiert, geuſeert, ende gebruyckt hebben als voorſchreven is, ende hunluyden daer op verlenen onſe opene Bryeven in behoorlicker formen. WAEROMME WY, de ſaecken voorſchreven, angheſyen, ende overghemerct, ende daer op ghehoort 't rapport ende anbringhen van eenige onſe ſpeciale Dienaers, ende Luyden van onſen grooten Raide, dye by onſen bevele en Ordonnantien hunluyden geinformeert hebben, op 't inhouden vanden voorſchreven Articulen, ende wat profijt, ſcaide, of achterdeel, dat wy of andete ſouden moghen hebben, in 't conſentereu of weygheren van dyen, ende daer nae ghehadt dat aduijs van ons ſeer lyeve ende ghetrouwe dye Luyden van onſen grooten Raide by ons weſende, by den welcken wy bevonden hebben de voorſchreve punten, ende Articlen ſeer nut ende hoirboirlic weſende voor onſe voorſchreve Stede, hopende oock dat de voorſchreve Supplianten dye wel ende deuchdelijck hantyeren, uſeren ende gebruyken ſullen ter eere, profijte, ende welvaert van onſen voornoemden Stede, ende van onſe Onderſaten der ſelver. Wy hebben den ſeluen Supplianten ghegunt, verleent, ende geconſenteerr, gunnen, verlenen ende conſenteren, wt ſpecialer gratie mit deſen Bryeve, voor ons, onſe erven, ende Nacomelingen &c. Graven, ende Gravinnen van Hollant, by manyere van eewich Privilegie, de voorſchreve twee punten, ende Articlen. Te weten dat van nu voortan tot ewigen dagen, dye Burgemeeſteren, Scepenen, Raide, ende gemeyne van onſer voorſchreve Stede van Delff, inder tijt weſende, ſullen mogen doen haelen, vanghen ende antaſten by onſen Schout en Scutten der ſelver onſe Stede, of andere Dieneren, alle de gene, die correctie van hoiren Bannen overhorich, ende nyet onbedierende en ſullen weſen, ende dye daer boven comen ſullen binnen de plecken daer zy by hemluyden wtgebannen ſijn, of gebannen worden, ſoo waer dye bevonden, ende angetaſt ſullen moghen weſen, binnen onſe voorſchreve Baillioufcepe van Delftlant, ende op anderhalf mijle rontſomme onſer voorſchreve Stede van Delff, onder onſe Juriſdictie ende daer af pugnitie, correctie, ende Juſticie doen naer ghelegghentheydt van heuren miſdaden, behoudelijck dat onſe voorſchreve Schout, ende die voorſchreve Scutten of andere Dyenaeren van onſer voorſchreve Stede van Delff, hemluyden verdragen ſullen, van eenige Ballinge te halen, an te taſten, ende te vangen binnen den Juriſdictien van onſen Dorpe vanden Haege, noch binnen de Juriſdictien van onſen

Vaſſal-

Banniſſement violerende ook te mogen vanghen anderhalve myle rontſomme die Stadt.

Vaſſalen hebbende hoighe Juſtitie, mar ſullen doen aflaten kennen den ghenen dye de kenneſſe daer of toebehoort, dye ghehouden worden cort recht ende Juſtitie daer of te doen, nae gheleghentheydt vander miſdaet, ende banne. Ende ten anderen dat die inwonende Poorters, van onſe voornoemde Steede van Delff, oock voortan tot eewigen dagen, in gheenen Dorpen noch Ambocht-Heerlickheden te recht ſtaen en ſullen, van eenigerhande actien perſonnellen, daer of dat ſy alleenlick te rechte, ende Juſticie ſtaen ſullen in onſe voorſchreve Stede, daermen alle die geene dye op hemluyden yet te ſeggen hebben ſullen, of yet heyſſchen ſullen willen, gehouden ſal weſen goet cort onvertoghen recht te doene als behoort, gelijck van ailen ouden tijden, ende hair commen gewoenlijck gehantyert, geuſeert ende gebruickt is geweeſt, als boven verclaert is, om van den voornoemden twee puncten, ende Articlen inder forme ende manyere als dye hyer vooren int lange geſpecificeert ſtaen, by den voorſchreven Supplianten, ende hairen Nacomelinghen te uſeren, hantyeren ende gebrmycken ewelick ende tot ewigen daigen, ruſtelick, vredelick, ende volcomelick, ſonder eenich wederſeggen of ſwaricheyt, ende in aller manyeren als die ſelve Articlen begrypen, beloven wy in goeder trouwen als Prince Princeſſe voor ons, ende voor onſe voorſchreve Erven, ende Nacomelingen, Graven, ende Gravinnen van Hollant dye te onderhouden, ende te doen onderhouden, ſonder daer jegens te doen, noch te doen doen of laten geſchyene in eeniger wijs Ontbieden daerom, ende bevelen onſen lyeven, ende getrauwen Stadthouder Generael, ende andere Luyden van onſen Raide, ende voort allen anderen onſen Juſticijeren, Officijere, ende Onderſaten onſer Landen van Hollant ende Vryeſlant, jegenwoordich, ende toecommende, ende allen anderen, wyent aengaen mach, dat zy de voornoemde Supplianten van deſen onſen gratie, conſente, ende Hantveſten, inder formen, ende manyeren voorſchreven, ruſtelick, vredelick, ende ewelick doen, ende laten genyeten, ende gebruycken, ſonder hemluyden te doen, noch te doen doen, of laten geſchyen, nu noch in toecomende tijden eenigerhande hiuder, letſel, of moyneſſe ter contrarien, behouden in anderen dingen ons ende eenen yghelijcken ſijns rechts, want ons alſoo belijeft gedaen te weſen. Ende op dat dit zy, ende blyve vaſt, ende geſtade tot eewigen daghen, ſoo hebben wy onſen Zegel hyer an gedaen gehangen, Gegeven in onſe Steede van Ghent, in dye Maent van Auguſto, in 't Jaer ons Heeren duyſent vyer hondert ſeven ende 't ſeventich,

Een Poorter van Delft in geenen Dorpen noch te Ambachts-Heerlickheden te rechte te ſtaen in perſonele actien.

Ende ſtont onder op de Plov,

By mijnen Heere den Hartoge

Onderteyckert.

N. *Ruyten.*

Lager ſtont geſchreven,

Gecollationeert jegens 't originaele uythangende mit een Zegel in groenen Waſſche, ende accordeert mit den ſelven, in kenniſſe van my,

Ende was onderteyckent,

H. *De Eynde.*

Teeckenen van groote vermaertheyt der Stadt ontrent deſer tijden.

In deſer voege de Stadt in Heerlijckheydt en geſach ſoo langhs ſoo meer toenemende / is ſy eyndelijck tot ſoo een aenſienlijcken ſtadt aengewaſſchen / dat ſeecker voortreffelijck Poet ſulcke groorycke eerbeerſen ter gedachteniſſe heeft geſchreven / dat *Ioannes Gerbrandi à Leydis*, die ten tijde van Maximiliaen floreerde / zijnde onder Prior en naederhant dat gelijck ſommige willen ook Prior van het Carmelijten Kloſter te Haerlem / deſelfde tot overvloet en onwederſprecklijcken lof van deſe Stadt / in ſyn Latijnſche Chroniſck van Hollandt geinſereert / ende daer door eeuwich ghemaeckt heeft; want met wepnich woorden verhaelt hebbende voe Hertoch Godefroy den Buitenaer Delft Bebouwe / soo voecht hy daer noch by / deſe Stadt heeft naer eenige Jaeren ſeer Heerlijck toegenomen, weshalven een ſeecker Poet naermaels deſe deftige Verſen van dit volgende ſatſoen daer op gemaeckt heeft. *

* *Ioan. a Leydis Chron. Belg. lib. 14 c. 3. fol. mihi* 136.

Salve antiqua [a] *polis, Delff terra veterrima ſalve,*
O ſalve noſtræ gloria quarta plagæ.
Quas reliquis laudes dedimus Delff urbibus, omnes
Illas pæne tibi cenſeo poſſe dari.
Namque decore, bonis [b] *affaris divitiiſque*
Non mihi finitimis vilior eſſe locis.
[c] *Tu mihi hoc terris præſtare videre propinquis,*
Et longe arbitrio dignior eſſe meo:
Quod duo templa tibi mirandæ ſint ſpeciei,
Quæ retines aliis pulchra mage Eccleſiis.
Tantum templorum formam non miror eorum,
Plurima viſa illis ſunt mihi pulchra magis,
Quantum depoſitis in eis ornatibus aris,
Quas fixas dictis conſtat in Eccleſiis.
Aras ornatas illis magis, atque decoras,
Conſpexi nulla (ſcit Deus ipſe) plaga.
Nec tibi clauſtrales deſunt & ſpirituales
Perſonæ, normis ordinibuſque bonis.
Monſtrant exemplo [d] *ſermone quoque ſacro,*
Qui potes æterni regna tenere Dei.
Sunt utriuſque tibi ſexus præſtantis alumni,

For-

Formæ habitu comes, eloquioque graves.
Devotique Deo, fidi mortalibus ævo
Humani, vacui fraude doloque, pij.
Quin in te insignis braxatur Keuta saporis;
Et multos pannos efficis egregios.
Delff, precor à cunctis salva Deus alme periclis,
Protege & usque istum virgo Maria locum.

In hoc epigrammate clarissimus Boxhornius sequentem hanc censuram criticam nobis suppeditat.* a *Idest, mihi.* b *Sententia exigit ut scribatur appares.* c *Propter versum malim, Hæc mihi in terris, Vel rum mihi in hoc.* d *Lege: qui sermoneque sacro.* e *Scribe atque.* f *Id est, coquitur Vocabularium vetus, quod anno 1495. Daventriæ apud Richardum Pafraet editum penes me est: Braxare*, Brouwen, *Braxator*. Brouwer, *Braxium* Worte of Molt, *Brasiatorium*, een Molthuys. **Boxh. Thea. p.* 160.

Tot een naeder bewijs vande Oude vooztreffelijckheydt deser Stede/heeft my goet gedacht een reden vande meenichte van haer huysen genomen hier noch by te voegen/in conformite van seeckere aentekeninge van de Haertsteden ober Hollandt ende West-Vriesland/ghehouden in den Jaere 1515. Waer uyt beschеydelijck blyken sal/dat de Stat Delft met haere Haven/noch in die tyden op een nae de meeste van allen uytmaeckt.

Bewys dat Delft noch in 't Iaer 1515. op een na de meeste Huysen van alle de steden van Hollandt ghehadt heeft ghetrocken uyt een oude Register vant Haerstedegeldt van den selven Iaere.

DORDRECHT.	1500	SCHOONHOVEN.	460
HAERLEM.	2714	WOERDEN.	267
DELFT met haer HAVEN.	2733	OUDEWATER.	335
LEYDEN.	3017	HEUSDEN.	247
AMSTERDAM.	2531	NAERDEN.	500
GOUDE.	1694	GEERTRUYDENBERCH.	280
ROTTERDAM.	1137	WESIP.	205
SCHIEDAM.	470	MUIDEN.	100
GORCUM.	700	HAGE.	1118

Wat belanght de West-Vriessche/ ofte Noort-Hollandtsche Steden/ daer van was Hoorn doen ter tijdt noch wel de meeste/ en zijn aldaer aengeteyckent 1118. eben soo veel in ghetalle als inden Hage alle de andere resterende voorts naer advenandt minder opbrengende. Den Geleerden Cornelius Musius, Prior van 't St. Agthen Kloosier/ alhier binnen Delft/ in zijn Latijnsch Tractaet vande snelheydt des tijdts/ dat hy in 't begin vanden Jaere 1536. in 't licht gaf/ beschrijvende hoe hy te Delft geboren/ en in zijn Jonckheydt is opgevoedt/ bewijst dat dese Stadt de vermaerste en aensienlijckste was van Hollandt het zy, seyt hy/ dat gy de Tempelen die verre de alderheerlijckste zijn, of de nette Huysen aenschouwt, of dat gy vraecht,

Int Iaer 1536. de gelegenheerlijckste en

treffelijckſte Stadt van Hollandt.

vraecht, en onderſoecdt nae de goede manieren van het Volck, ende 't Heylige Geloof. Welcken zin met ſijn ſelfſtandighe ofte oziginele woozden elders by deſes Autheurs leven ſullen werden geallegeert / ondertuſſcen is ons voozneemen dat wy alle deelen van deſen Aof / en voozuaementlijck oock van het voozgaende Vers / yder in het byſonder ſullen verhandelen / doch vooz eerſt met dit jegenwoozdige Hooſtſtuck noch verder vooztgaen. Weynich tijdts nae dat dit voozſz. Tractaet van Muſius alvereerſt vooz den dach gekomen was ſoo gheſchiede die gruwelijcken en afſchzickelijcken bzandt / die by nae de geheele Stadt verteerde / doch ſy is dooz behulp van de Bzouweriſen / die hier in groote abundantie waren / wederom als een Phenix uyt haare Aſſche met een wonderlijcke ſchielijckheyt veel aenſienelijcker opgereſen / waer toe Keyſer Karel de V. als Gzave van Hollandt deſe Stadt goetgunſtigh zijnde / oock de behulpſame hant heeft geboden / haer verleenende verſcher hande Vzyheden en Immuniteyten / onderanderen oock 'tgene hier ter plaetſe in conſideratie comt / dat zy als het haer gelieſde en beſt gheleghen quam eenen nieuwen Vaerte mochten maken / naer den Leytſchendam dooz 't Lant dat ſy bequaemelijckſt en oirbaerlijckſt daer toe mochten vinden / 't welck ſoude geſchieden / vermits den ommecht en inſonderheydt ondiepte die de oude Vaert altijdt ſubject is gheweeſt / derhalven ſy oock in een ander Vzibilegie op den ſelven dach ghedepeſcheert Authozisatie verkregen / dat ſeeckere uytſpzaecke al van te voozen gheemaneert tuſſchen die van Delft en die van Voorburch, mitsgaders de Dingerbrouck, roerende de Vaert van Delft tot aen den Leytſchendamme gheexecuteert / en achtervolcht ſouden werden ghelijck zijne Keyſerlijcke Majeſteydt den Stadthouder / Vzeſident / ende andere ſijne Raeden in Hollandt dat expzeſſelijck bevoelt / en wel met eenen daer toe te bedwinghen die van Rijſwijck ende andere inde diepinge vande ſelve Vaert gehouden. Waer en boven werdt die van Delft toegeſtaen / dat zy binnens tijts by pzovijſien twee Verlaten / met eenre Cuick mochten ſtellen in die Leydtſchendamme, omme die Schepen met koozen / Bier / ende andere Waeren alſoo daer deur te laeten / ende dit was geteyckent binnen Bzuſſel den 26. Juny 1536. 't Welck is de oozſpzonck vande Juriſdictie aengaende de Verlaten op den Dam, daer van noch naederhandt eerſt inden Jaere 1578. een Contract is gemaeckt tuſſchen Burghemeeſteren van Delft, ende Hoogheemraeden van Delftlandt, 't gene wy elders vooz den dach ſullen bzengen. Maer aengaende de Nieuwe Vaert / en is noept gheen effect ghevolcht / hebbende de Magiſtraet van Delft / van die tijdt af de macht om ſulcks in 't werck te ſtellen / ten allen tijden als zy des ten beſten van de Stadt dienſtich bonden / tot noch toe aen haer gereſerveert ende behouden. Hier en tuſſchen begon de Stadt / nu met veelderhande voozdeelighe vzyheden en Vzibilegien boven andere Ste-

De Stadt verbrandt doch ſubitelijck in een beter gedaente herbout.

Nieuwe Vaert te mogen maecken naer den Leydtſchendam.

Wye de oude Vaert onderhouden moet

De verlaten op den Leytſchendam geoctroyeert.

De Stadt begint weder te floreren.

den

den ryckelijck begunstight synde) aen stondts nae dien desolaten Brant haer neergeslagen hooft uyt de ruynen weer op te beuren/ en met veele aensienlycke Huysen en Ghebouwen/ door de menichte van fatsoenelijcke familyen en ryche Burgers heerlijck verciert en op geponcht te werden: En dus vernam de Stadt in desen haeren Ouderdom wederom van nieuws een groene en bloeyende Jeucht/ inwoege dat d'Overheydt middelertijt dickwils de gheleghentheydt heeft waer-genomen/ om haer Jurisdictie en gesach/ noch meer en meer wydt en zijt buyten haere Muyren uyt te strecken/ verscheyde Domeynen/ Ambachts-Heerlijckheden en andere Jurisdictien/ die rontsom haer gheleghen waeren/ by koope/ verpandinge/ erfpachte en andersinots bekomende. Doch eer wy komen tot de Domeinen die zy noch eerst nae den Brandt in sulcker voeghen hebben verkregen/ sullen wy voor aflaeten gaen eenige die haer al bevorens van outs waren competerende/ als voor eerst/ hoe dat de Magistraet deser Stede den Tol op de Schepen/ Koopmanschappen/ victualien/ ende alle andere waeren/ die door den Hinderdam, buyten de Noort ofte Haegh-poort aen de Geus-Brugghe passeren/ tot een eeuwighen Erfpacht van Hertoch Carel van Bourgongie by ghenaemt de Stoute, verkreghen heeft/ nae dat syte voozen in't Jaer 1449. van Hertoch Philips de Goede tot haerder verseeckeringhe nevens andere des Graefs Domeynen in Hostaghe hadden gehadt/ ter saecke dat sy sich voor hem als Principael Saeckweldighe hadden verbonden voor seeckere somme van Lyfrenten/ die de selfde Graef hadde verkoft: En nademael men uyt het transport van desse eeuwighdurende Erfpacht de oude gelegentheyt en hoedaenigheyt van desen Hinderdam mitsgaders des selfs veranderinge/ en hoe de Stadt daer is aengekomen/ oock de recognitie die de selfde daer Jaerlicks voor moet uytkeeren aen den Rentmeester van Noordt-Hollandt (te weten dat Noort-Hollandt/ gelijck wy't voor henen in het begin deses Tractaets hebben ghedistingueert) Item den tydt wanneer en by wat occasie dit alles is geschiet/ en verscheide andere saecken van voorleden tijden van bemercken/ heeft ons goedt ghedacht het principaelste daer van tot onse saecken dienende/ hier by te stellen.

En haer gesach en ghebiet noch meer te extenderen met aenkoop van Domeinen en Heerlijcke goederen.

Verhael van eenighe die haer van te vooren waren toe behoorende.

Tolrecht van den hinderdam van wie

KAerle by der Gratie Gods, Hartoge van Bourgongen, van Lothryck, van Brabant, van Limbourch, ende van Lutsenbourgh, Grave van Vlaenderen, Artoys, van borgongien, Palatyn van Henegouwen, van Hollant, van Zeelaut, ende van Namen, Mercgrave des Heylichs Rijcks, Heere van Vryesiant, van Salins, ende van Mechelen, Allen den genen die desen tegenwoordighen Bryef sullen syen, of hooren leesen Saluyt, Alsoo die Inwoonender ende Ingesetenen van onsen Dorpen van Pynnaecken, ende Oostlanders, ons onlanx getoont hebben, by hoere oetmosdige supplicatie, dat in voorleden tijt, seeckeren Dam

Hinderdam hoedanig en waer wel eer gelegen mitsgaders tot wat einde.

geſeth, ende geſtelt is geweeſt buiten der Poorte, van Noorde onſer Stede van Delff, gelijck als noch aldaer ſtaet, om te beſchudden ende preſerveren, die Landen ende erven vanden voorſchreven thonres om oock te wederſtaen, dat water daer mede zy mochten ſchaden, ende achterdeel lyden, den welcken Dam hadde altijdts geſloten, ende geheel geweeſt totter tijt toe van wijlen de Hartoge Allbert, Grave van Hollant, onſe Voorvadere, daer Godt die Ziele off hebbe. dewelcke bynnen ſijnen leven om ſeeckere ſaken will hem daer toe roerende, ende om dat hy ſijnen ſtaet ende die victaellien, ende proviſien, van ſijnen Huyſen, ſouden te beth, ende ghereer mogen trecken van onſe voorſchreve Stede van Delff, inden Hage ende elders, dede te veele ſtonden, den voorſchreven Dam open doen, in ſulcker wijs, dat corten tijdt daer naer t' paſſaige of lydinge aldaer weſende, 't welcke tegenwoordelick Hinderdam geheten is, wort by continuatien van open te doen, ende doer te lyden, ſoo gemeyne, ende openbaer, datter de goede Luyden vanden Lande, begonſten te lyden ende omme ſichtent tot nu toe, heeft 't ſelve Paſſaigie ofte lidinge, ende Hinderdam, met allen gemeynen, ende open geweeſt voor een yegelicke overmits betalende zeeckere rechten, ende proffijten, tot behoeft van ſommigen onſen Voirvaderen, Graven, ende Gravinnen van Hollant, dyen Godt genadich zy, dewelke Rechten, ende proffiten hebben, des gelijxs ontfangen geweeſt tot onſen behouf ſichtent der tijt, dat wy aende Heerlickheyt van onſen voorſchreven Lande van Hollant comende zijn, ende hoe wel dat overmits die voorſchreve rechten, van den Hinderdam ons voorſchreven Voorvaders, ende wy behooren ende ſchuldich ſijn te houden, ende te doen onderhouden, den voorſchreven Hinderdam van allen nootlicken Timmeringhen ende reparatien in ſulcken ſchyne, dat de voorſchreve thoenres, noch andere onſe Onderſaten, haere Landen, daer ontrent hebbende gheene ſchaden, ofte achterdeel by ghebreecke vande voorſchreve reparacie en lyden, nochtans die voorſchreve Hinderdam is tegenwoordelick by Ouderdom gheheelick vergaen, ende dat by faulten, ende gebreecke der voorſchreve reparatien, waer by de voorſchreve Landen ende Erve derſelver thoenres, den meeſten tijdt vanden Jare zijn verdroncken, ende onder waeter tot grooten achterdeel, ende ſchade vande voorſchreve Ingelande, ende ſouden gheſchepen ſijn noch meer te ſijne, ten waere dat daer in by ons voorſijen worde, wyes ſy ons by hoirer voorſchreve ſupplicatie oitmoedelijck gebeden hebben, ende het zy alſoe, dat onſe lieve, ende wel geminde die Burchmeeſters, Schepenen, ende gemeente onſer voorſchreve Stede van Delff, dye welcke ſeeckeren tijt voorleden hebben in pachte gehouden van wylen ſaliger gedachten, onſen lieven Heere, ende Vader, ende van ons ſichtent ſijnen overlyden, den voorſchreven Hinderdam om die ſomme van viertich pond groeten Vlaemſcher Munte, nu loop hebbende in onſen voorſchre Lande van Vlaenderen, die zy daer af Jaerlicx betaelen ſeeckeren tijdt ghedurende, tot onſen behouf, in hande

Hoe den Hinderdam te dicwils gheopent wier, vermits Hertoch Aelbert ſijne vivres en proviant voor ſijn Hof inden Hage meerendeels hier uydt Delft liet halen.

Hinderdam ten laetſten in een Graeflijckheyts tol veranderdes de Graef ten allen tijden ghehouden ſoude zijn den Dam met behoorlicke reparatie te onderhouden.

't welck de Graef niet nakomende ſulx groote ſchade veroorſaeckt hadde.

Den Hinderdam by de Stat in pachte aenghenomen en voor wat prijs.

den ons Rentmeeſters van Noorthollant, ons oetmoedelick hebben doen bidden, tot dyen eynde te voorſiene, op die beclachten van den voorſchreven Pynnaeckens, ende Ooſtlanders ende anderen onſen Onderſaten dyent aengaen mach; dat ons belijeven woude hemluyden te laeten, ende van nyeus te geven den voorſchreve Hinderdam tot eenen eeuwighen erfpachte, om ghelijcke ſomme van veertich pondt grooten Vlaemſche Munte, dye ſy daer af ghegeven hebben, daer voren ſy onſe voorſchreve Stede verbinden ſullen die ewelick, ende erfflick te geven ende betalen tot onſen proeffijten, ende mede den ſelven Hinderdam van nyeus te doen maken, ende op ſtellen, ende den ſelven van nu voortan tot eewigen dagen te houden, ende doen onderhouden van allen noitlycken wercken ende refectie op hoeren eygen coſt, ende onverminderit die ſomme vande voorſz. Erfpachten. SOO DOEN wy te weten, dat wy gemerckt hebben allen ſaken voorſchreven ende op die eerſtwerf ghehadt dat advys, ende goetduncken van onſen geminden ende getrouwen Stedehouder, ende Raide van Hollant, deſgelijx vanden Luiden van onſe Reeckenigh te Brueſſele, ende oock van onſen Rentmeeſter van Noort-Hollant, ende eyntlick van onſe lieve, ende getrouwe, die Luyden van onſen grooten Raet, ende van onſen financien, by ons weſende, genegen ſynde ter ootmoediger beeden, ende ſupplicatie van den voorſchreven Burchmeeſters, Schepenen, ende gemeynte van onſer voorſchreve Stede van Delff, om die goede ende genaeme dyenſte will, die de voorſchreue onſe Stede wylen onſen voorſchreven Heere, ende Vaider ende ons goetwillich gedaen hebben in veele, ende diverſche manyeren, hopende dat zy hyer namaels, noch alſoe doen ſal van wel in bet, tot dien eynde, oock, dat ſy te meer gehoude blyven 't onſwert der ſelver onſer Stede van Delff, om deſer voirſchreven ſaken wil, ende meer andere merckelicke redenen, ons daer toe beroerende, wtgegeven ende verpacht hebben, wtgeven, ende verpachten tot eenen eeuwighen Erfpacht mit deſen onſen tegenwoordigen Brieve voor ons, onſen oir, ende Nacomelingen Graven, ende Gravinnen, van Hollant onſen voorſchreven Hinderdam, alder naeſt den Noirt Poirten der ſelver onſer Stede mit allen den rechten, ende proffyten dyemen gewoen is te nemen ende ontfangen van onſer wegen, op die Scepen Coopmanſcippe ende alrehande waere, ende vitaelie lydende door den ſelven Hinderdam, om die ſelve rechte ſuledaeninghe als men die gewoonlick is te nemen, ende t' ontfangen in voorleden tijden, tot nu toe &c.

Requeſte op de klachte van dye van Pynaecker en alle de Ooſt-Ambachten ten eynde de Graef den voorſz. Hinderdam aende Stadt in eeuwigen Erfpacht wilde overgheven, met preſentatie niet alleen van jaerlijx een ſeeckere ſomme daer voor uyt te reycken maer oock den Dam van nieuws te herſtellen tot haeren laſte.

Favorabel appointement op de requeſte.

Het recht van den Hinderdam aen de Stadt opgedraghen in eeuwighen Erfpacht.

Hier nae volgden noch met een langen ſlenter achter aen / eenighe voorwaerden en conditien van geen groot belang / als dat men nieuwe Ordonnantie en inſtructie over den voorſz. Hinderdam ſoude moeten maecken / nae welckers inhouden men ſich ſoude hebben te reguleren / als mede wat recognitie de Stadt voor deſe voordeele alle Jaren precijſelyck op St. Maertijns dach zynde den elfſten dach in

Verder inhout van de opdrachtbrief.

November / sal ghehouden zijn op te brenghen aen den Ghentmeester voorschreven / te weeten veertich ponden grooten Vlaemsche Munte: Ook dat men desen Tol niet en soude mogen versteygeren/maer wel moderen/ en nochtans den Dam als doen van ouderdom vergaen/ geheel en al van nieuws weer op te moeten timmeren en voorsaen van alle noodtsaeckelijcke wercken selfs te onderhouden: Noch een reserve dat de Graef met sijn gantsche Hofgesinte nemael bij en exemt te wesen van den Tol soo wel ten opsichte van allerhande materialen als bagage / provisien en provianden. Voorts wert noch gemaeckt / van een anderen Dam / bij en ontrent den voorschreven principalen Hinderdam en tot de selbige medehulpigh ende subject / waer uyt men van oordeelen / dat het een seecker fatsoen van een verlaet is geweest inde Vachsche Vaert tot scheidinge / en beschuttinghe van 't water komende van 't Noorden / om de laege Landen gelegen Oost ende Zuytwaerts vande Stadt niet lasligh noch schadelijck te weesen / 't welck nu met andere middelen is gerecmedieert en daer in veel beter voorsien. Daer nae komt hy tot de conclusie en ghewoonlijcke slotredenen die in 't eynde te kennen geven / dat dese acte bij den Hertoch geteyckent is op sijn Casteel van Vesdin 16. January 1470. in tegenwoordigheydt van zijne Raedtsluyden etc. Noch maer acht Jaeren daer na heeft de Stadt de voorsz recognitie van veertich ponden groot die sy achterbolghens het contract Jaerlyx schuldigh bleef / onder verscheyde andere Graeflijcke Domeinen van Maximiliaen ende Maria wederom in handen gekregen / tot bijhoudinge en verseckering vande neghen duysent ende ses hondert Bourgonsche Philips Schilden geheten Clinckaers tot vijfthien stuyvers 't stuck ('twelck nae dien tijdt voorseecker alleen groote somme was) die de Graef van dese Stadt gelijckelijck in ghereden gelde hadde opgebeurt / tot behouf van den Oorlogh die de Nederlanden teghen den Koninck van Vranckrijck als doen waeren voerende / doch moeten naederhandt deselfde Domeynen met de betalinge van de ghelecnde somme wederom afgelost zijn / aengesien de Stadt de selfde erkentenis noch tot den dach van heden alle Jaeren vervolgens heeft betaelt / en wert jegenwoordigh den voorsz Tol van 's Stats wegen verheurt voor de somme van 1200. gul. Jaerlijcks / sittende den Heurder van St. Pieters dage ad Cathedram zijnde den 22. February / tot den 10. November daer aen volgende dien dach inclups / zijnde daechs voor St. Maerten volgens 't oude gebruyck / binnen welcken tijt en sayson van 't voorschreve Tolrecht niemant vrydomme ofte exemptie heeft / van syne goederen / waren / ofte Koopmanschappen die door den voorschreven Hinderdam moeten passeren / als alleen den Stadthouder ofte Gouverneur van dese Provintie / als coustumelijck is / mitsgaders de Ammunitie van Oorloge ende andere goederen toekomende 't gemeene Lant / insgelijcks oock de Jachten ofte Veerschuyten varende van Delft nae Ley-

En naederafneeminghe hoe en wat den Hinderdam is gheweest.

Den datum van den Brief.

De recognitie weer aen de Stadt verpant.

En weer afgelost en also tot nù toe gecontinueert. Hoeveel den Tol althans aen de Stadt toebrengt en in wat ghety die gheheven wert &c.

OVERSCHIE.

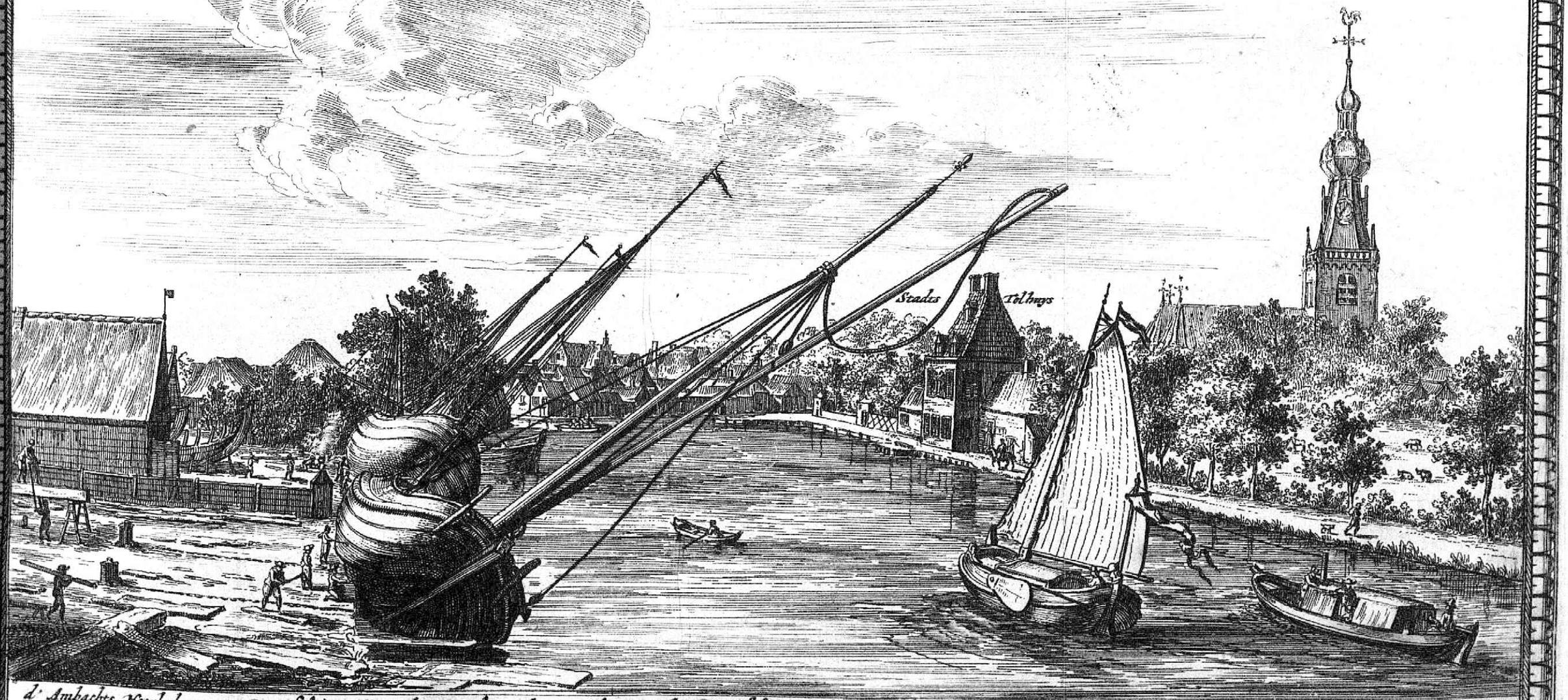

d' Ambachts Heerlycheyt van **Overschie**, *Mitgaders* **Nachtwycks - recht** *onder* **Overschie** *Behoorende wanneer ende van wie aen de Stadt van Delft gekomen, is uyt verscheyde redenen onseecker, doch d' Ambachts Heerlycheyt van oudts genaemt,* **Heer oudtgieren Gerechte van Cralingen** *nu* **Hogenban** *palende Zuytwaerts aen overschie, is by de Stadt Delft gekoft inden Iare 1598. van Joncker Ian van Assendelft, Heere van Cralingen.*

Leyden ende van Leyde wederom na Delft keerende/alles volgens de lyste daer van zynde. Onder de Ambachts-Heerlijckheden aen de Stadt behorende schynt wel een van de outste te wesen/en al lange voor den Vzant dese Stadt toegekomen te hebben/die van OUDERSCHIE, gelijck voorheen is ghebleecken inde opgemelte questie tusschen dese Stadt en die van Rotterdam/ nopende de Schouwe tot Ouderschie * en anders/ bygelept ende bemiddelt by de Kamer van Reeckeninge des Grafelyck-Leyts Domeynen in 't Jaer 1513. Vpt welckers acte van accort en vereenigingh/aldaer eenigermaten aengetogen/ten genoegen han werden verstaen / dat de Ambachts-Heerlyckheydt van Ouderschie als doen al aende Stadt van Delft toebehoordt moet hebben: Doch eygentlyck hoeneer ende hoedanigh de selfde tot de Stadt is aengekomen / hebbe als noch niet kennen vernemen / en dat te minder vermits inde Secretarie van dese Ambachts Heerlyckheydt/ gheen papieren noch eenige beschreven voor de eeuwe van 1600. bevonden werden / jeghenwoordigh sedert den Jare 1647. dese Ambachts Heerlijckheyt verheven staende/ten naeme van de Heer Bruyn Jacobsz vander Dussen Raedt ende Oudt-Burgemeester deser Stadt. In seecker declaratie de Anno 1555 By M. Vander Houve * geinsereert in sijne Chartre Chronycke, aengaende de Vyncipale Heeren/ Edelen ende Vassalen gegoedt in Hollandt / ende daer binnen woonachtich / die men van allen ouden tyden ghewoonlijck / ofte niet gewoonlijck was te beschryven tot allen dachbaerden / alsser eenige ommeslaghen van beden / ofte anders geconsenteert wierden/ op de Schilttalen vande Heerlijcheden / ofte Ambachts- Heerlyckheden / ende Landen onder den Schilttalen ghelegen &c. werden de Heeren Burghemeesteren van Delft oock vermeldt / als Ambacht-Heeren van Naeltwijcks-Recht onder Ouderschie, gelijck als noch een Ambacht in 't bysonder. Schynt mede al van de Outste te weesen alhoewel van de minste importantie de Ambachts Heerlyckheydt van Bieslandt, gelegen Oostwaerts van dese Stadts palen / aen des Stadts Buytenwech / maer hoe langhe wel aen de Stadt toeghekomen / is mede onseecker / echter zyn onder Stadts Archiven geinsereert twee verscheyde Oprzachten aengaende dese Heerlyckheydt de eerste van Floris van Alckemade die uyt enckele commiseratie en mededogen / aen zijn Neef Engel van Alckemade / hebbende in den Jaere 1479 Overmits (gelijck hy seyt) die quade Werelt ende rebellichept die doe in 't Land was/ groote schaide / last ende verdriet geleden/ geconsenteert ende vergunt heeft te verhoopen die Heerlyckhept van Bieslant, Lantgifte, Erfhuyr, mit alle zyn toebehooren /gelijck als Engel voorschreven ende sijne Ouderen dat ghebruycht ende beseten hadden/ontrent groot hondert ende ses en seventich Merghen en twee hondt Landts / als hy van heim vander Hoofstede van Alckemade te leen was houdende/ daer hy doen ter tydt van ontsingh dry

* *Siet boven pag. 13.*

Ambachts-Heerlijckheit van Ouderschie hoeneer aen de Stadt gekomen onseecker, nademael des selfs oude Regisseren werden vermist.

* *Vand. Houve fol 62. & ultr*

Ambachts-Heerlijkheye van Bieslande waer ghelegen.

Aen wie eertijts toebehoorende.

pondt Hollandts 's Jaers in Erſpacht / hem ghuydt ſcheldende alle Manſchap / hulde / ende eede / die hy ende ſijne Ouderen daer af gedaen hadden / daer en boven was dit ook ghetyckent ten overſtaen / van zijne Mannen van Leen den 26. Auguſti / 1483. De ander opdracht is daer Enghel van Alckemade Jacobſz de ſelfde Heerlijckheydt overlevert aen eenighe onbekende Perſonen ſonder toe naem ofte gheſlachts naem / om voortaen te ghebruycken ghelijck als haere hy eyghentlycke goederen die te moghen verkoopen verbreemden &c. Des t' circonden hadt hy zynen Zeghel daer aenghehanghen en tot meerder ſeeckerheydt ghebeden zijne Neve Cornelis van Dorp, Heere tot Benthuyſen (die ontrent deſe tyden hier te Delft verſcheidemalen Burgemeeſter was) dat hy ter bede van hem deſen Brief ook gelieft de te Zegelen / met zijnen Zegele / 't ſwelck gheſchiede op een en den ſelfden dach als 't voorgaende. Veele andere Domeynen en heerlycke goederen heeft de Stadt inſonderheyt by ſomme van verpandinghe ofte beleeninge verkreghen / gelijck wy alverepdts hebben / en noch meer ſullen ſien. Keyſer Karel, willen de de Nederlanden aen zijn Zoon Philips de II. 't eenemael deſereren en naer Spangien in een Kloofter zijn reſterende leefdagen Religieuſelyck gaen eyndighen / hebbende allenthalve een gheruymen tydt veel zwaere laſten van Oorloghe uyt geſtaen / om nu d'exceſſive onkoſten van de aenſtaende reys te moghen verſtrecken / heeft hy gheraden gevonden een goede ſomme geldts te negotieren / en dat onder andere middelen by maniere van beleeninge ook voor eenighe parceelen van ſyne Domeinen in en ontrent Delſtlandt gelegen / deſelfde ſpecialyck offererende aen deſe Stadt : Ende gemerckt naederhandt de langhduerighen koſtelycken Oorlogh is ontſtaen / tuſſchen deſen Staet ende ſijne ſuccederende deſcendenten / ſoo is de afloſſinge altyt achterweege gebleven / en de verpande Domeynen met d'effecten van dien aen deſe Stadt gecontinueert / en aenghezien deſe Heerlyckheden tot gheen gringhe verbeeteringhe van de ſelve de Stadt zijn ſtrechende / ſoo ſal myns bedunckens niet ongherymt zijn d'Acte van 't Tranſport van voorde te voorde / hier mede anner te maecken.

* *Blyckende by de oude Regiſters der regeringe deſer Stede als in den Iaere* 1476. 1480. 81. *en* 82. *&c*

Om wat oorſaecke Keyſer Karel eenige Domeinen aen de Stadt heeft beleent

1555.

En hoe de ſelfde Domeinen aen de Stadt verbleven zijn,

Acte van de beleeninghe aengaende de Ambachts-Heerlijckheydt van Schoonderloo met de appendentie en dependentie van dien, De Haverpacht en Viſſcherye in

KAerle by der gratien Gods, Roomſchs Keyſer, altijdt vermeerder 't Rijcx, Coninck van Germanien van Caſtillien van Leon van Grenade, van Arragon, van Navarre, van Napels, van Secillien van Majorcken, van Sardynen, van den Eylanden Indien, ende Vaſter eerden der Zee Oceane, Eerts Hartoge van Ooſtenrijck, Hartoge van Bourgongien, van Lothrijn, van Brabant, van Lembourch, van Luxemburch ende van Gelre, Grave van Vlaenderen, van Arthoys, van Bourgongien, Pals-Grave, ende van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, van Ferette, van Hagenault, van Namen, ende van Zutphen, Prince van Swave, Marc Grave des Heylicx Ryck, Heere van

Vrief

Vrieſlant, van Salins, van Mechelen vander Stadt, Steden, ende Landen van Utrecht, Overyſſel ende Groeninghen ende Dominateur in Aſien, ende in Afrquen, Allen den ghenen, dy deſen onſen Bryef ſullen ſijen, ofte hooren leſen ſaluyt, alſoo om te vervallen, dye grooten zwaere, ende menichfuldige koſten, ende laſten, dye wy ghehadt ende noch dagelicx draegen moeten, ſoo ter cauſe vande continuatie van den Oorloge, als oock om deſe tegenwoordige Reyſe nae Spangien, ende andere grote zaecken, ende affairen, ons dagelicx over komende, dye van ſulker importancien, ende zoo groot zyn, dat de penningen onſer Demaine, ende beden, ſoo ordinaris als extraordinaris by onſen goeden Onderſaten geaccordeert, nyet en ſtrecken en mogen, hebben daeromme doen verſoecken, onſen lyeven ende wel beminde dye Burgemeſteren ende Regyerders van onſer Stadt van Delff van ons te willen kopen eenighe partijen van onſe Demainen namentlicke dye Ambochts-Heerlickheyt van Schoonderloo, mitcoel, oock het halve Veer dye Viſſcherye, ende Byertolle aldaer, mits oock dye Aenwaſſen, ende andere ſyne toebehooren, Item den Haverpacht dye dye van Pynaecker ons Jaerlijcks ſchuldich ſijn, bedragende hondert een en twintich ende een half, drye Achtendeel en vyer twalinge Havers s'Jaers, welcke Haverpacht onſe voorſchreve Steede van Delff, mit meer anderen Partijen in handen geſtelt is theure verſeeckertheyt vande rente by deſelve Stadt hyer voortyden verſegelt mit laſte, daer van Jaerlicxe Reeckening te doene, ende van 't overſchot te reſponderen, in handen van onſen Rentmeeſter Generael van Noorthollant, Item die helft vande Gruete ende Hoep-gelt ons toebehoorende, daer af d'ander helft, den Heere van Waſſenare toecomt, ende noch ſeeckere kleine Viſſcherye ofte Meer gheleghen in Pynaecker, all gelegen in onſen Landen, ende Graefſchap van Hollandt, onder den ontfanck vanden quartyere vae Noorthollant*, welcker partyen de voorſchreve van onſe Stadt van Delff, om ons dyenſt te doene, ende in onſe noot was by te ſtaene, te vreden ſijn geweeſt, by cope te aen veerden, ende voor de ſelve te ghevene, de ſomme van neghentien duyſent ponden, van veertich grooten, onſen Vlaemſchen Munten 'tpont eens, ende dat in handen van onſen lyeven ende getrouwen Raedt, ende Ontfanger Generael van onſe Demainen, ende financien Robbrecht van Boulongien mits hem conſenterende te mooghen vercoopen op 't corpus van onſe voorſchreve Stadt erffelicke Loſrenten de penning feſthyenne, vierthienne of twaelfve ende Lijfrenten den Penninck acht, zeven, ofte zeſſe, te loſſen, ofte ſonder loſlinge, ſulcx als men den Coopers ſoo konnen ghevinden, ende dat totte voorſchreve ſomme toe van neghentyen duyſent ponden Munte voorſchreven, in Capitale penningen, ende hen daer op te doene expedieren behoorlicke Bryeven van Octroye, ende verſeeckertheyt in behoorlijcke formen. DOENE TE WETENE dat wy dye ſaecken voorſz. overghelevert, ende na dyen dat wy op dye weerde vande voorſchreve partyen ons by onſen lyeven, ende ghetrouwen die Luiden van

Pynaecker, daer benevens oock de helfte van het Gruyt ende Hopgelt &c. Oorſaeck daer van.

Aenbiedinge en preſentatie van deſe beleende domeinen.

Hoe veel de Haverpacht van Pynaecken Jaerlicx belieft ten tyde van Keyſer Carel.

* *Te weeten gelijck boven pag. 2. is gedistinguëert.*

Hoe veel deſe Domeinen doen ter tijdt de Stadt gekoſt hebben.

En by wat middelen het gelt genegotieert ende verſchaft.

on-

onſen Reeckencamere van Hollandt volcomelijck gheinformeert, ende verſeeckert gheweeſt hebben, willende met die voorſchreve van onſe Stadt van Delff van den voorſchreven coop volcomentlick verſeeckert hebben by aduyſe, ende deliberatie van onſer ſeer lyeve, ende beminde Snſtere de Coninginne Douagiere, van Hongarijen, van Bohemen &c. voor ons Regente, ende Gouvernante van deſen onſen Landen van herwerts overe, uit onſer rechter wetenheyt voor ons, onſe Erven, ende Nacomelingen Graven, ende Gravinnen van Hollant wt Title van wettigen, ende deuchdelijck verkoope opgedragen, gecedeert, ende ghetranſporteert, opdraegen, cederen, ende tranſporteren by deſen jegenwoordigen Bryeve de voorſchreve Ambochts-Heerlickheyt van Schoonderloo Mittcoel, oock 't voorſchreve halve Veer, Viſſcherije, ende Byertolle aldaer, item die anwaſſen, ende andere ſijne toebehoorten Item die voorſchreve Haver-Pacht, dye dye van Pynaecker ons Jaerlix ſchuldich ſijn, bedraegende hondert een en twintich ende een half drie Achtendeelen vyer twalingen Haver s' Iaers, Item de voorſchreve helft van de Gruyte ende Hop-gelt ons toebehorende ende noch de voorſchreve kleine Viſſcherije ofte meer, gelegen in Pynaecker voorſchreve. Alle gelegen in onſe voorſchreve Landen, ende Graeffſchap van Hollant, onder den voorſz. Ontfanck van den quartyere van Noorthollant, ende mits deſen jegenwoordighe vercopinghe, opdracht, ceſſie, ende tranſporte, hebben wy de Ambochts Heerlickheyt van Schoenderloo, met toebehoorten, ende andere partijen hier boven verklaert, geſcheiden, afgebroken ende geſepareert, ſcheyden, aftrecken, ende ſepareren van den anderen leden, ende parcelen van onſe Demainen ons voorſchreven Lants van Hollant, om by de voorſchreve van onſe Stadt van Delff, ofte actie daer van hebbende, van nu voortaen vande voorſchreve Ambochts-Heerlickheyt, ende andere Partyen voorſchreven te ghebruycken, beſitten, ende adminiſtreren, ſoo dat hen goet duncken, ende beſitten ſal, ende die Pachten ende incommen van dyen, dye verſchynen ſullen na Alderheyligen toecomende te ontfangen tot heuren proffyteu, mits dat van gelijcken, dye ſelfde Pachten, ten tijde vander loſſinge loop hebbende die zoe voorſchreven es daer nae verſchynen ſullen, 't onſen prouffyte ſullen komen, willende ende conſenterende dat de voorſchreve van onſe Stadt van Delff ofte actie van hen hebbende inde voorſchreve Ambochts-Heerlickheyt van Schoenderloo, ſullen moogen ſtellen, ordineren, ende maecken, tot eenen Schoudt, alſulcken bequamen Perſoon dye hem goet duncken ſal, alles ghedurende totter tijdt toe, dat wy ofte onſe Nacomelingen, dye voorſchreven Partyen, geloſt, ende afgequeten ſullen hebben, ſullen mogen doen 't allen tyden als ons, ofte onſe voorſchreve Nacomelinghen beſt ſal ghelyeven, mits wederkerende ende eens, ende tenemale betalende de voorſchreve ſomme van negentyen Duyſent Ponden Munte voorſchreven, mit alſulcken gelde, als ten tijde vander loſſinghe loop hebben ſal, ende men

Schoonderlo wert opghedragen.

Als mede de voorſz. Haverpacht.

En de helft van het Gruit ende Hopgelt mitſgaders de Meer van Pynaecker.

Der ſelver verſchijndich.

Het recht van een Schout te ſtellen in Schoonderloo.

Hoe de voorſchreve verpan e goederen weer af te loſſen.

ten.

ten Comtoire ons Rentmeesters van Noort-Hollant ontfangen sall, ende dat in onse voorschreve Stadt van Delff, sonder cost oft last der voorschre Stadt, ende alsoo eenige vande voorschreve Partijen, hyer voorgyden, soo voorschreven es, in handen van onse voorschreve Stadt gestelt sijn geweest tot betalinghe vande Rente daer vooren de selfde verobligeert es, ende datt gebeuren mochte, dat de reste van de partijen van Demainen in toecomende tyden ofte in eenige Iaeren, nyet genoechen soude mogen wesen, om dye Renten te betalen, Soo ist dat wy in dyen gevalle hebben ghewilt, ende geconsenteert, willen, ende consenteren mitsdesen dye voorschreve van onser Stadt van Delff, dat zy dye reste, dye aen die voorschreve Renten souden mogen gebreecken, sullen mogen inhouden ende corten, aen de beede, 't sy ordinaris, ofte extraordinaris dye ons, ofte onse Nacomelingen geaccordeert sullen wesen, ende in faulte vande voorschreve bede, dat zy de zelfde reste, sullen mogen verhalen aen onsen Rentmeester Generael van Noort-Hollant tegenwoordich, ofte andere toekomende dye wy ordonneren 't zelfde alsoo te doene, ende voorts tot meerder verseeckertheyt vande voorschreve van Delff hebben wy hen gelooft, ende gelooven by desen, in Keyserlijcke, ende Princelicke woorden, voor ons, onse erven, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant, dat wy hen sullen vryen ende indempneren tegens allen den ghenen dye op te voorschreve partijen van onse Domeynen, eenichsints moghen verseeckert, ende gecypoteecqueert, of geassingneert wesen, ende ten eynde dat dye voorschreve van onse Stadt van Delff mogen opbringen die voorschreve somme van negentyen duysent ponden munte voorschreven, hebben wy by advys, ende deliberatie als boven, de voorschreve van onse Stadt van Delff gheconsenteert ende geoctroyeert, consentere, ende octroyeren mits desen, dat zy op 't corpus van de voorschreve onser Stadt, sullen mogen vercoopen Lijfrenten, den penninck zesse, seven, acht, ofte negen, ende Losrenten den penninch twaelfve, veerthyene, vyfthyene, ofte sesthyene, totte voorschreve somme van negenthyen duysent ponden eens, soo sije dye bequamelijck sullen weten te cryghen, welcke voorschreve Renten wy geapprobeert hebben, ende confirmeren mitsdesen, sonder dat wye ofte onse Naecomers eenichsints sullen vermoghen deselve in toecomenden tyden te doen reduceren, ende impugneren in prejudicie van coopen heurluyder erven, ofte dyes cause, ende actie hebbende, Ontbieden daerom, eude bevelen onsen lyeven, ende getrauwen, dye Hoofden, Presidenten, ende Luyden van onsen Secreten ende grooten Raden, Stadthouder, dye eerste, ende andere Luyden van onsen Raide, ende Reeckeningh in Hollant, den voorschreven van onsen financien, ende allen anderen onsen Rechteren, Justicyeren, Officyeren, ende ondersaten teghenwoordich ende toecomende, ofte heure Stedehouderen dyen dit aengaen sal, dat zy den voorschreven van Delff, van desen onsen jegenwoordighen opdracht, cessie, ende transport op te

In gevalle de Domeinen teniger tijdt niet genoech rendeerden om de Renten van de opgemelte penuinghen tot laste van de Stadt te betalen.

Nader verbenteniſſe van den Keyser nopende de indemnite

Lyfen losrenten te verkopen tegen hoe veel.

Mits ongereduceert te blyven.

Besluyt.

condicien, ende inder manyeren boven verhaelt, doen, laeten, ende gedogen, ruſtelijck, ende vredelick genyeren, ende gebruycken, procederende by de voornoemde van onſen financien, ende Reeckeninge in Hollant tot verificatie ende interinemente van deſen onſen jegenwoordighen brieve, nae heur forme ende inhouden, want ons alſoo ghelyeſt, nyet jegenſtaende de Ordinantien by onſe Voorſaten, ende ons in voorleden tijden gemaeckt, op te condincte van onſe financien, ende beſundere inde Maent van Octobri in 't Jaer 1536 ende zedert inden Jare veertien ende vijfenveertich by den welcken, als expreſſelick geſeyt, ende verclaert, dat wy van doen voortaen, nyet en ſouden mogen vercoopen, belaſten, noch alieneren, onſe voorſchreve Damainen die eeden gedaen by den ſelven van onſen financien, ende Reeckeninghen ende andere Officyeren op te onderhoudinge van de voorſchreve Ordonnancien, de welck wy den voornoemden van Delff, als deſen aengaende nyet en willen hinderen, noch prejudicieren, mar hebben hen elcx in 't ſijne, daer van gereleveert, ende releveeren, ende by den ſelven den voorſchreven van onſen financien Reeckeninge, ofte andere Officyeren ontlaſt, ende verdragen vanden eeden by hen ghedaen ſoo voorſchreven es, blyvende die ſelve Ordinantie in allen anderen heur poincten, in heur effect cracht ende vigeur nyet jegenſtaende oock eenige andere Ordinancien, reſtrinctien, ghebooden, ofte verboden ter contrarien. Des toirconden hebben wy onſen Zegel hyer aen doen hangen, gegeven in onſe Stadt van Brueſele, den 19 dach, der Maent van Octobre, in 't Jaer ons Heeren duyſent vijf hondert vijf ende vijftich, van onſe Keyſerlicke 't 36. ende van onſen Rijcke van Kaſtillien, ende andere 't 40.

Exceptie teghen ſeecker Ordonnantie vanden Jare 1536. en anderen contradicerende deſe verkopinghe van Domeinen.

Onderop dye Ploye ſtont geſchreven,

By den Keyſer,

De Coninginne, Regente &c. den Heere van Berlaymont, ende van Hachicourt Hoofden, Pieter Boiſot Treſoryer Generael, Meeſter Joos de Damhoudere, ende Aelbert van Loo, Gecommitteerde vande finantien, ende andere jegenwoordich,

Ende was onderteyckent,

D' overloepe,

Stondt buyten op ten rugge van deſen geſchreven.

Dye Hoofden Treſoryer Generael, ende Gecommitteerde vande Demainen, ende finantien, ons Heeren des Keyſers, Conſenteren alſoo veele aſt in hen es d' inhouden in 't wittevan deſen te worden gefurneert, ende volbracht in alderwegen, ende manyeren als ſijne Majeſteyt dat wilt, ende beveelt gedaen te worden, by deſen geſchreven, onder die hanteeckenen van den ſelven Hoofden, Treſoryer, ende Gecommitteerde, den 26. dach van Octobry 1555.

Ende was onderteyckent.

Berlaymont, Pemontimoyenev, Bonſoit, I. Damhoudere A. Laylon.

Eenige nader verklaringe van deſe beleeninge

Nengaende de Ambachts-Heerlijckheydt van Schoonderloo in deſen vermelt, mitſgaders de Biertollen, het halve Veer van Schoonderloo, op beyde de Charloys ende Cattendrecht, Item de

STADTS-TOLHECK *ende* MEEREN
by BERCKEL.

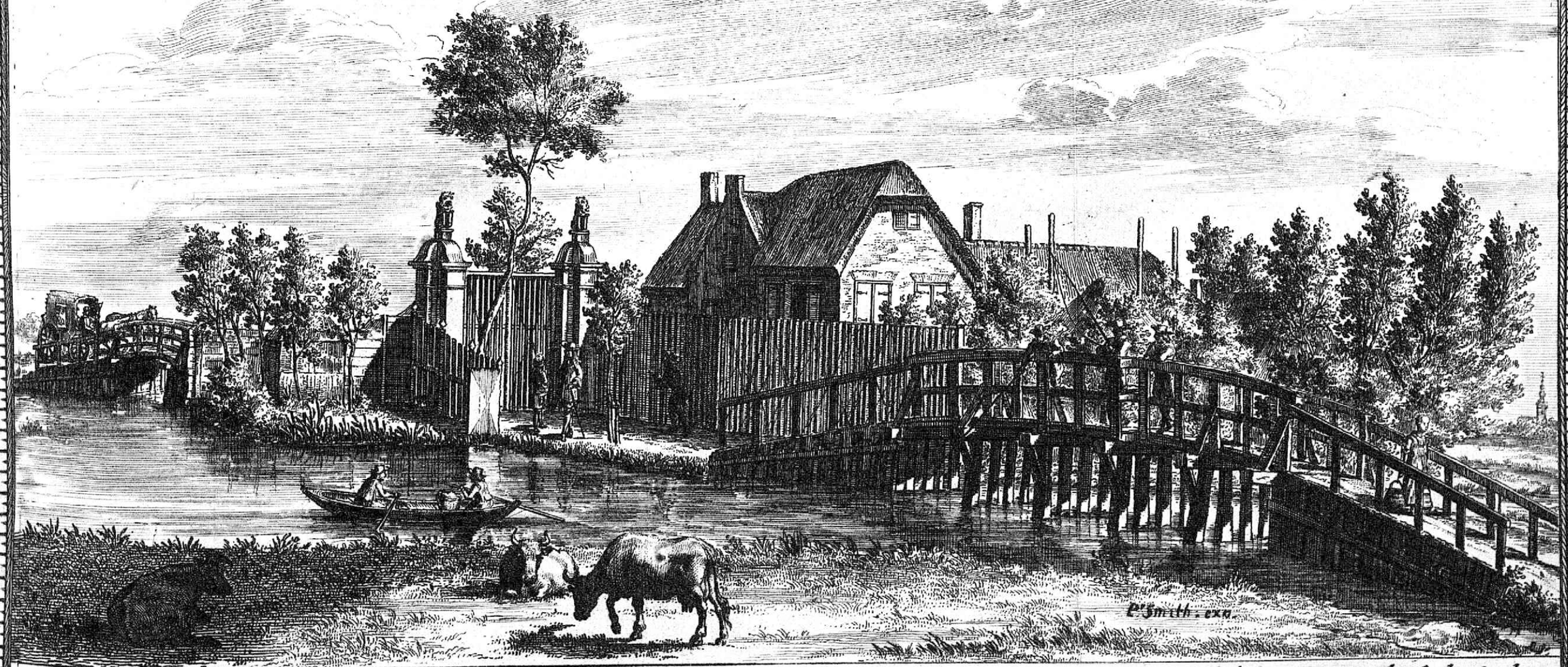

De PYNAECKERSCHE MEEREN. gelegen in t'Ambacht van Berckel. ende overſulx gemeenlyck geſeyt de Berckelſche Meeren. heeft de Stadt Delft nevens de HAVERPACHT tot PYNAECKER. Mitsgaders noch verſcheyde andre Heerlycke Goederen A.° 1555. Bekomen van Keyſer Carel de vyfde als Grave van Hollandt. deswegen de Stadt aldaer oock het RECHT van den TOL over de Bruggen heeft.

de Visscherye, van 't voorsz. halve Veer / streckende aende Noordzyde hande Maze van Schoonderloo / tusschen de Lobe van de nieuwe Mathenesse tot voorby Mathenesse. Item 't Znyde van de Biesen, 't Recht van de aenwassen aldaer / streckende vande Dyck-Sloot tot inde Maze / insghelijcks het Recht van Nakoop van de onroerende goederen in den selven Ambachte gelegen / als wesende Ambachts-gevolge / ende andere gerechtigheden uyt krachte van dese Ambachts-Heerlyckheydt de Stadt competerende / daer van is teghenwoordigh mede Ambachts-Heer / den voorgenoemden Heer Bruyn Jacobsz vander Dusse, Het Schout Ambacht tot Schoonderloo ('t welck de Stadt onder anderen oock aen sigh heeft) werdt ordinaris bedient by den Rentmeester ende Concierge op de Delfts-Haven als dichte by gelegen. Men vint noch onder Stadts Privilegien geinsereert / eenighe oude Acten van Opdracht van seeckere parcelen Landts ende Dyterdyck / leggende by Schoonderloo, dewelcke by de Stadt aen gekost zijn / tot haren behoudve al in den Jare 1390 ende 1391. van eenen Claes Heren Danielszoen van Matteneſſe, Daniel willemsz, ende eenen Dirck Claeszoon van Bleyswijck. De Haver Pacht ende Erfhuyr heyde tot Pynaecker, hebbende voor desen beloopen honderd een en twintich Hoeden ende een half / vyf twalingen Havers tot sesthien Schellingen grooten / daer van werdt tegenwoordigh afgetrocken / de Nombre van drie Hoeden / ende elf Achtendeel Havers / uyt saecke van vyfen twintich Mergen en een half Landts / die eertyds by de Graeffelyckheyt verkost zijn / by vande Haver Pacht ende Erfhuyr / daer tegens de Stadt in recompense vande Geeckenkamer ghenooten heeft / den Paerden-Thol Marckt-geldt / ende Straet gheld' ten tijde van Odulphus, ende St. Gillis Marckten daer van wy 't zijner gheleghenthevdt sullen spreecken / aldus blyven vande voorgaende somme noch honderd en achtien Hoeden vyf Achtendeel en vijf twalinghen Havers / bedragende te samen volgens het Register daer van synde / by de Stats Secretaris onderteeckent / in in de Secretarie berustende de somme van ontrent twaelf honderd en vyfstigh gulden Jaerlycks. De Visscherije en de Vogelarije, van ende inde Pijnaeckersche Meeren, gelegen in het Ambacht van Berckel (en de halven nu voor de banck genaemt de Berckelsche Meeren) brengen oock naer advenant haer Renten op. Daer en boven is naederhandt noch een Tol gestelt / op de Bruggens leggende over de Nieuwe tusschen beyde de voorsz. Meeren / welcken nieuwen Thol het eene Jaer voor 't andere / oock noch verre over de twee honderd guldens toebrengt / suyr dat de Heeren van Delft inde Ambachts-Heerlichheden van Berckel, en Pynaecker, oock eenige goede en notabele Domeynen zijn hebbende. Nopende de verklaringe van het Gruyt ende Hopgelt, sal ons elders inde verhandelinge vande Brouwerijen nader te voorschyn komen / stellen-

voor eerst van Schoonderloo

Haeverpacht tot Pynaeker en hoeveel die nu jaerlijx opbrengt en bedraecht.

Pynaeckersche Meeren.

Tol van de Brugghe aldaer.

Gruyt en Hopgelt.

de nu alleenlijck in 't voorbygaen ſeggh̃en / dat het Gruyt-geldt is een ſeecker Thol voor 't gebruyck der wateren / oſte eygentlijck voor het reynigen en ſuyver houden der wateren / welcken Thol van oudts een yder een ſchuldigh was die veel waters van doen hadden / en dan wel voornamentlijck de Brouwers hier ter plaetſe / een yghelijck naer advenant ſijn neeringhe / ende hier van was d' eene helft de Graeffelijckheyts Gemeinen en de weder helft de Heeren van Waſſenaer Competerende / gelijck dan ock wel exprelijck inde voorſ. Acte ſtaet vermelt 't Hop-gelt, was ock een ſeecker Thol onder de Brouwers tot Delft voor de Vryheyt / dae sy haer Bier ſelfs mochten Hoppen / 't welck van te voren niemandt was ghepermitteert / mede toebehoorende als voren / en deſe beyde ſchynen wel eer ghecombineert te zyn / waer van de voorſchreven wederhelfte voor ſoo veel de Waſſenaeren noch competeerden / alderlaeſt verſtorven en geſuccedeert zynde op den Heere Prince de Lynge nu eyndelyck by de Magiſtraet deſer Stadt mede aenghehoft is / van den Rentmeeſter der Heeren van Waſſenaer / als procuratie hebbende vande Hoochgemelte Prince den 7. Auguſti des Jaers 1660. onder zyn handt en Cachet binnen de Stadt Bruſſel gepaſſeert ende voor Statthouder ende Leen-Mannen op den 28. July 1661. ten behoude van de Stadt opgedragen ; Welcke voorſchreve Hop ende Gruytgelden als een goedt ende onſterfelijck Erf-Leen altans verheven zijn / ten name van de Heer Mr. Adriaen Boogaert Raedt en jeghenwoordich regerende Schepen deſer Stadt / in conformiteyt vande acte daer van zijnde / zuler deſe gheheele Gemeine en Heerlijcke goederen nu abſolutelijck aende Stadt zyn toebehoorende. Hadrianus Junius, in zijn beſchrijvinge van Oudt Hollandt / betuycht dat de ſelfde Heeren van Waſſenaer wel eer zijnde des Graven Vaſſalen ofte Leen-Mannen in Rhijnlandt daer sy voor de tyden Thol epſchten / niet alleen Burch-Graven van Leyden / maer ock in 't generael Pluym-Graven wierden genoemt / vermits alsdaer / ende ock in 't Landt van Delft ſonder haer toelatinghe niemandt Ganſen ofte Swaenen voeden mochten : Welck recht meer al langhe aen de Stadt toeghekomen heeft / gelijck het jegenwoordigh couſtumelijck is dat deſe Raem de functie by affyvigheyt van den Pluym-Graef , ofte des ſelfs demiſſie / ordinaris gedefereert wert aen den Jonghſten Burgemeeſter / ſulx en inder voegen als de Heer Mr. Andries vander Goes, Heer van Naters en Natendael etc. Burgemeeſter deſer Stadt die nu bekleet ſedert den voorleden Jare 1665. als wanneer de Heer Mr. Everard van Lodenſteyn , Raedt en Out Burgemeeſter deſer Stat / Meeſter-Knaep van de Hout-Veſterye van Hollandt / des aengaende zyn demiſſie verſocht en geobtineert heeft. Den ſelfden Autheur verbolcht verder dit recht ende het oude ghebiedt deſes geſlachts van de Waſſenaren over de Wateren , bewijſen de aen waſſchende Maenkens , die ſy in haer Wapen voe-

De helfte vande voorſz Gruyt ende Hopghelden de Waſſenaren toebehoort hebbende aen de Stat vercoft.

De Heeren van Waſſenaer ock eertijdts PlumGraven van Delftlandt.

Wie jegenwoordigh Stadts Plum-Graef.

voeren, naedemael volgens het ghevoelen van alle Auctеuren de Mane haer heerſchinge heeft over de vochticheden ende wateren * &c. en de naem van Waſſenaer ('t welck by nae het ſelve lupt als Waſſer-Heer) bzenght ooch zyne betepcheninge mede van eenen die hem het recht des Waſſers oſte geyck wy nu ſpzeechen des Waters toe ſchzyft/&c. geliyck den opgemelten Auteur mede ooz ſpzonchelyck upt leyt. Waer verſcheyde van de opgemelte Domeynen van Keyſer Carel zyn van te bzoze al op verſcheyde tyden nebens noch andere Domeinen aen de Stadt verpandt en daer nae weer afgeloſt geweeſt / als het Hopgelt ende Haverpacht beyde twee reyſen/ eerſt by Philips de eerſte by ghenaemt de Goede in't Jaer 1449. en daer nae noch eens by Maximiliaen ende Maria in't Jaer 1478. even op de ſelſde tyden en gelegentheden als hier boven van den Hinderdam is aengewee en / by welcker laetſte occaſie de Meeren ooch bygheboecht waren. Boozts al hoe wel nu de Stadt in den Jaere 1536. booz het element des biers ſoo ongeluckich en miſerabel was vernielt / dat nochtwelyck een derdendeel overtrich bleef geyck in het boozmoemde Schiedam * beſcheydelyck te ſien is zoo is hy ſoo haeſtelyck herſtelt / dat zy nu al booz den Jaere 1572. volgens de getuygeniſſe der Chzonycken wederom de ſchoonſte en reynichſte Stadt van Hollant was, * en ontrent deſe tyden in het begin van den Gozlog tegen Hiſpanien/quam Prins Willem van Oraigne L. M. als Gouberneur van Hollant &c. hier binnen Delft ſijn reſidentie houden / al waer met eenen als doen ooch de vergaderinge wierde gehouden / ſoo wel der Gedeputeerden van alle de geunieerde Provintien/als die van Hollandt in't byſonder/veele Edele familien/die al van outs gewoon waeren in s'Gravenhage te wonen retireerden ſich bermits het woeden van den Gozloch en upt vzeeſe booz den Hyant ooch binnen onſe Wallen / 't welck gedupzende die Troubulen deſe Stadt noch al eenigermate beneficieerde/ tot dat 1584. Des hoogemelten Prince Jongſte Zoon Frederick Hendrick alhier ghewonnen en geboozen zynde / de Vader in zijn Hof verradelijck wiert bermoozt: Welcke ſlach indien het booz de gheconfedereerde Landen in't gemeen / een dzoevigen overval veroozſaeckte / ſoo was het inſonderheydt zeer ongheluckich en ſchadelijck booz deſe Stadt / die de Vorſt met haer hofgezen had omringht / en dien grooten Hendrick aldereerſt in haer ſchoodt hadt ontfangen. Tot dees tidt toe was Delft in naem en faem aldermeeſt beroemt ende bermaert / waer de Hoven van hier gedivierteert ende fortuyn der De benaeren booz den langhwyligen Gozloch en andere ſchadelijche inconvenienten (daer van wy eenige hier naer noch ſullen aenwijſen) geſtut werdende / is de Stadt in ſich ſelven ſedert die tyden nyt noch ſaem in eenen ſtant en poſture gebleven / in het opkomen van eenighe andere jonghere Steden / die deſe Oude en bermaerde heden daechs in grootheydt booz de Coopmanſchap boven het hooft gewaſſchen zyn: Want het

* *Iuny Bat. c. 19. p. 322.*

Hoedickwils de Stat eenige van de voorgeſpecificeerde Domeinen al in handen ghehadt hadde.

* *Siet boven fol. 89. en 92.*

* *Siet boven pag.* Delft naer den Brant int jaer 1572. wederom de treflijckſte en ſindelikſte Stadt van Hollant.

* *Gout boy. fol.* 80

En weder verheerlijckt met de *Hof*houdinghe van Prins Willem.

Doch werde naer eenighe Iaeren moordadich om gebracht.

't welcke voor deſe Stadt in't byſonder alder naedeelichts was.

Sulcx de Stat in haer fortuyn grootelijx geſteuyt wiert en ver-

mits den oorloch teghens Hiſpanien nu al op zijn hoochſte hadde gheweeſt.

gheluck een mael op zijn hoochſten top gheresen zynde en wist noeydt hooger op te ſtepgeren: Echter heeft de Neytbare Magiſtraet ondertuſſchen d'Occaſie niet verſuymt om met haere middelen en Rijckdom haer ghesach bupten Stadts Mupren noch te vermeerderen. Want onderentuſſchen en oock naederhandt de Stadt noch verſcheyde andere Domeynen als hier boven ſtaen verhaelt aengekomen zijn/ als naementlijck inden Jaere 1580. by Hoope vande Grabinne van Arenſbergen 't Recht van den LEYDT-SCHENDAM, 't welck nu jegenwoordigh 't ſedert den Jaere 1654. verheven ſtaet op de naem van den voornoemden Heer Mr. Everard van Lodenſteyn als in der tijdt Preſiderende Burgemeeſter zynde en doen wy dit ſchryven als noch gecommitteerde Raedt van haere E: Gro: Mog: Deſe Gerechtigheydt van den Dam ofte nu vande Duyckers en Verlaten inden Dam ghemaeckt (die Jaerlycks een groote ſomme van penningen opbrengt) is mede begrepen een groot ghedeelte van de grondt / van het Dorp/ daer op veele Huyſkens by conſent van de Heeren Burgemeeſteren zijn getimmert/onder conditie de ſelve tot allen tijden ſullen mogen werden gedemolieert tot weder ſeggen en believen van de Heeren Burghemeeſteren in der tijdt / ende ſpecialyck oock dat zy aldaer geene andere Neringe ſullen moghen doen / dan Burgemeeſteren hen ſullen conſenteren / oock dat yder Huys naer advenant voor de vergunninge en accommodatie van Stats Gront Jaerlijcx een kleyne recognitie moeten ghe ven / dewelcke prerciſelycken alle Jaeren ontrent den verſchijndagh / ſonder langher verreck moeten betaelt werden / of ſouden by ghebreeche van dien achtervolgens de conſentbrieven daer van zynde / de voorſchrebe Erven met het getimmert daer op ſtaende aende Stadt verhallen ende verheurt zijn / die deſelfde dadelyck ſouden moghen aenvaerden. De Hoogheerlyckheyt van RYSWYCK, heeft de Stat inden Jaere 1591. van de Staten van Hollant/en de Reecken-Kamer van de Graeffe-lyckheyts Domeinen beleent / ende is onder andere in de acte van beleeninghe (uyt kragte van het Privilegie van date den 3. May 1450. by Hertoch Philips aen deſe Stadt verleent *) geinſereert dat de opgemelte Hals Heerlyckheyt niet ſal mogen werden veralieneert: gelyck oock dien volgende de reſolutie by haere Ed: Gro: Mo: in deſen lopenden Jare genoemen / nopende het verkopen van eenighe Heerlyche goederen vander ſelfder Domeinen/ ſpecialyck daer mede is geclauſuleert. Inhoudende dat Heeren Burgemeeſteren en Regeerders deſer Stadt als hebbende de hooge Juriſdictie van den Dorpe van Ryſwyck en den Ambachte van dien/ aldaer onder andere gerechtigheden oock ten allen tyden een Baillu zyn ſtellende/gelijck hedendaeghs deſe functie aengenomen heeft de Heer Franſoys van Santen, Schout deſer Stadt. Daer nae inden Jaere 1596. heeft de Stadt by tranſactie een accort gemaeckt met Jonckheer Jan van Aſſendelft Heere van Cralinghen /

Onder wat conditie de Huyſen aldaer getimmert ſtaen.

Anno 1591. de Hooghe Heerlijckheit van Rijſwijk.

* *Siet boven pag. 29.*

1596. Den Hogenban.

Be-

LEYDTSCHENDAM.

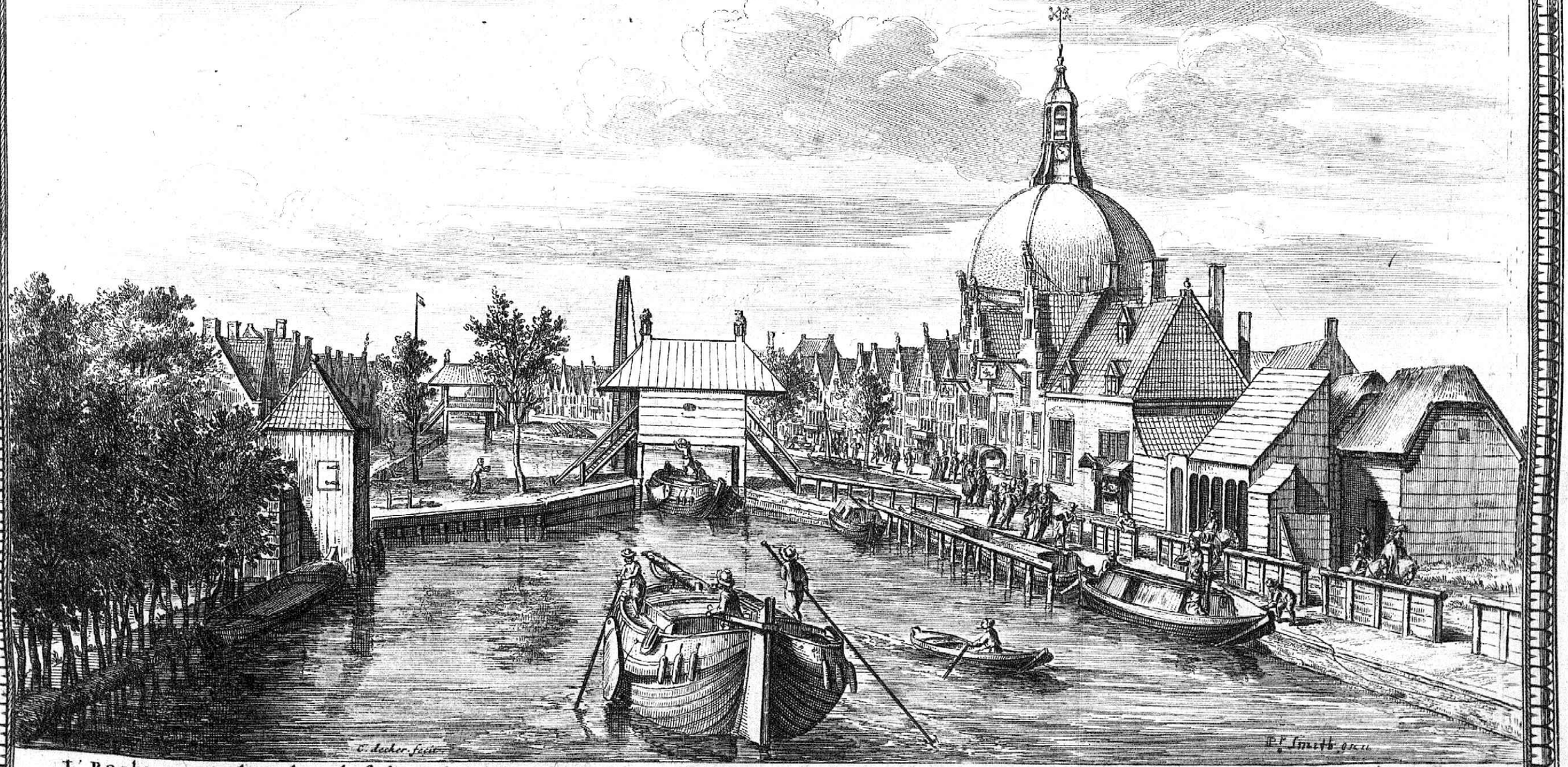

t' Recht van den Leydtſchendam. *oft nu van de Duyckers en verlaten (door Privilegie van Keyser Carel tot Faveur der Delvenaren) in den Dam gemaeckt, heeft de Stadt gekoft van de Gravinne van Arenſbergen in den Jare 1580. Zynde daer onder begreepen een groot gedeelte van de* Gront *van het* dorp *daer op veele huyſen. onder Recognitie tot believen en wederſeggen van Burgemeeſteren van Delft getimmert Staen.*

Bezoyn &c. waer by verkreech een seecker gedeelte vande Ambachts-Heerlyckheyt van Oudts ghenaemt Heer Oudtgieren Gerechte van Cralingen nu genaemt den Hongenban gelegen tusschen de Haven en Overschie aen de West-zyde met de Visscheryen / Tyns en / Erfhuyzen / mitsgaders de Coozen en Smaltienden geheten Op ten Hem met twee paer Zwaenen / en voozts met alle appendentien en dependentien van de selve Ambachts-heerlyckheyt genaemt den Hoogenban / sulcker en inder voege wylen Heer Gerrit van Assendelft, ende zyne Voozsaten die gebruyckt ende beseten hebben / staende althans mede verheven op den meergemelten Heer ende Meester Everard van Lodensteyn. Lange Jaeren te voozen zyn die van Rotterdam, op dese Heerlyckheyt ook gaende geweest / als nevens andere saecken ons mede is blyckende by de arbitrage ofte bemiddelingh tusschen dese Stadt en die van Rotterdam / berooerende eenige andere differenten voor den Jaere 1513. in het eerste Hooftstuck * geallegeert waer in te kennen gegeven wert / dat die van Rotterdam pretentie sustinerende en Proces waren voerende / omme den Hoogenban. Geduerende den Trebes ofte twaelfjarige bestant / verkregen Burgemeesteren ende Regeerders deser Stadt by speciael Privilegie van haere Ed. Gz. Mog. de Staten van Hollandt ende West-Vryestant / noch eenige Conversie van Leen tot allodiael ende extentie van haere Stadts Vryheydt aende Zupt-Westzyde van de Stadt / alwaer sy tusschen den Zupt ofte Ketel ende den Waterslootsche Poozten een kleyn gedeelte van de Made Landen van de Graef van Arenberg / Hartoge van Aerschot &c. als mede / van Symon Adriaensz van Groenewegen gekoft hebbende / bedraghende te samen ontrent twee Mergen Landts / ende 't selvighe doen afdelven ende geappliceert (dus luyden de woorden van het Privilegie) tot nut, oirbaer, ende gerijf vande voorschreve Stede nieuwe wercken (te weeten de Houtuynen) ende tot meerder accommodatie vande selve wercken, den ouden Buytenwech streckende beneffens de Stede Vesten, aldaer doen verhelen aen de voorschreve verkofte parthye Landts, ende tot gherijf vande reysende Luyden ende Burgerije der selver Stadt weder doen maecken een nieuwen Buytewech, westwaerts vande voorschreve verkofte Landen, ende na dien de voorschreve Lande vande Made als mede de Made Laen te leen ghehouden werden van de Graeffelijckheydt van Hollandt, ende dat mede by Privilegie van Hartoch Aelbrecht van Beyereu als Grave van Hollandt, Hooghloffelijcker Memorie in den Jare 1389. de voorschreve Stede Vryheyt vergunt was buyten de voorschreve Stede ommegaende, twintich Roeden, * ende by den Hoochghemelten Hartoge in den Jaere 1394. daer aen volgende de voorschreve Stede Vryheydt vermeerdert is dertich Roeden breet van den Buytenwech uydtwaerts van den Ketel-Poort Noordt-West om tot den Nootorper Poort-Huyse toe * &c. Soo heeft het haere Ed: Gz: Mog: ten

* Siet hier voren fol. 33.

1615. Fenig Lant tot behouf vande Stadt, by de Staten van Hollandt gheconverteert uyt leen tot allodiael en daer benehaer Vryheyt geextendeert

Substantie van het Privilegie.

* Siet beven pag. 65.

* Siet beven pag. 70.

VOOR-BURGH.

ten Tyde der Romeinen Genaemt

FORUM HADRIANI.

d'Ambachts-Heerlycheyt van **Voor-burgh** *met den Aenkleeven van dien. Mitsgaders de Tienden aldaer. als oock in* **Teedingerbroeck** *is by de Stadt aengekoft in den Iare 1615 van den Heere Prince van Ligue, werdende dese Domeynen by de Heeren Staten van Hollandt ende westvrieslandt. noch in't selfde Iaer. verklaert voor een goedt en onyterstyck leen.*

P. Smith excu.

ten verſoeche van de Regeerders deſer Stadt van den ſelfden Jaere / geliefft uyt haere volkomen en ſouveraine macht de voorſchreve gheſtoffte ontrent twee Mergen Lants t' onſlaen van 't Leen-recht daer mede de ſelve gheaffecteert waren / 't zelve te annulleren ende te maecken tot allodiael en voorts met eenen te verleenen dat de Vryheydt van de Stadt uyt den nieuwen Buyten-wech in conformite vande voorzen verhaelde Privilegien ſich ſoo wyt ſoude uytſtrecken als de ſelve van te voorzen uyt den ouden Buyten-wech ghedaen hadden / ſulcks dat deſe grondt dan aen de Stadt vry eyghen toebehoorende / ontſlagen zynde van alle Leen-rechten ende reſorten daer mede de ſelve als Leen aen haere Ed: Gz: Mog: waren gehouden / en den Gechter van Delft geauthoriſeert zynde daer over te zegelen en alle Juriſdictie te plegen als over andere allodiale goederen / daer en boven de Vryheyt van de Stadt rontſom van den Buyten-wech die nu ſoo veel wyder uytgheleyt was nochtans daer van daen af te reeckenen / wederom op nieuw egael en even groot is uytſtreckende / als te voorzen hadde gedaen / men als nu ſoude mogen achten het begrip van de Stadt ſedert die tydt ſoo veel grooter te zyn / naedemael want men het ſelve ſtuck Lants / gelijck het binnen den Buyten-Wech getrocken is / even alſoo ten allen tyden binnen de Wallen trecken kan / Stadts Vryheyt van buyten echter onvermindert blyvende. Den datum was ghegeven in den Haghe onder onſen grooten Zegel hier aen ghehanghen op ten 13. July in 't Jaer ons Heeren eenigen Heylants en Saligmakers duyſent ſes hondert ende vijftien. Ende was onderteyckent / Ioan van Oldenbarnevelt. Voort zijn de voorz. Landen van de Made daer dit gedeelte afgeſneeden was / lange Jaeren achternae voorſoo veel die den Grave van Arenberch waeren toebehoorende mede by de Stadt noch aenghekoft / gelijck wy by Stadts Laecken-Raemen ſullen hooren. Maer in deſen ſelfden Jaere van 1615. is de Ambachts-Heerlyckheydt van VOORBURCH, met den aenkleve van dien zynde Leen mede by de Stadt gekocht vande Heere Prince van Linge, Heere van Waſſenaer, welcke Ambachts-Heerlyckheyt met den aenkleven ende appendentie van dien / mitſgaders de Thienden aldaer als ook in Teedinger-Broeck, by d' Heeren Staten van Hollandt / ende Weſt-Vrieſlandt / op den 15. December / Anno voorſchreven verklaert is tot een goed en onſterffelijck Leen / ende is tegenwoordich verheven op de naem van Dirck Gerritſzoon Meerman Ridder Burgemeeſter deſer Stadt / Mitſgaders hooge Heemraedt van Delflandt / volghens den Brief daervan zijnde van date den 24. Maert 1661. Nae deſe Heerlyckheyt en is my niet kennelijck dat eenige andere conſiderabile by de Stadt zijn aengekocht / ſulcks dat wy deſe materie willen beſluyten met de loffelijcke woorden van twee deftige en ſoet vloeyende Poeten / ter eeren van deſe Stadt gecomponeert. Den onvergelyckelijck Caſpa-

'twelck het begrip vande Stadt gelijck als vergroot.

Den datum vanden Brief.

Voorburch.

Beſluyt met twee hedendaechſche Eerverſen van de Stadt.

ris

rus Barleus, * wiens Latynſche Poeſien alle andere van onſe Eeuwen/ in hooꝛtreſſelijckheyt verre te boven gaen / heeft in het midden van den Oꝛloch den hooꝛtganck / en hooꝛnaemſten loop van deſe Stadt/ tot die tydt toe aldus begrepen.

* Caſp. Barl. encom. urb. præcip. Holl.

DELPHI in Batavis.

Non ego fatidicis oracula ſuggero Delphis:
Aut mea falſiloquus mœnia Phœbus habet.
Æthereiresponſa patris do civibus, & me
Relligio, Graium non beat iſte furor.
Infelix rapidis flagravi tota favillis,
Cum rogus, & ſimplex nil niſi flamma forem.
Condiderat tantos ſecura oblivio caſus,
Cum Patriæ media concidit urbe pater.
Quid rides Hiſpane? tui quoque nominis umbram
Cernimus, atque iſta cæde Philippe cadis.
Venales animas in mortem inſontis acerbas,
Venditur ac pretio regia fama ſuo.
Nunc tu Belga duos uno ſub marmore Martes
Adſpice, Naſſoviæ nomina magna domus,
Mauritium, Patremque, Duces: hæc numina ſenſit,
Et tutelares terra Batava Deos.
Sed magis Henricum fuerit genuiſſe. quid horres
Cantaber? en patrij funeris ultor adeſt.

Welcke eerteechenen den Ridder Conſtantijn Hugens * Raedts-Heer van zijn Hoocheyt den Prince van Oraigne / aldus in Duytſch eenſdeels heeft naegevolcht.

* Conſt. Hug. Otior. lib. 5.

DELFT.

IK Ben tweemael dat ick ben, ſints dat ick 't eenemael was,
En (a) eens mijn' muren hebb' ſien wentelen in d'aſs:
Maer danck hebb' 't Vage-vyer ick bender door gereſen,
Mijn ſelven dubbel waerd: Het overkoolde weſen
En komt my niet van daer, ſoo moet de kuype ſien
Die Vriend en Vreemdelingh moet laven en bezien.

a) Anno 1536.

'k Hebb grooten *Wilm* gehuyſt, ſoo lang 't de Moorder doogde,
(b) Anno Die my en mijn' gebuert verraderlick (b) ontvoogde;
1584. Maer, Spagnen, 'tbaett' u niet, ick hebb de ſchageboett,
En voor een' ſulcken Va'er een ſulcken Zoon gevoedt.

VIERDE HOOFT-STUCK.

Inhoudende Beſchrijvinge van alle de Stadts ſoo oude als nieuwe Gebouwen, ende voor eerſt van het Raedt-Huys, daer na de groote Kercken, hare oudtheydt ſtichtinge en op-bouwinge aen wie geheylight en toegewijdt, midtſgaders eenige Vertellingen haerder miraculen en wonderheden, reliquien en koſtelijcke ornamenten en cieraden, eeniger haer oude obſervantien, conſtumen, en ceremonien, ten laetſten hare veranderinge met koſtelijcke Sepulturen en Epitaphien. Soo oock van de Clooſteren, Conventen, Capellen en alle Kerckelijcke Geſtichten, in en aen de Stadt van oudts gelegen, haer op-komſt, voort-ganck, wat voor geeſtelijcke Ordens daer in gewoont hebben, verſcheyder haer eerſte oorſpronck en inſtellinge, maniere van kleedinge en gebonden leven, als mede eenige Reglementen van de Graven, tegens den onmatigen aenwas en baet-ſucht deſer Clooſter-luyden, klachten van rechtſinnige Mannen, over haer ſcandaleus en ergerlijck leven, tot eyndelijck de veranderinge der Religie, de pilgeringe en plunderinge der Kercken daer op is gevolght, de Clooſteren geruymt en tot behoef van de behoeftigen en andere goede gebruycken gemaeckt; daer na volgen dan de Huyſen en Geſtichten tot het Chriſtelijck gebruyck van trooſt en onderhoudinge der Weeſen, Siecken, Krancken, oude Luyden, en alle arme menſchen, van gelijcke alle publijcke Gebouwen tot wereltlijcke behoeftigheden die-

dienende, het oude Hof, Gemeenlandts-Huys, Doelen, Magasijnen, Stadts Poorten, midtsgaders Anatomie ofte Auditorie van de Chirurgijns, het Collegium Theologicum, de Bibliothece en de groote ofte Latijnsche Schole, item alle Hallen, gemeene Koop-plaatsen en Marckt-pleynen, noch eenige Gilde-Huysen en particuliere Gestichten, en onder-tusschen by dese alle soo Godts-Huysen als wereltlijcke Plaetsen hier en daer eenige Wetten en Ordonnantien tot deselve Huysen en Gestichten dienende.

Inleydinge tot Stadts Raedt-Huys.

ALhoe-wel men in voorgaende / onnoosele / geblindhoackte / en by-geloovige eeuwen; wanneer men de Tempelen / Capellen / Clooisteren / Conventen en gewyde Plaetsen / en al dat Kerckelijck was in sich selven voor geestelijck / ofte heylig pleeg te achten; en dat men de Kerckelijcke Persoonen uyt gewaende Godtvruchtigheyt / al te veel gesaghs en te grooten authoriteyt hadde gedefereert / altijdt gewoon was in eeniger-hande Beschrijvinge / de Kerckelijcke Huysen / quantshuys om haer H. wyinge voor en al-eer eenige andere Gebouwen te noemen / en voor af te stellen / sullen wy nochtans (als voor de ge-elucideerde Religie / beter onderrichtinge ontfangen hebbende / en geen heyligheydom in de uytterlijcke Gebouwen stellende) na-volgen het goet exempel van eenige nieuwe / ofte hedendaeghsche Stede-beschrijvers / * en het STADT-HUYS, ofte RAEDT-HUYS, als het hooft een principaelste Lidt / die de heersingh / gebiedt en opsicht over al het andere heeft / en gelijck als waer voor alle de andere Gebouwen gesticht en op-gerecht zijn / voor uyt laten gaen; daer benevens den ouderdom ofte eerste instellinge der selver considererende / staet het vast ende is immers seker / dat van des Stadts eerste tyden van den begin af aen een Vergaderplaetse moet zijn geweest voor de Opper-regeringe van de Stadt / die het bewind en bestier over het gemeene best van dien heeft gehadt; en soo ras men in eenige Stadt / die groote Gebouwen tot salige gebruycken heeft beginnen op te rechten / en zijn ongetwijffelt / de Raedt-Huysen niet achterwegen gebleven; doch waer die van onse Stadt dan alder-eerst gestaen heeft / hebbe als noch niet scherlyck kennen onderbinden. Veele zijn van gevoelen / en willen het onveranderlijck staende houden / dat het op den Noord-Westen houck van de Choor-Straet is geweest / en dat vermidts men ten tijde van Graef Jan de eerste / in de oude Hollandtsche Chronijcke * leest / van een groot steenen Huys, staende tenden die Choer-straet, op een hoec

* *Als Maestertus Beschrijvinge van Dendermonde en verscheyde nieuwe Beschrijvinge van Amsterd. in Fol. Quart. Duod. alle van verscheyde Authcuren.*

† Verkeerde opinie, dat het van ouds op den hoeck van de Choor-straet gestaen heeft.

* *Groot Chronijck van Hollandt, &c. div. 20. cap. 12.*

hoec vander ſtege, daer Heere Wolfardt vander Veer, 's Graven Advocaet en overſte Raedt * (vermits ſijn violeren des Stads Oorrechts Privilegien/en ſijn onredelijcke Schattingen en Scheringen/ van de Ingeſetenen deſer Lande / doodelijck gehaet zijnde / willende eyndelijcke uyt hoogh-dringende noodt en uytterſte vreeſe / by nacht en ontijde onder den geleyde van den Graave ſelfs perſoonlijck by hem hebbende / naer Zeelandt vluchten / en by die van Delft/ met meenighte van Booten en Wis-ſchuyten op de Maſe achterhaelt / * en tot Delft in de Stadt gebracht zijnde) met de Graef was op-gegaen / en na eenigh oproer en hooge dreygementen des volcks/in preſentie van de Graef ter venſter uyt-gworpen en wreedelijck om-gebracht wierdt/ op St. Pieters dagh / den eerſten Auguſti 1299. * ſulcks dat het wel geen diſpuyt en lydt/ van oudts aldaer ter plaetſe een groot ſwaer Gebouw geſtaen te hebben / gelijck de fundamenten daer onder gevonden werdende / als noch zijn uytwijſende. Maer dat het ſelfde juyſt het Stadt Huys ſoude zijn geweeſt/ kan in mijn gevoelen (ſonder des eenigh beſcheyt te ontmoeten) voor als noch geen plaets obtineren. Andere zijnder welcke het daer voor houden dat dit Gebouw en maniere van een Slot en Gevangen-Huyſe van oudts de Graven als Rechters toekomende/ ſoude zijn geweeſt/ waer boven misſchien dan eenige Kamers en Vertreckken hadden / daer ſy binnen de Stadt komende haer toe-gang en retraite koſten nemen/ aen-geſien deſe plaetſe/ daer die Tragedie voorgevallen is / al hier een Steenen Huys, en in de oude Rym-Chronijck/ als mede in het Chronijckje / alder-eerſt gedruckt ter Goude 1478. een Steen-Huys * genaemt werdt / welcke benaminge van oudts ordinaris verſtaen wiert voor een Gevangen-Huys/ſchijnende ſulcks verkregen te hebben / wanneer particuliere Huyſen voorgaens hier te Lande / noch meerendeels van hout getimmert werdende / en de Huyſen van ſteen gebouwt noch ſeer raer zijnde / echter de Gevangeniſſen (als des onder andere ſonderlinge van nooden hebbende) met ſteen verſien wierden / gelijck men noch hedendaegh's binnen de Stad Leyden het Gevangen-Huys nevens het Tucht-Huys ſtaende / gemeenlijck s'Gravenſteyn hoort noemen ; inſgelijcks oock in Zeelandt / van geobſerveert werden / daer noch in verſcheyde Steden het Gevangen-Huys ſimpelijck met den naem van 't Steen genoemt werdt / 't geen hier oock ſelfs in deſe Stadt (gelijck wy aenſtonts ſullen ſien) ontwijffelbaer wel eer gebruyckelijck is geweeſt/ ſulcks dat deſe opinie / mijnes bedunckens / dan noch meerder gratie ſchijnt te hebben als wel de eerſt voorgaende doet: doch voor myn part / ſoude nochtans gelooven geen van beyden / maer s' Graven-Huys ofte Hof geweeſt te zijn / en dat men daerom die oude ſteene Wapen-ſchilden der Hertogen van groot Beyeren eertijts oock Graven van Holland /en andere teyckenen/die de eerſte eygenaers vande Huys-

* *Scriv. Bat. p. 284, en 285.*

* *Gouts Chronijckje. p. 82. Scriv. Bat. ibid.*

* *Rijm Chron. fol. 59.* Tegenreden daer van, en wat voor een Gebouw op deſen hoeck gelegen is geweeſt.

* *Rijm-Chronijck, en Gouts Chron. ibid.*

Namentlijck het Huys ofte Hof van de Graven.

Huysen op de selfde gront staende / wel eer soo binnen als buyten in hare gebeis ter gedachtenisse hebben doen stellen / oock hedendaeghs ten getuyge siet: nademael het seker is / dat behalven het Stadt-Huys / ende de Gevangen-Huysen (die hier twee waren) oock binnen dese Stadt gestaen heeft / sekere huysinge voor de Graven / waer op sy en hare Hovelingen / soo dickwils binnen de Stadt quamen / haer residentie ende verblijf op namen / blyckende onder anderen oock uyt rekeninge D. A. 1350. by des Graven Rent-Meester van Noord-Hollandt / eenen Philips persoenre Zones, verantwoordt / waer in sekere Declaratie / nopende eenige verteerde kosten / op mijns Heeren Huys te Delft, by eenige Heeren met haren Train en Suite / des Dijncxsdaechs voor Ascentionis dach, doemen Rechtede over de gevangen van Rooseburgh, &c. * op welcke huysinge den Rent-Meester van Noord-Hollandt (namentlyck gelyck wy Hollandt in het voor-hooft deses Boecks hebben verdeelt) pleegh te wooven / als noch te sien is by W. van Gouthoeven / in de genealogie van Mathenes / alwaer hy spreeckende is van Jan van Matenes / die te wyve hadde / Jouffrouw Margriete Pertaut / Erf-Dochter van Bartelmeus Pertaut, alias van Castello uyt Luycker-Landt, Rendt-Meester van Noord-Hollandt, en vervolgende verder / haer Moeder was uyten Stamme vander Burgh te Delft, daer Bartelmeus voorsz. woonde, ende verkregh s'Graven-Huysinge aldaer, &c. * 't welck na gissinge en af-neminge van de andere nevens-staende Jaer-tallen / soo ontrent in 't midden van de eeuwe 1400. moet zyn geweest: en dat de voorsz. Rent-Meesters van Noord-Hollandt / van oudts altydt hier te Delft haer Comptoir gehouden hebben / blyckt oock daer benevens uyt het Privilegie van Keyser Karel, voorhenen ons al te pas gekomen. * Daer-en-boven is myn gevoelen / onder verbeteringe / dat het Stadt-Huys van alle tyden op het Mart-veldt / als bequaemst en in 't midden van de Stadt gelegen heeft / 't welck oogenschynlyck af te nemen is / uyt sekere oude Keuren deser Stadt / als voor eerst uyt een oder oudt Keur-Boeck / naer uyt-wysingh eeniger kenteecken noch in de Eeuwe van dertien hondert gemaeckt / bestaende in twee hondert drie-en-twintigh Artyckelen / waer in verscheydemalen uytdruckelycken werdt gewagh gemaeckt / niet alleen van twee Gevangen-Huysen / met de namen van den Ouden Steen en Nieuwen Steen, maer oock van der Stede-Huys en 's Heeren-Huys, elcks in 't bysonder / by eenige werdende te kennen gegeven / waer gestaen ende gelegen / oock verscheyde artyckelen gevonden werdende / specialyck eenige deser Huysen concernerende / als Artic. XCV. daer geseyt werdt; Soo wie gedaeght of beset wort, sal sijnen dagh bewaren, als men die Klocke luydt aen den nieuwen Steen, beyde van Poirt-dinge of van Gast-dinge, ten ware of 't Gerecht niet reede en ware, soo souden sy verbeyden, ende soo wie by der Stede-Huys eenre roe-

* *Siet Gouth fol.* 83.

* *Idem fol.* 185.

* *Siet boven p.* 97.

't Stadt-Huys waer ten allen tijden gestaen.

Twee verscheyde Gevangen-Huysen behalven 't Stadt-Huys en s'Graven-Huys.

roede na ſijns gevoeghs dede, verbeurde 2. ſtuyv. * uyt welckers laetſte noch eenige ſchaduwe van d'oude eenvoudigheydt af te nemen is/ wederom Artic. 174. werdt geſeyt: voorts ſoo gebiedt men alle Wagenen die hier binnen met Turven komen te koope, te ſtaen op Marckt-veldt Ooſt-waerts van den ouden Steen, by 3. ſtuyv. * daer-en-boven Artic. 180. Voorts ſoo wie naerder ſlaep-clocke, als ſy derde warven geluydt is op de ſtrate gaet ſonder Lantaerne, die ſal die Schout leggen op den Nieuwen Steen tot des anderen daechs toe ter miſſe tijt, en dan ſal hy den Schout gelden 4. ſtuyv. * noch Art. 185. Voorts en ſal niemant ontfaen, water van den goten van der Kerck, by 30. ſtuyvers, en niemant moet werpen noch ſchieten aen die Kercke, aen Daecke, aen Glaſen, noch aen Gaſt-Huys, aen der Stede-Huys, noch aen 's Heeren-Huys, by 12. ſtuyv. * Daer-en-boven deſe Keuren in de volgende Eeuwe van veertien hondert/ wederom gerenoveert en geamplieert werdende/ is onder anderen ooch geſtatueert/ dat niemandt geen miſſche of onreynigheydt daer ſtanck of komen magh, moet dragen op 't Marckt-veldt tuſſchen der nieuwer Kercke, ende der Stede-Huys, by 6. ſtuyv. te verbeuren by dagen, en by nachten dubbelde boete, rechtevoert ofte halen, ende hier ſal men vier mannen toe ſetten, die dit bewaren ſullen, by haren eede. * Upt welcke laetſte nu niet alleen af te nemen is/ dat het Marckt-velt (als hebbende haer naem van Veldt alder-eerſt daer van gekregen) als doen/gelijk apparent in veele andere plaetſen ooch hier noch ongepaneyt ende onbeſtraet gelegen heeft/ maer met eenen vaſtelijck te beſluyten/ dat het Stadt-Huys op het Marckt-veldt ſtaende was/ gelyck uyt de voorgeallegeerde exempelen ende bewijsredenen/nopende den ouden Steen, 't ſelfde mede beſchepdelijck gebleken heeft/ welcken Ouden Steen naer alle apparentie/ het ſelfde Gevangen-Huys is geweeſt/ welckers aengaende vermelt werdt in het Privilegie van Hertogh Philips, waer by hy in den Jare 1436. het voorſz. Marckt veldt (hier naer noch te beſchryven) aende Stadt vereert/en dat niet alleen ter oorſaecke van ſekere dienſten by de Delvenaers aen hem beweſen, maer ooch ſpecialijck om de vrywillige reparatie, die ſy t'haren koſten aen ſijn gevangeniſſe grootelijcks zynde verballen en vergaen gedaen hadden/ behalven dan dat uyt den naem ſelfs van ouden Steen, (die wy nu ſekerlijcken weten/ op het Marckt-veldt geſtaen te hebben) genoeghſaem ontweder ſpreckelijck/ blijckt dit Gevangen-Huys niet alleen het oudtſte van de twee maer in ſich ſelven nu al van ſeer hoogen ouderdom geweeſt te zyn/ ſoo werdt ſulcks daer-en-boven by het aen-geroerde Privilegie ten overvloedt geconfirmeert; want in geballe het voorouderdom ſoo verballen (gelyck hy ſeyt) ende vergaen was/ dat het by de Stadt moeſte gerepareert ende herſtelt werden/ ſoo is 't by gevolge ooch noodtſakelijck/ het ſelvige daer al lange te vooren geſtaen te moeten hebben: en ſoude dan de waerſchijnlijckſte opinie/ myns oordeels/ on-

* Oude Keuren van de Eeuwe 1300. Art. 95.

* Ibid Art. 174.

* Ibid Art. 180.

* Ibid Art. 185.

* Siet oude Keuren van de Eeuwe 1400. roerende de Schouwe en diergelijcke. Artic. 12.

Het oude Gevangen-Huys, waer gelegen.

En het ſelfde in den beginne van de eeuwe 1400 al ſeer oudt geweeſt en langh geſtaen te hebben, ſulcks dubbelt geconfirmeert werdende.

ontrent deſe ſake wel kennen weſen / dat het Stadt-Huys, midtſgaders den Nieuwen Steen achter aen den Ouden Steen aen een gehecht / en aen malkanderen ſijn gheboeght geweeſt / het eerſte aen de Noord het andere aen de Zuyd-zijde / den Toorn alſoo in 't midden omvangende: gemerckt / het notoir en kennelijck is / den op-ganck van het oude af-ghebrande Stadt-huys / noch tot den laetſten toe aen de Noord-zijde te weſen plecht / als zijnde het heele geſtel ende verdeelinge van Cameren en Vertrecken deſes Gebouws (welckers muyren in den grooten generalen brandt van de Stadt noch waren blijven ſtaen) van oudts daer na aengelegt ende geſtandeert geweeſt / en by aldien dit Huys op den hoeck van de Choor-ſtraet 't Stadt-Huys geweeſt was / ſoude apparentelijck met die naem in de Chronijcke wel geſpecificeert ſtaen / dewijl men het ſelfde noyt anders als Stede-Huys ofte Raedt-Huys te noemen gewoon is geweeſt / dies men ſoude kennen vermoeden / dit Gebouw 's Graven of 's Heeren Huys geweeſt zijnde / den Autheur het ſelfde / quantshuys by ſomme van begrootinge ofte verheffens-halve / met den naem van een groot ſteenen Huys gequalificeert te hebben / als zijnde duſdanige huyſen in die tijden gelijck geſeyt is) noch ſeer ongemeen en pets uyt-ſtekens en uytmuntende bedupdende / 't welck andere abuſerende / het ſelfde een Steen-Huys doen noemen heeft / gelijck den Schryver van 't voornoemde Gouts Chronijckje / dan oock ſchynt verkeerdelijck / als genoeghſaem blijckt / op genomen te hebben / want hy voorſeerſt by deſe occaſie / behalven de Graef / Heer Wolfaert ende die Heer van der Veer / abuſibelijck als twee onderſcheyde Perſoonen noemende / ſeyt die beyde elck op een goet Steenhuys moeſten gaen, daerſy terſtont weder uyt-genomen worden, en worden beyde verſlagen: want die Heer vander Veer, die wort van eenen grooten Steenhuys genomen, ende hy wort tot eenen venſter uytgeworpen en op glavien ontfangen: en de Heer Wolfaert desgelijcks, en noch was Graef Jan binnen Delft, die dat ſeer mishaegde; maer hy geliet hem of hem daer niet om en waer, &c. * eben als of twee Perſoonen beyde gebangens in bedwang yder in een byſonder Gebangen-Huys gelept wierden / ende dat de Graef middelertyt op een ander plaets binnen deſe Stadt ſyn verblijf genomen hadde; ſulcks hy ſyn ſelve ſchijnt ge-imagineert te hebben / of misſchien door gemeene praet in die eenvoudighe tijdt alſoo qualijck onderrecht is / dat twee Gebangens verkeerdelijck genaemt / den eenen op den ouden Steen en den anderen op den nieuwen Steen gebracht waren / en dat de Graef ſich daer en tuſſchen op ſyn eygen Huyſinge ge'eyt 's Heeren Huys geretireert hebbende en onthoudende was / aengemerckt doch twee Gebangen Huyſen binnen deſe Stadt / al lange voordees op-gemelte Autheurs tijdt (dewelcke ſchrijft tot den Jare 1477. inclusys) geweeſt ſyn / die men beyde (gelijck gebleecken is) met den naem van Steenen tituleerden: ſoo dat dit lichtelijck voor een

't Stadts Huys en nieuw Gevangen-Huys waer gelegen.

Wat het Huys op den hoeck vande Choor-ſtraet is geweeſt.

Miſleydige ende confuſe ſtellinge des Autheurs van 't genaemt Gouts Chronijkje.

* *Gouts Chron. p.* 82.

abuys

abuys en misleydinge kan aengenomen werden / te meer dewijl dese Historie by niemandt anders op soodanigen manier gelesen wert / maer doorgaens kan verstaen werden / dat men Heer Wolfart van der Veer hier tot Delft opgebracht synde / dewijl met de Graef vergeselschapt was / wederom met hem vry ende onbedwongen heeft laten gaen / en dat sy in dier voegen echter door confusie en tumulte van het oproerigh volck bevreest synde / door een weynigh tijdts geweecken waren op een Huys van steen / 't welck de groote Chronijck sept gelegen was / op den voorsz. hoeck van de Choor-Straet / onderen-tusschen de mutinatie meer en meer toe-nemende / het Huys beset en Heer Wolfert van der Veer / eyndelijck met vreesselijcke dreygementen daer upt ge-eyscht wierdt. Derhalven hier mede besluytende / willen vertrouwen / dat onse geproponeerde stellinge / by sommige oordeelders wel de gevoeghlijckste of de bequaemst en best overeen-komende sal mogen gehouden werden: ten ware yemandt noch upt het voor-af-gaende Extract upt de rekeninge van den Jare 1350. alwaer by eenige onkosten op 's Heeren Huys, aengaende eenige Rechts-vorderinge vermeldt werdt: en insonderheyt upt het daer na volgende vijf-en-tnegentighste Artijckel van het oude Keur Boeck / daer gesprooken werdt / nopende geinsinueerde en gearresteerde op 't luyden van de Klock / te compareren aen den Nieuwen Steen, daer upt soude willen in twijffel trecken / of misschien desen nieuwen Steen en 't Heeren Huys, beyde niet wel onder een dack vereenight / en gelijck als een Huys soude kennnen geweest zyn / en met haer beyde dit Gebouw op den hoeck van de Choor-Straet upt gemaeckt hebben / in sulcker voegen / dat den Graef alhier eenige Huysinge en Appartementen voor syn selven gehadt hebbende / het andere gedeelte van onderen met eenige Gevangen-Huysen en Kercker versien synde / van boven voor een Rol en Recht-banck is geappropriieert geweest / alwaer men ordinaris de Vierschare spannende / ende de Pleydoyen en Ding-talen voerende was / en dat alsoo eygentlijck een Recht-Huys ofte een plaets soude zyn geweest / daer de Justitie gehandthaeft ende geadministreert wierdt / waer over de Graven als opperste Rechters waren gestelt / welcke Huysinge ten verscheyde respecte ooch verscheydentlijck soude zyn genoemt geweest / aengesien het na tijdts gelegentheydt al groot genoegh geweest is / als beslaende desselfs over-gebleven Kelders en Fondamenten / aldaer noch gevonden werdende wel drie erven van tamelijcke groote Huysen: Voorts dat dan het Stede-Huys ('t welck men nu altijdt sekerlijck weet / ten tyde van dese Keuren / nevens den ouden Steen op het Marcht-veldt gestaen te hebben / alleenlijck tot de Politie en Stadts saken soude zyn verordonneert geweest: doch souden andere daer-en-tegen konnen in-brengen / voor eerst / dat d'opgemelte rekeningen van den Jare voorsz. niet upt en wijst / dat het rechten over de Gevangens van

't Welck verbetert en wederleydt wordt,

Laetste objectie, dat het Huys op den hoeck van de Choor-straet soo wel nieuwen Steen als 's Heeren Huysinge in sich soude konnen begrepen hebben.

Rosen-

Roſenburgh / ſuyſt aldaer ter plaetſe van 's Heeren Huys ſoude gheſchiet zyn / alwaer by eenige Heeren op den ſelfden dagh eenige onkoſten wierden gemaeckt: en het geen in een en 't ſelfde Artijckel van de voorſz. Heuren / roerende den nieuwen Steen, noch aengaende het Stede-Huys daer by gevoeght is / geeft ons aen de ander kant op nieuw een na-bedencken / of deſen nieuwen Steen gelijck voor-henen uyt-gelevdt is / niet wel / te meer by 't Stede-Huys / benebens en aen malkander ſchijnt gelegen te hebben / vermidts aldaer van die beyde wegens een byſondere ſaeck in een Artijckel geſproocken werdt / 't welck anderſints geen oorſe altoos noch fatſoen van ſtyl ſoude hebben geven / en 't geen ons gevoele in deſen mede noch al kan confirmeren / is dat den Autheur van het voorgemelte Goutſche Chronijckje in de verkeerde opinie zynde / dat twee Heeren yder op een Gevangen-Huys wierden gelept / welcke Gevangen-Huyſen beyde naer onſe meeninge op het Marckt-veldt geſtaen hebbende / over ſulchs geen gewach en ſchijnt te maken van de Choor-Straet / daer nochtans (gelijck andere getuygen) Heer Wolfert van der Veer / in geſelſchap met den Graef derwaerts gegaen zynde / ſyn ongeluckigh eynde ontfangen heeft / dies dit Huys op den hoeck van de voorſz. Straet / te minder eenigh Gevangen Huys / en te meerder 't Logement ſchijnt geweeſt te zyn van de Graef / dewelcke na deſes Autheurs meyninge geſepareert zynde van ſyn Oberſte Raedt / inmiddels ſich echter te Delft was onthoudende / ſonder eenige plaetſe te noemen als ſyn ſelven genoegh verſtaende. Alle welcke deſe nu ongewiſſe conjecturen en giſſingen / en ſoodanighe verſchillende duyſterheden voor onſe oogen / apparent ſoude weeh-genomen zyn geweeſt / indien dien grooten pernitieuſen brandt in den Jare 1536. alle deſe Gebouwen met Schrifften en Papieren / Beſchepden en Documenten daer in beruſtende / niet hadde vernielt / en alles in puym-hoopen en aſſche verandert / echter moet het ons noch min of meer aengenaem zyn / dat noch deſe kennisſe voor ons is over gebleven / waer uyt wy noch altydt ſeckerlijck mogen weten ten tyde van onſe Voor-Ouderen alhier binnen onſe Stadt / dusdanige Huyſen geweeſt te zyn / welckers bewys-redenen een yegelijck na ſyn welgevallen / en goetdunken examineren en overwegen mach / hoedanigh die meeſt na waerſchijnlijckheydt aen te nemen / en tegen malkanderen vergelijckende en over-een-komende zyn / ter tijt toe (indien het mogelijck is) wy yetwes nader mogen bekomen / 't geen ons de onfeylbare waerheyt ontdecken in deſe verwerde knope verder ontbinden mach. Dit dan voor ſoo veel wy hebben kennen naſpeuren / belangende de ſituatie en gelegenthey van het eerſte en alderoudſte Raed-Huys der Stadt / ſullen alleenlijck noch een weynigh ſpreken van de hoedanigheyt des laetſtvoorgaende; was een fraey groot Gebouw na de oude wyſe aen de Weſt-zyde van het Marckt-veldt / in 't midden van de Stadt / even als

Wat daer-en-tegen wederom in-gebracht kan werden.

Beſluyt van deſe prealable diſputen.

Beſchrijvinge van het oude af-gebrande Stadt-Huys.

als het hert in 't middelste gedeelte van het lichaem gelegen / op een effen en onverhinderde plaetse / sulcks men met een groote ruymte van alle kanten daer rondtsom kost gaen en wandelen / hebbende syn op-ganck aen de Noord-zyde / 't welck niet en kan bedencken om wat redenen anders geschiet te zyn / of moeste aen de Oost-zyde (daer de selve nu veel heerlijcker en na alle methode van de Bouw-kunst ordentelijcker is) den ouden Steen die naderhandt tot een schijnt gemaeckt te zyn / in de weegh gehadt hebben / als zynde in 't eerste (doe men de Stede-huysen noch so groot niet maeckten) s' Gravens-Steen om hare groote en aensienlickheydt tot de voorste en beste plaetse geprefereert / leyt echter nu ghenoeghsaem in syn vierhant / en passeert de voor een magnifyck Gebouw na de oude tijden / was voorsien met een hoogen en meer als gemeen swaren Toorn / waer op soo vaeren klocken-gespel als in dien tijdt in geheel Nederlandt en (gelijck ick wel hebbe hooren verhalen) misschien in gantsch Christenrijck niet te vinden was / den geleerden *Georgius Braunius* : die in 't begin van de Nederlandtsche Beroerte des selfs Steden besien heeft heeft ons onder anderen remarques van onse Stadt ook diesaengaende dit beschreyt noch na-gelaten / wanneer hy sprekende van de treffelijcke Markt. *Spatiosum & amplissimum est oppidi forum, cui, sicut Orientali in latere, perangusta & præcipua Basilica*, vervolgens daer noch by-voeght / *in occiduo Senatoria domus, splendori longe maximo existit, præcelsa turri, & in ea campanaria harmonia conspicua, quæ celebrium nuptiarum tempore, dum itidem forum nundinis hebdomadariis frequentatur, lepida exercetur Musica, quæ, uti epulantes in nuptiis, jucundissima suavitate exhilarat, ita vendentes ementesque in forum allicere videtur.* * Aen de West-zijde is het Raedt-Huys gelegen, zijnde een voortreffelijck Gebouw met een seer hoogen Thoorn, en in de selfde een vermaerdt Klocken-gespel waer op soo ten tijden van de voornaemste Bruyloften, als wel op de weeckelijckse Marckt-dagen, een genouchelijck en fraey Musijck werdt gepleeght, 't welck gelijck het de Bruylofsgasten over de maeltijdt met een bevallige soetigheydt verlustight, soo schijnt het van gelijcke de Koopers en Verkoopers ter Marckt aen te locken. Dus hadt dit oude Gebouw sich een gerumen tijdt vertoont / en ten dienste van Politie en Justitie laten gebruycken / tot dat het in dese onse Eeuwe / wederom andermael (uytgesondert den Toorn) gantsch en gaer door vuyr en vlam verslonden wierdt: welcken schrickelijcken brandt in het verbolgh van de oude Hollandtsche Chronijcke onder anderen ook vermeerdert door eenen N. de Clerck, eertijdts woonachtigh alhier binnen Delft / in deser voegen werdt verhaelt: den 4. Februario deses Jaers 1618. is den brandt gekomen in 't Stadt-Huys tot Delft, welcken brandt soo geweldigh is geweest dat die genoeghsaem het geheele Gebouw heeft ter neder geleydt, niet tegenstaende alle tegenweyr ; den Toren met het uyt-nemende

Voor-

Waerom den opganck aen de Noord-zijde was.

Beschrijvinge van het oude rare Beyer-werck eertijdts op den Thoorn van 't Stadt-Huys.

* *Georg. Braun. Theat. urb. l. 3. n. 29.*

Brandt van 't Stadt-Huys.

Voorſlach (wiens gelijck men ſeer qualijck ſoude kennen vinden) is behouden, genoech buyten alle hoope, inſonderheyt door de neerſticheyt van eenen Vranck Dirckſz. Marckſchuyt-voerder. In plaets van't afgebrande Stadthuys, is weder van nieuws een veel treffelijcker ende heerlijcker, van de gront opgebout van levenden ſteen, volgende het gemeen ſpreeckwoort, dat brant niet en verarght. Diergelijcke ongeluck van brandt geſchiede oock ontrent deſelve tijdt aen't ſchoone Paleys binnen Parijs. * Dit is het geen van deſen brandt geſchreven binde ſonder eenige verder omſtandigheden / doch voor ſoo veel uyt myne Vrienden die deſen tydt hebben beleeft en andere oude bejaerde luyden hebbe kennen vernemen / ontſtondt deſelve in't midden van de holle nacht / ten tyde en dato voorſz. door onverſichtigheydt / naer het ſcheen waren de kolen in de Wees-kamer (die boven aen de Zuyd-zyde quain ontrent ter plaetſe daer nu deſſelfs Comptoir ender Boden Vertreck-kamer, komt en als doen de Secretarye was) niet ſorghvuldigh genoegh geſmoort en gedempt zynde / al te bloot en te vry blyven ſtaen en wederom aen-gevonckt; ſluex begon het vuyr ſyn kracht te toonen en dien brandt daer aen te gaen / de Gebangen-Huyſen waren juyſt dier tydt met gebangens en gyſels wel voorſien van welcke het alder-eerſt ontdeckt en gewaer geworden wierdt / des nen haer aenſtonts hoorden ſchreeuwen en kermen van benauwtheydt / vreeſende dat ſy ſwaerder pyne en harder doodt ſoude lyden als ſy misſchien verdient hadden / daer in tegendeel dit gevaer juyſt de eenighſte behoudeniſſe gaf eeniger harer leven / want onder de gebangens oock twee dieven (die des doodts ſchuldigh waren / en eer-lange haer ſententie ſouden ontfangen hebben) by deſe occaſie gantſch los en vry geraeckten want deſe ſchrickelijcke verkondinge gehoort / en den alarm aengegaen zynde van de Burger-wacht en gebuerte rondom't Stadt-Huys gelegen / wierden de Gebangen-Huyſen geweldigerhandt opgeſlagen en gebroocken / ſoo om over al by te kennen / als om inſpectie te nemen of daer geen verraedt en ſchuylde / ondertuſſchen die daer in waren als Wilde Vogelen uyt benauwde kooyen verloſt werdende / belovende oock wel dat ſy den brant alder-dapperſt ſouden helpen weeren / geraeckten in de foule hoort en hoort / en ontſnapten alſoo dubbelde periculen van haer lebens eynde; geen kleyne ontſteltenis gaf het alomme aen den gantſchen Burger / als men door't hebel der Overheydt een klocke hoorde / die haer gewoon zynde meenighmael by daegh tot de devotie te roepen / als nu uyt't diepſte van haer ſlaep ten brandt-waerts riep; de Huyſen aen de Noord-zyde van het Marckt-veldt / waer op het gewindt was / wierden alle met Seylen behanghen / hier ſagh men de leſſchers boven op de tinnen ende hoorſten van de daecken ſitten / om de Seylen gedurigh nat te houden / en met het een contrarierend element des anderen woedende kracht en verſlindentheydt te benemen: yſſelijck

* *Tweede deel of te vervolgh achter de Chronijck uytgegeven by Gouthoev.*

Oorſpronk des brandts volgens generael vermoeden door verſuym in 't bewaren van 't vuyr in de Wees-Camer aengeſien het daer ter plaetſe alder-eerſt ontſtak, en voorts nader verklaringe vanden brandt Hiſtoriſch-gewijs geſtelt.

is't geweest van daer dat vernielende element gedurig so dichte voor de oogen / en gelyck als gapende in de keel te sien / en dan weer al-te-mets van desselfs uytwaeckende smoock en damp gelyck als met een Wolck bedeckt te werden: van onderen wierden de siecken en onmachtigen nevens de meubelen uyt de huysen gereddet / die men soo ontydelyck en onverwacht met Baecker-matten en ander tuygh op Berrien moest verhoeren en verhuysen / terwyl men de verschrickte Moeders hare kinderen uyt wieg en kribbe / oock als voort-vluchtigh sagh verberghen / ginder quamen de arbeyders met de lange Ladders aen-tossen / om tegen dien grouwelycken vlam noch op te klimmen / en indien het mogelyck waer dien rooden gloed te stuyten / tot dien eynde sagh men oock van alle kanten het water met de leere Emmeren overvloedigh aen-vloeyen: somma de gantsche Stadt was allenthalve in groote beroerte en alarm / gelyck dit alles de Af-beeldingen en Schilderyen van dit spectakel ter gedachtenisse gemaeckt (waer van oock eene nevens anderen deser Stadts geschiedenissen onder my hebbe) ten genoeghe noch uytwysen / den Toorn (gelyckerwys wy hebben gehoort) door groote naerstigheydt ende kloeckte tegen-weer / niet sonder levens gevaer van de yverightste verweerders bleef behouden / en wiert gelyck men eygentlyck met waerheydt seggen mach / uyt den brandt gehaelt. De Marckt-schuyt voorder daer van gesproocken wordt / en oock andere principale helpers die haer meest te weer gheselt / en boven aen den Toorn in het meeste perychel begeven hadden / waren eenige die te voren in groote disgratie by de Magistraet stonden / ter saecke sy over twee Jaren aen de rebellie en mutinatie van de oproerige Wyven / mede handtdadigh hadden geweest / sulcks sy hier door de gunste van de Heeren wederom socht̃en te verwerven / en hare misdaden met getrouwe dienst̃en te verbetere: Overigh waren vele Burgers in den beginne oock besich / om so veel het met mogelycke middelen doenlyck was te salveren Stadts Boecken / Papieren en beschreyden oock Schilderyen en al het geen eenighsins te behouden was / doch hoe getrouwelyck sich de Burgery oock hier in queet / echter moest daer noch veel verloren gaen / want de Solderinge van de Wees-Kamer (alwaer den brant eerst syn aenvanck nam die gelyck aengewesen recht boven de Secretarye quam) door-ghebrandt zynde / stort tenhuyr aenstonts neder / veele over oude gedachtenisse / aenteyckeningen / registeren en memorien (misschien oock eenige uyt den eersten algemeenen brandt van de Stadt noch over gebleven / waer uyt wy noch eenigh licht souden hebben konnen schreppen / 't welck wy nu ontberen moeten) moesten mede in de vlamme blyven. Nauwelicx was nu dit oude Gebouw ter neer gelegen / of men begon van stonden aen de gedachten te laten gaen / om wederom een nieuw op de selve plaets / en aen den over-ghebleven Toorn van de grondt af

Den Toorn gesalveert.

Doch veele Boecken, Papieren en Registeren, oock eenige Schilderyen in den brandt gebleven.

Weder opbouwen van 't nieuwe Stadts Huys.

veel

't RAEDTHUIS

de Wregh

P. Smith. exc.

veel heerlicker op te rechten / en gelijck als uyt het Graf en d'asschen van 't overledene een ander als successeur weer op te doen ryssen / om de vacerende plaetse te bekleeden / hier toe wierden de uyt-stekentste Architecten ofte Bouw-Kunstenaren aen gheseght / die hier te Lande te vinden waren / en wel voornamentlijck heeft den vermaerde Konstrijcke Bouw-Meester en Breed honwer Hendrick de Keyser, (die te vooren de Tombe van den Prince van Orangie hadde geordonneert) soodanigh een schets ofte model ontworpen / zynde in allen deelen soo perfect en alle regulen van de Architecture daer in soo wel waer genomen / dat daer niets aen schijnende te ontbreken / het selvige voort beste en bequaemst gekeurt en het gantsche werck daer na aen-gelevdt en gedirigeert is / door welcke wel-gheordende ordonnantie dit Raedt-Huys niet alleen een groote nette even-ghelijckmatighevdt van proportie / maer ooch een veel treffelicker en Majestueuser gedaente gelijck als een aensienlijck Paleys verkregen heeft / sulcks haer bal-en ongeluck even-wel haer geluck noch scheen voort te brengen / want het selsde voor al eer het onbergelijcklijck en trots Gebouw van Amsterdam (wiens gelijck ooch gantsch Europa niet en siet) onlanghs syn hooft op stack / als noch de eer be at van het beste Stadt-Huys van de Provincie te wesen. Den gantschen opstal van 't Gebouw breedt zynde ongevaerlijck 84. ende diep 90. voeten is van onder tot boven rontom in syn vierkant van Hartsteen ofte witten Arduyn / hebbende de voor-gebel ses kruys-cosynen elck staende tusschen twee platte Pilasters na de Dorische ordre / bedeckt met een groote sware Ayst die aen weer-kanten van het Gebouw tot achteren om-loopt / in het midden is den op-ganck met een cierlijck hooghs-wyse overdeckt Portael / van buyten het Gebouw voor uyt steeckende / aen weder-zyden op te gaen met vijf breede trappen / zynde het ober-deck onderstemt met twee Pilaren / mede van de voornoemde Ordre / welckers onderste helft besloten syn met een seer grooten vierkanten uytgehouwen steen / verstreckende tot een Puye ofte Aflees-plaets waer over men gewoon is na een solemnele luydingh van de klock de Stadts Keuren en andere publijcke Saecken den volcken te verkondigen / boven het welfsel ofte overdeck van desen op-ganck is noch een Poort met twee af-staende Pilaren van de Jonische ordre / waer door de misdadighen op het Schavot ('t welck van daer tegen over recht voor wordt op gerecht) ter executie van haer gemeriteerde straffe werden gelevdt / boven op dese Poort siet men het Wapen van Prins Maurits van Orangie in qualiteyt als Stadt-houder van Hollandt ende West-Vrieslandt / in der tydt wanneer het Stadt-Huys gemaeckt wierdt / voorts staet de selsde mede in 't midden van ses kruys-cosynen / boven met groote uyt-gehouwen Schilpen in plaets van Bogen verciert tot haer kroonement ofte Hooft-cieraet / elck tusschen twee Pilasters van de

Bouw-Meester.

Proportie.

Noch onlanghs het beste Stadt-Huys van Hollandt geweest zijnde.

Groote en Hoedanigheyt, midtsgaders na wat ordre vande Bouw-Kunst.

selfde ordre / boven welckers Lyst-werck komt in het midden een Frontespies ofte op-staende Gebel na de Corintische ordre / tusschen twee Pirampden ofte Naelden / en in 't midden met drie Nissen ofte upt-geholde Half-ronden / staende in het middelste een heerlijck en konstigh Beeldt van de Justitie ofte Gerechtigheydt met Swaert en Balance / dreygende doodelijcke straffe / en na yeders recht wel rypelijck overwogen hebbende / verdienden loon. Boven de twee andere ledige / staet het Jaer-getal van de op-bouwinghe in oudt Roomsch Cyfer / ANNO CIↃ IↃC XX. 't welck is 1620. noch hooger in den top-punt en alderbovenst siet men den Hoogen Leeuw op het Goude veldt / representerende het Wapen van de dyre Souveraine Provincie van Hollandt / 't welcke dit Gebouw gelyck als in haer voor-hooft draeght / de Noord en Zuyd-sy-Gebelen die geheel in breete / hooghte / groote / ghetal van vensteren en lichten / als mede 't gantsche satsoen / geheel en al over-een-komen / hebben soo in de tweede als onderste stadie seven Krups-cosijnen / synde beneden de seste van vooren af te reeckenen (dewelcke komen / den een in 't midden van Burgemeesteren / ende de andere in 't midden van Schepenen Camer) yder met een groote upt-stekende ysere traly-vensien / die men in de Bouw-Kunst *Talousiez* noemt / boven het vierkant van het Muyr-werck / heeft yder Gebel oock een kleyn Frontespiese met kanteelinghen of trappen en Lyst-werck / in 't midden een Krups-kosijn en eene Nisse in de top-punt / weder-zydts alle drie de Frontespiesen / soo van de voor als zyd-gebelen komt een cierlijck steene Balupster / dewelcke het blauwe scalien ofte leyen dack (hebbende twee ryen vensters boven den anderen in 't verhandt) op alle vier de hoecken besluyt tot achter aen den Toorn / allwaer het dack (hem van vooren en beyden vier-kant vertoonende) eyndelijck aen tween geschepden zijnde / zijn waterlosinge heeft. Den Toorn die sich van vooren recht achter het Frontespies vertoont / en te midden upt het dack rijst / is seer swaer van gebouw zynde recht vierkant elcks zyde breedt 30. voeten / hebbende een gewelfde Voordes-trap van buyten aen / welckers Muyr-werck sich van achteren boven de eerste verdiepinge van het Raedt-Huys / buyten upt steeckt / schynende het gantsche werck aengelept te zyn om noch hooger op te treecken / en pleegh wel eer boven met een Plat te wesen / gelijck men in d'oude Schilderyen sien kan / en oock noch onlangs in de gemeene Stadts Trompetters Nieuwe-Jaers lytjes sagh / versien synde met sekere figuertjes / dewelcke al hoe-wel seer slecht en sonder kunst in hout gheseneden / echter de natuerlijcke ghedaente van den ouden Stadt-Huys Toorn waren af-beeldende : doch is nu al een gheruymen tydt met een platachtigh Spits bedeckt geweest / waer in de Uyr Wyfers en koppe-leufjes ofte huysjes en upt-steecken gelijck als groote dack-vensters zyn gestelt / de Klocken daer onder han-

Regulierheyt of even gelijckheyt van de Zajdtgevelen.

Stadts-Huys Toorn.

hangende haer heel en half Wyr-slagh ooch luitende hooren; het voorgenoemde ongemeen treffelyck en na dien tyd soo heerlyck Klocken-gespel / daer soo veel van gesprooken en van oudts in soo grooten estime was / en met den Toorn uyt den voor-beschreven brandt van 't Jaer achtien noch over gebleven / nu de kunst nader onderhonden zynde / is over eenige Jaren (gelyck wy sullen hooren) tot klock-spys gedestineert versmolten en herformt / en met al het Yser werck en gereetschap daer toe dienende af-genomen / wel drie dubbelt verbetert op nieuw Kercks-Toorn gheran porteert. Wat lager als de Bommel-gaten komt een overdeckten omme-loop / rondom een weynigh buyten den Toorn uyt-stekende / alwaer den Court ofte Trompet-Wachter des nachts alle half uyrs rondom moet gaen / en wel scherpelyck toesien over de gantsche Stadt / of geen brandt of ongelucken siet / of quade geruchten of eenigh onraedt hoort / en voorts sich alle uyren met de Trompette uyt de vier hoecken van den Toorn over de Stadt hooren laten. Noch wat lagher komt de Luy-solder / de rest en het onderste gheheelte van den Toorn / verstreckende tot verscheyde Gehangen-Huysen en anders / sincht te met tusschen de daecken van het Stadt-Huys in / werdende alsoo met des selfs inwendige deelen vereenight. Noch over eenige Jaren / dit Raedt-Huys ten deelen van binnen vermaeckt ende verbetert zynde / en soo buyten als binnen verschildert / en met vergult veel mooyer op-geschicht / en allenthalven vernieuwt ende gerepareert / is noch in de fries ofte plint van het Lyst-werck / onder het Frontespies van de voor-ghevel dese Latynsche Incarnatie ofte Tijdt schrift by-gevoeght:

Laetste verbeteringe van 't Stadt-Huys.

DELPHENSIVM CVRIA REPARATA.

't welck niet anders en beduyt als het Raedt-Huys der Delvenaren vernieuwt, doch alle Letters die by de Romeynen eenigh getal uyt-beelden in dese woorden gebonden werdende / en tot cierlyk wat grooter uyt-gebeelt zynde als de andere / en aldus op oordere moeten uyt-getrocken werden / M. DC. LVVII. brengen eben de Jaer-tijdt uyt van dese reparatie / te weten 1662. achter aen komen de Letteren M. met twee CC. dwers tegen malkanderen door-blochten / en een C. met Æ. ooch door-trocken / beteeckende op syn Romeynsch de woorden *mandato Consulum cura Ædilis*, dat is: door 't bevel der Burgemeesteren en de voor-sorge des Haven-Meesters. Tot hier toe dan in 't generael de uytwendige gedaente van dit aensienlijck Gebouw considererende / laet ons nu voorts 't inwendig deel / de binnen Cameren en Vertrecken / en hoe het daer gestelt is ons selven ooch ten ruygste gaen voor oogen stellen: voor aen als men op het voorbeschreven overdeckt Portael komt / waer door men binne-waerts treden moet / siet men voor eerst eben boven den in-gangh onder 't Stadts

De inwendige deelen van 't Stadt-Huys, apartementen en af-scheydingen van Cameren, &c.

Het oude berucht Klocke-spel verhangen.

Wa-

Wapen / dit aendachtigh Op-ſchrift als een Orakul ofte Godeſpraeck.

HÆC DOMUS ODIT, AMAT, PUNIT, CONSERVAT, HONORAT, NEQUITIAM, PACEM, CRIMINA, JURA, PROBOS.

dat is in 't Neer-duyts proſe ofte rijm-loos: dit huys haet de ſchelmery, bemint de vreede, ſtraft de miſdaden, bewaert de Rechten, en eert de vroomen. Welcke Latynſche woorden in een vergulden ſteenen compertement door de Pilaren van het geſeyde Portael heen ſchijnende ghehouwen ſtaen / en ſulcks van een yeghelijck voorby-gaende ooch klaerlijck kan aenſchouwt en de Letteren daer in geleſen werden. Ende dit volghens de voor-beelden der oude Grieckſche en Romeynſche wyſe / en alle andere geleerde Oudtheydt / die hare Raedt-Huyſen en Paleyſen met koſtelijcke ſinne-beelden en leerſame Op-ſchrijften plegen te vercieren / ten eynde het ſoo wel om haer uytterlijck toe-ſtel van 't Gebouw voor de oogen van de gemeente aenſienlijck ſoude weſen / als om dat het heyligh Recht ſonder aenſchouw van perſoonen daer van binnen werdende ghehandthaeft / alle Burgerlijcke twiſten en geſchillen ter neder geleydt / de onderdruckten aldaer haren toevlucht mogende nemen / de bedroefden hare klachten uyt ſtorten / ſoulagement en vertrooſtinge verkrijgen / Weduwen en Weeſen beſchermt / en alle Vroomen de handt geboden werdende / by haer in hoogh-achtinge ende veneratie ſoude werden gehouden. Voor deſen in ganck komt men voor eerſt op een wijden en breeden Voor-zael / die een heerlijck uytſicht door vier Kruys-koſijnen op de Stadts groote plaets ofte Marckt-pleyn heeft / recht tegen aen ende beſijden heen de groote nieuwe Kerck / verſtreckende deſe Zael tot een bequame wandel-plaets voor de Burgers en alle andere die in Burgemeeſteren ofte Schepenen-Camer yetwes hebbende te doen / dickwils d'een om d'ander wachten mocten. Op deſe Burger-Zael / mogen eenige Koop-luyden ofte kramers op den omme-ganck ofte Kermis en Kaſe-Marckten voorſtaen / met Boecken / Kaerten / Schilderyen / Prenten en Papier-kunſt / recht ober den inganck is ſy verciert met vijf heerlijcke Arcaden ofte Bogen / onderſteunt met vier groote ronde heele en twee halve ofte midden voor-geſaeghde / en aen weder-zijden in de muyr ſtaende Colommen ofte Zuilen van ſeer ſchoonen gepoliſten / uytgeleſen / blauwen Ardruyn / ydder uyt een ſtuck / mede gelijck het buyten-werck van de onderſte ſtadie na de Voorſche ordre / deſe Colommen ofte Zuylen ſyn ſoo net en bruyn gepoliſt / dat ſy by veele onkundige (vermidts de ſelve om Silver en Gout te toetſen ooch ten deele bequaem zyn / en by wijlen daer toe gebruycht werden) voor Toets-ſteenen werden aenghenomen. *Monſieur de Monconys*, die wy meermalen hebben genoemt * heeft de ſelfde voor ſwart Marber aengeſien / ſeggen-

Uytlegh van 't Op-ſchrift boven den in-gangh van 't Stadt-Huys.

De Burger-Zael.

* Siet boven. p. 9. & 15.

gende: *au fond du veſtibule vis a vis l'entre il y a un parquet formé par quatre groſſes Colomnes de Marbre noir, qui ſoutienent trois arcades d'une fort bonne architecture.* * In 't diepſte van de eerſte plaets recht over den ingangh is een perck ofte af-ſchutſel geformeert door vier dicke Colommen van ſwert Marber, de welcke ondersteunen drie bogen van een seer goede Architecture, en hebbe my wel laten seggen / dat de selsde door een blinde Vrysser / die dese kunst van den blaeuwen Arduyn soo bruyn te polysten alder-eerst hadde geinventeert / ende noch van niemandt anders soodanigh konde nageboost werden / soude gedaen zyn / het perck dat den Autheur hier noemt is de Vierschaer, dewelcke achter de hier middelste heele Pilaren is af-geschoten / en wederzyds noch met een dwers boge tot de inganghen is versien / eensdeels rustende op de twee buytenste van de voornoemde heele / en anderdeels op noch twee bysondere halve in de muyr staende Colommen / van 't selsde stof en fatsoen als de voorgaende / sulcks dat dese Colommen soo heele als halve te samen acht in getale zijn / daer men in den eersten inkomst door-siet / 't welck in sich selven een seer heerlijcke ordonnantie is: in dese Vierschaer is men gewoon alle Woonsdagen ende Saturdagen / uytgesonder de vacantien Stadts Roile te houden / de Decreten te publiceren / ook voorgaens misdadigen haer Sententien voor te lesen / en gemeene Landts en Stadts Pachten te verhuyren / zijnde deselve tot dien eynde met Tafel en Bancken bequaemlijck voorsien / boven dese Vierschaer hanght een fraey Perspectijf van seer goede teyckeninge en ordonnantie / vertoonende de beeldekens het roem-ruchtbare Vonnis van den wijsen Man en Coninck Salomon / over de duystere dispuyten der twee twistende Vrouwen / wegens het levendige kint / gedaen door den konstrycken Pieter van Bronchorst, boven aen de balck in het midde van dese Zael / siet men ook tot een publijck exempel hangen / een sonderlingh Instrument van straffe ghenaemt de houte Huyck, waer op den voors. Frans-Man ook syn speculatie gehadt hebbende / het selsde (hem seer vreemt en onghewoon zynde) aldus snakigh aenteyckent / daer hanght seyt hy aen de voute of het welfsel een houte klock die men de misdadigen over 't lijf stolpt, komende als dan de kop daer boven door een gat van de Clock uytsteken, en alsoo doet men haer wandelen door de Stadt. * Voorts siet men boven aen de Neuten van de balcken / de Wapen-teyckens van de Heeren / onder welckers regeringe de eerste steen-legging van dit Raedt-Huys geschiede / voor een peghelijck ten toon staen. Eben in het in-komen op de voornoemde Burger-Zael / heeft men de deuren van de Tresory en Weesz-Camer recht tegen over malkander responderende / in de Noord en Zuyd-Oostelijcke hoecken van het Gebouw / achter de Tresory aen de Noorder-zyde volght noch de Secretarie / waer teghen over een Camertje ofte Vertreck voor Stadts Boden / en daer benebens een trap

* *Monconys voyages* p. 143.

Vierschaer.

* *Idem ibid.*

Verdeelinge van verscheyde Kamers en hoe gelegen zijn.

om na boven te gaen / van achteren de Vierſchaer komt voor eerſt aen de rechterhandt ofte Zuyt-zyde der Heeren Burgemeeſteren / en aen de linckerhandt der Heeren Schepenen Cameren en Vertrecken hebbende de RAEDT-CAMER tuſſchen beyde / waer in den vroeden Raedt ofte gantſche Heertigh en Vroedſchap alle te gheſyck vergaderen / om in alle Landts en Stadts ſaecken van groote en hooghe importantie te beraedtſlaghen / dit is een byſonder geheyme plaetſe tuſſchen uytſtekende dicke muyren / welckers deurtochten alomme met dubbelde deuren (te weten een aen de buyte / en een aen de binne-hant) ſyn voorſien / ſulcks alle die de avenues ofte toe-ganghen van deſe Camer met twee deuren kennen af-geſloten werden / zynde deſe muyren de fundamenten daer dat ſwaer Gebouw den gantſchen Toorn op ruſt / die daer als een hoogh uytſteeckent Pabeljoen recht boven over heen komt / houdende onder haer voeten een yſſelyckeu Kercker ofte donckere Kelder gheheel gheheemelijck ghenoemt de Dief-put, waer in syn kleyne huyskens af-geſchoten daer men de moetwilligen en quaetdoenders in te water en te vroodt ſet / hebbende deſe Kelder haren in-ganck op een kleyne open plaetſe midden in het Raedt-Huys recht achter de Vierſchaer / tuſſchen deſelve en een kleyne Galerye gelegen dwers voor de Raedt-Camer waer voor men van vooren in deſelve Camer gaet / en oock de Heeren Burgemeeſteren en Schepenen over ſaecken de Weth concerterende tot malkanderen komen / de voornoemde Raedt-Camer, waer van wy ſyn ſpreeckende / is van onder tot boven bekleet met uytnemende koſtelycke en kunſtige Tapiſſerpen ghemaeckt by de ſelfde Tapiſſier die de Tappyten in den Haegh op Staten Zael hangende gevroeht heeft / en hier te Delft voor-nachtigh is / ſoo veel Heeren als hier vergaren ſoo veel koſtelycke Tapite-ſtoelen alle met gezaeyde ofte geſtroyde Bloemen heerlyck voor-vroeht / verciercn daer-en-boven deſe Camer / de Preſident ſtoel is alleen met lenninge ter zyden aen / de andere alle ordinaris ſatſoen van Spaenſche ſtoelen / in het midde ſtaet een Tafel met fyn groen Laecken over-deckt met ſwaere zyde Frange behangen / waer aen de Heeren van de Weth haer plaetſe nemen / hebbende den Heer Penſionaris beſyden den Preſident (die de vergaderinge dient leyden) aen een hooge ofte wat verheven Leſſenaer by haer ſtaende / die als Spreecker uyt den naem van de Heeren Burgemeeſteren het woordt voert / de raedtſlagen voor-ſtelt / de ſtemmen collecteert / en uyt de vergaderinghe der Staten van den Lande rapport doet / &c. De andere ſtoelen rondt-om tegen de Tappyten ſtaende voor de Heeren Heertigen en Vroedſchappen buyten de Weth / yder op haer Geng naer ouderdom in dienſte. Voor deſe Tapyt-kleederen / Behanghſel en Overtreck van Stoelen te ſamen / heeft de Meeſter een groot gevaert van eertyts St. Agnieten Convent / 't geen hy bevoorens van de Stadt voor een goede ſomme Jaerlycks in-huyrde / nu t'eenemael

De Raedt-Kamer.

Dief-put onder de Raet-Kamer.

Verder beſchrijvinge van de Raedt-Kamer, hoedanigh ſe gemeubleert.

nemael in eygendom verkregen. Ten Zuyden uyt dese Raedt-Camer/gaet men door twee deuren voorsz in BURGEMEESTEREN CAMER, beslaende drie groote kruys-kosijnen in de lengte / de breette ontrent een derde minder zynde / het meeste gedeelte is af-geschote met een Baricade ofte hecken / alleenlijck over-blijvende gelijck als een ruyme gangh / waer door men na achter in haer Vertrech-Camer / en besyden in de voornoemde Raedt-Camer gaet/buyten dit af-schutsel of dese leuninge werdt een yegelijck audientie gegeven die Burgemeesteren yetwes aen te dienen of te spreecken hebben / binnen dit heck staet de Tafel en Stoelen tot dienste van de Heeren / een weynigh van de gemeene gront verheven/rondom is dese Camer met Cappyten behanghen / niet tot boven toe / maer van de vloer af ontrent twee derdendeelen van de muyr bedeckende tot aen een deurgaende Lyst tot af-scheydinge gemaeckt zynde / het overige met seer rare ende konstighe Schilderyen pronckende / in de Cappyten siet men voor eerst van vooren uyt de groote Voor-Zael van het Raedt-Huys in-komende / het Wapen van de Stadt in 't groot / met Loffwerck van allerley Boomgaerd en Cuyn-gewasch om-vlochten / gekroont door twee Engelen met dubbelde Lauren / waer achter uyt aen de eene zyde komt de Speer van Minerva ofte Pallas, Goddinne van de Wysheydt met haer toe-ge-eygende Vogel de nacht-uyl/ de gaef van onderscheyt uytbeeldende / want gelyck den Italiaensche Ridder *Cæsare Ripa*, in syn *Iconologia* * ofte uytbeeldinge des verstants seer wel uyt-leydt / overmidts de oogen van dese Goddinne, van die selve verwe zijn als van de Uylen die seer wel by nachten sien, soo wert verstaen dat een wijs Man de dingen kan onderscheyden, schoon of die selve duyster en verborgen zijn. Aen d'ander zyde siet men het *Caduceum* of den Slangen-staf van Mercurius, Godt van de welspreeckentheydt / met welcken Staf gelijck hy na 't gevoelen der Heydenen den dooden verweckten, seyt men dat hy oock te gelijck door sijne wel-spreeckentheydt de geheugeniſſe en 't verstant der menschen kost op-wecken, waer by is gevoeght den Haen de wackerheyt te kennen gevende weghens de vergelijckinghe die de wel spreeckentheydt heeft met de wackerheydt, gelijck den selfden Autheur oock leert. * Verder staet het Wapen tusschen twee Water-Goden / misschien uyt-beeldende de twee Gebieren den Rhyn ende de Maese / daer dese Stadt van oudts tusschen beyde leydt / en waer uyt desselfde wrlck haren oorsprouck schijnt genomen te hebben / vermits de Gracht die Corbulo den Romeyn aldaer liet graven / gelijck in het tweede Hooft-Stuck is verklaert / * ofte anders vertoonende de Gebieren de Maese en de Schie / waer door dese Stadt weghens de gelucksighe of liever alleen bequame gelegenthepd van haer Haven/allerley andre Waeren en Coop-manschappen uyt andere Landen uyt en in Zee/ en langhs andere Gebieren af en aen ende over al heen kan voeren/

Burgemeesters Kamer.

Hoe gestoffeert, voor eerst met Tapyten en uytleggingе van dien.

* *Iconologia del Cesare Ripa. p. 270.*

* *Cesare Ripa. p 271.*

* *Siet hooven, pag. 42.*

gelijck men uyt dien inſichte dan oock ſiet in het Perſpectijf eenige Scheepkens en Vaertuygh over Zee en Stroomen: den eenen heeft een uytſtortend Water-vat daer hy op leunt nevens hem/ een Mutz van Water-Loof en Blommen op syn hooft/ de andere de gedaente hebbende van een Vrouwe/ mede leunende als den voorgaende: tuſſchen haer beyden onder het Wapen leydt een Bier-vat als zynde de Inwoonderen deſer Stadt door de Brouwerye rijck gworden. Aengs de voor-grondt nevens haer/ hebje een hoop van allerley groen Bevier en ſloot-gewaſch/ als Lies/ Bieſen/ Vreſen/ Bonzen/ Laecken-blaen/ &c. oock Pompoenen/ Comcommers en andere waterighe bruchten/ van achteren ſiet men het water en ter weder-zijden een neer-hangende Feſton van Linck-hoorens en Schilpen: Wijders heeft men in de andere Tappyt-kleederen/ de Wapenen van verſcheyde Ambachts-Heerlickheden/ deſe Stadt onderhoorigh/ gheoorneert ende verciert zijnde met Loof-werck en Feſtonnen van allerhande Veldt Aerdt en Boom-gewaſch/ oock gereedtſchap tot de Landtbouwery/ Jacht en Viſch-tuygh/ Wild vanck/ Gevogelte en Viſſchen en al wat de natuyr van pegelijk contreye en gelegentheyt van plaetſen overvloedighſt voort-bringht/ en haer Inwoonderen mildelijckſt mede-deelt; nevens de Schoorſteen komt een Trophee geoornoert van de vier Vendelen der Burgerye deſer Stadt met haere behoorlijcke onderſcheydc Coleuren/ midtſgaders vierderley oudt krijghs-gheweer hier wel eer in ghebruyck zynde gheweeſt/ als de Hacchs/ Clovenieren/ Voet-bogen en Handt-bogen. De Schilderyen boven deſe Tappyten hangende/ zyn wel voornamentlijck noch eenige weynige over-blijfſelen van de Ornamenten ende cieraden waer mede de kloſtelijcke Kercken hier ter plaetſe eertijdts (gelijck wy in 't verbolgh ſullen hooren) boven andere Steden ſoo prachtigh praelden/ vier zynder van dien uytſteeckende en wijdtberoemde Conſtenaer Maerten Heems-Kerck, het principaelſte en wel volkomenſte ſtaet voor de Schoorſteen/ zynde wel eer gheweeſt een Altaer-Tafel met twee deuren/ de Binnen-Tafel is een *Ecce homo*, dat is: zenſiet den menſche, ofte de Hiſtorie daer onſen Saligh-maker Jeſus onder Pilato gegeeſſelt/ en een doorne kroon op syn hooft gheſlecht/ midtſgaders een Purperen kleedt om syn lijf gehangen/ en wyders beſpot en ellendigh mishandelt zynde/ in ſulcken ſtaet aen de Overpriesters ende het volck vertoont werdt/ Pilatus tot haer seggende: ſiet de Menſche, te weten hoe miſerabel ghetracteert/ als of hy seggben wilde/ laet dit u dan ghenoegh zyn/ ſonder verder wraecke over hem te eyſſchen/ &c.* De Beelden tot de voeten toe uyt/ ſoo groot als 't leven/ ſeer heerlijck geordonneert/ ghetyckent en geſchildert/in de deuren syn ſeer uytnemende knielende en andere devotieuſe Contrefeitſelen/ in de rechter van Mans hebbende een St. Chriſtoffel achter haer/ en de lincker van Vrouwen/ dit

Daer na de Schilder en met derſelver uytleggingc.

* *Siet Evang. Ioan. 19. verſ. 6.*

ſtuck

ſtuck is altijdt ſeer vermaerdt geweeſt / ſulcks dat eenige willen ſeggen den Keyſer Rudolphus, daer voor deſen de ſomme van ſes-en-dertigh hondert guldens voor doen bieden heeft / andere ſpreecken van vier duyſent guldens / maer ſoude by de Heeren Burgemeeſteren ten allen tijden beleefdelijck af-geſlagen zyn. Nevens de Schoorſteen boven het Portael van de Cammer is mede een ecce homo, van den ſelven Heems-kerck oock levens groote / maer alleenlijck halve Beelden / welck ſtuck by de beſte kenders oock ſonderlinghe veel werdt ghe eſtimeert / en ſeer hoogh verheven. Aen de ander zyde van de Schoorſteen een deur van een Altaer-Tafel / mede van den ſelfden Meeſter / aen de eene zyde is een contrefeitſel met een ſeer Godtvruchtigh knielende Man met ſyn Patroon St. Paulus achter hem ſtaende / ende aen de ander zyde een van de tien Sybillen genaemt SYBILLA ERYTHREA, zynde de vyfde in 't getal / ſittende in een Woeſtijne met een Boeck in haer handt: dit ſtuck vermidts het aen weder-zyden eben ſchoon is / werdt alle Jaren anders om gehangen. Het vierde ſtuck van Heems-kerck ('t welck de Kunſtenaren op ſyn Italiaens oock wel een *pieta*, dat is: Godtvruchtigheydt noemen) is daer Chriſtus met Pilati toe-ſtaen van het Kruys af-gelaten zynde doodt lept / en van Joſeph van Arimathea (een eerlijck Raedts-Heer) (*a*) ende van Nicodemo (die een menghſel van Myrrhe ende Aloe van ontrent hondert ponden gewichts om het lichaem te ſalven hadde mede gebracht) (*b*) in ſuyver fijn Lijnwaet werdt ghewonden / (*c*) na de Joodſche maniere / want die voor een gewoonte hadden haer treffelijckſte en aenſienlijckſte Luyden in ſulcker voegen met Specerijen en Salven te begraven / (*d*) oock ſiet men hier ontrent eenige Galileeſche Vrouwen / (*e*) Maria Magdalene / ende Maria de Moeder Joſe (*f*) die na gevolght waren om dit alles te aenſchouwen. Welcke Af-beeldinge van alle Lief-hebbers ſeer fraey werdt geacht van actien / en wonderlijck wel geſchildert ende geteeckent / rondt-om in de Lijſt ſtaet dit Latijnſch Op-ſchrift op de gantſche saeck ſlaende. *Corpus perunctum aromate puro Sepulchro conditur, odora tantum pectora & munda Chriſtus diligit*, dat is: het lichaem ghebalſemt met wel-rieckende Specerijen, werdt in een nieuw Graf geleyt, alſoo bemint Chriſtus de wel-rieckende en reyne herten alleen. Den Autheur ſyn reflectie nemende / behalven 't geen hier upt-gebeelt werdt / op het geen men by Lucam leeſt dat de Heere Chriſtus eyndelijck van Joſeph geleyt wiert in een Graf daer noyt yemandt in geleght en was * en het welck hy in een Steenrotze upt-gehouwen hadde. * Hier nevens hanght noch een hooghe en ſmalle deur van een Altaer-Tafel / geſchildert van den vermaerden Pieter Aertſen, gemeynlijck ghenoemt Lange Pier, het gantſche geſtel ende ordonnantie van het ſtuck / laet hem in ſulcker voeghen aenſien en geeſt beſcheydelijck te kennen / dat alle deelen ſoo

(*a*) *Evang. Marc. 15. vers 23. Luc. 23. 50.*
(*b*) *Ioan. 19. vers 39.*
(*c*) *Matth. 27. vers 59. Marc. 15. 46.*
(*d*) *Ioan. 19. vers 40.*
(*e*) *Luc. 23. vers 55.*
(*f*) *Marc. 15. 47.*
* *Luc. 23. vers 53.*
* *Matth. 27. 60.*

wel de middel-tafel als de deuren de Historye hebben gherepresenteert/ daer Christus de Kopers en Verkopers uyt den Tempel drijft, en de Tafelen der Wisselaren ende sit-stoelen der gene die de Duyven verkochten om-keert, en tot de gene die de Duyven verkochten seyde, neemt dese dingen van hier wegh: ende maeckt niet het huys mijns Vaders, tot een huys van Koophandel. * want dese Verkoopers en Wisselaers buyten Godts bevel by de Overpriesters in den Tempel wierden toe-gelaten / wel onder een specieus pretert om den Godts-dienst te vorderen quantshuys op dat het volck altydt bequaem gelt en beesten tot de Offeranden hebben mochte: doch gheschiede echter dese toe-latinghe in der daedt uyt baetsucht en duyle gierigheydt / aengemercht sy dies te meerder van de Offeranden haer profyt trocken / * sulcks den Meester de Af-beeldinghe van dese Geschiedenisse soodanigh hadde gheschickt / dat in dit stuck mede eenighe Beelden van Koopers en Verkoopers in komen / soo Meesterlyck en kunstigh ghedaen en deur-vroeht / dat het selfs van de beste Constenaers van dees tydt verwondert werdt / dat in sulcken smallen spatie soo wel-gestelde ordonnantie kan komen / waer uyt waerschynelycke gissinge te maken is / dat in 't geheel een wonder heerlyck werck is geweest; eenighe getuygen dat het voornaemste Beeldt / dat in dese deur alderdichst voor aen by de Hof met Duyven komt / des Meesters eygen Contrefeitsel soude wesen; en dese vyf soo heele als halve Tafereelen / gelyck ooek verscheyde in de andere Cameren zyn uyt de woedende beelstormeryen gheslaveert en over-ghebleven. Noch syn daer enboven in de selve Camer / negen heerlycke Contrefeitselen van onsen onvergelyckelycken Meester Michiel Mierevelt, zynde den ouden Prins Willem van Oranjie / die hier tot Delft in syn Hof is doorschoten / met syn drie na-gelaten Soonen Philips / Maurits / en Hendrick gheboren Welvenaer / midtsgaders eenige andere van de Familie / en daer onder de Coninck ende Coninginne van Bohemen / &c. alle tot haer knyen toe levens-grooten / sommige met haer moderne kleederen van haer tydt / andere gewapent in haer Oorloghs-veldt-gewaet. In de twaelf lichten ofte Glase-ramen van de drie kruys-vensteren siet men soo onder als boven op een ry in ses Parcken / de Wapenen van de ses groote Steden / soo als wy die hier vooren * hebben uyt-gelepdt / ten Westen aen dese Camer als ghesayt is / volght noch een kleyn Vertreck met Goudt leer behangen recht op Stadts Waegh uyt-siende; en achter de Schoorsteen ten Oosten / is noch een Comptoir ofte Secreet-Camer waer de Heeren haer geheymste Papieren en Brieven in verbergen. De SCHEPENEN CAMER, die ten Noorden van 't Gebouw eben groot / en van een en de selfde gestaltenisse als Burgemeesters Camer / is sonder Tappt doch alleen met Schilderyen en Raerten gemeubleert; in hare in-komen vertoont sich in het eerste opsicht een seer heerlyck

Stuck/

* *Matth. 21. 12. Marc. 11. 15. Ioan. 2. vers. 14, 15, 16.*

* *Siet annot. op Ev. Matth. 21. vers 12.*

Glasen.

* *Siet boven. p. 4. en 5.*

Burgemeesters Vertreck en Comptoir.

Schepenen Camer.

Stuck / waer in den Doorluchtigen Prince Willem den Ouden leydt doodt geschoten / vergeselschapt met een groote bende ofte rye van Maeghden / uytbeeldende allerley Christelycke / Politycke en Militaire deughden / als Christelycke: 't Geloof, de Vreese Godts, Vertrouwen op Godt, Oprechtigheydt, Nederigheydt, Yver, Godtvruchtigheydt, Hoope, Lijdtsaemheydt, Volstandigheydt, Gerustheydt, Lanckmoedigheydt, Verachtinge van 't leven en de werelt, Naerstigheydt, Liefde, Liefde des Vaderlandts, Goedheydt, Sachtmoedigheydt, Bermhertigheydt, Getrouwigheydt, Beleeftheydt, Politycke deughden: Wijsheydt, Voorsichtigheydt, Gerechtigheyt, Bilckheydt, Sachtsinnigheydt, Mildadigheydt, Deftigheydt, Militaire deughden: Naerstigheyt, Wackerheyt, Dapperheyt, Stoutigheydt, Ervarentheydt. Verciersels van een Prins: Edelheydt, Grootdadigheydt, Macht, en Eere. Dese alle zyn ghekroont met Lauwer-kranssen en veele met Palm-tacken / beyde by de Ouden ghebruyckt / niet alleen absolutelyck in teycken van Triumphe en Overwinninge / maer oock eyghentlyck voor een teycken van Eere die de deughden toe-behoort en eygen is / en gelyck de Lauwer en Palm altydt groen blijft / alsoo oock de deughden onverderfelyck zyn; daer-en-boven de kranssen in haer selven van een Spherissche rondigheydt zynde / soude men kennen seggben / de deughden oock geen bepaelinghe te hebben en sonder eynde te zijn. De Liefde met haer weenende kinderkens alderdichst ontrent het Lijck zijnde / geneghen om de kingers in de wonde te steecken; van boven komen de Engeltjes mede met Olyf-tacken en kranssen uyt den Hemel neder-dalen / terwijl eenige Maeghden insgelijcks met kranssen in de handt bereydt zijn om het Princelijcke Hooft te kroonen; bezyden aen siet men de vlieghende Faem met de ontsteecksne Vasuyne door de Lucht / in welckers Bande-rolle men dese woorden leest:

Het groote Schildery aldaer.

Vytlegh en verklaringe van dien.

Iam canitur toto nomen in orbe tuum.

Over alle Landen van den gantschen Aerdtbodem, werdt uw naem als nu verkondight, waer teghen-over men de swerte nijdt met bytterige oogen uyt het duyster verschiet noch schynt te sien / onder aen staet:

Ecce Patrem Patriæ virtutum cerne sacellum.

dat is: Siet hier den Vader des Vader-Landts, en aenschouwt de Capelle van de deughden, zynde dit stuck alles in sijn gheheel (gelijck de Lief-hebbers spreecken) seer groots gedonnert en getreckent / en oock Meesterlijck gheschildert door den Konstrijcken H. G. Pot, in het Jaer 1620. Voor de Schoorsteen hangt mede noch een ecce homo, van den voornoemden Heems-Kerck, doch zynde maer halve Beelden / soo groot als 't leven / waer in men oogenschijnlijck en gelijck als beschepperlijck voor oogen siet / de wreede boosheydt van de Joden.

De andere Schilderyen.

Noch

Noch is hier in de Camer van den ſelfden Meeſter / recht tegen de Glaſen over / een groot Autaer-ſtuck van ſwart en wit / zynde een Slange bijtingh ofte het voor-beeldt Chriſti / te weten de Hiſtorye daer Godt de Heere vyerige Slangen tot plaghen over hare murmuratie onder de Iſraeliten in de Woeſtijne ſendt / daer van ſy gebeten zynde haeſtelijck ſterfden / doch het volck hare ſonden bekennende / en Moſes voor haer gebeden hebbende / ſtelde (volgens het gebod Godts) eenen Metalen Slange die de vyerigen gelijck was op eenen ſtake / ſulcks yemandt gebeten zynde deſelfde mochte aenſien / ten eynde hy mochte geneſen worden / ende het leven behouden. * Waer in men natuerlyck ſchijnt te ſien de pijnelijckheydt en verlangen der gebetenen om gheneſen te zyn. Benevens de Schoorſteen hanght het model van den grooten nieuwe Kercks Toorn / hoedanigh die was voor den vermaerden brandt van 't Jaer 1536. byſonder net en perfect geſchildert / echter van wat Meeſter by verloop des tijdts al mede onſeecker gheworden; rondom op de Lijſt ſtaet een ouder-wets Neder-duytſch Rijm / doch om de Incarnatie die daer in is / nochtans waerdigh voor den dagh te brengen.

* *Numer. 21. verſ. 6, 7, 8, 9.*

ALdVs Was den Torey / ſoo aLs ſIL pLaCh te ſtaen /
Maar ſIL Is door CraCht Van 't VIer aL Vergaen.

Boven het Portael daer men na achter in het Vertreck gaet / hangt de Slagh van Conſtantijn de Groote, drie-en-veertighſte Keyſer van Rome / en eerſte van het Chriſten geloove / daer hy A°. C. 312. den Tyran en grooten vervolger van het Chriſtendom / M. Aurelius Maxentius overwint / ontrent de Schip-brugh Milvius, de welcke hy tot den ondergangh van Conſtantinus over den Tyber gefabriceert hadde / echter ſelfs daer over willende vluchten / valt in de Revière en verdroncken met een groote menichte van ſyn eyghen volck: * ſyn lichaem door ſwaerte van 't Harnas in de modder-gront geſackt zynde / koſte eyndelijck ter naeuwer noot gevonden werden: waer over de Chriſtenen ſeyden dat de ſtraffe van Pharao niet ſeer ongelijck zynde aen den ondergangh van Maxentius, in de ſelfde nu wederom was vernieuwt / * en het ſpreeck-woordt volbracht / die een kuyl graeft voor een ander, ſal daer ſelfs in vallen. * De Schrijvers van die tijden laten na / dat Conſtantinus bekommert zynde over de aenſtaende Bataille / hem op een helder en klaren middagh in tegenwoordigheydt van veele omſtanders van Godt beropenbaert is / een licht ſtralende Kruys met deſe uytdruckelijcke Letteren / IN HOC VINCES, dat is: in dit teycken ſult ghy winnen, boven dien dat des nachts Chriſtus ſelfs hem ſonde verſchenen zyn / ende belaſt dat hy deſe Figure in ſijne Standaerden voor Veldt-teychens tegens de Vyanden ſoude ghebruycken. * Voort is de Camer met verſcheyde Kaerten van allerley ſoort verciert / de Glaſen mede ghelijck in

* *Euſeb. lib. 1. de vita Conſtant. c. 32.*

* *Zoſim. lib. 2.*

* *Prov. 26. vers 27. & Pſalm 7. vers 16.*

* *Euſeb. lib. 1. cap 22, 23, 24, 33. Zoſim. lib. 2. cap. 3, 4.*

Burge-

Burgemeesteren Camer soo onder als boven ses in getal zynde / en met Wapen-Parcken versien / doch alleen van dese Stadt / en de Schoorsteen-mantel ingeleydt met seven Metale Schildekens van Wapenen der Heeren Schepenen / in dienste als dit Raedt-Huys opgherecht wierdt. De WEES-CAMER is mede van ghelycken met Schilderyen en Kaerten gheorneert / hebbende voor de Schoorsteen mede een ecce homo van halve Beelden levens groote van een seer oudt Meester my noch onbekent / zynde gelyck alle de oudtste Schilderyen wel sonder houdingh ofte de achterste Tronyen soo sterck als de voorste / doch echter elck voor haer selven verwonderlyck wel gheschildert / en noch soo vers of het onlanghs was ghedaen / niet-tegenstaende het selfde by de Kunstenaers al van de oudtste slagh van Schildery hier te Landen gehouden werdt. Noch is in dese Camer een seer goet Contrefeitsel van eenen Colmannus, mede gedaen door den meer-gemelten Maerten Heems-Kerck, na het uytwysen van de handelinge des Pinceels / en daer-en-boven het Opschrift rondt-om in de plinte van de Tyst sulcks oock ghenoeghsaem te kennen gevende met dit Latynsch Verske: Wees-Camer.

Omnino ne sit fato Colmannus ademptus,
Martini fecit ingeniosa manus.

't welck naer de woorden in Duytsch beteeckent: Martini kunstighe handt heeft dit gedaen, ten eynde Colmannus door de Doodt niet teenemael soude weech-genomen zijn. Hier beneven hanght een af-beeldinge van den grouwelycken Ys-gangh op de Haven / alwaer het Ys uyt de Maese / binnen wonderlyck korten tydt soo hoogh was opgheklommen / dat met gheheele berghen boven op de huysen lagh / sulcks men nopt wonderbaerlycker in eenige Historie ofte Chronycke gheleesen hadde / dies de Regeerders in der tydt de curieusheydt hebben gehadt / om het seltsame spectakel ter memorye na het leven te doen contrefeiten: op het Paneel selfs staen dese woorden met oude swerte Letterkens gheschildert: Aº. 1565. den 2. Januarii na-middach met die vloet in een groet qwertier uers is een Ys-gebercht ghecomen op 't hoeft tot Delfs-haven, hoegh wesende 23. roe-voet ende langh 19. roeten. Wyders hangen hier noch eenige Kaerten en Schilderyen van minder waerden. Volgt nu Stadts SECRETARYE, alwaer alles aengaende de Politie als Keuren / Ordonnantien en Placcaten / Resolutien / Brieven / en Registeren / &c. van gelycken alle Civile en Criminele saecken / midtsgaders de Rechts-vorderinghe belanghende / beschreven ende gedepescheert werden / sulcks dese Camer gestoffeert is / ende beset met een groote meenichte van gheschreven Boecken / Papieren en Bullen die hier berusten: tot de principaelste Stadts Archiven / ooch Secreten en gheheyme Schriften / is noch een Vertreck apart en bysonder af-geschote / en werdt ghenaemt de Secretarye.

Binne-Secretary. Binne-Secretary / waer in de Heeren Secretarii (die over alle deſe dinghen het opſicht ende de directie hebben) haer ſit-plaets houden, deſe Binne-Secretarye is met een ſteene welffel verſien / ende werdt met een Yſere deure van den anderen af gheſloten. Hier benevens komt noch een beknoopt vierkant Camertje / waer in de Treſoriers Commys-Camer, genaemt de Treſorye.

Staats TRESORYE, wert bedient / door een Commys ten zy de Heeren Treſoriers / 't welck voorheens oudt of geweſene Burgemeeſters zyn) haer Ampt elks gelieven te adminiſtreren / in welcken gheheele ſy het ſelfde aen haer eygen huys mogen doen. Voor het Voortael van Treſorye gaet men op-waerts met een ghemackelycke Hardt-ſteene Voordes-trap tot Schutters Wacht-Camer.

Schutters Wacht-Camer. SCHUTTERS WACHT-CAMER, ofte deſſelfs Corps de Guarde, zynde een groote langhachtighe Camer / ſtreckende over de Treſorye en Secretaryen henen / komende het gat van de trap boven naer het eene eynde in 't midde van de Camer / aen dry ſyden beſet met een Yſere leuninge / achter de ſelve komt een lange Tafel ſtreckende tot aen de Schoorſteen / dewelcke is ruym en breet om des Winters groote buyren te kennen aenleggen / de vloeren met ſtaende Klinckert-ſteenen gepaveyt / om ongelucken voor te komen / nevens de Tafel komen tegens de binnenmuyr lange Turf-kiſten / waer boven zyn Racken met pinnen om de Mouſquetten en Half-Pieckken op te hangen / aen de andere zyde na de ſtraet zyn vier Kruys-koſynen / en een recht teghen over den trap / hebbende het uytſicht over het Waerdt-veldt in de voor-ghevel: hier moeten alle nachts een Roth ofte Corporaelſchap Schutters / gewapent met haer behoorlyck Geweer / goede wacht houden / op een geordonneerde boete van twaelf ſtuyvers voor de abſenterende / ten behoeve van 't Roth / een yeghelyck ghehouden zynde voortaflaten van de Waeck-klock preſent te zyn / op de helft van de boete voorſz. * de Hooft-mans ofte Luytenanten de wacht hebbende zyn gehouden (des avondts ten half tien uyren, vroeger ofte later naer 't ſelve in 't geven van de leuſe, haer belaſt ende geordonneert ſal werden, ofte als het den Vroedſchap ofte Officier op de wacht preſent weſende, ſoude mogen goet vinden, *) een Sentinel ofte Schilt-wacht uyt te ſetten op de puye ofte Voortael van het Raedt-Huys hier boven beſchreven, * alwaer ſy des duyſters met een lichtende Lantaern boven haer hooft zyn voorſien / en aen de eene zyde met een hecken beſloten / niemant mogende binnen laten paſſeren ſonder al-voren de Bel getrocken te hebben / en dat den Officier indien een preſent is / of anderſints den Hooftman ofte ſyne Luytenant het woort af-gevordert heeft: * als hooftwacht ghehouden werdt of yetwes buyten ordinaris te doen valt / wanneer een Heertich middelgaders een Officier alle nachts verplicht zyn te compareren / ghebruycken de Heeren Heertigen en Officiers de Wees-Camer, alwaer ſy van alle noodige behoeften werden verſorght. Boven Burgemeeſteren Camer is noch een groote Camer als

* *Ordonnantie van de Wachten, Art. 1.*

* *Art. 5.*

* *Pag 117.*

* *Art. 6.*

alwaer de Boecken der Treſorie van Jaer tot Jaer bewaert legghen en beruſten / hier hangen en leggen verſcheyde Kaerten van de Ambachts-Heerlyckheden en andere heerlycke Goederen / daer de Burgemeeſteren deſer Stadt over te ſeggen hebben / midtſgaders eenige Schilderyen van de gheringhſte conditien die in de Beelt-ſtormerye uyt Clooſteren en Capellen over-gebleven zyn / aen de balck eenige nieuwe Trommelen voor de Capiteyns der Burgery als die andere van nooden hebben / oock zyn daer noch verſcheyde oude Vanieren en Vendelen al van menighte van Jaren / in welckers plaetſe men de Vendzeghs t'haren huyſe wederom nieuwe heeft beſtelt. De reſt van't bovenſte ghedeelte des Stadts-Huys / is meeſt met Gevangen-Huyſen en Gyſel-Camers beſet / behalven aen't achter-eynde naert Noord-Weſten / alwaer noch een Camer daer men de Wiſſel-Banck te houden pleegh / volgens de gedruckte Ordonnantie daer van zynde in date den 1. July 1621. doch werdt nu voor de Aſſayeurs ofte Gout en Silver-kuerders Camer gebruyckt / haer ordinaris over-ganck hebbende door de achter-poort van het Raedt-Huys langs een ſeer bequame gewelfde Bordes-trap tot den Toorn gemaeckt / gelyck voor henen is aengeweſen.* Welcke paſſagie oock doorgaens gebruyckt wert by Stads Wyn-werck ſlelders / en oock Trompet-wachter en andere de welcke niet behoevende op het Stadt-Huys te weſen / mogen onverhindert van achter op den Toorn gaen. Op deſe trap kan men mede uyt Burgemeeſteren en Schepenen Camers komen / door de achter-portalen tot haer Vertreck leyende / en in cas van executie werden oock alle banditen / miſdadigen en onwaerdigen die de Stadt werden ontſeyt / achter af door deſe poort ter Stadt-waert uyt-ghelepdt. Behalven dit Stadts-Huys hebben de Heeren noch een kleyn bequaem en beknopt Stadt-Huys tot haren dienſte op de Haven / alwaer ſy op Vecht-dagen en ſoo dickwils aldaer yets te doen hebben / haer vertreck kennen nemen. En hier mede vertrouwe ick 't gheen van conſideratie aengaende het Stadt-Huys van Delft te ſeggen valt / alhier geannoteert en aengeweſen te hebben / ſullen nu achtervolgens onſe belofte * alle deelen van de oude Eer-Verſen / in 't voorgaende Hooft-ſtuck ghealliegeert / waer mede deſe Stadt ten tyde van Keyſer Maximiliaen, en oock even voor den brandt als voortreffelyckſte en aenſienlyckſte werdt gheſtelt van de gantſche Provintie / * ſucceſſivelyck en achter den anderen gaen ontledighen en verhandelen / tot dien eynde moeten wy ons dan keeren tot alle de oude ſoo heerlycke en prachtige kerckelycke Geſtichten deſer Stadt. De twee voornaeme koſtelycke en van oudts door miraculen wydt-vermaerde Parochy ofte Hooft-kercken / met hare hoogh-verheven Toornen (welckers ghelycken in de Vereenighde Nederlanden by malkander in eene Stadt niet te vinden zyn) als mede de menighte van treffelycke Conventen en Clooſteren die hier eertyds gheſticht /

Treſoriers oude Boeck-Camer.

Eertijdts Wiſſel-Banck nu Aſſay-Camer.

Achter-poort van het Raedt-Huys.

* *Boven pag.* 118.

Noch een Stadts-Huys op de Haven.

Concluſie aengaende het Stadt-Huys.

* *Siet boven pag* 88.

* *Pag.* 86. & 87.

Tranſitie tot de Kercken, &c.

Des ſelfs Lof.

toe-geheylight en gewyt zyn / mitsgaders den oberbloet van geoorde Persoonen die men hier sagh / hebben niet alleen gestrecht tot een klaer bewijs van de groote Heligieushevt onser Voor-Ouderen / maer daer-en-boven de Stadt seer aensienlijck en uytmuntende gemaeckt. De eerste en alder-oudtste Parochy-kercke is de gene die men nu DE OUDE noemt / dese is van soo hoogen ouderdom dat nauwelijcks eenigh recht beschevt daer van te vinden is; den Toorn voor syn ouderwets hulsel en hooft-fronsch laet hem oock uyterlijck aensien / van een bysonder oudt Gebouw te wesen: sulcks weghens het gantsche gheslel en selsame doch treffelijcke methode van Architecture ten vollen bevestight werdende. En het is een oudt gevoelen 't welck veele voor ontwyfelijk houden (tot dat men meerder sekerheydt heeft) dat des selfs swaere en sterckе fundamenten van oudts een Wacht-Toorn soude zyn geweest / staende op den hoeckofte bocht van de oude ghedolve Gracht van Corbulo, ghelijck wy in het tweede Hooft-stuck ampel genoegh hebben ghededuceert * op welckers fundamenten sommige willen dat desen Toorn midtsgaders de Kerck daer benevens voor Hertogh Godefroy, als hy in 't Jaer duysent en in de seventigh dese Stadt bebouwde soude gestight zyn / gelijck ick oock leese in seeckere aenteeckeninge van veelderhande oude overgeleverde opinien met dese woorden / heeft oock mede (spreckende van Hertogh Gobert) voor een gedeelte de Oude Kerck gestight, en haer voor een Patroon den Martelaer St. Hypolitus toe-ghevoeght, want voormaels was ter dier plaetse een groot Blockhuys daer Wachters op lagen om de passagie te bevrijden. Wat hier van is mach den tijdt leeren / soo der noch erghens uyt d'een of d'ander schuyl-hoeck eenigh nader beschevt voor den dagh mach komen. Ick hebbe gheseocht en herseocht om eenighe seeckerheydt dies-aengaende te mogen vinden / doch niets van groote importantie op gevaen / noch krachtige authoriteyt vernomen; alleenlijck lees in een Vidimus ofte Certificatie in 't Latijn van Bisschop Henrick van Utrecht / geteeckent 1268. waer in hy ghetuyght gesien en gehoort te hebben sekere oude Brieven van accoort / doen ter tijdt noch in wesen zynde / houdende sekere toelatinge en permissie / aen het H. Geest Gast-Huys alhier te Delft / van twee Edele ende eerbare Mannen / welckers eene hy noemt Bartholomeus Patroon en Fundateur van de Parochy-kerck der selver Stede / ghelijck wy hier naer daer wy van 't voornoemde Gast-Huys sullen spreken / oock sullen sien / sulcks dat het mogelijck soude kennen wesen / dat desen Bartholomeus voorsz. van Hertogh Gobert tot Fundateur / te weten Grondt ofte eerste Steenlegger van dese kercke soude gestelt zyn. Den Italiaensehen Edelman Guicciardini in syn tweede editie van de Beschrijvinge der Nederlanden / stelt absolvt vast dat sy van den voornoemden Hertogh is gestight. De Tempelen (seyt hy) van dese Stadt zijn seer prachtigh ende

Beschrijvinge van de eerste en oudste Kerck ende voor eerst van haer ouderdom.

Haer oorspronck.

* Pag. 45.

Bouw-Heer en wanneer gestight.

OUDE wel-eer S.t HYPOLITUS KERCK.

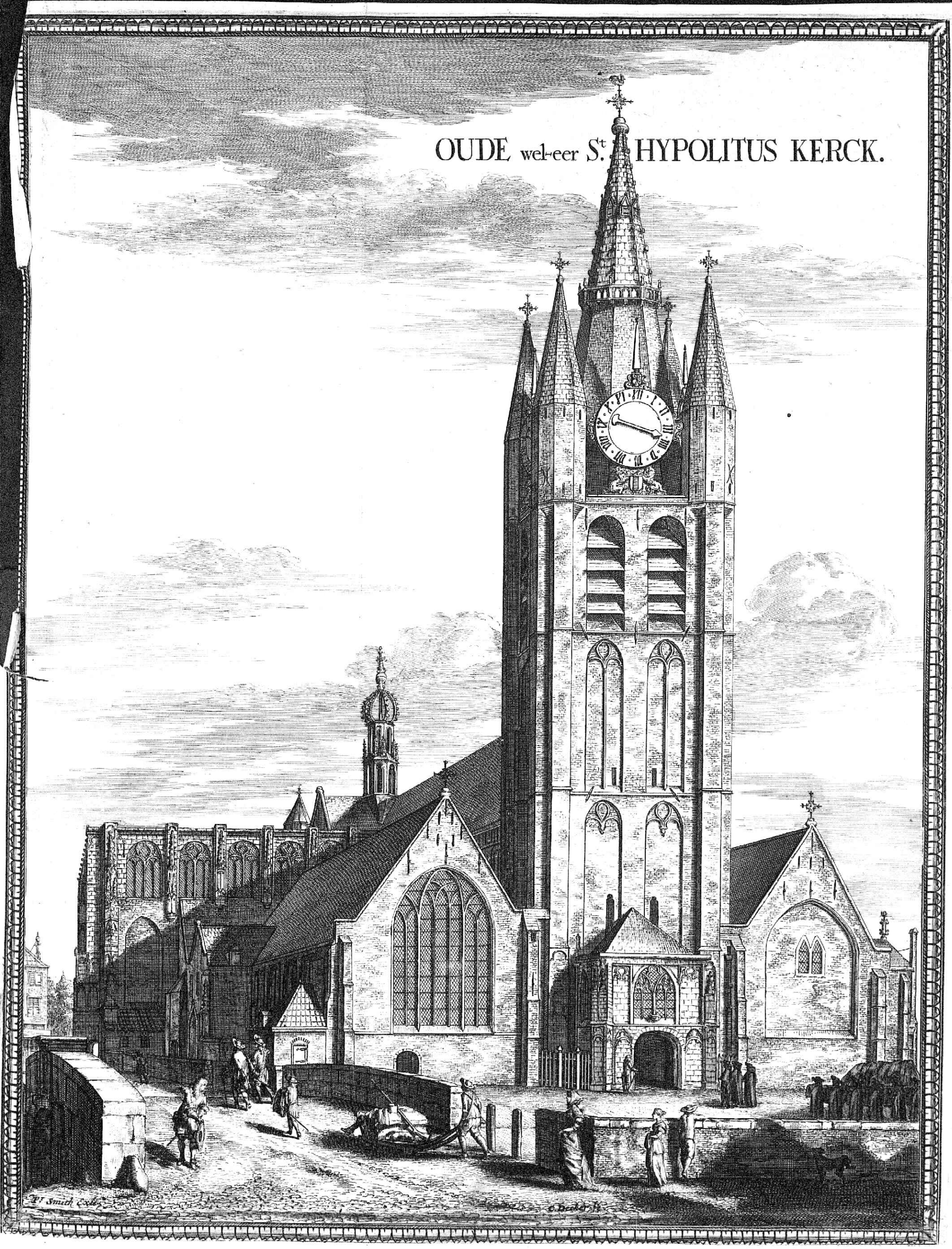

ende heerlijck, welckers principaelſte ofte eerſte deſe is, die aen den H. Hypolitus is toe-ge-eygent, de welcke een Italiaen was ghelijck de Inwoonders ſelfs ſeggen. * Maer aengaende d'eerſte dedicatie en toe-eygeninghe deſer Kercke / zyn de Autheurs (onder correctie) niet wel geinformeert geweeſt / aengeſien het ſeker is ſulcks alder-eerſt niet aen St. Hypolitus / maer aen den H. Apoſtel Bartholomeus geſchiet te zyn / 't welck wy bewyſen uyt ſekere oude Bulle van Aſlaet / de welcke Paus Bonifacius de achſte in den Jare 1289. heeft verleent / voor alle den gene die eenige mildadigheyt wilde betoonen in de ornamenten en vercierſelen ofte andere behoeftigheden van deſe Kercke / de welcke hy proteſteerde grootelyckx reformatie ende verbeterniſſe van nooden te hebben / noemende de ſelfde *Eccleſia Beati Bartholomei in Delf Trajectenſis Dioceſis*, dat is: de Kerck van den Heyligen Bartholomeus in de Stadt Delft des Biſdoms van Utrecht, tot welcke laetſte woorden een yeghelyck dient te weten / dat de gantſche Clergie ofte alle de Geeſtelyckheydt hier te Lande / mede onder den Aerts-Biſſchop van Utrecht onderhoorigh was. Welcke autentycke Bulle met twaelf Apoſtoliſche Zegelen noch ten huydigen dage in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meeſteren is beruſtende / * in voege dat dit genoeghſaem ontwederſprekelyck ſchynt / ten ware yemandt noch wilde diſputeren / of deſe Kerck van St. Bartholomeus niet wel een ander ſoude zyn geweeſt: doch de Choor-ſtraet de welcke de naem heeft van het Choor deſer Kercke / als leggende daer recht achter gheleghen / in de groote oude Hollantſche Chronycke vermelt wordende al voor de Eeuwe van 1300. kan ock wel beveſtigen dat hier ter plaetſe voor de voornoemde ſtraet als doen al een gherumen tydt een Kerck moet gheſtaen hebben / eer des ſelfs ſtraets ontleende naem van het Choor ſoo univerſeel is geweeſt / en ten is geenſints apparent dat in die eerſte tyden noch een tweede ofte andere Parochyale Kercke ſoude zyn geweeſt / de Nieuwe (ghelyck wy hooren ſullen) noch lange na den voorſz. datum van 1289. geſticht zynde / ſulcks het deſe noodtſaeckelyck heeft moeten weſen / die St. Bartholomeus was toe-ghewydt / de welcke van den H. Evangeliſt Mattheus * geſtelt werdt de ſesde in 't getal der Apoſtelen / mede van te hooren (alſoo Joſephus ſchryft) een Viſſcher geweeſt zynde / gelyck d'andere Apoſtelen / naer het ſcheyden en deylen der Landen onder haer om het Evangelie voor de gantſche werelt te gaen predicken / is hem Indien en Armenien ten deel gevallen / alwaer na dat hy die van Lycaonien op den rechten wegh hadde gebracht / * en veele menichten hadde bekeert / en met het licht des H. Evangely hadde verlicht / de Duyvelen hadde uyt-ghewozpen / en verſcheyde miraculen ghedaen / de Koningh Polemon met al ſy Huyſghenoten heeft ghedoopt / 't welck Aſtyages des Koninghs Broeder met afgunſtighe oogen aenſiende / heeft voor Duyvelſchen haet den H. Bartholomeum lebende

* *Guicciard. edit. 1612. in Fol.* Eerſte Patroon deſer Kercke, namentlijck S. Bartholomeus Apoſtel.

* *Indulgentie beruſtende in 't Comptoir van de H. M. Kerck-Meeſteren, in de lade geteeckent A.*

Werdt beſchreven.

* *Evang. Matth. c. 10. vers 3.*

* *Chriſoſt. hom. de duod. Apoſt.*

doen het vel af-ſtroopen / en daer na noch met een Sweert doen ſuthalſen ;* Syn lichaem is naderhandt (gelijck het Roomſche Paſſionael ofte de legende der Heyligen vertelt) tot ſpyt van de Chriſtenen / die ſyne Reliquien wilden eer bewijſen / in een Loode kiſte in de Zee ghewozpen / en ſoude naderhandt dooz een mirakel ontrent Sicilien wederom gekregen zyn / ende eyndelijck ten tijde van Ottho den tweede Keyſer van dien naem / ende van Gregorius den vijfden Paus / tot Rome verboert in het Jaer ons Heeren 883. ende in een Kercke ter eere van hem geſticht / geſtelt / in het Eylandt / dat den Tyber in de ſelve Stadt maeckt / mede de naem Bartholomei boerende. Aldus ſoude dan naderhandt deſe Kerck hier te Delft hem oock van gheliche ſyn toe-ghevoeght. Maer om wat redenen onſe Booz-Ouders deſen haren eerſten Patroon en Beſcherm-Heer S. Bartholomeum naderhandt hebben verſet / en een ander namentlijck S. Hypolitum Martelaer / in des ſelfs plaetſe geſurrogeert / is onſeker / doch den Geleerden Michael Voſmerus (die men ſeydt dat noch verſcheyde Schriften deſe Stadt aengaende nagelaten heeft / ſonder dat men te recht kan te weten komen waer de ſelfde zyn beruſtende) ſchrijft in ſeker Kleyn Tractaetje noch na ſyn doodt in 't Jaer 1629. te Leulen / *apud Bernardum Gualtherum* in druck is uyt-gegaen / van de Miraculen onſer Lieber Vrouwe van Jeſſe in de Oude Kerck te Delft / * dat al-hoe-wel hy geen ſeeckerheydt en hadde van de eerſte en oude toe-eygeninge deſer Kercke / echter wel hadde hooren ſeggen dat ſy in de eerſte en alderoudtſte tyden S. Bartholomeo, en een gheruymen tijdt daer na aen S. Hypolito gerecommandeert wierdt / ter oorſaecke dat de Burgers haer Booz-rechten en Vryheden (die ſy dooz de Hoechſche en Cabeljaeuwſche twiſten met de belegeringe en in-neminge deſer Stadt by Hertogh Aelbrecht waren quyt geraeckt) geluckigh wederom verkregen hadden / booz een treffelijcke daedt op St. Hypolitus dagh in den Oorlogh van Vrieſlandt / ten dienſte van den Hertogh manhaftigh uytgevoert / apparentelijck daer men van leeft op het Jaer 1396. * weshalve ſy deſen Heyligen Man Hypolitum booz een Patroon van haer Kerck / en met eene van haer gantſche Stadt hebben aenghehouden / en boven den H. Apoſtel Chriſti ghepreſereert. Dit ſtelt den Autheur ſonder dat hy ſchijnt de boozgeallegeerde Bulle opt geſien te hebben / ſoudende ontwijffelijck anders ſyn verhael wel abſoluter geſtelt hebben. Waer-en-boven ghetuyght hy voorders oock wel te weten / met wat een groote eere / yver en ſolemniteyt / met ſeer lieflijcke roode ornamenten ſy den ſelfden Apoſtel noch tot de laetſte veranderinge van de Religie toe / gewoon waren te celebreren / daer by voeghende ('t geen remarquabel is) hoe dat in 't Jaer 1566. op St. Bartholomeus dagh / zynde den 24. Auguſti / de Beeldt-ſtormínge hier ter plaetſe oock juyſt alder-eerſt in deſe Kercke ontſtont en aenbanck nam / 't welck hy als een notabel merck-

* *Euſebius & alii.*

Oorſaeck van de veranderinge des Patroons.

* *Mich. Voſm in præf. Tractat. de diva Virgine Delfica, &c.*

Hoeneer de verandering geſchiet.

* *Siet groote Chron. div. 26. c. 46. of de Chron. van Gouth. fol. 409. a. M. Voſſ. Annal. l. 13. pag. 84. en anderen.*

Beſchuldigingh over deſe veranderinge.

merck-teycken van straffe en exemplaer voordeel Godts / over dese hare wanckelbare veranderlyckheydt der Voor-Ouderen / schijnt te willen imputeren. En by dese transformatie en vernieuwingh des Patroon van de Kerck / heeft de straet benevens het achterste deel van het Choor Zuyd-waerts op streckende / als dan de naem van Hypoliti buert ook eerst aenghenomen / te vooren met de ghemeene naem van nieuwe Delft genoemt zynde / gelyck al vooren aenghewesen is. * Wyders is het seker dat dese Kerck zedert dese veranderinge altydt den voornoemden Hypolito toe-gheheylight is. Dese Hypolitus (ghelyck de Rooms-gesinde syn leven beschryven) was Edel-man van Rome / door het sien van de Miraculen die St. Laurentius in de gevanckenisse dede / bekeert tot het Christen geloove / ende ook van hem ghedoopt met geheel syn Huysgesin bestaende in negentien Persoonen / 't welck ter kennisse komende van den Keyser Valerianus, heeft hem eerst met vleyende en daer na met dreygende en weede middelen soecken te verkeeren / doch Hypolitus seer vierigh en stantvastigh zynde / versmade de beloften van den Keyser / de welcke daer over in gramschap ontsteken zynde / en op hem soo langh soo meer verbittert werdende / beval ten laetste dat Hypolitus en al syn Huysghesin soude ghesleypt worden buyten de muyren van Rome / ende dat sy alle daer in de tegenwoordigheydt van Hypolitus souden onthooft werden / ende hy selve ghebonden aen den steert van wilde en ongetemde Peerden / over 't Veldt gesleypt tot datter de doodt na volghde / in deser voeghen syn geest gevende aen den Heere en de weede en schroomlycke martelrie / * werdende syn dagh gehouden den 13. Augusti. Echter dese Hypoliti Kercke (na ick uyt de oude Schriften bevinde) en wier niet deurgaens met de naem Hypoliti maer ook dickwils ghelyck als nu (ten aenschouw van haren ouderdom / en ook met eene onderscheyts-halve van de andere Kercken) met d'eerbiedige naem van Oude Kerck ghequalificeert; zynde een heerlyck groot Gebouw / met een uytnemende swaere aengheleydt / doch niet voltocken Toorn / al-hoe-wel nochtans soo een hoven ordinaris hooghte komt te vereyschen / haer begin (als geseyt is) onbekent of ten minsten wat onseecker wesende. Maer het is seker dat hy tot verscheyden tyden is verhooght / merckelyck blyckende aen de veranderinghe van de gebacken steenen / zynde de onderste wel driemael soo groot als de bovenste / de groote ten naesten by seven van de hedendaeghsche gemeene back-steenen uytmaeckende / welcke soort van steen men in de eerste oude tyden hier te Delft veel plegende te backen / vermidts hare groote Delfsche moppen noemde / behalven noch de over oude duyf-steen (daer voor desen van ghesproocken is *) die men onder aen de fundamenten en weder-zydts af-geleydt / als mede aen de Zuyd-zyde van de Kerck siet. Dit dan voor afgaende als werdende ghehouden voor den oorspronck deser

Oorspronck van de naem Hypoliti-buert.

* *Boven pag. 60.* beschrijvinge Hypoliti.

* *Roomsche Legende getrocken uyt het leven St. Laurens.*

Ende des selfs Kerck midtsgaders ouden Toorn

Oude soort van Delfsche steen.

* *Siet boven pag. 45.*

deſer Kercke op deſe plaetſe / ſullen nu de Kerck ſelfs en 't gene naer apparentie met en na de ſelfde is aen-gebouwt / dervolghens met de gedachten gaen over loopen ; ſy is een groot gebaert / wydt en ruym en heel hoogh van verdiepingh / mede als den Toorn op verſcheyden tyden gebouwt / aen de Zuyd-zyde ſchijnt ſy wel oudts te weſen / maer aen de Noord-zyde is ſy nieuwer / en heeft aldaer in het midden uytſteecken een ſeer heerlijck Kruys-werck van witten Arduyn / ſeer cierlijck en maſſijf gemaeckt / boven op ſyn Italiaens met een Plat t'eenemael met Loot bedeckt / en alſoo men oogenſchijnelijck ſiet daer naer aengeleydt / om aen de Zuyd-zyde gelijcke werck te maecken / 't welck / waer 't saecke het ſyn voortganck hadde genomen / dit Gebouw / al-hoe-wel althans voor ſyn kloeckte en grootheydt magniſijck en heerlijck wert bevonden / echter als dan noch ongelijck veel uytmuntender ſoude hebben ghemaeckt : Voor aen de Zuyd-hoeck komt een achthantigh uytſteeck / eertijdts gheweeſt zynde de plaetſe daer de ſont ofte het doop-vat ſtont / daer na geappropriieert tot een Anatomie ofte Ontleed-Camer / en nu tot een woon-huyſken. De daecken ſoo wel van de hooghe ofte midde als Zyd-Kercken / zyn voorgaens van vooren tot achter glat ende egael / hebbende het hooge dack een cierlijck Torentje ofte Klock-huyſje dat op 't Kruys-weiſſel boven de kap aen 't begin van 't Choor uytſteeckt / waer in kleyne klockjes plegen te hangen / daer men ter mette en anderſints mede luyden om de memorien en getyden waer te nemen. De Middel-Kerck is van binnen gebouwt op Pylaren en Bogen na de Gotſche ordre / gelijck voorgaens meeſt alle de Kercken hier te Lande / uytmaeckende drie ſeer breede Galeryen in de lenghte / het Kruys-werck noch een ander over-dwers maeckende. Aengaende de groote bevinde ick in een beſteck wegens het uytghebrande hout-werck na den grooten brandt alleenlijck belanghende de middel-kerck dus danigh beſchreven. 't Choer is lanck 84. voet behalven de huyft, wijt de buyte-kant 38. voet. Die Achter-Kerck van de Choer totten Toren es lanck 113. voet, wijt 42. voet, luttel min of meer van wijte en lanckte, &c. * Den Toorn aen het Weſt-eynde ſtaet tuſſchen de twee zijd-daecken in / zynde het principaelſte en voornaeme lichaem tot boven aen de vijf Spitſen recht vierkant op-gebouwt / hebbende onder een vooruyt-ſteeckend Portael van witten Arduyn tot den in-ganck van de Kerck / een weynigh boven het hooghſte dack is dit vierkant aen de vier zijden met twee bogen open / bequaem gemaeckt zynde tot de bommel-gaten voor het gelupt der Klocken / boven op het vierkantigh werck komen op de vier hoecken vier achthante Spitſen / de onderſte helft van gebacken ſteen recht op-gaende / hebbende elck belt ofte back een langhwerpigh vierkant gat / ſulcks men daer rondt-om uyt kan ſien / de boven helft is van Hart-ſteen ſpits op-gaende met een Appel en Yſeren Kruys daer op / zynde deſe Toorens ofte Spit-

Hoedanigheyt van de Kerck.

Ordre van 't Gebouw en groote.

* *Beſteck vande middel-Kerck leydt in de Laade D.*

Naerder deſcriptie van den Toorn van buyten aen te ſien.

Spitsen (volgens onderrechtinghe aen my geschiet) wel-eer gheweest een groot teycken van seker pre-eminentie en voorrecht 't welck dese Kerck eygentlijck toe-behoorde / als moetende alle Kercken den welcke soodanigh recht competeerde / altijdt hier 't zy dan kleyne ofte groote hoeck-spitsen hebben / gelijck men dan oock hier kleyne aen de Nieuwe Kercks Toorn siet ; tusschen dese vier groote Spitsen (daer wy van spreecken) zyn cierlijck gestelt vier seer groote Vyr-Wijsers van onderen gedraaghen / van twee Leeuwen hebbende het Delftsche Wapen tusschen beyde / alsaer op-gerecht (gelijck een yeghelijck die 't ghevruyck van syn gesicht na behooren heeft) aen het onderstaende Jaer-getal / wel lichtelijck kan sien / in't Jaer 1605. doch tot nader onderrechtinge / leest men van achter tegen aen den Tuyd-Wijser met groote Letteren op een steen recht voor de trap daer men op komt :

Wat de vier Spitsen beduyden.

Hoe eer de vier nieuwe Vyr Wijsers gestelt.

ALS MEN 1605. HEEFT GETELT.
BEN ICK GESTELT
TOT DIENST VAN DEN BURGER
ALS MEN SIEN KAN
BY DEN HAVEN-MEESTER
GERRIT MEERMAN.

boven op staet een Pyramide in welckers Vase ofte voet men noch een Hollandts Wapen siet ; in het midden binnen dese vier Spitsen en Vyr-Wijsers / komt een grooter mede achtkant Spits / ten naesten by de helft boven de anderen uyt-steeckende / 't welck men achter de Vyr-Wijsers langhs een beslote voorstweeringh voor de Hoeck-Toorens recht vierkant om kan gaen / zynde dit middel-spits van onder tot boven van Hart-steen / de onderste helft over eenige Jaren tegen het deurwateren met een houte huyt / met schalien bedeckt / voorsien ende bekleedt wesende / tot aen een Hart-steenen trans ofte omloop rondt-om buyten het werck uyt-steckende / 't welck seer kunstigh en cierlijck sich op doet / in ghedaente als of een groote krans boven om het Spits gheleydt mochte wesen / en noch aen het boven-eynde komende een ring van acht seer cierlijcke vensteren / vrenghen daer-en-boven haer frayigheydt mede. Dese vyf Spitsen vertoonen te samen een seer vreemt en seldsaem doch magnifijck en heerlijck fatsoen van Gebouw ; het gantsche postuer staet krom en gebogen als of het synen val was vreyghende / waer van veeltijdts sonder voordeel ofte kennis werdt ghesproocken / als of dit werck niet sonder groot perijckel was / en het geen notabel is / die van't St. Aechten ende de Oude Kerck hebben wel eer op seker tijdt een contract gemaeckt / tenderende ten eynde die van de Oude Kerck een ghedeelte van haren Toorn soude af-nemen / alsoo die van het Clooster (daer dicht onder gheleghen / en waer na toe sy schijnt te hellen) by tijdt en wyle grootelijcks voor de ruine waren beduchtende / welck contract al-

Kromme gestalte des Toorns.

hoe-wel ick sekerlijck wete by sommighe Burgers in Copye ofte Afschrift noch te vinden is / echter onaenghesien aenghewende debvoiren / niet hebbe kennen bekomen : dees-aengaende hebbe ook menighmael hooren verhalen / dat de Prior van het Clooster syn ordinaris Slaep-plaets hebbende in seecker Camer / daer ick selfs voor dese (als het gheluck hadde van / onder de salutaire opvoedinge van den laest-overleden Predicant in de Fransche Gemeente Monsieur Soler zaliger ghedachtenisse / aldaer te woonen) myn apartement ook hebbe gehadt / welcke plaetse al-hoe-wel ontrent in 't midde des Cloosters geleghen zynde / nochtans by stormen opgesteecken winden / van den Prior / uyt vreese voor den val des Toorns / verlaten wiert / sich als dan na achter aen de wal retirerende / om dien grouwelijcken val minder onderworpen te wesen: Doch hebbe my onlanghs selfs van erbaren Bouw-Meesters hun dies onderricht hebbende / laten onderrechten / en sulcks nu seeckerlijck wete / 't selfde studieuselijck en met voor-bedachtsaemheydt om de rarigheydt van 't werck / alsoo gemaeckt en aengelept te zyn / gelijck den vermaerden Toorn van Bolonie in Italie *la Garisenda* ghenaemt / welckers top geseght werdt 9. voeten buyten het fundament over te hangen / * soo ook het bovenste gedeelte van desen Welfschen Toorn / met de voet of het onderste gedeelte perpendiculair ofte loot-recht af-ghemeten ofte gepeylt zynde / mede bevonden soude werden een groot stuck te verschelen / 't welck aen de Noord-zyde bequamelijckst kan gesien werden.

* *Theat. Civitat. & admirand. Ital. apud Blaww. f. 70.*

Den Toorn van binnen.

Van binnen de Kerck is desen Toorn als mede het Portael met een cierlijck steenen Welfsel / waer boven komt een Solder die men de Uyt-Solder te noemen plecht / alwaer men met lange Touw-reepen de Klocken over te halen gewoon was / doch dese door een nieuwe inventie van treen als nu beweeght werdende / heeft de Solder daer van geen verder gebruyck / alleenlijck staet hier in een seer groote houte Kasse het Uyr-werck besloten / doende beweghen de Slagh-klocken ende vier voornoemde groote Uyr-Wyfers om hoogh buyten aen den Toorn / midtsgaders een ander binnen in de Kerck tegen aen den selfde Toorn uyt-komende / boven dese Solder die met een steene vloer leydt / komt veel hoogher noch een Solder van hout / alwaer

De extra-ordinaire groote Klock.

boven de groote en sware Klocken hangen / onder de welcke eene / diens gelijck van groote in Hollandt niet en is / gesegt werdt wel ontrent 18000. ponden te weghen / dese op Hoogh-tijden / Feest-daghen / principale Begraeffenissen of anderssints geroert werdende / kan haer galm of gelnyd aen gene zyde de Mase tot boven de drie mylen buyten de Stadt ghehoort werden / haer Inscriptie / in 't Latijn en Duytsch met seer weynighe distinctie in twee ronden achter malkander volgende / is dese : SACROSANCTÆ INDIVIDUÆ TRINITATI UNI SOLI DEO VERO ET VIVO S: DESE CLOCK IS GEGOOTEN TER EE-

Haer Opschrift.

REN

REN DES HOECH WAIRDIGHE HEYLIGHE DRIEVOUDICHEYTS EENS WAERACHTICHS ONVERSCHEYDEN GODHEYTS DOER HEINDRICK VAN TRIER INT JAER ONS HEEREN XVC. LXX. KERCK-MEESTERS WEESENDE SASBOUT CORNELISSOEN PIETER VAN OPMEER JAN SASBOUTSOEN ENDE LAMBRECHT MICHIELSOEN. Boven aen in de eerſte circkel komen 24 paer onbekende Cronien/ de circkels daer het Schrift in ſtaet niet wel onderſcheyden zynde waer ſy beginnen en eyndighen / kan men ſonder naeuw regard te nemen / nauwelijcks ſonder confuſie leſen ; in 't midden van de Klock komen noch vier Cronien aen yeder zyde rondt-om gaende een / ende alle vier even al eens/ en in alles malkander gelijckende / daer ontrent komen aen eene zyde noch deſe woorden: UT LITATI ET ORNAMENTO, maetende de twee eerſte apparentelijck een zijn/ende een I (tuſſchen beyde over-geſlagen zynde) in geſtelt werden / 't welck dan ſoo veel te kennen ſoude gheven / als dat deſe Klock tot dienſt en cieraedt gegoten is / gelijck waerlijck een treffelijcke Klock geen geringe verciertingh aen een Kercke toe-brenght. De tweede Klock heeft dit Opſchrift met oude Monnicke-Letters / oock met abbreviatien ofte verkortingen van woorden / ſeer compres in eene circkel: anno XVC. XXXVI. wilt wel verſtaen, Heeft my den brant heel doen vergaen, Mar doer genaden van boven hoych gepreſen, Ben ic maria 't iair XXXIX. weder gereſen. gerrit van wouende ian ter ſtege goeten my. Dit welcke woorden duydelijck te verſtaen is / hoe furieus die vermaerden brandt van den Jare 1536. wel heeft aen ghegaen/ en dat ooch ſelfs deſen Toorn daer door oock grootelijcks moet beſchadight zyn geweeſt. Noch een ander zynde de oudtſte ende kleynſte / voert deſe reden met groote Neder-Duytſche Letteren in drie circkels: regina celi letare allelua anno domini M.CCCC.L. regina is mijn naem, mijn ghelwt ſi gode bequaem. gerrit van butendijc fecit. Willam van cloterdijc fecit. Doch wat hoor Klocken meer aldaer van oudts hoorden brandt gehangen hebben is my onbekent / maer bevinde niet ongerijmt noch ſonder fundament te weſen 't geen men ſeydt wel eer een compleet ofte liever een groot accoort van Luy-klocken hier ghehangen te hebben / de welcke in dierboegen van hooghte en laeghte van toonen waren verſchelende / dat in cas al t'ſamen of eenighe van de ſelfde te ghelijck geluydt werdende / altijdt een Muſicael accoordt en over-een-komende geluydt van haer gaven; dies-aengaende vinde ick voor eerſt een Contract / weynigh voor den brandt (te weten den 9. Februarii 1536 ſoo als den voorſz. brandt den 3. Mey des ſelfden Jaers daer op is ghevolght) verleen by de Heeren Kerck-Meeſteren van d'Oude Kercke binnen Delft/ met Meeſter Medar-

De tweede Klock

De derde.

Eertijds een gantſch accoordt van Luy-klocken hier geweeſt.

Drie grooten beſteet.

dus Wanhenens **kloock-gieter van Mechelen / omme** drie Klocken te gieten, waer van de eerſte **moſt** ſwaer weſen 't huyſgen twalf en derthien duyſent, danderde 't huyſgen negen ende thien duyſent, die derde thuyſgen ſes ende ſeve duyſent, guoet van thone ende reſonancie die twee

Vytmaeckende een harmonie.

mynſte op die meeſte te accorderen, welcke clocken men luyden zal een halff iair lanck geduyrende tot anxt ende perykel van Meeſter voorſz. te weeten in gevalle die clocken braecken ofte niet en waren van gueder accoret ſulx als by meeſters ofte guede mannen bevonden mochte worden datſe behoirden te weeſen, dat die voorſz. meeſter tot zijne coſt die ſelfde clocken weder ſal hargieten ter tijt ende wijle toe datſe volmayckt ende gelevert zijn alſt behoert. **De ſpyſe en materie tot deſe kloocken behoorende by de kerck-Meeſteren verſchaft werdende / was den gantſchen loon voor den Meeſter kloock-gieter geconditioneert /** van elck

Conditien en voorwaerden des Meeſters.

hondert weegens een Karolus gulde **te genieten en** een huys dair hy deſe clocken in ſoude mogen maecken **midts hy ſelfs** alle yſſerwerck en houtwerck dat tot die clocken gieten behoeft en die inſtrumenten diemen vander kunſte weegen dair toe behoort, zal leenen en leveren. **En dit werck was hy gehouden** half vaſten tot Delft ten alderlangſte **in train te hebben** ende niet daer uyt te gaen voir dat die clocken gans en gare opgelevert **mochten** weeſen, ende voir pinſter daege eerſtkomende die clocken al gemayckt te leveren, ende ingevalle den meeſter voorſz. gebreeckelike waere in eenige van deſe articulen zoude hy dair mede verbueren hondert Karolus gulden, **moetende** daer voor te Mechelen ſtellen guede borge voor den Raedt der Stadt van Mechelen gepaſſeert, &c. * **Hier**

* *Beſtick van de Klocken, leggende in de lade C.*

op volgende vinde ick een kleyn Contract van den 8. December, anno 37. **inhoudende dat den voorſz. Meeſter kloock-gieter / midtſgaders ſyn Huys-Vrouw / met de kerck-Meeſteren doen ter tijdt zynde van de** O. K. **waren over-komen :** Datmen die twee clocken die nu gemaect **waren /** hangen zoude, ende ingevalle bevonden worde dat die clocken voirſz horen thoen niet en **hadden** zoe hy de Kerc-meeſteren voerleden **hadde** beloeft, dat hy dat ſelve beteren **ſoude** tot zyne coſt en buyten alle coſten van de Kercke voirſz. gedaen en gedaen ſoude worden. * **Sulcks hier uyt oogenſchijnelijck af te nemen is dat niet alleen den toorn** (**ghelijck wy ghehoort hebben**) **maer ook misſchien de Meeſter ſelfin ſyn werck voor den generalen brandt grootelijchs zynde beſchadight en verachtert /** het ſelfde **daerom ſoo lange is achter wege ghebleven. Echter hoe het met deſe kloocken eyndelijck af-gheloopen is of waer de ſelfde verbaren zyn / en weet ick niet ſeker / doch vermoede uyt het volgende die wederom tot ſpyſe gemaeckt ende herſmolten te zyn. Wy komt te voorſchijn een ander Contract des Jaers daer aen namentlijck den 4. October 1538. gemaeckt met Meeſter Gerrit van Wou / ende Jan ter Stege kloock-gieters van Campen / inhoudende deſe Clauſule / dat ſy ſouden gieten** ſeſſe clocken, die groetſte clocke weghende twaleff duyſent en de .... weſende twee thoe-

* *Ibidem.* Doch den voortganck van dit werck door den grooten brandt verhindert.

Nieuwe beſtedinge van ſes Klocken.

nen

nen ende een halve thoene laegere, dan die clocke Vrſula inder nieuwer Kercke altehans by den voirſz. meeſters geghoeten weghende VIm. IIc. en xxxv. pont, welcke voirſz. clocke weeſen zal *gamma ut*. d'anderde clocke daer nae, zal weeſen *cefa ut* luydende *ut fa*. Voerts d'ander clocken nae deſe tweede cloecke cefa ut voirſz, zullen luydende weſen, *re, mi, fa, ſol, la*, welcke voirſz. clocken den groetſten met den mynſten de voirſz. Meeſters gieten zullen op guedt eenparigh geluyt accordt en reſonantie elcx in ſijn thoene luydende, zulcx dat behoert tot haren coſte en pericule, &c. **Inboegen deſe Meeſters by faulte van dien oock gehouden waren de klocken van nieuws te vergieten/ter tijdt het werck perfect ende volkomen mochte zyn / waer vooren ſy wel eens ſoo veel hadden bedonghen als de voorgaende Meeſter hadde ghedaen / ſullende de Heeren Kerck-Meeſteren mede leveren alle de ſpyſe daer toe behoorende/ te weten:** die van d'oude cloecken ghebleven **was** en noch onder de gemeente geprocureert **ſoude** werden alhier inde Waghe gewoeghen, &c. * **Uyt welcken teneur men ſoude mogen giſſen / dat** de twee **voorgaende klocken** mogelyck **mede hier onder gerekent / en tot voedſel van deſe laeſten verweſen zyn geweeſt:** de reſte wiert **by de Gemeente uyt devotie in Collecten en anderſints gecontribuceert / by** ſommige **in gelde doch de meeſte in ſpyſe / als met Copere en Metale Potten/ Ketels/ Pannen/ Beckens/ Candelaren/ Laboiren Vier-Pannen / Camer-Potten/ Kaert-yſers / oock wel yſere Speten en** ſoo voort / **maer die in deſe Sacrificien ofte offeranden uytmuntender wilden weſen / gaven eenigh Silver-werck om mede te ſoucken ende ſpyſe te verſmelten / hopende 't ſelve tot het geluyde favorabel te ſullen weſen / gelijck ick van 't ontfangene en verkregene tot dier gelijcke eynde oock memorien en notitien onder de oude en verſuſte Papieren hebbe gevonden. En deſe klocken zyn (om wat reden is onbekent) al mede naderhandt weder af-genomen. Noch daer-en-boven is het ſeker ende bekent / dat hier een klock ghehanghen heeft met de naem van** Hypolitus, **blijkende uyt een acte van authoriſatie van den Jare** 1570. **om het recht wegens het luyden over de dooden de Kerck competerende te mogen augmenteren/ vermidts de** merckelijcke koſten in 't gieten ende hergieten van de Klocken **deſer Kercke / oock dat men boven dien het loon van de luyders hadde moeten verhoogen/** alſoo die ſelve om 't oude loon niet langer en begeerden te dienen, **apparentelijck deſe onwilligheydt uyt oorſake dat de klocken merckelijck waren verſwaert / als zynde de grootſte van de teghenwoordigh daer hangende / in dit ſelfde Jaer oock gegoten: Sulchs de Heeren van de Weth by advys van Kerck-Meeſteren ordonneerden en ſtatueerden** dat ſoo wie van doen voortaen ſoude begeeren gheluydt te hebben die alder-grootſte Klocke, daer van betalen ſoude vier ponden van veertigh grooten, van de Klocke genaemt Hypolitus twintigh ſchellingen, ende vande Klocke daer aen volgende tien ſchellingen, &c. * **Boven de klocken**

wel-luydingh en over-eenſtemminge van dien.

* *Ibidem.*

Hoe liberaelijck de Gemeente contribueerde tot de Klocken.

Noch een Klock Hypolitus genaemt, en nieuwe ordonnantie van 't luyden over de dooden.

* *Ibidem.*

ken en het vierkante werck van binnen inde Spits is een houte spanninge die de resterende Solderingen en trappen draegt. Tot hier toe dan de constitutie en gestelteniſſe van de Kerck en Toorn soo die noch tegenwoordig zyn in't generael/ en de Klocken van dien met eenen wat particulierder verhandelt hebbende/ ſullen/ al-voorens wy tot de verdere eertydts gheweeſde Kerckelyckе ornamenten komen/ noch eenige oude/ verſtorvene wonderbaerlyckе vreemdigheden op-gaen halen. Doch het is niet alleen te verwonderen/ maer helaes wel ernſtelyck te beklaghen/ dat onſe Voor-Ouderen in voorgaende Eeuwen/ onder het ſware Jock des Pausdoms/ soo verblint en verbyſtert zyn gheweeſt/ dat sy in alle die genaemde en ghepreteerde Miraculen/ geen valsheydt/ bedrogh noch fielteryen hebben kennen bemercken/ daer naderhandt dierghelyckе soo dickwils ontdeckt/ en noch dagelyckѕ ontdeckt werdende/ de ſchelmery soo menighmael ſchandelyck ten toon heeft moeten staen/ nochtans wiſt men de luyden in die duyſtere tyden soo verre te blindthocken/ dat ſelfs Mannen van geleertheydt (gelyck wy in't volgende ſullen hooren) wierden ge-emporteert ende verruckt/ en dat een gegelyck door blinden yver miſleydt en aen de Superſtitie over-gegeven/ deſe dingen aenſchouwt hebbende/ sich niet en ontſagh 't ſelfde met de hooghſte eeden te verklaren waerachtigh te zyn: niet anders als tegenwoordigh veele eenvoudighe menſchen/ hun geen artificien in het minſte verſtaende/ de hedendaeghſche Guychelaryen aenſiende/ ſouden onnoosel willen ſweeren/ 't ſelfde toverye te weſen/ die (gelyck wy ſelfs wel met douſynen ſouden kennen toonen) inder daet niet anders als beuſelingen zyn/ dat al-vooren eer men sich des verſtaet/ soo wonderbaerlyck en tooverachtigh ſchynt te weſen; al wierden dan deſe gepretendeerde Miraculen noch soo ſeer met eeden/ getuygen en examinatien/ verſterckt/ bekrachtight en geconfirmeert/ wy gelooven onveranderlyck die niet anders als enckel bedrogh/ en gelyck den Apoſtel ſeydt/ * teeckenen ende wonderheden der leugen, gheweeſt te zyn/ om de arme verblinde menſchen in hare valſche voor-gevingen ende ſuperſtitien te houden/ en haer ſelve en de Kerck door offeranden te verrycken. Onder de oudtſte gedachteniſſen en aenteeckeningen deſer Kercke die daer noch over-gebleven zyn/ en daer men heeft kennen achter komen/ is wel een van de alderraerſte seecker oudt op Perkement geſchreven Boeck van onſer Lieve Vrouwe van Jeſſe, ofte de wonderheden de welcke ten Oude Kercke te Delft gheſchiet zyn/ welck authentyck exemplaer in de Beeldt-ſtormінge verborgen zynde geweeſt/ na veel soeckens noch eyndelyck is op-gheſpeurt/ door den voornoemden M. Voſmerus inwoonlingh deſer Stadt/ die dit Tractaet soo waerdigh heeft geacht/ dat hy het ſelvige in de Latynſche Tale heeft over-gheſet/ ten eynde het by alle volckeren ſoude moghen werden verſtaen/ aenghesien het behelſende was verſcheyde by-

Inleydinge tot de Wonderen en Miraculen deſer Kercke.

* 2. Theſſ. 2. 9.

Conſiſtoriale aenteeckeninge daer van in 't Nederduyſch.

Doch in 't Latijn getranſlateert.

byſondere Miraculen hier ter plaetſe geſchiet / de welcke (gheliick het voorgeſt) waren vaſt ende ſeker/en met geloofwaerdige getuygen bekrachtight / van de Cenſeurs onderſocht en de gheapprobeert / en alſoo voor de Opſienders der Kercke by de Magiſtraet van Delft daer toe geſtelt / in het Geſchiedenis-Boeck ter Heyliger gedachtenisſe aengeteeckent ende geregiſtreert / gheſamentlijck met alle omſtandigheden van perſoonen / plaetſen / tijden en ſtonden / &c. 't Welck in dier-voegen vertaelt zynde noch na ſyn doodt (als voor deſe gheſeydt is*) in 't licht is ghekomen onder deſen Tytel ende Naem.

En in druck uytgegeven.

* *Siet boven, p.134.*

MICHAELIS VOSMERI

DIVA VIRGO ET CRVX SALVTARIS DELFICA

SIVE DE ADMIRANDIS, QUÆ DEI GENITRICIS Virginis Mariæ & Crucis Salutaris beneficio, ad antiquum Delfi Hollandiæ templum contigerunt.

Waer in onder anderen oock werdt verhaelt de wonderlijcke Hiſtorie van blinde Machtelt in s'Graven-Hage / Moeder was van een Vleeſch-houwer / met name Willem Janſz. voor-ghevallen in den Jare 1327. Deſe Machtelt drie Jaren en een half blindt gheweeſt zynde / ſcheen des nachts door een revelatie ofte Goddelijcke openbaringe gehoort te hebben / dat ſy het H. Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jeſſe ter Kercke te Delft moſt gaen beſoecken / in alderootmoedigheyt des herte / ten eynde ſy daer ter plaetſe haer hoogh-gewenſcht geſicht naer hert-grondige uytſtortinghe der Gebeden / van onſen Lieven Heer door de gunſte van ſyn H. Moeder / wederom mochte verkrijghen: De Vrouw ontwaeckt zynde / begeeft haer van ſtonden aen op den wegh met een meyt die haer geleyde / al haer hope en vertrouwe vaſtelijck ſtellende op de hulpe van Maria; tot Delft in de Kerck ghekomen zynde / hoort ſy den Prieſter met namen Pater Chriſtiaen, even voor het Autaer des Beeldts / ſullende ſoo de Miſ gaen doen; derhalve ſy op haer knyen geballen zynde / en een wijle tijdts met grooten yver ſeer yverighlijck gebeden hebbende / lijdt het niet langh / of hare oogen (ſoo als het vertelt werdt) even als den Prieſter de Hoſtie met beyde ſyne handen op-waerts heft / werden aenſtonts geopent / ſulcks en in dier-voegen dat ſy het ſelfde klaerlijck aenſchouwde / dies ſy met luyder ſtemme lof en danck tot haren Herſtelder en Heere uytriep / haer eyghen woorden in deſe oock aengheteeckent zynde. Voorts alle menſchen die in de gantſche Kerck waren / en deſe wonderheden met verbaeſtheydt geſien ende gehoort hadden / met verwonderinge en te gelijck met blijdtſchap over-ſtort

Wat daer al in beſchreven ſtaet, ende voor eerſt de geſchiedeniſſe van blinde Machtelt, uyt s'Graven-Hage.

Die alhier in de Kerck miraculeuſelick haer geſicht weder krijght.

zyn-

Waer op aenſtonts generale danckſeggingе en proceſsie geſchiet.

zynde/loosden en danchten Godt en syne H. Moeder alle te gelijck met bysondere devotie; de Misse ge-eyndight zynde / wiert een dancksegginghe ghedaen het Beeldt werdt by de bewaerders gheſtelt op de Baere daer toe gedeſtineert / de Jongers die de Kerck-Vaenen aen hooge en lange kruysskens dragen / wierden voor af gheſonden / de Sangers / en al de Geeſtelijcke op ordre paer aen paer volghen daer aen / met gheſanghen den Heere lovende / daer op volght Machtelt die nu ſiende was ghewordeu / en geenigh lepdts-man van nooden hadde / gaende recht voor het Beeldt 't welck op de gheſeyde Baere om hoogh op de schouderen wierde gedraghen / en alſoo immediatelijck ghevolght van veele luyden van qualiteyt en een grooten hoop Burgeren / en daer naer aller hande slagh van volck / Vrouwen en Vryſters / Meyden en Jonck-wyven alles met groote eerbiedigheydt en veneratie toe-gaende. De gheſchiedenisse werde van seker Notaris met name Maerten van Zandtbommel, uyt de mondt van be-eedighde getuygen geschreven; op welcken tydt met eenen ook verhaelt wierdt / hoe dat verscheyde kinderen al voor desen soo binnen als buyten de Stadt verdronchen zynde / door de voorbiddinge van haer Ouders en Vrienden / wederom te lyve waren ghekomen geweest / ghelyck ook openlijck bleeck en al de werelt ghenoegh was bekent / dat niet weynigh hare ontfanghene weldaden ghedachtigh zynde / alle Jaren op een Devotieuse maniere tot dit Beeldt een bedevaert en danckseggingе quamen doen / doch ten aensien dat alle bescheyden dies-aengaende door verloop des tijdts / verserf en andersints niet soo haerblinckelijck wierden bevonden / als de Kerck-Meesters en die sulcks bevolen was te examineren / wel hadden vereyscht / wierden de selfde voor dit reys noch over-geslagen / ende niet goet gevonden in het Gedenck-Boeck der Heyliger Miracul'en over te dragen. Maer naderhandt zyn noch verscheyde andere Miracul'en daer op gevolght / die elck bysonder met alle haer omstandigheden heyligh lijck besworen / en door bevel der Kerck-Meesteren aengeteeckent zyn. Als op 't Jaer 1365. van een Boere Jonge oudt drie Jaren / genaemt Claes Dirckſz. in 't Ambacht van Ruben onder 't Ys verdronchen / door d'aenroepinge en belofte syns Moeders aen onse Lieve Vrouwe van Delft / wederom te lijve ghekomen. Een ander Jonge met name Gerrit, in 't Jaer 1372. hier in de Stadt in een Bier-kupp verdronchen / eyndelijck voor dit Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jesse ghebracht zynde / wederom levendigh gewordeu. Twee Jaren daer na 1374. noch een ander jonge drenckelingh die men niet en wiste waer hy t'huys hoorde / door een Straet-wercker uyt de Delft getogen / en door de inductie en toe-doen van sekere eerlijcke Matrone met name Bala, ghetrouwt zynde aen Johannes Vigerius, mitsgaders Clara Huys-Vrouwe van Everhardus Bisdomerus, mede aen de Lieve Vrouwe op de gewoonlijcke reli-

En de Hiſtorie ſolemnelijck beſchreven wert.

Kort inhoudt van het gantſche Tractaet, begrijpende noch menigvuldige andere Miracul'en hier na noch te volgen.

Derde Mirakel.

Vierde.

gieuſe

grieuſe maniere op-geoffert zynde/ weder tot ſyn ſelve herſtelt/ de Ouders daer noch niet van ghehoort hebbende/ voor al-eer hy de boodſchap aen haer ſelfs verkondight. In't Jaer 1386. een Vrouwe die haer gedane beloſte aen de Lieve Vrouwe van Jeſſe niet na en quam/ door de ſelve (gelijck ſy voorgeven) wonderbaerlijck gekaſtijdt met een langhduerighe pynelijcke ſiechte/ en eyndelijck haer beloften noch gepreſteert hebbende/ aenſtonts ſelfs binnen deſe Kercke (daer ſy met een Rolwagentje ingeboert was) verloſt van alle quaelen en weedom. Vijfde. In't Jaer 1434. den derden dagh na S. Odulph/ 't welck is den 15. Juny wederom van een Boere kint in de ſloot verdroncken zynde/ door aenbiddinge en beloſte tot de Lieve Vrouwe in de Oude Kerck te Delft/ t'eenemael weer geſont geworden. Seſde. En 1438. daeghs voor den ſolemnelen ommegangh/ een Jongelingh van Leyde met den Duyvel beſeten/ en met groot gewelt en ſchrickelijcke furieuſe beweginge alhier binnen de Stadt/ en ſoo voort tot aen het Beeldt van de Lieve Vrouwe in deſe Kercke gebracht zynde/ van de Duyvelſche temptatie verloſt. Sevende. Des Jaers daer aen 1439. noch een kindt van ſes maenden in het Ambacht van Abtſwoude alias Papſou* verſmoort ofte geſticht en met eenige Jaerlijckſche beloften voor het Beeldt geleydt zynde/ na dat het al een geruymen tijdt had kout geweeſt/ weder ontloken en op-gekomen. Achtſte. En ontrent de ſelfde tydt een kreupele Vrouwe van Suindrecht een Dorp van Vlaenderen/ ſes Jaren tot Rotterdam in het Sieck-huys/ en daer na noch drie maenden hier te Delft in 't Oude Gaſt-huys van lammigheydt ſieck gelegen hebbende/ ſchielijck van haer ſwackheyt verloſt/ ſulcks dat ſy uyt de Kerck het Beeldt/ 't welck om voorgaende reden van het kindt in proceſſie om-gedragen wierdt/ ſonder eenigh behulp mede volghde. Negende. Ende dit zyn voor eerſt in 't kort de Miraculen die in het voorghenoemde Latijnſch Tractaet van de Lieve Vrouwe van Jeſſe elck in 't byſonder omſtandighlijck werden verhaelt/ het ſal ons genoegh zyn om den Leſer met geen onnoodige wijdtloopighept op te houden de ſelve maer aengheroert te hebben/ om verder tot het overige te geraken/ wijſende alle nieuwsgierige onderſoechers/ die haer lichtgeloovigheydt op dit bedrogh ſouden ghelieven te grondtveſten/ tot den Autheur ſelve/ die haer ſal verklaren deſe wonderheden met geloofwaerdige/ be-eedighde getuygen verſterckt ende bekrachtight te zyn. *Nihil enim* [*inquit in calce præfationis*] *niſi iſtiuſmodi ſit, fixum mihi proferre, ut aliquam opellam Divæ noſtræ aſſertrici meæ vitæ, rependam: quæ tabe, tuſſi, febre, ſenioque debilitatum, depoſitum à Medicis, mihique diffidenten* (*quia ſanguinem pulmones remittebant*) *recreavit, erexit, excreare lenius, & præter naturæ ordinem, diutius opinione Medicorum facit ſupereſſe.** Want (ſeydt hy op 't eynde van ſyn Voor-reden) niet anders als de ſoodanige heb ick vaſtelijck voorgenomen in het licht te brengen, ten eynde ick eenige geringe dienſt aen onſe

Beſluyt van deſe voor-afgaende Miraculen van de Lieve Vrouwe van Jeſſe.

Hoe men die magh aennemen, conform de getuygeniſſe des Autheurs.

* *Voſſm. in præfat. tract. Mar. Ieſſ. p. 11.*

Lieve Vrouwe de beſchermſter van mijn leven ten dancke magh vergelden die my door uyteerende ſieckte, hoeſt, koors en ouderdom afgemat zijnde, op-gegeven van de Medicijns, en mijns ſelfs (nademael ick niet dan bloed begon te ſpuwen) wanhopigh, wederom herſchept en opgerecht heeft, en doet my althans de ſlumen ſachter quijt werden en teghen den loop van de natuer, en de opinie van de Medicijns, noch overigh weſen.

Doch tegen-reden daer van.

Dus danigh adviſeert den geleerden Man van ſyn eygen Perſoon! Soo op-getrocken en op-getogen in lichtgeloovigheydt / dat hy veel eer ſyner ſinnen bijſter ſcheen te weſen / en ſyn oogen door ſwackheydt de coleure van de ooghen des Vogels Minervæ (ghelijck hier booren * is uptgeleydt) verlooren te hebben / als dat hy de ſaken ſoude kennen onderſcheyden / ſchoon de ſelfde duyſter en verborghen waren / dies hy nevens andere onnooſelijck dwalende zieltjes / ſich niet ontſiet deſe reden te boeren / als hy een weynigh te booren de Figure en hoedanigheyt van dit Beeldt van Miraculen aldus hadde te kennen gegeven / dat daer was in de Oude Kerck een antijcx ſittende Beeldt van de Moeder Chriſti, en nochtans van een jong en maegdelijck weſen, op wiens rechter knie het kindeken Jeſus was ſittende, 't welck ſy midden omhelſde, hebbende het ſelfde kindeken een Werelt-kloot met een kruyſken daer op ſtaende in de ſlincker handt, de rechter half ope uytſtreckende, in maniere als yets beteeckenen ofte wijſen willende; welcke beyde Beelden (ſeyt hy) onaengeſien van ſoo ouden religieuſen herkomen, en ſeer kunſtigh na de antijckſche wijſe ghemaeckt, nochtans door de dulligheydt en verwoedheydt des volcks, gheſamentlijck met andere Kerckelijcke Beelden onſlucken ghebroken en verbrijſelt zijn, en 't welck (voeght hy daer noch by) ſchandelijck om ſegghen is, op de publijcke Marckt ſelfs tot aſſche en pulver verbrandt; * en dit is ontwijffelijck dan het ſelfde Beeldt 't welck ſommige Rooms-geſinde Schrijvers als tot een teycken van groote wonderheden getuygen / nevens twee andere vermaerde alle op verſcheyde plaetſen in deſe Stadt ſtaende / uyt den grooten brand over-gebleven was / gelijck wy ten tijde / als van dien gruwelijcken brandt ſullen ſpreken / nader hopen te verklaren. En uyt het voorverhaelde eerſte Mirakel van dit Beeldt in den Jare 1327. voorghevallen / is alder-eerſt ontſtaen ('t geen aenmerckens waerdigh is) de Jaerlijckſche Kermis (eygentlijck geſeydt Kerck-mis) deſer Stadt / want na-deſen tijdt gelijck Voſmerus oock getuyght in het originele Boeck van Miraculen mede geleſen te hebben / wierdt ter yverige begeerte en eenparige wenſch der gheſamentlijcke goede Ingeſetenen deſer Stede / by de Magiſtraet gheordonneert / dat men ten allen tijden Jaerlijcks ſoo langhe de Stadt ſtaen ſoude / op den eerſten Sondagh de welcke volght na St. Odulphus, (die verſchijnende is den 12. Juny) ter eeren en yveringh van Maria / dit haer Beeldt vermidts het Mirakel van blinde Machtelt / in proceſſie

* *Siet boven, p. 123.*

De gedaente van het Beeldt des Lieve Vrouwe van Ieſſe.

Waer gebleven.

* *M. Voſm. ibid. p. 7.*

En hoe wel eer wonderlijck geſalveert.

Oorſpronck van de Delftſche ommegangh ende Kerck-mis nu geſeydt Kermis.

ſie ſoude omme-dragen / met ghesangen / ghebeden / en de grootſte pompe en toe-bereydtselen als behooren ſoude / * waer op dan tot beſluyt de Hoogh-mis ſolemnelijck wierde gedaen / en om de groote toe-loop van menſchen (die met grooter menighte uyt religieuseheydt en devotie van alle quartieren tegen dier tijdt hier na toe quamen sacken) des anderen daeghs de Jaer-Marckt volghde / die men St. Odulphs alias St. Olofs-Marckt te noemen / ofte onder de generale naem van Delfts ommegangh te begrijpen plecht / welckers toe-loop Jaerlijcks door de vermaertheydt van dit Miraculeuse Beeldt onſer Lieve Vrouwe van Delft, dan al ſeer groot gheworden zynde / naderhandt van Paus Bonifacius de negenſte (ten eynde hy de ſelfde als een heylich werck niet alleen mochte doen continueren / en becl eer noch vermeerderen dan verminderen) met ſeer groote beneficie begiftight is / welckers oorſpronckelijcke Acte ofte Bulle in 't Latijn (met ſyn gewoonlijcken looden Zegel uyt-hanghende aen een bonte Zijde ſlaert) onder anderen met deſen ſin was geinſereert die aldus na de oude wijſe van ſpelding in het Neder-Duytſch is getranſlateert: Dewijl dan (verbolght hy) gelijck ons ter oiren is gekomen, ſeecker Beeldt der Heiliger Maget Maria ſtaende es, in die Prochy-kercke van Sinte Ypolitus, opten autaer dier ſelver maghet Maria inder ſelver Kercke voirnoemt der Stede van Delft gelegen ondert Heilige Chriſdom van Vtrecht, welcke beeldt men gewoenlijcken is toot allen iaren des ſonnendaechs volgende na Sinte Odulphus Confeſſoors-dach eerlijcken ome te dragen in der voorſeyder Stede, met wtwendige en ſcoenre proceſſien, toot welcker omedraghinge ofte proceſſie niet alleen van den bueren die binnen den lande wonen, als dan ſich hier ter plaetſe laten vinden, mer oick mede groeten loop ende overvloedigheit van volcken derwaerts aenkomende wt verre landen, overmits gode om de eerbiedinge onſer vrouwe, dicke aldaer veele en notabile mirakelen uytwerckt: ſulcx wy dan begerig zynde dat de gelovige noch ſoo veel te liever tot deſer ommedraghinge ofte proceſſie te ſamen komen, om dair doer groeter hope te verkrijgen, tot haerder zielen bate, ſoe hebben wy vaſtelijck vertrouwende op de ontfarmhertigheydt des Almachtighen Gods ende het vermogen der Heyliger Apoſtelen Sinte Pieter en Sinte Pouwels, genadiglijck verleent ende verleenen by deſe, alle den ghene, die op de voorſz. Sonnendach deſe ommeganc ofte proceſſie, overmits devotie met waerachtige biecht en berouwende leetweeſen over hare ſonden, hebben by geweeſt, twee Jaren aflaets ofte ontſlaginge van haere ſonden, en twee carinen van penitentien haer op geleit, &c. onder aen ſtondt: gegeven te Rome by Sinte Pieter de vierde Nonas (dat is den tweeden dagh) Decembris in ons Biſdoms ende Pauſdoms dat thiende Jair * 't welck was in 't Jaer Chriſti 1399. en na myn oordeel (onder verbeteringh) dzie Jaren na deſe Kerck de veranderinge

* *Voſmer. Tract. citat. p. 14.*

Hoedanigh die van den Paus gebeneficeert wiert.

Subſtantie van de Bulle des Paus.

Vermaertheyt en groote toeloop van menſchen tot den Delfſchen ommegangh.

Verdienſten die door het frequenteren van deſen omgangh te verkrijgen waren.

* *Ge-extraheert uyt de Originele Bulle van Paus Bonif. de negende beruſtende in 't Compteir van de Hr H. Kerck Meeſt. in de lade A*

* *Siet hyven. p.* 134. Waer dit Beeldt van de Vrouwe van Jeſſe geſtaen heeft.

deringe van naem hadde aengenomen.* Belangende nu de plaetſe waer dit H. Beeldt geſtaen heeft / werdt by Voſmerus gedenoteert / dat het is geweeſt in de Noord-vleugel van het Choor aen de rechterhandt van het hooghe Autaer / waerſchijnelijck dan ter plaetſe daer men nu de Tombe ſiet van de Huys-Vrouwe van den Colonel Morgan / ende wierde met name geſeyt / het Choor van onſe Lieve Vrouwe van Jeſſe, eertijdts gewyt (ſoo de oude Papiſten ſeggen) van den Nerdts-Biſſchop van Utrecht ſelfs in Perſoon. Elders was noch een ander Capelle die de naem was voerende van onſer Liever Vrouwe Capelle van der ſeven ween, in welcke (als den ſelfde Autheur getuyght) men ingetreden zynde aen de rechterhandt een Pylaer vont / waer aen het teycken des Cruys Chriſti was hangende / apparentelijck tegen over het geſicht van deſe weenende Lieve Vrouwe / als haer droevighe reflectie op het ſelfde nemende: want dees aengaende onſen Autheur noch een byſonder Mirakel ſeer ampel ende breedt vertelt / 't welck ſeven nieuwe klaghelijcke redenen van de Lieve Vrouwe in ſich begrijpt / over de ſware paſſie en bitter lyden onſes Saligmakers Jeſu Chriſti / die ſy in een Heylige revelatie oft Goddelijcke openbaringhe nevens andere ſaken aen een Nonne van der Clariſſen Orde van Delft gecommuniceert ſoude hebben / welcke geſchiedeniſſe op het kortſte in deſer voege ſich ſoude hebben toe-gedragen. Een Nonne met name Anna, gheboortigh van Ilpendam hier te Delft in het Clooſter van St. Clara, een religieus leven leydende / ſeer ſwaerlijck met de ſteen gequelt zynde / ſulcks dat ſy van een yeghelijck beklaeght ende beſchreyt / en natuerlijcker wyſe buyten alle hope van geneſinge wiert geſtelt / weshalve is ghebeurt dat in den Jare 1510. de gantſche bende van hare Mede-Suſteren uyt mededoogenthey t haer geſamentlijck tot Chriſtum en ſyne moeder het Cruys weenende Moeder hebben begeven / en tot de ſelfde een yverig gebedt hertgrondigh uytgeſtort / ten eynde ſy aen de ellendige eenige ſoulagement en verlichtinge geliefden toe te laten komen / daer by doende eenighe beloften / naer ouder gewoonte / van de ſiecke op te wegen tegen Gout / Silver / Was ende Vlas om Godts wil verſamelt / ende 't ſelfde aen de Oude Kerck op te offeren: weynigh tijdts daer na de Priorinne van het Clooſter in het Sieck-Huys komende vondt Anna miraculeuſelijck verloſt van alle hare qualen / welcke blyde mare aenſtondts aen alle de Suſters van het Clooſter bekent gemaeckt zynde / gheleyden de verloſte ghemeenſamerhandt in hare Sangh-plaetſe / alwaer ſy Godt ende de H. Moeder eenparighlijck loofden ende danckten. Daer na Anna gheen pijn meer voelende / wederom willende keeren tot haer gewoonlijcken dienſt en dagelijckſche plichten / nevens hare andere Mede-Suſterkens / wiert belaſt noch voor een kleynen tijdt in het Sieck-Huys te verbeyden / tot dat de krachten voor ruſt en ghemack noch wat mochte toe-genomen zyn;

Andere L. Vrouwe van der ſeven ween.

Relaes van een groot wonder-ſtuk aen een ſiecke Nonne van St. Clara geſchiet, door een ſolemnele bedevaert tot deſe Lieve Vrouwe.

Oude maniere van beloſten aen de Beelden.

De Nonne wert geſont.

ter-

eerwijl sy haer dan hier onthoudende was / soude haer (tonsorm de beschrijvinge deser Historie) beropenbaert zyn een Maeght van een seer uytnemende en meer als menschelijcke schoone ghedaente / welckers af-hangende hayr als gout was blinckende / hebbende een seer hostelijck kleedt om de schouders / die de Snee in withepdt te boven gingen ; door welck gesicht Anna in 't eerst verbaest zynde / en het selfde in haer hert en ziel overwegende / en eyndelijck door verscheyde voorvallende teeckenen haer bekent geworden zynde / dat het was de Moeder Godts / soude die aen Anna (na eenige vertroostinge) dese reden hebben gevoert: Weet Dochter, dat die Goddelijcke dienſten, met de welcke de Priesters van de Oude Kerck de gedachtenisse van der seven ween celebreren, die ick elck in 't bysonder, doen ick in de werelt leefde, hebbe beweens, mijn wel beminde Soon ende my seer aengenaem ende ontfanckelijck zyn, nochtans aengenamer te sullen werden, indien by dese ween noch seven anderen werden gedachtigh gehouden, door de welcke ick sittende by het Cruys mijns Soons voornamentlijck beweeght wierde. Hier na volgen de reden tot seven in ghetal / de welcke Maria upt-gesproken / en over hare getrouwste Dienaers een zegen van het tijdelijcke en eeuwighe leven ghegeven hebbende / wederom verdween ; waer na Anna de pen dadelijck in de handt nemende / bevat aen 't Papier van woordt tot woordt 't geen sy ghehoort hadde / om niet alleen dese Goddelijcke ghenade in hare herte oneyndelijck te bewaren / maer op dat men als de geest hare leden soude verlaten hebben / dit geschrift in hare kleederen mochte vinden / doch het selfde door een jongh Maeghdeken haer ontnomen en de Priorinne ter handt bestelt zynde / hoft van niemandt als van de bestelster gelesen werden / sulcks de wonderheden echter verstaen zynde / gaet de Priorinne weder tot Anna / haer gebiedende alles met onbedeckte woorden te openbaren / ghelijck sy daer na van ghelijcke aen haer Biecht-Vader heeft gedaen / dien sy rhedt vragende / wat sy in dese saecke ten meeste glorie Godts en den lof van de H. Moeder op de beste wyse doen soude / tot advijs en antwoordt ontfingh / dat sy alles wat ghebeurt was soude openthijck te kennen geven aen Meester † Dirck Aemson vander Burgh, Overste van de Capelle der seven ween / ende Biecht-Vader van de Begynen te Delft / welcke Dirck (verbolght den Autheur) zynde een vast en getrouw Dienaer van Maria / op dat hy niets van synen dienst onachtsaemlijck ofte met een van te vooren opgenome gevoele soude mogen in 't werck stellen / nam voor / eer hy yetwes van dese saecken soude openbaer maken / dese Maeght ten overstaen van ghetuygen in dese te ondervragen ; dies hy in 't Clooster quam vergeselschapt met twee uytgelese Mannen / eenen Jacobus Ridder, van den Bisschop van Utrecht alhier ghestelt om de heylighe diensten voor hem waer te nemen / en den Guardiaen van de Franciscaner Monnicken ofte Minder-

De Moeder Godts verschijnt aen haer.

Eenighe woorden tot haer uytgesproocken.

Al het welck sy Schriftelijck annoteert.

De Geschriften raecken in handen van de Mater des Cloosters.

Sy confesseert en ontdeckt alles oock aen haer Biechtvader.

† *Nota Meesters pleeg men van oudts de Priesters te Tituleren gelijck oock wel hedendaegs in sommige andere Provincien gebruyckelijck is, de Advocaten Doctoren te noemen, verba valent usu.*

En sonderlinge aen de Overste van de Capelle derseven ween met getuygen geassisteert.

Haer doende de gantſche ſake beylighlijck beſweren.

Broederen / met by-name Gravenbyl ; Deſe dzie Mannen als getuygen van geloove waerdigh / doen Anna verklaren by 't H. Sacrament wat haer eygentlijck was wedervaren / en wat ſy geſien ende gehoort hadde onderſoecken ſy nauwkeurigh en naerſtelijck / alles na de waerheydt examinerende. 't Welck volbzacht zynde / roepen ſy door het gheluy der klocken / het volck te hoop in de kerck / en verkondigen van den Predick-ſtoel hoedanighe weldaden Chziſtus en ſyn H. Moeder Maria / aen Anna gheprofeſſide Nonne van St. Clara / in 't Jaer 1510. den 22. Juny bewesen hadde / tot over groote verwonderinge van alle de Toehoozders / de welcke gheſamentlijck met vreughde en blydtſchap Godt ende de H. Maget daer over loofden en danckten. Daer na leefde deſe Anna noch tot den 23. Decembzis / des Jaers 1549. dat is noch 39. Jaren / en ter nauwer noot ſes maenden na dat ſy haer geſontheydt wederom ontfangen hadde. Dus heerſchten de licht en by-geloovigheydt in die tyden dat de luyden haer lieten over-reden en wijs-maken / ooch voor ontwijſſelbare waerheydt aennemen / dingen die by rechtſinnige en verſtandighe luyden althans wepnigh eredyt ſouden meriteren / doch meerendeels geacht ſouden werden voor fricole en ydele fantaſien op het Aenbeeldt van frenetijſche ofte kranckſinnighe herſenen geſneet ; nochtans dewijl de ſelfde mentioneren / en vermelden den ſtaet en hoedanigheydt van de tijden onſer Voor-Ouderen / en dat wy daer uyt verſtaen hare grootſte en hoogh-geachſte ſaken / ſoo en moghen wy (by aldien kenniſſe willen draghen van voorleden Eeuwen / ende met Cicero* de Hiſtozie het leven der gheleugeniſſe / ende bode der oudtheydt laten zyn) deſe niet ſtulſwijgens voor-by-gaen. In deſe kercke was dan noch dees aengaende zedert den Jare 1503. by eenige devote herten ge-erigeert / gemaeckt ende op-geheven een hoogh-Tijdt ofte Feſtum, die men noemde / der Paſſie ons Heeren Jeſu Chriſti ende der ſeven ween ende bange medeliden zijnre alrebedroefſte Moeder ende altoos Maget Maria, daer van men binnen der voorſz. Kercke Jaerlijx ſolemniſerende ende feſtinerende was / twee Feſta ofte Hoog-dagen, als 't principael Hoogtijd ende Feſtum op den derden Sondach na Paeſſchen *Dominica Iubilate*, ende d'ander te weten 't Hoogh-tijdt van Miracule op den eerſten dagh van Octob. *Remigii Bavonis*. Sulcks de H. H. Kerck-Meeſteren in der tijdt aen de Magiſtraet vertoont hebben ende gheinformeert / hoe by der ſelver devotie de voorſz. Kerck in hare onderhoudt van Ornamenten en andere behoeften en goede reparatie / merckelijcken ende grootelijcken wierdt geprofiteert midts vermeerderinghe van dienſten en devotien die daer door ghepleeght wierden / als mede eenige devote herten ſeer genegen en geaffecteert tot der voorſz. Hoichtijt der memorie der paſſie ons Heeren ſeven ween ende bange medelijden zijnre bedruckte Moeder, in augmentatie der dienſten van dien, willende haer behulpelijcke handt en tijdelijcke goederen in Aelmiſſen daer toe

porri-

Hoe lange deſe Nonne noch leefde.

Tegen-ſtellinge van die ſuperſtitieuſe tijdt, met de tegenwoordige.

* *Cicero in Oratore.*

Hoogh-tijdt van der ſeven ween twee-mael 's Iaers gecelebreert en Octroy daer van.

Hoeneer ende op wat dagh.

Hoe de luyden uyt devotie haer middelen daer toe uyt-keerden.

porrigeren en employeren tot eeuwighe dotatie en perpetuatie van dien. Dies sy innerlijck waren versoeckende / ende hare Achtbaerheden hertelijck erhorterende / ten eynde by de selfde mochten werden gheoctroyeert / sekere voorgeschrebe Ordonnantie en Reglementen waer na de Prelaten / Capellanen / Sangers en Choralen / vier Dienaers / twee Koosteren / &c. in het doen van de Missen / Looven en Gesangen / Processien / en forme van Predicken / luyden en beyeren van de Klocken en anders in en ontrent dese Hoogh-Tijden / strictelijck souden hebben te reguleren / 't welck / wy alles kortheyts halve hier ober-slaende / na rijpe deliberatie en overweginge als Goddelijck en seer devotelijck / &c. insgelijcks als bysonder genegen zynde der memorie en Hoogh-Misse der ghebenedider Passie / &c. wierdt voor eeuwighdurende geoctroyeert / by Acte *in amplissima forma*, 29. Aprill 1514. * Maer noch een derde Beeldt van Miraculen was in dese Kercke / zynde een Cruys Christi / aen de Zuyd-zyde van het Choor in de Capelle daer van de naem voerende de H. Cruys Capelle, welckers aengaende M. Vosmerus, in 't voorgaende Tractaetje noch een lange lyst is stellende / van de menighvuldige Miraculen die binnen hondert Jaren / namentlijck van den Jare 1412. tot 1511. inclusive / door de aenrocpinghe van dit teycken waren voorgeballen / aen luyden van allerhande staet / en soo wel van verre als na by gelegen plaetsen. In-voege dese Kerck door haer oneyndelijcke veel Miraculen aller weghen seer gherenommeert ende wyt vermaert is geweest. Maer welcke Capelle nu eygentlijck de Lieve Vrouwe van de seven ween, en welcke plaetse het H. Cruys toe-gheeygent was / valt my moeyelijck om recht bescheydelijck te weten / gemerckt de aenwysinge * van de eerste deser twee t'eenemael genoegsaem lyckenende / na de plaetse daer de Heer Admirael Tromp als nu begraben leydt / en dat dan aldaer aen die Pylaer een Tafereel ofte eenige andere representatie van het Cruys soude gehangen hebben / my nochtans seeckerlijck onderrecht is / dat dit de Heeren Heemradens Capelle is gheweest / het kostelijcke gheschilderde Glas noch onlanghs tot het ongeluckigh opspringen van 's Landts Magasyn aldaer noch ghestaen hebbende / van haer oock vereert zynde gheweest : wederom aen de ander ofte Zuyd-zyde van het Choor (daer den Autheur seydt de H. Cruys Capelle geweest te zyn) is het notoir dat de plaetse achter het kleyne oude Orgel / noch jegenwoordigh op de Graef-Boecken met de naem van St. Cornelis Capel gespecificeert staet / of moste de rekeninghe van Vosmerus niet verder strecken dan tot den brandt / als wanneer beyde dese Capellen mede geruineert zynde / dan naderhandt in het weder op-bouwen misschien andere namen ontfangen hebben / en dat de Heemraden eenige giften en fundatien aen de Kerck ghedaen hebbende / de Capelle eertyds van de Vrouwe der seven ween / als doen aen haer hebben ver-

Octroy en Ordonnantie daer op geimpetreert.

* *Octroy ende Ordonnantie van Hoogh-tyds der seven ween leggende in de Lade B.*

Noch een ander miraculeus Beeld.

Waer ter plaetse de twee laeste Capellen van Miraculen geweest zijn.

* *Siet hier biven p.* 148.

Heemradens Capelle.

St. Cornelis Capelle.

verkregen / inſgelijcks oock in dier-voegen de H. Cruys Capel in die van St. Cornelis verandert werdende / als zynde de Capelle aen de buyte Water-ſloot hebbende geſtaen/ende St. Cornelis toe-gewyt na dat ſy nevens dertien kercken binnen de Stadt/mede was verbrant/ altydt naderhandt in ruine blijven leggen / ſulcks dan mogelijck om de minſte koſten deſe plaetſe in de Oude kerck tot St. Cornelis Capelle is gheappropriieert en den in-komen van de gheruineerde Capelle met eene aen de Oude kerck getranſporteert geweeſt / gelijck het ſelfde in-komen als noch de kerck is competerende / welcke *Solæciſmus* ongelijckheydt ofte on-over-een-kominge van namen in deſer voegen moet geſolveert en goet ghemaeckt werden / of ſoude anderſints een onbegrijpelijcke verwarringe geven: ghelijck men oock daer-enboven tot meerder bewijs-redenen nopt naderhandt (als zynde de Capellen nu verandert en de Beelden verbrandt) van eenige Miraculen meer gehoort heeft / waer over den Autheur oock wel ernſtelijck klaeght/dat den ouden yver in de Religie verbaſtende / de Heerlijcke kercken en ſoo veel Geeſtelijcke Geſtichten door een ſchielijcken brandt in 't Jaer 1536. zyn ter neder gheſtort / ſelfs op H. Cruysvindinghs-dagh / en zedert alle Miraculen hebben op-houden: *Quapropter* [*inquit*] *Senatus, in ſingulis annis ſupplicationem, atque illo die agendam decrevit, tum ut Dei viventis ſignum ritu priſco, & quæ in more Majorum erat, religione coleretur, tum ut clades illius diei ad Civium animos adhorreſceret, nedeinceps negligentes, experirentur graviora.** Weshalve (ſeydt hy) den Raedt, een jaerlijckſche Bededagh op de ſelfde tijdt te houden, geordonneert heeft, ſoo ten eynde het teycken des levendigen Godts wederom naer ouder gewoonte, en gelijck onſe Voor-Ouderen plegen, religieuſelijck ſoude ghe-eert werden, als om dat het ongeluck van dien dagh in de ghemoederen der Burgeren altijdt ſoude afſchrickelijck zijn, op dat ſy naermaels 't ſelfde niet meer achtende, geen grooter mochten gevoelen. Ende wert oock (gelijck ghehoort hebben *) voor een byſonder Mirakel gehouden / dat het antijckſche Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jeſſe was over-gebleven / ſulcks wel te vermoeden de reſte alles in den brandt ghebleven te zyn; en hoe verbaerlijck den brandt deſe kercke heeft aengetaſt kan een yegelijck wel licht bemercken / aen het debys van de tweede klock hier boven * beſchreven / inſgelijcks oock noch uyt ſekere bezegelde Certificatie in het Comptoir van de Heeren kerck-Meeſteren als noch beruſtende van den Jare 1565. waer by dat den Vrieſter Meeſter Jan van Bleyſwijck, doen ter tijdt oudt (gelijck den inhoudt luydt) ontrent 82. Jaren / als rechtelijck daer toe gheroepen ende gedaeght zynde ontme der waerheydt getuygeniſſe te geven / ten verſoecke van Cornelis Pieterſz. van Beaumondt, als Kent-Meeſter van de ſeven getijden in de Oude kerck binnen deſer Stadt/ *in fide Sacerdotii* verklaert / getuyght ende depoſeert waerachtigh te zyn / dat hy te voren van

Het ophouden van de Miraculen met den grooten brandt.

Solemnele Bededagen daer en tegen aen-geſtelt.

* *Voſmer. ibid. p. 6.*

* *Hier boven p.* 146.

Hoe het in dien generalen brandt met deſe Kerck is afgeloopen.

* *Siet hier voeren p.* 139.

van den Jare vier-en-dertigh tot acht-en-veertigh toe beyde inclups/ oock Gent-Meester zynde geweest van de voorsz. seven getyden/ ende al sulcks wel te weten/ dat alle der selver seven ghetyden bzieven ende beschepden 't zy van den Landen/ Genten ende anders in den vermaerden bzandt deser Stadt op-gekomen in den Jare 1536. vernielt ende verbzandt zyn/ &c.* Doch is echter aengaende de drie voorbeschzeven Beelden en Capellen van Miraculen onder andere noch ober-gebleven/ een belacchelijcke Inventaris van de Accoutrementen en toe-stellen/ waer mede sy dese Lieve Vzouwen en haer Autaren als Tooneel-Speelders (sonder pemandt met dese gelijckenisse te willen insulteren) naer gelegentheydt van saken met veranderinge van habiten plegen op te schicken/ sulcks aen Kerck-Meesteren ober-gelevert zynde/ den 25. Aug. Ao. 33. van de Begynen die voor de Lieve Vzoume pleghen te sitten. Dit behoirt tot onse Lieve Vrou van Jesse. In den eersten, een root gulden laecken Mantel, met een witte bonte lijst. Item een gulden blaeuwen Mantel, met een witte bonte lijst. Item een witte damasten Mantel met goude blommen daer op, ende met een root gulde laecken lijst daer om. Item een root sluweelde Mantel met goude blommen van paerlen daer op gevrocht. Item een blauwe sluweelde Mantel, met een witte ferneerde lijst. Item een swerte sluweelde Mantel. Item noch een oudt groen Mantelgen. Dit zyn haer Autaerkleen. In den eersten een root gulden stuck tot een Autaerkleet. Item een swert slueel autaerkleet. Item een root damasten autaerkleet. Onder aen stont/ welcke autaerkleen toebehooren 't gilde van onse Lieve Vrouwe, mer wy hebbense mede in onse bewaringe met die gordynen in allen manieren als die andere Kercken goeden. Want dat Autaer behoort het gilde ende 't Beelt die Kerck. Onse Lieve Vrou vanden seven ween, heeft dese naebeschreven Autaerkleen. In den eersten een root gulden stuck tot een autaerkleet. Item een root sluweel autaerkleet met een gouden parck daer in. Item een Tapisserie autaerkleet. Item een roodt sayen autaerkleet, ende daer in staet onse lieve vrou met bloemen geborduert. Item noch een oudt sayen autaerkleet. Dit zyn haer Mantelen. In den eersten een roodt gulden laecken Mantel met een witte bonte lijst. Item een blaeuwe gulde laecken Mantel met een witte bonte lijst. Item een witte damasten Mantel met goude bloemen, ende met een root gulden laecken lijst daer om. Item noch een blaeuw gulden laecken Mantel met een witte camelotten lijst daer om. Item een root zyden mantel met bloemen, ende met een swarte sluweelde lijst daer om. Item een swarte sluweelde Mantel met een witte camelotte lijst daer om. Item noch twee oude Mantelgens. Item twee paer roodt saeye gordynen. Dit zyn Casuyfelen toebehoorende tot den Autaer vanden seven ween.

* *Certificat. leggende in de lade E.*

Belacchelijcke register van de toerustingh der drie Beelden van Miraculen.

In den eerſten een roodt gulden laecken Caſuyfel. Item een roodt ſluweelde Caſuyfel met gulde bloemen daer op gevrocht. Item een paers ſluweelde Caſuyfel. Item een ſcharlaecken Caſuyfel met blommen daer op gewrocht. Item twee paers laecken Caſuyfelen. **Onder aen ſtont.** Item noch twee Caſuyfelen, te weeten een ſwart ſluweelde Caſuyfel ende een roodt ſchairlaecken Caſuyfel, toebehoorende 't gilde van de H. Drievoudigheydt, ende zyn mede in onſe bewaringe. Item 24. Sitkuſſens voir de Kraem-vrouwen toebehoerende die Capel. DIT BEHOIRT TOTTET HEYLIGE CRUYS AUTAER MET HET HAIR. In den eerſten een roodt damaſten autaerkleet. Item een roodt ſaeyen Autaerkleet mettet Heylige Cruys daer op. Item noch een oudt roodt ſaeyen autaerkleet. Item een ſwart damaſten Caſuyfel. Item een paer roodt ſaeyen gordynen.* **Onder aen de eerſte lijſt van de op-togſelen en toeruſtingh der Lieve Vrouwe van Jeſſe / vermelt werdende van een Lieve Vrouwen Gilde / ſchynt hier niet gantſch vreemt van te zyn / een oude Brief van Hertogh** Willem de vijfde, **aengaende het** Vrouwen Gilde **in de Oude Kerck, de welcke een prebende / preuve / ofte Kerckelijcke inhomſien hadden / waer op ſy volgens die couſtumen een Capellaen waren houdende / die op haren Autaer ter eere van de Lieve Vrouwe eens 's weecks de Miſſe moſte doen / en eens de Veſpere ſingen; dan alſoo ten tyde van Hertogh Willem voorſz. haer Capellaen met name** Claes van Scouwen, **dickwils ſeer negligent en traegh ſchynt geweeſt te hebben / in het waernemen van ſyne plichten / en miſſchien niet meer dienſt en dede als het hen luſte en gelieſde / ſoo heeft den voornoemden Hertogh (van ſyn Vrouw Moeder de Keyſerinne Margariet / gheſtelt zynde als Stadthouder hier te Landen / terwijl ſy in Duytſlandt was / ende hy in toe-komende noch verwachtende en verbeidende de eygentlijcke poſſeſſie van hare Graeffelijckheden / die ſy nu ſelfs noch beſat) daer in voorſien / en die libertept / van den Capellaen wat nauwer verbonden / hem voorſchrijvende met oude termen eenige oirbaerlijcke en goede Reglemententen / teghen de nalatigheydt en verſuymeniſſe in ſynen dienſt.**

* *Leyt inde lade C.*

Het oude Gilde van de Lieve Vrouwe.

Onachtſaemheyt van haer Capellaen.

't Geen hem Hertogh Willem aentreckt.

Des ſelfs Handt-veſte raeckende de preuve van 't Vrouwen Gilde.

WIllem Hertoge in beyeren, Palenſgraue vanden Rijn, verbeidende der graefliceden van henegouwe, van hollant, van Zeelant ende der heerlicheden van vrieſlant, maken cond allen luden want die ghildebroeders van onſer vrouwen ghilde te delf, bi conſent vanden Cureite plagen te doen ſingen alle vrydagen auents veſper, ende alle ſaterdaghes ochtens miſſe in onſer vrouwen ere, ende die voirſeide ghildebroeders ghene ſameninge hebben en moeten, ende ſi wat gheldekyns vergadert hadden, ende ſom haer dode ghildebroeders wat Renten dair toe beſproken hebben, welc gelt ende Renten die voirſeide ghildebroeders in onſer vrouwen dienſt als voirſcreuen is, welc ſtaende te houden gegeuen ende ghevoeght hebben andie prouen die hier voirmaels meeſter Dammaes maecte, ende

Oorſproneck van dien.

ende die nu te tijden Claes van ſcouwen heeft, in deſer manieren dat Claes van ſchouwen alſo lange als hi die prouen heeft, ende alle die ghene dieſe nae hem hebben ſullen, den voirſeiden dienſt in onſer vrouwen ere ſullen verwaren of doen verwaren tot allen tijden als voirſeit is, ende ghene ander wittelike ſake en beneemt. Ende om dat men hopende es dat deſe voirnoemde prouen noch meer beteren ſal, iſt datter Capellanen der prouen voirſeit onſer vrouwen dienſt wel bewaren als men tot hier toe ghedaen heeft, ſo ſullen ſi verbonden weſen so wanneer ſi den dienſt wekelix verſumen als voirſcreuen is, alle die Renten die nu die ghildebroeders andie prouen bringen, of Renten die van anderen goeden luden noch dair toe gegeuen ſullen werden in onſer vrouwen ere, vallen in orbair des godshuys ende des heylige gheeſts van delf na den beloep vanden weken dattre voirſeide Renten ſtrecken moghen, alſo dicke ende alſo menich werue alſt ſonder wittelike ſake verſumet wordt. Ende wy Hertoghe Willem voirſcreuen, om dat wy gods dienſt ende onſer vrouwen ſtarcken willen, so willen wy voir ons ende voir onſe nacomelinghen dat die Capellaen die jegenwoordich is, of die Capellanen dieſe hier naemaels van ons of van onſen nacomelinghen gegeuen ſal werden tot deſen dienſt voirnoemt ewelic verbonden ſullen weſen, inder maniren als voirſcreven is. Ende om dat wy willen dat dit vaſte ende gheſtade ghehouden werde, ſo hebben wy deſen brief beſegelt met onſen ſegele. Gegeuen inden Hage, int iair ons héeren duſent drie hondert ſeuen-en-viertich, op ſinte Pieters auent in den winter.

Ordonnantie en Reglement voor de Capellanen.

De autentijcque Copie van deſen Brief / noch beruſtende in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meeſteren / met een ouer-oude handt op Perkement gheſchreven / ghetuyght dat haer principale (zynde een dryp Handt-veſte wel bezegelt) is doorſteken met deeg volgende provisoirs Latijnſche Brief / de welcke / vermidts ſy dickwils in Privilegie-Boecken en anders / naer ouder gewoonte met duyſtere / en voor een regelijckdes onverbaren zynde / niet leesbare abbreviatien na-geſchreven zyn / hier met volle woorden by ſal ſchryven.

Aengaende een ander Latijnſche Brief tot de voorgaende Neder-Duytſche mede behoorende.

Philippus proviſor ac Decanus Rijnlandiæ univerſis præſentia viſuris, facimus manifeſtum quod propter hoc in noſtra præſentia conſtitutus Nicolaus de Scouden Clericus obligavit ſe, & recognovit ſe veraciter obligatum nomine Capellaniæ ſuæ ad omnia quæ in his præſentibus literis Domini noſtri Ducis ſigillo ſuo ſigillatis, quibus hæc noſtra cedula eſt transfixa, continentur, fideliter peracturum. In hujus rei teſtimonium ſigillum Decanatus noſtri præſentibus duximus apponendum: datum anno Domini milleſimo, tricenteſimo, quadrageſimo octavo, feria quinta poſt octavas Apoſtolorum Petri & Pauli.

Behalven deſe drie Capellen met hare Miraculeuſe Beelden en hare omſtandigheden dus verre beſchreven / zyn daer noch gheweeſt verſcheyde anderen / daer wy wegnigh ofte gheen beſcheyt van hebben / als daer was de Capelle van Reliquien, de welcke aldus ghenommeert vinde in een Bondereel van de Jaerlijckſche laſten en ordinaris

Capelle van de Reliquien.

dinaris onhoſten die deſe Kerck hadde te draghen / waer uyt alleenlijck te colligeren is / dat deſe Capelle van een Prieſter bewaert wiert / ſyn ſalaris daer nevens uytgetrocken ſtaende; hoorts dat deſe Capelle haer plaetſe mede aen de Zuyd-zyde heeft gehadt / kan men ontwijfelbaer bemercken / uyt een bezegelde Verlydt van ſekere Paſtoor deſer Kercke / in den Jare 1469. beginnende: Ic gillys Joye Prieſter, Paſtoir vanden ouden Kercken tot Delft, Canonick 't Sinte Donaes tho Brugge, Cappellaen mijns genaden Heere van Bourgonie, &c. Doe condt allen luyden dat ic ter eeren goids, ende alle lieven Heiligen ende om ymmer de Reliquien te bet gehouden ende verwairt te zyn, ſtaende ende weſende in eenre Cappelle an die Zuyd-zyde van mynre Kercken voirnoemt, &c. Hier na verbindt hy ſich met de Kerck-Meeſteren: dat men tot ghenen dagen enige proeven, Capelrien, Vicarien ofte Officien, leggen ofte ſtichten zal mogen in den ſelven Cappelle voirſz. dair die Reliquien van devote perſonen aengebeden ende ge-eert, wierden om meerre quaet dair mede te behueden ende te beſchutten die dair uyt ſpruyten mochten, &c.* Wyders vinde noch deſe lyſt van dien precieuſen en by het Pausdom ſoo dierbaren Schat / die daer in bewaert wierdt. *DIT IS DAT INVENTARIVM VANDEN RELIQVIEN* A°. XCVI. S. Ypolitus caſſe. Die Monſtranci van den Baſt. Een Monſtranci van S. Andries. Een Monſtranci van S. Bartholomeus. Een Monſtranci van S. Steven. Een Kerckgen van Maria Magdalena. S. Adrizen. Dat kinnegen. Een ſilveren beelt van S. Barbara, en behoert dat gilde tue. S. Anthonis en hoert dat gilde tue. Twee Engelen met S. Joris ende behoort dat gilde tue. Twee Engelen met S. Vrſelen reliquien. S. Sebaſtiaen. S. Petronellen Monſtrancigen. Een kleyn Monſtranci van S. Apollonia. Een cleyn Monſtranci van S. Blaſius. Een cleyn ſpigelgen van S. Katharina. Mauritius met een ſeelae ende twee ſchiven ende een coperen vergulden halfbant of kettynck. *DIT IS HOUT VERSILVERT.* Twee Engelen met onſe vrouwen cleet. Twee Engelen met een lit van S. Pieters vinger. S. Martyn. S. Niclais. S. Lourys. S. Clara. S. Cicilia. S. Lucia. Een coperen vergulden kettync voir ſinte Caſſianus. Een zwart laken met LXXXI. ſtuck ſilvers. Noch een cleet met twee riemen vier hangerges, ende tyen vijftighen onder groot ende cleyn. Een Tabbartgen voir Caſſianus, en is van root gulde laken. Een gruen ſluweel Tabbartgen voir S. Vrſula, ende een hangergen met een root crale vijftigh dairmen S. Vrſula mede gordt. Dertyen valhuen die S. Vrſulen Maechden opt hooft hebben. Viertyen paerlen trecken. Ses halsbaen met paerlen. Drie zwarte halsbaen met ſilveren doppen. Twalef coperen hecſelen, ende twee en tnegentich hecſelen, ende drie grote ſpannen an die trecken en an die valhuen, ſoma ſoo ſijnder in als hondert en vier hexelen die drie ſpannen niet gereeckent, deſe hexelen ſtaen an die halsbaen. Vijf Biſchup Miters met ſilveren doppen. Vier cierde Cren-

Waer geſtaen heeft.

* *Leggende inde laade Be*

Liſt van de Reliquien die daer in waren beruſtende.

ſen.

ſen. Een zwarten ſluwelen Tabbartgen voir Mauritius, ende een root ſay Tabbartgen. *DIT SYN DIE CLEEREN ENDE ANDERS DIE TOT DAT OUTAIR VOIR DEN RELIQUIEN TUE BEHOREN.* Een root laken van damaſt Outair-cleet, een blau ſayen Outair-cleet. Een dagelijcks root ſay Outair-cleet. Een root camelot Outair-cleetgen tot die grote banck opt Outair met een dwaelgen dair tue. Ses dwalen opt Outair. Een root voet cleet op die voetſchamel. Vier zien dwalen dairmen die god mede deckt int graf binnen die Cappelle. Twee rode gordinen boven an die Tafel, ende twee witte gordynen. Een wit Outair-cleet met twee cleren voir die tafel, en twee gordynen. Drie roode gordynen voir die tralien. Een zwart Outair-cleetgen dairmen mede voirt Kuer ſit. *DIE CLEEREN DIE TOT DIE STELLINC HOREN.* Een groot cleet van ſeyldoeck dairmen die ſtellinc eerſt mede deckt. Vijf roe ſayde cleren diemen op die ſtellinc hanct. Een root ſay Outair-cleet met een rabat. Seven dwalen dairmen die ſtellinc mede deckt. *DIT IS ALSULC COPERWERC ALS IN DEN RELIQUIEN CAPELLE IS.* Een groote methalen croon van negen pipen of taeken. Twee groote Candelaers. Drie cleyne Candelaertgens. Een Candelaer met twee pipen. Drie Candelaers of pannen ſonder voeten. * Voor ſoo veel nu aengaet den tijdt wanneer de Kerck met deſe geſpecificeerde Reliquien al is verrijckt geweeſt / het boven-ſtaende getal van den Jare 96. ſoude ſoo wel 1396. als 1496. kennen beduyden / aenghezien men in beyde die Eeuwen / ghelijck ook in de volgende tot dat de Religie veranderde / veeltijdts geſchreven heeft / ſonder het getal van de Eeuwe ſelfs / maer alleen het hoeveelſte Jaer van dien te noemen / inſgelijcks ooch veele Oude Reliquien en andere Stucken van die tyden ghevonden werden / *abſque die & Conſule*, t'eeneinael ſonder naem of datum / 't welck dickwils veel confuſie en abuyſen veroorſaeckt heeft. Wat belanght het Gilde van S. Barbara, aen wien het ſilvere Beeldt van S. Barbara / in het begin vermelt / in eygendom was toe-behoorende / daer van is mede noch een oude Bezegelthey dt / ſtipulerende hoeneer en op wat tyden en manieren die van het Gilde voorſz. de Reliquien haer behoorende / en in deſe Capelle bewaert werdende / op haer Autaer van S. Barbara, ſouden moghen ghebruycken ; daer upt / boven verſcheyde andere ſpeculatien van voorgaende Eeuwen / ooch te ſien is / onder wiens diſpoſitie / macht en Authoriteyt deſe Capelle was reſorterende ; zynde den Brief op Franeyn geſchreven van deſen teneur.

* *Leght in de lade C.*

In wat Iaer deſe Reliquien hier ter plaetſe al zijn geweeſt, en hoe abſurt men veeltijts den datum te ſchrijven plecht.

Brief van S. Barberen Gilde, op wat tijden ende hoedanigh ſy haer

ALlen den genen die deſe letteren zullen ſien ofte horen leſen Saluyt mit kenniſſen der waerheit. Wy Burgemeeſteren Scepenen ende Rade der ſtede van delf, doen conct allen luyden, datter Kercmeeſters vander Ouder Kercken binnen Delf by conſente ende goeduncken van ons, den Hoemans van Sinte Barberen gilde inder Ouder Kercken to

Reliquien beſigen mochten.

Delft, gegonnet ende geconſenteert hebben, de Reliquien van Sinte Barbara nu ter tijt tegenwoirdelijck inder cappellen weſende, te gebruyken ende voir toutair ende op toutair van Sinte Barbara inder Ouder Kercken te ſetten, tot alſulken tyden ende dagen als hier nae geſcreven ſtaet. Te weten Op Sinte Barbaren dach inde winter, Opte tranſlatie van Sinte Barbaren, Op hair Kermis dach, Op Sinte Dorotheen dach, Op Sinte Margrieten dach, Ende op allen anderen generalen proceſſien dagen van horen Prieſters, of van eenen anderen Prieſter mit berhaemliken barnenden waſlichten omme te laten dragen op horen coſte Off tot enigen anderen tyden van gracien, als datter enige oflaten quamen, ende dat den Kercmeeſteren ende Hoemans voirſz. goet dochten, ſoe zullen de Hoemans voirnoemt de zelve Reliquien mogen gebruyken in manieren voirſz Behoudelijc datte Hoemans voirſz de Reliquien voirnoemt op hair chierlixte ende coſtelixte na horen vermogen zullen verchieren. Des ſoe zullen de Hoemans voirſz. tot behoef der Reliquien voirnoemt hebben ende ontfangen vier Jair lanck durende alle alſulke offerhande ende gifte als den zeluen Reliquien binnen de zelve vier Jaren geoffert ende gegeuen zall worden, ingaende tot Sinte Barbaren dage naeſtcomende. Ende teynden de vier Jaren, ſoe zullen alle alſulke offerhanden ende giften als den Reliquien voirſz. geoffert ende gegeuen zullen worden ten dage voirnoemt, de Kercmeeſters ende Hoemans voirſz. tſamen deelen. In kenniſſen der wairheit hebben wy Onſer ſtede zegel ten zaken an deſen brief gehangen vpten drie ende twintichſten dach in Auguſto, int Jair Ons Heeren duſent vier hondert vier ende tſeſtich.

Naderhandt in den Jare vijftien hondert ende tien, &c. ſoo zijn over een ghedragen die Kerck-meeſteren der ouder Kerck binnen Delft, metten Hooft-mans van den Heyligen Sacraments Gilde in der ſelver Kerck, ende hebben laten maken een Capelle van Ornementen van blaeu fluweel met gulden bloemen beſaeyt; **welcke Ornamenten daer in beruſtende het Gilde voorſz. ſoude mogen beſigen op veele en verſcheyde Heylige dagen/ in het verdrag mede ſpecialijcken geſtipuleert/** des ſoo ſouden die Hooft-mans die Kerck-meeſteren te baten comen een derdeel van al dat die Ornementen, **in deſe Capelle bewaert werdende / koſten ſouden/ &c. van welcke over-een-komínge ghemaeckt wierden** twee cedullen alleen inhoudende,* **naer ouder ghewoonte op een blaet onder malkander geſchreven/ waer tuſſchen beyde / in plaets van ondertecheninghe ofte bezegelinge / eenige Letteren getecheent wierden/ de welcke Slangens-gewijs ofte met hoechen en anderſints upt den anderen door-geſneden zynde / de eene Acte aen den eene / de ander aen de andere partye van de Contrahenten in bewaringhe ghegeven werde / ſulcks dat beyde de Stucken weder-zijdts by den anderen gebracht / en de door-geſneden Letteren en hoechen in malkander ghevoeght zynde / noodſakelijck moſten paſſen en accorderen; gelijckerwijs in 't ſtuck van teecheninge de Hert-ſtocken (een oudt ghebruyck van**

Capelle van Ornamenten.

* *Leggende den eene in de lande C.*

Hoe men van oudts Contracten en andere Inſtrumenten pleegh te verſekeren.

van de selfde natuer) by sommighe luyden noch hedendaeghs in usantie ghebleven zyn. Uytgesondert nu noch andere Capellen van dese kerck / daer van geen gewach en vinde / en echter souden mogen zyn geweest / hebben haer noch verscheyde Capellen van particulieren vertoont. Ick leese by W. van Gouthoven, in de Genealogie van Spangen, dat Heer Philips Wterneſſe, Fundateur van 't Huys te Spangen, in 't kerspel van Overschie / te Wyde hebbende Vrouw Sophia, Heeren Elias dochter van Dorp by Delft / in den Jare 1310. mede alhier te Delft een Capelle hadde gestight; * 't welck apparentelyck in dese kerck moet zyn geweest / aengesien de Nieuwe Parochy-kerck als doen noch niet in wesen was / of moste een Capelle apart buyten de kercken zyn geweest. Noch hebbe ick een autenthe Brieſje van fundatie eener Capelrie in de Oude kerck met eygen Zegel van Hertogh Aelbrecht daer onder aen hangende / van een goet vriendt my over-gegeven / welckers inhoudt dese woorden zyn.

Noch eenige Capellen van particulieren.

* Gouth. fol. 203.

Ailbrecht bi goids genade, Palensgraue opten Rijn, Hertoge in beyeren, Graue van henegouwe, van hollant, van zeelant ende Heere van vriesland, doen cont allen luden. Want hildegont meyster clais dochter vander Steghe, meyninge ende wille heeft een Cappelrie te maken ende te stichten in die oude kerc tot delf in die ere goids ende der goiden Sinte Joest, dair sy tien pont siaers toe beweſen ende gheuen wille wt hoiren renten ende goiden, die sy liggende heeft inden poeldijck. Soe hebben wy hoir gegheuen, geoerloift ende geconsenteert voir ons ende voir onsen nacomelingen, dat sy ende hoir nacomelinge vande voirsz. Cappelrie gifter bliven sullen ende weſen tot ewigen dagen, sonder ons dair of in eniger wijs te onderwinden. In oirconde deſen brieue beſegelt mit onsen segele. Gegheuen inden Hage opten negenden dach in decemb. int Jair ons Heeren, m. cccc. ende twee.

Brief van fundatie eener Capelrie.

En dese woorden soo veel ick hebbe kennen op-speuren / over-geslagen alle anderen daer van gheen sekerheydt en hebbe / indien dan by de curieuse Ondersoechers en Voorsnuffelers van oude saken noch eenige andere mochten werden ontdeckt / gelieven het selfde ten goede te houden en te considereren / dat de nijdighe en al bedeckende tijdt / voorseerst niet verder aen my heeft willen openbaren. Wat belanght de Coustumen / Usantien / en oude Ceremonien die onse Voor-Ouderen / met het helder licht des Evangeliums noch niet genoegh verlicht en begenadight zynde / over veele Jaren in dese kercke hebben gepleeght / mach men oock met goede reden wel inquireren / en indien wy nieuwsgierigh zyn om de Religie en Ceremonien van Turcken / Heydenen / en selfs de alder-barbarische Menschen daer ons in 't alderminste niet aen gheleghen is / noch nopt mede te doen behoeven te hebben / naeuwkeurigh ondersoecken / waerom souden wy de Curieusheyt niet veel eerder hebben / van de saken onser eygen

Besluyt van de Capellen en overganck tot verscheyde oude Kerck-gebruycken en dienst-plegingh in dese Kerck.

Voor-

voor-Ouderen kennisse te willen dragen? en hoe souden wy kennen weten / met wat absurditeyten hare Religie is vermenght / en ghelijck als ghelaerdeert en voorspecht geweest? indien wy des geen onderbindinge en hebben? Niemandt behoort sich selven als d'onverstandige Dieren te laten leyden / en selfs der Ouderen voetstappen niet na te volgen / sonder al-vooren de tegen-partye onderzocht en verstaen te hebben / Beproeft alle dingen: behoudt het goede, * is een recommandatie des Apostels Pauli; en hoe kennen wy sonder onse reflectie op dese saecken te nemen / ons selve versekeren hoe veel geluckiger wy nu zyn / dese duystere nebel van voor onse oogen weghghenomen zynde / ten eynde ons selve daer in bespiegelende als dan te recht mogen erkennen hoe groote danckbaerheydt voor dese Hooge genade on-ophoudelijck schuldigh zyn. Behalven dan alle de superstitieuse Ceremonien en Kerck-diensten die wy voorgaens in de beschrijvinge van dese Kercke hebben kennen bemercken / was noch een oude Keure en Ordonnantie van het celebreren der seven getijden / in den Jare 1450. by de Magistraet deser Stadt besloten / de welcke ten aensien men daer uyt ten deele noch kan bespieden / wat voor Kerckelijcke gebruycken men over soo veel Jaren in dese Kercke heeft bedient / hier mede anner en aenbechtigh sullen maecken. Het begin was / In den name der Heyliger Drievoudigheydt, en dan de selfde onderscheydentlijck ghenoemt / daer na der ghebenedider Moeder goods Marie ende allen Heyligen, Amen; de substantie van het eerste artyckel was / dat het Gerecht ordonneerde en consenteerde / die seven getijden eerbarelijcken ende devotelijcken te houden ende te doen singen in hare ouder Kercke in die eere goeds ende sijnre liever Moeder, ende in gehoecheniſſe sijnre Heyliger passien, ende in die eere van allen Heyligen, die binne den Jaire in der Heylige Kercken ghe-eert, ende gehouden werden: en om dit alles met beter ordre te volbrengen / soo wierdt vast gestelt / dat het Gerecht alle Jaren op S. Martyns dagh in de Winter soude eligeren / drie ofte vier Sangh-Meesters die als Procuratoirs op-sicht souden hebben over den ontfangh ende uytgeef / de Priesteren hier onder resorterende te loonen / alle Donatien ende Legaten met de conditien / waer op gegeven ofte besproken / in haer Boeck te doen schrijven by der Stede Clerck, ten eynde het selfde by de Magistraet van waerde soude gehouden werden / ende men daer Recht uyt mocht doen / gelijckerwijs als men uyt der Kercken en des H. Geests Boeck dede; voorts de Ordonnantie te bewaren / dat sy in allen deelen completelijck wierde geobserveert. Sangh-Meesters (anders Seven-Ghetijden-Meesters) wierden sy ghenaemt / onghetwijffelt ter oorsake sy als Heeren en Meesteren over dese Chore en Musicale Bende waren gheſtelt. De woorden van het tweede poinct zyn dese: Voirt so is geordonneert ende wy bevelen onsen Schoel-meesters die nu sijn off naemaels wesen zullen, dat sy hem altois

* 1 Thessal. c. 5. vers 21.

De Seven Getijden ingestelt.

Des selfs haer Privilegie en Voor-Recht.

Hoedanigh ende op wat tijden de La-

altois Heylich avonts ter veſperen, ende Heylich dagen ter Metten, ter Miſſen, ter Veſperen inder ſelver Kercke comen, ende bliven in hoiren ſuperpellicien met een bonnet op haer hoeft, ſonder caproen ende die getyden voirſz. metten kinderen ſoe manierliken ſingen, ende dat choer ſoe eerbaerlijken te regieren, als hem van der ghene geſeydt ende bevolen ſal worden, die vander Stede en vander Kercken wegen dair toe geordonneert ſullen weſen, ſonder hem in eeniger manieren dair tegens te ſeggen of te doen op hoiren dienſt te verbeuren. Daer na wert verklaert hoe veel Prieſteren hier toe gheordonneert moſten weſen / te weten ſeven ofte acht / ofte alſoo veel als den Kerck-Meeſteren ende Sang-Meeſteren ten allen tyden goet duncken mochte / den ſelfde by haer ghehoren moetende werden / upt de beguaemſten ende eerbaerſten die men vinden mochte / ſonder eenige gunſt of andere ſaken aen te ſien; de Coſter (de welcke ordinaris een gheſtudeert perſoon moſt zyn) was gehouden altydt mede te helpen ſingen / ten ware hy pet ſonderlinge te doen hadde van der Kercke wege / ende deſe moſten alle dagen op den hogen choir de ſeven getyden, eerbaerlijcken, perfectelijcken, met goeder manieren ſingen na den ordeninghe van Utrecht / met alle dat daer toe behoorde / te verſchynen en toe-geſtelt te zyn in de ſelfde Figure als van de School-Meeſteren is geſeyt. Voor alle de genen die tot deſen dienſt yetwes hadde gecontribueert / wierden de Sang-Meeſters gheordonneert alle dagen na der primen een Miſſe te doen leſen / op den hoogen Autaer / uptgeſeydt als men op de ſelfde ſonderlinge op die tydt te doen hadde. Voor de af-geſtorvenen / die in des Sangh-Meeſters Boeck gheſchreven ſtonden / wierden veele vreemde Ceremonien gepleeght / de Prieſteren van de Sang-Meeſteren de weet ontfangen hebbende / waren gehouden elcks byſonder voor de ziele een *Vigili* te leſen op den ſelfden dagh; wyders den eerſten Woonsdagh na dat den overledene begraven was / moſten ſy nader primen een Miſſe ſinghen van *Requiem* ('t welck is een Ziel-Miſſe) op den hoogen Autaer / als wanneer men dan de uptvaert houde met Kaerſen / oock moſt een pelle (te weten een Baer ofte Rouw-kleet) voor 't Choor zyn gheſpreyt / de Miſſe gheeyndighe zynde / alle de Prieſteren te gelyck beneden de Choor *Miſerere* leſen met den *Collect* met wy-water voor den ſelven doode; wyders was haer plicht alle Jaers den eerſten Dingsdagh nader octave Epiphanie (dat is verſchyninghe / Drie-Koningen / ofte dertienen dagh) nader completen een vigeli te ſingen van negen leſſen, 't welck ſy noemden een gemeen memorie en de tydingh houden; des Woonsdaghs daer aen volgende nader primen wierdt een Ziel-Miſſe gedaen op ſyn alderſtatelyckſt met Dienaers / daer na een algemeene uptvaert gehouden voor alle de af-gheſtorvenen / die tot dit religieuſe werck t'eenigher tydt met giften of anderſints behulpelyck hadden gheweeſt; welcke actie des Sondaeghs te vooren op de Predick-ſtoel wierdt gekondight/

tijnſche School-Meeſter gehouden waren met haer diſcipulen, de ſeven getijden te helpen celebreren.

Getal van de Prieſteren des ſeven getijden, ende hoedanigh die verkoren wierden.

Haer functie.

Dagelijckſche Miſſe voor de gifters van dit collegie.

Dienſt-plegingh voor de overledenen particulier.

Daer-en-boven Iaerlijckſche en generale uytvaert voor alle de af-geſtorvenen te gelijck.

dight / alle de af-gheſtorvenen van dat Jaer yeder met namen ghenoemt werdende / en doende bidden voor alle de genen die hier eenige ſchare Renten toe-gegeven hadden. Voorts waren de Prieſteren van dit Collegie verbonden / tot allen principalen Hoogh-tijden (de welcke twaelf in getal waren / en daer onder onſer Vrouwen ommegaunck / midtſgaders S. Ippolitus dagh) in deſe Kercke te dienen, ter Veſperen ende ter Miſſen / namentlijck twee proviſores, een Epiſtolair, ende een Evangeliair ſonder uyt te doen of uyten Choor te gaen eer die dienſten gedaen ſouden weſen. Hier na werden de Sang-Meeſters geauthoriſeert om de Prieſteren voorſz. aen te nemen en af te ſetten na dat ſy by haer Conſcientie oirbaer ſouden dencken weſen, ſonder yemandt aen te ſien als voorſz. is, daer benevens een of twee uyt de Prieſteren te kieſen / die ſoo dickwils als ſy ſingen moſten het Choor ſouden regeren / ende bevolen werden te bewaren / dat alles perfectelijck en met ordre toe-ginge / 't geen dan deſe ordonneerden 't zy te intoneren ende voor te ſingen of leſſen te leſen of wat het ſoude mogen weſen / daer toe moſten de andere bereydt zyn / en ſulcks van haer ſonder weer-woordt werden ghepareert; daer benevens verbondt ſich die Paſtoor Gijsbrecht Heerman, met ſyne Capellanen (die door deſe dienſten althans grootelycks wierden ontlaſt / dat ſy mede ſouden helpen ſinghen ende tot de seven getyden altois vorderlijck ende behulpelijck te weſen na horen vermogen met goede onderwyſinge den kolchen te doen en anders. Voorts volght noch eenighe inſtructie van 't luyden tot allen getyden na gelegentheydt van saecken / midts men altijt als 't op-gelupt was terſtont moſt beginnen te ſingen en ſoo voort te gaen ſonder marren, ook de Hoech-Miſſe altois ge-eyndigt zyn / buten der vaſten ontrent tien uren, en binnen der vaſten ontrent elff uren. Eyndelijck werden hier noch by-gevoeght eenige conditien in faveur van de gene die haer mildadigheyt tot dit werck mochten hebben bewesen / en na haer doodt 't ſelfde / buyten het moeden / komende te ceſſeren / ofte om eenige redenen / by de rechte Erfgenamen des overledens mochte werden goet gevonden / de gegeven Goederen onder yemants anders adminiſtratie te brengen / in welcken gevalle ſy de ſelfde ſouden mogen aenvaten / beſchicken en ordonneren tot andere Gods-dienſten / als hen dat oirbairlijckſt en godlijckſt ſouden duncken weſen, en by aldien niemandt de Renten en gegeven middelen verholghde / ſouden die gaen tot behoef van de Kerck / gelyck ook het over-ſchot van de Renten en Inne-komen / ſtaende het Collegie van de seven ghetyden / even-wel moſte doen / &c. ſullende deſen Brief en Ordonnantie / tot behoef der gener die deſe kenniſſe van nooden hadden / leggen en te vinden zyn / onder de Kerck-Meeſteren / de welcke immiddels ghemachtight wierden / om deſe saeck met raedt en daedt des noodt zynde / behulpelijck te weſen. Hier van is een Originele Brief met een uythangende Stadts ſwerten Zegel ten saecke / zynde de ſelfde

Brief

Verder plichten van deſe Prieſteren.

Authoriteyt van de Sang-Meeſters over de ſelfde.

Wie verder dit Muſicale Collegie vermeerderden en aſſiſteerde.

Ordre op het luyden van de Klocken en het aenvangen en eyndigen van deſe Ceremonien.

Stipulatie ofte toe-ſegging voor de gifters.

Waer toe 't over-ſchot van de Inkomſten te employeren, als mede waer d'Ordonnantie moſt bewaert wer-

Brief voorstellen met de Ratificatie van den Bisschop van Utrecht in 't Latijn / midtsgaders de confirmatie van E. Gijsbrecht Heerman Canonick ten doen Tutrecht ende persoenre der ouder Kercke te Delft, welcke qualiteyt van persoon der Kercke / al van geen gheringh gesagh schijnt gheweest te hebben / zynde desen Heer ter selfder tijdt ooch Pastoor van dese Kerck / ghelijckhy in 't voorgaende werdt ghementioneert; in dese Brief binde ick weynigh ofte niet anders als in de voorgaende is begrepen / alleenlyck eenige nader uytdruckselen van eenige poincten / als raeckende de twee principale Priesteren / die het Choor was bevolen te regeren / dat die selfde des Saturdaeghs met malkander souden beramen / na den Ordening en na den besten reden waer men in de weken of singen soude / om eendrachtigheydt met malkander te houden, ende hoe sy dat ordineerden, daer beloofde dese Pastoor voornoemt met syne Capellanen mede te vreden te wesen, protesterende verders dat syn Capellanen / ten eynde desen Goddelijcken dienst (soo als hy die noemt) mochte continueren en in trayn gehouden werden / mede huipigh souden wesen / niet alleen met het singen / maer in visitatien totten siecken, opten Predick-stoel, ofte andersints / als dat best soude mogen dienen, ten ware sy vander Cuyren wege sonderlinge onledich souden wesen / en in cas dat in eenighe poincten voorsz. gebreck geviel aen syne Capellanen, dat soude hy hen doen beteren by den Kerck-meesters en Sang-meesters. Van gelijcke seydt hy noch petwes particuliers / concernerende het doen van de Ziel-Missen / in syn reden aldus voort-gaende: ende soo wat offerhande onder die misse voirsz. ten hogen outair gebrocht sal werden, dat sullen die Sang-meesters opbeuren totten Priesteren behoef die de getijden singen, &c. En desen Brief als mede die van den Bisschop / zyn beyde met hare behoorlijcke upthangende Zegelen bevestight. * Dat nu dit voorsz. Kerck-ghebruyck heeft volhert en aenghehouden / blijckt vervolghens uyt een bezegelde Accoord-Brief van den Jare 1544. tusschen Mr. Lambrecht Willemsz. Licentiaet in beyden Rechten, Proest van Namen, ende Pastoer van sinte Hypolitus Kercke binnen Delft, voor hem ende syne successoers, Mitten eersamen Heeren ende Kerck-meesters ofte Fabryck-meesters (te weten van der Kercke) midtsgaders die Seven getijde Meesters der voornoemde Kercke, van sekere questien die daer geweest zijn onder hen vander Diensten der Officien inder Kerck, onder welckers eene was conditionerende / dat de Kerck-Meesteren van doen voorts aen onghehouden souden wesen / eenige propinen van Hoechtijden oft Bonetten, ofte eenige andere vereeringhen te gheven / aen die Pastoren ofte Capellanen deser Kercke / voor dat recommanderen op die Preeckstoel, t' echter sy gehouden blijvende te continueren met de Kerck na haer vermogen te recommanderen / soo op den Predick-stoel / by den Siechen / als in der Siech-

den, midtsgaders macht van de Kerk-Meesteren ontrent dit op-gestelde Collegie.

Noch een ander Brief van den Pastoor.

Wat de selfde verder ordonneert.

Hoe het Choor te regeren.

Verbintenisse van syn Capellanen tot assistentie.

Tot wiens profijt de offeranden der Ziel-Missen.

* *Zijn berustende in 't Comptoir van de H.H. Kerk-Meesteren in de laade B.*

Differentie tusschen die van de Kerck en seker Pastoor, nopende de diensten der seven getyden.

Hoe de recommandatie van het Godts-huys besoont wilde zijn.

Omnis labor meretedem expectat, & spiritualia sine temporalibus diu subsistere nequeunt.

T Vera,

ten/ ende voorts te volherden met alle andere dienſten naer ouder herkomen / wijders was in deſe noch beſloten / dat de Sanghers deſer Kerck die de Getyden ofte Hoogh-Miſſe ſongen / verplicht ſouden zyn alle Maenendaeghs als 't officie vaceerde te weten / dat het geen Heyligh dagh was in 't Biſdom ofte Feſtum compoſitum in der Kercke voorſz. te ſingen die Hoech-miſſe Requiem, voor de gene die de Hoech-miſſe geſundeert hadden / genaempt de Jaerſanck vanden Paſtoir, ende indien ghevalle als de Manendach niet vaceerde, ſoo ſoude de weeck paſſeren ſonder requiem : ende dit uyt voorwaerden dat de Kerck/ midtſgaders die van de Seven Getyden / tot eeuwighen dagen ſouden behouden eenige Renten hier voortyts den Paſtoor voorſz. voor den Jaerſanck geaſſigneert / en noch eenigh ander ſalaris die ſy gehouden waren hem Jaerlijcks uyt te keeren / &c.* De eerſte Sang ofte Seven-Getyden-Meeſters die ick genomineert vinde is in ſeker Contract van den Jare 1457 namentlijck Jacob zijc Jacobſoen, Dirck van Bleyſwijck, ende Dirc Dircſoen, roerende tuſſchen den Kerck-meeſters vander ſelver ouder Kercke, te weten Gerbrandt Jacobsſoen, Claes Mathysſoen; ende Claes Florys Hart; ende oic den Beeldeſnijder Cornelis Claesſone, den welcke ſy aen-beſtede te maken ſes ende dertigh ſtoelen nader manieren van Andwerpen, ymmer beter ende niet arger off tot genen dinge gehouden te zyne; waer voor de voorgenoemde Meeſter Cornelis ontfangen ſoude acht ende vijftich pont groot vlaems gelts, te betalen op termynen in de Acte geſpecificeert/ het en ware of Cornelis meer ſtoelen maecte dan deſe 36. aldaer ſal hy als dan ſijn loen off ontfangen ten ſelven priſe ende ten ſelven dagen voirgenarryert, alle dingen ſonder arch ofte liſt, &c.* Dus verre van het celebreren der Seven Ghetyden/ als een van de principaelſte Dienſten deſer Kercke; van de andere Ceremonien en Dienſt-plegingen niet ſonderlinghs (als 't ghene in 't generael aengheroert is) vindende / ſullen het hier by berusten laten / echter buyten het voorgaende noch dickwils gementioneert werdende van de Memorien, het Sacraments lof, Apoſtelen vergaderingh, en anders / de welcke alle haer byſonder inkomſten en Jaerlijckſche onderhoudinge hebben gehadt / van Huys-Renten / Opſtalien en Los-renten / Landt-Pacht / Huys-huyr en ſoo voorts / waer over verſcheyde Rent-Meeſteren waren verordonneert gelijck wy eenſdeels hebben geſien/ * doch nu bequamelijcker gecombineert zynde / en onder eene Adminiſtratie te ſamen gebracht: behoudelijck noch veele en verſcheyde Gildens/ by de Burgery en de Gemeente eertijdts in-geſtelt / die tot haren laſte een Capellaen waren onderhoudende / en eenige weecheljche dienſten deden doen / ghelijck alberepdts by den Brief van 't Vrouwen Gilde (voorhenen ter ghelegener plaetſe geinſereert *) aenghewesen is. Boven dien is noch een ouden Brief / aengaende S. Barbaren Gilde mede te pas gekomen/ * midtſgaders ſeker Con-

Eenige verlichtinge van de menighte der Ziel-Miſſen, midts ook verminderinge van dienſt-loon.

* *In de laade B.*

Een goet getal treffelijcke Choor-ſtoelen beſteedt.

* *In de laade C.*

Andere oude prebenden en waer in haer inkomen meeſt beſtondt.

* *Siet boven p. 152. onder aen.*

Verſcheyde Gildens in de Kerck van outs geweeſt.

* *Hier Boven p. 154.*

* *Boven p. 157.*

tract

tract tusschen de Heeren Kerck-Meesteren ende Hooft-Mans van 't Sacraments Gilde. * En uyt de lyste van de Heliquien / daer hy spreeckt van het silvere Beeldt van S. Barbara haer Gilde toe-hoorende / is ook verdolghens af te nemen / dat noch een S. Antonis Gilde, midtsgaders een S. Joris Gilde zyn geweest. Noch waren daer verscheyde andere Gilden / daer niets waerdighs van gevonden / doch simpelyck hier en daer gementioneert van gelesen hebbe / als het Gilde van de naem Jesus, schynende ook considerabel geweest te zyn / van gelycke S. Annen Gilde. In de Cataloge van de Ornamenten der drie Capellen van Miraculen werdt ook ghewagh ghemaecht / van het H. Drievoudigheyts Gilde, * waer van gesien / by een Lief-hebber van oude Munimenten / een Naem-Register van een groote menichte Persoonen van allerhande qualiteyt onder dit Gilde resorterende / een yegelyck naem gestelt onder de af-deelinghe van Wycken en Buerten / daer sy woonachtigh waren door de gantsche Stadt / beginnende met den Jare 1556. op Heylige Drievoudigheyts dagh, waer uyt men noch mocht sien de oude Eenvoudigheydt in de onkosten op H. Drievoudigheydts dagh / in de Kercke voorghevallen na de Processie en kostelycken ommegangh in die tyden; voor af stondt dese Calculatie: Dit zyn die oncosten op te Heylige drievoudicheyts dach inder Kercken. In den eersten die Oppercoster 4. stuv. Die ondercoster 2. stuv. Van luyen 8. stuv. Den Organist mit die blaser 3. stuv. De Graefmaecker van luyen en meyen te setten 14. stuv. Die knecht 2. stuv. Die Dienders 5. stuv. Die meyssens inde cappelle 6. stuv. Van 't licht 2. stuv. Die by dat becken sit 2. stuv. Die Hoemisse in muysijck elx een blanck. Van elck sermoen 7. stuv. Die Cruys-dragers tsamen 1. stuv. Die Hondeslager 1. stuv. Vant beelt te draghen in de processie 1. stuv. Die Schoelmeesters 3. stuv. Van waecken 2. stuv. Van de Hoechmisse te singen 1 stuv. Die maechden vande Cappelle van andienen tot die Misse 4. stuv. Achter aen gaf noch eenigh Schrift te kennen dat een nieuw Autaer-stuck was aen besteedt / dien vermaerden Konst-rycken Schilder Maerten Heemskerck, voor de somme van 300. guiden / waer uyt af te nemen is in hoe groote estime en waerde dat de Schilder-konst in die tyden moet zyn geweest / aengesien naer advenant den anderen loon / het Schilderyp als een seer kostelyck pandt tot soo hooghe somme most betaelt werden. Maer boven alle de Ornamenten albereydts hier en daer naer gelegenthevdt aengewesen / waren die gene / die eyghentlyck aen de Kerck toe-behoorden / insonderheydt groot ende beele / behoudelyck dan alle de Heliquien en eenighe andere voor-af-gaende mede de Kerck eygen zynde / vinde voor eerst noch verscheyde lysten en Teelen van't gene de Costers ordinaris in haer bewaringe hadden / welckers wel de oudtste op Perkement geschreven / by door-wateringe of anders onleesbaer gheworden zynde / onder aen echter noch te hen-

* Boven p. 158.

* Boven p. 154.

Eenvoudige Lijst des Drievoudigheyts Gilde, Iaerlijcksche Onkosten.

Haer nieuw Autaer-tafel.

kennen geeſt / dat ſy was gemaeckt op H. Cruys-vindinghs-avondt na der Veſper achter den hooghen Autaer der Ouder Kercke van Delft / in 't Jaer 1419. by Heer Gijsbrecht Willemzoen proviſoir als Notarius.* Nota / alſoo het Notaris-Ampt in die tyden meerendeels by de Geeſtelyckheydt bedient wierdt. Noch een ander is 'er mede op Perkement t'eenemael noch gaef en goet met Zeghels daer aen van den Jare 1477. beſtaende in een groote menichte van ſilvere Kelcken / Ampullen / Paesborden / Wyroock-vaten / Bytſen / Cruyſen / Wywaters-vaten en Quaſten / ooch Autaer-kleen / Voetkleen / Caſuſels / Kappen / Corporalen en allerley Mis-gewaed van veelderhande Coleuren / ſommighe met Cruyſen / andere met Maenen / waer onder een blaeuw Ornament gecomen van Heer Henric de Coſter *Piæ Memoriæ*, noch verſcheyde Boecken als Miſſalen, Antiphonaers, Brevieren, Gradalen, Lectionalen, Zouteren, Ordeningen, Inceptorien, Epiſtolairen, Capitelairen, Kalendarien van aflaten, en eyndelyck een clein boecgen dair ſommige Hiſtorien in ſtonden / Item een boecgen van perkement dairmen mede te fonten gingh / Item een proceſſie boecgen naden ordinanci van den Doem Tutrecht. En deſe Juweelen en alle dinghen van grooter waerde wierden den Coſteren in bewaringe gegeven / op alſulcke conditien dat ſy die trouwelijck ende wel bewaren ende regieren ſouden / na wtwijſinge alſulcke brieven als daer off gemaeckt ende bezegelt waren / midts ſtellende Borge ter contentemente.* Waer in deſe voorgaende Brief en is niet geſpecificeert of den Opper of den Onder-Coſter was / dies ick ſoude vermoeden noch maer alleen den Onder-Coſter te zyn gheweeſt / alſoo ſy elck een bewaringe apart hadden / en oock elders des Onder-Coſters Sacriſtie, * (dat is 't Heylighdom ofte de plaetſe daer men de gewyde dingen in legt en bewaert) upedzuckelyck genommeert hinde / te meer dewyl noch een ander Cedel / alhoewel ſonder datum en jonger lyckenende / echter van deſen al te veel van den anderen verſchelende inhoud-is. DIT NAEGESCHREVEN ZYN ALSULCKE STUCKEN ALS DIE OPPERCOSTER HEEFT IN ZYN BEWARINGHE VAN GOUDT ENDE SILVER. In den eerſten een groote monſtrantie van theylighe ſacrament, noch een cleyne monſtrantie van tſacrament, item derthien kelcken onder groot ende cleyn, item een broot buſſe met Hypolitus dair bouen op, noch drie paer ſilueren pullen met een wieroocx ſcheepghen: twee ſilueren Wieroocx vaten een wynwaters quaſt met drie ciborien daermen mede wt gaet totte ſiecken, noch een ciborie daermen mede opt lant vaert in een buerſſe: item een cleyn arck daermen op Hoochtijden mede municht, noch tbeeldt vande ſeuen ween: tbeeldt van S. HYPOLITUS met een ſilveren ſchale: twee ſilveren paesborden ende een ieſus met een ſilueren cruys: Item drie cappen van gulden laken ende een caſuſſel met twee roocx van gouwe laken mit haer toebehooren; item noch drie

* *Leght in de laade C.* Het beampt-ſchrijverſchap van oudts by Prieſteren bedient.

Ornamenten die de Onder-Coſter in ſijn bewaringe had.te,

* *Ibidem.*

* *Siet Juweelen en gueden overgelevert by Maritgen Heynricx dr. laade C.*

Andere Schatten en Heylighdom in des Opper-Coſters bewaringe.

drie cappen oeck van gouwe laken genoemt die niewe met een casuffel ende twee rocx met haer toebehooren : Item noch drie gulden laken outaer-cleen met een gulden banck cleetghen : item noch een capelle van root fluweel gebeelt met bloemen, noch een capelle met al haer toebehoort van moreyt fluweel : item noch een capelle van blaeu damast met gulden bloemen met al haer toebehoort met een blau damast outaercleet: item noch een capelle van wit damast met gulden bloemen met haer toebehoren : item noch een capelle van blaeu woesset met haer toebehoort daermen sacraments misse mede sincht : item noch een capelle van swart woesset met haer toebehoort daermen onse vrouwe misse mede singt : noch een roo damast outaer-cleet, noch een swart fluweelen outaer-cleet van ons lieff vrou, item twee roo damaste vanen : noch twee blaeu vanen, noch twee oude vanen : noch twee nieuwe roo damaste vanen : een root carmesijt fluweelen outaer-cleet : ende een wit dammast outaercleet met gulden bloemen, noch een capelle van swart saey daermen requiem mede singt. * **Wijders is my door een goet vindt ter handt besteit een Specificatie van al het Silver-werck 't geen tot den Jare 1572. in de Kercken en Cloosteren in en ontrent de Stadt noch over-gebleven / en eyndelyck den Burgemeesteren deser Stadt in bepligе horde over-gegeven was / behalven al 't gene in en ontrent de Kerck-plunderinghe van den Jare 1566. verburgen / gestolen / en in de tumulte en onstumige beroeringh weck-geraeckt is / en sedert noch verboert mach zyn geweest. Den Titul ofte het Hooft is aldus :** Specificatie van seecker Sylver gecomen uyt beyde die Parochye-Kercken, Conventen en Capellen binnen der stede van Delst, mitsgaders van eenige Dorpen ende Cloesteren, ontrent deser stede gelegen, die 't selve den Burgemeesteren in bewaerninsse gelevert hebben, en by den voorsz. Burgemeesteren deur ordonnantie en bevel van den Prince van Orangie Gouverneur, &c. den naest lesten November, de 2, 3, en 4. Decembris ao. 72. aen Fransois van Valckenstein Ontfanger generael vande Staeten slandts van Hollandt by seeckere gecommitteerde Goutsmeden toegewoegen ende overgelevert is.

* *Ibidem* Specificatie van silvere Ornamenten uyt de Kercken, Cloosteren, &c. deser Stadt voor soo veel na de Beeldtstormeryen overgebleven en ten profijte van 't gemeene Landt geapplicеert is.

VAN TSILVER VAN DE OUDE KERK BINNEN DELFT.

Lijste van het overgebleven Silverwerck uyt de Oude Kerck.

twee vergulde Kelcken, met een back van een coopere kelck, noch 3. vergulde patenen wegende te samen 6. Marck, 7. oncen, 7. engels. Ses silvere Schalen met knoepen onder, wegende 7. ma. 2. on. 7. eng. 't vergult van de twee grooten silveren Cruycen weg. 13. ma. 1. on. Die voorsz. twee grote silveren Crucen, wegende te samen 27. ma 10 eng. Een silvere Paesbort met een silvere quispel, weg. 2. ma. 7. onc. 14. eng. Twee vergulde Kelcken met twee patenen en eenige vergulde stucken van een Arcke, ende een Britse wegende te samen 12. ma. Noch eenigh ander vergult werck van den voorsz. Arcke ende Britse, weg. 8. ma. 5. on. 3. eng. Die voet van den voorsz. Arck wesende wit silver, weg. 16. ma. Noch ander wit silver van de voorsz. Arcke, weg. 16. ma. 16, eng.

16. eng. Noch ander wit ſilver van de voorſz. Arck, weg. 16. ma. Twee ſilvere Ciborien, een ſilvere Wieroocx-vat, met noch eenigh wit ſilver van de voorſz. Arck, weg. 16. ma. Noch een ſilvere Wieroicx-vat, ſes ſilvere pullen, met noch eenige cleyne Schaltgens ende ander gedreven werck, met een Wieroicx ſcuytgen, een ſilvere paesbort, noch een ſilvere Ciborie, weg. 16. ma. Diverſche parthyen van wit ſilver, van eenige beelden afgedaen, weg. 3. ma. 3. on. 15. eng. Die grote vergulde Ciborie aen diverſche parthyen gewoegen, belopen 27 ma. 6. on. 15. eng. Een vergult Tabernaeckel genaempt 't Hoofken, weg. 16. ma. 5. on. Een ſilvere Hypolitus, weg. 13. ma.

Andere Ornamenten en vercierſelen deſer Kercke.

De reſterende Ornamenten en Cieraden die in deſe Kerck wel eer aenſchouwt ende geſien wierden / en waer mede ſy aldermeeſt pronckte ende verciert was / beſtonden in over-prachtige Altaren / uytnemende konſtige Schilderyen en Taſereelen / koſtelycke geſchilderde Glaſen / magnifycke Orgalen / en ſoo voorts in beiderhande uytwendige Pompe / alle meeſt in de Beeldt-ſtormerye vernielt / geruyneert of geſchonden; het hooge Autaer deſer Kercke was in die furie ſoodanigh aengetaſt ende verdeſtrueert / dat niet dan een Romp **was over-gebleven:** * **welck Autaer naderhandt / doen het alles wederom wat in ruſte ende ſtilte was gebracht / wederom op nieuw wierdt aen-beſteedt / dien vermaerden en konſtrycken Meeſter Beelde-ſnyder** Willem Danielſz. van Tetrode van Delft, **wiens kenniſſe / vernuft en konſtige handen / veele heerlycke en voortreffelycke ſtucken werckx / te vooren binnen Romen gemaeckt hadden / de welcke aldaer van die grootſte Artiſten ende Conſtenaers in groote eſtimatie en waerde gehouden wierden; dit ſchynt hem toe** Meeſter Thomas Tollet, **ingeſeten Burger ende geſworen Architect ende Werck-man des Biſſchops van Luyck / daer hy de koſtelycke Steen tot deſen Autaer te employeren / van handelde / de welcke /** overmidts die kenniſſe reputalis ende oeck die excellente ſtucken werck die hy ſelfs van deſen oprecht byſondere Conſtenaer Tetrode binnen Romen, &c. geſien **hadde / proteſteerde deſe Steenen voor die repſe naer advenant beter koop te willen geven /** dan hy die van de Borſe in Engelandt gelevert **hadde / waer mede hy de Beurs van Londen ſchynt te verſtaen / die ontrent de ſelfde tydt gebouwt is. Belovende ooch verders tot voorderinge van het werck van de alderbeſte / reynſte en uytgheleſenſte Steenen hier toe te ſullen leveren. Onder de getuyghen / die over dit Contract van de Steen geſlaen hebben / werdt genoemt eenen** Meeſter Dieryck Borchgrave, gebooren van Delft, Borger der Stadt Luyck. * **De ſoort van Steenen en verdere ſtoffe en Materie waer uyt dit werck moſt gemaeckt werden / was volghens de voorwaerden in het Accoordt:** van Albaſtart, ſwerten Marmorſteen, Toetſteen, ende Rans-ſteen elx op ſijn proportie ende meeſte cieraet, alles naer den eyſch van 't werck glat en gaef gevrocht ſoo wel achter als voor,

Hoe het hooge Autaer in de Kerck-plunderingh 1566. was geruineert.

* *Uyt ſeker Contract nopende de levrantie van de materialen tot den nieuwen Autaer, beruſtende in de laade C.*

Aenbeſtedinge om wederom een nieuw te maecken.

Lof van Tetrode des ſelfs Meeſter.

* *Siet Contract Mr. Willem van Tetrode als gemachtight Tynde, &c. en Mr. Thomas Tollet. Ibid.*

Hoedanigheyt van het nieuwe hooge Autaer.

voor, oock ettelijcke dingen van koper als naervolgende het patroon by den voorsz. Meester Willem daer van geconcipieert en den Kerck-Meesteren gelevert, ende dat op sijn steeck ende voet naervolgende die konste van den Sculpture ende Antiquiteyten.* **Maer een laeter Contract/ nopende de leverantie spreeckt uytdruckelijck uyt/ van den kostelijcken** Jaspis-steen, **en betreffende de grootheydt van het werck bevinde ich in het selfde/ dat in het besteck mede was bevoorwaert van** twee groote Pylaren **yder** van derthien voeten lanck uyt een stuck, **de welcke niet te bekomen noch te vinden synde/ in dien deele noodsakelijck op de beste wyse/ moste gheremedieert werden. Onsen meer-ghemelten** Vosmerus **in syn voor-reden van het voornoemt Tractaet de substantie van dit pompeuse Autaer, oock kostelijck te kennen gevende ghetuyght verbolgens daer by/ dat in geheel Nederlandt noyt diergelycke/ van kostelijckheydt ghesien en was: dit zijn syn woorden:** *in cujus fronte* [*scilicet Templi*] *Odeum, in quo altare, quod summum dicitur ex alabastro, Jaspide & Heraclio stabat lapide, Guilhelmi Tetrodi Civis Delfi opus, quo excellentius non vidit Belgium.* * **'t Welck seer wel accoordeert en over-een-komt/ met de schriftelijcke beloften van Meester Willem Tetrode/ in het Contract geinsereert/ en met syn eygen handt onderteyckent/ luydende aldus:** Welck voersz. Autaer na voersz. patroon en den eysch van 't werck, die voersz. Meester Willem gehouden sal wesen, ende beloeft by deesen te maecken soo goet excellent en constich, als hy oyt sijn leven eenigh werck gemaeckt mach hebben, en also goet als eenich Meester 't selve soude kennen en moeghen maecken, sulcx dat diergelijcke in dese Nederlanden niet gevonden en sal worden, &c.* **en van dese verbintenisse schijnt hy sich dan** (na de getuygenisse Vosmeri) **absolupt ghequeten/ en syne beloften ten vollen na-gekomen te hebben; 't welck den Autheur van de by-voeghselen op Guicciardin oock bekent maken wil/ daer hy seyt:** Tot Delft men oock plach te sien den gesneden marberen Outaer van onuytspreeckelijcke konst, uytgewrocht door Willem van Tetrode, na dat hy veele Jaren in Italien verkeert hadde: een weerdich stuck wercks, ende met verwonderinghe selfs van de beste Constenaers aenghesien.* **(In de Fransche translatie den selfden Autheur daer noch by-voeghende)** weshalve verscheyden uyt vreemde Landen sijn gekomen, om 't selfde te aenschouwen.* **Een oude aenteeckeninghe noch voor dese gheallegeert;*** **getuyght dat op het hooge Choor der Oude kercke** was een Albasteren Outaer, dewelcke sijn Excellentie Prins Willem, voor een Schenckagie gesonden heeft aen sijne lieve Neef de Grave van Swartsenburch in Duytslandt, die men d'Evangelische noemt, met oock te samen de 12. Apostelen van Albast, die geseeht werden tot Straetsburch in de Kerck te zyn. **En een weynigh daer na/ eenighe andere dingen/ dese niet aengaende/ aengewesen hebbende/ vorght daer noch by:** Also den 24. Augusti, Ao. 1566. de eerste Beeldt-stormery voor-

* *Contract Kerck-Meesteren, &c. en Meester Willem Tetrode laade C.* Des selfs groote.

Nader uytdruckinge tot lof van dit overkunstigh en kostelijck werck.

* *M. Vosm. loco citat. p. 7.*

* *Contract Idem ibid.*

* *Guicciardin edit. 1612. fol. 205. a.*

* *Idem in 't Fransch fol. 253.*

* *Als p. 132.* Prins Willem van Orangie doet met 't selvige een heerlijck Present aen de Graef van Swartsenburch.

namentlijck in de Prochy-Kercken was, op welcken tijdt Prins Willem H. L. memorie in de venſter van S. Aechte leggende, een van ſijn Pagies in de Kerck ſendende, om te beletten, dat den voorſz. Albaſterden Outaer met de Beelde van de Apoſtele niet en ſoude werden beſchadicht.

Hoe het in de tweede beroerte geſalveert wierdt.

Doch welck Autaer deſen Annotator hier mede verſtaet / te weten het eerſte Oude dat in den Jare 1566. is ontramponeert / of dat hy geabuſeert zynde / in de omſtandigheydt van den tyde wanneer / een Specie van een tweede Beeldt-ſtorminghe / naderhandt voor-gevallen / heeft gemeent / is onſekers / en moet conſequentelijck in 't een of ander een merckelijck abuys zyn ſchuylende / alſoo wel hebbe hooren verhalen van luyden / het ſelvighe wel meenende te weten / dat het laetſte pretieuſe en wonderlijck kunſtigh Autaer / in voor-beſchreve forme met twaelf Apoſtelen was verſien. Van de Taferee-len en Schilderyen die men hier oock eertijdts ſagh / voert perweg aen den vermaerden Werelt-Beſchrijver en Reyſiger *Georgius Braunius*, ſeggende: *Veterem autem Eccleſiam D. Hypolito dicatam, Heemskirchii, & M. Joannis Schori manus Ultrajectini quondam Canonici, cujus viſendæ in tota paſſim Hollandia, conſpiciuntur picturæ, decenter exornant,** met welcke woorden hy ſoo veel te verſtaen geeft / als dat de Oude Kerck aen den H. Hypolytus toe-gewijt met de konſtige wercken en Pinceel-handelingen van de wytberoemde Meeſters Heemskerck en Schorel, eertijdts Canunnick tot Utrecht / machtigh verciert en geſtoffeert was / gelijck als na behooren en voldoenings toe. Het Schilder-boeck van Carel Vermander, in het leven van den konſtigh vermaerden Schilder Maerten Heems-kerck confirmeert oock 't ſelfde / want verhaelt hebbende hoe Maerten in ſyn jeught / eenigen tijdt tot Delft by eenen Jan Lucas, de konſt geoeffent hadde / en naderhandt tot Haerlem was geraeckt.* Seyt wat verder / en alſoo ſyn wercken veel te Delft voeren, ſoo waren in verſcheyden plaetſen daer van ſyn Altaer-tafelen, ſoo in de Oude als in de Nieuwe Kerck.* Elders in het leven van Meeſter Anthonis van Montfoort gheſeyt Blocklandt, betuyght den ſelfden Autheur / hoe dat deſe in 't begin der Schilder-konſt heeft gheleert te Delft by ſyn Oom / geheeten Hendrick Aſſueruſz. doch alſoo Frans Floris te dier tijdt boven alle andere ſeer gheruchtigh was / werdt hy na ſyn groote begeerte by hem beſtelt / alwaer hy binnen den tijdt van twee Jaren / in ſyn ſtudie ofte leeringhe dapper heeft toe-genomen / ſulcks dat hy naderhandt eens in ſijn Vaderlijcke Stadt te Montfoort gheheert zynde / en aldaer ſich in Houwlijck begeven hebbende / quam hy met ſyn Huys-Vrouw woonen alhier te Delft aen den langen Dijck,* daer hy noch groote vlijt dede / met ſtadigh meer en meer onderſoecken en oeffenen / ſich in de Schilder-konſt te verbeteren / inventerende / ſchilderende / en uythoerende alles met een opmerckighe waerneminghe / dies hy door ſyn ſeldſame kloecke wercken / ſeer beroemt en vermaert wiert:

Autaer-ſtucken, en wat vermaerde Schilders daer al aen gevrocht hebben.

* *Georg. Braun. Theatr. urb. præcip. l. 3. n. 19.*

* *Car. Vermand. Schilder boeck p. 163. d.*

* *Idem ibid. p. 165. a.*

* *Ibid. p. 172. a.*

hy

hy hadde veele groote wercken te doen, als die tot groote dingen gheneyght en luſtigh was, des hy op dien tijdt genogh hadde zijnen luſt te gebruycken, in groote Altaer-tafelen, Deuren, Tafereelen, doecken en dergelijcke. wat lager ofte in de andere colom ſeydt hy: In den Kercken tot Delft zijn van hem geweeſt verſcheyde heerlijcke Altaertafelen. En voeght daer noch by: Deſe ſchoone dingen zyn meeſt door blinden yver en onverſtandige raſerye in de oproerighe Beeldt-ſtorminghen vernielt, en door Barbariſche handen den ooghen der Conſt-lievenden nacomers berooft, ſoo dat weynigh is overgebleven. * wat aengaet de oude heerlijcke konſtige geſchilderde Glaſen van de beſte en vermaerſte oude Meeſters / welckers naer gelegentheydt eenige ten deele en weynige in 't geheel noch waren blijven ſtaen / zyn alle door het ſpringhen van het Pulver-Magaſyn / den 12. October 1654. t'eenemael verbryſelt en in den Slagh ghebleven. Inſonderheydt was voortreffelijck en ſeer uytſtekende heerlijck het groote Glas in 't Noord-Cruys-werck / gedaen door den onvergelijckelijcken Glaſen-Schryver Meeſter Willem Willems Tybaut; anno 1563. in de onderſte helft quamen de Contrefeytſelen van Philips de tweede Koninck van Spangie / en derde van dien name als Graave van Hollandt / met ſyn derde Vrouw Eliſabeth de Valoys, oudtſte dochter van Henry de twee de Koninck van Vranckrijck / beyde in haer koninclijck gewaedt ſeer natuerlijck af-ghebeeldt / knielende ten weder-zyden van een Tafel / daer op twee Boecken lagen / hebbende elck haer Patroon ofte Sint achter haer ſtaende / en haere Wapenen boven haer hooft; de bovenſte helft was de Hiſtorie van de Wijſen uyt Ooſten daer ſy te Bethlehem quamen om het Kindeken aen te bidden / * 't welck Maria op haer ſchoot hadde / waer voor den eene knielende ſyne offeranden was aenbiedende / welcke vertooninge heel vol van Beelden ſoo treftigh was geteeckent / gecoloreert / ende geordonneert met ſeer groote vervallen Ruynen / dat het by de Kunſt-verſtandige waerlijck wierdt ghehouden voor het beſte Glas van de gantſche Nederlanden / tot welck oberkunſtige ſtuck werckx de Koninclijcke Majeſteyt voorſz. in de aenbeſtedinge ſeekere ſomme van penningen hebbende vereert / het ſelfde de naem van 't koninclijcke Glas verdienſtelijck doen voeren heeft. Het Glas in de Capel van de Hoogh-Heem-Raden van Delftlandt hier boven * aengheroert / by haer aen de kerck toe-ge-eygent zynde / repreſenteerde in 't onderſte gedeelte haer aller perſoonen in 't volle Harnas / de ghelijckeniſſe ſeer levendigh gecontrefeyt / knielende en ſiende na een verrijſende Chriſtus / die aen de Suyd-zijde was / elck met haer Wapenen boven haer hooft / ende my gedenckt eenen vander Meer aende Noord-zyde aen een Tafel was ſittende: het opperſte gedeelte beelde uyt / de Hiſtorie daer Moſes / na dat het volck te Raphidim in de Woeſtijne om water grootelijcks ghemurmureert hadde / na Godts bevel

* *Ibidem.* De geſchilderde Glaſen van oudts in deſe Kerck geſien.

Eenige Hiſtorien daer in uytgebeelt.

* *Matth.* 2. vers 1, &c.

* *Boven p.* 151.

* *Exod. 17. vers 1. & ſeq.* te Horeb / met ſynen ſtaf water uyt den Rotzſteen ſloegh / * 't welck mede ſeer uytſtekende was / ende by de voornaemſte konſt van Glaſen wel mochte gereeknt werden / gedaen zynde / na 't oordeel van eenige kenders / voor Laurens van Koot, ende dit voor ſoo veel ons beſcheyt is toe-brengende / moeten het hier by-ſtaecken. Verſcheyde konſtighe Orgelen hebben oock deſe Kercke al voor veele Eeuwen ten dienſt geweeſt / daer van noch verſcheyde Contracten in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meeſteren overigh zynde / eene / waer uyt men eenighſints kan afmeten / dat deſe Kercke met deſe Muſicale Inſtrumenten al menighte van tijden is voorſien gheweeſt / ſprreckt in deſer voeghe; Int Jair ons Heere Duyſent vierhondert vijff ende vijftich, opten 1111den dach in Auguſto, doe beſteden die Kerckmeeſters van ſinte Ypolitus Kerck binnen Delft, als Clays Floryszoen, Dirck van Bleyſwijck, ende Jacob van Bleyſwijck Gerytszoen, meeſter Jacob van Bilſteyn die Orgel-meeſter, een nieu werck te maken van ſeſtien voeten, en dair in een poſitijff van vier voeten, met dryerhande geluyt na den betoech off patroon, dat die Kerck-meeſters voirſz. dair off hebben, na manieren en formen als dat werck tot Leyden is tot ſinte Pieters, ende alſo goet van geluyde weſende als Utrecht is in den Doem 't ſinte Martini, beter ende niet argher: &c. * Ende dit werck wierdt aenghenomen tot Meeſters koſte en pericle ter taxatie van mannen hun dies verſtaende; de welcke oordeelende het ſelfde in maeckſel dat van Leyden / en in geluydt dat van Utrecht als voorſz. te overtreffen / of ten minſten van eene waerde en qualiteyt te weſen / en ſulcks voor goet op-genomen werdende / ſoude de Meeſter daer voor ghenieten zes honderd Rijnſche Kuer-vorſte gulden of payment hoirre wairden, ende dat oude werck, te weten dat dier tijdt in deſe Kercke oock was / ten ware de Kerck-Meeſters voorſz. reſolveerden het ſelfde mede als noch te willen behouden / in welcken gevalle ſy ſulcks ſouden mogen voldoen / met noch hondert Rijnſche gulden boven de ſomme voorgenomineert. Waer uyt voor eerſt ſeckerlijck te beſluyten is / dat al lange te vooren een ander Orgel hier is geweeſt / behalven de genen daer men gheen beſcheyt van en heeft; en dat deſe voorſz. Kerck-Meeſteren het oude Orgel geraden ghevonden hebben mede noch te behouden / blijckt uyt een ander Contract en voorwaerde dzie Jaren daer na / namentlijck 1458. op nieuw gemaeckt by den Kerck-Meeſteren Claes Matijsſoen, Gerbrant Jacobſoen ende Dirck Dirckſoen van Bleyſwijck, met eenen Meeſter Adriaen Pieterſoen Orgelmaecker te Delft, de welcke aennam dit oude Orgel-werck (noemende het ſelfde het groote) te vermaecken en reformeren ſullende nieuwe Ramen op de oude Naelden maecken en twee Toernen op de naelden ter hooghte van 21. voeten, behalven noch de capgens die daer boven op moſten ſtaen / de Pypen alle te vernieuwen ten ware in het oude werck eenige goet ghevonden werde / de Blaes-balgen te verleeren met nieu leer,

Orgelen van deſe Kerck.

Beſteck van een nieuw Orgel.

* *Voorwaerde van 't nieuwe Orgel te maken, laade C.*

Het oude echter noch blyvende.

't Welck mede vernieuwt wert ende herſtelt.

leer, in ſulcker voegen dat die balgen hoger op ſouden gaen / als ſy te vooren gedaen hadden omnoch meerder windts te ontfangen, en ſoo voorts in allen deelen te repareren en herſtellen / oock een poſitijf daer aen te maken met Octaven en Regiſters; preſenterende wyders dit werck met ſyn voor-geſchreven Ordonnantie met Goeds hulp alzo guet te maken als eenyghe werck dat die Kerckmeeſters ende Organiſten kyeſſen ſullen in Hollandt, of in Brabant, of in Vlaenderen, of in 't Stichte van Wtrecht daer ſy 't naegevrocht ſouden willen hebben / waer na hy het ſelfde beloofde te doen accorderen alzo goet ende ſoet en alzo lieffelijcke van gelude, en waert alzo de Meeſters Organiſten die om het werck op te nemen gecommitteert mochten werden / het ſelfde ſo guet niet en bevonden / ſoude hy ſulcks beteren ter tijt toe dat ſy ſeyden, dat hy wel ende eerlijcken gebetert hadde, &c.* En vermidts hy dit oude werck het groote noemt (ghelijck oock upt de omſtandigheden blijckt 't ſelfde groot te zyn gheweeſt) ſoude wel te vermoeden zyn dat het voorverhaelde / drie Jaren voor de reparatie deſes aldaer nieuw gemaeckt / op de ſelfde plaetſe ſoude zyn gheſtelt geweeſt / daer teghenwoordigh als noch een tweede Orgel in onghebruyck ontrent het Choor hanght / welck voorſz Orgel (te wete van den Jare 1455.) doen ter tijdt nieuwt en van minder ghestalte oft kleynder zynde dan het andere / 't welck gerepareert moſt werden / aen het ſelfde (onderſcheyts halve) de naem van het oude en groote Orgel / verleent heeft / ſulcks van die tydt af aen / altijdt twee Orgels in deſe Kercke ſouden zyn geweeſt / en ſelfs na den brandt als ſy beyde verongheluckt waren wederom beyde herſtelt / maer belangende het voor-gemelte Poſitijf, ſchijnt als doen noch geen voortganck gehadt te hebben / alſoo naderhandt in den Jare 1483. noch een nieuw Contract werdt ghemaeckt met eenen Meeſter Jan die Orgelmaecker van Andwerpen, om een pozitijf te maecken met drie regiſteren in de oude Kerck aen dat grote werck, achter in die ſtoel met Pedalen en nieuwe Clawieren.* En naderhandt in den Jare 1545. hebben Bueckel Jooſtenſoen, Dirck Duyſt Hendricx, Dirck van Alckemade Corſtenz, Martyn Maartynzoen Kerck-meeſteren inde Oude Kerck binnen Delft, met Mr. Quiringh Aertz vander Hoogh Burgemeeſter deſer Stadt, een verbont en accoort gemaeckt, waer by Mr. Quiring voorſz. beloofde zynder koſte en moeyte een nieuw koſtelyk Orgel-werk te doen maken aen den Tooren, welckers Poſetijf ſullende hebben 9. Regiſters / van vooren ſoude weſen van 6. voet van fijn ſilver / van klanck dubbelt ſpreeckende / verſtreckende dit Poſitijf voor het eerſte Clauier / een ander ſoude hebben een Doef, een Fleuyte, een Simbel, een Geemshoorn, een Sufflet, een Trompet, ende een tramblant om de geluien daer mede te ſpeelen, &c. ſulcks dat behoort / alles naer oordre met de termen van die kunſt in het Contract nader verklaert: voor welcke vereeringe Mr. Quiring voorſz. de Authoriteyt ſoude hebben / ſulck een

Soo goet als eenigh Orgel-werck in Nederlandt.

* Voorwaerde van 't groote Orgel ibid.

Zedert wanneer deſe Kerck met twee Orgels al is verſien geweeſt.

* Voorwaerde van 't Poſitijf in 't groote werck Ibid.

Een koſtelijck nieuw Orgel aen de Kerck begifticht.

een Organist te stellen als hem ende naer hem syne nakomelingheu/ ofte gecommitteerden ghelieven en goet-duncken souden / en voorts over 't werck als eygen te disponeren / de Kerck-Meesteren gehouden blyuende Jaerlycks een sekere somme tot salaris voort spelen en ook onderhoudt van 't werck uyt te keeren ; ende soo wanneer sy 't onderwin / 't segghen en den eyghendom van 't voorsz. werck begeerden te hebben / waren ghenoorsaeckt / dese Servituten met een gestipuleerde somme af te koopen ; * Na uytwysinge van het Schildery onder de af-komelingen noch berustende / was het gantsche gestel kostelyck ende magnifyc / allenthalve met Beeldt-werck en anders verciert / ende (na men seydt) van soo heerlycken ghelupdt/ als men ergens vinden mocht ; doch is mede / naer het schynt / met de veranderinghe van de Religie van kant ghetaeckt / een ander bequaem althans de selfde plaets verbullende / niet tot celebratie van veelderhande genaemde Heyligen / en een oneyndelyck getal van bygeloobige Diensten / maer alleenlyck tot behulp om den lof Gods met Psalmen eenparighlyck en met ordre te singhen / en voorts tot eerlyck vermaeck en recreatie van de wandelaers : sulcks nu alle dese voor-beschreve overdadige en onmatige kostelyckheden wech-ghenomen synde / dese Kerck grootelycks verandert / en wederom na d'ordre van d'oude en primitive Kercke een eenvoudige gedaente aengenomen heeft : en al hebben eenige willen dryven dat het ghebruyck der Orgelen in de Gereformeerde Kercke onder het singhen van de Psalmen ongeoorloft was / gelyck het ook in de Synode van Middelburgh 1581. (na dat ick by occasie in het *Repertorium* van de Synoden hebben kennen sien) voor niet goet gekeurt wierdt / en sulcks gerefolveert men soude verstaen dat sy mochten werden wech-ghenomen : * doch is nochtans na ryype overweginge in de Synode hier te Delft anno 1638. absolutelyck anders verstaen / ende ghevordert dat het Orgel-spelen is een middelmatighe saecke ende ghelaten most werden in de vryheydt van de Kercken : * de Heer Constantijn Hugens * heeft van 't gebruyck der Orgelen een losselyck Tractaet ghe-schreven / 't welck den weetgierighen Leser ten vollen kan voldoen ; boven aen de kap van het voorsz. kleyne Orgel / staet ook een Opschrift op dese saeck staende aldus : *Laudate Deum Tympano & tibia ; laudate eum Hydraulis & Organo.* 't Welck in de Nederduytsche Text is over-geset : Looft Godt met de Trommel ende Fluyte : looft hem met Snaren-spel ende Orgel. * Voorts is dese Kerck rondt-om aller wegen met bancken en gestoelten / soo voor de Magistraet / Consistorie en menichte van particulieren al vry dicht beset / ten Westen onder het groote Orgel is een verheven Galerye met trappen op te gaen voor de Wees-kinderen / soo dickwils als ter Predicatie moeten komen ; het Choor is met vier Hecken van Wagenschot van de Kerck af-ghescheyden / aldaer gestelt synde in den Jare 1603. plegen-

de

* *Volgens Contract onder de Erfgenamen berustende.*

Tegenwoordigh Orgel.

Of het gebruyck der Orgelen inde Kerck geoorloft is ofte niet.

* *Synod. Midd. p. 34.*

* *Synod. Delft 1638. art. 50.*

* *Boven p. 105.*

* *Psalm 150. vers 4.*

Hedendaeghsche gestelte van de Kerck.

OUDEKERCK
van binnen in te sien.

de wel eer van Latoen te weſen / 't welck is een ſoort van Roper oſte Metael na de coleur van gout gheliyckenende by onſe Voor-Ouderen in grooter waerde ghehouden / ende daer van is een voorwaerde van den Jare 1469. waer by de Kerck-Meeſters van ſinte Ypolitus Kercke binnen Delft hebben beſteet Louwerys van Brecht tot Brugge inde ſteenſtraet, een manier van traly-werck te maecken van Latuen voir dat choir, &c. Welck werck by binnen een beſtemde tijdt ghehouden was te leveren binnen Delft in de Waegh / ende voorts op synen koſte het ſelve in ordre op te rechten / ſoo als het ſtaen moſte / ſullende als dan daer voor genieten van elck pont wegens, vijf groot ende een halven, ende drie miten, midts de Kerck Meeſters binnen een maendt naeſtkomende by proviſie op de handt ſouden beſtellen / ten huyſe claes gerytſz. van Delft, ſes pont groot vlaems, ende als 't werck gemaeckt ende gheſet was / daer op te betalen ter helft van de ſomme toe / die het ſoude moghen beloopen / de ander helft noch te voldoen by termynen / &c. * waer uyt de ſchaerſheydt van gelt in die tijden en de groote veranderinge zedert / wederom merckelijck af te nemen is. Op het Choor aen de Zuyd-zyde is een overwelfde Capelle / met een yſere deure buyten aen het Gebouw af-geſloten / zynde misſchien geweeſt de principaelſte Sacriſtie / en nu in der Heeren Kerck-Meeſteren Comptoir oſte Camer verandert / te weten beyde der groote oſte Parochyckercken / als zynde de ſelfde nu te ſamen gevoeght ende onder een geſagh ende opſicht gebracht; in welck Comptoir noch veele oude bezegelde Brieven en Bullen van Pauſen / Cardinalen / Biſſchoppen en Prelaten / midtſgaders verſcheyde oude beſcheyden beyde der voorſz. Kercken zyn beruſtende / de welcke in een Kaſſe t'eenemael in diſordre en de grootſte confuſie onder malkanderen over hoop opgeſloten leggende / by my / als Kent-Meeſter der Kercke lycke Goederen / uyt eygen ſpeculatie en curieusheydt gereſumeert ende doorſien zyn / ende niet ſonder groote moeyte en verloop des tijdt in ſoodanige ordre ghedirigeert / als hier booren hier en daer op de kant aengeweſen en de geallegeert is / ende noch in 't volgende gedaen ſal werden: de andere beſcheyden ons hier in onthreeckende / zyn in de Nederlandtſche Troubelen / nevens die van de andere Geeſtelijcke Geſtichten / Clooſteren / Conventen en Capellen de verſtroyinghe en wech-voeringe mede al grootelijcks onderworpen geweeſt / ghelijck men voor-ſeckerlijck eggen wil / dat meeſtendeel alle de Regiſteren / Papieren en Documenten der voorſz. ouder Geeſtelijcke Geſtichten / eiders op ſeker Caſteel in Brabandt ſecretelijck bewaert werden / ten eynde de Roomſche Religie t'eeniger tijdt wederom de overhandt verkrijgende / de Geeſtelijckheyt ſich daer van dienen mochte. Onder de middelen ende Jaerlijckſche inkomende vruchten deſer Kercken / zyn mede onder het bewindt en Authoriteyt der Heeren Kerck-Meeſteren gebracht / eenige vicarie Goederen / eertijdts geſticht

Choor-Hecken eertijdts van Latoen.

Hoe veel gekoſt.

* *Voorwaerde van de tralien. laade C.*

Kerck-Meeſteren Camer.

Kas met oude Bullen daer in.

Hoe veele oude Documenten van de Kercken vervoert en verborgen zyn.

Eenige Vicarien noch aen de Kercken.

ſticht by Geertruyt Dircks dochter van Beeſt, beſtaende in Landeryen / de welcke by Octroy van de Heeren Staten van Holandt ende West-Vrieſlandt / in den Jare 1636. zyn verhocht / daer van de hoop-penninghen ter ſomme van 23472. guldens zyn beleydt op 't gemeene Landt van Hollandt ende West-Vrieſlandt / de Intereſten van de voorſz. gepraecedeerde penningen by vergunninge van de naeſte Vrinden en Bloedtverwanten / met authoriſatie van de Heeren Kerck-Meeſteren / geappliceert werdende tot ſubſidie van de behoeftigſte van 't geſlacht. Aen de ander oſte Noord-zyde van 't Choor / recht tegen over 't voorſz. Coniptoir der H. H. Kerck-Meeſteren / is de Catechizeer-Camer misſchien gheweeſt zynde de Sacriſtie van de Onder-Coſter hier vooren vermelt / * alwaer nu de Jongelingen des Sondaeghs na de Middaghs-Predicatie / ge-examineert ende geinſtrueert werden in de fundamenten van de ghe-elucideerde en hervormde Godts-dienſt / by forme van Vraghen en Antwoordt / de Meysjes in de Nieuwe Kerck haer plaetſe hebbende. En in plaets de Chooren wel eer met ſoo veel koſtelycke Altaren en beelderhande toe-ſtellen (als verhaelt is) ſoo prachtigh praelden / ſoo zyn ſy nu met verſcheyde Marmere Graven van Illuſtre perſoonen verciert. Het oprechten van Tombe en Epitaphien / wert voor een ſeer oudt ghebruyck gehouden / de eerſte van allen meent men dat ſoude zyn geweeſt de Tombe van Rachel / ende Jacob richtede (ſoo ſpreeckt de Heylighe Schrift) een gedenck-teecken op boven haer Graf: * welck teecken (indien men Borchardus mach ghelooven) is gheweeſt een heerlycke Pyramide / ruſtende op twaelf koſtelycke Steenen / naer 't getal der Sonen Jacobs. * By de Tropaeen zyn de Eer-teeckenen van verdienſtige overledenen / mede al in obſervantie geweeſt / na men uyt Homero kan bemercken.

Catechizeer-Camer.

* *Boven pag. 151.*

Van Tombē en Epitaphien.

Oudtheyd en inſtellinge van dien.

* *Geneſ. 35. vers 20.*

* *Le Serre Miroir qui ne flatte point p. mihi 289.*

Vt te ſepeliant fratres & ſodales,
Sepulchro & titulo; eſt enim hoc præmium morientium.

Van de Griecken en Romeynen (ſeydt den Autheur van den Nederlandtſchen Herauld *) is 't onnodich vele te ſeggen, want de Griecken ſoo onmatigh hier inne waren, dat tot Athenen by decrete der wetten bedwongen is geweeſt, die overdadige magnificentie der Sepulturen: maer ſoo niet by de Romeynen; waerom by deſe een yder vermocht naer macht en affectie tot den overledenen, of verheven, of van kleynen ſtaet graven te bouwen. De mode en vercierſelen der Sepulturen by de Egyptenaren, ende by de oude, naer 't ſchrijven Lucani * ende Servii, * waren, dat Edele ende de Groten begraven wierden op, of in hooge plaetſen: waer van geſproten is, dat in die oude tijden boven de doode lichamen, oft Pyramiden, oft verheven Pilaren, oft verheven gebouwen, opgericht zyn. Verſcheyde inſichten en beweegh-redenen / die

* *Nederl. Herauld, fol. 366.*

* *Lucan. l. 8.*
* *Serv. l. 11. Æneidos.*

deſe

dese maniere van doen / hebben voort-gheteelt / wijst ons den selfden Autheur ook aen / het eerste Graf voorsz. is ontstaen uyt pure liefde en affectie / gelijck na 't getuygen Borchardi voornoemt / het Opschrift ook soude syn geweest: Hier leyt de Schoonheyt en de Liefde, * uyt diergelijcke beweginge heeft Artemisia aen Mansolo haer waerde Man 't Mausoleum doen op-bouwen / 't welck wegens syne uytnemenheydt onder de seven wonderen des werelts wiert getelt. * De tweede reden is om dat dus danige wercken als een gedenckenisse aen Eeuwen toe-betrouwt / souden syn Eer-teeckenen van Heroike en noble actien / Helden daden / goede verdienſten en uytnementheden der af-gestorvenen / waer door sy souden leven in de gheheugenissen van de Vaedtverwanten / Geallieerden / en alle andere aenschouwers: Uyt sulck een oorsaecke heeft Simon Machabeus, * een treffelijck Graf van Eere toe-ge-eyghent aen synen Vader ende Broeder / Salomon * aen synen Vader David. Waer-en-boven is een derde reden dat de nakomende / aensiende Eer-Graven en heerlijcke Opschriften / souden sien beweghende exempelen van deughden / en krachtige op-wecksels tot dromigheydt / waer door alle ghenereuse gemoederen moeten werden genepght / en ghelyck als met een spoor aengeprickelt / om loffelycke voetstappen na te volgen. Het exempel dat van Julius Cæsar werdt verhaelt / is aenmerckens waerdigh / dat hy komende in den Tempel van Hercules / aldaer siende het Beeldt van Alexander de Groote, begon grootelycks te suchten / verfoeyende syne leuigheydt dat noch niets van hem gedenckwaerdighs was uyt-gevoert / op die selfde Jaren als Alexander de gantsche werelt al hadt bedwongen / 't welck sulck een stercke in-druck heeft ghegheven / en soodanighe kracht op syn ghemoedt gheplant / dat hy van die tijdt af aen on-ophoudelijck gheaspireert heeft na hoogher saecken / en geen occasie versuymt om eere in te leggen: * en dat vrome ofte dappere Mannen altijdt bysondere lust hebben gehadt / om Monumenten van eere te besoecken / aen te schouwen / en te considereren / syn by Strabo * en andere menighvuldige ghetuygenissen te vinden: Lucanus seydt ook van den selfde Julius Cæsar, en Dio Cassius, * van Octavius Augustus, dat sy Alexandri Magni Graf / met een singuliere drift en yver hebben besocht. Lucanus spreeckt aldus:

Tot hoedanige ooghmercken ende eynde.

* *Le Serre ibid.*

* *Gell. l. 10. c. 18.*

* *1 Mach. 13.*

* *Ioseph. lib. 7. antiq.*

Raer exempel van Iulius Cæsar in het sien van Eer-Beelden en Graven.

* *Fortius de Rat. Stud.*

* *Strabo, Geograph. l. 2.*

* *Dio l. 51.*

Effossum tumulis cupide descendit in antrum,
Illic pellæi proles vesana Philippi,
Felix prædo jacet terrarum vindice fato,
Raptus. *

* *Lucan. l. 10.*

En dese alle op-gemelte motiven en beweegh-redenen kennen elck in 't bysonder / en ook gesamentlijck concurrerende / in eene Se-

pulture gebonden werden / daerom seker Schryver seght: een Grafschrift hoort te gedencken, den naem ende stam van den overleden oprechtelijck, syn Vaderlandt ende qualiteyten sommierlijck, syn leven en deughden modestelijck, ende syn sterven Christelijck; eer stichtende tot exempel, dan ydel glorie. * Sulcks dese saecke behoorlijck geconsidereert dan meerder ghewicht dan 't gemeen ghevoelen is / waer van in dese Stadt verscheyde preuven ofte proef-stucken zyn te sien / meer dan in andere plaetsen; voor eerst in de uyterste middel-hoeck van het Choor deser Ouder Kercke / tegen aen de muyr is een heerlijcke Tombe / van den nopt-genoegh-gepresen Zee-Heldt Pieter Pietersz. Heyn, ter eere van syn dappere grootdadigheyt opgebouwt / zynde het Vedestael van swert Marmer van boven wat uytkomende / en de hoecken wat inwijckende / waer op staen vier af-staende Colommen / twee na het hoofts / en twee na het voeten-eynde / van het selve Marmer / gevoecht na de Dorische ordre / de Basimenten en Capiteels van wit Marmer / gelijck ook in dier-voeghe vier platte Pilasters achter teghen aen de muyr / ondersteunende met haer allen een swaer vierhant Pavelioen mede van swart Marmorsteen / van boven verheven met een vierkant Fronte-spies / waer in komt het Wapen van den Admirael / en ten weder-zyden op de hoeck-eynden / staet een Globe / ofte Hemel en Aerdt-kloot / in teycken dat desen manhaftighen Heldt in de Navigatie ofte Zee-vaert / en den loop der Sterren / als noodighe wetenschappen / voor een Opper-Zee-Voocht / grootelycks af-ghevaerdight was / te midde onder dit heerlijck overdeck / leydt het Beeldt van den Overledenen in volle Wapenen van wit Marmer op een Matras seer kunstigh nyt-ghehouden / hebbende syn linckerhandt op syn neven-staende Helmet rustende / en syn rechter nevens hem neder-leggende; achter tegen aen de muyr / tusschen de voornoemde Pilasters / staet in een wit Marmere Lyst / een swerte Doet-steene Tafel / waer in gulde Letteren als helder-stralende Sterren in de duystere nacht staen en flonckeren / nyt-maeckende een heerlijck Op-schrift / in de Latijnsche als een universele Tale / syn Glory-vallende daden vermeldende.

* Nederl. Herauld. pl 370.

Beschrijvinge van het Graf Pieter Heyn.

Sijn Opschrift.

DEO. OPT. MAX. ET ÆTERNÆ MEMORIÆ
Sacrum. lugete, fœderati mortuum, quem præclara in
Remp. hanc merita non sinunt esse mortalem.
PETRVS HEINIVS. Architalassus, Brasiliæ, mari
Mexicano, Lusitanis, Morinis, fatale nomen, hic jacet,
cui fortitudo Mortem, Mors vitam dedit.

DEL-

DELPHORVM Portu ſub ſeptentrione editus, natalis ſoli Famam, reportatis portu Matancæ, ad Occidentem opimis ſpoliis, gemino orbi intulit, parentum humilem ſortem animi magnitudine, & rerum geſtarum Gloria tranſcendens, non naſci ſemper Heroes docuit, ſed audendo fieri, per ineluctabiles fortunæ terra marique caſus numinis favore eluctatus, Indiam, Hiſpaniam, Flandriam, captivitatis ſuæ mox libertatis ac Victoriæ teſtes habuit, ſine temeritate intrepidus, ſine faſtu magnanimus, diſciplinæ navalis tenax non ſine ſeveritate, ut obſequii primum omnis patiens, ſic imperii poſtmodum omnis capax.

ANNO CIↃ. IↃC. XXIV. Præfecti vicem gerens, urbem Salvatoris in Braſilia inter primos exſcendens, luſitanis ereptum ivit. Aº. CIↃ. IↃC. XXVII. Claſſi præfectus naves hoſtium ſex & viginti, ſub ejuſdem urbis mœnibus, Stupendo facinore expugnavit, diripuit, exuſsit: alias inſuper tres, incredibili auſu, ad Maream inſulam aggreſſus, præmia Belli ſpectante hoſte abduxit. Aº. CIↃ. IↃC. XXVIII. Claſſem navium viginti, auro, argento, mercibuſque pretioſiſſimis gravem, ad cubæ littora felici occurſu offendens, feliciore Marte ſuperavit, & novus Argonauta, e nova novi orbis colchide, aureum Hiſpaniarum Regis vellus, Principibus Europæis formidabile, non in Græciam ſed fœderatorum terras, nullo hactenus exemplo, tranſvexit & ſocietati Occidentalis Indiæ immenſas opes, Hiſpano inopiam, Patriæ ſuæ robur, ſibi immortale decus paravit.

TANDEM.

MARIS Præfecturam quam foris meruerat, domi adeptus dum navali prælio cum Morinis decernit, navium hoſtiumque poſt cruentam pugnam victor, ipſe machina majore ictus, fatalem metam, ſine metu glorioſe adivit, ejus Famæ virtutiſque ergo.

EX. Ill. & præp. ordinum decreto rei maritimæ præfecti Senatores,

MON. HOC. POS.

Vixit Annos LI. *Mens.* VI. *Dies* XXIIII.

TO MEN ΘANEIN. OVK. AIΣXPON. AΛΛ. AIΣXPΩΣ ΘANEIN.

Sijn Wapen-Kas.

Boven deſe Tombe hanght de Wapen-kas van den Admirael/ ghebuilt met des Overleedens Wapen-Schilt / zynde een Vogel op een Heyningh beyde van ſable ofte ſwart op een gulden veldt / waer onder hanght den Wapen-Hoeck / aen welckers eene zyde de Gouverneurs Staf/ en aen d'ander zyde het Capiter zyn hangheude/ midtſgaders de Ijſere handtſchoenen en Ridderlycke Spooren/boven op de kas ſtaet ſijn Caſquet / en onder aen hanght de groote Houwbanier te met het volle Wapen/ en des Admiraliteyts Anckers daer achter; boven alle hangen dzie heele groote Scheeps-Vlaggen met Bourgonſche Cruyſſen / in den Jare 1628. weynigh dooz ſyn doodt verobert met de koſtelycke Silvere Vloot/dit zyn de Triumph en Zege-teekenen van ſoo grooten overwinninge/die hier tot een eeuwige gedachtenisſe en loffelyck aenſien van de heerlijcke daden en dapperheyt des Zee-Helts (dooz wiens kloeck beleyt de ſelve verkreghen zyn) ten toon hangen; welckers ſchzickelycke af-bzeucken der hooghmoedige Spaenſche Natie/hare nakomelingen na veele eeuwen noch ſullen beklagen/ en de Hollanders oneyndelyck hem bedancken/ſoo menigmael ſy daer aen gedencken/gelijck wy in de korte beſchzijvinge ſyns levens hier na noch nader ſullen hooren. Wyders aen't eynde van het Nooz̈der-Choor ſtaet een ſeer cierlycke Tombe ter gedachtenisſe van Jonck-Vzouwe Eliſabeth van Marnix Dochter van den vermaerden en Hoogh-geleerden Philippus van Marnix Heere van Sant-Aldegonde/ en Huys-Vzouwe van den Colonel Carel Morgan, die dit werck uyt liefde en mee-waerdigheyt doen maken heeft/ het is na de Corintiſche ordze/ het pedeſtal van ſwart Toet-ſteen alwaer in het midden dit Graf-ſchrift met goude Letteren geſchzeven ſtaet.

En verover. de Scheeps-Vlaggen.

Tombe van Jonck-Vrouwe Eliſabeth van Marnix.

Illuſtri ſerie longæque ab origine gentis
Morgani hic conjux Eliſabetha tegor.
Marnixi ſoboles, quod non neſcitur in orbe
Nomen, & invito tempore ſemper erit.
Virtutum ſatis eſt uni placuiſſe marito,
Quod pro me loquitur tam precioſus amor.

Hoedanigheyt van 't werck.

Dooz̈t is dit Pedeſtal overdeckt en rontſom ingeleyt met wit Marmere Platen / dooz̈ſtreept met roode aderen / gelijck al het wit Mar-

mer

mer-gen dit werck van dese rarigheydt is/ wederzydts het Op-schrift op de voorsz. in-ghelepde Platen zyn uytgehoude Beckenelen en Woodts-beenderen tusschen staende vergulde kooren-aderen / op dit Pedestal komen vier Colomnen / twee na het hooft en twee na het voeten-eynde/ welckers Schachten zyn Toet-steen / de Basemenen en Capiteels van 't voorsz. wit Marmer / seer cierlyck (gelyck voorgaens dit gheheele werck is) vergult/ hier op rust een Pavelioen / ten weder-zyden vierhant/ en in het midden met een boogh op-gaende/ mede van 't voorsz. wit Marmer/ van vooren heen vertoonende met vyf trappen / waer tusschen komt op een vierkante steen haer Edelheydts Wapen nevens dat van haer Man in een ronde krans besloten/ en haer vier eerste quartieren daer aen gebonden zynde / als Marnix, Ballieul, Americourt, Gryffer, op de bovenstrap eenen recht-op-sittende Eenhoorn als tenant, mede haer Wapen-teycken alleen en geseparceert houdende / zynde een silvere Bande met wederzydts een gouden Sterre op een Azure ofte blauw veldt / op de twee trappen daer nevens sitten op elck eenen Leeuw / en op de laetste twee Griffioenen / alle vier versien met Schilden die haer verdere vier quartieren gesamentlyck tot het getal van acht uyt-maken / als Spangen, Praet van Moerkerke, Serf, Povyves, zynde de eerste meest Henegouwsche / en onder de laetste eenige Engelsche of Schotsche edele Familien / onder dit Welfsel leydt het Beeldt van dese Edele Vrouwe/ gelyck als in een Wasschen Kleet/ van 't hooft tot de voeten / seer konstigh gemaeckt van wit Marmer op een Matras en een swaere Toet-steene Zarck/ gedragen van drie leggende Leeuwen wederom van wit vergult Marmer / rustende op het Pedestal voorsz/ de Cronie en handen van het Beeldt midtsgaders de voeten/ die mede naeckt zyn / zyn van Plaester op het doode lichaem afgegoten en uytnemende schoon en wel gemaeckt ; voor dit werck/ om van de schendige handen bevrydt te zyn/ staet een cierlyck hoogh Yser tralye-Heck met om-geboghen vergulde Yelien met punten voor uytsteeckende / waer buyten komt op den in-ganck van het Graf een blaeuwen Zarck boven aen met dese Letteren. Inganck van haer Graf.

D. O. M.

Elisabethæ Marnixiæ V. N. Philippi Marnixii S. Aldegondani F. Matronæ generosiss. uxori opt. castiss. matri pientiss. dulciss. Carolus Morgan Eques tribm.

C. P. L. P.

Het middelste ghedeelte van de Zarck is met haer en haer Mans Wapen / met de vier eerste quartieren wederom om-cinghelt zynde / beset / en onder aen in een ander compertement komt

deſe aen-ſpraeck van de daer onder begraven leggende Vrouwe.

Vixi ut vivis morieris ut ſum mortua, anno
CIↃ. IↃC. VIII. X. *feb. relicta filiola*
Patri, Anna Morgan.

Ten laetſte op de kant van de Zarck volght noch tot beſluyt deſe regel ſonder exceptie; dat het voor de gantſche werelt een onverbrekelijcke wet is/ geboren te werden/en te ſterven.

Lex univerſis eſt, quæ jubet naſci & mori.

Tombe van den Admiraal Tromp.

Aen deſe ſelfde Noord-zijde van het Choor komt noch een vierkante Capelle voorhene mede vermelt/ waer in nu te ſien is het heerlijcke Eer-Graf ter memorie van den wel-verdienden lof en glorieuſe daden van den vermaerden en Roem-ruchtbaren Admirael Maerten Harpertſz. Tromp, wiens dappere verrichtingen te groot en te veele om alhier te verhalen in de Hiſtorien te vinden zijn; dies oock alhier liever wilde ſwijgen dan weynigh daer van te ſpreecken / en met den Poeët Jooſt van Vondel * wel mach ſeggen / indien de penne koſt Cartouwe ſchoten gheven / en dat dan elck woordt gaf donderend gerucht/ ſoo mocht men eenighſints ſijn lof na waerde melden/ 't geen my althans ondoenlyck is; hy is/ na dat/ door ſoo veel duyſent groſſe Canon-kogels/ in 't midde en ghevaerlijckſte van de alvernielende en bloetgierigen Oorlogh/ altijdt ongeſchonde wonderlijck gheluckigh was gepaſſeert / eyndelijck door een onverwachte Muſquet-kogel voor het Hollandtſche Strandt ongeluckigh ter neder geveldt/ en naderhandt hier te Delft met behoorlijck Rouw-Pompe ſeer ſolemneljck begraven; ſijn Tombe is gheordonneert door den voortreffelijcken Bouw-konſtenaer Jacob van Campen, zynde de ſelvige ſtaende op een verheven Pedeſtal/ welckers Lijſt-werck onder en boven is van wit Marmer/ en het midden van Toet-ſteen/ komende het principaelſte van dit Pedeſtal van de muyr vierkant uytſtecken/ zynde van vooren met een wit Marmor-ſteene plaet ingeleyt/ waer op ſeer konſtigh is uytgehouden de laetſte Zee-Slagh van den overleden Heldt/ waer in hy oock geſneuvelt is/ de zijden na de muyr inwijckende/ ſijn verciert met Lauwer-kranſſen en Feſtons van Kinch-hoornen en Schelpen van wit Marmer/op het Pedeſtal leydt het Beeldt van den Zee-Vooght ſeer heerlijck en konſtigh in het volle Harnas/ ruſtende met het hooft op een Tromp of ſtuck Geſchut/ en het lichaem op een Roer van een Schip/ beneven oſte achter het Beeldt komt een groote vierkante witte Marmor-ſteen/ houdende in haer bovenſte gedeelte beſloten/ een Toet-ſteen/ kortelijck verhatende ſijn deughden/ manhaftigheden/ en eynde/ met deſe in-gheleyde goude Letteren.

** Vondel in ſeker Vers op de Slagh in Duyns 1639.*

Door wien en hoe de ſelfde geordonneert is.

ÆTER-

TOMBE VAN DEN ADMIRAEL MAERTEN TROMP.

TOMBE VAN DEN ADMIRAEL PIETER HEYN.

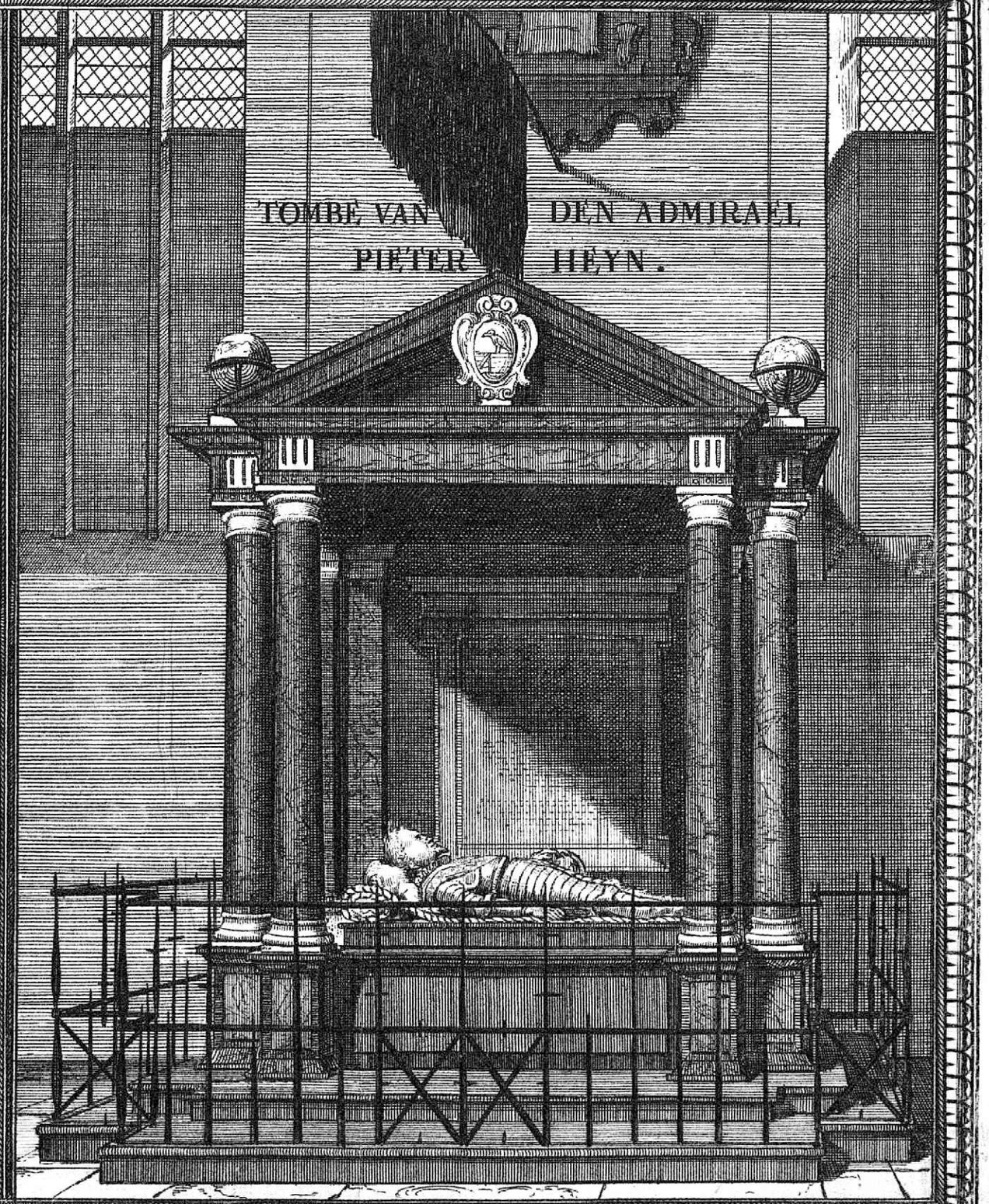

ÆTERNÆ MEMORIÆ

Qui Batavos, qui virtutem ac verum Laborem amas
lege ac luge.
Batavæ Gentis decus, virtutis Bellicæ fulmen, jacet, qui vivus
nunquam jacuit & imperatorem ſtantem mori debere
exemplo ſuo docuit, amor civium, hoſtium terror,
Oceani ſtupor.

MARTINVS HARPERTI TROMPIVS

Quo nomine plures continentur laudes, quam hic lapis capit. ſane
anguſtior ei, cui Schola Oriens & Occidens mare, materia
triumphorum univerſus orbis Theatrum, Gloriæ fuit, prædo-
num certa pernicies, Commercii felix aſſertor, familiaritate
utilis, non vilis, poſtquam nautas & milites durum genus
Paterno & cum efficacia benigno Rexit Imperio, poſt L.
prælia quorum Dux fuit aut pars magna, poſt inſignes
ſupra fidem Victorias, poſt ſummos infra meritum
honores, tandem Bello Anglico tantum non victor
certe invictus X. *Aug. An. Æræ Chriſtianæ*
CIↃ IↃC LIII. *Æt.* LVI. *vivere*
ac vincere deſiet.

Fœderati Belgii Patres
Heroi optime merito
M. P.

Verder beſchrijvinge van deſe Tombe.

Onder deſe heerlijcke Inſcriptie/zyn op de voorſz. witte Marmorſteen / zynde Baſſereleve, verſcheyde kinderkens uyt-ghehouden/ voor eerſt nevens het Beeldt van den Admirael/in het midden komen twee kinderen / welckers eene houdt het Wapen van de Ho: Mog: Heeren Staten Generael / den andere dat van de Gz: Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt / benevens aen de eene zyde en voor haer hebbende/eenige Heyer-Hamers en Bylen/ Spiesſen/antijckſche Schilden en verſcheyde Lompeynſche krijghs-Geweer/ aen de ſlincker-zyde na het voeten-eynde van den Admirael / komt een Helmet met Plumaedgie op een ſluck Gheſchut buyten uyt ſteecken/ boven deſe Wapens voorſz. komt een vliegendt kindt een

Scheeps-

Scheeps-kroon te houden / waer boven noch een / in een roſiecken met uyt-geſtrecktе narmen dit rijck-ſinnigh Vers vertoont.

Vrbs phœbi cineres jactat, ſed currus honores
Ingreditur, quoties egreditur que mari.

Noch eenige andere kinderen ſiet men hier rondtſom ſwevende/ met Baſuynen en Fleuyten geluyt ſchynende te maken/ waer boven komt het eerſte Op-ſchrift voorſz/ ten weder-zyde van dit Baſſereleve, komen Toet-ſteene recht-ſtaende-naeckten (ſoo als men die noemt met de termen van de Bouw-kunſt) zynde gheliyck als platte Pilaſters / tuſſchen twee vierendeelen van roodt Warmere Colommen / welckers Baſementen en Capiteels van wit Warmer zyn na de Corintiſche ordre / deſe recht-ſtaende-naeckten zyn behangen met Tropheen van beelderhande Romeyuſch Wapen-tuygh van wit Warmer / waer boven dwers over al het voorſz. werck heen / komt een ſware wit Warmere Lyſt / daer het volle Wapen van den Admirael uyt wit Warmer deftigh uyt-gehouden op ſtaende is / 't welck hem aldereerſt vanden Koninck van Vranckryk Louis XIII. met ſeer groote eere Adelijck gegeven wiert/ſo als hy in't Jaer 1639. over de vermaerde Slag in Duyns triumpheerde / van welcke tijdt af aen hy ooch onder de voorluchtighe ordre der Edelen wierdt begrepen / uyt des Koninghs naem is in't bovenſte gedeelte van ſyn Wapen (gelijck men wat hooger in den Wapen-kas/ midtſgaders de Rouw-baniere met hare behoorlijcke onderſcheyde Coleuren noch bequamelijcker kan ſien) een guldе Leuw op een Azure veldt / waer by den Cardinael Armandus de Richelieu, wat lager heeft by-gevoeght een chevron de gueules ofte rooden Kieper / gelijckenende twee balcken tegen malkanderen op-ſtaende / in forme van een open Paſſer / ende dit op een ſilvere grondt / gelijck als mede een antijcks Schip van ſabel ofte ſwart / van wegen de Stadt Parijs, onder de Kieper ſich vertoonende; aen welcke Wapenen den Koninck van Groot Brittangien Carolus de eerſte, (boven dien dat hy't Swaert van den Admirael Pennington uyt de ſchede trock / en na de gewoonlijcke wyſe / deſen onſen Zee-Ridder met de Ridderlijcke waerdigheydt heeft verciert) op beyde de zyden een recht op-ſtaende Gryphioen heeft gevoeght/ om welckers hals een guldеn Bandt is / daer aen yder een Wapen-ſchildeken is draghende / waer in uyt-gebeeldt zyn de roode met de witte Roos / mede in een ſilvere grondt / tot een teycken van de vereeninge van't Huys van Jorcke ende Lancaſter.* Boven op tot Cimier ofte Helm-teycken komt noch een guldе Leuw / als het principaelſte ſtuck uyt het Wapen genomen / van achteren komen de Anckers van de Admiraliteyt kruys-wijs over malkander aen de hoecken van het Schilt uyt-ſteken; ſulcks dat dit Wapen ſeer heerlijck en van groote waerde is / als waer toe Koninghen en Vorſten hier

Vyt-leggинge van ſijn Wapen.

* *Ge-extraheert uyt een Lijck oratie gedaen door Ant. Thyſius, Prof. Lugd. Batav.*

hare

hare teyckenen van Majesteyt gelijck als hebben t'samen gevoeght/ en onder een vermenght. Weder-zydts dit magnifijcke uyt-gehoude Wapen komt een Triton ofte naeckte Zee-man / seer fraey gevlocht hoende groote fortsen met blasen op Zee hoornen / om haer lijf zyn sy behangen met Mos / Schelpen / en dierghelijcke Zee-gewasch/ hebbende yder vier vissige Wiecken op haer rugge / en een Dolfijn nevens haer de uyterste hoecken van het werck besluytende; al het Beeldt-werck aen dese Tombe komende / is ghemaeckt door Rombout Verhulst, en het Lijst-werck / Tropheen / midtsgaders Zee-Slagh onder aen door eenen de Keyser, buyten om komt tot preservatie en beschermingh van het selfde / een massijf Heck van Ysere Boorn-stocken recht op-staende seer curieus gesmeet/boven aen malkander gebonden met een Ysere staef daer de punten door-steecken. Op dit Marmere Graf / en ter eere van den dapperen Heldt heeft den Hollandtschen Poeët noch dese Versen toe-gepast:

By wat Meesters het werck gemaeckt.

Vers van Vondel aen dese Tombe gedediceert.

Hier rust de Zee-Held Tromp de dappere beschermer
Der Zee-vaert en de Zee; ten dienst van 't vrye land,
Dat 's mans gedachtenis bewaert in 't konstigh marmer
Soo levendigh gelijck hy stirf voor 't Hollands strand,
Beluyd met moord-geschrey en donderen van Kartouwen
Daer Groot Brittanje in brand, al 't water viel te kleen,
Hy heeft zich zelv' in 't hart der Burgren uyt gehouwen,
Dat beeld verduert de pracht van graf en marmer steen.

J. v. Vondel.

Het voor van het Schip / daer het principale Beeldt is op leggende / als mede den Tromp van het Geschut ('t welck oock eens deels op syn Naem kan gealludeert werden) en ander by-werck / zyn alle hen-teeckenen de qualiteyt en gelegenthepdt van de Persoon aenwijsende / soo oock plegen de Griecken hare Sepulturen te vercieren en op te toyen met teeckenen van Konsten en Geffeningen des af-lijvigens / Elpenor versocht aen Ulisses, dat hy hem een Graf makende / 't selve soude vercieren met een Scheeps Riem / gelijck men by Homerum leest / den welcke Virgilius * na-volgende / in de begraeffenisse van den Trompetter Misenus seydt:

Applicatie van de vercierselen des Graven.

* *Virgil. l. 6. Æneid.*

At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro remumque tubamque.

maer insonderheydt munt hier uyt de Scheeps Croon / die men boven de Vorstelijcke Croon van hare Ed. Ho. Mog. ende Graefflijcke Croon van hare Ed. Gro. Mog. Wapenen siet / dese hebben de oude Romeynen / die altijdt seer eergierigh en tot glory gheneghen waren / gepractiseert / want om de gemoederen van haer volck tot no-

En sonderlinge van de Scheeps Croon.

ble actien meer ende meer te verwecken, verordonneerden *Trophea*, *Arcus triumphales*, *laureatas literas*; midtsgaders Croonen van verscheyde stoffen, fatsoenen ende namen, na die gelegentheden van de verdiensten, de namen waren: *Corona obsidionalis*, *Triumphalis*, *Ovalis*, *Corona Civica*, *Corona Muralis*, *Corona Navalis*, ende *Corona Castrensis*;* en ten opsichte van ons Landt aldermeest in de Zee-macht bestaet / en ons welvaren daer door werdt gheconserveert / ons aen de byzyheydt van de Zee ten hooghste en aldermeest gelegen zynde / verdient de *Corona Navalis*, dat is Scheeps Croon / hier te Lande wel een van de eerste plaetse; sy was gefourneert van voorstevens en Snuten van Schepen / aldus van den Nederlandtschen Herauld na haer stoffe en gelegenthevdt van verdiensten beschreven werdende: van ghelijcke stoffe (seydt hy / te weten gout) was de *Corona Navalis*, de welcke vereert wierde aen die ghene, die alder-eerst enterde eenigh Schip van den vyandt. Ende dese Croon accepteerde Marcus Varro, de welcke hem gepresenteert wierde van Pompeio, in den strijdt van de Zee-roovers: van gelijcke Marcus Agrippa: ende Sylla, van Octavi; midtsgaders vele anderen.* Noch is op het Choor van dese Oude Kercke begraven een ander Heldt / namentlijck den Edelen Manhaftighen Jonck-Heer Arent van Duvenvoorde de welcke na dat hy als Volintair ofte byzwillige menighmael ten dienste van het Vaderlandt syn leven hadt op-gheoffert / een Colonels plaets bedient / verscheyde Frontieren en Forten / waer onder ook s'Graven-weert, gegouverneert / eyndelijck in de strenge en langdurige belegeringe van Oostende / in den Jare 1602. ongeluckigh aen de Pest overleden is / en eenighe tijdt daer na alhier op het Middel-Choor ghetransporteert en ter aerde bestelt / behalven syn Wapen-kas (na tijdts gelegenthevdt gestoffeert / en ontrent boven den Trouw-stoel hangende / de Guidon ofte Cornette met de slagh van 't Kruyt-Huys daer af geraeckt zynde) boven syn Graf een groote blauwe Zarck hebbende met een treffelijcke Inscriptie voorsien / de welcke / vermidts door oudtheydt en synighevdt van de Letteren gantsch begint uyt te slijten (als wel in de meeste passagie van het Choor gelegen) op dat niet by meerder verloop des tijdts gantschelijck uyt de memorie soude ghevaecken / wel noodigh wesen sal ter gedachtenisse van dien vromen Heldt (die wel een langh en danckbaer geheugen heeft verdient) alhier in de beschryvinge deser Kercke te insereren.

* *Nederl. Herauld f 29. n. 3. ex Aul. Gellio, lib 5. c. 6.*

* *Ibid. fol. 32.*

Graf van Jonck-Heer Arent van Duvenvoorde.

Sijn Opschrift.

EPITAPHIUM.

Nobiliss. & magnanimi Herois Arnoldi Duvenvordii Tribuni militum, diversorum oppidorum & munitionum olim Gubernatoris pro Deo & Patria fidissimi & pientissimi.

Siste

Siſte gradum tu qui tranſis meritoque ſepulchrum hoc
Aſpice, ut inquiras quis hic eſt,
Ille à quo potuit virtutem diſcere virtus,
Cui comes & pietas & fides,
Vivere cui decus in Chriſto, cui pro grege Chriſti
Dulce fuit bellum, & mors ipſa.
Scire cupis quis ſit, jacet hic Duvenvordius ille
Nobilis Arnoldus Batavorum decus,
Heu rapuit quem peſtis atrox Oſtendaque ſæva
Felix nam Deus ipſum ſuſcipit;
Rara avis in terris nigroque ſimillima cygno
Magnus erat pietate & Marte.

OBIIT Aº. CIↃ. IↃ. C. II. IV. NON. JVN.

En verder Eer-teecke-nen.

Boven dit Op-ſchrift / is uyt-gebeeldt zyn Wapen tuſſchen twee oudt-vermaerde Helden Hector en Achilles, zynde het Wapen drie wasſchende Manen van ſabel in een gulden veldt / hebbende voor cimier twee Meulen-wiecken boven uyt den Helm en timbre uyt-komende / waer achter boven uyt verſchynt de Faem met Lauwer-krans en Vasuyne voorſien. Behalven een groot getal van Wapen-kaſſen / welckers eenige met Bande-rollen / Wapen-rocken / Kapiers / Spooren yſere Handtſchoenen en anders naer qualiteyten van Perſoonen en conjuncture van tyden / zyn pronckende / zyn hier en daer aen de muyr en pylaren noch eenige Monumenten en gedachtenisſen die de Kerck vercieren / waer onder ook eenige voor verſtandige oogen / ten deele of in 't geheel ſeer curieus en net zyn / als daer is voor eerſt na den ouderdom te reeckenen op het Choor teghen aen het Comptoir van de Heeren Kerck-Meeſteren / het ghedenck ende Graf-ſchrift 't welck de Heer Jacob vander Duſſen, in ſyn leven Burgemeeſter deſer Stadt / midtsgaders Hoogh-Heem-Raedt van Delft-landt / Heere in Heren-Carſpel / Calverdyck / Pirrhoon / &c. doen ſtellen heeft voor hem ſelve / ſyn Huys-Vrouwen / Kinderen en Swagers / in den Jare 1614. Daer aen volght ontrent het Graf van den Admirael Heyn / een Graf-ſchrift 't welck de Heer Frans Meerman, in ſyn leven Burgemeeſter deſer Stadt / ter ghedachtenisſe van ſyn waerde Huys-Vrouwe Maria de By, hy ſomme van een droevige aenſpraeck tot d'overledene / in Nederduytſche Poeſy / doen ſtellen heeft / in 't Jaer 1622. Daer na is teghen over het voorſz Comptoir van de H. H. Kerck-Meeſteren / voor de Heer Jan van Lodenſteyn, eertyds Burgemeeſter deſer Stadt / midtsgaders des

Verſcheyde Marmere en andere ſteene uytgehoude Graf-ſchriften aen de muyrages geſtelt.

ſelfs Huys-Vrouwe Maria van Bleyſwijck, in den Jare 1644. een Gedenck-teecken verſorght by haer eenighſte Soon Mr. Everard van Lodenſteyn, Burgemeeſter deſer Stadt. Eenighe Jaren daer na heeft de Heer Gerard Welhouck, in ſyn leven Burgemeeſter deſer Stad/als mede Bewind-hebber van de Oost-Indiſche Compagnie/ voor hem ſelve/ ende ſyn af-geſtorvene Huys-Vrouwe Maria Jans dr. van Lodenſteyn, mitſgaders ſyn Huys-Vrouwe noch in levende lyve/ en als nu na-ghelate Weduwe/ en ſyne deſcendenten/ een Graf-kelder en Epitaphie doen maecken ontrent de Tombe van den Admirael Tromp. En laeſtelijck is/ niet verre daer van daen/ in den Jare 1661. een Monument toe-ge-eyghent aen de Heer Jacob Delff, in ſyn leve Raedt ende Veertigh/ mitſgaders Haven-Meeſter deſer Stadt/ by ſyn waerde na-gelate Weduwe Anna Hoogenhoeck Abrahams dr. Voorts is noch in de Kerck ten Suyd-Weſten aen een Pylaer een Gedenck-ſchrift op-gerecht/ ter memorie van Clara van Sparenwoude, ſterf 1615. eertyds Huys-Vrouwe van Mr. Arent van der Meer, in ſyn leven Hooge-Heem-Raedt van Delf-landt/ Raedt ende Secretaris deſer Stadt. Ende dit zyn de tegenwoordighe verciersels deſer Kercke/ die de plaetſe van de voorgaende Superſtitien hebben in-genomen. De rampen en onghevallen die dit oude Gebouw door het noodt-lot van de ſortuyn nevens alle wereltſche saecken is onderworpen gheweest/ zyn voor ſoo veel my de oude en nieuwe Schriften/ daer van overigh zynde/ hebben geopenbaert/ voorhenen verhaelt/ of ten minſte te kennen ghegheven/ maer noch onlanghs heeft ſy ſoo avontuerlycken hazard uyt-geſtaen/ als ſy oyt ten uyterſte lyden kost/ om niet ten gronde toe verdelght te werden/ want in een gevaerlijck tempeest en onweder/ dat veele ſware Dycken door-ſtack en berſten dede/ ſloegh een Donder-vyer aen de Noordelijckſte Wyſer het houdt-werck in brandt/ 't welck ten ware door eenige jonge Mannen niet aenſtonts gewaer gewordeu was geweest/ en verbolghens met een grooten yver gheluckelijck ghebluſt/ voorwaer het ongeluck was geſchapen/ en het liet ſich al dreyghende aenſien/ om voor het minſte een groot gedeelte van de goede Stadt ten verderf te rucken/ op welcke tijdts ghelegenthepdt/ Dominus Volkerus ab Oosterwijck, Bedienaer des Godtdelijcken Woordts binnen deſe Stadt/ deſe Verſen heeft geappliceert.

Periculeuſe brandt in den Toorn ten tijde van een gruwelijcke ſtorm.

Trouw-hertighe Waerſchouwinge aen de Borgery van

D E L F T.

Over het Donder-Vyer, gevallen tuſſchen de Wijſer van de Oude Kercks-Tooren, (doch geluckigh uyt-gebluſt.)

Op den 5. December 1665.

GOdt heeft in ſijnen ſwaren tooren,
Ontſteken uwen ſwaren Tooren,

Als

Als 't Donder-vuyr viel in de Wijser;
Dat was geseyt, ô Stadt! wort wijser,
En brandt in meerder Geest, en Yver,
Eer ick ontsteeck in swaerder Yver,
En u eer langh sal weder-varen
(Ten zy g'u stubbigh quaet laet varen)
't Geen thienmael droeviger sal wesen,
Dat is, eer ick mijn vriend'lick Wesen
Af-treck van uwe soete Woningh,
En kiese my een and're woningh,
Daer 't Volck sal vliegen als de Harten,
En dienen my met gantscher harten;
Ja dancken steets voor 't Hemelsch Goede,
Dat ick haer schencken sal ten goede;
't Geen ghy onwaerdelijck verachtet,
En al te slecht en nietigh achtet.
Maer als gy 't dan aldus sult maecken,
Dat ick in gramschap my op maecke
Om tegen u te trêên in Rechten,
Wat sult gy dan (segt doch!) uyt-rechten?
Gy sult dan eeuwigh, eeuwigh, treuren,
En niemant die u sal betreuren.

Vol: ab Oosterwijck.

Met welcke regelen dit oude Gebouw besluytende / ober-gaen tot SINT URSULEN ofte NIEUWE Parochy KERCKE, de welcke boor vreemdigheden en Miraculen han oudts oock aller weghen seer fameus en ruchtbaer is gheweest / als hebbende (gelijck onse Boor-Ouderen / levende in een verduysterde Eeuwe / ons schriftelijck tot verwonderinge hebben naer-gelaten) selfs hare eerste en fundamentele oorspronck uyt een miraculeuse en wonderbaerlijcke saecke ghenomen / te weten / als dat ober 't eynde van het Marckt-belt / 't welck (gelijck sommige aenteeckeninghen houden) oock een Riet-tuyn plagh te wesen / ende boor al de plaetse daer het gherecht van de Justitie stont / daer men de delinquanten selfs met vier en swaert pleegh te straffen / wel dertigh Jaren lanck alle Jaren op een gesette tijdt in de lucht sich soude vertoont hebben / aen sommige gespecificeerde Religieusen seeckere verschijninge ofte ghesichtspooch / tot een teechen en aenwijsinghe dat op die plaetse een Kerck moste ghesticht werden / ghelijck in de oude aen-teeckeninghen der Miraculen deser Kercke / onlanghs bp mp bekomen / boor aen tot een in-leydingh alles klaer en ampel werdt verhaelt in volghende boge.

Beschrijvinge van de Nieuwe Kerck.

Haer oorspronck uyt een visioen ofte toongesichte.

Van der maniere des wonderlijcke openbaringe ende oorſpronck des Nieuwe Goodts-Huys, hoe dat by ſonderlinge groote Teyckenen ende Miraculen van Gode ende Marie hier gheopenbaert, vertoont en verkoren is te ſtichten.

Verhael van den Heremyt geheten Broeder Symon hier te Delft verkeerende.

IN den Name Jeſu Chriſti en zyner gebenedyde Moeder Maria Amen. Condt en kennelijck ſy allen menſchen, dat ontrent den Jaere ons Heere 1350. verkeerde hier te Delft onder den ghemeenen volcke een guet man gebooren hier wt den Lande, ende leyde een ſtrengelijck Heremytelijck leven gaende in wolle, ſonder lyne gewaet, biddende zyn broot, ſelden onder huyſdack ſlapende, mer in ſijnder ſchuyre in 't ſtroo, ende by wylen beſyden onder ſommige huyſen, alſoo hy anders geen leven en begeerde, ende ſtrafte dickwils den menichte van haeren ſondigen leve, ende door ſijn geeſtelijck ſtrenge leven (hoe-wel hy geen oorden en hadde) nochtans wordt hy daerom onder het volck Breuder Symon geheten; deſe Breuder Symon is op een tijdt als dincxdaegs voer onſer vrouwe Lichtmis, in 't Jaer 1351. ghevonden in den dagenraet, ſittende int ſtroo voor Claes Avemans Doer an de Noord-zijde vant Martvelt, ende lagh devotelijck op ſijn knien met opgeſtreckte armen ende handen zeer oetmoedich en neerſtich ſiende ten Hemel: Dit merckende ſommige met neer-geſlagen oogen van die daer voor-by-gingen, hebben hem verwonderende aengeſien ſonder ſpreecken om hem in ſijne veurige contemplatie niet te beletten, zoe gevielt dat Andries de pelsmaecker die daer ontrent woende, heeft ſijn jongen knaep geheten Jan kol een ſtuck eeten gegeven, bevelende hem dat hyt breuder ſymon brengen ſoude: als Jan Kol voorſz. gecomen is by Breuder Symon, ende hem vant in ſulcker contemplatie, heeft hy hem nochtans aengeſproecken onverſaecht, ſeggende lieve Breuder hoe iſt met u? Breuder Symon dees Jonghelinck aenſiende, heeft hem daer nae naerſtelijck aenghetoghen, ende heeft hem boven ten Hemelwaert geweſen in den Ooſt, ende over deſen voorſz. mertvelt, ſeggende O myn uytverkooren live vriendt en ſiedtdy niet den Hemel open, ende daer in een goude Kerck, in welcke Kerck Maria die Moeder en Maget Godts ſtaet, ende heeft daer haer woenſtadt in begrepen? Deſe voorſz. Jan zyne oogen opgeloocken hebbende, en ten Hemelwaert ſiende daer hem Breur Symon wijſde is op zyn knien gevallen, ende heeft ſeer volkomelijcken geſien, deſe goude Kerck ende voert alle die andere teyckenen die hem Breur Symon daer wijſde, ende Jan is terſtondt daer nae opgeſtaen met groote verſchrickinge, verwonderende hem ſeer van dien viſioen, ende is van Breur Symon afgegaen, overleggende dit dagelijcks daer na dickwils in zyn memorie. Deſe voorſz. Breuder Symon is onlanghs daer na gheſtorven, maer Jan Kol die doe mer xv. off xvi. jaer oudt was, is na tot ſchoonder outheyt gecomen, ende welvaerende, ende ſterff ontrent den Jaere onſes Heere M. c.c.c.c. xxx. alſoe datter ontrent den Jaere M. c.c.c.c. xc. men-

De welcke het Viſioen alder-eerſt gewaer geworden zijnde, in des ſelfs contemplatie op een vreemde wijſe op 't Marckt-velt gevonden wert.

Sulcks oock aen wijſende een Pelſemakers Jonge.

Die het ſelfde van gelijcke ſagh met groote verbaeſtheyt.

En na veele Jaren noch vertelde.

NIEUWE, wel-eer S^t. URSUL's. KERCK.

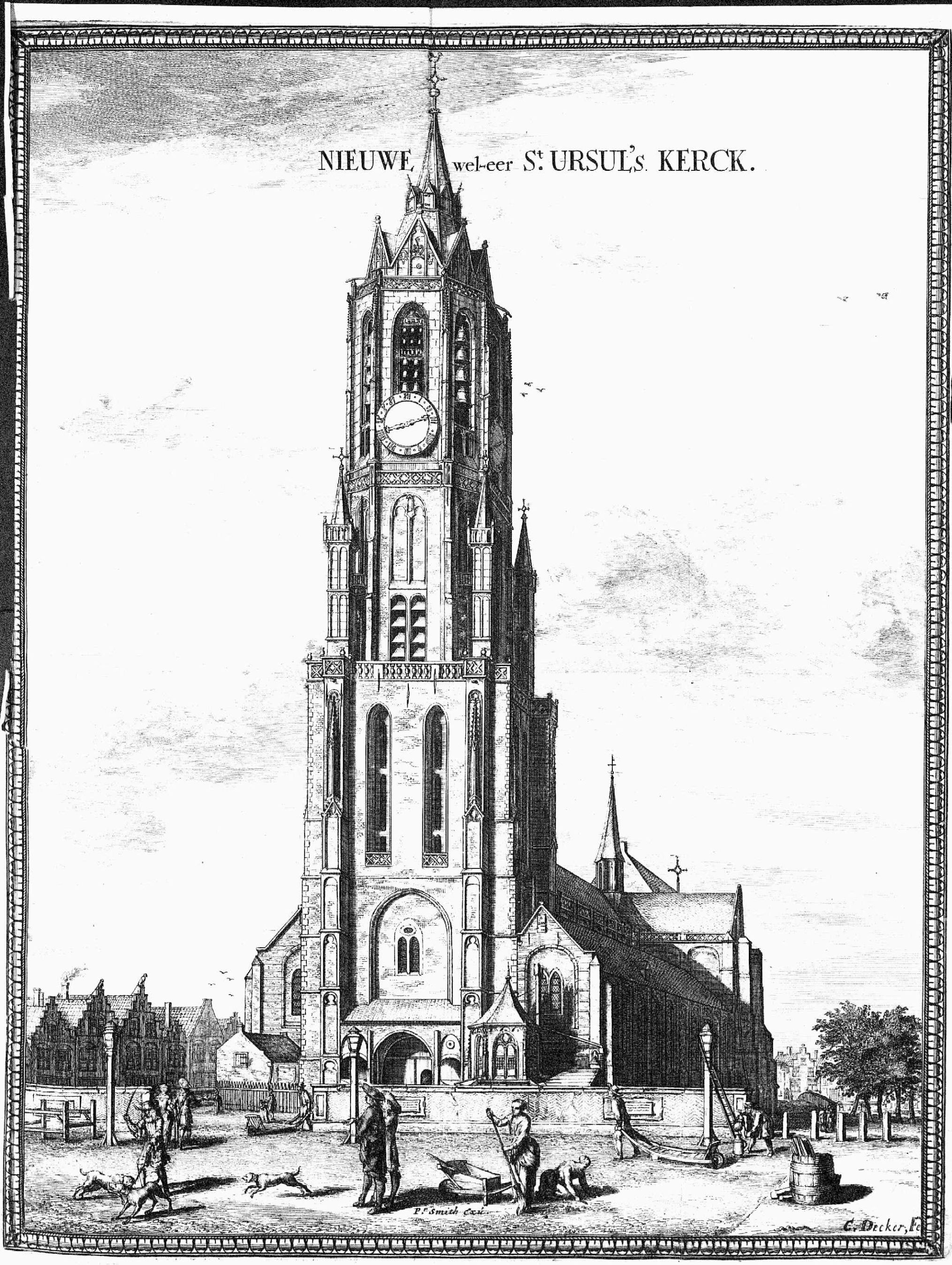

menſchen binnen Delft geleeft hebben, die voortijdts dickmaels met hem hebben gheſproocken, ende deſe voorſz. Jan Kol heeft jaerlijcx voortan altoos ter ſelver voorſz. tijdt geſien wedercomende vanden Hemel uyte plaetſe daer hem Breuder Symon geweſen hadde, een ſchoon licht ende klaerheydt, recht oit gheweeſt hadde een ſchoen barnende Kaerſſe, ende heeft nederghedaelt tot die plaetſe daer nu dit waerdighe Goodts-Huys ſtaet ende gheſticht is, ende is aldaer gebleven, ſtaende ontrent vier voeten boven der aerde Ende deſe klaerheyt ende viſioen geſchiede ontrent xxx. Jaren langh ter tijd toe dat dit tegenwoordighe Godts-Huys gewyt was, en daer na en ſag ment niet meer, ende deſe plaetſe was op die tijdt ende daer voor verworpen ende verſmaet geweeſt vander gemeente van Delft, overmidts dat men daer ghewoonlijck was overdadige menſchen te rechten, te onthoofden ende te verbranden. Binnen deſe voorſz. xxx. Jaren deſer openbaringe des voorſz. viſioens woende mede hier binnen Delft op den Bagijn-hoff twie ſonderlinge devote Bagynen die daer leeffde in grooter veuricheyt tot Gode, als Geertruyt van Ooſten, die binnen drie Jaren voor d'eerſte openbaringe ontfinck in haer zyde, handen en voeten die ghebenedide wonden ons Heere, ende hadde menige vurige contemplatie ende viſioenen onder andere mede hier van deſer Kercke, als ſy haren Biecht-vader Heer Claes van Hodenpijl dickmael te kennen gaff. Voert woende daer een weduwe Edel van geſlachte Jonck-vrouw Catharyna van Koudenhove, ende hadde haer aldaer begeven om goode, gelijck geſchie, in eenicheyt te dienen, alſoo dat ſy dickmael twee off drie dagen langh in heur Camer in beedinge was dat zyen att noch en dronck, en naederhandt uyt haer Camer komende, ſcheen haer aenſicht als een Engel, ende ſy was ſeer ootmoedich van herten, ende in hare manieren van buyten, en ſonderlinge inden habite; zy ſach dickwils die klaerheyt binnen deſe xxx. Jaren over de voorſz. plaetſe als ſy heur Biecht-vader den eerbaren Heer Jacob Jan wel te kennen gaff en naer andere menſchen. Die fame van deſe openbaringe en klaerheyt des viſioens die altoes Jaerlijcx binnen deſe xxx. Jaren geſchiede, is ſoo langer ſoo meer int leſte gecomen onder de gemeene volcken van Delft; alſoo datter veel goede menſchen van Gode vurichlijck toe verweckt zijn, en begeerden daer toe te helpen dat men daer een Godts-Huys ter eeren Godts ende Maria zynre lieve Moeder ſtichten wilde: Soo is 't geſchiet by conſent der Burgemeeſteren ende Raden der Stede van Delft, dat men daer toe geordonneert heeft eerbare mannen die ſouden gaen alle de Steden van Delft door, tot den geenen die des vermochten, om te vergaderen eenige aelmiſſe daer men op deſe plaetſe een Godts-Huys mede ſtichten mochte: Deſe goede mannen aldus die aelmiſſe vergaderende door die Stede van Delft hebben gevonden ſeer veel vurige menſchen, die mildelijck tot ter ſtichtinge des Godts-Huys gegeven hebben, ende zyn ten laeſten mede gecomen tot Jonck-vrouw Catryn van Coudenhove voorſz. ende hebben haer geſeyt hoe ſy met helpe van goede menſchen een Godts-Huys

Oock Iaerlijcks ter ſelver tijdt en plaetſe noch eenigh uyt den Hemel nederdalende licht geſien hadden, ter tijdt toe aldaer een Kerck gebouwt en ingewyt was.

Hoedanigheydt van de plaetſe voor al-eer de Kerck daer ſtont.

Twee Maegden van 't oude Begyn-hof, die 't voorſz. viſioen mede hebben geſien, welckers eerſte haer leven hier na noch ſal werden beſchreven.

Yver en drift van de gemeente was de bewegende oorſaeck tot het ſtichten van een Kercke op deſe plaets.

Waer toe een Collecte wert geordonneert.

Die geenſints onvruchtbaer wert bevon-

den, daer in nytmuntende de liberaelheyt van ſekergenominеerde Religieuſe.

Huys gaerne ſtichten ſouden ter eeren Godts en Maria ſyn lieve Moeder op die verſmadelijcke plaetſe t'eynde den Mertvelt daermen Juſtitie gemeenlijck dede, ende begeerende off zy haer de hulpelijcke handt daer toe reycken wilde: Ende Jonck-vrouw Cathryna antwoorde met hertelijcke begeerte, dat zy van ſtonden aen daer toe geven wilde (als zy dede in ghereden gelde) thien oude goude ſchilden. Want ſy wel bevoelde, dat het viſioen dat ſy geſien hadde over deſe ſelve plaetſe, ſonderlinge van Gode daer toe verkoren ende voorſien was om ſijn heylighe lyden ende zynere lieve Moeder Maria daer in ge-eert ende ghedient te werden. Deſe goede mannen die deſe aelmiſſe aldus vergaderde, hebben hem verwondert van der miltheydt der ghemeente int geven tot deſe Godts-huyſe, en hebben van ſtonden aen beſteet by conſent des Raedts der Stede van Delft, een houten Kerck te maken, welcke Kercke terſtont opgerecht ende geſet word int Jaer ons Heere M. C.C.C. LXXXI. in den Herfſt, ende is te met toebereyt alſoo dat zy daer na op onſer lieve vrouwe renuntiatio in de vaſte gewyt word tot een prochie Kerck met drie autaren, een midde ende d'andere twee aen elcke ſijde, met een Kerck-hove rondtomme deſer Kercke: ende dit dede Biſſchop Volkerus, die vanden Paus Urbanus de VI. tot Utrecht geſet was als Suffragaen, overmits twiſt die geweeſt was in den Biſdom van Utrecht, tuſſchen twee Biſſchoppen Arnoldus van Hoorn, en Florentinus van Weenen, die hen elx hielden voor Biſſchop van Utrecht, ende deſe Volckerus voorſz. gaff der Kercke inder wydinge veel gratie ende aff-laten, die van Frederico (noch eyndelijck na der doodt van Florentinus voornoemt, het Biſdom vredelijck beſittende) geconfirmeert worde: voort inden ſtichtinge ende begintſel der Kercke worden aen de ſelve ſchoone gratie ende aff-laten gegeven vanden Paus Urbanus de VI. ende daer na van Bonifacius den IX. daer aen volgende, ende noch daer na van andere Pauſen en Cardinalen, midtſgaders Biſſchoppen van Utrecht, alſoo dat dit voorſz. Godts-huys ſeer ſchoon begaeft is, met gratie ende aff-laten als men by de Brieven ende Bullen daer aff leggende onder de Kerck-meeſters bevindt.

Voor de ontfangene Aelmiſſen wert voor eerſt een houte Kerck getimmert, en oock voor een Parochy-Kercke ingewyt.

Door een Suffragaen ofte Wy-Biſſchop, die van den Paus geſtelt was, ter oorſake van tweeſpalt en oneenigheyt in het Biſdom, middelerwijl deſe Kerck veel beneficien verkrijgende.

Vanden Beelde der Noot Goodts.

Voorts ſal men weten, tgeen men oock niet en behoort te verſwijgen, Inden voorſz. tijdt als men dit Godts-huys eerſt begon te decken en boven dicht te maecken, ſoo iſſer gevallen een merckelijck teyckent, ende miracul, namentlijck dat hier te Delft wilde door-paſſeren een konſtenaer ende Meeſter met eenigerhande Beelde-werck, dat hy ter Jaermarct wilde brengen tot Antwerpen, ofte te Brugge, ſonderlinge met hem brengende een Beeldt van onſer Lieve Vrouwe inder Noodt, alſoo zy onder den Cruyſe ſat droeffelijck met haren ghebenedyden Kinde op haren ſchoot leggende. Deſe Meeſter vermits kenniſſe die hy aen een goeden vrundt hier binnen woonende hadde, ſoo wilde hy niet voort paſſe-

Verder Relaes van het eerſte en miraculeuſe Beeld in deſe Kercke.

Figure van het Beeldt.

By wat occaſie 't ſelfde hier bekomen is.

paſſeren eer hy ſijnen vrundt geſproocken ende verſocht hadde, welcken vrund deſen Meeſter goedelijck getouſt ende inſtantelijck gebeden heeft, om aldaer tot ſijnen Huyſe te vernachten, en dan alſoo des anderendaechs voort te reyſen, 't geen deſen meeſter eyndelijck conſenteerde ende heeft ſijn werck ende Beelden voorſz. uyt den Schepe daer ten huyſe doen dragen. Deſe ſijne vrundt woonde hier aen de Volders-graft vier ofte vijff huyſen vande plaetſe daer namaels het oude Man-huys geſticht ende ghefondeert is; Dit vernemende, die goede mannen die de ſorge van deſe Goods-Huys te timmeren bevolen was, ſoo ſijn zy gecomen ten huyſe daer dit voorſz. Beeldt van Maria ſtondt, en hebben den Meeſter ghevraecht off hy 't verkoopen wilde, hy antwoorde dat het hem veyl was, en heeft het de goede mannen op geldt gheſet, 't welck hen-luyden te veel dachte te weſen, dies ſy onverrichter ſaecke ſijn geſcheyden, des anderendaechs deſe Meeſter meenende met ſijn Beelden en werck voor te reyſen, ſoo en konde ſy dit Beeldt voorſz. van daer niet verporren, wat arbeyt hy daer toe dede, ſoo dat hy ſeer werd verwonderende, weshalven hy ontboodt de voorſz. goede mannen van den Godts-Huyſe indien ſy dit Beeldt begeerden te hebben, ſy ſouden met hem redelijck moghen overcomen, ende hy ſoude te vreden zyn, ende dien Beelde hen-luyden laten; daer na als men het ſelve Beeldt wilde verporren om in den Nieuwen Goodts-Huys te brenghen ſoo heeft men ſeer lichtelijck derwaerts mogen vervoeren, ende aldus is dit Beeldt hier gebleven, ende in den Nieuwen Goodts-Huys gebracht, waer door van ſtonden aen geſchiede veel groote teeckenen ende Miraculen van alderhande ſieckten als van Coorſen, Gichten, Landt-euvelen, Verleemtheden, ende Zeericheden aen Kinderen, Mannen ende Vrouwen, alſoo dat die Miraculen dagelijcx meer ende meer gheſchiede, en ſeer menichvoudich vermaert worde: voirt van verloſſinghe van periculen des Doots, van Blinde die ſiende worde, van kreupelen die gaende wierde, van verdroncke menſchen die te lijve weder quame, van ſcheurſſelen en van die by miracul van den ſteen verloſt worden, voirt van menigherhande ſieckten, van beſeten menſchen van den vyandt van alderhande euvelen, als van St. Cornelis, St. Jan, St. Antonis, St Hubrecht, St. Ontcomer, ende van alderhande Heylige dierghelijcke ſo van Peſtilentie, van Quinantie, van Vrouwen in arbeyt gaende die niet verloſt en conden gheworden, van verdoolde menſchen die uyt den wege verdoolt waren, van menſchen die te water en te ſchepe in noden van haren lijve waren, van gequeſte menſchen ter doot toe die lichtelijck gebetert zyn, belovende hier bede-vaert, van verlooren goederen, van plagen in Paerden, Koeyen, Schapen, Verckens ende andere beeſten: Item hoe die Noot Godts ſich openbaerde in der maniere als ſy in der Kercke ſtaet, en haer heeft vertoont den ſiecken, ende miſtrooſtigen in haer viſioenen, als hoe ſy begeerde in deſen Goodts-Huys ge-eert te weſen ende verſocht, gelijck ſy oock goedertierentlijck genas; Ende ſommige luyden buyten der Stede woonende als ſy haer hier

Vermidts het als Goddelijck tot deſe Kerck gedeſtineert niet elders konde werden vervoert.

Sulcks het ſelfde hier geſtelt zynde, aenſtonts veelderhande groote wonderteeckenen ſich lieten ſien, waer van een ſpecificatie hier geſtelt wert.

in der Kercke verſoucken ſoude door al-ſulcke openbaringe, al-hoe-wel ſy oock noyt hier geweeſt en hadden, bevonden hier die teiffde ghelijckeniſſe van Beelde, als die hem veropenbaert hadde, ende deſe teeckenen gevielen hoe langher hoe meer alle daechs, ende ſoo wattet tot kenniſſe van den Perſoonnere deſer Kercke off Capellanen, off Goodts-Huys-Meeſters geopenbaert worde, met getuyghen, dat hebben zy doen beſchrijven. Door welcke wonderlijcke teyckenen, openbaringe, miraculen, en door de gehengeniſſe Godts en Maria, en vurige devotie des gemeen volcx ſoo wel van buyten als van binnen deſer Stede, is dit Goods-Huys verre vermaert geworden, alſoo dat binnen twee Jaren na de wydinge voorſz. worde toe-gheleydt de houte Kerck Ooſt-waerts van Steenwerck een ſchoone Choor met een Kruys-werck dat ſeer vaerdich voortganck hadde totte volmaecktheyt toe door hertelijcke vurige genegentheyt die daer was onder de Regeerders van dien, alſoo wel in de Geeſtelijckheyt als inde Politie, welcke Choor met een Kruys-werck voorſz. t'eenemael volmaeckt zynde ende alle oncoſten betaelt en te boven weſende in corten Jare, ſoo is voort t'eynde deſe houte Kercke aen de Weſtzyde gefondeert enen ſchoone ſtercke tooren (die noch coſtelijcker dan 't voorſz. Kruys-werck was) aengeleyt geworden van harde ſteen ende back-ſteen t'ſamen, ende werd oock cortelijck vervolcht ende opgebracht tot den bommel-gaten toe, ende met deſer voortcominge der devotie van deſe nieuwe Goodt-Huyſe, ſoo begon van ſtonden aen die gheheele Stede van Delft merckelijck te verbeteren en noch meer toe te nemen, alſoo datter gefondeert werde cortelijck daer na verſcheyde Cloſteren, Conventen, en Capellen, ende oock veele Outaren in beyde de Prochy-Kercken.

Alle welcke met getuygen bekrachtight zijnde, aengeteeckent werden.

Waer door deſe Kerck wyt en ſyt vermaert geworden zijnde, binnen korten tijdt grootelijcks verheerlijckt wierdt.

Confirmatie van 't voorgaende by verſcheyde gedruckte Chronijcken.

Welcke vreemde Hiſtorie hier in 't vreede verhaelt (die de Joden ſelfs veel min wy ſouden gelooven) wert door verſcheyde Hollandtſche Hiſtory-ſchrijvers geconfirmeert/ een oudt Latijnſch Schrijver Joannes Gerbrandi, **Monnick van de Orden der Carmeliten ofte Vrouwen-Broeders van den Bergh Carmelo in het Convent tot Haerlem/ noch levende 1465. ſchrijvende in ſyn Chronijck onder den titel/** *de Inceptione Eccleſiæ beatæ Mariæ in oppido Delfenſi*, **en ſtellende op de kant/** *Apparitio Novæ Eccleſiæ Delfenſis in aere viſæ à quibuſdam*, **gaet dus voort in den Text:** *Eodem anno [ſupple 1351.] frater Suicon Col, & alius Johannes filius Andreæ, famulus cujuſdam pellificis in oppido Delfenſi, ambulantes pariter in fori campo ejuſdem oppidi, cernebant quandam pulchram Eccleſiam in ſublimitate aeris ſuper locum illum, in quo nunc ſtat nova Eccleſia in Delft. Iſta viſio per triginta annos circa feſtum purificationis beatæ Mariæ ſemper in aere apparuit. Tandem fabricata eſt ibidem lignea Eccleſia in honorem beatæ Mariæ virginis, & imago ejuſdem beatæ Mariæ virginis per miraculum inventa ponitur in eadem Eccleſia.** **De groote oude Hollandtſche Chronyck/ die deſen voorgaende Autheur meerendeels heeft ghevolght/ ſtelt het ſelfde in 't Nederduytſch aldus:**

* *Ioan à Leydis, l. 29. c. 20.*

Int

Int Jaer M. IIIc. LI. waren twee eerbare mannen in Delft, de ene geheten Broeder Simon Colen: d'ander Jan Ariesſoen een Pels-maeckers knecht, deſe twee ſtaende op dat Mart-velt te Delft, ſagen in der lucht hangen boven die plaetſe daer nu die Kercke ſtaet, enen groten ſconen Kercke, ende dit duerde wel xxx. Jaer lang dat men die Kercke alle Jaers ontrent Vrouwen Lichmiſſe ſach, ten leſten worden daer een houten Kercke getymert, ende dat Beelde van onſer Liever Vrouwen wort daer in geſet.* Dus verteſſen 't de Maets ter eeuwiger gedachteniſſe/ doch ſy met ons wat differerende in de namen der perſoonen en by wat gelegentheydt ofte wat maniere de verſchijninge ſoude zyn gheſien/ ſchijnt het haer alleen aen goede onderrechtinge gemanqueert te hebben / maer het over-oude Chronyckje van Veldenaer, met de Commentarien en aen-teeckeningen uytgegeven door de Heer Profeſſor Boxhorn, noch wat nader komende/ ſeght: Int Jaer 1351. ſo ſach Broeder Symon, ende Johan Andriesſoen, die Pels-maeckers knecht tot Delft, daer ſi quamen gaen over die plaetſe, een ſchoen Kerck driven in die lucht, ende bleef hangen op die ſtede daer thans die nywe Kerck ſtaet, ende dat ſachmen alle Jaer omtrent onſer Vrouwe Lichtmiſſen dach, durende bi 30. Jaren, tot dat men ſcreef 1383. doe wert daer een houten Kerck geſet, ende die Noed Gods daer in die bi mirakel gevonden wert.* Al-hoe-wel dan deſe laetſte met onſe over-gebleevene Schrifften noch wel beſt accordeert/ ſoo ſchijnt hy echter het rechte beſcheyt noch niet gehadt te hebben / ſulcks onſe voor-af-geſtelde Munimenten gelijck als uytleggingen en nader verklaringen op deſe uytgetrocke paſſagies van de oude Chronycken ſouden hebben mogen dienen. En dit voor ſoo veel den oorſpronck en begin deſer Nieuwe Kercke belanght / de welcke / al-hoe-wel het met recht Paepſche grollen mogen genaemt werden/ en dat wy vreeſen haer eenige teere Zieltjes ſonder wettige reden onverſtandighlijck daer aen ſullen ſtooten/ zyn het nochtans gheenſints dingen die noodigh zyn verſuft/ maer veel eer bekent gemaeckt te werden/ als zynde deſe wetenſchap van den oorſpronck onſer eygen ſaken / voor alle Rechtſinnige herſenen / in wien de Superſtitie toch gheen plaets en vindt / in gheenen deele ſchadelijck/maer ſeer licht te dragen/ en voor de ware oorſpronck/ ſource en fonteyne deſer Kercke / uyt al-ſulcke beuſelingen ontſtaen/ aennemelijck en remarquabel / want het in allen deelen loffelijck is/ kenniſſe van ſyn eyghen Vaderlandtſche ſaecken te hebben / en den grondt-ſlagh van veele dingen te weten / en niet te leven als de kinderen ſonder eenighe wetenſchap van den grijſen ouderdom der eerſte tyden/ gelijck den wijſen Solon voormaels ſeyde.* Daer is by verſcheyde oude Burgers noch te vinden een oude aen-teeckeninghe in Handt-geſchrift/ van den beginne en het op-bouwen deſer Kercke/ en in ſonderheydt des ſelfs hooghen Toorn/ daer benevens van de Ornamenten en vercierſelen die middeleertydt gedurende het bouwen

* *Gro. Holl. Chron. div. 24. c. 17.* Waer in die met onſe ſchriftelijcke aenteeckeningen verſchelen.

* *Chron. Veld. p. 87.* Noodige aenmerckinge tot het voorgaende, en hoe het ſelfde aen te nemen is.

* *Siet de voor-reden.* Beroerende de oude Munimenten die men onder de Burgers vindt,

van de opbouwinge deser Kerck en Toorn.

al in de Kerck zyn toe-gekomen ende gestelt / mids gaders verscheyde andere ghedenckwaerdige Memorien onder-en-tusschen binnen de Stadt voor-gevallen : Maer daer uyt hebben eenige alleenlyck geextraheert sekere articulen de op-bouwinge van den Toorn alleen betreffende / andere wederom hen ook ontsiende de geheele descriptie heel en al te copieren / hebben seer confuselyck alleen het gene voor haer particuliere speculatie / en in haer sinnen best aenstont / soo wel van Ornamenten en andere omstandigheden / als op-bouwinge hier en daer uyt-getrocken en confuselijck by een gestelt / sulcks voor de gantsche notitie en kundtschap daer van oberigh zynde latende passeren / en onder de man ghebracht hebbende / doch dewyl niet alle menschen te gelijck van eene speculatie oste sinne-werck zyn / en dat den eene in dese / den ander wederom in die dinghen te lesen / meerder behagen ende vermaeck schept / ook dat dese oude Memorien en ghedachteniſſen tot noch toe by niemandt soo volmeel en compleet gebonden hebbe / als onder my / met een ober oude hant geschreven / zyn berustende / soo hebbe (onder het wel-nemen) best geraden en goet gevonden / de gantsche aenteeckeninge heel en al van het begin tot den eynde / ook met eenige sommarien oste kort in-houd op de kant (daer de Titels boven yder Artyckel staende niet uytdruckelyck genoegh en zyn) tot meerder gerijf / hier in te lyden / en myn Mede-Burgers ten beste met den druck te communiceren en mede te deelen / ten eynde een yegelyck weetgierige Leser stoffe mochte vinden / om syn bysondere contemplatie en op-merckelijckheden te voldoen / verseechert zynde / hoe-wel die met een slechte en eenvoudigen stijl / gelijck meerendeels alle oude Munimenten / zyn beschreven / nochtans voor alle rechte Lief-hebbers van de Antiquiteyt / dies te aengenamer / en om de aloudtheydt waerdiger te sullen zyn.

En hoe wy die hier stellen sullen.

Vant beginne van de nieuwe Kercke binnen Delfft.

Art. 1. Op wat plaets de Kerck gestueert, voor eerst van hout en de gelegentheyt van binnen.

Eerste Autaren en Beelden.

Anno 1381. inde soemer worde ghemaeckt upt maretvelt ter plaetse dair men die justicie plach te doene, ende dair die oepenbaringe ende visioen xxx. Jair lanck durende gesciet was, een houte Kercke tot een verbeterende gedeckt doirgaende mit riedt, bezyden mede mit houte ende borde weegen ende mit houte pilairnen inde middel der Kercke, ende dese Kerck stondt oest ende west inder lenckte, doirgaende eeve breedt: Alsoe dat teynden int oeste stonden drie outairen besijden malcanderen, ende dat middelste van drien worde ghewijt tot een hoech outair inder eeren goeds ende onser liever vrouwen, ende tander outair staende ande noortzyde inder eeren van sints Salvatoir ende zynre Moeder, ende up desen outair worde geset dat beelde ter noot goeds van marien, ende terde outair ande Zuyt-zijde worde gewyt inde eer van sinte Pauwels apostel, alsoe die oepenbaringe ende visioen alle jairs dijnsdaechs nae sinte Pauwels bekeringe gesien worde, ende die Kercwydinghe deser Kercken ende der

Outai-

Outairen worde geleyt Sondaechs nader tranſlatie van ſint Martyn inde ſoemer, en deſe Kercke doir begheerten des rijcxdoms, en de gemeenten worde ghewyt terſtondt in een Parochie-Kercke, mit een groet ſcoen Kerck-hove rontomme gaende, ende doir groete vermaertheit ende miraculen die in corten tyden dair geſcieten, zoe was zoedanige verſouckinge tot deſer plaetſen, datmen binnen 2. Jairen dair nae, als in den Jaire 1384. toeleyde ende fundeerde teynden an deſer houte Kercke oeſtwairt, een Cruys-werck mit een hoech Choir van ſteen, alſoo dat den eerſten ſteen dair off geleit worde daechts nae ſint Lauris daege in den oeſt ende leyde mit groeter affectie Heer JAN VAN GROENENVELT RIDDER ende Poerter der ſtede van Delfft, ende dit voirſz. werck geveſticht weſende ande houte Kercke voirſz. ſoe worde in den Jaire 1389. dat hoich Autair upt voirſz nieuwe Choir gebrocht, ende dat ander Outair dairt Beelt vander Noot Goeds up ſtont worde geſet mitten ſelven Beelde, in de Noort-zyde vant Cruys-werck ende dair worde een Capelle gemaeckt beſtaende die gheheele Noort-zyde vant Cruys-werck, ende derde Outair van ſint Pouwels behilt zyn ſtede, ende dair die Noot Goeds Outair hadde geſtaen; dair worde een Outair geſet van ſinte Pieter Apoſtel.

Inwydinge tot een Parochy-Kercke, en groote toe-neminge van dien door Miraculen.

Het Choor en Cruys-werck van ſteen by wie begonnen.

Verplaetſinge midtſgaders vermeerderinge van de Autaren.

Van een Crucifixe dat inder Kercke gegeuen worde. 2.

In deſer tijt doemen dit voirſz Cruys-werck upmaecte, quam tot Delff een coſtelick Crucifix ende was in Brabant gemaeckt, twelck gheprocureert worde voir dit Goeds huys ende worde ouermits die groetheit geleyt in een crypte ofte caſſe nader manieren van onſer lieuen Heer int Graff, ende dit worde ghemaeckt inde Noort-Weſt-hoeck vander voirſz Capelle dair mede veel deuotie voir gepleecht worde ter eeren der paſſien ons Heeren, alſoe datter mede miraculen geſcieden ende tot dier viſitatien oeck aflaten gegeuen waren, wair doir gemaeckt wort een groen cruys inder manieren van rondt groen houdt, ende dat worde inder ſtede van den Crucifixe inder proceſſien mede mitter Noodt Goedts omme-ghedragen.

Crucifixe van Miraculen met aflaten begiftight, 't ſelfde overmits ſijn grootheyt in de proceſsien t'huys gelaten werdende.

Vant Heylige Cruys-Gilde. 3.

In deſer tijt zoe waſſer een rijck Heer ende Canonick, gheboiren van Naeltwijck of ontrent hier van Wateringhe, ende was Deecken tot Utrecht tot ſinte Marien gheheten Meeſter Jan die Witte, ende fondeerde in deſer Capelle een eewighe Vicarie, een Miſſe, ende Veſper alle weecx dair te doen ſinghen, ende by conſent van Meeſter Jan With, worde dair een Broerſcap geſticht, ende worde oeck geapprobeert by den perſoenre deſer Kercke, Heer Henrick vanden Zande, ende geconfirmeert by den Biſſchop Fredericus, ende geamortiſeert by Hartoich Aelbrecht, dit geſciede ontrent den Jairen 1394, 1395.

Fundateur der Broederſchap ofte Gilde vanden H Cruyce.

Approbatie en amortificatie van dien.

Vande eerſte Tafel upt hoich Outair. 4.

In Jair 1390. off dair ontrent worde beſteedt die Tafel vanden hoe-

gen Outair alſt voirſz Cruys-werck ende hoech Coir by nae volmaeckt was, welcke Tafel ſcoen vergult worde binnen corten Jairen dair nae, alſoe datſe heel volmaeckt geſet worde, int Jair 1394. ende tSacrament worde beneden int ſelue Outair geſet.

Vanden gueden voirtganck der heelre ſtede doir deſe Kercke.

5. Welvarentheyt der Stadt, en opbouwinge van verſcheyde Cloſteren, Capellen, en oock wereltlijcke Geſtichten.

In deſer tijt als ontrent der Jairen doe dit Goets-huys aldus gheſticht was, zoe began die heele ſtede van Delff zeer te rijſen ende te verbeteren, als in Geeſtelijcken edificien ende tymmeraigien van Cloeſteren, Capellen ende Goets-huyſen, als ſint Aechten Suſter-huys, theylighe Geeſt-huys, ſint Cornelis Capelle ende meer ander, voirt in alrehande Outairen in beyde die Parochie-Kercken, als van Gilde ende diergelijck die dair te voeren inder ſtede voirſz nergens geweeſt en hadden, voort in allen anderen Godlijcken dienſten ende ceremonien, ende oeck mede in wairlicken edificien ende timmeraigien, als in Poort-huyſen ende andere vercieringe der ſtede van binnen ende van buyten, oeck mede met gueden Politien ende Neringhen onder den gemeenen volcke, ende dat nae rade der Heyliger Euangelien ſegghende: Soeckt eerſt dat Rijcke Goods ende alle dingen u noodt weſende, ſullen u toegeworpen worden.

Vanden nieuwen Tooren diemen fondeerde an deſe Kercke.

6. Eerſte Steen-Leggers van den Toorn deſer Kercke.

Als dat voirſz hoich Choir mitten Cruys-werck al volmaeckt veruallen ende betaelt was, zoe is corts dair nae begonnen een Tooren teynde ant Weſt-eynde deſer voirſz houte Kercke, ende worde die eerſte ſteen geleyt A°. 1396. de vjen. Septembris, van iiij. Raets-luyden vander Weth der ſtede van Delft, als ARENT VRYDACHS, Z. JACOB BARTOLOMEUS, Z. JACOB VAN BLEYSWYCK, ende HENRICK BOGGHE.

Van ſinte Urſula, hoe ſi eerſt Patroneſſe worde in der Nieuwer Kercken.

7. Reliquien van S. Urſula in deſe Kerck, en verder reden waerom de ſelfde aen haer toegeheylight.

Hier nae ontrent den Jaire 1404. wort gemurmureert van ſommige, niet van de minſte deſer ſtede, hoe dat die oude Parochie-Kercke oeck eerſt was gewyt inder eer onſer Lieuer Vrouwen, ende hadde dair onder noch een Patroen ſint Hyppolitus, ende meenden dat die Nieuwe Kercke deſgelijcx oeck alſoe mede onder die Noodt Goets, een ander Patroen behoirde te hebben, dit aldus een luttel tijts ſtaende, ſoe wordeouergeleit hoe dat hier in deſer Nieuwer Kercke waren een weynich van den Reliquien der xjm. Maechden, ende hoe ſint Hyppolitus ende ſint Urſula te Coelen tſamen in ſinte Urſulen Kercke beyde ruſtende waren, als hoir beyder lichaemen aldair naeſt malkanderen leggende in eenre ſcoender caſſen, zoe ſeyden ſommige dattet oeck wel ſoude voeghen, Goede ende Marien niet te cort doende, mer indien zy dair tſamen ruſtende waren zyde an zyde, datſy ter eeren Goedts ende Marien, oeck hier inder ſtede van Delff tſamen ghe-eert ſouden worden, ende dat den meenige

zeer

zeer guet-dunckende, zoe wortet toegelaten, ende geconfirmeert by den Biscop van Utrecht Fredericus.

Van de nieuwe Tafel inde Capelle ende vant Crucifix.

8. Ao. 1411. worde besteedt t'Outair vande Heylige Cruce, ende worde siaeirs dair an upt Altair geset scoen vergult ende gestoffeert, ende tBeelt van de Noot Goedts worde besyden geset mit zyn Tabernakel, ouermits die groetheit willen, ende dat Crucifix (dair voir off geseit is) om ruymte in dese Capelle te winnen, worde gebrocht in een cleyn Capelleken dat West-waerts ande Cruys-Capelle gemaeckt was, dat naemaels der Reliquien Capelle geworden is, ende dair wort dit Crucifix alsoe geleit.

Capelle van Reliquien.

Vande Outairen inder Kercke gesticht.

9. In deser tijt worden mede gesticht alsoe wel int Cruys-werck als benede in de houte Kerck, als sint Joris Outair van de Voetboech-Scutters, S. Anne Outair, S. Sebastiaens, S. Anthonis, S. Cathryn, S. Obert, S. Joest, S. Jan Euangelist, S. Elisabeth, ende corts dair nae meer andere, sommige wt minnen ende sommige van den Ambochten, ghelijck dat met consent der Geestelicheit ende Wairlicheit toegelaten ende geordonneert worde.

Verscheyde Gilden ofte Broederschappen.

Van een Sacraments huys.

10. In deser tijt worde mede upt hoech Coir een Heylich Sacraments-huys gemaeckt ande Noot-zyde besyden thoech Outair, ende die Sacramenten worden dair inne gesloten, die te voeren gestaen hadden int hoech Outair.

Hoe die Middel-Kerck getimmert worde, in de plaetse van de houte Kercke.

11. Ao. 1412. als den voirsz nieuwen Tooren gebrocht was int vierkant, zoe hoech als die Bommel-gaten toe, dair die vier cleyne toerenges beginnen, soe wort dair bouen een ryden cap ouer gemaeckt, ende men liet het alzoe een wijl rusten, ende men began te delue ende fondeeren die Middel-Kercke van steen, vanden Toeren aff tot ant Cruys-werck toe, mar tleedt wel vijff oft sesse Jairen dair nae, eer die fundamenten van den Pilairnen midden ende inde Zijdel-Kercke al gelijck der aerden gebrocht worden, soe dat die houte Kerck noch bleeff staende tot den Jaire 1420. eer men die begost te breecken.

Hoe verre den Tooren al was geavanceert in den Jare 1412.

Van Truy-Susters cluyse te timmeren.

12. In deser tijt van 1411. off 1412. doir veel deuote harten beloopen, worde getimmert voir eenen Truy-Suster ande Zuyt-Oesten-hoeck buten tusschen tCruys-werck ende Choir, als after sint Joris Outair een cluyse, dair sy meenich Jair besloeten in leesde tot dat zy dair starff, in groeter strengicheyt leuende, ende starff dair nae Ao. 1459. up sinte Ursulen dach, ende worde begrauen upte plaetse dair hoir cluyse stondt.

Vreemt exempel van een Cluysenaerster.

Van

Van de Middel-Kerck nieu te timmeren mit die Zydel-Kercken

13. A°.1420. begonnen te tymmeren an die voirſz Middel-Kercke, Zyd-Kercken, ende Zyd-Capellen, alſoe dat die binnen x. Jairen dair nae alle onder daeke waren, ende die Capellen veel beſet worden mitten Outairen, binnen deſe thien Jairen voirſz was men oeck naiſtich om die Kercke voirſz van binnen te chieren.

Van de blaeu Damaſte Cappen.

14. Eenigh laken in aelmiſſe geſonden uyt s'Grayen-Hage. A°.1422. worden gemaeckt die blaeu Damaſte Cappen mitten Caſuffel van den dorren Boem alſoe gehieten, ende tlaecken quam uyten Hage van den Hove, ende worde gegeuen in aelmiſſen, ende dair worde mede toe-gegeuen ander laecken dat noch ouder was een ander blaeu van coleur, dair men die veſper-cap ende rocx off maeckte, mar die en duerden niet lange om datſe zeer verſleten waren.

Van den Beelden beſyden thoech Outair ſtaende.

15. A°.1423. worden ghemaeckt onſer Lieuer Vrouwe, ende ſinte Urſula mit hoiren Tabernaculen ſtaende beſyden thoech Outair, ende int Jair 1421. worden die geſtoffiert ende ſcoen vergult.

Van een ſilveren vergulden Cyborie om theylige Sacrament mede te dragen.

16. A°.1426. worde gemaeckt die Cyborie voirſz, ende maecte Claes Willems, ende woech iiij. marck, ende ontrent x. loot, mair deſe is namaels verbetert ende groeter gemaeckt.

Van den ſilveren Cruce mitten Heyligen Houte.

17. A°.1427. worde vercregen een ſcoen autentijck ſtuck van den Heyligen Cruce ons Heeren ende die Broederſchap, dede dair toe maecken een ſilveren Cruce wegende ontrent xiij. marck.

Van ſint Chriſtoffel in een Tafel geſchildert.

18. A°.1428. worde geſchildert een groet Tauereel van ſint Criſtoffel dair veel toe gegeuen was, ende hadde gemaeckt een guet conſtenare gehieten Dirck die maecke, ende worde dit eerſt gehanghen upt hoech Coir ande Noort-zyde beſyde t Sacrament-huys ande muyr.

Van een groeten Yſeren doir.

19. Dief in de Sacriſtie. A°.1428 worde ande Sacriſtie gemaeckt een Yſeren doere, ende ſtondt doen inde Zuyt-Weſten-hoeck vant Cruys-werck, ende in deſer Sacriſtien was doen ter tijt een dieff, ende ſtal dair wt vij. Kelcken, ende deſe voirſz deur worde namaels ant Sacriſtie geuoicht dat nu in den trans ſtaet, ende is die voirſz doir gemaeckt van een conſtich Smit genaempt Meeſter Eueraert, ende weecht iiij^{c}. ende ij. pont, elcx pont een cromſtairt coomt xxv. Arnoldus gulden, eude drie cromſtairten.

Van

Van de groete vergulde Cyborie.

A°. 1428. worde ghemaeckt die groete Cyborie ofte Monſtrantie vergult die bouen in den criſtalle vol heylichdoms was, ende was ghemaeckt van een ſonderling conſtenair genaempt Claes Claeſzoen. 20. Cyborie met Heyligh-dom voorſien.

Van den Zy-Kercken mitte Middel-Kercke tſamen dichte te maecken.

A°. 1428. ende xxix. wrocht men doirgaens ant hout-werck van den middel ende Zy-Kercken mitten Capellen bouen, ende dat bloete tymmeren mittet ſaigen coſte alleen iij^c. xlviij. Phil. goude ſcilden. 21.

Van ſinte Urſulen Orgel te maecken.

A°. 1429. ende xxx. worde ſinte Urſulen werck eerſt gemaeckt int midden van de Kerck ande Noort-zyde, van een Meeſter wt Brabant ghenaempt Jannes, ende die Kerck leuerde tHout-werck, Tinne, Loodt, Schilderie, Yſer, Leer ende andere dair toe-behorende, ende worde vergadert onder den Ambachten, ende Jannes hadde alleen voir zyn conſte ende wercken in als xcv. Wilhelmus ſcilden, ende xxv. Phil. ſcilden. Nota: Tot deſen wereke was Organiſt ontrent xxj. Jairen lanck een eerlick Prieſter die hem ſelue wel vermochte van gueder ſtammen, gehieten Heer Michiel Claes Touwenzoen, die gecomen was van Ermgairt Pyne, die ſint Annen Outair ſtichte mittet Officium aldair, ende deſe Prieſter en hadde ſiairs niet meer van ſpelen dan xij. Phil. ſcilden, ende ommegancs dair toe een vette Gans. 22. S. Vrſulen Orgel uyt de Gildens geprocedeert. Een Prieſter Organiſt. Stichſter van S. Annen Autaer.

Van den Thooren voirt up te timmeren, &c.

Van den Jaire 1430. totten Jaire xlviij. toe worde die nul weder ghewrocht anden Thooren om die voirt up te maecken, mar doen worder veel beneden aen gemaeckt, ende die Kercke worde zeer binnen verciert. 23. Verciering van binnen de Kerck.

A°. 1430. ende xxxj. braemen die zyde-cappe weder aff, ende men metſede ſtarck ij. Jairen lanck anden Toern, beginnende voirt een achtcant van witte Orduyn op-gaende, ende worde gebrocht tot bouen die Bommel-gaten, mar niet en worde ghedaen tot die vier cleyne Toorenkens. 24. Verder optimmeringe van den Toorn.

Vant Portael ſtaende anden Tooren ende van den Wulftſel van den Toeren.

A°. 1432. wort dat Portael ghemaeckt voir den Toren van Steen-werck ende gewulft, ende doen worde mede t Wulfſel ghemaeckt binnen in den Toren beneden die eerſte ſolder. 25.

Van den xij. Pleynen.

A°. 1433. wort dat Kerck-hoff voir den Thoren verkregen groeter te maecken, ende worde ghemaeckt als die xij. doirgaende Pleynen, ende oeck gewydt dair men die Biſſchop of ſcencte tot duecht xj. ſcilden. 26. Het Kerckhof vergroot en gifte aen den Biſſchop voor de inwydinge.

Van een ſiluere Wyroecx-vat.

27. A°. 1434. worde ghemaeckt een ſilueren Wyroecx-vat ende woich iiij. marck ij. loot, dair was eerſt toe gegeuen xij. Wilhelmus ſcilden, ende tander becoſtichde die Kercke, ende van maecken gegeuen viij. ſcilden.

28. Toorn. A°. 1434. wrocht men weder anden Thooren bouen die Bommelgaten.

29. De Zy-Capellen gewelft, en by de Gilden daer toe gecontribueert. A°. 1434. ende xxxv. worden die Zy-Capelle verwulft, ende die Gilde die hoir Outairen dair hadden ſtaende, hebben elcx van hair vermoegen dair inne gegouden.

Vant Vont hoeneert gegoeten worde.

30. A°. 1435. wort dat Font gegoeten, ende woecht jm. ende xxx. pont troys gewichte, elck hondert voir xvij. Rins-gulden, ende beliep tſamen mit coſte ende reyſen jc. ende lxxxij. Rins-gulden. Noch gegeuen Willem Sloeterdijck vant Yſer-werck dair men tFont mede up ende off ſottet xxv. ſcilden, ende weecht ijc. xlij. pont.

Van den Bellefroit.

31. A°. 1436. wordet Bellefroyt vermaeckt ende groeter ghemaeckt, ende coſte te tunmeren mit hout, yſer, ende ſaeghen in als iijc. ende ontrent xxx. ſcilden.

Van een groete Clock die ſcoirde.

32. Des Jairs dair an was mede gegoten een groete Clock ende ſcoirde.

Van een nieuwe ſilueren Croon totter Noodt Goets behoeff.

33. A°. 1437. worde voir de Noot Goets ghemaeckt een nieuwe ſiluere Croon, ende woech iiij. marck ende xij. loot, gegeuen van maecken xv. Phil. ſcilt, coomt vant marck by de iij. ſcilt.

Van Clocken te gieten in den dieren tijt ende dair ontrent.

34. Namen van geweſene Klocken. A°. xxxvij. ende xxxviij. was die groete dier tijt, ende doe wert ghegoten een middelbair Klock van xxvjc. pont, gehieten ſinter Nicolaes, corts dair nae noch een voir dalder groetſte ghehieten Saluator, ende woech by de lxxc. pont, ende die Meeſter dair off van beide, hiete Pieter van Dormen, ende die ſelue Meeſter goet mede die groete Clock upt Stadts-Huys Klock. Stadt-Huys.

Van de twee groete Metale Candelaers beneden tOutair.

35. A°. 1439. was die groete ſterft, ende doe quamen die ij. groete Candelaers die beneden voir thoege Outair ſtaen.

Van de Vanen.

36. Int ſelue Iair worden mede ſcoene Vanen gemaeckt ande Cruce van Caſyn die Scilder, ende coſten te ſcilden mit frange tſamen xxvj. ſcilden.

Van

Van die groete Clocke gehieten Redemptor.

A°.1439. worde mede in de groete ſtorft ghegoten off vergoten die groete Clock gehieten Redemptor, die geſcoert had geweeſt als voirſz is int Iair xxxvj. 37.

Van den brant upten Toren van den blixem.

A°.1441. up Aſcenſionis dach onſtack van den blixem die riede cappe die upten Tooren ſtondt, ende men wrocht ſeer dit Iair ende tvoirleden Iair ande vier cleyne Torentges, voirt wrocht men veel doirgaende an den Toren totten Iaire xlvij. toe, ende doe was die Lantairne binnen ront gewulft, ende die Pilairs waren gebrocht ter hoechten van een roede, ende in dier hoechte ſonder meer wercken bleeff den Toeren langhe ſtaen. 38.

Op-bouwinge van de vier kleyne Toorentjes en de Lantaern.

Van de Clock Regina ende ander clein Clocken.

A°.1443. worde tſamen te vier ghedaen lxiiij^{c}. pont ſpiſen tot een Clock gehieten Regina, ende cleyn preeck clocgen, ende noch ij. cleyne Clocken als S. Seuerus, ende die Priem-Clock gehieten ſint Iacob, ende deſe goet alle op deſe tijt Pieter van Dormen voirſz. 39.

Van de vergulde Ciborie van den Heyligen Sacramente.

A°. xlvij. Maecten Dirck van Dam, een vergulden Ciborie mit een maentgen binnen om tHeylige Sacrament omme te draegen, ende woech xiiij. marck, ende v. loot mittet maentgen ende tGlas, die glaſen wegen xix. loot ende j. vierendeel. 40.

Van den Leeraers.

A°. xlvij. worden mede ghemaeckt die vier Leeraers int Cruys-werck ande Pilaren mit hoeren Tabernaculen. 41.

Vier Beelden aen de vier middelſte Pilaren int Cruyſwerck.

Van den gulden Ornamenten.

A°. xlvij. ende xlviij. worden ghemaeckt die gulden cappen, rocken ende caſuffel, ende was dair toe eerſt gecoft xxix. ellen gulden laeckens, dellen om xij. ſaluten, noch nae xvij. ellen gulde lakens, elc ellen om xj. ſaluten, te betalen up twee Iairen dach, ende tboort-werck worde hier binnen, ter Goude, ende tUtrecht in drie manieren teffens gemaeckt. 42.

Van den drie ſilueren vergulden Spannen.

A°. xlix. worden gemaeckt drie ſilueren vergulden Spannen, een voir ande cappen te draegen. Item die Spanne mitte Noet Goedts woecht iiij. marck, ende vier engelſcen min een loot ende tvierendeel, die Spanne mit S. Urſula, weecht iij. marck ende 1. loot, die Spanne mit ſinte Martyn weecht iij. marck ende vj loot. 43.

Van de Foeyen bouen upte Middel-Kerck.

44. Ao. xlix. worden die ſteenen Foeyen rontomme die Middel-Kercke geſet, ende elcke voet coſte xv. ſcilden, ende elcke pilair dair up ſtaende een fyoel van iiij. voet hoech, elcke voet voir xv. ſtuuers.

Van de Minre-broeders.

45. Convent der Minder-Broederen. Upt ſelue Iair up ſinte Barberen dach worde die eerſte Miſſe gedaen inder Minre-broeders Cloeſter tot Delfft.

Van een Crucifix voirt Choir.

46. Ao. xlix. wort dat Crucifix gehangen bouen voirt Choir.

Vande blaeuwe ſluweelen Cappen.

47. Caſuſels met paerlen. Ao. xlix. ende l. worde ghemaeckt die blaeuwe ſluweelen Cappen, Caſuffel ende Rocx mit pairlen, die Cappen was oudt laecken ghecomen uyten Haghe om de guede coep die zy dair an hadden, ende tcaſuffel mitte rocx was nieu laecken.

Van de Ornamenten genaempt den Dorren-boem.

48. Verbeteringe van Veſper-Cappen. Ao. lj. worden die blaeuwe Ornamenten van den Dorren-boem verbetert, te weten van een nieuwe Veſper-cappe mit twee nieuwe rocx, van nieu blaeu Damaſt gemaeckt.

Van een Organiſt.

49. Wederom een Prieſter Organiſt. Ao. lj. worder een nieu Organiſt angenomen een jonck Prieſter gheheten Meeſter Lambrecht.

Van de Cruys-Orghel.

50. Een tweede Orgel ſeer vermaert. In den ſelue Iaire om der Organiſten willen, worde gemaeckt tCruys-Orgel recht ouer ſint Ioris Outair int Cruys-werck, ende worde meeſt becoſticht van tCruys-Gilde ende was een vermaert werck.

Van de Getyden te ſingen.

51. In deſe tijt worden mede begonnen te ſingen die Seuen Getyden.

Van een nieuwen Trans te funderen.

52. Eerſte Steen-leggingevan een nieuwe Trans en Sacriſtie. Ao liij. upten xxen. Martii, worde den eerſten ſteen gheleit van den Trans mit die Sacriſtie van ij. Prieſters, Heer Phil. Dircxzoen Vlaſman Vicecureit, ende Meeſter Dirck Stakk Capellaen deſer Kercken, ende Daem Bartolomeuszoen Burgemeeſter, ende waren Kercmeeſters Dirck Hughe Dircxzoen, Ian Pieters van Buten, ende Hughe van Wail Dircxzoen; ende dit werck wort binnen twee Someren gebrocht tot een roede boe vander aerden, ende bleeff ſoe ſtaen beſteruen totten Iaire lx.

Van de nieuwe Heilige Cruys-Ornamenten.

53. In den ſelue Iaire worde ghemaeckt by den Cruys-Gilde die roede Damaſte

maſte Ornamenten, ende ij. Iairen dair nae ouermits dat die derde Veſper-Cappe dair niet en was, ſoe becoſtichde die Kercke die voirſz Cappe om die Ornamenten mede ſomtijts upt Choir te moghen beſigen, ende gaven behaluen tlaecken, loef van Utrecht als vande boirden mitte caproen. vj. l. ij. &c. groet.

Van de groete Orgel ende twair omme van dien.

54. Groot Orgel-werck aen den Toorn, 't welck uytſtekende cierlick, waer door de Meeſter ſich bedurf. Dies hy in 't oude Man-huys onderhouden wiert.

Ao. liiij. ende lv. doir vermaertheit vant Cruys-werck by eenen Adriaen Pieterszoen gemaeckt, ende ouermits Meeſter Lambrecht dOrganiſt die zeer vermaert was in zyn conſte, zoe is den ſeluer Adriaen Pieterszoen beſteedt een groet werck in den Thoren, twelck nochtans ſoe excellent niet en geuiel alſt wel chierlick was van buten, nochtans en ſochte Adriaen Pieterzoen voirſz hem ſeluen hier niet inne, want hy hem ſeluen dair doir bedarff, ende worde hem betaelt by de Kerck behaluen veel oncoſten van groff werck dat die Kercke noch buten betaelde, ſomma je. lxxxviij. l. vj. &c iij. d. gxo. vlaems, ende noch tot zyn lyue x. Rinſgulden ſiaers, des ſoe moſte hy twerck zyn leuen lanck onderhouden; ende leefde lanck ende ſtarff int oude Man-Huys ao. lxxx.

Van Diſcant ende Muſijck te ſingen.

55.

Ao. lv. began Meeſter Zybrant die Scoel-meeſter hier in de Kercke wt liefde up Hoech-daegen Muſijck te ſinghen, alſoe dat hy ſommige Prieſteren leerde, ende oeck van zyn ſcolieren ende wairlicke luyden die dair zueticheyt in hadden, ende en hadden niet vander Kercken dan een Iairlixe propyn om vrolick te weſen.

56. Van twee ſilvere Hoofden.

Ao. lvj. worden twee ſilueren Hoefden gemaeckt om pays mede te geven after die Kerck-meeſters wanneer zy omme gingen.

Van ſcade die van den donre quam.

57. Donderſlag in Toorn en Kerck, en waer geraeckt

Ao. lvij. worde by den blixem ofte donder upte octaue van ſint Pieter ende Pauwels een groot gad ghemaeckt in den Toren, ende die doren van ſint Nicolaes Outair worden an ſtucken gebroecken, ende die Beelden dair wt geworpen, ende die duiren van ſinte Criſtoffels Outair worden mede ghebroecken mittet Yſer-werck van ſint Sebaſtiaens doiren dair menſe mede ſloet.

58. Drie nieuwe Kelcken vereert.

Ao lviij. worden die Kerck gegeuen drie nieuwe Kelcken van de gueden luyden, alzoe dair voeren Kelcken geſtoelen waren wt die Sacriſtie int Cruys-werck ſtaende.

Van de reformatie van ſinte Urſulen Orgel.

59.

Ao. lix. reformeerde Meeſter Zwits ſint Urſulen Orghel, ende had dair off ouer vijftich Rinſgulden, behaluen ander coſten die de Kerck hadde.

60. De Wy-Biſſchop ſingt

Up ſint Urſulen dach was hier die Suffragaen Heer Joeſt van Utrecht ende

de Hoogh-Miſſe, en wyt een nieuw Choor van den Minder. Broeders.

ende ſanck die Hoe-Miſſe, ende sdaechs dair an wyde hy tot die Minre. Broeders dat nieuwe Choir.

Van den Trans voirt te wercken.

61. Ao. lx. lxj. lxij. lxiij. ende lxiiij. wort zeer gewrocht anden nieuwen Trans, ende wort gebrocht totten daecke, ende bleeff ſtaen ter tijt toe dat die Pilairs vant Choir geſet worden proportioneerende anden Trans twelck men began ao. lxv.

Van den Reliquien die hier eerſt quamen.

62. Reliquien van 11000. Maeghden triumphantelijck ingchaelt.

Ao. lx. worden gheſonden ſekere Reliquien van den elff duyſent Maechden, ende worden geſonden voir den nieuwe Kercke, ende doen zy quamen behilden die, die van doude Kercke, ende worden up ſint Anthonis auont in den Jaire lxj. in-ghehaelt mit groeter triumphe van proceſſien, als van alle die Gildens, ende alle die dienſten hadden van de Stede moſten coemen mit barnde toertſen doir gebot van de Wet, alzoe dat nie diergelijck hier geſien was.

63. Noch andere wederom ontfangen als vooren.

Ao. lxij. hebben die van de nieuwe Kerck mede gecregen van Coelen veel Reliquien, alſoet hair mishaechde dat die Reliquien alle gehouden worden van doude Kercke, ende hebben gecregen byſonder van ſint Urſulen geſelſchap, ende den arm mit een vinger van ſinte Marien Magdalena, ende worden deſe Reliquien mede feeſtelick innegehaelt daechs na ſint Maertyns dach in de Winter, ende worde doen die Capelle van den Heylighen Cruyce int Graff ghemaeckt, ende ſint Oberts Outair worde Weſt-wairts in een ander Capelle geſet, ende tOutair vant Heylichdom worde gemaeckt, ende Crucifix mittet Graff dairt inne lach, worde geſet in de Noort-Weſt-hoeck van den ſelven Capelle, ende die ſcoene Yſeren tralye worden dair voeren ghemaeckt van Pouwels die Smit in de Coerſtraet.

Cruys-Capelle vermeerdert, 't Autair van de Reliquien opgereecht, en andere veranderingen.

64. Veele Reliquien in ſilver beſlagen, en met eene een ſilvere Arcke gemaeckt. Silver Beeldeke van S. Urſel Nieuw Gilde.

In deſer tijt worden veel Reliquien ouertoegen mit ſiluer, ende ſiluer vergult van Claes Heſſel Gautſmit, ende maecte den ſilueren arck dair men die Sacramenten in reſerueerde ende was viercant wegende xxj. marck, den arm van Magdalena iiij. marck, ende 1. loot, tHoeft van Creatogius v. marck, S. Marcellus Hoeft lviij. loot, S. Nicolaes xvj. loot, S. Blaſius lv. loot, Balbina iij. marck, ende meer andere Reliquien die int Regiſter der Kercken niet en ſtaen. Item ſint Urſulen Beelt is nae verandert, ao. 1508. van Jacob Lambrechtszoen Goutſmit, ende weecht nu viij. marck min een loot, ende 1. vierendeel Coels ghewicht, ende worde upt ſelue Outair een Gilde geſticht van ſint Hyppolitus ende ſint Urſula dair veel volcx inne quam.

65. Af-laten aen de Seven Getijden.

In de ſelven tijden vercreghen die Seuen Getijden veel oflaeten, ende veel worden dair mede inne geſcreuen als in een Gilde.

Vant oude Choir off te breecken omt nieu te ſonderen.

66. Ao. lxv. begont men doude Choir off te breecken, om te fonderen die

die Pilaren vant nieuwe Choir, twelck aennam Jacob vander Burch, Meester van den Dom t'Utrecht.

Vant Sacrament te verſetten.

In deſe tijt worde off-gebroccke toude Sacraments-huys dat upt Choir ſtont, ende coſten die van Hillegers Berghe om iiij. p. gxo. ende dat Sacrament worde gheordonneert te ſtaen inde Pilair vant Cruys-werck onder ſint Hieronymus. 67. Sacraments-huys verkoft. S. Hieronimus.

Vant oude Choir.

Die Broeders van Syon coſten thout-werck vant oude Choir tot hoir Kerck ende Cloeſter, ende betaelden xxxiiij. pont xij ſ. vj. d. gx. 68. 't Clooſter Syon.

In deſer tijt gauen ſommige luyden mit hem tween, ende ſommige mit hem drien geheele Pilaeren vant Choir. 69. Hoe de gemeente tot op bouwinge van 't Choor cõtribueerde.

Vant geuen van den Scutters.

Ao. lxvij. ordonneerden die Voetboech Scutters dat zy dat Jair hoir ſcieten ſouden laten, ende die penninghen die dair toe ſouden boeren van der ſtede, ſouden gaen die ij. deelen totter timmeraigien van de nieuwe Kercke, ende tderdendeel tot die timmeraigie van de minre-broeders, ende lieten noch ao. lxix. hoir ſcieten, ende gauen die ij. deelen die minre-broeders, ende tderdendeel die nieuwe Kercke, ende beliep xv. pont gxo. vlaems tot profijte van de Kercke. 70. Die van de Voet-boogh, vergunnen haer Iaerlijcks tractement (tot haer exercitie by de Stad toe-geleydt) aen de opbouwinge.

Van onſer Vrouwen Gilde in de nieuwe Kercke.

Ao. lxviij. worden veel gelts, ghiften ende renten gegeuen, ende vergadert, om den dienſt onſer Lieuer Vrouwen ter Noot Goeds mede te vermeeren inder Capellen, alſoe datter begrepen wort een bruerſcap, ende dair liet hem veel volcx in ſcrijuen dair men regiſteren noch onder den Kerck-meeſteren off vint, mer die duvel zaeyde zyn zaet alſoe dattet niet lang en ſtonde, dair die bruerſcap van onſer Lieuer Vrouwen in doude Kercke veel hem mede moeyde. Ende ouermits dat die oude Parochie die oudſte, rijcſte ende machtichſte van volck is, zoe is deſe altois doir den ſommigen van dien benijt gheweeſt, hoe-wel dat men wel merct dat God ende Maria merckelick die hand houden an hoeren vercoren Goedshuys, nochtans oirdeelt elck altoes nader deucht, die in hem is, den verſtandigen is genoich geſeit. 71. Nieuw Vrouwen Gilde ingeſtelt, doch gecontraminneert ende gedempt by die van de Oude Kerck die de vermogentſte waren.

Hoe Meeſter Zwits tgroete Orgel reformeerde.

Ao. lxix. worde ontboede Meeſter Zwits die te voeren ouer ix. ofte thien Jairen ſinte Urſulen werck ghereformeert hadde, alzoe Meeſter Adriaen Pieterszoen oudt was, ende twerck niet meer helpen en mochte dat hy in den Thoren gemaect hadde, ende hoe-wel deſe Meeſter Zwits wel geloont worde, nochtans en verbeterde hyt werck niet zeer. 72.

Vant

Vant hout-werck van den Trans ende Choir te timmeren.

73. Den Trans verwelft, en een koſtelijck uytgehouden Sacraments-huys beſteet.

Ao. lxx. worde thout-werck binnen een Jair ofte twee gemaeckt we Choir ende den Trans, ende worde den Trans voirſz van binnen in drie of iiij. Jairen dair nae gepaueyt, ende den Trans verwulft, ende binnen die tijt worde tot Utrecht beſteedt een ſcoen Sacraments-huys coſtelicke gehouden.

Van de twiſt van de Heylige Sacraments proceſſie.

74. Proces tuſſchen de Kercken voor den Stoel van Vtrecht, midrſgaders beſlechting daer over geſchiet.

Ao. lxxiij. ende lxxiiij. was groete twiſt tuſſchen deſer cuyren ende der ouder Kercken om der proceſſien wille upt Heylighe Sacramentsdach, dair veel tweedracht off quam onder den gemeente, alzoe dat Meeſter Pieter vander Sluſe Paſtoir deſer Kercke, dair omme rechte tot Utrecht theghen doude Kerck, ende worde geappoincteert dat die proceſſie mit ſulcker ſtacie in de nieuwe Kercke comen ſoude, ende eynden als ſy wt doude Kercke gaen ſoude, ende dair worden Brieven van ghemaeckt onder tzegel van de Biſſchop van Utrecht, beruſtende onder den Kerck-meeſteren van de nieuwe Kercke.

Van de wydinge des hoigen Autairs.

75. Het Choor, den Trans en gedeelte van 't Kerkof gewyt.

Ao. lxxvj. den vjen. May, worde ghewyt by Biſſchop Godefrydus thoeghe Outair mittet Choir, Trans ende een deel Kerck-hofs ande Zuyt-zyde.

Vant Sacraments-huys datter geſet worde.

76. Een dief ſteelt de Cyborie en ſtort de Hoſtie op den Autaer.

Ao. lxxvj. worde tSacraments-huys geſet totte lijſten bouen ront-omme die tralien toe, die ghemaeckt waren van Pauwels die Smit, als dit werck aldus een luttel tijts geſtaen hadde, zoe iſſer een dieff gebroecken inder Kercken, ende heeft geſtoelen die ſilueren Cyborie dairmen mede ging totte ziecken, ende ſtorten die Sacramenten upt hoech Outair neder, ende men coſt deſen dieff noyt vernemen.

Vant Heylige Sacraments-Gilde.

77. Oorſpronck van verſcheyde dienſten in beyde de Kercken.

Ao. lxxvij. worde begonnen die Bruerſchap vant Heyligen Sacrament in de nieuwe Kercke, wair doir veel Godliker dienſten up gecomen zyn, als tloff van den Heyligen Sacrament in doude Kerck, dat Heylige Cruysloff hier, die Cruys-Miſſe in doude Kercke, die loeven Sondages, Maendages, Dijnſdaechs ende Woenſdaechs hier, want men te voeren geen loff hier en ſang dan Saterdaechs.

Van de groete Orgel geheel te veranderen.

78. Verplaetſing van het Cruys-Orgel.

Ao. lxxix. ende lxxx. maecte Meeſter Jan van Antwerpen inde groete Orgel inden Tooren een gheheel nieu Piep-werck, Laden ende houten Blaes-balghen, ende liet dair niet ſtaen dan die caſſe, ende hadder off lijpont groet vlaems, ende corts dair nae ſoe verſette hy mede Cruys-Orgel, wt het Cruys-werck, ende brochtet int midden vander Kercken, ende hadder off jc. Rinſgulden.

Hoe

Hoe Sacraments-huys volmaeckt worde.

79. Verplaetsing van het Sacrament en 't Cruys.

Ao. lxxvij. worde gheheel volmaeckt gheset het bouenste vant Sacraments-huys, ende tSacrament worde ghenomen wt het Cruys-werck, ende tHeylige Cruys worde doen in die plaetse geset, te weten onder sint Hieronymus Beelt ande pilair vant Choir.

Van een Maecht die van den Tooren viel.

80.

Ao. lxxix. upten Ascensioens dach na den middaech, zoe was Meyns Willems dochter Penninesacx mitter ander geselscap upten cruyn vanden Thooren, ende sittende dair mit malcanderen zoe ontrolde yemant wat ouermits die rondicheyt van den cruyn, ende Meyns loepende ende grypende dair nae scuet van de cruyn, ende vil neder van den Thoren, ende bleeff hangen int soeygen van een vande cleyne Toorenges; ende worde mit een coerde off gewonnen tot in de soy van de bomgaetters, ende ginck ongequest thuys mitten anderen geselscap.

Hoe die beneen Kercke gehoecht worde.

81.

Ao. lxxxiij in de Winter worde die beneen Kercke wel een Bier-tonne gehoecht mit aerde, ende alle die Outaren mit die sitselen worden oeck dair nae gehoicht, ende alle die Kerck-doren mosten verset wesen, ende Jairs dair an dede die stede t Marct-velt hoegen, ende tKerck-hoff mosten oeck nae gehoicht wesen.

Het Markt-velt gehooght.

Van de groete Pestilencie.

82.

Ao. lxxxiiij. ontrent Paeschen begostet zeer te sterven, ende hier storven veel luyden in beyde die Parochien, ende duerde alle tjair doir, tot int laetste van de Winter.

Van een dief in de Reliquien Capelle.

83.

Ao. lxxxiiij. up sinte Lijsbetten dach in de Winter, was doir die glaesen gebroecken een dieff in de Capelle van de Reliquien, ende was mit een ladder geclommen bouen ouer die tralien van de Capelle voirsz, ende hadde genomen zeer veel Siluer-werckx, ende veel van de hoeffde tsiluer off-gedaen zynde, bleuen dair veel stucges van siluer legghen die smorgens dair worden geuonden.

Veel Silverwerck gestolen.

Van een nieu Outair upt Choir.

84.

Ao. lxxxiiij. worde besteedt Meester Adriaen tUtrecht Beelde-snyder, te maecken een hoech Outair gelijck hy te voiren een gemaeckt hadde, tot sinte Marien upt hoech Outair, ende quam ontrent twee Jairen dair nae, ende coste in als duysent Rinsgulden current, ende die oude Tafel worde geset after in den Trans upt Outair dairse te voiren gestaen hadde.

Van Thoren voirt te timmeren.

85.

Ao. lxxxiiij. waren die Kerck-meesters beraden te ontbieden een Meester

ſter Steen-houder wt Brabant, ende hebben hem beſteedt veel ſteens te houden totten Tooren te timmeren, ende nae een Jair off ij. doe die ſteen hier quam, ſceen die ſoo veel ende groet te weſen, datſe veruairt waren om die ſteen anden Tooren te vermetſen ſorgende dattet den Tooren niet en ſoude moghen verdragen, ende hebben die ſteen beſyden anden Tooren up daerde geſet tot wel viiij. off ix. Jairen eert op-gebrocht worde.

Noodelooſe ſorge wegens de menichte van ſteen op den Toorn te bouwen.

Van die groete Clock te vergieten.

86. Oudt gebruyck van de Smits op den dagh hares Patroons, waer door de Klock bedorven zynde, ſulcks by de gemeente ten overvloet gerecompenſeert wert.

Aº. lxxxiiij. up ſint Loys dach in Decembri waſt gegunt die Cnapen van de Smeen, dat zy die groete Clock ſouden luyden tot hoirrer Feeſten nae ouder gewoenten, ende zy luyden die groete Clock Redemptoran ſtucken welc een ſcone Clock was, doen worde ontboeden die Clocgieter van den Boſch Meeſter Cobel in de vaſten dair nae, ende goet ontrent ſint Jacobs dage, aº. lxxxv. een Clock ende wort gehieten Maria, ende aengeſien datter veel ſpijs ouer ſcoet alzoe dair veel by de ghemeenten gegeuen was, zoe heeft hy noch eenen Clock groeter gegoten Alreheyligen int ſelue Jair, ende was genaempt Jeſus, ende tbellefroyt worde groeter ghemaeckt van Jan Henricxzoen Timmerman, Maria woech ontrent ixm. pont, ende Jeſus ontrent tuſſchen de xj. ende xijm. pont.

Van de Mettenen te ſingen.

87. Oude gewoonte van de Scholieren.

Aº. lxxxiiij. ontrent Vaſten auont worde geordonneert by de Wet, dat die Scolieren niet meer Mettenen en ſouden ſinghen dan viij. die meeſte Hoech-tijden, dair zy te voeren alle Heylige dagen metten plagen te ſingen, ende die geheele vaſten doir, alle dage die Miſſe.

Van iiij. Louen te ſingen.

88. Aº. lxxxvj. ontrent Cors-auont worde veel vergadert wt die gemeenten tot vier Loeuen wekelicx te ſingen, als Sondaechs, Maendaechs, Dijnſdaechs ende Woenſdaechs, want men gheen Loeuen en ſang dan Donderdaechs, Vrydaechs ende Saterdaechs, ende deſe iiij. Loeuen anvoirden die Seven-Getijde-Meeſters, ende dede die doen by hoir Sangers up hoech Coir.

Van den Trans te paueyen.

89. Aº. lxxxvij. worde den Trans mit witte ende blaeuwe ſteenen ghepaveit, die te voeren mit bacxſteen gepaueit was.

Van de ſuete naem Jeſus-Gilde.

90. Gilde by de Rethorijckers in-geſtelt.

Aº. lxxxvij. worde begrepen van de Retorikers tGilde van den ſueten naem Jeſus up ſint Joris Outair, twelck hem gonden die Scutters van de Voetboeghe, die doe eerſt in doude Kercke gegaen waren, ende ouermits dat die Rethoryckers dit Gilde qualijcken regeerden, ende dair dagelicx veel volcx inne quam, zoe iſt geordonneert dat het geregeert ſou-

Doch geregeert by de

de

de worden by de Getijde-Meesters, ende dit geschiede v. of vj. Jairen dair nae. Seven-Getijde-Meesters.

Van de nieuwe Preecx-stoel. 91.

Stilstant in de timmeragie wegens groote veranderinge in de valeur van 't gelt, &c.

A°. lxxxviij. lxxxix. ende xc. en worde niet zeer ghetimmert ouermits die groete rijsinghe ende dalinghe vant gelt, ende Joncker Frans Oirloghe, mar dair worde een scoene nieuwe Preecx-stoel gemaect.

Van veelrehande reparatie. 92.

Cierlijcke bancken. Libery ofte Boeck-Camer.

A°. xcj. ende xcij. worde die Kercke verciert mit mans bancken, vrouwen bancken int midden van de Kercke, ende bouen upte balcken die plancken om te gaen bouen in de Kerck, ende die solders bouen bellefroyt, ende beneden om tgeluydt beter wt te slaen, ende die Librarie worde verbetert.

Van sinte Ursulen Orgel. 93.

A°. xcij. worde sinte Ursulen Orgel geheel nieu gemaect, alsoe datter niet en bleeff staen dan den back, ende maecte Meester Jan van Antwerpen, ende dair worde oeck ant werck ghemaect een nieu Positijff, ende worde hem betaelt van als xix. pont gx°. vlaems, ende noch sekere lijff-renten die de Kerck of coft om xij. l. gx°. eens.

Van veel huysen die ontrent die Kerck off-gebroecken worden. 94.

Kerck-hof Zuyd-zyde vergroot.

A°. xciij. in de Vasten coften die Kerck-meesters ontrent ix. ofte x. huysen ontrent die Kerck ande Zuyt-zyde, die zy deden of-breecken omt Kerck-hoff te vermeerderen, ende dair bleuen noch ij. huysen staen int worre, die zy noch nae cregen binnen een jair off ij. ende worden mede off-gebroecken, ende die plaetse worde gewyt van de Bisschop.

Van den silueren Brissen die doen gemaect worden. 95.

Silvere Monstrantie.

A°. xciij. worden gemaect sommige silueren Brissen om die Sacramenten mede te administreren, als een siluere Brisse in den groeten arck, ende noch andre wat cleynder, ende een Monstrancie die men om den hals hanct als men mitten Sacramenten buyten die stadt reyst.

Van een eerste Misse te doen alle weecx. 96.

Gilde name Iesus.

A°. xciij. worde aengenomen byde t Gilde van den sueten naem Jesus, alle weecx te doen upte Sondaegen die eerste Misse die men te voiren niet en plach te doene.

Van de metale Tralien voirt Sacraments-huys. 97.

A°. xciiij. int leste van de Maert, worde gheset voirt Heylighe Sacrament die coperen Tralie, die gemaect was tot Mechelen by eenen Robbrecht van Blaesvelt, ende woghen tsamen in als xiiij°. lxxxvj. of dair ontrent, elex hondert om xv. Rinsgulden lx. xxxvij. l. iij. pont gx°.

Yſere Kandelaer. ende doe worde mede ghemaeckt die yſeren Candelaire, ende maeckte Jan Wynenzoen Smit, ende weecht 1c. pont of dair ontrent.

Van den Thooren.

98. Verder opbouwinge van den Toorn, onder wiens regeringe

Ao xciiij. ontrent Paeſſchen begoſt men weder te timmeren anden Thooren, ende upten ixen. May doen die ſteygeringhe geſet was, soe worde die eerſte ſteen geleyt by drie Kerck-meeſters kinderen te weten, Doe Michielszoen, Gerrit Gerrit Walichszoen, ende Auguſtyn Claeszoen, ende waren Kerck-meeſters Michiel Gerrit Colynszoens zoen, Gerrit Walichtszoen, ende Claes Buſch Janszoen, ende doen deſe pilairen van de Lantairnen ontrent Alderheiligen gemetſet waren, zoe heeft Pouwels Janszoen Graef-maecker ende Steen-houder, aengenomen die reſte vant Steen-werck te houden hier binnen, ende wrocht alſoe die Winter, dat hy die werck-luyden tegen die ander Somer werckende hilt, alſoe dattet ſteen-werck van die Soemer tot die Cappe toe geheel gemets was, ende men began doe mede upt Kerck-hoff te maecken thout-werck totten Appel ende Lantairne, twelck alder-eerſt began, ende hadde aengenomen Gijsbrecht die Timmerman mit zyn mede-hulpers.

De Kap en den wel-eer geweeſde houten Appel.

99. Voltoyinge van den Tooren.

Ende in den Jaire xcv. den xxxen. Octobris upten middaech te xij. uren, worde den leſten ſteen geleyt als ant hoechſte van de wendel-ſteen der voirſz Lantairne, ende dit by Pouwels Janszoen Steen-houder, ende Pieter Henricxzoen Metſelair, ende worde den voirſz ſteen gheleyt by Pouwels oudſte zoen, oudt weſende vijff off ſes Jairen, genaempt Jan Pouwelszoen, ende dit geſciede onder den voirſz Kerck-meeſters, die doen dat Jair aenbleuen.

Vant hoechſte van den Thoren.

100. Tijdt hoe hoe lang men over dit werck gebouwt heeft.

By wien het Cruys daer op geſtelt, en hoe men, Lof-geſange ſong.

Gedurende het bouwen niet een menſch ſich beſeert, het Cruys weer afgewaeyt.

Ao. xcvj. worde beuonden int Kercke-Boeck, dat men den eerſten ſteen van den Thoren int fondament, leyde ao. 1396. den ſeſten Septembris, ende nu int Jair xcvj. den ſeluen vj Septembris, ſoe geuielt doe men tCruys up ſerten ſoude onuerſienlick, dat men effen hondert Jairen ouer den Thooren getimmert hadde, ende worde doen tCruys dair up geſet by Auguſtyn Claeszoen voirſz, ende dair was gebrocht upte ſtallagie een Poſitijff, ende die Muſiſiens waren dair oeck up, ende men ſonck dair *Te Deum Laudamus*, ende beuandt dat terwiele dat men anden Tooren timmerde, noyt yemandt hem ghequeſt en hadde, dair hy eenighe leempte off verdriet off behilt, ende dit Cruys up ſint Victoirus dach naemiddach ten een uren onder die preecken int ſelve Iair by groeten windt, ende ouermits die groete ſwaerte, ſoe vielt van bouen neder doirt dack van den midden-kerck, ende bleeff dair hangen ſonder yemandt te quetſen ten aenſien van alle menſchen, ende dair nae worde een ander Cruys gemaeckt dat beter proporcie hadde, ende niet te ſwair, ende worde doen dair up geſet.

Van

Van de Apoſtelen int Choir.

Ao. xcvj. worden veel Apoſtelen geſet ande Pilairen vant Choir, ende oeck die Saluator upt hoech Outair, ende die ſommige worden corts dair nae gedoteert mit Candelairen en Was-licht dair voir barnende ten eewigen dagen. 101. 't Beelde Salvator en eenige eeuwighdurende lichten.

Vant ſpul van de drie Coningen.

Ao. xcviij. upte Iairs dach up te ſcrijnen, upten Sondach nae derthienen dach nader Veſperen te drie uren, ſoe worde hier geſpeelt een ſpul van de Prieſters die tot verſceyden doeren der Kercken te pairde inne quamen rijden, elcx mit zyn gheſelſcap vergaderende int midden der Kercken, ende upte groete Orgel waren Engelen ſingende *Gloria in excelſis*, ende benede lagen die Harders en ſpeelden, ende dair quam een Sterre ſcietende van after wt die Kercke nae thoech Outair toe, ende bleeff dair ſtaen wijſende die drie Coningen den nieuwen geboren Coninck, twelck ghemaect was mit leuendighe perſoenen upten hoghe Outair, dair deſe Coningen eenſdeels ſprekende, ende eenſdeels ſinghende hair Offerhanden deden, ende dair was alſoe veel volcx in de Kercken beneden ende bouen datter nye zoe veel volcx inder Kercken geſien en was. 102. Prieſters te paert door de Kerck rijdende. Groote confluentie van menſchen.

Van den interdict deſer Kercke.

Int leſte van deſen Jaire van xcviij. up ſint Ians dach nae Kerſmiſſe, naeder middaghe worder een Mandaet gedaen, ende eynde een Interdict, ende ceſſe gheleydt van allen dienſten, als Miſſen, Metten, Getijden, Bruyts te trouwen, luyden te begrauen, &c. behaluen Preecken, ende men dede alle deſe voirſz dinghen als kinder te corſteenen, &c. van de Nieuwe Kercx wegen in dOude Kercke up onſer Vrouwen Choir, dair men exiquien ende allen dienſten doen dede, ende die dooden van de nieuwe Parochie worden begrauen in doude Parochie, ende dit duerde vijff weecken ende iij. daegen lang, ende dit worde gedaen van een machtich Man wonende t Utrecht, die groodt was in den hoegen Houe, die renten upte ghemeen vijff ſtede hadde van Hollandt, ende qualicke dair van betaelt worde. 103. Vreemt exempel van de dienſten op te doen houden in de Kercken.

Van den ſculden der Kercke voirſz gecomen doir den Tooren.

Item van den Iaire xcviij. voirtgaende iiij. off v. Iairen off dair ontrent en worde ſonderlinghe niet ghetimmert ande Kercke voirſz, want die Kerck-meeſters veel heete ſculden ghemaect hadden die up termynen betaelt moſten zyn, ende dair-en-bouen hadden zy die Kerck noch beleyt mit je. pont gxo. vlaems haires lyf-renten, ende alle deſe voirſz ſculden, ende vercopinge van renten waren gemaect in den Iairen xciiij. xcv. xcvj. ende xcvij. ende dit al tſamen om timmeren van den Thoren bouen, hoewel datter nochtans veel binnen dien tijde van de ghemeenten ghegeuen worde, ende om die timmeraigie waren noch vercoft veel coſtelicke 104. Mildadigheyt van de gemeente.

Veele kostelijckheden van gout en silver verpant ende verleyt overmits behoeftigheyt van de Kerck.

Cleynoden van siluer ende goude, die men plach voir onser Lieuer Vrouwen omme te dragen, gelijck ryemen, vijftichen ende diergelijcke, noch Kelcken ende Cleynoden wter Reliquien Capelle, ende noch waren verset ende belient ander costelicke Iuwelen van siluere, ende alle dese sculden hebben die Kerck meesters alle te met moeten quijten, mar die hondert pont gxo. vlaems siaers lijf-renten heeft die Kercke noch langhe tijt gesmertet, alsoe dat men in den Jaire xvc. ende xij. qualicke yet heest moegen ande Kercke repareren.

Van reparatie van de ij. groete Orgelen.

105. Ao. xvc. ende een, wrocht Meester Jan van Zwanenbroeck ande twee groetste Orghelen, ende hadde voir zyn arbeyt xiiij. Rinsgulden, ende voirt zoe isser dicwijl ande voirsz Orgelen gewrocht, ende bysonder an sinte Ursulen Orghel binnen vj. ofte vij. Iairen dair nae, alsoe dat men verscheyde Meesteren dair toe haelde, ende die Kerck dairom groete costen moste doen.

Van een nieu Tabernakel ouer die Noot Goeds.

106. Konstigh gesneden Tabernakel.

Ao. xvc. een worde besteedt ende Iairs dair an in de Capelle gesedt een Tabernakel van houdt gesneden, dair inne gesneden waren seuen parcken van de seuen ween onser Lieuer Vrouwen, ende maecte Tielman Ianszoen, ende om dit Tabernakel wel te setten, zoe worder gemaeckt een nieuwe portael dair men dit Tabernakel up sette, ende worden voirt gemaeckt zekere latrijnen ende bancken in de Capelle.

Hoe gesigueert.

Vant Bethleem.

107. Ao. xvc. ij. worde gecoft het Bethleem, dat noch ter tijt voirt Choir gesedt wort.

Van de Capelle van Cappen van roodt Woestein.

108. Sacraments Ornamenten.

Ao. xvc. ij. ende iij. worden gemaeckt zekere Cappen ende Rocx van Enghels roodt Woestein, twelck nu hieten die Sacraments Ornamenten, ende tCasuffel vier ofte vijff Iairen dair nae ghemaeckt, het boertwerck tot Utrecht, ende die reste tot Delfft, ende costen in als dese geheele Capelle ijc. Rinsgulden current, ende dese Ornamenten worden becosticht die helft by de Kerck, ende die helfft byt Sacraments-Gilde.

Van alrehande reparatie.

109. Sacraments huys.

Ao. xvc. vij. viij. ende ix. worde veel gherepareert in de Kercke als, die tralie vant Sacraments-huys worde vergult, ende den Trans bouen worde buyten mit foeyen ende houte leenen gemaeckt, ende worden geverwet mit alle veinsteren, ende die balcken int Choir die vergaen waren worden gerepareert, ende anden Thooren van binnen worden doen veel gerepareert.

Van

Van de wtsettinghe des Capels van onser Vrouwen.

Ao. xvc. x. worde wt-gheset onser Lieuer Vrouwen Capelle Noortwairt, als men noch zyen mach, ende worden doen oeck ghemaeckt dat houdt-werck by Adriaen Pietetszoen Scryen-maecker, dair men die tralien in setten soude, twelck eerst reede vil int Iair xvc. xj. ende dat steenen Wulfsel in den wt-setten worde doen mede gemaeckt.

110. Hoe de Capelle van de Lieve Vrouw afgeschoten was.

Reden tot over-eenbrengingh en confirmatie van het voorgaende.

Dus verre de oude beschryvinghe deser kercke / waer uyt by de weetgierighe Voorsnuflers van voorgaende tyden / niet alleen den gantschen standt en gelegenthevdt deses Gebouws van aen-beginne kan naghespeurt / maer oock verscheyde byeendigheden en eenighe noodighe kennisse tot de oudtheydt in veelen deelen kan bespeculeert worden / doch alsoo alles simpelyck naer ordre des tyds vervolgens is by en aengeteyckent / en niet na onderscheyt van saken verscheyder nature en materie (als daer in verhandelt werdende den oorsprongh / voort-gangh / op-komst en toe-nemen deser kercke / ooch van Miraculen ofte Wonder-wercken / Ceremonien ofte Kerck-diensten / Ornamenten ofte vercierselen en andere saken meer) sullen het selvige om bequamer ordre en meerder accommodatie distinctelyck in 't hoyt resumeren / en yder sake / met malkander gemeenschap hebbende / op syn behoorlycke plaetse by den andere apart brengen / en onder-en-tusschen met de verder beschreyden en onderbindingen daer toe dienstig zynde confronteren en t'samen beressenen. Hoe aldereerst / na dat (gelyckmen voor-gaf) vele jaren achter een op gesette tyt een vertooninge en aenwysinge vande Moeder Gods was gesien / haer ter eere by provisie een houten Tempel ter plaetse van 't Gerecht t'eynde aen 't Marckt-delt wert op-geslagen / en hoe de selsde aenstonts ter oorsake van veele daer gheschiedende Miraculen grootelycks toe-nam / en met een steene Choor en Cruys-werck daer aen verbetert wiert / wordt niet alleen in de eerst-by-gebrachte beschryvinge van den oorsprongh deser kercke / en het Beeldt gheheeten ter Hoodt Gods omstandighlyck verhaelt / maer soo mede in het eerste Artyckel deses daer aen volgende beschryvinge hoytelyck gedenoteert en te kennen gheghéven / doch in een bysonder aenteeckeninghe van verscheyde oude sustimen noch meer-malen geallegeert * wordt gheseght aengaende de Fundateur van het selfde werck / dat hy Officier ofte Schout deser Stede was / en de grondt ofte Eerste-Steen-leggers van den-vermaerden hoogen Toorn in het vyfde Artyckel ghespecificeert / worden by dese bysondere aenteeckeninge Kerck-Meesters ghenoemt / met welcke Ampten en Bedieninge sy geen van alle vier gequalificeert staende / te vermoeden soude zyn of den eersten noch naderhant Schout / en de andere vier Raedts-Heeren ofte Raden deser Stadt / ooch Kerck-Meesters gewordeu zyn / dit zyn de woorden van het particuliere Handtgeschryft: maer ao. 1381. op xi. Augusti, werde alhier tot Delft in de Kiet-thuyn daer doenmael een houte Galgh stont, een houte Kerck gesticht,

Oorsprongkelijcke opkomst deser Kerck.

* *Als pag. 132. en* 169.

Eenigh different nopende de Eerste-Steen-Leggers.

ſticht, welck men de Nieuwe noemt, en op denſelfden dagh drie Jaren daer na, werde by den Ridder Joan van Groenevelt Officier van de voorſeyde Stadt, den eerſten Steen vant Cruys-werck t'eynde de voorſz houte Kerck geleyt, en 2o. 1396. den 6. September, werde van de vier naebeſchreve Kerck-Meeſters den eerſten Steen van de Nieuwe-Kercks-Thoren geleyt, met namen Arent Vrydach szoen, Jacob Bortelmeeszoen, Jacob van Bleyſwijck, ende Heindrick Bugge; 't welck te annoteren is ten aenſien deſe Schout in Stadts Regiſters tot nochtoe is vermiſt / ende noyt naer het verongheluckten van de ſelfde / wederom gevonden en in de Lyſte van de Regeringhe deſer Stadt aengeteeckent geweeſt. Voorts zyn deſe Kercken tot Patroneſſen en Beſchermſters toe-gheeyght / de H. Maget Maria ende S. Urſula, en om wat reden ofte by wat occaſie de ſelfde halven aen de Lieve Vrouwe oock aen St. Urſula is toe-gheeyght / wert ons in 't ſelfde Artyckel te verſtaen gegheven / en vermidts daer-en-boven noch een Clooſter binnen deſe Stadt 't haerder eere is geſticht / hebbe ick de pyne waert geacht de Hiſtorie van Urſula te perſcruteren en onderſoecken / middelerwijl hebindende de ſelfde by verſcheyde Schryvers / verſcheydentlyck te werden beſchreven / 't welck ſoo veel te minder credyt verleent aen deſe Rooms-gheſinde diſcipulen / doch echter de meeſte overeen-ſtemminge en ſoo als ſy 't obſtinatelyck willen dryven en ſtaende houden is duſdanigh / dat Urſula een Dochter van een der kleyne Koningen van Engelandt / verciert met alle gaven van eerbaerheyt / ſchoonheydt ende gratie / die men in eene Vrouwe ſoude mogen begeeren / door bevel des Opper-Koninghs met een bende van elf duyſent Maeghden (daer over ſy het Hooft en de Vrouwe van alle ſoude zyn) teghen haer wil en danck verboert werdende naer kleyn Brittanien / omme aldaer ghetrouwt te werden / ende dit ſchoone vruchtbare Landt / 't welck van te vooren door des Koninghs overwinninghe verwoeſt was / wederom te bevolcken / ſy dan / of ſy wilden ofte niet / met de gantſche Vloote zeylbaerdigh zynde / uythomende en Zee kieſende / werden onderweegh met een onſtuymigh tempeeſt ſoodanigh af-gedreven / dat ſy de Noordt-Zee in / voor-by de Eylanden van Zeelandt en Hollandt / met groot gewelt af-geſmeten werdende / in den Rhyn quamen varen / alwaer ſy van de Hunnen (een wreedt / fel / ende barbaer Volck die hier ontrent quaet huys hilden) wierden over-vallen / en om dat ſy Chriſtenen waren met allen ſchandelyck mishandelt en doodt geſlagen / hare lichamen van de Chriſtenen met groote devotie vergadert na Ceulen gheboert / alwaer een heerlyck Vrouwen-Clooſter geſticht wierdt / alwaer men noch op den dagh van heden noch veele Crania ofte Berkenelen en Doodts-hoofden vertoont werdt / die men als ontwyfelbaer voor-geeft / over-blyfſelen van deſe Maeghden te weſen / aldaer met ſonderlinge devotie vereert werdende / en hoe-wel datter veele

van

Aen wie de Kerck geconſacreet.

Beſchrijvinge van haer Patroneſſe.

van dese voor heel Christenrijck zyn bedeelt en tot presenten verstonden / gelijck ook speciaelijck beyde de Parochy-Kercken deser Stadt / met uytnemende pompe en celebratie van oudts des zyn voorsien gewoorden / nochtans den dagh van haer doodt / op den 21. October / met de grootste Solemnitepten tot Ceulen gheyert werdt. Dese reye van naegoen nam men hier van ook aen voor een tweede Patronesse van dese Kercke / die daer van den naem aen een Straet recht op het Choor corresponderende ook schynt gegeven te hebben / namentlijck S. Ursulen straet, de welcke ook wel anderssints doch abusivelijck de Trompet-straet genoemt woordt / als hebbende van oudts altydt het Trompet tot een huys-teycken op den hoeck van de Straet uyt-ghehanghen. Wyders werdt in het elfde Artijckel van de autentycke beschryvinge deser Kercke gewagh gemaeckt / hoe verre den Toorn in den Jare 1412. al was ghevadanceert / namentlijck tot de Bommelgaten toe / en dat men doen begon te maken de Middel-Kercke / die noch van hout was bleven staen / en acht Jaren daer na de Zydkercken en Capellen Artyckel 13. waer van verder gesproocken wert Artijckel 21. en 29. In't Jaer 1430. begon men weer lustigh aen den Toorn (die immiddels een wyle tyds hadt stil gestaen) t'arbeyden / als Artyckel 23. en 24. en voorts 28. en 38. Artijckel 25. eerst beschreyt hoe neer't Portael voor aen den Toorn wert gemaeckt / als mede 't Wulffel binnen in den Toorn beneden de eerste Solderinghe. Artyckel 31. werdt mentie ghemaeckt van het Bellestropt / en voorts Artyckel 44. van de foyen op de Middel-Kerck / 61. van vier achter-een-volgende Jaren aen den Trans gevrocht / 66. van de aenbestedinghe der Pilaren op't nieuwe Choor / en 68. dat het hout-werck van 't oude Choor aen die van Spon wiert verkoft / daer toe siet men in de Artijckelen 69. en 70. den goeden yver van de ghemeente die geheele Pilaren tot harer kosten lieten oprechten / sulcks het Choor eenige Jaren daer na voltrocken zynde / van den Aerdts-Bisschop werdt gewyt / 't welck het 75. Artijckel betuyght; wyders werdt Artijckel 81. geseght / dat de Kerck noch naderhandt / allenthalve van binnen en buyten met aerde grootelijcks wierdt aen-gehooght. In't Jaer 1484. werdt noch een groote menichte Hardtsteenen tot verder op-houwinge en voltreckinge van den Toorn besteedt in Brabandt / de welcke over-gekomen en by malkander gesien zynde / den hoop soo groot ende swaer geleechen te wesen / dat men voor een ydele vreese ingenomen zynde / niet en dorst hazarderen de selve op den Toorn te brengen voor al-eer 8. a 9. jaren tyds tot besterkinghe van het Werck-werck / waren verloopen.* Anno 1487. werdt den Trans met witte en blauwe steene Tegelen belept / die te hooren by voorraedt slechts met klinckert was gheplavey. * Van Anno 88. tot 90. inclups stont het Gebouw van den Toorn ten naesten-by wederom stil / overmidts ongemeene redressen in de

Waer van ook een straet haer naem beerft.

Welcke Artijckelen deser oude beschrijvinge verders alleenlijck van de opbouwinge deser Kerck en Toorn zijn sprekende.

* Art. 65.

* Art. 89.

* Art. 91. valuatie en coûts van den gelde / en oock den Oorlogh.* In 't Jaer 93. hadt men eenige huysen om te demolieren tot noch meerder ruymte van het Gherecht-hof aen de Suyd-zyde:* onder-en-tusschen het werck van den Toorn wederom eenige Jaren t'eenemael (naer het schynt) stil gestaen hebbende / werdt ten laetsten Anno 1494. weer aengevangen / * tot volkome op-reckingh en voltoyens toe / sulcks Anno 95. den 30. October des middaghs ten 12. uren / de hooghste wendel-steen geleydt / en sulcks de laetste handt aen 't Wetsel-werck geslagen wiert / * en des Jaers daer aen op den 6. September / een al te swaren Cruys ('t welck in 't selfde Jaer noch weder af-vil) boven de geweesde houten Appel en alderhooghste toppunt op-gherecht / des men bevon dit werck juyst even hondert Jaren ghetraineert en onderweegh geweest te hebben / welckers tydt gedurende / niemandt van de Bouw-meesters / Timmer-mannen / Wetselaers / en alle Arbeyders / sich merckelyck beseert / gequest of beschadight hadde / * niet-tegenstaende een wonderbaerlyke val van een wilde of ten minste onbesuypte Wezp / die over-hol over-bol banden Toorn marcheerde / en echter het gevaer noch gelucklg eschapperde / gelyck in 't 80. Artyckel (daer sy met naem en toe-naem nu ter eeuwiger memorie staet gepzent) werdt verhaelt op 't Jaer 1479. ghesthiet te zyn / 't welck voorwaer wel een hazardeuse sprongh is geweest / met geen geringh gevaer van hals en beenen te bzeecken. Nevens het op-rechten van het Cruys voorsz. geschiede noch een geestige actie / in het honderste Artyckel mede vermelt / van het Te Deum solemnelyck boven op den Toorn te singen. Van de op-bouwinghe en voltreckinghe des Toorns / en verder omstandigheden zyn eenige Versen ofte Rijmen van den ouden trant (niet sonder groote moeyte by een oudt Poëet ofte Rhetorizyn ghecomponeert) aen de acht Gevels boven aen den Toorn op den hooghsten Crans in steene parchen uyt-ghehouden / de welcke (ten aensien sonder met ladder of steyggeringhe daer by te klimmen / althans niet meer leesbaer zyn / ook ten opsichte ick bevinde de selfde by verscheyde Ingesetenen deser Stadt / om haer antyckts en snaecksheyt veeltyds net en curieus af-geschreven en sulcks van waerde gehouden zyn) alle Lief-hebbers hier mede deelachtigh sal maken.

Van de Versjes boven in de acht Gevels van den Toorn, mede van de op-bouwinge deses spreeckende.

Dit naervolgende leest men in de acht Gevels boven op den Tooren van de Nieuwe Kerck.

In 't Noorden.

Onder wiens regeringe der Graven van

Den Hartoge Philips Edel Lants-Heere,
Van den Roomschen Edelen Coninck geboren,
Hy was 18. Jaren oudt luttel meere,

Doen

Doen dit gemaeckt wert, elck macht horen
Dat die Edele jonge Jeucht vercoren,
Was Prince ende Grave van deſe Landen,
God behoede hem voor tſviants handen.

Hollandt deſen Toorn is geſticht.

IN 'T NOORT-OOST.

Int Jaer 1496. op den ſelffden tijt,
Den ſeſten dach in September dat is waer,
Wert dat Cruys op-gerecht met groot jolijt,
Van Claes Jans Buſch Kerck-meeſter dats claer,
Op den ſelffden dach daer vooren C. Jaer,
Wert den eerſten Steen geleyt int Fondament,
In September den vjen. dach dat ſy u bekent.

Hoe veel tijdts aen den Toorn beſteet.

IN 'T OOST.

Die Letteren die getal hier geven,
Van dat den eerſten Steen wert geleyt,
Van den Toren ſoo dat is beſchreven,
Van Arent Vrydaechs ende ſoo men ſeyt.

Fundateur.

IN 'T ZUYT-OOST.

Properlijck is dit werck volmaeckt,
Oick als elck menſch mach aenſchouwen,
Van hem diet maeckten reden ſmaeckt,
Was door lieffden van ons Lief Vrouwen,
Van diet regierden in grooten trouwen,
Soo ſout d'naem hier ſijn bekent.

Aen wie toe-geheylight.

IN 'T ZUYDEN.

Die boven compt ſal hem verſinnen,
En ſal deſen grote coſt aen-mercken,
Hy ſal delen uyt rechter minnen,
Sijn aelmiſſen tot hulp van deſer Kercken,
Want groot goet coſte dit te wercken.

Recommandatie tot ofranden aen de Kerck.

IN 'T ZUYT-WEST.

Davit Heer van Utrecht die gepreſen,
Sterft int ſelffde Jaer dats wel bekendt,
Ende weder eendrachtich gecoren Heer te weſen,
Den Heer van Baten ſeer bemint,
Een Heer tot Utrecht wel verſint.

Aerdts-Biſſchoppen van Vtrecht.

IN 'T WEST.

Die Paſtoor doen was van deſen Kercken,
Was Meeſter Huygo de Groot van goeden ſamen,

Wie Paſtoor was.

En wie Kerck-Meesteren.

Michiel Gerrit Colijnsz God wil hem stercken,
Claes Jan Bus, ende Baltasar Jansz t'samen,
Dit waren de Kerck-meesters by namen,
Die dit dede wercken als men mach mercken.

In 't Noort-West.

Wie Stadts Schout was.

Arent Vranck was Schout van deser Stede,
Doe men dit werck maeckte dat is claer,
Hy regierde Delff in pays ende vrede,
Ende hadde doen Schout geweest 39. Jaer,
Ende bleef noch Schout dats kennelijck en waer,
Want t'God beliefde tot hem de doot ontrieffde.

Noch een ander Gedicht van den selfden inhoudt.

Maer noch een ander Stuck-werckis is'er op 't selfde subject en van eenen teneur / schynende oock uyt de selfde Camer van Rhetorica voort-gesproten te zyn/doch korter en alleen in vier couplets bestaende/ oock eenigh sints bloetender en aerdigher puerchede op sijn oudt-heerens in deser borgen.

Dit staet op de twee eerste van 't voorgaende.

Als Hertogh Philips ons Edelen Landts-Heer,
Uyt den Edelen Roomschen Koninck was gebooren,
Hy was achtien Jaren oudt, en luttel meer,
Doen dit nieuwe werck werdt gemaeckt wilt hooren,
Dat sulcken jongen Jeught hier toe was verkooren,
Een Prins en een Graef te zijn van dese Landen.
Hy dede maecken de Nieuwe Kerck, met den Tooren,
O Heer behoetse voort verbranden,
Tot uwer Eeren, en des Vyandts schanden.

Dit op het derde.

In 't Jaer duysent dry hondert, op desen tijt,
Den sesten September, soo elck doen was bekent,
Worden den eersten Steen met vreughden en jolijt,
Van Arent Vrydaechts, geleyt in 't Fondament;
In 't Iaer van een duysent vier hondert, is 't werck ge-ent,
Den sesten September sagh men 't Kruys op-setten,
Van Claes Ianss Buch, Kerck-meester jent.
Al was 't groote kosten, niemant dede beletten,
Tot Godes Eere ende des Vyandts verpletten.

Dit op de twee laetste doch om-gekeert in ordre.

Arent Vranckensz. was doen Schout geweest 39. Iaer,
En bleef noch Schout, tot dat hy was doot,
Michiel Gerritsz. Claes Ianss. Baltesaer Ianss. te gaer.
Waren alle drie Kerck-meesters devoot,
De Pastoor was genaemt Meester Hyygh de Groot;
Dees hebben 't begonnen werck voldaen,
Wiltse doch helpen als sy is in noot,

Dat

ware Afbeeldinge van de Nieuwe Kercks Toren tot Delft soo als
die Sich vertoonde voor den Groo: ten Brant van den Jare 1536.
zynde d'eerste Steen daer van gelegt den 6 Septemb 1396,
door vier Raedts-Luyden van de Weth. met namen
Arent Vrydaghszoen Jacob Bartolomeüszoen,
Jacob van Bleyswyck ende Heynrio Bugghe.

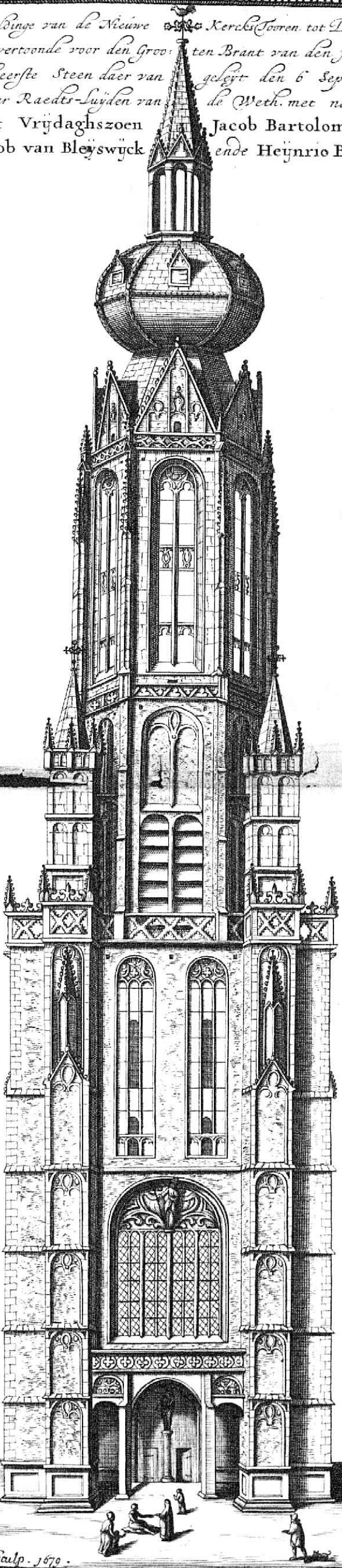

A. De Blois. Sculp. 1670.

Datſe mach blyven, ende volmaeckt ſtaen,
't Waer jammer datſe ſoude vergaen.

Slot-reden na de oude maniere.

Prince dit werck is nu volmaeckt,
Soo elck mach ſien, ende aenſchouwen,
Van allen die mijn redenen ſmaeckt,
Dieſe deden Stichten of Bouwen,
Haer namen ſtaen in den Tooren gehouwen,
In acht ſteenen parcken, 't is waert om te leſen,
In 't werck waren ſy ſeer getrouwen,
Soo dat ſy noch ſullen worden gepreſen,
Soo lanck den Tooren, den Tooren ſal weſen.

Van den houten Appel voor den brandt op den Toorn geweeſt.

Den houten Appel / daer van in het 98. Artijchel werdt gementionneert / was bysonder fraey van werck en ſeer raer in 't aenſien / ſulcks men elders weynigh of geen dierghelijche sagh / als in het Schildery oſte Model in Schepenen Camer hangende / daer voorhenen van geſprooken is / * gelijck als in een Spiegel de overgebleevene schaduwe des ſelfs noch werdt gerepresenteert / zynde al byy groot geweeſt en mocht al een goet getal van menſchen incorporeren oſte bevaten / deſe is zedert den generalen brandt 1536. wanneer al het houtwerck upt deſe kercke oock verbrande / achter-gebleven en om de minſte koſte / naer het schynt / niet goet gebonden weer op te timmeren / al-hoe-wel ich bevinde nochtans in deliberatie ghetrocken te zyn geweeſt / hoe men ſoude mogen maecken den Appel / midtſgaders de Lantaern gelijck die gemaeckt waren voor den grooten brandt.

* Pag. 128.

Net beſcheyt hoeneer den brandt deſe Kerck overvil.

* Beruſtende ten Compteire van de H. H. Kerck-Meeſteren voorſ. inde Lade D.

De preciſen tyt wanneer dit verſlindent en al-vernielent vuer deſe kercke attacqueerde / vinde ich pertinentelijck beſchreven / in een oudt Regiſter van den upt-geef wegens de timmerage en weder-op-bouwinge van de ſelfde / * te weten dat het was op Heylich Cruys-vindingsdach, int jaer ons Heeren M.V.C. en XXXVI. nae der noenen, onder die Veſper als men het Magnificat ſongh. En doen is misschien mede het Welfſel onder de eerſte Solderinge binnen in den Toorn / daer in 't 25. Artijchel van geſprooken werdt / en teghenwoordigh daer niet meer en is / met eene in-geſtort / gelijck de hoogh onder den Toorn / en achter het Orgel / door de gruwelijcke hitte van die vlamme oock soo met ſtucken uytgeſprongen schynt te zyn.

Hooghte van den Toorn, en hoe verre men daer van daen mach ſien.

Het gantſche Gebouw soo als het tegenwoordigh ſtaet / heeft de hooghte na mijn outhoudt / boven de 320. roede-voeten / welckers schoone tailie alle Tooznen van Hollandt verre over-treft / soo dat men daer op zynde behalven de Stadt met hare omleggende Velden en luſtighe Landts-douwen van 't gantſche Landt van Delft / met hare ſchoone Dorpen / Sloten en heerlijcke Hof-Steden / &c. niet alleen de aengrenſende Zee en Revière de Maſe beſchepdelijck mach aenſchouwen (ſulcks niet een Schip by licht weder de ſelfde ſtroom in noch upt mach varen /

of han uyt dese Stadt besichtigt werden) ook gantsch Hollandt mach dooz-sien / maer by een helbere ochtent of avondt-stont (wanneer het gesicht wel alder-bequaemst kan dooz-dzingen en toe-dzagen) de Hooft-Stadt van onse naburighe Pzovincie / de Cathedzale Kercke ofte den Dom van Vtrecht kan ontdecken en beooghen / daer den Aerts-Bisschoppelycke-stoel van oudts was geplant / die in Kerckelycke saecken over dese Landen soo heerschelyck dominеerde en soo groot een gesagh hadde / gelyck doozgaens kennen bemercken ; en wegens dese excessive hooghte des Toozns en syne gerde situatie pzesenteert hy selfs syn dienst in Zee dooz een bacake / daer de Schippers haer gemerck op nemen / gelyck wy in het eerste Hooft-Stuck * hebben aen-gewesen ; het is allenthalve een seer magnifyck en dooztreffelyck Gebouw / ook cierlyck ende net ghepzopoztioneert / sulcks de selve van oudts in de oogen van de wereit soo goet een behagen heeft gegeven / dat die van Kenen in 't Sticht van Vtrecht daer een patroon hebben na genomen / en de selve in 't kleyn t'eenemael hebben na gevolght / soo dat men dese komende te sien / eben als een model en af-setsel van den Welschen Toozn siet ; hy kan bequamelyck met syne transen ofte ommegangen in dzie deelen onderscheyden werden / van onderen het black der Straet / tot den eersten Trans is hy recht vierkant opgaende / alwaer hy boozt syn gedaente in een achtkantigh werck verandert / t'eenemael van Hardt-steen ofte witten Ozduyn / omcingelt met vier kleyne Toozntjes mede van de selfde stoffe / tusschen de welcke men siet de Bommel-gaten dooz het gelupt en den galm van de groote Luy-klocken ; eben ter hooghte van de vier boozgenoemde Spitsen ofte Toozntges / is de tweede ommeloop noch hooger hebbende een groote doozluchtige Lantaern / van bupten met vier groote Uyt-Wyssers / die midts de groote hooghte aller wegen en aen alle hoecken van de Stadt / kennen gesien / en sulcks den tijt onderscheyden werden / boven op dese hooge Lantaern / die (ghelyck aenstondts hooren sullen) bol klocken hanght / komt de derde Trans omcingelende de acht Gebels / die de dooz-gesiegeerde Opschriften en oude Kymen in haer dooz-hooft dzagen / ook met eenige kleyne Wapen-schildekens alomme behangen zynde / tusschen welcke Gebels komt te rijsen een spitsachtighe Kap van den Toozn dzaghende noch verscheyde Solderingen en boozname ntlyck een Camertje / sich van bupten vertoonende met een ringh van acht vensters / de welcke eben boven de Gebels uyt-komende / met de selve in 't verband cozresponderen ; waer boven bolght den Appel daer het Cruys op staet dat den Weer-haen dzaeght / welcke dzie opperste deelen alsoo van oudts gheskelt zyn / en allenthalben op de Toozнen gestelt wierden / ter gedachtenisse van dzie hoogh wichtige saecken / te weten / den Appel dooz een teecken van den val Adams / het Cruys beduydende het lyden Christi / den Haen tot indachtighmakinge aen

de

* Boven pag. 8.

Den Toorn van Kenen, Copy van die van Delft.

Gedaente en hoedanigheyt van dien.

Uyt-Wijsers.

De acht Gevels, en 't hoogh Camertje.

Wat den Appel, Cruys en Weer-Haen beteeckenen.

de verstrooyinge Petri / voorwaer dese groote saecken die de menschen onepndelijck in hare ghedachten behoorden te bewaren / en ten allen tyden in hare herten te overweghen / tot sulck een eynde hebben onse Voor-Ouderen dese teecheneu op de alderhooghste plaetsen van de Steden gestelt / om van verre soo wel als dichte by beguamelyck te mogen aenschouwt werden / met een impressie ofte indruck in de slapperighe herten : het welck ick hier in 't voor-by-gaen hebbe willen aen-teecheuen / als hebbende deser dagen aengemerckt hoe voorgaens het selve van een gegelyck werdt geinvoreert / al-hoe-wel het noch dagelyckx in het op-bouwen van kercken sonder eenige reden te weten noch te considereren by de Bouw-Meesters selfs wert na-gevolght.

De Luy-klocken die van oudts in desen Toorn ghehangen hebben werden in de oude Beschrijvinge ten deele aengewesen / als Artijckel 32. segt hy dat in den Jare 1437. ghegoten was een groote Klock die scheurde / dies des Jaers daer aen een ander gegoten werdt geheten S. Nicolaes, noyts daer aen noch een geheten Salvator,* dat is behoeder. In 't Jaer 1439. wederom een geheten Redemptor,* dat is verlosser. Vier Jaren daer na noch een genaemt Regina, dat is koninginne / mitsgaders een klepn Preeck-Klockje.* Daer na in den Jare 1484. door het al te sterck luyden van de Sunts / op haer Feest-dag de grootste klock ghescheuden zynde / werde door de mildadigheydt van de gemeente / twee andere noch grooter en swaerder in plaets ghegoten / den eenen met namen Maria, d'ander Iesus,* voorts welcke klocken naderhandt noch by gegoten souden moghen zyn is onseecker / maer het gaet vast niet eene van allen na den grooten brandt overghebleven te zyn / en hebbe wel hooren verhalen dat ten tijde als de vlamme aen dese kerck quam / een oudt krepel Vrouwke / zynde gebracht voor het Beeldt van Miraculen te weten Maria, gheheten ter Noodt Goodts, om hulp te bidden voor hare quale / soo geschiedt dat sy / van een gegelijck door verbaesthevdt verlaten werdende / haer selve niet kennende redden / was genootsaeckt op handen en voeten / met lanckssaemheydt van tijdt ter kerck uyt te kruyppen / eyndelijck gekomen zynde tot onder den Toorn (apparentelijck door het vuer derwaerts gejaeght zynde) soude gebeurt zyn dat de grootste klock ('t welck soo geen ander na ghegoten de voornoemde Maria is gheweest) neder-stortede / in sulcker voegen sy met de selfde in de aerde sonck / tot dat men de klock naderhandt daer uyt gravende / soo een klepn verbrandt en verschroeyde menschs daer by ghevonden heeft ; 't welck de ruyne van't Welfsel voorts mede eenigermate confirmeert.

De Luy-klocken die in desen Toorn jeghenwoordigh hangen zyn seer groot ende swaer / welckers Op-schriften in oude Rijmen (mits men haer naem / ouderdom / midtsgaders der Meesteren namen en anderssints daer uyt kan begrijpen) hier nevens stellen sal ; het principaelste (behelsende onder anderen ook de namen der Kerck-

Mee-

Oude Luy-Klocken voor den brandt.

* Beyde Art. 34.

* Art. 37.

* Art. 39.

* Art. 86.

Hoe een oudt Besje met het neder-storten van de groote Klock verongeluckten.

Hedendaeghsche Luy-Klocken met haer inscriptien.

Maesters doen ter tijdt in dienst zynde) in twee Cirkels op de groote klock ghegoten / begint met barse termen aldus te spreecken: DOOT, DUVEL, NOCH HEL EN MACH MY NIET SCHADEN, WANT MYNEN NAEM IS JESUS VOL GENADEN, JAN HUIGHEN SOEN, PIETER PIETER SOEN MEESTERS VAN DER KERCKEN, MET MEESTER JOOST HEINDRICK SOEN ENDE HUBRECHT AERT SOEN OM DEUGHTS VERSTERCKEN, DEDEN MY GIETEN HET BLYCKT HIER CLAER, BY JAN MOER DOE MEN SCHREEF M. CCCCC. L. INT SELFDE JAER. De tweede hebbende wel het lamste zyn van allen/ seyt Ursula is mijnen naem, Jan Moor me Cornelis syn Soon hebben my gegoten tot Godts diensten te wesen bequaem, int Jaer M. CCCCC. LXV. De derde begint Latijn te spreecken in de eerste Circkel met groote capitale Letters: *Libertas, Soli Deo gloria, Jan Burgerhuys me fecit in* M. D. B. 1607. in de tweede Circkel met kleynder Letters komt hy weer met een Rhetorijckertje voor den dagh.

Vryheyt is mijnen naem,
In 't Jaer ben ick gegoten,
Als die ons achten t'saem
In slaverny gesloten
Te hebben fix en vast
Nu daer toe zyn gecomen
Dat sy ons desen last,
Selfs hebben af-genomen.

Noch een nieuwe klock/gebruyckt werdende voor de Werck-Klock, is laest gehangen met een Latijnsch Op-schrift: *Benedicite omnia opera Domini Dommo, laudate & superexaltate eum in secula F. Hemony me fec: Amstel: a°* 1662. Dese vier klocken hanghen tusschen de eerste en tweede Trans / en sulcks binnen het tweede gedeelte van den Toorn/ 't laetste derdendeel is doorluchtigh / en gelyck aenghewesen is met een seer hooge Lantaern ghemaeckt / diens vloer is een rae steene Welfsel / 't welck van alle kenders over-konstigh wert ge-estimeert/ hebbende voor dese gestreckt/ om ten tyde van Triumphe en Zegepralen vreughde-vueren aen te steecken / om alomme wyt en spt als van een uytnemende hooge Bake gesien te kennen werden / doch het selfde toch van een seldsaem gebruyck zynde / en in syn gebruyck by winderigh weder voor de om-woonende af-schrickelijck / is te lichter gheresolveert om de selfde tot een kostelijck en uytnemende heerlijck Beyer-werck oste Musicael accoort van klocken te appropprieren/ tot de voorsz. vreughde-teeckenen aen den Toorn alleenlijck in trapn blyvende/het uythangen van een groote quantiteyt papiere Lantaernen

Beschrijvinge van den Lantaern.

En hoe men by Victory-tijden daer plecht te vyeren.

En wat daer van

nen seer aerdigh gemaeckt / en met koordens circkels-gewijs boven aen de kap rondtsom den Toorn geschooren werdende / 't welck in de duystere nacht een vreemt gesicht van hem geest: wat nu verder de Speel-klocken aengaet / het vermaerde oude Beyer-werck met haer toebehoorige wercken van het Stadt-huys af-genomen zynde / gelijck al-voorens * aengeroert is / zyn de selve grootelijcks en sonder gelijckenisse van haer voorgaende staet verbetert / hier op desen Toorn aengebracht en op-gestelt by Jan Cal, Vyr-werck-maecker binnen Nimmege / de eerste binder der Copere Speel-tonnen / en ook der Speel-schrouven eerst-mael aen dese Hamer-beeren gemaeckt aen dit vermaerde klocken-Spel van Delft / volbracht in den Jare 1663. na het uyt-wysen van het Op-schrift by hem selfs aen het Vyr-werck gestelt aen de West-zyde; De Ton / gelijck alle de klocken boven in de Lantaern hangende / zyn gegoten by Franciscus Hemony, doch dese met over de vier duysent steeck-gaten voor de Speel-schrouven op-gemaeckt by Jan Cal voorsz. 't welck hoe-wel het de eerste-mael alhier in gebruyck wiert gebracht / soo onverbeterlijck en treffelijck is gesuccedeert / dat (mijns wetens) noch nergens ter werelt beter klocken-gespel te vinden is / de swaerste klock en laeghste Bas hanght in 't midden van de Lantaern aen twee sware linten (krupsselingh over den anderen gewrocht) vast-gehecht / tot een Op-schrift hebbende dese heylsame vermaninge: *ZO MENIGMAEL GY HOORT DEN HELDREN KLOCKE-SLAGH, GEDENCKT AENDACHTELYCK AEN UWEN JONGSTEN DACH, ANNO 1660.* rondtsom in 't midde komen ses Wapen-Schildekens / welckers eerste representeert de Stadt / de andere de vier Burgemeesteren en Haven-Meester / onder wiens regeringe en bestier het werck alder-eerst is aengelept en besteedt / als namentlijck: Everard van Lodensteyn, Johan Graswinckel, Everard van Bleyswijck, Dirck Meerman Burgemeesteren / Bartholomeus vander Mast Haven-Meester / de andere minder klocken (die in een groot getal zyn) tot de minste toe inclusys hebben yder een Christelijcke spreucke uyt de Psalmen des Koninclijcke Prophete Davidts en anders op de gelegenthey van de saeck passende / en zyn hangende buyten in de poorten ofte boogen van de Lantaern tusschen de stylen / aen dicke Ysere Latten ofte Staven / ter gedachtenisse van het hangen deser klocken / is boven den inganeck van de Lantaern in een cierlijcke steen uyt-gehouwen / dese *Prosopopœia* ofte Personering van de groote klock / daer by quasi spreeckt:

noch in usantie blijft.

Beschrijvinge van het nieuwe Beyer-werck en Voorslagh.

* *Pag.* 119.

Inscriptie van de Vyr-Klock.

En de andere minder Klocken.

vers op het hangen deser Klocken.

S. P. Q. D.

Als Jaren zesmael tien, na zestien-hondert quamen,
Zo ben ick op-gehaelt in desen Tooren-trans:
Een later heeft gehoort mijn Kinderen te zamen
De Stadt vervrolijcken door hare Klocken-dans;

Het twee-en-zeſtichſte was nacuw daer by gevallen,
Of ick ſloech onvermoeit den hoochſten toon van allen.
A. V. Maſt.

Onder aen ſtaet het Cyfer ofte Merck des Haven-Meeſters / zynde B. V. M. dooz den anderen ghevlochten. Dit dooztreffelijck en kunſtigh Speel-werck beſtaet in tweederley Spel / namentlijck in Voor-ſlagh en Beyer-werck. Dooz-ſlagen zyn dooz gantſch Europa genoegh bekent / en geſchiet dooz het Dyz-werck met de Speel-tón / de welcke in maniere van een Gadt de hamers doet bewegen die buyten aen de Klocken hangen / daer toe hebbende ongheloofliick veel vierkants gaetjes / om de Metale Noten tot allerhande wijſen ofte doyſen daer in te kennen ſchzouven en tot de Dooz-ſlagh te ſtellen / ghelijck dan deſe yder Maendt verandert werdt en wat nieuws dooz ren laet / zynde veel-tijdts wijſen van Pſalmen ofte Loſ-ſangen / beginnende eerſt enckel en verholgende in 't gebzoocken / ſomtijdts zyn het oock nieuwe airtjes of vermaeliijcke Lietjes / na de ſpeculatie en fantaſie van de Meeſter ſtreckt; het Dooz-ſpel van de half upren duert ontrent maer half ſoo langh als die van de heele; de quartieren ſpelen maer eenige weynige maten / doch om den ander-reys byſondere boys / om by nacht en ontijden ſonder van het uyz te weten / te kennen onderſcheyden / of het quartier dooz een heel ofte half upz ſal ſlaen / daer op volgen dan de ſlagen van het getal der upren / op een fijn en helder Superius-klockjen / ſulcks men doozgaens alle quartiers-upren ſonder Dyz-wijſſer te ſien / den tijdt volkomentlijck kan onderſcheyden. Het Beyer-ſpel ('t welck gantſch geen gemeenſchap heeft met het Dyz-werck / maer dooz handen en voeten van de Meeſters geſchiet) is tot noch toe in weynigh Landen bekent / alhoe-wel het al van oudts binnen deſe Stadt is in gebzuyck geweeſt / dies oock niet ſonder groote vermaertheydt / als boozhenen* aengewesen is; Deſe pzactijcke gaet te werck met klepels / welckers onderſte eynde dooz dicke Yſer-draden / dicht aen de onderſte binnenrandt van de klocken vaſt gehouden werdt / de dzaden op behoozlijcke wijſe neder-waerts gelepdt zynde / in een houte hupsje ofte afgeſchote hamertje / zyn aldaer gehecht aen ronde houte klavieren / de welcke / ghelijck die van een Ozgel ofte Clavier-Cymbel met de vingers / deſe met de gantſche handt beweght werden / welcke neder-dzuckende beweginge de ſchuyns-hangende klepels tegen de randen der klocken doet aenſlaen / de Bas-klocken met de voet ghetreden werdende dooz een Pedael ofte Voet-clavier / die in de Ozgels oock gebzyckelijck zyn / en aldus kan men daer op ſpelen alles na ſyn welgevallen en behagen / oock verſcheyde toonen te gelijck hooren laten / twee Meeſters daer toe ghegageert zynde om dzie malen ter weecke daer op te ſpelen / als Dijnſdaeghs / Donderdaeghs en Saturdaeghs

van

Onderſcheyt van Voor-ſpel en Beyer-ſpel.

* Boven pag. 114.

van half elf tot half twaelf uyren voor de middagh / welcke melodie niet alleen binnen en de gantsche Stadt voor / kan ghehoort werden / maer ook om de ſware klocken die daer onder ſpeien / tot heel verre buyten de Stadt ſoeter en aenghenamer als dichte by; de reden is / dat yder klock voor ſyn d'eun oſte na-klanck noch een wijle tijdts ſyn toon behoudende / en aenſtonts gevolght werdende van een ander toon met de ſelfde heel diſcorderende / ſoo klinckt de na-klanck oſte d'eun van de voorgaende in de klanck van de na-volgende / 't geen als dan een valſch gelupdt geeft / welcke onſuyverheydt voor de lucht en windt ghebroocken werdende / als men in de huyſen of niet al te dicht onder het gelupdt en is / ſelfs van de nauwkeurighſte ooren in geenen deele geobſerveert / maer alleen de accorderende voor-klanck gehoort kan werden. De twee klocken die 't geheel en half uyr ſlaen midtſgaders het kleyn klockje van de quartieren hebben elck noch een hamer apart / die onghelijck ſwaerder is dan de andere / van buyten aen. Het bovenſte van de Lantaern / daer dit Muſicael Collegie van klocken hangt / is mede als van ondere gewelft / 't welcke niet alleen van gelijcke ſeer konſtigh / maer ook ſeer cierlijck van Metſelwerck is. Onder het benedenſte Welfſel ſtaet het Uyr-werck daer de voor-gemelte kopere Speel-Ton in gelegen is / tuſſchen alle de raderen van het Uyr-werck / binnen vier groote yſere Pilaren / de welcke met al-ſulcke ſlaven t'ſamen vereenight / geſloten / en verbonden zyn; van wie het ſelfde op-gheſtelt / is al vooren geſeyt / doch de wercken tot het uyren wijſen / ende het Pendelum oſte Slinger daer toe is gemaeckt by Conraet Harmanſz. Broeckman, Uyr-werck-maker binnen Delft / ende zyn alle de voor-ghenoemde wercken van Wijſen / Speien / Slaen / voltrocken en ten eynde ghebracht in den Jare 1663. onder het beſtier van den Heer Haven-Meeſter Adriaen Heinſius. En ten aenſien deſen Toorn de hooghſte is / en dat hy ſoo heerlijck een klocke-geſpel / midtſgaders Stadts principaelſte Horologie in hem logeert / kan ick in 't voor-by-gaen niet naer-laten hier ter plaetſe de eerſte inventie en onderbindinge van de klocken en Uyr-wercken aen te roeren / welckers eerſte heel ouder werdt gehouden als de laetſte / en ſouden ontrent den Jare 400. in Campania alder-eerſt zyn geinventeert / waerom ſy in het Latyn ook Campanæ genaemt werden / voor eerſt alleenlijck ghebruyckt werdende tot het aenmanen en noodigen tot de Heylige dienſten / ten tyde van brandt om hulp te roepen / by conjuncture van alarm den Raedt der Stadt te doen vergaderen / de Scholieren hare leſſen te frequenteren / de Rechters om hare Recht-dagen bekent te doen maken / en eyndelijck / om alle publike Actien te denoteren / * maer ſo haeſt de kunſt van Horologien oſte Uyr-wercken onderbonden was / gebruyckte men die om het getal der uyren te verhondigen / ten eynde men voor haer beneficie by alle tydts gelegenthepdt / 't zy dat men des nachts te bedde lept /

Waerom het Klocken accoort liefelijcker en ſuyverder van verre als naby gehoort wert.

Uyr-werck.

Eerſte vindinge van de Klocken.

* *Pancirolli memorab. l. 2. Tit. 9. p. mihi 158.*

of dat over dagh de lucht met nevel en mist is overtogen / of dat men sich buyten het gesicht van de Wyser bevint / nochtans van de ure des tijdts souden mogen vermaent werden : Al eer de Horologien waren ondervonden / most men sich behelpen met Sonne-Wysers / en voorts by betrocken lucht met Water-loopers die naderhandt in Zandt-loopers zyn verandert ; men hadt in 't eerste wel eenige inventie van Raderen upt Vetruvio en andere die alle uren een steen in een becken deden vallen / maer het Uyr-werck nader onderbonden zynde / is den hamer aen de Klock gefabriceert / * en de tydt wanneer de rechte kennisse van het maecken der Uyr-wercken sonde gebonden ofte eerst verschenen zyn / werdt by veele gestelt op het Jaer 999. en sommige willen seggen dat den Paus Silvester de II. dese bondt achterhaelt sonde hebben ; * voorwaer een heerlycke inventie waer in het verroeren des werelts / ofte het dryven des Hemels soodanigh werdt nagevolght / dat men allenthalve kennisse van den tydt mach hebben ! welcke kunst soo langhs soo meer op allerhande manieren veel subtijlder onderbonden is / en nu soo verre geavanceert / dat boven alle dienſten die wy daer van genieten / de selve met de Klocken te samen al van oudts hier te Delft selfs tot een vermaeckelyckheyt hebben gestreckt / welcke Klocken-spel oock nader en nader uytgebonden zynde / althans soo heerlyck een melodie weet te geven / dat de kunst alhier op den hooghsten top schynt gesteghen te zyn / doch even-wel het menschelyck vernuft noch hier niet is bepaelt. Onderwijle ons wederom keerende tot ons voornemen / moeten verder de Nieuwe Kerck gaen considereren / ten weder-zyden den Toorn / daer ick nu van gesproocken hebbe / siet men de twee zyd ofte lager daecken / met de ter zyden uyt-steeckende daecken van het Cruys-werck / hebbende aen de Zuyd-zyde een rondt Capelleken uytsteken / 't welck eertyts is geweest de Fonte / en nu gebruyckt werdt voor een Accys-Huys van de Bieren / te midden onder den Toorn is den ingangh van de Kerck / die van binnen is ghebouwt na de Gotsche maniere / met twee ryen Pylaren / sulcks de selve verdeelt is in drie Galeryen / streeckende tot in het Cruys-werck dwers voor het hoogh Choor / het welck mede is gebouwt / met een Middel-Choor / en een omgaende Trans buyten de Pylaren om-loopende. Dat dese Nieuwe soo wel als de Oude een Kerck van Miraculen is geweest / en niet alleen upt een Mirakel haer oorspronck heeft ghenomen (soo als men 't van oudts in de eenboudige en by-geloovige Eeuwen altyt daer voor gehouden heeft) werdt in 't oude voor-af-gaende Relaes van den oorspronck deser Kercke / midtsgaders in des selfs oude Beschrijvinghe van 't begin af aen bespeurt / en ick hebbe onder myne Munimenten een oudt geschreven Boeckje met letteren eben als of 't ghedruckt waer van een groote t'samen-stellinghe van Miraculen die in dese Kerck en voor de selfde sonde zyn gheschiet / daer het geheele Landt wel

Eerste vindinge van de Vre-wercken.

* *Idem ibid. Tit. 10. pag. 167.*

* *Ditmar. lib. 6.*

Verder beschrijvinge van de Nieuwe Kerck.

Dewelcke mede een Kerck van Miraculen is geweest.

* *Siet boven, pag. 191. en 196.*

Register van Miraculen hier geschiet.

wel eer soo van verset was / en daer niet alleen de Nagebueren maer oock verre gelegen Landen volmondigh van gewaeghden / ja daer de Fame soo lupts-keels van geroepen heeft / dat te dier oorsake veele Christen menschen van verre tot desen Tempel van Delft quamen trecken / ten naesten by als tot den Tempel te Delphi de Heydenen eertijts deden; den Titel segt dat het Boeck is inhoudende alrehande Miraculen alsoo die vervolgende van aenbeginne geschiet zyn van der waerder Noot Goodts, ende die daer versocht ende betuiget zyn met de Notaris handt, onder-en-tusschen noch voort meer geschieden altoes dagelijx. De eerste die ick daer in ontmoete / soude ghebuert zyn in den Jarr 1381. onlancks als het Beeldt hier ghekomen was / dat een Jonck-man woonachtigh tot Sinte Geertruden-Berge, met namen Gerrit Dammas zoen, reysende naer Engelandt om syn fortuyn te soecken / door Oorloge en onruste die daer was gheraeckende onder quaet gesel schap / wiert beschuldight van hooghe saken die hem aen den lyve gingen / en verbolgens ghecondemneert ter doodt / ick sal voorts de eyge termen en woorden waer mede dese Historie wert verhaelt (al-hoe-wel seer fabuleus schijnt te wesen / en uytstekende na leugenen smaeckt) om de Oudtheydt alhier gebruycken: Die rechter (seydt hy) hem brenghende ter plaetse daer men hem onthoofde soude, so was dese Gerrit seer bange te moede, siende dat hy steruen moste, en nochtans onschuldich was dier saecke die men hem opleyde, ende men wilde hem syn ogen verbinden, so heeft Gerrit deerlick op sijn knien gevallen voor den Rechter, en bat om respijt een Pater noster lanck tijts sijn gebet te spreken eer hy soude steruen; twelck hem gegont wert ende hy riep an die Moeder Goodts om troost en bystant in synen onschuldigen doot, terstont als hem docht sprack Maria tot hem aldus, wildi varen tot Delft in mijnen nieuwe Goodts-huis in Hollant en versoecken my, ghy sult ontgaen: Dese Gerrit hem verwonderende heeft geconsenteert hier in; Hier na is Gerrit op-ghenomen en syn ogen die worde hem verbonden, ende mit dien veropenbaerde hem daer door de verhengeniſſe Goodts een out eersamich man, den Rechter haestelick omtreckende ende seyde, Heer Meyer wat wildi maecke? dese man is heel ontschuldich, onderstoock de saeck beter eer ghy hem doodet: Die Rechter hier wt verschrict wesende, ende desen ouden man naerstelick ansiende, ende doe daer na de ogen slaende op Gerrit voorschreuen, sprack hy verbeit wat, ende hy dede Gerrit by hem brengen: Doe keerde hem den Rechter wederom siende na den ouden man, en terstont was hy wten ogen quijt, niet wetende waer hy bleef off van waer hy quam: Dit siende desen Rechter heeft bevreest geweest, ende hem seer verwondert ende heeft desen Gerrit den beschuldigen man gevraecht, of hy alsulcke man kende ofte gesien hadde, ende Gerrit seide dat hy daer niet of en wiste op syn doot: Die Rechter is van daen gegaen mit desen beschuldige man, ende heeft hem naerste verwonderende ondervraget ende die saeck onderstocht,

Eerste Miracel.

ende daer na hem vry heenen doen reyſen daert hem beliefde. Als deſe Gerrit Damas zoen aldus hem ſeluen vant omtlaſt ende gevryt van deſen anxte des doots, heeft hy Goede ende ſyn waerde Moeder Maria ghedanct en grotelick gelooft, ende is van ſtonden an hier gecomen tot Delft ende vraechde na den nieuwe Goodts-huis ter Noot Goodts, ende heeft ſyn Bedevaert blydelick met groter vuiricheit gedaen, Goede ende Maria hoochlicten danckende en louende, en mit vrolickheit thuis getogen in grote verwonderinge van ſulcker gratie, ende heeft hem gegeuen tot een geeſtelick leuen. Godt heb lof. **Dit is de eerſte vertellinghe die hy wat leugenachtigh ſchijnt te weſen / echter by de arme en onnooſele menſchen van die tyden voor de onfeylbare waerheydt aen-genomen: de reſterende volgende al mede van de ſelve natuer en conditie zynde / ſal echter om de vreemdigheydt ooch hoztelijck aenroeren / de**

Tweede. **tweede dan was dat 'er in den Jare 1382. een paer boltks hier binnen Delft ter Parochie behoorende / een kint geboren wert dat gantſchelijck blint was / waer in ſy hen ſeer bedroevende / ſoo is na verloop van 9. weken tijdts den Vader in den ſin gekomen / dat hy beloſte wilde doen van met het kint het Beeldt voorſz. te gaen beſoecken / ende ſyne offranden aldaer ootmoedighlijck te doen / welcke beloſte gedaen weſende / ſy twee uyren daer na den kinde beſiende / ſouden bevonden hebben dat het ſchoon en helder geſicht ontfangen hadde.**

Derde. **Daer na werdt op 't Jaer 1384. vertelt dat een man gheheten** Claes Bonifaeſz. **verdroncken zynde in de Veſt der Stede van Delft / ende daer wel twee uren lanck doodt gelegen hebbende / alſoo dat 'er geen teycken des levens in hem en openbaerde; in ſulcken ſtaet ghebonden zynde / by eenen** Jacob Scout, **de welcke aenſtonts om hulp roepende deſen verdroncken man uyt den watere getogen heeft / daer op is ghevolght dat eenige mannen zyn gekomen / die Jacob voorſz. deſen dooden man ter Nieuwer kercke hebben helpen brengen /** voir den Beelde (**ſeydt hy**) der gebenedyder Noot Goodts, om graty ſijns leuens of ſalich hem waer te verwerven, alſo datter doe veel gecomen is met offerhande voor hem brengende om genade te verkrige ende ſo is deſe voirſz. claer daer legende, wederom leuendich geworden ende is van daen tot ſynen huiſe gegaen. Door welcke merckelick Mirakel grote beruering onder alle voleken van Delft geweeſt is, en hebben alle Goede ende Marie daer grotelick of gedanct ende geloeft, alſo dat men Sondaechs daer na een ſchoon proceſſy hielden met den voirſz Beelden ende met den Heilige Cruice daer grote devoty en danckbaerheit ge-

Vierde. ſchiede, &c. **Het vierde Mirakel draeght den titel** van een kint dat verkrepelt was alle die leden door, **en ſoude voor-gevallen zyn op den ſelfden Sondagh als men Proceſſie houde van den verdroncken man voorſz / als wanneer een Sermoen wierdt ghedaen voor 't** Raedt-

Predicatie gedaen inde ope lucht voor't Raed-Huys. Huys, **overmidts de groote conſluentie en toeloop van menſchen / ſulchs ghebiedende voor eenen** Brueder Damas, **die de Miraculen**

om-

onlanghs geschiet aldaer openlijck Predickte / onder welcken hoop mede tegenwoordigh was een Vrouwe met een jongh kindt / dat gantschelijck kreupel was / en geene macht in eenigh van syn leden hadde; dese Moeder de wonder-wercken aenhoorende wert inwendigh bewoghen om haer kindt aen de Lieve Vrouwe te offeren met Silver ende met Wasch / sulcks des anderen daeghs soude gheschiet zyn / dat sy komende met den kinde in der kercke voor den Beelde voorsz. haer kinde stetch ende gheseondt van leden was gheworden. Voort daer aen volgende wert verteit / van een Minne ofte Voester die haer kint verlegen hadde, en 't selfde wederom wert gesept verboden te hebben / 't welck in deser voeghe soude zyn toe-gegaen / mede in 't selfde Jaer als vooren / op den dagh dat men de Jaerlijcksche Processie houde van der Noot Goodts in deser Nieuwer kercke; een Minne ofte Voester die een kint te voeden of te bewaren hadde / het selfde des nachts te vooren naer het schynt over 't lyf gelegen hebbende / des morgens vroegh upt den slaep springende / doodt ende verleghen vont / sulcks sy seer bevreest ende ontroert zynde / is heymelijck en in stilligheydt op-gestaen / de Ouders het ongeluck niet doende te kennen geven / packt haer spullen en bousi voort met het doode kint ter Nieuwer kerck-waerts; daer komende heeft sy het selfde op den Autaer gelepdt by den Beelde der Noot Goodts / bedechtelijck wech-sluypende / en gaende sitten op 't eynde der kercke / bitterlijck schreyende en het ooge van verre gestadigh houdende na den kinde met deerlijcke klagen ende beden, anroepende de bedruckte Moeder ende Noot Goodts Mariam: cortelijck daer na is by den Beelde gheco-men die Suster die ons Lieve Vrouw bewaerde, geheten Katryn Lieve-Ziel, ende heeft dit kint aldaer gevonden krijtende ende schreyende, ende so heeftse al-om gesien ende gevraecht van waer het kint daer quam, ende haer is geweesen (voor yemandt naer het schynt die het werck per aventure hadt aen-gesien) de Minne van den kinde achter sittende in der Kercke; sy is 'er toe-gegaen en heeft hoor gevraecht waerom sy dat kint liet leggen schreyen op den Autaer? de Minne dit horende is stille swijgende met vresen van verwondere mede gegaen tot den Outaer, ende vant dit kint weder levendich met groter love en devotie, danckende/ &c. brenghende het kint aenstonts wederom t'huys / en al dat 'er geschiet was den Ouders van den kinde bekent gemaeckt hebbende / zyn de selfde ter kerck-waerts getreden / hare danckbaerheydt / na de maniere van die tyden / byerighlijck bewysende. Hier upt soude men grootelijcks en met volle handen kennen grijpen de imaginaire licht-geloovigheyt en groote superstitie van die blinde Eeuwen; alle gesonde herssenen sullen moeten gelooven dat in-gevalle by dit kindt gelijck ooch in de voor-gemelte man geen leve meer en hadde geweest / soo licht niet van den doode soude op-gewecht zyn geworden / als aen Lazaro de Broeder Marie ende Marthe te Bethanien is geschiet; * wy

Vijfde.

Tegenstrijdigheyt van dese gepretendeerde Miraculen.

* Ioan. 12. 1.

Seſde.

wy ſullen echter verbolgende boozt-baren en haer Hiſtorien met verwonderinge van ſoo een uytmuntende by-geloove aenhooren. Wert dan noch op 't ſelfde Jaer van 1384. verhaelt/ dat eene Catrijn Pietermans, hebbende een kint dat ſeer gebzoocken was / daer ſy dien-volgende veel ellende en verdziet mede hadde / des ſy beloofde Bedevaert met het kindt tot onſer Vrouwe 't s'Hertogenboſch, (alwaer na 't ſchynt mede een Beeldt van Miraculen moet zyn geweeſt) en heeft haer ofranden met het kindt derwaerts aen ghebzacht / dit ghedaen weſende heeft geen baet bevonden / dies ſy genoodſaeckt was wederom van nieuws veel raedts te plegen om 't kints geſonthepdt / doch wat ſy dede ten heeft al niet geholpen / alſoo dat ſy deſperaet werdende en onverduldigh / in haer aenroepingh tot de H. Moeder op een bzeemde wyſe ſoude beropenbaert zyn / dat ſy haer tot deſe Lieve Bzouwe in de Nieuwe Kercke van Delft moſte keeren / die ſoo menigh menſchen die in dzuck en lyden waren/ obermits haer beſoeckingen aldaer van allen lyden en verdziet verloſte / midts welcke openbaringe (gelyck ſy voozgeven) beloofde de voozſz. Lieve Bzouwe te offeren met ſchoone ofranden / voirt aldaer den kinde te doen opwegen met Wijn, en Waſch, en gelt, belovende in cas het kint geſonthepdt verkreeg 't ſelfde te ſullen houden aen der Scholen en tot Pzieſterlycken ſtaet te helpen / midts daer toe van leven en deughden bequaem zynde / welcke beloften zynde volbzacht / ſoude dit kindt terſtont geneſen gewozden zyn. Hier na volght een verhael mede voozgevallen in 't ſelfde Jaer voozſz/ van een kindt 't welck van alle den tydt ſyns levens nacht noch dagh geen ruſt gehadt en hadde / alſoo dat geſeght werdt S. Cozneliſs eubel ofte ſiechte te hebben; de Ouders verloofden 't kindt te bzengen met ſyn ofranden tot S. Cornelis buyten Aken, doch ongevozderder ſaecke wederom gekomen zynde/ verloofde ſy't tot Onſelaerſdijck tot S. Cornelis by Naeldwijck, met toe-geleyde en behoozlycke offerhanden naer-gewoonte/ doch wederom te vergeefs; eyndelyck haer indachtigh werdende de wonder-wercken die toch van alrehande ſieckten en gebreecken alhier te Delft gheſchieden / hebben noch hier een Bedevaert gedaen / waer booz (gelyck de Beſchzyvinge ſeyt) het kint van ſtonden aen ſyn gheſonthepdt bekomen heeft.

Het achſte van een man die verdoolt was op den wegh te Rome-waert.

Het achſte Mirakel dat hier aen-gheteeckent ſtaet / ſal ick wederom bermidts niet al te langh is ſlechts met ſyn eygen woozden hier laten influeren: Int Jaer ons Heeren M. CCC. LXXXIV. teghen de Winter, ſo gevielt dat Wouter Zomer, te Rome Bedevaert ginck, ende doen hy quam ouer den Sne-berch in een Buſſche aldaer dwaelde hy wt den rechten padt, ende ginck dolende in een Buſſche een helen dach ende nacht, ende hy leedt ſo grote coude dat hem drie nagelen of vroren en verdwijnde van ſyn teen van coude, ende hy worde heel miſmoedich, doen loefden hy te verſoecken onſer Vrouwe tot Aecke, en onſer Vrouwe tot Airdenburch met ſyn offerande op dat hy comen mochte daer Kerſten

men-

menſchen waren, die hem den rechten weech wyſen wilde, ten holp al niet, hy dwaelde aldair meer en meer, doe quam hem in den ſin hoe de man die in de Mey in de Voor-Somer verdronck in de Veſt te Delft, hoe die weder leuendich worde by ghenade des Moeder Goodts, door verſoecke der Noot Goodts te Delft in den nieuwe Goodts-huiſe als voirſz. ſtaet, ende hoe Maria daer ſonderlinge verſocht wil weſen dit ouer-leggende, ſo heeft hy gelooft moocht hy totten rechten wech, dat hy onſe Lieue Vrouw tot Delft ter Noot Goodts ſoude verſoecken met ſyn offerande wolle ende bervoets, alſo geringe als hy van Rome weder in Hollant conde gecomen, ende cortelick daer na gemoete hem een out Man, die hem wees te gaen na een huisken in Croplant, ende daer ſoude hy Kerſten luden vinden, die hem wyſen ſouden den rechten padt na Rome toe, ende alſo die oude Man ſeide ſo gevielt hem, ende hy danckte Gode en Maria, ende alſo geringe als hy wederom in Hollant quam, volbracht hy ſyn Bedevaert in de Nieuwer Kerck hier te Delft, met grote reuerentie en vuirige deuotie, &c. Des Jaers daer aen ſoude het negende voor-gevallen zyn / namentlyck dat Gerrit de Lange, en Soetje ſyn gerechte Wyf hebbende t'ſamen een kindt 't welck heel krepel en lam zynde in alle ſyne leden / door haer Bedevaert aen dit Beeldt ſubitelyck geſont gworden ſoude zyn. Op den ſelfden dagh noch een kint 't welck van der gheboorte tot drie-vierendeel-jaers blindt hebbende geweeſt / door des Moeders Bedevaert (die met haer Bueren daer toe verwillight zynde / in wolle en barrevoets geſamentlyck met het kindt het Beeldt hadden beſocht / en alſoo haer offeranden ghedaen) klaerlyck ſiende ſoude zyn gworden / en perfect geſicht gekregen hebben. Noch werdt van 't ſelfde kindt een ander Mirakel verhaelt dat ontrent een vierendeel-jaers na de voorſz. tydt ſoude zyn geſchiet / namentlyck / dat het in ſyn een been heel lam gworden zynde / en de Moeder een Bedevaert tot s'Hertogenboſch vruchteloos ghedaen hebbende / is wederom op voorgaende maniere met hare Geburen tot het Beeldt in de Nieuwe Kerck gegaen / ende heeft aldaer een ſilber Cruys op-geoffert / op den wegh zynde om deſe Bedevaert te volbrengen / werdt geſeyt / dat ſy terſtont in des kindts been en in alle ſyn leden geſonthey t vernam / &c. Naderhandt in 't Jaer 1387. een Man gheheten Jan Paeu Janſz. buyten Amſterdam in Noord-Hollandt / gaende wandelen / door een haeſtige ſchrick ſoo impotent gworden / dat een lit ſijns lichaems niet roeren en konde, dus langhe tot Amſterdam leggende / heeft men hem dickwils gedraghe voir den Goodts-huiſen, om ſijn broet in Aelmis alſo te bidden, eyndelyck te met wat verhoopende / beholp ſich met in een bath te kruyppen en ſyn ſelve alſoo voort te ſchuyven / dus reyſden hy van Stadt tot Stadt / ſomwijle weſende te Haerlem, ſomwijle elders; dit durende ontrent drie Jaren / en hoorende wat groter Miraculen dat 'er geſchieden te Delft in der Nieuwer Kercke, neemt eyndelyck voor / hier te

Negende.

Tiende.

Elfde.

Twaelfde.

komen woonen / en by wijlen de Lieve Vrouwe der Noot Goodts te verſoecken om genade te verkrijgen van deſe verleemtheyt, ſulcks ſich ſchichende om met grooter devotie en ootmoediger yverigheydt het hoogh-gheachte Beeldt te beſoecken / is alſoo kruypende by het ſelfde gekomen / aldaer vindende een Prieſter die daer voor Miſſe leſe de; Dan devoteliyck hoorende met yverige gebeden / is na het eyndigen van de Miſſe uyt den bach alleen opgeſtaen / en voor den Beelde gegaen met ſyne offerhanden offerende / en alſoo is hy geſont weder t'huys gegaen den bach daer latende / belovende tot allen tyden als men de Lieve Vrouwe in de Proceſſie omdroegh ſyn leven lanck mede omme te gaen in wolle en barreboots / als (ſeydt de aenteeckeninge) hy altoes ook ootmoedelijck en vuirighlijck daer na gedaen heeft, &c.

Na-reden tot de voorgaende 12. Miraculen, en waerom de andere over te ſlaen.

Ick laet den beminden Leſer oordeelen of dit niet meer na het montaenſicht van bedrogh en ſweemt dan dat het eenige gemeenſchap met de miſterieuſe Miraculen ſoude hebben / al-hoe-wel hoyts daer aen door begeerte van de geblundthoofde gemeente / te dier oorſaecke noch een Proceſſie wierdt op de been gebracht / en dat het alomme door het gantſche Land door een eygentlycke verborgenheyt en wonder-dact Godts paſſeerde; myns oordeels ick ſoude echter in deſen deele van een ſeer wanteerkende gedoolde weſen / latende voorts een gelijck by het ſyne. Ick ſoude hier wel voort-gaen met het relateren / verteilen / en aen den dagh brengen van alle de gepreteenderde Miraculen die hier naderhandt ſucceſſivelijck zijn op gebolght / maer beeſſende dat door veele Leſers te lange en verdrietigh ſoude vallen / ſal dit eerſte donſyn maer alleen tot een proefje uyt laten gaen / waer na men de andere ſoude kennen oordeelen: echter bevinde ick daer dat de luyden van alle kanten hier na toe wierden getrocken / alſoo men aller-wegen (gelijck de aenteeckeningen dickwils te kennen geven) verwonderlijck hoorde de groote Miraculen / die hier te Delft dagelijcks voorvillen / en hoe dat 'er een kercke van de Lieve Vrouwe de Noot Goodts byſonderlinge Miraculen geſticht was / in welcke uytverkoren Godts-Huys (ſoo als 't genoemt wordt) ſy door den Beelde der glorioſer Noot Goodts veele wonder-teyckenen liet geſchieden / waerom ook veel beſoeck en Bedevaert wiert gedaen / en ook nergens hier te Lande ſoo een wonderlijcke kercke van Miraculen te vinden was / als daer allerhande ghebreecken / ſiechten en paſſien / die men verdencken mochte genadighlijckerwijſe geneſen wierden / dies ontelbare patienten alle remedien ten eynde zynde / van alle hulpe verlaten en van alle Medicinen ontſeyt / eyndelijck noch hier haer uyterſte toe-vlucht quamen nemen / om genade / hulp en trooſt te verwerven / 't welck door imaginatie en ſiercke impreſſien al-te-mets wel een gheluckigh effect van geſorteert hebben / ſomtijdts de gebreken ook eenmael op haer hooghſte zynde / natuerlijcker-wijſe wel kennen verdwenen zyn / 'k laet ſtaen al de valſheyt / die / om de

Wat aenlockſelen deſe Miraculen aen de menſchen gaven.

Oorſaecke van dien, door krachtige inbeeldingen en anderſins.

arme

arme menſchen met ſchijn van waerheydt te abuſeren / haer perſonage daer onder heeft geſpeelt; alle welcke genaemde Miraculen 't zy dan by wat middel de ſelfde ſoude mogen zyn gebeurt / ſoo dickwils als maer naer wenſch waren ghеſuccedeert / met uytwendige pompe van Proceſſien en anders dermaet ſoo ruchtbaer gemaeckt / en met de Baſuyne van de alt tydt liegende faem ſoo wytluſtigh uytgeblaſen wierden / dat men in alle Landen daer van wiſt te ſpreecken; en om een groot ghetal van Miraculen / die van tydt tot tydt aen de Poorters ofte Burgers en Ingeſetenen deſer Stadt ſoude zyn ghebeurt / voor-by te gaen / ſal ick maer alleenlyck noemen eenige die aen perſoonen van buyten gelegen plaetſen geluckigh ſucces ſchynen ghenomen te hebben: als in den Jare 1396. het Mirakel van een Maeght tot Abbenbroeck, deerlyck van den Duyvel gequelt. 1399. van een jonge Maeght van Leyden, die een vallende ſiechte hadde. 1400. van een verkrepelt Vrouwken van der Wateringe. 1401. van een Man buyten Muyden, van den Donder en Blixem geſlagen. 1408. van een verzonckен kindt te Ouderſchie. 1416. van een Man van Leyden, die door een groote kranckte ſeer krepel was ghewordeu. 1417. van een verzoncke kindt te Nieuwe-Veen buyten Delft. 1420. van een Perſoon wegens ſiechte hier uyt Engelandt komende Bedevaert doen. 1421. van een verzonckен kindt in de Lier. 1423. van een Man van Maeſlandt, die lange tydt op krucken hadt gereden. 1426. van een Man ter Goude, aen de Peſt leggende. 1429. van een Vrouw van Amſterdam, die 15. jaren lanck een kerſſe-ſteen met groote pyn in haer oor gehadt hadde. 1430. van een verzonckен kint te Dieſt in Brabant. 1436. van een kint dat verzonckен was by den Overſlach op Schie in de oude Parochie. Daer na volght deſe parentheſe ofte tuſſchen-reden: Aenmerckt wel. Item binnen den Jare dat men ſchreef M. CCCC. en XXXV. ende M. CCCC. ende XXXVI. ſo ſynder veel Mirakelen gebeurt ter eeren ende ter loue Goodts, ende ter lieue Noot Goodts hier in deſer Kercken, die oeck wel ende warachtich betuiget ende beſchreue ſyn geweeſt mit handen van Notaris ende guede inſtrumente daer of gemaeckt waren, welcken copie of inſtrumenten ſommige onder den Vicureit of Paſtoor, ende Cappelanen gelaten, ende ſommige onder de Kerck-meeſters, ende andere Dienaren der Kercken, alſo dat doir reſignatie der dienſten of verlateniſſe of verſterfeniſſe der Dienaren die verloren ſyn en verbiſtert, dat menſe hier ter boecke niet en heeft moghen ſtellen noch vergaderen, mer vant geen dat men conde crige is hier als van den voorſz. tijt ter boecke geſtelt. Hier aen volght op 't Jaer 1440. het Mirakel van een Vrouwe van Naeldwijck, die in onmacht lagh (gelijck men ſeydt) van haer ſelven als van der apoplexie. 1469. van een verzonckен kindt op Dircxhoren. In 't ſelfde Jaer noch van een verzonckен kindt tot Pynaecker. Noch in 't ſelfde Jaer van een Vrouwe uyt den Haegh, die blindt gewordeu was door ſiechte. 1470.

Hoe de ſelve grootelijcks verbreyt wierden.

Eenige Miraculen die aen vreemdelingen ſoude zyn gebeurt.

Hoe de aenteeckeninge eeniger Miraculen verloren zyn.

van een Vrouwe van Haerlem, die heel krepel geworden was. In 't ſelfde Jaer van een kindt van Leyden, krepel ende kranckſinnigh. Noch in 't ſelfde Jaer van een Man woonende ter Veer in Zeelandt, die lange ſeer kranck gelegen hadde / alſoo dat hy handen noch voeten roeren konde. Noch in 't ſelfde van een krepele Vrouw van Schiedam. 1476. van een kindt van Catwijck onder de Parochie Pynaecker, dat door de Pocken blindt gworden was. 1479. van een krepele Weduwe van Blenckvliet. Op het Jaer 1494 ſtaet aengetekent / Nota: van deſer tijt af tot den Jare M. vc. ende vijf, ſynder noch veel Mirakelen geſchiet ende Teickenen, die ſeer merckelick waren ter eeren Gode ende Maria ter Noot Goodts, ende waren oock wel beſchreuen ende geauctentiſeert bi handen der Notarien, alſo daer oock dickwil ſonderlinge proceſſie mit den Beelde der Noot Goodts om gehouden waren, mer by verſuminge en verſlappinge waren die inſtrumenten daer of gelaten onder ſommige Cappelane, welcke door hoor of-lyuinge ende ſommige hoor verlatinge binne deſe tijde zyn verloren en verbijſtert, ſo dat menſe hier te Boecke niet en heeft connen gecrighen, dat oock op andere tyden voirmaels oock mede alſo dickmael geboert is. Vervolgh van verſcheyde Miraculen aen vreemdelingen voorgevallen. Daer na op den Jare 1506. ſtaet wederom een wonder-ſtuck van een kindt uyt den Haegh, dat ſeer verkrepelt ende lam werdt twee werf. Noch op 't ſelfde Jaer van een Vrouw van de Oude Tonge uyt Zeelandt, die ſeer gequelt was met Caſtruye ende Ydelheyt van hooſde. 1507. van een kindt te Pynaecker, in een Buſſel-put verdronchen. 1509. noch van een verdronchen kindt te Pynaecker. 1510. van een Schipper woonachtigh te Haerlem, die gevangen gheweeſt hadde van den Franchoyſen / ende ſeer krepel ende lam geppynght was. 1511. van de eerwaerdighe Heer ende Meeſter / Meeſter Jacob Sort Prieſter / Canonick tot Abbenbroeck, ende Provijſoor van 't Landt van Putten, die uyt nues en heel ſes dagen lanck ten naeſten-by doodt was ghebloedt. Noch op t ſelfde Jaer van een verdronchen kindt van Soetermeer. 1512. van een jongh knecht in Zeelandt, aen de Peſt ſiecke leggende. 1514. van een jongh knecht van Delfsgaeu, die een langhe groote ladder met een haeck in de kop gevallen was. 1515. van een Maeght in Zeelandt, ſonder ſpreecken in haer uyterſte Sacramenten leggende. Noch in 't ſelfde Jaer van een verdronchen kindt te Leerbroeck, in den Lande van Arckel by Gorichem. Noch in 't ſelfde Jaer van een Clerck van Parijs, die ter doodt toe gequeſt was. Alle welcke door aenroepinge / beloften en offeranden aen deſe Lieve Vrouwe ten Nieuwe Kercke van Delft / ſeer haeſtelijck en op een miraculeuſe maniere / ſouden gheneſen / herſtelt en van hare menigerhande qualen verloſt zyn / ſommige ter plaetſe daer ſy ſiecke waren leggende / andere haer alhier in Bedevaert latende bzeughen en op ſtaende voet geneſen / aen ſommige ſelfs die dit Beeldt noyt met oogen hadden aenſchouwt / daer van de figurelijcke openbaringe geſchiet zynde / Op wat wijſe deſe genomineerde wonderwercken ſouden zyn geſchiet.

ſou

soo als het in effecte sich aldaer was vertoonende; ende hier mede gaen wy stilswijgens voor-by / 't gantsche gros van soo menigvuldighe Miraculen die aen de inwoonende Patienten deser Stadt onder-en-tusschen souden hebben standt gegrepen / van soo veelderhande qualen en gebreecken als men met gedachten soude kennen concipieren / sulcks en in dier-voeghen als in 't voor-af-gaende Relaes van den Beelde der Moot Goodts * in 't korte is gheseydt; de ordinaire beloste die sy deden / was in ghevalle sy genesen wierden / ten profijte van den beelde eenige heylsame materialen te offeren tot swaerte van haer lyve / dat is haer te sullen op doen wegen met Tarwe en Wyn / Wasch en Vlasch / ook wel ten deele met Silver ofte Gelt / sommighe beloofden ook 't selfde met gebeden Aelmissen te contribueren / dat is 't voorgaende of de waerde van dien om Goodts-wil te moeten bedelen / eenighe deden beloften van den besten penninck die sy binnen den huyse hadden / en soo voorts / daer-en-boven dan-gemeenlyck noch pers gedienstelijcken by-voeghende als van een Bedevaert te doen met haer gemeene Bueren / dat is 't gantsche gebuerte beyde Mannen en Vrouwen / daer toe dan verwilligh worden de / of van een gestipuleert getal als behalve haer selve noch 12. persoonen van eenderley secte / die somtyds ook alle Maeghden mosten wesen / na de gelegenthevdt van de persoon / om wiens wille de Ceremonie gheschiede; den meesten tydt verbonden sy haer leef-dagen langh eenwighlyck Pelgrim van desen Beelde te wesen / dat is haer leven gedurende in alle processien en ommegaenghen als dit Beeldt ommegedragen souden worden 't selfde te sullen na-volgen / en dat dichwils in linde kleederen en baerevoets / daer toe veele van hupten dan hier ook quamen met der woon / om by alle occasie met den Beelde der Moot Goodts mede om te kennen gaen / en haer devotie daer voor volkomentlyck te kennen pleghen: ten minsten verobligeerden sich de vreemdelingen van jaerlycks hier eens te comparereren / en dat op den solemnelen ofte grootsten ommegangh deser Parochie / sommige ook met jaerlycksche offeranden naer vermogen; die van de Steen verlost waren / deden die veel tydts in Silver beslaen / en brochten die hier ter gedachtenisse / de krepelen gingen sonder kricken heenen / en nu geen behulp-middelen meer van nooden hebbende / lieten die hier ook al blyven / ook wel twee Wassche beenen als tot danckbaerheydt van haer gesonde leden vereerende / en soo voorts: alle die genen daer eenige van dese ghenaemde Miraculen waren aengeschiet / quamen met ghetuygen geassisteert sich aen-geven in der Kerck-Meesters Geben-Camer aen den Vicecureit / Kerck-Meesteren en Capellanen daer toe gecommitteert / insonderheyt geschiede sulcks veele op de jaerlycksche processie / als sy haer belooste Bedevaerden quamen doen / 't welck sy dan voor Notaris en Getuygen op haer conscientie en ter goeder trouwe in plaets van eede mosten

Hoe veele wy hier noch overslaen.

* Pag. 193.

Gewoonlijcke beloften die men aen den Beelde dede.

Mideegaders verbinteniſſe van pelgrimmage.

Vreemde offeranden.

En hoe een yegelijck genesene aengeteyckent werde.

verlijden / gelijck sy dan meest alle by somme van notariale acten aengeteeckent staen/onderteyckent zynde by verscheyde Geestelijcke Personnen het Notaris-Ampt van oudts bedienende als eenen Pasman, Franciscus Petri Rape, Wilhelmus Stail Vicecureit deser Kercke, Johannes Walteri Brant, Tomas Nortwijc, Franciscus Cornelii en andere / waer toe dan tot Getuygen wierden geroepen/ eenige Priesteren of Capellanen oock veel-tydts uyt den Goodts-Huys-Meesteren / dat is Kerck-Meesteren ; in de Eeuwe vercrtien hondert dickwils/daer toe sich latende gebruycken eenen Philips Keilaert Vice-Pastoor / en onder andere genoemt werdende eenen Heer Jacob Oudewater, met den Titel van doen ter tydt Prochy-Paep, oock altemets wel den bewaerder in geestelijcke der siecken in 't Gast-huys/'t welck Priesters waren. Voor yder gheluckigh succes dat met den glans van Mirakel mocht passeren / wierdt een ongewoonlijcke Processie ghedaen / dies wanneer twee Miraculen dicht achter den anderen vielen / om al de verbonde Pelgrims niet te seer te verlasten / wiert tot haer verlichtinge / dickwils een processie voor die beyde gedaen/ oock als 'er een gheleurde dicht voor een jaerlijcksche processie (die verscheyde waren) wierdt daer oock wel met eenen onder begrepen; want de Pelgrims haer beloften niet vervullende / gaf men voor dat wederom op nieuw wierden gecastijdt. Een yegelijck kan nu considereren hoe veele arme en onvoosele menschen wel onverrichter sake/ vruchteloos en te vergeefs voor dit Beeldt ghekomen zyn / of van verre hebben aengeroepen / want ten gebeurt een yegelijck niet (gelijck men seydt) Kuycker met pottepelen te eten / ofte van de gelucksige te zyn / en welck rechtsinnigh mensch soude in eenigh deele kennen gelooven / dat Godt de Heere / voor sulcke soo directelijck tegen syn H. Geboden strijdende diensten / alhier soude genesen hebben/ alle die hem toe-gebracht wierden en qualijck gestelt waren / ghelijck hy eertijdts op dese werelt wandelende in 't Landt Genezareth dede.* Maer noch een sonderlingh verhael vinde ick onder de voorgaende aen-gheteyckent / nopende den brandt op den Toorn in den Jare 1441. daer in het 38. Artijckel van de oude Beschrijvinge vermelt werdt / 't welck wy om de vreemde vertellinge / en de particularitept van dien brandt noch sullen volgen laten.

Namen van eenige oude Notarii.

Menichte van Processien.

Besluyt van de Miraculen vanden Beelde der Noot Goods.

* *Matth.* 14. *vers* 35. *Marc.* 6. 55.

Van merckelicke Teyckenen ende Mirakele die hier geschiet syn van dese Goodts-Huise doe die riede Cap van den Thoren ontstack van den Blixem.

Int Jaer ons Heere M. CCCC. en XLI. op Heilich Ascentioens-dach na-middach onder die Preecken, rees onweder van Blixem ende Donder, ende den Thoren van deser Kercken was toe gemaeckt gelijckt thoochste van de vier kleine Torentges, staende beside de Bommel-gaten van de Clocken, ende daer was ouer de Bellefroit van de Clocken int hoochste

van

van den Thoren gemaeckt een riede Cap tot een verbeteringe. Deſe riede Cap worde op die tijdt van den Blixem ende Donder ontſteke, ende wort haeſtelick een grote brant die vreſelick an te ſien was, alſo dattet ſcheen dat alle dat Goodts-huis vergaen ſoude van dien brande, ende ouermits veel hout-werck dat buiten om de Bommel-gaten ſtont in dien men toe metſelden ende timmerden an de cleine vier Torenges als van ſtallage. Dat gemeen volck doe in der Kercke veel weſende ouermidts datter een Doctoor in der Godheit van der Auguſtynen oorde Preecte. Als men dan dit gewair worde was een ygelick vervaert, niet wetende dair toe te doen, ſeer beclagende dat ſchone Goodts-huis alſo te bederuen, ende bade Gode ende Maria der Noot Goodts om gratie ende biſtandicheit, dat ſy hoor Goodts-huis beſchermen wilde. So ſyn daer ſommige geweeſt, cloecke Mannen rijck ende arm van alre ſtaten als vurich weſende, hem geen arbeit ontſiende noch vreſe ofte perijckel des groten brants doir de lieſte des Goodts-huis, ende ſyn haeſtelick op den Thoren bouen gelopen, ende mit groter Goddelicker voorſpoet ſynſe lichtelick by den brant gecomen, ende hebben dat hout-werck ende riede Cap neder-getogen in corter ſtont onverſaecht doir de brant lopende, alſo dat ſy merckelicke voelde als ſy namaels ſeyde doen ſy neder quamen, dat Godt ende die wairde Noot Goodts hem ſonderlinge by-geſtaen hadde, ende hadde die brant die ſo groot ende ſo vreſelick te ſien was, ſeer lichtelick en haeſtelick geſleſſet, ende daer en was niemant van hem allen gequets geweeſt an lijff of an lit, nochtans waren daer ſommige die haer cleren van hare ſyde groſſelicke verbrant waren, haer gordelen van haer lijf, mer hoir lichame bleue ongequetſt, ſo dat ſy hem ſelven int af-comen beſiende ſeer verwonderde, &c. Ten anderen waren daer ſommige menſchen cloeck, ende mit naerſticheit lopende na de watere om dat bouen te beſtellen, ende dat vreemde is te vertellen, maer nochtans warachtich onder andere teickene die toe geſchiede, daer lach een Turf-Schip een grote Vlette an de oude langen Dijck, voor een Brouwers huis int water ontrent de cleine ſtene brugge, ende hadde s'anderen-daechs daer te voer s'auonts daer geloſt, dit Schip worde doe ter tijt wten water op-getogen, ende vervult met water, ende alſo op den hals van weinich menſchen door dat cleine ſteechge gedragen beſyde onder den Toren, om water daer wt bouen te beſorgen, deſgelijck wort oock geuonden an de Volders-graft ontrent dat oude Man-huis, een Schip ofte grote Schuit, ende worde mede in die manieren lichtelick beſorcht, ende door dat cleine ſteechge gedragen, ende met alle vorderinge ende gereſchap by den Toren ghebrocht totter ſtillinghe des brants, ſonder eenige ſonderlinge grote narbeit, ſo dat die brant cortelicke gedaen was, ende ſeer weinich ſchade dede, dat corts dair voir ſeer ongeſien was, van welcke vorderinghe ende vaerdige ſtellinge des brants, dat gemeen volck ſeer verwonderde, ende Gode en Maria ſeer loefde ende danckte, byſonder die geen, die daer toe meeſt gearbeit hadde, want die reeſchop die tot die brant diende, ende

Aengaende den brandt op den Toorn.

Miraculen en vreemdigheden die daer omrent ſouden geſchiet zyn.

aldaer

aldaer boue ende benede binnen een half ure gebrocht was, die was ſo ouervloedich dat menſe mit veel meer volcks in drye uren daer na niet en ſoude weder wech tot hore plaetſe hebben connen brenghen, ende die Schepen en Schuiten die daer vol waters als van x. of xj. man gebrocht waren, die en mochte men natuirlicke van xx. of xxv. cloecke mannen niet ledich tot horen plaetſe beſchicken, doir welcke kenlicke Teickenen en Miraculen die kenlick waren voir den oge van alle menſcheu, ende tot danckbaerheit ende loue van Goodts en ſynre waerde gebenedide Moeder der lieuer Noot Goodts Maria; ſo worde geſchiet ende geordineert by Rade van de Geleerde, ende begeerte van der Wedt der Stede van Delft, dat men Jaerlix altoos ten ewighe dage ſoude houden een ſchoen ſtatige proceſſy op den Heilige Aſcentioens-dach mit den waerdighen Beelde der Noot Goodts, gaende omt breetſte ende wijtſte van aller der nieuwer Prochie binnen der Stede, biddende Gode ende der lieffer Noot Goodts, dat ſy hoer Goodts-huis dat ſy ſo wonderlick verſien hebben alhier willen behoeden voir alle miſquame ende hinder, op dat haren dienſt aldaer dagelicx meer en meer mach verbreet worden, ten louen van hoer Amen.

Inſtellinge van een nieuwe proceſſie.

Mjraculeuſe Crucifixe.

In het tweede Artijckel van de oude Beſchrijvinge deſer Kercken Toorn werdt bekent gemaeckt / dat doorhet groote hoſtelijcke Crucifixe ('t welck aldaer ten deele beſchreven werdt) oock Miraculen ſoude geſchiet zyn.* In het vyfde Artijckel ſpreeckende van de welbarenthepdt deſer Stadt, ontrent den Jare 1390. ſchrijft hy mynſt de op-bouwinge deſer miraculeuſe Kercke / de eenighe oorſake daer van toe. Dit docht my aengaende de Miraculen aenmerckens waerdigh / en om de al-oudthepdt hier by te ſtellen / wil men nu twijffelen aen de geloofwaerdighepdt van de Getuygen / ſoo valt de geheele ſaeck aen duyghen / en al de notariale acten en hare ſubſignaturen en onderteyckeningen zyn nul / krachteloos / en van geender waerde / een yegelyck kan daer van geloouen hoe hy geſint is / alleenlyck durven wy dit baſtelijck verſeecken / dat niemandt ter oorſaecke van ongeloobe in deſe / ſal verloren gaen; echter werde dit genaemde Eeyligh Beeldt van Miraculen / om d'onnooſele menſchen in haer blindt gevoelen te verſtercken / dickwils met grooter eere en waerdighepdt in proceſſie omme-gedragen / met kruyſſen en Vanen / met Loven en Geſangen; behalve dan de generale ofte groote omme-gangh deſer Stadt / werde noch particulierlyck in deſe Parochie verſcheyde principale Feeſten ofte Vier-daghen van dit Lieve Vrouwen Beeldt jaerlyckx gehouden; de voornaemſte daer van was des Sondaeghs voor onſer Vrouwen Licht-miſſe / welcken dagh genaemt werde *Dies Apparitionis Eccleſiæ*, den dagh van de openbaringe deſer Kercke; een ander werde gecelebreert *in die aſcenſionis Domini*, gemeenlijck by haer genaemt op H. Aſcenſioens-dagh / dat is Hemelvaert Chriſti / ende deſe tot gewoonlijcke jaerlyckſche gedenckeniſſe des Mirakels op den

* *Siet pag. 197. Art. 2.*

Beſluyt van alle de voorgenoemde Miraculen.

Voornaemſte ommegangen deſer Parochie in 't byſonder.

Toorn/

Choor / als wy daer even hebben gehoort / tot welckers solemniteyten vermeerderinge / midtsgaders verscheyder andere ordinaire dienſten / eenen Meester Pieter Bonifaes, Priester deser Kercke / noch in de laetſte Eeuwe seecker Legaten heeft gemaeckt / waer uyt ick kan bespeuren hoe de saecken omtrent dese Hoogh-tydts-bieringe sich hebben toe-gedragen: voor eerſt den omme-gangh *Apparitionis Templi*, van de verschijninge ofte openbaringe deser Kercke ging in 't hort aldus toe; het Choor wierdt behangen gelijck men dede *in die Sacramenti* op Sacraments-dagh / de Sanghers van der Kercke begonnen seer heerlijck en statigh te singen die Hiſtorie van der apparitie ofte openbaringe deser Kercke in de Metten ende Getijden / het principaelſte Orgel moſt spelen / de Missen en Loven wierden gedaen met barnende Flambeauwen en Wasch-kaerssen by en ontrent het Beeldt / de welcke naer het schijnt onder 't ommegaen uytgedaen werdende / by de Onder-koſter wederom moſten ontsteecken werden / soo als het Beeldt met de processie wederom inne quam / het Beeldt wierdt seer solemnelijck met grooter statie en magnificentie omme-gedragen voor een goet gedeelte van de Stadt / immediatelijck voor 't Beeldt wierdt gespeelt met Harpen en Veelen; hoe de Geeſtelijckheydt / gantſche Gemeente en al de Pellegrims in orde gingen / kan ick hier uyt niet speculeken / doch de processie ofte ommegangh gedaen zynde / ende het Beeldt wederom inne gebracht / moſten alle de Prieſters ende Sangers die met het Beeldt omme-ghegaen hadden / alle te gelijck in het Choor ober-eyndt-staende singen het Te Deum laudamus, ten eynde toe; dit volbracht zynde wierdt een yegelijck boven syn ghewoonlijcke salaris voor syn aenghewende moeyte pro rato by Kerck-Meeſteren beloont / uyt de revenue van de Legaten des voornoemden Meester Pieter Bonifaes / soo verre het konde bereycken; al-voorens eer deser tijdt aen quam / waren de School-Meesters te weten van de groote Schoole ghehouden / den Scholieren te leeren de voorſz. wonderlijcke Hiſtorie van der apparitie deser Kercke / waer voor sy dan mede op dese Feeſt een recognitie ontfinghen; en Sondaeghs op de Octaef van dese Feeſt na de Vesper / worde by een Predicant een Sermoen gedaen tot beſluyt van dese gantſche saeck. * Tot de Loven van desen Feeſt de welcke al eenige dagen te vooren *in profeſto apparitionis* begonnen / hadt hy oock seekere somme ghelegateert / waer by hy stipuleerde met hoedanige Ornamenten hy wilde desen dienſt te sullen geschieden / oock hoe veel Toortsen men gehouden was te doen branden gedurende het singen van de reſponſen ofte antwoorden / ende Hymnen ofte Loſsangen de apparitione van der openbaringe deser Kercke / en andere dergelijcke omſtandigheden meer. Tot de Feeſt van de Hemelvaert Chriſti ofte Aſcenſioens-dagh voornoemt / heeft den selven Teſtateur gemaeckt / dat men van 's Woendaeghs Aſcenſioens-avondt af

Wat Ceremonien daer omtrent voorvallen.

* *Ge-extraheert uyt een Lijſte van de Feeſten en Proceſſien by Mr. P. B. gedoteert, &c. Laade B.*

tot Sondaeghs daer aen volghende inclusive mede Loven voor het Beeldt voorſz. ſoude ſinghen / dat als dan ſaen moſt voort Choor / en gedient moſt werden met Cappen / Toortſen / &c. gelyck geſchiede in de Loven van de openbaringe der kercke. Noch is by den ſelfde gelegateert tot den omme-gangh deſer Stede (wanneer alle de gemeente van beyde de Parochie met tour-beurten van voor-rengh omme-gingen) ſekere ſomme om ten eerſtvolgen dage uyt te reycken en te diſtribueren alle die Prieſters / Sangers / en Dienaers van beyde de Parochie-kercken / die met het Beeldt voorſz. proceſſionaliter uyt deſe kercke met haer Choor-kleederen ommegaen hebbende / en wederomme in deſe kerck komende met het Beeldt / op 't Choor al ſtaende ſelver in perſoon geſongen hadden *Salve Regina* ten eynde toe / 't Collect oock uyt weſende. Noch hadt hy petwes ghemaeckt tot de ſtatien en dienſten in de omme-gancks weeck van Delft / mitsgaders op des ſelfs omme-gancks avondt / op welcke daghen hy ordonneerde eenigh Gregoriaens geſangh in deſe kercke / met eenige ſtipulatien by aldien Sacraments-dagh quam te verhaſten Donderdaeghs voor Delfts omme-gauck / en het Feeſt van der H. Drievuldigheydt op omme-gancks avondt / dat men als dan ſoude mogen ſingen *de trinitate* en 't Lof voor 't Lieve Vrouwen Beeldt ten ſeven uren *more ſolito*. En belangende den omme-gangh op Sacraments-dagh werdt in het 74. Artyckel van de voorgaende oude Beſchrivinghe deſer kercke geſeght / dat in de Jaren 1473. en 1474. groote oneenigheydt was ontſtaen tuſſchen beyde de Parochien wegens eenige poincten in 't celebreren van de ſelfde proceſſie / waer uyt Proceſſen zyn gereſen voor den Stoel van Utrecht / de welcke appointement en uyt-ſpraeck heeft gegeven in faveur van deſe kerck / waer van (volgens ſyn getuygeniſſe) de bezegelde Stucken onder kerck-Meeſteren zyn geweeſt. En in voor-beſchreve maniere hadden berſeheyde Perſoonen / devotieuſe en yverighe luyden by tydt en wyle tot vermeerderinge en onderhoudeniſſe van deſe kerckelycke Dienſten by hare uyterſte wille eenige ſommen van penningen ghemaeckt ende beſproocken / ter adminiſtratie van de Sacraments-Heeren ofte anderſints van die van de kerck / gelyck tot de ghewoonlycke Miſſen ende Loven des Saturdaeghs voor het Lieve Vrouwen Beeldt / van oudts gefundeert / onder andere zedert den Jare 1519. van een religieuſe Weduwe beſprooken werde / dat men alle Saturdagen tot der ſelver Miſſen ſolemnelyck moſte luyden met drie klocken / te weten Maria, Regina ende Urſula,* en dat noch tot der Miſſen voorſz. ſoude dienen Diacon en Sub-Diacon / en onder die Miſſen dat geluyt der Organen / &c. dat geheele Jaer door ſoude ghehoort werden / verſcheyde Geſangen en Muſicale Stucken ſpecialyck noemende / en diergelyeke omſtandigheden meer / 't welck van te booren ſoo ſomeet niet en werde onderhouden; alles naer uytwyſen van een Inſtru-

Beroerende den generalen ommegangh van de Stadt.

Middagaders die op Sacramentsdagh.

Ordinaire Saturdaeghſche Ceremonien.

* *Van de Klocken ſiet pag. 223.*

ments

ment ofte notariale acte berustende (gelyck de Copie seyt) in 't oude Gast-Huys binnen Delft / in de Camere van den Gast-Huys-Meesteren.* Tot welcke Saturdaeghsche Misse / zynde een Officium in dese kerck Meester Pieter voorsz. noch yetwes meerder hadde by-gheboeght / namentlyck noch te doen alle weecks Vrydaeghs terstondt als de eerste Misse ghe-eyndight was / een lesende Misse voor Beeldt voorsz / item noch een lesende ter selder plaetse op alle Hoog-dagen en Lieve Vrouwen-dagen / die in 't geheele Jaer komen moehten. En gelyck dan noch verscheyde andere Legaten waren gemaeckt tot augmentatie van de ordinaire diensten / soo oock werde somtyds wel tot oprechtinge en instellinge van eenige nieuwe en extraordinaire diensten de grondt geleydt / als den op-gemelten Mr. Pieter van nieuws af aen ghefundeert en doen oprechten heeft sekere dienst / genaemt zynde geweest de gulde Misse, ende was een singende / des Woonsdaeghs 's morghens tusschen vyf en ses uren / ende eenige Loven des Dynsdaeghs ende Woonsdaeghs 's avondts in de quatertemper voor Kersmisse / waer van de Ordonnantie en Lyste der uytdeelinge is dese: Eerst den Officiant van de Misse te singhen. iiij. stuyv. Die Predicant die onder die Misse preecken sal iij. stuyv. d'Opper-Coster sal in de Misse ende Loeven wt-langen die Ornamenten, ende sal hebben iij. stuyv. d'Onder-Coster sal doen luyden Dinsdaechts ende Woensdaechts sauonts tot die twee Loeuen mitte groete Clocke, ende smorgens tot die Misse des Woensdaechts, eerst-werff, anderwerff ende die hoop, oeck mede mitte groete Clocke, ende sal dair voeren hebben viij stuyv. Die Graef-maecker sal doen luyden Dinsdaechts snoensten halff twaleuen, ende 's Woensdaechts onder *Te Deum laudamus* des morgens, ende noch Dinsdaechts sauonts te ses uren naet Lof, alle dese voirsz. poesen mitte grootste Clocke, ende noch onder beyde die Loeuen ende onder die Misse sekere Beyer-poesen nair ouwer gewoente, ende sal dair voir hebben xv. stuyv. Die Maechden in de Capelle elcx ij. stuyv. d'Onder-Graef-maecker om die honden wt te jaghen, ende die broitdroncke kinderen te regieren 1. stuyv. Item die Sangers ende Dienairs vander Kercken, sullen mede singen in beyde die Loeuen ende die Misse, ende sullen elcx hebben gelijcken een van de Sacraments Heeren. Item die Sacraments Heeren voirsz. sullen duen barnen onder die Loeuen ende Misse vier Toortsen, ende sullen die coralen ofte jonghen hebben van houden elcx een halve stuyv. coomt ij. stuyv. Item die jonghen ofte choralen van de versiculen te singhen onder die Loeuen tsamen ij. stuyv. Item die twee Loeuen sullen die Sacraments-Heeren dienen mitte roe wosette Ornamenten, ende die Misse mitte gulden Ornamenten. Item dOrganist mitte Blaser tsamen vj. stuyv. Item die Heeren voirsz. sullen duen setten drie barnende Caersen upt Graff van Meester Pieter voirsz. ende die Misse wt wesende, sullen sy ghesamentlicken mitten Sangers lesen *miserere* ende *de profundis* mit twee Collecten. Item dat hier van ouer-

* Geextraheert uyt een Register van den uyt-geef der Nieuwe Kercke. f. 224. de An. 1560. berustende in 's Comptoir van de Kercken.

Instellinge van een nieuwen Dienst.

Beloninge daer voor.

schieten sal, sal men deelen die Heeren, Dienairs ende Sangers die presentin de Loeuen ende Misse voirsz. geweest zyn. * Eenige andere Ceremonien en Kerck-gebaerden han men noch bemerchen uyt de oude Beschryvinge deser Kercke; als in het 2. Artyckel / dat sy veele dienſten deden voor het meer-gemelte Crucifixe van Miraculen / gheleghen in seecker Capelle in de Noord-West-hoeck van het Cruys-werck / voor welckers visitatie aflaten te verkrygen waren / dit Crucifixe was van sulcken groote dat sy geraetsaem vonden / een ander kleynder als een model en voor-beeldt van het groote in processien en omme-gangen nevens haer Beeldt genaemt de Moot Goodts te gebruycken; en in de Historie des voorgenoemde Mirakels van 't verdronchen kindt te Nieuweveen 1417. * 't welck (gelyck sy voorgaven) 15. uren doodt hadt geweest / werdt te kennen gegeven / dat in de processie / daer over aengelegdt werdende op S. Catryne-dagh / het Lieve Vrouwen Beeldt der Moot Goodts en den H. Cruyce met de Wapenen ons Heere wierde omme-gedragben alleenlyck om den Marcht-beidt / vermidts het quade weder. Sulcks hier uyt met reden is af te nemen / dat alle die extraordinaire processien voor de Miraculen ydermael met soo veel formalitepten niet en wierden gheceleberert / als wel die gewoonlycke pompeuse jaerlycksche omme-gangen gheschieden; voorts hoe en op wat maniere de Pellegrums oste alle die om hulp verlegen waren / aen de Beelden van Miraculen beloften deden / hebben ter gelegener plaetse al gehoort / * 't welck anderssints ooch alhier onder de verdeelinge van de Kerck-zaken hadde gehoort gequadreert te werden. Artyckel 12. werdt een vreemde saech verhaelt van een Vrouw-mensch / die sich voor eeuwigh in een Cluse liet metsen / alwaer sy inyst op S. Vrsulen-dagh quam te overlyden / de plaetse daer de Cluse gestaen heeft en sy begraven is / ooch aengewesen werdende. Artyckel 101. werdt gesprooken van Lichten barnende ten eeuwighen dagen / 't welck eenighe ghemeenschap schynt gehadt te hebben met het eeuwigh-durende vuyr by de Heydenen aen Vesta, Saturni dochter en Godinne des Aerdtrychs / toegeheyligh / waer van elders by Livius en andere Romeynsche Historye-Schryvers werdt verhaelt. Het 102. Artyckel daer aen volghende / brenght voor den dagh een vermakelycke Comedie / wel eer in dese Kerck op 't Tooneel gebracht en uytgevoert door genaemde Apostelen te Paert / ten aenschouw van een groote gemeente. In het 103. Artyckel noch wederom daer op volgende / siet men een vreemt geval van alle Ceremonien in dese Kerck gesuspendeert / de welcke alle in't generael een groote affiniteyt en gelyckenisse met die van de Oude Kerck schynen gehadt te hebben / want ick van dese Kercke hier en daer mede gementioneert vinde, van de Seven Getijden, Memorien, Sacraments-lof, en andere instellinge des Pausdoms / en wanneer de Seven Getijden in dese Kerck haer aenvanck genomen hebben / wert

* Vyt de voorsz. Lyst gelegen Laade B.

Verdere Ceremonien van dese Kerck.

* Pag. 235.

* Pag. 237.

Seven Getijden aengenoden.

in

in't 51. Art. van des selfs oude Beschrijvinge kortelijck aengewesen/ dese verkregen veel aflaten ontrent den Jare 1462. en rechteden een specie van Gilden op/daer sich veele lieten enrolleren;* en gelijck in de Oude Parochy-kercke de School-Meesters met hare discipulen gehouden waren desen dienst te celebreren/* soo plegen oock hier de Scholieren van de Nieuwe Parochie alle Feest-dagen de Matutine ofte Metten te singen/'t welck in't Jaer 1484. gediminueert wert;* en 1486. werdt door mildadigheydt van de ghemeente by de Seven-Ghetijde-Meesters van dese Parochie aen-ghenomen vier Loven 's weecks te doen singen/ op de vier eerste dagen van yder weeck;* van dese Seven-Getijden is in't Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren noch berustende een snacckige Ordonnantie seer net en curieus op Francijn geschreven met groote Letteren van't oude fatsoen/ waer in onder andere een gebodt influeert/ dat alle die Priesters ende alle die Cantoers die de Seven-Getijden singen/ haer sullen hebben te schicken in haer stallen onderscheyden van malkanderen te staen/ ende recht op eerlic na der maniere van der Heiliger Kercken, sonder te staen lenen of lonsen met die handt onder't hooft, ende sonder te gaen sitten als andere staen; oock dat sy alle de Getijden van de dagen sullen hebben completelijck te volbrengen/ en eerlijck en devotelijck te singen sonder eenige onzedigheyt en sonder eenige onbehoirlicke colloquien of te samen-clappinghe; dierghelijcke werdt oock geseght hoe sy haer sullen hebben te gedragen in allen processien gordonneert van den Ordinario, ende oock in allen anderen processien gordonneert by den Pastoir ende by den Borgemeesters van der Stadt, namentlijck dat alle die van de Seven-Getijden ten eyndetoe present moesten blyven/ en den een achter den anderen gaen ledighlijck sonder eenige callinge te samen te houden, &c. van den precisen tijdt wanneer een yegelijck van dese sine Priesters moesten compareren/ gebieden de eerste Artijchelen/ dat soo wanneer te hoop gelupt was/ en't kleyn Klocxgen daer op gholyght 't zy ter Metten en/ Missen of Vesperen aenstonts de Lichten moesten ontsteken worden op den hooghen Autaer/ en een Miserere tijdts daer na de Hebdommadarius of die sijn stede bewaerde beginnen, *Deus in adjutorium*, sondet eenigh langer vertreck. Item ter Metten tijdt sal elck in sijn stal wesen voirt eynde van des eersten Psalms, en tot allen anderen getijden van den daghe voirt eynde van des eersten Gloria, ende indien yemande tot dier tijdt absent ware, die en sal men geen Loet geven, &c.* Wijders waren daer oock een groote menighte van Gildens in dese kerck/ ende voor eerst in het 3. Artichel van de oude Beschrijvinghe werdt verhaelt de fundatie van het H. Cruys Gilde, 't welck van oudts boven alle de Gilden schijnt uytstekende gheweest te hebben/ alsoo wy dadelijck in't verhael van de Ornamenten hooren sullen; ende ghelijck insonderheydt in het 9. Artijchel/ende oock in 57. verscheyde Gilden werden genomineert/ soo

* Art. 65. pag. 206.

* Sie boven pag. 161.

* Art. 87. pag. 110.

* Ibid. Art. 88.

Reglement ofte na-richtingh voor de Priesteren die de Seven-Getijden songen in de Nieuwe Kerck.

* Leght in de Laade B. Gildens ofte Broederschappen van dese Parochie.

ſoo hebbe by geval noch een Lijſt ghevonden waer by de namen der Ambachten en Neeringhen onder de ſelve reſorterende by-ghevoeght zyn/ ook veel meer andere nieuwe Gilden naderhandt in deſe Parochie mede noch ingeſtelt weſende/ als Sinte Joſephs Gilde die Timmer-luyden. S. Jans Gilde die Kupers. S. Stevens Gilde die Brouwers-knaeps. S. Eraſmus Gilde die Linde-Wevers. S. Adriaen die Broechſcheerders. S. Eliſabeths Gilde die Appelkoopſters. S. Jacobs Gilde die Schippers. S. Chriſtoffel die Coorndragers en Bier-krupers. S. Jan Baptiſten die Bontwerckers/ hier onder waren mede de Vytdraeghſters / *cum ſociis*, S. Catharinen Gilde die Schoelappers. S. Lucas Gilde die Schilders. S. Victor die Meulenaers. S. Obert die Backers. S. Michiel die Beckers en Berwers.* En waer ontrent het Autaer van S. Joris Gilde (ber melt in't 9. Artickel) syn plaets was hebbende is ten naeſten-by upt het 12. af te nemen/ inſgelijcks dat van S. Obert upt het 63. voorts betuyght het 64. Artyckel / dat een Gilde werdt opgerecht van S. Hypolitus, en S. Urſula te ſamen; en ſes Jaren daer na een Gilde van de Lieve Vrouwe ter Noot Goodts, 't geen aenſtonts merckelijck in conſideratie quam / maer die van de Oude Parochie* van meerder vermogen zynde / door jalonſie om haer eyghen intereſt bedecktelijck daer teghen voroetende / werdt het ſelſde eer lange geſuffoceert;* doch ick vinde in eene van de voorſz. Lijſte gementioneert een Gilde van onſe Lieve Vrouwen Boodſchap, waer onder de Snyders ofte Kleermakers waren beſcheyden. In't Jaer 1477. wierdt een aenbanck gemaeckt van't Sacraments Gilde, door welckers inſtellinge zyn ontſtaen verſcheyde nieuwe dienſten in beyde de Parochy-Kercken;* en eenigen tijdt daer na vindt men ook vermelt Sacraments Ornamenten.* Anno 1487. nam syn oorſpronck het Gilde van de Name Jeſus, het welck hier vooren abuſivelijck onder de Oude Parochy hebbe gheſtelt/ * 't ſelfde door de Rhetorikers deſer Stede ingeboert / doch ter adminiſtratie en bewindt van de Seven-Getyden-Meeſters ghereſorteert werdende;* waer van noch een autentijcke en bezeghelde Brief inhoudende de upt-ſpraeck van de Weth deſer Stadt / over de queſtie en differenten van de penningen en inkomſten van 't voorſz. Gilde/ waer by werdt geordonneert dat die Sanck-Meeſters, dat is Seven-Getyde-Meeſters / in die Nieuwe Kercke mede Hooft-mans ſullen weſen van 't voorſz. Gilde, ende onderwinne, handelinge, ende ontfanck hebben van den in-komſte van't ſelve Gilde, ende ſullen ter cauſe van haren ontfanck ſculdigh en ghehouden weſen te onderhouden dat Altaer van den ſelven Gilde, uyt die ſelve dienſten en oncoſten als daer toe ſtaen, en ten dage van deſen daer gheweeſt zyn ter redelijcker wijſe, ſonder eenige meerder ofte breeder laſten daer op te brengen buyten expres conſent en wetenſchappe van de voorſz. Weth / in eenigher maniere, &c. Was geteeckent 13. Maert 1497.* ſes Jaren na hare inſtelling

* *Lijſt van Gildens in de Laade B.*

* *Boven pag. 154.*

* *Sie Art. 81.*

* *Sie Art. 97.*

* *Art. 108.*

* *Boven pag. 165.*

* *Art. 90.*

* *Beruſt in Laade B.*

ſtellinge nam dit Gilde tot haren laſte aen / een nieuwen dienſt nam de eerſte Miſſe op Sondaeghs ochtent; * van 't ſelfde Gilde is mede noch overigh een groote Naem-Regiſter van perſoonen daer onder geren geert zynde ghewees't. * Deſe Gildens hadden oock een gebruyck dat ſy op de dagen hares Patroons ofte Heyligh (midts alvoorens behoorlijck verlof en permiſſie verſocht hebbende) de groote klock mochten luyden / ghelijck Artijckel 86. van de Smits werdt verhaelt / dat haer knechts ſoo furieus en met ſulck een ghewelt of langhduerigheydt hadden geluydt / dat de voorſz. klock te ſchande raeckte / ſulcks dit misſchien oock een Gilde van S. Loys is geweeſt. Wat nu verder concernerende is de Ornamenten en Cieraden / d'e deſe kercke ſoo heerlijck en ſoo koſtelyck hebben opgeſchickt / en die in ſulcken grooten getale en ſoo menighvuldigh zyn ghewees't / daer van reſteert ons ſoo weynigh dat te verwonderen is / want deſe Nieuwe kercke ſoo wel als de Oude mede ſoo pretieus en prachtigh is ghewees't / als in die tydt elders in dit gewest te vinden was / ſoo van Altaren / Schilderyen ofte Autaer-Tafelen / Reliquien / Beelden / Silvere en andere rare Ornamenten / Sacraments-Huyſen / Goude-Lackenſche / Zyde en Gevoorduerde Mis-ghewaden / uytmuntende Orgelen / en voort allerhande Vercierſelen der Roomſche kercken; voor ſoo veel ons dan de oude Beſchryvinghe hier openbaren / ſoo zyn de eerſte Ornamenten deſer kercke geweeſt die Autaren met hare Beelden in het eerſte Artijckel geſpecificeert / waer by door aenwas en toe-neminge deſer kercke binnen korten tydt noch een vierde werdt gevoeght / en niet lange daer na in 't Jaer 1390. een ſchoon vergult Autaer-ſtuck beſteedt. * Anno 1411. werde niet alleen een koſtelyck vergult Autaer-ſtuck op 't H. Cruys-Autaer aen-beſteedt / maer oock verſcheyde anderen van verſchyhande Gilden. * Artijckel 13. ſpreeckt hy weer van veele Autaren / en dat men naerſtigh beſigh was om allenthalve de kercke te ornieren. Artijckel 18. S. Chriſtofel geſchildert by een voortreffelijck Schilder. Anno 1462. werdt een Altaer voor de Reliquien op-gerecht; * en 1484. een konſtigh geneden ofte uyt-gehouwen hoogh Autaer aen-beſteedt / even al eens en conform 't hoogh Autaer tot S. Maria t' Utrecht. * Na deſen tydt en vinde ick aengaende de Autaren niet als op den Jare 1550. ſeker Contract tuſſchen de Heeren kerck-Meeſteren met den vermaerden Meeſter Johan van Schorel, Canonick tot S. Marien t' Utrecht / om een nieuwe hoogh Autaer-ſtuck / 't welck in magnificentie ſoude overtreffen / het hoogh Autaer-ſtuck van den Aerdts-Biſſchoppelyckſen Dom tot Utrecht / waer van hy de mate met een toutje ende recht beſcheyt in een Brief over-ſendende / als noch onder de Buſſen in het Comptoir van de Heeren kerck-Meeſteren over-ghebleven zynde / te kennen gevende dat het paneel aldaer was breedt acht voeten min twee duym / ende hoogh negen voeten min anderhalf duym / en

* Art. 96.

* Ibid. Laade B.

Betreffende de Ornamenten deſer Kercke.

En voor eerſt van de oudtſte Autaren en hare Taferelen.

* Art. 4.

* Art. 8. en 9.

* Art. 63.

* Art. 84. Nieuw hoogh Autaer-Tafel grooter als dat van Utrecht.

en die Figueren groot ſes voeten ; doch dit ſtuck alhier ten Nieuwe Kercke van Delft / ſoude weſen ter breete van tien voeten ruym / en ter lanchte eens wageſchots ofte 12. voeten in de hooghte / welck ſtuck ſoude weſen met dubbelde ofte vier opſlaende deuren / waer van hy een model ofte patroontje van papier gheplacht den Kerck-Meeſteren hadt in handen gegeven / daer in 't principael groote paneel geſchreven ſtaende : *Dominus in cruce pendens cum latronibus*, te verſtaen-gevende / dat daer in geſchildert ſoude werden de Cruyſinge Chriſti / op de binnenſte deuren op-gheſlaghen zynde / ſlaet voor eerſt aen de rechter zyde *ingrediens Dominus in ſanctam civitatem Hieroſolimorum*, dat is de Palm-Sondagh daer Chriſtus binnen Jeruſalem komt / aen de ſlincker zyde / *Dominus è monumento reſurgens*, dat is de Verryſenniſſe ; deſe deuren geſloten zynde ſtont daer achter tegen aen / *Joannes Baptiſans Chriſtum in Jordane*, dat is de Hiſtorie daer Chriſtus van Joannes in de Jordane werdt ghedoopt / dit wederom van de twee buyten-deuren bewaert ende beſloten werdende / ſlaet in de rechter aen de binnen-zyde / *Joannes Prædicans in deſerto*, daer Joannes in de Woeſtyne Predicht / in de ſlincker *Decollatio Joannis propter Herodiadem*, de onthalſinge Joannis ;* doch by aldien de Heeren noch tot eenige andere Hiſtorien voor de buytenſte deuren gelieſden te reſolveren / hy ſoude des op de bequaemſte maniere ordonneren : ſulcks dit als een dubbelt Autaer-ſtuck tot tweemael toe ſoude gheopent werden / yder reys drie verſcheyde Hiſtorien vertoonende / boven op het Caſereel ſoude noch komen een vierkant paneel / daer inne gheſchildert ſoude weſen / die Offerhanden van Abraham en Iſaac, na d'ordinantie van 't vidimus daer van ghelevert / 't welck nu niet meer te vinden is ; van achteren op de rugge van de Tafel / die Hiſtorie van de elf duyſent Maeghden, met Water-Verwen ; belangende de groote van de Beelden in't generael / ſchryft hy in ſyn Brief 't ſelfde alſoo te ſullen wercken / dat men ſtaende onder die groote Orgel achter in die Kerck goede kenniſſe ſal mogen hebben van alle die Figuren, &c. Voor welck werck den voorſz. Meeſter Schorel over arbeyts-loon was eyſchende de vyftigh Caroli guldens jaerlycks / gedurende den tydt van vyf-en-twintigh Jaren lanck / welcken eyſch hy wilde heeren ter diſcretie van den eerſame Heere myn Heere den Prooſt van Stamen / Paſtoor van d'Oude Kerck alhier / mitſgaders den eerſamen Heere die Pater van 't S. Agathen Clooſter / daer by-voeghende noch een anderen eyſch op Lyf-Renten / namentlijck op ſyn ſes kinderen met namen in't Contract gheſpecificeert / waer van de oudſte twintigh en de jonghſte ſes jaren hadde geleeft / op yders lijve twee ponden Blacms jaerlijcks / welcke laetſte conditie gebonden wierdt tot negen guldens jaerlijcks voor yder perſoon haer leven langh : welck ſtuck dan volbracht zynde naer alle apparentie met treffelijck Lijſt-werck / Pilaren / en anderſints ſeer heerlijck is toe-geſtelt en op-gerecht geweeſt ;

Des ſelfs hoedanigheyt en inhoudt.

* *Leght negens Brief en anders in de Laade C.*

Mitſgaders belooninge daer voor.

Aengaende 't Lijſt werk en andere be-

hoeften, daer toe dienende.

dees aengaende vinde noch een Contract van den selfden Jare / tusschen de Heeren Kerck-Meesteren van de Nieuwe Kerck / ende seker Meester Schrijven-wercker / waer by de selfde aen-neemt te leveren een back van een hoogh Autaer / met syn Lysten / Paneelen / Voet / &c. alle te samen naer uytwysen 't patroon den Kerck-Meesteren voorsz. daer van gelevert : daer van het middelste paneel dicke wesen sal twee duymen, breedt thien voeten, ende hooch vijfthien voeten, ende sal aen elcke zijde hebben dobbelde deuren, daer van dat die paneelen dicke wesen sullen eenen duym, ende die voet sal hoogh wesen vier Roe-voeten, daer van dat hy 't middelste paneel met de paneelen van de deuren gehouden blijft te leveren wel gelijmt ende gevoeght, alsoo dat uyt die sorge blyven moghen van scheuren, ende dit voor Kersmisse naest-komende, ende de reste te weten Lijsten, Voet, Cresten, ende die geheele Back van nu in een Jaer, &c. ende sal den geheelen Back in als hoog wesen seven-en-twintig Roe-voeten, ende breet opstaende met sijn deuren, dat die reycken sullen tot aen beyde de naeste Pilaren, * &c. Sulcks dit groote werck de geheele breete van het Middel-Choor beslagen heeft.

* *Ibidem.*

Carel Vermander spreeckt noch van een ander Autaer-stuck in dese Kerck voor de Beeldt-stormingе geweest / van den konst-rijcken en vermaerden Pieter Aertsen, die om syn gestaltheyts wille gemeenlijck werdt geheten Lange Pier, 't selfde noemende 't hoogh Altaer / waer in hy / gelijck uyt 't voorgaende beschеydelijck blijckt / merckelijck is geabuseert geweest / doch dat daer een ander considerabel Autaer met de konstige handelinghe van Lange Pier is verciert gheweest / magh men geensints in twijffel trecken : de gerepresenteerde Historie van het voorsz. Altaer-stuck / echter niet ten volle beschreven werdende / doch dat op de deuren de drie Coningen / Ecce Homo, en soo wats anders waren uyt-ghebeeldt / * 't welck alles onghetwyffelt seer uytsteckende konstigh en heerlijck is geweest / aengemerckt dese Lange Pier (ghelijck den Autheur van hem oock betuyght) in groote dinghen daer de kracht der konsten in bestaet / een overtreffende en kloeck Meester was ; en dat desen Baes nevens verscheyde andere gerenommeerde Mannen syn konst hier heeft ten toon gestelt / accordeert oock met het seggen van den grooten Werelt-beschrijver Georg Braun, de welcke dese Kerck oock hebbende gesien / kortelijck te kennen geest / dat dese heerlycke en voortreffelijcke Kerck / aen S. Ursula toe-gheheylight met de Schilder-konst / niet alleen van den voornoemden Meester / maer oock van Blocklandt, Frans Florisz, Heems-kercke, en andere uytgelesenste Constenaren was pronckende / syn eyghen woorden by hem selfs geannoteert zyn dusdanigh : *Basilica augusta & elegans, D. Ursulæ sacra, præstantissimis summorum Artificum Hemskirchii nimirum, Francisci Flori, Antonii Blocklandt, & Petri cognomento Longi, picturis eleganter ornata, eleganti turri remotissime sese visendam exhibet.* Dus scheen de Schilder-konst alhier de gaven

* *C. Vermand. Schilder-boeck. pag. 163.*

Beroerende een ander Autaer-stuck.

Eenige uytstekenste Meesteren, welckers konst wel eer hier wiert gesien.

van haer leſſte en uytneemenſte voeſterlingen / als in een Magazyn en principale Schat-Camer by een verſameit te hebben / en deſe onvergelijckelijckheden op een koſtelijck Tooneel aen hare eerbiedige Beminnaers overvloedigh te vertoonen; alle welcke rariteyten gelijck die meerendeels de raſende Kerck-plunderinghe nevens andere koſtelijckheden en Juweelen / ſonder onderſcheyt jammerlijck heeft vernielt (want ſulcks ſelfs van onſe Gereformeerde Theologanten ten hooghſte werdt geimproboert) ſoo is 't ooch te beklaghen ſoo weynigh recht beſchreyt van ſoo groot een Schat voor de konſt-lievende is over-gebleven / alleenlijck eenige weynige over-gebleevene en geſalveerde ſtucken en brocken van deſe uytmuntentheden ſiet men noch heden ten dage in Burgemeeſteren Raedt-Camer te pronck hangende / de welcke van alle konſt-verſtandige met de hooghſte lof werden geadmireert / gelijck te ſyner tijdt voorhenen aengeweſen is. Voorts dat deſe Kerck mede met verſcheyde Reliquien van oudts is voorſien geweeſt / is uyt de oude Beſchrijvinge genoeghſaem te beſpeuren / in 't 7. Artijckel werdt gewagh ghemaeckt van eenige Reliquien van S. Urſula / en in 't achſte van een Capelle van Reliquien. Anno 1427. bequamen ſy (gelijck men voor-gaf) een autentijck ſtuck van den Cruyce Chriſti; * en des Jaers daer aen / liet men een Ciborie maken boven-in met Peyleghdom ofte beelerhande kleyne Reliquien / in Criſtal beſloten. * En in den Jare 1460. een party Reliquien van de elf duyſent Maeghden voor haer gheſonden werdende / wierden de ſelve by die van de Oude Kerck geinterrupteert / en met groote pompe en magnificentie in-gehaelt; * doch die van Ceulen (waer van daen de Reliquien over-quamen) ſulcks mishagende / hebben twee Jaren daer na verſcheyde andere particulierlijck aen de Nieuwe Kerck af-ge onden die wederom ſolemnelijck ontfanghen wierden: * en in 't 64. Artijckel / werden verſcheyde Reliquien met namen geſpecificeert; doch welcke ſy nu naderhandt meerder hebben bekomen / daer van en hebbe tot noch toe geen ſeekerheydt. Onder-en-tuſſchen hadt men al langhe te vooren in den Jare 1430. beſigh geweeſt om de Kerck allenthalve te verciercn / * en na dat de Reliquien Anno 1462. ontfangen waren / geſchiede veel verbeteringe van Capellen en Altaren. * Verſcheyde Statuë ofte Stock-Beelden deſer Kercke werden ooch van oudts gementioneert; het vermaerde Beeldt genaemt de Noot Goodts, is voorſeerſt allenthalve ghenoegh beſchreven / en ſonderlinge in de ſpecia'e aenteeckeninge van de eerſte begin-ſelen deſer Kercke / * en werdt ſelfs by de vreemde Autheuren / * en ooch voorgaens in de oude Beſchrijvinge gedacht / als Art. 1 / 2 / 7 / 8 / 33 / 43 / 106 / en 110. ofte laeſte Artijckel ſpreeckt noch van de vergrootinge onſer Vrouwen Capelle / 't welck apparent de toegewyde plaetſe van dit wonderlijcke Beeldt is geweeſt. Voorts werdt ghe-ſpreoochen van een ſeer groot Crucifixe Artijckel 2 / 8 / 63 / en 79.

Doch alles verdeſtrueert

Reliquien in deſe Kerck wel eer bewaert.

* Art. 17.

* Art. 20.

* Art. 62.

* Art. 63.

* Art. 23.

* Art. 63. Beelden deſer Kerck.

* Pag. 192.

* Pag. 195.

Van twee

twee ſchoone vergulde Beelden van S. Urſula en de Lieve Vrouwe, Artijckel 15. En 64. van noch een ſilver Beeldeke van S. Urſula, dat op haer Autaer ſtondt. Artijckel 41. van vier Beelden aen de Pylaren in 't Cruys-werck / waerſchijnelijck dan aen de vier middelſte / in ſulcker voeghen dat ſy alle vier op den anderen kruys-gewijs in een recht vierkant correſpondeerden / gheljck in de Roomſche kercken ſulcks meermalen werdt geſien. Artijckel 67. werdt gewagh gemaeckt van S. Hieronimus in 't Cruys-werck van de kerck / 't welck dan miſſchien mede een Statua is gheweeſt. Daer na Artijckel 101. ſpreeckt van veel Apoſtelen aen de Pylaren / midtſgaders den Salvator op 't hoogh Autaer / 't welck naer alle waerſchijnelijckheydt Beelden zijn geweeſt. En Artijckel 107. vermelt van t Bethlehem voor 't Choor. Noch vinde ick in een Copie eenes Briefs van den Jare 1512. gementioneert / twee Beelden ſtaende voor den Sacraments-huyſe aen de Pylaren / te weten S. Dominicus en S. Thomas van Aquinen, voor welcke Beelden de kerck-Meeſteren deſer kercke / ter ſake van ſeker Teſtament by een Weduwe aende kerck gemaeckt / ſich verbonden hadden / alle Sonderdaghen onder de Sacraments-Miſſe, en des avondts onder het Lof, ende voort op alle Hoogh-tijden / te doen branden twee groote Waſch-kaerſſen / gheljckerwijs waren brandende voor den twaelf Apoſtelen; oock voor de ſelfde te doen luyden ende te beyeren op de klocken op dees Heyligen haer avondt na de middagh ende 's avondts onder 't Lof / en deſgeljcks des anderendaeghs ter Miſſe-tijdt ende te Lof-tijdt / ſoo als dat gewoonljck was anderen Heyligen dagen / welcken dagh van Dominicus voorſz. jarigh is den 5. Auguſty / ende die van den geleertheyts vermaerden Thomas van Aquinen, den 7. Maert / daer-en-boven beloofden ſy die Beelden voorſz / elck in 't byſonder op haren dagh van den Graef-maecker te doen vercieren ofte behanghen met Wyngaert ofte eenige andere krupden of Bloemen / den jare-tijdigh weſende / * &c. 't welck hier vooren onder de verhandelinge van de Ceremonien der kercken voor haeſtigheyt verſwijgt is ingeljft te werden. Wyders wat het Silver-werck en andere Ornamenten van oudts in deſe kerck gebruyckt werdende betreft / dien-aengaende werdt in de oude Beſchrijvinghe oock hier en daer vermeldt / als Artijckel 16. draeght gheugeniſſe dat in den Jare 1426. een Silveren vergulden Ciborie ofte Ouwel-kas wierde gemaeckt; twee Jaren daer na werden verſcheyde kleecken geſtolen: * in 't ſelfde Jaer werde wederom een ſeer koſtelijcke en konſtige Ciborie gemaeckt. * Anno 1434. een ſilver Wyroochs-vat; * Anno 1437. een ſilvere Croon voor 't ghenaende Beeldt van Miraculen. * Anno 1447. wederom een vergulde Ceborie; * twee Jaren daer na eenige Spannen. * Artijckel 56. werdt geſproken dan twee ſilvere Hoofden: en in 't Jaer 1458 wierden drie nieuwe kleecken aen de kerck begiftight; * ontrent vier Jaren daer na werden veele geſpecificeerde Reliquien met ſilver bekleet

Noch eenige andere Beelden.

En dienſten daer voor.

* *Ladde B.*

Oudt Silver-werck deſer Kercke.

* *Art.* 19.
* *Art.* 20.
* *Art.* 27.
* *Art* 33.
* *Art.* 40.
* *Art.* 43.
* *Art.* 58.

ofte over-trocken / midtsgaders een silvere Arcke ghemaeckt / daer men de gewyde Ouwelen ofte Hostien in bewaerde:* in den Jare 1476. werdt de Ciborie / daer men mede tot den siecke ging / gestolen uyt het kostelijcke Sacraments-huys / aldaer nieuwelicks ghestelt en ses Jaren te vooren bestreedt was / dese Dief hem noch ontsiende de gewyde Ouwelen met sondige en verbode handen aen te raken / lichte de selfde Ouwel-kas op den geheyligyden Autaer sonder den inhoudt aen te tasten / * sich alsoo van verder sonden en misdaden meenende te ontlasten. Ses Jaren daer na geschiede wederom een Sacrilegie ofte Kerck-roobery e / door een Dief die met een ladder in de Capelle van de Reliquien geklommen zynde / aldaer veel Silverwerck uyt lichte. * Anno 1493. wierden verscheyde silvere Vyssen gemaeckt tot bedieninghe van haer Sacramenten / midtsgaders een Monstrantie / &c. * Na het voltrecken van den Toorn / bespeurt men Artijckel 103. en 104. een groote ongelegentheydt deser Kercke / wegens hare prachtige over-daedt soo diep in de schulden gesteecken / dat sy haer nauwlicks wisten te redden / sulcks sy veel goude en silvere Ornamenten gedwongen waren te versetten / niet-tegenstaende sy de Gemeente noch al seer lastigh hadden gevallen. Verders en hebbe ick aengaende een pompeuse en prachtige Ciborie / en meer andere silvere stucken van een by-na ongelooffelicke groote / daer de Roomsgesinden van spreken / geen sekerheydt noch bewijs vernomen / sulcks niet sonder waerschijnelijckheydt te vermoeden is / veele Juweelen en kostelickheden in den beginne van de Troubelen verduystert en van kant geholpen zyn / daer men niet heeft kennen achter komen / gelijck men oock noyt ergens heeft gehoort waer de Reliquien en verscheyde andere Schatten beyde der Kercken verbaren ofte ghebleven zyn / alleenlijck (gelijck van de oude Kerck *) hebbe ick seker specificatie bekomen / van het ghesalveerde Silver-werck voor soo veel den Burgemeesteren deser Stadt in bewaernisse was gelevert / en in de furie van het Beelde-stormen niet verdestrueert en vermist is gheweest / volgens welcke Lijste uyt dese Kerck is bevonden gekomen te zyn: Een groot silver Cruys aen diversche partien gewoeghen, en wtbrengende te samen 24. Marck 6. Engels. Een grote silvere vergulde Ciborie, een silver vergult Croentgen ende eenigh ander vergult werck, wegende 12. mar. Een vergulde Kelck sonder patine, ende noch eenigh ander kleyn vergult werck, wegende 3. mar. 2. onc. 13. eng. Twee silvere Ciborien, twee silvere Schaltgens, ende twee silvere overdeckte Voetgens, een Oly-bosken, wegende te samen 13. mar. 4. onc. Een silvere Croen, twee overdeckte silvere Copgens, een Oly-bosgen, een silvere Wy-waters quaste, wegende te samen 6. mar. 1. onc. 17. eng. Diversche partien van wit silver dat af-gedaen is van eenige Beelden, wegende te samen 10. mar. Noch eenige andere restanten van wit silver vergadert en af-gedaen van eenige Beelden, wegende 6. mar. 1. onc.

* Art. 64.

* Art. 76.

* Art 83.

* Art 95.

* Siet boven pag. 167.

Lijste van Silver, gedurende de Troubelen uyt dese Kerck bekomen.

Noch

Noch ander verſcheyde wit Silver-werck af-gedaen van eenige Beelden, wegende 4. mar. 6. onc. 3. eng. Noch ander verſcheyde wit Silver-werck af-gedaen van eenige Beelden, wegende 3. mar. 1. onc. Noch diverſche ſilvere Rommeling meeſt vergult weſende, wegende 2. mar. 3. onc. 10. eng. Daer waren noch in voor-tyden ook verſcheyde andere rare wercken/ van verſcheyde andere ſtoffen en materien/ als Art. 19. geeft te kennen/ dat in den Jare 1428. een konſtige Yſere deur werde gemaeckt; Art. 30. hoe men 't Font ofte Doop-vat ('t welck ordinaris van geel koper was) gegoten werde/ en hoe veel 't ſelfde was wegende. Artyckel 35. maeckt mentie van twee groote Metale Kandelaers; Artyckel 68. van een ſchoone yſere Tralie die gemaeckt werde in de Choor-kraet/ voor de Capelle van 't Cruys in 't Graf. Artyckel 97. ſpreeckt van ſeer ſware Metale Tralien voor 't Sacraments-huys/ mitsgaders een yſere Kandelaer van hondert pont; Vierderley Schetſen ofte geteyckende Patronen van kopere Tralien voor Sacraments-huyſen ſyn noch in 't Comptoir beruſtende/ * welckers eene misſchien tot voor-beeldt heeft geſtrecht van deſe daer hier van geſproken wert. Nengaende den Sacrament-huyſe/ werdt voor eerſt vermelt Art. 10. voorts Art. 67. dat het oude wert afgebroken/ en by ſomme van Koopmanſchap verhandelt; Art. 73. betuyght/ dat in den Jare 1470. een nieuw voortreffelyck Sacraments-huys werde aen-beſteedt tot Utrecht/ 't welck ſes Jaren daer na eerſt geſtelt/ * en in 't ſevende eerſt volmaeckt was * Artyckel 109. annoteert/ dat onder andere reparatien en verciering der kercke/ de Tralien van 't Sacraments-huys ook werden vergult: wyders vinde ick tot deſe materie behoorende ſeker Contract/ waer by de Kerck-Meeſteren van de Nieuwe Kerck beſteden te repareren het Sacraments-huys deſer Kerck/ van ſekere ſoort van ſteen in het voorſz. accoort niet wel leesbaer zynde/ doch onder voorwaerde/ dat den aennemer het ſelfde huys ſal repareren alſoe goedt, perfect ende in ſulcker forme als het voorſz. huys geweeſt es, voer den vermaerden brandt deſer Stede, &c. * 't welck ſlaende is en syn reflectie heeft op de voorgeallegeerde Artyckelen. Voorts van de andere Ornamenten tot de Autaren dienende/ als der ſelver Kleeden/ Sapitſeryen/ Behanghſelen/ haer menigerley Mis-gewaden/ Carſuſels/ Prieſterlyckе Tabbaerden en Kocken/ de welcke alle/ gelyck in de Beſchryvinge van de Oude Kerck dierghelyche voorgaens ſeer pompeus en prachtigh hebben bevonden/ in deſe ongeruſſelt ook uytſtekende koſtelyck zyn geweeſt/ echter ſal ons blyeken van dat ſubiect niet veel beſchents over-gebleven te zyn/ alleenlyck in de oude aenteeckeninge dies-aengaende ghementioneert werdende in de volgende Artyckelen/ in het 14. van de blaeuw Damaſte Cappen/ &c. in 136. van eenige Banen/ apparentelyck om in Proceſſien en anders te gebruyken/ gelyck men noch in Brabandt en andere Room's-geſinde Landen

Diverſche andere rariteyten van oudts alhier geſien.

* *Laade C.*

Nopende het Sacraments-huys.

* *Art. 76.*
* *Art. 79.*

* *Leght in de Laade C.*

Beroerende de Mis-gewaden.

den ſiet: in't 42. van de gulde Laeckenſche en Geborduerde Ornamenten / in't 53. van de roo Damaſte Ornamenten gegeven by die van den H. Cruyce/ &c. Maer van de Orgelen gaet hy noch wat nader ſpecificeren / voor eerſt Artyckel 22. van het Orgel S. Urſulen toegewyt / waer toe de Gildens veel hadden gecontribueert / en een Prieſter ſich langhen tydt gebruycken liet als Organiſt / daer voor jaerlycks een geringh ſalaris ghenietende / midtsgaders een vette Gans tot een emolument; dit was noch ontrent den beginne van de Eeuwe veertien hondert / maer in den Jare 1451. werde wederom een Organiſt aengenomen / die't Prieſterlycke Ampt al hadt begonnen te bedienen / * en ter oorſake van hem / werde in den ſelfden Jare een ander ofte tweede Orgel ghemaeckt / 't welck een ſeer vermaert werck was / ende ghevoeght in't Cruys-werck van't Gebouw / oock 't Cruys-Orgel genaemt werdende / als die van't Cruys-Gilde daer toe meeſt ghecontribueert hebbende; * en overmidts de rarigheydt van dit werck gemaeckt by Meeſter Adriaen Pieterſz. Orgel-maecker van Delft, in de Beſchryvinge van de Oude Kerck voorhenen oock vermelt / * ſoo werdt den ſelfden Meeſter wederom aenbeſteedt van nieuws af aen noch een heerlycker te maecken aen den Toorn, 't welck echter na wenſch niet willende ſuccederen / de Meeſter ſich daer voor syn middelen geconſumeert of misſchien aen lichaem ſchynt beſchadight te hebben / ſulcks hy altyt bedurven zynde in 't oude Man-huys gealimenteert moſt werden. * Artyckel 59. wert weer gewagh gemaeckt van S. Urſulen Orgel om dat te reformeren / ſoo dat beſcheydelyck blyckt zedert het jaer voorgaende als nu drie Orgel-wercken te gelyck op eenen tyt in deſe Kerck te zyn gheweeſt / want Artyckel 72. werdt de ſelfde Meeſter die dit werck van S. Urſula nu herſtelt hadde / wederom onteboden / om ooch het voorſz. groote werck aen den Toorn te accommoderen / als zynde des ſelfs Meeſter / Adriaen Pieterſz voorſz. nu al te oudt en impotent gheworden om't ſelfde te verhelpen en van toon te ſuberen / doch hoewel deſe nieuwe Meeſter rycheliyck wierdt beloont / hoft nochtans den ouden Baes niet verbeteren / ſulcks men ten naeſten-by vergeeſſche moeyte en onkoſten in't werck ſtelden. Verſcheyde Jaren daer na Anno 1479. en 80. werdt het groote Orgel geheel vernieuwt / en het vermaerde Cruys-Orgel uyt het Cruys-werck in't midde van de Kerck getranſporteert; * en in den Jare 1492. werdt S Urſulen Orgel wederom t'eenemael vernieuwt met een Poſityf daer aen ghemaeckt; * daer na 1501. werden beyde de grootſte Orgelen wederom gherepareert. * Hier toe dienende doet ſich op een accoordt der Heeren Kerck-Meeſteren van de Nieuwe Kerck / met Meeſter Cornelis van Scheveling Schilder, tot Delft te coemen ſchilderen, die doeren van de groete Orghel van guede Water-Verwen buyten en binnen, te weten van binnen mitter Hiſtorie inder rechter doire, dair David Goliam thooft

Orgelen deſer Kercke.

* Art. 49.

* Art. 50.

* Pag. 172.

* Art. 54. Drie Orgelen te gelyck in deſe Kerck.

* Art. 78.

* Art. 93.

* Art. 105.

Contract n opende het ſchilderen van de deuren des grooten Orgels.

clooſt off ſlaet, ende in dander doire dair David mittet hooſt voir de Stadt die Maechden ghemoetet, ende van buyten mitter Hiſtorien van Tubal mit die Inſtrumenten van Muſijcke, als Orgel, Harpen ende diergelijcke, ende ſal ghehouden weeſen tlindewaet van de ſelue doeren eerſt wel van binnen ende buyten te beſtrijcken mit guet Lijm, alſoe dat die Verwen niet doir en moegen ſlaen, ende ſal noch die perſoenaigien ende anders alſoe wel die binnen coemen ſullen als die buyten ſtaen ſullen, maecken lieflick van aenſicht ende groet ende vroem nae de groete ende hoechte van de doeren van de ſelue Orghel, ende ſal noch gehouden blyven hier toe te beſigen die vroelicxſte ende duyrachſtighe Verwen, die hy tot Antwerpen ſal connen geuinden, ende ſal dit voirſz. werck volmaeckt leueren voir Paeſſchen naeſt-coniende, ofte ten alderlancxſten binnen een maent hier nae ombegrepen: ende ingeualle die van S. Lucas Gilde binnen Delft, hem yet off-wonnen mit rechte ter cauſe van ſyn Gildegelt, ſullen die Kerck-Meeſters hier van die helft gelden, ende Meeſter Cornelis dander helft: ende hier voeren ſullen hem die Kerck-Meeſters voirſz. betalen gereedt twee pont groot Vlaems, ende die doeren ſulcx alſt voirſz. ſtaet volmaeckt weſende, noch vijff ponden groete Vlaems. Ende ingenalle Cornelis voirſz die ſelve doeren leuert ſoe guet ende wel gemaeckt als die Kerck-Meeſters hem toe-betrouwen, ſullen ſy hem dair toe noch geuen een pont groet Vlaems, &c. Dit was ghetyckent den laeſten Februarij/ Ao. XLVIII. Stilo Delfico; * ſulchs deſen Meeſter den grooten tijdt daer toe heeft gehadt; welcke beſtedinge hier dus laet inbloeyen/ten opſichte de ſelſde doeren a's noch in weesen tot deſe tijdt toe over-gebleven zynde/ ook hedendaegs de ſelfde Schilderyen noch zyn vertoonende/ als zynde dit Orgel in de woedende Beeldtſtormerye in ſyn geheel en altijdt voor 't meerder gedeelte ongeſchonden gelaten/de andere rare Orgel-werckers quants huys om haer naem al den overlaſt alleen moetende dragen/ en de ſelfde met haer ruyne bekoopen; uyt dit Contract blijckt ook dat ſy de Orgelen/ die toch om hooge en buyten het naeuwkeurighſte geſicht waren geſtelt/ niet ſoo hoſtelijck ſouden ſchilderen als wel andere werckers; ook dat dier tijdt niemandt binnen de Stadt ſchijnt ghemeeſt te zyn/ die ſy deſe maniere van ſchilderen lieber hebben toe-betrouwt/ of die tot billicker prijs dien arbeydt heeft willen aennemen/ al-hoe-wel deſe Stadt meeren deels tot allen tijde van Kunſt-Schilders ryckelijck is voorſien geweeſt. Om nu verder te gaen tot de reſterende ſaken/ werdt in't 91. Artijckel van de oude Beſchrijvinge geſeght van een treffelijcke Preeck-ſtoel/ ende voort in't Artijckel daer aen volgende/ dat de Kercke met banken werde verciert/ als mede dat de Liberij ofte Bibliothece der Kercke werde gemelioreert. De tegenwoordige Preeckſtoel deſer Kercke ſchijnt mede na uytwijſen des Sacriſtijs daer boven aen den Pabetjoen ſtaende/ noch de ſelfde te weſen/ die eenige Jaren na den Brandt daer is herſtelt/ en waer op de Roomſch-geſinde Heere

* *Leght in de Laade C.*

Reden waerom 't ſelfde hier wert ingelijſt.

Preeck-ſtoel, Boeck-Camer, &c.

Leere voor deſen is verhondight / als nu tot een Stoel der ge-cluei-
Geſchilder-de Glaſen. deerde en rechtſinnige waerheydt ghedeſtineert zynde. Waer waren
oock van oudts ſeer heerlijcke en uytmuntende geſchilderde Glaſen
in deſe Kerck / boven alle is my een Contract in handen gheraeckt
van 's Keyſers Glas, 't welck voor onze van de Keyſerlijcke Majeſteyt
Carel de V. in den Jare 1544. by den konſtigen Glaſe-Schrijver
ofte Schilder Gerrit de Bye Dirckſz. is geſtelt in de Liefve Vrouwe
* Laade C. Capelle deſer Kercke aen de Noord-zyde / * waer van hy een Vidi-
mus hadt in-ghelevert / mede nevens meeſt alle andere niet te voor-
ſchijn gekomen ende te ſoecken ghebleven / ſulcks alle die treffelijcke
Glaſen deſer Kercke voor ſoo veele de onbeſuyſde Kerck-plunderin-
ge hare vroomheydt wel eer noch hadde verſchoont / nu laeſt voor den
bekenden Donder-ſlagh van Delft / in een ooghenblick t'eenemael
Hoe het na den Brant met deſe Kerck geſtelt was. vernietight zynde / in eeuwige vergetenheydt zyn gevallen. Na
den jammerlijcken brandt deſer Stadt van den Jare 1536. was in-
ſonderheydt deſe Kerck voor 't eerſte in een deſolaten ſtaet / en wy heb-
ben geſien hoe het met haer geſchapen ſtont even na de voltreckinge
* Pag. 213. en 252. des Toorns / * ſulcks men wel kan af-nemen wegens hare pracht ſy
als noch ſoo grootelijcks niet was te boven ghekomen / maer veele
loopende Renten en genaemde Nacht-eters tot haren laſte moſt heb-
ben / echter kreegh ſy in dien ſtaet dusdanig een Ordonnantie t'huys.
Ordre om de Kerck en Toorn weer op te timmeren. Op huyden den xixen. Juny, Anno xvc. xxxvj. Is by mijn Heeren van de
Wet collegialiter vergadert zynde, den Kerck-Meeſteren van der Nieu-
wer Kerck binnen Delff geordonneert ende beuoelen, den ſelven Kercke
mit den Thoren wederomme van ſtonden an te timmeren, ende geconſen-
teert tot dier behoeff die parcelen van Landen, Renten ende Juwelen der
ſelver Kercke toebehoerende, te moegen vercoepen om die penninghen
dair van coemende temployeren an de timmeraighe ende reparatie van
dien, &c. Welcke Acte was onderteyckent met de gewoonlijcke ſub-
ſignature ofte handt-teyckeninghe van Cornelis Artz vander Duſſen,
doenmaels Secretaris deſer Stadt: en ten eynde ſy een weynigh
moghten recouvreren en (gelyck men ſeydt) haer adem verhalen
impetreerden ſy van de Keyſerlijcke Majeſteyt een Brief van ſur-
ſeance ofte opſchortingh en uytſtel van de Renten / daer deſe Kerck
mede beſwaert was / waer by ſyne K. M. liet weten aen alle Rech-
teren / Juſticieren en Officieren / &c. deſer Landen / dat hy ont-
fangen hadde die oitmoedige ſupplicatie van den Kerck-Meeſteren en-
' Octroy van ſurſeance van de Renten lopende tot laſte van de Kerck. de Regierders van Sinte Urſulen Kercke, binnen ſyne Stede van Delft,
inhoudende, hoe dat by den grooten brande die binnen der voorſz. Stede
den derden dach van Meye in den verleden Jare van xxvi. gebuerde, die
voorſz. Parochie-Kercke, ende vele van haeren Boecken, Ornamenten
en diergelijcke behoeften mede verbrandt waren, ende 't voirſz. Gods-
Huys grootelijcken belaſt met los ende lijf-renten, de welcke uyt de
Beden en Aelmoeſſen van den goeden luyden tot noch toe betaelt waren,
maer

maer alsoe die voirsz. Kercke nu overmidts den voornoemden brande seer sobere Incompste was hebbende van Aelmoessen, gemerckt den Burgeren ghenouch mit hun selven te doen hadden, ende veele oic verloopen waren / ende voorts veele der gener die noch waren blyven sitten ende onder dese Parochie behoorden / als nu elders ter Misse ginghen / veeltydts frequenterende 't Convent van de Minre-broeders ofte andere Gods-huysen ongebrant gebleven, sonderlinge soo binnen der voirsz. Prochie-Kercke seer weynigh plaetse was om Parochianen huere devotie te plegen, &c. duer twelcke oic die herten en affectie van der Prochie-Kercke af-getrocken werde, soe dat misdien die Incompsten seer sober waren vallende, om totten welcken te versien sy Supplianten de voirsz. Parochie-Kercke gheerne weder op timmeren souden, maer geen middel siende om 't selfde te mogen volbrengen en met eenen de Renten te betalen / ten sy syne K. M. haer-lieden tot betalinge van hare Renten ende lasten voor een tydt van Jaren atterminatie verleende / waer toe sy hem seer ootmoedighlyck waren biddende; sulcks syne K. M. den voornoemden Supplianten genegen wesende t'haer-lieder voorsz. supplicatie / heeft gelieven te consenteren de betalinge van de Renten die sy van de voorsz. Kercke wege schuldigh waren / te mogen houden in surseance ter tydt toe de Commissarissen (die syne K. M. daer toe soude deputeren) den staet van onse Stadt ghesien / behoorlycke informatie op alles genomen / en rapport daer van gedaen souden hebben / 't welck geschien moste binnen's jaers date van desen, lastende den selven Commissarisen gelijcke informatie in desen oic te nemen ende rapport van als te doen, om daer na te ordonneren op de petitie van den voirnoemde Supplianten, ende de betalinge van de lasten ende Renten, daer de voirsz. Kercke mede bekommert es, als men bevinden sal naer reden behoiren te geschien, &c. was gedateert binnen Brueſſel 1. December 1537. de originele Bulle met het groote Zegel van den Keyser daer aen hangende / is noch te vinden ten Comptoire van de Heeren Kerck-Meesteren in de oude kasse.* Hier toe strecht oock een Latijnsche Brief van admissie ofte toelatingh van den Nerdts-Bisschop van Vtrecht Georgius de Egmondt, gedateert den naestlesten dagh des maendts en Jaer voorsz / waer by de Kerck-Meesteren deser Kercke (noemende de selfde *Rectores fabricæ Ecclesiæ beatæ Mariæ, ac undecim milium virginum opidi Delfensis*) geauthoriseert werden / haer Landt en Renten te moghen verkoopen om met de penninghen daer van komende de Kerck te restaureren;* Hier upt is onder andere gelijck oock elders te bemercken / hoe groot een ghesagh die Heeren Bisschoppen van Vtrecht sich allenthalve hier te Lande hadden aengematigt / en het regiment van de Kercken soo t'eenemael geincorporeert: Des Jaers hier na is een gebodt uytgegaen over alle de Gildens van de Stadt / waer mede al t'samen belast ende bevolen werden / alle Jaren de helft van haer Gilde-gelden en in-

* *Laade D.* Ander Brief van mijn Heer van Vtrecht.

* *Ibidem.*

Hoe de Gildens met Contributien en Schattin-

gen wierden belaſt tot reparatie van de Kercken na den Brant.

homen tot behoef en weder-op-bouwinghe van de Kercken uyt te reycken / ende in handen van Kerck-Meeſteren daer ſy onder reſorteerden getrouwelyck te leveren / &c. dit duerde tot den Jare 1547. inclusys / als wanneer de Gildens wederom wierden ontſlagen ende die van de Kercken toe-geſtaen / in-gevalle ſy noch niet genoegh waren verſterckt / een Collecte door de Stadt te mogen doen: onderen-tuſſchen werdt noch in den Jare 1540. by de Heeren van de Weth beſloten ende geordonneert / dat alle de Gildens beyde der Parochyen gehouden ſouden weſen hare Autaren en Tafelen te doen herſtellen en oprechten van een formaet en fatſoen / doch van diverſche Schilderyen en Hiſtorien na gelegentheydt van saken / ghelyck wy in 't vervolgh daer van beyde de Kercken in 't ghemeen ſullen handelen / de Acten daer van ſullen kennen ſien. Noch verkregen de Kerck-Meeſteren van deſe Kerck in den Jare 1552. authoriſatie om wederom op nieuw eenigh gelt te mogen negotieren / ende tot laſte van de Kerck eenige Lyf-Renten te verkoopen. * Het recht der Kercken van 't overlupden der dooden en anders werde oock verhooght / ſulcks verſcheyde middelen wierden uyt-ghevonden om deſe Kerck (die niet ſoo ryck als d'andere was) in haer verwoeſten ſtaet te ſoulageren. Wederom na de Beeldt-ſtormingе en Kerck-plunderinge van den Jare 1566. wierden de Gildens op nieuw belaſt met Contributien en Schattinghen op te brenghen tot reſtauratie van de Kercken / ende continuatie ofte onderhoudt van de Dienſten van dien; belangende 't welcke noch eenige Acten / verſcheyde Gildens van deſe Kerck in 't particulier concernerende / overghebleven zyn; voorſeerſt vinde ick aengaende de Dienſten dat Kerck-Meeſteren deſer Kercke in 't begin van den Jare 1568. de Heeren Burgemeeſteren aen-gedient ende te kennen gegeven hebbende / dat obermidts groote laſten en kleyn inkomen der voorſz. Kercke / den dienſt van d'eerſte Miſſe in de ſelfde Kerck niet langher ghecelebreert en onderhouden werde / ſoo hebben Burgemeeſteren ten verſoecke van de voorſz Kerck-Meeſteren voorhen ontboden / eenighe Hooft-mans van de Gilde-broeders / de welcke door inductie van Burgemeeſteren den voorſz. Kerck-Meeſteren jaerlyckſs toe-geſeyt ende belooft hebben / ſeckere geſtipuleerde ſommen van penningen tot onderhoudt van den Dienſt voorſz. ende by ſoo verre de Gildens 't ſelfde ontbeeren ofte haer rekentinge verdragen mochten / de ſomme by proviſie geconſenteert noch te ſullen verhoogen: * ſulcks de Decanen ende Hooft-mans den eenen voor den andere na ſich quamen aengeven / en haer dienſt preſenteren in Burgemeeſteren Camer verklarende een yeghelyck hoe veele ſy accorderden tot behoef van den dienſt voorſz. ghelyck van die ſoort noch verſcheyde atteſtatien zyn leggende / als onder andere een van 't Heyligh Cruys Gilde, de welcke in Auguſto des Jaers voorſz. comparerende in de Raedt-Camer ('t welck was Burgemeeſteren-Camer deſer

* Laade D.

Van gelycke oock na de Beeldenſtorm.

* Vyf ſtercken Acte leggende in de Laade B.

ſer Stadt) verklaerden te conſenteren dat 't overſchot van 't ſelve Gilden op 't ſlot van hare Rekeningen / ge-employeert ende geconnecteert ſoude werden / aen ende ten behoeve ende profijte van deſe Kerck: maer hoe-wel verſcheyde Gildens ſich hier in goedtwilligh hadden getoont / nochtans andere onwilligh en traghe ghevonden wierden / over ſulcks de Kerck-Meeſteren wederom klachtigh vallende / hebben beſchuldight die van S. Adriaen zynde de Vroedſcheerders / dat ſy jaerlyckx veele overſchietende Renten hebbende / niet meer dan eene Miſſe ter weeck deden doen / waer toe noch ſeker Legaet was gemaeckt / die men ſoude mogen employeren tot een van de eerſte Miſſen / boven 't gundt ſy des Jaers ſouden mogen op brenghen tot der ſelver behoef als andere Gildens deden; voorts te kennen gevende dat de Hoorn-kooperſ / hardt ende weeck Moutmaeckers / Goorters / en andere meeſt al niet en gaven / verſoeckende derhalve dat de Heeren gelieſden haer-lieden te geven Acten / inhoudende dat alle de Gilden in reparatie van de Kerck ende eerſte Miſſe voorſz. 's Jaers eenigh Gilde-gelt ſouden uytrecken; waer op de Heeren Burgemeeſteren ende Regeerders der Stadt / eenige leden uyt de Weth hebben ghecommitteert omme die Hooft-mans van de Gildens voor hen-lieden te doen beſchepden / ende haer-lieden voor te houden wat ſy-lieden uyt hare in-komen ontbeeren ſouden mogen tot behoeve van de eerſte Miſſe die in de Nieuwe Parochie ghecelebreert werde; ſulcks de Decanen ende Hooft-mannen van de reſpective Gilden gehoort werdende / ende rapport en antwoort in-brengende / proteſteerden ſommige dat haer Gilden op de laeſte rekeninghe meer ten achteren dan te boven quam / verſoeckende daeromme determinatie tot eenighe tydt / en als dan te doen na haer vermoghen; ſommige verklaerden alleenlyck haer Gilden niets te mogen ontberen; * andere wierden gheordonneert ende belaſt jaerlyckx eenigh gelt op te brenghen / ende daer van is deſe Acte luydende in forma als volght.

Eenige nalatigh daer in.

Ordre daer en tegen.

* *Alle deſe voorgenoemde ſtucken leggen in de Lade B.*

Up huyden den XIXen. Decembris Ao. XVc. tſeuentich, nae dat ten verſoucke van mijn Heeren die Kerck-Meeſteren van de Nieuw Kerck binnen deſer Stede van Delft, voer mijn Heeren den Burghemeeſtereu ende Regierders der voirſz Stede ontboeden ende gecompareert waeren, die Deeckens mette Homans van den Gilden hyer onder ghenomineert omme te contribueren totten dienſte van den eerſten Miſſe ende reparatie van de voirſz. Nieuwe Kerck tgundt een ygelick reſpectiuelijck vant ouerſchot wt ſyne Rekeninghe ſoude moeghen ontberen, ſoe hebben die ſelue Homans ende Deeckens daer van heur-lieder verclaringhe gedaen, ende is volgende dien by den voirſz. Burgemeeſteren ende Regierders den ſeluen Deeckens ende Homans belaſt ende geordonneert ten ſijne voirſz. in handen van den voirſz. Kerck-Meeſteren op te brenghen ende te betalen als hier nae volcht: te weten het Gilde van onſe Lieuen Vrou-

Ordonnantie ende bevel tot laſte van eenige Gilden, omme tot reparatie van de Kerck en de dienſten van dien mede te contribueren.

wen Boodſchap weſende die Snijders, nu te Kerſmiſſe Ao. xvc. tſeuentich eerſt-comende ſes Carolus guldens ende voerts tot alle Kerſſemiſſedaghen daer aen volgende telckens gelijcke ſes Carolus guldens: Sinte Eraſmus weſende der Linne-Wevers Gilde, ſal alle Jaers in handen als voeren op-brenghen tgundt ſy-luyden wt heure Reeckeninghe ontberen ſullen moeghen, waer van tegens Kerſmiſſe anno een-en-tſeuentich teerſte Jaer op-gebracht ſal werden: Sinte Michiel weſende der Deckers ende Verwers Gilde, ſal tegens Kerſmiſſe eerſt-comende in handen als voeren op-brengen drie Carolus guldens, ende voerts tot alle Kerſmiſſedaeghen daer an volghende telcken gelijcke drie Carolus guldens: Sinte Adriaens Gilde weſende die Droechſcheriers, ſullen geuen Kerſmiſſe anno xvc. een-en-tſeuentich, ſeuen Carolus guldens, ende ſullen ouer twee Jaren moeghen ſien off 't ſelve Gilde meer ſoude moeghen ontberen: Sinte Eliſabeths Gilde weſende die Appel-Coopſters ſullen tſiaerts op-brengen ende geuen een daelder van vijf ſchellingen groot, waer van het eerſte Jaer verſchenen ſal weſen up Kersmiſſe anno xvc. tſeuentich eerſt-comende.

was onderteyckent

M. Benſchap. *

* *Ibidem.*

Beſluyt van alle deſe voorgaende byſonderheden, ende overgang tot het vermaerde Graf-Geſtichte der Princen van Orangie.

* *Boxh. Theat. p. 169. A.*

Eyndelijck ſal ick alle deſe oude particulariteyten beſluyten met de woorden van den gheleerden Heer M. Z. Boxhorn, **de welcke in ſyn Latijnſch Tooneel van Hollandt vermelt hebbende van het vooꝛtreffelijck Stadt-Huys deſer Stadt vervolgens overloopt met deſe woorden:** *Proxima huic eſt Ædes ſacra, in qua ut ſuperiore ſæculo ſummorum artificum picturæ atque ſculpturæ videbantur; ita hodie illuſtre illud Principum Arauſionenſium Mouſoleum, opus fulgentiſſimum.* * Dicht by dit Gebouw ſtaet het Heyligh Huys, in't welcke gelijck in voorgaende Eeuwen de Schilderyen, en geſneden ofte uyt-gehouden wercken, van de treffelijckſte en bekaemſte Konſt-Meeſters, wierden geſien; alſoo wert daer hedendaeghs het doorluchtigh Graf-Gebouw van de Princen van Orangien, een wijtberoemt en ſeer uytſtekent werck, aenſchouwt. **En een weynigh te vooren daer hy ſpreeckt van de ſchandelijcke moordt des Prince Willems den Oude / tot wiens onſterffelijcke eere dit oberheerlijck / konſtigh en hoꝛſelijck Werck is op-gerecht / herbolght daer verders:** *atque in nova urbis Eccleſia, exſtructo ibi magnifico Mouſoleo, conditus Guilhelmus Naſſovius, cum æterna hac gloriæ & virtutis ſuæ teſſera, quæ digna nobis viſa ut non illic tantum legeretur: eſt autem talis;* * **dat is:** ende in de Nieuwe Kercke deſer Stadt, aldaer op-gerecht zynde een magnifijcq ende grootdadigh Graf-Geſtichte, is Guilhelmus van Naſſauw begraven, met een eeuwig merck-teycken ſyner glorie en deucht 't welck ons waerdigh ghedocht heeft, dat het niet alleen op die plaetſe ſoude werden geleſen: ende is duſdanigh:

* *Idem ibid. pag. 165. A.*

Des ſelfs Op-ſchrift.

D. O. M.

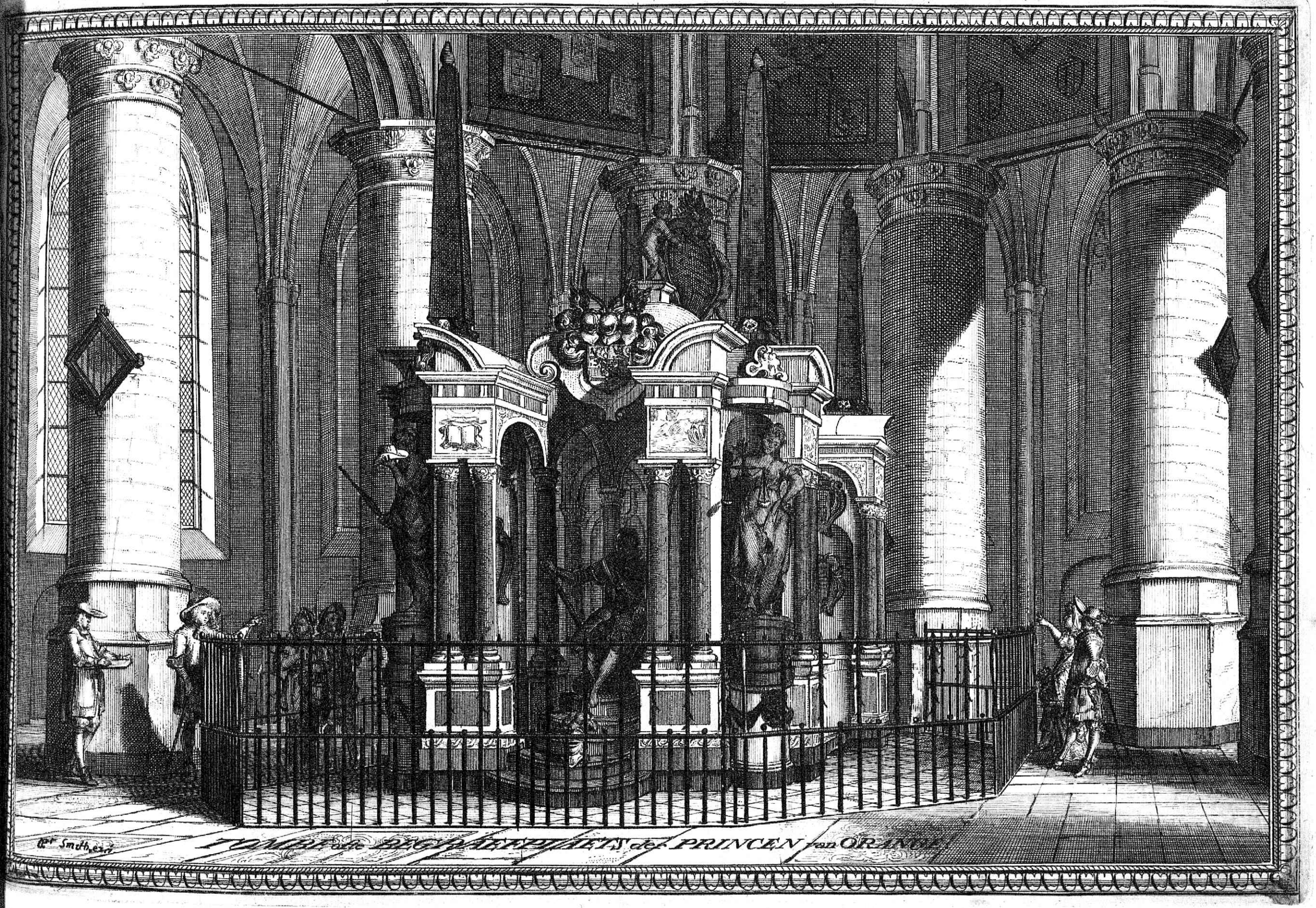
Dr Smith ex.
TOMBE van de BAGGAGIE DAPTIJTEN des PRINCEN van ORANGE

D. O. M.

ET ÆTERNÆ MEMORIÆ.

Gulielmi Nassovii, Supremi Arausionensium Principis Patris Patriæ, qui Belgii fortunis suas post habuit & suorum: Validissimos exercitus ære plurimum privato bis conscripsit, bis induxit ordinum auspiciis; Hispaniæ Tyrannidem propulit: veræ Religionis cultum, avitas Patriæ leges revocavit, restituit: ipsam denique libertatem tantum non assertam Mauritio Principi Paternæ virtutis heredi filio stabiliendam reliquit; Herois vere pii, prudentis, invicti: quem Philippus secundus Hispan. Rex ille Europæ timor timuit non domuit, non terruit, sed empto percussore fraude nefanda sustulit. fœderat. Belg. Provinc. perenni meritor. Monum. P. C. C.

Den vermaerde en groote Nederlandtsche Historye-Schryver Pieter Bor Christiaensz.* gemeynt het selfde Werck/ tot eeuwige memorie in erkentenisse van de groote weldaden des Doorluchtige Prince/ ende hare Ed. Hoogh Mog. de Staten Generael van de Vereenighde Nederlanden/ eerst doen bouwen in ghedurende het twaelfjarige Bestandt/ van den Jare 1609. daer aen geene kosten sparende, hebbende 't selve doen maecken dien uytnemenden vermaerden en in geheel Europa bekenden Constenaer, Architect ende Beeldt-houder Meester Henrick de Keyser, van vierderley stoffe, te weten, van witten Italiaensche Marber, van Dinantschen Toet-steen, oock van swerte Italiaensche ghemenghelde Marber, ende vorder van Bronse Metael. D'welck soo cierlijck is ghemaeckt, datter weynigh in geheel Christenrijck in cierlijckheyt, kostelijckheyt ende konste, diergelijcke mach bevonden werden: want behalven dattet voor eerst voor acht-en-twintigh duysent gulden, boven een vereeringe van duysent daelders besteedt was, soo is het werck naermaels soo vele verswaert ende verbetert, dattet noch etlijcke duysent guldenen daer-en-boven sal komen te kosten, 't welck niet te verwonderen en is, aengesien de cierlijckheydt ende uytnemende konste van 't selve werck, hebbende 't selve al omtrent ses Jaren onderhanden geweest, d'welck noch op desen dagh den twaelfden Novembris des Jaers 1620. niet geheel ende volkomentlijck en is voltrocken, ende is 't selve te sien binnen Delft in de Nieuwe Kerck op 't Choor. Dit zyn de woorden van den voorgemelten Pieter Bor/ die ons dit beschryft heeft

Hoeneer de Tombe gebouwt.

* *P. Bor, 2. deel 18. boeck. f. 59.*

Des selfs Bouw-Meester, hoedanigheyt, midtsgaders lof.

Hoe veel gekost.

Hoe veel tijdt aen 't werck besteedt.

heeft na-gelaten; hoorts vinde ick by den selfden Autheur een ample beschrijvinghe van de gantsche ordonnantie en besteck van 't werck in deser voegen: Het geheele werek is lanck twintig voeten, de voet tot elf duymen, breet vijfthien voeten. d'Eerste drie trappen makende de hoogte van twee voeten van Dynantschen toets, daer op een Tombe, hoogh van twee voeten drie ende een halve duym, lanck acht voeten ende tien duym, ende breet drie voeten seven duym, mede van toets, verciert met moluringhe ende Copere ciraten, waer op dat leyt het doode Beeldt van den Hoogh-gedachten Heere Prince, soo groot als het leven, ghekleet in een Princen rock, konstelijck gemaeckt van suyveren Italiaenschen witten Marber. Het werck buyten om bestaet in twee-en-twintigh ronde Colomnen, ghemaeckt van swerte Italiaensche ghemengelde Marber, langh zynde sonder hare pedestalen ses voeten vier duym, ende dick in den diameter negen duym. De Pedestalen, Basen ende Capitelen zyn volgens de ordre van Dorica van witten Marber-steen, de lichamen van de Pedistalen zyn met gemengelde Marber verciert, de acht groote plaetsen begrijpende elcks twee Colomnen zyn ingeleyt met Toet-steen. De vier Lichamen op de hoecken zyn ghemaeckt van witten Italiaenschen Marber, elcks uyt-gehoolt met twee nichen, waer inne ende op-hangen sesthien Wapenen van Bronse, gestoffeert met hun eygen coleuren, noch op de uytterste vier hoecken vier ronde Pedestalen van witte Marber, elcks verciert met een Tronie ende tusschen-hanghende Testoenen van Bronse, ende op elcks van de voornoemde Pedestalen noch een twee-de kleynder Pedestael, het lichaem van gemengelde swerte Marber. De onderste plint ende bovenste moluren van Toets, noch op de voorsz. Pedestalen vier nichen van Toets, breet twee voet ses duym, ende hoogh ses voet drie quaert, op welcke voorsz. vier Pedestalen staen vier Vrouwen-Beelden van Bronse, elcks ses voeten hoogh, te weten voor representerende Justitie ende Libertas, ende achter Religio ende Fortitudo. Boven de achtparighe Colomnen sijn acht vierkanten, waer inne ghemaeckt zyn op de halve talien de devisen van den Hoogh-gedachten Heere Prince in de woorden, *Sævis Tranquillus in undis*, dat is: Stil tusschen de wreede Zee-baren. Waer van de Architrale, Tregeliffen ende Cornissen van witte, ende de Frijsen van swerte ghemengelde Marber ghemaeckt zyn. De acht hoecken in de Timpanen van swerte ghemengelde Marber, de vier decselen boven de nichen met hunne ciraten van witte Marber, boven welcke vier Timpanen ende decsels komen vier plinten van Toets, waer op komen vier hoofdighe Doodts-hoofden van witte Marber, legghende elcks tusschen vier Copere ciraten, waer op staen vier Piramiden, elcks dick zynde beneden aen de voet veertien duymen, ende hoogh negen ende een halve voet, gemaeckt van swerte gemengelde Marber, op elcke Piramide staet eenen ronden Coperen Cloot seven ende een halve duym in den diameter vergult met blat-gout. Boven de Colomnen zyn ghemaeckt seven boghen van witte Marber, ende op de mid-

Gantsche Ordonnantie en Beschrijvinge van dese Tombe.

midden van de voorsz. boghen zyn ghemaeckt tot cieraet van 't werck ses Copere Compertementen, ende noch acht cleynder bogen op de voorsz. nichen, mede van witte Marber: Tusschen welcke bogen komen twee kruys-wulffels van witte Marber, hangende onder elcks kruys een Coperen cieraet, oock op yder sijde boven de middelste Colomne een Cortoes met sijn vercieringe, ende op yder Cortoes een sittende schreyende Coperen Kint, in beyde handen hebbende brandende Toortsen: Tusschen de vier voorsz. Piramiden komt een rondt verwulft van witte Marber verciert na den eysch: Op welck verwulft rijsen twee Pedestalen, daer op komen twee staende Kinderen van Bronse gemaeckt, de welcke wijsen met de vinger op een Epitaphium van Toet-steen, hoogh drie voet ses duym ende lanck vierdehalve voet, rondt-om bevat met een Coperen Ornament, verciert op 't hooghste met twee schreyende gevleugelde Kinder-hoofden mede van Bronse ghemaeckt, welck Epitaphium gegraveert ende vergult is aen weder-zyden, waer van 't Geschrifte is in de Latijnsche Tale. Daet van wy den sinne, soo naer doenlijck is alhier in Duytsch gestelt hebben.

Op-schrift van 's Princen Tombe in Neder-Duyts.

Godt Almachtigh ter eeren, ende ter eeuwiger Memorie van Willem van Nassauw Prince van Orangien, als een Vader des Vaderlandts, de welcke den dienst van den Nederlanden meer heeft gheacht, als de welvaert ende voorspoet van hem ende de sijne, ende over sulcks meest uyt sijne eygen middelen heeft bekostight ende op de beene gebracht tot twee reysen, twee machtige Legers, en daer mede door ordre ende hulpe van de Heeren Staten van den Lande de Tyrannye van de Spaengjaerden verdreven ende af-geweert: de ware Religie, midtsgaders de Privilegien van den Lande wederom ingevoert ende in sijn ouden state gebracht, ende ten laetsten de vryheyt van den Vaderlande weder bekomen zynde, ghevesticht in handen van den Prince Mauritius sijnen Sone ende Erfgenaem van sijne denghden. Den welcken in oprechte Godvruchtigheyt, Wijsheyt, onverwinnelijcke Cloeckheydt bestaen hebbende, Philippus de tweede van dien name Coninck van Spaengien, een vreese van Europa, selver heeft gevreest, ende niet vervaert noch onder gebracht, maer met een gekochte Beul, door schelmsche verraderye ende bedeckte lagen van 't leven heeft doen berooven. Hebben de Geunieerde Nederlandtsche Provincien dit doen stellen, als een eeuwigh teycken van sijne dienstes ende verdienstes.

Ende aen het voeten-eynde van de Tombe op den vijsden trap, is een Figuere representerende den Persoon van den Prince van Orangien, als levendigh Gewapent zynde, hebbende voor sijne voeten een Calket verciert met Plumagie, alles van Bronse, t'samen met de sit-plaetse van een cierlijcken antijckschen Stoel. Ende zyn vorder alle de moluringe ende ciraten alles konstelijck ende cierlijck gemaeckt, ende geordonneert naer den eysch van 't werck. Noch t'eynden 't hooft-eynde staet een vliegende Fame van Bronse, mede groot ses voeten met twee Basuynen in de handen,

den, de rechter blaſande, de ſlincker nederhangende. Alle de Figueren zyn ſelver mette handen van den voornoemden Meeſter Henrick de Keyſer gemaeckt: de ſteen al t'ſamen natuyrlijck ende niet artificieel. Dit is ſoo ſchoonen cierlijcken werck als ergens te vinden is, ende komen dagelijcks van alle verre plaetſen, vele luyden om 't ſelvighe te beſichtigen, verwondert zynde, niet alleen van de cierlijckheyt des ſelfs, maer die verſtant hebben van de Conſte, zyn oock verwondert van de uytnemende konſte daer inne ghebruyckt. Nicolaes de Clerck tot Delff, heeft 't ſelve, ſoo naer mogelijck is, in Copere Platen doen naer ſnijden. Dus verre de Beſchrijvinge uyt P. Boy / van de Princelijcke Tombe by Henrick de Keyſer / ſoo Keyſerlijck geordonneert / dat men in gantſch Europa weynigh ofte geen Graf-Gebouwen vinden ſal / die meerder Majeſteyt en heerlijckheydt uyt-beelden dan deſe / oock ſoo konſtigh volbracht en te ſamen geſtelt / dat alle die de kunſt van Beeldt-houwerye en Architecturen grondigh verſtaen / het werck ſoodanigh admireren en met ſulck een verwonderinghe aenſien / dat ſy eenpartighlijck bekennen de kunſt alhier tot de hooghſte volmaechtheydt op-geklommen te zyn; en ick hebbe van kunſt-verſtandige / die de werelt hadden geſien en in vreemde Landen geweeſt / wel hooren ſeggen / dat in gevalle veele ſulcke ſtucken hier te Lande wierden gevonden / geen leeraers noch Meeſters na Romen behoefden te gaen om aldaer de heerlijcke Antiquiteyten van die oude beroemde Romeynſche Vaſen te ſpeculeren en met op-merckinghe te beſpiegelen / als ſoudende als dan ghenoegh ſpecieuſe exempelen en voor-beelden hebben om hare contemplatie te oeffenen / en hare ſtudie te perfectioneren. Ick ſal hier verbolgens de goede ordre van de voorgaende Beſchrijvinge noch by-voegen eenige nader uytlegginge en noodige bedenckingen ofte aenteeckeningen in de voorgaende Beſchrijvinghe nochtans over-geſlaghen / en niet aengeroert; als voor eerſt aen de voeten van het heerlijcke leggende Beeldt van witten Marmor / wert geſien een konſtigh uytgehouwen Hondt / wiens getrouwigheyt gedenckwaerdigh is / want als ſyn Heer overleden was / en wilde hy evenwel niet van hem ſcheyden / ſonder te willen eten of drincken / ſoo dat hy ten laetſte door Rouw / Honger / en dorſt ſyn leven met de doodt mede verwiſſelt heeft / gelijck als nu ſyn Meeſter verloren hebbende noch eyndelijcker liefde van hem / het leven ten beſte willende gheven. De ſeſtien Metale Wapen-Schilden met hare behoorlijcke onderſcheyden coleuren gheſtoffeert / hangende binne-waerts aen de vier hoeck-ſtylen ofte lichamen / mede van witten Italiaenſchen Marber / zyn ydermael de vier quartieren van den overleden Prince / als Naſſau, Stolberck, Heſſen, en Koningſtein, zynde in ſulcker-voeghen geſchaeckert ende van den anderen verdeelt / dat hoe en waer men ſtaet en het oogh hemen wendt / altydt vier van de ſelfde kan ſien. De vier Metale Vrouwen-Beelden / de welcke aen de vier hoec-

Nader lof van deſe Tombe.

En verder verklaringe van dien.

Aengaende den Hondt.

De vier quartieren van Wapenen.

hoecken in de Toet-steene Nichen staen / zyn van een onwaerdeerlycke konst / repzesenterende vooz eerst Justitia ofte Gerechtigheyt / hebbende in de rechter-handt een vergulde Weegh-schael / en de slincker in de zyde gestelt / laet sich aensien in een seer aendachtigh wesen / met haer oogen gestreckt op den Ebenaer; de Schaelen werden by gelyckenisse van het Recht genomen / om dat de selve de swaere en alle dingen / gelyck wegen / alsoo maeckt oock dese de goederen des ghemoedts effen / sulcks sy de grondt / oozsyzonck ende Moeder is van alle Deughden / want sy de maet en regel over alle dinghen stellende / d'affecten / herts-tochten / daden en uyt-boeringen der Menschen bestiert ende regeert; daerom de Heere Chzistus den gene salligh noemt die hongeren ende dorsten na gerechtigheydt,* te weten die begeerigh zyn / om deughdigh te leven / goet te doen en billichheydt aen yder te oeffenen. Het tweede Beeldt vertoont Libertas of de Vzyheydt / hebbende een heerlyck en hoogh-achtbaer wesen / in de rechter-handt een vergulden Septer / en in de slincker een vergulden Hoet / daer op dese swarte Letteren staen *Aurea Libertas*, dat is Gulde Vryheydt: de Septer beduyt de vzye heerschappye die sy aen haer selve als eygen houdt; zynde de Vzyheydt een absolute en vzye besittinge van conscientie ofte gewisse / van lichaem / en van tydelycke habe / de welcke dooz diversche oozsaken ten goeden werden gedzeven: de eerste dooz de genade Godts / de twee de dooz de kracht des selven / het derde dooz hooz sichtigheydt ende wysheydt. Den Hoedt werdt haer toe-ge-eygent ovvermidts de Romeynen wanneer sy eenen Slave in vzyheydt wilden stellen / na dat hem 't hayz na gewoonte gheschoren was / hem een hoedt op 't hoofd vereerden / en dese Ceremonie wierde ghepleeght in den Tempel van sekere Goddinne *Feronia* ghenaemt / die sy geloofden dat de Beschermster was van de Slaven.* Het derde Beeldt is Religio of de Godts-dienst / wesende een Vzouwe van Majesteyt / modestie en statigheyt / houdende in de rechter-handt een open Boeck / daer in sy met een groote devotie en aendacht schynt te lesen / de lincker-handt houdt seer behalligh een vergulden Tempel / rustende met het een eynde op de dye van haer been / een weynigh verheven zynde / vermidts de voet steunt op een Hoeck-steen Chzistum uyt-dzuckende / die (gelyck den Vzophect* ons leert) de waerachtige Hoeck-steen ende grondt-steen Zions is / ende die van de Bouw-lieden des Ouden Wets verwozpen is / ende daer na tot een Hoofd des hoecks geworden,* dat is de vooznaemste Hoeck-steen daer het geheel Gebouw van de H. Kercke op gegrondt-vest is / sulcks geen ander fundament gheleydt kan werden.* Het Boeck geeft te verstaen de H. Schzifture / de openbaringe en overleveringe waer dooz de Religie in de herten werdt gebeeldt: of anderssins alleenlyck het H. Evangelium / vermidts geene teyckenen van verledene Ceremonien van de oude Offerhanden ontrent haer

De vier kostelijcke Beelden aen de hoecken staende.

Gerechtigheyt.

* *Matth.* 5. *vers* 6.

Vryheyt.

* *Cesare Ripa Iconolog. p. mihi* 574.

Godts-dienst.

* *Iesa.* 28. *vers* 16.

* *Act.* 4. *vers* 11.

* *Ibid. vers* 12.

zyn / want in Chriſto houden alle Prophetien en Ceremonien van de Oude Wet op. Het vierde ende laeſte Beeldt is Fortitudo Sterckheydt / Kloeckmoedigheydt ofte Dapperheydt / heeft in plaetſe van een Helmet een Beckeneel van een Leeuw op 't hooft / is van een ontſaghlijck / deftigh en aenſienlijck weſen ; en gelijck de ſtercke Leeuw met goede manieren en gematightheydt tot ſyne daden komt / ſoo is ſy met eenen oock Prudentia of Voorſichtigheydt uyt-beeldende / daerom ſy voorts een Voorn-tarken in de rechter-handt is houdende / 't welck de Voorſichtigheydt beduyt / die nootwendigh met den andere vergeſelſchapt moeten zyn / want ſterchte ſonder beleydt of voorſichtigheydt door haer eygen macht te gronde gaet / *vis conſili expers mole ruit ſua.* * Een ſeker Poëet *Alciatum* naboodſende op ſyn Sinnebeeldt van de voorſichtigheyt deſe rijmen daer onder ſtelt :

Dapperheydt.

* *Horat. 3. carm. 4.*

Niet al te haeſt, maer ſoetjes aen
Legh over wat beſt is gedaen :
Niet al te traegh, niet al te ſnel,
Dat paſt een deftigh Man ſeer wel.
Die langſaem met rijp onderſcheyt,
Moet matigh zyn, in ſijn beleyt.

En de kloeckheydt of voorſichtigheydt / na de definitie van Ariſtoteles is een werckelycke geſchickheydt / met de waerachtige reden ontrent de moghelycke dingen / om het goede na te jagen en 't quade te vlieden / om tot het wit van een gelucksaligh leven te geraecken. En deſe Manhaftige Ernſthaftigheydt werdt door een Vrouwe uyt-gebeeldt : niet om te verklaren (ſeydt *Ceſare Ripa* *) dat een dapper Man ſich moet geven tot verwijfde manieren, maer alleen om deſe beeldemiſſe wat te voegen na de maniere van ſpreecken ; ofte om dat alle deughd een gedaente van ſchoonheydt ende aengenaemheydt met ſich brenght, waer in 't verſtand ſich verheughd : en dewijl men den Vrouwen gemeenlijck het ſchoone toe-paſt, ſoo kan men oock de dapperheydt, door haer, bequamelijck vertoonen. De vierderley Princelycke Devyſen in de acht-hier-kanten boven de achtparige Colommen / ende hoe het Vogelken Alcion in de uytbeeldinge van het eerſte Devys (by den Autheur hier vooren genoemt) by de oude Egyptenaers voor de Geruſtheydt ofte Stilheydt wierde geſtelt / en voorts noch de drie andere Sin-preuchen / van gelycke ooch de ſchrepende kinderen met brandende Fackels in de handen boven op het Paveljoen ſittende / ſoude ick hier kennen uytleggen : maer om veele Leſers niet al te langh te zyn / ſende alle naerſtige Onderſoeckers tot die gene / die hun werck daer van maken om ſoodanighe ſaken te beſchryven. Achter het vertaelde Epitaphium ofte Graf-Schrift des Prince / vervolght den Autheur dat aen 't voet-eynde van de Tombe een ſittende Figuere is / repreſenterende den Perſoon van den overleden Heere / 't welck verſtaen

* *Iconolog. C. Ripa p. 82.*

Beroerende de uytgebeelde Devyſen des Prince, en andere by-wercken.

Het ſittende Beeldt van den Prince.

ſtaen moet werden aen het hooft-eynde ofte Weſt-zyde / want alle dooden na de oude maniere als noch hedendaegs met de voeten Oost ende 't hooft West-waerts werden begraven / gelyck ook het Principale Beeldt in dier-voegen is gelegen / mede werdt in het beaerden van de af-gestorvenen de oorde geobserveert / dat sy met de voeten in het duystere Graf eerst werden neder-gelaten / eenſdeels uyt inſichte / als zynde de doodt het tegendeel van de geboorte. Dit Beeldt van den Doorluchtigen Vorst aen het hooft-eynde van de Tombe / is mede van Metael / ende niet minder heerlyck als des Mans deught onsterffelyck is / seer natuerlyck en volkomen gelyckenende de Persoone / tot welckers eeuwige gedachtenisse het is gestelt / zynde in volle Wapenen / ook met Kapier / Escarpe / en Gouverneurs-staf in de zyde. Boven syn hooft teghen aen het voorste welfsel / siet men seer net ghevoeght des overledens Wapen / zynde getimbreert met drie Helmen / welckers middelste recht staende met een Princelycke Croone is verciert / waer boven uyt twee gulde Herts-hoornen / voor Cimier komen te ryssen. Voorts vertoont het werck sich van vooren tot een seer heerlyck perspectyf ofte doorsicht van tien Colomnen. De Metale Fama aen het voeten-eynde / recht achter het sittende Princen-Beeldt / staet met uytgespreyde vleugelen en ontstekene basuyne / op een wit Marberen Pedestal / rustende alleenlyck op de teenen van de rechter voet op vier Cronien mede van Bronse / beduydende de vier Winden / de slincker voet achter uytstekende / in ghedaente als schynende te vliegen / en de grootdadigheyt des neergeslagen Prince / in alle hoecken van de wyde werelt te verbreyden: dit Beeldt om de evenwichtigheydt die daer in vereyscht werde / is tot verscheydenmalen in het gieten misluckt / tot dat het ten laeste soo heerlyck is uyt-gevallen / dat het in konst en welstant voor geen gegoten Beelt ter werelt behoeft te wycken. De Ouden hebben het gerucht of de Fame / ten opsichte van haer wonderlycke Snelheydt en slaegh-doordringhende kracht / ten allen tyden met vleugelen uytgebeeldt / gelyck men daer van by den Romeynschen Poët* een byſonder Beschrybinge leest / welckers sin ten deele in 't Neder-Duyts aldus is over-geset:

Van voeten is het snel, van vleugels ranck en licht,
Een Monster groot en wreed', daer yder een voor swicht.
Een wonder die het siet, vol monden en vol ooren,
Het vlieght by nacht en krijt, seer yslijck om te hooren.
Haer oogen noyt de nacht noch soete slaep besluyt,
En 's daeghs soo sit het stil. Vol veeren is haer huyt,
Met oogen gau ter wacht, en menichte van tongen,
Die boven op de Spits, op Kerck en daecken sprongen.
Verbaesende de Stad, met een hartneckte sucht,
Boodin soo wel van 't waer' als van het valsch gerucht.

En het Wapen boven sijn hooft.

De vliegende Fama.

Waerom de Faem met vlercken wert gerepresenteert.

* *Virg. l. 4. Æneid. v. 174.*

Belangende veele Graf-Gedichten van den Prince.

Verscheyden Eerdichten / Epitaphien ende Graf-Schriften zyn op de doodt van desen Heere en Prince van Orangie te dier tydt uytgegaen in diverssche Talen / ende onder andere isser weynigh tydts na syn Uytvaert ofte Lyck-statie in 't Druck uytgekomen / met Octroy van de Staten van Hollandt / seker Demonstrantie ofte Vertoogh / by forme van discours / inhoudende des selfs Epitaphie ; behoudens welcke alle doen ter tydt gemeen gemaeckt / is noch tot de aenschouwers van dese treffelijcke Kercke / en daer in dit seer advantagieus en Lof-meldendt Graf-Gebouw / seker Fransch Vers gemaeckt door Nicolaes Doublet, een seer goet Poeet van syn tydt / 't welck als wel meest op dese heerlijcke Gesichte staende ick goet geacht hebbe hier by te voegen.

En specialijck eene aen dese Tombe toegeeygent.

Sur la Mort du Tres Ill^e. Prince d'Oranges, &c.

Le Poëte parle au passant contemplatif aux funerailles.

A My quelque tu sois, de grace ne contemple
Tant a la grand structure & beaute de ce temple,
Ni moings a ce tombeau, encor' qu'il tienne enclos
D'un Phœnix en vertu les venerables os,
Les os d'un Prince tel qui osa faire teste
Contre la Tirannie en la plus grand' tempeste:
Lors que plusieurs Couards de peur se tenoient coy
Luy seul armé de foy, combatist pour la foy,
Et tant pour la Patrie a soubstenu les armes
Qu'en fin il est cy mis, non sans grand dueil & larmes
De tous bons Patriots, qui par sa triste mort
Semblent avoir perdus la vie & leur confort.
Mais puis que d'un meurtrier, non d'une main guerriere
Nous sommes las! fructrez de si belle lumiere,
Ce sera le grand Dieu le grand Dieu Eternel
Qui vengera sa mort par son bras immortel,
Nous ayant cy laissé un surgeon de sa race
De qui le grand espoir le Tiran ja menace.

Mais

Mais quoy amy ? encor' tu retourne les yeux
Vers l'appareil de dueil que tu vois en ces lieux :
Ces armes, ces quartiers, toutes ces banderoles,
Ne ſont que vanitez mondaines & frivoles.
„ C'eſt la propre vertu dont la ſtabilité,
„ Nous rend recommandez a la poſterité.
Comme de faict ont faict les haultz faicts de ce Prince,
Qui ſeuls ne ſont cognuz par tout ceſte Province,
Ains le renom en eſt par tout le monde tel,
Que ſon loz florira a jamais immortel.
Par quoy tu doibs (Amy) ſi tu me veux bien croire,
Plus admirer ſes faictz dignes de grand memoire,
Que ceſte ſobre Pompe, en qui rien ne reluict
Que larmes & ſouſpirs, que ſa mort nous produict,
Le reſte te pourront beaucoup d'Hiſtoires dire,
Auſquelz je me remetz ſi tu les voudras lire :
M'eſtant aſſez qu'icy en paſſant t'ay conté,
Que ſon loz ne ſera par la mort ſurmonté.

Souffrance avance
N. Doublet.

Onder deſe Hoogh-heerlijcke Tombe in een lange gewelfde Graf-kelder ruſten de Beenderen / niet alleen van den Hoogh-gemelten Prince Willem van Orangie, den negende van dien Name / † ende ſyne vierde ofte laeſte Huys-Vrouwe / Vrouwe Louyſe de Coligny, Dochter van Caſpar de Coligny Admirael van Vranckrijck / die in

Wie onder deſe Tombe al begraven leggen.

† *Nota.* In de Hiſtorie van Orangie, werdt Prins Willem, den Over-Groot-Vader van den tegenwoordigen Prins van Orangien, gequoteert de negende van dien Name, al-hoe-wel hy ſeer abuſivelijck en door een onfatſoenlijcke gemeene maniere van ſpreken den eerſte wert genoemt, ende dat onder deſe eenige ſchijn van reden, dat hy was den eerſten Prins van Orangien van dien Naem uyt den huyſe van Naſſau : maer is noyt gehoort dat men in eenige Vorſtendommen of Rijcken ter werelt heeft geſeyt, den ſoo veelſten van die Naem van die Familie : doch is ten allen tijden doorgaens het getal genomen ſonder diſtinctie van wat Familie dat dio waren. Gelijck dien volgende oock den jegenwoordigen Prins van Orangien qualijck geſeght werdt Willem den derden, maer wel Willem den elfſten van dien Naem, gelijck hy daer voor rechtelijck aengeteeckent ſtaet : 't waer ſake dat men oock goet konde keuren den jegenwoordigen Koningh van Vranckrijck te noemen Louis den tweeden, als zynde den ſoo veelden van dien Naem uyt den huyſe van Bourbon, ende niet Louis den veertienden, als hy genoemt wert ; 't welck ſeer ongevoeghlijck en t'eenemael wanſchickelijck ſoude weſen. *Sien publick Gebedt eerſte deel, cap. 5. p. mihi 41.*

de Parijsche Bruloft geschoten was/die Weduwe van den Heer van Teligni/ maer oock van beyde in alle syne dignitesten gesuccedeerde Soonen Mauritius ende Frederic Henric, midtsgaders syn Soons Frederici Soon Willem de tiende/ laest overleden Prince van Orangie / als mede verscheyde andere jonge Princen en Princessen. In het af-gaen van het welffsel boven dese Graf-stede hanghen de Rouw-kassen van Wapenen der gener wiens Reliquien en over-blyffselen hier besloten leggen / ghestoffeert ende rondsom omcingelt /met de Borstelycke Eer-teecknen in hare laeste Uytvaerden voor de Lycken met groote pracht en heerlyckheyt in processie ommc-gedragben voor het principaelste gedeelte van de Stadt / de welcke om met hare eygen namen onderscheydentlyck te noemen / dewyl die hier soo menighvuldigh ten toon hangen/ sullen gehouden zyn ten deele te spreecken met de termen / die de Heraulds ofte Directeurs van Wapenen in de Heraldie gewoon zyn te gebruycken ; voor eerst siet men daer veele Borstelycke Croonen / en bloote Swaerden met de punt om hoogh / in teycken van de Souverainiteyt hares Prinsdoms van Orangie / verscheyde Colliers ende Jartiers van Engelandt / veele Wapen-Rocken en Kapiers in de schede ofte Ryd-Sweerden/ les Escus au plaines armes, zynde de volle Wapenen / met de Croon en de Orde van de Jartier daer om / les heaumes avec les feuillades, dat zyn de gekroonde en gebladerde Helmen en Casquets / en soo voorts. Wyders siet men oock het Choor rondom behangen met Vlaggen en Vanen van de af-gestorven Princen / bestaende in groote Banieren en Standaerden aux plaines armes des Princes, les Guidons & Pennons met Devisen / voorts een menighte van Banderollen met de Wapenen van hare Domeynen en Heerlyckheden ; 't onderscheyt tusschen Baniere, Guidon ende Pennon is dese / dat de Baniere is eygentlyck het Vendel ten Oorlogh / dienende als tot een guide, vierkantigh van formaet doch meer lanck als breedt / volslegen met de Wapenen van den Veldt-Heer / daerom oock de Wapenen die vierkantigh zyn Armories en Banniere werden genaemt ; een Guidon is / een Veldt-Wimpel / eyndigende in twee staerten ; een Pennon is / gelyck een Banniere ende oock een Cornette ofte Vane van de Ruyteren / geheel vierkantig doch grooter van formaet. Voorts op 't aenschouwen van Tomben en allerley Begraef-plaetsen / pleegh de geleerde Oudtheyt de beste en heylsaemste meditatien te hebben / die men oyt ter werelt hebben mach ; want de gedachtenisse van ons eynde is een souverain genees-middel tegen de siechte van alle passien en harts-tochten daer het menschelycke leven mede geinfecteert ende besmet is ; en de ydelheydt van de werelt is een contagieuse siechte waer teghen het eenighste preservatyf / is de overweginge van de doodt ; derhalve de grootste Philosophie / na 't ghevoelen van de beste Philosophen / alleenlyck daer in is bestaende; want om te komen tot de kennisse van sich

Hare Wapen-Kassen en verdere Eer teecknen.

Wat voor consideratien de Ouden plegen te hebben in het contempleren van de Graven.

ſich ſelve / daer de volmaeckſte wijshеydt in gelegen is / en is geen andere onderwyſinge als een geſtadige overleggинge des doodts; de menſch is van de aerde voort-gekomen / de welcke hem ſtreckt tot voedſel / ende ook tot een graf. De doodt is over-al tegenwoordigh in des menſchen herte / en voorgaens absent in syn gedachte / tot ſelfs de laetſte Agonie en Ziel-toogingh toe / gelyck als of hy in dat moment eerſt leerde dat hy ſterffelyck was / en dat de experientie die hy perſonelyck daer van ghevoelt / was de eenighſte leſſe die de Nature ons hadt gegeven: laet ons dan lieber (ſeydt seecker Philoſooph) dagelijcks viſites geven aen onſe Graven; als de plaetſe daer ons lichaem ſoo langh een verblijf moet nemen; laet ons ſelfs ons uytvaert houden en daer toe verſoecken d'ambitie, de gierigheydt, den hooghmoedt, de luxurieusheydt, gulſigheydt en alle andere paſſien daer wy mede ſyn aengedaen ende geaffecteert; en de reden ſal commanderen dat ſy alle ghehoorſamen aen het gevoelen van onſe broosheydt, * ende elders: men moet ſich ſelve dragen tot in de Graven; voor al eer wy van anderen daer werden gebracht, en dickwils dat huys gaen beſoecken, 't geen de wormen voor ons al hebben ingehuyrt, nademael wy daer ſoo lang een woonſtede moeten houden. * Verſcheyde merck-teeckens hebben de Ouden ook gepractiſeert om haer de doodt altijdt indachtigh te maken en voor oogen te ſtellen. Numa Pompilius hadt een Spiegel in syn Slaep-Camer laten maecken / t'eenemael omringelt met Doodts-hoofden / en deſe voorden daer boven doen ſtellen: Dit is een Spiegel die niet en flatteert. * De Perſianen deden maken Pypen en Fleuyten van Doodts-beenderen / die ſy gebruyckten op de grootſte Maeltijden / en in 't midde van de vreughde / ten eynde die droevige Harmonie het exces ende overdaedt van de Blydtſchap ſoude matighen. * Van den Keyſer Severus, leeſt men dat een Marberen Urna ofte Vat / daer de aſſche van de dooden wierde in bewaert / hadde doen ſtellen aen de poorte van syn Paleys / ſich gewennende ſoo dickwils als hy uyt of in quam / 't ſelvige aen te raecken / ſeggende: Siet hier den koker die beſluyten ſal den gene, die de geheele werelt te ſamen, niet heeft kennen bedwingen. * Ook pleegh de ſelfde Keyſer dit Vat wel voor hem te laten draghen / ſich met diſcourſen onderhoudende over het ſubject van syn ſterffelicke en wanckelbare conditie. * Maer wat krachtiger objecten en voorwerpſelen han men voor de oogen vinden als de Begraef-plaetſen en Kerck-hoven / daer men alle daghen als op een droevigh Tooneel nieuwe Tragedien ſiet / geyck alhaer in der ſelver voegen het Treur-ſpel van ons leven ook ſal moeten eyndigen. De dier oorſaecke hebben de Troyanen gewilt / dat de Begraef-plaetſen van hare Voorſten ſouden weſen in 't principaelſte van de Stadt / ten eynde dat droevigh Voor-beeldt ſoude dienen tot advertiſſement en indachtighmakinge / dat het Treur-ſpel dat op giſteren voor haer was geſpeelt / ſich van daegh ſoude vertoonen voor eenigh ander. *

De

* *La Serre Miroir, qui ne flatte point. p. mihi 224.*

* *Idem, Delices de la Mort. p. 111.* En wat beweeghmiddaelen ſy al inſtelden tot herdenckinge van de Doodt.

* *Id. ibid. pag. 112.*

* *Id. Miroir p. 228 ex Strabone.*

* *Id. ibid. 308. ex Dione.*

* *Id. Delices. p. 130. ex eod.*

* *Id. Miroir pag. 243.*

De Koninginne Semiramis, dede haer Tombe oprechten op de addenue en aenkomste van de voornaemste poort van de Stadt / ten eynde haer exempel soude strecken voor een School-Meester aen de voorby-gaende/ om haer / de kunst van haer selve te kennen / te leeren.* De Keyser Trajanus dede voor hem bouwen een heerlijcke Graf-Gestichte in 't midde van de Marckt van Rome / gelijck als een prachtigh Theater ofte Schouwburgh / daer syn Successeurs ook yder haer Personagie mosten representeren.* Sulcks dan geen profitabelder en nuttelijcker Schoole is als ontrent de Graven / alwaer wy sien de Schirminckels en Beckeneels van soo een groot getal Acteurs / die hare Rolle alberegts hebben ge-eyndight / ons te kennen gevende dat seer lichtelijck de unre wel haest sal slaen/ in de welcke ons beurte mede sal verschenen zyn.* Wy gedenckt ook elders by *P. de la Serre*, gelesen te hebben hier op slaende een loffelijcke Sententie: En laet ons (seydt hy) de werelt niet meer beschuldigen, als oorsaecke van onsen val ende verderffelijckheydt, dewijl wy dagelijcks gaen, wandelen, en sitten op het stof ende assche der gener, die sich te laet hebben berouwt de werelt gevolgt te hebben. Ende die aen eens anders doot gedenckt/ gedenckt ook aen de syne/ nademael wy alle slaven zyn van een ende 't selfde lot/ om dies-wille werdt de Doodt ook een rechtveerdigh Rechter genaemt / ten opsichte hy aen niemandt ter werelt vergeest noch vry en laet: en de menschen werden vergeleken by een Schaeck-spel / daer yder stuck syn bysondere naem en plaetse heeft/ die hem toe-geschickt en eygen is; maer het spel ten eynde zynde werden alle de Stucken over hol over bol by den andere in eene doose gesloten / gelijck de af-gestorvenen alle te gelijck onder de aerden in de Kercken en hare Hoven; Indien het leven aen de Vorsten de pre-eminentie geeft / de Doodt geeft aen hare Onderdanen de egaliteyt; daer en valt dan geen plaetse meer te pretenderen / noch geene rang te disputeren / de assche van den eene en het stof van den anderen / maken te samen een mengelmoes van Slick en Mest.*

Sub tua purpurei venient vestigia Reges,
Deposito luxu, turba cum paupere mixti:
*Omnia Mors aequat.**

Niet sonder groote diepsinnigheydt en authoriteyt van de Heylige Schrifture / werdt alteraents de Doodt af-gebeeldt / achtervolgens 't gene de Prophect Amos in syn achste Capittel verhaelt / alwaer Godt aen Amos een representatie willende doen van de Doodt / hem vertoonde een korf met Somer-vruchten,* of als andere door het Hebreeusche woort verstaen / een haeck daer men de vruchten die in de toppen der boomen sitten mede af neemt,* ende dit was een teycken des doodts over Israel: sulcks gelijck men die in 't gemeen siet uytge-

* Id. *ibid.* p. 227. ex *Herodot.*

* Id. *ibid.* pag. 242.

* Id. *ibid.* pag. 126.

Aerdige gelijckenisse van de Doot en de Werelt.

* Id. *ibid.* pag. 178.

* *Claud. 2. rapt. Proserp.*

Als mede hare af-beeldinge.

* *Amos 8. verss. 1, 2.*

* *Sies de annot. aldaer.*

gebeelt met een Seyssen in de slincker-handt / soo werdt die met goede insichte af-gemaelt / oock met een Boom-haeck in de rechter: want gelijck de Seyssen / het gras en het slechte kruydt / en wat om laeg koyt by der aerde staet / af-maeyt / waer by de geringe / en gemeene luyden kennen verstaen worden / alsoo werdt de Boom-haeck gebruyckt / om het Oest / als Peeren / Appelen en andere (die een hoog verheven tacken hangen en van desen onderganck schijnen bevrijdt te syn) van boven neder te trecken / waer door de Rijcken / ende die gene / die in hooghedt en in al 't gemack van dese werelt gestelt syn / werden te kennen gegeven. De Doodt in dus danige figure vertoont synde / kan seer merckelijck haer ampt uytdrucken / 't welck is noch hoogh noch laegh / noch ghroodt noch kleyn / noch rijck noch arm / noch oock hoe verschoven en veracht yemandt soude wesen / te verschoonen; de geringen ende lagen / wesende het grootste getal / met menighte af-maeyende met de Seyssen; d'andere met de Fruyt-haeck van boven neder ruckende / ende in sulcker voegen alle ende een yegelijck met groote kracht ter aerden stoytende; * ende dat conform de heerlijcke Sententie van Horatius in syn vierde Ode oste Gesangh / die in deser voege in 't Neder-Duyts is getranslateert:

* Vyt de Iconolog. van Cæs. Ripa.

De Doodt klopt onverschaeght aen 't Hof,
En roept Monarch! ghy moeter of.
De Prins moet met den Beed'laer heen,
Dees wegh is rijck en arm gemeen.

Et Virgilius in Mæcenatis Obitum:

Illa rapit Iuvenes prima florente juventa,
Non oblita rapit, sed tamen illa senes.

Hoe gevoeghlijck sich de Heydenen de stalc wet van de Dood onderwierpen, en wat cautie sy tegen de afschrickelijckheyt van dien waren stellende.

† *Delices de la Mort. p.* 110. & 111

‡ *Ibid*, 106.

Nademael dan het sterven soo een noodtsakelijcke / onverbreeckelijcke / en gantsch algemeene wet sonder eenige exceptie is / hebben de Heydenen selfs / die geen hope van salige verwachtinge hadden / nochtans liever de Doodt genereuselijck tegen moet willen marcheren / als van de selfde ghesleept te werden met schande; daer voor namen de Persen tot een besigh-tocht ende hoede / een gewoonte van hare Vrienden te begraven selfs in hare binnenste kameren / ten eynde sy sich / ghestadigh onderhoudende met de schaduwe van de afghestorvenen / de doodt soo familiaer souden maecken als het leven selfs. * Andere Ordonneerden dat de soodanighe die sich met hoosten resolveren tot sterven / tot een teycken van swackheydt ende lasstigheydt / in Vrouwelijcke kleederen soude werden begraven; * want men moet bekennen een groote swackheydt van 't verstandt te syn / te willen vlieden / 't geen men niet en kan vermyden; een recht edelmoedigh herte sal altydt stantvastigheydt bevinden in alle wetten die

de noodtſakelijckheydt hem heeft op-geleydt / voorbeelende dat het is veele reden te ghebruycken / niets te redeneren teghen ſyn Oppermacht; want een ſtercke ziel of rechtſinnigh verſtandt ſal ſich altydt buyggen onder 't Noodt-lot en ſchicken na gelegenheydt / en in ſulcker voegen ſelfs de wet ſtellen aen de foortuyne / in wat ſtaet of conditie hy ſich oock quam te vinden. Tot hier toe van het over-heerlijcke Mouſoleum ofte Graf-Gebouw der Princen van Orangie / ende de ſalutaire Meditatien die de Ouden in het contempleren en beſichtigen van ſoodanighe Begraef-plaetſen en oock alle andere in 't generael plegen te hebben; gaen nu voort tot de andere Monumenten en ghedachtenisſen die men oock in't ſelfde Choor daer benevens ſiet.

Andere particuliere Begraef-plaetſen en verheven Graf-ſchriften in deſe Kerck.

Tegen aen de Noord-Weſt-Pylaer van het Choor vertoont ſich het Epitaphium van de Heer Hadrianus Berckhout, mitsgaders ſyn Huys-Vrouwe Margareta van Berenſtein Paulus Dochter / hy hadde na verſcheyde Ampten en bedieninghen tot twee verſcheyde reyſen weghens de Provincie van Hollandt ghecommitteert geweeſt in de Generaliteyts Reken-Camer / daer na wegens de ſelfde Provincie in den Raedt van Staten / en laeſtelijck verkoſen Raedts-Heer in den Hove van Hollandt / is overleden in den Jare 1620. Van ghelijcke ſiet men aen de ſelfde Noord-zyde / mede aen een Pylaer niet verre daer van daen / een gedachtigh Op-ſchrift van de Heer Paulus van Bereſteyn, in ſyn leven verſcheyde-malen Burgemeeſter deſer Stadt / ende ſyne Huys-Vrouwe Volckera Nicolai, hy is uyt het leven gheſcheyden in den Jare 1625. in het ſeven-en-ſeventighſte Jaer ſyns ouderdoms. Niet verre hier van daen in de Noord-trans van het Choor leydt begraven in het Graf ſyner Voor-Ouderen / dien geleertheydts onvergelijckelijcken en al de werelt voor vermaerden Hugo de Groot; acht quartieren omringelen ſyn Wapen ghelijck oock doen de Wapenen van twee ſyner Sonen / welckers eene met de Order van S. Marco weghens de Republijck van Venetie is verheerlijcht / voorts beyde hare Kaſſen (weghens hare hooge militaire Charges) met Wapen-rocks / Ry-degens / Sporen / Gantelets, Caſquets, en Cornets geſtoffeert zynde. Insgelijcks tuſſchen de twee voor gemelte Epitaphia boven aen de Yſere ſtaven van de Pylaren zyn hangende zedert den Jare 1648. noch twee andere Wapen-Kaſſen van Illuſtre Perſoonen / als voor eerſt Johannes Gordonius ghedaen Ridder Heere in Smidars en Scrivan Colonel over duyſent koppen ten dienſte van de Keyſerlijcke Majeſteyt (en nochtans van Religie Gereformeert) Goverheur van Ægra, Camerling van den Keyſer Ferdinandus de tweede / overleden te Wenſic / in den Jare voorſz. wiens Wapen-Kaſſe niet alleen met de voorgenoemde Ornamenten zyn gevult / maer daer-en-boven met Gouw Cornette en Gouverneurs-ſtaf: ghelijck mede aen de ander zyde des Pylaers / die van Georgius Reinhardus Weiderholt a Weidenhoffen, Ridder geſlagen van de Heylige Keyſerlijcke Majeſteyt van Romen /

Hee-

Heere in Pouderoyen, Colonel ende Gouverneur in Bockholt. Wpders siet men aller-weghen voor het gantsche Choor en Kerck noch veele particuliere Wapenen / sommige met Vanen en andere teeckenen van Eere / na hoedanighe pot van de af-gestorvenen en daer onder begraven leyghende : maer in het naspeuren en voorsnuffelen van alle gepasseerde en verledene aenmerckens-waerdigheden deser Kercke heb ich onder andere noch op-gevaen / in sekere versamelingh van allerley Hoch-ernstighe Graf-schriften (wel eer by een vergadert door den Geleerden Franciscus Swertius) pets singuliers / 't welck men voormaels in dese Kerck pleeght te lesen / aengaende een paer menschen aan een raer exempel / ende was in oude Rijmen dus danigh : Nopende een oude Graf-geschrift van twee oude Luyden in dese Kerck wel eer te lesen.

Als men duysent ses hondert en vijff heeft geschreven,
Den een-en-twintichsten JANI, weerdich te verclaren,
Heeft ANTHONIS CORNELISSZ de Werelt begeven,
Als hy die beleeft hadde een meer als 100. Jaren.
En MAYNSGEN HUYGHEN syn Huys-Vrouw moest oock van hier varen
Weynich uren nae hem, negen-en-tnegentich Jaer oudt,
Hy van Lis, en sy van Hillegom geboren waren,
Wett'lijck over LXXV. Jaren gehoudt,
Sijn beyd' op den XXII. (in alder eenvout)
Door last des Magistraets, die haer consent daer toe gaven,
Ter eereu haren ouderdom, die soo lang waren getrout,
Binnen Delft over-luydt, en in de Nieuw Kerck begraven,
Dry wond'ren merckt men in des twee arm van haven.
Dats, dats beyd des weldaet hier hebben verworven, fijn,
Soo lang' geleeft, lang' gehout, en gelijck gestorven, zyn.
Yegelijck overdenckt dit by hem selven wijslijck,
Siet, alst al geleeft is, moeten wy noch sterven,
En stervende ons vleesch boose lusten af-grijslijck,
Leven wy Gode, om syn eewich Rijck te erven:
Vreest darom de doodt niet, die d'Lichaem can bederven.

Welck opschrift nu niet meer te vinden is / doch door d'een of ander nakomende eigenaer van het Graf (naer het schijnt) uyt doen hacken / 't geen niet veel te verwonderen is / aengesien wel voor dese hebbe gemercht ende ook openlijck gesien dat Erfgenamen van eenighe Graven / de op-schriften en Wapen-teickenen van haere Vrienden van de Sarcken deden uyt hacken om haer eige naem en wapen in plaets te stellen / als zynde de selfde Graf-stede juist van haer eigen Voor-ouderen in de rechte linie niet / maer van Zyd-maegschap aen-besturven / en dien-volgende niet al-tyt haer eigen Wapen mede brengende ; 't geen niet te min soude durven sustineren ondanckbare Improbatie van het vernietigen der Graf-schriften.

re en tenemael onbehoorlijcke wercken te weeſen geconſidereert de afgeſtorven vrienden/ wel eer noch by haere levende lyve/ uyt eighen ſpeculatie/ of ten minſten haere eerſte Erfgenamen/ ter memorie en gedachteniſſe van de Overledenen/ 't ſelvige in Steen/ (als een beſtendige ſubſtantie aen de langduricheyt toebetrout) hebben doen uyt-houwen; 'twelck de ſuccederende Erf-gelders naemaels in beſittinge kryggende buiten vermoeden van de Fundateurs/ en gelyck als tot ſpyt van de ſelfde/ dan komende te vernietigen/ ſchynen een verfoeijelyck en deteſtabel delict tegen haer eigen Weldoenders begaen. Minder onbillickheyt ſchynen die noch te plegen/ welckers Familie nieuwelijcks op-gekomen zynde/ haerer gheringer Voorouderen gedenck-teekenē (die de Ambitie en glorieuſheyt van de Eeuwe altans aen-ſkoutelyck heeft gemaecht) pogende te royeren/ gepretendeerde Wapenen tot luiſter en aenſien van haer Stammen ſoucken in te voeren. Maer een extrabel Crimen wert wederom ghecommitteert/ als ſoodanige Erfgenamen (gelyck gebeurt en by gevalleens hebbe geſien) hare ge-erfde Graven latende ſchoon-maecken (gelyck men ſeidt) de Beenderen en Reliquien haerer eigen vrienden en Voor-ouderen verachtelyck onder den ghemeenen hoop op de Kerck-hoven in de Beckeneels-huyſen doen werpen. Diederley redenen/ die de enormiteyt van deſe ſepten genoech betoonen/ werden in den Nederlandtſchen Herauld/ door Thomas de Rouck, aen ons geweſen: ten eerſte om dat die eere der Begravinghe is den laetſten dienſt, die welcke uyt liefde ende me-weerdigheydt by alle Volckeren by naer, aen d' overledenen werdt gedaen. Ten tweede om dat de Grave-ſchenders ſchynen tegen de Dooden te vechten, ende hen lieden in noch ſtille Kamers te ſtooren, ende als te willen Dooden. Ten derde om dat ſy on-eerende die Lichamen, by gevolge on-eeren die Zielen, welckers woon-plaetſen die Lichamen ſijn geweeſt. * En een weinig hier na verbolght den ſelfden Autheur: Waerom is Sylla cruel ende wreedt gehouden, dan, om dat hy Gaij Marij, begraven gebeenten verſtroyt heeft? De voorgemelte Koninginne Semiramis hadde op haer Graf doen ſchryven/ dat ſoo eenigh ſuccederende Coningh teeniger-tyt was gebrech hebbende van gelt/ hy mochte aenſpreecken den verburgen Schat die in dit Graf werde bewaert; eenighe tydt daer na den Koning Darius ingenomen zynde door de paſſie van gelt gierigheyt/ dede openen deſe Tombe/ daer niet anders in vinden de als het weinigh Gout waer mede deſe Letteren waren ingelept: Ghy gierige, dewelcke komt Troubleren de ruſte der Dooden, verſadight uw ſucht van Gierigheyt, met den Schadt miner Ellende, nademael haer aenmerckinge krachtigh genoegh is, om u te doen verachten alle de Ryckdommen des Weerelts. Sulx het ontruſten van de Dooden/ en het prejudiceren van de Graven van Oude tyden by alle Volkeren (als zynde een Violeringe van de Wet der Nature) ſeer euvel is

Redenen van dien.

* *Nederl. Herauld. fol.* 367.

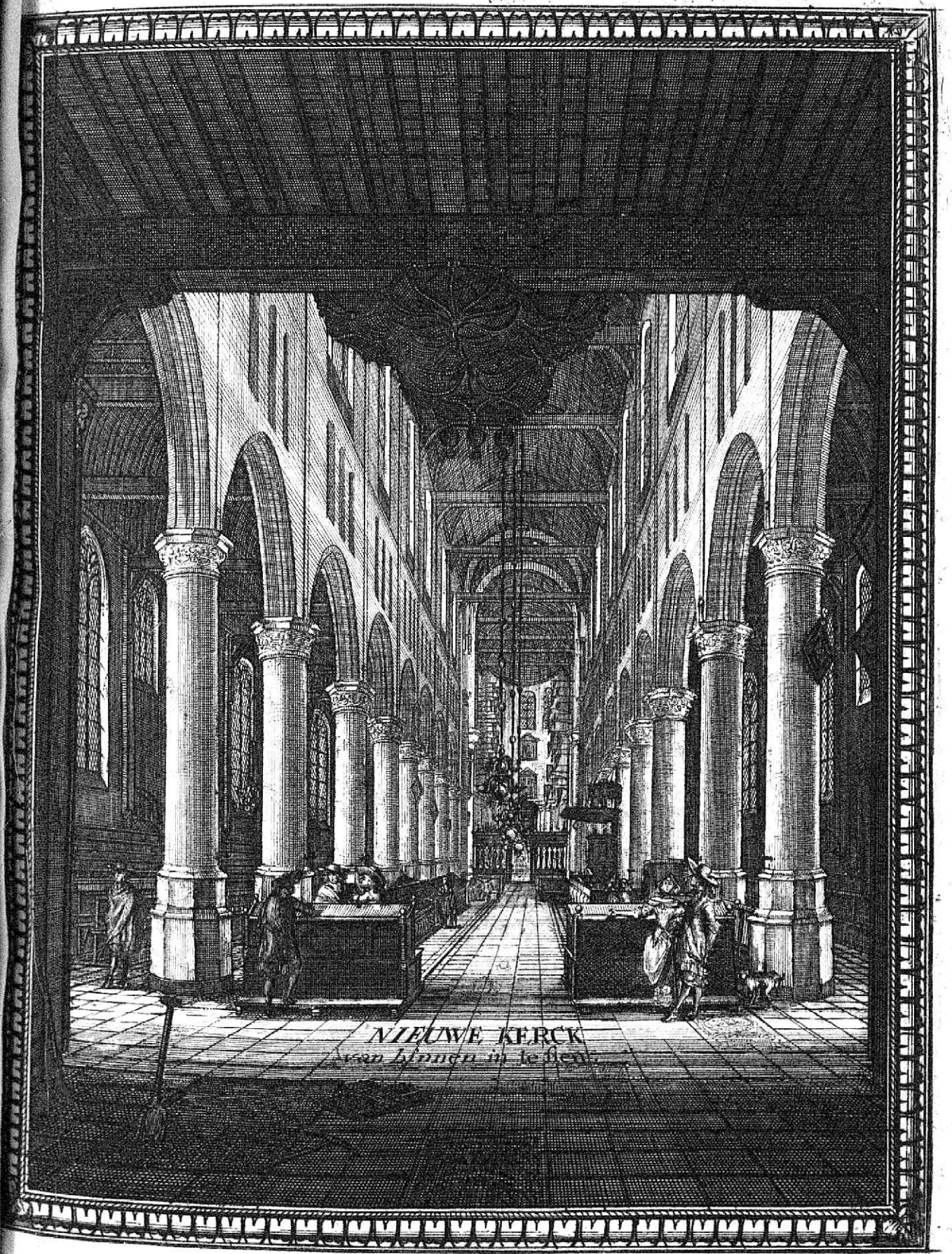
NIEUWE KERCK

is opgenomen. Dit wel wetende de Turcken / ordineerden een Wet (seght den voorgemelten Autheur) dat, ingevalle yemandt brack het Graf van eenigen Turck, Moor, Jode, Christen, of andere Heydensche menschen, over dat Feyt metter Doodt soude gestraft werden. &c.* Echter den Philosoph Diogenes wistende (also ik wel eer elders hebbe gelesen) van een uyt-muntender geboelen weesen / en altydts yets ongemeens voor den dach brengen / begeerde dat men hem onbegraven soude wegh werpen / syn Vrienden hem vragende of hy dan van de Vogelen en wilde Dieren wilde verscheurt zyn? gaf tot antwoort van neen / maer dat sy hem een Stock soude bestellen / waer mede hy de selfde mochte af-weeren ende verjagen; hoe soude het u doenlyck zyn (replicceerden sy) dewyl ghy niets en sout gevoelen? wat hinder ofte letsel sal het my dan geven (antwoordt hy finalyck) of 't Gedierte eens in Gras-duynen ging. Dit dan genoegh zynde roerende het benadelen en verongelycken der Begraevenen / sal het tydt werden om de wydtloopighe Beschryvinghe deser van Oudts wydt-vermaerder Kercken / eenmael ten eynde te geleyden? alleenlyck noch overigh zynde / dat ten Ooste in de hocht van den Trans des Choors deser Kercke / is de plaetse al-waer de Consistoriale ofte Kerckelycke Vergaderinghen werden gehouden / zynde voormaels geweest een Sacristie ofte Camer daer Roomsgesinde Reliquien ofte Heyligdom in bewaerdt wierde / als nu geordonneert tot de Vergader-plaets ende 't samen-coomste des Kerken-raedts / bestaende in de Dienaren des Goddelycken Woorts met de Ouderlinghen / ten overstaen van twee Gecommitteerde Heeren uyt de Magistraet om aldaer (volgende het 29. Artyckel van de Kerken-ordeninghe gestelt in de Synode met Authorisatie van de Ridderschap / Edelen ende Steden van Hollandt ende West-Vriesland / gehouden in 's Gravenhage Anno 1591.) op alles opsicht te hebben / eñ des noodts zynde in voor-vallende saecken te helpen adviseren / ten eynde alle saecken in de Kercke met goede ordre / ende tot meeste stichtinghe aengerecht / ende dat alle Ergernissen onder de Gemeente geresen / ofte noch te rysen / wegh genomen ende voor-gecomen mogen werden: ende eyndelijck daer in te verhoeden dat inde voor-seyde t' samencoomste geen andere dan Kerckelijcke saecken op Kerckelijcke wyse ghehandelt soude werden. * In dese selfde Camer wordt de aenkomende Jeucht van 't Vrouwelyche geslacht des Sondaeghs na de na-middaghs Predicatie / en de Kinderkens beneden de twaelf Jaren des Vrydaeghs na de voor-middaeghs Predicatie Gecatechiseert ofte in de grondt-Regelen des Geloofs onderwesen ende gheoeffent / in de selfde maniere als van de Jongers in de Beschrijvinge van de Oude Kercke is vermeldt. * Het gantsche Choor met syn om-gaenden Trans is van de Kerck af-geslooten met dry Hecken / ten weder-syden een klein en in het midden een Groot en swaer Yerk van

* Id. ibidem.

Vreemt Voorwerpsel van Diogenes.

Conclusie van de Graven, en voortgangh tot't resterende.

Als Kercken-raedts Kamer, en Catechiseer-plaets.

* Synod. Gravenh. 1591. Art. 28, & 29.

* Boven p. 176. Heden-daeghsche

Choor-hecken, van Wagen-schot in den Jare 1627. soo heerlijck ghecxdonneert en ghevoeght door Niclaes van Assendelft, dat men nerghens veel beter Schrijn-werck vinden sal: het onderste derden-deel is ghesloten met een Borst-weering seer cierlijck beleydt met Compertementen van Wagen-schot door-vlochten met Maurity-Ebben-Platen / de Piede-stallen met Bilage / de twee bovenste derden-deelen zyn doorluchtig ofte Tralye-formigh / bestaende uyt Colomnen na de Corintische ordre / de Basementen / de Schachten / ende Capiteels van Wagen-schot / doch de onderste derden-deel van yder Colom beleyt met Ebben Flupten / en onder en boven en in het midde met een Thoris van het selve / te mids-wege van het gantsche Heck weder-sydts de Deur komen twee platte Pilasters met af-staende Colomnen daer voor / en aen de eynden een half door-gesaegde Colom met hare Piede-stallen mede buyten het Werck wat uyt-komende / op de uyt-steecken boven de voornoemde ses soo heele als halve Colomnen ofte Pylazen de Wapen-Schildekens van de Heeren Kerck-Meesteren in der tijdt; boven de Deur op het Lijst-werck staet een cierlijcke Tafel ten weder-sijden met eenen af staende Colom / overdeckt met een gebrooche Fronte-spies waer in komt een Pyramide gelijck oock aen yder eynde van het Heck / en in de Tafel staen de thien Gebooden Godts met Goude Letteren geschreven / waer onder men in de Plint van het Lijst-werck des Hecks / met groote-uytmuntende Letteren leest een heerlijcke Sin-spreucke van den wijsen Koningh Salomon uyt syn Boeck genaemt Ecclesiastes ofte Predicker / Vreest Godt en houd sijn Gebod dat betaemt alle Menschen; * binnen het Choor is het Werck soo schoon als buyten / behalven dat weder-sydts de Deur maer halve Colomnen zyn en geen af staende / en in de boven Tafel staen geschreven 't Gebedt ons Heeren / en de twaelf Articulen des Christelycken Geloofs: ende met dit treffelijck Heck waer mede het Choor vande Kerck werdt gesepareert en af gesondert / zullen wy met eene de geheele Materie deser Kercke in't particulier beslupten ende een eynde laten nemen. Waer noch eenige saecken raecken de Beyde De Parochy Kercken In't Generael (meerendeels strecken de tot nader eluidatie ofte verlichtinge van verscheyde duysterheden in 't voorgaende) mogen volgens onse verdeelinge oock hier niet verswegen ofte stil-swygens voor by ghegaen werden; voor-eerst dat de Ceremonien beyde der Kercken in veele deele groote gemeenschap hebbe gehad / heeft ons voorgaens genoechsaem geblecken / en aengaende den generalen Ommegang / dewelcke beyde de Parochien te gelijck betreden / waer van al-vooren ooch is aengetooghen / * daer van is een Out accord ofte verdragh ende Ordonnantie tusschen beyde de Kercken / ten eynde dese Solemnitepten in ghoede ordre en sonder confusie mochten werden Gecelebreert / spreeckende in dusdanige wyse.

Besluyt van de beschrijvinge der Nieuwe Kerck in't bysonder.

En overgangh tot beyde de Kercken in't gemeen.

Beroerende de gemeenschap der Ceremoniën.

* Eccles. 12. v. 13.

* Boven p. 247.

Int

INt Iaer ons Heeren m. cccc. ende vyftich, ſoe wort ouerdraghen ende geſloten by den Scout ende goede luden vanden gherecht van Delff, Die proceſſie opten ommeganc te houden ende ommete gaen, inden manieren hier na verclaert. Inden eerſten als Die Proceſſie vanden Gilden, ende vanden Spele gheleden is, dat dan dair an ſullen volgen die Peregrims Die ghecleet gaen, Dair an ſullen volgen die Pellegrims Die in haer Hemde gaen, Dair an die Pellegrims Die naect gaen, Dair an ſullen volgen en gaen alle Die Pellegrims Die naect in panſien gaen, Dair an ſullen ghaen die Beruoten Broeders vanden Obſeruantien, Dair an die Clercken mitten Prieſteren, Dair an die Iuwelen wt beide de Kercken. Ende alle Iair alſmen ſchrijft euen, ſoe ſal tbeelt van onſer lieuer Vrouwen wt dair Nieuwer Kercke voir gedraghen worden, ende tbeelt van onſer Vrouwen uyter ouder Kercke after, Ende alle Iair alſmen ſchrijft oneuen ſalmen tbeelt van onſe Lieuer Vrouwen vter Ouder Kercken voir draghen ende tbeelt vter nieuwe Kerken after, Ende ghien Pellegrims noch nyemant anders en ſal moeten ghaen tuſſchen den twee Beelden van onſer lieuer Vrouwen, Ende deſe Beelden en ſal nyemant hem moeten onderwinden te dragen dan die ghene die byden Gerecht of by den Goidſ huyſ-meeſters in elcken Kercken dair toe geordineert ſullen worden, Ende wairt dat yemant in eenich vanden puncten onverhorich worde ende contrarie van dien dede dat ſoudmen an dien alſoe corrigeeren dat hem een ander ſoude wachten. *

Overdracht ofte Contract, tuſſchen beyde de Parochy Kercken, nopende den algemeenen Iaerlijckſchen ommegangh.

* *Legt in de lade B.*

Van de Peregrims ofte Pellegrims dat is Bedevaert-ghangers ofte Gangers in deſen verſcheyde maten genoemt / hebben wy dierdelijcke voorwaerts ten deele kennen beſeffen uyt de aen-teeckeninge der Miraculen van het L. Vrouwen Beeld in de Nieuwe Kerck ende ſpecialijck daer wy handelden nopende de gewoonlijcke Beloften en verbinteniſſen die men aen den Beelde deede / * waer toe deſe tot beeter openinghe dienen kan; de Berhoeden Broeders vander obſervantie in dit contract oock vermeldt / waer de Minder-Broeders ofte Franciſcaners / hier na noch te beſchrijven: de Beelden waren beyde die gheyetendeerde Wonder-beelden der L. Vrouwen van Miraculen / waer mede oyer Heeren ſoo hoben ordinair en ongemeen was voorſien / en welckers voorgenen ſoo veele is verteldt. Maer noch een ander Contract van noch ouder Herkomſt hebbe ick in handen beroerende den ommegangh op Sacraments dagh / welckers aengaende hier voren is aengeteeckent / * ende in't verhalgh gereſumeert / dat groote twiſt was ghereſen en Proceſſen ontſtaen tuſſchen beyde Parochie Kerchen * mede ter ſaecke van eenige pointen van eere die d' eene Kerck meerder dan d' anderen pretendeerde in't Solemniſeren van deſe Sacraments Proceſſie / al-hoe wel den inhoudt van 't voorgemelte Contract deſe woorden was mede brengende / Int Iair ons Heeren duyſent vierhon-

Obſervantie en aenmerckinge van dien.

* *Pag.* 237.

Sacraments proceſſie.

* *Pag.* 208. *art.* 74.

* *Pag.* 242.

Contract

Dien aengaende.

hondert ende derthien op Heylich Sacraments dach, overdroegen die Goidſ-huyſ-meeſters van beyden Kercken, datmen tHeylighe Sacrament alſmen ons Heeren Iairen effen ſcryft draghen zal vuyter Ouder Kercken, ende alſmen oneffen ſcryft vuyter Nyeuwer Kercken. **Onder aen geeft een annotatie te kennen dat dit point was geextraheert** uyt het Regiſter van de Rente van d' **Oude** Kercke binneu Delfft geſchreven in Parckemente actum op ten xviij^e. January A^o. xvc. lij; ſtilo Delfico by my, **ende was ondertepchent** Jooſt Henricxz. **Doch in 't rebideren van de Oude overgeblevene Bullen ten Comptoire van de Heeren Kerck-meeſteren is my deſe aenghaende alleenlijck te voorſchyn ghekomen een Rolleke van Pergament / begrypende een Ordonnantie ofte Inſtructie van deſe Proceſſie voorſz / on-ſeecker of van beyde Kercken eben al eens / dan of voor een van beyde in 't particulier heeft gedient; echter de-wijl uyt de aengeweſene en voor-geallegeerde ſtucken af te nemen is dat deſe Proceſſie mede beyde de Kercken in 't gemeen over ende weer heeft geraeckt / ſoo is lichtelijck te vermoeden ſy in deſe Ordonnantie groote over-een-Komingе of ten minſten niet veel verſcheels en hebben gehadt / dien-volgende de ſelſde miſſchien al-hier ter plaetſe op ſyn alder-gheegelijckſte in-gelijſt mach werden.**

Dit is die Ordinantie vander Proceſſie op des Heyliges Sacraments dach.

Inſtructie ofte ordonnantie, van de Proceſſie, des Sacraments,

INden eerſten ſo ſellen dair geordineert worden achte ſedighe jonge Clercken, die noch inder ſtemmen niet gemuteert en ſin, Ende deſe ſellen alle gelijc gecleet weſen mit aluen ende roode Tunicalen als Dyaconen in ghenoechniſſe des root-bloedighen Lijdens ons liefs Heren Ieſu Chriſti, ende ſi ſellen tamelijcke Sampielen op haer Hooft hebben, ende hair Clercs Crunen verſch geſcoren, ende een ygelic vanden achten ſel hebben een witte Dwael om ſin hals dair ſi die wapen ons Heeren oitmoedelicke ende met ghrooter reuerentien dragen ſellen als hier na geſchreuen ſtaet. Item die eerſte ſel drag hen die Columne mit ſnoeren dair an. Item die ander in die een hant een geeſſel, ende in die ander hant een ſcarpe Roede bebloedet. Item die derde die doorne Croon op een ſuuerlic Cuſſen. Item die vierde een groen Cruys mit ghaten duerboert. Item die vijſte in die een hant een Hamer, ende in die ander drie Nagelen. Item die ſeſte een rode Speer, ende dat yſer tenden bebloet. Item die ſeuende een groſ riet ofeen ſtock, ende daer bouen een Spongie an ghenaghelt is, ende dair ſel bouen an hanghen een Canne of een Vleſch mit Edic. Item die achtende ſel dragen dat Sudarium gehangen an eenen roden ſtoc na die manier eens Banniers. Ende wanneer die Hoech-miſſe wt is ſo ſellen deſe Clercken alſoe toeghemaeckt als vooirſz is te ſamen vergaderen inden Toorn, ende ſellen deuotelic gaen die een na die ander

Wat verto-ningen daer in gerepreſenteert werden.

der te Choeir-waert ende ſinghen mit luder ſtemmen dat eerſte vaers van die ymen *Vexilla Regis*, ende dair mede gaen tot die graden vanden Choer, ende dan ſellen die ſeuen oitmoedelic knielen op die nederſte graet vanden Choir, ende die dat Cruys draecht ſel dan ſtaen op die hoochſte graet mitten aenſicht jegen dat Volc, ende ſingen mit luder ende luder ſtemmen drie warf *Ecce lignum Crucis*, ende dan ſellen die ſeuen alſo knielende ſingen dat vaers *O crux ave*, dan ſellen ſi op ſtaen ende gaen toten hogen Outair ende die wile ſel dat Choor ſingen *Te ſumma Dei Trinitas &*, Ende die wile dattet Choer ſinget dat vaers Te ſumma, ſo ſellen die achte Clercken te ſameu op ſtaen ende gaen deuotelic die een na die ander vanden graden des Choers tot anden laechſten graet vanden hogen Outair, ende dair ſellen ſi alle te gader te ſamen knielen na die Ordonnantie als ſi comen gaen ſo dat die dat Cruys draecht, ſel comen te knielen te middelwaeirt voir dat hoech Outair dair dat Heylige Sacrament ſtaet, Ende wanneer dat vaers Te ſumma wt is, ſo ſellen die achte al teſamen ſinghen mit luder ſtemmen alſo knielende *Tantum ergo Sacramentum*, Ende dair na dat Choer . . . . . , Ende wanneer dat dit aldus geſciet is, ſo ſellen die Prieſteren mit alre reuerentien dat Heylige Sacrament omdragen, ende die Proviſores ſellen dan beghinnen die antiffen *O Sacrum*, ende dair mede ſel die Proceſſie beginnen te gaen, alſo dat die achte Clercken voirſz. recht voir dat Sacrament gaen ſellen datter nyemant twiſſchen en ga dan een Clercgen of twee die dat licht ende die Belle dragen, ende die achte Clercken die Prieſteren, ende voir die Prieſteren die Scolyers, ende Toir-carſſen, ende alſo te ſamen gaende ſellen die Clercken vooirſz. ende die Prieſteren bi beurte ſinghen na dat die Scoelmeeſters dat ordineren ſullen, ende alre tameliſte is. *

Ende hoe dit ſpel verder te werck gingh.

* *Legt in lade B.*

Doch tot een ſeecherlijck en ſpecieus ken-teecken van onderlinghe ghemeenſchap ende alliantie beyde deſer Parochien / dient der ſelver Zegel ende Merck / gelijck het ſelbige is uyt-hangende aen ſeecher Contract van den Jare 1544. hier voozen ge-allegeert * ter ſaecke eeniger differenten in 't ſtuck van de Ceremonien der ſeven Getijden in de Oude Kerck / zynde het ſelbige Cachet ofte Zegel Ouael ofte Ey-rondt van ghedaente / hebbende de af-Beeltenisſe van Hypolitus ende Urſula te ſamen ſtaende op een verheven Pede-ſtal onder een Pavelioen; tegen de voozſz Pede-ſtal verthoont ſich een Wapen-Schildeken van de Stadt / ende deſe in-ſcriptie rondsom in den randt met oude Characters ende gheabbzwieerde ofte verkozte woozden / *S. FRATERNITATIS SANCTORVM YPOLITI ET VRSVLÆ OPIDI DELFENSIS.* Dat is; het Zegel van de Gebroederſchap der Heylighen Hypolitus ende Urſula van de Stadt Delft. Des Jaers 1548. beſlooten de Getijde-Meeſters beyde

Nader bewijs nopende de gemeenſchap der Parochie Kerken uyt haer beyder Zegel.

* *Pag.* 163.

Verbintenisſe tuſſchen beyde de Parochy Kercken van Delft, met de Parochy Kerck van den Hage.

beyde der voornoemde Parochy Kercken van Delft / met die van St. Jacobs Kercke ofte Parochy van den Hage / (ten overſtaen van Schoudt / Burgemeeſteren / Schepenen ende Raden der Stede van Delft / ende Bailluw Schoudt / Schepenen ende Raden van den Hage) een verdragh ende Accoord in renovatie van een voorgaende des Jaers 1511. Dat zoe wanneer eenyge Sanger hy ſy Prieſter ofte geen van der Muſijcke, ofte oyck Coeralen zelver oorloff neemen ofte oorloff gegeven wordt in de voorſz twee Parochy Kercken binnen Delft, ofte ſint Jacobs Kerke in den Haige, dat de ſelve in gene van de andere deſer drie ſoude mogen aengenomen werden omme aldaer te ſingen ofte anders eenige ſallaris te winnen binnen twee Iaren van der tijt dat hem oorlof gegeven is ofte oorlof genomen ſal hebben, op de verbeurte van een gelt-boete terſomme van hondert goudē Caroli guiden tot laſte van den Getyde-Meeſters voorſz die in deſen name te peeceren / van welcke boete (den Heer ſyn recht af-getrocken zynde) de helft quam ten behoeve van de ſeven Getyden vander Kercke / daer die Muſicant ofte Chorael / af-geſchepden ofte upt-geſet ſoude mogen zyn : ende hier van wierden gemaeckt drie bezegelde Bullen / daer yder van de drie Contractanten Parochy Kercken een af hebben ſoude / gelyck noch eene overgeblevene beruſtende is ten Comptoire van de meergemelte Heeren Kerck-Meeſteren in de oude kaſſe voornoemt / * hebbende twee upt-hangende Zegelen van groenen Waſſche / zynde het eene het Zegel ten ſaecke deſer Stadt voorhenen beſchreven * het ander het oude Zegel van s Gravenhage ghenaemt het Zegel der gemeenten van den Haighe, upt-beeldende een antyck Caſteel in een Haeghe ofte Boſcagie. * Ende dit voor ſoo veel de Ceremonien en Kerck ghewoonten / beyde deſer Parochien in 't gemeen aengaende / ons te voorſchyn is gekomen : wat wyders 't ſtuck van de Ornamenten betreft daer in ſchynen ſy voor ſoo veel de Autaer-Tafelen vande Gildens belangt / in de laetſte tyden oock eenighe over-een-komſte ende eben gelyck-matigheyt gehadt te hebben ; want gelyck wy hier voorzen * ſpecialyck hebben aen-geroert / dat vier Jaren na den grooten vermaerden Brandt een Ordonnantie wierde beraemt ende beſlooten / raeckende het weder op-rechten der Autaren van de Gildens / 't geen noch vier Jaren daer na by ſomme van gebodt werde verkondigt ende op deſen ſin upt quam : Alſoe door die verhengeniſſe Goedts Almachtich alle die Autaren in beyde die Parochie Kercken, mitten vermaerde Brant van Delff af-gebrant ſyn, Soe iſt dat myn Heren vande Gerechte omme die ſelue Kercken ter eeren Goedts wederomme te verzieren, geordonneert hebben datmen inder Kercke wederomme ſtellē ſal, ſcoene ende wel gewrochte Tafelē van eenre fatzoen, daer van den patronen by den Kerck-meeſteren vuytgegeuen zullē worden, wair inne men Pourtretture Schilderen ſal van diuerſche Hyſtorien ende materien. Gebieden dair omme alle Hoeftmans ofte

* *Boven pag. 175.* De Zegelen daer aen.

* *Pag. 47.*

* *Legt in de lade B.*

* *Pag. 258.*

Ordonnantie gebiedende regulierheyt, ende even-gelyckformigheyt der Borden, ofte Taferelen en Autaren der Gil-

te Regierders van die Gildens, tſelue ſulcx tachteruolgen te volcoemen ende op ſyne tijt ſulcke Tafelen te doen maecken, ſonder backen ofte yet anders te ſtellen, op peyne van alle tgundt contrarie gedaen worde, vuyt hoerluyden eygen Boerſe te gelden, ende nair hem weder te nemen tgundt ſy alzulcx contrarie dese Ordonnantie doen ſtellen hebben, Ende dair en tenden van hoerluyden inobedientiē gecorrigeerr te wor den by Scepenen. Dit was gedateert den 19. ..... des Jaers 1544. ſtilo Delphico. * Hier toe dienende is mede noch een model ofte Patroon overgebleven van een ſeer treffelyck en magnifyck fatſoen en gedaente. * Den deſolaten ſtaet beyde deſer kercken na den broeſs Brant hebbe ick mede / uyt de ſchriftelycke bewyſen / hoor ſoo veel daer van overig zynde / in de Beſchryvinge van yder kercke in 't by-ſonder / den Leſer ſoucken aen te wyſen / mitsgaders ook hoe de Gildens ter ſaecke van den ſelfden Brandt wierden belaſt ende beſwaert met ſchattingen en Contributien tot weder-op-houwinghe en herſtellinge van de kercken / 't welck tien achter-een-volgende Jaren gecontinueert hebbende ten laetſte met het elfde op de Gildens kermis een eynde nam / * daer van de Acte was luydende als volght : Alſoe myn Heeren verſtonden zeecker altricatie te weezen, onder den Gilden-meeſters ofte Hoeftmans, endedie Kerck-meeſters deeſer Stede, beroerende den incoemſte vande zelue Gildens, ende hoe langhe die den Kerck-meeſters volgen zullen, ende by den Hooftmans vuytgereyct ſoude worden, Soe is geſlooten ende geaccordeert by die ſelue myn Heeren dat die altſamen den Kerck-meeſters van beyden Kercken volgen ende vuytgereyct zullen worden, voor tleſte, van tgundt verſchenen ende geuallen is inde Gilden Kermiſſen leſt gepaſſeert, te weeten vanden Iaere xvc. zeuen ende veertich ende langer niet, Ende by geualle zy bevinden hem daer niet genoech mede behulpen te zyn, Soe wordt hem noch geconſenteert een Beede by den Huyſien doer die Stadt te moeghen doen. Beyde deſe Ordonnantien waren onderteeckent by den meer gemelte Secretaris Cornelis Artz (te weeten) vander Duſſen. * Tot dagelyckſche onderhoudeniſſe van de kercken / hebben ſy / behoudens hare ordinare in-komſten / tot allen tyden ook eenige verhalten / profyten en broor-rechten gehadt / ſoo ten aen-ſien van de Graven / het luyden over de af-ghe ſtorvenen / als anderſints. In een out Graf-boeck van Franſijn ofte Pergament / lees ick in't begin een Oude Ordonnantie / in-houdende de Boete hoe veel ende wat men de Parochy-kercke (daer onder ymand quame te overlyden) ſchuldigh was / in-ghevalle men het Lijck tot eenighe andere plaets ter Begravinghe wilde verhoeren / luydende ten principalen in deſer hoeghen ; dat ſoe wie binnen Delft wonende af-lijvigh werdt, ende ſyn Sepulture tot eenige andere Stede begeert dan in eenige van de twee Parochyen Kercken ofte in dat Gaſt-huys onſer Stede, dat ſyn Erfnamen dair over gelden, geven, ende betalen zullen den

dens beyde der Kerken.

* Te gelegen in lade C.
† Ibidem.
Belangende den ſtaet beyde der Kercken na den Brandt.
* Als pag 152. en 256.

* Pag 258.
Hoe lange de gildens van hare inkomſte ten behouve van de geruineerde Kercken belaſt wierden op te brengen.

* Siet p. 256.
Voor-deelen beyde der Kercken, boven haer Iaerlijckſch inne komen, tot dagelijcks onderhout.

Wat men de parochy Kerck, daer onder men

woonde, ſchuldigh werrde, in eas men ſyn Graf tot een ander plaets begeerde.

Gods-huys-meeſters tot der Kercken behoef in welcke Parochie hy afliviegh geworden is, een van de vier ſtal-Kaerſen die men over de Dooden barnen ſal, ende die ſal ten minſte vyf pont wegen, ende dair toe vier Gouden Engelſche Nobelen, of payement harer wairde, die de Gods-huys-meeſters van eenigen onſen Parochy Kercken, aldair dat in in geboeren ſal, wt des Dooden reetſten gueden in halen ende inpanden ſullen, oft wet ſchulde wair. **Ende dit was met Stadts Zegel bevestight** des Saterdaeghs na S. Pieters-dage ad vincula, int Iair ons Heeren 1422. **Doch deſe boete voor ſoo veel het geldt belanght werde noch gedurende de ſelfde Eeuwe wederom af-geſchaft als in den Jare 1490. wanneer niet goet gevonde wier de vier Nobelen na der Ordonnantie voorſz voortaen meer te eyſchen / doch alleenlijck de Stalkaerſen in der manieren voorſz. De Waſcht-licht maeckers die hare Leverantien hadden op de uyt-baerden / wierden by speciael ghebodt in den Jare 1552. verbonden voor 't pont van yder Stalkaerſe / voor ſoo veel de ſelve ſoude mogen wegen vyf ſtuyv. Noch verſcheyde andere Ordonnantien bintmen van 't gheene een ygelijck die Parochy Kercken binnen Delft ghehouden was te betalen van yder pont van het Waſch-licht op de Graven / daer inne gereeckent de Kaerſſen die de Kercken toe-quamen. Waer in een Oude Ordonnantie van de Graven gerenoveert ende vernieuwet in den Jare 1459. werdt ſelfs verboden (in-gevolge van de Pauſelijcke wetten) geen Graven om geldt meer te koopen ofte verkoopen / luydende als volght:**

Wat de Kercken van yder Pont Waſch-licht, op de uyt-vaerden toequam.

Verbodt, aehtervolgens de geeſtelijcke rechten, tegen 't kopen en verkopen der graven.

SCoudt Scepenen ende Rade der Steden van Delff, hebben by guetduncken vander Vruetſcap geordineert datmen geen Grauen binnen der Parochi Kercken, of opte Kerc-houen der ſelver Stede, copen noch vercopen en ſall, noch nyemant enygen eygendom an gonnen of conſenteren, alſoet openbairlic inden Geeſtelijcken Rechten verboden is, Mar dat die Kerc-meeſteren inder tijt weſende, ſonder enyge voirwairde of Comanſcap dair of te maken, den ghenen die ſy willen om Goodſwillen wel ſellen mogen gonnen die Bruycwair vanden Grauen, in al-ſulcke ſchijn ende manieren dat die gheen die die Bruycwair dair of gegont wort ende ſyn Erfnamen, ende nacomelingen dair in begrauen ſullen worden, ende nyemant anders, ten ſy by ſynen of ſynen Erfnamen ende nacomelingen willen, ofdat men die ſelue Grauen van node te doen heeft, ende wairt datmen die Grauen van node te doen hadde, dair ſoudtmen dan om kauelen van wat eynde datmen beginnen ſoude. Ende die gheen die die Bruycwair gegont wordt ſelmen teykenen in den Graef-boec ter plaetſen dair hi dat Graf begerende is, ende en quaem nyemant van ſynen Bleude ſo ſel dit Graf beſtoruen op ſijn Bruederen ende Zuſteren, of op tē geenen die van hairen Bleude gecomen ſijn na haire Doot na Scependoms Recht, Ende verſtorue yemant op wien enich Graf in den Graef-boec geteyckent

En op wat wyſe de ſelven aen een ygelijck moſten werden vergunt.

Hoe de Bruycwaer van dien onder de geſlagten op de naſaten ſuccedeerde ende verſtierf.

ſtaet,

ſtaet, alſo datmen nvet beproeuen en conde dat van hem yemant after gebleuen wair die die Bruicwair mochte beſitten na der formen voirſz. ſo ſoude dat Goodſ-huys dat Graf weder tot-eygen an vaen, ende ſijnen wille dair mede duen.

Echter dewijl de Kercken dagheliicks veel behoefden / tot haer Timmerage / ſelfs alleenlijck om in rake en in dake gehouden te werden / mitſgaders oock tot Waſch / ende Licht ende anderſints / ſoo wierdt wyders geordonneert ende geſeurt / dat een ygelijck die van de Kerck-meeſters in der maniere voorſz de Bruicwaer van een Graf werde gegondt / naer advenant de ghelegenthept van plaetſen de Kerck-hoven daer oock in begrepen zynde / eenighe Engelſche Nobelen 't ſy dan een / twee / drie ofte vier ſoude contribueren; daer-en-boven van het openen der Graven / werde telckens naer advenant de Jaren van de Dooden oock al veel gegeven; welck recht der Kercken omme de ſelſde te ſubleveren ende te bate te komen / in de verhallinghe van de exceſſive laſten ende on-koſten / dieſe moeten draghen tot de nodighe Wercken / reparatien / ende onderhoudt der ſelver Kercken / tot veele en verſcheyde malen na tijdts gelegenthepdt / ende het goedt-duncken ende wel-ghevallen van hare Achtbaerheden de Magiſtraet deſer Stadt / is verſwaerdt ende verlicht / blijckende by verſcheyde Ordonnantien daer van noch overigh zynde / waer by de Heeren van de Weth (in-gevolghe van hare Autoriteyt ende abſolute macht) het ſelve recht verhoocht zynde / alle ende een ygelijck van hare in-geſetenen laſtende / ende bevelende zyn / ſonder eenighe ſwarighepdt ofte tegen-ſeggen te betalen; 't welck oock van Ouder-herkomſt noch heden-daeghs continueert / ende ten proffijte der ſelver Kercken op-gheheven ende betaeldt werdt / gelijck als mede het recht van 't over-luyden der Dooden / in welcke ſolemnitept ende gewoonte ſedert voor-leden tijden verſcheyde veranderinghen zyn voor-gevallen want in plaetſe dat men nu / voor een ygelijck die maer over-luydt werdt / met alle de Klocken te ghelijck is luydende / ſoo was wel eer een ghewoonte ende ghebruyck dat men met eene Klock alleen maer luyde / ter ghroote naer advenant de Hoedanighepdt ofte qualitept van de Perſoon / de-welcke naer advenant de groote van de Klock gehouden was te betalen / gelijck wy dat (om verdere bewyſen voor by te gaen) in de Beſchrijvinghe van de Oude Kerck / daer wy van de Klock Hypolitus ghewach maecktten / * ten ghenoegen hebben kennen af-nemen / gelijck oock dat de Klocken in alle ſolemnitepten van het over-luyden / meerendeels met hare Namen wierden gediſtingueert ende onderſcheyden / is blyckende / uyt de Legate van een Devotieuſe Weduwe tot de Saturdaegſche Miſſe in de Nieuwe Kerck / * ende om te verhoeden de op-komende en ſoolanghs ſoo meer in-ſwang ghaende on-gere-

En wat men voor die Bruyckwaer naer advenant de ſituatie van het Graf, gehouden te geven.

Gelijck oock telckens voor het openen der Graven.

Nopende t' overluyden der af-geſtorvenen ende veranderinge daer in geſchiet.

* Siet hier voor p. 141.

* P. 248.

gelthept en in-diſeretie van't luyden met de ghroote Klocken/ ſoo over't houden der Feeſten van de Gildens/ als ſy hare Gildens aten/ (dat is apparentelyck als ſy Teerden ofte Hoofden/ ghelyck men elders ſpreecht) als over de Begraeffeniſſen der Dooden; 't welck alles komende te redunderen tot ghroote koſten ende laſten/ van de ghheele Gemeente als ook van de Kercken/ ghemerckt de Gildens hare knapen of knechts/ deden luyden ſonder proffyt aen de Kercken te geven/ alleenlijck toe-latinghe van Kerck-meeſteren * Pag. 247. verwoghen hebbende/ ghelyck voor-henen aen-getoghen is * ſoo wierdt ten verſoecken van Kerck-meeſteren beyde der Parochy Kerken een Ordre beraemt ende begrepen/ hoe ende over wien ende wat Perſoonen men van doen voortaen die groote klocken luyden ſoude/ mitſgaders wat die Gildens geven ſoude als ſy begeerde te luyden: ſulx onder anderen gereſolveert ende beſloten wierdt/ aenghaende 't luyden over de Dooden van der Gemeente/ als volght: Voirt ſoe en ſalmen die groote Clocke over niemandt luyden, dan over die gheen die in die veertigh ofte Vroetſcip ſyn, ende over hair Wiven ende Kinderen op dat het hem luyden belieft, ende ook over die Kerck-meeſters, ende voirt over alle Prieſters dair dat voir begeert wort, ende deſe Heeren waren alle gehouden aen haer Parochy Kerck yder ten minſten een pont groot by Teſtamente te beſprecken/ ende dair voir ſouden die Kercken doen luyden eerlijcken op haire koſt als dat behoert. &c. * Sulx deſe Ordre ſchijnt getendeert/ ende daer maer alleen op upt geſien te hebben tot onderſcheydt tuſſchen Gequalificeerde mitſgaders Patricij/en de Ordinaire Burgeren. Doch met de veranderinghen van de Religie is in alle deſe op-gemelte gebruycken mede al veel veranderinghe geſchiet/ en voor ſoo veel als 't point van 't overluyden der Dooden belanght (op een ander faſſoen ſonder voor-gaende limitatie ten proffijte van de Kercken al-t ans noch continuerende) en is ſedert de Reformatie (mijns weetens) onder de Eccleſiaſtijcken niet veel ſwarighepts (als zynde een in-differente ſaecke) gemoveert/ alleen is uyt kennelijck dat in de Synode gehouden al-hier te Delft/ in den Jare 1587. is ghereſolveert dat men ſoude aen houden ten eynde het luyden van de klocken/ over jonghe kinderen die geſtorven zyn/ ſoude op-houden en na-ghelaten werden. * Wyders is noch van Ouder tyden tot voor-kominghe van alle ſchaden die deſe Kercken/ van hare Schuldenaren ſoude moghen komen te lyden/ dit by-ſonder Voor-recht aen haer vergunt.

Over wien ende wat perſoonen alleen, met de groote Klocken van outs geluydt mocht werden.

* Legt in de lade B.

Verandering des aengaende ſedert de Reformatie geſchyet.

* Synod. Delft 1587. art. 41.

Speciael voor-recht beyde der Kercken, in't in vorderen van haer ge-

WY Burgemeeſteren Scepenen ende Raide der Stede van Delf, doen cond ende kennelijck allen luyden, ende Certificieren mit deſen onſen jegenwoirdyghen Brieue, hoe dat opten viertienſten Dach in Decembri inden Jare van zeuen ende tſeuentich ouerdragen gheſloten ende geconſenteert was byder Vroetſcip, dat alle ſculden diemen die Oude

Kerc-

Kercke ende nyeuwe Kercke ſculdich is, ende namaels ſculdich worden mach, die Kerck-meeſteren eerſt ten mynſten eens ſeyſchen ende manen ſullen den gheenen die ſe ſculdich zyn, ende iſt ſaecke dat die ſculdenaren alſdan nyet en betalen, zoe zullen die Kerck-meeſteren die ſculden mit der Stede Bode in moghen halen, gelijckerwijs ende in alre manyeren oft binnen achte daghen van gueder reeder Comanſchippe wair. In kenniſſe dat dit aldus ſgeſchiet ende wairachtich is, ſoe hebben wy Burgemeeſteren Scepenen ende Raide voirſchreue onſer Stede Zegel ten zaecken hier onder aen deſen Brief doen hangen. Gedaen int Iaer ons Heren duyſent vierhondert vier ende tachtich, opten xxixen. dach in Novembri. rechtigheden.

Was onderteyckent

I. Wtrecht.

Ende gelijck beyde deſe Parochy Kercken wel eer ydet hare dzie / en ſedert den Bzandt hier / byſondere Op-ſienders heeft gehadt / die gemeenlijck Godts-huys-meeſters ofte Kerck-meeſters ook wel Fabzijck-meeſters wierden genaemdt / ten regarde ſulcke upt-ſteeckende groote Gebouwen wel ghedurighe reparatien berepſchten / maer in-ſonderheyt dat ſy van Outs by na oneindelijck aen-gebout / vergroot ende verbeterdt wierden, (dies veel-tijdts Mannen hun de Architecture ofte Bouw-kunſt verſtaende daer toe wierden gecommitteert) ſoo zyn de ſelve al thans beyde in 't ghenerael / onder een beſtier en Regeringe te ſamen getrocken van ſes Regenten / dewelcke ozdinaris van de alder aenſienlijckſte Leden zyn upt de hooch Achtbare Regeringe deſer Stadt / ſegenwoozdigh in deſen loopende Jare 1667. deſe bedieninge waer-nemende / deſe na-beſchzeven Heeren: Mr. Everard van Lodenſteyn, Raedt ende out Burgemeeſter meer malē vermelt* Bruyn Jacobſz vander Duſſen, Raedt ende out Burgemeeſter mede meer-malē vermelt * Aelbrecht vander Graeff, Raedt en out Burgemeeſter; Dirck Bruynz. vander Duſſen, Raedt en out Burgemeeſter laeſt-mael State Generael / Ontfanger van de gemeene Lants-middelē ober Delft / en den Quartieren van dien / Mr. Andries vander Goes, Heer van Naters en Natendale / Raedt en out Burgemeeſter ſegenwoozdig Gecommitteerde Raedt van hare Ed. Gz. Mog. mede meer-malē vermelt * Johan van Bleiſwyck, Raedt ende ſegenwoozdig Pzeſiderende Burgemeeſter / Ontfanger generael vande Kerkelijke goederen van Hollandt. Aen welke ſes Heeren 't op-ſigt ober deſe twee ongemeene groote en Magnifijcke Gebouwen / ende alle den in-komen van dien / mitſgaders d'ozdze van Geſtoelten en Banncken in de ſelve / 't verkoopen van de Gzaven / en voozts al het Recht beyde deſer Kercken / ſoo van 't openen der Gzaven 't ober-Luyden der Dooden / als anderſints competerende / aen-bevolen is; werdende upt hare Ozdinaris in-komſten (beſtaende pzincipalijck upt

Hoe veel Kerck-meeſteren van Oudts, en hoe genaemt.

Wie jegenwoordigh Kerck-meeſteren zijn.

* *Boven p.* 100. 102. *en* 103.

* *Pag.* 93. *en* 99.

* *Pag.* 100.

Haer functie.

Haer ſeker ofte ordina-

Sis in-komen en laſten.

uyt een goede quantiteyt Obligatien en Loſ-renten / voorts eenige Landt-pachten en Huys-huyren &c.) aen de Bienaren des Goddelijcken Woordts / Sieken-beſoeckers / Organiſten / en Voor-Leſers ordinaris / het meerder-gedeelte van hare Jaerlijckſche Tractamenten byden Rent-meeſter betaelt op vier terminen.

Beſchrijvinge der andere Kercken en Cappellen

Benevens deſe voor-beſchreve Heerlijcke Parochy-Kercken deſer Stad / waren van Oudts daer en boven (behoudens de Clooſters-Cappellen / hier noch na te volgen) verſcheyde by-ſondere Kercken ofte Capellen in alle Quartieren van de Stadt: want de Oude Bel-benaren ten allen tijden (gelijck meer-malen is geannoteert) de Reputatie hebben gehadt / van ſonderlinghe devotieux en yverigh te te weeſen in 't voort ſetten van de Religie: derhalven dan de menigte ende getal der Burgheren / ende In gheſetenen hoe langhs hoe meer aen-waſſende / zyn de Kercken en Cappellen mede vermeerdert. Onder deſe ſoorte van Kercken (buyten en behalven de Parochy-Kercken) vertoont ſich eerſt DE OUDE GAST-HUYS KERCK

Capelle van 'r Oude Gaſt-huys.

ofte Capel / zynde een over Oudt en vermaerdt geſtichte / al lange voor de Nieuwe Parochy Kercke vermeldt / ende conſequentelijck voor een van de Oudtſte gebouwen deſer Stadt te achten; welcke Capel / nevens de Parochy-Kercken (gelijck geſien hebben* / mede tot de Begravinghe der Werelt-lijcke perſoonen was verordent; Haer beghin ende oorſprongh ſchijnt sy ghenomen te hebben in den Jare 1263. door toe-doen ende Voor-bede van ſeeckere eerlijcke Matrone Weduwe wijlen eenen Heer Ian van Avennis, ende Nichte van den Aerts Biſſchop van Utrecht Heer Henrick van Vyanden, dewelcke ſoo veel by hem te weghe bracht dat die van het Heyligen Geeſt Gaſt-huys, (ſoo als men 't doen noemde) geauthoriſeert wierden om haer eyghen Capel te hebben / en daer in ſelfs een Capellaen-Prieſter te ſtellen / mitſgaders Klock en Clepel te voeren / de ſaeck-weldighe ofte Orginele woorden van den Brief waren in Oudt Monnicke Latijn aldus in-geſtelt.

* *Pag.* 283.

Des ſelfs ouderdom ende oorſprongh.

Authoriſatie om eygen Capel en Capellaen mitſgaders Klocken gebruyck in't Gaſt-huys voorſz.

HENRICUS *Dei Gratia Trajectenſis Epiſcopus univerſis preſentes literas inſpecturis Salutem in Domino ſempiternam, Electorum in Chriſto fratrum Hoſpitalis ſancti ſpiritus in Delff in Hollandia Noſtræ dioceſis obtentu precaminum Illuſtris Dominæ et dilectæ noſtræ conſangineæ A. uxoris quondam Domini Johannis de Avennis devotis ſupplicationibus inclinati, eiſdem ut in Chriſto Hoſpitali in quo pauperes, ut intelleximus, et debiles Hoſpitantur, et benignitate Charitatis operibus pertractantur, Oratorium et Capellanum Preſbitrum, qui in eodem epis. Fratribus et ſororibus nec non pauperibus ac aliis diuina celebret, nec non nolam ad pulſationem divinorum habere valeant, abſque plebani Eccleſiæ de Delff, et Juris alieni prejudicio, auctoritate preſentium Indulgemus et licentiam concedimus poſtulatam. Datum apud Trajectum, Anno Dni. M. CC. LX. Tertio. feria ſexta Poſt Epiphaniæ Domini.*

Hier

't Oude GASTHUIS met des selfs KERCK.

Hier en boven heeft noch de selfde Bisschop / vijf Jaren naderhandt aen dese Cappelle van nieuws verghundt ende gheconsenteert / een eygen Kerck-hof ofte Begraef-plaets / daer beneven dat de Capellaen de Biechte vermocht te oeffenen / en aen een ygelijck naer advenant syne misdaden eenighe Penitentien op-leggen / mitsgaders alle andere Sacramenten van de Roomsche Kercke bedienen: voorts voecht hy daer by een vidimus ofte bevestinghe van ghesien te hebben seeckere Brieven / noch t'eenmael in haer gheheel en on-ghescheuden / tusschen die van de Parochy Kerck deser Stad ende die van het Heyligen Geest Gast-huys voorsz / in welck vidimus ende oock Accoord-Brief selfs / hy noemt twee Edele ende eerwaerdighe Mannen / den eenen Wilhelmus Persoon van de Parochy Kerck voorsz / den anderen Bartholomeus Patroon ende Fundateur van de selfde Kerck / (van wien in de on-seeckerheden en aen-beghinne van de Oude Parochy-Kercke voor-henen * twyfelachtigh gheschreven is) welckers beyder Zeghelen nevens die van de Kerck / als mede het Zeghel van de Stadt selfs / (volghens de ghetuygenisse des Bisschops) aen dit Accoord waren aen-ghehecht; zynde des selfs in-houdt een volkomen over-een-komynghe weghens eenighe geschillen tusschen de voor-noemde Godts-huysen ontstaen / ter saecke van dese twee milde Gunst-Brieven des Bisschops voorsz / welcke beyde Brieven die van de Parochy Kerck / voor tusschen spreecken van ghoede Mannen om onderlinghe Vrede en Vrientschap (en andere redenen breder in 't Contract vermeldt) ten behoorve ende nut van het H. Geest Gast-huys / advoyeren ende sich wel laten ghevallen / onder die limitatie nochtans / dat by soo verre de Parochy Kerck voorsz t'enigher tijdt in een specialen Ban wierdt geslaghen / dat als dan de Cappellaen van 't voorsz Gast-huys met de Kerck-dienslen / vijf-tien daghen langh naer gewoonte en ordinaris Coustumen / soude continueren; maer indien de meer ghenoemde Parochy Kerck langher onder den Ban werde ghehouden / dat als-dan de voorsz Capellaen buyten dien tydt gehouden soude zyn op sulcken uyr van den Dagh de Misse te celebreren / als Stadts Parochiaen hem soude appointeren / ende niet meer als tot eene Misse des daechs de Klock te luyden / al-waerdt dat meerder Missen voor de Geestelycke Broeders ofte Religieusen / (in 't Gast-huys woonende) wierden ghedaen: dat oock daer-enboven alle de Offranden die Jaerlijcx op den dach / en de gantsche Octaef van de in-wydinghe deser Capelle en Altaer / aen het Gast-huys wierden gegheven / met bewillinghe en goet-vinden van den Parochyaen / ten behoeve van den Armen soude werden geapplicceerdt ende aen-gheleydt &c. Den op ghemelden Brief van den Bisschop mitsgaders syn vidimus / en het gespecificeerde Contract / zyn alle achter een andere in deser voege Beschreven.

Verder begunstinge des Bisschops.

Getuygenisse aengaende seecker Accord tusschen de Parochy Kerck en het Gast-huys voorsz.

* *Boven p.* 132.

Inhout van dien.

Onder wat conditien veraccordeert.

Authoriſatie aen het Oude ofte H. Geeſt Gaſthuys, om een eygen Kerck-Hoffte hebben, mitſgaders dat den Prieſter-Cappellaen de Sacramenten mocht bedienen.

HEnricus Dei gratia Trajectenſis Epiſcopus, univerſis præſentes literas inſpecturis Salutem in Domino ſempiternam dilectorum in Chriſto fratrum Hoſpitalis Sancti ſpiritus in Delff in Hollandia noſtræ diœceſis obtentu precaminum Illuſtris Dominæ conſanguineæ noſtræ dilectæ Dominæ A. uxoris quondam Iohannis de Avennis, deuotis ſupplicationibus inclinati eiſdem Fratribus quibus in Chriſto Hoſpitali, in quo pauperes et debiles Hoſpitantur et Caritative tractantur habendi oratorium, et idoneum preſbiterum Capellanum, qui in eodem Fratribus et ſororibus divina celebret, Conceſſimus facultatem pro ut in literis noſtris ſuper hoc confectis, ſine juris alieni præjudicio continetur. De nouo in fauorem Religionis propter deum, præcipue cum favore quantum cum Deo poſſimus cupientes ipſis juxta eorundem creatorum hujuſmodi cœmeterium, in quo Fratres et ſorores ac pauperes ejuſdem Hoſpitalis, dum neceſſe fuerit tumulentur, nec non quod preſbiter Capellanus ipſorum confeſſiones eorum audire, et pro delictis eiſdem injungere prout ſecundum Deum viſum expedire videbitur Pœnitentiam ſalutare, et alia ipſis adminiſtrare valeat Eccleſiaſtica Sacramenta, Saluis plebani Eccleſiæ de Delff oblationibus et Iuribus in præmiſſis ſibi debitis et ſine cujuſlibet juris alieni præjudicio, autoritate præſentium indulgemus, Datum apud Amorſvord Anno Dni. M. CC. LXV. Sabbato proximo ante Simonis et Judæ.

Vidimus des Biſſchops nopende ſeeker Accord tuſſchen de Oude Parochy Kerck deſer Stadt, ende het Gaſthuys voorſz.

Præterea noueritis me literas confectas ſuper Concordia et conſenſu de præmiſſis, inter viros nobiles et honeſtos, videlicet, Wilhelmum perſonam Eccleſiæ Prochialis in Delff, et Bartholomeum Patronum et Fundatorem ejuſdem Eccleſiæ ex una parte, et Fratres et ſorores dicti Hoſpitalis Sancti ſpiritus in Delff, non cancellatas non abolitas nec in aliqua ſui parte vitiatas, Sigillis prædictorum ac plebani Prochialis Eccleſiæ de Delff, nec non ſigillo opidi de Delff ſigillatas, de verbo ad verbum vidiſſe et audiviſſe in hæc verba. Nos Wilhelmus perſona Eccleſiæ Prochialis in Delff, et Bartolomeus Patronus, et Fundator ejuſdem Eccleſiæ, notum facimus univerſis preſentia viſuris, quod cum quædam diſſentio inter nos ex una parte, et Fratres et Sorores Hoſpitalis Sancti ſpiritus in Delff ex altera, occaſione quarundam literarum a venerabili Domino Epiſcopi Trajectenſi ipſis conceſſarum fuiſſet ſuborta, nos omni inter nos remota diſſentionis et queſtionis materia, opus miſericordiæ circa dictum Hoſpitale prætendentes Dei intuitu ac reformandæ pacis et amicitiæ obtentu, nec non proborum virorum interventu precaminum ad dictorum Fratrum et Sororum deuotas ſuplicationes inclinati, ipſis in dicto Hoſpitali concedimus et volumus ex conſenſu noſtro pleniore, quod omni gratia a venerabili Domino Epiſcopo Trajectenſi, in ſubſidium et commodum dicti Hoſpitalis conceſſa, abſque obſtaculo et contradictione quilibet a nobis vel Fratribus noſtris vel noſtris coheredibus, ſucceſſoribus et amicis, ſeu Eccleſiæ de Delff plebano, quod abſit, faciendis perpetuo fruantur pacifice et quiete, ſicut in literis ſupradictæ gratiæ a præ nominato Domino Epiſcopo ipſis conceſſis plenius continetur, videlicet quod Fratres et Hoſpetale ſupradicti Cappellani, habeant cœmeterium, nolam ad pul-

Waer by alle de voorgenoemde begunſtingen des Biſſchops wegens de Parochy-Kerck oock ten volle werden be-

pulſationem divinorum, nec non Cappellanum ſibi congruum et Honeſtum pro libito voluntatis eorum aſſumant, qui eis et infirmis eorum ac aliis divinis intereſſe volentibus cum votis divina celebret, confeſſiones eorum audiat, Pœnitentiam injungat ſalutarem, et inungat mortuos dicti Hoſpitalis, in cœmeterio eorum ſepeliat, et cuncta eis adminiſtret Eccleſiaſtica Sacramenta. Hoc etiam adjecto, quod ſi dictam Prochialem Eccleſiam in Delff, contingat caſu fortuito poni ſub interdicto ſpeciali, Cappellanus dicti Hoſpitalis per quindenam ſecundum ſuam conſuetudinem divina celebrabit ſi autem dicta Eccleſia diutius ſub interdicto perſeveret, dictus Cappellanus ex tunc ea hora Dei quam Plebanus Prochialis ipſi aſſignaverit celebrabit, et ad unam tantum Miſſam in dicto Hoſpitali pulſabitur, licet plures Miſſas in die a Fratribus ſeu Religioſis a quibuſcumque dici contingat; in die vero et tota Octavo dedicationis Capellæ vel altaris Hoſpitalis ſæpe dicti, quolibet anno oblationes ad manus ejuſdem Cappellani venientes, in uſus Pauperum cum voluntate Prochialis Plebani plenarie committantur. Saluis oblationibus et jure matricis Eccleſiæ per omnia in præmiſſis. In hujus rei Teſtimonium et munimen Sigillis noſtris et Prochialis Plebani in Delff, nec non et ſigillo opidi de Delff præſentes literas fecimus communiri. Datum et actum apud Delff, Anno Domini M. CC. Lxviij. in die Andreæ Apoſtoli. In cujus rei Teſtimonium, ego Theodorus de Mada ſupradictus, ad preces Fratrum et Sororum Hoſpitalis ſæpe dicti, præſens tranſſcriptum ſigillo meo proprio ſigillaui. Datum ut ſupra.

willight, en de van waer de gehouden,

Doch eg ter onder ſeeckere ſti pulatien en voorwaerden by die van de Kerck, ſpecialijck beſproocken,

Deſe Kerck ofte Capel van het Oude ofte H. Geeſt Gaſt-huys / gelegen aen de over-ſide van de Koren-marct, bezyden ende beneevens aen het Hoſpitael ofte Gaſt-huys vaſt gehecht / komende ten Weſten aen de Straet met syn Gebel regulier ende gelyck met de Muyr en de dry Gebels van het Gaſt-huys voorſz / is voor-ſien met een cierlyck Spits ofte Toorn van Duyven-ſteen / het onderſte ghedeelte vierkant met Bommel-gaten ten behoeve van de daer binnen hangende Klocken / op welck vierkantigh werck komt een Trans ofte Omme-loop / duyten om vier daer op-ſtaende Uyt-Wyſers henen / de welcke elck verciert zyn met een Fronte-ſpice / en drie kleyne Pyramiden daer op / waer binnen te midden uyt-komt een ronde op-gaende Spits tot het Cruys toe van Duyve-ſteen / recht onder deſen Toorn is de voornaemſte in-ganck tot de Kerck / in de welcke hedendaeghs alle Sondaeghs vier Predicatien van de Gereformeerde Religie werden gedaen / te weeten twee in Nederduytſch des ochtens en na-middaghs vroeg / by den Predicant van het Gaſt-huys (de welcke des Winters noch een des Woonsdaechs Avonts voort) en twee in de Engelſche Tale / een des ochtens te neghen / en een na-middaeghs te drie uyren / voor den Leeraer der Engelſche Gemeente. Van binnen is de Kerck voor deſen geweeſt alleenlyck een recht voor-gaende Kleyn / nochtans al

Situatie en gedaente van de Gaſt-huys Kerck.

Den Toorn

Ingangen van de Kerck en hoe dickwils daer in gepredickt werdt.

vry groot na ſyn tijt; het Chooꝛ een wegnig ſmaelder en met een trede op te gaen / is in den uyterſten hoeck op een kelder verhevē noch met vier a vijf Trappen op te gaen / on-ſeecker of ſulx van Oudts en in vooꝛ gaende Eeuwen dus danigh is geſtelt geweeſt ofte niet: plegende even-wel over eenighe Jaren noch met een hoogh Out heck af-geſondert te zyn / 't welck nu naermaels in een Houten Baluiſter is verandert en vooꝛts dit verheven gheſepareerde ghedeelte des Chooꝛs met Bancken vooꝛ de toe-nemende Gemeente verbuit; echter de Kerck vooꝛ den grooten toe-loop te kleyn vallende / is aen de Zuyt-zyde noch een ſtuck aen-ghemaeckt omtrent half ſoo groot als de Kerck (wel verſtaende uyt-geſondert het Chooꝛ) welcke aen-ghemaeckte verghꝛootinge vooꝛ-maels de Siecke Kamer der Vꝛouwen is geweeſt / zynde mede vol Mans Bancken geſchikt / de-welcke tot accommodatie en gemack van de toe-hooꝛderen wat verheven en achter den anderen op-ryſende zyn / ten eynde ſy niet alleen over mālkanders Hooſden / maer oock over de Sit-plaets vooꝛ de Magiſtraet en Regenten des Godts-huys mitſgaders verſcheyde anderen af-geſchooten Bancken / by particulieren in-gehuyꝛt (vooꝛ en langhs heen de Pylaren van de vooꝛſz uyt-ſettinghe geſtelt zynde) een ruymer en lichtigher toeſicht mochten hebben na den Pꝛedickſtoel / de-welcke plegende vooꝛ-deſe aen de Zuyt-zyde te ſtaen / doch met de vergrootinghe mede verplaeſt) hier recht-tegen over aen de Nooꝛder Muyꝛ is gebecht / van onderen met een Hooy-hecke omheynt ende bepaelt zynde; aen deſe ſelfde Muyꝛ ten weder-ſyde de Pꝛedickſtael ſiet-men een Harde-ſteene Eeur-coſyn ofte Pooꝛt / haer Lyſt-werck boven verciert met de Wapenen der Regenten van den Jare 1649. wanneer deſe Pooꝛten gemaeckt wierden / zynde de Weſt-telyckſte een in-ganck tot de Siecken Mans-kamer / de Ooſtelyckſte (pleghende eerſt teghen over den andere in de Zuyt-muyꝛ te ſtaen / en een in-ganck tot de Vꝛouwen Kamer te weſen) dient tot een uyt-ganck over de Plaets van het Gaſt-huys naer achteren / vooꝛ de luyden die aen de ander zyde woonen / gelyck oock noch een kleynder Eeure in het Chooꝛ; vooꝛts is deſe Kerck met Kopere Raers-Cooꝛonen en Blaſers maer ſonderlingh ſedert den Jare 1657. met een uyt-muntend Oꝛgel-werck vooꝛ-ſien / ſtaende teghen aen den Tooꝛn en verſtreckende van ondere te ſamen met de Muyꝛen van den Tooꝛn een ſeer bequaem Pooꝛtael aen de Kerck / onder een vierkant verdeck (zynde het Coraēl van het Oꝛgel) gedꝛagen vooꝛ twee heele en twee halve ronde Colomnen na de Dooꝛiſche oꝛdre / dit verdeck is beſlooten met een Booꝛſt-weringhe boven aen met Traly-werck / en van buyten met konſtigh uyt-geſneden Beeldt-werck in Feſtons van allerley Muſicale Inſtrumenten / mitſgaders de Wapenen van de Regenten / onder wiens Regeringhe dit werck is op-gerecht / alles ſeer cierlyck vergult en de Wapen-ſchilden met ha-

Vergroninge en verbeteringe van de Kerck.

Het Orgel.

re

re behoorlijcke differente Coleuren geſtoffeert; onder aen de Letteren daer dit Torael ofte berderck op ruſt deſe Verſen met Gulde Letteren te leſen ſtaende

Dits ſelfde op-ſchrijft.

Ter Eeren Van Godts Soon,
Ten Dienste Van Godts Kerck,
Tot Hulp Van Sangers Toon,
Staet Hier Dit Orgel-Werck.

Recht voor midden op de voorſz Borſt-weringhe van het Torael ſtaet het Orgel / onderſteunt van drie naeckte ſittende kinderen / welckers middelſte Stadts Wapen in ſyn ſchoot is houdende / de ander twee op de hoecken in de eene handt met een Baſuyne voorſienzynde / d' ander tot haer op-geleyde en aen-bevolen werck ghebruyckende. De Deuren van het Orgel konſtigh beſchildert door Willem Verſchoor, vertoonende den Koninckliycke Prophete David ſittende op een Troon en ſpeiende op den Harp; de verdere ledige plaetſen met allerley Snaren-ſpel / Muſijck boecken / en eenige naeckte kinderen aen-gebult / op de zyden van het Orgel zyn uyt-gebeeldt de Hoop en 't Geloof / ten weder-zyden boven op de hoecken van dit Orgel / ſtaet een uyt-gheſneden Swaen / een gevoghelte 't welck uyt diepe en vreemde ſpeculatien veel-tijdts by de Muſijck wert uyt-gebeelt / wat hooger te middelwaerts ſietmen aen de regter zyde een Horologie ofte Uyr-wyſer met Scherminckels en een Beckeneel daer op / aen de ſlincker zyde een Uyr-glas met een Sonne-wyſer daer boven / waer tuſſchen beyde op het middel-punt ſtaet een kindt met een Baſuyne (daer hy op blaeſt) in d' eene / en een Lampje ('t welck ſchijndt te branden) in de ander handt / leerende te ſamen alles de ydelheyt en verganckelyckheyt onderworpen te zyn. Dicht aen de Bogen van 't houte Welfſel / boven 't Orgel komt een Uyr-wyſer uyt den Toorn binnen de Kerck de uyren van den tijdt vertoonen. Den Predicanten / in dienſt van deſe Kerck haer tyt des Levens eyndigende / hebben de Heeren een bequame Graf-plaets verſocht / gelegen recht voor den Predick-ſtoel / al-waer men de Oogen wederom omlaegh ter aerden wendende op een dubbelde Sarck dit op-ſchrift leeſt:

En Schilderyen.

Uyr-wyſer binnen de Kerck, en Graf der Predicanten.

Hier leyt Begraven Do. Petrus Mathon, die deſe Kerck als Bedienaer des Goddelijcken Woordts acht laren en vier Maenden getrouwelijck heeft bedient, ſterf den 1. April 1661.

Voorts geen anderen hedensdaeghs in deſe Kerck begraven werdende dan eenighe Domeſtycken van dit Godts-huys / het Kerckhof daer in de voorgaende bemachtingh-Brief van geſpooken wert / is gheleegen achter het Choor van de voor-beſchrve Kerck / mede binnen het diſtrict van het Hoſpitael ofte Gaſt-huys / zynde een weynig

Geleghentheyt van het Kerck-hof hier vooren vermelt.

boven de gemeene grondt verheven / ende met een houten Hecke op een ſteene hoet van de Plaets af-geſchoten / nu geen ander gebruyck ghevende als een Bleeck-velt: wyders wat de Sieck-kameren / Huysinghe / gantſche ghelegentheyt en gebaert van het Gaſt-huys betreft / ſal daer na (als van de Huyſen tot onderhoudinge der Armen en gebrechelijcken Menſchen ſullen ſpreecken) bequamelycker gheſeyt werden / als zynde ons voornemen eerſt van de Kercken en Capellen behalven de Clooſter-Capellen / en dan van de Clooſters met hare Capellen / en daer na van de Huyſen uyt mededogenthey tot hulp en ſoulagement van ongevallighe Menſchen om Godts-wille geſticht / te handelen. Diergelycke Kerck ofte Capel is van Outs

Beſchrijvinge van S. Ioris Capel.

geweeſt / de Capelle Van S. Joris. ghelegen in het Noordteynde, aen het S. Joris Gaſt-huys / wel eer geweeſt (alſoo my onderrecht is) een Beyaert daer alle Vreemdelinghen voor een korten tyt in mochten komen Herberghen en ſlapen / naderhandt verandert in een Vol ofte kranck-ſinnig-huys: deſe Capelle S. Joris toe-gewyt (waer van de Buyrt daer omtrent de benaminge van S. Joris buyrt ontfanghen heeft) ſoude misſchien mogen ſchynen gelyck als of het Gilden of de Schutters van S. Ioris deſe Capelle mochten hebben gedoteert ende groteliycks begiftight en verbolghens eenigh ſeggen daer over gehadt hebben / maer daer is een Brief van Hertogh Willem van Beyeren, de ſesde van dien Name Graef van Hollandt / dewelcke aen de Stadt / uyt particuliere gunſt / en gelyck als in vergheldinghe van ghetrouwe dienſten / Octroyeert dat ſy eeuwigh en on-eyndelyck Gifterſſe ſoude weſen van de Capelle in S. Joris Gaſt-huys (dat is dat ſy daer in een Capellaen ſoude ſtellen naer haer bryve believen en wel-behaghen ofte over deſe Kerckelycke in-komſten ſoude hebben te diſponeren tot de ſomme van thien pont in dien tydt / 't welck als-dan noch al een conſiderabile ſomme moet zyn geweeſt / aengeſien de Graef ſelfs by ſpeciale Handt-veſte met ſulcke honorabile Termen en dus Reputatieus voor de Stadt / ſulx heeft gelieven te accordeeren:

Patronaet-ſchap van dien.

Gunſt-brief raecken de de gifte van Capelrye in S. Ioris Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op den Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryeſlant, doen kondt allen luyden, dat wy om ſonderlinge gunſt, die wy draegen, tot onſer getrouwer Stede van Delff, ende om menigen gueden dienſt wille dye zy ons gedaen hebben, ende oft Godt wil noch doen ſullen, der ſelver onſer Stede van Delff, gegeven ende geconſenteert hebben, geven ende conſenteren mitſdeſen Bryeff, dat zy tot euwigen daigen Ghiffters weſen ſullen, van eenre Capelryen ſtaende in Sinte Joris Gaſt-huys, int Noort-eynde binnen onſer Steede voornoemt, tot x. l. ſiaers toe. ende want wy datt onſer gueder Steede voorſz, vaſt, ende geſtade gehouden willen hebben, voor ons, ende

onſe

onſe Nakomelingen, ſoe hebben wy des in getuygeneſſe onſe Zegele an deſen Bryeff gehangen. Gegeven op onſen Huyſe tot Gorichum op Sinte Michyels dach int Jaer ons Heeren M. C. C. C. C. ende vij.

Van Oudts is deſe Capel mede al tamelijck groot geweeſt / doch nu ſedert den Jare 1647. het Chooꝛ met een Muyꝛ ten behoeve van het Out-huys daer af geſondert zynde / werdt de kerck gebruyckt booꝛ een Stadts Artillery-huys om Geſchut en anders in te ſetten; booꝛ aen Straet boven den in-gangh pleegh eenen S. Joris te Paerdt in witten Oꝛduyn uyt-gehouden te ſtaen / doch booꝛ Beeldſtoꝛminghe en den tijdt ſeer gedeſoꝛmeert en geſchonden zynde / hebben de Heeren Burgemeeſteren hem af-doen hacken / en 's Stadts Wapen in plaets geheurt; boven aen het eerſte Bint in het Chooꝛ / is wel eer een Latijnſche inſcriptie met heel groote ſwarte en Oude Characters weder-ſijdts en van onderen aen geſchildert geweeſt / 't geen booꝛ het op-trecken van de booꝛſz Muyꝛ en 't ſepareren van de kerck / maer aen eene zyde (boven op de derde ofte hoochſte Solderinghe in het booꝛſz Chooꝛ gemaeckt) leesbaer is gebleven / ſchynende wel een ſtuck van een Pauſelyck Gebedt te weeſen met deſe booꝛden; *qui paſſus es pro nobis, miſerere noſtri. Mater glorioſa, Mater adoranda*, dat is / Die geleden hebt voor ons, erbermt u onſer, O Hooch-loffelijcke Moeder, O aen-biddelijcke Moeder: alder-bovenſt ſtaet aen de Weſt-zyde op de Gevel een cierlycken Toꝛn / zynde (gelyck de Gevel) van gebacken Steen en de hoecken en Bommel-gaten van Oꝛduyn / verſien met vier Uyꝛwyſers en ſlocken-geſlagh / waer na de Schippers op de Veer-Schupten na 's Gꝛavenhage / haer alle half-uyꝛen moeten reguleren; boven de Uyꝛ-wyſers volght een hooge ſchoone Naelde ofte houten Spits met Schalien bekleedt. Uyt een Oude geſchilderde Caert van de Stadt in den Jare 1536. ſchynt of benoꝛden deſen Toꝛn op den hoeck van de Kulck noch een Spits ofte kleyn Toꝛntge pleegh te ſtaen / het ſy dan dat dit ſtuck (even hoogh van Gevel zynde) aen S. Joris Capel is annex geweeſt / of dat het een ander kierckelijcke geſtichte is geweeſt / zynde hedendaeghs in woon-huyſen verandert / en als noch een Hard-ſteenen Cruys op den Mock van de Gevel behoudende. Een ander Capelle ghenaemt de H. GEEST CAPEL, pleegh te ſtaen heel aen 't ander eynde van de Stadt omtrent de Zuyt-poort, anderſints Schiedamſche ofte Ketel-poort, ende aldaer op het Pleyn booꝛ de Huyſinge ofte oude Bꝛouwerye van de Papegaey / in het hangen van de Bꝛugge daer van de naem boerende Capels Brugh, ende niet de Hoge Bꝛugh gelyck die booꝛ de wandelingh aldus verkeerdelyck werdt genaemt / zynde eygentlyck de naeſt daer aen ofte gebuyꝛ-Bꝛugh over de Gꝛacht van het Achterom ſtreckende / dien den naem Hoge-brugh van Oudts is toe-gevoeght / deſe Capel was gelegen langhs de Waterkant

Nader beſchrijvinge van deſe Capel.

Nieuwe Toorn.

Aengaende noch een onſeecker gebouw daer beneven.

H. Geeſt Capel, en waer geſtaen heeft.

kant aen de West-vleugel van de voorſz Bzugh en strechte op-waerts met het Choor tot aen het welfsel van de Bzugh / sulx sy gelyck als rysende teghen eenigh gheberchte was aen-gelegt / hebbende gehadt een Toorn geensints van de minste in hoochte / zynde naer het schynt ses of acht-kantigh van gedaente altemael Metselwerck tot boven aen den Top / de welcke voor den Bzandt schuyns toe-lopende / dzoegh een groote ronde Appel / waer boven quam noch een spits ofte Pyramide / maer in 't begin van den Oorlog tegen Hispangie / voerde sy in den Top een Kantaerens-gewys en Boozluchtigh spits met een groote langhwerpighe rondighheyt ofte Appel / voor een uyterste Top-puyt daer op ; de Capelle selfs / sedert den Bzandt / merckelyck verghroot / en met een considerabel stuck aen de Zuyt-zyde aen-gebouwt zynde ; ten ware dit een by-sondere en nieuwe Capelle nevens den andere is geweest ; alles naer uyt-wysen der scheyder oude Caerten van de Stadt / mitsgaders een by-sondere Teyckeninghe van den Jare 1573. daer van onder my hebbende : hier pleghen de Misdadighen ter Doodt gedoemt / die men buyten plach te rechten / haer laetste Biecht en Mis te hooren / in presentie van den Schout en de Heeren Schepenen / dewelcke al-daer in langhe Tabbaerts / bekleet met Stadts Baem in gesmeden Silvere Letteren / in ordre quamen sitten ; geen verder beschrijvinge aengaende dese Capelle is my / veel min haeren Ouderdom / voorgekomen ; gelyck oock / behalven S. Annen Clooster met haer particuliere Capel / noch een S. Annen Capel, apart vermeldt vinde / welckers Outheyt niet alleen / moet bekennen niet te weten / maer oock selfs de plaetse niet waer gestaen heeft. In de Voor-stadt aen de Buyten-Watersloot of de Gaech, omtrent daer de tweede Bzugh legt aen de Zuyt-zyde pleegh een Capel te staen S. Cornelis toe-geheylicht / die de Stadt op haere eygen grondt ende Erve heeft doen Funderen ende op-bouwen / mitsgaders met eenighe Capelrye ofte prebende begiftigt / ten dienste van de daer omtrent gelegen Huysen en het naburige gehuchte den Hoorn ;* in wat tyt sulx is geschiet wyst ons ten naesten by aen / het vyfde artyckel der oude Beschrijvinge van S. Ursels ofte Nieuwe kerck * namentlyck omtrent den Jare 1390. en eenighe Jaren daer na verkreegh de Stadt Octroy van altyds Gister te sullen weesen van de Capelrye daer in gedoteert:

En verder beschrijvinge van dien, als Toorn en anders.

S. Annen Capel.

S. Cornelis Capel aen de Gaech.

* *Siet hoven p.* 11. Haer ouderdom.

* *Pag.* 198.

Octroy van gifte der Capelrye in S. Cornelis Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op ten Rijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryeslant, doen kondt allen Luyden, dat wy voor ons, ende voor onse Nacomelingen, geoorloft, ende geconsenteert hebben, oirloven, ende consenteeren mitsdesen onsen openen Bryeve, onsen getrouwer Stede van Delff, van hoyren eygen Erve ende guede te Funderen, te erigeren, ende te doteren, binnen onse voorsz Steede opten Wa-

Waterſloot een eeuwige Capelrye, in die eere Goeds ſynre gebenedyter Moeder Marie, ende des Heyligen Martelaers Sinte Cornelis, welcke Capelrye voorſchreven onſe getrouwe Stede voonoemt, tot eeuwigen dagen geven ſall, na ſulken manyeren ende Ordonnantie, als die Fundacie, ende Bryeve, dye onſe getrouwe Steede voorſz, daer of gemaeckt heeft off maecken ſall, inhouden, ende begrypen, ſonder ons, off onſe Nacomelingen hem des in eeniger wijs te bewinden, In oirconde deſen Bryeve Beſegelt mitt onſen Zegele. Gegeven inden Haege opten xx. dach in Auguſto, int Iaer ons Heeren duyſent vyer hondert ende ſeſtyen.

Haer ondergang, * *Pag.* 152.

Welcke Capelle dooz den grooten Bzandt 1536. (als booz deſen is berhaelt) * nevens beele andere in de Stadt mede bernieldt zynde / ſchynt niet weder op-gebouwt te zyn / doch het Erf &c. ten pzoffyte van de Oude Kerck berleent / 't welck gedurende de Spaenſche Cronbelen eenighe Jaren in on-gebzuyck en ſonder Huyz leggende / by berloop en veranderinghe des tydts ſoo is berduyſtert / en miſſchien oock ſoo langs ſoo meer van alle kanten betimmerdt / dat men in menichte van Jaren niet en heeft gheweten waer deſe booꝛſz Capel van Oudts geſtaen heeft / en ooch deſweghen ſedert den Jare 1580. by de Oude Parochy-Kerck geen Huyr ontfangen is; doch upt de booꝛnoemde Caert weynigh dagen na den Bzandt heel naukeurigh gemaeckt / is beſcheydelyck af te nemen dat het op de gedeſigneerde en bedupde plaetze is geweeſt; oock een bequaem Toozntge gehadt hebbende met een Pacide ofte Spits / geyck S. Jozis Capel met Leyen bekleedt / en noch een ander vierkant Gebouw met een groot binnen Pleyn Cloosters-ghewys daer aen geleghen zynde; ende tot meerder bebeſtinghe vinde ick noch / onder de Oude verſuſte en geexpireerde Papieren / een Huer-cedulle des Jaers 1569. van die Cool-tuyn van S. Cornelis Capelle buyten die Waterſlootſche Poort aen die Zuyt-ſijde, de welcke de Kerck-meeſteren van de Oude Kerck verhuyzden met twee Huysbens daer op-ſtaende / booꝛ de ſomme van vijf ponden grooten Vlaemſch; 't welck te ſamen conſoꝛmerende de ſaecke ontwijfelbaer en onwederſpzeeckelyck maeckt. Volght nu S. ANTHONIS CAPEL, aen de Haven (mede een gedeelte van de Stadt) gelegen / zynde een Out houtvalligh gebouw / redelyck groot ende ruym / wel eer op-ghemetſelt (alſoo my aen-gedient is) met de Steenen der Kerck van Schoonderloo 't ſpnen tyde / ooch dat de Klock van Schoonderloo herwaerts ſoude getranſpoꝛteert zyn / alles tot koſte van de Stadt / die over-ſulx van den beginne af aen al-tydt het recht hebben ghehadt ende ghebzuyckt / van de bedieninghe des Godts-dienſt aldaer te geven en te gunnen aen den genen / die hen daer toe alder betameliyckſt ſoude duncken te weeſen / alleenlyck de beveſtinghe ofte confirmatie van

Haer onder-ganck, * *Pag.* 152.

Vreemde verduyſteringh van haer gronde ofte erf.

En hoe weder om ontdeckt.

Beſchrijvinge van S. Anthonis Capel aen Stadts Haven.

den Heer Biſſchop van Utrecht daer toe van nooden hebbende / en hier van zyn deſe Brieven

Octroy van Capelrye in S. Anthonis Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op den Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryeſlant, doen kondt allen luyden, dat wy voor ons, ende voor onſen Nacomelingen gheoorloift, ende geconſenteert hebben, oirlouen ende conſenteren mittdeſen onſen open Bryeve, onſer getrouwer Stede van Delff, van hoiren eygenen Erve ende gueden te Funderen, te erigeren, ende te doteren, op ten Nieuwe Have binnen der ſelver onſer getrouwer Steede voorſz vryheden, een eeuwige Capelrye, in die eere Goids, zynre gebenedyder Moeder Marie, ende des Heyligen Confeſſoirs Sinthe Anthonis, welcke Capelrye voorſchreve onſe getrouwe Steede voornoemt, tot eeuwigen dagen geven ſel, nae ſulcke manyeren ende Ordonnantien, als die Fondatie ende Bryeve, dye onſe getrouwe Steede voorſchreven daer off gemaeckt heeft off maicken ſell, inhouden ende begrypen, ſonder ons, off onſe Nacomelingen hem des in eeniger wijs te onderwinden. In oirconde deſen Bryeve beſegelt mitt onſen Zegele. Gegeven inden Haege opten xxviij. dach in Auguſto, int Jaer ons Heeren M.C C.C.C. XVJ.

En waer in die beſtont.

De Fundatie ofte donatie van de Capelrye dat is prebende ofte Herck-loon / beſtondt meerendeels in Huys-renten / Op-ſtallen en Contributien / die de Regeerders deſer Stede gegeven ende toegeſtaen hadden tot een Capelrye inde Nieuwe Capelle / voorende ten behoeve van den Capellaen-Prieſter / den Brief daer van luyde als volght:

Fundatie-Brief van Capelrie voorſz.

WY Burgemeeſteren, Scepenen, ende Raide der Steede van Delff, oirconden dat wy by conſent onſer ghemeenre Vroetſcip, ende om oedmoedich vervolchts der gemeenre gebueren, onſe Onderſaten optie Nieuwe Haven, inder eeren Goids, ſynre lyeve Moeder Maryen, ende des Heyligen Confeſſoris Sinte Anthonis geſticht, ende gemaeckt hebben een Capelrye, op onſe Nyeuwe Haven aldaer inder Cappellen, ende daer toe gegeven ſulcke gueden, als hyer nae geſchreuen ſtaen. **Hier na volgde een langhe Regiſter van de voorſz Renten / en daer na dit beſlupt /** In te nemen alle die voorſz Renten alle Jaers tot Meye, ende deſe Capelrye zal men altijt bedienen met drye Miſſen ter Weecken, ten wair off hem mit minre dyenſte daer off wilde laten ghenoegen, welcke Capelrye wy gegeuen hebben, ende geuen Heeren Phillips Jan Willems Zoen, puyerlijck ende ſimpelijck om goede, preſenterende Heeren Phillips voorſz, onſen lyeuen eerſamigen Heer Vader in Gode Heeren Frederick van Blanckenen, Biſſchop Tuytrecht ofte ſynen Vicario ſyne ſtede bewarende, biddende den ſeluen onſe lieven Heere ende Vader voorgenoempt off ſynen Vicario voorſz, dat hy alle

Hoe veel Miſſen ter weeck daer voor te doen.

En door wien alder-eerſt

T' STADT-HUYS op Delfts Haven. Mitsgaders
de KERCK Aldaer, van outs Genaemt
S.t ANTHONIS CAPEL.

ſeluegoeden hyer in geſchreuen mit ſynen Letteren wil veſtigen, ende den ſeluen Heere Phillips, inde voorſz Capelrye inſtitueren nae Rechte ende gewoente der Heyliger Kercke, ende mit ſynre machten alle ſtucken in deſer Fondacien begrepen, wil confirmeren, Behoudelijck dat die Burgemeeſters, Schepenen, ende Raide onſer voorſz Stede, Gifters zullen weſen tot eeuwigen dage, vander Capelrye voornoemt, In kenniſſe der waerheyt hebben wy deſen Bryeff wthangende beſegelt, mit onſer Stede Zegele ten ſaicken, opten dach in April int Iaer ons Heeren M. cccc. ende xvij.

Mitſgaders verſoeck tot beveſtng van den Biſſchop.

Onder aen annex het eynde deſes Briefs ſtondt geſchreven

Item deur deſen bryeff is een confirmatie brieff deur ſteken.

Hedendaechs zyn op de Haven twee Predicanten / dewelcke op behoorlijcke en geſette tyden in deſe Capelle / de Gereformeerde Godsdienſt leeren. In den beginne van de Reformatie deſe plaets in de Kerckelijcke repartitie onder 't Claſſis van Schielandt verdeelt zynde / is over eenighe Jaren / om beter ordre / onder 't Claſſis van Delft-landt gereſorteert / waer over in 't ſtuck van verkieſinghe der Predicanten door partialiteyt en bieſigheyt van eenighe Leden deſer Kercke / al-ſulcke hardneckige en heylooſe Diſputen zyn ontſtaen / die voor 't gemeene beſt van Delft droevigh zyn om aen te gedencken; doch geconſidereert my des ten volle niet genoech onderrecht en bynde / ſal maer alleen hier op gaen ſtellen eenighe Extracten van 't gunt in de reſpective Synoden / dies aen-gaende van Jaer tot Jaer / ſucceſſivelijck is aen-gebracht ende gereſolveert. In de Synodale vergaderinghe gehouden tot Woerden anno 1635. wiert geproponeert dat de Separatie van Delfts-haven van 't Claſſis van Schielandt / alleen door Politycque macht tegen danck van de Kercke / tegen de verdeelinghe der Claſſen / en langdurighe poſſeſſie van over de 60. jaren was geſchiet / 't geen geventileert zynde / is gereſolveert dat ſulx aen hare Ed. Gz. Mog. eerbiedelijck ſoude vertoont werden; * onder en tuſſchen veele en menighuldige onruſten ter ſaecke van deſe Separatie op-gereſen zynde / werdt in Synodo Leerdam 1636. de Claſſis van Schielandt wegens de hoochgemelte Heeren Staten van Hollandt ende Weſt-Vrieſlandt belaſt op ſware penen / dat ſy haer den Kercken-dienſt van Delfts-haven niet langher ſouden onderwinden / 't welck niet gheſchiedende / ſyner noch grooter ſwarigheden op-gebolght: * des Jaers daer aen tot Vordrecht nam de Synodus de Separatie aen / en trachte den onruſt te ſtillen: * wyders in 't Jaer 1638. de Synodus alhier te Delft zynde / verkreghen Deputati / dat drie uyt-geſeyde Burgeren van Delfts-haven wierden gereſtitueert / en dat 'er nu goede hope was van Vrede / echter de reſtitutie van den vierde noch blyvende open ſtaen: * des

Hoe veel Predikanten jeg enwoordigh aen de Haven.

Kerckelijcke twiſtredenen en geſchillen, over 't verkieſen van een Predicant aldaer voorgevallen.

* Synodus Woerden 1635. Art. 44.

* Syn. Leerd. 1636 Art. 39.

+ Dord. 1637. art. 31.

* Delft 1638. art. 29.

Jaers aen-volgende de Synodus tot Leyden / Ordonneerde dat alle Predicanten in 't Classis van Schielandt mosten verklaren / dat sy den aen-genomen Predicant en Kercken-raedt van Delfts-haven voor wettelijck houden: * daer na ter Goude in den Jare 1640. werdt de versoeninghe binnen Delfts-haven van de Synodus ghetenteert / mitsgaders een Acte van versoeninghe geprojecteert / doch kost noch niet ten gewenschten eynde gebracht werden: * in 't volgende Jaer de Synodus tot Rotterdam vergadert zynde / wierden de gemiscontenteerde Ledematen van Delfts-haven in loco versoent door Gedeputeerden / mits de Acte van reconciliatie in Synodo geconcipieert / op den Predick stoel niet af-gelesen nochte in Synodo te Boeck gestelt soude werden; middelerwyl werdt by de Magistraet van Delft weder ghetenteert de accomodatie met seker particulier Burger in de Synodale Acte genomineert / doch heeft niet willen vallen: * tot Gorichum 1642. wier te kennen ghegheven dat den Kercken-raedt van Rotterdam in weerwil van de Predicanten / de gemiscontenteerde Lidtmaten van Delfts-haven ten Avontmael liet komen tot Rotterdam / weshalven de Synodus Ordonneerde dat sy daer over souden gecensureert werden: * sulx by de Classis van Schielandt wel af-geslaghen werde de Lidtmaten van Delfts-Haven ten Nachtmael te laten gaen tot Rotterdam / maer wilden echter noch niet gaen in haer eyghen Kerck. * Dus droevighe en noch schadelycker vruchten voor de Stadt / brachten voort dese Kerckelycke gheschillen / dewelcke (gheslyft en aen-ghehist door al-sulcke Menschen dien het alderminst betaemde) wy hier niet verder sullen op-halen / maer veel liever met den Steen der vergetenheyt bedecken / en in stillighevt laten berusten. De Kercken en Capellen dan naer ons vermoghen / ghevisiteert / en gelyck als een schaduwe van hare Outheydt en voorleden Eeuwen beschiedenis hebbende / beghinnen wy te naderen tot de Cloosteren / Conventen / en Monnick-huysen / mitsgaders verdere Kerckelycken gestiften (met haere bysondere en eyghen Capellen) die om de goede gelegenthevt / soete Lucht / en schoone Landts-douwen / wel eer soo binnen als dicht aen de Muyren deser Stadt / soo overvloedich zyn geweest / en ten tyden van onse Voor-Ouderen soo een groote Bende / van geordende Personen van alderhande slach hebben uyt-gelevert: welckers verscheyde nu al langhe verdestrueert en door de al-vernielende Oorlaghen / mitsgaders andere ongheballen te gronde gevorpen / en de verdere overgeblevenen / tot andere en betere gebruycken verandert zyn: doch al-voorens met onse gedachten derwaerts in-treden / en gelyck als haere Oude en voorgaende inwoonderen noch gaen besoecken / sal het niet sonder reden noch buyten ordre zyn / de eerste oorsprunck / op-komst / en voortgangh der Monekeryen en Cloosterlevens een weynigh te examineeren en na te speuren / ten eynde wy

* Leyde 1639. art. 45.

* Goude 1640. art. 37.

* Rotterd. 1641. art. 34.

Gorcum 1642. art. 40.

* Briel 1643. art. 41.

Voorreden en dienstige voorbereydinge tot de Cloosteren.

wy de groote veranderinge en onderscheyt tusse hare eerste instellinge en naevolginge van de laetste eeuwen/dies te bequamer mogen bemerken; De naeukeurigste en netste Schryvers voornemens zynde eenige saken perfectelyck en na den eisch te verhandelen/plegen gemeynlyck haren aenvanck te maecken met de Etymologia ofte omsprockelyckheyt en uytlegginge der woorden/op dat den Leser de saecke/dewelcke verhandelt soude werden/ dies te beschеydelycker en grondiger mochte apprehenderen en aennemen/welke loffelycke gebruycke in dese myne gheringe dienst/trachtende te imiteren/ook niet heel ondienstig hebbe gheacht de oorspronckelycke beduydselen der woorden / Clooster ende Monnicke verklaren. Het woort Clooster is gedirivеert van het Latynse woort *Clauſtrum* 'twelck een besloote plaets ofte een opsluytinge beteeckent/dier oorsaecke dat de Monnicken en de Nonnen binnen het district van haer ghebouw behoorden geslooten te blyven / op dat sy aldaer geretireert en afgesondert van de werelt / in stille eenigheyt gerustelyck lebende onbekommert van alle wereltse saecken/alleenlyck haren Godts-dienst souden waernemen / ende haer selven in geestelycke meditatien en vierige gebeden / al-ende geheel tot Godt overgeven : uyt die insichte hebben de Ouden dese plaetsen in het Latyn uyt het Grieck ook *Monaſteria* genaemt van der eensaemheyt/vermits de menschen in de selven willende woonen/ gehouden waren eensaem te leven / ofte ook andersints *Cænobia*, om dat dese binnen de muyr een geslotene personen / vreedsamigh en eendrachtelyck onder ecne professie een stil en godsaligh leven souden leyden. De ingesetenen van dese opgeslotenen plaetsen / heeft men de benaminge van Monicken gegeven / ontlenende het selvige van het Grieksche woort / *Monachos*, een eensaem mensche beduydende / dewelcke een maniere van een solitair ofte eensaem leven verkoren heeft / ende sich van allen wereltschen handel onthout &c. verscheyde verdere uytleggingen en beduydingen van dese woorden (die wy kortsheyts halve hier sullen naerlaten) zyn noch van verscheyde personen uytgegeven / doch geen van allen applicabel op de Clooster-luyden deser Eeuwen / ghelyck ons aenwyst Do. Melchior van Hambach dewelcke het Clooster-leven verlaten hebbende / naermaels noch Bedienaer der Gereformeerde Kercke tot Schermbeeck is gewordeu / schryvende in seecker Tractaetje des ongeregelde ende onvernuftige Clooster-levens, aengaende dit slach van Menschen: sy en mogen in generley maniere Monnicken genoemt werden, hare woningen en konnen den name van een Clooster met recht niet besitten, want sy en woonen niet nae de ware en natuyrlijcke beduydinge deses naems in eensamen plaetsen, buyten het gesel schap der menschen, maer midden in de steden, op die marckten, op de straten, in de wegen, in de heyr-legers, ende in de slagh-orden der gewapenden swerven sy om ; sy verkeren in hoven der Princen ende in Raedts-huysen der Raedts-heeren, ten laesten sy door cruypen tot in der

Derivatie ofte afspruytingh van 't woordt Clooster.

Item van 't woordt Monick.

Hoe weynigh dese namen met de daden onter eeuwen over een komen.

vrouwen-huyſen, ende tot in de binnenſte kamer der vrouwen ſelve. Alſoo dat hare Cloosteren gene *Clauſtra* ofte geſlootene plaetſen, maer veel meer huyſen ſonder tucht en eerbaerheydt, huyſen der verdorvener ende ſchadelijcker vryheyt (in welcken de inwoonders gelijck onghetemde Paerden ſonder toom en redelijck verſtant nae harer begeerten loopen) mogen ghenoemt werden. Hier over klaeght den *H. Hieronimus* tot *Paulinum* ſchrijvende: dat een Monick die inde ſteden woont, ende onder den menſchen leeft, geenſints met ſynen naeme over een en komt, daerom ſeydt hy: iſt dat ghy het gene begeert te zijn, dat ghy ghenoemt werdt, dat is: een Monick; 'twelck beduyt eenſaem, wat doet ghy in de Steden? d'welcke voorwaer geen wooningen der eenſamen en zijn, maer der velen. Ende tot *Ruſticum* ſchrijft hy: waerom verlangen wy nae de volck-rijcke Steden, daer wy geacht werden alleen te zijn? Antonius den Eremijt, ſeydt oock in deſen ſin: dat gelijck het den viſſchen doodelijck is buyten het water te zijn, dat oock een Monick in geen minder perijckel en komt van het Hemelſche leven, ende de H. belydeniſſe te verlieſen, als hy in de ſteden vertoeft. Daerom hebben in't beginne ſoo wel de Clooſterluyden als de Eremiten, niet in de Steden, maer in de woeſtijnen, ende eenſame plaetſen gewoont, ende waren verre afgeſcheyden van den anderen menſchen, die deſe hare maniere van leven niet naen volghden, daerom haer den name van *Monachos* ofte Monick ghegeven is. Maer door lanckheyt van tijden, als hare godſaligheyt verſlaude, ende den oude yver af nam, zijn ſy tegens de belijdeniſſe hares naems in de Steden verhuyſt, gelijck *Ambroſius* getuyght in den 82. brief tot de Kercke van *Vercelle*: dat *Euſebius* de Biſſchop dier plaetſen (d' welcke ontrent den Jare Chriſti 360. vermaert was) aldareerſt in het Weſten de Clooſteren in de Steden gebracht heeft. **Ten anderen getuyght hy oock door eygen onderbindinge / dat hun deſen name niet toe en komt nae de uytleggynghe des H. Auguſtini / van dat de ſelve is beduydende een Menſch die in eenigheydt ofte eendrachtigheydt met anderen leeft;** Want (ſeydt hy) tweedrachtigheyt, ghekijf en vyantſchap meeſterlijck in hare Conventen ofte Clooſteren regneren &c. **Ten derden bewijſt hy dat ſy die deelbare dingen / als gelt en goet / hooghedt / rijckdom / ja de Werelt ſelven niet verlaten (gelijck den Autheur der Hierarchie, ofte der H. regeringe ſuſtineren wil / dat de Clooſterlieden daerom** Monachi **ofte Monicken genaemt werden / om dat ſy de deelbare dingen verlatende / der eenigheyt / dat is der Godtheyt alleene begeren te behagen**) maer (**ſeydt hy en niet ſonder reden**) nae deſen (**te weten de deelbare**) dingen verlangen en gapen ſy, gelijck als grijpende Ravens; want ſy loopen de geheele werelt door, en verſamelen al wat ſy konnen, van krancken en geſonden ſonder onderſcheyt: ſy nemen den tienden ende inkomſten der Parochien wegh, ſy verkoopen alle Godsdienſten &c. **noch verſchepde andere ſuffiſante en voldoende redenen (hier te lang om te verhalen) brengt hy voort tot overvloedige**

Klachte des Out-Vaders Hieronimi en andere over deſe wanſchickelijckheyt.

Waer ter plaetſe de Clooſterlingen in't eerſte ſich plegen te onhouden en hoe ſy in de Steden zijn geintroduceert.

* *'t Ongeregelde Cloſterleven pag. 7. & ſeq.*

Wederlegginge tegen de getuygeniſſe Auguſtini en andere over de beteeckeninge en oorſpronck deſer namen.

ghertuyginge / dat den naem van Monick met de hedendaeghsche Clooster-luyden geensints compatibel is. Ende Erasmus aenteyckenende op de voorgeallegeerde passagie van Hieronimus tot Rusticum, segt dese naem daer uyt ontstaen ende herkomstich te wesen / dat voortyts eenige Godtsalige menschen / eensdeels de Godslasteringen der Heydenen tegen Christum niet mogende gedulden / ander deels van de vyanden des Christelijcken geloofs benaut ofte vervolght werdende / ergens in woeste eensame plaetsen verliepen / ende aldaer leefden ; eenige met hoopen vergadert zynde / die sy Clooster-lieden en Monicken noemden ; de sommige van andere afgescheyden en in eenige uytterste plaetsen van den Lande alleen ghetrocken zynde / dewelcke Eremiten ofte Cluysenaers genaemt wierden. * Wyders hoe seer de Monickerije deses tyds / van die der oude ende eerste eeuwen gedegenereert en t'eenemael van ghedaente en hoedanigheydt verandert is / sal lichteliick bebatten die maer eens den Brief Hieronymi (ontrent den Jare vierhondert en tnegentich meest florerende) aen den meergemelten Monick Rusticum geschreven / gelieft voor te loopen / welckers inhout is een volkomene Instructie ofte onderwysinge eenes Monicks / waer in men in geenen dele ontmoeten nochte eenichsints vernemen sal / soo veel Pausselijcke superstitien / op nieuws geinventeerde en so lang soo meer bygevoegde Ceremonien / die van de hedendaeghsche Monicken / sedert eenige hondert Jaren gherequireert en gheliick als Heylige pointen van schuldige Godtsdienst / onderhouden zyn gheweest. Ende dit voor soo veel de uytleggínge der namen van Clooster en Monick belanght / mitsgaders hoeneer / door wat voorvallende gelegenthey t / ende hoedanig dese maniere van Clooster-leven aldereerst onder de Christenen aenvanck genomen heeft / gesamentlijck met een bewys hoe weynigh gelijck ofte ghemeenschap de Closter-lieden en Monicken onser tyden / met die van de eerste en aloude eeuwen zyn hebbende. Laet ons nu by dese occasie tot dese materie ingelaten ende gheoorloft zynde / onse speculatien en gedachten noch wat verder laten gaen / en een weynigh sien hare voornaemste en generaelste Maxime / het point van beloften des ongehouden levens / ende het selvige oock wat hooger van de beginselen af erbatten / en ondersoecken wat de gheleerden des aengaende weten te getuygen. De Hooghgeleerde Rodolphus Hospinianus eertyts Dienaer der gemeynte Jesu Christi binnen Zurich (die dese materie alder naerstigst en grondigst heeft ondertast) kan het selfde / in zijn boeck van den oorspronck ende voortganck der Monickerie den weetgierigen Leser dupdelijck aenwijsen ; ick sal hier ten deele zyn eygen woorden / de saecken principale raeckende / ghebruycken / doch om kortheyts wille niet vervolgens ; voor eerst approberende dat in de primitive en eerste Kercke Maechden zyn geweest die reynicheyt beloofden / segt: Daer en kan niet ontkent werden, datter ter-

Getuygenisse Erasmi desen aengaende.

Onderscheyt tusschen de eerste aloude en hedendaeghsche Monicken.

Nopende de beloften der onthoudinge des Huwelijcks Staets.

Dat'er in de

stont

eerſte en ware Kercke Maechden zijn geweeſt die reyuigheyt beloofden.

ſtont nae de tijden der Apoſtelen oock in de ware eerſte Kercke vrouwen en Maechden geweeſt zijn, die eeuwige onthoudinge en reynigheyt beloofde: want *Tertullianus* geeft in den Boeck tot zijnen Huyſvrouwe klaerlijck te kennen, datter onder den Chriſtenen waren die eeuwige onthoudinge onderhielden. Ende *Cyprianus* * geeft te kennen datter te zijner tijde onder den Chriſtenen Gode geheylighde Jonckvrouwen waren, die onthoudinge bewijſen wilden en nochtans alle niet en konden: ſy hebben oock mentie gemaeckt van de Hiſtorie der Jonckvrouwen Cecilia, Agniet en anderen, &c. * Voorts bewijſt onſen Auteur dat te Rome een ſeer Edele weduwe Marcella eerſt onder alle vrouwen de maniere des levens eener Monickinne heeft doen belyden / alhoewel die name den Roomſchen oren ſeer hatelijck was / apparentelijck ten aenſien de ſelfde (gelijck wy gehoort hebben) de verjaeghde Chriſtenen was toegeeygent; maer deſe Vrouwe hadde deſen yver van Athanaſio en andere Egyptiſche Prieſteren ontfangen / dewelcke doenmaels de verfolginge der Arriaenſche Secte ontwijckende / te Romen gekomen waren / ende uyt deſer hare vertellinge hadde ſy het leven Antonii (wiens naems vermaerthey t / die doen noch leefde / wonderlijck was) ende der Monicken die in *Thebaide* verkeerden / oock de maniere des levens der Jonckvrouwen ende Weduwen geleert; ſulcx deſe Marcella vele ſoo vrouwen als Maechden / tot naevolginge hares voornemens heeft aengelockt / ende inſonderheyt *Sophæoniam*, *Principiam*, *Paulam*, ende *Euſtochium*, ende in corten tydt iſſer ſulcken grooten ghetal der vrouwen / die de verſmadeniſſe des Werelts beleden / aengewaſſen / dat het gene dat eerſt om des nieuwicheyts wille ſchandelijck / veracht / en gehatet ſcheen te weſen / daer nae eerlijck begonde te zijn: als Eraſmus ſeyt in het leven Hieronymi * echter en verbonden haer deſe menſchen in die eerſte tijden der Apoſtelen door geenige beloften: ja Paulus ſtrijdet krachtig tegen de beloften des Maechdoms ende des ongehouden leven / ſeggende: om der hoereryen wille ſal een yegelijck Man ſyn eygen wijf hebben, ende een yegelijck wijf ſal haren eygen Man hebben. * Indien ſy haer niet en konnen onthouden, datſe trouwen: want het is beter te trouwen dan te branden. * Indien een Maecht trouwt, ſy en ſondigt niet * ende diergelijcke / ende als de Weduwen / die ſy Diaconiſſen ofte Dienareſſen noemden / ten tijden Pauli met die overeenkominghe ofte dat accoort den dienſt der Kercke toegelaten wierden / dat ſy ongetrouwt ende kuyſch ſouden leven / ende als de Apoſtel daeromme oock wilde dat ſy niet minder dan 'tſeſtich Jaren oudt en ſouden zijn * ſoo en heeft hy om deſer eeniger oorſaecken wille niet gewilt dat de jonge weduwen tot deſe conditien aengenoort ſouden werden / om dat ſy miſſchien om der wanckelbarer Jeuchten wille niet in het oordeel of in de verdoemeniſſe der Menſchen en ſouden vallen (dat is in de verſmadeniſſe en verſpinge over hare daden) om dat ſy weldig zijnde / ende hoererende de te voren gedane beloften

Hoſpinianus. Tomi in textu citati lib. 3. cap. 10. paragr. 2.

Eerſte Monickinne te Rome.

Idem ibidem.

In den beginne en wierden ſy tot de Maegdom door beloften niet verbouden.

* *1 Cor. 7: v. 2.*
* *Ibid v. 9.*
* *Ibid v. 28.*

* *1. Timoth. 5, 9.*

brahen. Upt welcke redenen alleen seer klaerlijck verstaen wert / dat de Apostel de beloften der onthoudinge des Huwelijcken Staets / om der groote periculen des hals ende der ergenisse wille gheimproobeert ende verworpen heeft / ende dat hy niet ghewilt en heeft dat alsulcke beloften in de ghemeynte souden gheschieden / die den Menschen de periculen van hoererye en onkuysheydt onderworpen maecken. * Ende voorwaer (seyt onsen Autheur) het was in den beginne niet alleenlijck nae de aengenomene, maer oock nae die alsoo beloofde Maegdom voor de gemeynte geoorloft te trouwen. Oock en was (verbolcht hy wat lager) die saecke metten eersten niemant seer periculeus : ende de straffe die haer aengedaen worden en was anders niet, dan een berispinge die met woorden geschieden en de schande van onstantasticheyt. Dat is seker van de Weduwen die ten tyden der Apostelen onder een seecker verdrag ofte verbondt van ongetrout te leven tot de kerckelijcke diensten gekooren worden. Alwaer niemandt en meyne, datter een ander, ende oock een verscheyden oordeel van de Nonnen ofte Bagijnen zy, dan van de Weduwen, van welcke Paulus seyt, indien sy jonck syn, dattet dickwils geschiet, dat sy tegen Christum beginnen dertel te syn : dat sy willende trouwen de verdoemenisse hebben, om dat sy het eerste gheloove verworpen ofte te niet gemaeckt hebben. * Alwaer de Apostel, gelijck Augustinus op die plaetse aen-geteyckent heeft, de Verdoemenisse niet en verstaet van het volgende Houwelijck, maer van de voorgaende onstantastigheyt. Daeromme is haer Houwelijck by sich selven niet verdoemelijck gheweest : oock en is het van den waren Christenen noyt in eenich Mensch verdoemt geweest : maer sy-lieden hadden de verdoemenisse, om dat sy de eerst ghedane belofte ghebroocken ende het verbondt geschendet hadden : daer mede sy belooft hadden in den dienst kuysch te sullen leven, ende sulcx en hadden sy niet volbracht in dertelheydt ende Hoererye vervallen zijnde. Ende door het woordt *Krima*, 'twelcke de oversetter verdoemenisse ofte verwijsinge overgeset heeft, en verstaet hy de doodt ende den onder-ganck ofte de verderffenisse der ziele niet, maer alleenlijck een berispinge ende vlecke ofte lasteringe van oneerlijckheydt, dewelcke wy eene scheldinge, ofte na-rede, ofte eene quetsinge noemen. Soo is dan den sin der woorden Pauli, dat de Weduwen haer selven een Eeuwige schande aen doen, om dat sy haer bevoorwaarde belofte somwylen breecken. Daeromme wil hy, dat de Ionge Weduwen, die haar niet en konnen onthouden, haar eerder tot het Houwelijck sullen voegen, * dan tot die maniere des levens, welcke sy naderhant door nootsaeckelijckheyt niet sonder berispinge der Menschen ghedwongen werden te verlaten. Ende Erasmus heeft dese plaetse oock also verstaan, die selve also in syne *Paraphrasi*, ofte breeder uytlegginge verklarende. Hierentusschen (seyt hy) verkryghen sy dese schandt-vlecken, dat sy het gheloove 'twelcke sy Christo schijnen belooft te hebben, te niete gedaan hebben, in twee manieren straf baer synde, eensdeels om dat sy onbedocht de belofte der

Verwerpinge der beloften des ongetrouden levens.

* *Hospinian lib 3. cap 11. sect. 3.*

Het trouwen was nae de beloofde Maeghdom vry.

* *Siet 1. Timoth. 5. v. 11. en 12. en de Annotatie aldaer van de Nieuwe Oversettinge*

* *Ibid v. 14* Verklaringe Erasmi daer over,

kuyſcheyt aengenomen hebben, hare krachten niet genoeghſaam onderſocht hebbende, eenſdeels om dat ſy de aangenomene verlaten hebben. Wyders gaet den Autheur het Grieckſche woort verdoemen ofte oordelen naeder uytleggende verklaren/ verſeheyde paſſagies uyt de H. Schrift bybrengende hoe en in wat ſin het ſelve te recht moet werden verſtaen/ 'twelck den begeerigen Leſer ten allen tyden aldaer kan naeſien. * De beloften dan deſer maniere van lebens namen ſy van ſelfs en vrywillich aen / van niemant bevel hebbende ofgedwongen zynde / de eene met uyt eenige ſuperſtitie ofte ſotte ende ydele meyninge van eenige verdienſten / maer door een brandende geeſtelijcke liefde / ja ock door een Godtſaligen yver : de andere uyt een quade na-volginge/ uyt gevleyntheydt/ uyt ſuperſtitie / ende uyt een ydele meyninge van verdienſte de Maeghdom belooft te hebben : want de dwalinge meer en meer in de Kercke beginnende in te kruypen/ meynden vele dat dit een ſeer aengenamen dienſt Godes was / houdende ſeer ryeke beloſteniſſe Godes inſonderheyt van dat eeuwige leven 'twelck tockomende is : ende dat ſy daer en tegen in den echtenſtaet zynde niet ſaligh en konden werden / van welcke dwalinge den Ketter Euſtachius, omtrent den Jare 330. wert geſeyt Autheur geweeſt te zyn. Naderhant is het trouwen doorgaens by de meeſte inſtelders der Orden met beveſtingen der Pauſen en Decreten der Concilien een ygelyck Orde naer advenant wel ſtrengelyck verboden/ ſy ſuſtineerdē dat ymant in byſonder by haer ſelven en niet openlijck in de gemeynte beloften gedaen hebbende vermocht te trouwen : maer dat het verre weg eene andere gelegenthey is met de gene die openlijck ende feeſtelijck beloften doen / welck onderſcheyt der belofte in de H. Schrift niet en wert bevonden / en ſo veel de verbindinge aengaet / is in ſich ſelven eben veel of ghy openlijck of in't byſonder belofte doet. Want (ſegt Hoſpianus) indien de belofte des eeuwigen ongetrouwden levens ſoo vaſtelijck ſonder eenige matinge uyt Gods ghebodt verbindet, ſoo is het voorwaer Godtloos in een enckele belofte tegen het ghebodt Godts vry te geven en te ontſlaen, ofte, als men placht te ſeggen te diſpenſeren, maer in eene feeſtelijcke belofte alleenlijck om eenige uyterlijcke Ceremonien, uyt inſichten van de Menſchen verciert ende daer by gedaen ſynde, niet te willen diſpenſeren ; want alſoo ſouden de menſchelijcke Ceremonien vele meerder dan het woort Godes gheachtet werden : ſulex ſy met dit onderſcheyt moeten bekennen dat de belofte des ongetrouwden lebens niet ſo vaſtelijck om Godes gebodts wille en verbindet (want ſy laten toe dat het trouwen nae eene ſlechte belofte niet verdoemelijck en ſy) maer om der Menſcheliycker inſtellinge der Ceremonien wille. Daerom is eenen ſeeckeren Jeſuijt te pryſen/ Jacobus Payva Andradius genaemt / dewelcke alleen ongeheyn s delijck en ſonder bedrogh bekent dat Cyprianus * in zijn brieven te kennen geeft/ dat het billijck ſy / dat de Jonck-vrouwen nae de beloſte ſonder op-

ſpraeck

Hoſpinian. l. 3, cap. 11. Inſgelijcks de beloſte ſelve, en uyt wat inſichten die geſchiedden,

Hoeneer het trouwen aen de Ordens verboden, mitſgaders vreemde drijvinge en voorgevinge des Pauſdoms omtrent de daer in gerequireerde belofte, en voorts korte wederlegginge daer en tegen.

Goede belydeniſſe eenes Jeſuyt.

* *Cyprian, lib. 1. Epiſt.* 11.

ſpraeck in dien ſtaet niet kennende volherden / vryheydt ende macht gegeven werde door authoriteyt des Biſſchops te trouwen / 'twelck haer niet geoorloft en was nae haer eygen goerduncken te doen: Ende hy ſeyt daer by: het behoorde Cyprïano als eenen opperſten Biſſchop toe / de beloften die Gode gedaen waren / als het de gelegenthey t der gerechtigheyt ende der billickheyt eyſchte / te niete te doen en te diſpenſeren. * Onſe Saligmaecker Chriſtus ſeyde tot den Diſcipulen / doen daer een redene van niet te Huwelycken gevallen was / alle Menſchen en vatten dit woordt niet: die dit vatten kan vatte het. * Paulus heeft oock deſe leeringe des Soons Godts getrouwelyck geleert: aengaende de Maechden (ſegt hy) en hebbe ick geen bevel des Heeren: van gelycke Dit ſegge ick tot uw eygē voordeel: niet op dat ick eenen ſtrick over u ſoude werpen; * met welcke woorden hy buyten alle twyffel te kennen geeft; dat de Maeghdom vry by hoort gehouden te zyn / ende dat niemant daer toe behoort ghedwongen te werden meer dan hy vermach. In welcke ſin de H. Cyprianus in de Predicatie over de geboorte Chriſti oock duydelyck ſeyt: dat noch de noodſaeckelyckheydt / noch eenigh gheboot tot de onthoudinge ofte Maeghdom dwinght. Ende Baſilius die welcke / overmits de achtinge der Leeringe ende der geleerthey t / de groote genoemt is geweeſt / ſeyt: de Heere en heeft nergens de Maechdom geboden. Ende als daer ſommige voor Cyprianum doen alrede ten tijde Tertulliani van etlicken tot den Maechdom gedwongen worden / ſoo ſtraft de H. Man ſulex / ende klaegt ſwaerlijck / dat overmits de onderhoudinge dies ongehouden levens veele kinder-moorden bedreven wierden. * Dusdanige extremiteyten boven oneyndelijck vele ſchandelijcke ſtucken bedrijft de ghedwongen ende onwillige Maechdom. Eenige doch ſeer weynige Orden is het trouwen noch ghepermitteert. Maer tot noch toe / niet dan in't generael van het eerſte en oude Monick-leven geſproocken hebbende / ſullen wy verbolgens in 't particulier onſe Delftſche Cloosteren van de laeſt voorgaende Eeuwen gaen verhandelen / niet alleen de ſelve met haare onderſcheydene namen diſtinctelick noemende / en de plaetſen aenwijſende waer geſtaen ende gelegen hebben / maer oock wat Orden in elck in't byſonder gewoont / mitsgaders wat reguien en manieren van leven ſy onderhouden hebben / het ſelve uyt haere eerſte oorſprooncken en fundamentele inſtellinge ontdeckende / en verder vereyſchte omſtandigheden (ſo veel ons tijt ſal toelaten) naukeurigljck verklaerende. Onder deſe ſchijnt wel van de eerſte rangh des ouderdoms te weſen het Oude ofte Falie-Begynhof, onder den gemene Man altemets Vale-Vaginhof genaemt werdende) ghelegen aen de zuyt zijde van de gracht van outs ghenaemt het Riet-velt, zijnde nu niet meer dan een Slop ofte Inham rondtsom met woon-huysgens beſet / hebbende een oude verballen put in't midde; een plaetſe voormaels meer dan tegenwoordig vermaert / ende hoewel in deſe onſe dagen (wegens

* *Hoſpin. ibid. l. 3. c. 11 fect. 7.* Grontregelen concernerende de onthoudinge.

* *Sict Mat. 19. v. 11 en 12. en de aenteeckeninge aldaer.*

* *1. Corinth. 7. v. 25 en 35*

Swarigheden door gedwonge Maegdom te ontſtaen,

* *Hoſpi. ibid l. 3. c. 11. fect. 2.*

Overgangh tot de particuliere Clooſteren deſer Stadt, en hoe wy die beſchrijven ſulleu.

Het oude Begynhof of te Convent der gefalyde Begynen van outs ſeer vermaert.

de geeſtelijcheerde Religie) ſeer ſlecht / weynigh gheacht en ten naeſten by onbekent is / nochtans in voortijden ſeer beroemt ende ruchtbaer was ; middelerwijl in deſe verballe en vernederde Staet by lichtgeloovige Papiſten als noch ſtil-zwijgens niet alleen venerabel en ongemeene eere waerdigh / maer in ſich ſelve Heyligh ; over-ſuler oock in de oude Chronijcken hoogh vermaert ende bekent / ende dat wegens een wonderbaerlijck mirakel 't welck in de perſoon genaemt zal: Geertruyt van Ooſten Begijn alhier voorgeballen ſoude zijn / namentlijck dat deſe Heyligh genaemde Suſter in haer Heylige contemplatien de vijf wonden Chriſti in haer leden ſoude ontfangen hebben / welck mirakel dusdaniger nature / behoudens deſe Geertruyt alleenlijck aen S. Franciſco toegeſchreven werdt ; 't Verhael van deſe Hiſtorien is niet alleen ongeloofelijck maer oock beſpottelijck / echter om te betoonen wy de ſchadelijke en gemeene faut van vooroordeel / ſelfs oock hier geen plaets in ons en willen verleenen / en ten eerſte niet en ſoude laten ydtſchen te gelooven / dat ſo groot een getal van Menſchen / die gheſept werden ſo wel uyt verre als alle na by gelegene plaetſen herwaerts aen quamen bloepen / om deſe wonderheden te aenſchouwen / alle te gelijck met blintheyt geſlagen zijn geweeſt / ſo laet ons liever de ſaeck ten principalen hooren uytſpreken / dan ſulke heylig-geachte dinge ongehoort te verwijſen ; ondertuſſchen indien eenig Leſer ofte toehoorder van een dies gehoorde deſe vertellinge ſoude moge verdelen / en nochtans miſſchien noch nopt gehoort en heeft / dat men ſulcke wonderheden van ſyne Vaderlijſche Stadt van outs noch wiſt voor den dach te brengen / die mach met zijn eygen ſinnelijckheyt onverhindert voortvaren / en deſe bladren ongemoeyt laten paſſeren / het ſtaet'er evenwel uyt de oude Chronijck van Hollandt &c. m'tſgaders andere Hiſtori-ſchrijvers klaer en duydelijck ter memorie uytgetrocken ende gedeſcribeert.

Overmits het Mirakel van S. Geertruyt van Ooſten,

Van dat leuen Suſter Gheertruyt van Oeſten tot Delft.

Vaderlandt ofte geboorts plaets van S. Geertruydt.

HEt is geweeſt int jaer ons Heren m. iij^c. xl. een jonghe maecht geheten Gheertruyt van Oeſten, geboren van Voerburch, ende woende toe Delft, op dat oude Begijnhof. Deſe maecht heeft haer alſo vuerichlic gheoeffent in die Paſſie ende liden ons Heren dat dye litteken der vijf Wonden ſienliken zijn geopenbaert in haer handen ende voeten ende in haer ſide, vanden welken veele Kerſten menſchen hen verwonderden ende God van Hemelrijck daer in glorficeerde loefden ende dancten. Als deſe Maecht gecomen was tot hier jaren, heeft ſi om die liefte Goods deſe tijtlike dingen ende alle eijerheydt des Werelts verſmaet, ende heeft haer begeuen op dat Begijnhof om Godt daer ſtadeliken ende trouwelicte dienen. Si was ſeer oetmoedich in woorden in werken ende in habiten, lijdſamich ende verduldich in allen tegenſpoeden. Ende int beginſel haere bekeringe ſo en hilt ſi niet op xiiij. dagen ende nachten lang van ſcreyen ende ſuchten, binnen dye welken tijt ſi quijt-

Sy wert Begynken,

Haer bekeringe, uyterlijck beſchouwt,

quijtſceldinge vercreech van alle haer ſonden, als haer God namaels openbaerde ende te kennen ghaf. Ende in deſe tijt ſo waren haer tranen haer Broot nacht ende dach, ende als ſi enige lichamelike ſpijſe at dwelc ſeer luttel ende weinich was, die at ſi met groote ſuchten ende wenen. Seuen Iaer lang was ſi in grote penitencien ende ſtrengicheit van leuen dat ſi niet of weinich ſliep, inden welken tijt ſi vele temptacien ende becoringen vanden Duuel leet, haer treckende ende ſcuddende biden armen of hi haer roc ende pels vanden liue getogen ſouden hebben. Ende als ſi aldus vanden Duuel worde gequelt ſo noemde ſi hem dicwils hem verwitende ſinen val ende nederlage, ſeggende gaet wech ghi boſe Duvel. Ende als die Duuel dyt hoerde ſoe voerde hi haer dicwils van deen plaetſe op dander, ende bi wilen in die lucht, mer hi en mocht haer niet miſdoen, want God de Here die en wouts niet verhenghen ende beſcermdeſe. Sy oeffende haer daghelix in dat leuen ende liden ons Heren, ende na den loep des tijts van hare oeffeninge, ſo maecte ſi haer gebeden ende oeffeninge gelic den dienſten der Heyliger Kerken, want inden advent ſo ouer docht ſi dye grote verlanghen ende begeerten der ouder Vaderen, daer na in die hoechtijt der geboerten ons Heren Ieſu Criſte, overdocht ſy in groter ſoeticheyt haers herten, hoe ſoetelicken de reine onbeſmette Moeder ende Maget Maria voert gebrocht heeft haren alren liefſten eenigen Soen, ende hoe naerſtich ſi was hem te voeden mitten alre ſoetſten Melc hare Maechdeliker Borſten. Ende als ſi dit mit groter dancberheyt aldus ouerdochte ende becommert was, ſo heeft God een groot teiken van haere dancberheyt willen bewiſen, behaluen die gracien die ſi van binnen hadde verborgen. Want het is gheboert op een tijt als ſi haer oeffende in die geboerte ons Heren mit groter ſoeticheyt haers herten, dat haer Maegdelike Borſten worden ſwellende ende groot, ende gauen ſcone witte Melc wt, ende dit wonderlike teiken duerde van den Heyligen Kerſdage of tot onſer Vrouwen Lichtmis toe, ende binen alle deſe dagen ſoe en mocht ſi nyet verſaet worden van die wtnemende ſoeicheyt, ouerdenckende die hoecheyt des Godliken wyſheyt om dat menſcelike geſlachte te verloſſen, veele wonderlike dingen geſcieden noch hyer na. In deſe voerſeyde tijt als ſij hoer dus was oeffenende in die gerechticheden Goods, quam tot haer een deuote Maecht geheteen Lielt, ende woonde op dat ſelue Begijnhof, deſe vervolt weſende mitten Heyligen Geeſt, ſeyde dat deſe ſuſter Gheertruyt noch wonderlike gracien toe comen ſouden, want ſi voerſeide een heel jaer te voren eer dattet geſciede dat ſi noch binnen een Iaer, ontfangen ſoude dye litteken vanden vijf Wonden ons Heren Iheſu Criſti in haer handen voeten ende in haer ſide, ende als die oetmoedige dienſt-Maecht ons Heren Suſter Gheertruyt hadde gehoert, haer onwaerdich kennende van alſulcke gracien, ſeyde ſi mit groter oetmoedicheyt van waen ſoude mi dat comen, dat in mi ſouden geſcien ende comen ſulke gracien, ic bekenne my ſelue te weſen een arm ſondich menſche, ende ic en hebbe in mi

en penitentijd over haere ſonden.

Werdt van den Duyvel beſtreden.

Hare dagelijckſche oeffeningen.

Eerſte en oft gehoorde mirakel

De voorſeggínge van de Maget Lielta, aen S. Geertruydt dat haer de 5. wonden Chriſti van Godt noch ſouden werden ingedruckt:

'twelck Geertruydt wederſpreeckende, niet te min alſoo gewaer is geworden:

geen doehden dan mi van die oneruloedicheyt des Godliken bermhertigheyts gegeuen worden. Een Iaer daer na als de Heylige goede Vrijdach anſtaende was, heeft haer deſe Suſter Gheertruyt neder geſtelt knielende met groter deuocien, ende innicheyt voer dat Beelde des Heyligen Cruys biddende langen tijt, ende in haerre herten ouerdenkende die groote ſware bittere Paſſie ende liden ons Heren Ieſu Criſti. Ende als ſi aldus op getogen was mit wonderlycke grote deuocien ende ontſteken in die liefde haers Brudegoms ons Heren Jeſu Criſti, God die daer wonderlic is in ſinen Heyligen, heeft oec wonderlike gracien gedaen ende gegeuen, deſe Maecht als dat ſi ontfangen heeft in haer lichaem, die littekenen der Heyliger vijf Wonden ons Heren. Als ſi deſe litteikenen hadde ontfangen, ende ſi weder tot haer ſeluen ghecomen was wter contemplacien daer in ſi geweeſt was, riep ſi mit luder ſtemmen dat Begynken dat met haer inwoende, Diewer Suſter coemt geringe, ende ſiet wat groter gracien God die Here mi ſyn arme dienſt-Maecht, niet wt mine verdyenſten mer wt ſine oneruloedighe goetheyt heeft verleent. Ende als ſi quam ende ſach dat wonderlike teiken, dat God deſer Maget hadde verleent, verwonderde ſi haer ſeer, ende dancte ende loefde God van ſine wonderlike milde gauen ende teykenen, ende niet alleen dien Heyligen goeden Vrydach tſnachts mer des hoghen claren dachs, ende menige dagen daer na ſo vloijde wt die Heylige Wonden ſuuerlic root claer Bloet, ende dit ſeuen mael daechs tot elken getiden eens dat welke men ontfing in een ſcoenen witten doec. Deſe nyeuicheyt was haeſt openbaer ende en mocht niet verholen bliuen, dat niet alleen van binnen der Stede van Delft, mer van allen Steden ende Dorpen daer omtrent quam dat Volc, ende begeerden te ſien die grote wonderlike teykenen ende Miraculen, die God an deſe Maget hadde vertoont. mer dit gheloop ende moeyeniſſe en behaechde deſe Maecht niet, want ouermits ſtadeliken toecoemſt des Volcs, ſoe voelde ſi verſtroynge haers herten, ende dat zy belet worde vander Godeliker contemplatie ende Geeſtelike oeffeningen, ende want ſi mercte ende ouerdochte dat dye vreſe allen menſcen van node is, ſo bat ſi God den Here oetmoetdeliken. O myn alreliefſte minlike Here Jeſu Criſte, iſt uwen Goddeliken wille ſoe begeer ick dat ghi deſe vijf Wonden die ghi mi goedertierlic heb te verleent weder van my nemen wilt, op dat ic ouermits myn ſelfs behagen, niet van v verſcheiden en moet wordē. Die Here verhoerde haer gebet ende nam van haer die vijf Wonden, alſo datter gheen Bloet meer wt en vloeyde, mer ſi behilt alleen dye littekenen der Wonden tot in haer Doot. Deſe deuote Maget hadde oec een gracie van God te voorſien toecomende dinghen. Op een tijt quam tot haer een Werltlic Vrou perſoen geheten Lijſbet, ſeer cijerlic ende pompoſelic ghaende na der Werlt loop, onder ander woerden, vraechde deſe Vrouwe hoe ſi beſt totten Ewighen leuen comen mochte, doe ſeyde dye Maecht. Syet die tijt ſal comen dat dye Werlt v een Cruys weſen ſal, ende ghi die Werlt, dwelc alſo geſciede

Sulx de ingeſetenen en Vreemdelingen met grooter menichte tot haer quamen geloopen om het Mirakel te ſien, 'twelck haer verveelende, bidt dat het Mirakel mochte ophouden, 'tgeen ſy verkrijcht, doch de lijd-teeckenen behoudende.

Hoe S. Geertruydt oock met de geeſt van Prophetie begaeſt was.

want

want ſi alſo ſeer van die Gycht worde ghequelt dat ſi noch al crupende met Crucken moeſte gaen, ſy hadde enen Biecht Vader heheten Heer Claes van Hodenpijl Cappellaen van die Oude Kerck, een waerlic Prieſter van wonderliker groter deuocien, dye welke haer raet ende Leytſman was, ende als deſe Here Claes op een tijt mit haer ſpraek van een ander waerlick Prieſter, geheten Meeſter Dirck van Renen, hoe hy met ſijne Vyanden was verſoent, in 't eynde ſeyde deſe Maget Geertruyt, ſiet gy ſult ſien dat deſe meeſter Dirck van ſyne vianden verſlegen ſal worden. Doe ſeyde Heer Claes hoe ſoude dat gheſchieden, want hy doch mit ſyne vianden verſoent is. Ick ſegge u voerwaer ſprack ſy, het ſal haeſt, alſoo ick u voorſeyt hebbe, geſchien. Het is een weynich tijdts daer na gevallen dat die voorſeyde Meeſter Dirck gaende uytter poorte van Delft gekomen is onder ſyne Vianden die hem alſo wreedelijck en ongenadigh dootſloegen, datmen de ſtucken ſijns Lichaems opnam ende vergaderdeſe in een mande, ende brochtſe tot ſynen huyſe, ende veel meer andere wonderlieke ſaken ende dingen die deſe Maget voorſeyde ende alſo geſchiede die te langh waren te ſchrijven, als haer leven ende legende dat breder uytwijſt. Als nu deſe Maget Snſter Geertruyt lange tijt van Iaren op dat Bagijnhof in grooter ende ſtrenger penitencien ende ſoeticheyt des ſcouwenden levens hadde gheleeft, is die tijdt ghekomen dat ſy van deſer Werelt ſoude ſceyden, ende mit haren Bruydegom ewelick vereenicht ſoude worden daer ſy dickwils ſoetelic of plach te ſpreken ende te dencken. Soe heeft ſy haer daer toegeſchict mit grooter inwendiger devocien om te ontfangen de Heylige Sacramenten der kercken, ende berecht weſende ſprack ſy tot haer mede-Suſteren, mijn lieve kinderen ende ſuſteren, ick wil t'huys daer die ander op ſeydē, meynende dat ſy uyt kranckheyt van hoofde ſprac, lieve ſuſter ghy zijt t'huys, neen ſprack ſy, ic en ben niet t'huys, maer daerwil ick weſen daer die ſtraten ende poorten blinckende zijn als ſuyver klaer gout. Daer na heeft ſy haren geeſt in die handen Godes bevolen ende ruſtede ſoetelick in vreden. Ende die vingeren haerer handen ſchenen te weſen wit als klaer elpen benen, ende haer aenſchijn ſchoon blinckende als Criſtal, ende ſy ſtierf in't Iaer ons Heeren M. iijc. ende lviij. opten heyligen drie Koningen dach, ende ſy worde ootmoedelicken begraven buten die doere vanden Kercke toerne vanden ouder Kercken aen die Zuyt-zijde, want die Bagynen doe noch geen Kerck noch Kerckhof en hadden. *

Voorſeyt de Moort van een ſeecken Prieſter, wiens leden van malkander en aen ſtucken geſlegen, in Mandekens naer Huys gedragen werden, gelijck oock *Roſweidus* getuycht *fol.* 133.

Eynde haeres levens

Hoeneer geſtorven ende waer begraven.

* *Groote Oude Chron. van Holl. &c. Div. 23. c. 5.*

Ende dit voor ſoo veel ons de Oude Hiſtori-ſchrijver van Hollandt Johannes a Leydis, in 't Latijn / ende ſyne Navolgher de Autheur van de groote Oude Chronijck van Hollandt / Zeelandt ende Vriesſlandt &c. gedruckt in't Jaer 1517. in't Nederduytſch / na-gheſlaten heeft: doch in de Pauſelijcke Legende van de Heyligen voor alle de dagen van het Jaer / by een vergadert door H. Roſweydus Pater Jeſuyt / werdt het Leven van deſe H. Maget noch ampelder

Noch nader beſchrijvinge van deſe H. Perſonagie.

der gededuceert / ende aldaer onder de Schare der Heyligher met de naem van Heylige Geertruyt van Oosten, gequalificeert staende / werdt te kennen gegeven haer by naem van Oosten, behoren te hebben / voor een Geestelijck Liedeken 't welck sy dagelyx pleegh te singen / waer in het Woordeken Oosten dickwils te pas quam. Noch verscheyde notabile voorseggingen / van dese S. Geertruydt / die in de Chronijck niet en werden vermeldt / heb ick in de voorsz Legende na-gesien / welckers eenighe ten deele de Stadt by-sonderlijck ooch raeckende / hier by voeghen sal : eerstelijck dat sy in het beghin van dien luctuesen en droevighen binnen-landtschen Oorlogh van Hoecks en Cabbelaus / in het Jaer 1351. als de Keyserinne Margariete met haer Sone Hertoch Willem slach leverde op de Maese / wanneer die van Delft het met den Hertoch houdeden / en haer selven in dese twisten seer diep hadden geengageert / en met speciael contract (gelijck t' synen tydt sullen hooren) aen den Hertoch hadden verbonden / getuycht al-daer de Legende dat Geertruydt het aenstaende Perijckel voor-wetende was : want doen ter tijdt met haere Susterkens in Stadts Kercke synde / en haer selve met het gantsche Lichaem ter aerden werpende / heeft de Susters vermaent dat sy souden bidden. Want als nu (seyde sy) wordt den slach geleverdt by de Maese, ende het is tijt om te bidden, een weynig tijts daer naer als den slach was gedaen / heeft sy tot de Susters gesept: Laetons den Heere loven, want de onse hebben de Victorie, daer en boven soude sy ooch eenige kenteeckenen gehadt hebbe van d'aenstaende belegering deser Stad / want op seker tyt daer na haren Biecht-Vader Nicolaus Hodenpilius voorsz. een Huys binnen Delft willende koopen heeft sy het selfde hem ontraden: seggende dat hy eerlange de huyse beter koop soude krygē; het welck geschiet is / aengesien de Stad belegert wiert / op welcken tyt (volgens getuygenisse der Legenden) de H. Geertruyt van Delft deser werelt overleden is ; maer aengaende haer overlijden dat suler soude geschiet syn ten tyde van de belegering schynt een abuys en misstellinge te wesen / want sy dan meer als een jaer laeter most overleden zijn / als hier boven in het extract uyt de Chronijck / en ooch selfs in't laetste van haer leven oste legende aengeteyckent staet / nademael het seecker is en alle Schrijvers hier in over een komē / dat de belegeringe zijn aenvanck nam / des maendaechs nae mid-vasten in't Jaer 1359. en haer dach gehouden wert / en in de Legende geenregistreert staet op dry-Koningen dach / zijnde den 6 January. so dat het misschien moet verstaen werden dat omtrent die tijdt als sy dese afradinge en waerschouwinge aen haren Biecht-Vader hadde gedaen / haer leven geeyndicht heeft : ooch verhalende op wat tijdt sy de wonden soude ontfangen hebben / seydt de Legende ; Geertruyt hadde dese wonden ontfangen in't Jaer 1340. ende heeft daer na noch achtien Iaren gheleeft , maer seer kranck van Lichaem , alsoo dat sy ter Kercken gaende , twee of drie werf gedwongen was

Haers by-naems oor-sprouck.

Kenige notabile Prophetien , van de selfde.

Misstellinge der Legende in des selfs overlyden.

Op wat Iaer Geertruyt de wonde ontfangen hadde.

was te ruſten. Ock hebben wy voor-henen gehoort hoe dat sy de wonderlijcke visioenen van openbaringe der nieuwe Kerck / nevens andere uytgeleſene persoonen hadt gesien* / noch vertelt haer Legende dat sy seer dickwils ses of meer weecken bleef in haer Celleken / alleenlijck besich zijnde met haer devotie / dat sy daer nae komende uyt haer kamer / at sy verschimmelt ende hart voor / en dronck wepe van melck ofte andere slechten dranck. Ock datmen haer dickwils hier en daer onberoerlijck vont sitten / zijnde in den geest opgetrocken / het welck de lieden die haer kenden / bemerckende / haer nopt hebbe willen verstoren. Noch wert gewach gemaeckt van eene Jonck-vrouwe Alijt Willemans mede wonende hier tot Delft / die haer dickwils quam besoecken en daer sy familiaer mede schijnt gheweest te hebben. In de Kerckelijcke Historie van Dionisius Mudzaerts Religieus Canonick tot O. L. Vrouwe te Tongerloo der Orde van Premonstreyt, dewelcke dese saecke ock seer breet extendeert / en vinde ick geen merckelijck onderscheyt dan alleenlijck dat hy de Maget dewelcke op het selve Begijnhof mede woonachtich / aen S. Geertruyt de toekomende wonderen voorseyde / ende by de oude Chronijcken de Legende Lielt genoemt wert / de naem geest Picet: of nu het eerste haer voornaem ofte Voopnaem / en het ander haer bynaem is geweest / soude kennen wesen / en late sulcx daer by berusten. Hier hebje (beminde leser) de principaelste Historie des Levens van de heylige Suster onse Geertruyt van Oosten / indien ymants curieus heyt de selfde noch verder wilde weten / die wijsen wy tot de Boecken daer van zijnde vol van diergelijcke Legende ofte (gelijck men seyt) leugens sonder eynde; onder welcke wat bedroch en fielterie / daer dickwils onder heeft gespeelt / is de Alsiende en Alwetende ten volle bekent. In 't eynde van dese Historie voecht den voornoemden Autheur Dionisius Mudzaerts daer noch by dit volgende: Op den selven tijdt ende veel Iaren daer naer hebben op het selve Begijnhof te Delft gheleeft verscheyden persoonen die wonderlijck waren in Godtvruchtigheyt, verciert met alderhande deuchden, onder anderen is daer gheweest eene tweede Geertruyt, woonende (soo men segt) in het Conventuael-huys; seer beminnende de suyverheyt ende ootmoedigheyt, de welcke van dese werelt ghescheyden, sich, met twee Engelen vergeselschapt aen een seeckeren Religieus in Vlaenderen veropenbaert heeft.* Welck mirakel (hoewel wederom vertrouwe by weynige anders als voor Apocrijph ofte ongeregelt sal werden aengenomen / en sulcx dit tweede soo wel als 't voorgaende by alle gheſonde en rechtsinnige herſenen / meer belachgelijck dan van gelove waerdig gehouden werden sal / nochtans vermits de tijden van onse Voorvaderen daer over soo veel geschals en wercks hebben gemaeckt / en voor dese en diergelycke saecken soo een bysondere estime hebben gehadt) my dienst-verplichtich heeft gemaeckt des selfs verhael ock alhier te vertoonen; een yegelyck kan daer van gelooven na hem goet dunckt /

* *Siet beven pag. 191.*

Hare wonderlijcke contenplatien,

Haer kenniſſen en gesellinnen.

Besluyt van de Historie Geertrudis.

Noch een ander Geertruyt Begijnken van Delft veropenbaert sich na haer doodt, vergeselschapt met Engelen.

Dion. Mudt. op Jaer 1358 n. XI. ex vita apud Sur. 6. Ianuar. Ioann. Molan. in Natt. SS. belgii 6 Ian. huius consule.

Hoe sulcks aen te nemen of te gelooven is.

duncket / echter kan ick tot beſluyt my niet onthouden (in't wel-nemen) myn ghevoelen omtrent deſe en alle dusdanige Hiſtorien / nochmaels te uyten en met een volle libertevt te pronuncieren / dat ick geloove alle die ghesuſtineerde Miraculen van die duyſtere en blinde eeuwen / soo wonderlyck beſchreven / ganschelyck gheen gheloof en meriteren / gelyck ook naderhant (behalven soo veel en menighvuldigh bedrogh) dickwils ondervonden is / dat sy meerendeels uyt beuselachtige uytleggingen oorspronckelyck ghesprooten / of door eenige fantaſtycke geesten in haer ledige eensaemheydt nae het ontwerp van haer eygen melancholycke hersenen gefabriceert / en vervolgens door een krachtdadige ſuperſtitieuſe drift en yver / jae ook dickwils by de verſierders selfs / voor de waerheyt wonderlick ingebeeld zyn. Hier aen ſullen wy het GROOTE BEGYNHOF (als een convent ten naeſten-by van de ſelfde orde als het voorgaende) laten volgen / zynde tegenwoordigh noch in weſen ende gelegen aen de Oude Delft na het Noort-eynde toe / hebbende een groote ruyme poort voor aen ſtraet / hedendaegs om redenen ſonder deuren / en by nacht soo wel als des daegs altyt ongeſloten / dragende in haer voor-hooft een oude verballe en mismaeckte *Baſrelevo* van witten Oxdruyn / zynde een S. Antonis tentatie of soo yets diergelycks; deſe Steen en gantſche gedaente van de Poort / mitſgaders verder muyr-werck van dit hof / ſchynt wel uyt te wyſen een seer hooghen ouderdom / maer het recht beſchreyt wanneer dit Begyn-hof geſticht / kan men niet geweten / nademael des selfs Brieven en Papieren / mits den Oorlogh en veranderinge / ghedolven ende in de aerde begraven zynde / gantſchelyckens zyn vergaen ende onleesbaer bevonden; de voorſz poort ingetredē zynde komt men op een groot lanckachtigh binnen-pleyn verdeelt in twee backen met boomen beplant / rontsom omcingelt met gepaveyde wegen ofte ſtraten voor-by de huyſen en wooningen (die alhaer in groote getale zyn) henen / aen de Noort-weſt zyde noch een achterſtraet hebbende in het midden van het hof ingaende en ten weſten weder uytkomende / by en ontrent een ander uytgang ofte poort deſes hofs van achteren aen Stadts Wallen; op het eerſte back van het binnen-pleyn pleech wel eer een Kerck ofte Capel te ſtaen met een Toorn van een ſatſoenelycke hoochte en groote / blyckende by verſcheyde oude Kaerten meermalen vermelt / het ander back tot een Kerck-hof ghedient hebbende; maer noch eenighe difficulteyt komt ons voor / beroerende Suſter Geertruyt / die wy in't voorgaende Falie-Begyn hof hebben beſchreven / namentlyck uyt een oude aenteeckeninge voor deſe mede meer geallegeert / de welcke seyt: Anno 1358. op drie Coningen avont ſterf alhier te Delft op't Begijn-hof, de vermaerde Suſter Geertruyt van Ooſten, ende wierde begraven benevens den toorn van de oude Kerck, alſoo ter dier tijdt op 't voorſz Begijn-hof noch geen Kerck en was, ende nu ook eenighe tijdt herwaerts niet en is te ſien gheweeſt. Uyt welcke memo-

Beſchrijvinge van het groote Begijn-hof.

Oorſaecke van de onſekerheyt hares ouderdoms.

Gelegentheyt van binnen.

Dat dit hof eertijts zijn eygen Kerck heeft gehadt.

memorie vergelijckende met de laetſte woorden des voorgaende extract uyt de oude Chronijcke wel ſoude ſchijnen of de voorſeyde S. Geertruyt / op dit Begijn-hof (daer wy tegenwoordigh van ſpreecken) ſoude gewoont ende geſtorven zijn / vermits (mijns wetens) aen het Falie Begijn-hof noyt geen kerck ofte Capel is geweeſt / wat hier van is / mach metter tijdt naderhandt werden ontdeckt / midderwijl hebbe ick van beſyden aen eens wel ende te recht verſtaen / ende ſulcx my kennelijck is / dat t'eeniger plaetſe / het ſy dan hier of op het ander Begijnhof / het kamertje daer deſe H. Suſter op geleeft heeft ende geſtorven is / ofte (ſoo men pretendeert) de voorſchreve wonder-teecken ontfangen heeft / als noch by de ſuperſtitieuſte en bygeloovigſte Roomſch-geſinden in grooter veneratie en eerbiedigheydt gehouden wert / en by vele Begijnkens en andere blintyverige zieltjens / jaerlijcks met haer ordinariſche gebedekens metter douſijnen / in bevertganck en anderſints wert beſocht ; welckers aengaende de onderrechtinge van recht beſcheyt / by den genen die ſulcx wel ende beſt wiſten / uyt al te grooten ſuſpicie en achterdencken / aen my is gheexcuſeert ende geweygert. Ende wert dit groote Begijnhof noch ten huydigen dage van vele Begijnen (die hier haer eygen aparte wooningen hebben / en in huyr ofte eygendom beſitten) bewoont / zijnde voor haer een ſeer bequame en plaiſierige plaetſe / hebbende oock woon-huys noch een kleyne *Baſſecourt* ofte voorplaets / met een houte hecke en voordeure van het algemeene binne-pleyn afgeſchut / ende alle uytgenome die in de achterſtraet woonen / haer vermaeckelijck uytſicht op de voorſz binnen ruymte ofte belt met boomen ; middelwaert tuſſchen beyde de voorſz backen van de kerck en het kerck-hof pleeg over eenige Jaren noch een diepe put te ſtaen (omtrent recht voor de plaetſe daer den toorn moet geſtaen hebben) ende is nu in een pomp ghetransformeert ; in ſumma de gantſche gelegenthey is ſeer wel geappropricert voor deſe ſoorte van menſchen / om van de werelt een weynigh afgeſondert / in aller ſtilte ghenoeghlijck en religieuſelijck haer leven te paſſeren. Belangende nu de naem van Begijnen (de welcke anders Religieuſe / Nonnen / kloppen / klop-Suſters oock wel Queſels werden genaemt) daer over is de meergemelte Dionyſius Mudzaerts in ſyne kerckelijcke Hiſtorie (op de ſelfde plaetſe / daer hy van onſe Heylige Geertruyt ſpreeckt) ernſtelijck uyt om te examineren des ſelfs oorſpronck ende herkomſt / dewelcke ten opſichte in deſe Stadt (als blyckt) van outs ſeer vermaert en oock menighbuydigh zijn geweeſt / en noch in goede getale in haer ſwart geeſtelick gewaet dagelicks van ons geſien werden / daer benevens deſe uytteggginge onſe Geertruyt voorſz eensdeels oock particulierlick raeckende is / ſullen meerendeels ſyne eygen woorden hier noch byvoegen ; So veel (ſeyt hy) den Oorſpronc der Begijnkens (van de welcke huydendaeghs in onſe Nederlanden veel en godtvruchtige vergaderingen getelt werden) belanght ; Sommige willen

Twijffelachtigheyt of de voorbeſchreve Geertruyt van Ooſten hier niet gewoont heeft.

Hoe het Celleken van Salige Geertruyt voor heyligh wert gehouden.

Hoe de Begijnkens hedendaeghs alhier noch woonen, mitſgaders goede gelegentheys van deſe plaets.

Diverſehe benaminge deſer bende.

Verſcheyde gevoelen aengaende den Oorſpronck der Begijnkens ende hares naems.

len dat ſy den naem ende aenvangh hebben van *S. Begga* eene Dochter *Pipini* van Landen (den welcke ſy noemen te weſen den eerſten Hertogh van Brabant) ende Suſter van de H. Geertruyt; de gedachte Begga is gehuwelijckt geweeſt met *Anſigiſum* deſe overleden ſynde, is ſy na Romen in bedevaert getrocken, wedergekeert ſynde, heeft haer ſelven en al wat haer aenging Godt toe-eygenende, tot Andenne op de Maſe ontrent Namen ſeven Kercken gebouwt, ter eeren van de ſeven Roomſche Kercken, heeft mede aldaer ontrent het Iaer ons Heere 686. een maegden Kloofter opgerecht ende met inkomen voorſien, in het welck noch heden is het Edele geſelſchap der Canonickerſſen: wien ghelijck ſommige en andere Edele Dochteren in Nederlant ende Duytſlandt, mitſgaders den Nederlantſche Begijnkens geoorloft is ſich tot houwelijck te begeven. De H. *Begga* is op den 27. Decembris in het Iaer 689. deſer werelt overleden.* Andere niet tegenſtaende meynen dat de Begynkens haren aenvangh hebben van *Lamberto Bega* eenen voortreffelijck en H. Prieſter die te Luyck in het Iaer ons Heeren 1170. in groot aenſien geweeſt is. Den voornaemſten van dit gevoelen is *Ægidius*, eenen Hiſtorie-Schrijver van Luyck ende Monick van Guldendael, daer hy ſchrijft: Ten tijde *Radulphi* des Biſſchops van Luyck als de H. Stadt Luyck met Proven-kramerie bewarret ende beſmet was, heeft Godt verweckt den geeſt eens H. en Godtvruchtigen Prieſters die *Lambertus le Begue de S. Chriſtophoro* genaemt wiert, van wiens bynaem Vrouwen ende Dochters die van voornemen zijn reynigh ende kuyſchte leven *Beguines* naer de Franſe tale genoemt werden: want hy is den eerſten geweeſt die haer tot het voornemen van ſuyverheydt met woorden ende wercken aengepredickt heeft, deſen is ghevolght *Petrus Herentarius* prior van Floreff, eenen Norbertiner Canonick aldaer, ende ſchrijft aldus: In het Jaer 1207 veel vrouwen ſoo oude als jonge, de werelt met haer genuchten verſmaet hebbende, ende den Bruydegom die in de Hemelen is, ſoeckende te dienen, hebben onder haer vergaderingen gemaeckt, ende worden Begynkens genoemt. Wat daer af is, dat S *Begga* ſy de eerſte inſtelſter ende der oorſpronck der Begynen; immers ſeker ende bekent iſt, dat voor der ſelver Begijnen herſtelder ende verbreyder ghehouden wiert den gedachten *Lambertus Begius*, beyde lichten ende voortreffelijcken jae H. Perſonagie van onſe Nederlanden * **Noch gaet de ſelfde Autheur verder tot verdedinge ende voorſpraeck van alle de naevolghſters deſer orde hier in de Nederlanden/ en ſpecialijck van onſe Geertruyt van Delft**; Soo veel is het, als den Paus Clemens ende het generael Concilie van Viennen, den ſtaet der Begijnen, overmits de Ketterſche ende vreemde-luydende gevoelens in de H. Kercke ghedoemt ende geniet heeft, jae alle den genen die de gedachten navolgden, en van nieuws dien ſtaet oprechteden, metter daet geexcommuniceert, dat onder ſulcke de Heylige boven gedachten *Geertrudis* niet is begrepen gheweeſt, want *Joannes* XXII. den opvolger *Clementis*, die het ſelfde beveſtichde, heeft verklaert onder den ban ende ſoodanige veryloeckinghe niet begrepen

Dioni, Mudæi ſub anno 1358. & 12. ex Igebert. Martirol. Rom.

**Idem ex Miræo.*

Apologie ofte verantwoordingh dat de Nederlantſche Begijnkens niet onder den Ban der Hoochduytſche Begijnen begrepen ſtaen.

pen te werden, noch van *Clemente* niet begrepen geweest te zijn, de Vrouwen, die eerlijck ende veel in getal waren, ende op sommige plaetsen naer de gemeyne spraecke Begijnkens genaemt werden; *lib. 3. Clement. in tit. 11. cap. unico de religiosis domibus, cuius initium est: Ratio recta non patitur ut innocentes &c.* Dat is: de rechte reden en gedoocht niet dat de onnoselen &c. voor sulcke heeft hy ontwijffelijcken gehouden onse Nederlantsche Begijnkens: want als hy van lof-weerdige mannen verstaen hadde datter veel waren in de Stadt en het Bischdom van Camerick, die met den geur haerder deuchden de plaetsen alomme vervulden, eerlijck leefden, te Kercken gingen, hare Oversten met eerbiedinge gehoorsaemden, van alle dispuyten en dwaligen der Hooghduytsche Begijnen vervreemt waren, in een heylige en eensame onnoselheyt, ofte in haerder ouderen huysen ofte gehuerde, ofte eygenen, ofte gemeyne, eerlijck woonden; soo heeft hy door eenen Apostolischen bulle uyt Avignon in het eerste jaer synes Pausdoms, den Bisschop van Camerick belast, dat hy de gedachte Begijnkens, loffelijck ende kuyschelijck levende, tegens alle moeyelijckheydt ofte swarigheydt soude beschermen, ende onder syne schut ontfangen, &c. **Ende een weynich lager verbolcht noch den selfden Auteur.** Waer uyt blijckt hoe ongerijmt is den laster van sommige, die staende houden, dat onse Nederlantsche Begijnkens Jaerlijcks van den Paus op den witten Donderdach in den Ban gedaen worden. * **Dus verre van de Begijnhoven en hare Ingesetenen verhaelt hebbende / sullen wy verder gaen tot de Cloosteren en beslooten plaetsen / ende de selve niet soo seer nae oorde hares Ouderdoms vervolgen / (dewijl die meerendeels niet en wete) als wel nae de rye van hare situatie ende ghelegenheydt van plaetsen / gelijck als of men wandelende door de Stadt / de selve alder bequaemst successivelijck soude kennen gaen besoecken; sulcx dan van het Noort-eynde der Stadt (waer omtrent het voorsz Begijnhof is gelegen) beginnende en langers de Oude Delft zuytwaert op-gaende / ontmoetemen voor eerst S. AGATHEN CLOOSTER van ons gemeenlijck Sint Aechten Cloester ofte Convent, ooch wel Sint Aechten Susterhuys, gelegen recht tegen over Hypolitus of de oude Kerck; naer uytwijsen het vijfde artijchel van de oude aenteeckeninge der nieuwe Kercke / omtrent den Jare 1394. gestieht / ter eeren en Memorie van S. Agatha Maget ende Martelresse / dewelcke (ghelijck de Roomsgesinde Histori-Schrijvers staende houden) was een Christene Maget van een edel geslachte tot Palermo in Sicilia geboren / begaeft met een sonderlinge en uytnemende schoonheyt; dese om haer ghelooff gevangen sijnde / door het bevel van Quintianus president van Sicilien (die op haer schoonheyt verlieft en sulcx van de gevangeneselfs door sijne passie gevangē was) te Catana in een oneerlijck huys bestelt werdende om haer tot sijnen boose wille en onkuyscheyt te brengen / bleef soo vast en voorstandig by haer kloeckmoedige resolutie / dat sy onveranderlick gelooffde, de Sonne eer haer klaerheyt soude verliesē ende de*

* *Idem ex Molan. in Natt. SS. Belgii 6 Ianuary.*

Na wat ordre wy de Cloosteren vervolgen sullen.

S. Agathen Clooster, Des selfs situatie en ouderdom.

Beschrijvinge van haer patronesse.

Sneeuwe ſyne witheyt / eer dat ſy van haer voorneemen ſoude deſiſteren om Maget en Chriſtene te ſterven ; Quintianus dan met vleyende en ſmeeckende noch met dreigende en verbaerlijcke middelen niet kennende verwinnen / heeft van gramſchap ontſteecken zijnde / haer eerſt de Borſten af doen ſnijden / en naederhandt naeckt over brandende koolen en kleyne ſcherpe pot-ſcherven doen wentelen ; ſy ondertuſſchen met een wonderbaerlijcke lytſaemheyt vierighlick haer Godt aenroepende / tot datſe de gruwelijcke tormenten langer onmachtigh zijnde / te ſamen een eynde ende van haer gebedt ende van haer leven heeft gemaeckt. Dit is in't kort de Hiſtorie van de Patroneſſe deſes Clooſters / die voor een glorieuſe Maget en Martelareſſe den 5. Feb. ge-eert ende gheviert / en van de Vrouwen die den Borſtſweer plaecht / deurgaens aengeroepen werdt. Dit gheſticht was van een groot gebaert een rijck en machtigh Clooſter / hebbende gheſtreckt van omtrent over de zuydlijcker Brugge van 't oude Kerckhof tot aen en op den hoeck van de School-ſtraet, en van daer dwers vierkant na achteren tot aen Stadts wallen / alwaer een uytgangh was met een groote poort ſo wel als voor aen ſtraet aen de oude Delft / gelyck men noch ſien kan aende ardupne boeg-ſteenen ter plaetſe daer nu alleen een kleyne deure overgebleven is / waer benevens oock als noch is een Water-gat en deur-tocht onder door de Wal omtrent dzie a bier roeden langh Clooſterwaerts inſchietende / om daer door des Somers na buyten te Welcken en anderſints te varen / en ghemacklick om alle noodtzuſten en behoeftigheden in te voeren : van binnen was een ſeer groot pleyn / miſſchien wel in eenighe tuynen en anders verdeelt / waer op de huyſingen en ghebouwen rontſomme haer lichten ſchepten. De Kerck ten ooſten dicht voor aen de oude Delft was na dien tydt voor een kloofter-Kerck / boven ordinaris groot in de lengte / tegenwoordigh (gelyck oock het geheele Clooſter / als wy aenſtonts hooren ſullen) tot verſcheyde gebruycken geordonneert. Een Hiſtorie ten tyden van onſe Voor-Ouderen alhier voor-gevallen / en in de oude Cronijcken aengeteeckent / is remarquabel en aenmerckens waerdigh / te weten hoe dat als Hertogh Carel van Bourgonie by-genaemt de Stoute, door veele en langhduyrige Oorlogen 's Lands-Schat-kiſt uytghemergelt en de ghemeente door exceſſive contributien verarmt hebbende / en op nieuw noch voor-nemens zynde met een machtigh heyr de ſtercke Stadt Muys te gaen beleggen / over de geeſtelijcken ſoo wel als de wereltlijcke ſchattinge ſocht in te voeren / ſuſtinerende met recht ende reden / alſoo ſy mede door de gemeene wapenen wierden beſchermt / oock behoorden de ſware laſten van dien tot verlichtinge van de gemeene Onderſaten te helpen draegen ; want men 't Vaderlandt niet kon defenderen noch behouden ſonder krygh / den krygh niet voeren ſonder ſoldy / de ſoldy moſt vinden uyt de ſchattinge / de ſchattinge uyt de rycken en vermogenſte / ſulcx conſequentelijck

Groote en begrijp van 't Clooſter.

Hoe Hertogh Carel de Stoute exactien en ſchattingen poogt te heffen over de Geeſtelijcheyt.

lijck uyt de Kerckelijcken/ die nu de machtighste en rijckste waren/ en sich t'onrecht beriepen op wetten welcke hen van lasten verschoont hadden/ ten tyde als sy noch met armoede waren beladen/ de gestaltenisse der saecken in de veranderinge der tyden nu mede verandert synde: op welck gront goet voornemen hy bestont in den Jare 1574. een Mandament uyt te laten gaen/ dat alle Abten/ Abdissen/ Proosten/ Deckenen/ Prioren/ Priorissen/ en andere geestelijcke Persoonen/ Cloosteren/ Capittelen/ Kercken/ Capellen/ Gast ende Godtshuysen/ in den Landen en Provincien onder den Hertoge gheleghen/ alle haere Goeden/ Landerijen/ Leenen/ Tienden/ Renten/ Pachten &c. die sy sedert sestich Jaren herwaerts beseten hadden/ in gheschrifte soude stellen/ ende den Commissarisen daer toe geauthoriseert over te leveren en te behandigen/ omme daer upt te maken een belastinghe nae waerde der inkomste van dien; * waer tegen de Geestelijckheydt sonderlingh die van Hollandt en daer in die van Delft en Delstlant (die hier ter plaetsen/ vermits de menichte/ wel de alderaensienlickste waren/ en het meeste ghesach hadden geoccupeert) sich dapper tegen aenkantende/ maeckten een generael verbondt/ en besloten eendrachtelijck de schattinge in geenderley maniere te sullen ghegeven; ondertusschen appelleerden sy aen 't Parlement te Mechelen/ wijders oock aen 't hof van Romen/ allenthalve protesterende en beweerende van geen rechts wegen schuldigh te zijn eenige penningen te contribueren: en aldus by der negatyf antwoort en opinie halsterrigh persisterende/ begon mē so langs so meer verscheyde rigoureuse middelen en de opperste overigheden aen te wenden tot het executeren van dese nieuwe schattinge/ seggende opentlijck upt/ dat in cas van ongehoorsaemheyt en nalatigheyt in 't voldoen van dese commissie/ hier in dese Landen van Hollant executeurs komē souden die geen onderscheyt souden maecken tusschen de Kercke ende den Stal, die Kelck en den potte, den Pateen ende den Schuttel, want desgelijck eylacen (seydt den Autenr) in Vlaenderen al geschiet was, daer en boven noch verder byvoegende/ dat noch appellatie, noch recht, noch namtisatie, noch Paus, noch Keyser, henluyden helpen souden mogen; maer het waer geoorloft of ongeoorloft sy souden moeten geven twee of drie Jaren renten, al souden sy haer Goeden roerende ende onroerende, Kelcken ende ornamenten verkoopen, sy soudent geven. Hier op deputeerde men eenen Meester Jan de Leeuwe (Raedts-Heer van 't Parlement voornoemt) in Hollandt/ geaccompagneert met een bequame suite van Dienaers/ Panders ofte executeurs van dese commissie/ voor welckers aenkomste verscheyde Prioren en andere Geestelijcken de vlucht namen/ onder ses van de Principaelste/ drie Paters en confessoren van Delft met namen aengheteeckent staende/ als Heere Thomas Wtencamp, Heer Claes Tou, ende Heere Walich: drie andere Kierchen wierden al heymelijck geattrappeert/ en gheraeckten in hechtenisse/ ses religieusen wier-

En hoe de Geestelijcke persoonen en specialijck die van Delftlant sich daer tegen aenstellen en appelleren.

Hooge dreigen enten wegens den Heertoch.

Een Gedeputeerde ten selven eynde van Mechelen herwaerts afgesonden; mitsgaders syn bedrijf.

wierden op nieus gheciteert te verſchijnen in het Parlament tot Mechelen / of eeuwelijck uyt den Landen gebannen te weſen: middelerwijl als nu (vervolght de Chronijck) Meeſter Jan dye Leuwe ſach dat deſe vj. citeerde niet en compareerden is hy gekomen tot Delft in S. Aechten Suſter-huys begeerende te hebben een inuentarijs van alle des Cloeſters goederen, roerende ende onroerende, om hem daer nae te hebben in de ſcattinge, dye Mater weygerdet hem ende dede dat op cloecheit dat men haer cracht ende gewelt an doen ſoude om wt dien te nemen een occaſy te ceſſeren ende op te houden van dienſt Goods. Daer na is een gebot gegaen bi mandamente van den houe, dwelck Dammas Cijſman Burgemeeſter tot Delf dede publiceren, dat des anderen dages dair na niemant op die verboernis van live eude goet genaké ſoude, dat Conuent van Sint Aechten op cccc. roeden, doen quam Meeſter Jan weder ende begeerde te hebben dat inuentarijs van de Cloeſters Goeden, dair de Mater op antwoerde dat ſi bereet ware dat te doen mit proteſtantien, datmen dat mit gewelde van haer hebben woude d'welc hi in ſulken ſcine nyet hebben en wouden: ende gaf haer tijdt te beraden wat ſi doen wilde. Daer na quam hi mitten Procuratoer Generael ende mit des Scouten ende Baelius dyenres van Delf mitten Burgemeeſter voorſz. met Jacob van Bleyſwijck, Cornelis van Andel, ende Storm Gerritzoen, ende nam mit ghewelt des Maters ſloetelē van hoerren zijde ende voert die regiſteren van den goeden des Conuents, ende gaffe den Burgemeeſter dieſe voert weder gaf den Mater, ende als doen gaf ſy oeck mede dat inuentarijs mit proteſtacien, dat ſi dat doer groote moleſtacien dyemen hoer bouen rechte an dede geuen moſte: ende dit wert alteſamen in geſcrifte geſet: Ende op dat hi allen anderen Conuenten ende Geeſtelicke perſonen een vreſe an doen ſoude, dede hi cyterēn tot Mechelen Broeder Joeſt Prior van Zijon, Here Adriaen van Naeldwyc vicecureyt van d'oude Kercke tot Delft, Heer Jan Reyers Zoen memory-meeſter der ſelver Kercken, meeſter Jacob Burchaerts zoē ende Heer Rutgert. * Dit was de intrede van Meeſter Jan de Leuwe alhier in deſe Landen / gheduyrende den Jare 1475. hoe het verder met deſe ongeluckige overval des S. Agathen Clooſter afgeloopen is wert niet particulierlijck verhaelt / doch geen twee Jaren hier nae de Mare door 't Land gevlogen zijnde / dat den Vorſt Carel voor Nancy verſlagen was / geraeckte de Regeringe wederom haer klem quijt en 't heffen van die odieuſe en verhate ſchattinge bleef ſteecken. Onder de Nonnen van illuſtre Familie geſprooten / die in dit Clooſter van outs ſyn geweeſt vinde ich in de genealogie van Brederoede vermelt eenen Joffrou Jenneken van Brederoede Nonne te S. Aechten te Delft dochter van Heer Gijſbert van Brederoede Ao. 1455. ghehooren Biſſchop van Utrecht. * Maer noch wat nader aen de laetſte Eeuwe is mytе voorſchyn gekomen onder de kinderen van Heer ende Meeſter Nicolaes Everaertſz van Grijpskercke (in den Jare 1505. Raedt in den grooten Raede te Mechelen / daer na Ao. 1509. preſident in den Hove van

En byſonderlijck alhier in S. Agathen Clooſter.

Strengh verbot door den Burgemeeſter der Stadt van 't Clooſter niet te moge genaecken op 400. roeden na.

Mr. Ian de Leeuwe geaſſiſteert met eenige leden uyt de Weth deſer Stadt, ontweldigt de Mater haer ſleutelen.

En doet wyders tot meerder intimidatie noch verſcheyde Kerckelieden deſer Stadt voor 't Parlament verdagvaerden.

* *Chron. van Holl. &c. Div. 30 c. 88. Boxh. Ned. Hiſt. p. 203.*

Hoe deſen ophef echter noch ſteuyte.

Biſſchop van Utrechts Dochter, Nonne in dit Clooſter.

Gouth. fol. 121.

van Hollandt / ende obermits ſyn groote geleertheyt ende erbarentheyt Anno 1582. gheſtelt tot Preſident in den Rade te Mechelen hoorſz.) eenen Iſabella Nicolay Mater van't Kloſter S. Aechten te Delft, ende koſt volkomentlijck Latijn Schrijven ende ſpreecken, * hebbende vijf Broeders oock alle vermaerde ende ſeer geleerde Mannen. Van de Paters en is my / als noch / ergens ymandt ontmoet / als in de alderlaetſte tijdt den ſeer bekenden Cornelius Muſius, een ſeer beroemdt ende geprefen Man / weghens ſyne Geleertheyt ende goede Zeeden / als wy naderhandt in ſyn Leven onder de vermaerde geboren Delvenaren ſullen verklaren. Den grooten Reyſiger Georg Braun, (meermalen met autoriteyt ghenoemt) in ſyne Stede Boecken van de vermaerſte der gantſche Weerelt / dit Kloſter conſiderende / Schrijft aldus. *Sed quid de S. Agathæ cœnobio referam? ſive enim ſtructurarum magnificentiam (principes namq: viros Hoſpitio Frequenter excepit) ſive reditnum & annui ſenſus opulentiam, ſive Templi ornatum conſideres, ſingula hæc, narrationis ſuperant fidem. Eius namq: virginei cœtus Baſilica, propter arctam Muſij, ejuſdem cœnobij præfecti vigilantiſſimi, & Hemskirchij Harlemicolæ, illius quidem Poetæ clariſſimi, hujus vero Pictoris celeberrimi, amicitiam, tota intus exquiſitiſſimis picturis contecta, veſtitaque erat.* Dat is: wat ſal ick van 't Clooſter S. Agathe verhalen? want het ſy ghy de grootdadigheyt van't gebouw (ghelijck het dickwils Princen ende Vorſten heeft gelogeert) het ſy ghy den rijckdom van de Jaerlijckſche revenuen en inkomſten, of dat ghy de vercieringe en toeſtel van den Tempel overweeght, een yegelijck van deſe ſoude meer verwonderingh als geloof ſchynen te verdienen: want dit Paleys deſer Maegdelijcker vergaderinge was van binnen t'enemael bedeckt ende bekleet met de alderuytgeleſenſte Schilderien, ende dat wegens de groote alliantie en overeenkomſte tuſſchen Muſius, ſeer wacker Overſte deſes Clooſters, ende Heemskercke Inwoonder van Haerlem, den eene een ſeer vermaert Poeët, den ander een voortreffelijck Schilder. Het Schilderboeck van Carel Vermander geeft van gelijcke te kennen / dat in de Kerck van S. Aechten te Delft / onder andere was een Altaer-Tafel van de drie Coningen gedaen door den dickwils gemelten wytberoemden Meeſter Maerten Heemskerck, d'welck hy in deſer voege hadde geordonneert / dat in de binne-tafel eenen Coningh en in elcke deure eenen quam: van buyten was de Serpentbytinge van wit en ſwart. Dit was (verholcht den Auteur) een uytnemende goet werck, waer van hy hadde hondert gulden erflijck ofte Jaerlijck: want hy ſich ſelven veel Lijf-rente maeckte te hebben. * Men ſach oock eertijdts in de Kamer van den opgemelten Prior Cornelius Muſius een Crucifix dat Eraſmus gheſchildert hadde / want hy in ſyn Jeucht in 't Clooſter Steyn by der Goude nevens het verhoederen van ſyne Studie oock de Schilderkonſt leerde; na dat hy hier buyten uyt het Clooſter Zyon (gelijck wy hooren ſullen) vertrocken was. Ende waer ter plaetſe het quartier

Geleerde Prioreſſe van dit Clooſter.

* *Idem fol:* 103.

En ſeer vermaerde Prior.

Getuygeniſſe eenes grooten Werelt-Reyſers over 't ſelfde Clooſter.

Beroerende haer taferelen.

* *C. Vermand. Schilderb. p.* 165. *a.*

Schildery van Eraſmus.

Prioors huys.

ofte Logement van den Overſte deſes Clooſters is geweeſt/ is voor-
henen genoechſaem gedenoteert / doen wy ter occaſie van de Stomme
geſtalte des Oude Kercks tooren verhaelde/ hoe ſeecker Prior in voor-
tyden uyt vreeſe voor den val deſes Tooms by onſtuymigh en windig
weder ſyn ordinaris verblyf-plaets quiterende / achterwaerts aen
de wal gingh vluchten. * Dit Clooſter is naderhandt in't begin van
den Oorlogh tegen Hiſpanie / gebruyckt voor een Vorſtelyck Hof / al-
waer Willem van Naſſauw Prince van Orangie hoochloffelycker Me-
morie/ Gouverneur deſer Landen ſyn verblyf ghehouden heeft / ter
tydt toe hy aldaer in den Jare 1584. verradelyck is vermoort / gedu-
rende welcke tijt alhier de vergaderplaetſen wierden gehouden / ſoo
wel van de generale als particuliere Staten der Vereenigde Landen/
tot dat na des hoochgemelten Prince doodt / den Vyant wederom een
weynigh uyt den Lande gedreven ſynde / die hooge Vergaderingen
in den Hage wierden getranſporteert / ſulck naderhant dit Hof voor
een groot gedeelte tot de Court van de Engelſche Laeckenen ende nu
tot een Saey-hal / mitſgaders het Charitaet-huys daer achter/is be-
quaem ghemaeckt ; het overige ghedeelte aen de zuyt-zyde als noch de
naem voerende van het S. Agthen/ is in verſcheyde bequame woon-
huyſen verdeelt / alwaer twee Princeſſen Vrouwen van Portugael /
mitſgaders beyde de Bedienaren des Goddelycken Woords van de
Franſche Gemeente/ een yghelyck apart haer byſondere reſidentie ſyn
hebbende ; het grootſte gedeelte van de Kerck noch althans gebruyckt
wordende/ gelyck van den beginne van de reformatie af aen gebruyckt
is gheweeſt tot den Godtsdienſt van de Franſche Gemeente voorſz/
alhoewel ten tijde als de Engelſe Court hier nevens was/deſelve Fran-
ſche religieuſe Vergaderinge in de Gaſt-huys-Kerck (daer nu wede-
rom de Engelſche ſyn) voor een wijle tijdts waren verplaeſt / en deſe
ghelegenthedt de Engelſche by forme van accommodatie ten ſelven
eynde was vergunt. Het ander ende minder ghedeelte van deſe S. A-
gathen kerck wordt hedendaegs tot een Laecken-halle geamployeert/
gelyck ons alle deſe deelen elck in 't byſonder in't verholgh noch nader
ſullen voorkomen. Ten weſten aen deſe Kerck ofte Capel is noch te
ſien een ſteene wenteltrap / die by de kunſt-kenders ſeer raer van
metſel-werck wert ghehouden/ghelijck oock voor aen de Ooſt-zijde de
Sacriſtie/ nu in Conſiſtorie verandert/kunſtigh is overwelft. Bene-
vens dit Clooſter in de Schoolſtraet voorſz was het HUYS VAN DE
ARME FRATERS nu 't jonge Collegie van de Theologie, waer in
eenighe Jonge Studenten van kleyn vermogen en nochtans van
goede hoope/tot laſte van dit Huys/*gratis & pro Deo*, tot de Gerefor-
meerde Godsgeleerthedt werden opgeboet / ghelyck van outs in de
Roomſche Heiligie geſchiede / plegende als doen deſe Fraters eenige le-
verepe ofte kentceckenen van kappens te dragen / mitſgaders dage-
lijck in 't voorbeſchreve en naeſt-ghelege Clooſter van S. Agathe de

Miſ-

* *Siet boven p. 138.*

Tranformatie deſes Clooſters.

En des ſelfs Kerck.

Fraters Huys.

Hoe de Fraters ghehabitueert gingen en wat haer functie was.

Miſſen ende Veſperen te ſingen/blijckende uyt een extract van Teſtament ofte Codicille by wijlen Meeſter Joeſt Henricſoen, in zyn leven Licentiaet in beyde de Rechtē/ gemaeckt ende met zijn eygen hant geſchreven ende onderteickent den 22. Jan. 1558. *Stilo Delphico*, inhoudende onder andere dat hy die voorſz arme Fraters maect ende legateert drie ponden groten Vlaems sjaers loſ-renten den penningh ſeſtien, ende dat tot Jaerlicx boter te copen, op conditien dattet eenichſins ghebeurde dat ſy tot eenigen tijden huer habijten vande capgens te dragen achter lieten ofte niet meer en ginghen ſingen, die Miſſen ende Veſperen tot Sint Aechten Conuent, dat alſdan die ſelfde drie ponden groten Vlaems sjaers komen ſullen an de nieuwe Kerck binnen Delft, om dair mede te doen maecken een cleyn Orgelken an de Noort-zijde vanden trans &c. ſulcks dit Collegie van outs by jonge Geeſtelijcke perſoonen bewoont zynde geweeſt / dus alhier onder de Geeſtelijcke geſtichten in't voorbygaen mede moet gheconſidereert werden. Volght nu voorts op de ſelfde ſtreeck van de Oude Delft zuydlijcker aen/ S. HIERONYMUS CLOOSTER, anders geſeght Hieronimus dael, ofte Convent van de Hieronymianen, hebbende gelegen ſchuyns over de Nieuwe-ſtraet. Deſe Hieronymianen ofte Hieronymiten/ Monicken van de Orde des H. Hieronymi/ pretendeerdē dat Hieronymus haren Auteur ofte Inſtieller is: Maer (ſept Hoſpinianus) ſy doen den alderheyligſten Man ſeer groot ongelijk, te weten, wiens Monickerie, dat is, gelegentheyt ende oorſaecke om in de Woeſtijne te levē van de hare ſeer verſcheyde geweeſt is. Allegerende wyders tot een ſeer geloof waerdig getuyge Eraſmum ſelve/ een Man van ſo uytſtekende verſtant/ die welcke in het leven des H. Hieronymi/ 't welck hy voor ſyne boecken gheſtelt heeft/ onder andere duydelijcke redenen dus ſchryft: Als hy dan alle dingen over-leyt ende doorſien hadde, ſoo heeft hem het Monicklijcke leven behaacht: 'twelcke, op dat niemant en dwale, te dien tijde ſeer verſcheyden was van het gene dat wy hedenſdaechs ſien, dat aan Ceremonien verbonden is: Ja dien de vryheyt meeſtelyck ten herten ginck, die aan-namen de belijdeniſſe om Monick te ſyn. Want eerſtelijck bleven hen hare goederen geheel, ſy behielden de macht om te woonen ende verhuyſen werwaart ſy wilden: ſy behielden een ſeer ſoete ende vrye leedicheydt: tot ſtuderen, vaſten, ſingen, ende waacken, worden ſy van ſelfs ofte door exempelen, niet door Menſchen inſtellingskens aan-geloct. Sy hadden een ſtechte Kleedinge, die haar nochtans niet in-geſtelt en was, maer die een yegelijck na ſyn goetduncken aannam: niet die door een wonderlycke vreemdicheyt iemant nemende maacte, ende daer men met den vinger na wees, maer die een Chriſtelycke eenvoudicheyt vertoonde &c. die meer hier van begeert te weten/ beſiet de verklaringe Hoſpiniani* ofte de aengetogen treffelijcke redenering Eraſmi ſelve/ waer in de curieuſe Leſer ten vollen ghenoegh bevinden ſal/ dat deſe H. Man aen gene beloften/ die welcke hedendaechs ſommige geſwoorene dienen/ ofte aen eenen anderen Regel/ behalten aen

Beſchryt van dien uyt een Teſtament.

't Clooſter van S. Hieronymus.

De maniere des levens Hieronymi was verſchyde van de hedendaeghſche Hieronymiten.

* Hoſpin. Oorſprongk der Monicker. l. 2. c. 4.

de Heere Chriſti/ verbonden is geweeſt/ nochte oock een andere als de gemeyne maniere van kleedinge gebruyckt heeft/ want men alſulcke ſoorte van Monicken ten tyde Hieronymi (die in 't Jaer onſes Saligheyts 422. in't 91 ſynes Ouderdoms overleden is) gantſchelijck geen kenniſſe ghehadt en heeft: daer in tegendeel deſe Secte van de hedendaegſche genaemde Hieronymianen ghekleet werden met naeuerlycke verwe/ende in't opperſte deel ofte over den Hock eenē Mantel die ghrumpelt ofte met plojen is/ en van boven tot beneden toe open ende van malkanderen geſneden/ den Hock met eenen Leederen gordel opgeſchort zynde/ ende de voeten met houten Schoenen voorſien. * Ooch twee a driederhande gheſlachten van Hieronymianen werden hedendaechs gevonden/ eerſtelyck de voorbeſchrevene die men niet en weet in welcke tydt nochte door welcken Auteur ingeſtelt zyn/ als Polydorus getuygt; alleenlyck naer alle apparentie vermoet werdende/ dat'er etlycke hondert Jaren na de doot deſes Alderheyligſten Mans/ ſommige door een quade en verkeerde Godtvruchtigheyt gedreven zynde/ om de maniere des Levens Hieronymi naer te volgen/ daer van een geſelſchap hergekomen is/ die van den name Hieronymi Hieronymianen genoemt zyn geweeſt. Anderen/ dewelcke Hieronymiſche Eremiten ofte Eremiten des H. Hieronymi genoemt willen zyn/ en bynaes niets verſchelende vande voorbeſchreve Secte/ dan alleenlyck dat uyt het Schouder-kleedt hanght eenen dunnen voordt tot op de ſchoenen toe/ de reſt ten naeſten by met de anderen alles gemeen hebbende/ zyn in Hiſpangnie onder den Regel des H. Auguſtini ingeſtelt omtrent den Jare Chriſti 1366. en van Gregorius de twaelfde beveſtight. * De derde ſlach is de Ordre der Bedelaers des H. Hieronymi mede onder den Regel des H. Auguſtini in den Jare 1407. gheſtichtet ende van de ſelfde Paus als de voorgaende beveſticht/ gelyck verſcheyde Auteuren eenſtemmighlyck getuygen/ geen onderſcheyt van de eerſte hebbende/ dan dat haere kleederen roockverwig zyn. * Sulcks geen groot different tuſſchen deſe driederley ſoorten der Hieronymianen ſchynt te zyn/ echter van welck gheſlachte onſe inwoonders van Hieronymusdael zyn gheweeſt/ en weete noch niet ſeeckerlyck/ hoewel vertrouwe van het eerſte/ hebbende oock gheen bewys hoeneer ende op wat tydt dit Clooſter is geſticht/ hoewel onder Stads Archiven drie groote en lange brieven van den Jaren 1537. en 1538. dit Clooſter concernerende/ geinſereert zyn/ de welcke hoewel hedendaeghs van geen groot belangh/ nochtans vermits de Heeren en andere curieuſelief-hebbers der kenniſſe van de oude ſaecken deſer Stad/ de ſelfde onder Stadts Previlegien niet ſonder onkoſten toch dickwils doen uytſchryven/ ende dat daer uyt de conſtitutie en gelegenheyt/ mitſgaders de veranderinge deſes Clooſters/ ſedert den grooten Brandt af te nemen/ en voorts hare maximen en ordonnantien te beſpeuren zyn/ alhier achter den anderen/ door bequamer Copien als met

Klee linge der jegenwoordige Hieronimianen

* *Polid. Verg. l, 7. c. 3.*

Verſcheyde ſoorte der Hieronymianen.

* *Hoſpinian, l, 6: c. 42.*

* *Id. ibid, c. 48.*

En van welcke de Delftſche ſyn geweeſt.

Nopende drie ſtucken tot de ſaecken van dit Clooſter ſpecterende en in Stadts Previle ie-Boecken gemeenlyck ingelyft zynde.

met de handt geschreven / aen een yghelijck met summarien op de kant sal exhiberen ; dien 't te lang om lesen schijnt/ of geen lust noch speculatie daer toe heeft / kan 't gemaeckelijck overslaen en t'eeniger tijdt te pas komende/ echter altijdt noch nasien.

Remonstratie der Hieronimianen aen den Bisschop van Vtrechtnopende den slechten staet hares Clooster na de groote Brant.

IN den Name des Heeren Amen : Alsoet Convent van Sint Jeronimusdael tot Delff den derden in Meyint Iaer xv^{c}. ses en dertich, inden grooten Brant aldaer mede geheel verbrande, soe wel heure Kercke als alle andere heure huysen toebehoorende den seluen Convente, ende dat die Priesters ende Conventualen van dien, tot de onderhoudenisse van dienſten, daer zy inne gehouden syn, soe van Missen, Obsequijen, ende Vigelye voor dooden aldaer begrauen, visitatien van Sepulturen, Festa Composita, ende anders, gaerne die selve Kerck ende Conventen weder optimmeren soudē, om Goidt daer inne te dienen, ende de voorsz. lasten ende dienſten te continueren, dan ouerleggende die vercopinge ende belastinge die zy daeromme zoude moeten doen van heuren Landen ende Renten, die nochtans daer toe niet furneren en soude connen, ende dat zy in dien gevalle luttel of niet behouden en souden om af te leuen, oock ouermerckende dat die deuotie van die menschen van veel aelmissen te geve tot reparatie ende onderhoudenisse vant Convent seer veercout es, soe hebben sy tsamen nae diuersche consultatien, deliberatien en communicatien hijer op gehouden, geraempt opt belieuen van onsen Heyligen Vader den Paus, of den seer eerwaerdigen Eedelen Heere mijn Heere den Bisschop van Utrecht als heur Overste Ordinaris ende Geestelijcke Heer, ende vanden Keyserlicke Majestt. als Graue van Hollandt, ende elck van hen 'tgunt dat hier naer volcht : Eerst dat mijn Heer van Utrecht zal belieuē den Conventualen voorsz die vier in getale zijn, te weten, Heer Cornelis Symonsz vander Loe Rector, Heer Gerrit van Waelwijck, Heer Marinis van Euerswaert Priesteren, eñ Iohannes Pelt Diaconen, te absolveren van den Eedt die zy mijn Heere den Bisschop van Utrecht als heuren Ouersten eñ Ordinaris gedaen hebbē, inhoudende te persevereren inde obedientie van den selven Conventie ten en waire by consente ofte absolutie vanden selven huer Ordinaris, ende dat men hem voort gunt de vruchten van den Convente goeden te moigen perticiperen, om daer af eerlijcken naer uytwijsen des Priesterlicken staets gealimenteert ende gecleet te worden, sonder gehouden te wesen tot observantie van een gemeen tafel ofte andere Ceremonijen ende Ordonnantien dus lange inden Convente aldaer voir den brant onderhouden. Item, dat mijn voorsz Heer van Utrecht belieuen zal in dese plaetse van 't voorsz. Convent te erigerē een Collegie van vier, ende dat voor den tijt van de eerste thien Jaren, ende daer nae van seuen Cappellanen ofte Officianten, daer of die voorsz Rector wesen sal die eerste Cappellaen ofte Rector, onder wien ende die geene die nae hem comen zoude, de andere Cappellanen ofte Officianten staen zullen, onvermindert de obedientie die sy gehouden blijuen mijn Heer den Bisschop van Utrecht voorsz. Item dat de voorschre-

Mitsgaders Requeste tot ontslagingh van den Eedt der Opperste, als mede consent tot uytdeelinge eu distributie der jaerlijcksse inkomste des geruineerde Conventen, ten eynde het selfde te mogen reduceren en veranderen in een Rectoerschap ofte een Collegie van voor- eerst vier en daer na seven Capellanen.

Hoe den Rector en de Capellanen te eligeren, en dat men de middelen van 't Convent in haer geheel ſoude laten.

uen Rectoir ende andere Capellanen voorſz voor deerſte reyſe gheinſtitueert ſullen worden by mijn voorſchreuen Heer van Utrecht, ende daer na by den Rectoir ende Cappellanen, gelijckmen in andere Collegien van Deecken ende Cappittelen uſerende es. Item tot den ſeluen Collegie ſullē blijuen alle die goeden ende Renten, toebehoorende den ſeluen Convente die zy tegenwoordelijckhoudende ende beſittende zijn. **Hier aenvolgende annex was een Bondereel ofte ſummieren ſtaet van de meeſte middelē deſes Conbents/ twelk weynig tot onſe intentie dienende uyt conſideratie/ wert uytgelaten/ verbolgende voorts:** Alle welke Renten ende goeden mitſgaders die geene die daer noch mitter tijt anden Convente ofte Collegie by annexe ofte incorporatie van andere gefundeerde eñ geamortiſeerde beneficien ofte anderſints commen ſullen moigen by den voorſz Rectoor ofte eerſte Cappellaen eñ ſyn naſaten ontfangen ſullen werden, of de gene die de Rectoir eñ Collecteurs daer toe ſtellen ſullen, tot behouf van hem ende die andere Capellanen ofte Officianten, mit laſte de ſelve daer of Jaerlicx Rekeninge te doen.

By wien de ſelfde gheadminiſtreert ſouden werden.

Item alſoo 't Convent gehouden es in ſes miſſen sdaichs die ſy als noch, mits heuren laſten niet wel doen en moigen, ſoe ſal mijn Heer van Utrecht belieuen de ſelue ſes miſſen te modereren voor den tijdt van thien eerſte Jaren op drije miſſen sdaichs, de voorſchreuen Cappellaenen, Officianten, ghehouden ſullen weſen in hoer Kerck te doen, ende des Sonnendaichs ende Heyligendaichs, indien ſy moigen de Miſſe, Veſper ende Coplect, ofte op ſommige hoichtijden de ſeuen getijden aldaer te ſingen, ende na die thien eerſte Jairen alle daige vijf Miſſen te doen, ende te ſingen de ſeuen getijden als men doet in andere Collegien ofte Kercken.

Verder verſoeck tot moderatie vande Miſſen en andere Kerckgebruycken.

Item dat die voorſz goederen gedeelt ſullen worden voor die voorſchreuen thien eerſte Jairen in vijf corpora, te weten, elck corpus ſes ponden grooten Vlaems, daer of de voorſchreuen Rectoir of Cappellaen hebben ſal die twee portien, ende elck van den anderen een, des ſal Rector ofte eerſte Cappellaen op ſyn dobbelde portie gehouden weſen een Coſter te ſtellen, ofte dat ſelue te doen bewairen.

Hoeveel een ygelijck van de Conventualen uyt Revenuen trecken ſoude.

Item tſurplus ende accres ſal Jaerlicx gaen voor de voorſchreue thien eerſte Jairen die twee deelen tot maeckinge van de Kerck, Ornamenten Was-licht ende andere heure behoeften, ende dat derdendeel tot diſtributie voor den Rectoir ende Cappellanen voornoemt, ſoe dat gheordonneert ſal worden ende nae de voorſchreuen thien eerſte Iairen ſullen de ſelue goeden, mitſgaders ſulcke Vicarien ofte Geeſtelicke goeden als binnen de ſelue thien Iairen geincorporeert ſullen mogen zijn, worden ghedeelt in acht corpora, die gaen ſullen an die ſeuen Cappellanen in maniere voorſchreuen, ende tſurplus ſal gaen voort derdendeel in cotidiane diſtributie, wel verſtaende dat de voorſchreuen Rectoir in alle diſtributie dobbeldeel hebben ſal, dat twee derdendeel ſal gaen tot Fabrijcque van die Kercke ende onderhoudenis van dien, ende tleſte derdendeel mit datter ouerſchiet ſal bewaert ende beſteet worden by den Rectoor in heurluyder nootlicxſte affairen by ſonder tot loſſinge van alſulcke Renten of vercrijch van ſoe veel Landen als ſy ſoe om

Ende waer toe het overſchot ſoude aengeleyt werden.

de

de betalinge van heure ſchulden, mits den voorſz brant by hem vercocht zijn, als de geene van heure goeden hier vooren gheſpecificeert, die ſy van noots wegen noch ſouden moeten vercopen ofte belaſten, om de optimmeringe van heure Kercke ende Huyſen voorſz, ende tot dat ſy die weder gecouureert ſullen hebben, ende niet vorder. Noch ſalmen maicken vuyte goeden vant Convent op heurluyder erf, een Huys voor den voorſz Rectoir, die ſelue tſynen koſte onderhoudē ſal, ten waire by meſchief van brande, ofte andere groote reparatie. Item de Rectoir inder tijt ſal hier naemaels na den ouerlijden van Cornelis Symonſz jegenwoordich Rectoir gecoren worden, by den anderen Cappellanen die daer of ghehouden ſal weſen na ſyn Inſtitutie te hailen confirmatie aen mijn Heere van Utrecht binnen behoorlicken tijde, mits betalende voor die ſelue confirmatie thien gouden Carolus guldens, jegenwoordelick loop hebbende of payement dier wairde voor eens ende niet meer, ende de andere Cappellanen die de ſelfde ghehouden ſellen weſen te inſtitueren, en mits by elck betalende voor die ſelve inſtitutie ſes der voorſz Carolus guldens eens, daer of de helft gaen ſal tot behoufte van de voorſz Fabrijcquen, ende dander helft tot profijt van den Rectoir ende Capellanen voorſz, behouden in als de Archidiaken ſyn recht. Item de voorſz Rectoir ende Cappellanen ſullen moeten actualiter Prieſter weeſen, ende perſonelicke reſideren, ofte by ghebreecke van dien ſal dat Collegie een ander ter plaets van dien moigen ordineren wt dat corpus van den abſent tot onderhoudenisſe van dien dienſt, duerende ter tijdt toe dat de ſelue abſent weder in ſyn reſidentie ghekomen ſal weſen, dan indien de Rectoir den tijt van drie maenden hem abſenteerde ſonder oirlof of nootlicke ſaicken, ſoe ſullen die Cappellanen procederen moigen tot electie van eenen anderen Rectoir, ſal oick dat Collegie by abuys van den Collateur diet aengaen moigen, priueren een yegelicke van de Cappellanen ſelfs, ſoe verre het bleeck dat de ſelue of yemant van hem anders, conuerſeerde of leefde dan een goet Prieſter behoort, mits dat die alſoe geinſtitueert ſal worden voor die reyſe ſyn admiſſie halen ſal van mijn Heere den Biſſchop van Utrecht inder tijt weſende. Suppliceren daeromme ende begeeren de ſelue Conventualen voorſz, in alder ootmoedicheyt an die eerwaerdicheyt van mijn Heere den Biſſchop van Utrecht als ouerſte van hen Conventualen, ende an de Majeſt. van den Keyſer als Grave van Hollant, daer ſy of elck van hem belieuen wille t'approberen ende confirmeren d'voorſz articelen ende punten tot continuatie, ende onderhoudeniſſe van Goids-dienſt, op dat belieuen van elck van hem beraempt om mitter tijdt te moigen voldoen ſulcke uyterſte wille, memorie, Vigilije, Feſta Compoſita, ende andere dienſten, daer ſy toe verbonden ſyn. Ende want de voorſz Conventualen wel rijpelick ghedelibereert ſyn de voorſz punten ende articlen te accepteren, ende gheconſenteert hebben voor hem ende heuren nacomelingen te onderhouden, te volcomen ende tachtervolgen, ſoe hebben ſy ende elck van hem heur ghewoonlicke hant-ſchriften hier onder geſet, ende tot meerder ſeeckerheydt heure ghemeen Convents

Ze-

Den Rector ſyn Huys tot ſyne laſte te onderhoude, en hoe men namaels een Rector kieſen ſal, mitſgaders hoe veel voor ſyn beveſtinghbrief aen den Biſſchop te betalen &c.

In cas van abſentie eeniger leden deſes Collegie, de vacerende plaets ten allen tijden te ſuppleren.

Excommunicatie en afſnijdinge van oneerlijcke Lidtmaten deſes Broederſchap.

Concluſie deſes verſoec brief ofte Requeſte.

Zegel hyer onder aengehangen. Ghedaen te Delft in 't voorſz Convent van Sint Jeronimusdale den ſeſten dach van April, in't Iaer xvc. ſeuen ende dertich na ſcrijuen shoofs van Hollant voor Paeſſchen.

Na deſe Demonſtrantie en ootmoedigh vertoogh (inhoudende een gantſche Ordonnantie waer na de overgebleevene en plaetshoudende Hieronymianē op het alder menagerelickſte ten behoeve van het neergeſlagen en verlooren Convent / mitſgaders tot weder opbouwinge van haer Kercke / ſich preſenteerden religieuſelijck te reguleren / volgde de Authoriſatie en conſent van de Magiſtraet der Stadt / waer by noch eenige nader Voorwaerden van conſideratie alvoorens zijn beſproocken ende geſtipuleert.

Authoriſatie van de Magiſtraet daer toe veraccordeert.

WY Schout Burgemeeſters Schepenen ende Rade der Stede van Delff, doen cont eenen yegelickē, alſoe in dē grooten exceſſiuen brant die op ten derden in Meye xvc. xxxvj. binnen deſe Stede, gebeurde onder andere Kercken, Cloofters, ende Goids-huyſen mede geheel verbrande dat Convent van Sint Jeronimusdael, die alle middelen geſocht hebben om tſelfde weder op te brengen ende timmeren, ende want ſy beuonden tſelve niet doenlick te weſen mit heure goeden, te weten, tſelfde Convent re repareren, ende hem in byleuen te onderhouden, ende dat nae gelegentheyt van den tijt die deuotie van menſchen vercout es, ſoe dat ſy na diuerſche communicatie by Rade ende hulpe van eenigen hare goeden vrunden van den eerwaerdigen Heere, mijn Heere de Biſſchop van Utrecht vercregen hebben conſent tſelue Convent mit heure goeden te veranderen ende te mutere in een Collegie van een Rectoir ende ſes Cappellanen, breeder blijckende by den brieve daer af zijnde, die ſy ons gheexhibeert ende verthoont hebben, ende alſoe wy genege ſyn Goids-dienſt te continueren ende te vermeerderen, ende op dat de dienſten die ſy gehouden ſyn te doene voor de geene die aldaer geteſteert hebben of begrauen ſyn, continueren ende voldoen, ſoe hebben wy voor ſoe veel in ons es by voorgaende conſente van onſe Rijckdommen ende Vroetſchappen voorſz, veranderinge ende mutatie voor ons ende onſen nakomelingen geaduoyeert ende geconſenteert, aduoyeren ende conſenteren mitſdeſen, den ſelven oick gunnen alle alſulke vrydom van exchijſen ende anders, als hebbende zijn alle andere waerlicke Prieſters, al wairen de ſelve oock Burgers kinderen, reſiderende binnen deſe onſe Steede, behouden ende wel verſtaende genomen dat die goeden ende Rijckdommen vanden Rector ende Cappellanen nu zijnde ofte namaels weſende vermeerderden, dat ſy nochtans niet en ſullen moigen heurluyder voorſz getal van een Rectoer ende ſes Cappellanen begrepen in heurluyder fundatie derectelicken of indirectelicken vermeerderen of meer perſoonen in heurluyder geſelſchap moigen toelaten, ten en waire ingevalle datter eenige vanden ſeluen Capellanen ſieck of abſent wairen, dat ſy dan voor dien tijt om den Goids-dienſt niet te verachteren ſouden moigen houden twee of drie Cappellanen, en twee of drie Iongen tot Cora-

Exemtie ende vrydom van Excijs.

Conditie van haer Collegie niet te mogen vermeerderen nochte van qualiteyt verhoogen, ofte hare Tijtels veranderen.

len

len, ende dat sy tot egeenen tijden heur naem voorsz sullen moigen veranderen, omme genomineert te worden Deken ende Canonicken, ofte anders, ende indien sy tot eenigen tijden de contrarie deeden, dat sal geacht weesen van onwaerden, ende sullen in dien gevalle wederomme gehouden weesen hem te stellen tot [illegible] conditie ende getaile voiren verhaelt, daer inne de selue Rectoir ende Cappellanen voor hem ende heure nacomelingen by heure contrebrieue die sy ons als nu daer of gegeuen hebben, ende oock van te volcomen t'inhouden van desen hem verbonden hebben, op peyne van dit ons consent nul ende te niet te weesen, ende dat de Patronen de missen ende lasten daer toe staende by andere doen doen sal moigen, ofte de goeden employeren tot andere goedertieren saicken soe hem best duncken sal, behouden oock dat die Rectoir ende Cappellanen die plaetse mitten eruen van die van Sint Jeronimusdael, niet en sullen moigen vermeerderen, noch grooter maicken dan die nu ter tijdt es, ende den seluen tot noch toe toebehoort heeft gehadt, sonder eenich erff meer daer an te mogen coope ofte procureren in eeniger manieren. Noch en sullen oick die Rectoir ende Cappellanen voorsz eenige huysen ende eruen die sy binnen der stadt van Delff in toecomende tijden sullen moigen coopen ofte bewoonen Geestelicken maicken, ofte tot die voorsz Vergaderinge moeten incorporeren directelicken ofte indirectelicken, in kenniſse van desen, soe hebben wy 'tsegel ten saicken hier onder angehangen. Gedaen den twee en twintichsten Juny A°. xv°. acht ende dertich.

Nochte haer erf in geenderley manieren vergrooten, noch egene Geestelijcke huysen binnen de Stadt meerder maecken.

Dit Contract wiert gewisselt met dese volghende verbont-brief ofte acte van verbinteniſse van de Conventualen aen de Magistract:

WY Heer Cornelis Symonsz als Rectoir, Heere Gerrit, Arnout Hagez. Procuratoer, Heer Marinus Anthonisz. van Euerswaert Priester, ende Heer Jan Dircxz. Pelt Diacon, eerste Cappellanen van Sint Jeronimusdael binnen Delff, Oirconden mitsdesen, hoe dat wy voor ons ende onse nacomelingen, na dat onse Goids-huyse genaempt Sint Jeronimusdael gelijckelicken mitter Kercken afgebarnt is geweest, ende van onsen ghesellschappe alleen te lyfue ghebleuen wairen drie Priesteren, ende overmits onse cleyne goeden niet machtich en syn onse Goids-huyse wederom te timmeren, ende die dienſten Goids te volbrengen, daeromme by consent ende oirloue van onsen eerwaerdigen Heere ende Vader den Bisschop van Utrecht tot een andere Vergaderinge ons begeert te gheuen, daer toe soeckende hulp ende middelen, ten eynde Goids dienſten aldaer niet heel verachtert en soude blijnen. Ende na dat wy eenige hulpe gevonden hebben, syn geaccordeert ende ouercomen mitten Burgemeesteren ende Regierders der Steede van Delff, aldaer wy versocht hebben te moigé onse Vergaderinge houden, in manieren ende op conditien hier na volgende, te weten, dat indien die goeden van onse Vergaderinge die wy nu annemende syn van een Rectoir ende ses Cappellanen, in toekomenden tijden eenigesints vermeerderen, dat nochtans wy noch onse nacomelingen niet

Acte van verbinteniſse by 't voorgaende accoort wegens de Hieronymianen in handen van de Magistract overgeleveret.

Conditie en Voorwaerden in conformité van de voorgaende consent brieſ.

en ſullen mogen tgetale van der ſeluen Rectoir ende ſes Cappellanen begrepen in onſe fondatie directelicken ofte indirectelicken vermeerderen ofte in eenigher manieren meer perſoonen in onſer gheſelſchappe toe laten, ten wair datter eenige vanden ſelven onſe geſellſchappe ofte vergaderinge ſieck ofte abſent waren, in welcken ghevallen, ten eynde Golds-dienſt niet verachtert en blijuen, ſullen mogen voor dien tijdt in heure plaetſe een twee ofte drie nae tghetal der ſiecken ofte abſenten mit twee ofte drie Ionghe Coralen moigen ſurrogeren ende ſtellen in hoiren plaetſe, belovende mede tot geenen tijden onſe namen, ende jegenwoordige conditie ende religie te veranderen ofte muteren omme genomineert te worden Deeckens ende Canonicken ofte anderſints, noch oock meerderen eruen binnen der voorſz Steede moigen coopen ofte in eeniger manieren by erffpachte huyr ofte anderſints mogen procureren dan wy nu ter tijdt beſittende zijn, noch oock geen huyſen die wy ofte onſe nacomelingen ſullen moigen beſitten Geeſtelicken maicken ofte tot deſe onſe Vergaderinge te mogen incorporeren. Ende indien wy ofte onſe nacomelinghen tot eenigen tijden deſer contrarie attenteerden te doene, conſenteren ende accoirderen nu alſdan ende dan alſnu 'tſelue van onwaerden te ſyne, ende ſullen wy ende onſe nacomelingen oock gehouden ſyn wederomme ons te geuen ende reduceren toter eerſte ſtate conditie ende oock getalle voorſeyt, ofte ſullen die voorſz van Delff moigen ons by autoriteyt der K. Mt. als Grave van Hollant op ſeggen ende weygeren die reſidentie ende habitatie van breeder ende groter Vergaderinge ofte geſelſchappe binnen der voorſz Steede. Ende ſullen oock die patronen die miſſen ende laſten daer wy inne verbonden ſullen ſyn by andere Geeſtelicke Perſoonen willende hen na deſen accoorde reguleren, van ſelfs moigen doen doen, ofte die goeden temployeren tot andere goedertieren ſaicken, hoe tſelue hem oirbairlixte duncken ſal, belovende alle deſe articelē by onſe Prieſterſchappe, trou, eer ende ſeeckerheyt te volcomen ende altoes tonderhouden, ende niemant oock in onſe voorſz vergaderinge tontfangen, ten ſy hy eerſt ende al vooren ſolemnelicken tſelue van gelijcken belooft hebben ſal, des tOirconde tZegel van Sint Jeronimusdael twelck voor den vermaerden brant van Delft aldaer gebruyckt es ende noch by ons gebruyckt wort, hier onder aengehangen. Gedaen den xxijen. Juny A.o. xvc. acht ende dertich.

Voor-recht vande Petronen en voorſorgers der Zielmiſſen.

De Succeſſeurs de voorſz conditie oock te beedigen.

Ende dit zijn de ſtucken die deſen Conuent betreffende / nebens Stadts Previlegien zijn te boeck gheſtelt. Het laet hem aenſien dat dit geſtichte mede al van een groot begrip moet zijn geweeſt / en met veele onderaertſche verborgentheden en gheheyme plaetſen voorſien: want men dickwils onder in het delven en herbouwen van de huyſen daer omtrent op des ſelfs gront ende erven gelegen / verſcheyde verborgen Kelders ofte Kerckers / Kuylen en bedeckte holen ontmoet ende gevonden heeft / die men alvoorens niet geweten hadde: ook Rioien ofte waterloopen / dienende tot doorgangen en tochten / ſoo ruym ende hooch

District van dit Clooſter en vreem de hoedanigheyt van onderen.

hooch dat'er een Man van een gemeene taille oberepnt in staen/en al verre onder de aerde door kost gaen / ghelijck onlangs noch een ontdeckt is / die om de alderminste suspicie / van boven omtrent het dack tusschen de muyren met een hardtsteene wenteltrap nederwaerts syn ingangh hadde. Sulck dit Regiment althans niet alleen met verscheyde treffelijcke woon-huysen voor aen straet / maer oock van achteren op de binnen ruymte en ter plaetse daer de Kerck ghestaen heeft betimmert is / welcke achterhuysen met twee poorten ofte ganghen / voor aen straet tusschen de andere huysen heenen ter oude Delft mede zijn uythomende ; welckers poorten de voordelijckste noch ten huydigen dage de naem van Hieronimus poort behouden hebbende/de suydlickste/ten principale deurgaens ofte altijt meerendeels bewoont ende gebruyckt zijnde geweest (gelijck als noch deser dagen bewoont werdt) by een van de Dienaren des Goddelijcken Woorts / gemeenlijck syn naem heeft gevoert ende voerende is van den Bewoonder ende Bruycker in dier tijt. Hier seer dichte by / be-oosten de Oude Delft de nieuwe-straets Brugge even overgetreden zijnde / ontmoetmen aen de suyderhoeck van de selfde straet het H. GEEST SUSTERS CLOOSTER gemeynlijck gesept Heylige Geest Suster-huys, welckers orde my noch in 't onseecker gebleven is / alleen is kennelijck dat de Conventualen ofte Inwoonderen van dien / haer professie ende werck waren maeckende van siecken en krancken van alderhande soorte te gaen besoecken/ bewaren ende besorgen / en sonderlingh met hare ghebeden te assisteren/soo wel in bierige en besmettelijcke als in andere tyden/ oock is my geinformeert dat hare kleedinge was in 't swart / als in teecken van ghestadighe rouwe. Het ouderwets Coornije van de Capelle en d'eenvoudigheyt van 't gantsche gesticht wyst wel uyt/dat het binnen d'eerste hondert Jaren of twee niet gheimmert is / ende het vijfde Artijckel van de beschrijvinge der Fundatie van S. Ursula ofte de nieuwe Kerck/ * geeft ons te kennen het selfde ten naesten by van gheliicken Ouderdom te wesen als de voorsz Kerck: doch in den Jare 1567. de Conventualen van dit selve Susterhuys by verminderd ende kleyn in ghetale gheworden zijnde / oock meerendeels oudt ende impotent / ende niet geschapen lange te leven / daer en boven geconsidereert dat ten insien van de constitutie dier tyden/ geene jonge luyden omme den siecken te dienē (waer toe de Fundatie ten principale was strecckende) haer in 't selve Suster-huys meer begaven / soo is op het te kennen geben van de Bewaerders deses Heylige-Geest-Suster huys by den gantschen Raedt ende Vroetschap deser Stadt goetgevonden ende geresolveert / de voorsz Susteren te laten uytsterven / ende de goederen van den selven Convente te converteren ende employeren tot onderhoudt ende leeringe van schamele ofte arme Meyskens / conform de Institutie van seecker Meyskens-Huys binnen der Stede van Antwerpen. Naderhandt ten tyde van de Gereformeerde Religie de Capelle

Hoe nu verandert is

Aengaende 't H Geest SustersCloosster, mitsgaders des selfs Inwoonders Orde.

Ouderdom deses Conventes.

* *siet boven p.* 198.

Veranderinge van dien.

peile ooch verandert/ ende hedendaechs tot een generalitepts Ammunitie-Huys ghebruyckt werdende. De Oude Delft in voorsz maniere noch al verder vervolgende/ genaecht men wederom aen de west-zyde

Sinte Barberen Clooſter.

S. BARBEREN CLOOSTER, nu 't Wees-huys/ zynde gheweest een seer ruym en treffelyck Clooſter/ echter geen beschept van consideratie daer van overigh hebbende/ dan een seltsaeme gheschiedenisse en obſervatie voor de Medicynen en Naturaliſten/ in een van de Vedematen deses Convents voorgevallen/ ten tyde van den hooghgeleerde en vermaerde Mr. Pieter van Foreest Doctor in der Medicinen/ gevoortich van Alckmaer/ doch woonachtich hier binnen Delft/ alwaer hy Stadts Phiſicus en Medicyn was/ en dese dingen beſchreven heeft. Wy hebben gesien (seyt hy) in seeckere sieckten, dat de patienten ſo haren appetijt om te drincken en eten verloren hadden, datſe niet ghenooten,

Wonderlijck vaſten van een ſiecke Nonne in dit Convent.

dat seggens waert was; van dit getal is een Nonne geweest van 't Convent van Sinte Barbera te Delft in Hollant, die sieck geworden van de Geelſucht Ao. 1562. bleef ſes volle weecken te bedde liggen, ſonder te drincken of t'eten. Alle dien tijdt en namſe geen voetſel, uytgenomen eenighe Citroen granen, dieſe in haer mondt hielt en ſomwijlen soogh. De Pater van het Convent bracht my daer by, niet om haer te medicineren maer om haer te sien, als een wonderwerck van wegen ſo lange abſtinentie en vaſten: maer des anderen daeghs nae mijn beſoeck ſterftſe. * Dit zijn de woorden eens gheleerden Mans van grooten aensien en reputatie aldus vertaelt met de wercken van S. Goulart onlanghs in duyts weder om op nieuws uytgekomen. * Maer noch een vreemder en wonderbaerlycker Hiſtorie van diergheliicke slagh/ verteit hy verder in deſe Stadt gesien te hebben/ dewelcke elders (soo 't Godt belieft) in ons Hiſtoriſch verhael 't synen tijdt te pas sal brengen; de begerige Leſer het selvige ondertuſſchen by de bewuſte Auteuren kennende op oecken en naſien. uyt de verſtroyde overblyfſelen deſes Clooſters is my in handē gegeven/ een kleyn boechjen op pergament gheſchreven/ inhoudende een naemlijſt van die Studier-boecken die in die Liberie Horen in't Convent van Sinte Barberen binnen Delft beſloten in Hollant. Item een outverſonſt Regiſter van de Sterf-dagen der Nonnen deſes Convents/ waer achter aen/ by de graven in S. Barberen Capel per memorie aengheteeckent staet in 't Iaer ons Heeren M. vc. en XXXVII. doe begonde ic dit boec te ſcriven, want in't Iaer van XXXVI. was al onſe boeken verbrant. De laetſte Prior van dit Clooſter is geweeſt Chriſtianus Adrichomius, een Man ſeer geleert ende erbaren in de oude Kerckelijcke Hiſtorien/ geboren Delvenaer. Van dit Clooſter Oostwaerts af-ſcheydende de Breedſtraet door/ kreegh men aen de ſlinckerhant in 't geſicht het OUDE ofte H. GEEST-GASTHUYS op ſijn Latijnſch 't Hoſpitael ghenaemt/ in't welck/ gelijck wy uyt de Latijnſche Authoriſatie Brief van de Capelle &c. gegeven in den Jare 1260 gesien hebben) * mede eenige Geeſtelijcke Broeders en Suſters woonende/ van gelijcke al-

* *Pag.* 288. & 290.

Nopende de Bibliotheecq deſes Clooſters, miſgaders het ſterf-boeck.

Schade door den grooten Brant.

Laetſte Prior.

Oude Gaſthuys ofte Hoſpitael.

hier

hier onder de Conventē en Geeſtelijcke vergaderinge moet geſtelt werden. Hoſpinianus wijſt aen dat een Oorde der Hoſpitaliers des H. Geests te Romen is begonnen / in den beginne des Pausdoms Innocentij een weynig voor den jare Chriſti 1200. ende dat het principale Ampt der Broeders deſer Oorde geweeſt ſchijnt te zijn / de arme kranckē ter herberge te ontfangen / de ſelve te verſorgen / ende geſtorven zijnde / te begraven.* Van achteren het Hoſpitale ofte Gaſt-Huys uythomende / ſagh men aen de overzijde Jan Ortwijns ofte Loyen-Laen nu Gaſthuys-Laen, zijnde een bequame luchtige gracht wederzijts met ſtraten de welcke diameter ofte lijni-recht uytſtreckende tot in ende aen het Ooſtende / te middelwaert door de Brugh daer over ghelegen / van naem wert onderſcheyden ende verdeelt / want de voorſz Brugh voorby paſſerende komt men op de Suſters-laen, de naem voerende van twee Suſter-huyſen ofte Vrouwen Cloſteren aldaer van outs gelegen / het eene ontrent te middelwaert benoorden de gracht / zijnde S. URSELEN-CLOOSTER ofte die van de elf duyſent Maeghden, hebbende mede gehadt een bequame Capel / ende naer uytwijſen van de oude kaerten met een kleyn ſpits ofte klock-huysje boven 't Choor / in alle manieren gelijck en van de ſelfde gedaente / als noch is het Cruyswerck van S. Urſelen Parochy-kercke te ſien is / zijnde althans deſe Capel nevens het gantſe geſticht des Cloſters geheel weg en teneemael gedemolieert ſedert den Jare 1596. als wanneer het ten behoude ende voorderinge van de Blaemſche Heringen / met menichte van kleene woon-nghskens ofte huysjes betimmert ende bebout is / ende met verſcheyde ſtraten geſeparcert ende doorgeſneden: als daer zijn de Doornick-ſtraet, Riſſel-ſtraet, Yper-ſtraet, Brugſe-ſtraet, ende het Blaeuwe Slop, in alle welcke de voorſz huyſies ende erven / achtervolgens de reſolutie van den Raedt ofte Heeren Veertigen deſer Stadt / in den Jare 1605 zijn verkoft. Hooger beſchept van oude tijden blijft my in gedencke. Haer Patroneſſe is voorhenen by de op-ghemelte S. Urſel kercke / uyt het Roomſch Paſſionael ofte Legenden der Heyligen en verſcheyde andere auteuren na de meeſte conformiteyt en eenſtemmigheyt ghecolligeert ende beſchreven: * Het ander Cloſter aen deſe gracht ghenaemt de Suſterlaen / was t'eynde aen de overzijde / beooſten dit voorgaende en dicht aen de Ooſt poort gelegen / bequaem ende ghemackelijck om te Oeldewaerts tot het melcken en weyden van hare Koeyen en ander Vee te komen / was toeghecheyght aen de Salige Agnes ende ſulcks S. AGNIETEN CLOOSTER, deſe als gheleghen in Marcelerſſe gebiert werdende den 21. January / is gracht ſeer uytſtreckende gheweeſt te zijn in Godtvruchtigheyt en alderhande deuchden / en ſoo haer leven door verſcheyde Out-Vaders en voornamentlijck door Ambroſius beſchreven wordt / was te Rome geboren van Edele en rijcke Ouders / ende opgebracht in ſodanige manieren als deſtige Familien betaemde ſijnde een jong Edelman-ſoone van Symphronius Overſte van Rome /

Orde van Hoſpitaliers en haer ampt

* *Hoſp. lib. 6. c. 16.*

S. Urſelen ofte 11000. Maeghden Convent waer van outs gelegen.

Ende hoe verdelght.

* *Siet boven p 216.*

S. Agnes ofte Agnieten Clooſter, en beſchrijvinge van haer Patroneſſe.

door haer te ſien op haer gratie ende ſchoonheyt verlieft zynde / preſenteerde ſy echter den Maeghdelycken ſtaet boven een treffelijck Huwelijck: des hy haere afkeerigheyt by alle mogelycke middelen niet hebbende hennen bewegen / tracht haer als zynde Chriſtene in de laetſte opkomende verfolginge Diocletiani, ſchandelijck van hare eerbaerheyt te berooven / tot welcke oversoetelijcke daedt de voorbereydinge gemaecht zinde / valt hy ſelfs in de klaeuwen van den Duyvel die hem den hals heeft gebroocken. Sy naderhandt wert met een ſwaert wreedelijck door den hals geſteecken ter doodt / ende haer lichaem gheleyt op een Erve van hare Ouders buyten de poorte van Nomentium, die men nu noemt de poorte van de H. Agnes. De plaetſe daer dit voorverhaelde gruwelijck voornemen van de Soone Symphronii te Rome aengelegt was / ſchrijven ſy een Bordeel en Godloos huys gheweeſt te zijn / 'twelcke (door de reynigheyt van H. Agnes veredelt zijnde) in een ſpeloncke der Engelen van Godt ſelve ſoude verandert zijn / want aldaer tot haerder eere en kercke op-gerecht ende getimmert is / daer ſy noch op den dach van heden in wert vereert. Behalven noch verſcheyde wonderteeckenen die by haer leven en in haer uyterſte ſoude zijn gheſchiet / geeft men voor / dat deſe H. Agnes nae haer doodt met een lammeken (die de Maeghden alleen volgen) aen haer Ouders is beropenbaert; de naem van Agnes niet veel verſchelende van het woordt *Agnus*, 'twelck in 't Latijn een Lam beteeckent. In een groote Latijnſche Bulle van den Jare 1452. hoewel door overvloedige abbreviaturen / en door Onderdom of quade bewaringh ten naeſten by onleeſbaer gheworden / is echter blijckende / dat ghelijck 't Clooſter Zyon (hier na noch te volgen) van Regulier Canonicken / dit S. Agnieten Convent van Regulier Canonickerſſen der Orde S. Auguſtini is gheweeſt; nevens de Prior van 't voorſz Zyon / eenen Frater Theodoricus als Overſte van dit S. Agnieten Clooſter genoemt werdende. Onder de vier Commiſſarisen die in den beginne van den Jare 1475. in de groote vergaderinge buyten de Stadt Leyden / uyt den name van de gantſche Geeſtelijckheyt van Hollant eendrachtelick gedeputeert ende volmachtight wierden / om de Exactien en Schattingen van Hertogh Carel van Bourgonie (die hy over de Geeſtelijckheyt wilde invorderen / en daer hier boven onder 't Clooſter S. Agathe * van gerept is) ſtantvaſtelijck te wederſtaen / en daer en tegen met alle bedenckelijcke middelē te procederen / ſtact in de Oude Cronijcke de tweede geſpecificeert eenen Heere Joeſt Pater ende Confeſſoer van den Convente Sinte Agniet binnen Delft. * Dit Clooſter was insgelijcks voorſien met een Capelle omtrent van 't felſde fatſoen als die van S. Urſulen of de 11000 Maeghden / ende is althans gantſchelijcke in woonhuyſen verandert / en met een dwers ſtraet gedoorken ende van den anderen geſcheyden; eenigen tijdt herwaerts onder den gemeenen Man niet anders bekent zijnde dan met den naem van Spierings-

Van wat Orde de Nonnen deſes Clooſters zijn geweeſt.

Twee Priors deſes Clooſters van outs vermelt.

* *pag.* 320.

* *Chron. van Holl. &c. Div* 30. *c.* 85. *Boxh. Ned Hiſt. p.* 199.

Dit Clooſter mede in huyſingen verandert.

Cloo-

Clooſter, om dieswille ſeeckere vermaerde Tapyſiers een boornaem gheelte deſes geſtichts tot een werck-huys hadden ingehuyst / gelijck althans de ſelfde huyſinge gheweeſt zijnde des Clooſters ziech-huys / Apothecarye / ende Waterhuys met het Erf ſtreckende ende rapende ſo als in't Greffiers Raenboeck de anno 1557. fol. 46. verſo & 47. onlangs voorrenige koſtelijcke tapijten daer voorhenen van geſproken hebben) * van Stads wegen is vermangelt ende verkoft / aen de Tapijtwereker Maximiliaen vander Gucht. Hier van daen langers 't Ooſt-eynde voor by de ſtraet ghenaemt den Achter-ſack de Stadt weſtwaerts in gaende ontmoetemen een gracht in veel oude tijden geheten Nieu-poort, en naderhant Broertjes-Laen, ende noch wat verder de Lange Broerhuys-ſteeg, welckers een van beyde inſlaende quammen aen het Convent ofte CLOOSTER DER MINDER-BROEDEREN alias Franciſcaner Monicken, ook wel graeuwe Monicken, ofte Barrevoeters, ghemeynlijck Minre-Broeders, ende met een vervallen woordt Minne-Broers, zijnde een van de vier bedelende Oorden uyt Aelmoeſſen lebende / wel eer alhier te lande geweeſt van de principaelſte in aenſien / en van het meeſte ghefach / eben als nu de Jeſuyten in de Landen onder Pauſelijck ghebiedt. Deſe Oorde der Minder-Broederen hadde omtrent den Jare 1213. ingheſtelt de H. Franciſcus gheboortich van Aſſiſio, welcke een Stadt des Dals van Spoleto is in Italien / van wien de Rooms geſinde voorgeven / dat daer na noch twee Jaren voor zijn doot een ongheboort mirakel van de vijf lijdteeckenen des lijdens ons Salighmaeckers / gelijck naderhant S. Geertruyt van Delft de vijf wonden (als vooren verhaelt) * ſoude ontfangen hebben / ſchrijvende van syn bekeeringhe en inſtellinge in deſer voegen / dat hy de Werelt verlaten / en een ſeecker kercke te *Portiuncula* vernieuwt hebbende / hoorende in de ſelfde op een tijdt onder den dienſt der Miſſen leſen de woorden Chriſti tot ſyne Diſcipelen uyt het H. Evangelio Marci (wanneer hy haer twee en twee begon uyt te ſenden) dat ſy niet mede dragen ſouden over den wegh, dan alleenlijck eenen ſtaf, geen male noch broodt, noch gelt in hunner gordel: maer dat ſy ſchoenſolen ſouden aen binden, ende met gheen twee rocken ghekleet zijn. * So ſeyde hy hier op: Dit is dat ick met gantſcher herte begeer te volgen. Franciſcus / ſoo geſeyt ſo gedaen / trock aenſtonts syn ſchoenen uyt / en nam voor hem dien Regel te volghen / met eenen Rock te breede weſende / en alle handelinge van geldt verſoeyende; Hy vergaderde voorts twaelf mede geſellen / die eenhertigh waren in dit voornemen / en ſchreef eenen regel den welcken hy van alle syne Na-volghers ten naeuwſten wilde onderhouden hebben: maer ſonderlinge beminde hy d' Evangeliſche armoede / verbiedende niet alleen eygendom / maer ook handelinghe van geldt / ende alle beſit of ghebruyck van erfelijcke goederen in't ghemeen. Hy wilde dat zijn Na-volgers Minder-Broeders ghenoemt ſouden worden / ende ſoodanigh weſen:

Clooſter der Minder-Broederen en verſcheyde benaminge der inwoonderen van dien.

Haer Orde ingeſtelt door S. Franciſcus.

* *pag.* 308.

Hoedanigh syn bekeringe.

* *Marci* 6. v. 8. & 9.

En inſtellinge deſer Orde.

Waer

Reyſt na Rome om de ſelfde te doen beveſtigen.

Daer na tot den Paus Innocentium de derde te Rome waert trecken de/ ten eynde die Stoel van Rome als 't hooft van de Kercke ſyner nieuwen Regel wilde voor goetvinden ende beveſtighen / 't welck na eenige bekommeringe (aengeſien den Regel ſwaer was/ ende by ſommighen onmogelijck geſcheen den ſelven wel te onderhouden) ten laeſten noch wierdt toegeſtaen: dus Franciſcus de macht / om overal ſyne leere te verkondigen verkregen / ende ſyne Medegeſellen na verſcheyde plaetſen uytgeſonden hebbende / vermenighvuldigde ſyne Orde binnen korten tijdt uytnemende grootelijcks / waer door de naem der Minre-Broeders ſich allenskens oock wyt en ſijt verbreyde / ſoo is oock den roep gehoort in onſe Nederlanden / * en gevolgelijck oock in Hollant. Waer de Roomſ-geſinde Kerckelijcke Hiſtorien gheruygen ſelfs dat de Minre-broeders gheweken van d'eerſte tuchtigheydt der Orden / omtrent in't midden van de Eeuwe 1400. andere werck-luyden herſtelders van d'orde S. Franciſci, afgeſonden wierden in den wijngaert/ die mits hunne ſtrenge Evangeliſche armoede Obſervanten genaemt wierden * van welcke ſoorte onſe Bedel-Monicke ofte Minder-Broederen van Delft mede pretenderde te weſen / doch echter de Regeerders deſer Steede wel ghenoech ghehoort hebbende van dit ſlach van volck / en conſiderende d'ondienſtigheyt van dien in een wel-geſtelde Republijcke / hadden een afkeer ende vreeſden voor deſe ſchadelijcke Cudde / haer niet willende inlaten ſonder alvoorens goede conditien ghemaeckt ende beſproocken te hebben / door welcke (ſeydt de Heer Boxhorn in ſyn Nederlantſche Hiſtorie) haer omgaen, doen, ende bedrijf dapper inghebonden werde. Onder andere dient daer toe deſe brief.

Dion. Mud. Kerckel. geſchied. in de Nederl. onder 't jaer 1213. f. 159.

Oorſprong van de Minre Broeders van d'Obſervantie.

Id. ibid 2. deel f. 189.

En met wat omſigtigheyt en achterdencken die alhier te Delft toegelaten wierden.

WY Gielis Flueel, Vicaris Provinciael der Minrebroederen van Obſervantien in die Provincien van Colen, ende ghemein Convent der ſelver Minrebroederen van Delft, doen condt allen luyden, ende belijden mit deſen tegenwoordigen brieve, dat wy mit onſen vryen wille, onverſocht ende onbedwongen van iemant, geloven voor ons ende onſen nacomelinghen ten eeuwigen dagen, dat wy in onſen Convent binnen der Stede van Delft, ſtaen ſullen ende leven in ghehoorſaemheyt onſer Prelaten, ende in Apoſtolike armoede, na inhoudt der Regulen van Sinte Franciſcus, niet eigens te hebben ofte koopen, noch lande, noch geldt, noch rente, noch erve beuren, heymelijck noch openbaer, maer onſe broot te bidden, elcke ſtraet niet meer dan eens te weecke. Voort bekennen wy ende belijden, dat wy niet eigens en hebben noch en ſullen hebben aen die ſtede of timmeringe des Clooſters, daer wy in woonen ſullen, ofte in woonen, maer dattet ons geleent es, ende dat wy daer in gheherberght zijn om Godes wille, ende wairt ſake dat wy of onſe nacomelingen niet en leveden naer der heyliger Obſervantien van onſer voorſz. Orden, ende die Vroedtſchap ende Rijckheidt der Stede voorſchreven dat bewijſen mochte mit eer-

Haer intoominge en verbintenisſe

Geen eygendom ergens aen te hebben, en niet meer dan eens des weecks in yder ſtraet te bidden.

In cas van ontuchtigh leven haer te mogen exſtirperen.

eerbare geeſtelijcke geleerde Perſoonen, ſo mochten de Heiligegeeſtmeeſters van Delft voorſz. die nu ſijn, oft namaels weſen ſullen, uytten beveel vander Vroetſchap ende Rijckdom voorſz. mitten voorgenoemdē perſoonen, vrylicken ſonder miſdoen, die Broeders voorſcreven uytſetten, ende ander Broeders van der ſelver Obſervantien weder inſetten, indien dat het die Vroedtſchap ende Rijckdom alſoo beliefde; ende wairt dattet die Vroedtſchap ende Rijckheyt niet beliefde eenigh andere daer in te ſetten, ſoo ſoude die Heylige Geeſtmeeſters van Delft, uyt bevel der Vroedtſchap ende Rijckdom voorſz. dieſelve erve ende huyſinge die de Broeders nu ter tijt oft hier namaels beſitten, mogen aentaſten in rechten vryen erven ende eygendom, tot den armen huysſitten behouf der voorgenoemder Stede van Delft, ſonder eenich weer te doen oft dat te wederſtaen mit eenigen rechtē, geeſtelick oft weereltlick. Voort ſo geloven wy, dat wy, of onſe nacomelingen, geene Brieven of Privilegien van den Paus of van eenich andere Prelaten, ſullen ſelve impetreren of doen impetreren tegen de voorſz poinctē tot eeuwigen dage, ten ſy mit wille, rade, ende conſent vander Vroedtſchap ende Rijckdom der Stede voorſz. Ende waert dat iemant, twaer by onſer weten, of mit eenige brieven of privilegien, deſe voorſz. poincten tegens gaende, impetreerde, daer gelooven wy voor, in manieren voorſz. dat wy tot geenen dagen ons daer mede behelpen ſullen. Voort, en ſullen wy tot geenen tijden ontfangen binnen onſe Convent meer dan twintich perſoonen; ten waer by conſent ende goetduncken der Vroedtſchap ende Rijckdom vooeſz. Ende waer 't dat die Vroedtſchap ende Rijckdom voorſcreven in toekomenden tijden meer puncten in deſen Brief begeerden te hebben tot meerder vaſtigheyt dienende, daer willen wy altoos toe verbonden weſen te beſegelen. In kenniſſe der waerheit, ſo hebben wy broeder Gillis Fluweel als gemeen Vicaris, den ghemeen Zegel van onſen Officie, mitten Zegel des Convents van Delft, hier openbaer aengehanghen in't Iaer ons Heeren 1449. opten veertienden dach in Mayo.

Geen voorrechten noch vryheden van den Paus te verwerven

Niet meer dan 20. in getale te mogen zijn ten ſy by vergunninge en nader ſtipulatie.

Sulcx uyt deſe verbinteniſſe als by een helder licht en claerſchijnende ſackel in de duyſterniſſe merckelijck te beſpeuren is / hoe wellecom ende aengenaem deſe voor de gemeente ſoo laſtige Bende der Bedel-Monicken / doenmaels by een wijſe en voorſiende Magiſtraet al zijn geweeſt: oock te gelyck is hier uyt af te nemen omtrent wat tijdt deeſe Orde der Minder-Broederen van d'Obſervantie alhier in deſe Stadt geintroduceert oft ingevoert zijn en acces verkregen hebben / te weten omtrent de eerſte tyden dat men voorgaf een volkome reformatie en een gladder ſchave over deſe Orde gegaē te zijn / als nu ſtrictelijcker den Regel Franciſci waernemende / en om dieswille beter dan d'andere zijnde; maer het Momaenſicht voor gaet uwer verſtande hier en daer helder afgeruckt / is haer gheynſiheyt en valſch bedrog wijtluftig uyt gebleecken / want veele Godtſalige ende geleerde Mannen hebben hen oock in het Pausdom ſelfs tegen de Bedel-Monicken gheſtelt /

Wat hier nyt te beſluyten is.

In wat tijt de Broeders van Obſervantie alhier toegelaten zijn.

Valsheden dier Orde.

ſtelt ende hare liſtigheden / bedriegerijen / godloosheyt / ſchandelijcke ſtucken / en alderhande boosheden ontdeckt / haer niet ontſiende dickwils ſelfs met de pen daer tegen te ſtrijden : Indien pemant curieus was hare Regelen Franciſci, mitſgaders des ſelfs Teſtament / te weten / die leeſe meergemelten Hoſpinianum in ſyn oorſprong der Monickerye / by ſalſe daer met geleerde aenmerckingen en verklaringen van verſcheyde diſputen dien aengaende (ſoo over 't ſtuck van kleedinge als anderſints) voorghevallen / ſeer aerdigh vinden. * Want overmits Franciſcus van de verwe / mate / ende ghedaente der kleederen niets verklaert en hadde / ſoo heeft de uytlegginge van dit point ofte tweede Capittel des Regels / byſtigh Jaren lanck groote ende ghedurige kyvinge onder zyne diſcipelen voortgebracht. De Monicken myner Oorde (ſeyt hy) ſullen met kleederen die slecht ende van kleyne prijſe zyn / gekleet werden : ook en ſullen ſy niet meer dan een rock met een kappe / ende eenen anderen ſonder kappe hebben : ook en ſullen ſy geen ſchoenen dragen / dan door noodſaeckelijckheyt ghedwongen zynde / ſy en ſullen ook te paerde niet reyſen / welcke twee laetſte leeden ſy ſchalckelijck hebben weten goet te maecken / maer wegens de Cappe ende den Cock is eenen grooten ſtrijt geweeſt / drie dragen by de ſcherpſinnige Franciſcanen verwecht werdende / de eerſte van de verwe / de tweede van de Mate / de derde van de gedaente ; aengaende welcke materie ſeer vele ende ſubtijlijck gediſputeert is geworden / tot dat ſy hare twiſten al twee verſcheyde Pauſen voorgedragen / ende die der ſelver oordeelen onderworpen hebbende / als Nicolai de III. en Clementis de V. ſoo hebben ſy ten laetſten nae de verklaringe Johannis de xxij. willen luyſteren / de welcke een Bulle heeft ghemaneert / waer mede hy de verklaringhe ſyner Voorſaten hooghlijck prijſt ende ſeydt / dat hy hem verwonderende / hoe dat hare vaſte / klare ende met eene groote bequaemheyt geordonneerde beſluytingen / den ſommigen noch niet ghenoeghſaem en waren : daer na verklaert ende ordonneert hy / dat de slechtigheyt der kleederen na de ghewoonte ofte gelegentheyt des Vaderlants geeyſcht ſal werden / ende het Oordeel deſes laet hy den Miniſters ende Guardianen. Wer ſelver Oordeel beveelt hy te beſluyten / uyt te ſpreken ende te ghebieden / van welcke langhte ende wijtheyt / groſſheydt ende fijnheyt / geſtalte ofte ghedaente ende diergelijcke toeballen / ſoo wel de habijten ende hare Cappe / als de binnenſte rocken (met welcke alle Minder-Broeders ghekleet werden) behooren te ſyn ; ende over deſe dingen bezwaert hy der ſelver Miniſters / Bewaerders ende Guardianen conſcientien * &c. maer het ſchijnt dat deſe twiſt door het Pauſelijcke Conſiſtorio / by ghenen beſtemde maniere des Wets alsdoen noch is geeyndigt geweeſt : aenghenen alle de ghenen die hedendaeghs Minre-Broeders ghenoemt werden ghebruycken overal / ende hebben al menichte van Jaeren en misſchien Eeuwen langh gebruyckt / by haus eenerley ſoorte ende gedaente

Belangende haer Regelen

* Hoſpinian l.6 c.9.10.12

Geſchil daer over gemoveert ten opſichte van de kleedinge.

Wert den Pauſen voorgehouden.

Vytſpraecke daer over.

* Id ibid. c. 12.

daente der kleedinghen / te weten / kleederen tot de voeten toe lanck zynde / ende groote lappen van grijse verwe / dewelcke uyt wit ende swart / eenigersints te samen vermengt syn: sy zyn alle met koorden ofte zeelen omgegort / daerom sy in't latijn *Chordigeri*, *Chordiligati* ofte *funigeri*, dat is: Koordendragers, ende in't Fransois *Cordeliers* werden ghenoemt / ende gaen blootsvoets alleenlijck met soien waer aen eenighe riemen om aen de voeten gevoecht ende gebonden te konnen werden / over sulex oock de naem van *Nudipedales* en Barrevoete Broeders (als boven geseyt is) verkreghen hebbende. Eyndelijck sy hebben in alle andere dinghen een overeenkomst / uytgheſondert de Mouwen / de welcke sommige wijde sommige enge dragen. Dese kleedinge wierdt metter tydt sulcke heyligheyt en goddelijcke kracht toegeschreven / dat de bygeloovigheyt der Menschen sich liet voorstaen / de selve totter eenwige saligheyt niet weynig nut te wesen / des wegen niet alleenlijcken slechte / maer oock treffelijcke Mannen / Heeren en Vorsten in dusdanigen gewaet hebben willen begraven zyn / meynende dat sy in deser maniere van den Duyvel seer bij soude wesen. Belangende d'andere Wetten / insettingen en verbooden Franciſci, strijdende teghen de Evangelische bijheydt / daer van seydt Mattheus Parienſis Monick van S. Albaen in Engelant / spreeckende in 't generael van de Naevolgers Franciſci; sy werden boven alle andere in hemelsche aenschouwinge dies te diepsinniger gevonden, hoe sy van tijdelijcke saken en wereltlijck genoegh vremder waren, by hen en werdt gene spijse tot den morgen toe bewaert; op dat de armoede des geests, die de herten verlicht aen een yder so met de daet als door het uytwendig kleet soude bekent worde*

Gantsche Kleedinge van de Minder-Broederen.

Inbeeldelijcke heyligheyt deser Kleederen.

Aengaende de andere Regulen van haere armoede.

Daer is een boeck van den Patroon en eerste Instelder deser Orde overgeblevē 't welck men Franciſci Wijngaert noemt; een boeck 't welck de Franciscanen allerwegen op doen soecken en om groot geldt inkoopen / ten eynde sy de selve aen het vuyr mochten op-offeren ende alle uyt de Wereldt helpen / overmits aldaer beschreven staen niet alleen belachelijke / ja walchgelijcke, maer oock verfoeyelijcke en abominabile saecken; gelijck oock volgeyvert en schaterende is van oneyndelijck veel absurditeyten / beuselingen / frivole en fabuleuse vertellingies (gelijchende nae Historitjes daer de Vrouw-lupden / kinderen mede in slaep praten) seecker tractaet van het leven der Heyligen van de Orde deses S. Franciſcus de Meester der Superstitien: ick hebse selfs by wijlen eens ingesien ende gelesen / als hebbende de selfde beyde onder myne Boecken in vaster hoede en eygendoms bewaringe. Voorts onse ghedachten weder wendende in het particulier deses Conbents der Broederen Observanten binnen onse Stadt / soo maeckt ons het 45. Art der dickwils ghenoemde beschrijvinge van de nieuwe Kerck bekent / dat in den Jare 1449. op S. Barbieren dach (zynde den 4. Decemb.) alhier de eerste Misse wiert gecelebreert. * Hy is deser dage in handen gegeven een originelen brief van recommandatie ofte voorschrij-

* *D. Mud. Kerckel. Hist. 't Jaer 1213. n. 8.*

Een Boeck geintituleert Franciſcus Wijngaert.

Hoeneer de eerste Misse tot de Minder Broederen geschiede

* *Pag. 204.*

Aengaende ſeeckere recommandatie van den Preſident ende Raden des Hofs van Holl. voor de Minder-Broederen van Delft.

ſchrijvingh / wegens 't Hof van Hollandt in faveur deſer Broederen afgevaerdigt aen den Legaet ofte Afgeſant van den Paus voor hoog en Neder duytslant ; doch ſonder datum ofte uytgevingh van Jaertal / over ſulcx ſonder nader onderſoeck niet wel te recht weten kan by wat occaſie / ofte om wat eygentlijcke redenen ſodanigh is geſchiet / echter lichtelijck te begrijpen zijnde / dat deſe ghenaemde Obſervanten alberegts eenich geſchil met die van de nieuwe Parochy-Kerck (ſulcx de daet met haer naem en verbinteniſſe niet ſeer overeen ſchijnt ghekomen te zijn) en daer over Proces ende ghedingh voor 't Hof waren hebbende / dies den Preſident ende andere Raden / deſe Bedelaers genegen zijnde / aen den hoochgemelten Legaet (die alle kerckelijcke geſchillen ſoude decideren en vereffenen) deſe voorſchrijvingh hebben uytghegeven / daer in ghebruyckende den naem van den Hoofd deſer Landen / ten eynde den Pauſelijcken Afgeſant de voorſz Broederen in hare ſuſtinue des te lieber wilde voorſtaen / begunſtigen ende helpen bevorderen. Den Brief is van deſen teneur :

Den alre eerwaerdicſten Vader in Gode ende Heer, Here Cardinael *Sancti Petri ad vincula*, Legaet in Almangien, onſen lieven ende geminden Heere.

Brief van voorſchrijving aen den Pauſelijcken Legaet in faveur van de ſelfde.

ALre eerwaerdichſte Vader in Gode, lieve ende gheminde Here, wy gebieden ons tot uwer Eerwaerdicheyt, als wy oetmoedelicſte konnen ende mogen, ende u lieve Heer gelieve te weten, hoe ons te kennen ghegeven hebben, die Gardiaen ende ghemeente der Minre-Broederen ende vander Obſervantien tot Delft, dat ſy mit gheenen Redelicken of gevoegelijcken ſaecken ouerkomen en konnen mitten Cureit der nieuwe Kercke aldair, die hun behouflick ende nootlick ſyn, ghelijck anderen vander ſelver Oerden gebuert, in meer notabelen Steden daer ſy reſidentie houden, ende om dat wy wael meten dat onſe genadige Heer van Bourgonie goede affectie tot hen heeft, ſoo bidden wy uwer eerwaerdicheydt mit rechter oetmoedicheydt, den voorſz Broederen van ons voer gherecommandeert houdon wilt, ende hun in horen ſaken die u lieve Heer wael te kennen gegeven ſullen werden, gunſtelijc ende vorderlijc weſen, by alſo dat hun van den voerſz Cureit gheſchien moge 't goent dat redelijck ende beſcheydelic ys, daer an ſal uwe eerwaerdicheyt ons danckelic doen. Onſe lieve Here God moet u lieue Here altijt nemen in ſynder heyliger hoede. Gheſcreven tot Leyden op ons Liever-Vrouwen dach Natiuitas. onder ons genaden Heer ſignet dat wy in ſijner genaden ſaken alhier te Lande gebruycken.

De Onderteyckeninge was

Uwer Eerwaerdicheydt oetmoedige Johan, Heer tot Lanoy ende tot Ruiue, ende andere die Raden mijnes genaden Here van Bourgonie, geſtelt ten ſaken van Hollant ende Zeelandt.

Hier

Aen wie ende welck Legaet desen brief houdende was.

Hier is in dese Landē omtrent het gulden jaer van Jubileen 1450. ten tijde van Hertoch Philips van Bourgonie/ de eerste van dien name Grave van Hollandt wegens den Paus Nicolaes de vijfde af-gesonden gheweest/ den Cardinael Nicolaes van Cusa, dewelcke schreef: *Nicolaus miseratione divina ... sancti Petri ad vincula Sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ Presbiter Cardinalis, per Alamaniam & nonnulla alia regna ac Provincias Apostolicæ sedis Legatus a latere missus.* komende ten deele om de aflaten te predikē/ ten deele om de gebreecken van den Geestelijcken staet te Reformeren/ alle Clooſteren/ Kercken en Godts-Huysen te onderſoecken/ ende over al ſoodanighe ordre te ſtellen/ dat door het ongeregelt en ongebonden leven der Geeſtelijcken/ geen verder ergeniſſe aen de gemeente mochte werden gegeven. * Of dit nu de Man is geweest (gelijck het ſich naer alle apparentie wel meeſt laet aenſien) aen wien den Brief was geadreſſeert/ kan den curieuſen onderſoecker by gelegenthept nader opſpeuren en nabeſchen/ vertrouwende dat veele met my haer geboeien op deſe/ als gheen los fundament/ ſoude durven grontveſten. Wat meer dan hondert Jaren naderhandt als de rechte en volkome Reformatie/ hier na quam op te volgen/ en dat de verwoede Beeldeſtormingh d'overhandt hadt genomen/ hadt dit Clooſter onder anderen wel van't meeſte uyt te ſtaen/ want deſe Orde der Minre-Broeders ſich allenthalve met d'Inquiſitie ofte onderſoechinghe der ketterye (ſo als men't doen noemde) dapper bemoeyt hebbende/ over ſulex ook alderwegen ſeer diep in den haet der Burgeren waren ingewortelt/ dienvolgens deſe Stormbuy aldermeeſt op haere Cappen is aengedroopen: en indien men den Jeſuyt Famianus Strada mach geloven/ ſoo waren de Delftſche wijven ſchrickelijck op de Minre-Broeders verwoet; want hy ſchrijft openlijck uyt dat een lenghte van Delftſche Helleheechten (nae dat ſy parlament ofte raedt gehouden hadden) met ſulck een wonderlijcke ſchielijckheydt en hevige furieuſheyt (niet anders als of met den Duyvel beſeten waren geweeſt) gemeen deghant/ vooreerſt de Kerck der Franciſcanen ofte Minre-Broers/ hebben ingenomen/ alles over-rompelt en geplondert/ daer na met een helſche drift en boosheyt het Clooſter opgebroken/ 't welck ſy met een gedruys/ als of de Hel open ginghe/ door ende weder door lopende ſoodanig verbulden/ dat al de Minre-Broeders door die ongewoone ghedaente van ſulcke furieuſe en raſende Wijven gruwelijck verſchrickt zijnde/ eensdeels met de vlucht/ anderdeels met verſchuylinge in holen en verborgē plaetſen/ ſich te ſalveren geraden gebonden hebben/ als vreeſende dat het haer aen den lijve ook ſoude mogen gelden. * Een'gen tijdt hier na deſe dulle Kerck-plunderinge wederom wat tot ruſte en ſtilte gebracht zijnde/ quam een farce ofte klucht in 't geſchrift/ onder den titel van Broertjes Kermis, maer in veele conſiderabile luyden van dien tijt/ quantshuys haer perſonagie verbeſenterende/ met naem en toenaem uytdruckelijck genomineert

Namentlijck een die quam om de gebreken van den geeſtelijcken ſtaet hier te Lande te reformeren. *Bonh. Ned. Hiſt. pag.* 184

100 Jaren daer na de ware Reformatie opkomende, zijn de Minre-Broeders aldermeeſt met de Beeldeſtorminge overrompelt.

En ſonderlinge hier te Delft door de Wijven, wonderlijck door paſſie gedreven zijnde.

* *Strada l. 5. p. 270. & ſeq.*

Klucht van de Broertjes Kermis.

Belangende een Brief van den Miniſter ofte Generael deſer gantſcher Oorde hier te lande aen den Guardiaen van Delft.

ſtaen / dienende (na myn voorſtaet) tot bekentmaeckinghe wie wel of qualijck in de gratie van deſe Broeders ſtont. Eenigen tijdt hier na namentlijck als de Water-Geuſen in't voor-jaer van 1572. den Briel hadden verovert / mitſgaders de Stadt van der Veer den 4. May. des ſelfden jaers vrywilligh lijck mede overgingh / * en dat die Steden den Cloſterluyden voorts te bange en te nauwe wierdē gemaeckt (want / gelijck den Hiſtory-ſchryver van de Nederlantſche Oorlogen P. Bor getuygt / in't innemen van den Briel wierden de Borgeren geen ſchade aengedaen / doch de Kerckelijcken leeden groote overlaſt) * Soo ontfingh den Guardiaen ofte Overſte der Minder-Broederen van Delft van den Miniſter ofte Overſte Generael / in deſe Nederlanden een acte by de welcke hy belaſt ende bevolen werdt / de Clariſſen ofte Nonnen van S. Clara uyt den Briel ofte ter Veer verdrijven en te Delft komende / ergens in Hollandt te voorſien van een bequame plaets voor haren Godts-dienſt / ende dat hy de Maters ende Abdiſſen van den ſelfden Regel ſoude ghebieden / dat ſy deſe verjaegde Nonnen / in welcke plaetſe hy die volgens zyne voorſichtigheydt mochte ſchicken ofte ordonneren / ſouden ontfangen met een heylige gehoorſaemheyt ; ſtellende verders deſe voorſz Guardiaen Plenipotentiaris ofte Volmachtigde over deſe uytgedrevenen / begerende by al dien eenige noch in haer Geeſtelyck Habyt verſchenen / dat ſy aenſtonts en op het alderſpoedichſte door ſyn bevel ſouden gedwonghen werden ſich wederom in de opſluytinghe ofte Cloſters te begeven. Hier te Delft (gelyck noch hooren ſullen) was ock een Cloſter van de Clariſſen / ende vermits deſe Orde groote ghemeenſchap met die van de Franciſcanen ofte Minder-Broederen is hebbende / (want ſy van de tweede Bende des ſelfden meſters zyn / alleenlijck tot onderſcheyt haer gheoorloft zynde eenighe weynige goederen voor haer in't gemeen te hebben / weshalven ſy den Corde ock ſoo enghe ende benant als de Broederen niet draghen) * over ſulex ſchynt den Guardiaen ofte Overſte van de Franciſcanen / deſe voorſz Autoriteyt / over die verſtroyde Conventen aenbevolen geweeſt te zyn. Dit zyn de woorden van den Brief:

Inhout des ſelfs wegens eenige verjaegde Clariſſen uyt de veroverde Steden.

* *Hooft l. 6. f. 226.*

* *P. Bor l. 4. f. 265. d.*

Onderſcheyt tuſſchen Clariſſen en Franciſcanen

* *Hoſpinian. l. 6. c. 12.*

Bevel ende volmachtingbrief aen den opſiender der Franciſcanen alhier, om de verſtroyde ſchare der Clariſſen te protegeren.

Frater Florentius a Leydis Ordinis Minorum Provinciæ Germaniæ inferioris Miniſter, venerando Patri Adriano Hugardio Guardiano Delfenſi ſalutem. Præſentium ſerie Paternitati tuæ iniungo, quatenus Sororibus ſanctæ Claræ ex Brielis Religionis ergo expulſis Delfos venientibus, de idoneo loco ſuæ Religionis uſpiam in Hollandia provideas : præcipies Matribus Abbatiſſis ejusdem Religionis, ut eas Sorores, ſive ex Brielis ſive ex Veeris expulſas, quæ pro tua prudentia ad earum loca deſtinabuntur, recipiant per ſanctam obedientiam, & foveant ; teque meum Commiſſarium cum poteſtatis Plenitudine ſuper prædictas expulſas conſtituo, volens ut ſi quæ ſunt ex illis in habitu ſeculari, ſtatim ad ingreſſum clauſuræ per tuam poteſtatem cogantur. Datum Mechliniæ ipſo aſcenſionis die Anno 1572.

Was Onderteeckent.

Frater Florentius Leydanus qui ſupra manu Propria.

Deſen Brief was noch met een groot langhwerpigh oſte Ouael op gedruckt zegel ghecachetteert / inhoudende ten principale een afbeeldinge daer Franciſcus quaſi de lijdteeckenen ontfangt / onder aen is noch een kleyn wapenſchildeken met de byſ wonden / en rondſom 't ghheheel ſtaet dit opſchrift in den rant. *S. MINISTRI FRATRVM MINORVM REGVLÆ OBSERVANTIÆ PROVINCIÆ INFERIORIS GERMANIÆ.* Dat is: 't Zegel van den Miniſter der Minder-Broederen des Regels van Obſervantie in de Nederlanden, welcke woorden tenemael ſyn verkort en ingetrocken / gelijck ick ſoo een Originele bezegelde onder andere in handen hebbe. Den Prelaet / Oberſte Generael oſte Superintendent deſer Oorde wierde niet Meeſter (als uyt den Brief ende het zegel beyde blijckt) maer Miniſter dat is Dienaer genoemt / 't welck Franciſcus gewilt heeft in teecken van ootmoedigheyt / gebruyckende daer toe de reden Chriſti; ſo wie onder u ſal willen groot wordē zy uwe Dienaer. Ende ſo wie onder u ſal willen de eerſte zijn, die ſy uwe Dienſtknecht. * Om dieswille heeft hy ook begeert dat den gene die hy van den beginne tot medegeſellen aengenomen heeft Fratres Minores oſte Minder-Broederen ſouden ghenoemt werden / op dat ſyne Diſcipulen uyt den name ſelfs leeren ſouden / dat ſy om ootmoedigheyt te leeren / tot de Schole des ootmoedigen Chriſti gekomen waren. * Maer als de Superſtitie eenmael tot de opperſte ſteyte geklommen zijnde / albereyts afgrijſelijck had beginnen te ſuſeholien / en ten laetſte overplings van boven nederſtorte / en dat den Acteurs ende vertooners van dit langgeduyrde Apenſpel / ſelfs hier te Delft / ſo langs ſoo meer haer byſheyt wier verſtoort / ſo begonnen ſommige deſer Bende nae een goet heenkomen om te ſien / voor al-eer men door gewelt ghedwongen wier de Stadt te ruymen / des ſy van haer Oberſten behoorlyck affſcheyt ende oorloff verworven hebbende / impetreerden brieven van geley / waer van ick den curieuſen Leſer een formulier oſte voorſchrift / geparaphreert met de eyge hant van den Guardiaen der Minre-Broeders van Delft alhier mede deelen ſal

Hoe deſen brief bezegelt is

Hoe den Oppervooght deſer Oorde getituleert wier en reden waerom.

* *Matth* 20. 26. 27.

* *Hoſpinian. ibid.*

Hoe de Minder-broederen van Delft met de verandering van de Religie begonnen te vertrecken.

Paſpoort oſte geley-brief van den Guardiaen voor zijn verloopende Monicken.

SAlutem in Domino ſempiternam has literas oibus inſpecturis. *Cum Chriſtiana Religio in Batavia ab Hereticis & Gueſianis miſerrime (proch dolor) conculcatur, ita ut Religioſis nulla reſtat vitę defenſio; idirco huic confratri noſtro Fratri Johanni Antwerpienſi Diacono in ordine noſtro divi Franciſci profeſſo, dedi licentiam eundi ubicunque tutiorem invenerit locum, donec (favente Deo) tranquillius affuerit tempus, ex animo rogans Paſtores & alios Catholicos viros ut ſecundum Fraternam Charitatem humaniter eum tractant, invitant, & defendant ſicut in ſimili neceſſitate ſibi fieri velint, Valete in viſceribus Chriſti Ieſu. Raptim ex Conventu noſtro Fratrum Minorum Delſenſium anno* 1572. 24. *Iulii.*

De ſubſcriptie was

Frater Adrianus Hugardius
Guardianus fratrum Minorum Delphenſium.

Dit

Hoedanigheyt van Minre Broers Clooſter, mitſgaders verandernge van dien.

Dit was het broedigh upteynde en het lamentabel adieu ofte vaer wel der arme Broertjes van Delft. Hoe langh haer Logement en Kerck naderhant noch geſtaen hebben / is my niet kennelijck / maer het blijckt uyt de oude Kaerten dat het van die tijden al een treffelijck gebouw en noch al vry groot is geweeſt / zynde jegenwoordigh al veele Jaren tenemael af-gheworpen en opgheruymt / en tot een bequaem tuyn dienſtaut ploeg / voor een weerdelijcke Beeſte-warckt geordonneert / noch hedendaeghs door de wandelingh 't Broer-huys ghenaemt werdende / hoewel weynigh ofte gheen overblijfſelen alhoos daer van te vinden zijn / dan alleenlijck aen de Ooſt-zijde in de Tuynen / achter de Huyſen aldaer nu ſtaende / eenige oude en bouvalligh ſtucken van Muyren en diergheliicke. Wyders van hier u cours Noort-weſtelijck aen ſtellende / de Burghwal om nevens de S. Urſel ofte Nieuwe Kerck voor by den Coorn / noch al nae de ſelfde ſtreeck Noordt-weſtwaerts heen / quam men aen een ſtraetje als noch de naem draegende van het Oude Man-huys ſteechje, waer recht tegen over ſtondt de Capel der Oude Mannen, naderhandt verandert tot verſcheyde gebruycken / als veele Jaren gheſtreckt hebbende tot een Sayhal, ende nu tot een Gilde-Kamer van S. Lucas Gilde. Niet verre van deſe wederom Noort-weſtwaerts / was gheleghen de Capel van de Oude Vrouwen, welcke naer uytwijſen van de Oude Kaerten ongelijck grooter is geweeſt als die van de Oude Mannen en haer in en uytgangen ten principale in de Choorſtraet ſchijnt gehad te hebben / welckers aengaende (als beyde mede onder de outheyt begraven leggende) niet notabels en wete te ghetuygen / echter onder de repartitie van de Kerckelijcke geſtichten mede behoorende en reſorterende ſyn. Waer van daen Noort-weſtelijck / was de vergaderinge ofte het Convent van de Cellarij, anders 't Clooster der Celle-Broeders in de ſtraet daer van de naem behouden hebbende de Cellebroersſteeg. Deſe (conform de getuygeniſſe Dioniſii Mudzaerts) eeren S. Alexium voor hunnen Beſcherm-Heer / en beneerſtighen de dooden te begraven: ſyn Leecken ſonder Wyninge maer niet ſonder barmhertigheyt tot den ſiecken ende dooden. * ende wegens de naem van Alexius vinde ick elders dat ſy oock Alexi-Broederkens werden genaemt ende gelyck Hoſpinianus ons uytlegt / de naem van Celle-Broeders is haer toegevoegt van de Celleekens in welcke ſy den kranken behulpig zijn. By ſommige ſyn ſy oock gheheten Broeders ofte Geſellen der beſoeckinghe ofte der Liefde, ofte oock der Barmhertigheydt, om dat ſy gewoonlijck zijn de kranken te beſoecken / ende de dooden ter Begravinge te dragen / * immers ſo wel by Peſtilentiale en contagieuſe tijden als anderſins / waer van daen de dragers van de dooden ten tijde van de Peſt / by de Magiſtraet althans daer toe geſtelt werdende / oock den naem van Celle-Broers gegeven is. De kleedinge van deſe Orde is van binnen een zwart / ende van buyten een rooch-verwich kleet.

Oude Mannen Capel.

Oude Vrouwen Capel.

Cellebroers Clooſter.

Haer Patroon, verſcheyde benamingen ende ampte. * *Mudz aldaer ſijn Regiſter.*

* *Hoſpinian l. 6. c. 71.*

Haer Kleedinge.

Fran-

Franciſcus Modius, ſinght van deſe Oorde aldus.

Cepimus in cellis nomen, quia ſemper in illis
Noſtra ægris gnara ſura laborque vacant,
Quos adeo haud timide noſtri eſt accedere amoris,
Ut neque Mors telis nos fugat ipſa ſuis.
Illa licet regnet per rura, per oppida victrix,
Sternat & infami corpora cuncta lue,
Nos tamen intrepidi morientum claudimus ipſa
Lumina, & hic facili contumulamus humo.

Dit Clooſter gelegen aen de Weſt-zyde in 't midde van de hooſtz Straet / ſtreckte Weſt-waerts achter tegen aen de Huyſingen van de Oude Brouwerye genaemt den Swarten Een-hoorn aen de Hoogſtraet / heeft oock een bequame Capel gehadt; doch is het gantſche gerey al menichte-van Jaren 't eenemael verdeſtrueert en tot woon-Huyſen en Tuynen beſteedt / al-waer men noch veel-tijdts in 't ſpitten en Delven eenighe Geraemten en Doots-beenderen (apparentelijck van de Oude in-woonderen deſes Clooſters) op-doet. De Celle-Broers-Straet Noort-waerts ten eynde uyt-komende / was men op de Vercke-marct / nu de Oude Vercke-marct genaemt / alwaer men aen de over-zyde geheten de Verwers-dijck, aenſtonts wederom voor Oogen ſach een ander Convent / namentlijck S. MARIA MAGDALENA CLOOSTER, deſe Patroneſſe Sinte Maria Magdalena de Suſter Lazari ende Marthæ, alſoo by-genaemt na den Burch oft Caſteel Magdalum haer toebehorende in 't Landt van Galilea / hebbende omtrent veele gedenckwaerdighe ſaecken materye gegeven / om in de Heylige Schrift aengeteeckent te werden / en ſulx in de gedachten van de Menſchen eeuwighlijck lebende te blijven / vertrouw ick by een ygelijck genoech bekent te zyn / oberſulx alhier deſen aengaende geen nader verklaringhe van nooden is. Haer dach wert gehouden en ſtaet in den Almanach geregiſtreert 22. July. Belangende de Fundatie en eerſte inſtellinge van dit Convent der Suſteren tot Sinte Maria Magdalena, en heb ick (gelijck oock van verſcheyde andere niet) noch het Jaer / noch den tijdt niet te weten kennen komen / alleenlick kan ick verſeckeren (uyt een oude Brief eertijts tot laſte deſes Convents) dat het al voor den Jare 1450. in weeſen moet zyn geweeſt; doch is naermaels als in den Jare 1565. verbouwt / en tot een treffelijck Peſt-huys bequaem ghemaeckt / als-doen by wylen de naem voerende van het Magdalena Gaſt-huys; nu wederom na de Ruyne van beyde de Schutters Doelen / voor 't broeyigh op-hyinghen van 's Landts Pulver-Magaſyn / en het transporteren van 't Peſt-huys buyten de Stadt / tot een ander gebruyck (namentlijck een Nieuwe Schutters-Doele) omgekeert / mitsgaders het overgeblevene gedeelte van de Oude Capelle beneden tot ghebruyck van het Chirurgyns oft Heel-meeſters Gilde, en bove tot een vermaerde Anatomia

Waer dit Clooſter gebleven is.

't Clooſter Maria Magdalena.

Belangende haer Patroneſſe mitsgaders Ouderdom.

Tot welcke gebruycken nader hant geconverteert.

tomia ofte Ontleed-kamer geappropriceert zynde. Wyders de Verwers-dyck Noort-waerts vervolgende / ontmoete men ten laetſte de Geerwegh, de welcke ter rechter handt omſlaende / openbaerde ſich achter aen in 't Oosten dicht aen Stadts-Wallen 't CLOOSTER VAN S. CLARA, Derdepelinne ende Navolgſter van S. Franciſcus, beyde in eene Stadt / te weten Aſſiſio in 't Landtſchap Umbria, gelegen in Italien / geboren; Sy (als voortgekomen zynde van een

Clariſſen Clooſter.

Haer Patroneſſe.

* *Heſpin. l. 6. c 24.*

ſeer Superſtitieuſe Moeder / gelijck Hoſpinianus aenwyſt)* in hare kintsheyt alberegts onder de ſachte en koſtelijcke kleederen een haren kleedt gedruckt hebbende / van haren mede Voorger Franciſco horende / heeft sy al te groote gemeenſchap met hem gemaeckt; als door des ſelfs bevel hare Ouderen verlatende des Nachts heymelijck tot een Religieuſe plaetſe vluchte / om (ghelijck de Roomsgeſinde ſpreecken) een Geeſtelijck Leven aen te nemen / en de Werelt abſolutelijck te verlaten; eyndelijck door de Leere Franciſci genoech ghe-

Inſtellinge van de Oorde.

ſtijft zynde / is sy door synen raedt tot den Tempel des H. Damiani metter woon gevaren / beginnende aldaer omtrent den Jare 1225. de Orde der Armer Vrouwen, dewelcke van de plaetſe de Orde van S. Damiaen, ende van de Stichterſche d' Orde der Clariſſen genoemt werdt; sy heeft op deſe plaetſe 42. Jaren langh / in een enghe Huyken beſloten zynde / in groote ſtrengigheyt ende Armoede gheleeft / haer

Groote ſtrengheyt van dien.

ſelven met Vaſten / Waecken ende andere Tormenten wonderlijcker wyſe quellende; sy gebruyckte somwylen een ſeer hardt kleedt dat van Peerdts-haren knoopachtigh te ſamen gheweven was / Wyngaerts-Ranken in plaets van een Bedde / een hardt Hout onder haer hooft in plaetſe van een Kuſſe / ende sy en kende gantſchelijck geen gebruyck der Schoenen: deſe Torture en pijninghe langh genoegh geduyrt hebbende / heeft eenige duplniſſe om op te legghen onder haer geſwachte Lichaem geſtroyt / ende haer Hooft een weynigh Caſs toegelaten / ende hier is nu d' Hiſtorye van de Patroneſſe

* *Pag. 339.*

deſes Clooſters. In den Wijngaert van Sinte Franciſcus hier boven* vermeldt / mitsgaders in het Roomſche Paſſionael ende elders / is de Legende van Sinte Clara wytluſtigh Beſchreven. Die dan deſe wreede en voor de meeſte Menſchen onvaeghelijcke ſtrengigheden des Inſtelſters aldermeeſt vermoght na te volgen / ende haer Nature op een infatigabile en onvermoeylijcke wijſe daer toe gewennen / die hadt den Regel van deſe Orde alderbeſt ende preciſt waerghenomen. Nochtans heeft deſe Orde / in die verblinde tijden / om der meyninge der Heylighcyts wille / als deſe Fame van Clara wyt ende breet verſpreyt was / wonderlijck aenghewaſſchen en toegenomen; waer van dit Verſken syn oorſpronck heeft.

Aenwaſſinge des Orde.

Clauſa manens Clara toto clareſcere mundo
Incipit, & laudum titulis præclara refulget.

Sulc

Sulck oock hier te Delft en ten naestenby dooz gantsch Hollandt Clooſteren van deſe Oozde ſyn geſtieht geweeſt / want gelyck de Beſchzijder hares levens by *Laurentium Surium* ende *Antoninum* verhalen/ de Maegden benaerſtigen ſich om na haer exempel de Maeghdom te onderhouden: de gehouwdene arbeyden om cuyſſcher te leven/de edele en doorluchtige bzouwen de gzoote Paleyſen verſmadende/ timmeren hen ſelven engs Clooſteren/ ende ſy achtent een gzoote eere te zijn/ in hayren kleederen enderen ende aſſche te leven: de Moeder noodet de Dochter/ de Dochter de Moeder/ de Suſter aenlockt hare Suſteren/ ende de Meoye de Nichten. Het geruchte haerer Superſtitien verbult de kameren der doozluchtiger Bzouwen / het raeckt aen de Paleyſen der Hertoginnen / ja het doozdzinght oock ſelfs de binnen-kameren der Coninginnen/ ende de Edelen werden beweegt om hare boetſtappen te volgen. * Met welck verhael ſy genoegſaem te kennen geven / hoebeel illuſtre perſonen haer onder deſe Oozde (vermits ſy geacht wert/ ſo ſonderlinge bezytig te zyn) begeven hebbē; O verwonderlyeke effecten en uytwerckelijcke kzachten van ſuperſtitie en bygheloobigheyt in redelijcke ſchepſelen verſtandige dieren! Hoe wepnigh nu deſe Oozde der Clariſſen van die der Franciſcanen is verſchelende/ is alboorens bertoont / doen wy ſpzaecken van de Commiſſie des Guardiaens der Franciſcanen van Delft over de verſtroyde Cudde deſer Oozde in den aenvang der Nederlandtſche beroerte* / uyt welcke aenwijſſinge af te nemen is / dat de Oozde der Franciſcanen in haer verſcheel noch heytiger moſte zijn dan der Clariſſen/ echter ſal men nergens vinden dat op een gzoot ghedeelte na / in eenigh Landtſchap de eerſte ſoo overvloedigh ſyn geweeſt als de tweede / gheliyck ooch van outs allerwege en dooz alle Steden hier te lande ongelyck meer Bzouwen als mans Clooſteren ſyn geſien / gelijck als of dat geſlachte doen ter tydt (ick ſwijgh van heden) de heerſchappye van de Superſtitie meerder waren onderwozpen geweeſt / en dat ſy allenthalve dooz hare paſſien met een blinden yver geweldiger ghedzeven wierden. Hoe gzoot een Mirakel in den Jare 1510. hier ter plaetſe in een der Nonnen van dit Convent dooz een der beelden van Miracule ter Oude kercke gebeurt te zijn boozgegeven werdt / hebbe ick ter plaetſe van 't boozſz Beeldt omſtandighlyck genoegh verhaelt.* Dit Clooſter is na de herſtellinge van de Godsdienſt ten deele tot een Magazijn ofte Packhuys van Salpeter en andere materialen tot het maecken van Bus-kruyt behoeftigh / mitſgaders andere toerustingh ten Oozlogh van hare Ed. Gz. Mog. gebruyckt. De Geerwegh aen de over ofte Noozt-zijd wederom keerende / geraeckt men recht uyt op de Nobelſtraet, zijnde het weſt-eynde van de Geerwegh achter de Meulenſtraet en tuſſchen de ſteene Bzugghe van de Kuick / ende de houte Bzugghe van de Geerwegh gelegen / alhans onder de ghenerale naem van de Geerwegh gerecchent werdende / alwaer dicht aen den hoeck van S.

Wat voor gereleveerde perſonen haer onder deſe Oorde begeven hebben.

* *Sur. de vitis Sanct. tom. 4. & Anton. tit. 2. c. 6.*

Aengaende 't verſchil tuſſchen deſe en der Franciſcanen Oorde.

* *Pag.* 342

Welcke van beyde in meerder getale zijn geweeſt.

Mirakel alhier geſchiet.

† *Boven p.* 148

Veranderinge van dit geſticht.

S Anna Clooster.

Anna-straet ten eynde de hoofs Nobel-straet sich vinden liet S. ANNA CLOOSTER, welckers aengaende gheen beschrift altoos hebbe kennen ontdecken nochte naspeuren / niet regenstaende uyt de staert van de verbrande Stadt des Jaers 1536 oogenschijnlijck blijckende is / dat dit gebouw / gedurende die grouwelijcke vlamme onder andere mede onbeschadight synde bijven staen / seer magnifijck en treffelijck is geweest / en met een van de grootste en langste Capellen voorsien / meerendeels gelijckende na de het oouwde S. Agaten Capel * / hebbende (naer 't schijnt) haer ingangh van buyten s Cloosters in de voorgenoemde S. Anna-straet, ende een achtkantich getimmer / gelijck als de fonten ofte doop-hupsies der Parochy kercken bezijden aen de Noort-west zijde / naderhant 't ganssche gebaert tenemael ontsloopt / de Capel wechgenomen / en geheelijck tot woonsteden en tuynen geaccommodeert / jegenwoordich niet anders dan eenige gebrooche muragien en stucken van het Choor der Capelle tot reliquien gebleven synde. Dit was het gestichte ter eere van S. Anna die sy noemen de Moeder van de Moeder Godts / en geviert wert den 27. July / seggende de Paerlemoeder is schoon / noch schoonder hare paerle. Dus verre de Stadt ten naesten by meest doorgewandelt ende gebruyt hebbende / komen wy de Cloosteren binnens Stadts muyren leggende eenmael ten eynde; benevens welcke noch eenige Weesthelijcke ofte kercketijck edificien simpelijck vermelt vinde / die (behalve verder onbekende omstandigheden) selfs niet weete waer ter plaetse gestaen ofte gelegen hebbe / als in een besegelde van den jare 1471. onder andere gespecifieerde gestichte S. Martijns huys; en in een ander S. Marthaes Huys; dese was ghedateert 1518. en onderteickent van de bewaerders des selfden huys. Ende dit alleenlijck concernerende de kercketijcke ghebouwen in voortyden binnen de Poorten deser Stadt te sien gheweest / boven alle welcke voorbeschreve Cloosteren oock met hare bysondere Capellen / noch drie seer vermaerde buyten aen de Stadt onder de wallen en in de Voor-Steden waren gheplaest / sulex de eerste niet buyten een halve canonschoot van de Stad gelegē was. Onder dese is / so ten opsichte van den Ouderdom als qualiteyt / wel de eerste in rang de ABDYE KONINGS-VELT synde een adelijck Stift / waer in niet als Jonck-vrouwen, dat is Dochters van adelijcke huysen woonden; was gelegen aen de Schye over de Paepsloufche-wech, in voege dat den Choor van de kerck lini-recht correspondeerde over de selfde wegh / ende hadt syn ingangh op de rij-wech na Rotterdam / synde op dese plaetse gesticht in den Jare 1255. door Richardis beeltijdts ghenaemt Richardis Jonck-Vrouwe van Delft, ofte absolutelijck Richardis van Delft Dochter van Willem de eerste / en Suster van Floris de vierde Graven van Hollant / Zeelant ende Heeren van Vrieslandt / dies sy Moeye ende niet Suster was (gelijck het oude Chronijckje van Veldenaer en die hem volgen abusivelijck seggen) van Conine Willem / die Graef

Haer hoe danigheyt en Capel.

* Sict b-vren p 318.

Hoe veranderd.

Haer Patroneſſe

Noch eenige Geestelijcke gestichten van oots vermelt.

Cloosteren van buyten aen de Stadt.

Abdye van 't Coninex-velt voor Edele Iuffers.

Situatie en Outheyt.

Van wie gefundeert.

KONINCKVELT

Ruine van t' KONINGSVELT
Gelegen buyten de Rotterdamsche
poort. Zijnde een van de ses Abdyen in
Hollandt Gesticht A.° 1255 door Vrouw
RICHEERDE van DELFT. KONING
WILLEMS Moeye. ouders haer Edele
Gena.te KONINGS WITHOF welck
Koninglick gebouw. Mijn aders dese
Abdye daer sy in begraven lag. uit den
grondt toe is Gedemolieert.

Peter Smith Excud.

C Decker. fe

Afbeeldingen van de vermaarde ABDYE CONINGSVELT, *Mitsgaders 't oude Paleys, genaamt*
CONINGS-UYTHOF, *buyten* DELFT, *soo als die geruïneert lagen en na*
't leven geschest zyn in den Jare 1573.

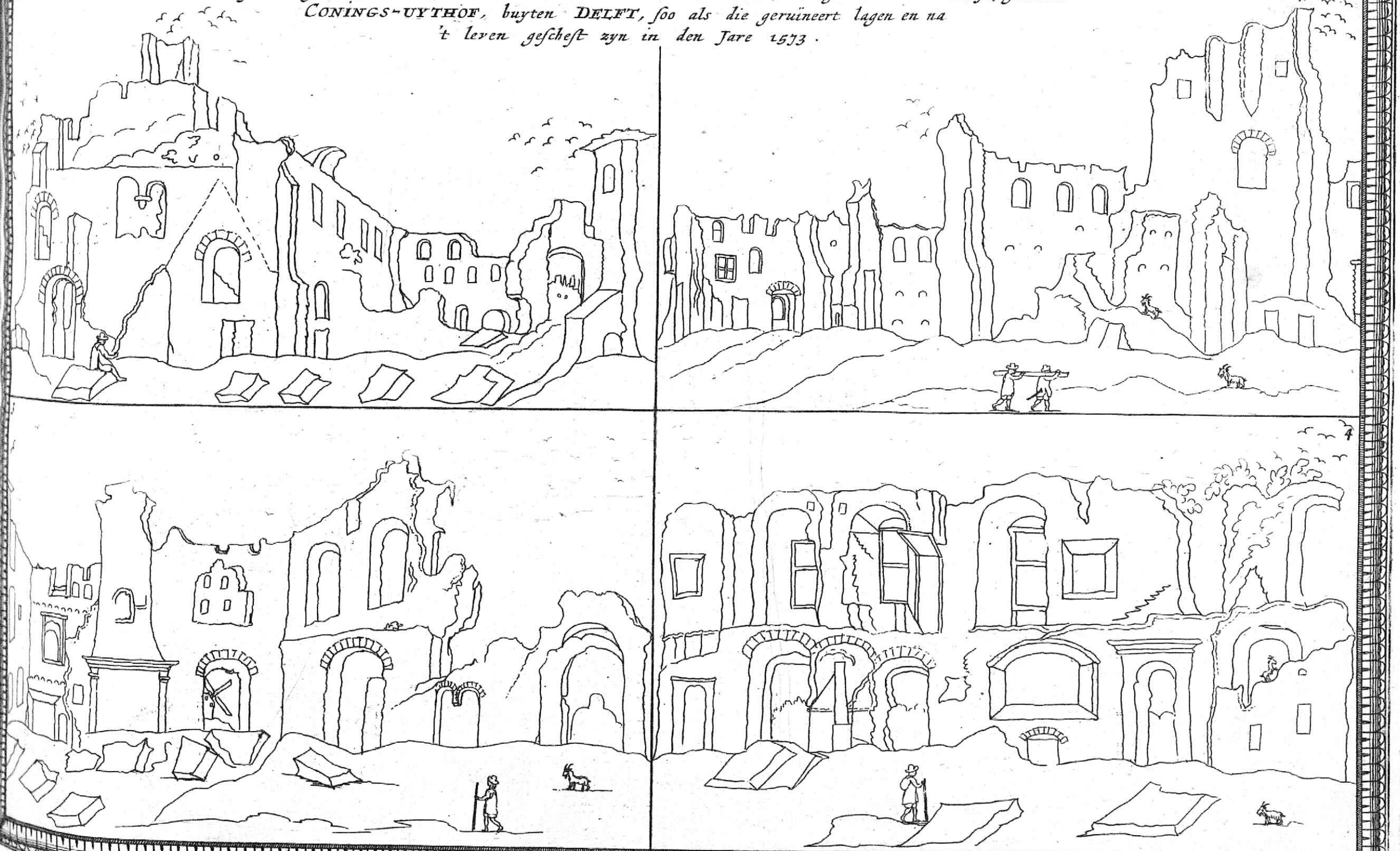

Ruïnen van de vermaerde ABDYE CONINGSVELT *Mitsgaders* CONINGS-UYTHOF *buyten* DELFT.

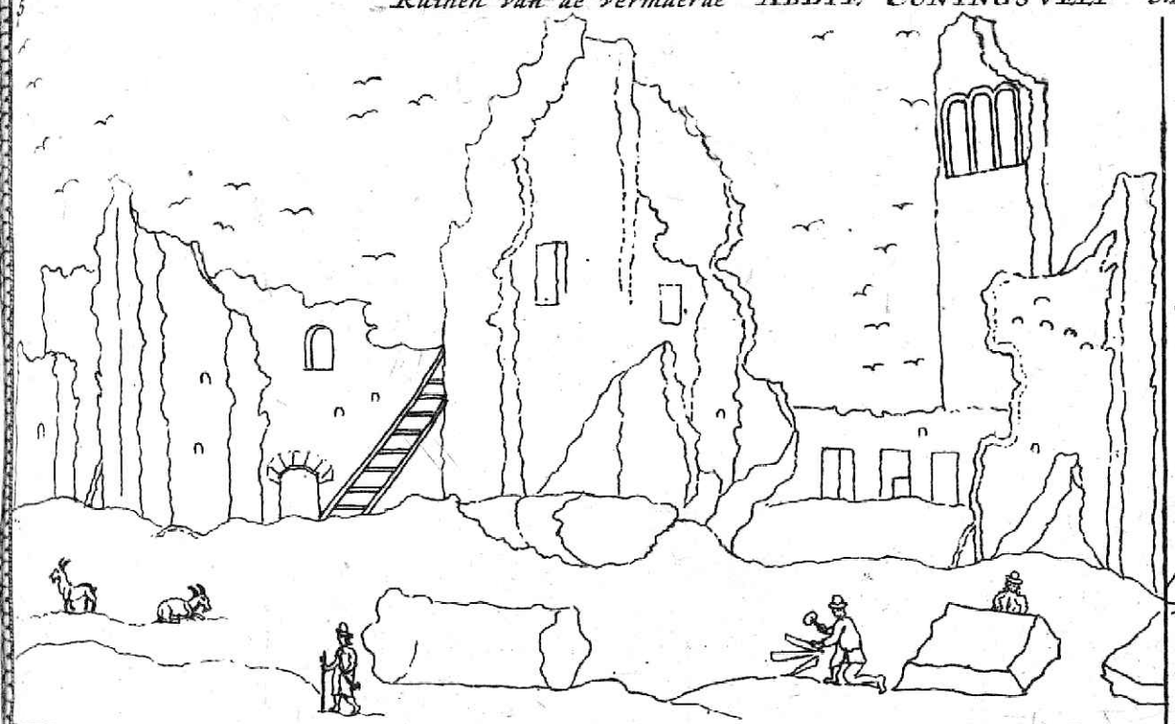

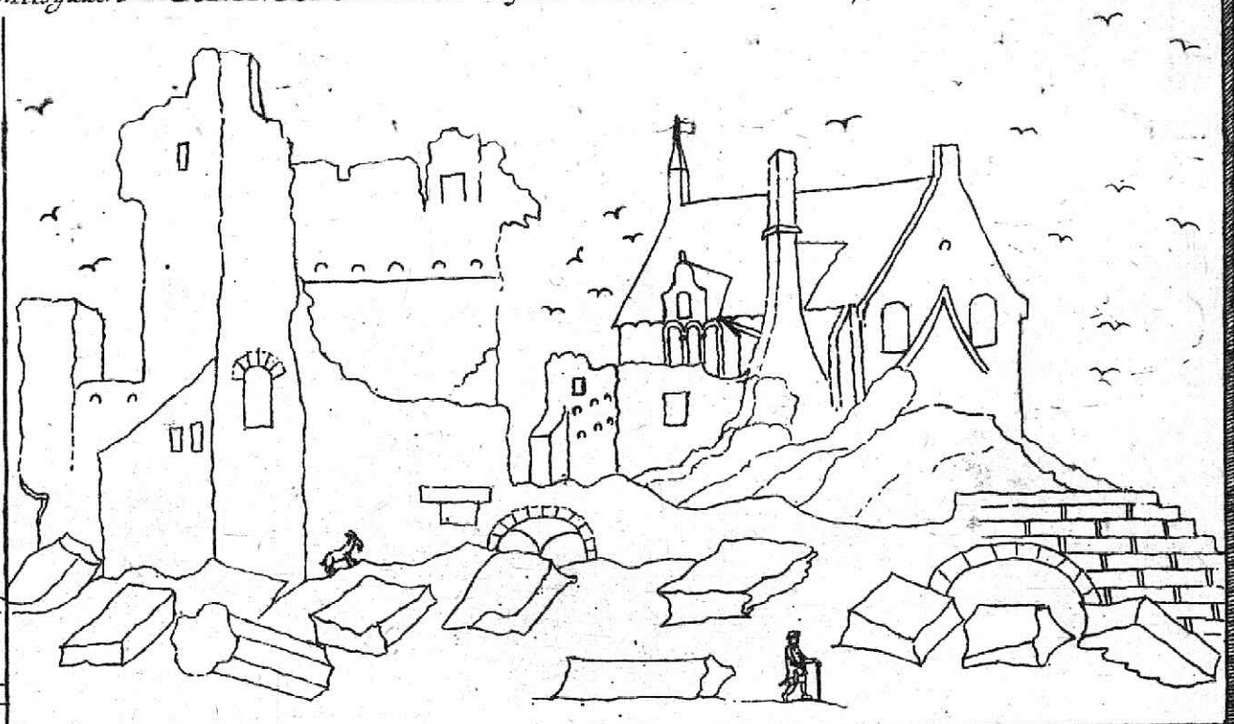

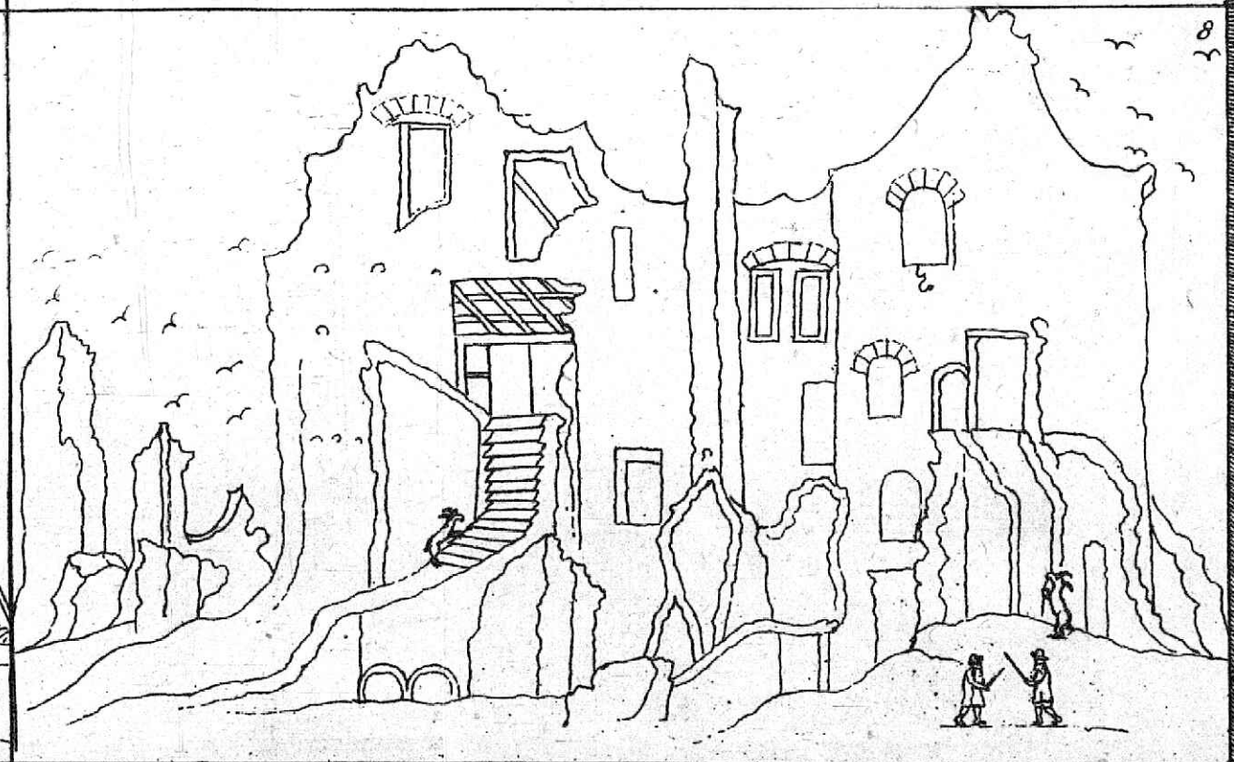

9

Ruïnen Mede geteeckent ter plaetse van't CONINGSVELT, *werdende dese laeste gepresu:*
meert van't rechte CONINGS-UYTHOF *geweest te zyn*

10

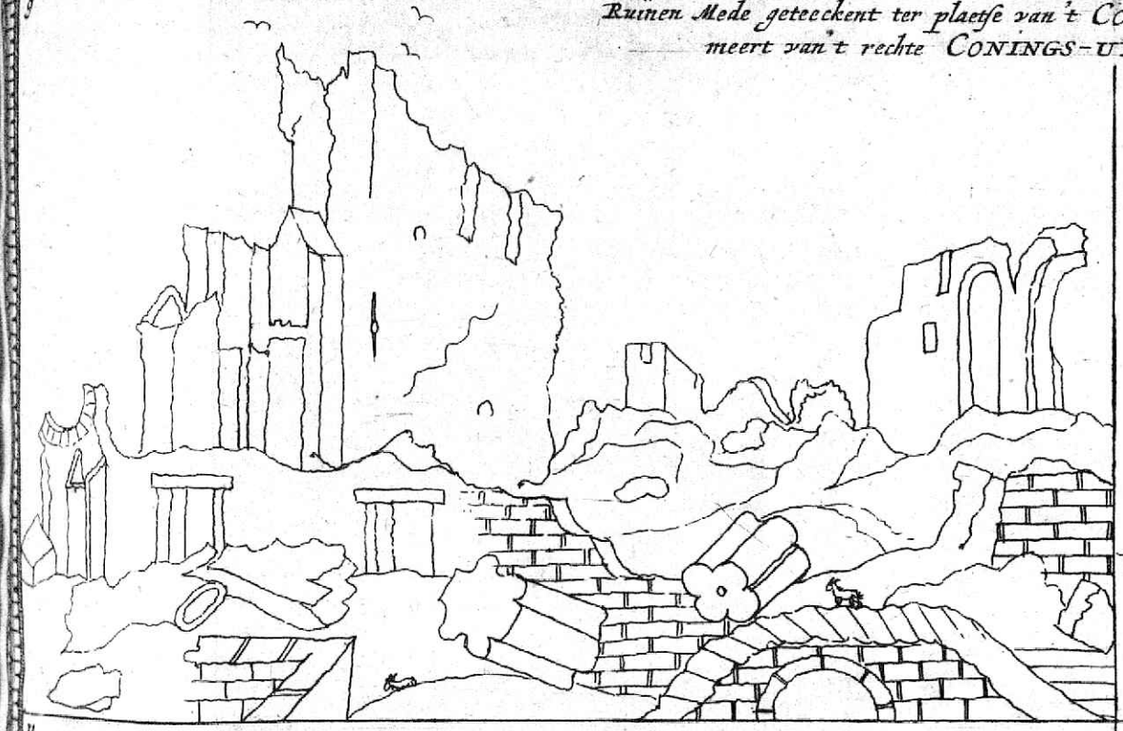

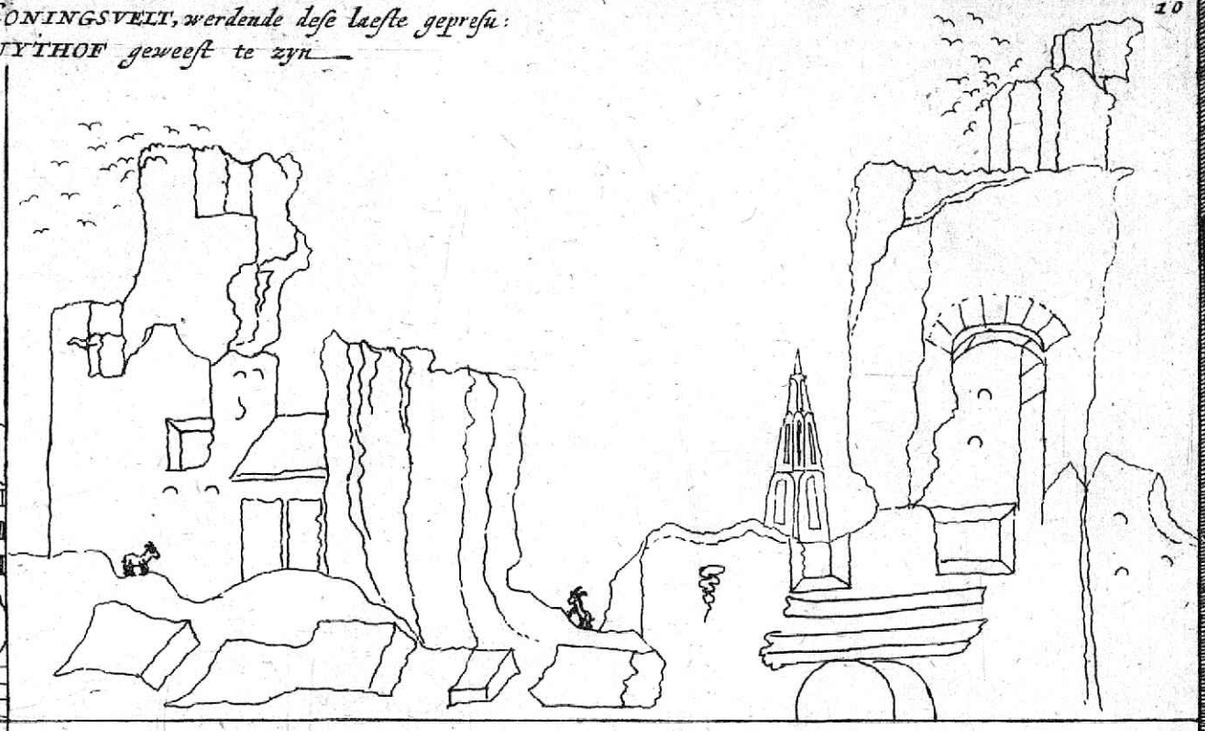

11

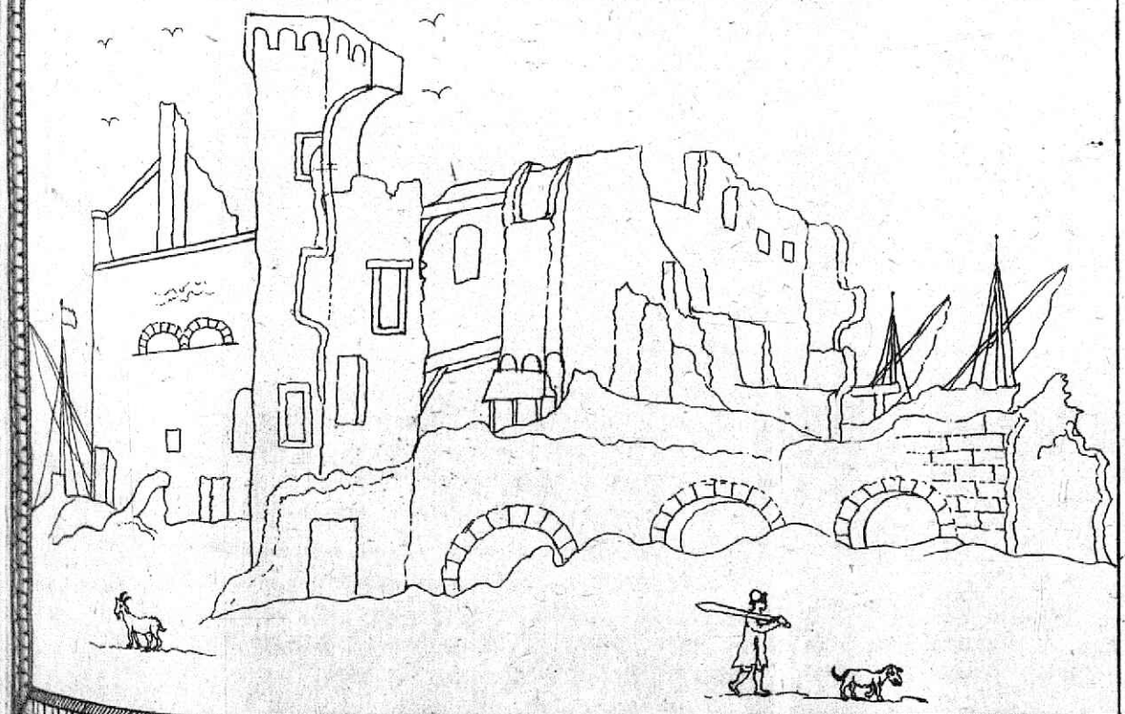

12

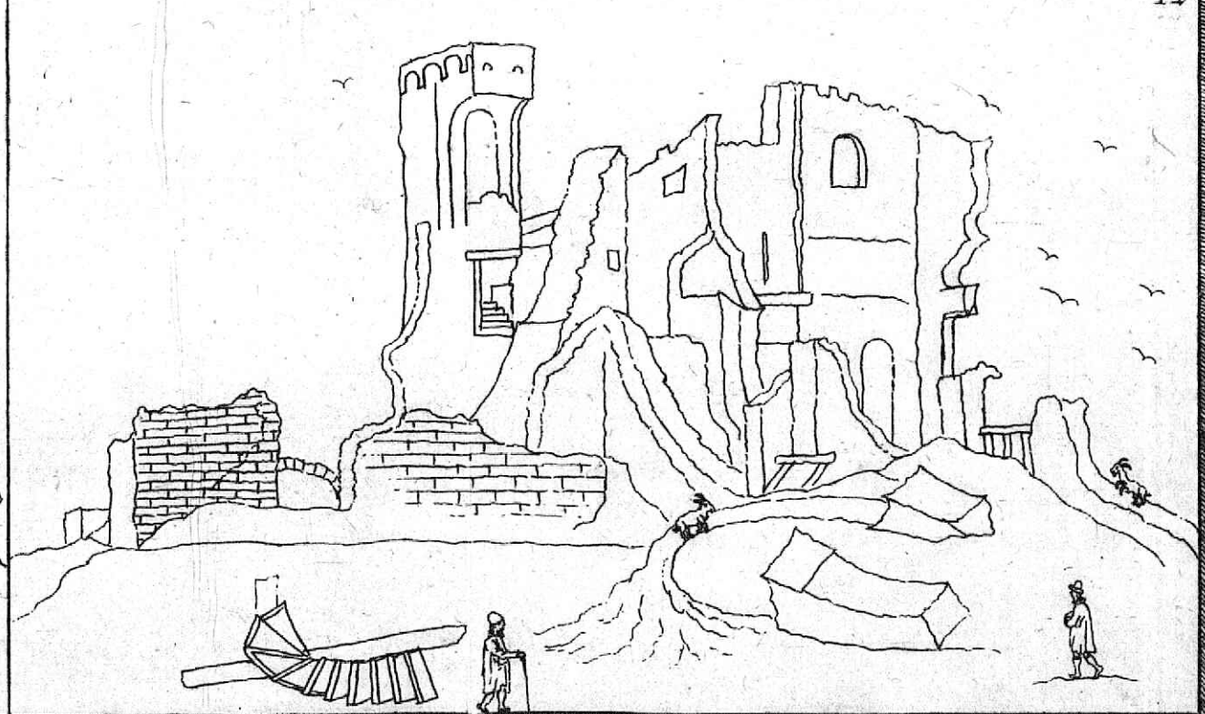

Graef van Hollandt zijnde tot het ophomen van de Stadt Delft door 't geven van Privilegien en eminentien / soo veele heeft ghecontribueert. Doch hier in komt hy met de meeste oude Schrijvers over een / dat sulex is gheschiet in aflaet van Coninc Willems ziele / ende mede tot haers selfs gedenckenisse / ende dat sy dit gestichte heeft volbracht ende grotelijx begoet / daer instellende Nonnen vander Premonstrept. * Dese Coninc Willem is de gene die in 't selfde Jaer van 1255. op een heyrtocht tegen de rebellige West-Vriesen met sijn paert in 't gras gevallen zijnde / soo ellendigh en jammerlijck wiert verslegen: doch de groote Chronijck van Hollandt &c. sustineert dat de voornoemde Richardis dit gebou soude opgherecht hebben in aflaet van haer Broeders ziele / Graef Floris de vierde die in het Tournoy-spel dat in den Jare 1235. door den Graef van Cleermont beroepen was / uyt jalousie van dien Grave selve / verradelijck door-steecken is. * Dit zijn de woorden: in den selven jare na dat Coninc Willem doot ghebleven was, stichte ende fondeerde Joncvrou Richard van Delft des voorseyden Coninex Moye, een Nonnen Cloester in oflaet (Nota) hoers Broeders ziele in hoer Vaders Wthof by Delft an die zuytside, vander Premonstreyten Oorde dat Coninex-Velt genoemt is, dat si eerlic volbrochte en doteerde en begaefde dat mit scone goeden ende renten. Dese Jonckfrouwe Richaert starf dair na in den Jare ons Here M.CC. ende LXIII. op die octave van Sinte Jan Evangelist, ende wert mit groter ere in den selven Cloester begraven. * Dit gestichte was een van de ses Abdyen die van outs in Hollandt door soodanige edificien zijn geteit geweest / en het schijnt dat Guicciardin de Fundatie noch hoedanigheydt van dit Convent niet wel te recht kennende / het selvige ooch wat te verre van de Stadt stellende / daer van aldus schrijft: voor de Poorte van Delft, omtrent een vierendeel van een mijl, is een groot Clooster, genoemt Coninexvelt van der Premonstreyten Orden, gesticht door een van de oude Hollandtsche Graven, met wereltlijck ende geestelijck gebiedt, seer rijck van inkomende goederen ende proevenen tot onderhoudt van Edele Vrouwen, Jonck-vrouwen genoemt, dewelcke so verre sy geen professie te hebben gedaen, mogen houwen en trouwen na haer beliefte: ende dit is waerlijck een edel ende eerweerdig Convent. * Een Hoogduyts Beschrijver deser Landen / Guicciardin in veelen deele navolgende / voegt daer by dat het door Willem de 11. Graef zu Hollant Romscher Koningh soude gestichi syn: maer het gaet seecker het selvige door de voorgenoemde Richardis in 't werck gestelt te zijn / en W. van Gouthoeven dese aengaende wat beter beschept en nauwkeuriger informatie genomen hebbende schrijft daer van in dese voige: d'Abdye van Konicx-velt, vande Oorde van de Premonstreyten, was dicht by Delf gheleghen, neffens de Vaert na Rotterdam, ende is doen stichten by Jonckfrou Richarde van Hollant, dewelcke om dat sy te Delft woonde, ende daer haer ghedeelte van hares Vaders goet hadde, Richard van Delft genoemt werde, ende

Een uyt wat insichten.

* Chron. Veld. p. 49.

Ander ghevoelen vande groote Chronijck.

Groote Cron. Div. 17. c. 14.

Eygen woorden van dien.

Dat de fundatrice selfs ooch hier begraven leyt.

* Ibid. Div. 18 cap. 27.

Misstellinge van Guicciardin.

* Guicciard. Descript. de Pays-Bas. f. 254.

En verbeteringe van Gouthoeven.

Oorspronck des naems van de Fundatrice.

was Koninck Willems van Roomen, Grave van Hollants moye, ende niet Suſter, gelijck ſommige qualijck ſchrijven, dewelcke in ghedachtenis van den droevigen doot ende laeffenis van de ziele des voorſz Koninck haren Neve, Anno 1256. van de Vrieſen verſlagen, haer Erf tot fundatie van dit Kloofter vergunt heeft, alwaer ſy mede Anno 1263. ongehielckt geſturvé zijnde, begraven leyt. * Hadrianus Iunius obſerveert uyt den Joodſchen Hiſtori-Schrijver Ioſephus dat de plaetſe daer Melchizedec Coningh van Salem/ Abram ontfangen heeft * / van ghelijcke Conings-Velt was ghenaemt *. En Boxhornius ghetuycht dat alhier buyten Delft wel eer altijt geſtaen heeft een heerlick Hof ofte Paleys/ gheſticht/ nae men meent/ van Willem de tweede Roomſch Coninc voorſz / gemeynlick gheſeyt des Koninghs uythof; benevens 't welcke het Clooſter Coninck-velt geheten / gefundeert is van de ſelfde Richardis hier voren beſchreve. * Maer uyt 't ſlot van 't groote Latijnſche Privilegie by Coninc Willem in den jare 1246. aen deſe Stadt gegeven en in Boxhornij vertaelde toncel van Hollant/ aldaer in twee talen tenemael geinſereert / ſchijnt of dit Paleys des Conings Moeye en niet den Coningh ſelf was toebehorende/ want hy ſchrijft *Acta ſunt hęc apud Delff in domo cariſſimę Materteræ meæ, Domicellæ Richardis*, dat is ſo veel als gegeven op't Huys van mijn lieve Moeye, Ionckvrouwe Richardis buyten Delft. Of nu dit effectivelijck het huys van ſyn Moeye is geweeſt/ en dat den Coning tot een uytſpannigh om vermaeck alhier des ſelfs Moeye dickwils ginck beſoecken ende bywoonen / en over ſulcks dit paleys den naem van Koninck uythof ſoude bekomen hebben / dan of het ſelfde by gifte of geſchenck hem van ſyn Moeye aengekomen ſynde/ dierhalve het Huys van ſyn Moeye noemende was/ hoewel aen hem echter in der daet toebehorende / ghelijck de naem van Koninck uythof eygentlijck mede brengt / is uyt verſcheyde redenen twijfelachtig en bedenckelijck: maer het ſtaet allenthalve vaſt dat des Conings Moeye de meer-genoemde Richardis van Delft, deſe Abdye van 't Koninck-velt der oorde van Premonſtreyten/ hier nevens heeft doen erigeren ende op-bouwen. Wat ende hoedanig nu deſe Orde is geweeſt/ ſal ick den curieuſe Leſer / uyt den Roomſch-Kerckelijcke Hiſtori-Schrijver Dioniſio Mudzaerts / de welcke (gelijck ghehoort) * ſelfs van deſe Orde is geweeſt/ kortelijck mede deelen. De oorſprongh deſ Paems geven ſy voor ontſtaen te zijn niet alleenlijck dat haere Religie van den Hemel ghegheven / maer oock de plaetſe daer ſy haer eer ſte Clooſter timmerden aen S. Norberto in een geſichte voor de H. Moeder ende Maget Maria berghelſchapt met Engelen in groote glorie gepremonſtreert / ofte voorhenen aengewefen was; inſgelijcks het wit habijt het welck ſyne navolgers ſouden gebruycken. Sus dannige vertooninge ſoude geweeſt zijn de Fundamentale hoope van ſyne Orde in te ſtellen/ ende hier van/ mits oock de plaetſe/ heeft de ſelve haren naem: want gelijck Volaterranus * ende Polydorus * getuygen/ dat

* *Gouth. f.* 116 Met welcke plaets de naem Konings velt over een komt.

* *Geneſ.* 14. 18. & 19.

* Iun *Batav c* 20. *p. mihi* 345.

Een Koninclijk huys van plaiſance hier nevens geſtaen.

Boxh. Theat. Moll. p. 162. *b.*

Of't ſelfde Coninc Willem of des ſelfs Moeye Richardis van Delft eygentlijck was toebehoorende.

Seeckerheyt wie d'Abdye daer benevens geſticht heeft.

* *Boven p.* 313

Præmonſtreiten Orde haer Oorſproeck.

dat sy de maniere hares levens in het Stift van Landuno begonnen hebben te dier plaetse die sy præmonstratum noemden / en de Oorde daer van de naem gediribeert hebbende / den tytel van Præmonstratenſen voeren. Norbertus syne Orde beginnende te prediken was daer in soo gelucksig ende voorspoedig / dat hy in korten tijdt veertich medegesellen tot Præmonstreyt vergaderde: met dese rancskens begost hy te te planten eenen geestelijcken wyngaert (gelijck sy 't noemen) om hy tijde menichvuldige vruchten voorts te brengen. Dit gheschiede omtrent den Jare 1120. ende daer van syn in de Chronijcke Martini dese twee knuppel-beersskens voor handen.

* *Velat. lib. 21. Polyd. vergil. lib. 7. c 3*

Voortganck en toenemingе van dien.

Annomilleno, centeno, bis quoque deno,
Sub Patre Norberto, Præmonſtratenſis viget ordo.

Hier wierden gelegt de eerste grondtstenen van dese vermaerde Orde / dewelcke voortgebracht heeft Aerts-Bisschoppen / Bisschoppen en veele vermaerde mannen in de Roomsche Kercke: die ghedragen heeft Koningen / Konings Broederen / Vorsten / en allerhande groote Personagien. In den eersten en hadden sy gheen seheren regel nae de welcke sy in het bysonder hen leven souden aenstellen / alleen in het gemeyn (soo sy 't uytkineren) Godt den Heere dienende / elck nae synen yver ende Godtvruchtigheyt; maer haer getal van dach tot dach vermeerderende / heeft S. Norbertus met eenige van de voornaemste mannen een regel beraemt die hy best volgen en den sijnen soude voorhouden / waer over hy in eensaemheydt bekommert zijnde soude den H. Auguſtinus in een visioen aen hem veropenbaert syn / en hem syn regel gegeven hebben / 't welck hy aen syne medegesellen rapporteerende / hebben sy eendrachtelijck met eenen heyligen eedt de werelt versaecht / ende henlieden door beloften aen Godt toegeeygent / op den dach van de ghedoorte onses Salichmakers Jesu Christi / aendoende met den nieuwen mensch een nieu wit en suyver kleet / om naemaels schoon en onbeleckt (als sy seggen) met Godt te wandelen in de wellusten des Hemels. * Verscheyde oordonnantien en ampliatien zijn naderhant gevolcht / als specialijck in den Jare 1198 onder Paus Innocentius III. die men alles met weynigh woorden niet kennende uytspreecken sullen oversiaen / vermits sy wegens hare menighvuldigheydt ons voornemen te boven en te buyten gaen / sendende den weetgierigen Leser tot Hospinianum * en anderen die daer alleen op uyt zijn om dese saecken in 't breede te verhandelen / en alle omstandigheden desen aengaende te verklaren / 'tis ons genoech in 't voorbygaen van d'oorspronckelijckheyt ende ophomst van dien eenige geringe kennisse mede te draghen / om voorts met bequamer oorde tot 't volgende over te gaen: alleenlijck dient oock niet verswegen de kleedinge desee Bende / om te weten hoe sy sich voor de oogen van onse voorouderen hebben laten sien ende dagelijcx versehenen hebben. De belyders (seyt Hospinianus)

Veele doorluchtige Personen heeft dese Oorde voortgebracht.

Den Instelder beraetslaegt eenen regel.

Ontfangt dien van S. Auguſtijn.

'Doet professie met den sijnen op Kersdach.

* *Dion. Mud. Kerckl. Hiſt. op 't Jaer 1120 n. 1 & 3.*

* *Hospinian. Oorsp. der Monickerie l. 5. c. 11.*

Kleedinge deſer Oorde van Premonſtreyren.

nus) deſer ſecte werden met eenen witten rock, met eenen lijnen tabbaert onder eenen witten mantel gekleet, waer door ſy meeſtelijck vanden Canonicken t'onderſcheyden zijn, als Polydorus* en Sebaſtianus Franck* te kennen geven. Ende zijn van deſe Oorde beyde ſo mannen als vrouwē vergaderingen vooꝛtgeſet/ lebende onder den Regel Auguſtini vooꝛſz.

* *Polyverg. l. 7 c. 3.*

* *Seb. Franck in Chron. f. 470. b.*

Hoeneer deſe Orde in Holl. ſchijnt bekent geworden.

Maer den aenbanck van deſe nebens van verſcheyde andere Oorden ſtelt de oude Hollantſche Chꝛonijck / ten tijde van Gꝛaef Willem de eerſte/ omtrent den Jare 1216. Item (ſeydt hy) die Oorde van den witten Monicken geheten Premonſtreyten began mede ontrent deſe tijdt int Biſdom van Landunen by eenen devoten geeſtelicken man gheheten Northbertus, welcke Oerde oec ſeer verbreet is in vele rijcke Abdyen en Cloeſteren in Kerſtenrijc.* Ende dat het ſich laet aenſien gelijck als of deſe Oꝛde (hoewel ten naeſten by hondert Jaeren te vooren ingeſtelt was) doen ter tijdt in Hollandt eerſt is volkome bekent en verheerlijckt gewoꝛdē/ wanneer geen veertich Jaren daer na d'Abdye van Coninck-velt in de vooꝛ-Stadt van Delft gegꝛondveſt wier; dewelcke aldaer wat meer dan dꝛie hondert Jaren in een gꝛoot reſpect en heerlijck aenſien geſtaen hebbende/ men eyndelijck in ſo hogen Ouderdom noch vooꝛ de vlamme ſach vergaen / gelijck ons Hadrianus Junius deſe tijden beleeft hebbende / aldus nagelaten heeft. *Huic quoque cœnobio clades ſuperiori* [*ſcilicet Rhenoburgenſi*] *ſimilis abhinc triennio ferme ingruit, quod incendio abſumptum, fundo tenus dirutum eſt & exciſum, quod opulentæ civitatis mœnibus imminens ſitus vicinià ſuâ exitioſus illi fore timeretur, ſi hoſtis eo receptus eſſet.* * Dat is: Dit Clooſter is omtrent over drie Iaeren (te weten van die tijt doen hy dit ſchꝛeef Anno 1575. den ſelfden ondergangh overvallen, als het voorgaende (namentlijck dat van Rijnſburch) ſoo dat door den brant is weghgenomen, tot den grondt toe nedergemaeckt ende geraſeert, om dat de nabygelege ſituatie aen de wallen van deſe rijcke Stadt (te weten Delft) voor de ſelfde, wegens ſyne nagebuyrſchap gevreeſt wier ſchadelijck te ſullen werden, by aldien den vyant daer mochte ghekomen zijn. Ende den Auteur van de byvoeghſelen op Guicciardin in't Frans aenwijſſende hoeneer deſe Stadt ſich mede onder de Unie begaf/ voegt daer by. *Lors fut deſtruit hors de Delft le grand Monaſtere appellé Coninck-s-feld, lequel la Dame Richardis avoit fondé l'an 1255, pour Damoiſelles de l'Orde de Premonſtré.* * Doen wert vernielt buyten Delft dat groote Klooſter Konings-velt ghenaemt, 't welck Mevrouwe Richardis in't Iaer 1255 voor Ionevrouwen van de Premonſtreyten orde hadt gheſticht. Den vooꝛgemelten W. van Gouthoeven deſgelijcks de veranderinge deſer Abdye overwegende / en daer by doende een kleyn liſtie eenigher Jonckvꝛouwen die alhier ghewoont hebbende hem vooꝛghekomen zijn/ verbolcht aldus: Dit Convent werdt A°. 1572. van die van Delft verbrant, om dat de Spangiaerden doe int landt gekomen zijnde, geen middel ſouden nemen haer Stadt hier uyt te beſchadighen, ende is nu heel te niet, ſoo datter maer en reſteren de fundamenten

Hoeneer en hoedanig de Abdye Coninx-velt wederom wegh ende te niet geraeckt is.

* *Had. Jun: ibid.*

* *Guicciard. Deſcript: de Paye Bas, f. 353.*

onder

onder d'aerde. De laetſte Abdiſſe van deſe Abdije was Vrou Catharina Wtenham, Frederickx dr. Anno 1596. out 89 jaren, te Yſelſteyn overleden. Ende Anno 1535. was Abdiſſe Vrou Alijt van Malſen, Daems Dr. uyt Brabant. Vande Jonckvrouwen die alhier Nonnen geweeſt zijn, bevinde ick onder andere deſe;

Suſter Agnes van Cralingen, Floris dr. Anno 1484.
S. Katarina vander Does, Diercx dr. Anno 1490.
S. N. van Eſſenſteyn, dr. van Hubert B. van Culenburgh 1495.
S. N. van Zijl, Arents dochter 1520. met N. haer Suſter.
S. Ermgard van Wijnſſen, Godſchalcx dochter, t' Utrecht.
S. Cornelia van Nyevelt, Anthonis dochter, 1560.
S. Margriet van Aſſendelft, Baertouts dr. 1570.
S. Sybilla van Vliet, Jans dr. 1550.
S. Eliſabeth van Adrichum, Arents dr. 1540.
S. Maria van Treſſong, Hugen dr. 1572.
S. Margriet vander Does, Jacobs dr. 1510.
S. Eliſabeth vander Does, Adriaens dr. 1540.
S. Maria van Duvenvoorde, Heeren Arents dr. 1566.
S. N. van Spaeruwoude, Geerits dr. 1571.
S. N. van Malſen, Gheerits dochter, 1560.

Maer de groote Stedeboecken onlanghs uytgegeven by de Heer Johan Blaeuw/ van 't Conings-belt mede eenigh gewagh maeckende/ ſeggen verders. Hier by was een Paleys des Conings uythof gheheten, van de gemelde Koningh Willem gebout: doch ſijn beyde, dewijlſe buyten de Stadt waren, en om die te beter te verſekeren, als ſy haer in de Unie begeven hadde, afgebroocken. Ende voorwaer de afbeeldingen van de menighvuldige ruinen die ick daer van alle kanten na 't leven in den Jare 1573. uytgeteyckent/ onder my berustende hebbe/ doen genoeghſaem uytblycken/ dat dit gebouw t'eenemael na de antijckſche maniere van een byſondere en ſeer uytnemende groote/ en meer dan een Clooſter is gheweeſt/ als hebbende oock naer uytwijſſen van 't onderaertſche Metſelwerck aldaer noch hedendaeghs te vinden zijnde/ verſcheyde mergen lants beſleghen. De ghebacke-ſteenen die ſich in 't voeten onder de aerde komen op te doen/ in haer groote ſes ende een halve van de hedendaechſche klinckers uytmakende/ en van de ſelfde ſoorte was ſoo wel den opſtal als de grondtwerchen. Niet alleen een conſiderabile party van Schurmineels en Beckenclen hebben ſich wijders beropenbaert/ maer oock verſcheyde gewelfde Graf-kelders/ liegen backen en veele violen/ als mede trappen nederwaerts onder de aerde leydende. Sulex naer alle teyckenen ſichtelijck te beſeffen is de vreemde en onghemeene hoedanigheydt van deſe Structure; niets ter werelt hier van in ſyn geheel overgebleven zijnde, dan een kelderrie dat aldaer by de Burgheers en Inwoonders van 't herbouwde

Dat oock 't Koninghs uythof nevens dit Cloſter ſoude geſtaen hebben.

Groote back-ſteenen en veele reliquien onder de aerde aldaer gevonden werdende.

Hoe 't Cloo ſter o mein gelt en afge- ſondert was.

huysje daer boven op ſtaende/ aengheweſen wordt/ met voorgevinghe 't ſelfde der Abdiſſen wijnhelder geweeſt te zijn. Het gantſche gevaert (na my aengedient is) was met dubbelde grachtē afgeſchoté ende omringelt/ waer tuſſchen beyde een voorgaende opgetrocken muyr/ met wandelinghen daer binnen rondsom heenen/ ende met een laen-ofte uytpadt aen de Zuytzijde van 25. roeboeten breedt. De Landerien alleweghen hier omtrent gheleghen behouden noch heden daeghs in alle Caerteringhen den naeme van Coninex-Veldt. Aen de weſtzijde van de Stadt was een ander Convent / naementlijck CARTHUYSERS CLOOSTER diemen anders Chartroizen ende abuſivelijck Sartooſen noemt / een weynigh wyder als 't voorgaende van de Stadt gelegen/en van de gemeene weghen de Waeſlandtſche baert ten zuyden afgeweeckē omtrent een Muſquet-ſchoot te Delfwaerts in/eñ aldaer geſticht ontrent dē jare 1430. by eenē Grave dā Gooſtervant/ 't welck gemeenlijck in die tijdē der Gravē van Hollants oudtſte Soonen waren/ en ober ſulck by vele gheacht wert een werck geweeſt te zijn van Hertog Willem Soone van Hertog Aelbrecht; oſte ſoo andere willen ſout 't ſelfde geſchiet zijn voor Heer Vranck van Borſelé die naderhant aen de Gravin Vrouw Jacoba is getrout geweeſt. In dit gheval is Miræus in ſyn boeck in't Latijn geheten Kenniſſe der Nederlantſche Kercken ende aldaer in 't regiſter des Edeldoms / ſchrijvende/ *Franco de Borſele Comes Oſtrovandiæ Carthuſianos prope Delfos, & Canonicos in vico S. Maertenſdijck nuncupato, conſtituit ac dotavit.* * Ende Pater Mudzaerts achter ſyne Kercheliſche Hiſtorien in een regiſter van de voornaemſte Cloſteren deſer Nederlanden / onder de Carthuſianen van outs in aenſien gheweeſt ofte noch zijnde / annoteert aldaer Carthuyſe by Delft, geſeght het huys van S. Bartholomeus wierdt geſticht ontrent het Jaer 1470 't welck my vreemt is voorgekomen ten aenſien dier gelücke nogt elders gevonden hebbe / te meer dewijl hy geen naem des Fundateurs is ſtellende. Dit was een van de drie Carthuyſers Cloſteren die in gantſch Hollant zijn geweeſt. * Sy zijn gehouden altijdt buyten de Steden te woonen van de converſatie der menſchen afgheſondert ende gheretireert / ten eynde ſy van hare Diſcipline (die ſeer exact/ ſtrickt/ ende rigoureux is) niet ontbonden / nochte van hare ruſte ende eenſaemheyt (tot den welcken ſy haer geheelijck overgegheven hebben) gheſtoort en werden. Deſer Monicken Orden die Carthuſiani genoemt werden (ſeyt Polydorus Vergilius) * haer oorſpronck genomen te hebben in den jare Chriſti 1080. doch de meeſte overeenſtemmende ghetuyghen ſtellen die op het Jaer 1086. uyt het overlijden eens Profeſſeurs van Parys; die om ſyne ſchijnlijcke deughden/ als ter oorſaecke van ſyn geleerthey / onſtraffelijck leven/ ende Godtvruchtighey / altyt by een yder wel geſien ende hooch gheacht was gheweeſt. Deſe / alsmen in de Kercke / daer hy ſoude begraven worden / ſyne uytvaert nae de maniere van die tijdt was

Menichte van Landerien onder deſe Abdye.

Carthuyſers Clooſter haer ſituatie en fundatie.

* *Mir. Not. Belg. Eccleſ. in elench. Nobil.*

In Hollant maer drie deſer ſoorte. * *Gouch f* 118

En altijt buyten de Steden woonende.

Beginſel deſer Oorde. * *Polyd Verg l.7 c 3.*

Oorſaecke

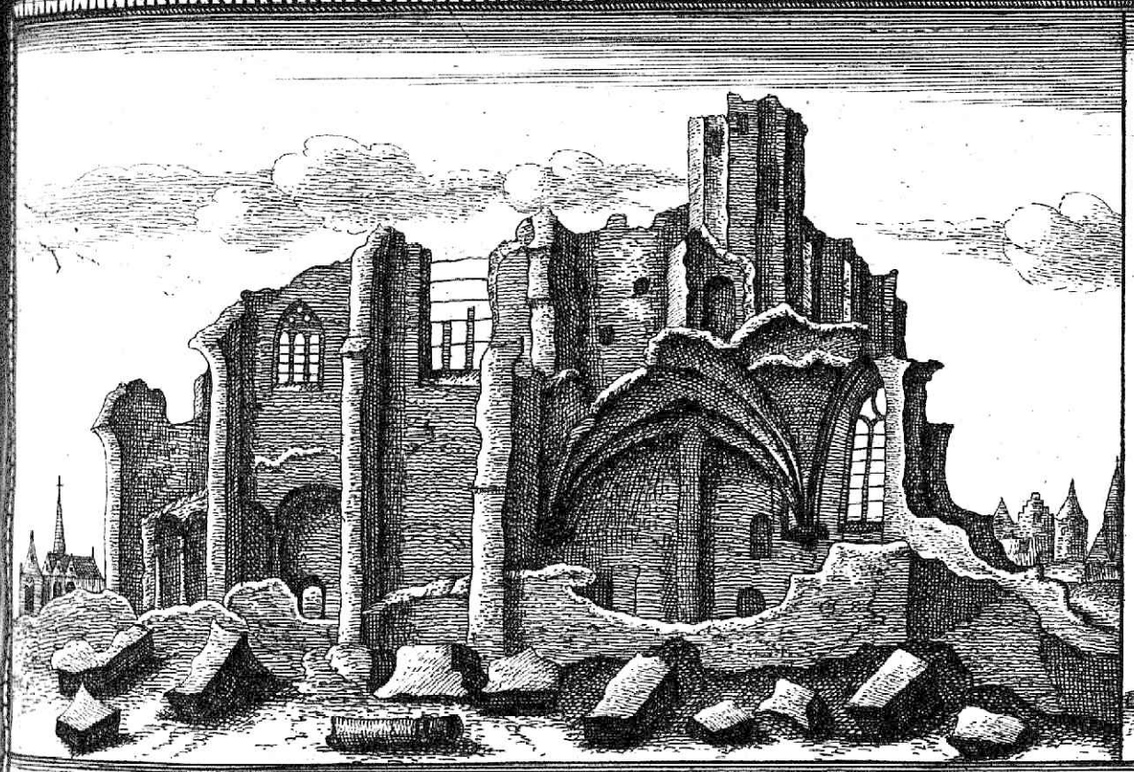

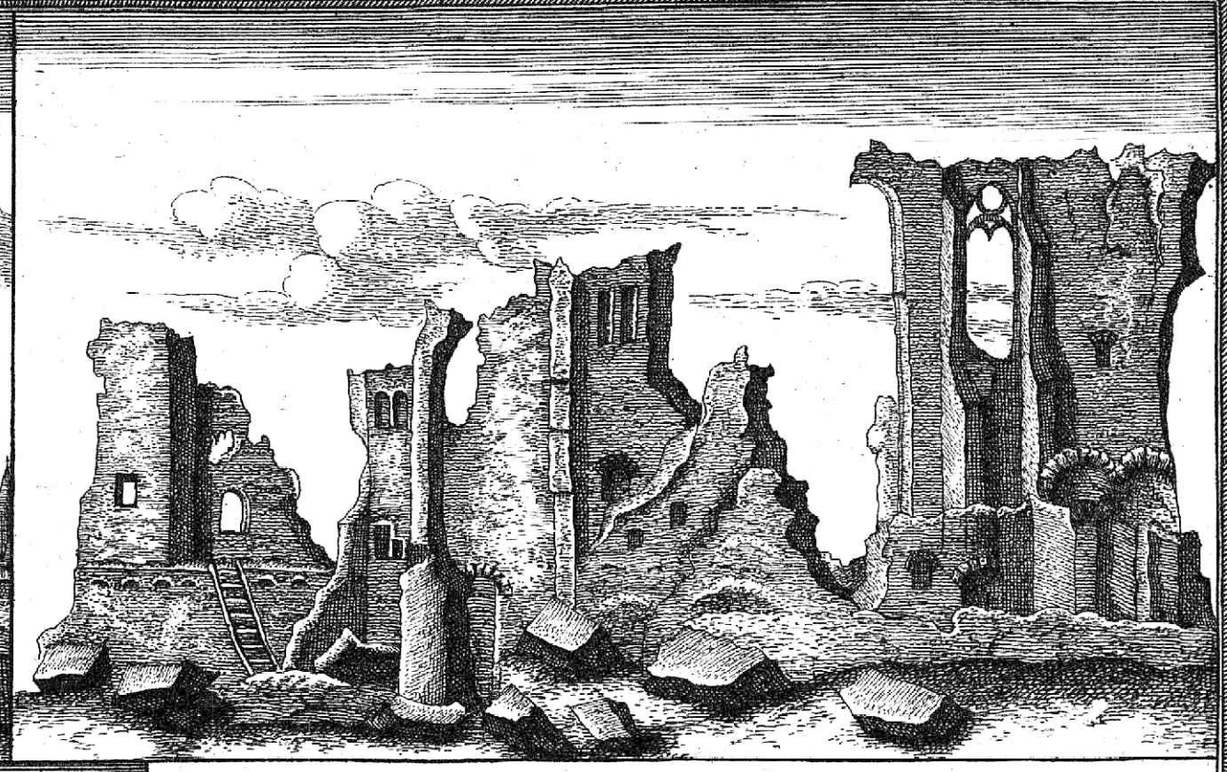

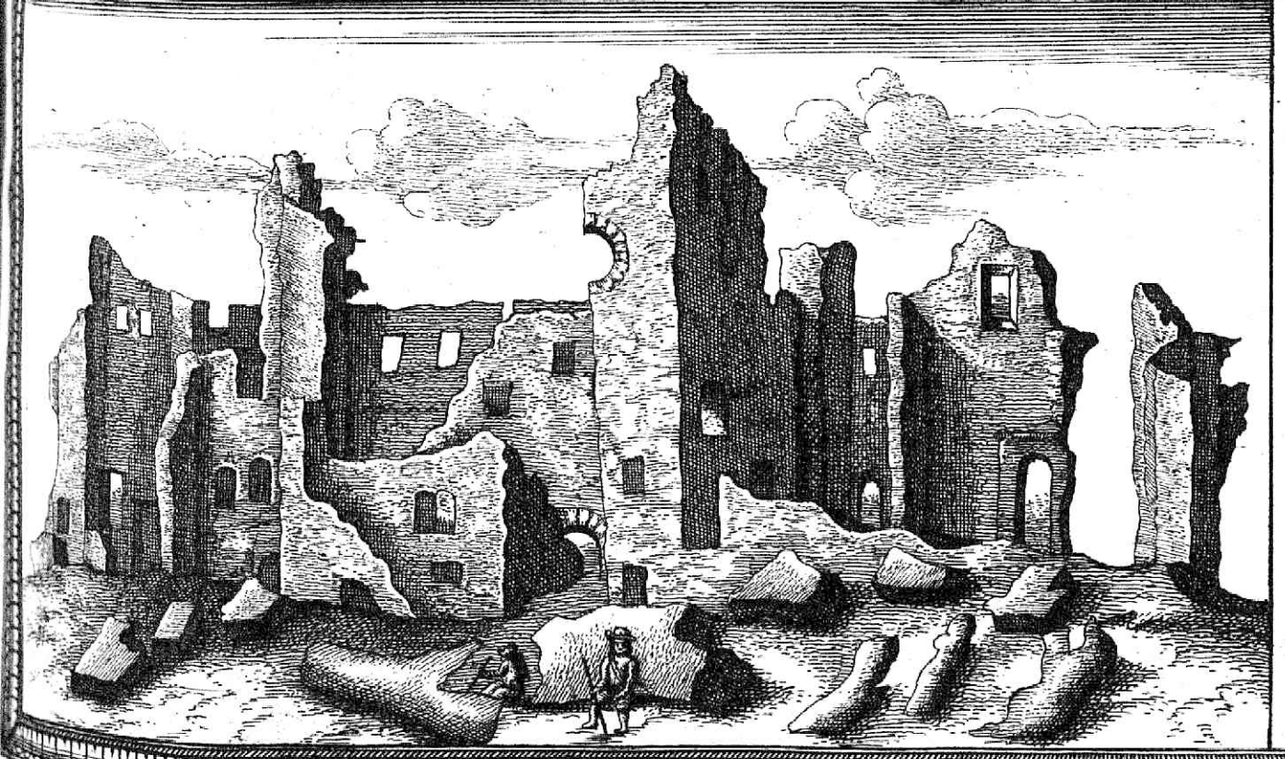

veræ, genuinæ, indubitatæque demonſtrationes veſtigiorum Monaſterii Carthuſianorum prope Delphos Batavorum, ad vivum delineatæ Anno M.D.LXXV.—

Waere, en onfeylbaere afbeeldingen, van 't Carthuÿſers Clooſter buyten Delft ſoo als het ſelve gerüineert lagh in 't jaer 1575. ſynde een, vande drie Clooſters die van deſe ordre in geheel Hollant geweeſt ſyn.

was singende; heeft soo sommigeschrijven/ op de bare liggende/ sich opgebeurt; ende met een droevich klaegen. *Iusto Dei iudicio accusatus sum*: door Godts rechtveerdich oordeel ben ick beschuldight, alle die daer tegenwoordich waren verschrickt zijnde / achteden dat dese begravinge tot den volgenden dach toe behoorde opgehouden te werden/ als wanneer wederom dese woorden syn gehoort: door Gods rechtveerdig oordeel ben ick ghevonnist. Op den derden dach als hy na de gantsche Stadt in den tempel te samen was ghevloept wiert den overleden ghesegt wederom verheerlyck geroepen te hebben: *Iusto Dei Iudicio condemnatus sum*: door Godts rechtveerdich oordeel ben ick verdoemt, een yder daer over verbaest zijnde/ soude Bruno ghebooztich van Ceulen ende Professor der wyshevdt ofte Philosophie in die selfde Schoole / ende aensiender van sulck een wonderlijcke saecke / den omstanders aen gesprooken hebben met dese woorden: wy sien hoe allendig den uytganck is deses vermaerden mans die nae eens iders meyninge soo heylich was van leven. *Num & nos sic perire volumus? profecto non est locus salutis nisi mundum relinquamus.* Willen wy dan oock also vergaen? voorwaer daer en is geen wech ter saligheyt; het en sy dat wy de Werelt verlaten. Dit gesprooken hebbende / is hy met vier andere gheleerde mannen / ende twee ongeleerde door een'same wegen vertrocken/ gekomen eyndelyck in de ghewesten van Grenoble in Vranckrijck is hem van den Bisschop Hugone vergunt eene plaetse Carthusia genaemt/ wildt/ woest/ onvruchtbaer/ van harden ende bekommerden toegancke: daer Bruno een kloosster gebouwet heeft/ onder dē selvē naem/ welcke de naevolgers geerft hebbē. Niet verre van de kercke is een Fonteyne die tot noch toe Brunonis Fonteyne ghenoemt wordt. Dus verhalen dese dingen Franciscus de Puteo Prior van dese principale Carthusia/ ende Petrus Blommevenne Prior der Carthusia te Ceulen in de levens der heyligen.* 't welck den Autheur van onse oude Holl. Chronyck mede willende beschrijven/ seer confuselijck en sonder distinctie in't werck stelt/ waer uyt men al wederom kan bemercken de imperfectie van onse voorige Schrijvers ende het beklaeghlyck gebreck van onse oude Historien * Dese eerste plaetse waer van daen alle Carthusianen oorspronchelijck herkomstich zijn/ is tegenwoordich noch in volle vigeur ende groote vermaerthevt/ werdende althans *la grande Chartreuse* (waer van de naem Chartroisen schijnt gedacht te zijn) genoemt / welckers afbeeldinge en ghedaente wegens hare vreemde situatie in gedruckte prenten is uytgaende ende hier en daer ten toon gehangen werden: maer my is aengedient met ghenoechsame verseckeringe dat noch ergens een kleyne schilderie is beruste nde van de figuerlijcke gestalte deses Carthusers Clooster buyten Delst. In den beginne heeft dese Orde der Carthuysianen seer groote Armoede belooft: maer hare saecken syn tot sulcken staet ghebracht/ dat sy in't regardt van pracht en rijckdommen/ veele groote Vorsten niet en souden wijcken. Vermander heeft ons noch een eenig teecken

Mitsgaders Autheur van de Carthusers

Oorsprone des naems uyt de eerste woonplaets

* *Francisc. de Put. Primar. Carth. Prior. & Pet. Blommev. Carth. Colon. Pr. apud Laur. Surium. Tom. 5. de Vit. SS.*

* *Holl. Chro. Div. N. C. 1.*

Afbeeldinge van dien mitsgaders van dese buyten Delft.

Beloofde Armoede deser Orde althans in rijckdom verandert.

treecken ghegeven nopende de koſtelijckheden deſes Clooſters buyten Delft / als hy in het leven van Pieter Aertſen alias Langhe Pier (een van de alder uytnemenſte Schilders der voorgaende Eeuwen) vermelt / onder andere ſchoone en waerdige ghedenck-teeckenen van ſoo groote Meeſter die tot jammer der konſt in't Jaer 1566. in de Beeldſtormerie van ſchendige handē/door het woest onverſtant zyn vernielt/ aengaende een Altaer-tafel tot Delft in de Carthuyſers Clooſter / welckers inhoudt was een Crucifix van binnen/ op de deuren Kerſt-Nacht en drie Coningen/ van buyten vier Euangeliſten. * Het leven deſer Orde is ſeer gebonden ende ſtrengh / ende onder alle Monicken onderhouden ſy den ſcherpſten regel / ſy dragen een haycen kleet op het naeckt lijf; het opperſte kleedt is eenen ſwarten mantel; het volgende eene witte kappe / eten viſch nimmermeer vleeſch / vaſten etlijcke dagen in de weecke in water ende brood / eten alleen in hunne cellen/ uytgeſondert op ſommige Feeſt-dagen / als de acht dagen van Paeſſchen/ Pinxteren ende Kerſmis: Item Derthienendach ofte drie Coningen/ Reyninge Marie ofte Lichtmiſſe / twaelf Apoſtelen / des Hoopers ofte Joannis Baptiſte/ S. Michiels/ S. Maerten / ende Allerheyligen: vermaecken ſich in een geſtadich / jae ghenoeghſaem eeuwigh ſwijgen. Niemant is geoorloft buyten het Clooſter te gaen/ dan den Overſten ende Procurator ofte verſorger; ende dat alleenlick in ſaken dier plaetſe aengaende. Vrouwen en hebben tot hen gantſchelijck gheenen toegang/ ſulex den ſelfden hare tempelen preciſelijck ſyn verboden/ ten eynde ſy nimmermeer en ſien/ daer door ſy tot welluſtigheyt getogen mogen werden. Voorwaer een ſchoone voorſichtigheyt (ſeyt Polydorus Vergilius) indien de genegenthey des ghemoets met ſloten bedwongē ende het vleeſch met eenſaemheyt ende ledigheyt ghetemt han werdē: het welke dē H. Hieronymus met ſwaerlijck te arbeyden / als hy ſelve getuycht / nauwelijx te wege heeft konnen brengen/ ende Volaterranus vertelt dat Hugo de Biſſchop van Gratianopolen alias Grenoble maer Carthuſer gworden ſynde in 50. Jaren tyts noyt een aenſicht der Vrouwe heeft willen ſien. * Voorts die eens van haer geſelſchap afgeweecken is/ werdt nimmermeer daer nae weder van hen ontfangen. Die nu van deſe rigoreuſe wetten begerich is meer te weten / ſien daer over na den meergemelten Predicant onſer Gereformeerde Kercke te Zurich Rodolphum Hoſpinianum, en anderen. Deſe Orde is door verſcheyde Pauſen geconfirmeert en met veel privilegien geapprobeert, want (ſeydt de oude Holl. Chronijck) deſe Oerde alleen is houdende, dye opperſte digniteyt ende waerdigheyt niet nae der outheyt des tijdts, mer nader ſtrengicheits des levens. * Echter *Bonifacius ferrarius de valentia* eenen Carthuſaen die geleeft heeft ontrent het jaer 1420. heeft geſchreven *tractatum* dat luttel Carthuyſers in het getal der Heyligen gheſtelt ſyn / hoewel datter ontelliſke mirakelen ghe ſchiet ſyn.* Maer in't Martelaers-boeck der Roomsgeſinde/ wert verhaelt hoe

Belangende een koſtelijc ſchilderye ten Carthuſers buyten Delft

* *C. Vermand Schilderb p.* 163.

Hare kleedinge.

Spijſe.

En andere regelen.

Geen vrou volck te mogen ſien,

Polyd. Verg. l.7 c 3.

* *Hoſpinian. Oorſp. der Mon lib. 5. c. 7.*

Preeminentie deſer Oorde.

* *Chron. van Holl. Div. k. c. 1.*

* *Dion. Mud. Kerckl. Hiſt. op't Jaer 1086 n. 6.*

Salige Jooſt geboren tot Goúda in Hollant Prieſter inde ordre der Carthúÿſers búyten Delft door bevel van den Grave van der Marck Heere van Lúmé opgehangen ten Briel op S.t Pieters dagh in Augustus A.o 1572 oúdt weſende 40 Jaeren.

hoe dat in't Jaer 1571. de Religieusen in de Nederlanden wegens de opkomende Oorlogen allent halven gheluckelijc syn gevlucht / en dat de Carthusers, die hun Clooster hadden buyten de Stadt van Delft / hen selven tot veyligher hoede en verseeckeringe tegen alle overlast der Soldaten en Krijghs-Benden hebben vertrocken ende ghetransporteert binnen de selve Stadt: onder welcke was eenen Broeder Justus (gelyck hy seyt) van Schoonhoven van Edele afkomste; dese groot verdriet en misnoeghen vindende onder de wereldtsche conversatie in de Stadt / tegen synen roep ende ghewoonte / was van voornemen met verlof van syn Overste sich nae een ander Clooster van de selfde Orde te begeven om wederom in stilte en eensaemheyt te mogen leven; Hy dan de reys aengenomen hebbende op een wage nae Rotterdam / werde onder weech aengeslagen ende vastgehouden / en voort met een schuyt na den Briel gevoert in handen van den Grave van Lumee / alwaer sy hem in't eerst met vriendelijcke en bleyende woorden hebben aengegaen / eenige medelijden met hem toonende / dat sulck een braven Man (want hy lanck ende schoon van persoon was) in lijden was gekomen / hem presenterende (gelijck sy verder schryven) een Vendel te vereeren / wilde hy met hen lieden vrientschap houden; sy stelden hem vleesch voor om t'eten / maer hy heeft het selfde verstooten / seggende dat hy in syne Professie Godt belooft hadde vleesch te derven / welcke belofte hy totter doodt toe met Godts gratie soude onderhouden; eenige quelgeesten wilden noch tot spot en verachtinghe van de Roomsche Misse / dat hy met hen-lieden uyt den Kelck soude drincken / waer teghen hy sich seer passieus en bitter / met een uytsteeckende heevigheydt en seer versmadelijcke woorden aenkantende / de gemoederen soo vertoornt en door syn stoutigheyt / het so verre verkurven heeft / dat hy ten laeste (de verdere redenen onbekent zynde / oft ten minste versweghen werdende) door bevel van den Grave van Lumee ter galge veroordeelt en opgehangen is. En dit seggen sy beschreven te zijn / door de genen die daer by waren / de welcke noch betuyghden dat terstont na syn doot / in teecken van syn heyligheyt / uyt syn aensicht ghescheenen heeft een helder licht / soodanigh dat ooch de Soldaten / die om de galge stonden / door dit mirakel verschrickt ende verbaest gheworden / en door het selve beweeght / hem hoogts daer nae af te doen van de galge / naer dat hy een half vierendeel uyrs ghehangen hadde. Welcke saecke wy in syn geheel willende laten / alleenlijck seggen dat geloven mach / die't gesien ende geschreven heeft. De geboortsplaets van desen H. Justus stelt den Auteur de Stadt Schoonhove te wesen / daer nochtans een kleyn contrefeytsel in print / dat ick van desen H. Broeder hebbe / seyt dat hy van ter Goude was / met dese woorden onder aen: Salige Jooft gebooren ter Gouda in Hollant, Priester in de Ordere der Cathusers buyten Delft, ende om dat hy niet heeft willen drincken wt den Kelck des Heeren, soe heeft hy ghedroncken den Kelck

Historie van Salige Jooft Carthuser van Delft.

Geraeckt in handen van Lumee

Wordt tot galge gedoemt.

Mirakel in sijn doodt.

Sijn Vader lant, Ouderdom en sterfdach.

Kelck des lijdens, ende is ghemarteliseert om 't Christen gheloof in den Briel, onder den Grave van Lume, out wesende 40. jaer. Boven syn hooft staen dese straffe woorden: Door 't ghewelt der Tyrannen is hy gemartaliseert, in Augustus op S. Pieters dach [*'twelck is den eerste van die Maent*] Anno vijftien hondert een-en-tseventijch. Door desen droevigh-overlijdend ondergangh van Broeder Joost / en dit hem toe geschreven visioen ofte gesicht-spoock op syn upt-vaert / is hy onder andere in 't Register der Pauselycke Heilygen op syn Heerlijckst inghelyst. De kerck en gantsche gelegenthey van dit Cloosier soo haest als de Stadt den Spaensche Gouverneur Duc d'Alba / nevens anderen oock was af-ghewreken / op dat de Vyant by eenighe Belegering sich in het selve niet soude mogen onthoude / noch tot syn voordeel gebruycke om dese Stad te beschadigē of te beschanse / is ten dien eynde 't eenemael verdelgt en gantschelycke tot den ghronde toe geslecht / al-waer nu niet anders als een Bouw-huys ofte Boere-wooning op gelegen is / als nu de naem voerende van 't oude Cloosier / ende sulex Carthusers Wooninge genaemt / hebbende aen de Zuyt-syde een Gracht / de-welcke een stuck weeghs West-waert / en van daer wederom Noordt-waerts / onder door een Steene Heul (geleghen in de gemeene Dyk-wech na 't West-landt / ende de Carthusers-Heul geheten) in de Maeslandtsche Vaert upt-komt / ende alsoo van Oudts achter om het Clooster heene liep / 't welck meerendeels gestaen schijnt te hebben ten Noordt-Westen de voorsz Wooninghe / al-waer men het Wey-landt met veele Heuvelen en hoochten bevindt / in de welcke men met een Mes of eenigh ander scherp in-steeckende datelijck Steenen en Peuyn van de Fundamenten ghewaer werdt / gelijck men oock soo in de Hupsinghe als op de Werf van de voorsz Wooninghe noch eenige stucken en slotten van Kerck-Teghelen en Sarcken vindt / op welckers sommighe noch Oude en upt-gesleete Letteren werden gesien. Oock hebbe ick eenighe af-teyckeninghen van de Ruynen deses Cloosters hoe desolaet die sich vertoonden in den Jaren 1573. en 1575. Ten Noordt-Westen van de Stadt op den Hoeck van de Kerstange en de Zwet, was noch een ander vermaerdt Convent / namentlijck 't CLOOSTER SYON, synde geweest van groote rijckdom ende mogenthey / waer in gewoont hebben / gereguleerde Canonicken van S. Augustyns Orde / blijckende upt den Brief van den Jare 1475. by S. Agnieten Convent hier voren vermelt / * beghinnende *Nos Frater Wilhelmus Obrecht Prior Monasterii beatæ Mariæ in monte Sion ..... & Frater Theodoricus Rector Monialium domus Sanctæ Agnetis in Delf, Ordinis Sancti Augustini Canonicorum regularium*, &c. dat is. Wy Broeder Willem Obrecht Prior van 't Clooster der Heylige Marie ten Bergh Syon ..... ende Broeder Dirck Regent van 't Nonnen-huys Sinte Agniet binnen Delst, van Regulier Canonicken en Canonessen van S. Augustijns Orde. &c.

Hy is onder 't getal der Roomsgesinde Martelaren geregistreert.

't Clooster der Carthusers gedemolieert en in een Boere woninghe geconverteert.

Eenighe aenwijsinghe van des selfs Oude gelegenthey.

En wat reliquien en kenteecken daer van noch te vinden zijn.

't Clooster Syon en des selfs inwoonders, Regulier Canonicken.

* Pag. 334.

ſe. De naem van Canonicken (gelijck Hoſpinianus ons upt-lept) heeft ſyn oorſpronck van de Wetten ende Canones ofte Regulen / aen de welcke ſy (hoe-wel wat wyder en ſo ſtrictelijck niet als de Monicke) verbonden waren / waer van-oock hun leven *vita Canonica* dat is een gereguleert leven / ende die dit beleden *Canonici* dat is gereguleerde ofte geregelde / genoemt zyn gewordẽ. Van den Autheur deſer manieren des levens werden van verſcheyden perſonen verſcheydene meninghen voortgebracht / welckers Hoſpinianus niet heel en al ſchynt te improberen / die haren oorſpronck tot den H. Auguſtinum gedragen / van de welcke men leeſt / als hy een vergaderinghe der Godt-zaliger Mannen verzamelt hadde / die welcke buyten de Stadt en de Scharen der Menſchen de Godt-salighevt oeffenen ſouden / dat hy Biſſchop gewordẽ zynde / binnen des Biſſchops woninghe oock een Munſter ofte Clooſter der Clercken dat is geſtuderden ende Prieſteren / daer mede hy in 't gemeyn mochte leven / in-geſtelt heeft. 't Is waer (verbolght onſen Autheur) *Poſſidonius* verhaelt van den H. Auguſtino ſet ſulx in ſyn leven / maer die maniere des levens met de Clercken is vele anders geweeſt dan de maniere des levens der Canoniken hedendaeghs is : want ſy en waren aen gene beloften verbonden / als deſe zyn : oock en leerſtmen niet / dat ſy ſulcken bleedinge gebruychten / als deſe hedendaeghs doen. Ende *Gilbertus Cognatus*, verhaelt dat 'er in de plaetſe der geleerde Menſchen / der welcher vergaderinghe Baſilius ende Auguſtinus in-geſtelt hadden / de Canonicken gecomen zyn in den Jare 1080. ende dat ſy naderhandt gereformeert zyn in den Jare 1380. Als dan haer leven ſoo ſeer verre van den Regel af-geweecken was / ende als ſy alle Juck upt-geſchuddet hadden / ende de Regulen der Ouder in-ſtellinghen door gebroocken waren / ſoo is in hare plaetſe een andere ſoorte der Canonicken gekomen / die welcke als ſy het gebodt des Regels nader volgden / ſoo zyn ſy Reguliere Canonicken genoemt gewordẽ / tot welckers onderſcheyt de verleters des Regels met eenen on-gerymden en ongheſchicten name Wereldtlijcke Canonicken, dat is / ongeregelde Regulieren / genoemt gewordẽ zyn. Wyders in welcken tydt dat die on-geleerheyt in Duyts-landt begonnen heeft / werdt by onſen Autheur oock aen-geweſen. Wanneer dan deſe Orde na den Jare 1300. ten naeſten by verghaan was / ſoo werde ſy wederom Hervormt ende vernieuwt. *Volaterranus* getuyght dat upt de Navolghers van deſe Orde voort gekomen zyn 36. Pauſen / 300. Cardinalen / 7500. H. Mannen ofte die in 't getal der Heyligher in-geſchreven zyn. Haer Ampt was ooch wel eer eben na de tyden Auguſtini (daer van ſy haren af-komſt willen berecchenen) als ſy in eerlycke Konſten ende in de geheymeniſſen der Heyliger Schrifture wel onderwesen waren / ſoo wierden ſy tot Kerckelijcke bedieninghen gevordert / ende ofte ſy begeerden met den

Af-komſt van de naem Canonicken.

Nopende den Autheur deſer inſtelge.

En opkomſt der Regulieſe Canonicken.

Een conſiderabel aental van gerenomeerde Mannen by deſe Orde upt-gelevert.

Wat van Outs haer plichten waren.

den Bisschop de Hercke in 't gemeyn / de Gemeynte leerende / als die gelyck mede-Gesellen in syn Herder-ampt waren / ofte sy wierden selve tot de waerdigheyt des Bisschops verheben.* Maer Hospinianus seydt dat sy te synen tyde het Leer-ampt ghantschelyck vergeten en verwoerpen hebbende / alleenlyck in den Choore (daer van sy ook in 't Duytsch Choor-Heeren, als Heeren des Choors ghenoemt werden) op bestemde uyren waren singende. Echter bevinde ich dat sy hier te Lande in sommige plaetsen boven dien ook Evangeliseerden ofte Predickten / Missen deden / en soo voorts: blyckende onder andere uyt de Fundatie ofte Stichtingh-Brief van het Capittel ten Hoge-Lande ofte S. Pancras binnen Leyden / in de Beschryvinghe dier Stadt door Jan Orlers geinsereert. * Doch hoe het hier op 't Syon is gelegen geweest en hebbe ich tot noch toe gheen bewys. Maer de gerupyen syn voor handen dat den grooten Erasmus in syn Jueght / syn Ouders ontydelyck verloren hebbende / en ter instantelycker begeerte van syn Voochden tot het Clooster-leven aengepoordt werdende / na dat hy nyt van behoorlyck bedencken versocht hadde / in dit Convent alder-eerst en liefst heeft willen woonen: want men in de Beschryvinge syns Levens / gemeenlyck voor syn Latynsche Colloquia ofte t' samen-spreeckinghen ghestelt werdende / dese woorden leest. *Atque interea locum in monasterio Canonicorum repertat, qui vulgo Regulares dicuntur, in Collegio, quod est juxta Delft, dicto Syon, quæ domus est principalis ejus Capituli.* * Ende ondertusschen hadt hy een plaets gevonden in 't Clooster der Canonicken, dewelcke gemeenlijck Regulieren werden geheten, dicht by Delft gelegen ende Syon genaemt, welcke het principaelste Huys is van dat Capittel. Dit was omtrent den Jare 1486. doch den tyt van beproevinghe omgekomen zynde / gaf tot antwoort aen den Overste dat hy noch de Weereit / noch het Clooster-leven / noch sich selve niet en kost / derhalve raetsaemst vont noch eenighe Jaren op de Academien te verblyben / tot dat hy sich selve beter mochte versocht hebben. Waer over den Jongh man by syne Voochden grotelycks in disgratie geraeckt zynde / nauweliyx van yemandt syner Vrienden gerust gelaten werde / tot dat hy eyndelijck door schoone redenen wederom sich in een ander Clooster doch van de selfde Orde by der Goude aen den Yssel gelegen / ende Emaus of ten Steene genaemt / sich begeven heeft; ende dat meest door de grootste inductie van een syner mede-Gesellen (daer hy in syn Jonckheyt ter schole by geslapē hadde) en al-daer woonende was; sulx hy al-daer omtrent den Jare 1488. gepro fessyt is / en den Canonicks-Kap aengetogen heeft / 't welck niet en soude gheschiet syn (want hy al-wederom het Clooster meende te verlaten) ten ware hem de eerbare schaemte / de groote dryghementen / en Armoede te rugh hadden gehouden en hy daer door geperst hadde geweest / tot dat hy by een gelucklighe occasie van dese door syn groote Geest soo lastighen dwangh

* *Hospinian. l. 3. a. 6.*

En hoedanig naderhant,

* *I. Orlers Beschryv. Leyd. p. 105.* hoe Erasmus in dit Clooster Zyon gewoont heeft.

* *Vide in fronte colleg. Erasmi.*

En wederom daer uyt geraeckte.

Doch naderhandt tot een ander van de selfde Orde genoechsaem gedwongen werdende.

dwangh eer-langhe Heerlycker wijse ontslaghen wier: gelijck hy oock noyt en kost verstaen / dat de ware Godt-saligheyt hier in bestont. In dit Clooster hadt hy voor vermaeck en uyt-spanningh de Schilder-konst geoeffent / gelijck hier boven verhaelt is / dat een Cruycifixe van syn Pinceel in het Cabinet van Musius voor wat by-sonders bewaerdt wier. * De Cledye der Canonicken is eenen witten Laecken-Cock met een wit Linnen-kleedt daer op / onder eenen Swarten Mantel / de-welcke den Meck mitsgaders 't achter Hooft / en voort het geheel Lichaem bedeckt uyt-gesonderdt het aenghesicht. Cock isser een andere soorte van Reguliere Canonicken / die welcke de verwe der kleederen / behalven een wit Scapulier na haer ghoet duncken gebruycken. * Een van beyde deser / moeten de Ingesetenen van 't Syon en Erasmus selfs oock gedraghen hebben. Dat nu dit ons Clooster buyten Delft een voornaem Stift is gheweest / waer onder verscheyde andere Cloosteren van dat Capittel ofte die Orde / gheressorteert ende ghestaen hebben / blyckt niet alleen uyt de voor-geallegeerde Periode geextraheert selfs uyt het leven Erasmi / maer oock daer en bove de woorden van de Oude Hollandtsche Chronijck / daer hy verhalende hoe alle de Geestelyckheyt van Holl. op seecker plaetse buyten de Stadt Leyden in den Jare 1475. conspireerde en t' samen spande teghen de intentie en resolutie der Geldt-middelen van Hertoch Carel meermalen in desen te pas ghekomen / * seydt: Ende daer vergaerden alle dye Religioſen Mannen ende Vrouwen der Canonicken Regulyeren van den Capitelen van Windesim ende van Zyon, * &c. Ende het schynt dat dese Broederen van dit Syon in den Jare 1465. eenighe reparatie en Timmeringe aen haer Clooster in 't hooft hebben gehadt / aengemerct naer uytwysen van het 68. art. der Ouder aenteeckeninghe van de op-bouwinghe der Nieuwe kercke / sy als-doen een notabile quantiteyt Houts hebben aengekoft / te weeten van het houte Choor der voorsz kercke by provisie al-daer van Outs gestelt. * Welcke mitsgaders andere daer-en-tusschen noch by-komende verbeteringhe van dit Clooster 't Syon / omtrent tachtich Jaren gestaen hebbende / door een af-gryselycke daet Schelm-achtigh is vernietight: want ick vinde onder eenighe weynighe schriftelycke Notitien in voor-tyden gehouden by eenen Joost Henricx z. onder andere dese Memorie: Opten xxx. Januarij Ao. 1544. stilo Delfensi sauonts tusschen seuen ende acht uren, worde aengesteecken 't Conuent vande Reguliers tot Syon buyten Delft, van onbekende Persoenen, ende dair verbrande eerst die Voir-Kercke mit die Ourairen, het geheele Pant, mit alle die Cellen, het Sieck-huys, die Gast-cameren, die Coecken, den Reuenter, ende het Vrouwen-huys. Dair viel naeder handt groote suspitie op een van de Priesters gebooren van Scoenhouen, die welcke verson-nen worde. Hier na is dit Clooster naer alle apparentie aenstondts

't Welck hy wederom geluckigh ontquam.

* Pag. 325. 't Habijt deser Oorde.

* Hosp. l. 6. c. 71. 't Clooster Syon een Capittel geweest.

* Als p. 319. en 334.

* Chron. van Holl. div. 30. c. 85. Boxh. Ned. Hist. p. 199.

Melioratie van dit gebouw.

* Siet hier na pag. 207.

Moordadige Brandtstichtinge daer in geschiet.

Met gebouw herſtelt en naermaels ganſchelijck verdelgt.

wederom herbouwt / en ten tijde van d' opt-komende Oorloghen en de veranderinghe van de Religie onſer Voor-Ouderen / ſoo wanneer de Stadt nevens anderen het Spaenſche Juck mede renuncieerde / upt voor-ſichtighept / om gelijcke redenen als de twee voorgaende Geſtichten / by die van de Stadt mede t' enemael doen ſloopen en af-breecken ; de gantſche gheleghenthept al-thans in een ſeer magnifijcke en loſijcke Hof-ſtede ofte Luſt-hof / met ſeer ſchoone Plantagie getransformeert / en echter met de naem van Syon noch bekent gebleven zynde / hebbende in 't midden gehadt een treffelijck Woon-huys van Plaiſance oher eenighe Jaren noch nauwelijx ter Weereit heerlijck opgebracht en voltrocken weſende / gelijck als in de fleur des lebens / door een onverwachten Brandt op den helderen Middach-ſtont jammerlijck vernielt / en wederom t' onder gedompelt.

In een heerlijcke Hofſtede verandert, welckers treffijck getimmer mede is verbrandt.

Men vint' er in een Boomgaert aen de Weſt-zyde / een Oude Prieſterlijcke Graf-Sarck noch gantſch en gaef in syn geheel / dragende dit op-ſchrift met antijcſche Letteren ; Int Jaer M. CCCC. LXXIX. 28. daghe in Februario, ſterf Heer Jacob Dirc ſoen van Leyen. God heb Ziele.

Out Monument al-daer noch te ſien.

En in 't midde / gelijck men tot een ordinaris teycken op de Prieſters Graven ſiet / ſtaen upt-gehouden een Kelck tuſſchen twee Ampullen / waer onder men op een vliegend wimpeltie ofte roſletie / deſe woorden in verkortinghe leeſt *Orate pro me Homines.* Dat is O ! Menſche bidt voor my.

Nevens deſe drie voorbeſchrevbe Cloofteren / moet mede onder de Kerckelijcke geſtichten gereeckent werden het LASARI SIECKEN-HUYS, gelegen buyten de Haechſche Poort / aen de Vaert en de Weeh na den Haegh / ende dat voor ſoo veel het van Outs mede een Capel heeft gehadt / mitſgaders Klock en Clepel geboerdt / gelijck upt de oude Ordonnantie hier na by de Beſchrijvinge van 't ſelfde Huys geinſereert zullende werden / blijcken ſal.

Capel van de Laſari-Siecken.

Men verhaelt een vreemde ſaecke van den Pater ofte Capellaen deſes Conbents der Melaetſen ofte Laſari-Siecken / 't welck in den Jare 1536. ten tijde van den grooten vermaerden Brandt deſer Stadt ſoude syn geſchiet / namentlijck dat dien Geeſtelijcken Heer door eenighe rebelatie ofte Goddelijcke openbaringhe voor-wetende ſoude syn geweeſt van 't quaet 't geen op handen was / en al dat onheyl en die rampſalighept / die de Stadt ſoo vreeſlijck boven 't hooft hingh / hebbende de Gemeente over hare gruwelijcke en lastende ſonden / die althans upt-ſteeckender wijſe hoogh waren opgeklommen en grootelijcks d' overhandt hadden genomen / daghelijcks beſtraft ende vermaendt / als vreſende door die inſpiratie / die hy voorgaf in syn Perſoon te syn geſchiet / dat de gantſche Stadt eerlange in een af gront ſoude verſincken / ende van den Aerdtbodem werden op-gheſlockt en ingeſwolghen ; welckers aenghaende veele kleyne Printjes syn upt-gegeben / waer in de Stadt in Brant ſtaende in 't verſchiet werdt upt-gebeeldt / en een Vrouw menſch aen des

Prophetie des Prieſters deſer Capelle.

Paters

Vaters Huys al-hier by de Lasari-Siecken schijnt te komen kloppen met dese verkondinge nevens haer geschreven staende: Delft Brant! de Vater sulcks horende en syn Meinster openende / komt met syn geschoren kruyn en de handen te samen gelegen / dese woorden daer uyt tot antwoort spreecken: Godt sy gelooft! als wel bergenoegh zynde over noch soo genadige en boven syn vermoeden goedertieren strasse. Ende dit sy ten laetste ghenoech ghesegt / voor soo veel ons beschept herstroegedragen / van alle die menichte van Kerckelijcken edificien / als beyde die groote Parochie en alle anderen Kercken / Capellen / Clooosteren / Monnick-huysen en Conventen / soo huyten aen als binnen in de Stadt gelegen; zullende vervolgens (gelijck hier boven van den oorsprongh en eerste instellinge des Clooosters-levens / mitsgaders de verkeerde navolginghe daer in geschiet na de waerheyt hebben aengewesen) tot besluyt in 't generael hier noch by voegen / eenige aenmerckingen over den af-val der Pauselijcke insettingen en ceremonien / mitsgaders het noodsaecklijck gevolgh van de Reformatie van dien / en de veranderinghe omtrent dese saecken van de Godts-dienst voor-gevallen. Voor-waer soo veel Collegien en vergaederingen tot Godt-vruchtige wercken geordonneert / wijsen overvloedigh uyt dat onse Voor-Ouderen de Stedelingen van Delft / noch onkundigh in de Goddelijcke Schriften / tot die Heiligie die sy alleen noch blende seer genegen waren; als wanneer sy soo grooten arbeyt en geen geringe kosten hebben aengewent ten eynde / sy het botte en slechte Volck tot Heyligheyt des levens souden leyden / en dat de Clooster-luyden soo Mannen als Vrouwen in den eersten in alle eenvoudigheyt noch yverden om strijdt door een strengh en inghetoghen leven; doen die Heiligie ten aensien van de eenvoudigheyt harer belijders noch Heyligh en eerwaerdigh was; doen de Vorsten selfs sich tot de Clooosters begaven / verwisselende de Heerschappye in Godts-dienstigheyt / bevel in onderdanigheyt / de Rijckdommen in Armoede / ende den vryhom in onderworpinghe: maer als de Godt-vruchtighe Leecken de goederen der Kercken / meer dan men soude kennen geloven / metter tijt hadden rijck gemaeckt / soo is de Oude tucht der Clooster-lingen ganschelijck vervallen en onder de voeten getreden: want als de Heilige Rijckdommen baarde / soo heeft de Dochter haer Moeder verslonden; gelijck diergelijcke woorden al dā outs by eenige Recht-sinnige mannē selfs Monichē syn gebruyckt geweest. * Want de toevloeyinge der Rijckdommē onder de Kerckelijcken heeft de Godt-saligheyt verdreven / en de onbetamelijcke overvloedigheyt ingevoert / de verstorvene Godt-saligheyt heeft de dwalinge noch grooter plaetse geopent / de dwalinge heeft alle dinghen soo langs soo meer met Superstitie ofte wangeloove vervuldt / de Superstitie heeft de vervalle geleertheyt noch meerder onderdruckt / en in plaetse van dien de Barbarische ongeleertheyt al voort en voort ge-

Des selfs vreemt antwoort op de tijdingh van den Brandt deser Stadt.

Besluyt van alle de Kerckelijcke gestichten, en overgang tot 't navolgende.

Wat uyt den groten overvloet alle deser Kerckelijcke gebouwen afte nemen is.

Vyt wat insichten die gestichte, en omtrent wat tijden begonnen, namentlijck in de eenvoudige eeuwen.

* *Sien Boxh. Nederl. Hist. p.* 160.

Onmatigen rijckdom 't bederf van de Kerckelijcken.

geplantet. By ſulcke occaſie waren al dan Outs oock inghebooren de onſchriftmatighe en Monſtreuſe ghevoelen dan 't aenroepen der Heyligen / 't eeren der Reliquien / het Vagevier / de Ziel-miſſen en 't bidden voor de Dooden / verhinderinghen dan 't Trouwen der Geeſtelijcken / de indulgentie ofte aflaten / en verſcheyde andere Pauſelijcke inſettingen / die de Staet en Baetſucht dan de Kercke-lijcken in de dickſte duyſternissen onder een Heylige ſchijn al by pra-viſie hadden gepractiſeert. Hier door wierden oock voor-gegeven oneyndelijck veel Miraekelen / ter plaetſe daer de Religie in den groot-ſte devotie was / onder alle welcke voorſz praetexten de Schelmachtig-ſte Fieiteryen om Geldt-middelen upt te vinden ſoo geweldigh de Meeſter ſpeelden / dat ſy ſelfs buyten alle ſuſpicie van d' eenvoudige Gemeente / ſomtijts ſeer ſchandelijck wierden ontdeckt. Ende als de achtbaerheyt deſer genaemde Geeſtelijcken / door haer ſeer onſlig-telijck en ergerlijck leven / al voor 't midden dan de Eeuwe veertien hondert dapper was af-gegaen / wierden om de ſelfde ſtaande te hou-den / vreemde en ongehoorde liſten by den Monicken in 't werck ge-ſtelt / met het verdichten en den gemeinen Man te perſuaderen Geeſtelijcke Vrouwen / wonderlijcke geſichten en Heylige openbarin-gen / die eenighe upt de haren / gedroomt / geſien ofte gehoort had-den / meerendeels betreffende den ſtaet der af-geſtorvenen / die dan 't Vagevier onderworpen waren daer de Ziel-miſſen voor waren in-geſtelt / dewelcke de Cloofter-Beurſen ſoo grootelijcks verrijckten ; en in 't generael waren deſe Practijcken daer op alleenlijck upt-ſiende / tot het gene dienende om de Geeſtelijcken als de Engelen / ende geſel-len dan Godt op der aerde te doen achten. Een notabel exempel ter materie dienende en onſe dan Outs ſoo dicp devotieuſe Stadt voor-namentlijck raeckende / ſal ick hier late influeren / om daer na van vee-le honderden dergelijcke voor-vallen dan voor-gaende tijden te ma-gen oordelen. Eenen Henric Mande, upt eerlijcke en aenſienlijcke Familie te Voorſecht geſproten / voor deſe Secretaris dan Graef Willem de ſesde ende de Grafinne Vrouw Margriete / oock te Hor-be wel geacht ende geſien echter metter tijdt het Hoofſche leven ſat ge-worden zynde / en ſich inbeeldende dat hem Chriſtus ſelfs verſche-nen was en tot het Geeſtelijcke leven poorde / verſtack ſich in de Mon-nicks-kap des Cloofters te Windesheym / hier boven by ons Cloo-ſter Syon upt de Oude Chronijck mede vermelt / * zynde 't Capit-tel generael dan de Priorpen ofte Reguliere Cannonicke-Clooſteren / eertijts hebbende gelegen omtrent een myle van de Stadt Swol / in 't Lant van Over-Yſſel. Hier metter woon gekomen zynde hadden de Schimmen en Spoockeryen dan ſyne fantaſtijcke Geeſten / en ſwerf-gedachten in ſyne ledighe eenſaemheyt op hem des te meerder kracht ; dus liet hy ſich voor-ſtaen verſcheyde Nieuwe geſichten / by was in ſyn eenigheyt in converſatie met een by-ſonder geſelſchap dan En-

Wangeloo-ven en miſ-kruycken in de Kercke in-gekroopen.

Valſche practijcken door de gelt-ſucht gein venteet.

Mitſgaders om de acht-baerheyt der Geeſtelicken te mainteneren.

Vreemde Hiſtorie van een ſuperſti-tieuſe Mon-nick Henric Mande,

* Boven p. 362.

Syne won-derlijcke imaginatie.

Engelen / die hem veele onbekende saecken rapporteerden; hy wierd als een tweede Paulus (dit sloegh hy uyt / en syn lichtgelovige medebroeders geloosden 't met hem) ten derden Hemel op-getrocken; men divulgeerde en stroyde onder 't Volck dat hy aldaer in een seer pompeuse Processie verscheyde Nonnicken in het Clooster overleden / hadt aenschout; noch andere dingen tot heylig-achtingh van dit Convent / gaf hy voor / hem in der daet bejegent te zyn / die syne mede-Nonnicken aenstonts geloosden / ende begeerden dat het insgelycks voor waerachtigh by alle anderen sonde werden aengenomen / als zynde haer wel hooglyck daer aengeleghen. Het geruchte van dese nieuwigheden wierdt allerwegen verspreyt / en de men spraek over-al van desen Nonnick des Cloosters Windesheym; dus wiert een yeglyck gaende gemaeckt om uyt hem te verstaen wat en wie hy al in den Hemel gesien hadde / het Clooster wierdt dagelijx overlopen van Vragers / ende oock voor de Antwoorde mildelijck begistigt: derhalve om uyt dit werck noch meerder Geldt te slaen / werdt by den Clooster-Mannen eyndelijck goet gevonden / desen haren soo hooch verlichten met-gesel te laten reysen door alle aengeleghen Landen / insonderheyt Hollandt / om een yeder die wilde / overvloedig bescheyt te doen van alle het gene in syne gesichten ende op-treckinge des Geests was voor-gekomen. Men konde hem niet te veel vragen / of hy wist noch al meer te antwoorden. Ende aengemerckt de Religieushey t en devotie van die tyden hier te Delft / wel alder meest in swang was gaende / en dat oock veele Rycke luyden hier gevonden wierden / soo is uyt die redenen gebeurt dat men insonderheyt alhier groot werck van hem maeckte / en dat hy nergens soo overigh onthaelt wier / nochte soo veel Geldts voor syn Clooster vergaderde: gelyck over sulcks by de Schryvers van dese Historie / dese Stadt alleen soo speciael aengeteeckent staet. Want een yeder sorgvuldigh ende bekommert met syn af-gestorven Vloet-verwanten en Vrienden / taelde hy hem na haeren standt ende gelegenthey t. Den Armen van de-welcke hem oste den synen niet te verwachten stont / ende om niet veel moeyte voor niet te doen / antwoorde hy meerendeels dat hy de Zielen van hare overledenen / in den Hemel gevonden ende gelaten hadde; nemaer den Rycken dat hy hare Vloetverwanten in een ancxstich Vagevier hadde horen treuren / jammerlyck biddende dat sy op-het spoedigste daer uyt verlost mochten werden. Ende hier op was dan applicabel een vermaninghe tot mildadighey t / voor-namentlyck aen de Geestelijcken van syn Convent / om door hare voor-biddinge de verlossinghe van de gepynigde Zielen in alle yl uyt te wercken. Dus gingen de Beursen liberaellijck open / en men viel lustich aen het geven / tot dat hy / syne onversadelijcke gierighey t niet genoech kennende menageren / door de menigvuldighey t / vremdighey t en ongerijmthey t van syne voor-gegeve gesichten

Werdt onder syn by-geloovige met-gesellen gehouden voor de tweede in den derde Hemel opgevoerde Paulus.

Werdt seer vermaerdt en ontfangt veel Geldts.

Treckt door verscheyde Landtschappen om by middel van syn uyt-gestroyde en aengenomen gesichten veele Rijckdommen te versamelen,

Hoe hy hier te Delft grotelijcks tot syn voornemen geraeckte.

Mits hy alle syne verdichselen en uyt-stroyselen aen rijcke Aelmoesen en Ziel-missen hadde vast-gehecht.

Verlieſt echter door ſyn abſurde onmatigheyt alle ſyn credijt en reputatie.

Een vroomer Monnik uyt ſelfde Clooſter kant ſich dapper tegen deſe vuyligheden.

* *Boxh. Ned. Hiſt. ond & ſeq.*

Verm gen van de Geeſtelijcken dier tijden.

Het Recht van vrye toevlucht waer door de Geeſtelijcken alle Boosdoenders van verdiende ſtraffe bevryden

Snaeckſche Keure dat geen Vrouspersonen by de Ballingen op 't gewyde eenige converſatie mogten houden, mitſgaders ſtraffe daer en tegen.

* *Vyf de Oude keuren van de Eenwe 1300. art. 222.*

verooꝛſaechte / dat ooch d' eerſte om der laetſten wille alle haer geloof en achtinge verlooren / ſulc al ſyn doen eyndelijck vooꝛ verdichtſelen gehouden wierdt; ooch ſtondt 'er een ſelf van ſyne mede-Bꝛoeders (Johan de Wit genaemt) teghen hem op / die deſe ſyne wercken / als zynde niet dan loutere bedꝛiegerien en valſcheden / grotelijcks heeft herſoeyt en dapper t' ondergebꝛacht; gelijck dit alles ſelfs in 't leven van de Geeſtelijcken tot Windesheym, in de opgemelte tijden beſchꝛeven / en (conforme de getuygeniſſe van de Heer Pꝛofeſſoꝛ Boꝛhom in ſyne Nederlandtſche Hiſtorie van de eerſte veranderingen in de Godtsdienſt) over eenige jaren tot Antwerpen in dꝛuck uytgegeven is. * Dit geſchiede onder ſchijn van Godts-dienſt; het quaet is dubbel (ſeyt ſeer wel den Franſchen Autheur van de Jeſuyten op 't Schavot) als de Heylige devotie tot een deckmantel dient / om het te bedecken; en de Godtvꝛuchtigheyt vooꝛ een middel om Schelmerye te bedꝛyven. Dat dit vooꝛverhaelde is nu ten naeſten by af te nemen het groot credyt van de Geeſtelijcken in die tijden / en hoe ſy dooꝛ dat middel de lichtgelovige en geblindthoofdte Gemeente (die haer devotie toch meerendeels op verdichtſelen / en op het ſeggheu van haer Pꝛieſters gegrondveſt hadden) by de Oꝛen konden leyden. Verſcheyde andere vermogentheden hadt d' eenvoudige goetheyt en het Heylig vertrouwen der Vꝛoſten ſelfs over al aen haer gedefereert; hier dooꝛ hadden ſy in handen bekomen / het recht ende het gebꝛuyck der vꝛyheyt van wijck- ofte verberg-plaetſen / in de Kercken / op des ſelfs Hoven / in de Capellen / Clooſteren ende vooꝛts alle andere geconſacreerde ofte gewijde Plecken / daer alle quaetdoenderen eenen vꝛyen toevlucht hadden / 't welck den Geeſtelijcken veel aenſiens maeckte onder 't gemeene volck / en het Burgerlijcke Recht grotelijcks in de weeg was. De Miſdadigheu hier beſcherint werdende / ſchijnen ſelfs in haer Ballingſchap op deſe Heylig genaemde plaetſen / haere vuyligheden van Hoere-en-Boeverye niet naergelaten te kennen hebben / ſulx men haer echter daer niet vermogende af te halen / en in handen te leggen / gedurende de Eeuwe dertien hondert hier te Delft allerenlijck deſe antijeſe Keure daer tegen maeckte. Voert en moeten gheen Wiven, Ionckwiue, of Deernen op Kerchoue, in Kercken, in Gaſthuſen of in enighe Godshuſen, binnen der Stede ſlapen eten noch drincken, noch gheenrehande gheſelſchap hebben mit enighen Ballinghen, bi nachte noch bi daghe, ende zo wat Wijf Ionckwijf of Dierne dat dede, ende daer of betughet worde dat waer op haer reechter Oer, ten waer dat ſaec datſi den Balling alſo na waer van Maechſchip, of van Zwagerſcip, datſi ende die Balling gheen archeit tſamen doen en zouden, ende dit ſel ſtaen ter Scepenen prouinghe. * En in de Eeuwe 1400. deſe Keure gerenoveert ofte vernieut werdende wier in plaets van de vooꝛgemelte ſtraffe / deſe geſtelt: dat het wair op die boeten mitten Tairlinc te werpen hoe menich Iair dat zy wt die Stede vryhede weſen zullen, op

een

een lit te verlieſen van hair Vingher vander rechter hant. * Hier toe ſpecteert ooch het elfde art. van de ſelfde Ordonnantie/en onder den ſelfden titel van Goedshuyſen diergelijcke, waer by verbodē wier dat niemant 't ſy Manne perſonen of Vrouwe perſonen egeene van de voorgeſpecificeerde converſatie ofte ommegangh mogen houden/ mit eenige Ballinghen of die ghene die de vryheyt vander Kercken begeert, ofghe bruyct by nachte of by daghe, op die boeten van twee pont te verbeurē, ende voirt te verbeteren by Scepenen, half den Heer, ende half diet anbrenget. Voert ſoe en ſal geen Vrou perſoen deſe voirſz perſonen eten of drincken mogen brengen, dan getroude Wijven, Moeder of Geſuſteren by den voirſz boeten, ende een ygelic ſal dit mogen bekueren die wil ende diet anbrenget ſel terſtont die Scout die helft vanden boeten up leggen. * Maer de Kerckelijcken/ ſoo om te doen blijcken hare opperMacht/ als om profijt en voordeel daer uyt te trecken (want hare ghierigheyt en Staet-ſucht alberegts gheweldigh predomineerde) poochden den Wereltlijcken Richter meer ende meer het geſach uyt de handen te bringhen; ſelfs Roovers/ Moorders/ en de alderſnooſte Booſwichten en Schelmen/ de aldergruwelijckſte Feyten bedreven hebbende/ hadden toevlucht ende acces tot deſe gewijde gronden en wierden daer met Kerckelijcke voor-recht gemaintineert. Men achte het voor een Sacrilegie en Godtſchendinge den Quaetdoenderen daer uyt te halen/ te incarcereren ofte in gevangeniſſe te werpen/ en voor't Heylig en onovertredelijck Recht te ſtellen. Dus wierden de handen geboeyt van den Burgerlijchen Rechter/ en de Weerten waren dickwils te vergeefs/ de Booſwichten gingen allerweghen luſtigh voort en voort in overlaſt te doen en grimeten te bedrijven/ als vindende in de Godts-huyſen een middel/ waer door ſy teghen de ſtrenghcyt der Wetten en de wel verdiende ſtraffen haer konden verſeecheren. Soo dat men eyndelijck/ de gemeyns ruſte/ ſoo doende/ niet langer kennende ſtaende houden/ genootſaecht wiert met den Kerckelijcken in alle ernſt daer over in onderhandelinghe te treden; door welcken wegh/ naer veele hinderpalen/ geſchillen/ en langdurige twiſtige wederhoudinge der Geeſtelijcken/ de ſaecke ſoo verre is gedirigeert/ dat dit laſtigh miſbruyck/ metter tijt wat in gebonden is geworden: * want als/ Rudolph van Diephout Biſſchop van Utrecht gemijtert zynde/ de goede ingeſetenen van Hollandt ghrotelijx wierden beſwaert ende belaſt door het Geeſtelijcke Recht ende geſach/ 't geen de voorſz Biſſchop door ſyne Provijſoren in Hollandt/ Zeelandt/ ende Vrieſlandt was gebruyckende/ en by den Wereltlijcken al lange voor een onverdraeglijck Jock gehouden wier/ ſoo is Hertoch Philips van Bourgonje, Voorſt van den Landen/ in den name van de Gemeente/ klachtigh geballen/ en heeft eyndelijck ſoo veel te wege gebracht/ dat onder verſcheyde bepalingen van die Kerckelijcke Meeſterſchap in den Jare 1434. (gemeenlijck onder

* *Keure van de Heeren 1400. onder den titel van Goedshuyſen, en diergelijcke art. 7.*

* *Ibid. art. 11.*

De Geeſtelijcken verſchaffen ſelfs aen de alder grootſte Miſdoenders hare vrydom.

Die ſy in alle maniere in prejuditie van den Wereltlijcken Richter beſchermen.

Contract daer over met de Geeſtelijcken die haer eynd immers ſoo langh als ſy kennen poge te behouden. * *Bouk. Ned. Hiſt. p. 114.*

Miſnoegen van Hertoch Philips van van Bourgonje over dit der Geeſtelijken gepleeg de recht.

der de Privilegien van Delft geſchreven en in de gemelte Hiſtorie van Boxhorn gedruckt ſtaende) * deſe clauſule wier geinſereert / Item off yemant in eeniger miſdaden ville, dye hy miſdaen hadde, inder Kercke ofte opten Kerckhoue ghinge, die die vryheyt vander Kercken nyet en ſoude moigen beſcudden volcomelic nae beſchreuen Rechten, die miſdadige ſal onſen lieve geminde Heere die Hartoge van Bourgongen, Grave van Hollandt mogen doen nemen van den Kerckhoff, off wter Kercke, ſonder die Kercke off Kerckhoff daerom te violeren, off interdict te weſen. Ooc meede ſoe en ſall die vryheede van den Kercken nyet te bate comen den gheenen, die mitt ingeſetter laige yement Dootſloege dat kenlick op hem geproeſt waer, noch oock den gheenen dye van onſen lieven Heere den Hartoge voorſz, off vanden Gerechten in den Landen Heerlickheyt gebannen ſyn, om ondadelicke Feyten, alſe miſdaen hebben tieghens den Prince van den Lande, off tegens zynen Landen datmen hyeten mach Crimen leſę Majeſtatis, off anderen dye gelijke; mer onſe lieve Heere dye Hartoge voorſz ſall dye mogē doen nemen van vanden Kercke off Kerckhoue ſonder die Kercke of Kerckhoue daer mede beſlagē te weſē, off interdict te comē. Dit was in't generael over Hollandt ende de Landē bā dē Hertoch daer dē Biſſchop vooꝛſz in't Herelijcke te ſeggen hadde. Hier op volgde 14. Jaren daer na te weten 1448. onder andere vooꝛ-rechten hier boven in het derde Hooftſtuck ingelijſt / * by den ſelfden Hertoch ten gevalle van Burgemeeſteren / Schepenen ende Raden deſer Stadt / ſpecialijck vergunt / dat ſoo wie gebannen wier by de Weth der Stadt Delft / ende ghedurende ſyn banniſſement ſich wederom quame te begeven binnen de limiten van de ſelfde Stadt / ſich ſoeckende te ſalveren op geheyligde plaetſen / dat men al-ſulcke moetwilige daer uyt ſal moghen halen / en ten oberſtaen van den Biſſchop na verdienſten rechtelijck executeren / in alle maniere als of ſy buyten't gewyde geattrapeert waren geweeſt / ende dat om vooꝛtaen te verhoeden (gelijck hy te verſtaen geeft / ſulx te vooꝛen verſcheyde malen gebeurt te zyn) alle ongeval ende geweit 't geen daer dooꝛ beguamelijck konde gepleegt werden: want ſy by nacht dooꝛ de Stadt veel onheyls konden uyt-werken / en haer quaet opſet volbꝛacht zynde / wederom wycken en vluchten na 't Kerck-hof / haer Veſting / daer ſy veyligh waren als vooꝛen. * Verſcheyde andere pointen concernerende de gepaetendeerde Heyligheyt der Kerck-hoven ende der gewyder Aerde / vindmen onder de Oude Ordonnantien deſer Stadt / als onder anderen dat niemandt vermocht te ſpelen / ofte enighe exercitie doen op de Kerck-hoven gelijck de Jongers althans plegen. Voert en moet niemandt vpten Kerchoue Kaedſen, Cloten, Coten, noch ſcieten mitten Boghen, ſtienen noch aenbeelten werpen, ſtellen, drubbelen, te Vogelinge lopen, mit Stocken ſpringen, noch Ludſē, elcx by xij. ſtu. te verbeuren. Den geſelſcap rechteuoert of te halen ſonder verdrach. * Wyt welcke

p* *Id. ibid. 163.*

Ordre by Biſſchop Rudolph, ten gevalle van den ſelfden Hertoch daer over beraemt.

* *Boven p. 74.* Deſen aengaende ſpeciael Privilegie van Hertoch Philips aen de Stadt Delft.

Reden van dien.

* *Boxh ibid. p. 169.* Keure ten reſpecte van 't gewyde.

Geenderhande ſpel aldaer te mogen oeffenen

* *Oude Keure ibid. art. 2.*

welcke Keure men behalven 't vooz-recht van de Kercken / de gewoonten en Oude gebzuycken van de luyden dier tijden kan bemerken / hõe ſy haere exercitie met nu kinderlijcke ſpelen in 't werck ſtelden / als by een ander Ordonnantie / hier na noch te pas komende / van gelijcke nader blycken ſal. Ende deſe interdictie ſchynt gedaen te zyn / niet alleen ten aenſien van de geconſacreerde Aerde / als mede daer-en-boven tot conſervatie en przecautie van de koſtelijcke geſchilderde Glaſen der Kercken / als blycht by een later Ordonnantie noch hedendaegs in 't Comptoir van de Heeren Kerck-meeſteren beruſtende / waer in men ſiet een ſeer ſtrickt verbodt tegen de kinderẽ.

't Welck ook ten opſichte van de koſtelijcke Kerk-Glaſen wert verboden.

ALloe tanderen tijden verbooden is dat nyemant mit eenigerley Booghen, ende Boſchen ſcieten en moet, ofte oyck ſmacken, worpen ofte Bal-ſlaen vpter Kerck-houe, rontſomme die cingele ende ſtraten van dien, ende dat nochtans in verſmadeniſſe van dien dagelicx contrarie gedaen wordt, ſmackende mits dien gaten inde Glaſen, ende oyck quetzende die Timmeraetze der zeluer Kercke. Soe iſt dat myn Heeren die Schoudt mit Scepenen, by aduys van den Raetſluydene deeſer Steede, verbieden eenen ygelijcken tzelue te moegen doen, vpte boeten van drie pont, die Heer, die Steede, ende dient te kennen geeft, elcx een dordendeell, ende correctie van Scepenen, ende daer en tenden 't geheele pant daer tgat vuytgeworpen zoude moeghen zyn, indient gebacken ende geſcreuen is vuytgenomen te worden by den Kerck-meeſteren, ende een nieuwe inde plaetze van dien te duen ſcrijuen ende ſtellen, tot coſte van den gheenen diet vuytgeſmaẽt ofte geſcoeten zall hebben. Gebieden mede allen Ouwers van Kinderen, die ſelue Kinderen hier van tadverteeren ende te waerſcouwen, want indyen eenige Kinderen brokich beuonden worden in tgundt voorhaelt is, zullen d'Ouwers van dien Rijck genoech zynde, zeluer gehouden zyn die boeten te gelden, ende by gebreeeke van dien, zullen die zelue Kinderen tot Caſtiemente geleyt worden te Water ende te Broode, ende daer en tenden ten exempele well ſtrengelicken gegeſelt te worden.*

Laeſte acte daer van

ſtrenge krafte voor de Kinderen.

* *In de Oude kaſſe ten Comptoire van de Heeren Kerck meeſteren lade C.*

Jemant die ſyn Hondt in de Kerck liet loopen verbeurde 12. ſtuyvers, selfs vermocht niemant ſyn Hondt langers straten te laten loopen op de verbeurte van 6. ſtu. misschien om redenen die onverstandige Dieren de Geeſtelyckheyt ofte de Clooſter-luyden in de lange Packen / en soo veel verscheydenheyt van Habyt / soo licht niet gewoon werden de te veel souden hebben na-gebaft / en sonderlinge wanneer sy 't geklinck der Bellen (een aensiotelijck gelupdt vooz 't ghehooz der Honden) vooz het geconsacreerde Brzoot ofte Hostie / dagheliyckx tot den Siecken langhers de straten gedzagen werden de / gewaer wierden / tegen het Roomsche Geloof van de Transsubstantiatie ofte verselfsstandighing / geen gruweliyckè schandalen souden werden gheplecgt; de woozden van dit verbodt zyn dusdanigh: Voert en moet

Geen Honden in Kercken, noch ook ſelfs op ſtraten te mogen komen, en geconiecturcerde reden vandien.

Woorden van d' ordonnantie.

niemant binnen der Stede van Delf Honden houden, die inder Kercken of vpter ſtraten comen, by vj. ſtu. wtgeſeit cleyne Vrouwe Hondekins, die en moeten niet inden Kercken comen bidenſelven boeten, ende wat Hondt inder Kercken comt verbeurde dubbelde boeten, rechteuoert of te halen alle die boeten als van Swairt trecken, half den Heer ende half die Stede van Delf. **Ooch en was 't een ygelyck niet geoorloft Honden te houden / als blyckt uyt verboig van 't ſelfde artyckel:** Behoudelic dat een ygelic wel een Hont houden moet, die een Paert te Zadel ſtaende heeft wairdich xx. Cronen &c * **En uyt krachte van het 45. artijkel der oude Ordonnantie der voorſz Keuwe 1400. aenghaende de Schouwen / en vermochten ooch ter oorſaecke van de geſuſtineerde Heyligheyt vander plaetſen wille / geen Herbergen noch Tap-huyſe omtrent de Kercken gevonden werden / luydende aldus**

* *Oude Keure onder den tijtel als voeren art. 6.*

Omtrent de Kercken niet te mogen Tappen.

Anno xiiij^c. lxxx. vpten xiij^en. dach in Novembri, ſoe hebben die Schout, Scepenen, Burghemeeſteren ende Raide der Stede van Delf, gekeurt ende doen gebieden, Dan niemandt wie hy ſy an beyder zyde vander Ouder Kercken, ende an beyder zyden vander Nieuwer Kercken, die ant Kerchof wonen, gheen Herberghe houden en zal, noch Bier, noch Wijn Tappen, noch vercopen, vp die boeten van drie pont te verbeuren, alſoe dicke ende menich weruen als hy dair bruckich in wair, ende voert te beteren by Scepenen. *

* *Oude Keure van omtrent den ſelfde tijt onder den naem van Schouwe en diergelijcke, art. 45.*

* *Boven p. 110.*

Maer waeromm geen water van de Daken der Kerken mocht ontfangen werden / gelyck voorhenen (in 't beghin van de Beſchrijvinge des Stadt-huys in ſeecker artyckul al-daer te pas komende) hebben geſien / * kan ick ſonder onderrichtinghe niet beſeffen. Menichte van dergheliicke Keuren waren ten geballe van de ſoo geſeyde Geeſtelijckheyt ingeſtelt / om der achtinghe van de voorghewende Heyligheyt der gewijde plaetſen en gedeguiſeerde ofte vermomde perſoonen wille. En uyt ſulcke ingeboerde Superſtitien en bedriegelijcke Hypocriſie ofte ſchijn-Heyligheyt / is het getal der Cloofteren en Kercke-geſtichten aller-weghen voor gantſch Europa metter tyt onmatelijck vermeerdert: want de valſche meyninge van de verdienſte der werckē / en het ydele vertrouwē van de voor-biddinge der levendiger Monicken / ende der verſtorvener Heyligen ofte die ten minſten by Godt gemeynt werden ſoodanige te zyn / door de Pauſelijcke Leeraers der Kercken in de herten der Menſchen in-geplantet zynde / hebben by de Grooten deſer Werelt uyt verſcheyde oorſaecken groote motiven en bewegredenen gegeven / om ſulcke gewaende Heyligſte wercken te bevorderen. Eenige voor een enckele Godtvruchtigen en vranden yver beweegt en ontſteecken zynde / andere om grouſame miſdaden en overtredinghen by haer beghaen voor Godt te verſoenen / hebben diſdanighe Gebouwen op-getimmert / en die ſelve begaeus met Creſi / dat is / overvloedige Rijckdommen om 't ſeerſte begiftight. Dus bedroghen haer de arme Menſchen met

Oorſaecke der grooten aenwas der Cloofteren en Rijckdommen van dien door gantſch Chriſtenrijk, wegens de valſche en verderflijcke leere der verdienſten.

met tweederhande dwalingen / eensdeels wegens hare meyninghe dat sy Godt in sulcker voeghe een seer behaeglycken en aenghenamen dienst bewesen en desweghen door dese goede werken / die sy uyt een goede meyninge deden / vergevinghe harer sonden verkregen: andersdeels dat sy geloofden de Monicken / den welcken sy alle dingen overvloedelyck toeschickten / als Middelaers ende voor-bidders by Godt te hebben. * En dese ydele opinie is soo wel aen den Gisters als Ontfanghers zyde lieflyck ende aenghenaem gheweest / want de Leecken wentelden haer selven dach ende nacht / vryelyck sonder vreese ofte prickelen der Conscientie / in alle duyghheden der sonden / steunende op die hope dat sy door het op-rechten en Timmeren der Cloosteren / en door de giften waer mede sy den selven liberalyck beschoncken / verlossinghe voor haer en der harer Zielen verkreghen / sulcx dat hen het rechte gelove ende de liefde der Godt-saligheyt niet meer van nooden was. Uyt gelycke insichten schynen de Clooster-luyden wanneer sy al rijck geworden waren / van alle Burgerlycke lasten en Schattinghen door by-sondere Privilegien op nieuws bevrydt geworden te zyn / hoe-wel van Outs dit voor-recht daer van daen herkomstigh was / dat de Cloosteren noch gene ofte seer weynig Goederen hadden / de-welcke nauwelyx genoechsaem waren om hare inwoonderen te alimenteren / als wanneer de Pausen niet gewilt hebben / dat de Vorsten desen met Borgerlycke lasten en Schattingen moeyelyck souden zyn / maer dat men haer van alle Contributien der ingesetenen exemptie en vrydom verlenen soude / dat men haer sonder eysschinge des Tols met vrede sonder sorge / soude laten voor-by-gaen ende Reysen / komen ende weder keeren. * Ook vinde ick dat den geleerden Hospinianus, in syn oorspronck der Monickerye, boven de voor-verhaelde oorsaecken van de veelheyt der Cloosteren en de groote giften die haer syn gheschiet / de ghewaende Dromen, Visioenen, Gesichten ofte openbaringe der Geesten, ook Teyckenen ende Miraculen, (daer hier boven * by de aenghewende listen tot vermeerderinge der Geestelycke achtbaerheyt hebben beginnen van te spreecken) met goede en gefundeerde redenen mede allegeert / als principale Fonteynen ende oorsproncken der menighvuldigen aenwas deser Gebouwen. Wy hebben immers ghesien hoe dat selfs onse Nieuwe Kercke soo heerlyck een gebouw / wiens ghelyck van hoochte in gantsch Hollandt niet te vinden is / * selfs uyt beuselachtige Visioenen van een Goude Kerck in de lucht / mitsgaders de Moeder Godts daer in / en andere dergelycke wonder-teecheuen / * oorsproncklyck is op-gekomen; en by al-dien my de nagelatene aenteeckeningen van de Outheyt geen meerder kennisse en beschevt hadden gewevgert / om den eersten oorsprouch der ghyontleggingbe veler voor-beschreve Kerckelycke gestichten deser Stadt na te speuren / wy souden ongheturfelt noch verscheyde Roomsge-

* *Hospinian. l. 2. c. 25.*

Hoe de Kerckelijken schot en lot vry syn gebleven.

* *Id. ibid. c. 21.*

Andere listigheden tot vermeerderinge der Kerckelijcke gestichten.

* *Pag. 364.*

Voor-beelden en bewysen daer van, uyt 't voorverhaelde deser Stadt,

* *Pag. 221.*

* *Siet hiervan p. 90. & seq: item 215.*

sinde ydelheden van de selfde coleur gelyck als voor een Verrekijcker hebben kennen aenschouwen; echter zyn ons onder het verhaal der Cloosteren noch veele aenmerckelycke bewysen der ydelheden van die Menschelycke insettinghen der Oyden te voorschyn ghekomen / dewelcke ten meeren-deele uyt de voorgenoemde fantasien zyn ontstaen. Wyders vervolght den opgemelten Autheur noch verder aen te wysen / hoe dat om de Menschen krachtelyck in dwalingen af te leyden / te bedriegen en by den selven hare versierde Miraculen in alle manieren geloof te maecken / soo hebben de alderonbeschaemste Menschen daer en boven versiert, dat sy of in den Hemel, ofte in de Helle, ofte in het Voor-borcht der Vaderen, ofte ten laetste in het Vagevuyr opgenomen zynde, dese en gene dingen hadden gesien, ofte dat hen openbaringen in den Droom ofte Miraculeuse verschyninge Christi, Marie, der Apostelen, ende ick en weet niet wat andere dingen gedaen waren. In welcke saecke sy de verleydingen, listigheden en bedriegheryen, der Heydenen heerlijck gevolgt hebben, * &c. welcke Sententie voorwaer seer net accoyrdeert met de Delftsche Historyen deser stoffe / waer in men veele bysondere groote proeven en exempelen hier op slaende vinden sal / meer dan elders hier te Lande. Ende voor-eerst aengaende de Opvoeringe ten Hemel ende het Vagevier, hebben wy gehoort in de listighe streecken / en het wonderlyck bedryf van den Monick Henrick Mande / aen wien men ock gelooft de verschyninge Christi geschiet te zyn. * Hoe de Heylige Begyn Geertruydt van Oosten / gesegt werdt voor den Duvel dickwils van d' eene plaets op d' ander vervoerdt te zyn / ende daer na voor een sonderlinghe ghenade van Godt de vyf Wonden Christi ontfangen te hebben / is ons in de Historye van haer leven / getrocken uyt d' oude Chronyck van Holl. te voren gekomen. * Ende ten opsichte van de Beelden van Miraculen ten Oude kercke / is niet alleen gesproocken van een Openbaringe Marie aen de Clarissen Suster Anna / maer boven dien dat de Salighe Maria selfs in persoon een gantsche harangue ofte vertoogh mondelingh aen dese Nonne soude hebben gedaen. * Ende waer vondt men eyndelyck sulcke Tempelen van Miraculen als hier te Delft, daer de Menschen van alle kanten wegens de menigvuldigheyt en vermaerthevt der Wonderdaden hier voren ten deele aenghevoert / * met soo grooten menichte na toe quamen vloeyen in gelyckenisse als de Heydenen voormaels tot den Tempel van Apollo te Delphos deden. Ick vinde ock dat den selfden Auteur (die voor syne nagelaten woorden ons dese opmerckinghe indachtig maeckt) van gelycke bevestigt / 't geen wy by de verrichtinghe van Henrick Mande voorsz / uyt de Nederlantsche Historye van de Heer Boxhorn alvorens aengetogen hebben / dat alle die genaemde Miraculen niet alleenlijck geschiet syn / op dat de gemoederen der Menschen tot het Timmeren van Cloosteren en groote geschenken aen dien / mogte

* Hoff. ibid. c. 21.

* Boven Pag. 364.

* Pag. 308.

* Pag. 148.

* Als van p. 142. tot 153. en van 228 tot 241.

Confirmatie dat de Kerckelijken veele listen hebben aengewent ook om hare autoriteyt, ofte geloofwaer-

te werden beweegt: maer op dat oock de Monickerye ſelve, een Menſchelijcke vindinge, voor eenen uytnemende Godes-dienſt gehouden, en hare ſchrickelijcke Superſtitien gepreſen mochten werden. Soo heeft (ſeght hy) de Duyvel door toelatinge des vertoornden Godts, de oogen der Menſchen met veele beſpottingen verdonckert, ende heeft haer met leugenachtighe teyckenen ſeer krachtelijck betovert.* &c. En het geen deſen aengaende noch ſeer conſiderabel is / gelijck wy uyt de getuygeniſſe van onſen Superſtitieuſen nochtans geleerden Voſmerus hebben verſtaen / dat na den grooten Brandt deſer Stadt / alle die groote Miraculen / daer het geheele Landt ſoo van gewaegde eyndelijck hebben op-gehouden / * ſulx ſedert die tijdt diergelijcke al-hier ter Stede noyt meer gehoort ofte geſien zyn / ſoo is 't dat den voornoemden Hoſpinianus oock bewyſt / dat'er voor den tijdt des Paus Gregorij de Groote ſulcke valſche en leugenachtige teyckenen, ende Miraculen om het Monicklijcke leven en andere Superſtitien te pryſen, van genen geloofweerdigen Auteur onbeſchaemdelijck verſiert zyn, maer datſe eerſt na ſyne tijden, in de welcke allerhande dwalingen ende Superſtitien in de Kercke Godes ingevloeyt zyn, van *Paulo Diacono*, den uytnemenden Beuſelaer, *Vincentio*, ende anderen diergelijcke vertelt zyn geworden. * Uyt alle voor-verhaelde raechte ten deele het groot-vermogen / aenſien ende achtbaerheyt der genaemde Geeſtelijcken / mitſgaders de Superſtitie en licht-gelovigheyt der voor-gaende tijden / maer 't volgende ſal haer ongeregeltheyt / onmatigheyt en ongebonden ergerlick leven naechtelijck ontdecken. Uyt de Handveſte / die Hertoch Willem de V. ouw'er Broeder van Hertoch Albrecht in den Jare 1347. ten behoeve van het L. Vrouwen Gilde in de Oude Kerck verleende / en voorhenen ter gelegener plaetſe is op-geleſen / * kan ghenoechſaem werden af-ghenomen dat den Capellaen van 't ſelſde Gilde als-doen een leuy en onghebonden leven was leydende / ſulx den Hertoch (als Stadt-Houder hier te Lande uyt den hoofde ſyner Vrouw Moeder Keyſerinne Margariet Gravinne van Hollandt) hooghnodigh vondt / ſelfs uyt ſyn eyghen naem en van hogerhant deſen lichten Capellaen ſoodanigh een opene Brieve voor te ſchryven / dewelcke hem tot een eeuwigh Brandt-merck van onachtſaemheyt en in toekomende tot een ſtricht Reglement en narichtinge mochte ſtrecken. In den Jare 1398. Hertoch Albrecht al een gheruymen tijdt in ſyn hoogh-gemelte Broeders plaetſe getreden / en na des ſelfs doot Graef van Hollandt gewoorden zynde / verliepen ſich de Kerckelijcken in ſulcken ongeregeltheyt en moet-wil dat hy inſghelijcks raedtſaem achte / daer in wel ſcherpelijck te voorſien / want hun Gavot en Baldadigheyt die ſy hier te Delft pleegden / verſtaen hebbende / ſchreef daer over een byſondre ſiere en ſtrengen Brief aen de Wet-Houderen deſer Stadt met kractigh bevel van ſulcke moetwilligheyt en overdaet niet ongeſtraft te laten. Welcken Brief de

digheyt te maken en vergrooten.

* *Hoſp. ibid.* Hoeneer de Miraculen hier te Delft een eynde genomen.

* *Siet hoven p.* 152.

En hoeneer alder eerſt onder de Chriſtenen begonnen hebben.

* *Hoſ. ibid. in calce.*

* *Boven p.* 154. Hertoch Willem V. ſtelt d'ongebondenheyt eenes Capellaens van Delft ten toon, en ſchrijft hem ſcherpe regelen voor.

DeGeeſtelijcken van Delft grotelijx uyt den bant ſpringende, halen een ſtrenger juck over haer hals, want haer baldadigheyt

den Graef ter ooren komende maeckt dat hy over sulx rigoreuselick schrijft aen de Weth deser Stede.

Professor Boxhorn in syne meerghemelte Nederlandtsche Historye met dese reden is allegerende. Hoe ruw en ongebonden ontrent dese tijdt geweest sy het leven der Geestelijcke, allerhande baldadigheydt bedryvende, can oock hier uyt blycken, dat daer over de Vorsten genoot-saeckt zyn geworden met sonderlinge ernst te voorsien. Onder de oude Brieven van de Stadt Delft wert noch eene bewaert van Hertoch Aelbrecht van Beyeren, Grave van Hollandt, gegeven, in welcke een sonderlinge preuve van desen is te vinden. *

* *Boxh Ned Hist. p. 132.*

Den Brief in forma

ALbrecht by Goids genade Palens Grave op ten Ryn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende Heere van Vryesland, laten v weten onsen lieven ghetrouwen Schout, Schepenen, ende Raidt van Delft, dat wy verstaen hebben dat dagelicx sommige Gesellen gaen, ende wandelen opter Straten binnen onser Steede van Delft, die onsedeliken leven, ende veel parlements ende onrusten maecken, aldaer vermetende hem Clercken te wesen, ende Clercken vryheden, ende Recht gebruycken willen, all ist dat noch Cruyns, noch Clercklic Habijt en draghen, noch anders en leven als Clercken schuldigh syn te doen, dat ons in gheenre wijs en staet te lijden. Waerom wy onse voorschreve Schout ontbieden, ende beuelen mitt sonderlinge ernste, dat alsulcke Gesellen voorsz tot allen tijden als sy misdoen, ende breukigh worden, aentast ende houden in onse Vangenesse tot onser behouff, ende der gheenre daer sy schuldich syn voir te Recht te staen, ende beuelen v alsoe ernstelick, als wy mogen, onsen Schepenen, ende Raidt voorsz, dat onsen Schout voornoemt in bystandich ende behulpich zyt, ende sulcke misdadig Gesellen voorsz mitt onsen Schout, ende den Prouisoir van Delff-landt, alsoe helpt corrigeren als daer toe behoort, ende dattet hem ander luiden hoeden mogen, ende alsulck proffyt daer off comen sall, dat sal wesen halff totten Heeren behouff, daer ons onse Schout off reeckenen sall, ende halff totter Heeren behouff van Utrecht, dye dat schuldich zyn te hebben. Ende wairt dat ghy onse Scheepenen, ende Raide voorschreven hyer in versinne ende waert, dat willen wy an u houden, ende verhaelen, als an den genen, die ons van onse Heerlickheden verminderen wilde. In oirconde desen Bryeffe, ende onsen Zegele hyer op gedruct. Gegeven inden Hage t'Frydaechs nae Sinte Ponciaens dach, int Iaer ons Heeren duysent dry hondert acht ende tnegentich, na den loop van onsen Hoove. *Harum nostrarum testimonio literarum, datum Trajecti, Sub anno Domini M. tricentesimo nonagesimo nono, mensis Februarii die decimo nono.*

Syn last endebevel.

Reden van dien

Explicatie van het woort Clercken in voorgaende brief.

Hier dient men nu te weten dat het woort Clercken, herkomstigh zynde van het Latijnsche woordt *Clerici*, niet anders en beduyt als Geestelijcken ofte Kerckelijcken / waer tegen werden gestelt de Leecken mede af-ghedaelt van een Latijnsch woordt *Laici*. Het eerste woort Clercken oock dickwils gebruycht werdende voor Geleerden

ofte

ofte Geſtudeerde Perſonen / om dieſwille dat men ſeer weynigh anderen liet ſtudeeren ende de Latijnſche Tale leeren / als die tot het Kercheliche wierden opgeboedt ; de Meeſters ofte onderwyſers waren de Monicken ſelfs / ende daer wierden eyndelijck gheen ofte ſeer weynig leſſen gegeven / dan van 't geen de Leere der Kercke en haere inſtellingen raeckte : ober-ſulx die hedendaeghs in Duyts en ſonder kenniſſe van de Latijnſche Tale ſich in de Heylige Schrijften wel gheoeffent hebben ende gheleert zyn / werden dickwils by maniere van ſpreeken Duytſche Clercken genaemt / oock hebbe elders van Oude Luyden / de Scholieren van de Latijnſche Scholen wel met den naem van Latijnſche Clercken horen melden ; ſulx allenthalve deſe benaminge eygentlijck en in ſich ſelve geconſidereert niet anders ghebruyckt mag werden / als ten regarde van het gene de Geleertheyt ofte liever de Clergie datis de Kerckelijckheyt / of den Prieſterlijcken ſtaet betreft. En om dat in de Oude en plompe Eeuwen ſoo weynige onder de Wereltlijcken gevonden wierden / die bequaemheyt hadden om de Pen te voeren / ja dat ſelfs 't meerdere deel van de Overſten des Volcks ende de Wet-houderen der Burgerye / egeene ofte weynige kenniſſe van Leſen of Schrijven hadden / ſoo wierden de Geheym-Schrijvers ofte Secretaris van Vorſten en Steden / met haer gevolgh / meeſt alle voorgaens verkoren uyt de bequaemſte der Geeſtelijcken / de welcke ſelfs in een diepe ongheleertheyt en onwetenheyt ſtaken / gelijck Eraſmus en anderen gheneechſaem beſpotten ; ſulx dat het hier van daen komt dat de Schrijvers ter Griffien en Secretaryen / noch heden in onſe daghen door een miſleydende gheweonte en wangebruyckelijcke maniere van ſpreecken / den naem van Clercken behouden hebben. En in deſe voor-verhaelde botte ongeleertheyt wierden meeſt alle anderen / die niet tot het Prieſterdom waren toegheſchickt / by de Geeſtelijcken die (als geſeyt is) de Leeraers ofte School-meeſters waren / met voorgedacht onderhouden / omme door dit middel in kenniſſe van alle geheymeniſſen van Politie ofte Staet-kunde en Burgerlijcke regeringe te verblijven / met blyckelijcke intentie dat ſich in het beſtier der Wereltlijcke ſaken meer ende meer in te wickelen ; hier toe oock al in de eerſte tijden ingheboonden hebbende een liſtighe treck van alle ſaecken van belangh / Handt-veſten / Privilegien / Sententien / en alle ſchriften ten Stadthuyſe ende oock Hoven der Vorſten behoorende / alleen in de Latijnſche Tale (waer van het meerdere gedeelte van de andere onkundigh was) te beſchrijven / gheliick ſulx ſoo veele bedrieghelijcke Brieven van de Outſte Jaren (want 't ſelvighe naderhandt meer en meer verboden ende belet is) genoeghſaem konnen doen blycken. Ja men bedroog met deſe vreemde Tale de Vorſten en anderen ſeer ſchandelijck / misbruyckende haren Naem en Zegel / hun oock latende onderteecken-en Brieven die den Teyckenende te na gingen / en ten voordeele van de

Van waer de Schrijvers ter Secretarye de abuſivelijcke benaminge van Clercken geobtineert hebben.

Met wat verkeerde practijcken de Clercken ofte Geeſtelijcken de Latijnſche Tale tot nadeel van de Wereltlijcke Overheyt gebruyckten.

Kercke-

Kerckelijcken tendeerde; en sulcke Schriften wist men dan op de bequaemste tydt na 't versterf der Teeckenaers te voorschijn te brengen omme van bedroch niet wedersprooken te werden. * Dit nu genoech zynde gheseyt van de uytleggynghe ende oorspronck van het woordt Clercken / en haere verkeerde practycken in het Wereltlijcke van Outs uytgebrocht / gaen nu verder tot ons voornemen. De rechte Clercken ofte Geestelijcken dan in die tijden waren ghehouden tot een seecker kenteecken hare kruynen te doen Scheeren / mitsgaders Kerckelijcke Kleederen te draghen / ofte anderssints niet te gaudieren van de Kerckelijcke Privilegien; aen welcke Wetten verscheidde quaetwillige genaemde Geestelijcken hier van Delft sich niet willende gebonden houden / en wyders groote oberdadigheyt en beroerte in de Stadt maeckten om echter dat recht der Kercken mede te gebruycken; dese onwilligheyt misschien daer uyt ontstaende / om / als sy soo onzedelijcken (ghelijck den Brief te kennen gheeft) ende anders als het den Kerckelijcken betaemde hun leeven leyden / in Wereltlijck Habijt minder bekent te zyn en sulcke infame ergernissen en onuytwasselijcke Schandtvlecken aen haere Ordre niet te geven. Dus Hertoch Aelbrecht siende de saeck te grof en de inghestelde maet te buyten gaen / treckt 't hem aen / en stelt sich vigoreuselijck teghen den moetwil der Kerckelijcken om haere ongebondenheyt (ghelijck syn Broeder aen den Capellaen in de Oude Kerck hadt gedaen) beter in te toomen. Soo hebben dese twee Broeders als-doen al laten blijcken dat sy gheen Papen-haet en vreesden / maer het quaet socchten te beteren. Ock waren sy beyde Sonen van den Manhaften Keyser Lodewijck van Beyeren, die selfs in die blinde tyden / doen de Roomsche Geligie soo geweldigelijck de overhandt hadde / en doen den Paus met syn belachelijcken Ban / selfs over de strijtbaerste Helden noch soo slaefachtigh heerschte / alghereets aen Johannes de XXII. een Schoen-lappers Soon ontsachelijcker wyse betoonde / hoe weynig een rechtmatige saeck / onderschraecht met krachtige Wapenen voor des Paus dooven Blixem te vreesen heeft. * Hoe-wel syn Voorsaet Keyser Henrick de VII. (voormaels Graef van Lutzenburgh / en van Moeders zyde uyt Hollandtschen Bloede gesprooten) om dat hy sich die soo grotelijx aengematighde Pauselijcke Hooghevt niet hadt willen onderwerpen / door een Jacobijn ofte Dominicaner Monnick (dat is van der Vreech-heeren Orde) met den Gulwel ofte Wijn des Sacraments vergeven wier. * Want dat den haet der Kerckelijcken van allen tijden de gruwelijckste / bitterste en onversoenlijckste is geweest / is by alle voor-vallende gelegenthevt ten overvloet gebleecken en in de Historyen genoechsaem te leesen. En Hertoch Aelbrecht hat selfs ooch wel vernomen hoe hevig dese passie onder die Orde predomineerde / als den Bisschop van Utrecht na veele swaere en blodige Oorlogen / meerendeels gesprooten uyt haere onversadelijcke

Staet-

Sie Bosch. ibid. p. 112.

* Applicatie ofte toepassing van opgeleesen Brief.

Dat Hertoch Willem V. en Aelbrecht syn Broeder, als Sonen van den Couragieusen Keyser Lodewyck, d'eensdigen haet der Geestelijckheyt niet ontsagen.

** Bat Annal. p. 326. Sie wyders Schrivoudt Bat. van p. 335. tot 375.*

** Schriv. ibid p. 328. & seq:*

Staetſucht en gierigheyt / ten laetſte ſoo een ongehoorde wreetheyt aen ſyne onderdanen uyt enckelen haet en Moordadigheyn opiet heeft toegeſtaen met opene Brieven / dat ſoo wie een Ingeſeten van Hollandt van wat ſtaet ofte conditie hy oock ſoude mogen weſen / gevonden binnen ſyn Lants palen / wyelyck ſoude moghen Doot-ſlaen / ſonder aen eenige de alderminſte ſtraffe ſchuldigh te weſen / dies den Hertoch genoodſaeckt was by forme van Victorie 't ſelvighe wederom te doen / als blyckt by den Brief van den Jare 1394. * Maerhandt omtrent den Jare 1423. is 't gebeurt dat over 't verkieſen van een Biſſchop onder de Geeſtelyckheyt van Wtrecht ſelfs / ſulcken ſchrickelycken haet / verbolgenheyt en ſcheuringe tot negen Jaren langh gedurende is ontſtaen / dat de eene party ten laetſte d' overhandt bekomende / d' andere / van den Paus in den Ban geſlagen doch echter met haer in't ſtuck van Religie eens geſint zynde / ſoo verdoemden / dat ſy zich niet ontſaghen uyt verwoetheyt van den Predick-ſtoel af te roepen: Indien jemandt een geexcommuniceerde Doot-ſla hy ſal van Godt ſyn belooninge ontfangen. Het Broodt des Sacraments, dat ſy (geexcommuniceert zynde) uyt-reycken ofte Heyligen, ſal niet min als Heyligh, ja 't ſal veel eer een Padde of ander vergiftig Gediert weſen. * Dus wreet en gruwelijck was de meer dan onchriſtelycke bitterheyt der genaemde Geeſtelijcken / welckers af-ſchrickelijckheyt en wreeſe onder de Wereltlijcken al van outs een maniere van Gebedt hadt gefocrmeert / *Abodio Theologico libera nos Domine.* Van der Theologanen haet verloſt ons Heere. Echter Hertoch Willem de VI. conſiderende de practijcken der Kerckelijcken / door de welcke ſy daghelijx noch al verrijckt / en den Borger verarmt en uyt-geput werde / volgt ſyn Baders / Oems / en Groot-Baders voetſtappen na / ontſiet geen onrechtmatigen haet deſer Bende / maer brenght een ongehoorde nieuwigheyt voort / door de welcke hy den Kerckelijcken groot afbreuck dede en hare onderſaedelijcke ghierigheyt pooghde te ſtuypten / daer toe onder andere dit artijckel dient / getrocken uyt ſeecker Privilegie ten gevalle van die van Delft in den Jare 1411. verleent.

* *Boxh: ibid. p.* 129. & 130.

* *Bueb. Not. ad W Heda p.* 289 *parag. k.*

Willemde VI. de onverſaechtheyt ſyner Voor onderen genereuſelijck volgende, is den Kerckelijken grootelijcks in de weegh, met 't verhinderen van haer baetſucht.

ITem ſoo wat Perſoonen binnen onſer Stede van Delff voorſz, in Suſterhuyſen, off in Broeder-huyſen comen zullen, die en zouden zulcke Renten, Eruen, ende Huyſingen als zy hebben, niet vercoopen mogen, maer alleen die vruchten ende nutſchappen daer off hebben, ende gebruycken haer leuen lanck duerende, ende na haer Doot zullen deſe voorſz goeden comen ende eruen, die twee deelen op haer rechte Erfgenamen, ende dat ander derdendeel opten Huyſe daer zy in ſterruen zullen. Item zoo en zullen deſe voorſz Perſoonen, die aldus in voorſz broeder-huyſen comen zullen, ende haer Profeſſie doen, geen goeden noch eruen van haren dooden Maghen nemen moghen. *

De goederen der Cloſter-luyden te verſterven op haer rechte Erfgenaemen en ſelfs geen goet te mogen erven.

* *Sie ook Boxh. Nederl. Hiſt. p.* 143.

Diergelijcke mettertijdt aen eenighe andere Steden mede belaſt

en onderhouden werdende / ſoo begon de onverdraeghlijcke aenwas der Geeſtelijcke middelen grotelijcks verhindert te werden. Want het was nu ſoo verre gekomen / dat niemandt van wat extractie / geſlacht en conditie hy oock bevonden wiert / als hy maer Chriſt en wel gegoet was / ongemoeyt konde blyven / om ſich met alle ſyn Weereldts beſit tot een Geeſtelijck leven over te dragen. Hier door verdwilden vele van de voortreffelyckſte Geſlachten tot laſtige behoeftigheyt / werdende door het in-trecken van de Rycksſte der Familien in een Clooſter / de Erfgenamen en naeſte Bloetverwanten / en haer nakomelingen en des ſelfs Kinderen / verſteecken ende berooft van alle verwachte en wettelijcke erffnis. Daer hare aenlockſelen en perſuaſien by de principaelſte ſoo verre niet en koſten beweegen / dat ſy haer lieten op-ſluyten in een Clooſter / bekoorden ſy met uyt-ſteeckende beloften van menigvuldighe Ziel-miſſen na haer overlyden te ſullen werden gedaen ten beſten van haer Zielen / om oock door dat middel in poſſeſſie van eenige goederen / als een erkende belooninge en danckbare ſchuit / in vergeldinge voor de beloofde dienſt / te geraecken. Deſe Miſſen wierden ſoo hateyck by de Edelen en voornaemſten / door deſe practycken meer ende meer verarmt werdende / dat ſy de ſelfde in teycken van infamie ofte eerloosheyt met den naem van Ruyters-miſſen dat is Roovers-miſſen baptiſeerden: want Ruyters doen ter tijdt Rooven beteeckende * De ſtervende / indien hy begeerde of van een Eeuwigh en gelucksaligh leven / ofte van een kort en niet geboeligh of verdrietigh Vagevier / verſeeckert weſen / moſt al liberale geſchencken doen / en de Geeſtelyckheyt / neerſtigh bywoonende het Bedt van den af-gaende / wel mildelijck gedencken.* Het geſtadigh in-ſlocken van Landen en Beemden was ſonder ophouden / en het hechten van Ackers aen Ackers was ſonder eynde. Verſcheyde nieuwe Ordens wierden noch al dagelijcks ingeſtelt / de Geeſtelijckheyt vermenigvuldigt / de Oude Clooſteren vergroot en veele nieuwe aengebouwt; geheele Steeden wierden ten naeſten by verbuldt met Clooſteren en andere Geeſtelijcke Geſtichten / blyckende ſelfs hedendaechs noch ten deele in veele Steden der Staten vereenigde / ende hoewel nu van den Roomſchen Godts-dienſt af-geweecken / Nederlanden / door de noch overige namen / van Pleynen / Straten ende Stegen / als veele haere naem ontfanghen hebbende ende noch houdende / van die daer in eertyts geſtichte Geeſtelycke Huyſen: gelyck behalven dat onſe Stadt (als aengewеſen is) daer van tot een by-ſonder exempel ſtrecken kan / ſoo ſyn verſcheyde Steden en Dorpen ſelfs aldereerſt uyt Clooſteren en haeren toebal gebooren / waer van de namen Monnickendam / Monnicken-landt / Papendrecht / Munſter / en diergelycke noch eenige getuygeniſſe geven; en hier toe moſten de middelen door d' een of d' ander weeh uyt de Gemeynte gevonden werden. * Hier door geſchieden dat de Kerckelijcken dage-

Reden van dien,

Andere effecten van de Geeſtelijcke gierigheydt.

* *Boxh. ibid. p.* 153.

* *Sie Boxh. ibid. p.* 188.

Onmatige aengroeyinge van de Geeſtelijcken, en blyckelijckheyt van dien.

* *Boxh. ibid. p.* 121.

dagelijx veel meer ontfongen als de Vorſten ſelfs van hare Onderſaten / daer nochtans deſe alle d' oncoſten van Oorlogen (doe ter tijdt veelvoudigh en by na gedurigh) met den minſt gevoeligſten laſt van de Onderſaten te dragen hadden. Want de Kerckelycken waren in 't af-perſen en in-halen van goederen onvermoeyelyck en onverſadelijck. * Dus wiert de Gemeente met allerley vonden van ſchrickelige gierigheyt uyt-gemergelt: en hoe de Kerckelijcken meerder proſpereerden / hoe 's Landts inkomen meer verachterde / alſoo de Geeſtelycke goederen noch ſchot noch lot onderworpen waren. Indien jemant van Outs deſe fauten merckte en het toekomende quaet voorſag / pogende tegens hen of haeren handel yets te beſtaen / overbil men aenſtonts (of hy was van hoogh of lagen ſtandt / die ſich maer in 't minſte tegen haer of de haeren geoordeelt wier te hebben misgrepen) met de alder afgryſſelyckſte Ban en verbloeckinge daer de Chriſtenheyt oyt van hoorde * en deſe onverdraeglijcke wreetheyt / die ſy geſtadich lieten blycken maeckte in de eerſte tijden dat niemant haer bedrijf dorſt weder-ſtreven. Waer ten laetſten omtrent de tijden van Philips van Bourgonje, by-genaemt de Goede / de Gemeente meer en meer verarmt en eenmael langh genoech onder ſoo een gants zwaren laſt gedruckt / begon ſuchtende voor-eerſt in 't by-ſonder / daer na crachtelyck te Hoof in ſware klachten uyt te berſten: Dat die den Vorſten behorende inkomiten uyt den onderſaten aen de Geeſtelijckheyt ten meerdere deele verbleven: dat duſdanig, oock, den Armen, af-geperſt gelt, aen die niet en behoorde, die van alles genoechſaem voorſien, meer haers bekenden, ende by haer ſelfs erkenden hoochſten Meeſters nedrigheyt ende Armoede in deſe Wereldt, als ſyne ende hem alleen toebehoorende macht, dienden te gebruycken. Ten laetſten dat haere onverſadelijcke gierigheyt, haer meer behoorde op het gewin van Zielen als van penningen aen te leggen. * Doch krachteloos en ſonder effecten ſcheenen deſe redenen / de Geeſtelijckheyt liet niet af / of alles moſt onder haer gebracht werden. Buyten de Steden ten platten Landen / was het meeſte gedeelte van de Landeryen / 't ſy door aenkoop / 't ſy door gifte haer onderhorigh; 't geen een yeglijck oordeelen kan / hoe grootelycks ſulex krenckte de macht der Vorſten van den Lande / ten aenſien deſelve (als geſeydt is) egeene ſchattingen contribueerden: ſoo datmen eyndelyck noodwendig heeft moeten reſolveeren / den Geeſtelyckheyt voortaen abſolutelyck te beletten 't erfbeuren en aenkoopen van vaſte Goederen. De Hoogh-gemelte Philips van Burgundien, ſoo een ſachtmoedigh en goedertieren Vorſt / die (wegens zyne eygenſchap en aerdt) met de deughdelijcke Naem van de Goede in de Hiſtorien ge-eert werdt / was de eerſte, die dit, niet vreſende (ſeyt de Profeſſor Borhorn) der Geeſtelijcken wrevelighedt dorſt over ſich nemen, want den hoogen noodt der Landen ſulcks vereyſchte. Dus wierden de Placcaten afgevaerdigh / ende al-omme

De Geeſtelijcken ontfangen meer van de Gemeente, als de Vorſten ſelf.

* *Id. ibid.* p. 188.

Gruwelicke wreetheyt, die ſy van outs teghen hare wederſtrevers ghebruyckten.

* *Siet Boxh. ibid. p.* 110. *of G. Braute Kort Verh. der Reform. p.* 35.

Sware-klachten over hare baet-ſucht, en aengematigde macht.

* *Idem ibid.* 188.

Meeſt al het platte Landt onder haer beſit geraeckt.

Het aennemen en koopen van Landen en Erven werdt haer in toekomende by Philips de Goede ontſeyt.

in de Nederlanden (onder des Hertoghs gehoorſaemheyt behoorende) Gepubliceert / mede-brengende (nevens de redenen daerinne begrepen) dat van doen voortaen geen georde Lieden, van wat orden dat ſy waren, in zijn Landen van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vrieſlandt Erven nemen en ſullen van haren Ouderen, Magen, of Vrienden, in eeniger manieren, noch oock meer Landen of Erven en ſullen koopen, noch verkrijgen by Teſtamenten, noch anders in zynen voorſchreven Landen, voor dat by Commiſſariſſen een overdracht ende Ordonnantie gemaeckt ſoude ſijn, hoe, ende in wat ſchijn, ſy voortaen Erven, ende ſy hen ſelven hebben ſouden in de puncten voornoemt. Gegeven op den xxviij. October 1445. * Dus der Vorſten oogen geopent zynde begonnen in deſer voegen meer ende meer om te ſien. De wyſte en voorſichtighſte Overheden der Steden namen voor / haer van gelycken met macht op te ſtellen tegen het dus langh-geduerde Geeſtelyck gewelt / gheen nieuwe ofte meerder Geeſtelycke Orden binnen haere Stadt willende admitteeren / voor en aleer ſy zich aen goede en begaame handt-beloften (die haer eygen onverſadelyckheydt hun hadt voorgeſchreven) ſtrictelyck verbonden hadden; gelyck ſonderlinge gebleken is hier te Delft / vier Jaren na de verkondinge van 't voorgaende Placcaet / namentlyck by het Contract der minder-Broeders van der Obſervantie des Jaers 1449. t' zyner plaetſe in deſen geinſereert: als mede noch naderhandt by de verbinteniſſe der Hieronymianen van den Jare 1538. oock in dier voegen geallegeert: by welckers eerſte ten deſen regarde geſtipuleert werdt / dat de Broeders voorſz niet eygens moghten hebben ofte kopen, noch Lande, noch gelt, noch Rente, noch Erve beuren, heymelijck noch openbaer, &c. nochte oock directelyck ofte indirectelyck / hupten weten van den Raedt deſer Stadt / ſich met eenige toekomende Privilegien van den Paus (hier tegens ſtrydende) te behelpen. * Die van Hieronymusdael na den brant een nieuwe Vergaderinge willende oprechten / wiert oock verboden haer diſtrict niet te mogen grooter maken / als effectivelyck dier tydt bevonden was / ſonder eenigh Erff meer daer aen te mogen koopen, ofte procureren in eeniger manieren, nochte oock eenige Geeſtelycke Edificien binnen de Stadt meerder aen te boeden. * Middelerwijl wiert ten tyde van Keyſer Karel het Edict van zijn Out-over-groote-Vader Hertogh Philips voor-noemt / hier in Hollandt verſcheyde malen gerenoveert / als in den Jare 1515. 1524. en 1531. * by het tweede van den Jare 24 wiert geordonneert dat alle Gods-huyſen / Gaſthuyſen / Conventen / ende andere Geeſtelijcke Lighamen ende Gemeenten / allen Leenen / Goeden / Landen / Renten / niet geamortiſeert zijnde / upt haren handen ſouden doen / op verbeurte van deſelve; en wyders verboden voortaen gelijcke Goeden te aenbaerden ofte ontfangen by Teſtamente / Legatie / Giſte ofte Donatie. Houdende 't ſelfde Placcaet noch veele en verſcheyde andere Poincten / ten nadeele

* *Idem ibid.* 111.

Eenige Contracten deſer Stadt daer toe ſpecterende,

* *Siet boven p.* 336.

* *Pag.* 328. & 329. De interdictie van Hertogh Philips vernieut.

* *Siet de Annot van Groenewegh. op Grot Rechtſ. v. B.* 15. *D. p. mihi* 45.

deele van de baet-zucht der Hollandtsche Geestelijckheyt. * In het laetste Placcaet van den Jare 31. 't welck den voortreffelijcken Joh. Isacius Pontanus in zijn Beschrijvinge der Stadt Amsterdam t'eenemael insereert / wiert verboden dat niemant in Hollandt / Zeelandt ende Vriesslandt / van wat staet of conditie die waren / het zy Mannen of Vrouwen-persoonen / die hen selven / ofte hare kinderen / ofte anderen in eenige Kloosters / ofte Gods-huysen wilden begeven ofte stellen / den selven Kloosters ofte Gods-huysen eenige erfelijcke Goeden oft Erf-renten te geven / op de verbeurte van dien; maer alleenlijck dat men een redelijcke somme van penningen ofte Lyf-rente tot nodigh onderhoudt soude mogen in-brengen. Insgelijcx dat gheen geestelijcke Persoonen / van wat orde die oock soude mogen wesen / vermoghten eenighe Erfelijcke Goederen ofte Renten koopen noch verkrijghen. Ende voorts dat gheene sulcke Goederen / by Giften / Wetterste-Willen / Successie van Vader / Moeder / Vrienden / en Magen / of anderssints in wat maniere dat het soude mogen geschieden / op de Conventen of geestelijcke Luyden toekomen souden / 't sy op cautie ofte borgh-tocht van deselve te restitueeren / ofte by andere middelen 't Selfde wiert oock verboden van alle mobile ofte roerende goederen / ende dat alles op de verbeurte als vooren van de selve Goederen / soo erfelijcke / onberoerlijcke ende beroerlijcke / niet tegenstaende (seydt de Keyser) de presentie, ufantie, vande Geestelijckheyt in de voorsz syne Landen / de Octroyen en Ordonnantien, die sy van onsen Ouders, ofte van ons by importuniteyt, inadvertentie, oft anderssints, hoe dat sy't verworven moghten hebben. Die welcke alle, indien daer eenige zijn, wy tot conservatie van onsen voorschreven Landen van Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt, ende onse Onderssaten ende Ingesetenen, ende onse Hoogheyt, Heerlijckheyt ende dienste, wederroepen ende gerevoceert hebben, wederroepen ende revoceeren by desen, ende den selven te niete doen, ende aboleeren, &c. * In deser voeghe wiert de Hooge Overheydt gedwongen (om te verhoeden de destructie en ruine van den Lande) der Geestelijcken gierigheydt in het najagen / verkrygen en apprehenderen van Wereltlycke Goederen / niet alleen met Stadts-bedingh en Voorwaerden / maer oock met der Vorsten van den Landen / en sulex oock Keyserlijcke Edicten / te wederstaen. Ende voorwaer alle de Nederlanders / die noch hedendaeghs het Pausselijcke Jock onderworpen zijn / gevoelen niet sonder hare groote schade / hoe sy de seer heylsame Privilegien voor het Vaderlandt / om de verkeerde eerbiedinge des Pans ende der Jesuiten / nu by haer al te plompelijck versmaet ende vergeeten zyn: * want het blijckt by verscheyde Schrijvers / hoe de Geestelijckheyd nu aldaer ten naesten by het gantsche Landt geincorporeert / en gelijck als ingezwolgen heeft. Ten tyde Hertogh Karel de Stoute, had men begonnen noch verder uyt te sien / om het / tot haer gierigheyt insonderheydt die-

* *Repertor. der Placcaet. p.* 14.

Nader en noch stricter ontseggingе tegens der Geestelicken gierigheyt in Hollant, Zeelandt, en Vriesland gepubliceert.

* *Pont. Beschrijv van Amst. l.* 1. *c.* 8 *p.* 38. *en* 39.

Schadelijcke verluymenisse der Spaensche Nederlanden in desen.

* *Id. ibid. pag.* 40.

Attentaet ofte pooging

dat de Geeſtelijckheydt 's Landts laſten ſoude helpen dragen, midtſgaders ſtreveligheydt daer over hier te Delft.

dienende / Geeſtelijcke recht en voordeel / door het welcke ſy der Voorſten Schattingen over het eene en het ander geſtelt / niet onderhevig voordeelden te weſen / te dempen ; werdende by het meerdere deel der weereltlijcken met goede en wel-gefundeerde redenen ſtaende gehouden / dat ſy de gemeyne laſten van Oorlogen / ende tot onderhoudt / welſtant en behoudeniſſe van 't gemeene beſt / volgens alle billickheyt verplicht waren mede te helpen dragen. Dat duſdanige laſten den naem van laſten niet redelijck en droegen onder den Rijcken, voornamentlijck Geeſtelijcken, welcker Landt en Sandt by naer oneyndelijck wierde bevonden, en die thans alleen met al te grooten Rijckdom ende overvloet van alles belaſt waren. * 't welck ſoo pverigh gedreven wiert van des Hertogen wegen / dat hy albereydts doende was met rigeur en de hooghſte dreygementen den Geeſtelijcken zyn exactien onderworpen te maken : maer wat een alarm en beroerte der Kerckelijcken oversulcks hier in Holland was ontſtaen / en wat een ravot in 't St. Agathen kloofter hier te Delft (daer deſe ſpnen op-hef en Schattinge binnen Hollandt aldereerſt ter executie wierde gelepdt) Anno 1475. gebeurde / midtſgaders hoe dit alles door d'ontpdige doodt van den Hertogh wierde geſteupt / is voorhenen in de Beſchrijvinge van het voornoemde kloofter ten deele aengewesen. * Echter heeft deſen moedigen opſet van Karel de Stoute misſchien ſoo veele te wege gebragt / dat de Hollandtſche Geeſtelickheydt naderhandt altemets eenige ſubſidien ten Oorlogh hebben bewilligt / als in den Jare 1524. 1000. gulden ten behoeve van den Oorlogh tegens Gelre ; blijckende by de Acte van conſent van de Geeſtelickheydt van Hollandt / onvermindert en ſonder prejuditie van haer Privilegien en Vryheden / in date 7. July des Jaers voorſz : midtſgaders d' Acte van non præjuditie daer op gevolght van date als vooren. * En boven alle deſe voorberhaelde zwarigheden van den overvloedigen aenwas der kloofteren in onſe Stadt / die met weereltlijck goet geſticht / en albereydts ryckelijck met Landen begiftigt waren / en dat ſoo een groote Schare van daer inwoonende Menſchen noch voor haer beſit / noch voor haer dagelijckſche conſumptie / niets tot de gemeyne ſaken contribueerden / ſoo wierdt den Burger en gemeenen man onderwylen noch geplaeght met bedelende Monicken / dewelcke enckel en alleen van hare Bedelarye wilden leven / gevoet / en onderhouden worden uyt de Aelmoeſſen / of goedertierenheydt en milthepdt der Godſalige en geloovige menſchen ; uythomende onnoſel als in een Schaeps-bel / ende een uytnemende Heyligheydt vertoonende / en nochtans inwendig zynde grypende Wolven / ende hare Heyligheydt t' eenemael beſtaende in gheynſtheydt ; daer in meeſterlijck naer-apende de Heydenſche Prieſteren der Godinne Syria, van dewelcke men by den Philoſooph Apuleus leeſt * dat ſy gelijck onſe Bedel-monnicken de Landen en Steden door een ſchadelijche gedaente der Religie doorlopende / gelt

* *Boxh. ibid. pag.* 208.

* *Boven Pag.* 318. 319. *en* 320.

Eenige Geeſtelijcke ſubſidien naderhandt.

* *Repertor. der Placcat. Pag.* 14.

Dat behalven de hier vooren aengeweſen ſwarigheden de Gemeente noch met laſtige Bendens van Bedelmonicken wierden gequelt.

Aerdige oft eygen natuerlicke gelijckeniſſe : hoe deſelfde

en

en andere dingen by malkanderen ſchraepten / ende de Beelden der Goden omdragende / propheteerden door bedrieghlyckheden / belovende dat hare Goden / den geenen die Offerden / genadigh ſouden zyn / veele dingen met grooter boosheydt liegende: gelyck den opgemelten Autheur onder de gedaente zyns Gulden Eſels in het achſte Boeck hare liſtigheden / booshedden en bedriegerpen seer verſtandighlijck ſtraft / ſeggende ontrent het eynde: *Sed ubi tandem ſatigati, vel certe ſuo laniatu ſatiati, pauſam carnificinæ dedere; ſtipes æreas, immo vero & argenteas, multis certatim offerentibus, ſinu recepere patulo: nec non & vini cadum, & lactem, & caſeos, & ſarris, & ſiliginis aliquid, & nonnullis hordeum Deæ gerulo donantibus, avidis animis corradentes omnia, & in ſacculos huic quæſtui de induſtria præparatos farcientes, dorſo meo congerunt. Vt duplici ſcilicet [ſarcinæ] pondere gravatus, & horreum ſimul & templum incederem. Ad iſtum modum palantes, omnem illam deprædabantur regionem.* * Als ſy ten laetſten moede, ofte immers van hare verſcheuringe verſadight zijnde, ſoo hebben ſy een wijle tijdts van hare pynigen opgehouden; het kopere, ja oock het Silvere gelt, dat veele menſchen om 't eerſt quamen offeren, met wijdt-openen Schoot ontfangen: midtſgaders oock een Vat Wijns, als mede Melck, Kaſen, ende oock wat Meels, Rogge, ende Erten; en ſommighe den Dragers der Godinne Gerſt gevende, hebben ſy met gierigen herten alles te ſamenſchrapende, ende in Sacken (die ſy al-wetens tot dit gewin gemaeckt hadden ſtoppende, op mijn rugh gepackt. Op dat ick met dubbelde Bagagie beladen zijnde, ſoo tot den Schuer, en te gelijck tot den Tempel ſoude henen ſtappen. In ſulcker voegen aller wegen weydende, beroofden ſy dat geheele Landtſchap. En niet anders als deſe Papen der Heydenen plegen / ſoo willen oock de Bedel-monnicken den goede Ingeſetenen deſer Landen nu gantſch laſtig. Dus at de Geeſtelickheyt (door haer onverſadelicke bact-ſucht) de Gemeente van alle kanten op. Met geen minder dziſt queet ſich oock der Geeſtelicken Staetſucht; want hoe ſy rycher en machtiger wierden / hoe ſy minder onder de Wereltlycke Overheden ſtaen wilden: jae haer ongebondentheydt liet ſich ſoo verre upt / dat ſy weygerden ſich langer de Vierſchaer der Wethouderen te onderwerpen. Zy ſmeden een nieuwe Regel / dat het den Wereltlijcken niet toeſtaen ſoude den Geeſtelijcken over eenigh delict / ofte begaen ſchelm-ſtuck Wettelijck aen te ſpreecken; door reden allegerende eensdeels de eere die men den Geeſtelijcken was verplicht ſonderlinge toe te dragen: ten anderen den haet / met dewelcke de Wereltlijcken beticht wierden / ordinaris de Geeſtelijcken te vervolgen. Deſe gants laſtige Wetten moeyden niet weynigh de Gemeente / dies men allenthalve rechtveerdighlijck veele droevige klachten hoorden melden. * Oock alvoorens deſe nieuwe vonden wierden opgehaelt / de Geeſtelijcken eenigh geſchil hebbende / ſelf met Vorſtelijcke ende Adelijcke Perſoonen / over civile ſaecken van Goe-

het bedrijf der Heydenſche Papen na-boetſende

* *Apulei Metamorph. l. 8. juxta finem.*

Overdadige ſtaetſucht, en grootsheydt der Geeſtelijcken, haer ontreckende uyt het gelag van den Wereltlijcken Rechter, midtſgaders haer verder gewelt en liſten.

* *Boxh. Nederl. Hiſt. pag. 113.*

goederen / gerechtigheden / en anders / trocken een yegelijck voor hun Geestelijcke Hof / alwaer ghen recht / als alleen ten voordeel van de Geestelijcken was te vinden. * Hare onlydelycke ende onstichtelycke grootsheydt ginghen alle mate te buyten. De Bisschoppen van Utrecht stelden haer aen als Pausen in hun gebiedt. Sy wilden in Hoflijckheydt niet minder zyn als de grootste Vorsten van Europa / houdende de voornaemste Princen en Heeren soo van Nederlandt / als die daer naest aen gelegen waren (en sulex ook onse Graven van Hollant) voor Leen-mannen / die haer prachtige Hof-diensten schuldigh waren / waer te nemen. * En de oude Chronicken van Hollandt en Zeelandt getuygen overbloedigh / hoe sy gedurigh en oneyndelijck pooghden (onder wat schijn het ook soude mogen wesen) alles onder haer te brengen / waer uyt ontstaen zyn soo veele bloedige en Landtverderffelijcke Oorloghen / dewelcke dickwils geappaiseert en ghedempt zynde / yder-mael door archlist en vrede-braecke van haerent wege wederom ontsteken wierden: * want geen menschen dier tyden tot het declareren / en aenseggen van den Oorlogh vaerdiger waren / als de Geestelijcken / die nu groote Schatten vergadert hebbende door de milde giften en gaven van de Wereltlijcken / in plaets van danckbaerheydt / dagelicx misbruyckende de giften tot vernietinghe van de gevers / sochten haer eygen weldaders en Voester-heeren de keel af te byten; onder en tusschen beweenden sich de Wereltlijcken: Dat de mildadigheydt van hare Voor-Vaderen (gepleeght ontrent de Geestelijcken) wel voor-gehadt hadde een goet en Heyligh eynde, als om den Gods-dienst daer mede kracht te geven, ende verder te verbreyden; nemaer dat die thans alleen misbruyckt wierde, om met gewelt staende te houden de oneyndelijcke staet-suchtigheydt van de Geestelijcken; ende de Gitters selve, neffens alle hare noch overige macht t' eenemael te vernielen, * en soo voort. Sulcke verkeerde bruchten spruyten uyt d' onvoorsichtige liberaelheydt onser Voor-ouderen / ende al te groote toelatinge der Oude Christen Vorsten / welckers eenvoudige godtvruchtigheydt den Kerckelijcken te veele macht had gedefereert. Synde ook aenmerckens weerdigh de strenge bestraffinge en berichtinge / die de gemeyne Chronyck-schrijver van Hollandt (selfs een Geestelijck persoon synde) over de onrechtmatige en trouloose proceduren / al van den Jare 1071 aengaende Willem van Gelder, Bisschop van Utrecht en syne Voorsaten / schrijftelijck heeft durven bestaen / ter saecke van d' onbillycke incorporatie en ontroobinge des Landts van Hollandt / en het uytdryven van den Wettelycke Jongen Graef Diderick de V. 't Een Bisschop Willem voorsz hem niet en heeft ontsien / mits sich sinisterlijck behelpende met het bloedt-beleyd van onsen krygs-kundigen Vorst Hertog Govert met den Bult / aen wien hy 't Graefschap te leen beloofde; gelijk alhoorens in 't tweede Hooft-stuck is gedemonstreert. * En hoe schelmachtig de gepreten-

* *Id. ibid.* p. 111.

* *Id. ibid.* van 103. tot 108.

* *Ibid. pag.* 129.

Groot misnoegen, en swaare klachten over der Geestelijcken gruweli cke ondankbaerheydt, en gewoonlijck gewelt.

* *Ibid. pag.* 131.

‡ *Boven p.* 85.

deerde Geeſtelijken oock d'onwetenthept der tyden misbruykten/ om ſich in 't beſtier van 't wereltlijke, 't welke nochtans bekent ſtont alleen by Politiken ofte Wereltlycke Regeerders konde verricht werden) in te dringen / en tot dien eynde zich met ſnoode practycken en valſche ſtreecken behielpen / is ter occazie van de vereeſchte uytlegginge des woorts Cierecken hier boven mede verhaelt. * Wt al het welcke men dan dus verre aengeweſen / als *ex ungue leonem*, den Leeu uyt de klaeuwen / dat is / uyt een gedeelte het geheel af-nemen kan. Sulcx ſy hoor haer onmatigh trachten om alles te onderkruppen/ en in haer ghewelt te krygen / ſelfs hun valſheydt / bedrogh en boosheyt den Wereltlijcken ſoo langs ſoo meer hebben leeren kennen / waer door de Overheden alomme bewogen zyn geworden / haer quaet op 't met kracht te ſteuyten. Daer is van oude tyden onder de Privilegien van Delft ingelyft een Order tegen de onbepaelde macht der Provisoren en Geeſtelijcke Deckenen / waer by hare oberdadighe rechtspleging (dewelcke evenwel noch ten grooten deele in weſen bleef) dapper wierdt ingebonden ; 't ſelfde heeft de Heer Worhoren over eenighe Jaren in ſyn Nederlandtſche hiſtorie in Druck uytgegeven / * doch ſonder datum / gelyck oock in ſulcker voege in ons Privilegie-boeck geſchreven ſtaet / alwaer ſy echter dit Opſchrift voor-af noch meerder draeght : *Poteſtatem Proviſorum ac Decanorum per terminos Hollandiæ, Zelandiæ, &c. limitamus ſecundum moderationes infra ſcriptas.* Die macht der Proviſoren ende der Deeckenen by den Landen van Hollandt, van Zeelandt, &c. eynden ofte bepalen wy na der manieren ofte matiging hier na geſchreven. * Hertogh Philips van Bourgonje liet oock blycken ſyn misnoegen over de Geeſtelijcken al te grootelijcks geincorporeerde macht in deſe ſyne Landen / waer over hy met den Biſſchop van Utrecht een ernſtigh Contract heeft ghemaeckt / hier boven ter gelegenheydt van de toevlucht der misdadigen tot de gewyde Aerde vermelt / * by het welcke der Geeſtelycken breede authoriteyt insgelycks in veelen deele ingetogen wierdt. Dus heeft de droevige erbarentheydt aen de Opper-machten geleert der Kerckelijcken overdadigheydt meer en meer te besnoeyen / hen Wetten en Reglementen voor te ſchryven / waer naer ſy hen hadden te gedraghen / en alſoo te toonen dat ſy oock het Werelotlijck geſagh noyt ontwaſſen waren. Onder deſe voor-verhaelde enormiteyten en grove fauten der Geeſtelijcken / ging inſgelyck niet weynigh in zwangh haer wulps en aenſtotelyck leven. Veele gruwelijcke misdaden / ſchandaleuſe feyten en duyghden wierden dagelijcx by haer begaen ; ja hier en daer wierden ſtucken aengerecht / over welckers verhael d'onkuyſheydt ſelfs ſich ſoude ſchaemroot maecken ; en hoe was het anders mogelyck / dat niet onder ſoo een groote en ontelbare meenighte / volgens de verdorventheydt der menſchelycke natuere / noodſaeckelijck een lengte van boeven ſouden ſchuylen. De getuygen zyn wyders oock voor-

* Pag. 376.

Hare geincorporeerde Iuriſdictien werden meer ende meer ingetoomt.

* Siet Bouch. Nederl. Hiſt. pag. 122.

* Privilegie-Boek der Stadt Delft, pag. mihi 149.

* Boven pe 367.

Wulpsheyt en ontuchtig leven der Geeſtelijken.

Hoe eenige ter ſacke van

onſtantvaſtigheydt der onthoudinge ſich ontbonden van den Kerckelijken regel.

handen / dat verſcheyde Geeſtelijcken (ſelfs Overſten) niet genoegh met de gave der onthoudinge begunſtight zynde / en nochtans d'eerbaerheydt beminnende / haren Staet in eenen Wereltlijcken verwiſſelden / enckel ende alleen ter oorſaecke ſy niet machtigh waren hen ſelven van Vrouwen te onthouden; dit waren bijcklijcke onderbindingen / dat de Pauſelijcke Inſettingen ten dien regarde tegen de natuere ſtrydigh waren * My behaeght ſeer wel 't geen ick in het leven van den wel-ſpreeckende Orateur ende Keyſer Marcus Aurelius leſe: De natuere (ſeyde hy) heeft alle dingen natuerlijck gemaeckt, daeromme, alſoo wy uyt veel ſwackheydt niets ontfangen hebben dan ſlappe krachten, ſoo mogen wy onſe natuerlijckheydt wel een weynigh tijdts wederſtaen, doch niet geheelijck en al beheeren. Ick verwondere my van veele die hen beroemen ſoo Godlijck in deughden, en ſoo ſeer hoogh van gedachten te zijn, dat ſy ons willen doen vaſtelijck geloven, dat (alhoewel ſy zijn ende leven in vleeſch) ſy alleen noch geen vleeſch en gevoelen: ick en weet derhalven niet of d'opperſte der natuere hen-lieden van een ander natuere geſchapen heeft dan my, of my van ander natuerlijckheydt dan haer-lieden, want ick en vondt my noyt ſoo ſeer opgetrocken en beſloten in ſoete contemplatien, en verſaminge der Philoſophie, oft ick en gevoelde t' eeniger tijdt de prickelingen van mijn brooſe vleeſch. En al hoe ſeer de wetenſchap met haer vryigheden [te weten van allerhande paſſien ofte herts-tochten] ons releveert ende verheft, alſoo veel en noch al meer vernedert ons 't vleeſch met zijn ellendigheden. * Soo veel te meer heeft dan de leuge ledigheydt / die (des Duyvels Oorkuſſen zynde) in de Klooſter-luyden grootelijcx te vinden was / onbermydelijck veel onkruyts hoort-gebracht. Oberſulex werden ſy by de Gemeynte ſoo langhs ſoo meer verdacht; die van de Kamer / alias de Rhetoriekers / begonnen ſich metter tijt meeſt in alle Steden te bemoeyen / om op het Tonneel (onder bedechte namen) haer ergerlijk leven den volcke aerdig te vertoonen. * Wt de Klooſter-mannen ſelfs / die van Kamer aert en leven waren / quamen veele wichtige klachten voort; ſy ſtelden deſe gheete waerheydt oock openlijck met ſchrift ten toon: Dat ſy dagen en nachten verſleten in alle welluſt, met eten, drincken, ſlapen, jocken, boerten, ſpreeckende hare tonge uyt de volheydt van hare verydelde herten, &c. dat ſy waren weder-hoorigh, onleerlijck, halſterrigh, weder-waerdigh, twiſtigh, onlijdtſaem, deughdeloos, aenſtootelijck met woorden, geerne onder de man, ongeern in eenigheydt, onderſoeckende niet anders als het geene van de werelt was: dat ſy in hare Cellen ſaten ledigh, ſonder eenige Geeſtelijcke beſigheydt. Dat ſy met onnutte dingen haren tijdt door-broghten. Dat in hare getyden haer herte vol was van beeſtelijcke en wereltlijcke gedachten. Dat ſy waren naerſtigh by den Diſch, traeg in 't bidden, vaerdig om te pruylen, als het eten, ofte den dranck, ofte iets anders, hare onverſadelijke wulpsheydt niet genoeghde, &c. Dat de plaetſen, in welcke hare Voorſaten de

* *Boxh. Nederl. Hiſtor. pag.* 120.

Hier opſlaende een Sententie van den Keyſer Marcus Aurelius.

* *'s Leven van Marcus Aurelius, cap.* 14.

* *Boxh. ibid. p.* 116.

Harde beſtraffinghe over't ontuchtig kloſterleven der voorige tijden.

Kloſters

Stoel

Stoel van alle tucht en deugdſaemheyt geplant hadden, (tredende in hare eenſaemheyt gelijk als te velde tegen het vleeſch, de wereldt, ende den Prince van de wereldt de Duyvel, ende de overhandt hadden behouden) waren geworden tot Bordelen, ende Legers van aerdtſche Duyvelen, in dewelcke niet alleen d' onkuysheydt, maer oock overdaet, dronckenſchap, ende eene oneyndelijckheydt van andere grove fouten heerſchte, &c. * Deſe beſtraffinge dus ſcherpelijck in geſchrift geſtelt / ontſag ſich niet een Nonninck uyt syn handen te laten gaen/ en het Kloosterleven van die tyden aldus te doen gedencken. Seecker Prieur Henrick Loeder, een ſtatigh Man / die ſich ſeer beſich gehouden heeft in 't vermanen en beſtraffen over de quade compoziementen der geozdende perſoonen / ſchreef inſgelyex eenen ernſtighen Brief aen de Broeders waer in hy onder andere deſe redenen voert: Ghy wilt buyten in de wereldt alles wel opſchicken, en de vuyligheydt van uwe Kloosteren, heeft de Beſem ende Schrobber hooghlijck van nooden. Het druckt oock mijne Ziele, dat uwe gierigheydt ende welluſt is onverſadelijck. Item/ Lieve, kan men dan met ſoodanigh leven, als ghy in alle dertelheydt en broodt-dronckenſchap over-brenght, wel oprechten het Kruys Chriſti, daer toe ghy inſonderheydt beroepen zijt? Fy! ghy ſlechte verachters van de wereldt! wie kan uwen onverſadelijcken luſt boeten, en voldoen de grootsheydt van uwe herten. Eyndelijck beſloot hy 't met deſe vermaninge: Zijt verdraeghſaem onder malkanderen, ende doet eenmael af-ſtant van alle huychelarye, die alle u doen tot noch toe ſchandelijck heeft beſoedelt. De geenen die dus yverden om (waer 't mogelyk de Kloosterluyden tot een beter regel van leven te gelepden/ ontfingen al doen ter tyd den naem van Reformateurs der Geeſtelijcken, onder welcke deſen Overſte mede is gerekent geweeſt; welcke naem ten laetſte aen die over-geerft is / die niet alleen tegen het oozbeſchreven leven / maer oock de Leere deſer Pauſſelycke inſettingen mannelijck opſtaende / ende haer ooghmerck in alles niet kennende uytwercken / van die Gemeente geſepareert / als noch heden ten dage de naem van Gereformeerden doeren *. Johan van Broeckhuyſen, Prieur van de Regulieren te Leyderdorp / een degelijck Man / quiteerde zyn Ampt/ om geene andere redenen (gelijck hy ſelfs vooz-gaf) dan dat hy geen deel wilde hebben aen de wel-verdiende plagen / die ſyne Monnicken vooz hare onverſettelycke oberdaet te verwachten hadden. * Soo wulps en t' eenemael wereldts was het leven van die / de welcke vooz Geeſtelijcken / en in hare Kloosters opgeſlotenen / gelijck als buyten de wereldt geacht wilden werden. Minder was noch te verwonderen (doch niet te min ooch gantſch ergerlijck) het wilt en ongebonden leven van de wereldtlycke Prieſters/ ende alle andere Klercken / ofte genaemde Geeſtelijchen buyten het kloosterleven de *. Hier over was het dat Hertogh Aelbrecht in ſynen Brief inden Jare 1398. aen de Magiſtraet van Delft over de Clergie ofte Geeſte-

geworden tot Bordelen.

* Siet Boxh. ibid. pag. 148. & 149.

Schrijven van Henriek Loeder, Geeſtelijck Overſte aen de Monnicken van ſijnen tijdt.

Oorſpronck van de naem der Gereformeerden.

† Ibid. pag. 151. & 152.

Andere betichtinge der Geeſtelijken.

* Ibid. pag. 159.

ſoo wel Gekloosterde als ongeklooſterde.

* Ibid. pag. 156.

lijckheydt der ſelver Stadt / onder andere oock ſchijnt te klagen; dat ſy onzedelijcken leefden, veel parlements en onruſt maeckten, &c. oock dat ſy niet en leefden als Clercken ſchuldigh waren te doen. * Beſgelijcx het geſelſchap der Franciſcanen hier in den jare 1449. ingelaten werdende / hoewel nu als Gereformeert en als van hare oude ontuchtigheydt geſuyvert / de Belijdeniſſe deden van de ſuyſte van allen te willen leven / en overſulcx den naem van obſervanten aengenomen hebbende / als ſullende (gelijck verhaelt is) den ſcherpen regel Franciſci in allen deelen nu ſtrichtelijck en naeukeurigh obſerveren, wierdt echter noch niet toebetrout / dat ſy na behooren ſouden leven / maer wel ſpecialijck geconditioneert: dat by alsoien ſy, ofte hare nakomelingen niet en leefden na der Heyliger Obſervantien van hare voorſz orden, dat men in ſulcken gevalle / die Broeders voorſz, vryelijck ſoude uytſetten, oock / indien men geen andere in plaets wilde hebben / 't gantſche Kloofter / met den aenkleven van dien / te appliceren tot den Armen Huys-ſitten behoef deſer Stadt *: 't welck ſoo veel ſchijnt te beduyden / als in cas ſy quaet huys hielden / ofte eenigh ravot aenſtelden / men haer niet alleen ſoude mogen de boet lichten / en het gat uyt jagen / maer oock byzelijck uptroepen / ſonder opt eenige anderen in haer plaets te admitteren; 't welck naer alle apparentie niet ſonder diepe inſichten en genoeghſame redenen moet bevoorwaert zyn. Ons terwijl ſich de Geeſtelijcken verliepen in allerhande gruwelijke ſchandalen / verliep oock meer en meer haren ouden aenſien en autoriteyt / ſoo door opkomende klachten / ſcherpe beſtraffingen over haer boſen opſet / als noodige oorſaeke van de Overheden daer en tegen geſtelt. Middelerwijle onder alle deſe verdorventheydt der zeden / ſelfs in de alderduyſterſte eeuwen / heeft het inſgelijcx nooit ontbroken aen mannen / die / de misbruycken merckende / geoordeelt hebben verbetering en verſtellingh / niet alleen der zeden / maer oock der Leere noodſaeckelijck te zyn; doch die daer meeſt in konden / en behoorden te doen / lieten ſich (om redenen t'haren voordeel) dit ſtuk minſt ter herten gaen. De Edelen en Ridderſchappen / eensdeels vermidts ſy geblintvockt zynde / anderdeels vermits de haren ſaten in de voornaemſte Geeſtelijcke Ampten / ſagen 't van gelijcken over 't hooft. Overſulcx de ſaeck by minderen Heden der Roomſche Kercke onderſtaen werdende te beveſtigen / wierden ſtaegh van tijdt tot tijdt door 't Pauſſelijcke Hoff (dat nu alles om de haren verlange tot d' opperſte eere en het grootſte voordeel te gelepden / na haer ſin geſchickt hadde) wederſtaen en onderdruckt. Niemandt late ſich dan voorſtaen / dat voor de tyden van Luther en Calvin (ſeer groote en onvergelijckelijcke Mannen) gantſch geen ware Kercke (gelijck veele menſchen onkundigh in d' Hiſtorien / en dees-aengaende nodige onderrechtinge ontberende ſlechtelijck gevoelen) ſoude verſchenen zyn. Honderden van jaren voor 't opſtaen van Luther, is 'er al tegen 't inkruppen der ergerlijcke dwalingen

Blijck van haer ontucht hier te Delft.

* Boven p. 374.

† Boven pag. 336. & 337.

Na 'tinkruypen van de Roomſche Ceremonien van allen tyden eenige geweeſt, die oock verbetering van de Leere nodig achteden; doch door Pauſſelijcke mogentheyt ſoo veel doen lijck was gedempt en uyt-geroeyt.

lingen van de Roomsche Kercke by tijdt en wyle dapper gewoystelt. Men leest ten opsichte van de Nederlanden van eenen Tanchelin (by sommige geseght Tandemus,) een wonderlijck Man/ die een Guarde ofte Lyf-wacht van drie duysent gewapende Mannen geduerigh tot syn verseeckeringe hadde/ om sich tegen alle gewelt van de Geestelijcken te redden/ en echter in den Jare 1116. eens te scheep gegaen synde/ ende geene ofte weynige van syne Crawanten by sich hebbende/ door een Priester vermoort wierdt; hy hadde tot Antwerpen/ en in het naest-gelegen Vlaenderen/ als mede insonderheydt in Zeelandt Gepredicht; dat den Bisschoppelijcken Staet en uytmuntenheydt niet van Godt was in-gestelt: dat alle die onderscheyden Orders van Geestelijcken niet nodigh waren: dat de Misse niet diende tot zaligheydt der Menschen: ende verscheyde diergelijcke saecken meer/ regel-recht strijdende tegen de Insettingen van de Paus/ en de Kercke van Romen. Sulck hy door syne Leere sos veel te weegh hadt gebracht/ dat tot Antwerpen binnen den tijdt van tien achter-een-volgende Jaren niet een Geconsacreerde Hostie ofte Ouwel was te vinden. De Monnicken van die tyden schryven ock dat hy seer welspreeckende was/ prachtigh/ gast-vry/ ofte open-Hoff houdende het welck hem grooten aenhangh maeckte/ &c. * Door syne Nederlage verstoor seven wel noch niet syne Leere/ onaengesien Norbertus (die naemaels d'Orde van Premonstreyt ingestelt heeft *) sich met syn gesellschap met Preecken en anders daer heftigh tegen aenstelde; edoch behielt een langhduerigh leven in de gemoederen van de Ingesetenen; sulck hier door d'eerste wegh in Nederlandt is gebaent/ voor het inboeren van der vermaerde Vaudoisen, ofte Waldensen Leere/ soo genaemt na eenen Pieter Waldt, ofte Waldo, Burger van Lyons in Vranckrijck: want dese wel-geleert/ ende syn verstant voornamentlijck aengeleght hebbende/ in het ondersoecken van die waerheydt/ welcke raeckt d'onsterfselijcke zaligheydt der Zielen/ wierdt ontrent den Jare 1160. merckelijck opgeweckt/ om het schandelijck verval der Christelycke Kercke den Gemeente aen te wysen/ ende eene oprechte/ naer Gods Woordt/ in te stellen Godts-dienst/ ernstelijck te vermanen: het gehoor dat hy vond/ en d'aenhangh die hy maeckte/ was in 't kortste soo aengegroeyt/ dat de Geestelijckheyt hem verbloeckte en verbetterde/ resolverende dese Leere/ die haer sulck wijdt en zijdt verspreyt hadde/ upt te roeyen. Dus gingh de vervolginge aen/ 't geen syn Geloofs-genooten verstroyde/ en aller-wegen henen dede vluchten: sulck hier door verscheyde deelen van Europa/ en sonderlinge de Vrensen en het gebiedt van de Nederlanden/ daer hy selfs henen vloot/ met verdrevenen en ballingen wierden vervult *. De vervolginge wierdt niet alleen met bloedige krups-baerden verdubbelt/ maer ock met de schrickelijcke/ en van te vooren ongehoorde maniere der Geestelijcke Inquisitie, ofte Geloofs-ondersoeck verge-

Tanchelin werpt sich op in de Nederlanden tegen de Paulelijke Insettingen, al ontrent het begin van de eeuwe 1100.

Wonderlijcke kracht van syne Leere.

* *Boxh. Neder. Hist. p.* 33. & 34.

* *Boxen p.* 350.

Opkomst der Vaudoisen ofte Waldensen in Vranckrijck. *Siet Boxh. ibid. pag.* 11. & *seq.*

Hart vervolght, wijcken meerendeels naer de Nederlanden

* *Kort Verh. der Reform. G. Brandt, pag.* 26.

Oorſpronck der Inquiſitie ter oorſaecke van haren Godts-dienſt.

ſelſchapt/ tot welck Ampt in het begin van de eeuwe 1200. de Dominicanen/ oſte Prediker monnicken/ aldereerſt als Inquiſitores, ende ketter-meeſters in de Nederlanden af-geſonden zynde/ hen gebruyckten lieten. En dit is de herkomſt ende oorſpronck van de geweetens-dwangh; een ſaecke die niet alder-eerſt onder de Spaenſchen Heerſchappye/ maer al vooren (doch met kleyne wederſtant) ingevoert/ en over den hals van de vrye Nederlanden gedrongen is geworden/ en die ten laetſten ſoo dapper gedruckt en verſteit heeft de goede Ingeſetenen van dien. Indien yemandt het geheym van deſe dwinglandye/ en het dooden/ van die by haer gehouden ketters (daer op gevolght) begeerigh was/ innerlijck te weten/ die ſie meer-gemelte Profeſſor Borhorn/ in ſyne Nederlandtſche Hiſtorye*/ en anderen daer over na. Sy ſtelden den verdachten aenſtonts onder Eede/ om door dit middel beſt tot haer moordadig voornemen te geraken/ met het upt-halen van liſtige vragen/ daer d'eenvoudigen zich lichtelijck in verſtrickten. Men ſprack deſe goede luyden aen voor het Gerichte van gequetſte Majeſteyt/ als des doodts ſchuldigh/ van groove en hooge ſchelm-ſtucken/ en voornamentlyck Ketterye/ invoegen den naem der Vaudoiſen onder den gemeynen man/ ten laetſten in egeene andere beteeckeninge als van Ketenaers aengenomen werde*. Die ſich (van 't gunt hen te laſt wierdt gelegt/ verontſchuldigen wilde/ wierden ter beproevinge geſtelt door d'afgryſſelijckſte tormenten/ en ſchrickelijckſte pyne/ die de wreethevdt opt hadt konnen bedencken/ zynde niet alleen ongeoorloft/ maer ook onbequaem om de waerheydt upt te vinden/ ende ſoo weynigh verdraeglijck/ om upt te ſtaen by d'onſchuldige als ſchuldige ſelve*. Door deſe ganſch onchriſtelijcke middelen/ wierdt een ongeloofelyck getal van menſchen ter doodt gedoemt. Menighmael laghmen d'arme menſchen (ſchuldigh of onſchuldigh) door een verhaeſte rechts-pleging in eenen dagh beſchuldigen/ en ſonder eenige hulpe of verantwoordinge te admitteren/ ellendighlijck ten vyere verdoordeelen; de kloeckmoedige gingen onverſaeght ter doodt/ en namen deſelfde voor een weldaet/ ſulcx openlijck betuygende en roepende: Dat men haer wel benam het leven; maer dat men oock te gelijck haer af-nam veele Jaren van de noch aenſtaende druck, droefheyt, en vervolginge. Sy beroemden haer volſtandighlijck/ niet alleen voor den Rechter/ maer ſelfs in 't midden van de vlamme/ op hare onnoſelheydt ende oprechtigheydt van haren Gods-dienſt, als aenſienlijck ten opſichte van ſijn oudtheydt; wonderlijck in macht ende deught; ſeecker in de waerheyt; onſtraffelijck aengaende de Leere, leydende tot alle deught en Godvruchtigheydt, gehoorſaemheydt ende trouwe tot den Vorſten; afradende van alle boosheydt, verraedt, en ſonde; eenen Gods-dienſt, in-geſtelt van Godt ſelve, toegelaten by ſijne wijsheydt, ende beveſtight by ſijnen H. Geeſt, ende gewortelt in de Verkoorene; gelieft van alle Leeraren der eerſter,

* *Boxh. ibid. pag. 14. & ſeq.*

d' Onnoſele Waldenſen als Tovenaers aengeklaegt.

* *Id. ibid p. 21.*

Werden gruwelijck mishandelt.

* *Ibid. pag. 23. tot 30.*

En onrechtmatigh ten vyere gedoemt.

Haer onverſaeghtheydt en ſtantvaſtigheydt.

Suyverheyt van haren Godts dienſt.

eerſter, door by-gelove en menſchelijcke inſettingen noch niet beſoedelde Kercke, * en ſoo voort; als zynde de eenighſte Religie in Godts Boecken voor-gehouden ende beſchreven. Belangende de oudtheydt van haer leven/ werdt ſelfs by hare uytſteeckenſte vyanden toegeſtaen/ in welckers overgebleevene Schriften tuſſchen veele laſterlycke verſmadenisſen/ men nochtans eenige glorieuſe getuygen vindt/ ſoo van hun ingetogen leven/ als onophoudelycke naerſtigheydt in het naſpeuren van de waerheydt/ en ernſtigen yver om die voort te ſetten. Daer werdt oock grootelyck geſuſtineert/ dat Waldo ſyne kenniſſe (in't ſtuck deſer Leere) van eenige Volcken in de Berg-achtige Gewenſen van Vranckryck haer onthoudende/ ſoude ontfangen hebben; doch daer na naerder overwogen/ beter geconcipieert/ duydelijcker verklaert/ en aen veelen voort geleert/ende mede-gedeelt heeft: voorts dat de dwalingen/ misbruycken/ en looſe honden des Pauſdoms by die Volcken noch nopt t'eenemael waren in-gebroocken/ dermidts ſy tuſſchen de Bergen in de Valeyen beſloten/ en van alle anderen af-geſondert zynde/ meerendeels onder de haren/ by haer ſelfs geleeft/ en overſulex een groot deel van de oude oprechte en onbeſoedelde Apoſtoliſche Leere behouden en bewaert hadden*. Daer is oock een Confeſſie ofte belydenisſe van de principaelſte Geloofspointen der Waldenſen, hoortelyck by forme van Vragen en Antwoorden eertijdts by haer op-geſtelt/ noch voor handen/ en by de Heer Borhorn in ſyn Hiſtorie voorſz/ ter onſterflycker Memorie in-gelyſt*. deſe (zynde meeſt in alle ſyne leden conform en over-een-komende/ met het gevoelen der geener/ die ſich/ tſedert het opſtaen van Luther, tegen de Pauſſelijcke Leere hebben aen-gekant) is by haer in Nederlandt niet alleen mondelingh beleden/ maer onder ganſch anxſtige vervolgingen oock met haer bloedt bezegelt. De ſtraffe en ſmertelijcke pijne die men haer aldaer aen dede/ was meer dan onmenſchelijcke wreet/ den beſchuldighden wierden tot den navel toe ontbloot/ en dus verre het vel af-gevilt zynde/ bondt men haer aen palen: voorts braght men dan daer by geheele korven en Swermen van Horſelen of Vyen/ die de gevilden met hare Angels in dat raeuwe vleeſch/ en die verſche wonden van alle kanten/ dagh ende nacht ſonder op-houden ſteeckende/ een onuytſpreeckelycke pijne hebben aengebraght/ ter tydt toe ſy ten laetſte aen't uyterſte gemarteit/ in ſoo miſerabilen ſtaet hare dagen eyndigden. Wus ſel woede te dier tyden het ſoo geſeyde Ketter-dooden/ die de onderlinge liefde (dewelcke is de Ziele der Chriſtelyckheydt) ſchandelyck vermoorde/ en ſulex de grootſte Ketterey van allen is geworden. Maer aen d'ander zyde ſtreecken 't bloedt der omgebragte menſchen/ (die meeſt eenvoudigh en onnoſel/ gewiſſelyck niet dan Godt en hare zaligheydt ſochten) tot een Zaet van haer Geloove/ oock veele tot beternis/ demoedigheydt/ en yver/ verweckende ſelfs in eenige vyanden liefde tot de lyders/

* *Ibid. pag.* 21. & 22.

Aengaende des ſelfs outheydt.

* *Morn. de la Pavanté f.* 342. *a.*

* *Boxh. ibid. p.* 30. *tot* 42.

Gruwelijke wreetheydt haer in de Nederlanden aen-gedaen. *Siet Boxh. ibid pag.* 95.

Wat op het moorden der onnoſelen conſequentelijck volght. *Siet Hooft* 1. 5 *en Boxh. ibid. pag.* 22.

lyders / en mede-lyden met hare ellende: haer ſtantvaſtigheyt oock meermael ontroerde het gewiſſe van yun verbolgers / ſuick eenige van Gechters / ſelfs miſdadigen by de hart neckigen zyn gewoorden. Want d onobertuyghde waerheydt kon noyt ſoo verſmoort, gedempt en t' ondergebraght werden, of heurde zyn hooft geſtadigh wederom op / dzongh doorz / en brack in de gemoederen van de menſchen / en greep plaets in d' onſterflycke Zielen. Dus dit bloedige gewelt ter ſaecke van den Gods-dienſt / (edoch by de Gemeynte ſchandelijk bekladt / zwart gemaeckt / en dooz 's dupbels uyt-gebreten) meer dan 300. Jaren hier in de Nederlanden geduert hebbende / bede ſich ontrent den Jare 1383. in Engelandt op / eenen Joan Wiclef, Pzofeſſoz in de Gods-geleertheydt in de Hooge Schole tot Oxfozd / die op het ſpoor der Waldenſen aldaer ſachjens eene Leere Pzedickten / dewelcke van de dooz-verhaelde niet veel verſchilde / waer dooz de Nederlanders / in dit nabuerige Eylandt ſtercke koop-handel dzyvende / oock by die occaſie in deſen meer ende meer wierden onderricht *. Hier dooz namen de verzuchten wederom meerder toe in aenhanck en kennisſe. Onder-en-tuſſchen de gemeyne Man (leerende meeſt dooz langduerige onderbindinge) begon eenmael 't Geeſtelyckе jock gewaer te werden / en meer en meer te verſoeyen / ſonder als noch eenigh middel te kennen beoogen of pzactiſeren / om het ſelfde van haren hals te werpen. Niet te min ſtapten de Geeſtelyckеn noch al moedigh voozt in haren op-ſet / weynigh denckende dat groot gedult / langh geberght / eyndelijck tot deſperatie ofte vertwijffelinge en verwerpinge van het eene en het andere komt uyt te berſten. De Geleerden Heer Vorhozn getuyght / en geeft die eere oock aen de onde ſoo genaemde Rhetorikers, ofte Kamer-ſpeelders / (die wel eer in meeſt alle Steden hier te Landen haer reſidentie hadden / en daer hier boven van hebben beginnen te ſpzeken *) dat ſy in haer regard ook al veele hebben toe-gedaen / ende gecontribueert / tot het verachteren van de tot noch toe gebzuyckte Pauſſelijcke inſettingen / en het bevoordeeren van de metter tijdt daer op-gevolghde veranderinge: dooz redenen gevende / dat ſy dagelijcx op 't Tonneel bzaghten veele Speken van ſinnen, (gelijck ſy hare Vertooningen noemden) tenderende tot aenwyſinge / beſpottinge en verſmadenisſe van de groſſte fauten der Geeſtelijcken / en ſonderlinge deſe dzie / die in 't dooz-verhaelde onderſcheydelijck hebbe verdeelt ende beſchzeven / te weten gierigheydt / ambitie / en ontuchtigheydt: Ick ſal hier verder by voegen de eygen woozden van onſen Auteur / met dewelke hy (alvooren verhaelt hebbende / dat de eerſte Rhetorikers inde Nederlanden Geeſtelijcke perſoonen zijnde / alleenlijck daer op uyt waren / om het wereldtlijck gebiedt met alle ſchimp verdacht en oock onnut te maecken, &c.) aldus vervolght: Nemaer thans ginck het heel anders, ende de Geeſtelijcken ſelf hadden het nu by deſe Geſellen te lijden, dragende haer in hun aen te ſeggen,

Wiclef in Engeland tegen de Roomſche Leere Predikende, en ſterck beſocht werden de van de Nederlanders, opent dit oock hare oogen

* *Boxh ibid.* 129.

Verder verloop van het Pauſdom, ſoo door het gevoelen en verfoeyen van deſelfs juck by de Gemeente,

* *Boven pag.* 386.

als dappere beſchimpinge en beſpottinge van de Tonneelpeelders.

ſeggen hare gebreecken ſoo vrymoedigh ende open-mondigh, dat men ſich des in die tijden niet genoeg magh verwonderen. Deſe dan, in plaetſe van den omſtaenden voor te houden wat grillichs ende dertels, bragten op het Tonneel niet als ſtatige Perſonagien, van 't Schrifts-onderſoeck, Verkeerden ſin, Stervende Menſche, 's Menſchens byſtant, Redenen, de Wet, Eygen betrouwen, ende diergelijcke meer, door dewelcke niet anders voor-geſtelt ende verhandelt wierde als ſeeckere vragen, raeckende het ſtuck van den Gods-dienſt, het Geloove, verſterckinge ende vertroo-ſtinge van het gewiſſe, ende wat van dien meer moghte weſen. De ant-woorden daer op gegeven, bonden ſich niet aen het gevoelen van den Paus ofte Roomſche Kercke, maer aen Schriftuere ende redenen. Ja de Heylige Schriftuere ſelve, die men t' huys niet moghte opſlaen ofte on-derſoecken, om dat men vreeſde, geloove ick, dat door het leſen der ſelver de inſettingen ende leeringen van de Roomſche Kercke lichtelijck in dwa-lingen by den gemeynen man betrapt ſouden werden, wierde op het Ton-neel gebracht als een Perſonagie, ende gedurigh gebruyckt omme te ge-ven rechtmatige ende onfeylbare antwoordt op de voor-gehouden vra-gen. Onder deſe liepen eenige boertige ende ſchampere, maer alle dienen-de tot eenen ende den ſelven eynde, &c. * Ja (**ſeydt hy een weynigh la-ger**) het quam ten laetſten oock ſoo verre, dat deſe Geſellen haer dorſten verſtouten van het Tonneel af rondt uyt te Predicken. **En daer na den ſnooden opſet der Geeſtelijcken/ en de hoedanigheydt of geſtelteniſſe van die tijden ſeer natuerlijck uyt-gedrucht en af-geſchildert hebbende/ geeft te kennen/ dat/ alle die gebreecken/ ſich ſoo opentlijck vertoonen-de/ het niet wel anders konde toe-gaen/ of moſten de tegen-ſpreckin-ge en oberttygingen van eenige verſtandigen onderworpen zijn.** Ee-nige (**verbolght hy dan noch verder**) taſten de Geeſtelijcken voor eerſt aen in haer ongebonden, en ſoo door gierigheydt, als eer-ſucht den We-reldtlijcken ganſch laſtigh vallende leven: andere daer naer meer moet nemende, dorſten oock beſtaen hare Leere aen te ſpreecken van valsheyd: maer het en moghte noch al niet helpen, werdende den mondt van weyni-ge flux geſtopt ende geſloten, ſoo door de menighte van de ſich daer tegen aenſtellende Geeſtelijcken, als harde vervolginge van die, welke de waer-heyd beleden. **Echter wierden daer noch al eenige gebonden/ die ge-trooſt waren** liever het leven te verwiſſelen met de doodt, als niet recht uyt de borſt te ſpreecken, en te leeren. * **Dit alles ſtrecktе wel groote-lijcks tot verminderinge van der Geeſtelijken oude achtinge en voo-rigen aenſien/ maer onder en tuſſchen viel 'er in een ander gedeelte van 't Chriſtendom noch wat anders voor/ dat noch hooger ginghe/ en verder ſagh In Bohemen/ en de aenpalende Landen/ roerden haer luſtig de** Huſſiten, **ſo geheten na** Johan Hus*, **haer principaelſte Leeraer/ dewelcke in den Jare** 1415. **te Conſtans** (**onaengeſien met hy gelep van den Keyſer** Sigiſmund **in het Concilie of Synode aldaer aengekomen was**) **is verbrandt/ want te dier tijt aldaer den nieuwen**

Hoe die háer oogmercken den volcken opentlijck vertoonden, midtſgaders haer verder ſtout beſlaen.

* *Boxh. Neder l. Hiſtor. pag.* 117. *en* 118.

Hoe niet alleen de klein-achtinge der Geeſtelijken en weder-horigheyt tegen de ſelfde, maer oock de Leere van de waerheyt, tegen alle gewelt dieper door-brack.

* *Id. ibid. p.* 119. *en* 120.

Opkomſt der Huſsiten.

* *Morn. de la Pap. f.* 553. *b. & ſeq.*

Regel wierdt geſmeet/ van den Ketteren geen geloof te houden/ ſuleks het Keyſerlijcke woordt en trouwe aldus wierdt verſaeckt. * Het gevoelen der Huſſiten was tegen de Stoel ende Leere van Romen/ en al die misbruycken ſoo overvloedigh de Kerck ingeſlopen/ en deſſelfs ydel geloove; ſy dreven een Reformatie volgens de ſtellinge der Waldenſen en Wiklef. * Mevens Hus was ook gevangen Hieronymus van Praeg, zijn eens-geſinde Wedeſtander/ die naderhant deſgelycx ten vyere verweſen wierdt. * Op de droevige mare van zyn bitteren ondergang geraeckten de Beemen op de been/ en trocken met een groote verwoethevdt aen het plunderen van Kercken/ Kloosteren/ Altaren/ Beelden en Schilderyen der Sancten en Sanctinnen. Sy gorden ook de Wapenen aen/ om ſich te maintineren by de Leere van Hus/ tegen ſoo een redoutable/ en tot noch toe geſaghlijckſte opperhoofdighevdt van de Roomſche Kercke; verkrygende op hun aenhouden des Jaers daer aen van haren Coning Wenceſlaus vrydom van haren Godts-dienſt/ midtſgaders eenige Kercken tot oeffeninge van dien; doch naderhandt wel veertigh duyſent by een ſterck gworden/ en d' exercitie van haer Religie binnen Praeg verboden werdende/ ontſtondt'er een gruwelijcke beroerte/ waer door de Coning door beweginge van gramſchap/ alſulck een apoplexie ofte geraeckthevt ſubject wierdt/ die van de doodt wierdt gevolght; ſulcx het Rijck verballende aen zijnen Broeder den voornoemden Keyſer Sigismund, wierden ſy wederom op nieuw (doch met al te ontydigen rigoureushevdt) vervolght: want des Keyſers ſchrickelijcke hevighevdt aengemerckt hebbende/ namen een genereuſe reſolutie van hem te weder-ſtaen*. De toe-ruſting ten Oorlogh wierdt weder-zijdts bereydt. De Paus liet niet af van donderen en blixemen met zyn excommunicatie tegen deſe gezworene vyanden. De Predick-ſtoelen van 't gantſche Pauſdom daverden allerwegen van een generale Kruys-vaert/dat is Hyertocht voor de Religie/ om tegen de Huſſiten/als Ketters ende by Godt ende de Menſchen verdoemde te velde te treden/ ende haer met alle gewelt uyt te roeyen/ ſonder eenigh overblijffel na te laten; doch deſe ten alderhooghſte aengeyveſen Kruys-reyſe nam een geheel anderen uytſlagh/ als de Pauſelijcke Prieſters ſich wel hadden laten voorſtaen/ aengemerckt de Nederlanders onder de Geloofs-genooten der Huſſiten (tot welckers verdelginge te bevorderen ſy onder anderen grooteliex by de Geeſtelijcken waren opgemaeckt) veele pointen van hare tot noch toe Geprædickte en ſoo blindeling aengenome Leere in twyffel leerden trecken. Waer was voorcerſt by den Paus en de Keyſer beſloten over al door Geeſtelijcke Afgeſanten te doen verkondigen den hoogſt-dringenden noot van de Roomſche Kercke, de grouwel van de Leere, ende den ongelooflijcken aenwas der Ketteren, ende den ſonderlingen dienſt, die thans God neffens ſijne Heylige Kercke by een yder te doen ſtonde, in het opnemen van eenen tocht tegen de Ketterſche Huſſiten;

* *Id. ibid. f. 554. 557.*

Haer Leere.

* *Ibid. f. 501. b*

* *Ibid. f. 554. b. &c.*

Stellen haer feytelijck op tegen 't Pauſdom, en hant haven ſich met de Wapenen.

Impetreren eenige Kercken met vryheyt van Religie.

Oploop door haer ontſtaen.

Werden beoorloght.

* *Vignier Recueil de l'Hiſt. de l'Egliſe. de pag. 579. juſques 583.*

Kruys-vaert tegen haer Gepredickt,

De welcke tot nadeel van 't Pauſdom uytvalt

Motiven om de luyden tot deſen optogt te perſuaderen.

ten; met beloften, van, naer de groote van de gedane dienſt, vele Af-laten der ſonden te ſullen verworven konnen werden. * Dus ginghet Pzeken aen alhier in Nederlandt/ welckers vooznaemſte Steden geheele Benden van Burgeren upt-leverden / waer onder die van Delft (als zynde (gelyck aen-geweſen is) d' uytſtekenſte van gantſch Hollandt in de Religie) buyten alle twyffel hen geenſints van de minſte / maer wel in goeden aentalle hebben laten vinden; want de Steden van deſe Pzovincie hebben ook tot deſen Veldt-tocht/ een ygelyck naer advenant een redelyck/ en alle te ſamen / een groot getal uytgegeven. Dit geſchiede in den Jare 1420. * dat de menſchen hier in Hollandt dooz den dzift der Kerckelycken (die ſelfs als tot eenen Heyligen Oozlog te Veldt trocken) ſich lieten bewegen / om Huys en Hoff/ Vzouw en Kinderen/ en alle hare Habe nevens 't Vaderlandt verlatende/ hen tot deſen op-tocht en aenſtaende bloedige vervolginge in groote menigte vzywilligh te begeven. Dus marcheerden de daer toe genodighde Vozſten/ Baroenen/ Pzelaten / Kidderen / Schilt-knapen en Burgeren upt ſonderlinge blinden yver in grooter abundantie derwaerts aen; en niet tegenſtaende ſoo een vzeeſſelyche macht deſer vervolgers/ behielden de Huſſiten ('t is aenmerckens waerdigh) onder 't beleydt van haren Veldt-Overſte Johan Ziska, geduerigh d' overhandt; En onſe Nederlanders (ondertuſſchen veele kenniſſe van den handel / wandel/ende Leere der Huſſiten gekregen hebbende) keerden wederom t' huys/ mede vzengende krachtige beweeg-redenen om de Leere en het geplecghde gewelt van de Roomſche Kercke grootelyex ſuſpect te houden: invoegen dat deſe Krygs-tocht dooz een vyſondere directie van d' alheſtierende Godt/ nergens meer toe diende dan om het doe ſoo genoemde Ketterſche en verdoemde gevoelen van Hus/ alomme in andere geweſten wytloopiger bekent te maken/ en bequamelyckex te doen verſtaen. Soo ſagmen gebeuren dat middelen aengewent om de waerheydt t' onderzuchen meerendeels verkeerde operatien deden. Vy deſe gelegentheydt liet het ſich aenſien als of de verdzuchte Waldenſen ſich weder om meer dozſten vertoonen; want te Douay in Vlaenderen wierdt ontrent den Jare 1421. een conſiderabel getal deſer Geſinte (in haer vergaderinge geſtoozt en in apvzehenſie genomen zynde / om dat ſy haer geloof niet verſaecken wilden) ten vyere verweſen/ andere van kleyne ſtantvaſtigheydt / ontquamen dat lyden met haer huychelarye/ en ſich te voegen na d' humeuren van de Vervolgers *. Onder de Geeſtelyckenſelfs begonnen nu metter tyd ook eenige te ſien die ſommige ongerymtheden in 't ſtuck der Leere ſochten te verbeteren/ en ſulex inſgelyex in deſen deele na een Reformatie helden. Henrick Wilde, een Regulier Monnick van 's Hertogenhoſch/ een man van een aenſienlyeke deughtſaemheydt/ heeft ſich hier in Hollandt en andere Pzovincien/ niet alleen tegen het woeſte leven van de Geeſtelyken/ maer ook maniere van Gods-dienſt te plegen/

* Boxh. Ned. Hiſt. p. 155.

De Nederlanders, ende ſulex ook de Delvenaren bieden haren dienſt.

* Boxh. ibid. en Bev. Beſchryv. van Dord. p. 313.

De Huſsiten bevochten, wederſtaen het gewelt met Victorie.

De Nederlanders keren van daer te rugh met een weer-ſin tegen den Roomſchen handel, en de Leere van Hus werdt door 't middel van deſen Oorlogh verſpreyt.

Nieuwe vervolgingh der Waldenſen.

* Vignier ibid. p. 583.

Een Geeſtelyck Heer Henric Wilde berſt uyt tegen eenige groſſte abſur-

diteyten van de Roomſche Leere.

gen/ laten hooren; naermaels Prieur onder de ſynen geworden zynde/ en van ſyne Monnicken hem voorgehouden werdende/ de jaerlijckſche gedachteniſſen van eenige Afgeſtorvenen/ die de Kerckelijcke voor-bede na haren uyt-gangh begeert hadden/ gaf hy tot antwoort: Laet haer voor ons bidden; onſe voor-bede is haer niet nodigh *. De oorſaecke (ſeyt ergens de meermael gemelte Profeſſor Borhorn) waerom het Licht des Euangeliums, ende de vertoeyinge van het ſnoode Geeſtelijcke bedrijf in de eeuwe 1400. ſoo elders, als oock in Nederlandt, dus krachtigh door-gebroocken is, moet men gelooven deſe geweeſt te zijn, dat de duyſterniſſe in de Leere van de Roomſche Kercke, ende het opdringen van verdichſelen der gierige ende ſtaet-ſuchtige Geeſtelijcke, nu op het hoogſte gekomen, ende gelijck als taſtelijck geworden was *. Ooch wierdt 'er onder de Geeſtelijcken ſelf geklaeght/ dat den yver der eerſte ende oude Voorſaten nu was verkout/ en by na geheel verſtorven *. Hier by quam/ dat omtrent den Jare 1440. de loſlyche en noyt volpreſen Konſt der Letter-ſettingh en Gruckerye/ ofte maniere van Boecken te Printen/ gevonden wierdt/ dewelcke de Chriſten wereldt voor meenighte van Boecken wel haeſt van de dicke duyſterniſſe der onwetenheyt verloſte/ en de kenniſſe der waerheyt/ voor de Gemeynte tot noch toe gelyk als opgeſloten/ voor den dagh en een yders oogen dede komen; ſulcx dat deſe hoogh-nuttelijcke inventie met het uyt-geven en divulgeren van Gedruckte Schriften/ het Pauſdom dapper tot nadeel ſtreckten/ en de naermaels opgevolghde groote Reformatie niet weynigh voorderde. Het Boeck der Heylige Schriften/ daer de ter zaligheydt dienende waerheydt alleen uyt te halen is/ en dat men voor deſen op Pergament (ſoo wat heen geſchreven) ter ſomme van vier of vyf hondert Kroonen betaelde/ koſtmen nu voor t'ſeſtigh/ en eerlange (als de Konſt gemeender wierdt) voor vier of vyf Kroonen koopen *. Dus 'tgeen te vooren onder den gemeynen man/ als konnende ſulcke exceſſive koſten niet verhangen/ ſtilzwygens ſich ſelf verboodt/ moſt men nu voor andere middelen beletten; want de Pauſen al van outs (ſoo haeſt ſich het recht over de Goddelijcke ſaecken hadden aengematight) vonden goet de Heylige Bladeren het gemeyne Volck te onthouden/ ſuſtinerende ſeer ſchadelijck te weſen/ indien des volcks domme nieuſgierigheyt 't voordeel aennam over d'alder-hoogwichtighſte ſaecken/ te weten 't ſtuck der Religie *. Maer die naderhandt de Leere ende den handel der Roomſche Kercke met een rechtſinnigh verſtant op deſen Toet-ſteen beproefden/ vonden al te veel bygeloofs/ en te weynigh lief de. Des Jaers na het Jubel-jaer 1450. quam uyt Duytſlant hier te Lande den Cardinael Nicolaes van Cuſa, volmachtigde Afgeſant van de Stoel van Romen/ tot ſoodanigh een eynde als voor-henen/ ter occaſie van den Brief/ in faveur van de Weſtſche Minder-broeders/ voor die van 't Hoff van Hollandt aen hem af-gebaerdight/ is geſeydt *. De oude Chronyck van Hollandt/

&c.

* *Boxh. Ned Hiſt. pa 159.*

Reden van deſe nader op komſt der waerheyt om trent deſe tyden.

† *Id. ibid. pag. 134.*

* *Ibid. pag. 148*

De nieuwe vondt der Druck-konſt Moeder van de wetenſchap, doet het Pauſdom grooten afbreuck.

Hooge prijs van geſchreve Boecken.

* *Ibid. pag. 179.*

Waerom het leſen van de H. Schrifture onder Rooms geſinden verboden is.

* *Kort Verh. der Reform. pag. 2.*

De Cardinael Nicolaes van Cuſa komt in de Nederlanden

&c. melt van hem aldus: Ende in dese tijden (te weten 1451.) was 'er een Cardinael ende Legaet in desen Nederlanden gekomen, geheeten Nicolaus de Cusa, om te Reformeren sommige gebreecken van den Geestelijcken staet, ende alle Nonnen te besluyten, ende dese voorseyde Cardinael Predicte te Ceulen, tot Uytrecht, ende in veel andere Steden selve*. Hy tradt hier te Lande de Hoven/ Steden/ Kloosters/ over-al in met groote destigheyt als Ambassadeur van 't Hooft der Heylige Kercke op der Aerde/ en in dier qualiteyt wierdt hy oock al-omme ontfangen met bysondere eerbiedigheyt: so van de Bestierders der Steden/ ende groot gevolgh van de Borgerye/ als van de Geestelyckheyt/ geheele Benden hem te gemoet treckende met Cruycen en Vanen/ en veelderhande Kerck-tuygh; dus wierdt hy ingehaelt met grooter magnificentie onder het gedommel van de Klocken/ Wereltlycken en Geestelycken roepende en singende met een gemeyn geschal: Ghy zijt wellekom; ghy, die wy nu al lang verwacht hebben in onse duysternis. Een onuytspreeckelycke menighte van Ingesetenen deser Landen/ volgden hem van d'eene plaetse tot d' ander gedurigh na*. Hy was een man bysonder hoog geacht/ ende seer vermaert door syn Taelkunde/ Geleertheydt/ Welspreeckentheydt/ en stichtelijck leven oock begaeft met veele andere uytstreckende hoedanigheden en deughden/ die hem tot dese eminente Charge en Commissie seer recommandabel en sonderlinge bequaem maeckten/ als zynde conform de getuygenisse van de Heer Borhorn/ getogen uyt seker ongedruckt Latyns geschrift van een Geestelycke ende wel-geleerde Hollander/ genaemt Frederick Heylo, die in dien tyd geleest/ dit alles by-gewoont/ en onderlinge groote kennisse met den gedachten Cardinael heeft gehadt/ een man thans al rijp van jaren en verstant, statigh en seer aensienelijck van wesen, stichtelijck ende wonder ingetogen van leven; byster wel spreeckende, in de Godlijcke Schriften seer ervaren, onderleydt van kennisse van drie Talen, de Hebreeusche, Griexsche, ende Latijnsche, ende, het geen in 't uytvoeren van desen last hoogst-noodigh was, onvermoeyelijck, gewoon op sijn nacht-bedde sich niet langer als vier uyren ruste te geven, loos ende dapper behendigh om t' ondervinden verholen, ende met een Geestelijck Mom-aensicht bedeckte, ende met een Monnick-kap voor de ooge welopgetoyde fouten, wetende wat onderscheyt daer was tusschen geloove ende by-geloove, tusschen den uyterlijcken ende innerlijcken Godsdienst, geenen haet ontsiende voor liefde des waerheydts, geen aensiender der persoonen, dapper ende krachtigh in 't straffen, ende wonderlijck vrymoedigh*. Hy getuyght oock/ als hy hier (gelijck voorschreven is) ingehaelt zynde/ veele heerlijcke Maeltyden wierden aengerecht/ dat die hem ontfongen/daer meer en gratelijker van nuttigden/als hy die ontfangen wierdt/ vindende sich tot geheel wat groots/ende beters gedreven. Desen Heer dan hier aengekomen zynde/ verweckte niet weynigh schricks in de herten veeler Geestelycken/ vreesende voor

om de gebreken van den Geestelijcken staet te reformeren.

*Siet boven p. 341.

* *Oude Chron. van Hol. Div. 29. c. 18. f. 291. d. of Gouth. p. 466.*

Hoe pompeuselijck hy over al in-gehaelt werde.

* *Boxh. Ned. Hist pag. 193. en 185.*

Des selfs lof en sonderlinge bequaemheyt tot desen staet en besendinge.

* *Boxh. ibid. 184. & 185.*

ſoo een ſcherpe ooge/ zynde in haer gemoet overtuygt van haer baldadigh leven/ en al haer ſchendige bedrijf/ hebbende door bedrogh ende verſierde wonder-teeckenen meer winſte gedaen van geldt/ als van Zielen/ &c.* En niet tegenſtaende hy/ vermidts het Gulden Jaer van Jubileen ten deele ook herwaerts was gecommitteert/ om de Pays-kaerten ofte Aflaet-bullen van den Paus te Predicken/ waer by een yegelijck (volgens die Voor-ſchriften) hare ſonden konde afkoopen/ kon hy echter/ als wel-verſtaende het geheym van deſe ſake/ en het ſelve in ſyn gewiſſe verdoemende/ ſich niet onthouden van deſe des Paus aen-gebode vergiffeniſſe der ſonden/ directelijck tegen te ſpreecken; want hoewel hy deſen aengaende in het publijck een byſondere liſt en dubbel-ſinnigheydt gebruyckte/ nochtans in 't particulier zyn oordeel gaf/ dat ſy de menſchen niet beter maer erger maeckten/ als niet zwaer genoegh wegende de ſonden/ welckers vergevinge ſoo lichtelijck te bekomen was; dat de rechte boete geen Aflaet-bullen van nooden hadde; dat het Jubeljaer ſchadelijck was aen veeler Beurſen en Zielen; dat de rechte Aflaet-brieven in de H. Schrift te vinden waren: hy bevondt ook door experientie/ dat men hier te Lande door deſen Geeſtelijcken koop-handel/ meer af-koſte als af-ſtant dede van een roeckeloos leven. Belangende de Beelden (ſeyde hy) dat men die te veele eere bewees; ten waren niet dan teeckenen van der Heyligen Godſalig leven op der Aerde/ 't welck door 't aenſchouwen der Beeldeniſſen eenen in-druck in de gedachten gaf/ om der ſelver wandel naerſtiger en gedueriger na te volgen; ontſtaende ook overſulcx veele van de beloften eeniger Bedevaerden tot ſommige Beelden/ die Miraculen/ of ſoo een byſondere kracht wierden toe-geſchreven*. Alle welcke ſuſtinuen ongetwijffelt niet weynigh hebben ontroert de gedachten der Nederlanders. Dus wiert alberegdts in die noch duyſtere tyden/ by de Patronen en Voorſtanders van de Roomſche Kerke ſelve/ gelegt de Fundamenten van die Reformatie/ die in de aenvolgende eeuwe ſucceſſivelijck is op-gekomen: te meer/ als (de verſtandigen nu terſtont al gemercht hebbende het bedrog der Brieven van Aflaet) eenige gecommitteerde Biecht-vaders/ die als Kaſſiers voor hare principale deſen handel dreven/ nader-handt ſoo breedt en gelijck als in 't groſs te werck gingen/ dat daer door ook eenige van het gemeynſte volck de oogen wierden geopent/ om te ſien en uyt te lachen de nietigheydt en vuyligheydt van dit ſchandelijck bedrijf*. Omtrent de ſelf de tijdt van den voor-beſchreven Af-geſant/ was in fleur eenen Jan Buſch, Regulier Canonick van 't Klooſter en Capittel Windesheim/ die ſich veel bemoeyde met ſchrijven/ en over ſulcx vermaert was; deſe haelde het leven der Gekloofterden hier te lande met duſdanige beſtraffingen door: Dat den ouden yver was vervallen; het vleeſch en de wereldt hadden d' overhandt genomen in de gedachten der Monnicken, die ſteets en alleen genegen waren tot haer eygen gemack ende

* *Id. Ibid.*

Sijn hertgrondig ofte oprecht gevoelen over de Af-laten, als middelen alleenlijck om der Geeſtelijcken Beurs te verrijcken.

Sijn oordeel over de Beelden, en den gepleeghden dienſt aen de ſelfde.

* *Ibid. pag.* 186. *&* 187.

Sijn beſendinge ſtrecktе ook tot grontlegginge van de naermaels op gevolgde Reformatie.

* *Ibid, pag.* 194.

Klachte van Jan Buſch Canonick over 't leven der genaemde Geeſtelijken.

ende winſte, welluſten des vleeſch, ydelheden van de wereldt, hoogheydt van Staet, lief-koſery van de Grooten, ende verwaende groot-achtinge van haer eygen ſelf; navolgende in de wereldt het geen ſy als buyten en tegen de wereldt geſtelt, behoorden te verachten, &c. Onder dit ſelfde Capittel hoorſy leefde te deſer tydt Thomas Hamerken van Kempen *, dewelcke het Gulden Boeckxken van de Navolginge Chriſti hoor alle Chriſtenen hoogwaerdigh/ en ten allen tyden aenpriſſelijck/ heeft nagelaten/ als zynde dit Tractatje vol van opweckingen en prickelen/ tot alle innerlijcke en uyterlijcke deugden/ tot de leſinge der H. Schrifture/ bekeeringe/ verſaeckinge zyns ſelfs/ af-ſtant van de wereldt/ demoedigheydt/ lydtſaemheydt/ erkentenisſe van Godts goetheydt/ en andere goede wercken van Godtvruchtigheydt en liefde: ſulex hy hoor dit Geſchrift/ als mede zyn wandel/ exemplaerlijck betoonde/ dat 'er in die ſnoode tyden/ uyt het Monnickdom/ en geenſints van de ſtrengſte Orde/ noch iet goets koſt komen/ tot overtuyginge van alle anderen. Daer werdt oock geſuſtineert/ dat hy met dit Schrift/ de genaemde Geeſtelijckheydt buyten haer ſelfs en hare dwalingen/ tot een recht Geeſtelijck verſtant/ en vromer leven ſocht te leyden/ het welck recht Reformeeren is *. Inden Jare 1459. hoordemen wederom van een af-ſchrickelijcke vervolgingh in Vlaenderen en Artoys/ over eenige Godvruchtige menſchen/ ter ſaecke van der Waldenſen ofte Vaudoyſen Religie/ edoch onder de verdoemelyke naem van Toverye en zwarte Konſten. Ten verſoecke van den Inquiſiteur Pierre le Brouſſart, Jacobijn ofte Predikheer/ zijnd'er eenige op verſchepde tyden tot Douay/ t'Utrecht en elders gevangh gheſeten/ dewelcke hoor ondragelycke pijn geperſt en gedwongen zijn geworden te belijden/ 't geen tot haren laſte wiert opgedicht/ onder anderen dat ſy Dienaers waren van den Satan/ hem aenbaden/ met hem gemeenſchap hadden/ en diergelijcke ongeloofliycke en ongehoorde gruwelen meer. Hier op wierden ſy alle ten vyere verweſen/ doch na de plaetſe haers doods geleydt werdende/ betuyghden in 't openbaer haer onſchuldigheydt/ roepende hoor God en de wereldt/ dat ſy nooyt in de Vauderye (waer hoor verſtaen wierdt de Vergaderinge der Covenaren en Duyvelen) waren geweeſt/ maer dat hen de Rechters hadden miſleydt ende bedrogen met ſchoone beloften van lijf en goet te ſullen behouden/ indien ſy maer bekenden het geen men haer tegen moet voerde. Uyt eenige wierdt gehoort dat ſy haer verdichte beſchuldiging alleenlijck hoor tormenten tegen eyge gewiſſe hadden moeten belyden. Ten laetſte baden zy aen de Gemeente dat men haer in hun Gebed wilde aſſiſteren/ bevelende wijders/ tuſſchen de vlammen/ aen God haer Zielen. Maer naermaels braght de tijdt/ verhondigſter van de waerheydt/ d'onnoſelheydt hoor een yders oogen; want in dru Jare 1491. wierden deſe gemarte iſeerde/ nevens andere/ ter ſelfder ſaecke in hechtenisſe zynde geweeſt/ by een Sententie des Parlements te Parys/ ganſch onſchuldigh

* *Val. And. Biblior Belg. pag. 739.*

Oprecht Chriſtelijck Boeckje van Thomas van kempen.

† *Kort Verh. der Reformat. pag. 68.*

Nieuwe vervolginge tegen de Waldenſen.

Sie Bouh. Ned Hiſt. van p 42, tot 103, en 't Verhael van Iaeq. de Clerck, Heer van Beauvoir, achter d'ondeckinghe der Toverye, door R. Scot.

Werdende naderhandt onſchuldigh verklaert.

digh verklaert/ midtſgaders hare geconfiſqueerde Goederen/ en beroofde eere gerepareert/ en voorts die onrechtvaerdige Rechteren in zware gelt-boeten gecondemneert. Dus verwiſſelde in de Walſche Gewesten van Nederland de Tragedie van deſe wreede en gruwelycke verbolginge/ over de onnoſele Vaudoyſen (wegens hare af-geſonderden Godts-dienſt/ vande Roomſche ſecte van Toverye en duyvelſche Konſten, in verdeught/ werdense als ſelf ſchuldige/ veroordeelt/ die de onnoſelheydt van anderen/ onderzuckt door opgeleyde namen van helſche ſchelm-ſtucken/ met den dyere/ zweert/ eewige gedenkeniſſen/ nu verſchepde Jaren op 't bitterſte verbolgt hadden. Zynde oock geensints te verwonderen/ dat d' ongerechtigheydt van deſe ſchendige verrichtinge eenmael na behooren wierdt aen-ghemerckt: want de maniere van het ſtraffen deſer menſchen was onmenſchelijck/ en het gheene men haer opſtrede/ van particuliere en innerlijcke kenniſſe te hebben met de Duyvelen ('t welck men oock een pegelijck wilde doen geloven) was ongelooflyck. Verſchepde Geleerden hadden oock al bezich geweeſt met ſchryven/ om publijckelijck te vertoonen de nietigheydt en het onrecht van deſe beſchuldingen. Verſtandige Rechts-geleerden haer Advyſen verſocht/ wilden zich met deſe ſaecken niet bemoeyen/ als in geenen deele daer geloof in ſtellende.

Nietigheyd en abſurditeyt van de beſchuldinge der Vaudoyſen.

Tuſſchen deſe aengetogen moordadige executie/ en de Sententie daer en tegen opgebolght/ bloeyde/ ende was in vermaertheyt Dr. Weſſel van Groeningen/ die (wegens zyne uytſteeckende geleertheydt ende weten ſchappen van menſchelycke en Goddelijcke ſaecken) *lux mundi*, 'tlicht der werelt, genaemt wierdt; ſijne ſoo wel ſchryftelycke als mondelinge wederleggingen van veele misbruycken en dwalingen der Roomſch-geſinden/ eygende hem de Naem van *Magiſter Contradictionis*, Meeſter der tegen-ſprekinge. Hy diſputeerde tegen eenen Mr. Engelbrecht van Leyden/ en Jacob Hoeck/ Geecken tot Naeldtwyck/ over 't ſtuck van 't Vagevyer/ d' Aflaten/ en Voorbiddinge. Hy ſchreef (behalven verſchepde andere poincten) oock tegen de Miſſe/ d' Opper-hoofdigheyt des Paus/ &c. was een groot byandt van alle voorvoordeel en by-geloove/ ſtellende onder andere regulen/ dat de toehoorders konden ende moſten oordeelen over de Leere harer Voorgangers/ en dat ſy niet alles ſoo onbedachtelijck door een domme drift behoorden aen te nemen/ ſonder diſcretie ofte onderſcheydt/ &c. Eraſmus getuyght t' ſyner eere/ dat hy zijne leer-ſtucken veel Chriſtelijcker en zediger voorſtelde/ als naderhandt Luther en de zijne deden*. Verſchepde andere Geleerde Mannen zijne Tijdt-genooten/ hebben ſich oock nevens hem geſtelt tegen 't Pauſdom ende verdorventheydt der Kercke. Ondertuſſchen leefde oock den opgemelten grooten Eraſmus/ die in 't begin van de Eeuwe 1500. verſchepde Boecken liet uytgaen/ by welckers eenige hy de abſurditeyten des Pauſdoms beſpotte/ en met ſommige de gebreecken te kennen gaf/ dewelcke oock van alle

Dr. Weſſel van Groeningen ſtelt ſich tegen de verdorventheyd der Kercke.

Siet Valeri And. Biblior. Belg. p. 750. Vignier ibid. p. 619. Morn. ibid. f. 620.

* *Eraſmi Tom. 9. ag. 1332*

Als mede verſcheyde Geleerſte van ganſch Chriſtenheydt.

alle hauten doo̕r de ſchri̕ften van verſcheyde Geleerde verſtanden (welke deſe eeuwe/ doo̕r de Druck-konſt geholpen zijnde/ in grooten getale voo̕rt-braght) meer ende meer aenſtoots begonnen te lyden: want al wat' er dagelijx tot bevo̕rderinge der Geleertheydt en Godſaligheydt in 't licht quam/ was directelijck ſtrijdende tegens het Monnikendom/ 't welck alle licht van Letteren en wetenſchappen/ meer haete/ als of het Ketterye en Toverye ware *. Dus wierdt den wegh gebaent tot grooter Reformatie *. En na dat Hulricus Zwinglius in den Jare 1516 te Glaris en elders in Zwitzerlandt ſulex hadt gepooght te beginnen/ ſoo heeft des Jaers daer aenvolgende 't opſtaen van Martinus Luther zijn aenvangh genomen/ gaende gemaeckt doo̕r 't oberdadigh misbruyck der genade-brieven ofte Aflaet-bullen/ die Leo de thiende dede Predicken/ met aenbiedinge van abſolute vergevinge aller ſonden/ en verſeckeringe van d'eeuwige zaligheydt. Deſe ſchandaleuſe nieuwtigheden hebben Luther alder-eerſt opgehitſt ende verweckt. In den beginne ſtreedt hy alleenlijck tegen 't onmatigh misbruyck/ niet voorgenomen hebbende d'Aflaten t'eenemael te verwerpen/ veel min ſich ſelf tot een Reformateur der geheele Religie te ſtellen *. Doch naderhandt doo̕r d'onbeſuyſde hevigheydt veeler Kerckelijcken/ en 't uytſinnigh bulderen en krijten der Monnicken/ die hem verketterden/ geterght zijnde/ gingh hy verder *. Hy kreeg aenſtonts niet alleen 't gemeene volck/ maer oock veele luyden van groote qualiteyt en conſideratie/ aen ſijn zijde; ja alle geoffende verſtanden en beminnaers van Geleertheydt/ die in Duytſlandt en Zwitſerland gevonden wierden/ villen hem toe/ en begunſtigden ſijn voornemen *. Eraſmus de geleerſte van de eeuwe/ verdedigde Luthers ſaken grootelijx/ doch verexpchte al in den eerſte in hem meer ſachtſinnigheydt; hy klaeghde oock dat men den overigen en geterghden man meer met laſteren en ſchelden was op 't lyf gevallen/ als met redenen: dat men uyt haet en voo̕r-oordeel van ſyn perſoon/ ('t geen conform de waerheydt was/ veroordeelde/ 't geen rechtſinnigh was verdraeyde/ en in ſijn ſchri̕ften als ketterſch verdoemt hadden ſaecken die in de Boecken van Bernardus en Auguſtinus als goet en Godvruchtigh aengenomen wierden. Men moght (ſchreef hy) niet veroordeelen/ 't gheen men niet geleſen/ niet overwogen/ ja niet verſtaen hadde *. Hy poogde oock te beweeren/ dat men Luther onverhoort/ doo̕r de factie ofte ſamen-ſpanning van quaetwilligen en booſe menſchen/ onderdruckte. Edelmoedige verſtanden (ſeyde hy) begeerden onderweſen, en niet gedwongen te werden, het onderwijſen is Theologanten, het dwingen alleen Tyrannen werck. En vermidts Luther (zyns oordeels) te ſeer verbittert/ en al te hevig op-ſtoof/ ſoo prophteerde dat veer-ſiende geleert verſtant al van toen af aen/ dat dit werck tot oproerigheyd en beroerte ſou uyt-berſten/ en eenen bloedigen uyt-gang hebben; gevende echter de grootſte ſchult aen de Kerckelijcke *. Verſcheyde jaren naderhandt

† *Eraſmi Epiſt. lib. 19. Epiſt. 62. pag. 878. b.*

* *G. Brandt Kort Verh. 82*

Zwinglius en ſonderlinge M. Luther komen op, midtſgaders oorſaeck van dien.

* *Melanth. in vita Luth.*

* *Eraſm. Epiſt. pag. 887. & 941.*

* *Id. ibid. 2044. f.*

Werdt van Eraſmus verdedighe.

* *Id. ibid. p. 585.*

Deſſelfs voorſeggingh van Luthers bedrijf.

* *Ibid. & p. 1073. & 2044. c.*

midtſgaders klachte over ſijns Naevolgers mutinatie.

beſtraften hy ook de al te grooten hevigheydt en bitſigheydt der Navolgers Lutheri: ook klagende over haer oproerigheydt niet deſe woorden: Men heeft de Heerſchappye der Biſſchoppen verworpen, maer ſoo, dat men ook ſelf de wereltlijcke Magiſtraten niet gehoorſaemde. Eertijts leefden de Chriſtenen onder de Heydenſche Prinſen geruſtelijck, ſich omſichtelijck wachtende datſe geen occaſie tot oproer gaven, gevende eere dien ſy eere, tol dien ſy tol, ſchattingh dien ſy ſchatting ſchuldig waren: d' aenkomende Chriſtenen wierden vermaent, datſe ook d'Afgodiſche Magiſtraten ſouden gehoorſamen, en ſy baden God dagelijcks voor hun welvaren: maer dit volck dat ſoo Euangeliſch is, werdt ook by den Turckſchen Keyſer verfoeyt, om dat het, ſeydt hy, tot oproer geboren is. Wat recht het al oproers aen? hoe dickwils en om hoe kleene ſaecken loopt het tot de Wapenen? &c. In het begin hielden ſy Luther

† *Eraſ. Epiſt. p. 2056 a. b. Tom. 9 pag. 1296 & ſeq.*

by na voor een God, nu ſchijnt hy haer geheel te ſuffen om dat hy de nieuwe Leere van 't Avontmael niet aenneemt, &c. * want terwijl het Pauſdom grooteliyx beyverde, en dapperen weer dede om den loop der Reformatie te ſtuyten, was onder de Reformateuren ſelf een groot diſpuyt en byſondere verdeelthey dt ontſtaen over 't ſtuck van 't H. Avontmael: Voor eerſt tuſſchen Luther en A. Carelſtad, daer na ook tuſſchen Luther en Zuingel, die van J. Oecolampadius en andere wierdt geſecundeert. Deſe Scheuringh, die men de Sacraments-ſtrijd noemde, werdt geſeydt het geluckigh ſucces en de progreſſen van de Reformatie meer verhindert te hebben, als al het moorden, branden, blaecken, en verder bloedige gewelt, waer mede men de genaemde Ketters gewoon was te verfolgen. Een gelijck van de Diſputanten kreegh ſynen aenhangh die ſich ook in de Nederlanden verſpreyde. Sulcke vruchten komen veeltyts voort uyt een meeſterlijcke hevigheyt en bitſe onrechtlijckheydt van een ſtyf-ſinnigh hooft! Eraſmus gaf ook niet

Belangende den Sacrament ſtrijdt ten tijde Lutheri. *Siet Hoſpiniani Hiſt. Sacramentaria, en anderen, gealleegeert by G Brandt in ſijn Kort Verh. p. 115.*

lange voor ſyn doodt ſyn hoog-wijſen raedt, hoe men behoorde te Reformeren, ſtellende onder andere regulen dat men niet alles te gelijck en metter haeſt, maer by trappen en allenghskens moet te werck gaen. Hy verſtondt dat de Voorſten ſorge moeſten dragen om de geheele ſtaet der Kercke te ſuyveren, door welcke ſulcks ſonder oproer konde werden te weegh gebracht. Dat de verbeteringe der Kercke niet wel gelucken ſoude by aldien die niet van de Overheden van daen quam. Hy bewees dat men in plaets van 't misbruyck der ſaecken, de ſaecken ſelve niet moſt wegh nemen; en 't geen men niet verbeteren kon, moſt men door de vingeren ſien. Voor al verwierp hy 't Reformeren met twiſt, gewelt en oproer; en inſonderheyt preeſs hy de parteyen het heel-middel der onderlinge verdraeghſaemheydt hooghlijck aen. Dus verſtrechte Eraſmus (gelijck ſommige oordeelen) een Reformateur van de Reformateuren ſelve, by de reckelijckſte gehoor vindende, en by niemandt meer ondancks behalende, als by de geenen dien ſyne raedt aldernodigſt was, en minſt ter herten ginghen. Ook klaeghde deſen vrede-lievenden Heer (want hy was met dus tuſſchen

Eraſmi oordeel op wat wijſe de Reformatie beſt moghte ſucceederen.

heyde

beyde te gaen / geraeckt in d'ongunſte van de Heftigſten aen beyde zyden dat hy eenigen aenhangh der Lutheranen ſagh uyt de Predicatie komen gelijck als met eenen quaden geeſt aengeblaſen, in aller aenſichten een toornigheydt en wonderlijcke wildigheydt ten toon voerende: en niemandt was 'er van allen (verholght hy) die my, met eenige eerlijcke luyden vergeſelſchapt, d' eere bewees, die wy eenen ygelijck aendoen, uytgeſondert een oudt manneken. Dus, meen ick, keeren de Krijgs-luyden van d'aenſpraecke des Veldt heers, alſſe tot den Strijdt en Oorlogs-dapperheydt zijn opgeweckt, &c.* Wijders quamen onderwijlen de Placcaten uyt tegen Luther/ſyne aenhangers (die ſich niet alleen door gantſch Duytſlandt/ maer oock tot inde Nederlanden toe verſpreit hadden / midt gaders ſyne Leere en Boecken; Deſe (een aenvanck nemende met dat van den Jare 1521. en onwettelijck tegen 's Landts Vryheydt en Privilegien gemaeckt*) wierden hier te Lande uyt Keyſers Name verſcheyde malen gerenoveert / en op nieuw weer afgekundight/ waer door ſoo menigh duyſent menſchen om lijf en goedt gebroght zyn dat het voor alle Chriſtenen ſchrickelijck is daer aen te gedencken. Wt yver wierden deſe verboden den Nederlanden voorgedragen/ en oock uyt yver ſonder groot inſien ofte voorſichtigheyt/ ongeacht aengenomen. Des wierden de Schavotten dagelijx ypſelijck beplenght en bekloet/ de palen en ſtaecken ſagmen by na geduerigh en ſonder ophouden roocken. Het Lutherdom of d Euangeliſche / die eerſt in weynigen beſtonden/ drongen echter tegen 't gewelt van buyt en ſtaet te meerder in/ en verſpreyde ſich in weynigh tijdts ſoo wijdt en breedt/ dat het ſelf voor de machtighſte Vorſten der Werelt ontſaglyck wierdt. Het branden en ſnijden was mogelijck dienſtigh/ wanneer de quale alleenlijck in een lidt plaets hadt/ doch indien ſy door 't ganſche lighaem en d' inwendigſte aderen was voort-geloopen/ dan wierd 'er veel eer een Medicijn bereyſt/ die 't op een ander methode door ſachter genees-middelen allengskens van binnen ſocht te verdryven*. Oock wierden de curieuſe menſchen (de doodt en 't lijden deſer Martelaren ſoo dickwils ſiende) begeriger om de H. Schriftuere te onderſoecken. Tot hier toe dan hebben wy voor eerſt 't verloop den af-breuck ende den af-val van d' autoriteyt en oude achtinge des Pauſdoms / ende daer na den opkomſt/ vervolginge en onderdruckinge der Euangeliſche Religie/ en noodige Reformatie in de Godts-dienſt oorſpronckelijck opgehaelt/ en door een lange reechs van Jaren ſucceſſibelyck aengeweſen, en ſulx/ wegens de wydtloopigheydt van ſoo een groot ende aenſienlijck werck/ ons niet hebben konnen onthouden 't ſelve wat wydtlopiger te beſchryven en inditſdien een weynigh buyten de palen van ons beſteck te treden/ eenſdeels vermidts de ſe langh-verduyſterde kennisſe aen veele Gereformeerden wel nut en dienſtigh is te weten/ anderdeels vermidts het by ſeer weynige te leeſen/ en by veele onſer Nederlandtſche Hiſtory-ſchrijvers/ ofte onbekendelijck ende by

Andere klachten Erasmi alsvooren.

* Siet hier van breder G. Brandts Kerk Verh. van p. 154. tot 162.

† Gros. de Reb. Bat. c 50. p. 78. Hoofts Hiſt. l. 27. f. 305.

Opkomſt en voortgangh der vervolgingen ter ſake van Luthers Leere.

* Eraſm in Epiſt. p. 1076 b, c, & Epiſt. ad Ioh. Botzhem, ejuſd. oper Tom. I. præfixa.

Op wat redenen dit voorgaende tot noch toe wat wijtlopiger hebben verhandelt dan 't volgende ſullen doen.

gebreck van volkome beschreyt/ ofte by faute van achterdocht plotselijcke overgeslagen is; sullende nu 't verder gevolgh deser Kerckelijcke saken/ waer van onse menigvuldige naergelatene naerstige aenteeckeningen en Jaer-boecken van dese tyd af/ mentie genoeg van maecken (op dat ons dit niet te lang soude ophouden/ en verder buyten de limiten van ons voornemen vervoeren) voortaen alleenlijck ter loop en stucks-gewijs verhalen/en/voor-bygaende veele considerabile geschiedenissen/ omstandigheden/ en toevallen/ raeckende de Religions Historien deser Landen en Steden van dien in 't generael/ specialijck voor memorie in 't hoyt aenroeren/ 't geen onse Stadt meerendeels in 't particulier ende met name betreffende/ ende my in 't lesen der Historien daer van onder en tusschen voor-gekomen ende bejegent is: welcke methode wy in 't voorgaende ook soo wel niet souden hebben kennen observeren en onderhouden/ nademael van outs soo weynig particuliers/ self dickwils in de hoog-wichtighste saecken beschreven en aengeteyckent is; vertrouwende over-sulcks alle onpartidige en goetgunstige Lesers dit voorgaende wyt-loopiger en onder de handt grootelijcx aengegroeyde onder verhael/ sich niet al te qualijck laten gevallen/ maer wel ten goede duyden sullen/ voorgaens indachtigh zynde dat de Clergie ofte Geestelijckheydt van Delft soo groot en boven andere Steden uytsteeckende was/ en dat overs'ex dit algemeyn relaes op onse Stadt in 't particulier wel grootelyx zijn reflectie heeft.

Opkomst der Doops-gesinden

Wyders/gelijck omtrent veranderinge of Reformatie van Religie sich gemeenlijck verscheyde dwalingen/ ketterijen/ Secten en scheuringen laten vinden/ soo begon men nu ook metter tydt hier te Lande van Doops-gesinden te hooren/ dewelcke een Reformatie dreven met uytsluyting van den Kinder-doop. Dese waren niet alleen de verbolginge/ maer ook onder malkanderen groote twisten en verdeelingen subject. Omtrent den Jare 1534. begosten sich ook eenige Doops-gesinden te laten sien/ die met geest-dryverye bevangen waren/ of sich selven lieten voorstaen datse door den Geest Godts gedreven wierden: men gaf haer de naem van geest-dryvende Herdoopers ofte Wederdoopers, om dat de geenen die sich onder haer Gemeente wilde inlyven/ op nieuw mosten werden Gedoopt. Dit wierdt een rasende en dulle Secte/ stellende dingen in 't werck die tot muterye en oproer strechten/ en sich lieten aensien tot verderf van Landen en Luyden te sullen uytbersten; deser Gesinte was ook geweest den vermaerden David Jorisz van Delft, die gemeenlijck onder de Hooft-ketters werdt gereeckent: den Roomsch-Kerckelijcken History-Schryver Dionisius Mudzaerts, noemt hem ketters Patriarch/ dat is: eerst-ofte-opper-vader aller ketteren; in den Jar 1538. zijn hier te Lande twee Placaten gemaeckt/ beroerende dat soo wie hem logeerde/ levendigh in haer deur soude op-gehangen werde/ doch een goede vereeringe te sullen bekomen die hem aenbraghte*. Hy was (soo de meeste seggen)

Midtsgaders geestdryvende Herdopers.

David Jorisz van Delft.

* *Reperv. der Plaec. pag. 37.*

een

een Speelmans Soon/ en/ het geen ſeeckers is/ een konſtigh Glasſchilder/ ſyns Ambachts/ werdende hier en daer noch heerlijcke konſt van hem geſien; den Geleerden Ubbo Emmius (de welcke ſuſtineert dat ſyn Vader een Zijde-kramer was) ſchrijft/ dat hy ten tijde van de Wederdooperſche zwermerijen in Nederlandt/ hier te Delft tot eenen Biſſchop geordonneert was. In de Munſterſche beroerte/ van den op-gewonnen Koning der Weder-dooperen/ was hy een van de voornaemſte Weder-hanen en Roer-dinchen: maer dat Rijck ten eynde zynde/ ſcheyde ſich metter tijdt van de Doops-geſinden/ en rechte ſeer behendiglyck en bedeckteliyck een eygen Secte op. Onder andere grove en gruwelijcke dwalingen die hem toegeſchreven werden, dreef hy een Poligamie ofte beel-wijf-ſchap/ te weten/ dat het Huwelijck by en niemant door 't ſelve aen eene Vrouwe verbonden hadde: maer dat de voort-teling der Kinderen/ den genen die door den geeſt van David Joriſz weder-boren waren/ moeſt gemeen weſen. wyders leefden hy in 't geheym t' eenemael ſeer luxurieux ende weſtluſtigh/ waer van daen het oude Delfſch ſpreeck-woort herkomſtigh is/ by 't welcke die geene die een ongebonde leven leyden/ geſegt werden een David Joriſſons leventje te leyden. De Hiſtorie van ſyn ganſche leven ſullen wy hier na onder de vermaerden van Delft/ uyt de Schriften van Bleesdikius, de Hiſtorien van Thuanus, Pontani Beſchrijvinge van Amſterdam en verſcheyde andere verhalen/ ſonderlinge ook uyt een Origineel half Hoochduyts Tractaetje/ met den Titel David Joris wt Hollandt des ertz-ketters waeraftige Hiſtorie, ſijnes levens unde vörfuriſchen Leer, van der tijdt an, als hy tho Baſel is gekomen, daer ſelveſt gelevet, unde wat ſick na ſijnen af-ſterven mèt hem, unde ſijnen verwanten aldaer begeven heft. Durch die erweerdige Univerſiteyt der loefflicker Stadt Baſel, tho eeren des voerſichtigen, eerſamen, wijſen Raedt daer ſelveſt beſchreven. Zijnde dit alſoo gedruckt in quarto 1559. Omtrent de tyden van de voorſz Placcaten tegen David Joriſz/ en ook byſondere tegen de Doops-geſinden in 't gemeen/ hoorde men veel van Doodts-ſtraffen ter ſaecke van die Religie. Van 41. der ſelver geſintheydt die in 't jaer 1538. in de Nederlanden zijn ter doodt gebracht/ heeft men hier tydt binnen Delft 27. ter executie ſien leyden. En van 36. Doop-geſinde perſoonen/ die des Jaers daer aenvolgende/ te weten 1539. in de Nederlanden wierden gedoodt/ moeſten 't 31. (die alle uyt Engelandt verdreven waren) te Delft ontgelden; 16. mannen met den Zwaerde en 15. Vrouwen in 't water omgebracht werdende*. Onder andere wierdt ooch in Vrieſlandt ſeecker Huyſman by Harlingen/ om 't Herbergen van Menno Symonſz (na wien de Doops-geſinden naderhant Menniſten ofte Mennoniten genaemt zijn) tot Leenwaerden metter doodt geſtraft. Inden Jare 1544 wierdt een Placcaet en Commiſſie uytgeſonden aen alle Officiers ende Vaſallen van ſyn Majeſteyt/ omme te vernemen en over te ſenden de namen/ gemeene mare/ bequaemheyt/

Wie ſijn leven meerendeels beſchrijven,

Gruwelijcke vervolginge en ombrengen der Doopsgeſinden hier te Delft.

* *Hiſt. der Doops-geſinde Mart.* II. 120. & 123.

* *Repert, p.* 51,

heydt/ leven en staet van de Parochi-papen en Cureyten/ &c.* Op welck Placcaet de Keyser uytdrucketlijck sprac met dese woorden: volkomelijck onderricht en verwittigt te zijn, dat niet tegenstaende de voorige Placcaten, de Secten, dwalingen, en ketteryen noch niet op en houden, 't welck eensdeels [nota] komt, so wy verstaen, uyt dien dat de Prochiaens en Cureyten (die als goede Herders behooren sorge te dragen, voor haer Schaepkens ende Ondersaten) in diversche plaetsen zijn menschen van quaden levene, gevende hare Ondersaten, ende allen andere quaet exemple, seer schandaleuselijk levende, onwetende ende ongeleerd, niet wetende dat een goedt Pasteur, Prochiaen en Cureyt (om de Zielen wel te regeren) behoort en schuldig is te weetene. Ende dat meer en arger es dat de waerachtige Prochiaens en Cureyten, niet willende resideeren in hare Prochien ende Kercken, alleenlijck soeckende haer tydelijck profijt, niet an en sien, wien sy in haeren af-wesen en absentie, den last van zielen bevelen, behoudelijck dat sy 't meeste profijt mogen hebben ende genieten. Ende dat noch meer ende erger es, committerende dickmael daer toe uytgeloopen Monniken, daer af eenige by dispensatie, en d'ander sonder dispensatie, haer Habijt, Clooster en Religie verlaten hebben,* &c.

Keyser Carel schrijft de continuatie van de beroerten der Religie der Geestelijcken onwetenheyten ergerlijck leven toe,

‡ *Place, van Vlaend, pag.* 832,

Daer en boven hadt den vromen Paus Adriaen de sesde, die in den Jare 1523. als was overleden/ op seecker Rijx-dagh in Duytslandt/ daer hy de Rijx-vorsten tegen Luther socht op te maecken/ door den mondt van den Bisschop van Fabriane met eene rondelijck doen bekennen; Dat dese beroerte uyt de sonden der menschen, voornamentlijk der Priesteren en Prelaten, was voort-gekomen; dat 'er oock selfs in den Heyligen Stoel, eenige jaren herwaerts, veele grouwelijcke stucken waren begaen; dat 'er veele misbruycken in 't Geestelijcke, en veele onbehoorlijckheden in 't uytgeven der Kerckelijcke Geboden waren geschiet; eyndelijck alles was soo verandert in erger, dat de smettelijcke kranckheyt van 't hooft tot de leden, van de Paulen tot de minder Prelaten voortkruypende, sich wijdt en en zijdts uytgoot, en dat 'er naulijcx ymandt gevonden wierdt die recht dede, en van dese quale vry was, &c.*

Gelijck ook Paus Arie van Wtrecht alvoorensden oorsprongh van dien, de sonden der Kerckelijcken hadt geimputeert,

* *Hist, Concil, Trid, l.* 23. *Sleid, Com, iv.* 50. *b*, 51. *a*, xi, 173. *b*,

Welcke woorden van syn soo geseyde Heylighey en de Keyserlijke Majesteyt/ als van twee de opperste personagien van de Roomsche Kercke/ by den anderen geconfronteert ende vereffent/ geen gemene noch kleyne/ maer wel genoegsaem overbloedige getuygen strecken van al 't geene wy voor henen tot beschuldinge van de genoemde Geestelijckheyt hebben geallegeert. Negen jaren na des Keysers Placcaten/ namentlijk anno 1553. sterf tot Leuven den Hoogh-geleerden Adamus Sasbout van Delft/ een Franciscaner Monnick en Professor der H. Theologie der Hooge Schole en vermaerde Academie van de voornoemde Stadt Leuven/ wiens leven hier na t'synen plaetse sullende werden beschreven/ alleenlijck hier werdt gedacht/ ten opsichte hy in 't laetste zijns levens onder 't Paus dom soodanige uytleggingen over den Propheet Esaias/ midtsgaders eenige Epistelen der Apostelen heeft geschreven/

't Welck al ons voorgaende verhael dapper bevestight,

Den vermaerde Adam Sasbout van Delft

ſchryven/ waer door (gelijck ick ſelfs van een Gereformeert Theologant hebbe hooren oordeelen) by een onſierlijcke loſen dantk merteert by alle Chriſtenen/ ſelfs by die geene die de Roomſche Religie alder meeſt tegen zijn/ onder welcke men ſeyt/ nochtans oock eenige gevonden zijn die hem den titel van den Gulden uytlegger toe-eygende. In de Hiſtorie van het Martelaerſchap van Heer Engel Merle/ anders Angelus Merula, in 't Martelaers-boeck Engelbert genaemt/ Paſtoor van Heenvliet/ die als Martelaer (om ſyn rechtſinnigh geloove) in den Jare 1557 geſtorvenis/ en oudt-Oom was van den vermaerden Paulus Merula, eertijts Profeſſor der Hiſtorien tot Leyden/ die oock de geſchiedenisſen van dit Martelaerſchap in 't Latijn beſchreven heeft geintituleert/ *Hiſtoria de Angeli Merulæ Martyrio a. P. Merula edita anno* 1604. leeſt men dat hy anno 1534. in den Hage op de Voor-poorte al gevangen ſittende/ en wegens de Inquiſiteurs ofte Ketter-meeſters door een ſlinckſen om-wegh van valſheydt (die te ſnoodt was om van Hollanders/ en daer en boven noch Chriſtenen/ en Gods-geleerden/ bedacht te werden) ſchelmachtigh bedrogen en miſleydt werdende/ door weemoedigheyt en zwacke krachten wegens ſynen Ouderdom met een zware ſiechte wierdt overvallen/ 't welck de Raden van 't Hoff bewoog/ datſe hem ter inſtantelijcker ſupplicatie en onder borg-tocht van ſynen Neve W. Merula, oock met goet-vinden van den Biſſchop/ anno 1555. van de Voor-poorte na Delft lieten voeren/ en in 't Clooſter S^t. Magdalena brengen/ alwaer hy ſchreef een wederlegginge van de Kerckelijcke Procedure over hem geſchiet. In 't voorſz Jaer 1557. overleed alhier te Delft den Geleerden Johannes Sartorius van Amſterdam/ dewelcke een Paraphraſin ofte uytbreydinge over alle de groote en kleyne Propheten geſchreven heeft onder den bedechten naem van Johannes Toſarrius, dewelcke by een geringe letter-verſettingh zijn eygen bedrijf/ door welck werck/ men in de Prologe ofte Voor-reden van 't eerſte ſtuck/ dus danige klachten leeſt/ over den ſtant der Kercke zynes tyds: O eliendige ende recht te beklagene conditie onſer Kercke! doch wy zijn deſe ſoo taſtelijcke duyſterniſſen waerdigh. Want de dromen hebben wy liever als het krachtige Woordt Gods; de geveynſtheydt als de waerheydt, de ſchaduwen als het licht, den Mammon als Chriſtum. Want wat ſullen wy ſeggen? ſchijnt oock niet heden ten dage by na der geheele wereldt ſoodanig eene Kercke loflijcker en treflijcker, dewelcke door een Religie meeſt uytwendigh zijnde voor d'oogen blinckt, dat is, in dewelke een Opper-Prieſter door d'Hyacinten [ofte edele Geſteenten] Purper en Zijde uytmuntende, d'Offerhande doet, en dier alle andere dingen yder in 't byſonder op d'Aroniſche wijſe [dat is naer 't Oude Teſtament] onderhouden werden: als die levende, Geeſtelijcke ende krachtige Kercke, welcke door het bloote Woordt Chriſti beſtaet *. En ſoo hoort klaegden hy over de verdorventheydt der Roomſche Leere/ ſich verder uyt en bupten des ſelfs

ſchrijft interpretatien der H. Schriſture in conformité van de Gereformeerde Religie.

De Martelaer Engel de Merle, ſchrijft in het Clooſter M. Magdalena te Delft ſijn verantwoordinge.

I. Sartorius beklaeght de verdorventheyt der Roomſche Kereke.

* *Pont. Beſchrijv. van Amſt. l. 2. c.* 28.

ſelfs gemeenſchap al eenige Jaren onthouden hebbende/ als hy hier te Delft den 28. Maert des jaers 1573* ſyne dagen eyndigde. Deſe ſyne wercken des jaers na ſyn doodt te Baſel by J. Oporinus uythomende. Na deſen tydt begonnen in de Nederlanden (onaengeſien de rigoureuſe Placcaten en bloedige Inquiſitie) de ſecrete Conventiculen en heymelijcke Vergaderingen/ daer de waerheydt onderſocht/het Pauſdom tegen-geſproken/ het Euangelium Geprædickt/ de H. Sacramenten des Doops en Abontmaels bedient wierden/ en dien men nu al verſcheyde Jaren allenthalven te vergeefs had getracht uyt te roepen en te verdrucken/ in verborgene plaetſen by nacht en ontyden ſoo langs ſoo meer toe te nemen. En hoe den ouden yver der Roomſche Religie hier te Delft in af-val en flaute lagh/ blyckt eenighſints/ door dien men omtrent deſe tyden met duſdanige Keuren tegen de onachtſaemheydt/ verſlappinge/ weder-waerdigheydt/ en kleyne devotie der Gemeente onder den Kercken-dienſt/ moſt voorſien.

*Valer. And. Biblioth. Belg. p. 528.

Geheyme by-een-komſten tegenhet Pauſdom nemen toe.

ALzoo tot kenniſſe vanden Wethouders deezer ſtede gecomen is, dat niet jegenſtaende voirgaende verbooden eenige perſonen onder de Dienſte Gods, ende ſonderlinge onder de Hoechmiſſe, Veſpertijde, ende oick ten tijde van Loeuen ende Sermoenen, gaen wandelen ende praeten inder Parochie-Kercken, turberende doir tſelue die deuotie van veele guede menſchen, ſcandalizerende oick ander perſoenen, twelck nyet en behoirt getollereert te zijne. Soo iſt dat Scout ende Scepenen dezer ſtede andermael verbieden allen perſonen tot gheenen daghen vande iaere onder die Hoechmiſſe, Veſpertijden, Louen ende Sermonen te clappen, offte oick gaen wandelen in eenich vander Prochie-Kercken dezer ſtede clappende ende praetende, op die boeten in andere voirgaende ordonantie breeder verclairt, te weten, drie ſtuuers, ende indien yemande beuonden worde andermael in tſelue te miſdoene, twelck niet wel van quaede geuoelen te excuſeren en can geſijn, ſal noch hier en boeven arbitraelijcken tot diſcretie van Scepenen gecorrigeert worden. Ende indien yemant weygerende waer die boeten voirſeyt van ſtonden an te betalen, die zal gehouden weſen mit recht dair van verwonnen zijnde, dobbelde boeten te betalen mit alle die coſten daer omme gedaen, welcke boeten geexecuteert ſullen worden by een ſtede Bode, ſonder coſte van den gheenen die de beloringe doende is. *

Keure tegen 't kleyn reſpect en onachtſaemheit der Gemeente onder de publijckeCeremonien in de Kercken te Delft.

* *Deſe beruſten Comptoire van de Heeren Kerck meeſteren inde Lade B.*

Des Jaers 1566. nam de vryheydt der Euangeliſchen ofte Gereformeerden machtigh toe/ beginnende in 't publijck te vergaderen/ en alſoo hare groote menigte te melden. In Weſt-Vlaenderen d'eerſte openbare Predicatie ingeboert en door-gedrongen zijnde/ begonnen ſulcx verders in meeſt alle de Nederlanden; eerſt in Boſſchagien en binnen 't Geboomte/ daer na in Velden en opene plaetſen/ de vrouwen voorgedemen ſittende dicht aen/ de mannen ſtonden daer achter/ en in deſe ordre/ om 't goet gehoor/ alle beneden de wint; tot dat men

Vryheyt der Gereformeerden dringht door, en waſt aen.

Publijcke Vergaderin-

quam

quam in Dorpen en Door-steden. In den eerste gingmen ter Predicke sonder/ daer na met/ Wapenen; want uyt vreese van gestoort te werden/ nam men aen Kapieren/ Duyst-hamers/ Hack-messen/ Pistolen/ en Sinck-roers/ daer na ook Stocken en Staven/ Hellebaerden/ Bussen/ en ander hals-gewer *. Ondertusschen diende in den voorsz Jare hier te Delft onder 't Kruys (volgens de Lyste der Predicanten/ zedert de Reformatie alhier/ in de Consistorie ofte Kerck-Raets-Kamer ten toon hangende) eenen Johannes Gerobulus, die in den Jare 1567. wederom vertrock. Tot den welcke men dan/ gedurende syn bedieninge hier ter stede/ noch niet sonder groote beswaringe/ anxst en vreese/ op geheyme plaetsen ten gehoore heeft moeten verschynen/ om in de kennisse der Gereformeerde Religie onderwesen te werden. Maer na dat men een wyle geleden/ in beraet hadde gelept/ of 't geen tydt ware/ om ook in Holland ten platten Lande d'openbare Predicke in te voeren/ geconsidereert daer wel veele gevonden wierden die der Reformatie in 't heymelyck gunstigh waren/ hoewel 't getal der geenen die uyt vreese van de gruwelycke verfolginge/ sulex belyden dorsten/ tot noch toe weynigh was/ soo wierdt den 14. July d'eerste openbare Predicatie der Gereformeerden in Hollandt in 't Noordelijckste Gewest van dit Landtschap/ omtrent de Stadt Hoorn gedaen *. Daer na Predicktemen verscheyde malen buyten de Steden Haerlem/ Alckmaer/ en sonderlinge omtrent Amsterdam/ waer na toe sich verboegden verscheyde Burgers van andere Steden/ en speciallyck ook van Delft/ by den genen die 't meest hadden be-yvert om 't openbaer Predicken daer omtrent aen te vangen/ in alle ernst versoeckende ten eynde men desgelyex tot harent soude in 't werck stellen/ te meer/ dewyl 'er een gerucht liep/ dat de Gouvernante om de beroerte (die in 't Land was) te stillen de Predicatien/ in alle de plaetsen/ daer die voor den 21. Augusti haren aenvangh hadden genomen/ voortaen sou voor de vingeren sien. Overtulex wierdt Peter Gabriel, (eenen Vlaming/ die voor desen te Brugge en daer omtrent hadde Gepredickt) aenstonts/ met vier Burgers van Amsterdam vergeselschapt/ om hem onder weegh te beschermen/ alhier naer Delft afgesonden/ alwaer men hem d'eerste publycke Predicatie aen de Hoornbrugge liet doen/ met sonderlinge by-een-vloeyinge van menschen uyt Delft/ den Hage/ en d'omleggende Dorpen. Weynigh tyds daer na heeft men ter instantelyckster begeerte van die van Delft/ dagh beraemt/ om in den Hage te Predicken. Op den bestemden tydt quamen veele Delfsche Schutters in vollen Harnas/ ten minsten met wel twintigh Wagens in den Hage/ sich doende voeren recht voor 't huys van den President Mr. Cornelis Suis; alwaer de Wagens/ daer de Schutters op bleven sitten/ Cirkels-gewys ofte in een ronde kring wierden gestelt/ sulex de Predikant in 't midden van dese gewapende Heyr-wagens/ als in een voor hem af-gesneden en wel beset Vertrenchement

gen met Wapenen gehouden.

† Bor II. 47. Hooft III. 83. Scriv. in syn Beschryv. van de Nederl. Oorlog. p. 7.

Eerste Predikant te Delft onder 't Kruys.

Openlijcke Predicatien in Holland in gevoert.

* D. Velt Chron. van Hoorn. p. 162.

Door toedoen van de Burgers van Delft, werde aen de Hoornbrugh, en in den Hage gepredickt.

Haren bysonderen yver omtrent dit voort-setten der Gereformeerde Leere.

chement beyligh quam te ſtaen/ met een groote menighte van toehoorders nevens hem / van alle kanten door geharnaſte Gelvenaren omcingelt ende beſchut. In deſer voegen wierdt geſongen en gepredickt/ en dat genoeghſaem ten aenhooren van den Preſident hoorſz/ die de Predikanten onlangs met zware dreygementen had ſoecken te bertſagen/ en nu/ in ſyn huys zynde/ dit werck/ door ſyn deur en met ſyn eygen oogen/ ſomwylen door een glas-venſter (men oordeele hoe hy gehumeurt was) aenſchoude*. Dus waren de Burgers van Delft/ die voormaels ſoo groote voorſtanders hadden geweeſt vande Roomſche Religie/ nu pverigh in 't voort-ſetten van de Reformatie / als die wegens de groote abundantie van geordende perſoonen in haer ſtad/ apparentelyck wel de meeſte occaſie hadden gehadt/ om haer verloeplijck bedryf in deſe verlichte eeuwe oogenſchynelijcks te leeren ſien. Maer die van de eerſte en oudſte Stadt deſer Provincie/ midtſgaders die van der Goude weygerden noch hier na de Predicatien te hooren*. Echter niet veele dagen hier na geraeckte hier (geluck even anderhalf hondert Jaren te vooren in Bohemen was geſchiet*) het geheele Landt over hoop/ op de been/ en in beroerte door de Kerckplundering/ en Beeldt-ſtormery/ die 's daeghs voor den dagh/ welcken de Rooms-geſinden ter gedachteniſſe van den Hemelvaert der ſalige Maria vieren / ſijn aenvangh nam/ in de ſelfde Landt-ſtreecke daer te vooren de eerſte openbare Predicatien begonnen wierden/ namentlyck in West-Vlaenderen / omtrent Ypren; alwaer een onbeſuyſden hoop van 't geringſte graeuw / door een ongeſchickten yver geluck als in dulligheydt was los gebrooken / en gaende geworden. Voor eerſt moſten de kruycen en Beelden by de wegen aenſtaen / en 't met een ruine ontgelden; daer na wierden de Voyp-kercken/Capellen en klooſteren ten platten Lande geattacqueert / ingenomen en oberrompelt; alles wat men daer van kruycen of Heyligen in 't oogh kreegh / was 't ſelfde lot van verderſſelyckheydt oock onderworpen. Dus in 't open Veldt in Voyen en Vlecken rondtſom alles afgeloopen en verwoeſt hebbende/ trock men binnen de bemuerde Steden/ daer dit ongeſtuymigh hollende geſpuys ſich eben weynig ontſagh alle Huyſen en Gebouwen tot den publyckten Gods-dienſt gedeſtineert / met gelyck geweit en verderſſelijke handen aen te taſten; hier moeſten de koſtelyckſte ornamenten geen minder ſchade lyden; alle Beelden/ Crucifixen/ Sacrament-huyſen/ Altaren/ Taferelē/ en alle ornamenten der Roomſche Gods dienſt / de Orgelen met Beeldt-werck oft Schilderyen van eenige Heyligen verciert daer onder gerekent/ mitſgaders alles wat maer eenigſints na 't Pausdom roock / wierdt aenſtonts geweldiger handt om-verre geruckt en geworpen / in ſtucken gebrooken en vernielt/ en ſonder eenige conſideratie/ reſpect of aenſien van oudердom/ konſt of koſtelyckheydt ten gronde toe verdelght in een ongelooffelyckе haeſtigheydt/ 't welck niet en paſſeerde ſeydt

Emas-

* G. Brandt in ſyn Kerk Verh. p. 403. getrocken uyt de Memor. van L. I. Reael f. 36. a.

Waerom yveriger in deſen, als andere Stedelingen.

* Ibid. ex eod. f. 36. b. & 37. a.

* Siet hier boven pag. 394.

Opkomſt en voort-ganck der Beeldtſtormery, midtſgaders waer die ſijn aenvanck nam.

† Verſchoont dicta.

Emanuel van Meteren) ſonder Hoeren en Boeven hulpe, en groote rooverye, hoewel alomme veel goedts den Regeerders werdt gelevert: en wat verder getuyght den ſelfden Autheur, dat men merckte, meeſt alle Straet-ſchenders, Dieven, Vagabunden, Hoeren en Boeven, haer in 't leſte met dit werck vermengden. En Strada geeft te kennen dat hare Wapenen waren ſtocken, byten, hamers, ladders, touwen, en ander werck-tuygh, dat beter was af-gerecht om te breecken als om te vechten*. Geen ſloten noch deuren ſo vaſt en ſterck, die de Schatten haer toebetrout, bewaren konden. Eenige ontſagen ſich ook niet aen Graf-ſchriften en Graven de handen te ſchenden. Sneller dan een Blixem ſloegh dees verwoetheydt voort, met ſulck een dulle en desperate furie, en ſoo heet een hevighſte geweld, dat binnen drie dagen meer als vier hondert Kercken geplundert wierden*: onderweghen groeyde den hoop van dit plunderende graeuw geſtadigh aen, niet anders als een ſneeuw-bal, die van een hoogen Bergh komt af-gerollen, en door de ſneeuw gewentelt van alle kanten rondtsom gedurighlijk ſoo langs ſoo meer ſneeuw aenvattende en mede-ſleepende, ſich ſelve machtigh vergroot. Dus droegh ſich de ſaeck ook toe ontrent dit hollende gewoel, dat, hoe 't verder quam, hoe 't meerder aen-hangh en na-ſleeps kreegh, en ſtercker wierdt*. Den op-gemelten E. van Meteren ſeydt ook ſulex terſtont ſoo verbreydt en voort-geloopen te zijn alle de Nederlanden over, gelijck een windt: alſoo dat geen Landen of Steden bykans daer van vry gegaen zijn, &c. De Clergie van Delft de geruchten van dees droevigen ongeval harer Mede-broederen in Vlaenderen, Brabandt, Zeelandt, en ſonderlinge van de Stadt Antwerpen, als eenen Donderſlagh ſeer ſchieltijck vernemende, was met allen ſeer grutweliik van gemoet ontſtelt. Want de dertele moet-wil vande Plunderaers en 't ongeſtuymigh volk was met hevige paſſie ingenomen, en met bittere ſmacktheydt vermengt. Tot Antwerpen, ſchryft Strada, dat ſy onder andere niet alleen ook de handen ſloegen aen 't Geconſacreerde Brood des Sacraments ofte Geheyligde Hoſtie der Miſſe, maer dat ſy 't ook vertraden met voeten: de Gewyde Kelken vuldenſe met Wyn, (die ſy daer by geval vonden) en beeghdenſe malkanderen toe: met de Geheyligde Olye ſmeerdenſe de ſchoenen: alle Kerck-en-Miſs-gewaden wierden ſchandelijck bevuylt; de Miſſalen en Choor-boecken met Boter beſtreecken en verbrandt, en ſoo voorts*. In eenige plaetſen poogden de Wethouders (ten eynde het volck van de moetwilligheyt geen gewoonte maeckte, deſen opſet te prevenieren en te ſteuyten, met de Kercken ſelfs te doen ruymen, en de Beelden by proviſie wegh te nemen, daer den Preſident Vigilius, wanneer ſy ſich banteerden, als of haer ſaecken wel beſchickt hadden, deſe replicq op dede, dat ſy met verſtant geholt hadden. Elders wiert het dul gewelt met macht, wederen tegenſtant, en goet beleydt geſtut*. Gelijck oock hier te Delft op het rapport van de Kerck plunderingen in de nabuerige Landt-ſtreet-

Door wat ſlag van volck gepleeght, en met wat geſelſchap.

* *Strada* V. 249.

Haer wonderlijcke ſnelheydt.

* *Hoofd* III. 99. *Strada*, p. 260.

En aenwas.

† *Strada ibid.* pag. 250.

Dees tijdinge verbaeſt de Geeſtelijckheyt van Delft.

Moetwil en bitterheydt der Beeldeſtormers.

* *Id. ibid.* p. 255. & 259.

Hoe dit gewelt in eenige Steden wierdt voorgekomen.

* *Groot Annal.* l. 22.

Vigilantie

en ordre van de Magiſtraet van Delft.

ſtreecken (hoewel by de Geeſtelijcken/ de Gilden/ en anderen/ door verbaesthevdt in allerhande buyten kenniſſe van de Magiſtraet/ meeſt alle Ornamenten/ Juweelen en koſtelijckheden uyt de Kercken waren weeh gelicht) aenſtonts den Raedt wierdt geconvoceert en vergadert/ om op het ſpoedigſte middelen te ramen/ ten eynde alle toekomende overval/ geweldt en pilgeringe met bequame ordres en beſcherdenthevdt tegen te gaen/ en daer in te voorſien/ ſo met den Burger tot ruſt/ vrede en onderdanighevdt te vermanen/ met reden en verſpreck t' ondergaen/ als met ſtercke Beſettingen en Wachten voor de openingen der Kerck-hoven en deuren der Kercken/ midtsgaders op de wijcken/ hoecken en uyt-tochten van de ſtraten de Stadt van alle overlaſt te bewaren/ de Belhamels ende Aenlegders van het werck by de kop te doen vatten/ en alſoo een ſchrik onder de moetwilligen te jagen; om in dier voegen de ſmokende muytery/ die de gemeene welvaert dreyghde/ waer't doenlyck/ in ſtillighevdt/ of anderſints (des noots zijnde) met ſtrenger ernſt en rigeur/ te dempen. Doch niet tegenſtaende door ſodanige voorſichtigheyt/ de opkomende beroerte alhier dapper wiert geſtut/ ſoo ſchijnt nochtans het hol-ſiecke graeuw tegens 't Verbodt/ wil en danck van Wacht en Gilden/ met force door de Beſettingen henen gebroocken te zijn/ en veel gewelts gepleeght te hebben/ onder anderen ook na dat ſy de Franciſcaner-Kerck by nacht geplundert hadden/ een Magiſtraets-perſoon (als Overſte van de Wacht) quetſende/ en verder dwingende te gedogen/ datmen in verſcheyde Kloosters huys-ſoecking dede/ om te vernemen of 'er ook (gelijk ſy pretendeerde) buyten-volk in verborgen was. Alle 't welk hoedaniger wyſe ten naeſten by toegegaen is/ ſal ons dees originele Miſſive ofte Sendbrief/ uyt den Name van de Magiſtraet deſer Stadt/ aen Madame de Parma (als Regente deſer Lande op die tydt geſchreven) alderbeſt verhalen.

Hoedanigh ravot en gewelt de plunderaers hier aenſtelden.

Genadichſte Vrouwe.

Miſsive inhoudende verhael van deſe Beeldtſtormery alhier te Delft, wegens de Magiſtraet af gevaerdight aen haer Hoogheyt Vrouw Margriete, Hertoginne van Parma, doenmaels Gouvernante de-

ALſoo op Vrijdage leſt-leden de druckelicke, ende jammerlicke nieuwaren alhier verſtroyt ſyn geweeſt, van de deſolatie ende verderfeniſſe van Antwerpen, te weeten dat alle de Kercken, Clooſteren, ende Conuenten, aldaer geſpolieert zyn, van alle heure Beelden ende Ornamenten, dat oock van gelijcken geſchiet ſoude weſen te Breda, te Bergen op Soom, Seven-Bergen, ende in andere ommeleggende plaetſen in Brabant, dat van gelijcken tot Middelburch, ende in andere diverſche ſteden in Zeelant, ende oock in diuerſe quartieren van Vlaenderen, 't ſelve mede geſchiet was, es die Geeſtelicheyt binnen deſer ſtede daer deur zoe verſlegen ende geconſterneert geweeſt, dat ſy terſtont ten ſelven dage ſeer ſubitelick buyten onſe wete ende advijſe, begonſt hebben alle hem Juweelen ende Ornamenten te doen dragen ende ruymen buyten Kercken en Conventen. 'Twelck gecommen ſynde tot onſer kenneſſe, ende ons uyterſte duvoor ende diligentie daer inne gedaen hebbende, omme daer inne

inne discretelick te voorsien, hebben middelertijt al de Gildens (verduchtende dat haer Auttaeren, Schilderyen ende andere Ornamenten gebroocken, ende gedemolieert souden worden, gelijck in andere Steden gebeurt was) al de selffde doen weerren ende wechdragen, van gelijcken hebben oock gedaen alle de gene die de Kercken, met eenige Schilderyen Epitaphien ende andere Ornamenten, gedoteert ende verçiert hebben ofte die van haer Ouders gecomen waren; omme jegens welcke vreese te voorsien, ende oock allen occasien van alsulcken inconuenienten als elders waren geschiet te voorcomen, hebben wy daechs daer nae de volle Vroetschap, ende den breeden Raedt deser Stadt doen vergaederen, om op 't gunt voorsz es, te communiceren, ende goede ende bequamen middelen van remedien te aduyseren, waer mede geoccupeert wesende, zyn ons die tijdinge gebrocht datter een groot getal van de Gemeente, ende Rappaelje, inde Parochie Kercken gecomen waere, ende aldaer eenighe Beelden ende Schilderien offgesmeten hadden, 't welck verhoorende, syn wy gelijckelijcken gegaen naer de voorsz Kercken, omme 't gunt voorsz es by goede manieren te beletten, ende hebben met goede woorden, ende onderwijs hemluyden by alle wegen geinduceert, dat sy van alle vordere destructie wilden desisteren, ende uyt der Kercken gaen, niet sonder groote moeyten ende arbeyt: ende sy luyden zulcx vertrocken, ende de voorsz Kercken geslooten synde, hebben in diligentie de Schutterye ontbooden, ende alle waecken vermeerdert ende versterct, ende alsoo middelertijde Gepredict inden Hage in 't Voorhout, zyn des nachs daer nae volgende inder Minne-Broeders Kercke alhier ingebroken, en hebben aldaer oock die Beelden vernielt ende ter neder getrocken, 't welck de Wacht gewaer wordende, syn met alder macht derwaerts gegaen omme 't selve te beletten, ende hebben daer gevonden groote menichte van gespuys met Geschut, ende alderhande Geweer, ende hem daer jeghens stellende, syn in groot perikel geweest van alle gelijck doot-geslaghen te werden, sulcx datter oock een van den Regierders in de foulle gequest es, ende syn eyntelick nochtans met goeden parsuasien eensdeels gestilt, ende te vreden gestelt, mits dat men hemluyden openen soude 't geheele Convente, daer sy riepen ende sustineerden veel vreemden ende uytheemsche luyden te wesen, 't welck nochtans sulcx niet bevonden en worde, waer mede niet te vreden synde, zyn van daer voorts gelopen naer 't Convent van Sinte Claren; alwaer hemluyden gelijcke openinge is gedaen, alsoo aldaer alle de Beelden vander Kercken, te vooren wech gedaen waren ende oock niemant vreemts aldaer worde gevonden, soo sy hadden gesuspiceert, en hebben aldaer geen sonderlinge schade gedaen, noch eenige van de Broeders ofte Susters Conuentualen yet mitsdaen, ende is eyntelijck met groote moeyte de selve vergaderingen voor die tijt by ons doen vertrecken, maer sanderen daechs verstaende dat in 't voorsz Convent van de Minre Broeders, weder was een groot getal van 't voorsz Rappaelje die aldaer groote ongeregeltheyt thoonden, bysonder in 't vernielen vander

ser Nedelanden.

Geextraheert uyt het II. Boeck der Missiven ter Secretarie der Stadt Delft berustende.

ſpijſe ende drancke, zyn wy om 't ſelve te beletten, met competente aſſiſtentie van der Schutterie derwaerts gegaen, ende hebben eenige oock van dien gevangen, ende geapprehendeert, ende de reſte es geweecken ende gevlooden. In welcke ſtaete de ſaecke alſnoch es, hebbende 't zedert alomme in andere Quartieren ende wycken vander Stede, de wachte ſoo wel by dage als by nachte ſulcx verſterct, dat wy niet en twyffelen ofte ſullen metter hulpen van Godt, de overhant behouden, ende de voorſz Stadt in ruſte ende obedientie conſerueren, ende alle vordere ſeditie ende Oproer ſoo wel van eenige Burgers, als oock andere wederſtaen ende beletten, immers van eenighe vordere feytelijcke attentaten daer van eerſt groote vreeſe was. Alleenlijck dat wy ſeere beauchten dat wy die Predicatien, die ſy ſeer verſoucken in een van de voorſz Kercken te mogen doen, qualijck ſullen mogen beletten, waer-inne nochtans wy alhier alle naerſtigheyt doen, ende oock ſullen continueren omme die naer onſe uyterlijcke machte by alle manieren ons mogelijck ſynde te beletten, daer van wy Uwer Hoocheyt by deſe hebben willen adverteren, ende 't ſelve niet eer hebben mogen doen, om die groote, haeſtige, ende oock continuele occupatien in alle 't gunt voorſz es, ons belettende, ende indien uwer Hoogheyt yet anders ofte vorder ſoude gelieven by ons gedaen te worden, ſullen ons gaerne in als employeren tot dienſte van ſyne Majeſteyt, ende Uwer Hoogheyt naer ons vuyterlijck vermogen. Geſchreven tot Delff deſen xxvj. Auguſti. xvc. lxvj.

De ſuperſcriptie was

Aende Hertoginne van Parma, Regente van den Lande van herwerts.

Belangende 't geen Bor van een twee den overval der Minre-Broeders bybrenght, met ontneminge van haer Kerke.

Met deſen Brief ſchynt te willen accorderen 't weynige 't geen onſen Nederlandſchen Hiſtory-ſchryver Pieter Bor Criſtiaenſz **van deſen ſtorm en tempeeſt onder anderen vermelt / midts daer noch iets by doende van de verder daer op-volgende gelegenthey t.** Te Delft (ſeyt hy) hoewel de Geeſtelijcke, de Gilden, de Ambachten ende andere uyt vreeſe van gelijcker berovinge, alle de Ornamenten, Juweelen, Taferelen, Schilderyen, ende andere dingen ſelve wegh gedaen, ende uyt die Kercken gedragen hadden: ſoo zijn die nochtans niet tegenſtaende, de Beeldtſtormers, daer na noch gekomen, ende hebben inde Kercken ende Kloſteren, 't gene reſteerde noch al afgeworpen, niet tegenſtaende de Wacht ende Schutters hen beſte deden om met gewelt hen daer af te weeren: boven dien heeft men aldaer den ſelven moeten openen, en laten beſichtigen de Conventen ende Kloſteren, ſoo ſy ſuſpitie hadden dat daer vreemt volck inne was, ſoude men hem hebben kunnen paeyen ende doen vertrecken: hebbende oock gewilt, dat men hen een Kercke binnen ſoude laten, ende op een ander tijdt dat men alle de Altaren ſoude raſeren: waer na ſy in Octobri hebben opgelopen het Kloſter van de Minne-Broeders, ende daer alles gedeſtrueert, ende de Kercke den Wet-houderen afgenomen*. **Ut deſe laeſte reden blijckt / dat de Minre-broeders ofte Franciſcanen/ die**

* Bor II. f. 65. a.

die 't over al van 't quaetste hadden *; dus voor de tweede reys in de volgende Maent (na 't schryven des Vriefs) op nieuw wierden aengetast. En van desen tweeden alarm schijnt ook den destigen en meergemelten History-schryver F. Strada te spreecken, wanneer hy verhaelt dat de Minrebroeders van Delft overrompelt en besprongen wierden en dapperlijk in lyden waren door de Wijven der selver stad, haer uytmakende gelijck als voor beseterlingen en uytgebroocke krancksinnigen, gelijk boven onder de beschrijvinge van 't selfde Klooster wijtloogher is verklaert *. En van dees tydt af wierdt de kerck der Franciscanen alder-eerst by provisie tot de Predicke gebruyckt. Ende dat dit woeden van 't Vrouw-volck soo wonderlyck scheen, en is geen wonder; geconsidereert sulck dullemans werck het Vrouwelyck geslacht (welckers grootste cieraet de zedigheydt is) vreemder ter handt staet, en minder betaemde, behalven dat sy geseght werden in alle hare passien en herts-tochten deurgaens heftiger en onmatiger te zijn. Maer van de wonderlycke vertooninge en toegangh der Beeldt-stormingе in 't generael, heeft den selfden Autheur by den voor-val tot Antwerpen geobserveert en aengeteeckent, dat onder soo een verwardt gewoel en rasenden hoop der kerck-plunderaers, die soo veel onordentlyckheden aenrechte, sich soodanigh een eendracht en ordre vertoonde, als of elck syn werck te vooren toe-geschickt moghte zyn: en dat noch vreemder was, terwylse de Vadders om strijdt op-steegen, terwijlse groote Marmer steenen en zware stucken Metaels, met arbeydt van boven neer wierpen; terwylse al 't beste met uytsteeckende behighеydt vernielden; wierdt 'er niemandt upt den heelen hoop met ballen beschadight, noch door den val van de neerstortende, en over en weer vliegende stucken geplettert; noch door het tegens een loopen en stooten der geenen, die met het vreeck-tuych in de hand voort-sloogen, om alles te schenden, in 't alderminste gequest. 't Welck in sommiger oogen soo wonderlyck scheen, datse den helschen Geesten ooch haer deel in dit bedryf toe-schryven, sich niet derbende wys maecken dat dit menschen werck kon zyn *. Indien dan tot Antwerpen (daer sy in 't alder-eerste zijn doende geweest) tot verwonderinge soodanigh een bequame ordre wierdt gemerckt, so veel te meer is sulcx apparentelyck in andere, en ooch dese, sulck tot later te beur vallende Stadt, gesien geweest; als hebbende dese van d'een tot d'andere Stadt voortlopende Beeldestormers, al doende en door erbarentheydt (die selfs der onredelijcker Dieren Leermeester is) haer handt-werck meer en beter leeren verstaen. 't Welck de Delfsche Wijven na eenige dagen in het Klooster der Minre-broeders herhattende en na-bootsende, 't alderwonderlyckste en onnatuerlyckste spectakel van allen moet gegeven hebben. De aenmerckinge die M. Vosmerus over den aenvanckelijcken tijdt der Delftsche Beeldtstormery nagelaten heeft, en voorhenen by de oude S. Bartholomeus, naderhandt S. Hipolitus Kerck te pas gekomen

* *Sie boven pag. 341.*

't welk door de Delfsche Wijven is bestaen en te weegh gebracht.

* *Boven ibid.*

Wonderlicheden in het Beeltstormen geobserveert schijnende by eenige boven natuerlijck ofte onmenschelijk.

* *Strad. ibid. p. 256. 257.*

komen is/ is inſgelijck gedenckwaerdigh; te weten/ dat ſulcks op S. Bartholomei dagh in deſſelfs Kerck zyn begin genomen heeft/ in welk voorval hy een wonderlijcke miſterie/ en geheym merck-teecken van ſtraffe over der Voor-ouderen wanckelbaerheydt/ aen de directie van God Almachtig pooght toe te ſchryven/ gelijck boven is gededuceert*. De ſchade die beyde de over-koſtelijcke Parochy-Kercken geduerende deſe tempeeſten geleden hebben/ is ongetwijffelt groot geweeſt/ en ons in der ſelver Beſchrybingen hier en daer voor-gekomen/ ſoo in materye van konſtige Orgelen/ uytmuntende Altaren/ als rare Schilderyen/ welckers eenige geſalveerde ſtucken en gedeelten noch hedendaegs op 't Raedt-huys (gelijck in de Beſchrijvinge van 't ſelf de mede aengewe ien is) bewaert werden. De loſſe Beelden/ Schilderyen/ Kleynodien/ Silverwerck/ Kelcken/ Ciborien/ Pullen en Mis-gewaden/ midtſgaders anderen Inboedel der Kercken/ dat kleyn en licht was/ heeft men kennen ſalveren; maer de groote Borden ende Autaer-tafelen die haſt gehecht/ en de Beelden die onbeweeghlijck waren/ de Fonten en andere ſtucken van zware gewichte/ als mede de Sacraments-huyskens/ en andere Ornamenten in en aen de muyren vereenight/ zyn alle ſonder eenige verſchooninge/ tot jammer veeler konſtige Meeſteren/ die door haer onvergelijckelijcke wercken/ een onſterffelijke naem hadden verdient/ aen ſtucken geſlagen en vernielt. Dit doen/ en alle deſe actien der Kerck-plunderaers werden by veele treffelijck Mannen (ſelfs Gereformeerden) ten hoogſte miſpreſen/ en by geen rechtſinnigh menſch voor goet gekeurt. Onſen voortreffelijcken Hiſtory-ſchryver P. C. Hooft in een reden/ of de Gereformeerden aen de Beeldt-ſtormery ſchuldigh waren ofte niet/ vervolght aldus; Maer deftigh zeecker, droegh zich het gros der on-Roomſchen, lakende dat een behoorlijck werck, onbehoorlijcker wijſe gewrocht werdt. Na de Beelde-ſtormery tot Antwerpen/ leverde den beroemden Leeraer Jan Taffin, uyt den name van al de Duytſche ende Walſche Predicanten/ die toen tot Antwerpen waren (zijnde de principaelſte Stadt/ daer toen ter tijdt de Gereformeerde Religie in de Nederlanden wierdt geoeffent) den Magiſtraet een Geſchrift over/ inhoudende verſoeyingh der bedrevene ongeregeltheydt/ aenbiedingh om die naer haer uytterſte vermoghen te weeren/ haere toe-hoorderen in de Vergaderingen te vermanen ſich van ſulcx t' onthouden, en 'tgeroofde weer in handen der Wet te brengen; zijnde die van hare Kercke bereyt den Wet-houderen in alles te gehoorſamen, en ſich onder hare beveelen, tegens alle plondering, gewelt, en moetwil te ſtellen; erkennende oock hare Achtbaerheden van Gode in 't Magiſtraet-ampt geſtelt te zijn, en ſich ſelven verbonden haer te gehoorſamen, niet alleen om der vreeſe, maer oock om der conſcientie wille; dienvolgende waren ſy willigh ſchot en lot, tol en ſchatting, en andere laſten, haer opgeleydt werdende, te dragen, &c. met heden om Kercken tot oeffening van haer Gods-dienſt/ midtſ-

† *Siet boven pag.* 134.

Belangende de ſchade hier te Delft, door 't Beeldſtormen geleden.

Verſoeying vande Beeldſtormery.

* *Hooft* III. *pag.* 101.

Schriftelijk vertoogh der Gereformeerden, tot verſchooningh van haer ſelve en verſoeying van het gepleeghde gewelt.

Borre II. *f.* 61. *b.*

Hooft ibid. pag. 102.

midtsgaders verſchooninghe van 't gebruyck van eenige der ſelve van noodtswegen tot nader ordre. Voorts met een ootmoedigh verſoeck: dat 'er verboden wierd malkanderen, met woordt of daed, ter ſaecke van 't verſchil der Religie, te laſteren of te verbitteren; als ſoeckende maer vryheydt van geloove/ en die geenſints genegen zynde anderen te benemen. Die groote rechtſinnigen Theologant Franciſcus Junius, ſpreeckende van de Beeld-ſtormery/ ſeydt onder andere: Voorwaer noyt hebben my ſulcke geweldige en ongeregelde raedtſlagen behaeght: noyt is 'er, meen ick, ymandt by my geweeſt, dien ick ſelfs met het alderminſte teecken getoont hebbe, dat my ſoodanige handelingen gevielen. Met deſe betuyginge wil ick mijn eyge, als oock mijner vroome Medebroeders (want de ongeregelde eygen meeſterſchap-drijvers acht ick niet) getrouwheydt opentlijck kondt gemaeckt hebben. Ondertuſſchen gedurende deſe algemeene op-loopen/ vondt ſich de Land-Voogdes Vrouw Margriete Hertoginne van Parma in groote verlegenthey t/ en geraden der tijdt en noodt ietwes toe te geven/ en ſulex de Predicatien ter plaetſen daer die voor dien dagh (te weten den 23. Auguſti) waren in-gevoert/ tot nader ordre by forme van oogluyckinge te gedoogen/ midts datmen de Wapenen neder leyde/ en den Rooms-gefinden in haren Gods-dienſt en kercken ongequelt lieten/ en de kerckſchendery ſtrafte; gevende daer van een Acte in handen van de Heeren Gecommitteert ter handelinge met de verbonde Edelen; en beſluytende des anderen daegs met deſſelfs Gedeputeerden een Accoort inhoudende verſcheyde Articulen/ toe-seggingen/ ende beloften ten beyden zijden; onder anderen van des Coninghs wegen dat d' Inquiſitie ſoude ophouden/ dat men de Placcaten op 't ſtuck van de Religie ſou modereren/ en ſoodanige nieuwe maecken daer 't geloove en des Coninghs Hooghеydt by bewaert bleven/ en ſoo voort. Echter ſchijnt uyt 't voorgaende de revolte en beroerte hier te Delft eerſt omtrent op deſelfde/ en de Predicatie noch na deſe tydt/ met gewelt in de Minre-broeders kercke in-gevoert te zyn. Tegen de kerck-ſchenders was oock noch middelertydt ſeecker Placcaet verkundight/ dat tot Bruſſel den 25. Auguſti was geemaneert/ daer by toe-gelaten wierdt/ dat een ygelijck deſelve ſoude mogen doodt-ſlaen, niet alleen vryelijck en ſonder ſtraffe, maer met lof, prijs, en eere: met eenen verboden werdende in eenige Vergaderingen 't ſy buyten of binnen de Steden, met Wapenen te verſchijnen. Naderhandt wierdt oock den 27ſten. van October 1566. uyt den name van al die van de Gereformeerde Religie in de Nederlanden/ ende die van de Augsburghſche Confeſſie gelamentlijck (om ſich generalijcken te ſuyveren van de ſmette der kerckſchendery) een Requeſte overgelevert aen de Magiſtraet van Antwerpen/ houdende aen den Koning, 't welck by den grooten Hiſtory-ſchrijver P. Bor t'eenemaelte leſen zijnde/ veele aenmerckens-waerdigheden begrijpende is. Hier in wierdt onder andere vertoont/ dat de Kerckſchen-

F. Iunii miſprijſinge over de ſelfde onordentelijckheydt. *Ex ejus vita pag. 17.*

Predicatien by proviſie oogluyckens gewijs toegelaten, ter plaetſe daer die op dat pas waren begonnen. *Bor II. f 67. b. & ſeq. Hooft III. p. 109. 110.*

Verdrag der Gouvernante met de Geconfedereerden.

Muitery hiet te Delft naederhant voor gevallen.

Placcaet tegen de Beeldeſtormers. *Repert. pag. 128.*

Requeſt aen den Coningh wegens alle de Gereformeerden en Lutherſchen der Nederlanden, miſprijſende het

ſtuck der Kerck-ſchendery;

ſchendery, van eenige uyt het gemeene volck, gedreven zijnde door een onmatigen yver, tot den welcken ſommige ongeregelde perſoonen gekomen waren, die anders niet geſocht hadden, dan te ſteelen en rooven, vergeſelſchapt met menigte van Vrouwen, jonge lekkers en kinders, geſchiet ware tot haer groot en onuytſpreeckelijck verdriet, 't ſelfde hebbende na vermogen geſocht te weeren, noyt bevolen, noyt van te vooren geweten, noch daer na voor goet gehouden. Datſe niet tegenſtaende verſtonden dat ſijn Majeſteyt hier over ſou voorgenomen hebben met geweldiger handt hen uyt te roeyen. 't Welck aenmerckende, badenſe ſijne Majeſteyt, te overleggen en wel in te ſien, dat de Religie, eens in-gedruckt zijnde in het herte der menſchen, ſoo licht met geen gewelt was uyt te roeyen, maer dat men door dit middel veel eer de ſwacken en krancken ſou doen veynſen, om, onder 't mom-aenſicht van ſich na de heerſchende Kerck te vlijen, metter tijdt te werden ſonder Religie, Libertinen en goddeloſen, daer noch trouwe noch oprechtigheydt van verwacht kon werden. Dat 'er te letten ſtondt op den raedtſlagh van Gamaliel. Verders badenſe dat de genen, die, wegens hare conſcientie, de Leeringe en Ceremonien der Roomſche Kercke niet geheelijck voor goet konden houden, en in alle andere ſaecken ſijner Majeſteyts getrouwe Onderſaten waren, volkome en seeckere vryheydt moghten hebben, om openbaerlijck te verſamen, in ſulcke plaetſen, als by den Koning, en d'Overheden ſouden beweſen werden, tot oeffening harer Religie: in dewelcke ſy betuygden, metter waerheydt, als voor God, ſich te ſullen houden te leven en te ſterven na de Leere der Propheten en Apoſtelen, begrepen in de Boecken des O. en N. Teſtaments, kortelijck vervaet in de twaelf Artijckelen des Apoſtoliſchen Geloofs, en de vier algemeine Concilien, &c. voor 't vergunnen van deſe genade boden ſy den Koning aen boven al de gewoone laſten, op te brengen de ſomme van dertig tonnen gouts. Belovende daer en boven geen Tempelen der Rooms-gefinden in te nemen, noch hen, by kracht, gewelt, of eenige andere daed, in d' oeffeninge harer Religie te verſtooren, of te belletten. **Wyders weſen ſy den Koning aen**/ dat ſulck een genade en weldaet den Onderſaten te vergunnen, niet nieuws ſou zijn; gelijck 't ſelve bleeck by 't exempel van den Grooten Keyſer Alexander Severus, dewelke een Heyden zijnde, den Chriſtenen (die hy voor Ketters hield) vergunde, binnen Rome, de Hooft-ſtadt ſijns Keiſer-Rijcks, Tempelen te hebben: en van Conſtantinus de Groote, die te gelijck de Chriſtenen nevens de Heydenen Tempelen vergunde: duſdoende ſtillende ontallijcke klachten, belettende veel bloedtſtortings, bevredigende ſijn Keyſer-Rijck, en werdende door 't middel deſer eendraeht voorſpoedig en machtigh, &c. Ende boven dien al waren ſy ſo groote Ketters als de Joden, Arrianen, en Novatianen, dat de Paus ſelf, ſeggende 't Hooft der Kercke te zijn, ende niet te kennen dwalen, den Joden, die geſwore vyanden onſes Heere Jeſu Chriſti zijn, hare Synagogen en oeffeningh harer Religie toelaet, binnen ſijn Stadt Rome en andere, hem onderworpen; Dat boven dien d' exempelen,

Inſgelijcks oock conſcientie-dwangh.

En verſoecken de openbare oeffening haer Religie.

Preſenteerende daer voor 300000 gulden, midts oock geen hinder noch verſtooringe der Rooms-geſinden aen te doen.

Demonſtratie door verſcheydene exempelen, dat ſulcx behoorlijck en niet nieuws ſouds zijn.

pelen der Chriſtelijcker en recht-geloviger Keyſeren, die de Arrianen en Novatianen Tempelen hebben toe-gelaten, ſijn conſcientie ſouden mogen te vreden te ſtellen: inſonderheydt ſijn Vaders des Keyſers exempel, die desgelijcken, by Rade van de Staten des Keyſer-Rijcx in Duytſlandt den Proteſtanten (niet tegenſtaende hyſe voor Ketters hield) had toe-gelaten. Gelijk ook onlangs de Koning van Vrankrijk ſijn Onderſaten had gedaen, &c.* Wyders gelijk het gepleegde gewelt aende gewyde plaetſen de Gouvernante alvoorens tot het inwilligen van dusdanig verſoeck ten deele had gedreven/te weten/het toelaten der Predicatien by provintie/en tot nader ordre van den Koning; alſo ſagmen ook door dit ſelfde middel de gemoederen der Rooms-geſinden/die te vooren/ noopende 't af-weeren der Inquiſitie en Spaenſche Monarchie met de Gereformeerden eens waren/dapper verwijdert. Want wat kond het haer behagen / met deſen / tot weernis der uytheemſche ſlaverny aen te ſpannen/ als ſy van haer eygen Landts-luyden een ondragelijcker juck/ met uytroeyinge van haer eygen Gods-dienſt/ ten grondte toe/ te verwachten hadden *. De voornaemſten der Ridderſchap / ook de Bondgenoten ſelfs */deden haer devoir/om met wraek over de Beeldſtormers deſe ſchandaelen wech te nemen; maer den danck/ dien ſy daer door by de Rooms-geſinden begingen/ vil haer af by 't graeuw / het welck ten deele met de daet beſmet/ ten deele blindt van yver/ onbeſuyſt en onderſettelyck / niet weten wilde/ dat 'er iet aen verheurt was *. De Prins van Orangie / die / geduerende deſe beroerte / meeſt te Bruſſel by de Gouvernante/ en te Antwerpen had geweeſt/ wierdt op 't aenhouden van die van Hollandt en Utrecht/om hem in syn Stadthouderſchap te hebben/in October (in welcke maent alhier de Minre-broeders-Kerck was af-geloopen / en tot de Predicke ingenomen) belaſt der waerts te reyſen/ om de tumulten te ſtillen / en de Predicatien in Hollandt/ Zeelandt/ en Utrecht weer uyt de Steden te byenten/ en ten platten Lande te bepalen; gelijck ook door syn toe-doen is te weeg gebragt*. Hier te Delft wierdt in 't laetſte van d' eerſte maent des Jaers 1567. (ten overſtaen van den Prins voorſz) een verdragh voltrocken en beſloten/ by 't welcke onder andere wierdt geaccordeert/ dat die van de nieuwe Religie (ſoo als men de Gereformeerde toen noemde) hare verſamelinge ten gehoor/ en oeffeninge in haer Gods dienſt/ nergens anders dan buyten de Stad in ſeecker aengeweſen plaetſe/ zynde een Kool-tuyn / ſouden mogen houden; welcke Kool-tuyn gelegen buyten de Waterſlootſche Poort/ misſchien dan wel deſelfde is geweeſt/ daer hier boven ter occaſie van het verlooren Erff van S. Cornelis Capel, van geſproocken is/ en waer op deſelfde Capel voor den grooten brandt ſoude geſtaen hebben/ 't geen geapplicéert zijnde ten voordeele van de Oude Parochy-kerck ſoo lang in ongebruyck / of altijdt uytter huyr / of ſonder eenigh profyt voor de Kerck gelegen heeft*. Het gantſche Accoord voorſz (nopende d' oeffenin-

* Boy III. f. 86. & 87.

Den aenhang der Gereformeerden door 't Beeld-ſtormen vermindert.

* Hoofe III. pag. 122.
* Id. ibid. pag. 112.

* Id. ibid. pag. 122.

De Prins van Orangie geordonneert de Predicatien uyt de Steden te weeren.

* Boy III. pag. 103. b.

Belangende 't Accoord hier te Delft getroffen ten voorſz eynde.

De plaetſe waer de Gereformeerde haer vryе exercitie van Religie wierd toegeſtaen.

* Siet boven pag. 297.

ninge der Religie) was van duſdanigen teneur / als d' overgebleevene Coppe ofte Af-ſchrift daer van / onder mijne oude Memorien en Gedenck-ſchriften beruſtende / den curieuſen onderſoecker hervolgens melden ſal.

Ordonnantie gemaeckt by den Prince van Oranigien, Stadt-Houder van Hollandt, in 't ſtuck van de Religie den xxix^en^. Januarij A°. xvc. lxvij, ſtilo curiæ.

Verdrag tuſſchen de Gereformeerden en Roomſgeſinden hier te Delft, ter ſaecke van de ruſte en bevredinge tuſſchen beyde partyen, mitſgaders de vrye oeffeninge der Gereformeerde Religie, gemaeckt, en by forme van Placcaet afgekundigt.

OMme te precaueren alle beroerten, ſeditien; ende bloedt-ſtortingen, die apparentlijcke binnen deſer Stede ('twelck Godt verhoede) ſoude mogen gebeuren; ende ten eynde alle vrede ende eendrachtigheydt ſoude mogen onderhouden werden. Soe eſt, dat nae diverſche communicatien, die hier op mijn Heeren die Burgemeeſteren ende Schepenen mette Vroetſchap, ende daer nae oock mette ſeſtien Hooftmans vander Ouder Schutterye, Mitſgaders met die Gemeente, die ſeeckere Requeſten hadden gepreſenteert, gehouden hebben, die ſelue mijn Heeren, die vander Gereformeerde Religie gedoogt, gepermitteert, ende toegelaten hebben by proviſie ende tolerantie die poincten ende Articulen hier naer beſchreuen.

I. Den Rooms geſinden in 't hare ongemoeyt te laten.

Inden eerſten, Dat niemant, wie hy zy, hem vervorderen ſal te beletten, ofte doen beletten den Dienſt, Sermoenen, ende andere Oeffeninge van de Geeſtelijckheydt vande Oude Catholijcke Religie, nochte nyemant daeromme te miſdoene, ofte injurieren met woorden ofte met wercken, in eeniger manieren, ende op lijff-ſtraffinge, ofte anderſints arbitralijcken, naer der ſaecke gelegentheydt; anderen ten exempelen gepunieert te werden.

II. De Gereformeerden niet meerdan drie Predicanten te gelijck te mogen hebben, en deſelfde by de Magiſtraet aengeteekent te moeten zijn: midtſgaders op geen andere plaetſen als eene, hen aengeweſen, te mogen prediken: midts aldaer ongewapent te vergaderen.

Item, dat die vande Nieuwe Religie niet en ſullen mogen hebben voor eene tijt meer dan drie Miniſters ofte Predicanten, ende dat die ſelue niet en ſullen mogen gelicentieert worden, dan by advijs vande Regierders deſer Stede, behoudelijcken dat die ſelue Predicanten niet en ſullen mogen Predicken in eeniger Kercken, Clooſteren, ofte andere Gewijder plaetſen deſer Stede, dan op een ſeecker Erff, weſende een Cool-thuyn, gelegen buyten de Waterſlootſche Poorte, ſonder eenige andere plaetſchen anders eenegſints te moeten occuperen ofte beſigen, behoudelijcken dat ſy oock in heure Sermoenen ofte Vergaderinge, noch oock tot die ſelue gaende, ofte van daer comende, geen Buſſchen, Piſtolen, ofte andere Geweer, ſullen mogen draegen, ofte by hem hebben.

III. Sullende

Dat oock Niemant den ſelven in heure Predicatien ter plaetſche voorſchre-

ſchreuen, ofte hoiren voorders eenige ſtoringe ofte beletſelen ſal mogen doen, noch yemant daeromme miſdoen, ofte injurieren mit woorden ofte wercken, op gelijcke peynen als boven. wijders oock alder vry-dom genieten

IV. Midts niet dan op Sondagen ende H dagen te mogen predi-ken, ten ware niet eene H. dagh in de gantſche weke quame te

Item, en ſullen oock die voorſz Predicanten niet mogen Predicken dan op Sonne-daegen en Heylige dagen, ende niet op eenige wercken-daegen, ten ware dattet een gehele weecke waere, in dewelcke ſy-luyden mede des Woonſdaechs Predicken ſullen mogen, ende anders niet, ten eynde die goede luyden deur die voorſz Predicatie op wercke-dagen niet geoirſaeckt en worden heur-luyder werck en Neeringe te verſuymen ende te laeten, ende conſeqnentelijck Wijff ende Kinderen armoe ende gebreck deſen aen ſtaende Wijnter zoude mogen lijden.

verſchijnen, wanneer ſy den Woonſdagh tot haer oeffeningh moghten gebruycken.

V. De Predicanten ingebore Nederlanders, en oock be-eedight te moeten zijn.

Item, dat die Predicanten ende Miniſters ſullen moeten weſen geboiren in eeniger goede Steden ofte Dorpen van deſe Nederlanden ofte Poorters van deſelue, ende daer en boven in handen van mijn Heeren Burgemeeſteren ofte van heuren Gecommitteerde den Eedt doen van onderdanigheydt ende getrouwicheyt in alle ſaecke Politijcque, ſoe lange ſy hier ter Stede blijuen ſullen.

VI. Alle predicanten generalijcken ſich t'onthouden van alle ſchemp-ſmaed ſcheld en laſter-woorden, in-ſtreckte.

Item, dat alle Predicanten, ſoe wel van d'eene als van d'andere Religie, hem ſullen wachten van allerhande ſmaedelijcken woorden, inveƈtiue injurien ende Schampen, ende Generalijcken van alle oproerige ende ſeditieuſe propooſten, het waere tegens die Ouerheyt ende Magiſtraet, ofte tegens die vander Religie, welverſtaende dat 't gunt concerneert der leringe ofte Oeffeninge der Religie, en de ſtraffe ongeſchickter manieren van leuen, voor ſulx niet en ſal gehouden worden.

ſonderheydt van reden die tot oproer

VII. Niemant den andere ter ſake vande Religie te mogen lederen met woorden ofte werken: maer gemeen der handt by te ſtaen.

Dat oock Niemant, 't ſy Poorter ofte Ingeſetene van deſer Stede, ofte oock vreemde perſoonen, 't ſy Man ofte Vrouw, hen en vervorderen d'een d'andere te miſdoen mit woorden ofte wercken vuyt ſaecke van d'een Religie ofte d'andere, Noch oock met eenige Liedekens, Referijntgens, Paſquillen, ofte eenige andere manieren, hoedanich die oock ſoude mogen weſen: maer dat elckanderen laeten ſal in fijne Vrede, ende ongemoleſteert, ſonder eenich ſchempen, beſpotten, ofte andere ongelatenheyt iemant te doene, ofte anderſints tot toornicheyt te prouoceren, ofte te verbitteren, in eeniger manieren: ende dat oock elckanderen ſal moeten helpen ende byſtaen, ſoe verre hem ouerlaſt ofte ongelijck aengedaen worden, op peyne inden Lichame, ofte anderſints arbitralijcken geſtraft te worden anderen ten exemple.

VIII. Die vanden Gerechte niette mogen verhinderen

Item, dat niemant, wie hy ſy, hy waer van d'eene ofte d'andere Religie, der Juſtitie en ſal mogen beletten in 't vangen, ſtraffen, ende executeeren, vanden genen die voortaen eenige Kercken, Clooſteren, ofte anderen Borgers

't ſtraffen der Beeldeſtormers.

gers huyſen ſullen deſtrueren, ſpolieren, ofte aenden ſelue eenich eracht, gewelt, ofte inſolentie doen, behoudelijcken dat den Miſdadigen ſullen worden gehandelt nae rechten.

IX.

Alle ergerlijcke Liedekens ofte Refereynen na te laten.

Item, datmen niet en ſal moeten ſingen, ſeggen, noch roepen op der ſtraten, in Herbergen, ofte elders, ofte oock printen, ſchrijven, copen off vercopen, eenige ſchandaleuſe Boucken, Liedekens, Refereynen, ofte diergelijcke, al op peyne als vooren.

X.

Niemandt van d'eene of d'andere partie iewes te laſt te mogen leggen, of na te geven, ſonder competent bewijs.

Ende omme te ſchuwen d'inconvenienten, ſpruytende uyt het murmureren, ende qualijk ſpreecken van diverſche perſoonen, die verſcheyden loogen-taelen verſieren ende vuyt-ſetten, tot Diffamie van d'eene perthye ofte d'andere, ende oock tenderen tot ſeditie ende commotie. Soe eſt, dat mijn Heeren voorſz verbieden eenen ygelijcken yet voor te ſetten ofte te verſpreyen, 't welck tot onruſte, beroerte, ſeditie, ofte oock yemants diffamie, byſonder vande Regierders ofte Officiers inden Dienſt vande Cone. Majeſteyt ofte deſer Stede weſende, ſoude mogen ſtrecken. Ende dat die gene die yet ſeggen willen, 't ſelve betonen ſullen waerachtich te weſen, ofte haeren Segſman noemen ende bewijſen, al op peyne voorſz.

XI.

Sulcker miſdadigen na rechten geſtraft te werden, ſonder

Ende ſoe verre yemant indier manieren ofte anderſints committeerden eenige ſeditieuſe acte, dat die daer off, byder Juſtitie ſal geſtraft worden, naer gelegentheyt ſijnder miſdaet, ſonder tegen-ſeggen van yemanden, eenige wederſtrevinge.

XII.

De Predicanten haer Gemeente te vermanen ſig

Alle welcke Pointen ende Articulen die Miniſters ende Predicanten heur-luyder Religie zullen moeten in heur-luyder Preekinge den volcken verthonen ende vermanen met alle vlijticheyt, dat zy hen daer nae volgen ende ſchicken.

na deſe pointen te gedragen.

XIII.

Eenig lijck in de Kerken ofClooſteren begraven werdende, ſonderd'oude heden in het

Item, off het gebeurde dat yemant vander Nieuwe Religie ſoude willen begrauen weſen inde Prochie-Kercken ofte Clooſteren, Ende die ſelue d'oude gebruyck ende ceremoenien van de Catholijckque Religie niet en begeren, dat die dooden begrauen ſijnde, ſy-luyden ſullen moeten van daer gaen, ſonder eenige nieuwe Ceremonien te laten doen ofte te gebruycken.

Kerck-gebruycken, waren de vrienden gehouden aenſtonts te vertrecken, ſonder nieuwigwerck te ſtellen.

XIV.

Een ygelijk de Stadt getrouw te ſijn en gehouw, alle Beeldſtormery te weeren.

Item, ſullen die vander Nieuwe Religie, mitſgaders oock vande Oude Religie ſchuldich weſen deſer goede Stede te helpen beſchermen tegens allen overlaſten, ende te beletten alle verſtoringen, deſtructie, ofte pilleringe van alle Kercken, Clooſteren, ofte gelijcke plaetſen, ende van 'tgunt daerinne es, ende dieſgelijx mede van allen Borgeren Huyſen ende goeden.

Item,

Item, aengaende d'exercitie vande nieuwe Religie, ſullen die van Delft genieten ſulcke permiſſie, ende toelatinge van dien, als die andere Steden van Hollandt by die Hoocheyt vande Hertoghinne gegunt ſal worden. XV. De Gereformeerden hier ter Stede toe veel vry doms in d'oeffeninge harer Religie te ſullen genieten als elders.

Item, dat die nieuwe Predicanten, Miniſters, ende andere Dienaers vander Nieuwe Religie, belouen ſullen deſe Artijckulen te onderhouden naer heure vermogen, ende voor ſoe veel die hen-luyden zijn concernerende ende aengaen. XVI. De Predicantengehouden te beloven deſe pointen te ſullen onderhouden.

Item, dat die oude Schuttery gehouden ſullen weſen den behoorlijcken Eet te doen, als Schutters hen-luyden voor-gehouden, ende by den ſelven Eet belouen t'onderhouden deſe ende andere Ordonnantie, gemaeckt tot ruſte ende welvaert deſer Stede, in deſen oproerigen tijt. XVII. En die van de oude Schuttery, inſgelijcx t'onderhouden van deſe onder haren Schutterlijcken Eedt te begrijpen.

Aldus gedaen ende gediſponeert achtervolgende t'inhouden vande Publicatie vande gevouchlijcke Articulen, op den xiijen. October xvc. ſeſen-tſeſtich, by zijnder Pe. Excie. binnen Delft, den xxixen. Januarij Ao. xvc. ſeuen-en-tſeſtich ſtilo curiæ, ende was onderteyckent Guillaume de Naſſau. Aldus van 't Stadt-huys der Stede van Delft gepubliceert, met die groote Clock den ijen. February anno ſeven ende tſeſtich, ſtilo Delphico. Lager ſtont Collae. gedaen yegens d'originale Ordonnantie, onderteyckent als boven, ende es bevonden t'accordeeren, by my, ende was onderteyckent A. vander Meer. Noch lager ſtont naer gedane Collae. met de voorſz Copie Autentijck beſchreven ende geteyckent als voorſz, es deſe daer mede accorderende bevonden huyden xijen. Nouember anno xvjc. ende een en twintich. Ende was onderteyckent by my J. A. Henſbrouck, Notaris publijck. Beſluyt en onderteyckening, mitſgaders dach van Publicatie deſes.

Omtrent deſe voorberhaelde conjuncture van tijden en geſtelteniſſe van ſaecken/ bleeck noch dat de Monnicken en Klooſter-luyden hier te Delft hare valſche practyncken en oude bedriegerijen van genaemde Miraculen noch niet geheelijck en hadden vergeten. Simon Goulart, in 't derde Deel van ſyn Cabinet der Hiſtorien verhaelt aldaer/ onder den Titel van vreemde Spoockerijen/ een notabel exempel van een onbeſchaemd bedrogh/ 't geen ſy openbaerlijck op haer Predick-ſtoel hebben durven dryven: Te Delft (ſeydt hy) na 't eerſte Beelden-ſtormen, Predickten de Monicken, dat een ſeker Crucifix bloedt ſchreyde, waer na vernomen zijnde, bevonmen dat ſy hadden daer in gedaen een darm met bloedt gevult, welck bloedt door 't oude vermolſent hout deur drongh, en dit was het ſchoone Mirakel *. Den Autheur ſpreeckt hier van 't eerſte Beelde-ſtormen/ als preſupponerende noch een ander geweeſt te zijn/ 't ſy dan dat hy dit verſtaet/ ten opſichte van die van de maent Merckelijck voorbeeldt van aenſienſienlijcke leugen eens voor gewenden Mirakels ontrent deſe tijden.

* S. Goularts Cabin. der Hiſtorien, getranſlateerde editie 1664. pag. 523.

maent Auguſti (daer den booz-geallegeerden Brief van ſpreekt) alleen; of deſe/ en die (volgens de getuygeniſſe van Bor) in October daer op gevolgt ofte herbat is/ beyde te ſamen; aengeſien noch een ander Beelde-ſtorm in den Jare 1573. of daer omtrent ſchijnt voorgevallen te zijn/ gelijck wy t'ſyner tijdt ſullen hooren. Sulcx dit geſingeerde Mirakel weynig vooz/ of oock geduerende dit Accoord ſchijnt in 't werck geſtelt/ en den volcke voorgewent te zijn. Voorts niet tegenſtaende de Predicatien der Gereformeerden nu hier te Delft/ gelijk meeſt over al buyten de Steden waren bepaelt/ ſoo ſchijnen ſy echter van deſe/ hoewel naeuw-genoegh beſnoeyde vrydom geen gerugmen tijdt gegaudeert te hebben; want de Goubernante ondertuſſchen van alle kanten groote menighte van Krijgs-volck by een brengende/ liepen de ſaecken der Gereformeerden in verſcheyde quartieren van de Nederlanden wederom dapper te rugh; werdende hare geaccordeerde vrydommen van dagh tot dagh meer en meer ingetrocken/ tot dat men ten laeſte abſolutelijck 't ſtaecken der Predicatien alomme begon te bergen. In den beginne des Jaers 1567. (terwijl men hier noch redelijcke vryheydt hadde/ en al-eer het voorgaende Contract geſloten was) had het de Graef van Arenberg in Over-Yſſel en Vrieſlandt/ met weynigh machts/ door een ernſtige ſpoedigheydt/ al ſoo verre gebracht/ dat/ by wegen van verdragh/ de Predicatien opgehouden/ en de ſchade der Kercken en Godts-dienſt geboedt wierden*. En de Graef van Megen verdreef ter ſelver tijt de Predicanten uyt verſcheyde Steden van Gelderlandt*. De verbonde Edelen quamen den 8. Febuary hier op met een Requeſt ofte Smeeck-brief voor den dagh; doch mocht niet helpen. Sy poogden te beweeren/ dat de Goubernante door 't verbieden van d'exercitie der Gereformeerde Religie/ het verdrag met haer aengegaen/ niet en onderhielt; en dat uyt het werven van ſoo veel Oorlogs luyden/ ſo binnen als buytens Lands/ niet anders dan des ſelfs verderf/ en groote bloet-ſtortinge te verwachten ſtondt: Derhalven baden ſy/ om beveſtigingh van 't verdragh; datmen nevens de Predicatie oock d'oeffening der Religie ſoude willen toelaten/ &c. De Goubernante gaf onder andere tot antwoord/ dat ſy noyt en hadt gedacht d'oeffening van on-Roomſchen Godſ-dienſt toe te laten/ maer dat ter contrarie d'Edelen hadden belooft de Predicke/ daer die voor dien tijdt was geſchiet/ te zullen beletten; dat ſy uyt noot/ en tegen haer hert/ op ſommige plaetſen de Predicatien ſonder Wapenen en ergerniſſe had toegelaten: maer dat de voornaemſte der verbonde Edelen ſelve tegen het verdrag gehandelt hadden; verders haer veele grove fauten te laſte leggende/ en eyndelijck radende tot hare plicht en t' huys-waert te keeren/ en ſich ſtil te houden tot genoegen ſyner Majeſteyt*. Den 14. Maert wierdt de Stad Valenchijn (daer veele Gereformeerden gebonden wierden/ en die wegen 't weygeren van Krijgs-volck in te nemen/ van de Goubernante voor wederſpannigh

Veranderingeen verloop van ſaken der Gereformeerden.

† Hoofd IV. pag. 129. Bor III. f. 102. b. & 103. a

* Bor ibid.

* Bor. III f. 105 b. & ſeq. Hooft IV p. 127. Stad V. 294. & ſeq.

nig/ en by andt ſch was verklaert *) na een belegh van eenige maenden aen den Heere van Noircarmes opgegeven/ die daer tegen ſyn gegeven woordt/ verſchepte Gereformeerden liet ombrengen *)/ en veele wreedheydt bedryven/ herſtellende de Roomſche Religie in haren voorigen ſtant. Hier door ontſonck den Gereformeerden ook elders de moet: zynde het gemeene ſeggen dat de Land-voogdes te Valenchyn de Sleutelen van alle andere Steden gevonden hadde *. Noircarmes de Gereformeerden te Valenchyn gedempt hebbende/ trock in 't ſelfde voornemen met een deel Krygs-volck van Stadt tot Stadt. De ſchrick van 't overgaen van Valenchyn en ſyn aentocht/ maeckten de Gereformeerden ſoo dweegh/ dat ſy in veele Steden hare wooningen ruymden/ en in ſommigen haer Predicanten lieten uyt-jagen/ ſich wederom tot de Pauſelyckе Religie begevende/ en om genade biddende *. Dus raeckte de vervolginge en Geloofs-bedwangh (die nu een korten tydt geruſt had) op nieuw weer gaende. Men begon de Predicatien met geweldiger-handt te beletten/ met Ruyters en Knechten de Vergaderingen verſtoorende/ met Roers en Buſſen daer in ſchietende/ hangende/ hangende/ en onthoofdende al die van de Conſiſtorie waren/ en handt in 't Kerck-ſchenden gehadt hadden *. Dit/ en 't gerucht van een machtigh Heyr/ dat men hoorde/ hier en boven noch uyt Spangien te ſullen af-komen onder den Hertogh van Alba, bragt de Gereformeerden met allen in de uyterſte verſlagenheyt. De Prins van Orangie (die haer naeſte toevlucht was) retireerde ſich in Zeyl na Duytſchlant. Hier op volgde de meeſte der verbonde Edelen/ en een ongelooflyck getal van allerley ſoort van Menſchen/ die ſich maer eenigſints aen 't invoeren of gedogen van 't Pauſen of Kerck-ſchenden/ of oproerigheydt ſchuldigh kenden *. De vluchtelingen uyt Vlaenderen en Brabant en de Walſche Geweſten van de Nederlanden/ ſag men hier in Hollandt (daer het tot noch toe wel alderbeſt was) dagelijcx met groote menighte voor de Poorten; by veele Steden (onder anderen ook by die van Delft) wierden ſy buyten geſlooten: ja by ſommige ook belaſt ter ſtont te vertrecken. Voorwaer een deerlyck aenſchouw van ſoo veel ellendige luyden/ met Wyf en Kinderen/ op den dyck: uyt al het hare/ en haer Vaderlandt verdreven/ elders voor 't hooft geſtooten/ ſonder heul/ buyten trooſt en wanhoopende/ uyt d'eene noodt in d'ander zwervende. In ſulck een heer en verwiſſelingh van ſaecken waren de Wet-houders der Steden hier in Holland beſig om de Predicatien (gelyck al-bereydts in de voor-genoemde Landen op het aen-ſchryven van de Goubernante was geſchiet) ook binnen haer gebiedt te doen ceſſeren/ al eer 't ſelve (gelyck toch onvermydelyck te verwachten ſtont) door hare Hoogheydt wierde belaſt en aen-bevolen: hare Burgeren en Ingeſetenen voor-houdende/ al was 't ſoo/ volgens d'Ordonnantie by ſyn Princelijcke Excellentie van Orangie/ op 't ſtuck van de Religie gemaeckt/ om beter

* Bor III. f. 95.

* Id. ibid. f. 100.

* Strad. VI. 316. Hooft IV. 129.

* Strada VI. pag. 324. & ſeq.

De vervolging weer verſwaert.

* Bor III. f. 115.

Algemeene verſlagenheyt en groote vlucht der Gereformeerden in Braband, Vlaenderen, en daer omtrent.

‡ Hooft IV. 134.

Miſerie der vluchtelingen in Holland komende.

Hooft IV. pag. 134.

De Predicatien werden ook in d' Hollandtſche Steden door de Magiſtraten afgeweſen en ontſeydt.

ruſt en vrede t'onderhouden / gepermitteert geweſt d'oeffeninge haerer Religie te mogen doen op ſeeckere geappointeerde plaetſe: nochtans nadermael ſy waren bemerckende / dat de ſelve Predicatien de Coninckliicke Majeſteyt ende hare Hooghheydt de Gouvernante niet aengenaem en waren / ende oock alomme begonnen op te houden: overſulex ſy van gelycken gaerne ſouden ſien / dat desgelyx binnen haer Juriſdictie ſoude werden gedaen / alvoorens 't ſelf de by hare Hooghheydt wierde geinterdiceert ende verbode / 't welck ſyne Majeſteyt te meer ſoude behagen / ſoo de Predicatien goedtwilligh lijck en niet door bedwangh in ſurſeance gehouden wierden / derhalven hare Achtbaerheden voor goet aengeſien hadden / ende begeerden / dat die van de Gereformeerde Religie hare Predicatien (na 't exempel van de Nagebueren) mede ophouden ſouden / ter tyd toe daer in anders by ſyne Majeſteyt geordonneert ſoude zyn *. Boven dien ſtelden ſy haer voor oogen 't af-komen van een uytheemſch Heyr / daer 't verlies van neeringh / welvaert / en vryheydt aen vaſt was: hen waerſchouwende deſe vreeſlyckheydt / daer wel op te letten ſtondt / by tyds met bewilgingh voor te komen / en den hoogh-dreygende noot des Coninghs toorn met onderdanigheydt t'ontwijcken. In deſer voegen ondergingen ſy de Gereformeerde Ingeſetenen met vermanen en dreygen; hen wyders ernſtelijck bevelende hare Leeraren / en voornaemſte Voorſtanders der Religie / op 't ſpoedigſte tot hun vertreck te rayen. Hard was dit / maer gevaerlijck het uytterſte te verwachten. Dies veele hen geſeggen lieten / en binnen weynigh tijdts haer uyt-tocht deden. Oock quam boven dien 't gerucht (voor-bode van de naebende zwarigheyt) voor uyt en Noircarmes met ſyn Benden aen. De Graef van Megen / met ſyn Regiment Krijghs-volck wel gewapent zijnde / ſat oock op / en was al aen 't marcheren / om in Hollandt af te komen.

Te vooren hadden 't meerendeel der Predicanten / nevens andere gemachtighden der Gereformeerden in Hollandt / op ſeecheren dagh / tot Amſterdam (daer de Gemeente hier te Lande wel alderſterckſt was) vergadert zijnde / raedt gehouden / wat hen te doen ſtondt in deſe benaeuthey dt / met de Predicatien op te houden / of te volherden: en wierdt hier beſloten / dat men die, uyt vreeſe van menſchen, niet ſou nalaten, maer daer mede voort-varen, ten minſte ter tijdt toe dat men die by openbaren Placcate van nieuw ſoude verbieden *. Naderhant deed men oock een vaſt-en-beden-dagh verkondigen / en beſteede daer in den 20en. van Apryl *. Doch den brandt der vervolginge / op-gegaen in Vlaenderen en Brabandt / hoe langer hoe meer naderende / wees de verbaeſthey dt en de noodt aen veele wel haeſt den wegh om te vluchten; en die ſich meeſt geuytert hadden / voor uyt peurende / hadden in 't korte niet weynigh gevolghs. De meeſte Gereformeerden uyt Amſterdam geweecken zijnde / heeft die Stadt den 9en. Mey eenige Vendelen Soldaten (onder 't gebiedt van Noircarmes ſtaende) ingenomen /

* Vor III. f. 118. b.

Groote ſwarigheden en bekommerde tijden der Gereformeerden.

Generale byeenkomſte der Gereformeerden van Hollandt.

Der ſelver Biddagh.

† Vor III. f. 115 b.
* Id. ibid. f. 118. b.
Hooft IV. p. 234.

En uytrocht.

men/ en ſich alſoo geheel onder de gehoorſaemheydt van den Coning gebogen*: en na dit voor-beeldt volghden verſcheyde Steden 't ſelve ſpoor. Dus liep het alles voor de Gereformeerde over stuyr. Geen geweſt van ganſch Nederlandt/ of het had/ of kreeg nu een geheel ander aengeſicht. Een wonderlijcke veranderinge van gemoederen/ naer het ſcheen/ vertoonde ſich in veelderhande voor-vallen. Met gelijcke heviglheyt (als men onlangs Beelden en Altaren hadt vernielt) verdelgdemen nu de Kercken-plaetſen der Gereformeerden en Euangeliſten. In verſcheyde oorden (inſonderheyd in Vlaenderen) wierden de Pinten der nieuw-opgerechte Galgen geimployeert/ en de ſichters daer aen gehandopt*. Veelen die 't niet gelegen quam om te vluchten/ voegden ſich na den tijdt/ gingen dagelijcx ter Miſſe/ daer ſy in jaer en dagh niet geweſt en waren. Sy toonden de Paſtoren/ Prochianen/ Prieſters en Monnicken alle reverentie en eere/ ja ſommige ontſagen geen gelt noch koſten/ om van deſelve valſche getuygeniſſe te bekomen/ van altijdt Catholijckelijck geleeft/ te biecht/ en te Sacramente gegaen te hebben. Die wat van vermogen waren/ ſouden nauwlijcx een maeltijt gegeten hebben gehadt ſonder een Geeſtelijck perſoon aen haer Tafel te hebben/ ſy hielden open Tafel/ en waren gaſt-vry voor de Geeſtelijckheydt/ die nopt met grooter eerbiedenis en nedrigheydt geblept wierdt. Ja dat erger was/ daer wierdend' er gevonden/ die te vooren mede ter Predicatie hadden gegaen/ en ſich geveynſt hadden de Gereformeerde Leere geheel toe te ſtaen/ en nu ſoo verre quamen/ datſe d'andere van de Religie/ ſich hier of daer verborgen houdende/ aenvraghten en beklapten/ ſoeckende voor deſen wegh hen ſelven te bevryden/ met hare naeſten te bezwaren/ en in noot van lijf en leven te brengen*. Invoegen die de verdolghde Religie oprechtelijck toegedaen waren/ vonden ſich nu nergens veyligh. In ſulcken ſoberen ſtaet vondt ſich toen wederom de geeluciderde en herformde Gods-dienſt/ die voor deſen alvereydts na d'overhandt ſcheen te dingen. En ſulcke huychelarye en gruwelen baerde de geweetens-dwang/ die nergens meer toe diende als om godtloosheden voort te brengen. Eenige banqueroutiers/ Banck-breeckers/ ofte achter-uyt-vaerders/ en ook andere groote ſchuldenaren/ die hare ſchuldt-eyſchers en vertrouwers niet en ſochten te betalen/ maeckten ſich mede t'ſoeck/ onder ſchijn van vryheydt der conſcientie te ſoecken*. Geduerende deſe ongeſtumigheydt/ ſagmen niet te min exempelen/ daer de kracht der Religie merckelijck in uyt-bleeck. Thomas Tilius, Abt van Sint Bernard/ by Antwerpen/ naermaels Predikant alhier te Delft/ verliet ſyn Abdy/ met ontrent tſeſtigh duyſent gulden in-komens/ en begaf ſich (niet met ſich nemende dan vier hondert gulden eens aen gelde) naer 't Landt van Cleef; alwaer hy de Kap af-leggende/ is getrout aen eene Juffrouw Johanna van Waveren/ latende een Apologie in Druck uytgaen/ daerinne hy ſyne

* *Bor ibid. f.* 120.
* *Strad. VI.* 333. *Hooft ibid. p.* 137.

Wonderbaerlijke veranderinge van geſtalteniſſe der ſaecken,

* *Hooft ibid. pag* 138. *Strada ibid. & ſeq.*

En hoe de vervolgingh vele weyfelaers, geveynſden, en Apoſtaten veroorſaekte.

* *Bor* III. 121. *Hooft ibid.* 147.

* *Bor ibid.* 121. *b.*

Den Abt van S. Bernard, die naemaels hier te Delft Predikant is geweeſt, quiteert ſijn Con-

vent met alle den inkomen van dien.

saecke verdedight/ende de voorsaecke van het verlaten zijns Kloosters verhaelt. Zedert is hy Bedienaer des Woordts/ ende Leeraer van de Gereformeerde Religie gewordẽ/ en by de navolgende en laeste veranderinge eenigen tijdt te Haerlem gestaen hebbende/ is tot Delft beroepen/ alwaer hy het Predik-Ampt bedient heeft/ en tot syn overlyde toe gebleven/ en binnen de Stadt gestorven zynde/ eerlijck begraven is*. Een seldtsaem voor-beeldt van een herdt-grondigh voornemen/en een super ongebeinst gemoet/ alle baet-en-staet-sucht ter zyde stellende; en voor al een krachtigh merck-teecken van door-dringende overtuyginge der Gereformeerde Leere: een man van grooten aensien en waerde/ verlaet syn Staet/ en verkiest niet alleen sonder eenig uytterlijck voordeel/ maer uytnemende verlies van tydelycke Have/ eenen anderen Gods-dienst/ en wil veel liever in een gewillige ballingschap (na 't uytwysen syner gewissẽ) dan in wereldtsche achtbaerheydt tegen syn gemoet syn leven leyden. Den Hertogh van Alba nu in de Nederlanden gekomen zynde/ met volle macht tot straff en vergiffenis/ over 't geen/ in saken den Gods-dienst rakende/ mis-dreven was; en den Raedt der troubelen of beroerten (die by de Gemeente niet sonder reden de Bloedt-Raedt wierdt genoemt) opgerecht hebbende/ ging 't eller wegen op een bangen en spannen van menschen allerley soorte/ staet en ouderdom: Die maer eens of tweemael by de Gereformeerden ter Preecke geweest waren/ wierden gedoodt; elcken dagh braght syn getreur en rampsalighedt mede: de Bloedklock (die der verweesenen lyden verkondighde) klonck seer dickwils den eene van verwantschap/ den andere van vriends of kennis wegen deerlijck in 't hert. Aen 't bannen/ aen 't verbeurt-maken van Goederen en was geen eynde. Den gevangenen wierden alle weegen van verantwoordinge/ en alle middelen om sich in rechten te verweeren/ af-gesneden. De Privilegien en Voor-rechten der Steden en Poorteren van dien/ wierden schandelijck geusurpeert en verweldight. In sulcker voegen wierdt Hermannus Schinckel (een geleert man/ en van onbesproocken leven) hier te Delft (na een rigoureuse gevanckenisse van vyftien weecken) den 23en. July des Jaers 1568. ter saecke van de Religie onthooft. Deses mans kloeck-hertigheydt is sonderlinge aenmerckens waerdigh; alhereydts ter doodt gedoemt en veroordeelt zijnde/ en syn laetste ure gewisselyck en buyten alle hoope van eenigh uytstel voor oogen siende/ verwachte die met sulck een onwinbare stantvastigheydt/ en soo een genereuse resolutie/ dat hy sich noch lusten liet/ twee a drie uren voor syn eynde/ een goet getal Carmina ofte Latynsche Versen te componeren/ die syne speciale vrienden Pieter van Foreest van Alckmaer/ ende Cornelis Verheyden van Leyden (beyde seer Geleerde Mannen/ ende vermaerde Doctoren in de Medicinen/ alhier binnen Delft) waren toe-geschreven. Dit verhaelt Jan Orlers in syn Beschrijvinge der Stadt Leyden/ onder 't leven van Ver-

* Vor IV. f. 131. b.

De vervolginge met d'overkomste van Alba noch meer verdubbelt.

Mr. Herman Schinckel te Delft onregtmatiglijk, en nochtans met een dappere bereytwilligheyt onthalst

verheyden voorsz/ alwaer hy ook sustineert dat Mr. Herman Schinckel een Schoole-meester der Stadt s groote Schoole soude zyn geweest *. Voch in een Tractaetje/ genaemt Den Delfschen Martelaer, (desen man ter godsalichtiger gedachtenisse/ met verscheyde stucken dien aengaende / in den Jare 1652. in 't licht gebracht/ door Mr. Dirck Verburch) werd belangende syn Schoolmeesters-ampt niet soo affirmatief ofte absolutelyck gestelt/ maer wel dat hy was Mr. der seven goede vrye konsten/ en by gevolgh een seer geleert man/ sich selven geneerende met Boeck-yzenten ofte Yzucken; verders een groot voorstander zijnde van de Gereformeerde Leere/ en geduerende de notoire en merckelijcke alteratie van de Religie sich selven verhoordert hebbende te yzucken eenige Boeckjes / contrarierende de Roomsche Kercke / namentlijck/ het Psalm-boeck/ den Catechismus / de Bekentenisse des Geloofs/ de korte Belydinge des Geloofs/ en een Boeckje van het H. Nachtmael / wierdt daer over in appyehensie genomen den 8sten. April des Jaers voorsz/ tot dat hy eyndelijck met de doodt wierdt gestraft; niet tegenstaende de Copien der voor-gespecificeerde Boeckjes (uytgesondert van het laetste) alberepdts in alle-mans handen waren *; en dat voor desen (gelijck wy gehoort hebben/ en 't geen Mr. Herman in syn examen ook specialijck tot syn defentie gebruyckte) de Mandaten en Ordonnantien op 't stuck van de Religie/ door de Hertoginne van Parma uyt des Conings Naem/ waren geabrogeert en te niete gedaen/ en sulcx consequentelijck een ygelijck vry stont/ te leeven naer wat Religie hy daehte zaligh te werden; boven dien dat by den Prince van Orangie een Ordonnantie was gemaeckt/ende alhier van het Stadt-huys af-gelesen/ waer by het voorseyde bevestight wierdt/ en alleen verboden/ dat hem een yder soude hebben te wachten / van spijtige / schandaleuse en fameuse Boecken te yzucken/ en dat men voor geen spytigh noch schandaleus houden sonde/ 'tgeen dat de Leer aenging *; gelijck ons sulcx ook alles uyt de Copie van deselfde Ordonnantie hier te voren geinsereert/ en aldaer sonderlinge in 't 6de. en 't 9de. Artijckel wel expresselijck gebleecken is *. Ook was hem/ twee ofte driemael voor desen (wegens 't point van de Boeck-yzuckerye in desen turbulenten tijdt/ op het Stadt-huys ontboden zijnde) niet anders voor-gehouden/ dan dat hy sich soude hebben te wachten voor eenige spytige dingen te yzucken; sulcx hy nu verklaerde geensints gedocht te hebben/ dat hy qualijck dede / als steunende ende sich funderende op het te niet doen van de Placcaten/ d' Ordonnantie van den Prince/ en de vermaninge van syn eygen Rechters *. Waer uyt dan syn onnoselheyt evidentelijcke blijckt/ en de iniquiteyt en onrechtmatigheydt van syn Sententie af te nemen is; behalven dat hem ook geweygert wierd in conformité van voorgaende observantien/ by forme van rechtelijcke Proceduren/ ofte andere ordinaris termijnen/ syn saecke te proberen/ gelijck hy in syn Request aen de Heeren Schepenen

* Siet 't Oorspr. van Leyden edit. 1614. p. 255. en edit. 1641. p. 340.

* Siet Delfsch Martelaer, in 't begin en eynde van Voorreden.

* Syn examen pag. 5.

* Ibid. p. 32.

* Boven pag. 421. & seq.

* Siet syn examen pag. 72.

ende Wet-houders der Stede Delft/by ſeeckere authentijcque diſtincte Atteſtatien bewees/ ſulcx/ ſeer onlangs binnen de Stadt Antwerpen tuſſchen den Officier aldaer/ ende ſeeckere twee Burgeren in gelijcke beſchuldinge/geſchiet te zijn *. Men hadt by hem niet alleen/ maer ſelfs tot ſyn Beſte-ofte-Gzoote-Moeder huys-ſoeckinge gedaen/ als ſchynt uyt de laetſte reden van ſyn Examen *; by hem ſelfs aengeteeckent/ en aen ſyn Huys-vzouw ter memorie toe-geſchzeven. Alle ſyne gerepzobeerde Boecken/ te weten/ die/ na haer ſeggen/ inhoudende waren quade leeringen/ directelijck ſtrydende met het gerne by de Heylige Moeder de Roomſche Kerke geleert ende getraderrt wiert/ en die ſy overſulcx met den Titel van Ketterijen en erreuren (ſtreckende tot groote ſchandale en verleydinge van ſyne Majeſteyts Onderſaten) vereerden/ wierden op het Marct-pleyn deſer Stede met den buyre verbzandt: ende voozts alle ſyne goederen geconfiſqueert ende verbeurt verklaert/ tot pzofyte van de Conincklijcke Majeſteyt *: niet tegenſtaende het onovertredelijck Pzivilegie wijlen hooger Memorie Hertoge Aelbrecht van Beyeren, als Gzave van Hollandt den Stede van Delft/ uyt ſaecke van diverſche voozgaende dienſten/ gegeven en de gratie gedaen den 6en. July 1394. Dat een ygelijk Poorter en Poorterſſe binnen der voorſz Stede, verbeuren magh ſijn lijf ende ſijns goedts in geenre manieren meer dan Lx Ponden: maer wat Poorter ofte Poorterſſe, eenen doodt-ſlagh dede binnen der ſelver Stede ende Vryheydt voorſz, die ſal verbeuren ſijn lijf ende ſijns goedts niet meer dan Lxxx. Ponden, worde hy verwonnen na der voorſz Stede Rechten, en daer mede ſullen alle ſijne andere goeden vry weſen, &c. * Nochtans heeft deſen man in de fleur en vigeur van ſyn leven (ſynde naeulijcks tweeen-dertigh Jaren out) dit alles over 't hooft/ en de ſchzickelyckheydt van de doodt met ſoo een manlijcke dapperheydt / en exemplaire bereptwilligheydt onder d'oogen durven ſien; op den dagh ſyner verhuyſinge/ uyt-geſondert de voor-gemelte Verſen/ noch verſcheyde ſtichtelijcke en Godtvzuchtige Bzieven/ tot ſyn laetſte a Dieu en afſchept aen Huys-vzouw en kinderen ſchzijvende/ die in het voor-genoemde Boechje van deſen Delfſchen Martelaer te vinden zijn. Gelyck oock achter 't ſelfde zyn Gedzuckt noch verſcheyde andere Sententien in de Delfſche Vierſchaer uytgeſpzoocken/ over perſoonen/die eenigen tydt te vooren aen de Bieſlandſche Mole, ſtaende buyten de Oost-poort deſer Stadt/ een klepne vergadering (alwaer een Capittel of twee uyt 't Nieuwe Teſtament voor-geleſen/ en 't ſelfde met Pſalm-ſang beſlooten wierdt) hadden by-gewoont/ waer over eenen Arien Arienſz Snyer/ in handen der Juſtitie geraecht zynde/ gecondemneert wierdt/ te compareren alhier in de Vierſchare bloots-hooft ende barre-voets in linde klederen, hebbende een barnende kaerſſe van een half pondt waſſche in de handt, ende bidden alſoo op ſijn knyen God Almachtigh, ende de Heeren van den Gerechte uyt den name van de Juſtitie om

* *In ſyn Requeſt pag.* 17.

* *Pag.* 13.

* *Syn Sententie p.* 27.

* *Leeſt van 't Recht der Confiſcatie ofte verbeurtmakinge van goederen, Batav. Aread van p.* 572. *tot* 654. *Grot. Vet. annot. cap.* 25. *p.* 150.

Andere vreemde manieren van vonniſſen ter ſaeke van den Godſdienſt.

om vergiffeniſſe, verclarende daer van groot leet-weſen te hebben, ende van daer te gaen in de Nieuwe Kercke, ende brengen aldaer die kaerſſe voor 't H. eerwaerdige Sacrament, en ſoo voort. De anderen/die deſen ſchandaleuſen ſlagh met de voet pareerden/ en naer gedane inſinuatie voort-vluchtigh bleven/wierden op een ander ſatſoen gebannift. Henrick Franſz Schoenmaecker/ gewoont hebbende in t Zuyt-eynde/ wierdt gebannen uyt der Stede van Delft/ Vyfdomme van dien/ Baeljuſchap van Delflandt/ende ander-half myle rondts-omme de Stede/ den tydt van hondert Jaren en een dagh/ op verbeurte van 't lyf/ voorts alle ſyne Goederen geconfiſqueert. Crijn Willemſz Kleermaecker/ gewoont hebbende in St. Hyppolitus buyrte/ ende Jacob Claeſz van Stockum Snyer/ gewoont hebbende in die Vlouwe/ wierden beyde uyt het voorgenoemde diſtrict gebannen voor den tydt van ſes Jaren/ op peyne van wel ſtrengelyck gegeeſſelt te werden ende 't eynde de voorſz ſes Jaren noch niet binnen te komen/ dan mits eerſt op een Voort-ding te compareren in die Vierſchare voor den Gerechte deſer Stede/ in ſulcker voegen als van Arien Ariensz is verhaelt/ om alſoo die kaerſſe te brengen elck in ſyn Parochie-Kercke/ op gelycke peyne als boven: voorts die gedaerghdens in perſoone ende defaillianten noch gecondemneert werdende/ elck in een mulcte van 25. 'sHeeren Ponden. Pieter Floriſz Laeckenbereyder/ ofte Dyoogſcheerder/ weſende ongehylckt een-loplgh Geſelle/ die 't ge'elſchap ter plaetſe voorſz/ ſelfs voor-geleſen/ ende een Pſalm of twee hadt helpen ſingen/ en ſulcx by ſyn ſententie aengeſeydt wierdt/ als ſchijnende te willen uſeren het Officie van een Leeraer van die nieuwe gereyvoberde Religie ofte Secte/ wierdt daer over in banniſſement (ſoo wyt als voorſz) verweſen/ voor den tydt van 25. Jaren/ op peyne van niet alleen met een wel ſtrenge geeſſelingh ontfangen/ maer boven dien met een yſern voor ſyn tonge geſteecken te werden; en na den geexpireerden tijt noch niet binnen te komen/ als ſyn leetweſen betonende in alle manieren en omſtandigheden/ als bande voorgaende is geſeyt/ mede op de peyne van de geeſſeling en den yſern: zynde hy defailliant noch daer en boven gecondemneert in een pecuniele mulcte van 50. 'sHeeren Ponden. In 't examen van Mr. Herman Schinckel voorſz/wert noch gewagh gemaeckt van eenen Frans Hendrickſz, die al mede om de Religie ſchijnt gebangen geſeten te hebben *. Dus boos waren de tyden toen/ en ſoo weeet handelde men allenthalve met de lief-hebbers en Voorſtanders van de Euangeliſche ofte Gereformeerde Godts-dienſt. De Yrins van Orangie hier en tuſſchen van alle kanten/ doch inſonderheydt door de Wallingen/ aengeſocht en bewogen zijnde/ 't verzuchte Lant te hulpe te komen; de krijgs-werbinge in Duytſlandt toegeſtaen/ en veele penningen (ſoo uyt Gemeentens der uytgeweecksene Nederlanders tot Londen/ Embden/ in 't Landt van Kleef/ en elders) verſamelt; als voornamentlijck by Graef Jan van Naſſau/

* Siet Delfſchen Martel, pag. 9.

De Prins van Orangie begint den Oorlog, ſoo wel ten verſoecke der Rooms-

Naſſau/ ſynen Broeder verſtrekt zynde/en nu eyndelijck gereet ſtaende om met een geweldigh Leger herwaerts af te komen/gaf verſcheyde ſchriften uyt/ en reden van 't taenbaerden der Wapenen/getuygende onder andere die ter handt te nemen/ ten veſoecke der Onderdanen ſijner Majeſteyts Nederlanden, ſoo wel die daer noch binnen ſaten, als die verdreven waren, ſoo wel vander Catholijcke, als van de Gereformeerde Religie, &c. blijckende ſoo by de Acten van Commiſſie/ ofte Brieven van beſtellingh/ by hem gegeven aen Graef Lodewyck/ om Volck te werven; gedateert den 6en. Aprijl 1568.* als by de Declaratie openlijck uytgegaen den 31ſten. Auguſti daer aen volgende*. Het woeden der verbolginge ſtondt echter inde Nederlanden niet ſtil; ten opſichte van de Conſcientie-dwangh wierdt des Jaers hier aen noch een Ordonnantie gemaeckt / by dewelcke den Stadt houderen van yder Provincie wierdt belaſt/ ende wel ſcherpelijck aenbevolen/omme (als het Sacrament des Altaers/ ende den Heyligen Olye tot berechtinge der krancken over ſtraet gedragen wierdt) op yders aenſtellen/ woonden/ en gelaet ſcherp regard te doen nemen/ en den geenen daer men eenige oneerbiedigheydt aen ſpeurde/ ofte in 't alderminſte eenige ergernissen van woorde/ ſagh/ ofte anderſints ontwaer wierdt/ te ſtraffen; de af-geſtorvenen / dewelcke in haer uyterſte / na d'obſervantie van de Roomſche Kercke/ ſich niet en hadden van haer Sacramenten laten adminiſtreren/ ende dienvolgens by de Geeſtelijckheydt de gewijde Aerde geweygert wierden/ deſelfde op de publijcke plaetſen gedeſtineert voor de Juſtitie/ dat is/ 't Galge-veldt / te doen boeren; verbolgens oock ſyn Excellentie den Hertogh van Alba daer van 't advertereren/ende hare Goederen te doen ſequeſtreren in handen van den Ontfanger van dat quartier/ gecommitteert in 't ſtuck van de Confiſcatien; ten allen tyden oock een dubbelt van den Inventaris der ſelver Goederen aen ſyn Excellentie overſendende: boven dien de Vroedvrouwen by haren Eedt te verbinden/ dat ſy de ontfange kinderkens binnen 24. uren den Paſtoor van de Parochie ſouden aengeven/ ten eynde men weten moghte of ſy na de Roomſche wijſe Gekerſtent waren. Deſe was geteeckent den eerſten Junij 1569.* De oude Placcaten tot exſtirpatie van de Ketten/ ende conſervatie van den Roomſchen Gods-dienſt/ wierden doordes Conings verklaringe vernieut/ en tot een-eeuwigh Edict gemaeckt/ met herroepinge van alle andere verklaringen en ordonnantien ter contrarie gemaeckt / als zynde deſelve buyten ſyn meeninge en wille uytgegaen*. De bloedt-dorſtige wreedtheydt dan op nieuw weer plaets gegrepen hebbende / ging meer dan zijn ouden gangh: dus kon men van 't branden / blaecken/ hangen/ worgen / en moorden noch geen door-komſt ſien. De moordadigheydt der Inquiſiteuren en Geeſtelijcke Rechters / braght noch dagelijcx verſchevde gevangenen/ die jaren en dagen geſeten hadden/ ten ſlachtinge. De Hiſtori-ſchrijvers verhalen veel van vier Paſtoren

Gefinden als Gereformeerden.

* Bor IV. 165, b. 166 a.

† Id. ibid. 181, b. 182.

Ordonnantie van den Hertog van Alba, ſpecterende de Conſcientie-dwangh.

* Bor V. 224. Hooft V. 196.

Renovatie der rigoureuſe Placcaten, tot uytroeyinge der Secten

‡ Id. ibid.

Vier Paſtoren, daer on-

een/ die in den Hage (na drie Jaren sittens) in't jaer 1570. wierden omgebracht/ welckers twee hier in Delflandt hadden gestaen/ als namentlijck eenen Arent Dirckzoon Vos in de Lier/ en Wouter Simonzoon tot Munster; insonderheydt werd veel gewaghs gemaeckt van den Pastoor uyt de Lier. Want alle vier gesamentlijck op hare opinien volstandigh gebleven/ den 12. Maij voor Apostaten en ketters verwesen zynde/ en den 27. ontwijdt werdende/ (alsoo sy Geestelijken waren/ ende sonder dese Ceremonien niet en moghten gedoodt werden) ontsagh hy sich niet te laten hooren. Dit ginghin deser voegen toe: Na dat sy uyt den kercker gelept waren in seecker vertreck/ wierden hen de Gewaden (tot bedieninghe des Altaers verordent) aengetogen: daer na braghtmen haer in een ander kamer voor den Bisschop van 's Hertogen-bosch/ staende tusschen twee Abten: dees sneed voor eerst over een weynigh hayrs van haer hoofden/ schrapte hen met een silveren mes sachtelijck de kruyn/ en tippen der vingeren/ waer mede sy 't Geconsacreerde Broodt des Sacraments plachten op te heffen: daer na deed hy hen 't Misgewaedt af/ uytspreeckende over een gelijck dese woorden in de Latijnsche Tale; *Exuo tibi vestem Iustitiæ, quam volens abjeci*: dat is/ ick trecke u uyt dat Kleet des Gerechtigheyts, 't welck ghy willens hebt verworpen: waer op de Pastoor uyt de Lier antwoorde/ *Imo vestem injustitiæ*; dat is/ neen, maer 't kleet des ongerechtigheydts: voorts voeren de Pastoren daer op uyt/ dat sy alle wel beter wisten dan sy deden. Toen spraeck de Bisschop met een verseeckert gelaet/ syn handt op de borst leggende/ en met diere Eeden God aenroepende/ niet beter te weten/ en in syn herte te gevoelen/ dat de Roomsche Gods-dienst de seeckerste was om zalig te worden, waer op de voorsz Pastoor uyt de Lier/ een man van tseventigh Jaren/ die hem best gekent had/ wederom repliceerde: Ghy hebt ook voor desen de waerheydt wel geweten: maer deselfde door u quaetwilligheydt verworpen: 't geen ghy sult moeten verantwoorden ten dage des Oordeels. Welcke reden den Bisschop soodanigh in 't hert scheen te priemen/ dat men hem sagh staen beven in sulcker voegen/ dat alle d'omstaenders daer door ontstelt wierden; want veelen desen Pastoor voor een geleert/ verstandigh en Godsaligh man/ wel kenden. Ten laetste de Bisschop sich keerende tot de Raeds-heeren daer tegenwoordigh leverde de nu ontwijden aen haer over/ met de bede der gewoonte/ dat men hen genadiglijck wilden handelen: daer de grijse Pastoor wederom op uyt-berste; *quam Pharisaicé*! 't welck soo veel te seggen is: Hoe Pharisees-achtigh gaetmen te werck! dus wierden sy wederom in de gevanckenisse gebracht; en den 29. daer aenvolgende/ op een manendagh/ tegens den avondt/ het vonnis des doodts tegen des anderendaegs hen gedenuncieert werdende/ hieven sy hare handē met vreughde ten Hemel/ God dankende dat den dag haer verlossinge genakende was/ en singende met luyder stemme den xvj. Psalm/ bewaer my

der twee uyt Delf-lande, over saecken van 't Geloof in den Hage verbrandt. *Hoofd* V. 199. 200. *Bor* V. 225. *b Hist. des Mart. f.* 690. *& c. Hist. der Martel. f.* 459. *tot* 466. *b.*

Haer ontwijdinge, midtsgaders reden van de Pastoor uyt de Lier daer omtrent voorgevallen.

Hare laetste woorden.

Heer, &c. oock hielden ſy dien ſelven avont des Heeren Avondtmael/ tot onderlinge troost/ in de gedanckenisse: wyders de gantsche nacht door-brengende/ met bidden/ singen van Psalmen/ en soo voort. Des anderen daegs te Hove hare Sententie ontfangen hebbende/ sagmen haer seer bymoedelyck ter doodt treden/ het volck vermanende/ ende haer selven in de handen Godts bevelende; ende zijn alsoo den eene voor/ en den anderen na/ eerst geworght aen een pael/ en daer naer voorts verbrand/ tot groot ongenoegen van veel volcx die 't aensagen/ ende haer bymoedige volstandigheyt verwonderden/ in haer gemoet d'onnoselheyt der patienten kennende/ en de wreetheydt der Sententie in haer herte verdoemende. 't Hooghste daer Arent Dirckzoon voorsz (Pastoor van de Lier) over beschuldight wierdt/ bestondt in dese pointen: dat hy in den beroerden tydt geen Misse hadt willen doen; dat hy 't Beeldt van St. Joris/ in syne kercke/ hadt gebrooken; dat hy de kinderen in 't Duytsch hadt Gedoopt/ met een voorgaende vermaningh (na 't oudt gebruyck der kercke) aen d' Ouderen en Gemeente/ nevens betuyginge teghens de Mennoniten/ dat den kinderen den Doop toe quam. Des Jaers daer aen 1571. begon den Staet des Landts/ door 't verhard en weer-berstig herte banden Hertogh en des selfs forse dwinglandy wederom een geheel ander gedaente te krygen: want d'alder-Rooms-gesinsten/ welckers herten te voren door de moetwillige uytgelatenheydt der on-Roomschen/ betoont in 't plonderen der kercken/ van haer verwydert/ en op de zijde des Gouvernante waren overgeslagen/ begonnen nu/ door 't opstellen der onbaerchelycker lasten van Alba/ 't oogh op den onderstandt haerer partye te werpen/ en na den reuck der Vryheydt derwaerts om te sien/ van waer sy eerst haer verderf en ondergangh vreesende/ den staet in dus een dienstbaerheydt en over-heerschinge hadden laten verballen: en 't scheen yeder een ygelyck te groot een smadenis en weder-waerdigheydt/ daer geboore slaven/ van hare Heeren om geit gekocht/ haer kost en onderhoudt ontfangen/ dat de al-oude Vrye Nederlanders haer eygen slavernye souden betalen/ en slaegs voeden moeten*. Middelertijdt wierd oock noch in 't selfde Jaer/ by de Nederlandsche kercken/ die onder 't kruys zweefden en in Duytschlandt/ midtsgaders Oost-Vrieslandt verstroyt waren/ seeckere versameling by forme van Synode tot Embden gehouden/ alwaer onder wierdt beraemt/ op het houden van Consistorien/ Classen/ Synoden/ en verder versorginge der kercken. 't Eerste Artyckel dat hier beslooten wierdt/ scheen directelyck gekant tegen de Bisschoppelyckheydt/ die onder de Roomsgesinden, en oock (doch op een ander fatsoen) in de Reformatie van Engelandt en Duytschlandt plaets gehouden hadt; ende was van desen inhoudt: Geen Kercke sal over een andere Kercke, geen Dienaer des Woordts, geen Ouderlingh noch Diaken sal d' een over d'ander heerschappye voeren, maer een yegelijck zal sich voor alle suspicien, ende aen-

en doode.

Beschuldinge, waer over de Pastoor van de Lier geleden heeft

De Roomsgesinden beginnen door de Tyrannige schattingen van Alba wederom na veranderinge te haecken, en hare partie toe-genegender te zijn.

* Hoofd V. 179 Bor, V. 208.

Eerste Synode der Nederlandtsche Kerken geduerende haer ballingschap gehouden tot Embden.

loc-

lockinge om te heerſchappen wachten. Ook wierd aldaer by de Broe-deren onder andere goet geheurt: de Belijdeniſſe des Geloofs der Ne-derlandſche Kercken, als oock die van de Franſche, t'onderteeckenen, om daer mede hare eenigheyd en verbinteniſſe te betuygen. En deſe Verga-deringe ſtrechte voor een eerſte Synode/ en in 't toekomende verbolg in veelen deele voor een gront-ſlagh der Nederlandtſche Kercken Ord-dening: zijnde de Acta daer van hier te Delft by Jan Andrieſz in den Jare 1613. gedruckt. In 't volgende Jaer na deſe Synodale Ver-gaderingh der uytgeweecken Nederlanders/ te weten 1572. behielt de landt-en-geloofs-dwinglandy alhier in der Ballingen Vaderlandt voor een wijle tijdts noch deſelfde voet. Tegen de Doops-geſinden was den haet al van outs * te diep in-gewortelt/ om (gedurende deſe groote troubien) nu bevrydt te zijn: ſy vonden oock haer deel in d'al-gemeen ellende; moetende van gelijcke/ ſoo wel/ en alſoo ſeer als d'an-dere Gereformeerden/ haer vepligheydt in ballingh ſchap ſoecken/ en eenige geattrapeert werdende/ om den Gods-dienſt ſterven. Twee deſer Geſinte/ ſagmen weer te Delft den 5. Februari verbranden: in't onderſoeck haerer Geloof/ liet ſich de Schout tegens den eene ontgaen/ dat hy hem/ en al die van ſyn gevoele waren/ over veel mijlen/ ja op Hitlandt wenſchte *. Het ſtrengh beſluyt/ en 't hartneckigh dringen van Alba op d'eens-geeyſchte ſchatting van den Xen. en XXſten. Pen-ning (die de Staten te vergeefs met twee Millioenen Gouts jaer-lyer ſochten af te koopen) deed onderwijlen des Pryns van Orangiens voornemen (om ſyn voorige miſluckte aenſlagen tot vrydingh des Vaderlandts te hervatten) dapper voort-ſetten. De Spaenſche Ty-ran wil echter met ſyn gelt-vorderingh voort/ en beſluyt ſulcx met Bruſſel in ſyn tegenwoordigheydt wel ſcherpelijck ter executie te ſtel-len; voornemende etlijcke van de voornaemſte Burgers (onwilligh zijnde) in hare eygen deuren of veynſter te doen ophangen/ en ſoo de reſt een ſchrick aen te jagen/ en de begeerde tol met gewelt af te perſen. Maer terwijl men doende was met de Vonniſſen te ſtrijcken/ ſcheen een onverwachte tydingh der ſelver uytſtel te bevoelen: want het ge-rucht verkondighde voor de waerheydt/ even op den ſelfde tijdt/ hoe Willem, Grave van der Marck, Heere van Lumey, toen Admirael van de Water-geuſen (die op 't aenhouden van Alba uyt Engeland had-den moeten wijcken) op den eerſte van April den Briel had verovert. In de hitte van den over-val deſer Stadt/ wierdt den Burger ver-ſchoont/ en al 't gewelt tegens de Geeſtelijckheydt gewendt; 't eene gedeelte des volcks onder den Graef van der Marck/ zijnde Luyck-ſche Walen/ waren (ſeydt Bor) fraye en kloecke Soldaten/ doch ſeer moetwillige voeven: men ſocht'er naer Papen en Vonnicken: des anderen daeghs ging 't op een plunderen en roven van de Kercken. De Graef van Boſſu op 't bevel van Alba/ kort daer naer/ voor den Briel komende/ wierdt van Lumey af-geſlagen/ en te rugh trecken de

* Siet boven p. 405.

Twee Doops geſinden te Delft ver-brandt.

* Hiſt. der Doops. Mart. p. 658. & ſeq.

De Tyran-nige Rege-ring van Alba ſtijft de deſ-ſeynen des Prince van Orangie.

De Water-geuſen ne-men den Briel, Delfts-Haven, en 't Huys te Spange door Boſſu in weers wil van de Burgery, en met moorda-digheyd tot

Rotterdam in gedrongen zinder, overrompelt de voorlz Haven van Delft met onmenſchelijcke wreetheydt, waer door hy by de Hollanders in een on-erſoenlijcken haet vervalt.

by die van Voorzecht (uyt ſchrick voor den tienden Penningh) buyten geſloten / maer te Rotterdam in-dringende / rechte daer een groot gewelt en moordt aen. Dit geſchiede den 9den Aprijl; waer te vooren Delfts-Haven, mids gaders 't Huys te Spange / aen de Geuſche zijde al waren over-gegaen en in-genomen: dies Boſſu Rotterdam aldus in ſyn gewelt hebbende / overrompelt daer naer ook de Haven van Delft / daer hy (gelijck Voor getuyght) veele onmenſchelijcke wreedtheydt over d' Ingeſetenen bedreef; en dat hy van te vooren / als weſende een Nederlandtſch Heere / van d' Ingeſetenen redelijk bemint zijnde / door deſe daet ſich ſelven eenen grooten haet op ten halſe gehaelt heeft, byſonder onder de Hollanders, daer over hy by den Hertoge tot Gouverneur geſtelt was *. E. van Meteren deſe Hiſtorie / voorſoo veel onſe Haven belanght / een weynigh ampelder verhalende / ſchrijft aldus: Daer en tuſſchen (te weten voor den ſchendigen handel te Rotterdam) hadden die van den Briele Delfs-Haven in-genomen ſonder wederſtandt, die ſy ook niet miſdeden. Van daer trocken ſy na het Huys te Spangen by Schiedam, dat ſy in-namen, houdende Schiedam daer mede genoegh beſet. Dies den 10. April eenige Spaenſche Vendels uyt Rotterdam, de Geuſen in Delfs-Haven by nachte over-vielen, doodt-ſlaende ende verjagende, ende namen ende pilgeerden de plaetſe ende omliggende Dorpen, alles goeden Buyt makende. Welcke handelinge, al Hollandt door, den haet ende vreeſe over de Spaengiaerden vermeerderde, ende groot na-dencken maeckten *. Een weynigh lager verhaelght deſelfde Autheur: De Stadt van Delft in deſe beroerten hielden ook haer Poorten toe, ende op haer eygen koſten namen ſy, tot haerder beſcherminge, eenig Krijgs-volck aen. Het ſluyten van Delft hebben die van den Hage moeten bekoopen ofte vergelden: want die ſy tot Delft uytſloten, moeſten die van den Hage herbergen, ende alle haren moet-wil lijden, ende verdragen, ende gehoorſamen. * Die van Vliſſingen opgeruptzijnde voor haren Prochiaen / die quaet Spaenſch was / joegen middelertijdt de Walſche Soldaten (die binnen haer Stadt lagen) uyt / en keerden de Spangiaerden (die daer in dachten te komen) buyten / haer voorts verklarende tegens Alba / en uytgevende eenige redenen over haren handel / van 't aennemen der Wapenen / en 't af-wijſen van 't Spaenſche Garniſoen; waer in Albaes Tyranny / 't verbreecken der Privilegien / en 't dringen op ongehoorde Schattingen / ſonder ('t geen bremdt was / van 't ſtuck der Religie te repen / aerdigh af-gemaelt ſtaende / de leuſe was, met aenbiedingh van ſich echt er tegen den Coninghe te dragen als getrouwe Onderſaten ſchuldigh waren *. Sy hadden ook den ſtaet en gelegenthepdt der Stede alberegts voor een af-geſondene in den Briele aen den Grave van der Marck te kennen gegeven / ende verſocht / dat hy in tijden en ſtonden / ſoo 't de noot vereyſchte / de voorſchreve Stede met seecker Garniſoen ſoude willen aſſiſteren: waer op is gevolght dat den 20ſten Aprijl / Jonck-heer Willem

Bor V I, f. 267. b.

Meteren IV. f 73.

De Stadt Delft houdt de Spangiaerden buyten; 't geen die van den Hage moſten ontgelden.

Idem ibid.

Hoe 't onderſuſſchen ook elders toeginghe

Bor ibid. f. 269.

lem van Bloys, geseydt Treslong, Capitepn / voor last ende met Commissie vanden Grave voorsz/met drie Schepen Volck naer Vlissingen is getogen/ sterck wesende stijf twee hondert Mannen heel ongewapent/ende meest gekleet met Kappen en Carsuffelen der Geestelyckheydt/ zijnde meest alle Borgeren van Rotterdam/ Delft/ Hage ende uyt den Briel ; voor Vlissingen komende, wierden sy aldaer op den stroom met Geweer voorsien/ gemonstert en alsoo voorts in de stadt gebracht. De Stadt van der Veer wierdt den 4. May op 's Prinsen zyde gebracht. Die van Delft sich middelertydt noch neutrael en stilhoudende/ uytsiende waer het henen wilde/ soo ontfingh Pater Hugard (Guardiaen der Minre-broeders alhier) den Brief/ die hier boven onder de Beschrijvinge des selfs Kloosters is geinsereert/en op Hemelsvaers-dagh by den Minister ofte Oversten Generael aller observanten Minre-broeders der Nederlanden uyt Mechelen/ aen hem geschreven was/ ten eynde hy de verstroyde Cudde der Clarissen uyt den Briel/ en ook der Veer soude besorgen/ werdende over deselfde volmachtigde Commissaris gestelt/ als breder by den Brief voorsz is geexplicieert*. Niet lang na 't overgaen van den Briel hadden de Soldaten derthien Monicken in den Briel gevangen gebracht/ die sy al by Worcum, of daer omtrent gekregen hadden/ waer onder een Regulier ende een Carthuser van Delft waren, dewelke al t'samen (schryft Boz) naer vele aengedane smaet ende verdriet door bevel van den Grave vander Marck, gehangen werden binnen den Briele, in 't Regulier Kloosster in 't Molen-huys, gaende na der doodt, moesten de Litania singen, ende werden gestooten ende geslagen, ende met veel vileynige woorden aengesproken, tot groot miscontentement ende ongenoegen van de goede Borgeren, die eenen grooten schrick hadden van soodanige wreetheydt*.

Nopende een Brief te deser tijt aen den Guardiaen der Minre-Broederen van Delft geschreven.

* *Siet boven p. 342.*

Twee Geestelicken an Delft, neffens verscheyde anderen, door Lumey inden Briel wreedelijck omgebracht.

Verscheyde andere Steden zijn echter naderhandt den Spangiaert af-gevallen/ en hebben sich onder 't Stadhouderschap van den Prince van Orangie begeven; eenige zijn ook by Entreprinse/ verrasschinge en anderssints verobert. De voornaemste bedongen/ eer sy des Prinsen krijgs-volck in namen/ en Alba wandt verklaerden/ onder andere/ dat sy by alle hare Privilegien en Rechten/ sonder eenige veranderinge / ofte verminderinge souden gemaintineert worden: dat alle Staten/ 't sy Wereldtlycke of Geestelycke/ Magistraten of Gelegietse/ Mannen en Vrouwen/ groot ende kleyn / souden blijven in hare Ampten en diensten / vry en onverhindert: dat geen Kercken / Kloosters Capellen, of Huysen van eenige Geestelycke Persoonen/ beschadight/ gebroocken/ verminderd/ of te kort gedaen souden worden/ &c* Ook betuyghde de Prins dat hy voornemens was niet alleen de Vryheden en Privilegien te herstellen/maer ook selfs de Vaus gesinden/ by haer Religie/ nevens d' anderen te beschermen: hy gaf ook onder andere aen Sonoy order/ in 't tweede Artyckel van syn Instructie: dat/ soo wanneer hy eenige Stadt of Plaetse uyt het geweldt

Verding der Steden die sich onder 't Stadhouderschap van den Prins van Orangie begaven.

* *Idem ibid. f. 276. Hoofd p. 244. Beverwijck Beschrijv. van Dord pag. 350. &c.*

De Prins ſoeckt beyde de Religien, de Roomſche en Gereformeerde te maintineren.

van Alba ſoude hebben verloſt/ als dan van ſtonden aen de handt daer aen te houden, op dat het Woordt Gods aldaer gepredickt wierde: midts oock toelatende d' exercitie van de Religie, den ſelfde woorde conform; indien d'Ingeſetenen, of eenige van dien, deſelve begeeren, ſonder nochtans te gedogen dat die van de Roomſche Kercke eenige overlaſt gedaen werde, ofte dat hen belet geſchiede in d'oeffeningh harer Religie, ter tijdt en wijle de Prins daer anders op ſoude geordonneert hebben, ofte dat de noodtwendigheydt en ſnelligheydt anderſints moghte vorderen, naer het advijs des Gouverneurs en Raedt der plaetſe, &c. Boven dien heeft de Prins diergelijcke laſt (datmen geen Geeſtelijcke Perſoonen ſou miſhandelen/ maer deſelve/ ſoo wel als alle anderen hare vryheydt en Saulvegarde te laten genieten) oock aen alle andere Officieren der Steden af-geſonden *. Echter heeft ſyn Kryggs-volck (ſonderlinge onder Lumey/ of de Graef van der Marck) veele licentie en ongeregelthey dt gepleeght/ de Geeſtelijckheydt op veele plaetſen ſchrickelijk plagende en vervolgende: onder andere wierden in 't innemen van 't Caſteel van Gorichum/ de Papen en Monicken/ die (nevens eenige alder-Paus-geſinſte Burgeren daer op geweecken waren/ en byſonder de Minre-broeders/ ſeer onbermhertigh getracteert; negentien gewyde Perſonen wierden gevangen wederom na den Briel gevoert/ en aldaer/ door bevel van Lumey (ſonder op de dooren van den Prins te paſſen) al t' ſamen (uytgenomen drie die 't Pauſelijck Geloof verſaeckten) nevens noch drie andere Geeſtelijcke/ maekende te ſamen een en twintig in getal/ met veel ſmaets en pyn/ tuſſchen den 8ſten. en 9ſten. Julij ſchandelijk om 't leven gebragt *; waer van niet alleen d'af-beeldinge in Print/ maer oock een geheel Tractaet/ met namen Hiſtorie van de Martelaers van Gorcum, syn uytgegaen. Nochtans vielen den Prince/ hier in Hollandt en Zeelandt/ noch dagelijcx verſcheyde Steden toe/ terwijl d' er in andere Quartieren/ als Gelderlandt/ Over-Yſſel/ 't Sticht/ en Vrieſlandt in gelijck veele dooren de Naſſauſche Party bemachtight wierden; eenige oock van 't ſelfs den Spanjaert op 't lyf vallende. Dit waren effecten van den alder-afgryſelijckſten haet/ dien 't on-af biddelijck eyſchen van den ondragelijcke laſt en ſonder der goede Ingeſetenen totale ruine niet voldoenbare Schattingen/ hadden vooren-geteelt. Van Meteren/ verhaelt hebbende/ hoe Lumey den Briel in-genomen hadde/ en dagelyckx ſtercker van Volck wierdt/ ſeydt oock/ hoe de Steden van Hollandt hem toe-vielen/ ſoo uyt walginge van den thienden Penningh, als des Hertogs van Alba Tyrannig Regiment, en ſo vooren *. Dus hebben 't eenigen gedenckwaerdig geacht, dat eben den tienden Penning/ en niet de Religie/ d' eerſte oorſaeck is geweeſt/ dat Steden en Provincien ſich tegens Alba ſtelden/ want het geen te vooren geſchiet was/ hadden de uytgeweeckenen gedaen *. En de dat dit alles/ voor vermelt/ den Prins ſoo voor de wint ging/ en ſoo gemackelijck mede liep/ moeſtmen (naeſt

Bor. VI. f. 177 Hooft VI. p. 244.

Echter wierd de Geeſtelikheydt door ſyn Soldaten ſnoodelijck vervolght.

Id. ibid.

d' Oorſaecke van 't overgaen der Steden aen 's Prinſen ſijde, midtsgaders 't aennemen der Wapenen tegens Alba, is niet de Religie, maer den X. penningh geweeſt.

Meteren IV. f. 720.

Reyd, pag: 9.

God)

Godt) Graef Lodewijck danck weten / en 't veroveren van Bergen in Henegou; vermidts Alba / dit verlies wegens de na-by-heydt van Vranckrijck (daer 't hem van daen quam) byſonder groot en zwaer wegende / alles aen de Zee-kant op ſijn beloop liet ſtaen / en met al ſijn macht naer Henegou ruckte / om ſich voor eerſt van deſe zwarigheydt te ontlaſten: in Hollandt alſoo / en in andere Provincien de handen ruym latende. Hy ondertuſſchen met het beleggen vande Stad Bergen / en te gelijck om gelt verlegen / deed nu breed op-geven van ſyn goede wille / om de Landen van den tienden Penningh te verſchoonen / behoudelijck datmen ten minſte de jaerlijckſche twintigh tonnen Golts (te vooren gepreſenteert) contribueerde*: voorts ſond hy ten deſen eynde ſchriftelijcke laſt aen de Staten van Hollandt / om tegens den 15. July te vergaderen. De Staten hielden ſich wel aen dien dag / doch quamen (te weten die nu den Albaen voor Vyandt achteden) ſelfs ooch de kleyne Steden mede / tot Voorrecht met een geheel ander voornemen by een. Want daer wiert by de Gedeputeerden / de Prins van Orangie voor wettigh Stadhouder des Conings / en den Hertog van Alba voor Vyandt verklaert; wyders op beider hande gelegentheydt noodige reſolutien genomen / overſlagh / om geldt-middelen te binden / gemaeckt / en een verbondt van getrouwigheydt tot onderlinge handt-biedingh geſloten. Aengaende den Gods-dienſt / verklaerde Philips van Marnix, Heere van St Aldegonde, (die in den name van den Prince op deſe vergaderingh verſcheuen was) d'intentie des Prince te weſen, dat gehouden ſoude worden vryheydt der Religie, ſoo wel der Gereformeerde als der Roomſcher Religie, ende dat een ygelijck in 't lijne in 't openbaer ende in Kercken ofte Cappellen, ſoo dat gevoeghlijckſte by de Overheydt ſoude geordonneert worden, ſouden gebruycken vrye exercitie der ſelver, ſonder dat daer yemandt empeſſchement, hinder ofte moeyeniſſe gedaen ſoude worden, ende dat die Geeſtelijcke Perſoonen, in haer-luyder ſtaten, vry ende onbekommert blijven ſouden, ten ware zy-luyden hen verthoonden Vyanden, ofte hen mishandelden jegens het gunt voorſchreven is, ende dit al ter tijdt ende wijlen toe dat by advijs van de gemeene generale Staten der Landen van herwaertsover anders ſoude mogen werden geordonneert, met welcke intentie van den Prince de voorſchreven Gedeputeerden in als hen-luyden conformeerden*. Gedurende deſelfde Vergaderingh / is mede noch gekomen de Graef van der Marck / Heere van Lumey met ſyn Commiſſie en Inſtructie by den Prince van Orangie hem toe-betrout ende verleent / om in 's Prinſen abſentie / het beleydt van ſaken waer te nemen; welcke Brieven geſien ende geleſen zijnde / wiert Lumey (op beloſte van deſelve in alles na te komen) voor 's Prinſen Lieutenant ofte Stede-houder over Hollandt aen-genomen. En belangende de Religie / wiert den Graef aen-bevolen / dat hy ſoo wel die Catholijcquen ende Geeſtelijcken in heure Religie, als d'andere goede Euangeliſche

Graef Lodewijck groote oorſaeck van 't gelucklgh ſucces van 's Prinſen voornemen.

* *Bor VI. 279. & ſeq. Hooft VI. 247*

Alba by de hem verſaeckende Steden van Hollandt voor Vyandt verklaert.

Verklaringe van d'intentie des Prins ende Gedeputeerden der voorſz Steden noopende 't ſtuck der Religie.

* *Bor ibid. f. 283.*

Wat Lumey aengaende 't ſelfde in laſt was gegeven.

ſche, in ſchut ende ſcherm ſoude nemen, ſonder dat d'een d'andere ſal mogen injurieeren, overlaſt oft hindernis aen doen, verbiedende ſulcx op hoge ſtraffe. **Voorts wiert hem in ſyn Commiſſie oft Bevel-Brief (noch verder onder aen) wel ernſtelyck gerecommandeert**/ hem te wachten, ende oock allen anderen op hooge ſtraffe te verbieden, dat niemandt hem onderwinde eenige goetwillige Catholijcke ofte Geeſtelijcken te beſchadigen, 't ſy aen heure perſoonen ofte goet. Noch oock niet te plonderen ofte te ſchenden eenige Kercken, Kloosteren ofte Cappellen, tot groote onordentlijckheydt ende blamatie van al-ſulcken Heyligen onſen voorne-

* *Id. ibid. f.* 284. men, ende Krijghs-handelinghe*. **Ende wierdt dit poinct der Religie in het vierde Artyckel van de Inſtructie**/ofte het Bericht-ſchrift aldus **geamplieert**: Ende want in de Commiſſie geinſereert is, dat onſen Lieven Neve in ſchut ende ſcherm ſal nemen die Catholijcquen ende Geeſtelijcken in heure Religie, ſonder yemandt den anderen overlaſt te doene, op lijfs ſtraffe, derhalven verklarende ende amplierende, deſe is onſe meyninge, dat in ſulcken plaetſen ofte Kercken daer d'exercitie van alſulcken Religien verſocht worden ſal, dat onſen lieven Neve terſtont beyde dien goet willichlijck ſal doen accorderen van tijden, plaetſen, ofte Kercken, als een yeder d'exercitie van ſijne Religie ſal doen, op dat d'een den anderen geen hinder ofte eenige verſtooringe oft rumoer en maecken, daer toe onſen lieven Neve goede ende ſcherpe toeſicht ende ſtraffe ſal op hebben, ende doen geſchien. * **Weynigh tyдts hier na**/ **deed den Hertogh van Alba de Spangiaerden uyt Rotterdam**/ **Delfs-Haven** / **en andere Plaetſen daer omtrent** / **op ontbieden**/ **en tot verſterckinge van 't Leger mede voor Bergen komen**; **ende aldus zyn de voorſz plaetſen den 21ſten. July buyten verwachtinge van de moetwillige Spangiaerden ſoo ſchielyck verloſt. Sy trocken voor by Delft**/ **daer ſy niet in moghten**/ **en bleven eenige dagen in den Hage. Ondertuſſchen kryght Lumey de plaetſen**/ **die de Spaenſche krygs-benden verlaten hadde**/ **terſtont in ſyn beſit** *. **Nu ſchynt het**/ **dat het de Geeſtelyckheyt hier te Delft begonnen op te gave**/ **en al haer hoop te laten vallen**/ **als hare ſaecken te wijdt verloopen zijnde**/ **en ſy doch geen apparentie kennende beoogen**/ **van wederom t'eeniger tijdt in haer voorige achtbaerheydt te geraecken**; **dus haer af-ſchept nemende**/ **en van haer Overſte Paſpoort eyſchende**/ **ſtellen 't op een vertrecken**/ **'t ſy men 't haer te bange heeft gemaeckt**/ **of dat ſy goet-willighlyck zijn heenen gegaen**/ **om elders bequamer en geruſter plaetſe te ſoecken**/ **daer ſy der Geuſen aenſtoot en tentatie ſoo niet onderworpen waren**; **een yegelijck voordeele daer van na ſyn wel-gevalle** / **uyt de forme en termen der Paſporten ofte Brieven van geley der vertreckende Minder-Broeders**/ **onder de Beſchryvinge van haer Convent**/ **hier voor henen geallegeert**/ **van date den 24ſten. July 1572. Twee dagen later quam Lumey by Accoord van Burgermeeſteren binnen Delft**/ **met order van den Prins**/ **om de Nieuwe Kerck te doen op-ruymen**/ **en tot de Predicatien der Ge-**

* *Ibid.* 284. *b.*

't Spaens Garniſoen vertreckt uyt Rotterdam, Delfs-Haven, en andere plaetſen.

* *Ibid.* 288.

Begin van den uyttocht en 't verloop der Geeſtelijken van Delft

* *Siet boven pag.* 343.

Gereformeerden te doen applicieren/ gelijck ick onder veele oude verſuſte Papieren/ beruſtende in de oude kaſſe/ ten Comptoire van de Heeren kerck-meeſteren deſer Stadt/ upt-gevonden hebbe by een Extract ofte memoriale aenteeckeninge/ ſtaende voor in een geſchreven Boeck/ geintituleert Regiſter van Ontfanck by den Kerck-meeſters van de Nieuwe Kercke, tot behoef der Armen van de Gereformeerde Religie ontfangen, ſoe wel uyt de Vergaderinge der Aelmoeſſen, Ghunſten, Ghiften, ende anders. Onder welck Op-ſchrift volghde deſe nu voor ons merckelijck licht-gevende en dienſtige Annotatie:

De Gereformeerden tot Delft verkrijgen de N. Kerck tot oeffening harer Religie.

ALſoe die Graue vander Marcke, Vry-heere tot Lumee, &c. als Lieutenant van mijn Heere den Prince van Orange, by Accordt ende Compoſitie van Burgermeeſteren binnen Delft gecomen is den 26. Julij Ao. 1572. nae dat de Spangiaerden van Rotterdam, Delffs-haven, Schiedam, ende daer omtrent vertrocken waren. Soe heeft ſijn G. Burgermeeſteren voerſz gelaſt ende geordineert te doen hebben, ende te openen die vande Gereformeerde Religie, de Nieuwe Kercke. Ende hebben Burgermeeſteren de volgende weecke daer an deſen doen ledigen en ontruymen van allen Beelden, Altaren, Backen, ende anders, ende geordineert die vande Gereformeerde Religie d'ſelue te gebruycken tot haren Gods-dienſt, die ſy met goede gehoorden 3en. Auguſti daer an angevangen hebben. Ende alſoe die vande Gereformeerde Religie mit Burgermeeſters niet conden verdraghen, nopende zeeckere Articulen, conform die Articulen in den Jare 1566. by de Excie. vanden Prince van Orange, voor dien lopenden tijt geaccordeert ende gemaeckt. Ende op dat die Collectie der Aelmoeſſen (tot behoeff der Armen) niet ſoude ſtilſtaen, ſoe hebben Burgermeeſters by prouiſie, ende tot St. Marten eerſt aenſtaende, tot Kerck-meeſters geordineert, om de voerſz Aelmoeſſen te verſamelen, ende onder behoerlicke Rekeninge uytgedeelt te worden by den Diaconen, eertijts onder 't cruys, ende mede by prouiſie Huych Jacob Bruynſz, Brouwer inde halue Maen, Meeſter Jan Pieterſz, Brouwer in 't Hoeff-yſer, Dirck Harmanſz de Haen inden Ancker, ende Frans Michielſz Camerlin.

Extract 't ſelfde nader verklaren de.

Hier upt mogen wy nu beſcheydelijck ſien in wat voege de oeffeninge van de Gereformeerde Gods-dienſt alder-eerſt met authoritept binnen de Stadt Delft is geintroduceert/ ende op wat dagh d'eerſte Predicatie in een van de groote kercken is gedaen; boven dien/ hoe al van outs onder 't kruys/ volgens 't Voor-beeldt der eerſte Apoſtoliſche kercke/ Diaconen verkooren zijnde/ om d'Aelmoeſſen onder de Predicke te vergaderen/ deſe bedieninge nu by prouiſie ook den nieuw geſtelde en eerſte kerck-meeſteren der Gereformeerde Geſinte/ nevens den Diaconen voorſz aen-bevolen wierdt. Wie wyders eygentlijk deſe alder-eerſte Predicatie heeft gedaen/ is my noch onſeker/ doch d'eerſte Predikant die hier binnen de Stadt publijckelijck in den kerckendienſt geraeckte/ was Peter Gabriel den Vlamingh voorſz/ die te voo-

Applicatie van 't voorgaende Extract.

Eerſte Predikant der Gereformeerde Religie binnen Delft.

ren Leeraer der verbolgde Gemeente tot Brugge geweeſt zijnde/ en in den Jare 1566. op 't aenhouden van eenige Burgers van Delft/ voor een groot gehoor aen de Hoorn-brugge gepredicht hebbende*/ kort daer na voor Predikant te Amſterdam (daer de Gemeente in 't eerſte (gelijck geſeyt is) wel alder-ſterckſt was) aengenomen wierdt/ doch ſonder authoriteyt van d' Overigheydt / tuſſchen dewelcke en die van de Gereformeerde Religie naer een groote beroerte en veel onordentlickheden/ noch naermaels een verdragh wierdt geſlooten; maer by de vreemde veranderlickheydt van tijden/en generale om-keer van ſaecken der Gereformeerden eer-lange, onder anderen mede na Embden (daer der Amſterdammers gemeene toe-vlucht lagh) getrocken zijnde/leefde aldaer eenige Jaren met ſyn Gemeente in ballingſchap/ echter by d' Amſterdamſche uyt-geweecken noch onderhouden werdende/ midts verbonden blijvende aen deſelfde Gemeente van Amſterdam/ om die in tijdt en wijle ten dienſte te ſtaen/ dies hy in den Jare 1572. (de Stadt Amſterdam noch onder 't Juck van den Hertog van Alba/ en met Spaens Garniſoen beſet blijvende) by forme van Leening hier te Delft het Predick-Ampt quam bedienen/ alwaer hy des Jaers daer aen overleden is: hy was in de Latynſche en Grieckſche Tale tamelijck ervaren; hy hadt al de Sendt-brieven des Apoſtels Pauli ten naeſten by van buyten geleert / de Schrijvers van deſe ſynen tijdt veel geleſen/ en leerde dier-halve met krachtige Argumenten: gelijck dit alles werdt verhaelt in de Memorien en Beſchrijften van eenen Laurens Jacobſz Reael Burger van Amſterdam die ſelf aen ende over de meeſte handelingen/ in den beginne deſer Reformatie voor-geballen/ geſtaen heeft. Den ſnooden handel van Lumey hadt de Geeſtelijckheydt van Amſterdam ſoodanigh in weder-ſperringh verhardt/ dat dit een van de principaelſte redenen was / waerom men die Stadt niet aen 's Prinſen zijde hoft verkrijgen / en dat ſy ſich met d' andere van Hollandt niet wilde conformeren laten / maer alleenlick tot de laeſte van allen aen Albaes zijde blijven. De Prins omtrent deſe tijdt met ſyn Leger uyt Duytſchlandt af-komende / verovert den 14. Auguſti Roermonde/ daer ſich ſyne Soldaten mede wel ſchendigh verliepen aen de Geeſtelijckheydt: ſulcks hy ter begeerte van die van Hollandt den 25ſten. des ſelfden maents/ tegens d' ongeregeltheyt des Krijgs-volcks (dat voor-gaens niet alleen ſeer ongebonden/maer uyt der mate bitter met de Geeſtelijckheydt leefde) een Placcaet uyt-gaf/ gebiedende op lijfs-straf: Niemandt van wat conditie ofte ſtate, hy ſy Geeſtelijck of Wereltlijck, te misdoen, beſchadigen of verkorten in goede noch in bloede. Ordonnerende voorts ende willende, dat die Vryheyd in der Religie, ſoo wel van de Roomſche als van den Euangeliſche gehouden ſoude worden, &c. op pene als vooren; met nader verbodt van eenige Kercken, Kloſteren, ofte andere Geeſtelijcke plaetſen te berooven of te plonderen, &c.* Waer de Prins Brabandt in-trechende, en naer Hene-

By leeningh van de Amſterdamſche Gemeente noch in ballinghſchap levende.

Sijn gaven en bequaemheyde.

Oorſaek dat de Stadt Amſterdam dus lange op Albaes zijde bleef.

Prins Willem te velde en in aſkomſt.

* Siet hoven p. 409.

* Bor VI 291 Hooft V I. 259.

Henegouw / ginghen de verwoethepdt der Soldaten onder wegh tot Oudenaerde den ouden gangh *. De Stadt Schoon hoven (die mede / gelyck Amsterdam / noch aen Albaes zyde was) op 't aen-pozren van de Staten van Holland / dooz Aumey in October belegert / en onder Poozwaerde opgegeven werdende / pleeghde den Overwinner aldaer een verfoepelijcke bitterhepdt tegens de Monniken *. De Stad Bergen onder-en-tusschen dooz de Pzins niet hebbende kennen ontset werden / en aen Alba overgegaen zijnde / socht den Spanjaert pooztgs al de Steden (die hem af-geballen of ontweldight waren) weer om te krygen. 't Innemen van Zutphen dooz syn Soon / en de gruwelijcke mishandelinge aldaer gaf in Gelderlandt / Over-Yssel / en daer na ook Vriesland sulck een schzick / dat men alles wat 'er te booren genomen was / wederom op-gaf; sulck men de Gereformeerden aldaer op nieuw scherpelijck deed verbolgen. Die van Amersfoozt in 't Sticht van Vtrecht / quamen by den Graef van Bossu tot Vtrecht / hem de Sleutelen van haer Stadt pzesenterende / en genade biddende: daer op volghde de gruwelijcke moozdt van Naerden / de Hooft-stadt van Goylandt / tegen beloste en alle Krygs-gebzuyck: Hier hadt geen verschooninghe plaets; schuldige en onschuldige quam al eenerley lijden over; men sag 'er ook niet op onderschept van Gods-dienst / maer beyde Papisten en Geusen moesten 'et te gelijck ontgelden: geen Kerck noch Klooster / of eenigh geheyligbde of ongeheyligbde plaetse die van 't moozden / schenden / plunderen / plagen / raseren / of bernen bevzydt bleef. Dese wzeedthepdt veroozsaeckte wederom een verandering in de Rooms-gesinde gemoederen; eenige Geestelycken de Spangiaerden noch gunstigh zynde / (meer deur dien sy haer van de Gereformeerden achteden verongelijckt te zijn / dooz de onbillickheyd van Aumey hen-luyden beweesen / als anders) siende dat sy geen onderschept / noch eenige uytneminge gebzuyckten / maer den eene soo wel om hals bzaghten / als den andere / wierden met een grooten haet tegen de Spangiaerden in-genomen / 't welck in veelen een stijf-sinnighepdt in tegenstant baerde *. Don Frederico de Toledo des Pooztz Duc d'Albaes Soon dit alsoo beschickt hebbende / trock naer Amsterdam / en maeckte aldaer gereetschap om Haerlem te belegeren. Binnen Haerlem verstont het meerendeel der Vzoetschap / op seecker schzyben van een Pasoozt / wesende binnen Amsterdam / dat men met den Spangiaert in onderhandelingh soude treden / sendende ten dien eynde bedeckelijck dzie Gemachtigden naer Amsterdam; doch de Burgers van Haerlem middelertijdt dooz een bequame Oratie van den Commandeur der Stadt bewogen zynde / en Resolutie genomen hebbende van de Stadt tot den uyterste te bewaren / en den Vyandt genereuselijck tegen te staen / wierden twee van dese Gesanten (wederom binnen gekomen zynde) aenstonts in hechtenis genomen / en dooztsover Leyden naer Delft gevoert / alwaer de Pzins van Orangie als

* *Hist. der Mart. van Gorc. f. 347. Bor lib. 31. 6. Hoofd 268.*

Wederom nieuwe tegenspoet der Gereformeerden.

De Rooms-gesinden nochtans doorde generale Moort van Naerden, vatten groote haet tegen den Spanjaert op.

* *Siet Bor VI. f. 306. & 307.*

Die van Haerlem haer belegh tegen moet siende, senden secretelijck Gedeputeerden aen Don Frederico, om met hem te versoenen.

De Gedeputeerden werden by de kop gevat, naer Delft gevoert, en aldaer met de doodt gestraft.

Stadt-houder nu ſyn Hoff-houding al hadt verkoſen/ hier wierdt haer verrichtingh ſoo euvel genomen/ dat naer ernſtige Proceduren daer tegens gehouden/ den eene met name Mr. Adriaen van Aſſendelft, Penſionaris van Haerlem/ den 24ſten. December des ſelven Jaers 1572. met den zwaerde wierdt geexecuteert/ d'ander met name Jonk-Heer Chriſtoffel van Schaghen, in de gevanckeniſſe (ſommige ſeggen van de groote tormenten) geſtorven zynde *. Ondertuſſchen hadt 't Beleg van Haerlem den 6den. der voorſz maent syn aenvangh genomen. In deſe benaeude Conjuncture van tijden/ terwijl men d'algemeene eendracht en t'ſamen-ſpanninge van alle Ingeſetenen op 't hoogſt van nooden hadt/ om den zwaer-dreygende noodt des al-verderfvende Vyandt met alle macht gemeenderhandt te wederſtaen/ beſtondt Lumey wederom ſoo een laſterlyck ſtuck / 't welck machtigh was om op nieuw de grootſte verwydering tuſſchen de Hooms-gesinden en Gereformeerden op te halen/ en alle banden van gemeene byſtant te vernielen. Heer Cornelis Muſius, Proofſt van St Aechten-kloofter binnen Delft/ een uytſteeckent geleert en ſeer moderaet man/ en overſulex oock ſeer aengenaem aen den Prince van Orangie/ die wederom in Hollandt gekomen zynde/ naer ouder gewoonte/ gelyck de Nederlandtſche Grooten/ en al Coninghs Raedts-luyden voorgaens plachten/ by hem in 't voorſz kloofter syn reſidentie ofte verblijf-plaets genomen hadt/ in ſulcker voegen als noch hedendaegs in ſommige quartieren ſulcke rijcke Geeſtelyche Geſtichten (als dat van St. Agatha) veeltyds onderworpen zyn/ groote Princen te moeten Logeren/ houdende daer toe ſeecker appartement met bequame vertreckken. Op 't arrivement van de Prins was Muſius van ſins geweeſt syn uyttocht te doen/ dan hadt ten beveele van syn Excellentie en onder des ſelfs beilige hoede/ ſtee gehouden. 't Gebiet nochtans dat hy willende reyſen/ na den Hage is geraeckt/ in handen van het Ruyghs-volck van den Grave van der Marck/ Heere van Lumey voorſz/ de welcke hem tegen den avondt binnen Leyden gebracht hebben/ ten huyſe van Meeſter Cornelis van Veen/ alwaer doen ter tijdt woonde eenen Willem van Gudebiet Notaris/ daer op quamen terſtondt (wel beſchoncken zynde) ten huyſe in/ twee Commiſſartſen van den Grave voorſz/ met des ſelfs Predikant/ ende een Provoofſt met den Scherp-rechter/ willende plaets in-gerumt hebben/ omme deſen gevangen Heere te pynigen. De Vrouw van den Huyſe ſich ontſettende in ſulck een eyſch/ weesen hen tot Stadts gevanckenis/ en hoe het buyten behooren was/ Burgers-huyſen tot ſulk een werck te gebruyken. d' Anderen ulck ſeggen in de windt ſlaende/ doen ſich gehoorſamen/ en den grappreheendeerde ſeer ongenadelick en onmenſchelycke mishandelen/ veel waters door een Trechter in 't lyf gieten/ ſyn teen en beſchaemde leden met knellingh van knoorden ſeer af-grijſelijck pynigen/ tot dat het Lijf der Ziele te bange werdt/ die hem door d'on-

* Ber VI. f. 308. & Hoofs VI. 283.

Hoe Muſius Prieur van St Agatha tot Delft, door laſt van Lumey gevangen, vervoert en gruweliecker wijſe om gebracht werdt. Hoofs VII. 281, 282 Ber VI, 309.

lijdelijke tormenten elk oogenblick scheen te begeven. Men wrong 'er eyter egeene reden uyt/ die syn onschult in twijffel kon trecken: niettegenstaende werdt hy sonder eenige barmhertigheydt ter doodt geleydt/ gestoten en genoeghsaem gesleept/ alsoo hem syne gebrooken krachten niet machtigh waren te dragen: en in dier voegen sonder eenige forme van Proces of Rechts-plegen/ wierdt hy dien selven avont ontrent negen uren by de blaeuwe steen gehangen/ en niet geheel doodt gewrocht zijnde/ alsoo in de doodt-smart gelaten. De Prins berwittight van syne gevanckenisse en verboerens/ hadt aenstonts een Exprese af-gesonde/ met last om hem t' ontslaen; maer Lumey op hem gebeten wesende/ ende hoorende dat 'er een Bode van den Prince voor de Poorte was/ dede 't werck te meer haesten/ niet willende de Poorte geopent hebben/ voor en al-eer hy gehangen was/ ten eynde de Brieven te spade quamen. Geduerende dese on-Christelycke mishandelinge/ ginck de same/ dat sy hem beschuldigden van den Prince te hebben getracht te vergeven/ of Delft te verraden: voorts wierdt syn Lijck na veele schoffierheden eyndelijck noch door de bede van eenige barmhertige des anderen nachts onder d'aerde gesteecken. De verder omstandigheden van dese Historie/ sullen wy hier naer onder de Lijst der vermaerde Ingebooren Delvenaren/ in 't breede verhalen/ als hebbende noch verscheyde stucken daer toe dienende/ en tot noch toe nooyt in 't licht geweest zijnde/ onder my berustende. Ondertusschen han den curieusen ondersoecker onse eygen History-schrijvers/ insonderheydt Boz en Hooft/ en onder de Rooms-gesinden de voor-gemelte Historie der Martelaren van Gorcum/ mitsgaders seecker Boeksken/ genaemt Opkomste der Nederlandtsche beroerten/ en anderen daer over na sien/ sullende over al/ soo wel by d'onse/ als onse wederpartye/ dese vilenige actie generalijcke ten hooghste geimprobeert bevinden. Ook werdt geschreven dat de tydingh van dese daet den Prince niet alleen klachten/ maer ook tranen heeft gekost: 't is altijd seecker dat syn Excellentie en de Staten sulck een bervloeckten handel geheel qualijck hebben genomen/ ende alle menschen van verstande een groot mishagen van soodanige af-grijsijckheden hebben gehadt/ soo dat het den pleeger self tot een trap van synen onderganck strecktе. Want korts daer na den 5den. Januarij 1573. wegens syn dwers-drijven/ en 't klein respect tegens de Staten (tegen welckers danck hy synen misdadigen Hoff-meester/ ofte Lieutenant Joncker Bertholt Entens met gewelt wilde buyten de Stadt brengen) wiert hy by klock-geslagh/ en de Schuttery van Delft in Wapenen/ met syn Hoff-meester voorsz/ beyde te gelyck in hechtenis genomen; naer veele klachten over hem gevallen gedeposeert/ ende syne Commissie van alle syne bedieningen en Gouvernement gerevocqueert/ onder andere hem te last geleydt werdende/ dat hy veele Geestelycke Persoonen en andere onschuldige luyden tegens syn Commissie en Eedt/ sonder

't Welk den Prins en de Hooge Overheyt grootelicks wee doet.

Den Grave van der Mark ende sine Overste Lieutenant werden tot Delft gevangen.

competente rechts-pleginghe/ had om-gebracht/ of doen omb-brengen/ ſpecialijck ooch den Pater van St. Aegbt* / en noch andere hr. vrome luyden/ lief-hebbers des Vaderlandts; waer over ooch veele goede Ingeſetenen hadden moeten vluchten/ en 't Landt verlaten. Joncher Eittens voorſz/ die den Graef in ſyne gepleeghde wreedtheden tegens de Rooms-geſinden/ als deftigh den Geus ſpeelende/ braef had ten dienſt geſtaen/ deden de Staten met de hoochſte ſtraffen/ en den Graef ooch na den hals dingen: waer tegen hy een ſchriftelijcke deſentie inbracht/ met dewelcke hy de poincten van ſyne beſchuldingh poogde te verſchoonen/ als by den meer-gemelten Hiſtori-ſchrijver Bor* in forma te leſen is/ meeſt uyt-komende op de misbandelingen van de Rooms-geſindens zijde tegen de onſe gepleeght/ en ſynen yver tot den ſuyveren Gods-dienſt; doch principalijk ten opſichte van ſyn afkomſt/ en hoogaende meriten/ wiert hy (door tuſſchen-ſpreken vande Prins) uyt de gevanckeniſſe gerelaxeert/ ende kreegh ten laeſte verlof om met alle ſyn Bagagie ende Goederen elders heen te trecken*. D'Apprehenſie van ſyn perſoon ten eerſte in 't Leger voor Haerlem by den Vyandt verſtaen zijnde/ ſonder dat ſy de rechte oorſake van dien noch wiſten/ viel noch iets voor binnen onſe Stadt/ en tot deſe materie dienende/ mede waerdigh om te verhalen; de Vyandt ſich inbeeldende dat het hier ooch op den Prince gemunt was/ en dat het (vermidts de voor-verhaelde commotie de Burgery in Wapenen hadt gebracht) ten naeſten by alles over hoop lagh/ ſoo ſchreef de Graef van Boſſu aen Huyg Janszoon van Groenewegen, Burgemeeſter tot Delft: hoe dat hy verſtaen hadde datter groote tweedracht in Delft was, waer over de Grave vander Marck gearreſteert ſoude zijn, 't welck hem boven mate aengenaem was geweeſt te hooren, verſoeckende voorts dat de voorſz Burgemeeſter (continuerende in ſijne getrouwe dienſten tot den Conink) ſoude ſien de Prince mede te verſeeckeren ende te ſeynden in het Leger voor Haerlem, aenbiedende daer toe alle aſſiſtentie; ſulcks doende, hadde alle die hem daer toe behulpigh ſoude zijn geweeſt, quijt-ſcheldingh van alle voorgaende ſchult, en loon na verdienſten te verwachten. Dit was de ſubſtantie des Briefs/ tot welckers beſtellingh een gevange Soldaet/ met af-koopinge ſyns levens/ ſich ſoude laten gebruycken; dan de Soldaet braght den Brief aen den Heere van Batenburgh/ die in des Graven van der Marcks plaetſe by den Prince van Orangie tot ſyn Lieutenant Gouverneur/ ende Oberſte Veldt-Heere was gekoſen/ ende ſich terſtont by het Chrygs-volck/ ende in het Leger van deſen Staet had gevoeght; deſe den Brief geopent ende geleſen hebbende/ ſeyndt deſelfde in aller diligentie met den ſelven Bode voorts aen den Prince/ dewelche den inhoudt ooch verſtaende/ en in 't eerſt daer over verſchricht zijnde/ toonde den ſelven verbolgens niet te min den geenen daer s' aen hieldt/ die nam Godt tot getuygen van d'oprechtigheydt ſyns herte/ ende ſyn genegentheydt om ſijn Excellentie ende de

* Bor ibid. p. 315. b

n Syn Lieutenant werdt gehangen. *Vide Epiſt. ſelectiores edit. Lugd. Bat* 1617. p. 867.

‡ *Lib. VI. p.* 311. *& ſeq.*

De Graef raeckt vry.

* *Id. ibid. p.* 315. b.

Miſsive van Boſſu, op 't eerſte aentaſten van den Graef voorſz, afgeſonden aen H. I. van Groenewegen, Burgermeeſter tot Delft. *Id. ibid. pag.* 315 b 316. *Hoofs V I I.* 290.

de gemeene saecke dienst te doen; seggende oock niet te kennen gebeden dat de Grave van Bossu aen hem schreef. De Prins daer en tegen bergde Groenewegen, om alle na-dencken wegh te nemen, dese Missive in dier voegen te beantwoorden, dat sy Bossu daer door al-soodanige lagen moghten leggen, die hem wel qualijk moghten bekomen, en voorts alle lust en appetijt tot diergelijcke aenslagen in toekomende wegh nemen. Doch den Burgemeester, dewelcke (gelijck veele noch by de Roomsche Religie was gebleven) misschien herhouden wegens syn Gesinthevdt, of anderssints te teeder van eere, om den Vyandt selfs nu notoirlijck tot bedrogh genegen, met gelijcke munt te vergelden *, verklaerde altydt syn gemoet sulex niet te vermogen: daer op de Prins repliceerde, Judith had het soo naeuw niet genomen, met den Tyran Holopherne om haers en Gods Volck uyt de noodt te helpen. Maer wat hy oock noch by-bracht, Huygh Janszoon had daer geen ooren toe: oversulex heeft hem de Prins voor een tijt doen versekeren en in syn huys bewaren. Omtrent desen tijt gedurende dese gevaerlijckheydt van den Staet, begonnen al in eenige gelegentheden den Rooms-gesinden geen woninge te houden, en haer in sommige Hollandtsche Steden de kercken te benemen, dat by veele wijse Regenten voor een groote onordre wierdt gereeckent, en oock dapper mishaegde; te meer, dewijl men den Vyandt nu noch soo na by-hebbende, en de saecken noch soo twijffelachtigh staende, als nu de verbonden en verdingen met haer aengegaen, beginnende te breken, hen lichtelijck te bedencken stondt, wat sy, 't werck eens volbracht zijnde, te verwachten hadden, en alsoo van billijcke klachten oorsaeck gaf aen die geene, die te vooren al soo seer als d'Euangelischen tegens Alva en syne Tyrannie waren in-genomen: doch dus doende de gemoederen veranderende, had men wederom te weeg gebracht, dat eenige van de eerste en voornaemste, die sich gemeen-samer-handt tot noch toe, met raedt en daedt, tegens Alva dapperlijck hadden gedragen, althans binnen of buyten 't Vaderlandt met groote bekommernisse en onseeckerheydt over d'uytkomste deser saecke in twyffel bleven hangen, en alsoo tusschen beyde stil sitten, &c.* gelijk men sulex breder af-nemen kan uyt seecker treffelijck gesprech van de Heer Adriaen vander Mijle, (die men sedert tot de hooghste Ampten van Recht en Staet-saecken deser Lande heeft geemployeert) met den Keur-vorst Pals-Grave Frederick den derde, die men namaels wegens syn grooten yver tot de Religie de Godsalige noemde; alles duydelijck genoeg beschreven staende in een Brief van vander Mijle voorsz. aen Zindelinum geschreven te Spier den 25sten. February 1573. ende in 't seventiende jaer deser tegenwoordige eeuwe in 't Latijn in Druck uytgegaen, nevens noch verscheyde andere Brieven van voorname Mannen. Niet te min wierdt eer-lang in 't selfde Jaer van drie en tseventigh by de Staten van Hollandt, in seecker Vergaderingh tot Leyden ge-

Dees weygert een yder andt met bedrogh te kranken.

* *Vide Grot. de Iure Belli, III. cap 2. paragr. vlt. & nn.*

Men beginde in eenige plaetsen, den Rooms-gesinden hare kercken, die hen uytkragte van verbondt waren gelaten, t'beletten dat-handig te maecken tegen 't advijs van de verstandighste Regenten.

† *Vide Epist. Select. pag. 572. & seq.*

Resolutie vande Staten tegen de

Rooms-geſinden genomen.

gehouden/ gereſolveert/ dat men d'exercitie der Roomſche Religie ſeu doen ophouden: doch als men dit ſtuck eerſt mael propooncerde/ of begon te roeren/ wenſchte de Prins dat men 't had gelaten/ ende noch meer was 't hem tegen den ſin als men die reſolutie begon te executeren: gelijck hy in ſijne Gedruckte Apologie van den Jare tachtigh te kennen geeft/ doch ſeggende met eene tot verdedingh van de Staten:

Redenen van dien.

dat ſy (die in den beginne tot 's Landts behoudenis hadden goet en nut gevonden, dat d'een en d'andere Religie ſou aengehouden worden, daer nae door de ſtoute aenſlagen, ſlimme treecken, en verraderyen van de Vyanden, die onder d'Ingeſetenen vermengt waren) ondervonden hadden, dat haer ſtaet in gevaer ſtondt van een onvermydelijck verderf, ten ware datſe d'oeffeningh van den Roomſchen Gods-dienſt deden ophouden, om dat de geenen, die daer belijdenis van deeden, ten minſte de Prieſters, den Paus by Eede (gelijck ſy oock over al deeden) hadden hulde geſwooren, van welken Eed ſy meer werks maecten, als van den anderen, dien ſy 't Land hadden gedaen*/ en ſo voort. Op deſe voorgaende Reſolutie der Staten/ wierden de Gereformeerden echter aenſtonts niet dan al te dertel. 't Hol-ſiecke graeu wierdt voor 't aenhitſen van de wreveligſte dryvers op ſommige plaetſen, daer 't invoeren van de 't voorſz beſluyt/ (hoewel om heuſſchelijcke en voorſichtige redenen) na haren in wat te lange/ wiert vertoeft/ weer gaende gemaekt. Immers hier te Delft ſchynt het niet met ſoo goede ordre/ als wel betamelijck was/ maer met ſeeckere aenteeckeninge (ter materie van het oberkoſtelijcke en onbergelijckelijcke ſtuck werckx des hoogen Autaers in de Oude kerck) voor-henen geallegeert/ te kennen geeft ende getuyght/ dat de Prins ten tyde van de Beelde-ſtorm in een Venſter van 't St. Aechte-kloo-ſter leggende/ en 't werck aenſiende/ een ſyner Pagies in de Oude kerck ſondt/ om te verhoeden dat het voorſz Altaer niet en wierdt beſchadigt/ als achtende ſo een vermaert werck/ wegens ſyn groote koſtelijckheyt/ aengewende moeyte/ en onuytſpreeckelijcke konſt/ al te waerdigh/ dan van ſchendige handen in een oogenblick jammerlijck vernielt te werden/ hebbende lieber 't ſelvige te verſenden/ en een heerlijck preſent daer mede te doen/ aen ſyn Neef de Graef van Swartſenbergh/ gelijck by de beſchrijvinge deſes Altaers is gedoceert*. Nu ſtaet het vaſt dat de Prins geduerende de eerſte en voor-heen beſchreve Beelde-ſtorm van den Jare ſes ende tſeſtigh/ niet hier te Delft/ maer in Brabandt was en na ſyn weder-komſt uyt Duytſchland (gelijk verhaelt is) hier te Delft in 't voorſz kloofter is gekomen metter woon: ooch boven dien ('t geen niet min krachtig is) conſteert/ dat dit voorſz Altaer na de eerſte Beelde-ſtormery van den voorſz Jare (toen 't de Rooms-geſinden wederom te boven waren gekomen/ en de Geuſen buyten de Stadt ten Prieele moſten gaen) is begonnen te maecken in de plaetſe van een ander/ 'tgeen in de voorgaende furie t'eenemael was ver-

Nieuwe Beeldt ſtormery hier te Delft ſchijnende gevolght te zijn op het delayeren van d'executie des voorſz beſluyts.

* Apolog. du Prince d'Oranje p. 79.

* Siet boven pag 169. & 170.

verdestrueert/ en ten gronde toe verdelgt*: blijkende het eerste/ aengaende d'absentie en presentie van de Prins uyt alle Historien van die tyden; 't ander belangende 't hooge Altaer/ uyt de Acte van het Contract/ met den vermaerden W. Tetrode/ des selfs Meester/ ghemaeckt. Sulcks hier uyt (mijns bedunckens/ hoewel my oock als noch dien-aengaende geen meerder seeckerheydt gebleecken is) onwederspreeckelijck moet volgen een tweede Beelde-storm voor-gevallen te zijn: 't welck ick vermoeden soude/ na tydts-reeckeninge ende alle omstandigheden van saecken/ kortst na de voor-gemelte resolutie der Heeren Staten noch in den Jare 1573. of anderstints tusschen d'eerste en tweede Belegeringe der Stadt Leyden in den Jare 1574. te zyn geschiet; te weten in de Oude Kerck alleen/ als zynde de nieuwe (gelyck wy gehoort hebben) by de Gereformeerden nu al eenigen tydt in gebruyck. Wyders leese ick inde Beschrijvinge van de tweede Belegeringe der Stadt Leyden/ dat op de tyding van 't geluckig Ontset der voorsz Stadt op den derden October des Jaers 1574. de Prins in de Fransche Predicatie sittende/ aenstonts na het eyndigen van 't Sermoen/ den Brief openbaerlyck vanden Predicant liet lesen/ en voorts Godt met vreughde en oprighcydt over de genadige Verlossinge dede dancken: gelyck oock terstont/ 'tgerucht verspreyt zijnde/ in beyde de groote Kercken/ met een ontallycke vergaderinge van Volck/ met gelycke beweginge geschiede. Sulcks men hier uyt oock soude kennen beslupten: dat de Gereformeerden/ behalven noch een vergader-plaets ter devotie voor de Fransche Gemeente/oock beyde de Parochy-Kercken/ als-doen al hebben in-gehadt*. Dus waren nu de Gereformeerden van Delft eerst in de Nieuwe/ daer na oock in de Oude Kerck aen 't Pleeck geraeckt/ en de Rooms-gesinden/ met al haer kostelijcke Bagagie/ t' haerer Heyliger plaetsen uyt-gestommelt. Hier most nu van die tydt af aen in beyde die groote Tempelen (eertijdts soo prachtigh pronckende/ en soo overvloedigh gemeubleert) het Euangelium en 't Woordt Gods enckel en in alle eenvoudigheydt verkondight werden/ sonder eenige Ceremonien ofte uytterlijcken toe-stel; met verfoeyingh van het Heydensche weesen/ ende met de tydt op-gekomen kleynachtinge ofte onverstant van de suyvere Apostolische Leere; met verwerpinge van het tot noch toe voor ettelijcke hondert Jaren af plotselijck ende blindelyck aen-genomen Geloove van de gecorrumpeerde/ en soo langhs soo meer besoedelde Leere des Stoels van Rome: sulcks nu de Goddelycke openbaringe in den Propheet Ezechiel geschiet/ scheenen verbuit te werden/ seggende: Ghy en sult na uwer Vaderen Geboden niet leven, ende haere Rechten niet houden, en u lieden aen hare Afgoden niet ontreynigen. Want ick ben de Heere uwen Godt, na mijne Geboden sult ghy leven, ende mijne Rechten sult ghy houden, ende daer na doen*. De namen van de Dienaren des Godlijcken Woordts/ die sedert de Reformatie

* Boven pag. 168.

* Siet Orlers Beschryv. der Stadt Leyden laeste Edit. II Deel p. 540.

De Gereformeerde Religie werdt in beyde de groote Kercken geoefent.

* Ezechielis cap. 20. v. 18. en 19. te weten na d'Oversettinge in de Fransche Tale.

Godts Kercke alhier binnen Delft in de twee groote Kercken bedient hebben/ heb ick goet gevonden hier ooch by te ſtellen / na-volgens de geſchilderde Lijſte ter Kamere van Kercken-Raedt / boven den ingangh aldaer vaſt-gehecht zijnde/ over-een-komende deſelfde te ſamen/ met een ander Memoriael in 't particulier/ van tydt tot tydt curieuſelijck onderhouden/ ſullende derhalve het geene tot nader deſignatie van perſoonen dienſtigh zijnde / ende in de geſchilderde Lyſt gedeſidereert werdende/ en nochtans in de particuliere aengeteeckent ſtaende/ met veranderinge van Letters hier tuſſchen in lijden.

Lijſte der Predikanten zedert de Reformatie alhier.

Johannes Gerobulus heeft alhier onder 't Kruys gedient A°. 1566. is vertrocken Ao. 1567.

Naem-Regiſter ofte Lijſte der Predikanten, ſedert de veranderinge der Religie in de twee groote Kercken binnen Delft, in de Conſiſtorie op een geſchildert bordt aengeſchreven ſtaende, geconfronteert met noch een particuliere aenteeckeninge.

1 Petrus Gabriel Schagius, overleden in Auguſto 1573.

2 Regnerus Theodoricus [van Harderwyck] overleden [den 2den.] Septembris 1576.

3 Arnoldus Cornelij [van Delft] beroupen [van Frankendael] ende hier beveſtight in Junio 1573. overleden den 5. Junii 1605.

4 Copinus Rodolphus [van Gzoeningen] beveſtight 1573. ende overleden den 3en. October 1574.

5 Tomas Tilius, geweſen Abt van St. Barent [by Antwerpen] beveſtight 1575. ende geſtorven den 13en. Januarij 1590.

6 Petrus Johannis, gheroepen van Schoon-hoven, beveſtight in September 1575. gheſtorven den 26ſten. Julij 1590.

7 Regnerus Donteklock, beroupen den 27en. September [1577.] vertrocken naer Voorſchoten, April 1590.

8 Iohannes vander Mijlen, beroupen Julio 1581. verplaets in 't oude Gaſt-huys [alhier] in September 1587. vertrocken naer Bredt in September 1591.

9 Wernerus Helmichius, beroepen van Uytrecht in April 1590. vertrocken naer Amſterdam [in April] 1602.

10 Daniel [van der Volegen/ geſeydt] Dolegius [van Bzuſſel] hier geexamineert ende beroepen in Mey 1590 overleden 21en. November 1605.

11 Jacobus [Rolandi/ geſeyd] Rolandus, beveſtight Januarij 1594. weder-gekeert naer Franckendael in Auguſto 1598.

12 Johannes Bernardi [Voozburg] beroepen van Overſchie, ende beveſtigt April 1599. overleden 30ſten. Julij 1609.

13 Adrianus Cornelij Drogius, hier geexamineert en beveſtigt in September 1601. overleden den 4. September 1602.

14 Al-

14 Albertus ab Oosterwijck [van Deventer] beroepen van Enkhuysen, beveſtight Mey 1602. overleden 17. Februarij 1616.

15 Henricus Arnoldi vander Linde/ beroepen van Yſſelmonde, ende beveſtight 20en. November 1605. overleden in December 1637.

16 Ioſias Heinſius beroepen van Catwijck op Zee, beveſtight in Ian. 1606. overleden 20. Iunij 1617

17 Iohannes Taurinus, beveſtigt 7. December 1609. ende naer de Remonſtrantſche Kercke vertrocken in den Hage 4en. April 1618.

18 Iſaacius Diamantius, beroepen van Breda, beveſtigt 24en. Iulii 1616. overleden in 't ſelfde jaer

19 Henricus Swalmius, beroepen uyt Out-Beyerland, beveſtigt 27en. November 1617. vertrocken naer Haerlem [den 26. Iunij] 1625.

20 Iſaacius Hagius, beveſtight 1618 overleden in September 1624.

21 Gedeon van Sonnevelt, beroepen van Worcum, beveſtight 6. December 1618. overleden 17. September 1630.

22 Dioniſius Sprankhuyſen [van Wijck te Duir-ſtede] beroepen van Worcum, beveſtigt 13 Iulij 1625. overleden 11. Auguſti 1650.

23 Iſaacius Iunius, beroepen van Catwijck op den Rijn, beveſtight den 30en. November 1625. overleden 10. September 1636.

24 Leonardus Fodineus [van Delft] geroepen van Wormer, beveſtight den 23. Mey 1632. overleden 16. April 1647.

25 Hermannus Tegularius [van Amſteldam] beroepen uyt de Rijp, beveſtigt den 7en. December 1638. overleden 17. April 1666.

26 Volckerus Alberti ab Oosterwijk [van Delft] beroepen van Rotterdam, beveſtight 22en. April 1640.

27 Iohannes [Georgii] Goethaels [van Hoorn] beroepen van Purmerent, beveſtight als voorgaende.

28 Robertus Iunius [geboortig van Rotterdam] gekomen uyt Ooſt-Indien, beveſtight 15en. Ianuarij 1645. vertrocken naer Amſterdam den 2en Februarij 1653.

29 Samuel van Doreſlaer beroepen van Brouck in Waterlandt, beveſtight 21en. Iulij 1648. overleden 5en. October 1652.

30 Bernardus Tigurinus beroepen van Heuſden, beveſtigt 20en. Auguſti 1651.

31 Petrus de Witte, beroepen van Hoorn, beveſtight 14en. September 1653. vertrocken na Leyden den 17. Maij 1656.

32 Arnoldus Bornius, beroepen van Woerden, beveſtigt 23 December 1653. vertrocken naer Alckmaer 1667.

33 Thaddeus de Landtman, beroepen van Sevenhoven, ende beveſtight den 9en. October 1656. vertrocken naer den Hage 26. Iulii 1663.

34 Wilhelmus Saldenus, beroepen van Enckhuyſen, beveſtight

tight den 30. Maert Ao. 1664.

35 Gulielmus Fabius [van Delft] beroepen van Leerdam, ende beveſtight den 2en. Ianuarij 1667.

36 David Clinquant, beroepen van Weeſp, ende beveſtight den 4. December 1667.

Nopende der ſelver meriten, lof ende gaven.

Voor deſe Mannen/ is de Gereformeerde Nederduytſche Gemeente van Delft tot noch toe bedient in de Heylige Plichten en Godtdelijcke devotie. Dat d' Almachtige deſe tegenwoordige ende voor ons noch overige Leeraren tot merckelijck nut/ vrede/ en verder opbouwinge van deſe ſyne bloeyende Gemeente in langduirige geſontheydt gelieve te conſerveren/ ſy de gemeene bede der vromer Ingeſetenen ende Stedelingen van Delft. Ick en ſal my hier niet in-laten om haeren wel-verdienden lof in 't byſonder te beſchryven: een ygelijck der ſelver/ ſoo der afgeſtorvenen als der lebendigen/ is vermaert en groot van naem na de Geeſtelijcke gaven hem van Godt gedispenſeert/ in d'eene min in d'andere meer verſcheydelijck werckende na ſyn believen/ ten eynde datſe tot gemeyn gevrucken utiliteyt van de gantſche Gemeynte beſtedet werden/ gelijck den Apoſtel ons ſulcks met een bequame gelijckeniſſe willende voor oogen ſtellen/ voor af duſdanige verſcheydde gaven tot negen toe reciteert/ met deſe woorden: Want deſen wordt door den Geeſt gegeven het Woordt der wijsheydt, ende eenen anderen het Woordt der kenniſſe, door den ſelven Geeſt: ende eenen anderen het Geloove, door den ſelven Geeſt: ende eenen anderen de Gaven der geſontmakinge, door den ſelven Geeſt: ende eenen anderen de Werckingen der krachten: ende eenen anderen Prophetie: ende eenen anderen onderſcheydingen der Geeſten: ende eenen anderen menigerley Talen: ende eenen anderen uytlegginge der Talen*. Van Petrus Gabriel, zijnde de eerſte die hier opentlijk in bedieninge is geweeſt/ hebben wy nochtans al-voorens in 't byſonder geſproocken/ ende ſyne goede qualiteyten meerendeels geſpecificeert*/ gelyck wy ook aengetogen hebben hoe de vijfde ſyn hooge Ampt in den Roomſchen Hierarchiſchen ſtaet verlatende/ van haer is uytgegaen/ en ſich tot het Predick Ampt der Gereformeerde Gods-dienſt heeft gewent*. Boven dien kan ick echter ook niet nalaten van Wernero Helmichio, zijnde de negende in getal/ iet particuliers/ als op den tegenwoordigen tijt/ midtſgaders de onlangs genomen reſolutie van hare Ed. Gr. Mog. ſyn reflectie hebbende) noch by te voegen/ namentlijck/ hoe dat hy in den Jare 1588. nevens twee andere Predikanten/ als Ambaſſadeur der Staten/ wegens vier Provintien deſer Geunieerde Nederlanden (gelijck wy in 't verbolgh nader hooren ſullen) gedeputeert zijnde in Engelandt aen de Koninginne Elizabeth*/ noch ſoo jongh ſcheen (vermidts hy weynig baerts hadde) dat de Koninginne onder andere redenen gelijck als niet verwonderingh vraeghde; Hoe! is dien jongen Man ook een Miniſter? en voorts hare Majeſteyt op hare verder vragen

‡ 1 Cor. 12. v. 8, 9, 10.

* Siet boven p. 442.

* Boven pag. 427.

* Ber XXIV. f. 75.

vragen geantwoort zijnde/ dat hy so jonck niet was als hy wel scheen/ dat men hem al over veertien Jaren tot Franckfoort op den Predicstoel gehoort hadde / dat hy 23. à 24. Jaren oudt zijnde/ Predikant geworden was / soo repliceerde hare Majesteyt / het was by ons in den eersten een schandael als 'er yemandt soo jonck tot het Predick-Ampt toe-gelaten werde; onse partyen verweten ons in een Schrift, schandale de l'Angleterre, dat wy niet en hadden dan School-jongers tot Ministers*. Wyders belangende de Gagie/ of het Tractement der Predikanten hier te Lande/ kan ick my niet onthouden den goet-willigen Leser te communiceren / hoe geringe en sober deselfde in den beginne was/ op dat men de voorgaende eeuwe met de tegenwoordige tyden (die wy nu beleven) vergelyckende / de wonderlijcke veranderinge van dien / hier uyt ook magh bemercken. Drie hondert gulden alleenlijck waren den Leeraren der Gereformeerde Religie hier te Delft (tot betooninge voor den Kercken-dienst) toe-gevoegt; blijckende by een Brief des Prince van Orangie/ die ick onder my hebbe/ van den jare 1575. geadresseert zijnde aen de Heeren Burgemeesteren en Regeerders der stede van Delft/ondertekent met de eyge hant vanden Prince voorsz/ mitsgaders met des selfs opgedruckt Cachet bezegelt; by dewelke syn Excellentie ten behoeve van Heer Thomas van Tielt, den gewesen Abt ende voormaels vermogende Meester (gelijck wy gehoort hebben) van soo groote renenuen) versoeckt/ ten eynde hem een hondert gulden jaerlijcks meerder toegelegdt moghte werden/ als kennende sich met syn groote Familie op drie hondert gulden 's Jaers in desen dieren tijdt niet wel behelpen / noch syn Huys-gesin alimenteren/ sulcks syn Salaris voortaen jaerlijcks moghte wesen vier hondert Caroli guldens / op dat hy te beter middel moghte hebben sich t' onderhouden / ende ook des te beter synen dienst continueren. Uyt de voorgaende Lijste self/ is hier benevens ten naesten by af te nemen/ hoe veel Predikanten hier in 't eerste in bedieninge zijn geweest / te weten/ twee in den beginne des tijdts sy de Nieuwe kerck maer alleen hadden geoccupeert / doch een derde eerlange daer by komende/ duyrde dit tripel-getal mede niet langer als dat naer Thomas van Tielt (supplerende de plaets van den overledenen Copinus Rodolphi) korts daer na Petrus Iohannis in 't self de Jaer van vijf-en-tsevantigh voor een vierde daer by geroepen wierdt; gelijck in dier voegen ook Regnerus Donteklock in de plaets van Regnerus Theodoricus schijnt gesuccedeert te zijn / Arnoldus Cornelij als doen de oudtste in dienst zijnde / en noch lange Jaren continuerende. Naderhandt de Gemeente merckelijck vermeerdert/ ende dapper toe-genomen zijnde / is het getal tot ses gebracht / wanneer Volkerus Alberti ab Oosterwijck, ende Iohannes Georgii Goethals de ses en seven en twintighste/ tegenwoordigh noch beyde in leven/ ende nu de oudtste in dienst / ende ook wel van Jaren zijnde/ beyde te gelijk des Jaers 1640. beroepen wierden.

* *Id ibid f. 83 b.*

Hoe weynig haer Gagie in 't eerste was.

en met haer hoe veele te gelijck in bedieninge.

Hoe het nu inde Hàvenſche Kerk mitſgaders in de Gaſt-huys-Capel (yder noch hare byſondere Predikanten hebbende) is toe-gegaen/ en hoe-neer daer alder-eerſt de Gereformeerde Leere wierdt gepredicht/ is my noch ſoo beſcheydelijck niet gebleecken/ noch oock de Liſten der Predikanten / van tijdt tot tijdt in deſe Kercken geſtaen hebbende / in handen verſchenen. Deſe/ te weten twee in de Havenſe/ en een in de Gaſt-huys-Kerck/ te ſamen by de ſes in de groote Kercken gerecknet zijnde / maecken een getal van negen Nederduytſche Predikanten / die de Stad tot leeringe/ ſtichtinge/ vermaninge en vertroo-ſtinge van de Gemeente nu al langen tijd geduerighlyck in dienſt onderhouden heeft. En gelijck de Gereformeerde Godts-dienſt hier te Lande aengenomen wierdt / inſonderheydt in conformité van die/ dewelcke men te Geneve leerde / ſoo ſchijnt dat van den beginne af aen hier te Delft oock ten eerſten al een Franſche Kerck is geweeſt; te meer / overmidts de Prins van Orangie alhier ſyn Hoff-houdinge hadt geplant: want de voor-gemelte Beſchrijvinge der Belegeringe van Leyden ſeyt oock noch/ noopende d'omſtandigheden van 't ontfangen der tijdinge van 't Onſet der Stadt Leyden / dat (gelijck wy al-bereydts gehoort hebben) de Prins onder de Franſche Predicatie ſat / 't welck dan miſſchien in de Capelle van St. Agatha is geweeſt/ als zijnde anner ende binnen ſyn Hoff gelegen / ſulcks die Capel (als nu oock hedendaeghs 't ſelfde gebruyck hebbende) mede al by tijds tot de Gods-dienſt der Franſche Gereformeerde Gemeente ſchijnt toegeeygent geweeſt te zijn. Voorts alſoo wy deſelfde voor-henen by 't Klooſter/ in deſe qualiteyt niet/ maer alleen ten opſichte van de Roomſche Religie hebben beſchreven/ ſoo ſullen wy deſelfde hier noch na hare hedendaeghſche geſtalte/ ten naeſten by/ met woorden gaen vertoonen. De Roomſche Religie nu gerenunceert / en de Conventualen ofte Klooſter-luyden meerendeels verloopen en uytgeweecken zijnde / heeft men dan oock deſe Kerck tot een ander ſatſoen van Godts-dienſt beginnen te openen; men vondt al-omme de Hecken dapper verhangen / de koſtelijcke Meubelen en uytmuntende cieraden/ daer in de voor-gaende Beſchrijvinge des Klooſters gewach van is gemaeckt * / waren al-bereydts (gelijck men wel kan vermoeden) ten deele verhuyſt / en lichtelijck oock ten deele in de ſlagh van de Kerck-plunderinge geſneuvelt / ſulex nu oock dit Gebouw ſich ſelfs liet aenſien / als een eertijdts op-gepronchte ſchoonheyt van al hare Juweelen en vercierende toe-ruſtingh ontbloot / gantſch van weſen en gedaente in onaenſienlijckheyd getransformeert. Het Hol of de binnen-ruymte des Tempels vertoonde een ongemeene lange Figure, dies men alleen d'eene helft / ſoo als ſich best na propoſitie wilde ſchicken/ tot de Predicke appropprieerde / d'ander helft tot een ander gebruyck over-latende/ gelijck althans tot een Vendu-ofte-Vent-hal van Laeckenen werdt gebruycht *; doch de Kerck nu ſedert eenige Jaren aen de

Nopende d'andere Nederduytſche Predikanten deſer Stadt, ſoo op de Haven als in 't Gaſt-huys.

Belangende 't begin der Gereformeerde Franſche Predicatie.

Deſcriptie van de Franſche Kerck.

* Siet boven pag. 321.

* Siet boven pag. 322.

FRANSE KERCK eertijdts S.t AGAAT's CAPEL welckers
westelijcste gedeelte geapproprieert is tot de LAKEN-HAL.

OUDE PRINSEN-HOF dienende nu voor een gedeelte
tot de SAY-HAL.

Apartement vande PRINCESSEN
van PORTUGAEL.

C. Decker. Fecit

de Noort-zyde uyt-geset/ en sulcks nu beter in de bzeete gepzopoztioneert zynde/sullen wy voortaen maer alleen de hedendaeghsche hoedanigheydt aenwysen. De Pzedick-stoel voor desen gestaen hebbende in 't Oosten/ is nu in 't midden van de Kerck aen de Zuyder-muyr gestelt/ omcingelt met een Doop en-Trouw-Hecke/ en wyders ter rechter-handt met de Bancken der Consistorie. Ter plaetse daer van outs het Choor placht te wesen/ ('t welck ten naesten by de helft van de tegenwoordige Kerck besloegh) is hedendaeghs het Gestoelte van de Hoogh-Achtbare Magistraet deser Stadt/ midtsgaders daer benevens noch een ander voor de Pzincesse Louyse/ Frelle van Portugael; beneden en langs voor-heen die van de Regeringe zijn de Sitplaetsen en af-geschoote Bancken voor Me-Vzouwen en Juffrouwen hier ter Kercke komende; by Noorden in de nieuwe uyt-settinge zijn de Bancken voor de Patricij (dat is) Af-komelingen van Magistraets-persoonen/ en van d'outste Geslachten/ midtsgaders voor de gantsche Jonge-manschap van de fatsoenlyckste huysen deser stad/ en voorts alle luyden van fatsoen in dese vergaderinge verschijnende; noch eenige andere Bancken zyn aen particulieren/ 't sy aen Huysgesinnen ofte aen seeckere Scholen/ toe-geschickt; de rest is voor de Gemeente overigh/ die sich ordinaris met een goet getal ten gehoore laten vinden/ tot dien eynde t' harer accommodatie/ ten Westen tegen aende Laken-hal al over veele jaren ook een verheven Galerye gemaeckt zijnde; sulcks alles hier ter plaetse in goede en bequame ordre is gerangeert. De Vergrootinge ofte het uyt-gesette gedeelte des Kercks/maeckt (ten aenzien van het gantsche Gebou) een half kruys-werck met twee Bogen/ ondersteunt door een Pilaer/ dragende een Moer-bindt/ het welcke met syn ander eynde komt in de nieuwe uyt gesette Noorder-muyr gesloten aen een Stant-binck met een Karbeel; zynde beyde de Saken deser twee Bogen/ gelyck ook de gantsche Kerck door/ ront ofte Welfsels-gewys met Wagen schot beschoten; hebbende verders dit nieuwe werck twee groote Lichten ofte Kerck-glasen/ als mede eenen uytganck op de Basse-court ofte Voor-plaets van het oude Hoff/ gelijck in de Zuyt-muyr ende het principale ofte oude gedeelte van de Kerck twee andere in-ende-uytgangen/dagelijcx in gebruyck/ gehouden werden/ leydende 'tholck mede over een (doch geringer) plaets ofte pleyn/door een groote Poort voor op de gemeene straet van de Oude Delft/ scheuyns over de groote Oude Kerck uyt-komende: achter de Oost-zyde (eertydts het Choor van dese Kerck) komt noch een bertreck/ althans gebruyckt werdende voor des Kerken-raedts-Kamer/ zynde voorsien met een konstigh en cierlijck geschinckelt Welfsel/ welckers Schilden gewit zijnde/ de Schinckels met Bordure gehackt/ en van rooden steen uyt-gespaert/ gesamentlijck met verscheyde slimme hoecken en langh-werpende Kuyten hoorende te stuyten en vereenigen/ in sulcker voegen dat sy in de Vergaderingh

Des selfs nieuwe vergrootinge.

Ingangen.

Consistorie.

ringh alle hare booz-bedachtelijck aen-gelepde miſ-maecktheydt ſeer aerdigh na de kunſt verneſen: de booz-gemelte Poozt booz aen ſtraet is inſgelycks met een Weiſſel met Schinckels en gehackte Bozduire/ doch geheel gewit. In de Kerck is noch ſeer ontangs begraven de Boozluchtige Furſt Don Emanuel Pzince van Pozrtugael/ die binnen deſe Stadt ook is geboozen ſeer in 't begin deſer eeuwe/ te weten den 24. Febzuarij des Jaers 1600. ende is overleden in Schagen den 27. October 1666. zijnde Ritmeeſter ofte Capitepn van een Compagnie Paerden ten dienſte deſer Landen: ſyn Furſtelijcke G. S. M. Heer Vader is geweeſt de Boozluchtige Furſt Don Emanuel Pzince van Pozrtugael/ Soon van Don Antonio/ wettelijck verkooren en regeerende Koning van Pozrtugael*/ wiens Heer Vader was Don Lovijs de derde/ Soon van Don Eduard/ Coningh van Pozrtugael/ &c. ſyn boove gemelte Furſtelijcke G. S. M. Bzou-Moeder was de Boozluchtige Emilia van Naſſau/ Pzinceſſe van Orangie/ Dochter van het twee de Bedde van de Boozluchtige Furſt Wilhelm van Naſſau Pzince van Orangie/ gepzocreërt by Anna Hertoginne van Saxen Cheur-Furſtelijcke Dochter/ &c. In deſe ſelf de Kerck daer deſe Hooggeboore Pzins nu onder de Aerde leydt/ heeft hy ook den H. Doop ontfangen/ (en 't geen het aenmerckelijckſte is) in den Jare 1634. opentlijck ſyn Confeſſie gedaen; want hoewel hy in deſe Gereformeerde Chziſtelijcke Kercke was Gedoopt/ ende in deſelfde Religie booz ſyn Bzouw-Moeder tot den ouderdom van twaelf jaren op-gevoet/ ende betamelijck geoeffent was/ is hy booz de wille van ſyn Heer Vader (dewelcke altijdt was geweeſt ende noch yverigh continueerde by de Roomſche Religie) nevens ſyn Bzoeder geſonden na Bzanckrijck/ met recommandatie aen haer Oom Don Chziſtoffel Pzince van Pozrtugael/ (dewelcke ook volkome Pzofeſſie de de van de Roomſche Religie) ten eynde de eerſte indzuckingen/ die ſy van haer Bzouw-Moeder hadden ontfangen/ mogten werden verdzuckt booz nieuwe onderwyſingen/ ende die boozraen in-geplant en vaſt gepzent in alſulcke verſtanden/ dewelcke noch weynigh oozdeels hadden/ en bequaem waren om alles aen te nemen: ſulex hy by die occaſie in de Pauſelijcke Godts-dienſt ſoo verre is gebzaght/ dat hy ſich/ van alle wereldtſche bekommerniſſe ontſlaende/ vier Jaren en een half in een Kloofter van d'Ozde der ongeſchoeyde Carmeliten heeft geſteecken/ onder den naem van Vader Felix, tot dat hy booz de Goddelijcke beſtieringe beter kenniſſe/ ende een verfoeyelijcken af-keer van ſoo veel ſuperſtitien krygende/ ſyn Bzouw-Moeders Religie booz beſt gekeurt/ ende daer publijcke Belijdeniſſe van gedaen heeft; latende daer over ſoo wel in de Nederduytſche als in de Franſche Tale in't Bzuck uyt-gaen ſeeckere Declaratie/ Manifeſt ofte Verklaringe van de redenen/ dewelcke ſyne Furſtelijcke G. geinduceert ende bewogen hadden te renonceren ofte verlaten de Roomſche Religie/ om ſich te

Wie in deſe Kerck ſedert de Reformatie al begraven zijn.

Prins van Portugael,

* *Siet van deſen Don Antonio, Briefve & ſommaire deſcription de ſa vie & mort. Imprimé a Paris 1629.*

Dewelcke de oomſche Religie verwerpende alhier ook opentlijk in de Gereformeer de Godsdienſt geprofeſſijt is.

Sijn beweegredenen daer toe in geſchrift uytgevenae.

range-

rangeren en te beegen in de Catholijcke ende Apoſtoliſche kercke/ ende in deſelfde te profiteren ofte openlijck belijden/ de ſuyverheydt des Euangeliums; eerſt ſchriftelijck in 't kort geproſenteert ende ingelevert in de Conſiſtorie van deſe Franſche kercke alhier tot Delft/ geteeckent met de eyge handt van den Prince ſelf/ ende in ſynen naem geleſen na de Predecatie voor de geheele Vergaderinge/ ende daer en boven noch geratificeert ende beveſtight voor ſyn eygen mondt. Dit geſchiede den 15den. dagh des voorſz Jaers 1634 De Belijdeniſſe en verklaringe/ die ſyne Furſtelijcke G. daer opentlijck dede/ begon in deſen ſin: Dat hy voor alle dingen God danckte, dat de Stadt die hem ter wereldt komende ontfangen hadt, ende de Kercke in dewelcke hy het Heyligh Doopſel hadde verkregen, heden aenhooren moghte, de openbare getuygeniſſen die hy gaf van ſijn Geloove; ſulcks nu het derde ende laetſte (ten regarde van de kerck) daer by gekomen is/ dat hy de loop-bane ſyns levens ge-eyndight hebbende/ in deſelfde oock beaerdet is/ recht voor de Predick-ſtoel/ in 't midden van de kerck/ in een groote Graf-kelder daer toe geprepareert zynde. De eer-teeckenen ſyns Geſlachts en af-komſte/ ſietmen echter wat wyder van 't gebeente op een ſeer bequame plaets hangen boven het voor-gemelte Geſtoelte van de Overheydt/ zynde een ſeer groote Wapen-kaſſe verſien met de volle Wapenen van Portugall/ onder een Princelijcke Coroon/ te weten een ſilver Schildt/ daer op vijf blaeuwe Schildekens/ geſchickt in dier voege als de gedaente van een ſtaende Cruys/ en op yder blaeuw Schildeken noch vijf ſilvere penningen/ gerangeert in de Figure van een Bourgonſche Cruys/ bupten om het ſilvere Schilt een Bordure van root/ daer op ſeven Caſtelen van Gout: boven uyt de Wapen-kaſſe hangen twee Cornetten ofte Guidons/ d'eene van Brouwe/ d'ander met de volle Wapenen. Niet ſeer wijt hier van daen plegen voormaels te hangen noch twee Wapenen mede van ſeer adelijcke Familien/ dewelcke beyde over eenige Jaren (onder correctie) door al te grooten precijsheydt van daer geticht/ ende elders verhangen zyn; op 't eene (zynde Naſſau/ een blaeuwe grondt/ daer op een gouden Leeuw/ en voorts vol goude blocken) ſtondt geſchreven *D. Anna D. Henrici Adis de Naſſau Filia, centeſimum plus ultra annum vixit, tandemque prope Matrem D. Johannam de Berga alias de Brabantia in hoc templo tumulari voluit.* 1640. te verſtaen gevende dat deſe Perſoon met namen Jonck-vrouw Anna van Naſſau, Dochter van Heere Henrick Adis van Naſſau/ den ouderdom van over de hondert Jaren bereyt hadde/ ende in haer leven begeert/ dat ſy (overleden zynde) alhier in deſe kerck by haer Moeder Vrouwe Johanna van Bergen, geſeyt van Brabandt, begraven ſoude worden/ voorts dat ſy overleden is in deſer tegenwoordige loopende eeuwe het veertighſte Jaer. Hy is aengedient deſelfde een overgeſchoote Nonne geweeſt te zyn van de voorſz beſchreve vermaerde Abdye Conings-velt * / ofte ſoo andere willen/

Sijn Wapen, Schildt, ende Rouw-kaſſe.

Andere Wapen-teecke-nen van Illuſtre Stammen.

* *Siet hiervan pag. 348. & ſeq.*

van dit Cloofter St. Agatha. Het ander Wapen-boꝛk was dat van Bergen, geſeydt van Brabandt, zynde drie ſilvere Ruyten op groen / het Hooft d'eene helft een goude Leeuw op zwart / d'ander helft gout daer op drie roode palen: 't welck echter (alſoo geen Mans Wapen aen de rechter zyde heeft) haer Moeder niet / maer veel eer een ongetrouwde Moeye van Moeders zyde ſchijnt geweeſt te zyn. Deſe was overleden 1607. Sulcks haer Moeders Wapen hier echter wert vermiſt; doch evenwel deſe twee Wapenen dus onverdient eenige Jaren herwaerts weder-waerdiglijk gebonde moeten laten ende in't verborgen ſchuylen / bekenne ick in tegendeel in myn gemoet (wegens de Voorluchtigheyd der oude Stammen) goet gevonden te hebben alhier nu in Geſchrifte weer voor den dagh te halen / zynde de ſelfde in effecte / en noch beyde in haer geheel te vinden in een kleyn vertreckje boven op de voor-gemelte Vendu-Laken-hal. Noch ſiet men in deſe Kerck recht over de op-gemelte Banchen des Tuſſerdoms een gedeelte van een Sarck / welckers inſcriptie noch te kennen geeft / dat het Lyck of de Reliquien van den Geleerden P. Moraus (eertijdts Predikant van de Franſche Gemeente alhier) daer onder gelegen zyn / en dat hy (na ſeſtien Jaren in deſe Kerck gedient te hebben) den 27ſten. Decembris Ao. 1600. overleden is / in het vijf en veertighſte Jaer ſyns ouderdoms: doch het ander gedeelte des Sarcks met een fraey Latijnſch vers verciert zynde / is tot jammer der gedachteniſſe onder de voorſz Banchen bedeckt. De Lijſt van alle d'andere Leeraren tot heden toe in deſe Kerck beroepen ende beveſtight zynde / hebbe ick als noch niet bekomen, gelyck ook niet van de Engelſche Gemeente / den welcke deſe Kerck voor een wyle tyds (als d'Engelſche Court hier was) tot haren Gods-dienſt was toe-gevoeght / die ſy nu (gelyck boven verhaelt is *) in de voor-beſchreve Oude Gaſthuys-kerck zyn oeffenende / alwaer de Franſche gedurende dien tyd / gelijck als by verwiſſelingh / waren over-gegaen: de twee Bedienaren des Goddelijcken Woorts voor de Franſche / ende een voor de Engelſche Gemeente / althans in dienſt zynde / geſtelt nevens de voorſz negen voor de Nederduytſche / repreſenteren te ſamen twaelf Gereformeerde Predikanten. De Rooms-geſinden dan (om wyders ons opgenomen propoſt te vervolgen) in de voor-beſchreve tyden uyt de Kercken verbannen zynde / begonnen de Gereformeerden aenſtonts over al daer op toe te leggen / om hare partyen alle voordeelen af te ſien en haer ſelven abſolutelijck meeſter van 't ſpel te maecken; men wilde voortaen geen Luiden van de Roomſche geſintheyd tot eenige eminente Charges toegelaten of gevordert hebben; niet uyt kracht van eenige Wette / doch uyt voorſichtigheyd en misvertrouwen; echter de oude Magiſtracts-perſoonen (al waren ſy van die Geſinte) wierden meerendeels noch in Staet gehouden: maer eenige qualificeerden haer Ampt / en met eenen ook het Landt; eenige wierden wetter tijdt voor 't accreſ-

't Graf van Petrus Moreus.

* Siet hiervan p. 291. en 342.

Hoe veel Gereformeerde Predikanten in 't geheel, hedendaeghs ten behoeve van de Delfſche Gemeente in dienſte zijn.

Hoe de Rooms-Geſinden van outs uyt Staets-bedieninge en ſulx abſolutelijck

ſeren

ſeren van d'ander party / in de Jaerlyckſche Verkieſingen voorby gegaen / en ſommige gecontinueert tot haer levens eynde. Ondertuſſchen behielden de Roomſch-geſinden niet te min hare Vergaderingen ter devotie in particuliere Huyſen / daer men hen / met hare Maiſſen / en andere Pauſelycke Ceremonien en inſtellingen / in de meeſte Steden en Dorpen / noch langen tijdt openlijck en ſonder ſchroom begaen liet. d' Andere Geſintheden / die de Reformatie na haer begryp ende verſtant ſochten te voorderen / onder anderen die van de Augsburghſche Confeſſie / ofte de Lutherſchen / en alle ſoorten van Doops-geſinden / genooten oock vryheydt van Religie */ buyten d' Algemene Kercken / in byſondere Vergader-plaetſen ; naermaels tot haren koſten (en met behoorlijk conſent) eenige particuliere Kerckskens timmerende. Sulex in nader Verbonden en Unien tuſſchen Provintien / daer geſproken is van d' Euangeliſche Gereformeerde Religie te maintineren en beſchermen, ſonder d' openbare Leeringe ofte Exercitie van eenige andere Religie toe te laten, als by exempel / in de veranderinge van het 13de. Artyckel van d' Unie van Utrecht / in den Jare 1583. ſchynt verſtaen te moeten werden / dat men de Leeringe of Exercitie van andere Geſintheden / in de publycke Kercken niet ſoude toe-laten: want de ſtille Exercitie buyten de publycke Kercken / en is hier den Lutherſchen noch Doops-geſinden nopt Staets-gewyſe / by die van Hollandt / veel min by alle de Provintien gelamentlijck verboden / maer ten allen tyden getollereert : oock is het ſeecker / dat men in 't aennemen van de Gereformeerde Godts-dienſt hier te Lande alleenlijck daer in verſcheelde met de Leere die te Geneve / in de Paltz / en elders meer / in de publijcke Kercken / geleert wierdt / dat in plaets aldaer geen verſchepenthepdt van Religie toe-gelaten wierdt / nademael God (ſuſtineerdenſe) de Burgerſchappen ofte Politien en Magiſtraten niet alleen hadt geordonneert om Lyf en Goet te beſchermen / maer oock om (op ſulck een wijſe als hy ſelfs had bevolen) in 't algemeen gedient te werden / &c. ſoo hadtmen daer en tegen hier te Lande die maxime / dat men alle Wetten of dwangh op 't ſtuck van Religie in ſich ſelve ſoo verfoeplijck achte / als of 't een Inquiſitie waer; derswegen hieltmen ſtaende dat niemandt willens doolde / of tegens ſyn wil geloofde / doch dat het rechtſinnigh gebocken der ſaecken van Religie / den menſchelijcken verſtande van God wierdt geinſpireert ; dat boven dien aen Godt geen Godtsdienſtigheyd aengenaem ware / ten ſy dat ſ' uyt een gewilligh herte ſproot ; de ervarentheydt had oock geleert dat de verkeerde opinien niet ſoo ſeer door geweldt en menſchelycke macht / als wel met langhmoedigheydt van tydt overwonnen en t'onder-gebracht werden *. Dit was oock 't verklaren der Generale Staten / op de Vrede-handel tot Ceulen in den Jare 1579 dat ſy by experientie waerachtigh bevonden hadden, dat gewelt en Wapenen luttel helpen tot verbreydinge der Religien : ende gelijck ſy niet en willen datmen

buyten 't ſpel geraeckten. *Hooft* XIII. *pag.* 569. *Grot. Annal.* 11. *pag.* 41.

Echter d'oefteninge haerer Religie behoudende.

Gelijck ooc de Lutherſchen en Doops-geſinden.

* *Ber* XXXIX. 90.

Eenighſte verſchil tuſſchen de Kercke van Geneve en die van de Nederlanden.

* *Grot. ibid.*

Verklaringe der Generale Staten aengaende de

Religie, op eVrede-handelingh tot Colen.

datmen haren conſcientien gewelt doe, dat het oock alſoo niet wel en accordeert met de Wet Gods, dat ſy eenigh gewelt doen den Conſcientien van andere menſchen *. En op 't ſtuck van de vrye oeffeninghe der Religie / wierdt by hen ſoo ſtijf aen-gedrongen / dat ſy protesteerden / dat die van een andere Religie zijn, ſonder 't ſelve, haren conſcientien niet en konden voldoen *. En in 't Jaer 1588. gedurende een ander attentaet ofte poogingh van Vrede-handel tuſſchen de Spaenſche ende de Engelſche / de Kercken van vier Provintien / als Gelderlandt / Zeelandt / Utrecht / en Over-Yſſel / ſendende drie Predikanten (welckers onſen voor-gemelten Wernerus Helmichius *, naermaels van Utrecht hier te Delft beroepen / eene was) aen de Coninginne Eliſabeth in Engelandt / om de conſervatie der Gereformeerde Religie te bevorderen / verklaerden oock deſe Kerckelijcke Geſanten onder andere redenen / die ſy hare Majeſteyt in geſchrifte over-leverden / dat de Conſcientie, ſoude ſy vry zijn, de openbare Exercitie [van Religie] niet kan derven; ende dat de Kinderen Gods geleert hebbende, dat men met der herten gelooft ter gerechtigheydt, ende met den monde belijdt ter zaligheydt, Godt niet ſouden kennen dienen met hare helfte alleen *. En van te vooren (gedurende het begin van 't invoeren der Gereformeerde Leere) hadden de Kerckelijcken in hare Requeſten oock verſcheyde politieque conſideratien geallegeert. In 't eerſte Requeſt / geaddreſſeert aen de Wet-houderen van Antwerpen den 3den. Julij 1566. wierdt geſeyt / dat by oude en nieuwe exempelen genoeghſaem bleeck / dat d'exercitie van twee Religien [in een Landt] meer tot eenigheydt, dan tot twiſt, was dienende *: gelijck ſy des ſelfden Jaers den 27. Octobris / in hare verontſchuldinge en mis-prijſinge op 't ſtuck van de Beelde-ſtormery (hier boven ten deele geinſereert) oock openlijck beweeſen / dat / al waren ſy de ſnootſte ketters / daer men oyt van gehoort hadde / hen echter geen vryheydt van Religie behoorde te weygeren; by-brengende veele exempelen / ſoo wel van Chriſtelijcke als Heydenſche Vorſten / die door deſe toelatinge tot den top van voorſpoet en geluck geſteegen waren *. Welcke bewijs-redenen naderhandt in den Jare 1578 (als d'openbare oeffeninge van Religie ſonderlinge in Hollandt en Zeelandt al in trein was) in een Requeſte aen den Aerts-Hertog wederom wierden gerepeteert / ende met noch verſcheyde anderen geamplieert / allenthalve vertoonende dat Secte of gedeelthevdt in 't Geloof geen gedeelthevdt in den Staet en maecht / maer dat de Politie immers ſoo wel behouden kan worden daer verſcheydentheyt is van Religie *. Dit ſietmen (om niet verre te loopen) noch hedendaeghs in de machtighſte Koop-ſtadt / niet alleen van ons eygen Hollandt / maer van ganſch Chriſtenrijck / den welcken zijn geluckigh op-komſt / behoudenis en welvaert alleenlijck toe-geſchreven wordt / door dien ſy allerley Geſintheden in 't Geloof / meerder libertevt van d'oeffeninge haerer Gods-dienſt vergunt heeft / als eenig

ander

* Bor XIII. 105. b.

Haer gevoelen belangen de de Heerſchappye over de conſcientien.

* Id. ibid. 108. b

* Siet boven pag. 452.

't Selfde wegens eenige Kerckeliken, verklarende dat de vryheyt der conſcientie ſonder vrye oeffeninghe van Religie niet beſtaen kan.

* Rom. 10. v. 10. Siet Bor XXIV. f. 82.

Veelerley Geſintheden dienſtigh in een Landt.

* Bor II. f. 50. b.

* Siet boven pag. 418.

* Siet Bor XII. f. 39. Hoofd p 573. & ſeq.

ander Stadt hier te Lande; en werdt geacht dat soo een Republiick buyten twyffel bloeyen en staen sal / soo langh alle menschen vryheydt van haer Religie t'oeffenen / toegelaten werdt *. In't self de verstant als de voorsz Theologanten sedert den Jare 1566 nu in dzie bysondere supplicatien hadden voor-gewent / was ock ten allen tyden geweest den Ouden Vrins Willem van Orangie / dien Vader des Vaderlandts / dewelcke ock al-voorens een Tractaet hadt in doen stellen door Franciscum Balduinum, waer by niet alleen door redenen / maer ock door exempelen bewesen werdt / dat de rust vande Politie wel kan behouden werden / ock daer verscheydenthevdt is van Religie *; gelyck ock deself de Vrins dien-volgens self onse grootste partye de Roomsch-gesinden (gelyck wy gehoort hebben) allenthalve heeft getracht te maintineren; oversulcks werdt hem by den onpartydigen History-schryver P. Bor Christiaenzoon / onder andere desen lof na-gegeven / dat hy in't stuck van Religie moderaet is geweest; dat het syn fin noch wil niet is geweest / dat men ymandt in syn Geloof en Conscientie dwingen soude; dat hy de Mennonisten ofte Doops-gesinden / en Lutersehen noyt heeft willen verdruckt hebben / maer dat men se in ruste en vrede soude laten / als sy hen in stilligheydt Burgerlijck en na de Politie waren dragende; dat hy die van de Roomsche Religie langen tydt de handt boven't hooft gehouden heeft: ja soo seer / dat hy daer door grooten haet op synen halse gehaelt heeft *: en de getuygenisse van den alderwysten History-schryver der Nederlandtsche saecken / P. C. Hooft / meldt: dat veelderley Gesintheden, onder een Overheydt, beter te handelen en te leyden zijn, dan tweederley *. Op sulcke en diergelijcke fundamenten werdt noch hedendaeghs in de principaelste Steden hier te Lande / gelyck ock hier te Delft / aen veelderley Religien vryheydt vergunt. De Lutersehen de Augsburghsche Confessie toegedaen / zynde wel de oudtste van de af-gesonderde Gereformeerden * / hebben haer Kerck aen de Verwersdijk, op den hoeck van de Vander Masten-straet, zynde van buyten aen de West-zyde ofte de Verwersdijck met twee Gevels / elck met een groot licht daer in; aen de Noort-zyde ofte in de straet voorsz. een gladde muir / alles van roode gebacken steen; aen de Oost-en-Suyt-zyde / correspondeert se aen d'omleggende Huysen / soo dese Kerck self als particulieren toebehoorende; van binnen is sy tamelijck cierlijck / rondsom en aller wegen met Borden vol Schryftuyr-plaetsen behangen; de Predik-stoel tegen de Noorder-muyr / midtsgaders een lange Galerye aen de Oost-muyr verheven zynde; in't midden is de Kerck onderstelnt met twee houten Pilaren / hebbende voorts dzie kopere Kaers-Croonen aen de Solderinge hangen. De Anabaptisten ofte Doops-gesinden, alder-eerst bekent geworden in Switzerlandt korts naer 't opstaen van Luther / omtrent den Jare 1522. sustinerende een Reformatie met uytsluytinge van den kinder-doop (ende dat voor't gy-

* Siet Beschryvinge van Amsterd. door Dr. O. Dapper in fol. p. 401 en in quarto door T. V. Domselaer. L. IV. pag. 86.

* Hoofs I. l. 46 Groot Apol. p. 87.

* Siet Bor XVIII. f. 54 b.

* Hoofs III. 87.

Beschryvinge der Kercken van verscheyde Gesintheden hier te Delft, en voor eerst de Lutersehen.

* Siet boven pag. 401.

De Doops-gesinden haer oorspronck.

een van eenen Coenraedt Grebel, en Felix Mants, beyde Mannen van groote geleertheydt / die met Zwinglius in verſchil raechten over den Doop / doch naermaels na Menno Symonſz, een van hare principaelſte Leeraers hier te Lande (die in Vriesland en daer omtrent verkeerde) Mennoos-gesinden, Mennoniſten, ofte Menniſten ook wel Mennoniten genaemt*/ in verſcheyde doch twee voornaame ſoorten verdeelt zynde / hebben hier te Delft ook twee diſtincte Kercken ; De grootſte genaemt die van de Waterlanders, is gelegen in de Trechter- ofte Heuiter-ſteegh, aen de Noort-zijde met een Stoep ofte Poort haren in-gank hebbende / en van alle kanten tuſſchen de huyſen in gelegen ; van binnen is ſy ſeer ſleght en eenvoudigh / een weynigh langer als breedt / ten weder-zijden met vier glaſen / hoewel kleyn echter Kercks-gewijs ; de Predick-ſtoel ſtaende aen de Oost-zijde / is van greynen hout / weynigh verheven / en ſonder Pavelioen ofte Verhemelte ; en in 't midden van de Kerck komt een vier-kanten houten ſtijl / tot onderſtant van 't boven-werck. d'Ander Geſinte der Mennoniſten (die men de Vlamingen noemt) pretenderende de oudſte te weſen / doch echter hier te Delft de minſte in getal zijnde / hebben dien volgens veel kleynder / ende niet meer als een groote vier-kante kamer tot haer Kerck / zynde gelegen tuſſchen de Volders-gracht en de Vlouwe, ten beyde zyden met een Poort uyt-komende ; ende hoewel deſe Gemeente ſich aen veel ſtricter en preciſer regel van leven verbinden / ſoo houden ſy nochtans haer Kerck veel politer en cierlycker als d' anderen / ſoo ten regarde van de Predick-ſtoel en neven-ſtaende Banken / dewelcke zijn van geboent Wagen-ſchot / en de Predick-ſtoel ook met een Verhemelte / gehecht aen de Pinnant ofte Muur-ſtijl / tuſſchen twee lichten inkomende ; rontsom de Kerck ſeere Armlaeckers zynde / en Backen met Pennen / om geduirende de vermaninge / ofte het Sermoen / en verdere Devotie van Gebeden en anders / de Hoeden op te hangen. De Remonſtrants-Gereformeerden, zyn de noch een later af-ſnydinge / ende geſeyt Arminianen, na den ſpitsvindigen en ſeer geleerden Diſputator ofte Geden-ſtryder J. Arminius, doch haren naem van Remonſtranten gewilliger en lieber ontfangen hebbende / van ſeecker Remonſtratie ofte Vertoogh in Junio 1610. aen de Staten van Hollandt ende West-Vriesland overgelevert / (hare partyen als-doen door een tegen-Vertoogh / de naem van Contra-Remonſtranten obtinerende*) plegen haer Vergaderinge te houden in een Schuyr achter aen de Wal / tuſſchen de School-poort en Begyn hof / ook zyn toe-gank hebbende door ſeecker Gangh ofte Poort aen de Oude Delft / omtrent te middel-waert tuſſchen de School-ſtraet en Begyn-hoff voorſz ; doch zyn naermaels verplaeſt aen de Wijnſtraet, alwaer ſy binne-waerts tuſſchen de huyſen in / een bequaem Kercksken getimmert hebben / zijnde langhwerpigh vier-kant / ſeer regulier en wel geproportioneert / hebbende den Predick-ſtoel aen de Noord-zijde

* *Boven pag. 404. & 405.*

Haer grooſte Kerck, geſe t van de Waterlanders.

Haer minder Kerck van de oude Vlamingen.

Remonſtrantſche Kerck, midtſgaders hares naems oorſpronck.

‡ *Baudart. Memor. II. p. 26. & 37.*

zijde in 't midde tegen de Zuyd-muyr/ en aen de hoor-en achter-muyr ofte Oost-en-West-zijde een seer bequame Galerye/ onderstrunt door een heele en twee half ronde Pilaren/ na de Doriſche ordre/ elcke Galerye van onderen recht tegen over den anderen/ met een Bordes-en-hoort-Wentel-trap om op te gaen/ hoorſien zynde/ en van booren verciert met een Balustier/ midtsgaders een heele en twee halve Colommen/ na de Joniſche ordre/ dragende op haer Lijſt-werck een vier-kant houten Welfſel ofte Verdeck; hebbende hoorts deſe Kercke oock haren toe-ganck van de Oost-zijde der Oude Delft door een lange Galerye tuſſchen 's Heeren-ofte-de Boter-brugge ende de Peperſtraet ingaende. Den Rooms-geſinden, hoormaels de eerſte/ en nu de laeſte/ als by de oude gerepresenteerde Pauſelijcke inſtellingen bly-bende/ en geen Reformatie willende deelachtigh zyn/ en overſulcks de minſte vryheyt genietende/ werden hare Vergaderingen alleenlijck by forme van conniventie ofte ooghluyckinge toegeſtaen/ midts haer ſtil en geruſt houdende/ ende hen allenthalve als gehoorſame Onderdanen de Politie onderwerpende. In ſulck een ſtaet/ als nu aengewesen is/ heeft de Kerckelyckheyt hier te Delft/ ſedert die tijdt dat de Reformatie/ met de hulpe Gods/ in weſen was/ en volkomentlijck in treyn gebracht/ ten naeſten by altijdt geſtaen. Den hoort-gangh en de continuatie van dien/ met alle haer omſtandigheden daer omtrent hoorgevallen/ de op-gebolghde droubige twee-ſpalten/ en wat dies meer is/ ſullen wy hier na (ſoo de goede God my luſt en leven overig laet) in ons tweede Deel ofte Hiſtoriſch-verhael/ te paſſe brengen: als zijnde mijn ooghmerck hier achter de Kercken en Kloosteren maer alleen geweeſt/ den Oorſprongh en Opkomſt van dat groote werck 't ſtuck van de Reformatie/ midtsgaders 't verloop/ den af-val en ondergang des Pauſdoms van de grondt af op te halen/ tot die tijdt toe/ dat de Gereformeerde Leere in beyde de Groote Kercken wierdt geprediкt/ en die Religie nu volkome d'overhandt bekomen hadde/ en het Pauſelijcke Juck ten halſe af-geſchut/ en t'eenemael was t'onder-gebracht: waer uyt wy niet al een ten vollen hebben kennen af-nemen/ met wat een yver/ en hoe mannelijck onſe Voor-Vaderen die Vryheyt van gemoet en Gods-dienſt (die wy nu beleven) hebben gebout/ en hoe dapper ſy tegen het invoeren der Inquiſitie en Conſcientie-dwangh/ als ſtrydende tegen hare Privilegien/ ſich hebben aen-gekant/ ſeggende in ſeecker Sent-brief by forme van Supplicatie aen den Coningh/ in den Jare 1573. dat ſy gereſolveert waren hare Nakomelingen immers noch deſen eerlijcken roem achter te laten, als dat hare Voor-Vaders geen ſlaven wilden weſen van de Spaenſche Inquiſiteurs, ende ſich niet geſchroomt hebben een ſchandelijck leven met een eerlijcke dood af te koopen, &c.* Maer boven al hebben wy hoor af/ door een langh verloop van Jaren/ van tijdt tot tijdt genoegſaem kennen ſien gelijck als d'extractie/ en den af-komſt van de nu geëlucideerde Gods-dienſt/ midtsgaders

Belangende de Paepſche Kercken.

Concluſie en ſommier begrip van 't geene in het voorgaende wegens de veranderinge van eligie verhandelt is.

* *Bor. VI. f. 346. b.*

gaders de verdruckinge en gruwelijcke verbolginge van dien/ hoe ontelbare meenighte van onnoſele menſchen daer voor hebben moeten ſneuvelen/ en haer Geloof ('t geen nimmers niemandt dan God alleen beheeren kan/ met de doot betkoopen; hoe veele boven dien daer over gewilligh zijn om 't leven gebraght/ en ſulcks het geboden van haer Gewiſſe met haer eygen bloedt hebben bezegelt/ ſoo dat wy nu met de woorden des Grooten Apoſtels ſouden mogen ſeggen: om uwent wille worden wy gedoodt den gantſchen dagh, wy zijn geacht [geweest] als Schapen die tot Slachtinge geſchickt zijn, maer in deſen allen zijn wy meer als Overwinners, door hem die ons lief gehadt heeft*. Voor benevens hebben wy een groot gedeelte van den oorſaeck deſes grooten af-vals des Pauſdoms rechtveerdelijck toe-geſchreven/ aen de verſoeyelijcke ja abominabile fauten/ en onuytwiſſelijcke ſchandalen der Rooms-geſinde genaemde Geeſtelijckheydt; in 't alderminſte niet ontſiende veele van dien ſpecialijck aen te wijſen/ en alſoo in deſe Beſchrijvinge ter eeuwiger Memorie ſchandelijck in 't openbaer na de waerheyt ten toon te ſtellen. Op dat wy dan niet al te partiael/ bits/ en met de verwerpelijke faut van voor-oordeel ingenomen/ ſoude ſchijnen/ en ſulcks ons eygen ſaecken te flatteren/ ſoo ſal ick dan (als by deſen opentlijck Profeſſie doende van vroomhertigheyt en ongeveynſtheyt/ en my ſelve d'onovertredelijcke Wet van alle goede Hiſtory-ſchrijvers naer billickheydt met gehoorſaemheydt trachtende t'onderwerpen/ van (gelijck men ſeydt) recht voor Zee te gaen/ en na niemandt met verſchooninge om te ſien) hier noch kortelijck by-voegen eenige misſlagen/ diſordren/ inconvenienten/ en exorbitantien onſer eygen Predikanten/ die in de Hiſtorien (geduyrende 't invoeren van de Reformatie) wydtloopiger bekent ſtaen/ en aldaer in 't breede naer te ſien zyn/ in ſulcken ſchijn als d'eerſte grondt-legginge van ſoo een gewichtigh en boven-menſchelijck ofte Hemels werck met beſtraffelijcke menſchelijckheydt vermenght hebbende/ of den voort-ganck van dien ook ſomtijdts (ſoo met haer eygen-ſinnigheydt en dwers-drijven tegen hare Wettelijcke Overheydt/ als anderſints) grootelijcks hinderlijck/ en veele rechtſinnige menſchen ergerlijck zynde geweeſt; ſullende van dit verhael met ſeecker aenmerckelijck voorval/ binnen onſe Stadt geſchiet/ een eynde maecken. Ick leeſe dat ſeecker Leeraer Hermannus Modet, een van d'eerſte bekende Predikanten onſer Heilgie/ ſich onthoudende tot Antwerpen/ daer toen ter tijdt gelijck als de ſtapel der Gereformeerden was/ ten dage voor Omme-gangh ende de Beeldt-ſtormingh aldaer ('t welcke by alle ons Geloofs-genooten/ gelijck wy gehoort hebben/ grootelijcks miſpreſen werdt) juyſt tegen de Beelden beſtondt uyt te varen/ ſeggende: dat men die niet alleen behoorde uyt der herten te werpen/ maer ook uyt den oogen*; welke redenen (hoewel hy des jaers daer na een Apologie in 't druck uyt-gaf/ waer by hy verklaerde daer van geen meerder wetenſchap gehadt te heb-

Oorſaeck van 't geene deſen aengaende voor 't laetſte hier noch wert by gevoeght.

H. Modet ſchijnt de beroerte van de Beelde-ſtormery tot Antwerpen verweckt te hebben.

* Rom 8 v. 36. en 37.

* Ber II 59. a Hooft III. pag. 100.

hebben/ als van de uyre syns doodts) by veele (wegens synen aerdt) een groot na-bedencken gegeven hebben/ als niet weynigh na oproerigheyt en muyterye smaeckende/ en buyten twyffel tot de daer opgevolghde buyte actie/ groote aenleydinge veroorsaeckt hebbende. Doch 't geen noch verder ergerniſſe gaf/ was dit; dat hy twee dagen daer na wegens de Wet-houders van Antwerpen versocht zynde/ syn Predicken in de groote Kercke te staecken/ echter daer mede voort voer: doch den Leeraer der Fransche Gemeente/ Jan Taffin, die 't Goddelijck en beroemt Tractaet van de Voetvaerdigheydt des Levens geschreven heeft/ die van fatsoenlijcken huyse/ en niet als veele andere/ uyt den Hef der Gemeente was opgeworrelt/ maer (door aerd en opvoedingh) tot zedigheydt genegen/ nam 't bevel der Overheydt met eerbiedingh aen/ om alle mogelijcke gehoorsaemheydt te bewyſen: want hy bestemt zynde op den selfden achtent ten tien uyren/ in een ander kierck te Predicken/ en van Stadts Pensionaris daer over aengesprooken werdende/ seyde/ hem leet te zijn de goede wille der Wet-houders niet eer geweeten te hebben; doch de Vergaderingh sou nergens toe dienen als tot stichtinge/ rust/ en verseckeringe der Ingesetenen; want (vervolghde hy) sy hadden voor-genomen 't volck tot restitutie van 't geroofde/ en voorts tot zedigheydt en gehoorsaemheyt te vermanen. Onder-en-tusschen die Taffin meenden te hooren/ alvereydts vergadert zynde/ liet hy de Predicke voor dien tydt op-seggen/ en als men echter by een bleef/ verwonderde sich self derwaerts/ het versoeck of gebodt der Weth syne toe-hoorderen met sulck een dexteritept voorhoudende/ en hare schuldige gehoorsaemheydt soo stichtelyck inscherpende/ dat sy sich geseggen lieten/ en niet dan dese Leer (die hen soo veel als een goede Predicatie streckte) t' huys droegen: en onaengesien eenige van het volck desen uytstel hem seer qualyck afnamen/ braght hy 't self de des achter-noens andermael te weegh/ de Vergaderinge onderwysende/ wat haer als Onderdanen toestont/en dat sy voor een dagh of twee, ter begeerte der Overheden, haer Sermoen wel behoorden te laten. De Wet-houders sulck een oprechte gehoorsaemheydt verstaende/ deden hem solemnelyck bedancken/ hem ter eere na-gevende/ dat hy nu tot twee verscheyde reysen syn beloften/ beter dan Modet/ gepresteert hadde: want dees voorwendende/ dat hy op klachten van d'onvolslage achtent-preecke (die hy nochtans in weer-wil van de Magistraet al verr langh hadt uyt-getrocken) niet hadt kennen ledigh staen/ de Gemeente tegens twee uyren weder te beschepden; en nochtans aennemende al te late wat doenlijck was/ja de luyden selfs aen de kierck-deuren te doen induceren/ om weer naer huys te keeren/ voerd 'er echter mede voort/ latende het Volck door de besettingen (uyt last van d'Overheydt/ op syn eygen voorslaen aen de advenuen van de kierck gestelt) door-dringen. Daer na in den jare 1572. de Stadt Zierickzee overgegaen zynde/ en toen Hermannus Modet

Predickt opentlijck in de groote Kerck aldaer in weer-wil van de Magistraet,

maer Taffin draeght sich bescheydentlijck.

Ber ibid. 60. a.b. Hooft ibid 102 Wesenbeeks Beschrÿv. van den Staet en voorganck der Religie. Edit. 1616. p. 150, 151, 152.

Modet stel sich seer on-

ruſtig aen tot Zierix-zee. *Hooft* VI. 241.

Modet alhier tot Leeraer beroepen zijnde / bzoegh ſich daer ooch niet weynigh onmanierlijck / aenhoudende by den Admirael Jacob Symonſz de Wyck / die de Stadt hadt berobert / om toe-ſeggingh over d'Abdy tot Middelburgh / tegens dat het gewonnen wierdt; aldus ondeelende alvereydts in ſyn gedachten / den Beupt der Kerckelijcke Wyckdommen / ſtreefde met ſyn hartz-tochten / den overbloet van't aenkomende geluck boor-by; maer d'ander hem beleef delijck bertoonende / hoe de Commiſſie duſdaniger ſaecken niet ter diſpoſitie van de Krijgs-Overheydt / maer aen 's Landts Regeeringh ſtondt / nam hy dit af-wyſen in ſulcker boegen op / als of 'twepgeringe ware / en ontſag ſich niet op Stoel daer over uyt te baren / tot groote onſtichtinge der Nieuwelingen / die tot ſyn gehoor quamen. Dus wierdt de Reformatie / noch ſoo jongh en teder / in gevaer geſtelt; het Godtdelijck Woordt met menſchelijcke paſſien beſoedelt / en des ſelfs autoritept ſondiglijck berwaerloost en geſchonden / door ſulck een welbs heerſch-zucht den voorſz Admirael verkaerde / ſoo wydt te gapen / dat hy niet alleen in't Geeſtelijck / maer teffens ooch over't Wereldtlijck en Krijghs-beſtier / geerne den meeſter ſou maecken. De Pzins ſulx gewaer werdende / en van dit humeur verwittight zijnde / ſtondt'et hem niet toe 't inbzeecken van dus eene ongeregelthepd te gedoogen; en echter de ſtandt des tijdts ooch niet toelatende / ſcherpe tegen-weer in 't werck te ſtellen / trock hem (onder ſchyn van verheffingh) van daer / en maeckt'er ſy Hoff-Predikers af: ſoo dat onſe Voor-Ouders by die occaſie / deſen Pzinceliſchen Predikant apparentlijck hier te Delft wel dickwils gehoort hebben. Na des Pzincen doodt liet hy niet na in den jare 1586. tot Wtrecht de Leyceſterſche factie machtigh te ſtyben / ſulcks dat door ſyn toe-doen by een ontwettige verkieſingh van Magiſtraten aldaer ſoo veele oude Regenten wierden uyt-geſet / een vreemdelingh directelijck tegen de Pzivilegien der Stadt / tot tweede Burgermeeſter gemaeckt / en veele ſlechte luyden / in ſaken van Regeringh nopt gebruyckt / als ſy maer den Predikanten aengenaem waren en behaeghde / daer by gevoeght. Welcke uytneminge van Perſoonen (ſeydt onſen neerſtigen Hiſtory-ſchryver E. van Reyd) in de Nederlandtſche Troublen veel quaets heeft gedaen; dewijl 'er dickwils onbequame en onervarene, alleenlijck om haren yver in de Religie, tot Magiſtraten zijn verkooren, en bequame politijcke Luyden, alleenlijck daerom zijn verworpen geweeſt, datſe niet geheel en al de Gereformeerde Religie aen-hingen, De * Dit werck hebbende helpen verrichten / en kortelingh daer na binnen twee jaren tijdts ſiende / dat de Staten de ſaeck te boven waren gekomen / liet ſich by deſe verandering wederom gebruycken / om den geenen dien hy ſelf hadt in de Magiſtraet geboert / de voet te lichten; aldus gelijck hy te vooren Leyceſter gedient hadde / diende nu in deſe gelegenthepdt in tegendeel de Staten / bewogen zijnde door de beloften van ſeecker Tractement / dat hy na-

Hoe hy ſich geduerende de Leyceſterſche factie gedroegh, en tot Wtrecht een onwettige verkieſing van Magiſtraten helpt bevorderen.

* *Reyd pag.* 134.

De kans gekeert zijnde, keert oock ſijn rockjen om. *Ker XXV. 24. ver 39. Vyvenh. 268.*

der-

derhandt van de Staten van Hollant eenige jaren heeft genoten/ voor deselve in Guytslandt/ Sticht Colen/ en Munster/ en elders repsende/ en eenige secreete dienſten doende/ onder den naem van Hendrick van Benthem *. Voor hem en syne aenhangers was onder anderen in 't voorsz jaer 1586. ook te weegh gebracht/ dat Leycester aen de Predikanten van Gorcum geschreven hadt; datse den Gouverneur J. Cleerhagen (zynde seer Leycesters gesint) in sijne aenslagen met haere gebeden, en met 'er daedt, souden by-staen. Maer die Predikanten rechtsinniger en verstandiger zynde/ als veel van hare Mede-broeders/ en considererende dat sulcks van hare beroepinge niet was/ leverden den Brief aen haren Magistraet getrouwelyck over *. Gedurende het strengh beleegh en zware hongers-noot tot Leyden/ in den jare 1574. wierdt by gebreck van Silver/ eenigh Papiere geldt geslagen/ onder andere met dit op-schrift: *Hæc Libertatis ergo*, dat is/ dit's om de Vryheydt, alsoo te verstaen gevende/ dat sy leden/ 't gunt sy leden/ om de Vryheydt: maer de Predikanten der Gereformeerde Religie/ maeckten hier over in 't openbaer op den Predick-stoel de Magistraten voor Libertinen en Vry-geesten uyt/ begeerende datse souden schryven/ *Hæc Religionis ergo*, te weten/ dit's om de Religie, eben als of de Vryheydt van de Religie niet mede onder het generael van Vryheydt en waer begrepen geweest/ behalven dat sy met hare gepretendeerde inscriptie niet anders verstonden dan hare Religie alleen/ met uytsluytinge van alle andere Gesintheden/ als of ook geen anderen/ uyt haet van d'Inquisitie en Spaensche Regeeringe/ haer trouwelijck voor het Vaderlandt hadden gequeten/ niet zijnde nochtans van de Gereformeerde Religie; en daer men nochtans/ uyt alle Historyen van die tyden/ als mede ons voorgaende kortelijck by een getrocken Verhael/ wel lichtelijck onderscheyden kan/ wat d'intentie van de Hooge Overheydt deser Lande is geweest/ en tot wat eynde sy den Oorlogh hebben aen-gevangen. Gelyck ook de Staten van Hollandt den 17. December des jaers 1576 hier te Delft vergadert zijnde/ aen die van Amsterdam/ noch aen de zyde van't Spaensche Gouvernement seer stijf-sinnigh continuerende */ onder andere specialyck schreven: dat de diversiteyt ende onderscheyt van Religie geen saecke en was, omme in de gemeene saecke van den Lande, belangende de Politie, Vrydomme, Gerechtigheydt, en gemeene Welvaert, in oneenigheydt en verscheydentheydt te blijven, te min, soo wy altijdt (seydense) verklaert hebben, ende als noch verklaren, de Wapenen omme de Religie noyt aengenomen te hebben, ende dat wy al sulcks die saecke gestelt hebben aen 't advijs van de Generale Staten, &c. sonder dat onse intentie is, yemandt in sijne conscientie, of tot onse Religie te bedwingen, 't welck verre van ons zy, &c. protesterende voorders/ wel te vrede te zijn/ haer-lieden te laten de vrye dispositie op 't stuck van de Religie in den haren/ sulcks sy-lieden te rade bevinden souden/ ofte tot gerustigheydt

* Boy XXVII.

Hadt ook 't schrijven van Leycester aende Predikanten van Gorcum verooraeckt.

* Hoofe XXIV. 195. 197. Reyd. fo. 139.

Leydtsche Predikanten schelden hare Magistraten, gedurende de Belegeringe, voor Libertinen en Vry-geesten. *Siet Iustificatie des Magistraets van Leyden, Lit. C VI. Grot. Apol. p. 93.*

en dat tegen alle recht en reden, midtsgaders d'openbare Waerheydt.

* Boy X. 240. Hoofe XII. 496.

heyt van hare conſcientie, ende van hare Gemeente te dienen *. Terwyl de opgemelte Stadt Leyden Belegert was / wierdt van den 16. tot den 28. Juny tot Dordrecht het eerſte Provinciael Synode der Gereformeerde Kercken / van Hollandt en Zeelandt gehouden / en van de 91. Articulen die aldaer (beroerende de Kercke-ordeninge en anders) beſloten wierden / bzaght het 53. mede; dat de Sondagh alleen geviert / en de Feeſt-dagen / dat is Kers-Paes-en-Pinxſter-dagen / afgeſchaft ſouden werden *: en alſoo de Kers-dagen van dat jaer op een Sondagh quamen te verſchijnen / ſoo heeft men nergens den eerſten Kers-dagh ſonder Predicken kennen paſſeeren laten / maer den tweeden dagh weygerden de Predikanten tot Leyden de Stoel te betreden / om die Feeſt-dagen volgens de opgemelte Reſolutie te abzogeren; hoewel hier en tegens tot Delft en Rotterdam Dordrecht en in den Hage gepredickt wierdt *. Petrus Dathenus, die de Nederduytſche Pſalmen in Sangh-rijm heeft geſtelt (welcke oock by 't voorſz Synode / by't 43ſte. Artijckel in alle de Kercken hier te Lande aen-genomen zyn *) ſtelde ſich in den jare 1578. tot Gent niet weynigh oproerigh aen / niet ontſiende op den Predick-ſtoel te ſeggen / dat het Artyckel van de Gentſche Pacificatie / ſpreeckende van de handt-havinge der Catholijke Religie / godloos was / en dat de Prins (ſuſtinerende datmen 't ſelfde niet vermoght te breecken / voor reden gevende / dat men niets ontydigh en met on-ordeningh behoorde te veranderen / dat men be-eedighde Verbonden gehouden was t' obſerveren / en dat Godt een bpandt van meynedige was) noch Godt noch Religie hadde: ende bzaght met ſyn quaet ſpreecken ſoo veel te weegh / dat binnen die ſtad een groote beroerte en diſ-ordre daer op volghde / en alles over hoop raeckte; men ſloeg'er een-langh de handen aen de rijcke Abdyen / en andere Kerckelijcke Goederen / men bande de Roomſche Religie nevens alle de Papen en Monnicken ter Stadt uyt / en maeckten ſich meeſter van verſcheyde omleggende Steden / daer men al eben eens huys hieldt / Kercken en Kloſteren plonderende / en daer na d'authoriteyt der vier Leden van Vlaenderen aen ſich treckende / de gemeene middelen inhoudende / en (om haren Staet te maintineren) op haer eygen handt Krygs-volck werbende. Middelertijdt wierdt den 18. Julij de Religions-vrede (niet langh te vooren by den Aertz-Hertogh / Prins Willem / en den Raedt van Staten ontworpen by de Provintie van Henegouw / verworpen en verſoeyt *. De Gentenaren daer en tegen eben moet-willigh bijvende / ſtelden alles in 't war / alle-wegen roobende en ſchendende; en op ſeecker tydt in een Dorp 200. Walſche Soldaten doodt-geſlagen hebbende / wierdt dit leedt by verſcheyde Walſche Regimenten aen-getrocken / dewelcke ſich ſtelden tegen de Gentenaers / plonderende ende vrandt-ſchattende 't Landt rondtom de Stadt / en de herſtellingh der Roomſche Religie en Geeſtelijckheydt eyſchende. Deſe Walſche Krijgs-benden wierden Mal-

* Ber X. 203. Hooft XI. 480.

Reſolutie der Predikanten, wegens 't afſchaffen der Feeſt-dagen.

* Id VII. f. 51. verſo.

* Kort ende waerachtigh Verhael van C. Coolhaes, pag. 99.

* Ber, ibid. & XIX. 48.

Oproerigh preecken, en gruwelijck ſchelden van P. Dathenus tegen den perſoon van Prins Willem van Orangie, en wat onheylen daer op gevolght zijn. Reyd. 28. 31. Hooft XIII. 575. Meter. VIII. 255.

† Ber XII. f. 55.

contenteu, dat is / ongenoeghden genaemt: en uyt deſe Malcontery ſproot daer na de ſeparatie van de Walſche Provintien van d' andere / midtſgaders 't verlies van de meeſte Nederlanden *. Ende wat gevolgh uyt ſulcke oproerige redenen / en uyt ſoo zware en hoor geen Chriſten menſch verdraeghlijcken laſter-tongh van Dathenus te verwachten ſtondt / was hem al in den jare 1570. van den vermaerden H. Bullingerus voorſeyt: want doen ter tijdt in de Paltz onder de reformeerden een zware twiſt ontſtaen zynde over 'tſtuck van den Nachtmael / en Dathenus Hof-Prediker weſende tot Heydelbergh / dreef dit poinct ſoo hoogh, en droegh ſich hier in ſoo partiael / dat hy dien hoog-geleerden Theologant en Medecyn Thomas Eraſtus (om dat die hier in ſoo ver niet treden wilde / als hy en ſyns gelycken) voor een Atheiſt voorſt ſchelden / en Bullingerum ſelve dreygen / dat ſyn perſoon ende ſyne ſchriften (hebbende te hooren gantſch Nederlandt geſticht) alle gunſt en aenſien herwaerts over en elders verliesen ſouden / indien hy de ſtellingen van Eraſtus niet by gelegenthevdt / en dat openlijck / quaet keurde; den goedt-aerdigen Bullingerus ſchreef hem onder andere deſe reden tot antwoordt: Broeder Dathene, ick wenſchte dat ghy wat ſediger waert, en ons miſſchien geen groote oorſaeck gaef te dencken, dat, indien ghy en uws gelijcken eens macht kreeg in de Kercke om te bannen, wel licht al die alle uwe handelingen, niet toe en ſtaen, van Atheiſterye ſoud veroordeelen, ja tot de allerfelſte vyanden onſer Religie verjagen. Wat hier dan in 't eynde op volgen ſal, hoe ſware beroerten, wat ontſtelteniſſen van alle orden hier uyt ontſtaen ſullen, ſal de ſaeck en tijdt ſelf leeren. Volght 'er wat beters op, ick ſal ſeer gaerne in mijn ydele prophetie miſſen, ondertuſſchen meen ick niet dat deſe mijne ſorgvuldigheydt quaet, en ongefundeert zy, &c.* Dus wierden d'effecten van een bitſe hevigheydt / en gepaſſioneerden aerdt alhoorens met ſachtſinnigheydt tot waerſchouwingh geſpelt. Maer dit hoor-verhaelde van Gent en was noch niet genoegh en ten bleef daer noch niet by. Den achtienden Novembris des ſelfden jaers 1578. raeckte het graeuw aldaer ten tweede mael op de been / jagende het overſchot van de Geeſtelyckheydt / die in de hoorgaende beroerte noch hadden kennen behouden blyven ter Poorten uyt, vernielende hoorts in alle kercken en kloofters / 't geen 'er van Beelden en andere kercklijcke Ornamenten / noch geheel mocht zyn gebleven; met ſulck een geraes, getier en gebaer (gelyck d' Hiſtorien getuygen) dat men geſeyt ſoude hebben, dat alle de Inwoonders dol ende raſende waren, de Trommelen ſloegen a l'arme, en men mocht 'er noch hooren noch ſien, daer en was noch aenſien van Magiſtraet noch niemandt, en die yet ten beſten wilde ſpreecken, waren in perijckel, men moſtſe al laten begaen na haren wille *. Over deſe oproerigheydt wierdt Prins Willem naer Gent gecommitteert / en wiſt dit onſtuymigh volck / na veel moeyten / wederom tot Accoort en een Religions-Vrede te brengen / waer hoor hy

* *Hooft XIII 577*

Andere hevig eydt van Dathenus, midtſgaders de voor-ſegging daer op geſchiet.

* *Vide Explicat. Grat. viſſ. Queſt. de excommunic. T. Eraſt. pag. 358.*

Tweede oproer tot Gent tegen de Roomsgeſinden opgehitſt.

* *Bor XIII. 72. b.*

hy de Gereformeerden weynigh dancks behaelde / die ſich beduncken lieten / dat hy den Rooms-geſinden te veel toe-gaf: doch de Pryns verſtont / dat men een yeder, oock den vyanden geloove moeſt houden*. Echter en duyrde de Religions-Vrede alhier niet lange, want den negenden Maert vernieuwden de Gentenaers ten derdemael hare raſerny / opgehiſt door den geenen / die haer pyoff yt daer mede ſagen / en die 't verdroot / de ſmaeck van 't Geeſtelijck goedt eens weg hebbende / langer daer na te haſten / de aerdts-gierighevdt met eenen anderen deck-mantel wetende te bewimpelen*. Deſe moetwil duyrde genoeghſaem den ganſchen Somer door / en men nam toe in ongebondenheydt. Joncker Jan van Imbyſe, door Petrus Dathenus (gelijck geſuſtineert werdt) gaende gemaeckt / ſteide ſich aen / als of hy alle Goddelijcke en menſchelijcke Rechten ontwaſſchen was / geheele Abdyen / Kloosters / en Kercken / den Capitcynen en Soldaten ten roof gevende; verſcheyde Luyden van eere / ſelf Gereformeerden / en de Religie toe-gedaen zijnde / die hem in syn opgewerpen geſagh / en onrechtmatigh bedryf / over de handt waren / dede hy de Stadt ruymen en uyt-ſetten / eenigen oock ſonder forme van Proces door Soldaten af-maecken; verſetten de Magiſtraet buytens tijdts / en maekte ſich ſelve andermael Door-Schepen ofte Opper-Magiſtraet van de Stadt; tot reden van syn doen in druck uyt-gevende / datter eenige Burgers / om den weerſtant der Stadts Politie / en de conſtitutie van de Gereformeerde Religie te zwacken en de te onderdrucken / de Religions-Vrede ſochten door te drijven / 't welck de rechte grondt ſtagh ware / tot oprechtingh van 't uyt-geroepde Pauſdom / en der Spaenſche Tyrannye / &c. overſulck was hy gedwongen geweeſt (ſonder aenſien van tijden ofte gewoonelijcke Ceremonien en formaliteyten, om de ſubſtantie ende gront van hare Privilegien te conſerveren) goede ende getrouwe Wet-houders (de ware Religie ende de Vryheydt des Vaderlands ende der Stede toegedaen zijnde, (nota) in der vreeſe Gods, met aenroepinge ſynes Heyligen Naems, ende raedt van Godtvreeſende perſoonen) te nomineren. † In ſulck een heyligen ſchijn begon hier al het quaedt*/ en in dier voegen wilde men hier beſtaen de Religie geweldighlijck te veranderen onder een Opper-hooft / dewelcke (gelijck E. van Meteren hem / nevens ſyne mede-plegers / beſchrijft) met der daedt noch aen d'een noch aen d'ander zijde getoont heeft, dat hy eenige Religie ofte liefde tot het Vaderlandt gehadt heeft, zijnde een verwaent gelt-gierigh menſche, dagelijcx van quade tot erger voort-varende*. Maer op deſe laeſte actie quam Prins Willem in weer-wil van Imbyſe andermael tot Gent / en ſette hem en ſyne Complicen (die onwettelyck door hem ingedrongen waren) uyt de Regeeringh: toen trock Imbyſe als mede Petrus Dathenus naer Duytſlandt / daer ſy ſich een gerumen tijdt by Hertogh J. Caſimir (die des jaers te vooren op 't aenraden van Dathenus / tegen den ſin en meeningh van de Staten / mede in Vlaenderen

* *Hooft XIV. 598. Bor ibid. f. 74 b.*

Derde oproer ter ſelver oorſake.

* *Hooft XV. 621. Meter. IX. 162,*

Vſurpatie en moetwil van Imbyſe, door Dathenus op gehiſt,

Bor ibid f. 126, tot 128, b, Hooft ibid. p. 644. Meter. IX. 173, 175.

† *In nomine dei, incipit oc. walum,*

* *Meteren VIII, 155,*

een noch een quaet ſpel hadt gebrouwen*) onthielden. Hier op volgde dat kortſ daer aen die van Arthois en Henegouw ſich verſoenden met den Coning/ en de Staten verlieten. Duſdanige bruchten bragt de moetwilligheydt der Meupt-maeckers ofte oproerige Gentenaren/ en andere harde quaſten/ voort. Weynigh Roomſch-Catholijcken (ſeydt E. van Reyd) behielden voortaen den voorigen yver tot de Vryheyd des Vaderlandts: Die in de Geunieerde Provintien bleven woonen, waren gantſch twijffelachtigh wat ſy wenſchen ſouden, want met des Konings Victorien ſagen ſy ſich in ſlavernye vallen, en met der Staten geluk, verlooren ſy haere Religie. Hier naer is 't gebeurt dat Imbyſe uyt Duytſchlandt wederom geheert zijnde/ om verſcheyde miſdaden/ welckers eene was dat hy de Steden Denremonde en Gent aen Parma had ſoecken over te leveren/ Ao. 1584. tot Gent is onthooft/ in 't 70ſte. jaer ſyns ouderdoms/ en ſyn hooft op een ſtaeck geſteit*. Dit was die geene die by middel van beroerte/en oproping der Gemeente tot Gent de Gereformeerde Religie ſoo deftigh hadt geplant/ dat door hem en ſyne oor-blaſers met het verwerpen van de Religions-Vrede/ en 't verbitteren van de Walen ofte Malcontenten voorſz/ op gelijcke wijſe den ondergangh der ſelver Religie/ niet alleen te dier Stede/ maer ook eyndelijck in ganſch Vlaenderen en Brabant/ nevens het verlies van die Landen wierdt veroorſaeckt. De Predikant Petrus Dathenus ſich mede wederom in Vlaenderen hebbende laten binden/ wierdt/ eenigen tijdt na de dood van Imbyſe/ en 't volgende overgaen van Gent/ wegens verſcheyde quade geruchten/ die hem na gingen: eerſt tot Dyanen/ en daer na op Vreeswijck/ ofte de Vaert/ aen d'ander ofte deſe zijde de Revière de Lech/ gearreſteert/ en daer na tot Utrecht op Haſenbergh (zijnde Stadts gevanckeniſſe) in apprehenſie gevoert/ alwaer hy acht weecken geſeten/ en noch eenigen tijdt in een Burgers-huys onder Cautie gelogeert hebbende/ is hy eyndelijck (alſoo daer niemandt en quam die ſich tegens hem partye wilde ſtellen) ontſlagen: verreyſende toen voorts naer Holſteyn en Staden/ en latende ſich noemen Petrus Montanus, ſich generende met de Medicijnen/ liep hier te Lande een gerucht/ dat hy van Religie was veranderd; om welcke ergerniſſe weeh te nemen/ de Nederlandſche Synode geraden vont twee Predikanten (welckers J. Gerobulus, die Ao. 1566. hier te Delft onder 't kruys Gepredickt hadde/ d'eerſte was) aen hem af te ſenden: doch verſchoonende de veranderinge ſyns naems met de gevaerlijcke tyden/ en ſyns Profeſſie met de noot/ toochende wyders 't veranderen van Religie. Ende is eyndelijck (na dat hy een jaer tot Staden gewoont hadde/ en tot Danzich door de Wederdoopers als een Oproer-maecker/ ende d'oorſaeck van 't verlies van Vlaenderen was beſchuldight/ (en over-ſulchs ſonder ſyn verantwoordingh te willen hooren by de Magiſtraet de Stadt was ontſeydt) tot Elbing ſeer wel ontfangen/ en door Stadts Doctor inde Medicijnen aen-genomen/

* *Id. ibid.* 157.

Effecten daer op gevolgt. *Hooft ibid. p.* 652. 656. *Reyd. p.* 28.

Imbyſe naetmaels onthooft, en wat hy door ſijn voorgaende beroerten al hadt uyt-gevoert.

* *Boy* XIX. 15. *Hooft XXI.* 9 *Reyd.* 72.

Dathenus in hechtenis genomen, doch weer ontſlagen.

Reyſt naer Staden, alwaer I. Gerobulus aen hem Gedeputeert werdt, midtſgaders hoe hy voorts noch na eenige tegenſporling, eerlijck ſijne dagen eyndighde.

nomen/ alwaer hy de reſte ſyns levens in ruſte en ſtilheydt / ende wel bemindt zijnde/ over-gebraght hebbende / heerlijcker wyſe begraven is*. 't Is my leedt dat ick van deſen man/ onſen Pſalm-rymer / by deſe aengeroerde materie/ ſoo veel quaets hebbe moeten melden / ſyne verkeerde dryften ſo uytſtekende zijnde geweeſt / hebben hier niet mogen verzwegen werden/ verhope echter dat deſelf de by ſommige zwacke gemoederen en kranche herſſenen geen onbehoorlicke ergernis ſullen geven/ als zynde de H. woorden eertijdts door ingevinge van den H. Geeſt geſchreven/ in haer ſelven daerom geenſints te minder/ hoewel in den Overſetter als een menſch veele menſcheliycke fauten hebben gepredomineert. Niet langh na de ſnoode beſegeninge tegen den Prins van Orangie te Gent / ſoo moſt Graef Jan van Naſſauw, als Stadhouder van Gelderlant/ tot Arnhem en Nimwegen (hoewel hy alle mogelycke middelen/ om de Gereformeerden te voorderen/ aengewent hadde) inſgelijx menigerley vreemde redenen met gedult op-eeten / invoege het te dier tyt geen geringe kunſt was om regeren. Die van matigheydt en diſcretie ſprack, (ſeydt Hooft) moeſt voor een Papiſt, of der ſelver goedt-gunner, Huychelaer, ja verrader van 't Vaderland geſcholden worden: en d' alderonbeſcheydenſte krijters, wierden als de meeſte yveraers van de Religie en Vryheydt, gepreſen. Als men wyders aenſiet de hier op-gevolghde tyden/ toen den Grave van Leyceſter in deſe Landen Gouverneerde: wie en ſtaet niet verſtelt hoe onſe Predikanten meerendeels uyt particuliere dryften / de welvaert en de Vryheydt van het Vaderlandt in d'uyterſte gevaer hebben geſtelt? want deſen Engels-man den Gouverneur voorſz/ zynde een Hupchelaer en vepnſer ſoo d'er opt een was/ poogende/ onder ſchyn van een groot lief hebber te weſen van de ware Gereformeerde Religie / aenhangh by de Gemeente te maken tegen de Staten van den Lande / wiſt ſich te ſtijven (gelyck d' Hiſtoryen getuygen) door Predikanten en andere luyden, die, gedreven van blinden yver, en onervaren in wereldſche ſaken, ſich aen ſijn ſchijn-heyligheydt vergaepten; en alſoo de Staten na het verſtandt en wel-gevallen der dryſtigſte Kerckelijcken niet yverigh genoegh en ſcheenen in de Religie / ſoo liet ſich den Gouverneur / door deſe luyden d'ooren ſoo vol blaſen / dat 'er ten naeſten by vande Staten niet voort quam 't geen hem behaeghde / en hy meeſt alles op ſyn eygen authoritept ter handt ſloegh / ſonder de Staten te kennen; in dier voegen ſtont hy toe een Synode Nationael tegens den 20. Junij 1586. in 's Gravenhage/ waer by de Kerckelijcken de macht aen hen namen/ om naer haer eygen wel-gevalle een generale Kerckelijke Ordonnantie te maecken/ dewelcke voor de Magiſtraten der Steden in veelen deele aenſtoteliyck was; maer deſelve en bevel de Staten niet / en een yder Provintie/ verſtondt ſyn eygen Hooghepd en Souverayniteyt in deſe en gelycke ſaken op hen ſelven by de Unie en gemaeckte Tractaten wel expreſſelijck behouden te hebben / om daerinne ſoodanige

* Voor ibid. f. 48, 49. R. ja 73.

Graef Jan in Gelderlandt de driſtighſte Predikanten te laeuw ſchijnende in de Religie, werdt met veele ſpitige ſchelt-woorden geinjurieert. Voor XII. 57. Reyd ag. 28. Hooft XIV. pag. 576.

Korte Beſchrijvinge van de Leyceſterſche factie.

Leyceſter laet ſich opmaken tegen de Staten, en ſtijft ſich met Predikanten. Hooft XXIII 144. Deduct van de Staten van Holl. in fol. pag. 47.

Bewillight tot dien eynde in 't houden van een Nationael Synode, en approbeert de acte van dien.

Stet de In-

nige oꝛdꝛe te ſtellen / en wetten te maecken / als ſy booꝛ-hare Landen en Kercken dienſtig en noodigh ſouden binden: echter de Pꝛedikanten de Staten booꝛby-gaende / en hare Kercken-oꝛdeningh aen Leyceſter alleen overleverende / wiſten ſoo veel te weegh te bꝛengen / datſe booꝛhem / ſonder het goedt-binden der Staten hier over te hooren / wierdt geappꝛobeert / en ſulcks het recht van den Landen hooghlyck geuſurpeert. Den 21ſten. November des ſelfden jaers Leyceſter te kennen gegeven hebbende / dat hy van meeningh was een keer naer Engelandt te doen / wierdt booꝛ eenige Pꝛedikanten / die met hem familiaer waren / gedbulgeert ofte onder 't bolck geſtroyt / ende oock openlyck van den Pꝛedick-ſtoel te verſtaen gegeven / datmen de Gꝛaef met groot miſcontentement over de Staten liet vertrecken; geruchten niet alleen tot groote ontſteltenisſe der Gemeente / maer oock tot oppꝛoer ſtreckende; des-wegen by de Staten aen ſyn Excellentie geklaeght zynde / gaf dit dubbel-ſinnigh antwooꝛdt: dat hy oꝛdꝛe ſoude geben / datſe wel anders ſouden Predicken *. Naer ſyn vertreck ginghs 't oppꝛoerig Pꝛeecken oock noch meer als booꝛ-henen in bollen zwang tegens de Staten Generael / vermidts ſyn Excellentie op ſyn af-ſcheyt hen gerecommandeert hadde 't aennemen en authoꝛiſeren der op-gemelte Kercken-oꝛdeningh van de Haeghſche Synode *) ende ſy billicklijck zwaricheydt maecken 'tſelbige te doen buyten conſent van hare Committenten de byſondere Staten van yder Pꝛovintie *. En eenigen tijdt hier na de Staten van Hollandt en Zeelandt reſolutie genomen hebbende van Pꝛins Maurits nu metter daedt te laten gebꝛuycken d'authoꝛiteyt van ſyn Goubernement / ende Capiteynſchap Generael over der ſelver Pꝛovintien / 't geen hem al booꝛ de eerſte aenkomſte van Leyceſter (gelijck wy aenſtonts nader hoꝛen ſullen) was gedefereert; en de Pꝛins nu in Maert 1587. booꝛ geheel Hollant van d'eene Stadt in d'ander reyſende / om de gelegenthey dt ende oꝛdꝛe ſyns Goubernements te viſiteren / en de Capiteynen en Kꝛijgs-lieden den Eedt van getrouwigheydt af te nemen / ende in dier qualiteyt den 20. der ſelver maent booꝛ Middenblick komende / ſoo wierdt ſyn Excellentie van Naſſau / by den Overſten Sonoy, dien Leyceſter een heymelijke Commiſſie over 't Goubernement van 't Nooꝛder Quartier gegeven hadde / buyten de Stadt gehouden: in welck bedꝛyf de vier Pꝛedikanten der Stadt / haren gepꝛetendeerden Overſten ſoodanigh hebben geſtiſt / dat ſy op ſyn verſoeck (niet tegenſtaende booꝛ Commiſſarisen van der Staten en 's Pꝛincen wege wel onderrecht waren) ſchꝛiftelijck verklaerden: dat ſy niet en konden gevoelen ofte bevinden dat mijn Heere den Overſten ſijn Edelheydt hier inne (te weten met het weygeren van den Staten en Pꝛins Maurits te gehooꝛſamen) eenige onbillickheydt ſoude voor hebben, tenderende tot achterdeele van d'eere Godes, de welſtant ſijner Gemeente, ende des gemeenen Vaderlandts, maer dat hy ter contrarie hertelijcke voor handen hadde,

ſtificat. der Reſol. van de Staten van Holl. van de 4. Aug 1617. en de by-gegevoegde Documenten. Boꝛ XXI. f. 29. & 79.

Pꝛedikanten preecken oppꝛoerig tegen de Staten. *Hooft XXV. 204.*

* *Boꝛ ibid. f. 71.*

* *Reyd pag. 141. Boꝛ XXI. 75. Hooft XXV. 209.*

* *Hooft ibid. 311.*

Stijven de wederſpannigheydt van Sonoy.

ende dreef alleen 't geene tot vorderinge van de eere Gods, ſijner Kercke, ende der gemeene Republique eenigſints ſoude mogen dienen ende behoren *. In Vrieſlandt quam het ſoo verre/ dat een groot getal Predikanten / de Souverayniteyt haarer Provintie aen de Koninginne Elizabeth abſolutelijck ſochten op te dragen/ en dat ſonder eenige conditie: Ja/ wierden de Predikanten aldaer ſoo wijdt verboert/ dat ſy op haer eygen handt twee verſcheyde reyſen / by-een-komſten of Synoden over dit ſtuck van de op-dracht gehouden / en uyt de haren een Gedeputeerde na Engelant af-gevaerdigt hebben / onaengeſien en niet achtende de ernſtige vermaninge van Graef Willem van Naſſau/ van ſich ſulcke ſaken, buyten hare beroepingh, niet te onderwinden, maer d' Overheydt daer mede laten gewerden / die ſy met hare ſchijnbare goeden yver / ſtil-zwijgens accuſeerden / als of ſy in hare functie nalatigh waren. In de Synode tot Sneeck in April 1587. vergadert / wierdt onder andere een Requeſt ofte Sneeck-Schrift gedepeſcheert aen den Engelſchen Ambaſſadeur hier te Lande / om voort aen de Coninginne te werden over-geſonden / by 't welcke ſy Elizabeth om aſſiſtentie aen-riepen met duſ-danige expreſſien: erbermt u over de benaude Kercke, komt Chriſto te hulpe, die met de ſijne bykans voor-vluchtigh zijnde, ſich werpt in uwen ſchoot, u biddende en roepende om hulpe. Maer men ſie eens de nader verklaringe die de Staten van Hollandt/ aen den Af-geſant van Engelandt den Baron ofte Baender-heere van Buckhorſt / op ſyn aenhouden den 17den. Junij des ſelf den jaers gaven/ over der ſelver Brief van den 4den. Februarij aen den Grave van Leyceſter geſchreven / by welcke verklaringe ſy onder andere ſpecialijck ſeyden; dat eenige booſe Geeſten hebben onderſtaen door eenen valſchen ſchijn ende gelaet (bedeckende haer quaet en verkeert voor-nemen metten deck-mantel van Liefde tot de Religie) haer ſelven by den Grave van Leyceſter geſien te maecken, ſoeckende ſonder ophouden practijcquen om ſijn Excellentie een mis-vertrouwen te doen hebben van de getrouſte ende gequalificeerſte van deſe Landen, jae ſelfs van de Edelen ende Steden repreſenterende de Staten, ſoo Generael als ſpeciael, deſelve calumnieerende dat ſy vyanden van de Religie waren, om datſe niet en hadden toegeſtaen de voorgaende Requeſten van eenige Predikanten, ſoeckende in te voeren al-ſulcke Ordonnantien en Diſciplinen, als hun goet docht, 't welck mijn Heere den Prince van Orangie, Willem van Naſſauw, Ho. Me. midtſgaders oock d' Edelen ende Steden van den Landen, altoos geacht hebben niet te kennen voort-brengen als alle onheyl, ſoo wel in de Religie, als Politie, &c. Daer na den Graef van Leyceſter den 6den. July uyt Engelant wederom in Zeelant gearriveert zijnde / wierdt oock door eenige Gedeputeerden wegens de Gereformeerde Kercken verwellekomt / ende haere congratulatie / vermenght met een Bede / gaven ſy niet alleen by monde/ maer oock by geſchrifte te kennen/ onder andere met deſe termen; dat ſy met groote droef-

* Vor XXII. 35. Hoofd XXV. 235.

In Vrieſlant pogen ſy de Souverayniteyt des Lants aen de Engelſchen over te geven. Hoofd XXV. 237. Reyd p. 160.

Der Staten aen-merckelijcke verklaringe nopende ſeker Brief door hen aen Leyceſter geſchreven. Vor XXII. 97. Hoofd XXV. 248. Meter. XIV. 268.

Leyceſter eenigen tijdt in Engelande geweeſt zijnde, ende weder-kerende, werdt van de

te droeffeniſſe ende uyterſte leedt-weſen verſtaen hadden, dat ſijn Excellentie eenigſints in deliberatie was, weder uyt deſe Landen te vertrecken, ('t welck hy dede verlupden te willen doen / in cas de Belegerde Stad Slups verlooren ging) hoozts datſe niet en twijffelden of ſijn Excellentie hadde daer toe groote, gewichtige ende billijcke oorſaecken: en een weynigh daer na voeghden ſy daer noch by / wat heeft Godt ende de Kercke Chriſti u gedaen, mijn Heere, dat ghy die nu wilt abandonneren, ende alſoo laten vallen ten proye en verderve. Eyndelijck / om den Gzaef de gerequireerde ſatisfactie en contentement te geben / ſpzaecken ſy hare herten met een volle libertept noch nader upt / en ſeyden hoe ſy't meenden / den Gzaef preſenterende hare Kercken, en alle het gene in haer macht ſoude weſen, omme ſich tot des ſelfs dienſt te employeren, &c. Predikanten gecongratuleert met extravagante en ſeer onbehoorlijcke preſentatien. *Bor XXIII, 16, 17. Hooft XXVI, 268.*

Hoe nu geduerende deſe bekommerde tijden de Kerckelijken hier te Delft zijn gehumeurt geweeſt / ſal men ſeer lichtelijck upt 'et volgende mogen oozdcelen. Leycester seer jalours zijnde van den jongen Pzins Maurits (als hem grootelijcks in de weegh weſende om tot ſyn oogmerck te geraecken) en inſonderheydt met een bedeckten haet ingenomen zynde tegen 's Landts Advocaet Johan van Oldenbarnevelt, om dat hy de eerſte en fundamentele oozſake was geweeſt / dat den Pzins Gouverneur over Hollandt ende Zeelandt gewozden was; want Oldenbarnevelt / op die tijdt noch Penſionaris van Rotterdam / ende nevens anderen als Ambaſſadeur geweeſt zynde in Engelandt / en aldaer gemerckt hebbende hoe de Gzaef van Leyceſter (die de Coningin had verkooren om Veldt-Oberſte over haere Troupen hier te Lande te zijn / en die de Staten hadden vooz-genomen Gouverneur Generael te maecken) ſich / volgens de Couſtumen van Bzaband / oock 't particuller Gouvernement van Hollandt ende Weſt-Vzieſlandt toe-ſchickte / gaf daer over / upt ſucht tot het Huys van Orangie / den Staten van Hollandt te bedencken / of 'et niet raedtſaem ware vooz de aen-komſte van den Gzave van Leyceſter / Gzaef Maurits van Naſſau dit Ampt te conſereren; op welcke Pzopoſitie (na 't eenparigh getupgen der vooznaemſte Hiſtory-ſchzyvers deſer Lande) ſyn Excellentie Gzave Maurits van Naſſau niet alleen by die van Hollandt / maer oock op haer voorgaen en exempel hozts daer na by die van Zeelandt / als Gouverneur / Capitepn Generael ende Admirael van de Zee / wegens hare Pzovintien in 't byſonder / aengenomen is*: met eenen oock gereſolveert werdende deſen nieuw gekooren Stadt-houder den Titel te geben van Maurits gebooren Prince van Orangien, &c. hozts daer na Barnevelt tot het Ampt van Advocaet van Hollandt beroepen zijnde / was dooz hem daer en boven des jaers daer aen Leyceſters Deſſein / van Pzins Maurits mede naer Engelandt te boeren / belet ende geſteupt: want d' Hiſtorien getupgen / dat Leyceſter verſocht hebbende / dat de Pzins voozſz als Hooft van een Ambaſſade / die de Staten derwaerts ſouden af-baer-

In den beginne Leyceſter als Gouverneur Generael over deſe Landen verwacht werdende, en Prins Maurits alleenlijk op 't voorſlaen van Barnevelt, tot Gouverneur van Holl. en Zeeland, aengenomen zijnde, hadde in Leyceſter een wrock veroorſaeckt tegen deſe beyde.

* *Bor XX. 85, 86. Hooft XXIII. 131. Remonſtrans. van Barnev. by Staten Drucker 1618 pag. 5.*

Als mede dat Barnevelt ſijn deſſein belette van den Prins voorſz in Engelandt te voeren.

digen / mede ſoude gaen / ende ſulcks alberegdts ten naeſten by toegeſtaen zijnde / 't ſelf de dooz 't beleyt van Oldenbarnelt (wegens groote zwarigheden die daer in te beduchten ſtonden) aen Leyceſter beleefdelijck geweygert *. Hier na geſchiedent dat de Gzaef van Leyceſter (als ten deele verhaelt is) oock ſelfs een reys naer Engelandt zijnde gaen doen / ende dooz ſyn Secretaris hier te Lande / tegen ſyne wederkomſte / veel meneen ofte quade treecken doende beleggen / wiergen de ſelve dooz 's Landts Advocaet ontdeckt / met goede aenwijſinge / op wat plaetſe / binnen Delft / men oock hem ſoude binden ſyne Inſtructie / by den dooz ſz Gzave onderteeckent / daer uyt den dooz ſz Secretaris de dooz ſz meneen beleydende en dzijvende was; dooz ts dooz des Advocaets beleydt deſelve Inſtructie den Secretaris af-genomen werdende / ende doen oberleveren / ſulcks die naermaels tot merckelijcke dienſt ende verſeeckeringe der Landen / en de gemeene ſaecken is gebzuyckt. De Gzaef weder in 't Landt gekomen zijnde / hadt den ſelf den Advocaet dooz ſecrete Advyſen weten te ontdecken / dat den dooz ſz Gzave uyt Engeland mede bzaght ganſch expreſſe laſt, omme aen de Heeren Staten een handelinge van Vrede, met den Koning van Spangien te proponeren, ende deſelve ernſtelijck te urgeren, ja ſoo verre / dat / by aldien de Staten daer na weygerden te luyſteren, men de Gemeente ſelve, ſulcks ſoude ſoecken ſmaeckelijck te maecken: welcke ontdeckinge den Gzaef ter kenniſſe gekomen zijnde / en 't ſelve dooz meer als 25. perſoonen (zynde daer onder verſcheyde Kerckelijcken) met hooge woozden ontkent / en den Advocaet daer ober ſeer geſchollden / oock in Engelandt ſyn Secretaris Achi, geſonden hebbende / omme van het doen der dooz ſz Pzopoſitie geexcuſeert te mogen werden / wierdt hem evenwel te laſt geleydt 't ſelve te doen pzoponeren / geljck hy oock dooz den Heere Kilegry, heeft gedaen: ende is deſe Pzopoſitie daer na noch dooz een Expzeſſe beſendinge wegens deſen Staet aen hare Majeſteyt van Engeland (omme deſelve te openen verſcheyde gewichtige zwarigheden en conſideratien in deſe ſaeck gevonden werdende) met dienſt en reputatie geexcuſeert *. Onder-en-tuſſchen was de Gzaef van Leyceſter hier ober op 's Landts Advocaet Oldenbarnevelt op nieuw niet weynigh bertooznt / en ſocht ſich allenthalve te wzeken / des hy lagen leydt om den Advocaet behendiglijck te lichten ende naer Engelandt te ſenden / tot dien eynde op het ſpoedighſte eenige Engelſche Compagnien doende komen op Maeſlandt-Sluys en Delfts-Haven / en ſelf in perſoon van Dozdzecht in den Hage keerende om ſyn deſſeyn te beter uyt te wercken: dit gebeurde in 't eynde van September 1587. wanneer den dooz ſz Advocaet op ſeecker nacht dooz de Raedts-heeren Gerard van Wijngaerden ende Leonard Kaſenbroodt gewaerſchout wierdt dattet den Gzave op hem gemunt hadde / den Advocaet dit berſtaende / wijckt in deſelve nacht noch naer Delft / alwaer hy wederom boozts geadverteert wierdt / dat in Zeelandt de tydin-

† *Bor XXI. 13. Hooft XXV. 205. Remonſt p. 10*

Oock daer na de ſnoode Inſtructie van Leyceſters Secretaris hier te Delft ondeckende;

't Leven van Barnev. edit. 1648. p. 16.

Inſgelijcks Leyceſters laſt om aende Staten een Tractaet van Vrede te proponeren.

Bor XXIII. 33, 34. Hooft XXVI. 282 Remonſt. van Barnev p 11. ſijn leven ibid

* *Remonſtr. pag. 13, 14.*

Barnevelt werdt in der nacht geadverteert van Leyceſters lagen tegen hem, en wijckt naer Delft.

Bor &c. ibid.

Alwaer nader advijs ont-

tijdinge al was hoe syne Excellentie Prince Maurits / 's Landts Advocaet Oldenbarnevelt / en eenige andere van de Staten verseeckert waren / en datse naer Engelandt souden gesonden werden ; hier op wierdt te Delft geconsulteert ende besloten / dat men syne Princelijke Excellentie des anderendaeghs voegh onder seecker pretext uyt den Hage soude doen vertrecken / gelijck geschieden ; waer op noch volgde dat ten selven dage noch voor de middagh twee Gedeputeerden uyt den Raedt van Staten wegens Leycester herwaerts naer Delft afgevaerdight wierden / omme de weder-komste van syn Excellentie van Nassau te verderen / doch te vergeefs ; en gelijck middelertijdt in den Hage op dit haestigh vertrecken een vreemden roep wierd gegeven 't geen groot alarm en bekommernisse maeckte / soo wierdt door de Leycesterianen hier te Delft te weegh gebraght / dat de Predikanten terstont openlijck Predichten / dat men persoonen in de Stadt hielt, die uyt-gaven dat de Graef van Leycester van de Koninginne last hadde, de voorsz handelingh van Vrede (om 't Landt aen Spangien over te geven) aen de Staten te proponeren, en dat men 't selve niet wettelijck konde bewijsen. En Leycester daer na hoorende dat Prins Maurits en den Grave van Hohenlo eenigh volck by den anderen trocken / interpreteerden sulex te geschieden om het Engelsch Garnisoen op Maesland-Sluys ende Delfts-Haven te doen vertrecken ; ook naderhandt daer noch over-schrijvende aen de Raden van Staten / dat tot syn kennisse gekomen was dat de voorsz Graef van Hohenlo voornemens was het krijgs-volck / 't geen hy op de twee voorsz plaetsen midtsgaders in 't Oorp Maeslandt / om hen te ververschen (alsoo sy lange te Schepe hadden gelegen) bestelt hadde / met gewelt te verjagen en op te slaen / begeerende daer over satisfactie en reparatie van syn eer / soudende anderssints / by gebreecke van dien / gedwongen werden, volgende d'authoriteyt, plaetse ende Ampt hem competerende, selfs daerinne te voorsien. protesterende van alle verder quaet dat daer uyt soude mogen volgen, want hy sagh (seyde hy) dat sijne over-groote patientie nergens anders toe diende, dan om den boosen in haer boosheydt te stercken, ende den Landen in de uyterste ellende te brengen*. Middelertijdt verderven de Leycestersche Creaturen / soo veel doenlijck was / om by allerhande mis-duydingen de Heeren Staten by de Gemeente schandelijck swart te maecken / en alsoo de Graef van Leycester sich altijd seer behendighlijck hadt geheynst / uytsteeckende tot de Religie genegen te zijn / soo waren veele / ja de meeste Gemeente / geen kennis van saecken hebbende / door onnoselheydt misleydt / meenende dat hy groot gelijck hadde / en dat de Staten hem groot ongelijck deden ; eenige door een dwistigen yver tot de Religie / gelijck als betovert en verblint zijnde / kosten ook geen quaet van hem sien / en beelden sich dagelijcks alles ten besten in ; anderen uyt archlistigheydt en valscheyd om de tweedracht te voeden / ende daer uyt haer particulier voordeel te

fangen hebbende, besloten werdt Prins Maurits ook aen stonts uyt den Haeg te doen vertrecken, soude anders in Engelandt gevoert zijn geworden. *Ibidem.*

Oproerigh preecken te Delft. *'t Leven van Barnev. p. 17.*

Misduydinge en vermetenheydt van Leycester.

* *Bor ibid. p. 50.*

Verkeerde opinien en twijffelmoedigheydt der goede Ingesetenen.

trecken / niet ontſiende de onheyl van 't gemeene beſt / hielden ſich haſt beſigh om de luyden die verkeerde opinien in te ſcherpen ; ſoo dat d'aldergetrouwſte Patriotten / die in ende buyten de Regeringe waren / ſelfs die de Religie van herten waren toe-gedaen / niet en wiſten wat ſy dencken ſouden / vreeſende voor eenen ſeldtſamen uyt-ganck / ende 't verderf van 't Landt *. Dus vraghtmen 't al-gemeene heyl / de nieuw-gheoude Vryheydt (om de vooſe wille eens bedriegelijcken heynſers) in duyſenden gebaers / en wierdt dien Godtvruchten zegen / de ruſte van den Staet / ſoo ydelijck verſpilt. Op dat dan d'onpartydige Leſer / tot een nader exempel des te bequamer weten moghte / hoe verre ſich de Dienaren des Godtvruchten Woordts / dit werck (buyten haer Beroep) hebben onderwonden en bemoeyt / men ſie boven 't voor-verhaelde / haer Vertoogh van den 2den. October deſes jaers 1587. by hier Gecommitteerde Predikanten (welckers onſen Arnoldus Cornelii van Delft de tweede was) uyt den name van al de Kercken van Hollant in de Vergaderinge der Heeren Staten geexhibeert / ſtreckende om de Heeren te vertoonen / hoe den loop onſes voordeels op den vyandt was geſtuyt / en de Landen groote af-breuck leden / ja geſchapen waren in verderf te geraken / en 't Verbondt met Engeland te niet te looyen / door oneenigheydt tuſſchen Regenten en Regenten / Provintien en Provintien : en dat het haer / die / door Gods genade / Send-boden en Regeerders in ſynen huyſe waren) toe quam / ſoo wel / ja meer als andere vrome Burgeren / 't geen tot 's Landts conſervatie was dienende / te bevorderen : overſulcks (ſeydenſe) wilden ſy den Staten gebeden hebben / dat de ſelve in de ſaecken / waer over ſy vergadert waren / 't welck was ſyn Excellentie Leyceſter te antwoorden / ende te ſoecken voldoen / ſoodanigh beſluyt wilden maken / als tot ſoo een hoog-nutte en nodige ſaecke dienſtigh was / &c. Op deſe Remonſtrantie wierdt hen voor-eerſt minnelijck tot antwoordt gegeven / dat de Heeren Staten op het Geſchrift ſouden letten ; Doch eenige dagen daer na wierdt hen wegens de Staten door 's Landts Advocaet aengeſeydt : Dat in haer Geſchrift niets gevonden wierdt, of 't was den Heeren Staten ten vollen bekent, en noch meer daer toe : Dat het welvaren van 't Landt den Heeren ſoo wel ter herten gingh, als hen-lieden, en dat ſy oock daer in wel voorſien ſouden, ſonder haer : Dat ſy Gedeputeerden derhalve wel moghten naer huys keeren, en laten de Heeren met het bewindt van de ſaecken begaen. Omtrent 14. dagen nae het voorſz geexhibeerde der Dienaren des Godtvruchten Woordts / quam uyt de eerſt-volgende Vergaderinge der Staten noch een nader en Schriftelyck antwoordt / waer in ſy verklaerden / uyt gantſcher herten bedroeft te weſen, dat in de naeſte vier voorleden jaren den cours hares voordeels op den algemeynen vyandt geſtuyt, en de Landen in af-breuck, verloop ende verderf gekomen waren : maer konden buyten de gemeene oorſaecke van dien (weſende onſe ſonden) geen ander vinden, dan dat eenige hen in de

* Bor, ibid. 34.

Remonſtrantie uyt den name van alle de Predikanten van Hollant der Vergaderinge van de Staten in faveur van Leyceſter overgelevert: *Bor XXIII. 496. 50. Hoofd XXVI. 297.

Mondelinge antwoort der Heeren Staten.

Des ſelfs Schriftelijck antwoordt.

in de Regeringe (onder pretext van de Gereformeerde Religie ſeer groo-telijcks toegedaen te weſen) ingewickelt, en eenige van de principaelſte Predikanten aen haer zijde gekregen hebbende, het vyer van tweedracht en oneenigheydt ſulcks hadden geſtoockt, dat ſy ſeeckeren langen tijdt, ſoo in 't openbaer als onder de handt, niet anders en hebben gearbeydt, dan omme den Heere Prince van Orangie (Hoog-loffelijcker gedachten) en de Staten van Hollandt en Zeelandt, onder de Gemeente in haet, op-ſpraeck, en na-dencken te brengen, &c. voorts/ dat het ten hooghſten te beduchten ſtont, dat vele anderen hen als voncken van 't voorſz vyer des tweedrachts in de Geunieerde Provintien verſpreyt hadden, en dat deſel-veſoo wel in de Kerckelijcke als Wereldtlijcke Regeringe onder 't voorſz pretext van Religie indringende, deſe Landen geerne in gelijcken ſtaet ſouden brengen, als ſy haer eygen Vaderlandt hadden gedaen; dat men tot dien eynde de Staten en de Heeren van 't Huys van Naſſau ſocht te ver-malen, en [in dier voege als geſeyt is] in haet te brengen, der Landen welvaren en middelen tot niet te maecken, vreemde en ongewende Re-geeringe voor te ſlaen, misverſtanden en oneenigheden in de Landen te brengen en te voeden; hier toe verſtonden de Staten dat geloopen en ge-draeft, geſchreven en geſonden wierdt nacht en dach, en dat daer door veele eenvoudige menſchen ſchandelijck miſleydt wierden, die ſich des (indien ſy by tijds daer van niet af en lieten) te ſpade, en als 'er aen de ſaek geen redden meer ſou zijn, beklagen ſouden, gelijk d'exempelen hier van, in d'andere Provintien en Steden noch ſoo verſch en notoir waren, dat het ten hooghſte te verwonderen was, dat deſelve by veele, en byſonder by eenige Dienaers des Goddelijcken Woordts, tot geen beter ſpiegel ge-bruyckt en wierden, &c. **Eyndelijck wierdt by de Staten** begeert ende Ampts-halven geordonneert, dat de voorſz en alle Dienaren des Godde-lijcken Woordts, alle hare actien tot goede eenigheydt, ſtichtinge ende opbouwinge van de Chriſtelijke Kercke ſouden dirigeren, hen ſpiegelen in d'exempelen van den ondergangh van Vlaenderen, en hen wachten van gelijcke cours als daer genomen was geweeſt, en voorts Godt bidden voor alle Hooge en Lage Overheden, dat ſy hen tot gelijcken cours niet en ſouden laten brengen, &c.* **Dit/ en een ander/ vertoonende 't recht der Staten (tot behoudeniſſe van de Vryheden / Gerechtigheden en Privilegien van deſelve Landen) van alle oude tijden competerende/ lieten de Staten in Druck uyt-gaen/ en ſonden 't Schrifteliyck ant-woordt aen alle Overheden der Steden des Landts van Hollandt en Weſt-Vrieſlant/ met ſpeciale laſt om de Predikanten voor hen te ont-bieden / en 't ſelve aen haer ter handt te ſtellen / en te bevelen** dat ſy de Gemeente tot ſtilte en eendracht ſouden vermanen, ſich met Leeren ende Preecken te bemoeyen, en de Staten en Magiſtraten met de Regeeringe te laten gewerden*. **Die van Utrecht/ door 'tonwettigh veranderen der Magiſtraten (gelijck aengeroert is *) t'eenemael Leyceſters ge-ſint zynde / gaven inſgelycks verſcheyde Schriften uyt / tot ſtijvingh van**

* Bor XXIII 57. b. 58. Hooft XXVII. 319.

* Bor, ibid. Hooft ibid. p. 321.

Stijvingh en verraderye van Leyceſters factie.

* Boven p. 466.

van ſyne factie*; en poogden boven dien de Burgery van Oorzecht/ tot muytery (ten dienſte van Leyceſter) op te hitſen*. Omtrent deſelf de tydt quam aen den dagh den gebaerlyckſten aenſlag der Leyceſterianen op Leyden/ die op een Sondagh/ den 11den. October ſoude aengegaen hebben/ en daer verſcheyde Kerckelyke perſoonen aen vaſt waren/ die 't altemael ontliepen/ behalven eenen Ouderlingh met namen Jacques Volmaer, die kortz daer aen/ nevens twee Capiteynen/ als Coſmo de Peſcaringiis, ende Niclaes de Maulde, openlyck wierdt onthalſt. Dit verraedt beſtondt hier in (gelyk uyt de Sententien der geexecuteerden/ midtſgaders onſe Jaer-boecken te leſen is) dat ſy daer op toe-gelepdt hadden/ om dooz middel van Capiteyn Maulde (die uyt de Stede Sluys gekomen was/ ende te dier tijdt met ſyn Compagnie binnen Leyden leggende/ wederom Patente ontfangen hadde) ende Capiteyn Heraugiere, (die ook uyt Sluys gekomen was/ ende binnen Delft lagh) ſich meeſter van de Stadt te maken/ in deſer voege; Heraugiere ſouden ſy mede Patente doen hebben om uyt Delft dooz by oſte bupten om de Stadt Leyden te trecken/ als wanneer Maulde ter ſelber tydt (naer alle apparentie onder de Predicatie/ als de Burgers ter H. devotie/ om de vleeſchelycke Wapenen de minſte gedachten hadden/ en alleenlyck met den Schilt des Geloofs ſich te wapenen beſich waren) uyt krachte vande Patente by hem ontfangen/ de mynen maecken ſoude/ in allen ſchyn/ of hy met ſyn Compagnie ook uyt de Stadt ſoude vertrecken/ ende dat hy 't ſelve doende/ een van de Stadts-poozten ſoude innemen/ ende alsdan de Compagnie van Heraugiere inne te laten/ en binnen te helpen/ en alſoo dooz deſe twee Compagnien Boet-knechten ende hare Complicen/ midtſgaders den geenen die ſy tot haren aenhangh beweeght hadden/ ende vozder meenden te bewegen/ de Stadt onder haer gewelt te brengen/ eenige van de Burgermeeſteren/ Capiteynen van de Burgerye/ ende andere Officieren/ ende goede Inwoonderen der Stadt te verſeecheren/ ende alsdan haer voornemen volkomentlyckſter te effectueeren* En op deſe wyſe ſoude men dan d'onnoſelheydt mishandelt hebben en vermoozt/ de beſte Patriotten en Voorſtanders van de Vryheydt/ en 's Landts Gerechtigheden op den Slacht-banck hebben gebracht. Den Gouverneur/ de Graef van Leyceſter/ ondertuſſchen in Noozt-Hollandt op verſcheyde aenſlagen uyt zynde/ (doch dooz de oprechte Hollandtſche vromigheydt van eenige trouwe Patriotten in zijn deſſeynen geſteurt) het miſlucken van den aenſlag op Leyden/ en het ſtraffen der achterhaelde miſdadigers verſtaende/ midtſgaders dat ſyn verſoeck om de boozſz handelinge van Vzede aen de Heeren Staten niet te vzoponeren (die hy met ſulcke diere Eeden hadt ontkent/ en waer over hy ſich ſelven ſoo verzwooren hadde) in Engelandt was af-geſlagen/ en hem van nieuws belaſt die Vzopoſitie/ ſelfs/ oſte dooz yemandt van de Engelſchen aen de Heeren Staten

Genes

Hoe den aenſlagh der Leyceſterianen op Leyden by middel van twee Compagnien Voetknechten, welkers eene tot Delft in Garniſoen lagh, was beleydt.

* Bor, ibid. 49, 60. &c.
* Id. ibid. 63.

* Bor, XXIII. 64, 65.
Hooft XXVII. 332, 333.
Reyd, P. 209.

Leyceſters laeſte vertrek uyt Holland.

Generael te doen / is niet ſonder appzehenſie van ſchzick en bzeeſe / ſeer haeſtigh upt Hollandt / ober Wtrecht / Dozdzecht ende Vliſſingen / naer Engelandt bertogen * / daer hy het Gouvernement den 17. December / upt laſt van de Koninginne / aen de Staten reſigneerde / maer de reſignatie bleef wel dzie maenden berbozgen *. Om nu epndelyck met een onwederſpzeeckelyck argument / tot evidente obertupginge van alle die in deſen noch maer eenighſints ongeloobigh ſouden mogen gevonden werden / ten oberbloet te bewyſen / wat eygentlyck het oogmerck en doel-wit van dien ſchyn-bedziegelycken Gzave van Leyceſter zp geweeſt / men hoore flechts den Engelſchen Hiſtoryſchzyber Camdenus ſelbe ſpzeecken / in ſyne Jaer-boecken booz bebel van de Koninginne Elizabeth geſchzeben ; ſyn woozden / upt 't Latyn bertaelt / zyn deſe : Wanneer hy (te weten Leyceſter) gewaer wierd dat ſyn authoriteyt van dagh tot dagh meer en meer vervil, (te weten bermidts de Staten van den Lande het occupereu en misbzupcken van haer eygen gerechtigheden niet berder begeerden booz de bingeren te ſien / en alſoo alle hare bzyheden ſchandelyck berwaerlooſen / en dat ſyn berkeert boornemen meer en meer openbaer werde) heeft hy ſich tot bedrogh gekeert, en voorgenomen niet alleen factien onder 't volck te voeden, maer oock Leyden en andere Steden onder ſyjne macht te brengen : doch als hy van deſe hope, door de ſtraf van ſommige verſteecken was, en ſware aenſtoot hadt gegeven, heeft hy (van de Koningin in Engelandt te rugh geroepen zijnde) het Gouvernement af-geſtaen, en den Staten der Provintien de vrye beſtieringh over-gelaten. En een weynig lager berbolght hy noch : 't is oock ontwijffelbaer, of hy hadt in den ſin, de heerſchappie aen ſich te trecken ; maer deſe volckeren, hebben niet alleen tegen 't gewelt der Spangiaerden (die ſich op 't Oorlogh-voeren met gelt en liſt grondigh verſtaen) maer oock tegen de ſchalckheden der Franſchen en Engelſchen, &c. haer al-oude en Vaderlijcke vryheydt, niet alleenlijck door haer ſchrander beleydt behouden, maer door de toeneygende gunſte der Nagebuyren, boven alle gelove vermeerdert *. Dit ſy dan met eene de loffelyeke getuygeniſſe tot juſtificatie ofte rechtbeerdigingh en eere van de maximen ofte grondt-regelen der Hollandtſche Regeeringh / booz een bermaert Engels-man tot berongelyckiug van ſyn eygen Heer en Landts-genoot geſchzeben : derhalben (booz-bygaende onſe eygen Hiſtoryen / die hem aen de nakomelingen met ſeer flechte reputatie hebben obergelebert) ſietmen hier een krachtig exempel / hoe waerachtig het is / 'tgeen dien geleertsheyts hoog-bermaerden Eraſmus / een booz-beelt vande oprechte oude Hollantſche bzoom-en-goedt-aerdigheyd / in ſyn onderwyſinge van een Chziſtelyck Pzins / ſeer betreffelyck ſeydt : Soo wie de heerlijckſte Titel van een Prins wil verkrijgen, ende des Tirans ongeſiene naem vlieden : en ſal 't ſelfde niet met verſchricken ofte dreygen, maer met wel doen moeten te weegh brengen. Want wat leydt 'er aen, dat men van panlickers ofte over-heers

* *Remonſtr. Barnev. p. 12. item ſijn leven pag. 16, 17.*

* *Reyd pl. 210.*

Getuygeniſſe van Koningin Eliſabeths Hiſtoryſchrijver tegen Leyceſter, en tot Juſtificatie der loffelijcke Regeeringh van Holland.

* *G. Camdeni Annal. p. 472. & ſeq.*

volck Prins ende Vader des Vaderlandts geheeten werdt, ſoo men inder daedt een Tyran is? ende hoewel den ſoodanigen van de ſijnen werdt geflickefloyt, de nakomelingen ſtaen 'et niet toe; ſiet de oude vreeſſelijcke Koningen, welcken niemandt (doen ſy leefden) met een op-ſlagh dorſte vertoornen, hoe bitſigh de nakomers haer miſdaden ſchelden, hoe vryelijk men hare namen verfoeyt*. **Ock ſeyde de Heere Chriſtus tegen ſyne Diſcipulen:** Daer en is niet [**ſoo**] bedeckt, 't welck niet [**eenmael**] ſal ontdeckt werden, [**noch daer en is niet ſoo**] verborgen, 't welck niet [**eenmael**] ſal geweten werden*. **Maer hadt nu de goede Godt ſulcks niet genadiglijck gelieven te verhoeden / ſoude de dier-gekochte Vryheydt des Vaderlandts door deſe door-beſchreve factie / niet abſolutelijck en voor eeuwigh verlooren / midtſgaders de goede Ingeſetenen voor eerſt in een deerlijck bloedt-blad zijn vervallen geweeſt / als nu alreedts 't gantſche Landt in de uyterſte confuſie en verwerringe / Provintien tegens Provintien / Steden tegens Steden / Onderdanen tegens d'Overheydt in on-eenigheydt / diſſentien / ſcheuringen / ja in beginſelen van Wapenen waren geraeckt**? Voorwaer ſoo een jammerlijcke ellende ſcheen genoeghſaem geſchapen / en alle die dreygende en boven 't hooft-hangende zwarigheden / rampen / en onheylen over 't Vaderlant neer te ſtorten / indien al niet in een totale ruine en onvermydelijcken ondergangh hadde geprecipiteert / als hebbende ſoo een machtig dpant van buyten / en in haer ſelven binnen 's Lants in oneenigheydt verdeelt zijnde: want gelijck onſen Salighmaecker tegen de Phariſeen ſeyde; Een yeder Koninckrijck, dat tegen hem ſelven verdeelt is, wordt verwoeſt: ende een yeder Stadt, ofte Huys, dat tegen hem ſelven verdeelt is, en ſal niet beſtaen*. **En ſoude dan tot deſen jammerlijcken overval / en al wat daer uyt ſoude mogen hebben gevolght / voorzal ſulck openbaer Vreecken als hier te Delft in ſoodanige dangereuſe tijde geſchiede / niet krachtigh den wegh hebben gebaent? ende en ſouden die Leeraers / die ſulcks op den Stoel der waerheydt voorſten beſtaen geen duyrige kolen op haer eygen kop hebben gebeden? Men gebe eenmael gehoor aen 't geene dien heerlijcken en grooten Godts-geleerden** Franciſcus Junius, **een man van ſoo grooten naem / en by alle Gereformeerde Predikanten ſelfs ſoo hoogh geacht / eertijdts op deſe maniere van doen / van Politijcque controverſien op den Stoel des H. Woordts te brengen / in ſyn Vrede-ſchrift ernſtelijk klaeghde:** Hoe veele ſaecken (ſeydt hy) werdend 'er by wijlen in 't Predicken uyt-geworpen, die ons, nochte onſe Beroepinge gantſch niet aengaen? die de Kercke gantſch niet aengaen? ofte die eens anders kenniſſe zijn toe-betrouwt? Dit getuygen veele Kercken by alle Natien, dit getuygen de Overheden, dit getuygen de geſchiedenis-boecken, dit getuygen oock de Boecken die van 't Goddelijck en Menſchelijck recht geſchreven zijn, [**namentlijck**] dat veele van deſe luyden, die ſich binnen de palen harer Kerckelijcke Beroepinge hadden behooren te houden, al-

dus

* *Eraſm. in Inſtit. Princ. Chriſt.*

* *Matth.* 10. v. 26.

Tot wat een vloet van onheylen eenige Predikanten van Delft met hun voor verhaelde openbare redenen de deure ſouden hebben helpen openen.

* *Deduct.* 2. *Deel, cap.* 3. *art.* 11.

* *Matth.* 12. 25. *Luc.* 11. 17.

Oordeel en gevoelen van dien grooten Theologant F. Iunius, over Politijcke geſchillen op den Predick-ſtoel te verhandelen.

dus ſich ſelfs, aldus haere bedieninge, en der ſelver allerheyligſte authoriteyt, aldus veele Zielen, aldus de Republijcken, aldus de Kercken tot in de grondt bedorven hebben; terwijl ſy vaſt ſtelden dat alle dingen naer haer kleen verſtant ('t welck ſy præſumeerden ſeer groot te zijn) behoorden gedaen, en gedirigeert te werden. O allerliefſte Broeders, het Heyligh Boeck, het Boeck des Verbondts, ofte des Ouden ende Nieuwen Teſtaments, moeten wy nacht en dagh in handen hebben, en niet de Recht-en-Staet-boecken deſer Wereldt, 't Sijn de conſcientien, en niet de goederen die wy te beſorgen hebben; de Kercken, en niet de Republijcken, &c.* En dien Vzede-liebenden en wonderlijck geleerden Man meer-gemelten Eraſmus / om krachtiglijck te uyten hoe grooten af-keer hy hadde van al het geene maer eenighſints tot oneenigheydt en beroerte ſoude mogen ſtrecken / ſchzeef eertydts in ſeecker Vzief: *Et mihi ſanè adeo inviſa diſcordia, ut veritas etiam diſpliceat ſeditioſa**. dat is: Ende voorwaer de tweedracht is by my ſoo hatelijck, dat my de waerheydt ſelf mishaeght alſſe oproerigh is. Dit hebbe ick niet kennen onder laten / tot onderrechtinge van eenige verkeert beſinde luyden / by den opkomſt der Reformatie / op ſoo een eerwaerdige vzde mijner eygen Leeraers in Gods Woozdt toe te paſſen / niet als een jongh perſoon met partydigheydt of eenige wan-gunſt in-genomen / ofte met een loſſe onbedachtſaemheydt / maer met goede inſichten / en om redenen. Ick ſoude met een goet gemoedt mogen verklaren / dat ick ongaerne tot het Verhael van deſe materie ben getreden / vzeeſende dat ſulcks by misduydinge als eenigh verwijt ſoude mogen werden op-genomen / en ick daer dooz een particulieren haet op mijnen hals mogt halen; doch vindende echter dat de kenniſſe deſer waerheydt dooz 't gemeene beſt niet tot onruſt en beroerte / maer in tegendeel ten allen tyden dooz een leerſaem exempel tot vzeedſaemheydt en weldaet was ſtreckende / vondt ick my met eene (behalven tot afweeringe des verachtelijcken naems eens een-zydigen Schzyvers *) ook verplicht ten dienſte van 't gemeen *den Leſer dit noch dooz te vzagē / ten eynde (gelijk d'Hiſtorien zijn doozbeelden waer na wy ons hebben te gedzagen / en waer in wy eben als in een ſpiegel ſien wat ons na te volgen of te mijden ſtaet) men hier uyt ook ſien moghte / dat de Leeraers den Stoel des H. woozdts betredende / nopt geen Politijcke geſchillen / ofte eenige ſaecken van Staet behoozden aen te roeren / en dat ſy in verhandelingen buyten haer Beroep / dat is / die niet ganſch Kerckelijck en zyn (als van Godt daer toe niet geroepen zijnde) geen vaſt geloobend en aennemend gehooz meriteeren: boozts dat d'een voudige en gemeene luyden (welckers tijt en gelegentheydt niet toe en laet veele geſchiedeniſſen t' onderſoecken / en die ſich beduncken laten / dat het over al Oraculen ofte Gode-ſpzaecken zijn / die men van den Vzedick-ſtoel hoozt) ook hier in haer eygen Stadts Beſchzijvinge by verſcheyde exempelen vzoet moghten werden / inſon-

* *F. Iun. Oper. Tom. 1. pag. 731, 732.*

* *Eraſm. Epiſt. L. 1. Epiſt. 2.*

Verantwoordingh tegens eenige die ſig in dit verhael mogten geformaliſeert houden, midtſgaders verder beſluyt van den gantſche opkomſt der Reformatie.

* *Siet boven pag. 464.*

* *Publica privatis anteponenda bonis.*

derheydt by tyden van verwarringe/ niet alles ſoo onbedachtelijck/ ſonder onderſcheyt en met een dommen dzift aen te nemen/ al quam het van den Stoel des Geloofs/ daer men aennemen ende geloouen moet/ doch alles 't geen in den regel des Geloofs begrepen ſtaet:

[Want] 't wilpelturigh Volck, [ſoo] veel te los van hooft,
Genooten dienſt vergeet, en 't ergſte liefſt gelooft.

* *I. v. Vondel in 't begin ſijns Palamedes.*

Gelijck d' aldervoortreffelijckſte Nederduytſche Poët * voormaels ſeyde/ willende te kennen geven/ dat de menſchen/ meeſtendeel zijnde licht-geloovigh/ onweetende/ en op anderen ſteunende/ of nutshalven/ of uyt ſucht (dien of deſen toe-gedragen) ſich ſeer licht en los laten miſleyden van vermomde en bedriegelijcke voor-gangeren/ en noch te lichter/ als 'er ſaecken onder gemenght werden/ die het Heylige betreffen/ onder welckers mom-aenſicht/ in alle eeuwen/ veele ſnoode menſchen wonderlijck haer perſonagie hebben geſpeelt/ ten verderve van de vroomſte Voorſtanders des Vaderlandts/ en de wiſpelturige Gemeente ſelve *. De jonge en op-komende Leeraers des Goddelijcken Woordts mogen hier oock leeren/ ſich niet te gewennen met eenige ſaecken van Staet te vermengen/ maer gelijck dien grooten en vermaerden Prediker Petrus Molinæus aen ſyn drie Soonen/ alle mede Predikanten der Gereformeerde Religie/ in ſyn toe-eygeningh-brief van ſyn achtſte deel ſyner Predikatien/ ſchreef: haer beroepinge in ſtilligheydt te bearbeyden, d'uytkomſte van ſaecken de voorſienigheydt Gods te beveelen; God te bidden dat ſijne Kercke onder de Burgerlijcke verwarringen bewaert werde, en ſijnen ſuyveren dienſt gehandt-haeft; en te gedencken, ſoo ſy anders doen, haer ſelven, en haere vrienden ſchade, en niemandt voordeel te ſullen doen *. Wy hebben hier (behalven de verſoepelijcke/ en byſonder in de Leeraers des H. Woordts * verdoemelijcke duyghelheydt van flatterye) tot verſcheyde reyſen/ en principalijck geduyrende deſe Leyceſterſche factie niet duyſterlijck noch bedeckt elijck/ maer opentlijck genoegh geſien/ door hoedanigen geeſt/ ſommige Predikanten hier te Lande (want ick en kan/ na den aerdt der liefde/ geenſints twyffelen/ of veele ſyn door een goeden en oprechten yver tot de Religie/ geblindt-hockt en bedroogen geweeſt) gedreven wierden/ en wel wat anders hebben geſocht als 't geen ſe in den Bibel vonden. Men ſeydt/ hy ſpiegelt hem ſacht/ die hem aen een ander ſpiegelt/ gelijk dit dan ons alle in 'tgenerael noch tot een exempel/ ja gelijck de Schepen op Sanden en Klippen ſittende/ ons als mede Scheep-barende luyden in deſen tot een Baecken mag ſtrecken/ eben alſoo mogen eenige in 't byſonder/ oock hier uyt ſien/ voor wat gebreecken en ſonden ſy hen wachten moeten/ gelijck een menſch in een ſpiegel die niet en bleyt/ ſyn gedaente en blecken ſiet; want het waer voor-ſeker wel Heylighlijck te wenſchen/ dat men in onſe eeuwe/ en in deſe onſe dagen niet hier en daer gehoort hadde/ en by voorvallende gelegentheden noch altemets hoorden/ ſoodanige expreſſien en rede-

* *Id. ibid. in ſyn Voor-bericht.*

* *P. de Molin, en l' Epiſtre dedicat. de la 8. Decade de ſes Sermons p. E, 6.*

* *Proverb. 9. 25.*

en redenen op den Predick-stoel / die Godt / een kender aller herten / weet / of alle op Godsalighedt en het wel-baren van de Republyck te passen zijn / en over-sulcks als dan in verstandige ooren geen geringe ontstichtinge en ergernisse geven *. Eyndelyck hebben wy in ons voorgaende verhael van d'eerste grondt-legginge onser Vryheydt af / tot den ondergangh der Leycesterſche factie toe / ten vollen kennen bemercken / hoe de gezegende en uyt den Hemel af-gesonde verhoringh van de Heligie / nevens de Vryheydt deser Landen / door soo veel stribbelingen / campen en tegenspoedigheden ter naeuwer noot heen gedrongen zijnde / de Graef van Leycester onder een heyligen schijn de heerschappye poogende aen sich te trecken / noch door listen noch door gewelt / tot syne geminuteerde dominatie heeft weten te geraecken / en dat alleenlyck door d'onbeweeghlijcke stantvastighedt / en onverwinnelycke couragie van de Regenten van Hollandt en Zeelandt / onder de genadige bystant van Godt Almachtigh / deſe Landen tegen de lagen van Leycester van binnen / en te gelijck de over 't hooft-hangende servitude van soo machtigen Coningh ende Potentaet van buyten / doen ter tijdt soo miraculeuselyck zyn ontworstelt ende geconserveert *. Dat ick in dit verhael van d'eersten oorspronck en gantschen op-komst van dit groote werck der Reformatie / verscheyde digressien / af-wijckingen ofte buyten-tredinghen / van de saecken eygentlyck binnen de muyren der Stadt / ende 't omleggende Landt van Delft voor-gevallen / tot vervolgh en rechtinghe der Historie heb gebruyckt / vertrouwe ick dat alle bescheyden en goetgunstige Lesers / (wegens de gewichtighedt van de saeck / midtsgaders de voor veele noodige bekentmaeckinge en onderrechtinghe van dien) wel lichtelijck verschoonen / en ten goeden houden sullen. Ick soude hier noch veel meer andere stucken en verscheyde exempelen omtrent de self de tijdt en ter materie dienende / hebben kennen by-brenghen: maer gelijck sulcks by eenighe te wijdtloopigh ende overtolligh / soo soud'et ock by sommige al te odieux en te hatelijck schijnen; ende hoewel ick al schoon in 't eerste beduchtende was / dat ock dit weynige vande waerheyt voor-gemelt / by eenige bitze en partiale menschen voor my een haet soude mogen baren / so hebbe ick mijn selve (eerst voorstellende hoe weynig de sodanige en hare onrustige ende wrevheligen aerd by alle rechtsinnige oordeelen te achten zijn) plichtshalve aengemoedigt / soo een verbaerlijck monster niet te vreesen / maer tot voorstant van een goede saecke Edelmoedigh onder d'oogen te sien: want ick nochmaels by deſe ten overvloet protestere / dat geen andere lust noch yver als tot een vrede-lievende waerheydt mijn pen (in weer-houdinge van myn gedachten) dus herre heeft gheboert / getroost zijnde dien haet die my daer uyt soude mogen volgen / veel liever onverdienstelijck met gedult te lyden / dan 't twyden van een-sydigheydt en 't beschermen van de waerheydt ('t vereyschelijckste van

* *Siet 1. Cor. 8. v. 9. ende 10. v. 32. midtsgaders de Annotas. over deſe beyde.*

* *Deduct. 2. Deel cap. 10. Art. 21. en Cap. 6. Art. 22.*

alle goede Schrijvers) na te laten / steunende op een onfeylbaer vertrouwen / dat alle billijcke en beschaydelijcke verstanden den genen die de verdedinge van de waerheydt (dewelcke het Beeldt Gods is) niet gaern aen en nemen / den naem van een menschе naeuwelijcks waerdigh achten / want boven de sorge en lief de tot de self de / behoorde niemandt yets heyligher nochte liever te wesen. Den alderhoortreffelijckſten Orateur Cicero, een lesse en eeuwighe Wet aen alle Historie-schrijvers gevende / gebiedt / voor eerst / nopt eenige valsheydt ofte onwaerheyd te schrijven / ten andere 't geen waerachtigh is / sich niet te schamen *. Op dese voet hadde ick (om wat meerder kennisse te krygen van saken / die een rechtsinnigh Christen behoort te weten / dit stuck van de veranderinghe in den Godts-dienst wel ondertast hebbende / ende my dien-aengaende door soo veel geloofwaerdige Autheuren wel geinformeert bevindende) noodig geacht / ter occasie van dese Stadt (daer de Kerckelijckheydt boven alle anderen uytstekende is geweest) dese materie achter den andere (op de beste forme my doenlijck zijnde) by een te stellen.

* *Cicero in Oratore.*

[*Prima Historiarum lex*] *Ne quid falsi dicant*: [*secunda*] *ne quid veri non audeant.*

Prouerb. 17. v. 15.

Wie den godloosen rechtveerdight, ende den rechtveerdigen verdoemt; zijn beyde den HEERE een gruwel.

NODIGE NA-REDEN;

Dienende als een

AENHANGSEL

Achter de

Beſchrijvinge van DELFT.

Belofte is de Voor-reden gedaen.

VOor-af in de Preface ofte Voor-reden / is niet alleen op de naeſt-leſte Pagie belooft / dat de abuyſen en misſtellingen in het Bzucken deſes onder de Pers ingeſlopen / ende in het nader her-leſen ontdeckt werden-de / hier achter ſouden werden aengetogen / maer ook fol. *** 2. verſo. dat eenige reden ſouden werden gegeven / waerom dit eerſte Deel der Beſchrijvinge van Delft eeniger-mate van ſyn eerſte ontwerp in ſommige deelen af-gebroocken / in andere weder-om vergroot en vermenigvuldight / en ſulcks van haer eerſt-aengenome gedaente (gelijck 't Argumentum ofte Kort-Inhout van 'tvierde Hooft-ſtuck inde Voor-reden genoeghſaem te kennen geeft) merckelijck verandert is. De Deſcriptie van noch veele publycke Geſtichten is met de wijtloopigheyt van de materie der Kercken / Capellen / en Klooſteren noch wat geſtaeckt en achter de banck gehouden / ende onder-en-tuſſchen de opkomſt der veranderingh en hervormìng van de Religie inſgelijcks wat wytluftiger en ampelder geextendeert / ten eynde wy voor-eerſt kenniſſe hebbende / hoe wonderlijck alle die ſaecken ten tyde van onſe Voor-Vaderen ſich hebben toegedragen / met eenen grondigh mogen leeren verſtaen hoe oorbaerlijck en nuttelijck alle die menigvuldige Klooſteren tot andere gebruycken zyn gemaeckt. Verklaringe in wat voegen het voorgaende werck tegen den eerſten aenlegh verandert is, ende om wat redenen.

Tweede reden.

Ten anderen / oordeelde ick niet ondienſtigh te weſen / deſe oude dingen eerſt voor-af te laten gaen / en door den Bzuck gemeen te maken / om dat alle weet-gierige Onderſoeckers der ſaecken deſer Stadt / deſe Outheden eerſt behoorden te weten / al-hoorens ſy met goede ordre ſucceſſivelijck na verloop van tyden tot 't reſterende mogen overgaen / 't welck hier al-bereydts by-gevoeght zynde / te groot ſoude vallen om van veele ſlappe en trage Leſers na den epſch van ſaecken geleſen en doorſien te werden: want het is genoegh bekent dat veele ſlaeuwe en onpberige Leſers door de grootheydt van een Boeck een groote tegen-luſt om leeſen krijgen / niet anders als een groote Tafel vol Spijſe in veele menſchen alleenlijck door de ſinnen van den Neuck en 't Geſicht / den appetijt ſoodanigh vermindert en bzeeckt dat naeulijcks eenigen treck tot eeten ſullen oberhouden; gelijck alhereyts beduchte dat deſe menigte en abundantie van veelerley gedenck-ſchrif-

ten

ten de particularitepten deſer Stadt betreffende / wiekkers verſcheyde voor deſen enckel en alleen hier en daer by oude Burgers in grooter waerden gehouden wierden en voor wat raers waren geacht/althans door haer groot getal alhier by een gevonden werdende by ſommige wel eenigermate een walginghſouden mogen baren. Noch onlangs deſer dagen ſagh ick by ſeecker eerlyck Huysgeſin / die oude Reſereyntjes van 't opbouwen des Nieuwe-Kercks-Toorn * (een van de lompſte en ſlechtſte ſtucken die in deſe hebbe geinſereert / doch mede om haer Oudtheydt gedenckwaerdigh) met een kunſtigh Handt-geſchrift in een Boxretje te pronck hangen ; boven dien hadden ſy noch in een Boeckje ſeer net uyt-geſchreven eenige Extracten uyt de Annotatien over 't op-bouwen van de ſelfde Toorn gehouden / 't geen hier vooren* by my veel beter in 't geheel mede-gedeelt en daer na onder Titels ofte in locos communes gedirigeert zijnde* / wel ſesmael ſoo veel beſcheyts mede brenght / ende nochtans meenden die luyden dat ſy van d'Antiquitepten deſer Stadt al ryckelijck waren voorſien. Hoe veel te meer behoordemen dan alle deſe Outheden met haere uytleggingen/ Commentarien / Aenmerckingen en Annotatien geſamentlyck op oorore by een/te eſtimeren ? doch gelijck het ſpreckwoort ſeght/ *Rara cara*, alle ſeldſame dingen zijn dier en aengenaem, ſoo wert in tegendeel/ 't geen licht te bekomen is/ veeltijdts te weynig geacht/ en by weynige naer verdienſten gewaerdeert. Ick ſegge dit niet om mijn werck te laudeeren en recommandabelder te maecken / wel wetende dat ſulcks daer toe niets ſal contribueren / en dat den loſ ſten dien eenige d'alderminſte meriteert van een geheel ander kant moet komen : doch 't geſchiedt veel eer om met een woordt nochmaels aen te wyſen onſe verkeerde genegenthepdt / die altydt helt niet alleen nae 't geene minſt te bekomen is/ maer noch aldermeeſt begeert 't geene ons verboden is ofte geweygert werdt ; gelijck de Poët ſinght :

*Nitimur in vetitum ſemper, cupimuſque negata :**

* Siet boven pag. 218. & ſeq.

* Siet boven pag. 196.

* Siet boven pag. 215.

* Ovid. 3. Amor. 4.

Derde reden

Ten derden / conſidereerde ick ook dat een Boeck of eenig Werck/ door ſyn grootheyt te meer met onkoſten bezwaert werdende / by den Verkooper (om ſchadeloos en behouden te blijven) noodſaeckelijck ook dies te hooger in prijs moſt werden geſtelt / en dat veele lieden om een guldemin of meer (eenige door gierigheyt/ andere door kleyn vermogen en behoeftige ſpaerſaemheydt) een Boeck ſouden na-laten te koopen / ſoo hebbe ook eens deels om deſe reden te korter af-gemeden / en daer-en-boven ſorge gedragen / dat voor ſoo civilen prijs ſal mogen bekomen werden / als eenigh nieuw Boeck van ſoodanigen formaet en dichte en naer advenant de zwaerte van 't werk/ ſoude mogen doen / op dat niet alleen de notabelſte maer ook ſelfs de gemeene Stedelingen van Delft dies te bequamer occaſie moghten hebben / om haer Huys-geſin met een Beſchrijvinge dier Stadt (daer ſy

geboo-

gebooren / of ebenwel woonachtigh zyn) te voorſien. Dus late dit werck / om redenen nu geſeyt/en om verſcheyde andere conſideratien/ (hier te langh om te verhalen) voor-uyt-gaen. Ick moet bekennen/ 't ſelfde al een gerugmen tijdt en langh genoegh ſoude onder handen zijn geweeſt / indien men alle behoeften daer toe behoorende aenſionts in ſijn commandement hadde gehadt / maer al te mets veele wercken na eenige beſcheyden hebbende moeten wachten / heeft de Pen ſyn cours ſoo vlugh niet konnen vervolgen : want een ygelijck die ick maer preſumeerde my yetwes ſoude kennen ſuppediteren/ ofte ergens in eenige ſaecken te ſullen kennen onderrechten / hebbe moeten aenſpreecken . hier voor was het onmogelijck dat dit werck (ſoo ras op ſtapel ſtondt) koſt verhalen blyven / ſulcks het daer voor ter eerſter aenvangh onder de man zynde geraeckt / voor eenige voorbarige voordeelders dies te langer ſchijnt onder-wege geweeſt te zijn. De beloften van behulpſame dienſt-bereydt-willighheydt / die ick allerwegen in het informeren veeler ſaken / wel met woorden bevondt / gaf my in 't eerſte groote hoope / doch de traeghheydt die ick naermaels in veele bemerckte / heeft my een weynige verobligeert ; de meeſte wiſten niets van beduyden / ommige wel een weynigh doch alleenlyk by tradite ofte van hooren ſeggen / ſonder ſeecker en vaſt bewijs voor den dagh te konnen brengen ; anderen poogden my met ſchijndienſt als of ſy groote debvoiren / om ergens achter te komen / waren aenwende) ſtepende te houden. Ende alſoo ick deſe beſigheden (gelijck meermalen hebbe verklaert) alleenlijck voor tydt-kortingh in mijn ledige en overſchietende uren hadde by der handt genomen (ſonder myn andere ſtudie en ſpeculatien om dies-wille geheelijk aen een kant te ſtellen) en dat de beſcheyden die my noch altemets wierden geprocureert / met ſulcke loode Schoenen voor den dagh quamen / ſoo is 't gebeurt dat het werck onder het langduerigh wachten tot verſcheyde maten achter de banck is geraeckt / daer het in de eerſte maenden twee a drie niet weer uyt en quam : ick ſpreecke nu van 't gantſche werck in 't generael / ſoo wel 't geen naermaels (ſoo 't God gelieft) noch laten volgen ſal / als 't geen al-bereydts by deſen in Druck uytgaet / want ick (om de beſte en bequaemſte methode te mogen onderhouden) alder-gevoeglijckſt hebbe gevonden/ 't teen ſoo wel als 't ander gelijckelijck op te maecken / ſoo dat dit voorgaende gedeelte gelijck als met Pauſen en Articulen is onder de Pers geraeckt/ na dat ick al te mets eenige behoeften hebbe kennen binden / of ook ſomtijts myn luſt en genegenthevdt heeft geſtreckt ; ook is dit werk onder de hand verre boven mijn eerſte opinie (gelijck in wercken van diergelycke natuur meer geſchiet) dapper aengegroeyt / al het welke de uytkomſt van dien ſoodanigh heeft doen tarderen / dat het meer dan een vol half Jaer is onder-weghe gheweeſt / als ick my ſelve wel hadde geimagineert. Ende hoewel ick het ſelfde als een

Veronſchuldinge van dat deſe Beſchrijvinge ſoo lange ſchijnt onder handen geweeſt.

Klachte van geringe behulpſaemheyt in deſen deele bevonden.

Alle drie de Boecken in de Voorreden gepecificeert, gelijckelijck opgemaeckt.

haer van leuye ledigheydt / om met yets eerlycks ende nuttelycks myn tydt te passeren aengevangen hadde / soo is sulcks nochtans niet sonder zware moeyte en veel hooft-breckens dus verre gebracht. Het sal misschien voor d'onervaernen evenwel licht schynen te wesen / nu alles by een / en yder materie op syn behoorlycke plaets is gestelt / en alles aen malkanderen hangt en vast is gehecht; maer wat moeyte / arbeydt / naerstige en onvermoeyden yver werdt gerequireert / om soo een obscure / duystere / onbekende en verdwaelde Historie over al uyt alle hoecken op te soecken / ende het geen dat allenthalve noch verstroyt was by een te versamelen / en daer na alle stucken en brocken / van soo veelderhande Extracten / Memorien en oude Aenteeckeningen allerwegen opgeraept / en uyt soo veelderhande oude Chronycken en allerley Auteuren getrocken / gelijck als tot een Lighaem te brengen / te conjungeren en t'samen te voegen / somtijts het eene dit heen / en dan wederom het andere gins heen te dirigeren / om alsoo 't gantsche Werck na proportie van alle syne Leden te verdeelen / en syne verdeelingen wederom te ontledigen / tot dat eyndelyck op een bequame methode yder ledeken op syn behoorlycke plaets gebracht synde / ordentelyck aen een gehecht en gelyck als een Kettingh aen geschakelt magh werden / en kan naeulycks ymandt oordeelen / als de soodanige / welckers studieuse Occupatien aen dergelycke scabreuse werck zijn geattascheert geweest: by exempel in de Beschrijvinge van onse vermaerde Delftsche Kercken staet te considereren / des selfs Opbouwinge / haer Patroon / ofte aen wien toe-gheeygent / d'oude hordanigheydt van de Kerck met hare onderscheyden Capellen / de genaemde ende van outs voor-gewende miraculen / die in deselfde souden zijn geschiet / de solemnele Ceremonien / Kerck-gebruycken en diensten in voor-tyden aldaer gepleeght / hare Ornamenten ende hostelycken toestel / ende wat dies meer is; dit nu en dan met stucken en brocken over-hoop ende in confuse te voorschyn komende / moet onder Titels yder op syn plaets gebracht / in bysondere deelen gedivideert ofte verdeelt werden; gedivideert synde / moet yder lidt wederom gesubdivideert ofte in verscheyde mindere deelen gesmaldeelt werden; als by gelijckenisse in 't stuck van de Ornamenten alleen / staen wederom aen te mercken de Reliquien / Kleynodien / Altaren / Taferelen en Schilderyen / Beelden / Orgelen / geschilderde Glasen / en soo voort / ook de Klocken die ick anderssints met de Toorns beschrijve; al het welcke in dier voegen (als geseyt is) uyt een verwarden hoop nu al gesponnen en gehaspelt synde / voorders tot een bequamen stijl ofte Text (welck woordt komende van het Latynsche textum, eygentlijck beteeckent een geweven / gebreyt / ofte gevlochten werck) vast aen een moet gelijck als geweven en gevlochten werden. Op soodanige en dergelijcke voet most alles werden aengeleyt / indien in alle dingen soo particulierlijck begeerde te beschrijven / ende

Wat moeyte en arbeydsaemheyd in dit werk bestont.

Voorbeeldt en nader verklaringe daer van.

myn

my eenmael wilde redden door soo een *confusum Chaos* en groote slommeringh / die ick in meerder disorder bevondt / als men sich van buyten aen wel souden kennen inbeelden. Ick hebbe hier een gansch ongebaenden weghgehadt / 't sal een ander licht zyn / hier en daer yetwes by te doen, *facile est addere inventis*, seght het spreeckwoordt / dat is / 't is seer licht yets by te doen by eenigh ding alberepts gevonden zynde; maer van nieus af aen dus danigh een saeck by de handt te nemen / alle materien en behoeften daer toe dienende / niet alleen uyt veel honderderley Boecken / maer oock uyt allerhande duyste / stoffige en vermufte Papieren van voorleden eeuwen / met een oude en naeuwlycks leesbare handt geschreven / hier en daer in verrotte Kisten en Kassen gelijck als verstickt en versmoordt leggende / op te soecken / alle bewysen maer eenigsints tot nader beschrey ofte verlichtinge van eenige saken dienende / te extraheren / voorts al mede annex te maecken en op syn allergevoeglijckste tusschen de materien in te lyden / en sulcks alles op een bequame order in dier voegen te quadreren / te passen en op den anderen te doen slaen / als of het een van 't anderen on-af-scheydelijck ware: dit is het werck / dit is den arbeyt / vergesellschapt met een suffigh hooft-breecken! *Hoc opus, hic labor est!* daer leggen de Mosselen! maer nu en dan eenige gebreecken hier en daer te supplieren / sal voortaen seer licht konnen geschieden. Ick vertrouwe dat den bescheyden Leser my bypwillingh toestemmen sal / dat geen dingh 't welck heeft de eere van nieuwigheydt / te gelijck heeft den los van volmaecktheydt (*Nihil est simul & inventum & perfectum**) sy weroen gesoyrmeert en allengskens verciert door de dagelyksche onderbindinge / niet anders van een Beer al leckende syn jongen fatsoeneert / soo ontfangen alle dingen haer aensienlijckste en beste deel door de opsicht en naerstigheydt der gener diese dickwils verhandelen en met groote lust en onverdroten blijt / by alle voorvallende occasie dagelycks eenige aenmerckens-waerdigheden by 't eerste ontwerp en bindinge appliceren en toedoen. Een yder en komt niet alles te voore / en dickwils brenght de tijdt noch menighmael iets aenmerckelycks en gedenckwaerdighs aen den dagh / 'tgeen te vooren noch verborgen en buyten kennisse gebleven was. Derhalve hadde ich wel gewenst / dat ick dit werck wat langer had mogen onder my houden / en dan daer na met meerder bequaemheydt gesamentlijck had mogen uytgeven / als wanneer ick (na 't exempel van selfs de geleerste Mannen) alvoorens eenige ervaerne en geoeffende verstanden / (die haer oog hier over souden hebben gelieven te laten gaen) desen aengaende alles hadde gecommuniceert / en sulcks de wel-bekende lesse van Horatius meerder acht geslagen hadde:

Tegenstellinge hoe ligt dit werck te vermeerderen is, doch hoe moeylik het te beginnen was.

Nieuwe inventien noyt in den eersten volmaeckt.

* *Cicero de Clar. Orat.*

Hoe men met het uytgeven van eenige schriften een gerumen tijdt behoorde te wachten en van anderen visiteren laten.

——— Si quid tamen olim
Scripseris, in Mecî descendat judicis aureis,

NA-REDEN en

Et Patris & noſtras: nonumque prematur in annum,
Membranis intus poſitis delere licebit,
*Quod non ediderís.** ——

* *Horat. de Art. Poet.*

Wat door het nalaten van ſulcks te verwachten ſtaet.

Errata ofte mis-ſtellingen in 't voorgaende ingeſlopen.

* *Fol. *** verſo.*

DEſe vermaninge van den Poët wat beter geobſerveert hebbende/ ſoude miſſchien die ſauten die ick aenſtonts den Leſer aenwyſen ſal/ en mogelijck hier en daer (behalven deſe) noch ſullen gevonden werden/ niet gecommitteert/maer veel eer eenige ſtucken hier noch ontbreckende/ dies te meerder bekomen hebben; ende dit wel inſonderheydt in cas ick geraden gevonden hadde langer uytſtel te nemen/ gelijck de voor-geallegeerde woorden Horatii wel van negen jaren melden: doch de hier vooren geſpecificeerde en verſcheyde andere redenen (die hier noch verzwegen werden) hebben my haeſtiger aen-geport. De conſiderabelſte erreuren en mis-ſtellingen/ alsmets door haeſtigheydt of anderſints/ in dit Tractaet onverhoets by my begaen/ en de verbeteringe die ick by nader informatie in het revideren hebbe geobſerveert/ is deſe: Voor eerſt pag. 1. gelijck oock in de Voor redenen * is geſtelt Kamer van Reeckeninge des Graefſchaps Domeynen/ daer in tegendeel hedendaegs eygentlijcker geſeydt werdt en ſulcks oock in obſervantie gebraeght is te ſchryven/ de Kamer van Rekeninge der Domeynen van hare Ed: Gr: Mog: ofte de Staten van Hollandt ende Weſt-Vrieſlant. Pag. 8. lin. 15. is abuſivelijck geſtelt Horatius inde plaets van Virgilius *Eclog. 1. carm.* 26. Pag. 18. lin. 13. by de woorden den H. Jeroen is in ſommige exempelen de H. overgeſlagen/ doch de reſt onder de Pers verbetert. P. 21. inde Latijnſche Inſcriptie tot Loosduynen zyn in eenige weynige exemplaren noch eenige Druck-fauten ingeſlopen die in de anderen als vooren gecorrigeert zyn/ gelyck oock op de ſelfde quatern p. 23. l. 4. in het oude Rympje, in eenige overgeſlagen is het woordeken duyſent voor het Cyfer-getal 200/ ſulcks men leſen moet duyſent 200 &c. Pag. 33. l. 26. den 27. Marty/ moet weſen den 8. Martij. P. 45. l. 12. is in eenige overgeſlagen de woorden Anno 1071. dienende te ſtaen voor 't woordeken geſticht. Wyders is een ſeer notabile mis-ſtellinge en nootſaeckelyck in 't generael te veranderen/ dat pag. 100. na onderen toe het Pluym-Graefſchap deſer Stadt abuſivelijck is geſtelt op een verkeerde naem/ moetende aldaer geſtelt werden ten name van de voorhenen meer-gemelte Heer Bruyn Jacobſz vander Duſſe, Out-Burgemeeſter deſer Stadt; ende hebben de twee namen van de reſpective Heeren in dier voegen als hier p. 100. verkeerdelyck zyn geſtelt/ haer reflectie op de Ambachts-Heerlyckheydt van den Hoogen ban p. 103. Noch is een byſondere mis-ſlagh/ die p. 151. onvoorſichtelijck en ſonder na-ſien bekenne begaen te zyn/ met het voor-ſtellen/ als of de Capelle ten zuyde van het Choor der Oude Kercke/ te Boeck was ſtaende

AENHANGSEL.

de met den naem van St. Cornelis Capel, daer ter contrarie naermaels buyten verwachtinge ende met verwonderinge gelijck als verstomt staende / bevonden hebbe / seeckerlijck te weten de selve als noch de naem van St. Joris Capel voeren te is / 't werck by onse stellinge hier boven pag. 209 een merckelijcke alteratie geeft / connende als nu de permutatie vande namen der Capellen met minder waerschijnelijcke reden als of het anderssints ware geweest begrijpen / sallende misschien metter tijdt oock desen aengaende ons noch eenigh naeder bescheyt te voorschijn mogen komen. Pag. 319 lin. 5. moet het Jaergetal 1574. veranderd werden in 1474. gelijck uyt de volgende pag. en de gantsche Historie by alle bescheyden Lesers oock wel lichtelijck af te nemen is. 't Verdere werdt een yegelijck in alle ernst versocht by hem selve goetwilligh-lijck in de beste sorme te willen rechten en verbeteren. Behalven dese voorgaende aenmerckingen zyn my gedurende het drucken deser beschrijvinge noch eenige saken te voren gekomen / die tot deselfde ook wel dienen te werden gerefereert. Eerstelijk by de Stad van 's GRAVESANDE pag. 17. is verruymt eenigh gewagh te maecken van een Artificielen Bergh aldaer over eenige Jaren gedaen maecken door wylen de Heer Frans Dirckſz Meerman, in syn leven Burgemeester onser Stadt Delft / ende deswegen in verscheyde 's Landts Collegien Gecommitteert geweest. Oyiederlep redenen hebben desen Heer bewogen dien Bergh aldaer te doen maken: Voor-eerst / om de Werck-lieden van 's Gravesande gedurende een harde en strenge Winter op die tydt geen werck hebbende / en dapper verarmt zynde / haer kost en noodruft te laten verdienen: gelijck hy continueel meer dan vijftigh Mannen hier toe gegagieert en in 't werck wa3houdende. Ten tweede alsoo desen Heer veel Geestlanden daer ontrent hadt gelegen / soo en kost hy geen bequamer en nuttelycker middel / als met eenen syn Landt goet marckende / uytbinden om dit volck in synen dienst te employeren. Ten derden / hadt hy de curieuseheydt om op syn eygen gront een hooghte te hebben / van waer hy sonder behulp van eenige Verre-kycker beschejdelijck soude kennen bevoogen alle de Schepen / die 't gat ofte de mont vande Maes in ende-uyt-varende / ofte in de Put voor den Vziel gelegen waren / tot welcke verhevenheyt en hooghte de afgekarde spitse van de Geest-landen bruyckbaer was: doch de verbeteringhe van het Landt geensints zynde te egaliseren met de groote onkosten van soo een werck / schijnen wel een Godt-vruchtigh mede-vogen en een generense liberaelheydt de voornaemste Motiven die desen Bergh hebben ter werelt gebragt) en gelijk als de Ouders en Voorteelsters van dien / geweest te zyn. De gedaente van desen Berg is Toorns-gewijs met verscheyde transen ofte ommeloopen / dragende op haer kruyn een verheven Plat met een Balustre omcingelt. Verscheyde diergelijcke hooghten / doch van bysondere Figueren en gestalten zyn naderhandt

Eenige addenda ofte by-voeghsels tot de voorgaende Beschrijvinge.

Meermans Bergh tot 's Gravesande motse aders oorsprongh van dien.

handt hier te Lande gevolght/ maer notabel is't dat deſe is de alder-eerſte en ſulcks als de Moeder van alle de anderen. Belangende het oude Dorp MAESLANDT (vermeldt pag. 28.) ende de Commandeurie aldaer/ hebbe ick noch eenigh beſcheyt van conſideratie bekomen / gextraheert uyt de Chartres van den Duytſchen Huyſe tot Wtrecht/ luydende als volght:

Oude munimenten, rakende Maeslandt ende 't Commandeurs Huys aldaer.

In't Jaer ons Heeren M. CC. ende een-en-veertigh, gaf Graeff Willam die Anderde alſoo genaemt van Hollandt, der oirden die Kerck tot Maeſlandt ende tot Valckenborgh, ende deſe Grave Willem werdt nae gekoren Roomſche Koningh; ende Graef Florents ſijn Soon gaff daer na den oirden aen den Hoffdijck, ende daer ſtichte die oirden een Convent, ende die Kerck van Maeſlandt hoorde mede aen dat Convent, ende dit hieten Commandeurs van den Hoffdijck, ende niet van Maeſlandt tot dat men ſchreeff 1365. doe dede die Landt-Commandeur Hr. Hendrick van Alckemade dat Huys ten Hoffdijck af-breecken by conſent van Hertoog Aelbrecht van Beyeren Ruart van Hollant, ende dedet ſetten by der Kercke tot Maeſlandt, ende die goeden van den Hoffdijck mitten Convents-Heeren die worden t' Uytrecht totten Convent geleydt, om datmen dat Convent van Uytrecht te meerder in eere houden ſouden, ende den dienſt Godts te eerlijcker, ſtadelijcker ende bet houden ſouden. *

* *Geextraheert uyt de Chartres van den Duytſchen Huyſe tot Uytrecht Anno 1637.*

Voor-henen onder de Ridderlijcke Hof-Steden en Heerlijcke Huyſen in Delftlandt gelegen/ is mede mentie gemaeckt van 't oude Huys te Groeneveldt*; doch geenſints van de Ambachts-Heerlijckheydt ende den gevolge van dien/ waer van als nu myn eenig beſcheyt geſuppediteert zijnde/ alhier niet ondienſtellick in-lijven ſal. De Ambachts-Heerlijckheydt van GROENEVELT, gheleghen in het Bailluſchap van Delftlandt/ onder de Parochie van 't Wout/ is gekomen uyt den Huyſe van Waſſenaer ende by Heer Dirck van Waſſenaer Burchgrave van Leyden/ gelaten aen Heer Arent van Waſſenaer ſyn jongſte Soone voor ſyn Erf-deel/ met 75. Mergen Landts/ die daer mede verlydt is in den Jare 1228. Ende daer op een Slot hebbende gedaen Timmeren/ heeft den Name van Waſſenaer latende aen ſyn oudſten Broeder/ het beginſel gegeven aen den Naem ende Geſlachte van Groenevelt, ende voor ſyn Wapen gevoert drie ſilvere Waſſende Manen in een groen Veldt ofte Schildt. Het Ambacht van Groenevelt werdt mede genaempt in de oude Brieven de Lage Harneſch. Inden Jaere 1409. is met Groeneveldt verlydt geweeſt Heer Johan van Groenevelt, dewelke volgende de Parthye van Vrouwe Jacoba van Beyeren/ Gravinne van Hollant ſyne wettige Princeſſe/ tegens Hertogh Johan van Beyeren/ Biſſchop van Luyck haren Oom/ ſoo is door het ongeval van den Oorlogh in den Jaere 1420. het Slot van Groenevelt af-gebrandt/ ende nevens verſcheyden andere Heeren Huyſen verdeſtrueert. Groenevelt is belent ten Oo-

* *Boven pag. 36.*

Beroerende de Ambachts heerlijckheyt van Groenevelt.

ſten

ſten met het Wouth ende de Gzoeneveltſche Wateringe / ten Zuyden de Lier-wegh / ten Noozden de Sweth / ende ten Weſten de Naeltwyckſche wegh. Is Bepoldert / ende groot in Mergen-talen ontrent dzie hondert Mergen. Wert te leen gehouden van den Huyſe van Waſſenaer / tot eenen onſterffelijcken Erff-leene / de boozſz Hoff-Stadt van Gzoeneveldt / de Ambachts-heerlijckheydt ende Ambachts-gebolgh met twee-en-vijftigh Mergen Lands leen-roerigh / (boben noch ontrent elff Mergen bzy Allodiael Landt, met verſcheyden achter-leenen en Manſchappen daer onder gehoorende / mette Viſſcherye van het Gzoeneveltſche Water / ende de Swaendziſt van twee paer dzyvende ende bzoedende Swanen met hare jongen / om en in den Ambachte van Gzoeneveldt / in de Sweth ende Monſterſche Wateringe: ende is met de boozſz Goederen by Koop ende Ober-gifte / op den 7. Juny 1651. verlydt gewerden de Heere Philips Doublet, Burgemeeſter van 's Gzaven-hage / naermaels Ontfanger Generael der Vereenighde Nederlanden / ende nu dat Ampt afgetreden zynde / jegenwoozdigh woonachtigh alhier binnen Delft. Onder de Adelijcke Huyſen ende Ridderlycke Hoff-Steden van outs onder het Bailluſchap van Delftlandt gelegen / hebbe hier booren in de kozte Beſchzijvinge van Delftlandt pag. 37. (boozſoo veel als doen metter haeſt konde op-vinden en te weete komen) verſcheyde genomineert / die ſoo wel by Matthijs vander Houve in ſyn Chartre Chzonyk / als by W. van Gouthoeven over-geſlagen / en nochtans daer ſeeckerlyck zijn geweeſt / hoewel heden daegs gedemolieert en overſulex by de meeſte menſchen onbekent gewozden / en in vergetenheyt vervallen zyn. Tot deſelfde komt noch het Huys te VELDE onder Maeſlandt gelegen / by de Ridderlijcke Hoff-Stede vander Houve* / geweeſt zijnde het Stam-huys van den Adelycken Geſlachte van Velde, voerende tot een Wapen een Swarten ſpzingenden Eenhoozn met een Goude Hoozn en Klauwen / op een wit ofte ſilver Velt / welcke Wapen-teeckenen op verſcheyde oude Sarcken in de Kercke tot Maeſlandt noch zijn te ſien / onder anderen een van Jacob van Velde, overleden den 27. Apzil 1473. waer op oock ſyne vier Quartieren uyt-gehouden leggen. Wt 't ſelfde Geſlacht wordt geſuſteneert gedeſcendeert te zijn de Familie van Maeſlandt, in booztyden gealieert aen die van Graſwinckel alhier tot Delft. Dit boozſz Huys te Velde (al over lange Jaren verdeſtrueert / niets dan eenige onderaerdſche fundamenten naerlatende / midtſgaders den omring der geweeſde Gzaften) is eertydts met de Landen daer aen-behoorende te leen gehouden van de Gzaeflickheydt van Hollandt / en de Heerlyckheydt van Hoozne / naer uytwyſen een ſeecker Vidimus / gegeven by Schout / Burgemeeſteren ende Raden der Stadt Delft / op den leſten Julii 1602. ende jegenwoozdigh Allodiael. Noch heeft van oudts in 't ſelfde Ambacht van Maeſlandt / in de Crallinger-

Belangende noch verſcheyde oude Stamhuyſen onder Delftland gelegen, ende voor-henen overgeſlagen

't Huys te Velde.

* *Siet boven pag. 35.*

't Huys te Boeckesteyn

Polder / niet wijt van de Aer gelegen / de Hoff-Stede ende 't Huys te BOECKESTEYN, zijnde wel eer mede een Adelijck Stam-huys geweest / doch althans oock verdestrueert / ende in een Boomgaert verandert / behoudende van syne voorige gedaente al mede niets ter gedachtenisse / dan alleenlijck den omringh van oude en seer diepe Grasten. Het Wapen was een Goude Chevron ofte Keper / met drie Goude Leeuws-koppen met Silvere Tongen / op een root Schilt. Voorts heeft tot Pynaker aen het Kerck-hoff / wel eer gelegen 't Huys te KERCKHOVE, nu niet meer dan een Boere-wooninghe zynde / voerende de Af-komelingen van desen Naem en Guden Huyse drie zwarte Vogelen op gout.

't Huys te Kerckhove,

't Craye-neſt van outs Crayenburg.

Het Huys hedendaegs door de wandelingh genaemt 't Crayeneſt, gelegen tusschen de Stad Delft ende de Hoorn-brugh / aen de Oost-zijde van de Haeghsche-baert / een stuck-weeghs te landewaert in / is my mede verseeckerender-wijse geseght een Stam-huys geweest te zyn / ende voor desen den naem van CRAYENBURGH gedoert te hebben / zynde het Wapen van Crayenburgh drie Goude Bollen gheſtelt als een Bande / met drie Goude Vogelen / een boven in de rechter-hoeck / en twee onder in de slincker-hoeck / op een zwart Schilt. Behalven dese is my noch vermelt van 't Oude Huys te Cranenburgh, 't welck ontrent Loosduynen / en Leeuwesteyn, 't welck elders mede in Delftland soude gelegen hebben. Sulex dat dese onse Hooft-Stad van het oude Noort-Hollandt */ als gelegen midden in de vruchtbaerste Landts-douwen van dat Gewest / niet alleen met soo veele Kloosteren / en Kerckelijcke Gebouwen (als wy nu gehoort hebben) beset / maer oock met veele Sloten / Kasteelen ende Heerlycke Huysen is omringelt geweest.

Noch twee anderen met weynig ofte geen beſcheyt.

* Siet boven pag. 2.

Wapenen der Stam-huysen boven in de korte Beschrijvinge van Delftlandt beschreven.

* Siet boven pag. 34.

Welckers Stammen ofte Geslachten Wapen-teyckens uyt Gouthoven en andere Genealogisten by een versamelt zynde / my voor een Lief-hebber en Wapen-kundiger noch deser dagen opgegeven zynde / alhier verbolgens onse voorgaende ordre / die inde Beschrijvinge van Delftlandt * hebbe onderhouden / laten volgen sal.

't Huys te Werve voert tot een Wapen een Silvere Fasce ofte Balck op een groen Schildt.

Hodenpijl, nu genaemt Blote, voerde ses dwersche Banden / de een van gout d'ander van gueules ofte root.

Het Wapen van 't oude en Ridderlijck Geslachte van Naeldtwijck (plegende weleer haer woon-plaetse te houden op 't Slot van Huntselaerdijck) was een rooden klimmende Leeuw / met Azure tongh en klaeuwen op een silver Schildt.

Kenenburgh en is wel geen Stam-huys / doch is gedurende een langh verbolgh van Jaren beseeten gheweest by die van Meresteyn, welckers Wapen als Egmont zijnde twaelf Cheverons ofte Kepers den Schildt geheel vollende / eerst van gout daer na van root / gebroocken met een Baren-steel / geschaekert van silver en azuyr.

Het Wapen van vander Houve, zijn drie zwarte Violen op een silver Schildt.

Die van Dorp voerden een goude Fasce op een

een root Schildt. Het Wapen van Polanen zijn drie wassende Manen van sabel ofte zwart op een silver Veldt. 't Geslacht van Wateringe voerde een silvere Sterre met acht straten op zwart. Spierincxhoeck zijn drie silvere Rosen met goude knoppen op een zwart Schilt. Die van Rodenrijs voerden een Schilt vol Ruyten van silver en azuyr. Wat aengaet Groenevelt, is nu hier boven nader verklaert. t Huys te Altena werdt by veele gesustineert wel-eer door een jonger soon ofte een bande Af-komelingen uyt den Geslachte van Altena gesticht te zyn / dewelcke tot een Wapen voerden twee roode Visschen of Barmen adossée, ofte ruggelings tegen den anderen / op een gout Schilt. 't Wapen-schilt van 't Huys te Ruyven, is een bande geschakeert van silver en root op een gout Schilt. Wat van den Tempel is een gouden Leeuw op een zwart Schildt / met een witte Bande over-al / beladen met drie roode Harten. De vander Burgen voeren een roode gebogen Bande op gout. Vander Made was een sable Bande / beladen met drie goude Bollen / in een Schildt van silver. Noch hebben wy gestelt eenige Huysen / hoewel niet onder het Bailluschap / nochtans onder het Heemraetschap van Delftlandt gheleghen* / welckers den Binckhorst een van zynde / des selfs Geslachts-wapen was een rooden klimmende Leeuw met azupre tongh en klauwen op een gouden Schildt. Westerbeeck is een roode Jacht-hoorn aen een Lindt op een gout Schildt. Wijders belangende de Outheydt van Delft ende des selfs naem (daer in het tweede Hooft-stuck * van gehandelt hebbe / is my noch in gelucks door een Lief-hebber pets notabels in handen gegeven / eertijdts gekomen wijlen uyt den Huyse van Teylingen / zijnde de Epitaphien of Graf-schriften der Graven van Hollandt (tot Egmont begraven leggende) met een korte legende van haer overlyden / als mede hare *piæ Donationes* ofte Godvruchtige geschenchen die sy by haer leven ofte in haer doodt aen eenige Kloosteren of Kerckelijcke Gestichten hebben gedaen / gelyck deselve Aenteeckeningen en Epitaphien ten tyde Johannis van Hillegom Abt van Egmont / in den Jare 1367. door eenen Heere Leo Priester tot Egmont zijn hermaeckt / alsoo de voorgaende door ouderdom albereydts genoeghsaem waren vergaen. Uyt welcke Annotatien onder anderen uyt dat van Arnulphus ofte Arnout de eerste en eenigste van dien Name / en derde Graef van Hollandt en Zeelandt / die dese Landen van den Jare 988. tot in 't Jaer 993. regeerde / blijckt / dat de naem van DELFT al te synen tyde is bekent geweest: want in de specificatie vande Goeden en Landerpen die hy by synen levende lijve met syn Gemalinne Vrouwe Luydtgaerdt (des Keysers Theophani Dochter van Griecken of Constantinopolen / en Suster van Theophania de Vrouw van Keyser van Otto de tweede / ende uyt dien hoofde Moeye van Keyser Otto de derde) aen de Abdye van Egmondt gegeven hadde / werdt onder verscheyde oude namen vermeldt van

* *Siet pag.* 38.

Aengaende de oudtheydt van de naem Delft, daer in 't tweede Capittel van gesproken is.

* *Pag.* 40. *& seq.*

Doch alhier nade. bescheyt dat de selfde al ten ti de van Arnout, de derde Graef van Hollandt is bekent geweest.

seeckere Thienden tusschen Delft ende Schielandt. Ick sal tot meerder contentement en voldoeninghe voor d'ondersoeckers der Outheyt het begin van die aenteeckeninge/ en voor soo veel tot onse intentie dienende is/ met haere eygen woorden hier by voegen.

Bewijs ende blijck daer van.

Anno Dni. nongentesimo nonagesimo tertio xiiij. Kal. Octobris obiit Arnulphus Comes Hollandiæ tertius. Filius Theodorici secundi, a Frisonibus occidentalibus apud Wijnckelmade occisus. Habens in uxorem Luytgardim filiam Theophani magnipotentis Imperatoris Græcorum vel Constantinopolitani, sororem Theophanæ Imperatricis Romanorum. Quæ scilicet Lutgardis obiit tertio idus Maij. Quorum corpora in sepulchro pariter requiescunt. Hic cum uxore sua Lutgardis obtulit monasterio sancti Adalberti in Egmunda. In Thosa i i mansus. In Kastekem i i mansus & quartam partem mansus. In Velsew iij mansus & unum agrum. In Saxen dimidium mansum. In Voranholte iij mansus. In Nortga mansus quinque. In Lopsen mansus 8. Iuxta Flumen Marne mansum unum & quartam partem mansus. In villa Leithen mansum unum & sextam partem mansus. In villa Bergan ab occidente Reni posita, ij mansus. Ecclesiam Flerdingæ cum decimatione inter fluvium Mathlinge & rivulum Thurlede qui vocatur Herga Manthetes Suethen divisit decimationem inter Delft & Schelant usque in rivum qui dicitur Lede, & a Lede usque Striclede, & a Striclede usque in finem.

* *Als pag. 40 & seq.*

Hoe veel oversulcks in ouderdom verscheelt van de tijden Govert met den Bult die deselfde omwalt heeft.

Hoemen de naem deser Stad te recht behoort te schrijven, en

Hier uyt blijckt dan noch nader ('t geen voor-henen met verscheyde bewijs-redenen * is vast gestelt) dat de naem van Delft al lange voor de tijden van Hertogh Govert van Lotteringen (gesepd) metten Bult, is bekent geweest/ als naer uytwysen van dese Allegatie vast staet/ alberepdts wel tachtigh jaren ouder te zijn. Ende voor soo veel betrest de Orthographie ofte Spelding van de naem Delft (die by verscheyden verscheydentlijck werdt geschreven) hebbe goedt gevonden (om redenen my daer toe moverende) by dese occasie ingeslicks wat nader te spreecken. Het duncht niet alleen my/ onder verbeteringe/ maer met my verscheyde Naspeurders van de Hollandtsche Oudtheydt en Lief-hebbers der oude gedachtenissen/ (die ick desen aengaende wel hebbe geadviseert ende gesprooken) een mercketlycke absurditeyt te wesen/ datmen al over ettelijcke Jaren in treyn heeft gebracht Stadts naem niet Delft met ft, maer Delff met twee ff te

te schryven / invoegen dit woordt na onse Nederlantsche spraecke dan luydende is / niet als een *Nomen Substantivum* ofte self-standig naem-woordt / ('t welck uyt hem selven bestaet / en sonder behulp van eenig ander woordt beteeckent 't geen daer door genoemt werdt) maer als een *Verbum imperativi modi*, dat is een woord gebiedender wijse gesproken / een woordt van gebiedingh ofte bevel / 't geen door syn selven niet bestaen kan / maer daer onder noch iets anders begrepen wert; als by exempel / het woort Delff tegen een Arbeyder / Spitter / Graver of Delver uytgesproken werdende / moet daer onder verstaen werden wat hy delven soude: maer als men seydt Delft met een T, beteeckent 't self de een Gracht / ende en heeft geen verder woorden van nooden om syne beteeckeninge uyt te drucken. Wanneer dan het bevel-woordt Delff met twee FF door misbruyck (daer aenstonts eenige waerschijnelyckheydt van geben sal) soolangs soo meer was ingekroopen / ende men sich nu verlegen begon te vinden / van des eenige reden te kennen allegeren / hebben sommige onervaerne inde voorgaende eenoudige tijden suicks poogen te bevestigen en vast maecken met de bruselachtighste versierselen / die men oyt noch hoorde / en echter onder den gemeenen man (meerendeels in d' Historien onkundigh) van den een op den anderen getradeert en overgelevert zynde / noch hedendaeghs gelijck als voor yet waerachtighs aengenomen werden. Sy geven voor dat Govert met den Bult (gelijck sy den Hertogh van Lotteringen noemen) de Stadt doende maecken / en deselve allerwegen met Grachten door-delven / van de Delvers (geljck als in een familiare discours en conversatie) voorgestelt werdende / hoe men de Stadt soude noemen / ofte wat naem men de selve soude geven / gerepliceert soude hebben dese woorden: delf, delf, als willende alleenlijck seggen dat sy maer voort souden varen met haer werck / ende hen des naems niet bekommeren souden / welcke woorden het volck dubbelsinnig opvattende / door haer toe-eygeninge ook naermaels voorren naem aen de Stadt soude hebben gestrecht. Een yegelyck magh by hem selven overwegen wat apparentie dese vertellingies in sich begrypen: wat my aengaet / ick vertrouwe vastelijck deselve minder te gelooven zijn / dan d' Euangelien (gelijckmen seyt) van de spinckrockens / die de oude Wijven al horende en spinnende in voor-tijden plegen te practiseren. Ick bewyse en 't staet nu vast / voorerst: dat de naem van DELFT alsoo veele Jaren voor Hertogh Govert is bekent geweest / hoe is 't dan mogelijck dat de selve ten tijde van desen Vorst / uyt soo een fryvole reden syn oorspryong soude hebben genomen / en de gevoelen van de geleerste en treflyckste Mannen zyn in 't generael voor ons / dat de Stadt Delft haer naem heeft ontfangen vande doorloopende Grachte Oude Delft genaemt / dewelcke verscheyden noch daer-en-boven met veele waerschijnelycke redenen / staende houdende Gracht te zyn / die Corbulo den Gomeyn /

daer in een T oft F. tot een laelte letter te gebruycken.

Desen aengaende sottelijck voorgeven by de des onervarene aengenomen werdende.

Refutatie ofte tegenbericht daervan.

meyn / al ober ſoo veel honderden van Jaren te booren / hier te
* *Siet boven pag. 42.* Lande gegraben heeft* : boben dien dat Delft al booz de tyden Godefridi een aenſienlijck Bozp moet zyn geweeſt / blyckt genoegſaem (ſonder verdere bewijſen) daer uyt / dat de Bozſt naer alle apparentie den omringh en Circumvallatie van de Stad ſoo groot niet ſoude hebben genomen / by aldien niet alvoorens een conſiderabel aental huyſen / hier ter plaetſe hadde geſtaen ; want eygene bewyſen te binden zyn / dat het begrip vande Stadt ſedert die eerſte ommwallinge oyt vergroot of uytgeleydt is geweeſt / gelijck dit alles booz-henen in het
Door wat misbruyk de laeſte letter van de naem Delft zijnde een T. in een F ſchijnt verandert te zijn. twee hooft-ſtuck van het begin tot den eynde hebbe gededuceert. Sulcks (myns bedunckens) te vermoeden ſoude zyn / dat / gelijck het notoir en kennelijck is / aende Hoven der Graven en Bozſten deſer Lande / meerendeels Franſch wierd geſpzoocken / en dat ſelfs in die Tale verſcheyde Sentencien en uytſpraken en andere publijcke ſtucken zyn geëmaneert / ook dat van de alderoudtſte tyden af / de Secretarijſen dooz gaens uyt de genaemde Geeſtelijckheydt gheluck wy
* *Siet boven pag. 375.* gehoozt hebben*) gekoren werdende / ende hen ſoo veel doenlijck was met hun kloofter-Latijn trachtende te behelpen / ende ſulcks allenthalve in gewoonte ſoeckende te brengen) de Bzivilegien ſelf veeltijdts in de Latijnſche Tale wierden ghegheven / ja ſoo verre / dat ſelf by ſpeciale Boozwaerde alvooren de Huldingh van Bzouw Maria van Bourgonien en andere gelegentheden is geraden gebonden daer-enteghen te booz ſien : want by de Booz waerde booz ſz van date den 14. Martij 1467. wel exprzeſſelijck wierdt gheſtipuleert / dat de Bozſtin van doen voortaen geen Brieven open noch beſloten ten behoeve deſer
* *Siet 't groot Privilegie van Vrouw Maria art. 20* Landen ſoude geven / dan in Duytſcher Tale* ; ſoo dat booz 't overtolligh ghebzuyck van die twee bzeemde Talen te Hoof / onſes Stadts naem na de pzonunciatie en 't gelupt van deſelve / wat gedeclineert en gebogen ſchynt te zijn ; oberſulcks myns oozdeels booz geen navolgelijck exempel ofte eenigh goet bewijs-reden ſoude mogen dienen / dat men in veele Stadts-Bzivilegien des ſelfs naem met een dubbelde ff geſchzeben vindt : want ſulcks alleen is geſchiedt nae 't wel-gevallen en goet-vinden van die Hoofſche Secretarijſen / die dagelijcks niet dan Franſch waren ſpzeeckende / en in die Tale / als mede in de Latijnſche veele publijcke ſtucken waren ſchzijvende / welcke beyde Talen de T achter de F in eene Sillabe en op 't laeſte van een woozdt geenſints lydende zijn ; waer ober ſy de ft in een dubbelde ff ſchijnen verandert te hebben ; en ſeecker wat ſoude anders de dubbelde ff beduyden / daer een enckelde genoegh ſoude zyn : maer om noch de minſte veranderingh te baren / ſchijnt de laeſte f daer aen gebleven / en onſes Stadts naem in dier voegen booz misbzuyck wanſchickelijk tot ons ober-ghekomen te zyn. Indien yemandt my nu noch ſoude willen tegen-werpen / dat de ſpeldingh met de twee ff lichter te pzonuntieren ende ſacht-luydender is / ſegge ick dat de ft op ſyn recht duytſch /

duytsch / deftiger en manhaftiger luydt / en dat een *Subſtantivum* ofte ſelfſtandigh naem-woordt als DELFT, beter / eygentlycker ende recht-ſchapender paſt op ſoo een Stadt / als wel een *verbum imperativi modi*, ofte bevel-woordt; gelijck oock alle Steden (al wierden ſy op een ander fatſoen in 't Duyts geheeten) in 't Latijn met een *Subſtantivum* werden benaemt. Dit hebbe ick dies te omſtandiger willen verklaren / overmidts my deſe abſtrditeyten ghedurende dit myn Werck / buyten verwachtinge (ſelfs van lieden die ick vertroude beter te weten / ſoo menighmael zyn voor-gedragen / en dat dit ſotteliyck voorgeven en fabuleus vertellingje van Hertog Govert den gemeenen man ſoodanigh door de herſenen ſpeelt / dat het ſelvige ſoo langs ſoo meer voor een geloof-waerdighe Hiſtorie ſchynt te werden aen-genomen. Wat nu het woordt Manſus beteeckent ('twelck ſoo dickwils in deſe enumeratie / van de Goederen die de Graef aen de Abdye Egmont vereert hadde / werdt vermelt) hebbe oock boven in het tweede Hooft-ſtuck voor de Latiniſten in margine ten deele aengetogen doch ondertuſſchen my noch nader beſcheyt zynde voorgekomen / ſal 't ſelve hier mede volgen laten. *Bart in l. Si ita eſſet. num. 9. ff. de Aur. & argent. leg. p. 4. Manſus dicitur terra, quæ uno pari boum laborari poteſt in anno. Lydius in gloſſa vult manſum eſſe agri menſuram 12. jugerum. Vide porro Hottomannum in Comment. de verb. feud.* 't Werdt oock in 't Neder-duytſch (gelijck in 't begin van 't voorſz vierde Capittel hebben geſien) Manſe, ofte anders een Hoeve genaemt / 't welck Arnold. Bucchelius inſgelycks atteſteert / ende de quantitey (gelijck den voornoemden *Lydius*) tot 12. Margen Lands ſtelt. Tot de Tragedie en het droevigh uyt-eynde van onſen Voorſt Hertogh Govert (noch in 't ſeſde Capittel mede geenarreert) is my onder het leſen in Herodiano ontmoet / ſeecker loflijcke Sententie die my dochte op deſelfde ſeer applicabel te weſen; 't zijn nevens anderen van de laeſte redenen die den voortreffelijcken Keyſer Marcus Aurelius op ſynen uytgangh deſer werelt tot ſyne vrienden in recommandatie van ſyne Soone dede / namentlijck: dat gheen omcingelende Scharen van Lijf-waerders den Prince beſchermen mogen, ten zy dat de geenen diemen regeert tot haeren Regeerder een goet herte en goetwilligheydt dragen: gemerckt eyndelijck, dat de ſoodanigen langduerigh en veyligh heerſchappen, die niet vreeſe door wreedtheydt, maer die liefde door goetheydt in haerer Burgeren herten planten. Soo en zijn 't oock niet die gheene die den noot dwinght tot dienen, maer diens ſelfs goetwilligheydt port te gehoorſamen, die in doen en lyden vry zijn van alle quaet vermoeden ende pluymſtrijckerye, dewelcke oock nimmermeer wederſpannigheyd toonen, ten zy dat ſy geweldelijck ende verachtelijck gehandelt werden *. Hoe nu de Regeeringe van onſen Krijgs-kundigen Heer Govert zy geweeſt / hebbe mede t'ſyner tydt en plaetſe / ten naeſten by en ſoo veel ons geopenbaert is / verklaert; doch hoe den Biſſchop van Utrecht van het onrecht-

Nader uytleggingen van 't woord Manſen, in oude ſpecificatien van Landery en veeltijts te pas komende.

Applicatie op 't ombrengen van Hertog Govert.

* *Herod. lib. 3.*

onrechtmatigh̄lijck occuperen deſer Landen / midtſgaders het uyt-dryven van den wettelijcken jongen Graef de eenigſte oorſaeck was/ is inſgelijcks genoeghſaem aengewesen. Voorts hebbe ick yets ſpeculerende de Ornamenten en koſtelijckheden van de Oude Kerck noch naderhandt gevonden / 't welck oock wel meriteert aengeteeckent en gemelt te werden / 't raeckt de aenbeſteedinge van een ſeer precieus Sacraments-huys / 't geen de H. H. Kerck-meeſteren van de Oude Kerck in den Jare 1422. hier binnen Delft hebben doen maken door eenen Claes Uytenzwaen, van ſynen eygen haut-werck / 25. voeten hoogh wesende/met vijf verſcheyde Afbeeldingen. Welckers eene ſoude repreſenteren 't Avondtmael, 't andere den Tuyn, ende die drie reſterende elck met een van de ſeven Getyden die de Kerck-meeſters voorſz daer liefſt in ſouden begeeren/ en de Pilaren ſoude hy Beelden na uytwyſen 't Patroon op Pergament geteeckent / ende hem in handen gelevert / voor welck werck hy ſoude genieten de ſomme van 290. goude Vranckrijckſche Croonen, 't welck voorwaer na den tijdt een uytnemende groote ſomme is geweeſt / ende deſe Voorwaerden geſchieden by goetduncken der Raedts luyden van Delft, die daer by, aen ende over waren. Op de rugge ſtondt noch: Item Meeſter Claes komt noch van de Kerck, van dat hy gemaeckt heeft boven Voorwaerden XXIII. Croenen, al of geſlagen dat die Kerck ſchuldigh is of te ſlaen. Het voorſz Patroon waer uyt men als een ſchaduwe vande gedaente deſes koſtelijcke ſtuck werchs noch ſoude kennen beſpiegelen / is nevens een groote menigte diergelijke beſchreyden mede verlooren. Gelijk ook tot een tyteł buyten op de voorſz Voorwaerde verkeerdelijck aengeteeckent ſtaende: Voirwaert van Claes Uytenzwaen van den ſteenen Tafel, daer uyt te beſluyten is / noch een ander raritey̆t van de ſelf de Meeſter moet zyn geweeſt/ waer van de Documenten ooch al werden vermiſt. Wyders is tot myne oude Monumenten en gedachteniſſen deſe Stadt betreffende / door ſeecker goedt vrient ontrent noch toe-gebracht ſeecker oude gedruckte Pzent / nopende 't ſtuck van de gepretendeerde openbaringe en wonderlijcke Viſioen ofte Toon-geſicht / waer uyt de Nieuwe Kerck (in hoegen boven pag. 190. en 196. omſtandiglijk is vertelt) ſyn oorſprong heeft genomen; in welcke Pzent men niet alleen figuerlijck ſiet af-gebeeldt het Viſioen voorſz / midtſgaders Broeder Simon, Jan Col, de Pelſemakers jonge/ ende Jonckvrouw Catharina van Koudenhove, ende verſcheyde ander by-werck/ maer ooch dit oude Epigramma, Punt-dicht en By-ſchrift met antijkſche Characters onder aen:

Muniment concerneren de een over koſtelijck Sacraments-huys in de Oude Kerck. *Beruſtende in de oude Kaſſe ten Comtoire van de H. H Kerk-meeſteren, in de Lade C.*

Speciale afbeeldinge van het voorgewende geſicht daer uyt de N. Kerck ſijn oorſprong nam.

In 't Jaer dertien hondert eenenvijftigh tot Gods loven,
Sagen Broer, Jan Col, en Kaleyn van Coudenhoven,
Inde lucht een gulde Kerck mit de Nootgods ende een ſcoen licht,
Sagmen jairlicx dair nu de Nijw-Kerck te Delf is geſticht.

Dan

AENHANGSEL.

Van deſen oorſprong der Nieuwe Kercke over-ſtappende tot pag. 339. ter materie van de Superſtitie en inbeeldelycke Heyligheyd van in der Franciſcanen ofte Minder-Broederen kledye begraven te werden / behoorde aldaer geannoteert te zyn geweeſt, dat over dit poinct niet ondienſtelyck nochte onvermakelijk is te leeſen *Eraſmi Colloquium de exequiis Seraphicis*, ofte in 't Duytſch geſegt / van der Franciſcanen uytvaert, 't welck op de voorſz plaets over-geſlagen zynde / athier nu mede tot een aenhangſel ſtrecken magh. Gelyck oock ('t welck my naderhandt beweſen is) dat d'Abdye Coningsveldt pag. 348. & ſeq. tot een Wapen heeft behoort / een goude Keyſers kroon op een azuyre Veldt. Noch dient aengeteeckent tot pag 393. onder aen / dat tegen die verdomde / rampſalige / en ſoo veel onheyls barende Leere van den Ketters geen geloove te houden, een ſeer geleert Tractaetje geſchreven is / door ſeecker Rector onſer Schole van Delft Daniel Plancius, ſchriftelyck in 't Latyn verhandelt tegen een Antwerpſchen Jeſuyt / ende oock in 't Nederduytſch vertaelt en in druck uytgegeven in den Jare 1609. in quarto. Ende eyndelyck tot het geene pag. 438. geſeydt hebbe (ende ſoo uyt het voorgaende als wel inſonderheyt 't volgende genoeghſaem onwederſpreeckelijck blijckt* / dat d'onwaerachtige Schattingh van den tienden Penningh / en niet de Religie is de eerſte oorſaeck geweeſt / dat de Geunieerde Landen tegen den Hertogh van Alba de Wapenen hebben aengenomen) ſal ten overvloet en verder overtuygingh (vermidts eenige (ick en weet niet door wat door een yver) 't contrarie willen dryven en ſtaende houden) hier noch by voegen / de treflijcke en Godvruchtige woorden die een ſeer geleert Man en groot Theologant Aggæus Albada in den jare 1572. aenden Heere Adriaen vander Mijlen ſchreef / zijnde aldus in 't duytſch vertaelt: Ick ſegge u vrymoedelijck, dat ick al die gheene die 't raden dat men de Wapenen voor de Religie ſal aennemen, of die ſelve aennemen, onder het getal van Chriſti Kudde niet en reeckene. Over d'onwetenheydt van ſommige ſal ſich Godt erbarmen. Ick verſwijge 't geen Politijckelijcke voor de Burgerlijcke welſtandt van de Politijcken werdt gedaen: maer ick ſpreecke alleenlijck van die dingen die van Chriſtenen voor Chriſti ſaecke gedaen moeten werden. Hier heeft plaets de lijdtſaemheydt der Heyligen. Willen wy dan nevens hen de ſaligheydt verkrijgen, ſoo moeten wy oock onder hen gevonden werden; niet in die vergaderinge welcke van die lijdtſaemheydt tot het wreken over-gaet. Ick bidde, maeckt u doch ſelf met de minſte gedachte niet deelachtig aen de ſelve †. Ick ſoude hier tot verſchey de andere ſaecken byvoeghſelen en aenhanghſels kennen maecken / doch om (nu 't voorgaende werck ten eynde zynde) niet te ſchijnen al te veel over-hoop te willen halen / ſal het voor deſe mael (tot nader gelegenthevdt) hier by verſtaten laten. Maer aengemerckt het ſeecker is / dat (gelyck Cicero oock voormaels ſeyde) in een Schryver ofte Sprecker in 't publijc / beeltijdts

Minre-Broeders kleede aengaende.

Wapen van 't Coningsveldt.

Decreet van Conſtans.

* *Siet onder anderen oock den Brief der Staten van Holl aen de Stadt Amſterdam, pag.* 467.

Den Oorlog tegen Spangie niet ter ſaecke van de Religie begonnen.

† *Epiſt. Select. p.* 635.

Apologie ofte verantwoordinge over eenige Methoden

en saecken van 't voorgaende werk die by sommige censurabel ofte berispelijck souden mogen schijnen

tijdts de fauten en gebreecken eerder en scherper werden gesien dan het goede / en dat oock het geene 't welck te berispen is / met eene doot ende te niete maeckt die dingen / dewelcke andersints te prijsen waren; *Magnum [inquit] opus est atque munus, suscipere ac profiteri, sese, omnibus silentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita quidquid est in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt obruit: &c.* * Dierhalve hebbe my niet kennen onthouden van noch eenige reden te geven somminger saecken / die ick beduchte dat van de Berispers den meesten aenstoot souden hebben te lijden / ende daer sy aldereerst dat op souden schijnen te hebben.

* *Cicero de natur. Deor.*

Advertentie wegens eenige stellingen raeckende persoonen of saecken, die geduerende dit werk onder de Pers zijnde, in een anderen staet sijn gebragt.

Voor-af staet my in 't generael te verontschuldigen / ingeval hier of daer / insonderheydt in de voorste en eerst-gedruckte bladeren / altemets eenige Heeren met haer qualiteyten ende bedieningen hebbe genoemt / die althans daer duyten / ofte nu oock al af-ijverigh gevorderden zyn; gelijck oock eenige saecken in dese of dier voegen gestelt / souden mogen gevonden werden / dewelcke na dato / ende geduerende het Drucken deses verandert zyn; 't welk den goetwilligen Leser (sulcx voorkomende) dan ten besten sal gelieven te duyden en verstaen / dat de saken en Personen / toen ter tijt als ick sulcx schreef / in sodanigen staet zyn geweest / als die by my aengemerckt en voorgestelt syn. Voorts twijffele ick niet of veele sullen seggen / dat dit werck op eenighe plaetsen wat te wijdtloopigh / op andere wederom met te weynigh beschreyts is voorsien; doch dit is altemets uyt speculatie / insichten / en om redenen / of somtijdts oock uyt noodsaeckelijckheydt geschiet: in saecken daer dit werck deficieert en gebreckelijck is / hebbe ick my nochtans niet ontsien alle debvoiren en moeyten aen te wenden om eenigh nader beschreyt op te speuren / doch onmogelijck is 't te vinden 't welck daer niet en is; gelijck ick / om (waer 't doenlijck) eenighe seeckerheden nopende d' Oudtheydt / eerste beginselen / en op-bouwinge van dat oude Gebouw / de Oude Kercke deser Stadt / uyt te vinden / tot verscheyde malen hebbe besigh geweest / met alle der selver Kercke oude Bullen Papieren en Registeren te voorsien / doch geen van alle heeft my dien-aengaende eenige openingh ofte onderrechtingh gedaen. Wat belangt de wijdtloopigheydt / voor eerst / voor soo veel sy niet altemets / hier en daer met voornemen ende uyt consideratie / voor eenige uytbreydingen ende digressien is vermeerdert / soude ick kennen antwoorden / dat / alle saecken haeren eysch moetende hebben / van groote en wijdtloopige dingen niet licht (sonder veel over te slaen) kortelijck kan geschreven worden. Ick hebbe oock (van intentie geworden zynde / niet een korte / maer generacle Beschrijvinge onser Stadt te formeeren) geenderhande saecken van eene natuer / en aen den anderen gelijck als vermaeghtschap zijnde / willen overslaen / maer voorgaens sorge gedragen dat al het geene

Aengaende eenige defecten ende gebreeckelijcheden hier en daer.

Reden van de wijdtloopigheydt in sommige materien,

met

met onse voor-geſtelde materie ſlechs eenige affiniteyt hadde / achter den anderen na verloop des tyds ſucceſſivelijck aen een moghte werden verknocht ; ſoo dat dickwils verſcheyde geringe / ja ſelfs oock altemets tot de minſte particulariteyten inclups hebbe aengeroert / wel bewuſt zijnde / niet tegenſtaende ſulcks den Vreemdelingh niet wel ſoo ſmaeckelijck / het ſelvige nochtans den Burgeren en Ingeſetenen (dewelcke veeltijdts in ſoodanige naukeurigheden oock hare niet de minſte ſpeculatie ſcheppen) niet onaengenaem te ſullen weſen. Ende een yghelijck moet wel weten / dat ſoo een werck van alle die ſingulariteyten en kleynigheden duydelijck te beſchrijven / by wat meerder moeyte / ſorghvuldigheydt ende hooft-breecken in heeft / als wel een egale en voorgaende Hiſtorie by de hant te nemen: echter hebbende deſe Beſchrijvinge principalyck ten dienſte van myne mede-Burgeren aengeleydt / hebbe ick dies niet oplet en voorbedachtelijck in 't alderminſte niet met ſtil-zwijgen willen voor by gaen / 't geen / waer door ick vertrouwde aen de ſelfden eenigh behagen te mogen geven. midrſgaders eeniger aengeroerde kleynigheden.

In ſaecken daer verkeerde en tegen de waerheydt ſtrydende opinien / by ſommige Autheuren ofte onder den Burgeren bevonden hebbe / hebben ick tot nodige en beter onderrechtinge / ſomtijdts oock wel wat langkwyliger als anders geweeſt ; 't welck ick inſgelijcks beduchte den Vreemdelingen en oock ſommige Ingeſetenen (hun weynigh aen de rechte kenniſſe der ſaecken haerer Stadt latende gelegen zyn) altemets in 't leeſen eeniger-mate verdrietigh te ſullen zyn : als by exempel in 't begin des vierden Hooft-ſtucks * / hebbe ick / met het bewyſen waer de ſituatie en grondt-ſtandt van het Raedt-huys ofte Stadt-huys van alle oude tyden is geweeſt / meerder perſuaſien ende inductien moeten by-brengen / als eygentlijck myne meeninge was geweeſt / willende het ſelfde alleenlijck affirmative ofte vaſt-ſtellender gewyſe voor-ſchryven : maer alſoo op die ſelfde tijdt verſtondt dat deurgaens by een yghelijck die ſlechs yetwes meenden te weten van de Oudtheden deſer Stadt / ontwijffelbaer ſtaende wilde houden / dat het Stadt-huys eertijdts op den hoeck van de Choor-ſtraet geſtaen heeft / ſoo hebbe ick / het contrarie ſuſtenerende / meerder argumenten en bewys-redenen moeten allegeren / en ſulcks het ſelvige eensdeels diſputerens gewys geſtelt / om de waerheydt dies te bequamer te doen onderſcheyden / en de dwalingen (die veeler herſenen hadt geoccupeert / ende voortaen d'overhandt meende te behouden) den menſchen uyt het hooft te praten. Soo dat in twijffelachtige dingen nergens geen moeyte van naukeurige naſoeckingen hebbe ontſien / daer ick dochte eenige ſeecker heyt naſpeurelijck te weſen / maer voorgaens laten blijcken willen / dat de waerheydt myn beſte vrient is ; achtende ook ten allen tyden geoorloft te zyn van anderen in gevoelen te verſchelen / wanneer men met vaſt en onwederſprekelijck bewys demonſtreren kan / dat men vande waerheyt niet verſcheelt. Maer den genen oock alleemets in diſputabile ſaken.

* Pag. 107.

Ende doorgaens in materie van de Kerckelijcke Geſtichten.

die nu door bieſigheyt of anderſints ſullen oordeelen dat ic in 't regard vande Kerckelycke Gebouwen te veel werchs ſouden hebben gemaeckt / met het ſo omſtandig memorieren en ophalen van alle die Pauſelijke ſuperſtitien / die wijſe ick aen / niet alleen tot het geene voor-af pag. 159. naer onder toe / ende elders hebbe geſeght / midtſgaders 't geen inſgelycks meermalen tot verſcheyde plaetſen / niet ſonder reden hebbe te kennen gegeven / dat ſulcks is geſchiet ten opſichte de Clergie oft Kerckelijckheyt in deſe Stadt aldergrootſt is geweeſt / en dat nergens hier te Lande meer van de ſoo ghenaemde Geeſtelijckheydt ghebonden wierdt / maer oock dat niemandt van alle de Stede-Beſchrijvers onſes Vaderlandts / ſulcks tot noch toe ondernomen heeft ; waer over ick my liet voorſtaen / niet heel ongevoeghlijck te ſullen zyn / 't ſelfde wat nader te verklaren met de Beſchrijvinghe dier Stadt van outs hier in alderuytſteeckenſte ende vermaert. Gelijck oock door die ſelfde redenen bewoogen ben / van pag. 300. tot 307. incluys / eenighe Commentarien en Gloſſen te maecken over de woorden Klooſter / Monnicken Monnickinne / midtſgaders hare inſtellinghen ende ſpecialijck de verwerpinge des Huwelijcken-ſtaets / als zynde een van hare voornaemſte gront-regulen. Wederom pag. 315. nopende den oorſprongh der Begijnkens ende hares naems ; ende ſoo voorts by verſcheyde Kloosteren de Inſtelders en Autheuren van yder Orden / als mede eenige hare Ordonnantien / midtſgaders wanneer ende door hoedanige oorſaecken deſe Secten alder-eerſt in de Kercke in-gevoert zyn ; op dat aen een yegelijck de rechte Fonteyne waer uyt deſe bedriegerijen geſprooten zyn (dat is den oorſprong / voort-ganck ende aenwaſſinghe der Monickerijen) bekent zynde / niet alleen duydelijck weten moghte / dat deſelve niet altijdt zyn geweeſt / en ganſch ghen fundament en hebben / ja dat 'er in Gods H. Woort ofte inde Schrifften der alderoudtſte Leeraers der Kercke / de minſte letter van hare Orden niet te vinden is ; maer dat alle rechtſinnige menſchen boven dien hier uyt beſcheydelijck ſiende / hoe deſe dwalingen eerſt langhſaem opgekomen / altemets meer ende meer in de Kercke in-gekroopen / allengskens met wonderlijcke practijcken geſtabilieert / en ten laeſte met openbaer gewelt beveſtight zyn / dies te bequamer en volkomentlijcker verſtaen mogen / dat de ware Heyligheydt en Godtſaligheydt des levens inde Kleederen / Kappen / Covels / Koorden / Gordels / Klooſteren / Beſluytingen / Beloften / Scheeringhen / Kruynen / Doecken / Hullen / Spyſe / Dranck / en dergelijcke uyterlijcke Mom-aenſichten niet gelegen is : gelijck tot dien eynde achter de Beſchrijvinge der Klooſteren van pag. 363. vervolgens gededuceert hebbe / hoe de genaemde Geeſtelijckheydt hier te Lande / pogende door hare menighvuldighe practijcken en oneyndelijcke liſten en lagen / hare oude en inde eenvoudigſte eeuwen verkregene acht baerheydt / aenſien / vermogen ende gefagh / niet alleen ſtaende te

Beroerende de explicatie en verklaringe van den oorſprongh der Monnicken en alier Orden.

Motiven en beweeghredenen waerom ſulx is geſchiet.

hou-

houden / maer onophoudelijck te vermeerderen / door haer eyghen animatigheydt / onderstadelijcke staet-en-baet sucht / aen-ghewende valscheden en bedriegerijen / midtsgaders ergerlijck en onuchtigh leven / selfs de eenighste oorsaeck zyn geweest / dat al het hare eyndelijck soo verloopen en verballen is. Welcke kennisse ick achte niet alleen voor een yghelijck nuttelijck / maer voor veelen oock noodsaeckelijck te zyn. Indien een ander nu hier-en-tusschen alleenlijk noch berispen wilde / het verhael van alle die soo menighvuldige voorgewende miraculen en wonder-daden / Visioenen ende Gesicht-spoocken / bestaende in een hoop groote / grobe / lange / dicke / hand-tastelijcke en onbeschaemde leugenen / en dienvolgens meer belachgens dan van geloobe waerdigh zynde / die meende ick oock genoeghsaem hier ende daer beantwoordt te hebben / soo menighmael ick seyde sulcks te geschieden / niet alleen om dat sy ten tyde van onse Voor-Ouderen / toen de herten der menschen door de superstitie en wan-geloobe noch soo slaefs waren ingenomen / in hoogachtinge en voor de onfeylbare waerheyt zyn gehouden geweest / maer oock om aen te wysen de fundamentele oorsprong eeniger Gestichten / ofte oock sommiger instellingen / uyt soodanige voorgebingen ende gepretendeerde miraculen alder-eerst ontstaen. Die nu noch meerder reden hier van begeert / die leese voorts 't geen pag. 142. 150. 229, 240. ende elders dien-aengaende te vinden is. Indien den verstandigen Leser dan altemets yetwes ontmoet / 't geen op den toet-steen van syne bescheydentheydt en raisonnement weynigh of geen credijt meriteert / hy gelieve vryelijck te vertrouwen dat ick hier in self soo weynigh als ymandt geloobe / my niet ontsiende openlijck te verklaren / dat myn geloobe in desen deele op syn aldergrootste geensints te compareren is by het aldergeringste Moostert-zaet / sulcks ick (echter meerendeels de saecken in haer geheel latende) alleenlijck met de Latinen volmondigh uyt-segge: *Sit fides penes Autores:* Nochtans van gevoelen zynde / dat men dese hoewel fabuleuse vertellingen in allen gevalle haeres lesens immers noch waerdigher behoorde te achten / als die oude en vreemde verdichtselen van Amadis de Gaule, de Ridder met de Swaen, Fortinatus Beursje, de Historie van Malegijs, die soo wonderbaerlijck tooveren hon / en een lenghte van diergelycke monstreuse versierselen / die hier soude kennen noemen / meerendeels by een ghesmeet zynde door fantasien en zwerf-gedachten / en soo verre verschelende van alle waerschynelycke gelijckmatigheydt / dat sy veel eerder onstuymige dromen schijnen te wesen van eenige verwarde en bekommerde Hoofden / of altemets oock wel van frenetijcke en kranckzinnige herssenen / dan dat sy gelijckenen d' Inventien van verstandige en oorbeelige menschen / ende nochtans niet alleen van veele Ouders aen hare kinderen om te leesen gegeven / maer selfs van bejaerde en in sulcke weemdigheden hun vermaek scheppende luyden / noch veeltijdts in han-

Excuse tegen eenige precise en al te ligt geergerde humeuren wegens 't allegeren van soo veel Miraculen van outs voorgegeven ende gelooft, als hier te Delft te zijn geschiet.

Dat het verhael van de Miraculen noch lesenswaerdiger is, dan de oude Romans by de Kloosterluyden wel eer geinventeert en by sommige lieden noch hedendaeghs in waerde; en dat de voorsz Miraculen in alsen gevalle in dese Beschrijvinge niet onbehoorlijck sijn geinsereert.

handen genomen werden; zijnde ook dese verdichtselen in voortijden van de Monnicken gepractiseert / (gelijck die gene / die sulcks in de beste bouw willen schicken / voorgeven) om de Jeught en ledige menschen (anderssints door ledigheydt veeltijdts tot quaet geinclineert) tot leesen aen te locken / en eenige speculative tijdt-kortingh te geben: doch veel waerschijnelijcker is 't de selbige in voortijden anders nergens toe zijn versiert / dan om de menschen meestendeel nieusgierigh en tot vreemdigheden genegen / met dusdanighe wonderbaerlijcke vertellingen te diverteren / ende door dat middel van alle verdere wetenschappen (die der Kerckelijcken superstitie / heers-zucht en verdere gebreecken moghte ontdecken) te onthouden / ende alsoo in hare blindtheydt te doen volharden. Waer in tegendeel 't ophalen van die gepretendeerde Miraculen (behalven d'andere diensten daer eben geallegeert) ons nu voor oogen stelt de valsche practijken / bedriegerijen en listigheden van die genaemde Geestelijcken / met eenen een voor-beeldt gevende / van die oude duysterheydt in de welcke onse Voor-Ouderen hebben geleeft / als sy noch onervaren in de Goddelijcke Schriften / en opgetogen door een blinde devotie dese Stratagemen en loose treecken niet hebben konnen bemercken / maer de geschiedenissen van dien / hoewel in sich selven mede onwaerachtigh en t'eenemael in bedrogh bestaende / voor de waerachtige waerheydt in alle ernst en sinceriteyt hebben aengenomen / ende met een diepe eerbiedigheydt voor yet Goddelijcks geadoreert en aengebeden; waer uyt wy dan noch krachtige redenen kennen scheppen om met een danckbaer herte Godt te loven en te prijsen / dat hy ons met meerder verlichtinge heeft gelieven te begenadigen / en dien deck-mantel des duysternisse van voor onse oogen wegh te nemen / toelatende dat wy over die voorgaende geblindt-hockte eeuwen met reden mogen uytroepen: O *fultas hominum mentes, ô pectora cæca.* O sottelijcke gemoederen der menschen, ô blinde herten. Soo dat dan dese voor-gewende Miraculen / wonder-wercken en spoockerijen noch nuttelijcker en dienstiger zijn te lesen / dan alle die andere Historien / by sommige noch in waerde / hoewel soo fabuleuselijck verdicht / dat nooyt in 's menschen herte eenigh geloof geobtineert hebben / ook ons in 't alderminste niet aengaende noch raeckende zijn.

Qui legis Oedipoden, Caligantemque Thyesten,
Colchidas, & Scillas, quid nisi monstra legis?
Quid te vana juvant miseræ ludibria chartæ?
*Hoc lege, quod possis dicere jure, meum est**.

* *Martial.* 10.

Een yeglijck van nu dan ook wel sien / uyt hoedanige insichten en considerationen de Miraculen waer door insonderheydt beyde de twee groote Kercken deser Stadt / van oudts met sulcke verwonderinghe wierden aengesien / in der selver Beschrijvinge niet verzwegen / maer veel

Verantwoordinge over eenige afweydingen ofte buyten-redenen, die in deſe Beſchrijvinge ſouden mogen gecenſureert werden

beel eer met reden zyn vermeldt gewoorden. Indien yemandt op een ander poinct ſyn reflectie nemende/ carperen wilde / dat oock in het ſtuck van de Kerckelijke Gebouwen noch hier en daer digreſſien hebbe laten influeren / dewelcke wel ſoude hebbe konnen voor-by-gaen / ick ſal bewyſen / dat ſulcks (als maer uyt goede inſichten en redenen geſchiet / ſelf by de beſte en gerecommeerſte Schryvers toe-gelaten wordt / welckers exempel te imiteren my ſoo vry als anderen ſtaet. Is 't dan dat ick by de Tomben en Epitaphien der Oude Kercke/ de eerſte inſtellinge en oorſprong van ſulck een gebruyck */ gededuceert en wederom by die van de Nieuwe Kercke / eenighe aendachtelijcke en heylſame bedenckingen */ toe-gepaſt hebbe / 'tis ter oorſaecke in geen Stadt hier te Lande meerder en oock conſiderabelder Begraefplaetſen gheſien werden. Heb ick hier-en-tuſſchen by de Nieuwe-Kercks-Toorn / belangende 't Klocken-ſpel */ midtsgaders de inventie der Uerwercken en Klocken een weynig verklaert/ waer bintmen in eenige Stadt / in alle deſe deelen te gelijck / ſoo een overvloet en volmaeckthevdt/ als binnen onſe Wallen. Sulcks dat den Leſer/ ſyne conſideratien diſcretelijck gelievende te laten gaen / overal vinden ſal dat de bygheſchelen/ Commentarien/en Gloſſen ſoo veel daer zyn/ niet ontydelijck ofte onpaſſelijck / maer ter gelegener plaetſe bygebracht zyn. Naer het relaes van alle die Kerckelijcke Gebouwen/ het verloop ende verval van de oude Achtbaerheydt der geordende perſoonen */ 't ophouden van de miraculen */ &c. midtsgaders den oorſprongh ende opkomſt van de Reformatie daer-en-tegen */ hebbe ick myne verantwoordinge over de wijtloopige omſtandigheydt van dit ſtuck / als mede myne meeninge ontrent de vereyſte nootſaeckelyckheydt van ſoodanigh een verhael den Leſer genotificeert en voorgehouden */ beloovende met eene pag. 404. in 't volgende (zynde de vermeerderingh/ voortgangh/ het door-breecken en invoeren van de Reformatie/ midtsgaders de zware vervolginghe met gruwelijcke bitterheydt wederzijdts daer uyt ontſtaen) ſoo wydloopigh niet/ maer alleen 't geen onſe Stadt particulierlijck raeckende was/ te ſullen handelen: doch hier mede beſigh zynde / bevondt ick naermaels (niet alleen tot de elucidatie en verklaringe / maer oock tot de connexie ende t' ſamen-knopingh van deſe Hiſtorie) dienſtigh en noodigh / hier en daer eenige extenſien en uytbreydingen te gebruycken/ te weten / eenige ſaecken 't Gemeene Landt/ ofte ooch wel eenige andere Steden in het particulier betreffende / aen te roeren / ende ſulcks in deſen deele myne beloften altemets te overtreden; onmogelijck zynde anderſints ſoo veel verſchevde geſchiedeniſſen van ſoo een importante ſaeck/ het ſtuk van de hervormingh der Religie / ende het geene voor en na ter oorſake van 't ſelve voorgevallen is / dupdelijck te doen verſtaen / en een yeglijck mede-Burger des noch onwetende / de waerachtige en noodige kennisſe dien-aengaende te inſpireren / 't welck alle beſchey-

* Pag. 176.

* Pag. 270.

* Pag. 216.

* Beginnende pag. 363.
* Pag. 373.
* Pag. 388.

* Pag. 403.

Ende wel inſonderheyt ſoo in 't ſtuk van 't verloop der Pauſſelijke als opkomen der Geréformeerde Religie.

den

den Leſers (ſonder meerder verſchooninghh hier ober te hooren) genoeghſaem van ſelfs oordeelen konnen. Maer gelijck ick beduchte dat veele Rooms-geſinden ſigh ſullen grootelijks geformaliſeert en gebelgt houden / dat ick de ſuperſtitie van haer Religie / hier en daer (gelijk men ſeydt) ſoo wat hebbe ober den heerckel gehaelt / ende wel inſonderheyd voor 't opkomen van de Reformatie / hare genaemde Geeſtelijckheydt wegens hare ſchandaleuſe fauten / wat onſaght op haer zeer hebbe getaſt: ſoo verſeere ick ook dat ſommige al te een-zydighen myner eygen Geſinte / te onrecht qualijck ſullen nemen / dat ick ook eenige onſer eygen Leeraers ſoo openlijk durf beſtraffen / in 'tgene ſy ſoo gedurende de eerſte gront-legginge van de Reformatie / als ten tyde van den Graave van Leyceſter geexorbiteert ende buyten 't spoor getreden hebben. Tot de eerſten (te weten den Rooms-geſinden) antwoorde ick / dat de overgeblevene gedachteniſſen en gedenck-ſchriften / van alſulcke / aen wien dier tyden noch geen andere Religie als de Roomſche bekent en was / myn gemoet tot een krachtigh en onfeylbaer bewys ſtrecken vol groote overtuyginge van de waerheydt; en dat ſy ſonder Bril wel kennende ſien / dat ick oock myne eyghen Geſinte in haer ongelijck niet verſchoone / daer uyt mogen af-nemen / dat deſe beſtraffingen niet ontſtaen voor een bitſe en verfoepelijcke eygen-driftigheydt; maer veel eer voor een ernſtige liefde tot alle billikheydt en rechtmatigheydt. Dien van myne eygen Geſinte / den Gereformeerden / voer ick te gemoet / dat ick uyt conſideratie meermalen aengetogen / (namelijck vermidts niemandt van alle de Hiſtory-ſchrijvers der Steden deſer Provintie tot noch toe ſulcks opt bevoordert heeft) geformeert / ende op deſe Stadt (als van outs de voornaemſte in de Kerckelijckheydt) toegepaſt hebbende / een kort begrip van de decadentie ende den ondergangh des Pauſdoms hier te Lande / oock wel behoorlijck en dienſtigh achtede / verbolghens op deſelfde voet in 'tkort by te voegen / en tot dien ſelfden draet noch aen te knopen het principaelſte 't gheen ontrent den op-komſt / 't voort-planten en ſtabilieren van de Gereformeerde Religie / onder de Gereformeerden ſelf (en van de geene die als voornaemſten deſen ſpecieuſen naem wilden voeren) voorgevallen is / ter tijdt toe de ſelfde Religie volkomelijck in treyn gebracht ende in weſen was / op dat men deſe ſaken niet verſcheyden zynde van natuere / ſoo wel d' een als d' ander hier gelijck als in een bundel by een mocht hebben. Voorts dat ick deſen laſt eenes Hiſtory-ſchrijvers aen-genomen hebbende / in alle manieren oock noodigh hebbe geacht der ſelver wetten (hier boven geallegeert*) na vermogen te obſerveren. Alle die grove misbruycken en enormiteyten van muyteryen / verwerringen / eygen-ſinnige driftigheden / partialiteyten en vinnigheden / die ſigh omtrent de eerſte gront ſlagh van de veranderinge der Religie in ſommige onſer eygen Geſinte hebben laten ſien / zijn onverſchoonelijk / en waren wel heylighe-

' Waer in de Rooms-geſinde Kerkelijcken als mede ſommige eygen driftige Gereformeerden hare orden ſouden willen geledeert achten.

* *Sie pag. 464. en 486.*

ligh lijck te wenschen / dat noyt tot sulck een onuytspreeckelijcken afbreucks en nadeel van onse Religie en Gods Kercke hadden gestrekt; waer over Hadrianus Saravia wel eer Professor der Theologie tot Leyden met goede reden te synen tyde oock schijnt te klagen / dat 't geen eenige Jaren in verscheyde Gewesten was om-gegaen, den geluckigen voort-gangh van de Predekingh des Euangeliums meer hinders hadt gedaen, als al de Benden der Jesuiten, en andere Doctoren en Hypocrijten der Roomsche Kercke gesamentlijk met alle hare Schriften: seggende voorts; Was'er by onse luyden, en by de geene die voor de onsen willen gehouden werden, sulck een moderatie geweest, als by Christenen behoorde te wesen, de goede saecke sou met min haets en nijdts zijn beswaert geweest; en al-omme sou men veel meer Christelijcke Kercken hebben, en soo voorts*. De verkeerde meneen en snoode treecken by sommige onser Predikanten geduerende de Leycestersche factie / in't werck gestelt / zyn abominabel / ende kennen voor niemandt niet te veel ten exempel werden gestelt / als seer natuerlijck over-een-komende met de woorden Ciceronis, daer hy in seecker Oratie seyde / dat de soodanigen altijt voor snoode / schadelijcke en verderflijcke Ingesetenen werden geacht / dewelcke de gemoederen des Volcks verwecken tot muyterye / ofte daer op toe-leggen / om voor eenigerley middelen de onverbaernen te blindt-hocken / ofte oock deftige en voortreffelijcke Mannen / dewelcke goede dienste hebben gedaen / ende het wel meenende zijn met het gemeene best / onder de Gemeente in hact soecken te brengen: maer dat die gheene ten allen tyde voor goede Burgers gehouden zijn / dewelcke de betrachtingen ende aenslagen der booswichten hebben weerhouden / ende de raedtslagen der vermeetenen / met authoriteyt / getrouwigheydt en ernsthaftige dapperheydt tegen gestaen. Dit zyn syn woorden: *Hi & audaces & mali & pernicioſi cives putantur, qui incitant populi animos ad ſeditionem, aut qui largitione cæcant mentes imperitorum, aut qui fortes & claros viros & bene de Repub. meritos, in aliquam vocant invidiam. Qui vero ſceleratorum impetus & conatus repreſſerunt, qui auctoritate, qui fide, qui magnitudine animi, Conſiliis audacium reſtiterunt, boni cives ſemper habiti ſunt**. De dienstigheydt die ick dan segge oock in 't verhael deser materie te bestaen / is seer lichtelijck te begrijpen uyt dese voor-segginge des H. Predikers: Het gene dat geweest is, dat is nu, en wat wesen sal, dat is alreede geweest*. En de droevige ervarentheydt heeft ons geleert / en leert ons noch dagelijcks dat dese woorden (eertijdts uyt-gesproocken van den alderwijsten Coningh) oock ten opsichte van die geschiedenissen niet dan al te waerachtigh zijn. Soo dat wy dan uyt der selver relaes bescheydelijck siende / waer men sich voor deser voorsichtigh ofte onvoorsichtigh / wel of qualijck in gedragen heeft / daer uyt leeren mogen / waer op ons hedendaegs in dese spartelige eeuwe by wylen oock te letten staet. Onder anderen blijckt ons klaerlijck dat ten allen ty-

* *Had. Saravia in Epiſt. ad Lect. Tractat. de diverſis Miniſtror. gradibus præfixa.*

Om wat redenen de exorbitantien en buyten-sporigheden sommiger Predikanten geduerende de Leycestersche factie hier oock te minder zijn voor by gegaen.

* *Cicero pro Seſtio.*

* *Eccleſiaſt. cap. 3. v. 15.*

den menschen zyn gebonden / dewelcke onder den schoon-schijnende deck-mantel van Religie veele heymlooſe en schelmachtige verrichtingen hebben bedreven.

Sæpius olim
Religio peperit ſceleroſa atque improba facta.

Dat ick alles met autentijck en vaſt bewijs beveſtigende, en alle eenſijdigheyt aen een kant ſtellende, hebbe getracht te ſchrijven.

't Geen ick ſchrijve / bewys ick voorgaens; ende de bewijſen die ick hier toe by-brenge / zyn niet van verre ontleent / ofte gewers breemts gehaelt / veel min fabuleuſelijck verdicht / maer 't ſelve dat by onſe voor-Ouders onderbonden / en by de treflijcſte en beſchreydenſte jaerſchrijvers van die tyden nagelaten is / welckers verſchreyden geſchreven hebben met ſpeciale kenniſſe / ende uyt laſt ofte met approbatie van de Hooge Overheden. Ende om dit werck te eygen-geloofwaerdiger en onwederſpreckelijcker te maecken / ſoo gebruycke ick tot verſchreyde plaetſen niet alleen de eygen woorden van die geapprobeerde Auteuren / Mannen van aenſien ende grooten naem / maer oock veeltijdts van de Overheden ſelf. Indien dan de waerheydt werdt gepleeght van eenige perſoonen of ſaecken te oordeelen of te verooordeelen / niemandt kan met reden qualijck afnemen / dat de waerheydt rechtvaerdighlijck werdt voor-geſtaen / te minder wanneer deſelf de ſtreckende is (gelijck deſe doet) tot ruſt en vrede van 't Gemeen. In ſulcker voege heb ick dan in 't generael den ganſchen op-komſt van de veranderinge in de Gods dienſt (ſonder op vrient of weder-partye te paſſen) na de rechtſchapene geſtalten der voor-gevallen ſaken onpartydighlijck willen verhandelen / oock den Roomſch-geſinden gelijck gevende / daer ſy gelyck in hadden / ende die van myn eygen Gemeente niet ontſiende te beſtraffen / daer ſy te beſtraffen waren. Sy doen my ongelijk die dit anders als ten beſten ſouden willen duyden. God / die een kender aller herten is / weet met wat een goede intentie in oprechtigheyt van myn gemoet ſulx is geſchiet. Indien dan echter alſulke eygen-zinnige / gepaſſioneerde en quaetwillige menſchen gevonden wierden / die voor een ſnoode hartneckigheyt en ſchadelijcke verkeerde inclinatie / my hier over ſouden willen hatelijk zyn / ik ſal myn trooſtingh ſoecken op de woorden van den meer-gemelten Orateur / daer hy ſeyt dat een eerlijck man geen gevaer / arbeyt noch leet ten dienſte van ſyn Vaderlandt ende de ſynen ontſiet: en dat hy liever leet wil lyden / dan eenigh deel van ſyne ſchuldighe plicht verlaten. *Pericula, labores, dolorem etiam optimus quiſque pro Patria & pro ſuis ſuſcipit: dolores denique ſuſcipere mavult, quam deſerere ullam officii partem**. En met ſulck een voornemen hadt ick dit werck op my genomen / op dat ick / ende een yeghlijck myner Mede-Burgeren met my / ſoo een conſiderabile ſaeck 't ſtuck van de Reformatie eenmael te recht en ſonder voor-oordeel mochten leeren verſtaen / als ons niet willende ſoo blindelingh laten leyden naer de gemeene ſleur voor-

* *Cicero 2. de fin.*

voor gewoonte en onverstant / die den meesten hoop der menschen (God beter) voor een ongevoelig voor-oordeel so partydig maeckt / dat sy (gelijck men dagelijcks siet) soo wel gewichtige als geringe saken allerley nature / 't sy der voorledener of der tegenwoordige tyden / dickwils sonder 't tegendeel gehoort / onderso cht / ofte verstaen te hebben / alleenlijck na haer humeuren en affecten / ofte om dat sy sien sulcks by 't meerendeel van haers gelijcken aengenomen en voorgestaen te werden / goedt keuren of verdoemen / aenhangen of versoegen / en dus doende sich niet als redelijke schepsels na de reden conformeren en die allenthalve plaets leeren geven / maer ten naesten by als onredelijcke dieren hare blinde dryften volgen / en alsoo 't menschelijcke verstant ('t heerlijckste ende Godlijckste van alle) een groote onwaerdigheydt aen doende / sich selven ook dickwils onwetende besondigen / ingevolge de Godlijcke spreucke Salomonis (die ick voorgaens in desen veele my altijdt hebbe voor oogen gestelt / en niet nalaten sal onder de genade Gods ten allen tyden in 'tbinnenste van myn hert te bewaren) seggende: wie den godlooſen rechtveerdight, ende den rechtveerdigen verdoemt, zijn beyde den Heere een gruwel *. Item dese van den H. Euangelist Joannes: en oordeelt niet na het aensien, maer oordeelt een rechtveerdig oordeel *. 't Welck onderhoudende dient de saeck noodtwendigh voor-al ende eerst wel te recht ende grondigh te werden geapprehendeert. Ende gelijck het een groot teecken soude zijn van zwacke fundamenten geleght te hebben / eenige nieuwe gevoelen en ongehoorde dingen aenstonts plotselijck te gelooven en aen te nemen / sonder al-voorens alles dies-aengaende wel voor-sien / verstaen en over en weder bedacht en onderso cht te hebben: eben alsoo is het ook een baerblyckelyck bewys van voor-oordeel (een voorteelster van het dwaes onverstant ende een pestilentiael verderf van alle billijcke reden-gebruyck en ratiocinatie) een saecke te oordeelen en veroordeelen / sonder die voorgaende plichten / tot de rechte kennisse van dien / aengewent te hebben. Dit zy dan tot myne voorloopende verantwoordinge (om naermaels des te minder subject te wesen) voor soo veel de saecken belanght. Wat nu mynen stijl aengaet / ick bekenne my niet gehouden te hebben om voorgaens puyr en suyver duyts (sonder eenige bastaert-ofte-van-andere-taelontleende-woorden) te gebruycken: 't is nu hedendaeghs soo verre gebracht / ('t geen te beklagen is) dat een groote meenighte van uytheemsche woorden by ons overgenomen / en genoeghsaem eygen gemaeckt zijnde / by de Gemeente (self by die gene die geen vreemde Tael en kennen) beter werden verstaen / als haer eyghen Moedertael / die in veele woorden wel bysondere verklaringe voor uytheemsche en onduytsche soude van nooden hebben / al-eer sy de saecken by een yder eygentlijck genoegh soude doen verstaen; oversulcks ick by desen niet geraden hebbe gehouden / de goede Wetten van die nieuwe

* Proverb. 17. v. 15.

* Ioan. 7. v. 24.

Verantwoordinge tegen eenige berispingen die daer souden mogen vallen in consideratie van den stijl ofte maniere van het schrijven dese ende voor eerst nopende 't gebruyck der bastere-Woorden.

Nederduytſche Tael-kundigers te gehoorſamen / te weten alle uytlandtſche woorden te verbannen en uyt onſe ſpraecke te verwerpen ; maer arhtende ſulcks voor my tegen den Oven gegaept ſoude zyn / late die moepte voor anderen (die misſchien wat wyder gapen kennen / ende haer een ander ſtoffe hebben voor-geſtelt) overigh : Echter wel wetende 't geen Eraſmus ſeyde : *fœdum eſſe hominem in ea lingua videri hoſpitem, in qua natus eſt.* * dat het ſchandelijck is in die tael een vreemdelingh te lijckenen, in welcke men geboren is : ſoo hebbe ick geduerende deſe beſigheden niet onderlaten / voor my ſelve / my oock te oeffenen in de Nederduytſche Tael ; gelijck ick in dier voegen tot onderrechtinghe van die geene / die eenighe in onſe Tael gebruyckelijckſte uytheemſche termen / niet en ſouden kennen verduytſchen / deſelfde verbolgens in goet duytſch daer by geboeght hebbe / alſoo wel als by eenige (wegens hare ſomtyds krachtiger uytdruckelijckheydt) ontleende woorden oock ſulcks voor d'eenboudigen is geſchiet ; in ſumma / ick hebbe my in deſen deele getracht te accommoderen na de gewoonte en de humeuren der meeſte menſchen ; te meer / vermidts alle die Inſerta ofte ingelyfde ſtucken en Extracten (in deſe Beſchryvinge met haer eygen woorden geallegeert werdende / en hoe oudt ſy oock zyn / meerendeels al mede van uytheemſche woorden ſchaterende) te minder veranderinge van ſtyl ſouden veroorſaecken / 't geen dus danigh een werck wegens de beelderley materien en ſaecken van ſich ſelven genoeghſaem onderworpen is ; welck gebreck (indien het anders een is) ick vertrouwe over-ſulcks by den verſtandigen Leſer wel ſal werden verontſchuldight. Ick hebbe oock hier en daer na gelegenthey dt van ſaecken / eenige Termini artium ofte Konſt-woorden (als by exempel in 't Beſchryven der Gebouwen de termen of woorden van d'Architecture ofte Bouw-kunſt ; in 't uytbeelden van eenighe Wapen-teeckenen oft Eer-ſchilden die van de Herauldie ofte Wapen-kundſchap) gebruyckt : want de hoedanigheden en eygenſchappen aller dinghen koſten / myns bedunckens / niet eygentlijcker uyt-gedruckt en gedenoteert werden / als met haer toe-geeygende Konſt-woorden ſelve ; en / gelijck voor-af in 't begin vande Voor-reden uytgelept hebbe / dat naeſt de natuerlycke genegenthey dt tot mijne Vaderlijcke Stadt / 't voor-reyſen en beſien van mijn eygen Vaderlandt ende hare omleggende Landtſchappen / midtsgaders de daer uyt ontſtaen en opgevolghde nauheuriger preparatie ofte mijns ſelfs nader bequaem-maeckinge om andere vreemder Landen te gaen beſoecken / de oorſpronghy zy gewreſt deſer Beſchryvinge / ſoo bevondt ick tot beyde deſe objecten ofte voorwerpſels te gelijck / ſoo wel 't geen de Beſchryvinge als 't Reyſen aengingh / oock ſeer dienſtigh te weeſen / verſcheyde Konſten ofte Wetenſchappen met hare termen eenigermate te leeren verſtaen ; want hoe ſal men de Tempelen / Paleyſen / Raedt-huyſen / en allerhande publijcke Gebouwen / met haren toe-

ſtel /

midtſgaders oock de verandertlijckheys hier en daer.

De Konſt-woorden oft Termen der Konſten.

* *Eraſm. de pronunciatione.*

stel / Meubelen / en Ornamenten / oordeelig en bescheydentlijck beschrijven / veel min Beschrijven sonder van de Bou-kunst / Beeldtsnijdery en Schilder-konst / de Iconologia ofte uytbeeldinge des verstants (waer door alle Emblemata ofte Sinne-beelden / devysen ofte Sin-teeckenen en allerley fraeye speculatien geleerdelijck met Figueren werden uyt-gebeeldt) eenighsints kennisse te hebben ende af-gevaerdight te zijn; alwaer dan in 't verhandelen van soodanige saecken hare eygen termen niet qualijck ten propooste / maer alder-bequaemst en krachtighst mogen werden geapplicéert. In tegendeel hebbe ic my altemets na den stijl en forme van eenige oude en slechtelijk ingestelde aenteeckeningen en Extracten moeten conformeren / ende mijn Pen na haer fatsoen eeniger mate rechten en krommen / om (soo veel myn doenlijck was) te minder schielijcke en aenstootelijcke inegaliteyt ofte ongelijckheydt van stijl te veroorsaecken. Maer ick en hebbe evenwel niet goet kennen vinden de Carmina ofte Latijnsche Versen / Sententien / Inscriptien / ende andere Latijnsche stucken hier en daer geinsereert / juyst-altydt te translateren / gelijck insonderheydt alle die Versen in het tweede Hooft-stuck / hoewel grootelycks tot lof van onsen Hertogh Govert / ende verscheyde anderen op andere plaetsen meer / alle strechende tot eer en reputatie van onse Stadt / of ten minste tot elucidatie en verlichtinge van eenige saecke daer aen dependerende; hoopende dat de selfde door de vloeyende pen van eenigh soet-rijmend Poët na de Poëtische wyse onse Nederduytsche Tael nu metter tydt wel sullen leeren spreecken. De Epitaphien ofte Graf-en-andere-opschriften / selfs in Proza ofte Rijm-loos / doch na den Romeynschen stijl in-gestelt zynde / hebbe ick ook als noch door eerst niet vertaelt / eensdeels om de moeyelijckheyd te ontgaen van my aen yder woordeken soo te moeten binden (gelijck in inscriptien wel dient te geschieden) ende daer toe de bequaemste en bedruytsaemste Nederduytsche woorden uyt te soecken / om de eygenschappen van ygelijck Latijnsche krachtigh uyt te drucken / anderdeels uyt vreese dat de self de al wel over-geset zijnde / nochtans veele van haer eerste aerdigheydt souden missen / aengemerckt een ygelijck Tale syn bysondere eygenschap hebbende / niet soo lichtelijck wil gedwongen zyn; derhalve niet alles soo te gelijck kennende voor den dagh brengen / hebbe dit ook tot nader gelegentheydt willen uyt-stellen. De beschreyden getrocken uyt eenige Latijnsche Historyen ofte Beschrijvingen hebbe ick voorgaens / gelijck ook altemets eenighe bygebraghte Sententien van treflijcke Auteuren / getracht (voor soo veel den aerdt van onse Tael toe-liet) van woordt tot woordt uyt te drucken / als wanneer ick sulcks allenthalve met veranderinge van Letters hebbe gestelt; 't welck soo niet doende / en myn eygen woorden gebruyckende / hebbe ick echter over-al in de hant aen-gewesen (gelijck by alle Schrijvers der voorledene saecken / die sy selfs niet beleeft heb-

altemets ook eenige vougingе na oude en slechten stijl.

ongetranslateerde Allegatien hier en daer ingelijft.

hebben / behoort te geſchieden) uyt wat ſeeckerheden ofte uyt wiens geloof waerdige Pen / yder materie getrocken zijnde / den Leſer voor de waerheydt voor-gedragen werdt; welckers Auteuren ſin en meeninge ick in aller getrouwigheydt soo naukeurigh hebbe getracht waer te nemen / dat noyt willens of wetens buyten haer intentie ben getreden. Indien echter buyten vermoeden / hier oft daer eenighe duyſterheyd of dubbel-ſinnigheydt in eenige woorden moghte ſchuylen / die by ſommige quaet-aerdige menſchen ſouden kennen werden miſduyt / ick ſegge / dat soo langh ick leve / de uytlegginge myner woorden aen my ſelve reſerbere / t' alderſtondt bereet zynde / myn verſtant en meeninge dien-aengaende te verklaren / en dat ick nochtans per avonture hier of daer in gemiſt of my ergens in misgrepen hebbende / des beter onderrecht zynde / my ſelven ſeer gaerne in alle redelyckheydt en billickheydt laten vinden ſal. Dit hadt ick goet gedacht den Leſers tot een af-ſcheyt noch te gemoet te voeren / voor al-eer ick dit werck voor de woeſte baren van nijdt en wan-gunſt nu zee liet kiesen / op dat sy eenighe voor-beelden van redenen ſouden mogen weten / waer mede ick my tegen de waen-wyſe Veriſpers en heeckelaers van dit werck ſoude kennen defenderen / dewelcke hier voor oock gewaerſchout werden / dat sy / wegens hare voor nydige afgunſtigheydt benevelde en verduyſterde oogen / ſich des te minder laten mis-leyden in het dool-hof van hare gewoonlijcke voorbarighe oordeelen: want ick na den generalen loop des werelts wel beſeffen kan dat het my ook niet en ſal ontbreken aen ſoodanige / die dit myn werck (uyt wat voor een goeden in-borſt het ook ſyn oorſprongh nam) ſullen ſoecken te verkleynen / en dat ick hier in niet gelucklger ſal zijn / dan de Geleerſte Mannen / die ſelfs niet alleen de naeuwe ſiftinge van de ſpits-vindige knibbelaers / maer ook de onbeſchoſte heeckelinge van een hoop onverſtandige al-veriſpers en eygen-ſinnige menſchen onderworpen zijn; ſulcks ick wel licht kan vaſt ſtellen / dat ook myn deel van d' algemeene plage der zwarte nijdt en bitze jalouſie te verwachten hebbe:

tegen captien in woorden hier of daer.

Tot den Veriſpers en alle laeck-ſiecke tongen.

O dirum exitium mortalibus, ô nihil unquam
Creſcere, nec magnas patiens exſurgere laudes
*Invidia**. ——— ———

* *Silius 2.*

Maer die met deſe vergiſtige en voor haer eygen ſelfs alderſchadelyckſte ſieckte bezwangert gaen / mogen ſich in tegendeel ook wel verſeeckert houden / dat het oude en gemeene ſpreeck-woordt van lichter te veriſpen dan te verbeteren voor haer niet te vergeefs / maer tot een voor-komend preſervatijf van hare quale is geordonneert. Indien dan yemandt in 't regard van de ſaecken ſoude willen veriſpen / dat hy tot deſe of gene materie wel wat nader beſcheydt ofte yetwes daer toe dienende / ſoude hebben weten by te doen / ick laet my ſelven voorſtaen

ſtaen dat ſoodanige berisper of verbeteraer misschien tegen eene verbeteringe noch wel thien saecken vinden sal die hy noyt voor desen gehoort ofte geweten heeft/ aengesien ick (onberoemt gesprooken) wel bewust ben/ dat niemandt tot noch toe ontrent de ontleedinghe van dese stoffe beter occasie gehadt/ noch sich soo nauwkeurigh bemoept en besigh gehouden heeft. Ten opsichte van den stijl zijn hier en daer wel verscheyde particuliere woorden uyt de Pen gevallen/ die nu alberepts oock wel sonde kennen verbeteren: maer wie sagh oyt soo volmaeckt een werck (ick zwyge van den eersten uythomst) daer niet dit of dat op te seggen vil. Sulcks dat voor de knibbelaers ten allen tyden genoegh materie overigh is/ om hare knagende tanden op te wetten. Alles is onvolmaeckt hoe scherp men oock met Havix oogen toe-siet. In't toe-stellen en sommeren van eenigh Boeck/ sluypen al gemeenlijck verscheyde abuysen ter zijden deur/ ja selfs oock wel als de Copie en oock Proeven voor veele handen/ en onder d'opsicht van verscheyde oogen gaet/ ik late staen wanneerse van den Schryver selfs alleen gelesen/ oversien en gecorrigeert werden/ gelyk by my in desen deele volkomelijck is gheschiet/ soo dat ick oock daer voor niemant ter werelt eenige dankbaerheyd in te erkennen hebbe. 't En sou dan geen wonder zijn al hadt ick eenige fauten met beyd' myn open oogen over 't hooft gesien. Nochtans vertrouw ick dat den beschepden Leser niet veele onverschoonlycke en andere groove mis-slagen (als hier boven aengewesen hebbe) zyn ontmoet. Waer indien nu voor de eerste mael niet alles soo perfect en volkomen als na verdiensten beschreven/ en sommige saecken niet verstandigh en duydelijck genoeg hebbe konnen treffen/ twijffelt niet of 't is my soo wel als anderen leet/ en vertrout dat sulcks meer 't gebreck van noodige beschepden als de voor-sorge en goeden yver/ van die geene die de Pen t'uwen dienste heeft gevoert/ te imputeren zy/ dewelcke sich selve in dese niet overal hebbende kennen vergenoegen/ over-sulcks oock geensints reeckeninge maeckt/ om soo veele andere menschen volkome contentement te geven. Ick soude de rest of 't verbolgh van dit Werck (al soo veele vreemdigheden/ onbekende oft vergeten saecken/ als dit voorgaende/ in sigh begrypende/ en ten meerendeele nu alberepts genoegsaem gereet en druck-baerdigh zynde) hier met eenen wel hebben kennen by-voegen/ doch is sulcks by my uyt insichten (hier boven ten deele aen-gewesen *) niet geraden gevonden/ noch behaeghlijck geweest. Middelertyd hebbe ick echter dit gedeelte so perfect en imperfect als het is (behalven om de voorsz consideratien hier boven verhaelt/ en eenige anderen my hier niet lustende t'openbaren) uyt noch drie verscheyde motiven goet gevonden by provisie in 't licht te geven. Voor eerst/ om eenige proeve te geven/ tot overtuyginge van die gene/ die als Pelgrims in Jerusalem zijnde/ haer eygen Vaderlycke Stadt noch niet en kennen/ welckers veele hen selven door die onervarentheydt

Selden Boeken sonder fauten of mis-slagen.

* *Te weten, 't begin deser Na reden*

Nader consideratien en beweegh-redenen waerom dit Werk provisionelik ende niet ten volle werde uytgegeven.

heydt hebben laten voorstaen / dat van dese loflijcke Stadt niet veele te beschrijven was; ten andere om voor myn vertreck tot myn langh gewenste reyse (die met Godt de voorste nu voor-ghenomen hebbe) noch eenighsints te laten flickeren een kleyn vonckje van de vierighe affectie en toegenegenthevdt / die altydt en van kindts-been af in het diepste van myn hert begraven lagh / om myn Vaderlijcke Stadt met woorden en met wercken voor soo veel als in my was / ende ick na mijn uyterste vermogen kon bereycken / onevndelijck dienst te mogen doen. Ten derde / om (dit voor-afgaende gedurende den tijt mynes af-wesens genoegsaem kennende voor lesen zyn) na myn wederkomst dies te bequamer te vernemen / wat hier noch al aen manqueerende / en waer dat d'informatie van die gebreecken souden te bekomen zyn / midtsgaders dat by deselfde occasie noch eenige behoeften tot het volgende soude moghen ontdecken / die misschien by my als noch niet en zyn achterhaelt: want ick vertrouwen wil dat dit myn werck by sommige een beweegh-middel wesen sal / dat veele dinghen naukeuriger sullen werden onderzocht en met meerder op-let aenghemerckt / en dat alle oude Papieren en Bullen / die eenige (al wast maer geringe) beschevden der oude en verledene gestalten onser saecken souden moghen geven / soo verachtelijck niet verschoven / verworpen en verquist / (waer door wy nu veele kennisse der voorgaende tyden moeten missen) maer ten minste met een weynig meerder sorgvuldighevdt na-gesien sullen werden; versoeckende derhalve nochmaels eenen yegelijck die eenige munimenten / gedachtenissen / aenteeckeningen / ofte eenige nader informatie ter materie dienende / onder hem noch souden mogen berustende hebben / ofte oock by hem in toekomende noch gevonden werdende / hoe geringh het oock soude mogen schijnen / 't selvige aen my gelieve te communiceren / oft voor den Drucker dese oft ook anderssints (na 't hen lust en gelegen komt) bekent te maecken; want selfs de alderbijlste en slechste beschevden / en die alleen geconsidereert zynde van geen bedvyden zijn / my tot d'een of d'ander saecke altemets meerder dienst souden mogen doen / als een ander wel soude konnen vermoeden; ende hier door sal niet alleen my maer oock 't gemeene best (waer aen een yder gebroortens- en natuers-halve verplicht is) dienst geschieden. De oordeelen van alle verstandigen / die de schimpighe malitieuse berispingen ghen plaetse geven / maer met beschevdenheydt en kennisse verbeteren / staen hier onder-en-tusschen niet alleen by / maer werden in alle ernst oock aengeroepen / met betuyginge dat der selver verbeteringen ende censure my aengenamer wesen sullen als het toestemmen †/ ten eynde dit werck / gelyck door de suppeditatien des selfs gebreecken verbult /

Imploratie en ernstelijk versoeck tot verschaffing en mede-deelingh van nader beschevden, die onder den een of ander nog souden mogen schuylen

Item versoek'ten eynde alle verstandigen hare rechtsinnige oordeelen over dit werck gelieven te latengaen, mitsgaders wat dienst en nut dese beyden tot bevorderinge van 't selfde werk souden toebrengen.

† *Vt igitur monere & moneri, proprium est veræ amicitiæ, & quidem alterum libere facete non aspere, alterum patienter accivere non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestemesse majorem, quam adulationem, blanditiam, & assentationem.* Cicero de Amicit.

in dier voegen door de vermaninge der verstandige oordeelen hier en daer verbetert / wyder uyt-gebreyt of in-getrocken magh werden / ende alsoo 't geene daer uyt gelaten was by gedaen / en 'twelcke overtolligh soude mogen wesen afgenomen zynde / eyndelijck alsoo gemodereert werde / dat den Leser door de veelheydt der woorden niet vermoeyt / noch de saken door de kortheyt der selver / sich niet verduystert vinden ; op dat alsoo dese Beschrijvinge onser Stadt behoorlijcker wyse allengshens voltoyt / ende (indien sy die eere magh gebeuren) tot sodanigeen perfectie (als mogelijck is) geraeckt zijnde / eenmael in een volkome forme / met Figueren en Kaerten / midtsgaders een generael Register voorsien / den Nakomelingen ende de eeuwighdurende gedenckenisse over-gelevert magh werden. Doch indien oock middelertijdt een begaefder Pen / dit myn ooghmerck ende nu ontworpen werck / tot eere en reputatie van onse Stadt / tot grootmakinge en roem-verbreydingh van des selfs eerwaerdige naem / op dese fundamenten en gront-vestinge / met meerder luyster ende heerlijckheydt weet te voltrecken en aen den dagh te brengen / hy gelieve syn licht niet in 't verborgen te houden / nochte onder een Kooren-mate maer op den Kandelaer te stellen / op dat syn schijnsel lichten magh allen die in den huyse zyn * / ende hy sal (als makende d'oude aensienlijcke achtbaerheydt ende vermaertheydt van onse Stadt door dese middelen meer ende meer verlicht ende onsterflijck) aen de selfde niet alleen verdienstelijck gehandelt / en de posteriteyt met een danckbaer gedenckenis aen hem verplicht hebben / maer oock van niemandt meerder danck behalen dan van my / wanneer hy my tot belooninge / van myne (by maniere van spreecken) gesletene schoenen in synen dienst af-geloopen (met desen ongebaenden wegh voor hem eerst ingegaen te hebben) slechts dese eere (gelijck altemets by sommige seer onredelijck geschiet) niet ontrecht / van mynen naem / nevens den syne in den titel des Boecks / na gelegenthey en verdiensten van saecken / overigh te laten : want wie sagh oyt een sterflijck mensch / die eenige moeyte of arbeydt aengewent hebbende / de eere daer van (indien die eenige verdient) hem selfs niet lieber dan aen anderen toe-schrijven liet. *Vita brevis est, gloriæ cursus sempiternus* *. Het leven is kort, en den loop van de eere die men door weldoen verkrijght, is eeuwighdurende, seydt den Orateur : en de Philosophen hebben self voor die Tractaetjes die sy tot verachtinge van de eergierigheydt geschreven hebben / hare namen gestelt ende daer over genoemt willen zijn. *Trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Ipsi illi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt : in quo prædicationem & nobilitatem despiciunt, prædicari se ac nominari volunt* *. Onder dese voorwaerden dan werdt een yeghlijk (des erbaerne) ook versocht om met gelijcken blijt en beter Pen dit werck te vermeerderen / om de waerdigheyd van dese Stadt te

In geval yemandt de Beschrijvinge deser Stadt beter souden weten te vercieren en verheerlijcken, dat hy doch sijn bequaemheydt in het werck gelieve te stellen, midts mijn naem (voor soo veel ick hier toe gecontribueert hebbe) overigh latende.

* *Matt.* 5. *v.* 15.

* *Cicero pro Sestio.*

* *Idem pro Arch Poeta.*

Doch dat die sulcx wegens de moeyelijckheydt nalaet met geen billickheydt dit werck kan misprijsen.

te bertoonen / en haren lof te verheerlijcken. Maer ingeval hy daer in te veel moeytens en hoofd-breeckens vindt / ende oversulex 't selve voor my liever overigh laet / hy heeft dan ooch (al meende hy schoon wel beter soude kennen) egeene reden om dit myn doen te laken. Den bet-weteren (ick late staen den bet-wetende) vermat ick my noyt te leeren / maer hen hebbe ick noch wel wat te doen open gelaten. Weten sy dan meerder en beter / sy hebben occasie om haren lust noch te boeten / laet dan hare begnaemheydt en naerstigheydt dit begonnen werck perfectioneren en tot volkomenheydt optrecken / ick magh de moeyte (hoewel my tot noch toe noyt verdroten heeft) echter mede wel ontbeeren. Ick hebbe nu altijdt aen myns gelijcken getoont in wat voegen en op hoedanig een voet / men dese Stadt na verdiensten han beschrijven; en tot dit werck (by voor-raet uytgegeven) en hebbe ick geen Octroy (gelijck veele alhaus plegen / ende ick oock seer lichtelijck soude hebben kennen bekomen) willen versoecken / op dat eenigh Lief-hebber van onse Vaderlijcke Stadt / lust hebbende om een generale Beschrijvinge van dien in 't licht te brengen / aenstonts te werck soude kennen komen / ende sich van dit gedeelte ten vollen mogen dienen / hem presenterende tot syn desseynen ten dienste van 't gemeen / de behulpsame handt te bieden / my sullende vergenoegen met die eere van soo een braef Caballier tot sulck een goet en nutteliick werck opgeweckt en te paert geholpen te hebben. Ick segge dan een gelijck aen / het oude spreeck-woordt van Horatius:

—— Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere mecum *.

* *Horat. lib. 1. Epist. 6.*

Dat is soo veel; ingeval yemandt beter heeft / dat hy sulcks goetwilligh lijck voor den dagh laet komen / soo niet / dat hy hem hier mede (nebens my) behelpe. Is 'er nu noch yemandt (gelijck ten allen tyden sulcke nydighe menschen gevonden werden) die soo slaefsch door een wangustige passie beseten is / dat hy buyten alle reden door syn verkeerde en snooden aert / dese Bladeren niet anders dan met jalourscheen nadeelige oogen sal konnen aensien / en met een quaetsprekende en vergiftige tonge lesen / ick gebe alle eere (die my hier van soude mogen toe-komen) aen den benyders van dien ten beste / my vergenoegende alleenlijck met dese die my door geen dieverie / brant / roof / moort / noch schyn-bruck / nochte oock door de bitze nijdt (als sy al haer greetige tanden al versleten en aen stuck geknaeght zal hebben) t'harer spijt noch niet en kan benomen werden; dat is ('t geen ick behoudens de modestie my selve toe-schrijven magh) dat ick altijdt de eerste binder en aenleyder van een generale Beschrijvinghe onser Stadt ben geweest / en daer door metter daet getoont hebbe / dat ick (hoewel ick beduchte het my veel aen macht sal ontbroocken hebbe) een minste genegen was om myne Geboorte-plaets en Mede-Burgeren

En voorts noch eenige redenen tot overtuyginge van den quaet-spreeckers, lasteraers en haer-klovers, die men allerwegen vint.

geren eenige algemeene dienſt te doen / waer toe ſelfs de gedachten van ſulcke af-gunſtige ende nydige menſchen miſſchien noch nooyt en hebben geſtreckt / noch oock wegens haer verdoruen aerdt (die niemandt goedt dan haer ſelven gunt) te recht hebben konnen ſtrecken. Ick lachge dan met die kindtſche jalourshcyd die eere waent in te leggen / met eens anders werck te verachten / ende eens anders misgunde eere door haer laech-ſiecke verſpinghen te dempen. Wil nu noch eyndelyck yemandt weten op wat hoope van belooninge ick dit Werck hebbe aengevangen ende dus verre ghebracht ? dewyl toch (gelyck den alder-welſpreckenſten Romeyn ſelfs ook te kennen geeft) niemandt garen eenigen zwaren arbeydt aenneemt / nochte ſich eenig gevaer van betwiſtingh en vyandtſchap onderwerpt / ten zy hy eenige vergeldinge tot ſyn oogmerck heeft : *quem unquam virum* [*inquit*] *tam immortali virtute preditum vidimus, qui nullo præmio propoſito omnia pericula, ſummos labores, graviſſimas contentiones inimicitiaſque ſuſcepit* * ? ſoo en late ſich dan niemant voorſtaen / dat het ſoude weſen om eenig gewin van gelt-middelen of diergelyche / ('t welk ick / in comparatie van vele andere menſen / toch weynig achte) (a) maer om dat ick (achtende de goede Naem uytgeleſener dan grooten Rijkdom ; de goede gunſte dan Silver ende dan Gout *) deſe genereuſe ende eerlycke naem ſoude verdienen (b) / dat ick willende niet als een ontydige ofte onnutte geboorte voor de Werelt paſſeeren / (altydt voor ſoo veel my doenlyck was) getracht hadde noch eenigh nut toe te brengen / ten dienſte van die geenen daer ick my volgens de Wet der Natuere / aldermeeſt aen verplicht erkende / en voor ſulck een betrachtinge / ſonder op-houden meer en meerder gunſt / genegenthcydt en Burgerlycke liefde te verwerven. Indien ghy u lieden dan (waerde Mede-Burgeren) na uwe gewoonlycke goet-hertigheydt en licht-vergenoegen / deſe myne arbeydt t' uwen dienſte / niet onaengenaem laet zyn / maer deſelve met een gewenſte toe-genegenthcyt en weder-gunſte recipro quelyck ombanght / voorwaer ick ſal myn doel-wit en oogmerck in 't beſte deel ghetroffen hebben / ende my achten van myne moeyte ten hoochſte geremunereert te zyn. Ick vreeſe dan niet de bulderende ſtorm-winden der nijdt ende wan-gunſt / noch de naeuwe heerkelingen en ſiftingen eeniger waen-wyſe rechters / noch de vieſe cabillatien ofte hayr-kloverien van een deel jalourſche beknibbelaers ; de onderbindinge my oock dagelyckſs leerende / dat men de wel-nemende / gevoeglycke en diſcrete menſchen ſeer lichtelyck maer de wrevelige waen-weters toch nimmermeer en kan voldoen. Op hope van continuatie van het ſaborabile windeken uwer Burgerlycke affectie / ga ick dan met deſen 't zeyl / en voordere mynen wegh tot een eerlyck eynde

Wt wat inſichten van belooninge dit werk geſchreven is, ofte wat vergeldinge daer voor alleenlyck werdt gedeſireert.

* *Cicero de Senect.*

* *Proverb. 22. v. 1.*

Beſluyt, inſinuatie en laeſte aenſpraeck tot den Burgeren van Delft.

(a) * *Caduca ſemper & mobilia hæc eſſe duxi, non virtutis atque ingenii, ſed fortunæ ac temporum munera : &c. Cicero pro domo ſua.* (b) *Ex omnibus præmiis virtutis, ampliſſimum eſt præmium gloria : quæ vitæ brevitatem, poſteritatis memoria conſolatur : quæ efficit ut abſentes adſimus, mortui vivamus : ejus gradibus etiam homines in cœlum videntur aſcendere. Idem pro Milone.*

de al voort en voort geruſtelijck heenen; pogende onder-en-tuſſchen met al myn doen en laten in woorden ende in wercken te betoonen / dat ick met geheel myn herte genegen ben / ende in alle ernſt (voor ſoo veel de menſchelijcke krachten immers vermogen) my ſoecke te reguleren na een ganſch Chriſtelijcken regel van niemant te benyden / yder een gunſtigh te weſen / ende met wel-doen t'overtuygen / op dat myne vrienden my lief-hebben / ende myne vyanden my niet konnen haten. Sulcks ick tot den benyders wel ſoude mogen uyt-roepen de woorden Martialis:

Qui ducis vultus, & non legis iſta libenter,
Omnibus invideas livide, nemo tibi.

[1] *Martial. 1.*

Wilt ghy-lieden dan (ſeer gelief de) deſe Beſchrijvinge gebruycken by manquement van beter / met belofte / dat / ingeval ick bemercken kan / U.L. de ſelfde met yver en niet ſonder vrucht zult geleſen hebben / ick na myn weder-komſt (indien het onvermydelyck noodlot en d'alvernielende doot een goet voornemen niet en komt te beletten) met een onvermoeyde luſt het uyt-geven van het hier noch aen reſterende ook bezorgen zal. En wilt middelertijdt by deſe provisionele uwen ſeer goet-gunſtigen Mede-burger in ſyn abſentie ('t ſy in leven oft na ſyn doodt) altemets gedencken / met vaſt vertrouwen in wat Quartieren ende Geweſten van de wereldt hy ſich noch ſoude mogen laten vinden / dat hy aller-wegen ende ten allen tyden met hert ende ziel onveranderlick betuygen zal / in ſulcker voegen als hy hier geſchreven heeft / ook ſo in der daet een oprecht Patriot en getrouw Lief-hebber van ſyn Vaderlijcke Stadt te zijn (voor ſoo langh hem leven overig is) ſonder

EYNDE.

Cicero lib. 2. de legib.

Reſpublica nomen univerſæ civitatis eſt, pro qua mori, & cui nos totos dare, & in qua omnia noſtra ponere, & quaſi conſecrare debemus.